SZÁLLÁSI ÁRPÁD

ORVOSTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A II. RÉSZ
FEJEZETEI

MAGYAR ORVOSOK
MAGYAR ÍRÓK ORVOSAIRÓL, MAGYAR ÍRÓK BETEGSÉGEIRŐL
MAGYAR ORVOSÍRÓK A XVIII–XIX. SZÁZADBAN
ÍRÓK AZ ORVOSLÁS VONZÁSÁBAN
XIX. SZÁZADBAN SZÜLETETT XX. SZÁZADI ORVOSÍRÓK
XX. SZÁZADI ORVOSÍRÓINK
A 'NYUGAT' FOLYÓIRAT ORVOSI VONATKOZÁSAI
ORVOSI MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET
SZAKFOLYÓIRATOKRÓL MEGINDULÁSUK IDŐRENDJÉBEN

XVI. fejezet

MAGYAR ORVOSOK

Perliczy János Dániel

A két Gömöri Dávid. Id. Gömöri Dávid (1708–1795) és ifj. Gömöry Dávid

Csapó József (1734–1799) debreceni főorvos

Plenck József Jakab (1739–1807)

Lange Márton (1753–1792) és az első magyar nyelvű erdélyi bábakönyv

Az országos főorvosi hivatal és Pfisterer András (1759–1825) protomedikus

gróf Széchényi Ferenc udvari orvosa, Kiss József (1765–1830)

Egy több mint kétszáz esztendős medikusi remeklés: Sándorffi József (1767–1824) munkája

Gebhardt Xavér Ferenc (1791–1869): A magyar nyelvű belgyógyászati oktatás kezdete

Horvát József (1794–1849) physicus ordinrius „extraordinairus”

Tognio Lajos (1798–1854)

Sauer Ignácz (1801–1863)

Az Eckstein-dinasztia

Barra István botanikus főorvos (1805–1865)

Flór Ferenc (1809–1871)

Török József (1813–1894)

Lengyel Dániel (1815–1884) doktor, Arany János tanártársa

Kun Tamás (1815–1894)

Doleschall Gábor (1818–1891)

Egy önkéntes hadisebész, aki utoljára látta Petőfit: Lengyel József (1821–1895)

Sass István (1822–1891) – Petőfi iskolatársa és medikusdoktor barátja

A Korányiak

Kátai Gábor (1831–1878)

Chyzer Kornél (1836–1909)

Niedermann Gyula (1839–1910)

Fodor József (1843–1901), a magyar közegészségtan megalapítója

Ajtai K. Sándor (1845–1917)

Klug Nándor (1845–1909)

Hugonnai Vilma (1847–1922) és utódai

Laufenauer Károly (1848–1901), a magyar ideg- és elmegyógyászat klinikai-tudományos megteremtője

Az első magyar gastroenterológus: Müller Kálmán (1849 – 1926)

Liebermann Leó (1852–1926), a közegészségtan óriása

Schwartzer Ottó (1853–1913), a honi pszichiátria megalapozója

Havas Adolf (1854–1917)

Bókay Árpád (1856–1919)

Schächter Miksa (1859–1917)

Bársony János professzor pályafutása, a tévedések anatómiája (1860–1926)

Egy esztergomi születésű régi gyermekorvos, Faragó Gyula (1861–?)

Gerlóczy Zsigmond (1863–1937)

Gönczy Béla (1868–1933)

Révész Béla és a közegészségügy (1869–?)

Egy szentéletű szemorvos emlékezete (Batthyány-Strattmann László, 1870–1931)

A hazai dermatológia kiválósága: Beck Soma (1872–1930)

Farkas Géza – akinek élete volt a fő műve[1] (1872–1934)

Bálint Rezső (1874–1929)

Berecz János emlékezete (1882–1938)

Benedek László (1887–1945) professzorról „provokatív” szándékkal

[1] Forrás: Szállási Árpád: Farkas Géza – akinek élete volt a főműve. = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 38. pp. 2324–2326. – Lásd még: Szállási Árpád: Farkas Géza. = Orvosi Hetilap 115 (1974) No. 38. pp. 2253–2254.

Perliczy János Dániel (1705–1778)

Perliczy János Dániel (1705–1778), az orvosi kar Pesten való felállításának első propagálója A pozsonyi egészségügyi tanács 1751. december 3-án Perbegg udvari orvos vezetésével egy fontos beadvány, Perliczy János Dániel Nógrád vármegyei fizikusnak a pesti collegium medico-chirurgicum felállítási javaslata felett döntött. A tervezet első része a hazai orvosképzés hiányából eredő bajokat ecseteli; az idegenek nem ismerik a mostohább honi viszonyokat, az egyetemisták külföldre kényszerülnek vinni a keservesen összegyűjtött tandíjat, a kuruzslók pedig „bűntelen vájkálnak az emberek testében és erszényében". A második része egy egyetem nyilvánvaló előnyeivel érvel, a harmadik a tanári kar személyzetére (3 elméleti és 2 klinikus tanár kinevezését javasolja) és az eszközi feltételekre vonatkozik, a negyedik – mai szóhasználattal – az oktató kórházak (Pest, Selmecbánya) kijelölésével foglalkozik. A plánumot Linzbauer teljes terjedelmében közli (II. 270. old.), elutasításának körülményeit a saját levéltári kutatásai alapján az Orvosi Hetilap 1930. 7. számában Herczeg Árpád ismertette. Perliczy megérte, hogy terve végül is valóra vált.

A német eredetű protestáns prédikátor dédapa Prága mellől menekült a Nyitra megyei Csejtére. Az egyik elmagyarosodott rokon már Budavár bevételekor kitűnt, a másik sebészként Bécs török elleni védelmében segédkezett. Perlici Illés evangélikus esperes a hittudományt Németországban tanulta, Boroszlóból nősült, János Dániel fia Késmárkon született a nagy fontosságú Széchényi országgyűlés esztendejében, midőn H. Rákóczi Ferencet vezérlő fejedelemmé választották. Középiskoláit szülővárosában végezte, noha szülei papi pályára szánták, beiratkozott Moller Károly Ottó besztercebányai orvosi magániskolájába.

A medicinával tehát a „magyar Hippokrátész" mellett kezdett ismerkedni, egy egyetemi rangú Orvosi kar felállításának a gondolatát is nyilván a nagy hatású mestertől örökölte. Moller a magántanuló medikusait nemcsak „előkészítette" a külföldi egyetemekre, de tanácsokkal, pénzzel és összeköttetéseivel egyengette is útjaikat. Így került Perlici Jena–Berlin–Göttinga tanulmányi útvonalán Wittemberga városába, ahol 1726-ban filoszdoktorrá avatták. Megfordult Franciaországban, 1728-ban pedig Utrecht egyetemén orvosi diplomát szerzett. Ebben az évben két fontos dolgozata jelent meg, a Disputatio inaug. medica de naturam ..., valamint a Theoria caloris mathematica nova methodo medicinae applicata, mely utóbbinak matematikai sugallatát Berlinben kapta, ezért a Regia Borussia Societas Scientiarum matematikai-fizikai osztálya a tagjai sorába fogadta. Weszprémi Succinctája szerint „ebben a művében a szerző sok olyasmivel hozakodott elő, ami ellentmond Hamberger természettanának... ebből aztán súlyos összetűzései

támadtak a jénai tanárral" (I. 271. old.). Az 1729-es évben hazatért, előbb Késmárk, majd a Komárom vármegyébe távozó Neuhold János Jakab utódjaként Selmecbánya városi orvosa lett.

Noha egy császári dekrétum 1752-ben rendelte el a fizetett megyei fizikusok kötelező alkalmazását, előtte a Felvidéken olyan nevek szerepeltek mint Fischer Dániel Liptó vármegye, Raymann Ádám János Eperjes, Moller Károly Ottó pedig Zólyom és Turóc vármegyék főorvosa. Nógrád 1731-ben meghívta az egyre híresedő Perlici János Dánielt a losonci főorvosi hivatal élére, aki 1733-ban egy négyrészes egészségügyi szabályrendeletet dolgozott ki (igen szerette a négyes beosztást) a vármegyei fizikus, a gyógyszerész és segédei, a megyei szülész, végül a megyei sebész teendőinek a körvonalazására. Nemesi oklevele szerint 1741-ben már nős volt, Moller Károly Ottó leányát vette el.

Magyary Kossa közli (I. kötet, 342. old.) az 1738-ból való memóriáit, amelyekben gr. Telekiné méltóságos asszonynak ad tanácsokat a közelgő szülés előtti, alatti és utáni teendőkre-viselkedésre. A szüléskor óv minden felesleges „violantiától", a szülés után „uterina tincturát" (az összetételét nem közli), a rágás csillapítására veres mák virágából főzött italt, hévség esetén sarsaparilla- és china-gyökérből, valamint ánizsmagból készített herba- teát ajánlott. A grófi szülők figyelmét felhívja a gyermek „székecskéjére", fogzás esetén szalonnabőr rágását, hasi panaszokban „visceralis tincturát" javasol.

1740 volt a legtermékenyebb publikációs esztendeje. Megjelent a Testi békességre vezérlő útitárs ..., amely a korabeli nagykárolyi és kolozsvári hasonló célú kiadványoktól abban különbözik, hogy nem alfabetikus beosztással tárgyalja-ismerteti a „Házi különös orvosságokat", hanem „A' sokféle nyavalyákkal küszködő testnek szükségére alkalmaztatott házi és úti patikátskának rövid és summás le-írása" némi tünettani csoportosítással osztályozva. Ez is négyes beosztású. I. alterantia: a testnedvek tisztítására szolgáló, digesztiv szerek és decoctumok, pl. a vesekő és „fövény" ellen vadmák főzete. A forró hideglelésre ajánlott sarsaparilla-és chinagyökér főzete a lábjegyzet szerint „possunt autem decocta ín morbis Hungarorum". II. evacuantia: laxans, izzasztó és féregűző szerek stb.; III. roborantia: szíverősítők, balsamum vitae, „re-media restaurantia"; IV. sedantia: fogfájás-csillapítók, szem- és bőrkenőcsök stb. A tulajdonában levő losonci patika megbízható és szelektált készítményeit ajánlotta „kedves magyarainak", a házaló olejkárok és kuruzslók kotyvasztásai helyett.

Ezen népszerű füzetecskét a Medicina pauperum ... követte, annak első része a testnedvek megtisztításáról szól, a második egy receptgyűjteményt tartalmaz. Végül ugyanebben az évben jelent meg Moller Károly Ottó jóval korábban írott Consilium medicum ... című művének magyar nyelvű változata, amelyet 1739-ben Torkos Jusztusz János német nyelven adott ki, Perlici németből fordította és megtoldotta a saját jegyzeteivel, „miképpen kellessék e mostani

pestises és egyéb mérges nyavalyák bé-rohanássokban ... az embernek magárul gondot viselni".

Elismerésül a császárnőtől 1741-ben nemesi rangot kapott, ettől kezdve Perliczy a neve. 1742-ben a császári természettudós társaság IV. Archimedes néven a tagjai sorába választotta. Közben a berlini porosz királyi tudományos társaság évkönyveibe különféle érdekes latin nyelvű írásokat küldött. Az építőművészet új gépeiről. A hadi célokra készített új hadimalomról, A fémes ércek összetörésére való új zúzógépről, A nógrádi levegőről, vizekről és tájakról, A mesterséges gőzfürdőkről, A borral való gyógyításról, Az orvosi praxis Ariadne fonaláról stb. (1. Weszprémi I. köt. 273. old.).

Hogyan jutott ennyi mindenre ideje? Úgy, hogy midőn 1750-ben megjelent a Sacra Themidos Hungaricae ... casus forenses című, a törvényszéki orvostan területén úttörő műve, 1751-ben azt egy egyetemi rangú orvosi kar felállítási tervével együtt benyújtotta a pozsonyi egészségügyi tanácsnak. Perbegg udvari orvos ez utóbbi tervet, Perliczy egyetemi tanári ambícióira gyanakodva, nem támogatta, ezért a sértett losonci fizikus, a Sacra Themidos ... írását sem folytatta. 1754-ben visszavonult apátfalvi birtokára, s attól kezdve csak a szenvedélyeinek élt. Közel negyedszázados nyugdíja alatt volt ideje rá, noha átmenetileg ismét főorvosa volt Nógrád (sőt Hont) vármegyének. Magányában megérte, hogy 1770-ben beindult a nagyszombati Pazmaneum orvosi fakultása, 1777-ben pedig a fővárosba való áttelepülését. Berlinben írt Egy magyarországi tudós irodalmi társaság létesí- téséről és a hazai történet megírására vonatkozó kérdések megvitatásáról, ezzel eggyel több lett az ad acta tett terve. 1778-ban halt meg.

Perliczy János Dániel, a pesti orvosi kar első propagálója, a törvényszéki orvostan egyik pre kurzora, egy magyarországi tudós irodalmi társaság korai elképzelője a kartörténet előtti idők egyik jelentős orvosegyénisége. Megjelent művei nagy raritások, és becsük nemcsak a ritkaságukban rejlik.

A két Gömöri Dávid

id. Gömöri Dávid (1708–1795) és ifj. Gömöry Dávid

A címben szereplő két orvos Weszprémi alapvető munkájában (1) külön említtetik, míg Magyary-Kossa nem választja szét őket (2), s a helyzetet bonyolítja Győry bibliográfiájának Magyary-Kossa példánya (3), ahol az olvasható Gömöri neve után, bogy „néha y-nal is írta a nevét". (4) Való igaz, egy 1734-es kiadású munkájában (5) ilyen változatot találunk, amelynek következtében két dolgot bátorkodunk feltételezni: kitűnő orvostörténészünk egyrészt azonosnak hitte e művek szerzőjét, másrészt az apa és fia „megegyezéses alapon". Pont a látszat elkerülése végett írta i, illetve y végződéssel a nevét. Mégis megtörtént, a Magyary-Kossánál tétován, Gortvay esetében már bizonyossággal (6).

Az idősebb Gömöri Dávid a Gömör megyei Rozsnyón született 1708-ban a Rákóczi-féle függetlenségi harc idejének és helyének közepén, amikor a kuruc és labanc csapatok, olykor azonos személyek más-más zászlók alatt felváltva portyázták felvidéki pátriáját. A legsúlyosabb grasszálást azonban a pestis végezte, amelynek 1710-ben áldozata lett Gömöri Dávid apja is, egy év múlva pedig az apokalipszis e lovasának „diadalmenete" mindkét félre rá kényszerítette a Szatmári béke megkötését.

Biztosra vehető, hogy rozsnyói Gömöri Dávid későbbi pályaválasztásában „a dögletes nyavalya" döntően dominált. Előbb azonban az anyai gondosság a késmárki gimndziumba küldte, ahol elvégezte a négy also osztályt, majd soproni es pozsonyi kitérővel maturátust szerzett, hogy hazájában még nem lévén orvosi fakultás, jogot nyerjen Késmárk városában a híres Fischer Dániel előképző iskolájába beiratkozni. Nála tanulták a zömében szepességi fijak a gyógyítást és a gyógyszer készítését egyesítő medicina tudományát. Kétéves sikeres magánoktatás után 1731-hen a jénai egyetemre ment, ahol Wedel, Teichmeyer, Hilscher és Hamberger előadásait hallgatva két évvel, vagyis 1733. okt. 26-án a Dissertatione ideo de Peripneumonia.

(A mellhártyalobos titdögyullathisról) című munkájának védése után orvosdoktorrá avatták. Előtte azonban 1732. évi dátummal A. Segner elnöklete alatt megjelent egy bölcseleti értekezése az új matematikai módszerek tárgyköréből (7). 1734 januárjában Jéna egyetemi nyomdája újabb, ám kevésbé fontos művét adta ki (8), ezt sem Weszprémi, sem Szinnyei nem említi, valószínűleg mivel neve a címben van „elrejtve" (9). Itt valóban Gömöry-változatban szerepel, ezért a „tisztelt orvosi réndhez" írott üdvözletét Győry Tibor az ifjabb Gömöry művei közé sorolja (10), akit csak 31 év múltán avatták Bécsben orvosdoktorrá, tehát valószínűleg

még meg sem született. Az ifjabb Gömöry születési és halálozási dátumát ugyanis egyetlen forrásmunka sem jelöli meg. A két Gömöri körüli zűrzavarhoz így Győry bibliográfiája is hozzájárult. Azt azonban nem tudjuk mire vélni, a kortárs Weszprémi miért nem tudakolta meg akár levél útján az ifj. Gömöry életrajzi adatait!

Visszatérve az idősebb pályafutására, hazatérése után Weszprémi szerint „rövidesen elhagyta a róla elnevezett megyét", (ami biztosan fordítva igaz, ő kapta nevét Gömör megyéről) s a Bécs és Buda közötti feleúton fekvő Győrbe költözött, ahol hamarosan jóhírű gyakorló orvos lett. Itt jelent meg 1739-ben legjelentősebb munkája, a hazai magyar nyelvű pestis-irodalom korai remeke, A pestisről való orvosi tanátslás... A kor szellemét tükröző, barokkosan cirkalmas cím így igyekezett „blikkfangos" lenni a nem túl népes olvasók számára. Strebig (helyesen Streibig) mester tipográfiája már-már a Misztótfalusiéra emlékeztető, ő adta Id három év múlva az első magyar chirurgiát (11). Az erődi Pálfy János grófnak ajánlott Gömöri-könyvecske szerzője jól ismeri a pestis-irodalmat Hippokratésztól Paracelsusig, Homerostól a bibliáig valamennyit, ám „az isteni büntetés" hangoztatása mellett leginkább Fracasforius contagiosus tanát vallja. Arra a kérdésre, hogy miért a háborúk idején üti fel a fejét, a válasz egyszerű: „mivelhogy itt, nagyobb az egymás közt-való társalkodás, nagyobb az Éhség, és a hóltaknak illetlen való eltakaríttások. (12). Magyarán: a test legyengülése s a fertőzés veszélye a háborúban sokkal valószínűbb. A könyvet is azért írta, ha véletlenül Újra ilyen helyzet következne, honfitársai tudjanak ellene védekezni, mert tapasztalatai szerint ez a legfontósabb. A betegség valódi okát a tünetek leírásakor akaratlanul is megnevezi: „A Petechia, bolhatsipés billyegéhez hasonlittatik, és a 'Pestisben veszedelmekre szokott kivirágzani." (12) Persze hogy nem tudatos ráhibázás, de megfigyelései kitűnőek. Némileg másképp jelentkezik gyermeken és felnőttön. Ez utóbbiaknál a bubópestis egyik első tünete az ágyékhajlatban megjelenő .„Buga" (nyirokcsomó megnagyobbodás – Sz. Á.), „osztatnak a Buja Szerelem-béliekre, és Pestis-béliekre: amazok jutalom-képpen az tisztázatlan Személyektől ragadnak az meg-fertőztetett Testekre". (12) A pokolvartól, vagyis lépfenétől is el kell különíteni, nein túlzás tehát korai differenciáldiagnosztikáról beszélnünk, A külső tünetek mellett a belsők: a hideglelés, szívdobogás „a pulsusnak közben kihagyása, kiváltképpen való szunnyadozás, sok prüsszentések, lábnak és kéznek reszketése, oldalnak vagy más belső résznek nyilalási, nyelvnek meg-feketülése, Csuklások, vér-hasmenés, kékes olajos, zavaros 'es feketés vizeletnek leülepedése, és többnyire bizonyos halált jelentenek." (12)

A könyvecske kompozíciója kitűnő. A 108 oldalas mű első ötöde a pestis természetét tárgyalja. A második rész a 23–77. közötti oldalakon a „praeservatióját" ismerteti, amely három artikulusra oszlik. Az első a „prophylaxis theologica", vagy istenes praeservátió, magyarul

szolgálat, amely á kor vallásos szellemét tükrözi, ám ezt néhány kötelező konvencionális mondatban elintézi. Pontosabb a második, a „prophylaxis politica", főleg a hatóságok járványvedelmi`feladatait foglalja össze. A harmadik a „prophylaxis medica" (diaeta, chirurgia, pharmacia), amely lényegében már terápiás jellegű: járványos időben főleg keletről meg kell tiltani a vándorlást, mert „...gyakorta gyapjas, pellyhes, lenes, bélléses és más házi eszközökhöz tartozandó jószágok által messze földre is elvitetródik a méregnek szikrátskúja." (12) Valóban a felsorolt helyeken bújnak meg a rágcsálók bolhái, a Xenopsyllák, valamint a Pulex irritánsok. Legbiztosabb módszer, amit már Hippokratész is ajánlott: a tűz!

A prophylaxis medica igen sok hatásosnak vélt receptet sorol fel, szinte mindegyikben megtalálható a Bezoár. A lakások füstölése az „aer" megtisztítását szolgálja, a kigőzölgés kórokozó volta főleg a tüdőpestisnél vetődött fel. Diétában a mértékletesség a legfontosabb. Szerinte egy tál nyers káposzta a szegényeknél jobban karban tartja a bélműködést, mind a gazdagoknál a zsíros-húsos ételek, erős borokkal leöblítve. Az érvágás mellett pro és kontra sorol fel érveket. Ha pedig olyan nagy tekintély, mint Rayger Károly az 1678-as pestisjárvány alkalmával az érvágás mellett érvelt, akkor azt Gömöri szerint csakis orvos végezheti, főleg „vérmes" embereken, olvasható a 72. oldalon. Az utolsó harminc oldal (78–108), a harmadik rész a pestis orvoslásáról szól, ám lényegében a prophylaxis medica folytatása. Panacea a Bezoár, az egyszerű népnél pedig veres és foghagymával bőségesen élni a Pax Corporis alapján ajánlja. A Bugára, vagyis nyirokcsomó-duzzanatokra kataplazmákat, lágyító flastromokat javasolt, összetételük: vaj, kovász, hagyma, mustár, kamillavirág, s ha spontán nem fakadna ki, a bemetszéstől sem kell visszariadni (12).

E sok racionális momentum mellett olykor az okkult, irracionális dolgok iránti vonzódás is fellelhető nála, amely már előre vetíti a későbbi alkémistát. Nem feladatunk ezzel foglalkozni, Szathmáry László kitűnő könyvében (13) Gömöri Dávid is megtalálható. Még írt egy latin nyelvű orvosi és gyógyszerészeti munkát (14), aztán elmerülni látszott az alkémiában. Orvosi tényked éséért Mária Terézia 1741-ben nemesi oklevelet adott neki. Akadémiai és egy balneológiai munkája kéziratban maradt. Több mint hat évtizedig állott Győr városának szolgálatában. Ő kezelte Mulartz doktort (15), akinek diplomáját annak idején Morgagni írta alá. A Halvaclis Zsuzsannával 1737-ben kötött házasságukból négy fiúgyermek született, közülük a legidősebb örökölte apja nevét és foglalkozását, és 1740 körül láthatta meg a napvilágot. Ő tehát az az ifj. Gömöry Dávid, akinek édesapjától való „differenciálása" e kis dolgozat missziója. Orvossá avatására 1765-ben került sor. Ismeretes, hogy értékes és sokat idézett disszertációja a „magyar levegő jó természetéről" szól (16). Ő már „nobilis hungarus jauriensis", tehát győri magyar nemesként szerepel az értekezés címoldalán. Munkájában

ugyancsak „nobilis” szerzők műveire támaszkodik, közülük különösen kiemelkedik Torkos Justus Jánosnak Pozsony természeti környezetéről, vizeiről, légköréről írott orvosi topográfiája, valamint Bél Mátyásnak a Notitia Hungariae felbecsülhetetlen értékű öt kötete (17).

Gömöry Dávid junior jelzett művében megemlíti a Csallóközben észlelt endémiás golyvát, „ibi communiter honines ingestibus structtis deformentur.” Marsigli munkájára is hivatkozik (18). Érdemes volna megvizsgálni úgymond, hogy a víztől, vagy a kigőzölgéstől van-e? „Vel ab utriusque?”, netán mindkettőtől. „Nos observavimus, plures faeminas” vagyis a nőknél sokkal gyakrabban lehet megfigyelni a golyvát. Wehner munkájára (19) utalva írja, hogy a Tisza kiöntése a közegészségügyre igen veszedelmes.

Weszprémi nyomán életéről annyit tudunk, hogy előbb három évig Somogy megye fizikusi (megyei orvosi) hivatalát töltötte be, majd Pozsonyban telepedett le, s ott folytatott gyakorlatot a Succincta megjelenése idején, tehát 1774–1787 között. Id. Gömöry rövid öt hónappal élte túl Martinovicsék lefejezését. Nem mintha haláluk között összefüggés lett volna, hiszen 1795-ben már 87 éves volt, ami még manapság is szép kornak számít. Hogy Magyary-Kossa mennyire nem számította őket két különböző személynek, bizonyíték híres könyve (20). IV. kötetének 24. oldala, ahol azt írja: „1708. Gömöri Dávid, pozsonyi, majd győri orvos születési éve.” Az id. Gömöri Dávid sohasem volt Pozsony orvosa, csakis a fia.

Nem fontoskodás ez, hanem pontosítás. Gortvay pedig még Komárom orvosának is megteszi (21). amire eddig sehol, senki nem tett utalást.

A pestis-könyvecske és a magyarországi levegőről szóló értekezés fontos művek. Az első szerzője tehát id. Gömöri Dávid győri, az utóbbié az ifjabb Gömöry, a somogyi főorvos – hogy a sok magyarázat, hivatkozás után két emberként rögzüljenek az orvostörténeti köztudatban.

Mindketten derék magyar orvosai voltak a járványokkal és tragédiákkal terhes századnak, amelynek bíztató aufklerizmusát a magyar jakobinusok tragédiája árnyékolta be.

IRODALOM: 1. Weszprémi: Succincta medicarum Hungariae et Transilvaniae biographia II. 153-169. - 2. Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek. IV. 24. o. Bp. 1940. -- 3. Gycry: Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899. Bp. 1900. 229. o. -- 4. U. o. - 5. Laurum Apollonis ab inclyto medcorum ordine... Du-no Davidi Gön 'r}#7.. Jena, 1734. -- 6. Gortvay: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp. 1953. 164. o. -7. Dissertatio... De Syllogismo, rnathematica noua conscrépta. Jena, 1732. - 8. Laurum Apollonis ab inclyto medicorum ordine... Duno Davidi Gömöry. Jena, 1734. - 9. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. lII. Bp, 1894. 1351. o. 10. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472-1899. Bp. 1900. 213. o. - 11. Miskoltzy Ferentz: Manuale chirurgicum, vagy chirurgiai

útitárs ... Győr, 1742. --- 12. Gömöri Dávid: A pestisről való orvosi tanátslás... Győr,..1739. 13. o. - 13. Szaehmáry Lniszló: Magyar alkémisták. Bp. 1928. 108-124. o. - 14. Gömöri Dávid: Praxis medica usui apothecae manualis ... Hely és év nélkül. - 15. Petz Aladár: A győri Szentháromság közkórházának múltja és jelene, Győr, 1929. 235. o. 16. D. Gömöry: Dissertatio... tentanem de indole aeris Hungarici. Bécs, 1765. - 17. M. Bél: Notitia Hungariae... I–IV. Bécs, 1735–1742. - 18. L. F. Marsigli: Danubius pannonico-Mysycus (1-VI. Hága és Amsterdam, 1726, 41, 44.) - 19. G. Wehner: De admirandis Hungariae aquis hypomnemation. Bécs, 1549. - 20. Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek I–IV. Bp. 1929-1940. - 21. Gortvay: Az újabbkori m. orvosi műv. és egészségügy tört. Bp. 1953. 164. o.

Csapó József (1734–1799) debreceni főorvos

Debrecen város tisztiorvosi hivatalából 1799 tavaszán két neves nyugállomány nélküli öreg doktor egymást nemsokára követve költözött ki a temetőbe. Március 13-án Weszprémi István, május 21-én Csapó József. Együtt szolgálták évtizedeken át a választott város egészségügyét, hivatott tollukkal a hivatalon túli orvosirodalmat, mindketten dunántúli születéssel szokták meg a Hortobágy-perem– Nyírség-nyúlvány Debrecenben találkozó levegőjét és a Nagy Kollégium jelképezte, tudóskortárs kolléga, Hatvani híresítette szellemi légkörét.

A 11 évvel fiatalabb Csapó Józsefet Győrött anyakönyvezték 1734. július 18. születési dátummal. Apja, akitől keresztnevét is örökölte, Savoyai Jenő jogi tanácsosa volt a törökűző nagyherceg tagyospusztai birtokán. Anyja pedig a schaffhauseni eredetű Ott Mária, akinek fiatalon első férje, Csuzi Cseh János volt, a Komárom megyei Ács község orvos-lelkésze, a híres szőnyi ikertorzszülöttek patográfiás megörökítője, és jó jövedelmű mutatványos körülhordozója. Csapó szüleinek nem volt gond a fiuk taníttatása. Az alsó osztályokat a Rába-parti városban, de a felsőket és az egyetemet már a messzi Savoyai-birtokok közelébeni nagy nyugati iskolacentrum városokban végezte. Strasbourg egyetemi évkönyvében 1756-os bejegyzéssel bukkan fel a neve (Magyary Kossa: Magyar Orvosi Emlékek IV. 44. old.). Weszprémi a Succincta III. kötetében írja, hogy Csapó első írott műve ugyanitt, ugyanekkor jelent meg, címe: Disquisitio de praesentia liquidi neurei in musculo, in actione constitutio, et de cauitatibus fibrarum muscularium. A megjelenésre méltónak tartott medikus eminensnek számított. Viszont 1758-ban már Bá-selben találjuk. Itt jelent meg szintén medikusként a Problema Theoreticum de auditu, et particum de Pleuritide enodatum c. műve, amit Győry Tibor nyilván Szinnyei után 1759-re datál, holott a legilletékesebb Weszprémi 1758-at ír. Szintén a Succinctából tudható, hogy Csapót 1759. augusztus 7-én Zwinger János avatta doktorrá a De Febre Hungarica c. disszertációja alapján.

A medicina vándordiákjainak és a gyógyítás céhlegényeinek kötelező nyugati útja befejeztével az akkori ország Pozsony után legnépesebb városában, Debrecenben kötött ki. Buzinkai György főorvos mellett 1757-ben már ott található Weszprémi István, 1859-től pedig Csapó József. Magyary Kossa korabeli jegyzőkönyv alapján közöl 1760-ból egy arzénmérgezési esetet, amelyben a perdöntő vizsgálatokat Weszprémi és Csapó városi orvosok együtt végezték Kazai Sámuel híres patikájában. A gyanús főtt kukorica levéhez alkalikus folyadékokat öntöttek, s hatására az arzén fehéren precipitálódott az üveg aljára. Aztán a kukoricalét az ablaküvegre öntve megszáradni hagyták, és tapasztalhatták, hogy a rászállott

legyek valamennyien megdöglöttek. Végül a tűz fölé tartott folyadékból fokhagyma szagú, fehér füstöt láttak elszállani, ami mind kétségtelen bizonyítéka volt az „egérkő” jelenlétének.

A két kiváló tisztiorvos kolléga-barátot a napi munka mellett kezdetben a szakirodalmi érdeklődés is összekötötte. Weszprémi megírta „A Kisded gyermekek neveléséről való Rövid Oktatás” ... c. könyvét (Kolozsvár, 1760). Csapó pedig a „Kis gyermekek Isputálja” ... (Nagykároly, 1771), úttörő magyar nyelvű gyermekgyógyászati művét, amelyről a szerzője leginkább ismeretes, és benne van az orvostörténeti köztudatban. Könyvét a bécsi Ephemerides litterariae 1771. XIII. része ismertette (Weszprémi Succincta III.).

A hetvenes évek felé haladva, városi orvosok-

ká történt megválasztásuk után – Buzinkai 1768-ban halt meg – Weszprémi az orvosi biográfia, Csapó meg a népszerű orvosi botanika irányába kanyarodott el.

Szűcs István: Debrecen története c. könyve szerint 1769-ben Weszprémi és Csapó mellett a város tisztiorvosa volt még a híres tudós, Hatvani István és Polgári Mihály.

Csapó legközelebbi könyve, amit a krónikás kortárs még kéziratként említ, az „Új Füves És Virágos Magyar Kert, Mellyben Mindenik Fűnek És Virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmessen meg-jegyzettek” ... 1775-ben jelent meg először a pozsonyi Land erer nyomdában. Másodszorra ugyanott, 1792-ben. Így Méliusz Juhász Péter Herbáriuma után jó kettőszáz esztendővel újra magyar nyelvű botanikai művet írtak Debrecenben. Linné Species Plantaruma ekkor már eléggé elterjedt volt – ugyanis 1753-ban jelent meg. Csapó a füves könyve címében utal a növények nemére, sokat citálja Linnét a szövegben (pl. a mályva ismertetésekor „Linnaeus in generibus Plantarum ezt a' Lavaterák alatt számlálja elől”, avagy az ökörfarkkórót nem jó a halas tavakba dobni, mert „a' halak tőle elvesznek, mint bizonyítja ezt a nagy hírű és értelmű Linnaeus is Dissertatione de Viribus Plantarum” ...), de még nincs tudatában az új szisztéma korszaknyitó jelentőségének.

Így aztán Csapó füves könyve a Méliusz Herbáriumához hasonlóan alfabetikus beosztású, és négyszáztizenhét növényt ugyanolyan szempontok szerint ismertet. Először a magyar elnevezést a népies tájnyelvi változatokkal (pl. a turbolya erdélyi neve: Mihálykamonya), aztán latinul; Dioscorides, Plinius junior, Dodonaeus, Clusius, Cranz és természetesen Linnére hivatkozva, hol a régi elnevezésekkel, hol az új binomenális nómenklatúrával. Majd németül, olaszul, franciául. Leírja a növények formáját, jellegzetességeit, leveleit, virágját és főképp a találási helyeket. Kitűnik, hogy végigfüvészkedte az egész országot, különösen Veszprém és Komárom megyéket – és természetesen a debreceni nagyerdőt.

Legrészletesebben a növények belső, külső es közhasználatairól ír, azaz a terápiás felhasználhatóságáról. Ilyen szempontok szerint összevetve a kétszáz évvel korábbi

Herbáriummal, lényeges újdonságokat nem mond. A pusztai szegény nép számára írta, hogy megismerje a füvek-fák hasznát a gyógyításban. Tudományosan felemás, de fontos állomása a Méliusz Juhász és a Diószegi–Fazekas –Földi közötti nemcsak debreceni botanikának.

Magyary Kossa szerint Csapó füves könyve egyik fontos forrása és mintája volt az „Onomatologia botaniké tetraglotos"-nak, a négynyelvű botanikai névszótárnak.

Az Új Füves És Virágos Magyar Kert 1792-ben még egyszer megjelent változatlan kiállítással Pozsonyban. A könyv végén háromnyelvű mutató tábla, a címlap baloldalán látható Trtina András rézmetszete Csapó Józsefről.

Ugyanott hagyta el a nyomdát az előtte való esztendőben egy másik fontos műve, az „Orvosló Könyvetske, Melly Betegeskedő Szegény Sorsú Ember Számára És Hasznára Készült". A közel négy-százoldalas könyv két fő részre oszlik. Az első a test tagjainak a betegségeiről szól, a fejtől a lábig. A „Nemző Tagoknak Nyavalyáiról" való fejezetben a vénuszi betegséget részletesen ismerteti. „Ez rút Nyavalyában a' Nemző tagoknak külső belső részei öszve dagadoznak, kisebesednek, és ezért 'éjjel nappal ki-mondhatatlan a gyötrelem és fájdalom: támad pedig a hamar és tisztátalan személyekkel való közösülés után legtöbbször-is." Belső használatra a Sarsaparilla füvet ajánlja, annak hiányában a szappanfű gyökerét. Külsőleg a higannyal való bedörzsölést, a fekélyekre pedig szappanfűgyökér. bodzavirág, ökörfarkkóró és mályvalevél tejbe keverve. A Salvarsanig alig használtak hatásosabbat.

A második fő rész az emberi test egyszerre több tagját megbetegítő, tehát az általános betegségeket tárgyalja. Így a mindennapos, a harmad-és negyednapos hidegleléseket, a forró betegséget és náthát, valamint a hektikát. „Támadni szokott a' Hektika forró betegség után" – írja az influenza utáni tbc fellángolásról. Utal annak későbbi szervi manifesztációira, terápiában a dohányzás elhagyását és a jó táplálkozást hangsúlyozza. -

A bőr betegségei között szakszerűen írta le az ajakrákot, kimetszését addig tartja célszerűnek, míg a csontokkal nincs összekapaszkodva. A különböző bőrtüneteknél szinte egyedül hivatkozik Amatus Lusitanus megfigyeléseire, javaslataira, s ez nagy irodalmi tájékozottságra enged következtetni.

A rüh ellen a Veszprém megyei Szent László forrás vizét jónak tartja, utólag kiderült annak kéntartalma (Boleman: Fürdőtan, 1887).

A gyermekgyógyászati könyve 1791-ben Pesten latinul is megjelent,- cicerói címe: Valetudinarium infantile Hungaricum novum sistens morbos- infantum centenos horomque tutos curandi modos subjunctis instructionibus cautelisque utilissimis centenis.

Német nyelven kéziratban maradt az „Über zusammenwachsene Kinder".

Családi életéről alig-alig tudunk valamit. Az viszont ismert érdekesség, hogy a magyar

irodalom két nővérmúzsája, a maga is író Vachott Sándorné (szül. Csapó Mária) és a „Cipruslombok Etelke sírjáról” c. korai Petőfi-versek ihletője a tagyosi Csapó familiából származnak.

Debrecen város tisztiorvosi hivatalának szellemi szintje akkor felért egy kisebb egyetemével. Weszprémi a hazai orvostörténetírás legalapvetőbbje lett, Hatvani Arany János megverselte fausti alakját a matematika- és kémiatörténet is magáénak tudja, Csapó József nevét pedig az első, magyar nyelvű gyermekorvosi, egy füves és egy orvosló könyvecske őrzi.

Plenck József Jakab (1739–1807)

Fővárosunk orvosi fakultásának jogelődjére a megindításkor öt fiatal tanárt neveztek ki, a legidősebb 35, a legifjabb 29, hárman 31 évesek voltak. Azóta nemcsak az átlagos emberi, a kinevezési életkor is alaposan kitolódott. A rangidős Plenck József Jakab volt, a benjámin Schoretits, azonos korúak: Prandt, Winterl és Trnka. A legnagyobb tekintély közülük kétségkívül Plenck, aki Bécsből került egy kis baseli kitérővel Nagyszombatba majd Budára, illetve Pestre, végül vissza Bécsbe.

Több évtizedes tanárságának közel egynegyedét Magyarországon töltötte, így a honi medicina sokat köszönhet neki. Sokoldalúsága és irodalmi termékenysége közismert, dermatovenerológiai munkássága alapvető jelentőségű, noha Győry szerint (Az orvostudományi kar története, 44. old.) csak szülész- és sebészmesteri oklevéllel rendelkezett, orvosdoktorival nem. A kar történetét Győry ismerte a legjobban, állítását ellenkező bizonyíték hiányában kénytelenek vagyunk elfogadni, bár a lexikonok orvosként ismertetik. A kérdés inkább érdekes, mint lényeges. Prandt biztosan orvos volt, irodalmi életmű azonban semmi nem maradt utána, az állítólag nem orvosdoktor Plenck neve után a bibliográfia félszáz monográfiát sorol fel, nem szólva a cikkekről. Szemészeti könyvét japán nyelvre is átrajzolták, korának kevés közép-európai orvosa jutott ilyen Marco Polo-i messziségbe.

Bécsben született (1739), Győry szerint 1763-ban avatták sebész- és szülészmesterré. Ennek a kiváló manualitású gyógyítónak az első feltűnést keltő műve 1766-ban jelent meg Methodus nova … címmel a szifilisznek higannyal történő kezeléséről, amellyel (tekintettel, hogy több nagy nemzeti nyelvre lefordították) nemzetközileg ismert nevet szerzett magának. Basel akkor is kivételes helyzetben volt. Erasmus szelleme vonzotta a külföldieket, s a tudósjelöltek (miként később a piktorok Párizsban) otthon érezték magukat. Plenck is tett egy oktatói kirándulást, aztán visszatért az első orvosiskolai fénykorát élő szülővárosába. Újabb könyve, az Anfangsgründe der Geburtshilfe 1768-ban jelent meg (amelyet még hat kiadás követett), népszerűségben Steidele művével vetekedett.

Amikor a nagyszombati egyetem orvosi fakultással egészült ki, a sebészet és szülészet oktatására Plencknél alkalmasabb embert nemigen találhatott a nagy szervező, van Swieten. A kezdő egyetem és a kezdő professzor nagyon egymásra találtak. Szabad kezet kapott az oktatásban és a tankönyvírásban. Itt írta talán legmaradandóbb művét Doctrina de morbis cutaneis címmel, amely a legelső rendszerező dermatológia, Poór szerint a beosztási modellje Linné szisztémája volt: 14 osztályba 120 betegséget sorolt be, ami természetesen azóta alaposan

megváltozott. Kezdeményező jelentősége azonban vitathatatlan.

Több sebészeti könyvet szerzett, hol felváltva, hol párhuzamosan németül és latinul. Számunkra legérdekesebb az Elementa chirurgiae ... (1778, Wien), amelyet Nagyszombatban írt, Bécsben jelent meg, amikor már Budán volt tanár. Paralell németül is, hogy ki-ki kedvére tanuljon belőle. Nem bírván nyelvünket, magyarul egy sort sem írt, de ezt a művét érdemesítette arra a nagyérdemű Rácz Sámuel, hogy negyven esztendővel Miskoltzy Ferentz Chirurgiai Útitársa után, 1782-ben magyarul adja a sebészet iránt érdeklődők kezébe. Címe: A' borbélyságnak eleji ..., amely három főfejezetből áll. I. Felbontzalás; II. Orvosságok; III. Borbélyság.

A könyv mindössze 200 oldal, amibe igyekezett belezsúfolni a részletes anatómiától a trepanációig, a strumától a variolizációig lehetőleg minél többet. A golyvát pergelt tojás hajának porával gyógyíttatja, a sebek bekötésére terpentin-spiritusszal megnedvesített tépést ajánl. Ami a mesterséges himlőzést illeti; a' Béoltást mindenféle betegség ellenzi. Egy küs késetekének az hegyére valami jó indulatú himlőből himlős genyettség vétetik; ez a' kés-hegy a' karnak külső felén mind a kétfelől a' külső bőr (epidermis) alá bé-tétetik, és ottan meg-fordíttatik, hogy a' genyettség benn maradgyon. A' seb bé nem köttetik. Kizáródott sérvnél („bézáratott ágyék-szakadás”), ha visszahelyezni nem sikerül, sérés-metzéshez (herniotomia) kell folyamodni, a módját azonban nem írja le. Szakszerű viszont a tracheotomia ismertetése Richter-f éle gégemetsző késsel végezve, belé ezüstkanült helyezni. Ugyanígy ismerteti az anus praeter-naturalis készítését („mesterséges segg'-tsinálás”), mikor a' felső bélnek elvágatott végét az hasnak sebéhez kell forrasztani, és arra olyan sérvkötőt tenni, melly az emésztetet egyébbkor ki nem botsáttya.

Rácz Sámuel hangsúlyozza, hogy némely cikkekkel meg is szaporította a könyvet, magyarán: átírta-kibővítette. A címlap alapján valami. még helyesbítést kíván. Győry szerint Rácz Sámuelt 1783-ban nevezték ki a bonctan rendes tanárává, a jelzett címlapon Rácz már 1782-ben a' felbontzalásnak közönséges királyi tanítója, miként Plenck a' borbélyoknak 's bábáknak közönséges királyi tanítója. Vagyis már 1782-ben tanártársak voltak.

Egy 1783. évi II. József által hozott rendelet értelmében a Habsburg-birodalom összes egyetemén a bécsi tankönyveket kellett (volna) használni. Ebben az ügyben Störck protomedicus és az uralkodó között nézetkülönbség támadt pont Plenck könyvei miatt. Ugyanis a magyarok ragaszkodtak Plenck műveihez, amit Störck is he- lyeselt; Végül Störck javaslata győzött, de ezzel túlságosan felhívta az udvar figyelmét Plenckre, akit még ebben az esztendőben Bécsbe csábítottak. Nem érezte nálunk rosszul magát, a viszontagságos körülményekhez képest valóságos szakirodalmi csodát művelt, nagy része van abban, hogy az

egyetem Budáról a nagyobb beteganyaggal rendelkező Pestre került át, mégis kedvezőbb feltételek közé és elvégre hazament. A Josephinum sebészeti, kémiai és botanikai tanára, majd a katonai gyógyszertárak igazgatója, a hadsereg főseb észe, királyi tanácsos és a saját intézeti akadémiájának a titkára lett.

A könyvei és tekintélye ittmaradtak. Érdemei elismeréséül 1797-ben magyar nemességet kapott. Zezza Gábor országos főorvos halála (1799) után például Winterl azért nem pályázta meg a protomedicusi hivatalt, mert híre jött, hogy .Plenck vissza készül Pestre mindnyájuk elképzelt örömére. Ekkor már 60 éves volt, ha akarta volna se lett volna célszerű elvállalni ezt a sok fáradsággal járó hivatalt.

Közben (nem túlzás) valósággal ontotta a könyveket a legkülönbözőbb tárgykörökből. Irt toxikológiai, botanikai, hidrológiai, farmakológiai, kriminalisztikai és venerológiai műveket. Bécs, Pest-Buda, Velence, Berlin különböző kiadói versenyeztek a megjelentetésükért. Nem kellett félni, hogy raktáron maradnak.

Plenck volt Rácz Sámuel példaképe, közvetlen hatása nélkül szinte elképzelhetetlen az első rendszeres magyar nyelvű tankönyvíró munkássága. Kiváló klinikai megfigyelő volt. Kipróbálta az ópiumot a tetanuszos görcsök csillapítására, az ipecacuanha-gyökér főzetét terhességi toxikózisban, a chenopodium ambroisoides nevű növényt a vitustánc gyógyítására, a masszázs jó hatását a végtagbénaságra. Cikkei nagyrészt a bécsi Josephinum külön lapjában jelentek meg. Venerológiai higanyos receptjei (talán az egy Párizst kivéve) Európa-szerte használatosak voltak.

Megemlítendő, hogy neve Plenk változatban is előfordul. Bizarr kettőssége, hogy a Rácz Sámuel-féle fordításon Plenck, a Lehre von dem venerischen Krankheiten 1793-as bécsi kiadásán Plenk olvasható, méghozzá gót betűkkel. Eredetileg bizonyára ott volt a közbeékelődő c betű, ezért használtuk azt a variációt.

1807. augusztus 24-én hunyt el szülővárosában. Ha soha nem járt volna hazánkban, akkor is tisztelegnünk kellene az emléke előtt. Minden kisajátító szándék nélkül tartja őt a magyar medicina az egyik megalapító mesterének.

Lange Márton (1753–1792) és az első magyar nyelvű erdélyi bábakönyv

Az első szülészeti könyvek elsősorban bábáknak íródtak, mivel a szülészet orvosi beavatkozást csak ritkán igényelő, tapasztalati bábamesterségnek számított. Mint a magyarul megjelent korábbi szakkönyvek legtöbbje, a szülészeté is fordítás. A legelső Weszprémi István híres nevéhez fűződik. (A Bába Mesterségre Tanító Könyv, Debrecen 1766.) Ez lényegében annak a bécsi J. N. Crantz szülészeti könyvének magyarított változata, akinek a javaslatára adta ki Mária Terézia az 1756. július 29-én életbe lépő rendeletét a birodalom területén tényked bábák kötelező vizsgáztatására.

A debreceni bábakönyv után 1772-ben a pozsonyi Landerer Nyomda nyomatta ki Domby Sámuel Borsod megyei főorvosnak a könyvecskéjét, „mely irattatott kérdésekben és feleletekben a tekintetes nemes Borsod megyei bábáknak hasznokra". Dom-by könyve a Weszprémiétől eltérően már eredeti, önálló munka. Debrecen és Borsod megye példáján felbuzdulva a többi városok is igyekeztek következni. Szeli Károly, Szeged városi orvosa Steidele bécsi tanár könyvét fordította le, és „Magyar Bábamesterség" címmel került kiadásra 1777-ben. A korabeli kritika szerint ez inkább „a bábáskodó Borbélyoknak elméjekhez vagyon alkalmaztatva". Pesten az első bábakönyv (Mocsi Károly: A' Bába-Mesterségnek Eleji ...) 1784-ben jelent meg, mindössze 62 oldalas fordítás.

Erdélyben viszonylag késői, 1791-es keletű a legelső magyar nyelvű bábakönyv Lange Márton barcasági főorvos hiánypótló igyekezetéből, „főképen a' Falu helyt levő Bába Asszonyoknak kedvekért".

A németajkú Lange Márton a háromnyelvűnépű Barcaság székhelyén (Brassó, Brasov, Kronstadt) született 1753. szeptember 12-én. Iskoláihoz szerencsés segítője a tizennégy évvel idősebb Tódor testvérbátyja, aki a jénai egyetemről hazajövet a helyi gimnáziumban kapott lektori állást. Noha ő teológiát (és mellette tudományosan méhészetet) tanult, öccsét engedte hajlama szerint a természettudományok felé terelődni. A szorgalmatos gimnazista a napi leckék elvégeztével bejárt a gyógyszertárba némi füvészeti-gyógyszerészeti ismeretek felszedésére. Érettségi után az erdélyi szász lutheránus diákok szokása szerint valamelyik protestáns német városba igyekezett egyetemre. Így került Göttingába, valószínűleg a brassói rokon Lange János teológus rábeszélésére. Először a jogi karra iratkozott, de utána rövidesen átment az orvosira. A messzeségeket csak két esztendeig bírta, átjött a hazafelé feleúton fekvő Bécsbe. Itt is két évet töltött, diplomát szerezni már a nagyszombati egyetemen található. Orvosdoktori címet a többiek között Lumnitzer István, Kolosváry Sámuel, Gömöry István, Huszti Theophil és Hoff

Ignácz nagyreményű társaságában kapott 1777-ben, utolsó évfolyamként az egyetem Budára történő áthelyezése előtt. Doktori disszertációja: „De ophthalmia commentatio medico-chirurgica" még a nagyszombati nyomdában jelent meg, jelezvén a friss diplomás szemészeti jártasságát is.

Végzés után kész állás várta a Brassóhoz közeli Fogaras városában, de ő inkább hazament bizonytalan jövedelmű, de biztosan otthon levő gyakorló orvosnak. Hároméves gyakorlattal kinevezték a Barcaság másodfőorvosává. Ez egyben a publikálás kezdetét is jelentette. Bécsben 1784-ben megjelent egy pestisről szóló könyve. Olvasható benne, hogy két brassói sebész a pestises kelevényt tehéntejbe keverte kísérletből, de nem sikerült háziállatokat megfertőzni. Művei közül az 1788-ban kiadott „Recensio remediorum praecipuorum Transylvanica domesticorum" orvosnéprajzi szempontból is nagyra értékelt. Német és latin nyelvű írásai a németországi Offenbachban, de főként Nagyszebenben, az erdélyi szászok szellemi központjában jelentek meg. 1791-ben kinevezték először Háromszék, majd a Barcaság első főorvosává, s tagja lett a Lipót Természet Vizsgáló Akadémiának.

A legelső magyar nyelvű erdélyi bábakönyv 1791-ben jelent meg a barcasági nyomdatulajdonos Hochmeister Márton kolozsvári és szebeni műhelyében. Teljes címe: „A' Leányoknak, Anyáknak és Gyermekeknek Orvos-Aszszonyjok, a' köz, és Falú-helyt lakó Népnek számára iratott Könyv melly főképpen a' Falu helyt lévő Bába Aszszonyoknak kedvekért készíttetett, de minden jó Anyáknak-is az olvasásra hasznos, és nékiek mint-egy ajándék az ő Leányjaiknak Férjhez menetelekkor ajánitatik".

A forrásbibliográfiák: Petrik Géza, Szinnyei és nyomukban Győry Tibor, Magyary Kossa, Gortvay, valamennyien Lange Márton eredeti művének tartják a fenti könyvet. Holott (ahogy az a címlapon látható) a szerző neve nincs feltüntetve, ellentétben az ugyanakkor megjelent állatjárványtani könyvvel. A bevezető sorokból pedig kitűnik, hogy: „az én Erdélyi Atyámfiainak nyelvekre fordíttatott", tehát mindenképpen fordítás. E bevezető-ajánló sorokat valóban Lange Márton írta, de sem az eredeti szerzőre, sem a fordító nevére nem történik utalás. Gyanúnk szerint neves bibliográfusainkat a bevezető sorok aláírása téveszthette meg, s így került Lange Márton eredeti művei közé. A könyv színvonala mellette szól, jó szimattal kiválasztott fordítás.

A 364 oldalas mű két fő- és több alszakaszra osztott. Foglalkozik a „hószámi-tisztulással", a sápadtsággal és a vérzés elmaradásával. Majd a terhesség (nehézkesség) jeleivel, a szokatlan vérfolyással, az abortusszal, a méhben való elhalás jeleivel, az álterhességgel (fattyú nehézkesség) és a terhesség alatti sérülésekkel. A „Vajúdás regulái", a méhszáj viselkedése, a rángatódzások, a méhrepedés, majd a szülés utáni normális és veszedelmes elváltozások,

vizelési panaszok és prolapsusok követik a felsorolást. Az első rész utolsó alszakaszának anyaga: a gyermekágyassal való törődés, a szoptatás fontossága és nehézségei, a gyermekágyas folyásai és a szült nő egyéb betegségei, „vért-pökés, vízkórság, a' méh nyavalyái".

A második főrész témája: az újszülött gondviselése, az élet jelei nélkül való magzat élesztési kísérlete, a tisztaság, a csecsemő táplálása, a szoptatás, a tejpótlás, az egészségtelen tej jelei, a dajka kiválasztása, a gyermek eledele, végül a gyermekbetegségek.

Különösen a csecsemővel foglalkozó részek egész modernek. Pl. „Jobb, ha a' gyermek éppen bé-nem póláltatik, hanem tsak a' póla takaródzó, egy pár illendően helyeztetett sinórral béköttetik". Nagyon fontosnak tartja az anyamell lemosását szoptatás előtt, és az edények tisztántartását.

A táplálásról: „Valameddig a' gyermek a' maga Anyjának tejével meg elégíttethetik, addig semmit egyebet, a' mellett leg alább az első 6 hetekben, nem-kell adni. Az-után el-kezdeni, annak a tsets mellett, 3-szor annyi vízzel elegyített ollyan tehén-tejet adni, mellynek a' felét vagy sírját leszedték.

A' gyermeket mindjárt legelőször, bizonyos meghatározott órákon-való szoptatásra kell szoktatni".

Óva int a túlzott lisztes táplálástól (lisztártalom!), ajánlja a könnyű péppé tört sárgarépát borjúhúslében. Lényegesnek tartotta a beteg szobáját kellően levegőztetni, „hasonló-képpen a' betegnek ganéjját mindjárt el-takarítani. Ha ez el-mulasztatik, tehát az-által nem tsak a' betegség leszen veszedelmes, hanem még az egészségesekhez-is könnyebben hozzájuk ragad".

Természetesen nem mindegyik része ilyen „modern".

Meglepő volt még a forrásbibliográfiákban, hogy hasonló címmel és 1791-es dátummal két bábakönyv jelent volna meg. Egyik Heinrich Georg Marschal könyve Gödri János fordításában: „A' Nőtelen és Nehészkeseknek, az Anyáknak ..." c. oktatása, a másik a Lange Márton-féle „A' Leányoknak, Anyáknak és Gyermekeknek Orvos-Aszszonyjok ..." c. bábakönyv. Felmerült annak lehetősége, hogy a két könyv esetleg azonos, amit Borsa Gedeon, az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos főmunkatársa is alátámasztott. Mind a Siebenbürgische Quartalschrift, mind a Josef Trauschféle Schriftsteller-Lexikon (Kronstadt, 1870) Lange Mártont kiadóként említi.

Tehát a legelső magyar nyelvű erdélyi bábakönyv nem Lange Márton eredeti műve, mint eddig hittük, hanem Marschal könyvének a Gödri-féle fordítása. Lange érdeme a kiválasztás és megjelentetés. Okító jótékony hatását nem sokáig szemlélhette. A következő, 1872. év nyarán, a bodoki fürdőn reumáját kezelve meghalt, mielőtt a negyvenedik életévébe lépett volna.

Az országos főorvosi hivatal és Pfisterer András (1759–1825) protomedikus

Linzbauer Xavér Ferenc paragrafus-dús kódexeit lapozgatva feltűnik, milyen fontos egészségügyi rendeletek keletkeződtek a Habsburg-történelem (és Szomory Dezső, ill. Németh László) színpadáról felénk tekintő reformer II. József rövid uralkodásának (1780-1790) hatodik esztendejében. A közvetítő-végrehajtó helytartótanács elrendelte: patikatulajdonos csak gyógyszerész oklevéllel rendelkező személy lehet, a vagyontalanok a gyógyszert a megye terhére, ingyen kapják (medicamenta gratis praestanda), a borbélyokat eltiltotta mindennemű orvosi beavatkozástól, körülírta a megyei főorvos (fizikus) jogi-kötelességi hatáskörét, ez évtől számítható a hivatalos iskolaegészségügy stb., stb., továbbá van Swieten bécsi mintájára megszervezte az országos főorvosi (protomedikusi) hivatalt.

Az 1786. szeptember 5-én kiadott pár soros latin nyelvű rendelet szerint a protomedikus feladatköre: az orvosképzés legfőbb felügyelete-irányítása, valamint a közegészség-' és kórházügyek intézése-ellenőrzése. Ebben az esztendőben szűnt meg elvileg a Habsburg-birodalmon belül a bécsi orvosi oklevél kiváltságos volta, noha helyzeti előnye érthetően továbbra is megmaradt. A következő, 1787-es év elején a 7569-es számú rendelet német nyelven már név szerint Veza (helyenként Vezza) Gábor főorvos, királyi tanácsost jelölte ki erre a posztra, aki 1777–1784 között az Orvosi Kar igazgatója is volt, a március 14-i részletes instrukció pedig személyre szabottan határozta meg f el-adatait. Győry, Magyary Kossa, Gortvay érintőleg utalnak rá, érdemesnek tűnik tehát pontjaiba sűrítve ismertetni.

Veza protomedikus feladatai:

Az orvosképzés (medizinischen Studii) irányítása-felügyelete.

A pesti és Pesthez tartozó kórházak ellen- őrzése. E pont javasolja a bécsi Quarin báróval a személyes kapcsolat felvételét, akinek az Animadversiones Practicae in Diversos Morbos c. kétkötetes kézikönyve tartományokszerte igen használatos volt.

A 3. pont értelmében a protomedikus továbbra is a tanulmányi bizottság tagja marad, a különböző alapítványok üléseire külön kap meghívást.

Járványok idején a megyei főorvosokon keresztül ő irányítja a járványellenes küzdelmet.

Marhavész es egyéb állat-epidémiák észlelését azonnal jelenteni kell Bécsbe Wollstein professzornak, de tanácsot kérhetnek közvetlenül az újonnan kinevezett Tolnay Sándor tanártól.

Végül a 6. terjedelmes pontcsoport előírja, hogy jelentést kell tenni: a betegségek előfordulásáról-lefolyásáról-gyógyításáról, a gyógykezelés hatásosságáról (avagy hatástalanságáról), az esetleges új gyógyszerekről, az egészségügy összterületén tapasztalható

visszaélésekről (kuruzslás stb.), valamint az egészségügyben tevékenykedők munkájának minősítéséről.

Veza 1786-tól ismét az Orvosi Kar igazgatója is egyszemélyben. Amikor az 1792-es évi országgyűlésen felvetődött az orvosi fakultás Pestről való elhelyezésének lehetősége (a bűnös nagyvárosból egy erkölcsösebb(!?) kisvárosba), Veza főorvos a maga óvatos módján a Pesten való maradást támogatta. Négyesztendős tanrendi tervezetét viszont a Helytartótanács nem fogadta el, helyette a megfelelőbb hatesztendős javaslat érvényesült.

Országunk első protomedikusa 1799-ben halt meg, az utána következő Schraud Ferenc (szintén bécsi minta alapján) már nem lehetett a tanulmányi bizottság tagja. Schraud, aki Csanád megye es Szeged város tisztifőorvosaként Tentamen theoriae generalis febrium címmel könyvet írt a lázelméletről, 1792-1802 között a sebészek részére az elméleti orvostan előadója, 1802 és 1806 közötti kari igazgató, 1806 tavaszán hivatásának teljesítése közben a vasvári tífuszjárvány áldozata lett.

Ugyanez év őszén nevezték ki a harmadik protomedikust, Pfisterer Andrást, aki 1791-ben már a belgyógyászat (praxis clinica) tanárjelöltje volt, de a reformer-conformator II. József korai kidőlte után a valódi trón-tirannus I. Ferenc, a Szentszövetség későbbi despotája következett, és őfelsége a kinevezésnél még a Helytartótanács véleményét sem vette figyelembe.

Pfisterer Budán született (1759), ugyanott szerzett oklevelet az emlők gyulladásáról tartott disszertációja alapján 1784-ben, tehát az utolsó budai oktatási esztendőben. Végzése után a Gellérthegy-oldali városrész tiszti főorvosa lett, majd 1802-ben a tanulmányi bizottság ülnöke, Schraud halála után hat hónappal, 1806 őszétől ő az országos főorvos, e kegyetlen idők hálátlan szerepének vállalója. Az uralkodó már nem Mária Terézia, és nem a legnemesebb-legtragikusabb Habsburg, II. József (Németh László jelzői), hanem a vérmezős-majestät I. Ferenc. A mindenható egészségügyi tanácsadó pedig nem a religióban katolikus (ezért kellett a protestáns Németalföldet elhagynia), de a medicinában reformátor nagy van Swieten, még csak nem is a legalább jó tankönyveket író Störck tanár, hanem Andreas Stif ft bécsi protomedikus, a zsarnok-bürokrata prototípusa, akit a költő Grill-parzer az egyik versében krummgebogene Stifft jelzővel illetett.

Pfisterer András tehát akkor volt az egészség-és egyetemügy hivatalbeli kötéltáncosa, amikor Bécs és Pest között a legmélyebb szakadék tátongott, aljában a vérmezői emlékekkel. Lelkiismeretes és ügybuzgó tisztviselőt nyert Pfistererben az országos egészségügy és az orvoskari tanulmányügy, akinek érdemeit az uralkodó a Lipót-rend adományozásával jutalmazta, és akinek pozitív érdemeiből mit sem von le a professzorokkal szemben itt-ott

tanúsított hatalomfitogtatásszerű magatartása, mint ama csalódottság utórezgései, amelyet dugába dőlt tanszék-aspirációi keltettek benne – írj a róla mintegy összegezésképpen Győry Tibor az ő kartörténetében. Nem vagyunk illetékesek a magatartást utólag mentegetni, de vajon a Szentszövetség inkvizítorszellemű érájában lehetett volna-e hatalomfitogtatásmentesen boldogulni azokkal, akiknél az észérvek nem érvényesültek? Mert ilyenek akkor is voltak.

Ha belelapozunk József nádor német nyelvű leveleibe (sajtó alá rendezte Domanovszky Sándor, 1935), elborzadunk a napóleoni idők és a csúfos kudarcba fulladó nemesi felkelés közegészségügyi viszonyain, jobban mondva iszonyain. Több ember pusztult el tífuszban, mint a puskagolyótól, pestisben, mint a kardvágástól. S az első számú felelős a protomedikus volt. A budai és a pesti katonai kórházakban olyan siralmas állapótok uralkodtak, hogy a polgári kórházak orvosait (olykor egyetemi tanárokat) kellettodavezényelni, ami természetesen sok hatalomfitogtatásra adott elkerülhetetlen lehetőséget.

Amikor 1809-ben életbe lépett a II. Ratio Educationis, magyar nyelvű sebészeti tankönyv hiányában Pfisterer főorvos a chirurgia magyar nyelven történő előadását még nem támogatta, de elvállalta a Pesti és Budai Jóttevő Asszonyok Egyesülete kezdeményezésére (1. Brüll Klára: Orvosok és Kórházak Pest-Budán, 94. old.) egy nyomorenyhítési és gyógyítási akció orvosi teendőit, természetesen ingyen. Sók energiát fordított a kuruzslók megfékezésére. Járványvédelmi érdemeiért a szentpétervári Orvos Társaság is a tagjai sorába választotta (lásd: Schultheisz–Tardy: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából).

Jóllehet a járványos napóleoni időkben életével játszott, a hét szűk esztendő mégis 1816-ban kezdődött. Ugyanis Schraud halála óta az orvosi kar igazgatói tisztségét nem töltötték be, s ekkor Pf isterer kapta meg – méghozzá Stifft támogatásával. Ezzel magára vonta az egyetemi elnök, Ürményi József befolyása alatti tanártársak haragját. Pláne amikor megkövetelte a tanároktól az előadások pontos megtartását, Stifft lakáját vélték benne felismerni. S ha valaki valamikor valakire rásüti a lakáj stigmáját, megjelennek a megkövezni készek. Lenhossék Mihály Ignác (később szintén protomedikus) hiába mondott köszönetet Pfisterer kari kinevezéséért, az Ürményi irányította szekta nem nyugodott meg.

Belekötöttek, hogy Pfisterer jogköre azonos leend a prágai egyetem igazgatójáéval (lásd: Győry Kartört. 318. old.) és nem a bécsiével, tehát elfogadta a sértő megkülönböztetést. Avagy, hogy Budán lakik és jégzajlás idején a dékánnak (Lenhossék) kell helyettesíteni, aki mellesleg szívesen megtette. Aztán az 1819-ben kiadott 15 oldalas instructio officiosa a tanárok, asszisztensek és bábák részére, amelyben megkövetelte a rendet-fegyelmet.

S annak idején noha ő támogatta Fabini Teofil szemészeti vizsgáztató jogát, szemére vetették, hogy a fizetési javaslatnál a szemészt kevesebbre taksálta például a jóval strapásabb

szülésznél.

Ő volt az orvosi könyvek cenzora és revizora, a Helytartótanács ülésein az egészségügy referálója. Egyik 1818. évi jelentésében olvasható: az orvoskari tanárok általában szorgalmasok, bár akadnak egyesek, akik elmulasztják előadásaikat, ezt azonban előzetesen az ok bejelentésével és a helyettes megnevezésével be szokták jelenteni. Stáhly azonban bizonyos ürügyek alatt mulasztott, s így nem kímélhető meg a kötelességmulasztás vádjától. Volt rá felzúdulás. pedig váljék becsületére, hogy nem tett kivételt még a tisztelt-szeretett Stáhlyval sem. Kifogásolták Gebhardt Ferencnek a gyógyszertanra történt ideiglenes kinevezését; azét a Gebhardtét, aki először tartotta a tanári székfoglalóját magyarul (Beköszöntő beszéd s tapasztalási orvosi tudományok méltóságáról), és később a sebészek részére az általános kór- és gyógytant adta elő. Elfelejtették viszont, hogy Pfisterer dolgozta ki egy országos tébolyda tervét, ami a napóleoni háborúk után nem tudott megvalósulni.

Pfisterer protomedikus és a fakultás között tehát volt fülsértő súrlódás, de okáért nemcsak az egyik felület volt érdes. Ő is megkapta rendjelei mellé az áruló jelzőt, türelmetlen-elfogult kortár-. saitál (ez érthető) és a kartörténetírástól (ez viszont meglepő, lásd: Győry, 311. old.) egyaránt. A végsumma azonban igen szép: ha megkíséreljük végigtekinteni kötelezettségeit s élete összes körülményeit s hozzá azt is, hogy hivatali teendőit Pfisterer mindenkor kifogástalan lelkiismeretességgel végezte, akkor meg fogjuk érteni, ha egészségének összeroppanásáról értesülünk. Laknia Budán kellett, a Helytartótanács székhelyén, de naponta át kellett járnia Pestre az egyetemre s az orvosi kar épületébe, s látogatnia kellett az állatorvosi intézetet, a füvészkertet, stb. a város különböző pontjain. Orvosi praxist egyáltalán nem ért rá folytatni, ami talán oly anyagi helyzetbe juttatta volna, hogy kocsit tarthasson továbbra is, de hatodik gyermekének megszületése után nem telt többé erre a célra s egyéb közlekedési eszköz híján gyalog járva rótta az igen nagy távolságokat (lásd: Győry, Kartörténet, 374–375. old.).

A Törökország felől ismét fenyegető pestis miatt a protomedikusnak állandóan talpon kellett lenni a nagy kiterjedésű, inhomogén, higiénikus szempontból különösen elmaradott országban. Az akadémia alapításának évében halt meg e megroppant és agyonfárasztott férfiú.

Leszármazottjaiból kiválóságok kerültek ki, például egy múlt századi színházigazgató, és különleges-magános író-jelenség kortársunk: Szentkuthy Miklós, aki irodalmi szárnypróbálgatásait még protomedikus őse nevén kezdte.

Gróf Széchényi Ferenc udvari orvosa, Kis József (1765–1830)

A nekrológ tisztelgő-búcsúztató műfajával már az Orvosi Hetilap egyenesági elődjének, az Orvosi Tárnak az első évfolyamában (1831) találkozunk. Az V. füzetben Kern, valamint Hartmann bécsi professzorról jelent meg életművet summázó méltatás, a VII.-ben Kis Józsefről. a Széchenyi család udvari orvosáról. Nem a Széchenyiek iránti tiszteletből, ő maga szolgálta meg a megemlékezést.

Miskolcon született 1765-ben, Pesten 1790-ben avatták orvosdoktorrá. Amint az Bugát és Schedel lapjában olvasható, a tehetséges fiatalember hamarosan „gróf Széchényi Ferencz' bölcs figyelmére juta, 's már 1790-ki October 1-só napján az említett Nagy Méltóság udvari orvosává nevezi őtet, melly időtől fogva nem mint csupa orvos, hanem mint valódi tisztelő barátja a' grófi háznak, 34 esztendeig fáradhatatlan ügyességgel szolgált uraságának".

Tehát akkor került a kiscenki kastélyba, midőn gazdáját, aki 1786-ban II. József németesítő törekvései miatt lemondott királyi biztosi tisztéről, a császár halála után az országgyűlés visszahelyezte eredeti hivatalába.

A cenki Széchenyi-kastély ekkor az ország egyik legfontosabb szellemi ,csomópontja. Gyakran megfordul itt Kazinczy, Révai Miklós, itt található a legnagyobb könyvtár (a mai Széchényi. Könyvtár alapja), amelyben Kis József szavaival „minden munkálkodó Tanultnak szabad olvasása vagyon, a' mellett, hogy mint kenyeres barát tekintetik egyszersmind a' házban". Ő a négy gyermek egyik orvosa, mert azok ugyan Sopronban neveltetnek, de kijárnak Cenkre, ő maga bejárt Sopronba. István, az ötödik gyermek, 1791-ben született Bécsben. Kis doktor a legnagyobb magyart már csecsemőkorában meg-meglátogatta az apa kíséretében, később Sopronban gyakorta.

Ugyanekkor jelent meg a császárvárosban az első műve: „Az érvágónak pathologiája", amelyet a magyar köpölyöző borbélyok használatára írt. Ismertebb könyve azonban az „Egészséget tárgyazó katechismus a' köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára, hogy tudhassák egészjeget betsülni és őrizni". Sziesz Klára soproni nyomdáját 1794-ben hagyta el, majd mégegyszer bővítve 1796-ban, végül 1797-ben Kolozsvárt kivonatos kiadás készült belőle. A tankönyvecske érdekessége többek között, hogy az első része egy természettudományos ismerettár, a víz tisztításától a villámlásig sokmindenről szó esik benne, rendkívül áttekinthetően. Például az előző ajánlott módja: „jól ki-mosott fövénnyel félig meg-töltött edénybe öntyük, és az edény fenekén apró lyukakban általszivárogtattyuk". Égiháborúnál ne húzódjanak fa alá, mert magokhoz húzzák a Villámot. Avagy halvásárlásnál

csak élőket vegyék, nem élőknél a kopoltyú piros színére legyenek tekintettel. Az iskolákba a testgyakorlást tantárgyként ajánlja, úgy tetszik, akkor még nem tartottak óraközi tízperceket, mert a 3-4 órás szüntelen ülést rendkívül károsnak tartja.

A második rész az egyes betegségekkel, az orvosi magatartással és a beteggondozással foglalkozik. A honoráriumról azt írja: Az Orvosnak-is élni kéli; az az ő kenyér-keresése. A variolizációról Jenner vakcinációs könyve előtt négy esztendővel szó szerint a következőket írja: „Azon gyermekből, a' kinek jó, kevés, és valóságos himlője vagyon, vesz az ember egy kis kés, vagy lapos tő hegyére himlő genyetséget. Azon egészséges gyermeknek, a' kit bé akar oltani, karja bőre alá szúrja azt rézsént, hogy még vér jöjjön-ki belőle. Akkor megfordittya a tő hegyét a' bőrötske alatt, hogy a' himlő-genyetség ott maradhasson".

Tankönyvről lévén szó, nem derül ki, végezte-e ő gyakorlatban a himlőoltást? Ha igen, akkor itthon sokakat megelőzött. Az viszont bizonyos, hogy a Széchényi-gyermekek Sopronban e könyvből tanulták az egészségtant, a testgyakorlás és a tisztaság szeretetét. „Emlékeztetés a himlő-beoltásnak hasznára, az önnön magzatjokat igazán szerető szülőknek vigasztalására" c. műve (németül is) 1799-ben jelent meg, szintén Sopronban. Ebből már egyértelműen kitűnik a saját kedvező tapasztalata.

E sorok írója Győry Tibor Orvosi Bibliographiájának a Magyary Kossa könyvtárából származó példányát birtokolja. A nagy kiegészítő rivális ahol teheti, korrigál, áthúz, belejavít. Nem tudni miért, de Kis nevét mindig Kissre módosítja. Meglepő viszont, hogy Győry alapvető és teljességre törekvő művében nem található sem „Az érvágónak pathologiája", sem „A' Fertő tava vi- zének és orvosi tulajdonságainak fördő gyanánt leírása 1797-ben Kis Jó'sef orvos doctor által", amely közel 100 oldalas írás. Igaz, hogy a Rumy Károly György szerkesztette „Monumenta Hungarica az-az: magyar emlékezetes írások" sorozatában jelent meg, de Győry másutt a társszerzőket, sőt a fordítókat is felsorolja.

A Göttingában végzett Rumy, a „Neuer Teutscher Merkur" magyar tudósítója, a jénai egyetem kültagja 1810-1813 között a soproni evangélikus lyceum tanára volt, innét az ismeretségük. Rumy 1813-ban elfogadta Festetics György meghívását és a keszthelyi Georgikon előadója lett. A „Monumenta Hungarica ..." három kötetét 1815/16-ban adta ki, a második javított kiadáshoz jó barátja, Kazinczy Ferenc írt lelkes-méltató előszót.

I. kötetében jelent meg Kis Józseftől „A' Fertő tavának geographiai, historiai és természeti le- írása". Hivatkozik Zsámboky Jánosra, aki a félhold karimájú Fertő tavat szélesebbnek írta le a Balatonnál. A vízéből kifogott halak nemcsak Sopronban, de Bécsben is kapósak, a császárváros lovait nagyrészt a Hanságból látják el szénával. A II. kötetben bőven ír a sekély tó vizének gyógy- tulajdonságairól. Fő hatását a bő széksó (Soda) tartalmában véli megtalálni, a

szabad alkáliákat gálicköves vízzel mutatta ki. Ugyanennek tulajdonította 1763-ban Torkos Justus János a „Sal minerale Alkalinum nativum Pannoniae” c. művében. Erre Kis József is hivatkozik. Főleg a reu- más bántalmakra és a bőrbajokra hat kedvezően. Leírja, hogy amikor 1794-ben a soproni kaszárnyában állomásozó katonákat a Fertőre fürödni rendszeresen kivezényelték, a szennyedékjeikből és más motskos sebjeikből a betegek hamar meggyógyultak.

Midőn 1811-ben gróf Széchényi Ferenc a szembajára hivatkozva, valójában Ferenc császár abszolutizmusát félve, a közélettől végképp visszavonult, a család Bécsbe költözött. A doktoruk szintén. Széchenyi István ekkor Morvaországban katonáskodik, még nem sejteni, ki lesz belőle. Gróf Széchényi Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítója 1820-ban halt meg a császár félelmetes árnyékában, a Burghoz közel. Négy év múlva követte őt neje, Festetics Julianna. Az elhunyt főúr végrendelete szerint a Széchényi fiúk évjáradékkal látták el a család orvosát, aki egészségének visszanyerése reményében feleségével és három leányával a mediterrán éghajlatú Triesztbe költözött. A kistermetű, sovány ember maradék erejét a kiújuló tüdőgyulladások és májbajok lassan elfogyasztották. Nem tért vissza többé sem Bécsbe, sem Cenkre, 1830. április 28-án hunyt el. Nem adatott meg néki, hogy a „Hitel” megjelenését megérhesse.

Az Orvosi Tár és a Tudományos Gyűjtemény meleg szavakkal méltatta a nemes jellemű orvost és literátort, aki a' honi tudós világ figyelmét külön is megérdemli és a Széchényi családhoz annyira hozzátartozott.

Egy több mint kétszáz esztendős medikusi remeklés: Sándorffi József (1767–1824) munkája

A sikeres francia forradalom és a Vérmezőn végzett Martinovics-féle összeesküvés közötti időben a magyar szellem szempontjából a császárváros viszonylag szélvédett helynek számított elsősorban a testőrírók már korábban megszerzett tekintélye folytán. A nemzeti tudat kialakulásának kora ez, amikor a kalapos királynak nyelvileg germanizáló törekvése, valamint a közeli kihalásunkat jósló herderi szentencia ellenhatásaként megszületett a magyar nyelvújító mozgalom. A parókás főurak legjobbjai is ekkor kezdenek rádöbbenni, hogy idegen módi szerint szabott plundrájuk alatt magyar szív dobog, a szülőhazájuk nyelvén megszólaló sajtót pártfogolni szent kötelességük. A Burg árnyékában egymás után születtek a magyar nyelvű folyóiratok, így Szacsvay Sándor szerkesztése szerint 1786-ban a Magyar Kurir, annak irodalmi mellékleteként a Magyar Múzsa (5), majd II. József halála után Szacsvay nagyon radikálisnak találtatott, tőle vette át 1793-ban az irányítást az orvos végzettségű Decsy Sámuel, aki az események értékelése helyett csak a tények felsorolására vállalkozott (6). Az 1789 és 1795 közötti „félidő" más szempontból is fordulópontot jelentett. Szacsvay segédszerkesztője, az erdélyi születésű Pánczél Dániel 1793-ban Bétsi Magyar Merkurius címmel új lapot alapított, melynek irodalmi melléklete lett az Ujj Bétsi Magyar Múzsa, tudományos szupplementuma pedig a Bétsi Magyar Bibliothéca (5). Ez a periodikatriász a politika, az irodalom és a tudományok hármas közlési felosztását követte, Decsy Sámuel mérsékeltebb hangú szerkesztésének ellensúlyozására. Később azonban útjaik közös redakcióba vezettek (9).

A Debrecen központú tiszántúli protestánsok szemében II. József császár személye egyszerre volt vonzó és taszító. Tetszett nekik a türelmi rendelet (1781), melynek értelmében rangos orvosi diplomáért Bécsnél tovább már nem kellett menniük, féltették viszont az anyanyelvet, s ezt a császárváros ellenében a legmakacsabbul a cívisváros védelmezte. Elsősorban persze a Nagy Kollégium professzori kara (2). E magyar szellemi végvárból került Bécsbe egy bihari születésű medikus, akinek a kétszáz évvel ezelőtt megjelent versesfüzetét (3) kívánjuk bemutatni. A jelzett poétikai munka nem csak azért érdekes, mert szerzője jelentős szerepet játszott a hazai orvostörténetben. Azt is sejtetni engedi, Csokonai korában milyen szinten tudtak verselni a debreceni deákok.

Az Ujj Esztendei Ajándék... tehát 1793 januárjában jelent meg, mint az említett Ujj Bétsi Magyar Múzsa első számát teljesen kitöltő költemény (5). Szerzője egy „hazáját igazánn szerető hazafi", név szerint Sándorffi József, „Orvosi Tudományt Tanuló Bétsbenn". A derék

medikus a saját nemzetét, öltözetét és nyelvét dicséri, az ifjúkori rajongás és rangos poézis szintjén. A páros rímekben olyan telitalálatai akadnak, melyeket Csokonai (akinek kortársa, barátja, később orvosa volt), valamint Kosztolányi is vállalhatna. Jellemző részt közölt belőle Gortvay (3), ahol példaként Pápai Párizt és Rácz Sámuelt külön kiemeli a szerző. Kivált érdekesek a nevekhez fűzött lábjegyzetei. Így pl. „A Nagy Érdemű Rátz Sámuel Úr, Pesten a 'Királyi Universitásbann a' Physiológiának közönséges és rendes tanítója...” (11), aztán felsorolja valamennyi anyanyelvi művét az orvosi tudományban. „Históriákat, szomorú 's víg játékokat adni ki magyarul könyebb: de olyan Tudományt adni-elő, mely Terminológiával (nevezettekkel) telyes, már azt hívják munkának.” Írja a pesti professzornak bécsi magyar medikus rajongója.

„Ez okozza: hogy bár itt minden részben jól élek; Még is sokszor sóhajt bennem a' jó lélek. Óh Földi Paraditsomhoz hasonlítható Haza! Valyon mikor érkezhetem a 'Kebeledbe haza.”

A „jól élek-jó Lélek” szintű tökéletes páros rímek végig jellemzik a hosszú ismertető verset. Lábjegyzeteiben szerepelnek: Bonfini, Marsiglii, Bruckman és a németalföldi Tollius Magyarországról szóló műve (12), részben a megerősítés, részen a cáfolat céljából. Ezen útikönyvek tele vannak illusztráló metszetekkel, bennük a Kárpát-medence teljes néprajzi tarkaságával és egzotikumával. Sándorffi mindezekből a magyar föld szépségét és gazdagságát akarj a láttatni, anyanyelvén pedig bizonyítani, milyen poétikai lehetőségek rejlenek ebben az ázsiai eredetű írásszövegben. A főneveket nagybetűvel kezdeni még Csokonai verseiben is gyakran megesett, ahogy azt a kitűnő kutató Szilágyi Ferenc könyvében olvashatjuk (8). Pánczél Dániel Magyar Múzsája 1794 végén megszűnt, ám ezt is Sándorffi költeménye töltötte ki (12). Bebizonyítva költői tehetségét, különösebb parnasszusi ambíciók nélkül. Szinnyei szerint az Ujj Esztendei Ajándék... a következő esztendőben Marosvásárhelyen is megjelent. Amin utólag egyáltalán nem csodálkozunk. Kétszáz esztendős tehát ez a medikusi remeklés, mellyel Sándorffi József először hívta fel magára a figyelmet. A bicentenárium alkalmából azonban szóljunk valamit a szerzőről is.

*

A Bihar megyei Hegyköz-Ujlak községben született 1767. április 20-án, a helyi református parókián. A lelkész apa élénk eszű fiát előbb a közeli Váradra, majd a Debreceni Kollégiumba vitte taníttatni, ahol olyan tanárai voltak, mint a „Magyar Faust” Hatvani István professzor. Bár a kollégiumi poétikában eminens volt, éppen Hatvani hatására az orvosi fakultásra iratkozott.

Bécsbe, ahol a testőrírók külön kis magyar világot teremtettek. Holdudvarukba csapódva írta medikusunk hazafias költeményeit, melyeket a jeles szerkesztők külön kiadásra érdemesítettek. Csokonaival több levelet váltott, s feltehetően az anakreoni dalok lángelméjének korai felismerése terelte le Sándorffit a költői ambíció útjáról. Aki Bécsben diplomázott, rendelőt nyithatott, akadt elég páciense a császárvárosi magyarok között. Ő azonban a nyiladozó magyar orvostudomány szolgálatába kívánt szegődni. Ehhez előbb külföldi elismertség kellett, s így lett 1798-ban a jénai minerológiai társaság tagja (9), majd 1801-1802-ben a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztésében is részt vett (10). Ugyanakkor a bécsi Magyar Kurir hasábjain meghirdette tervét egy „Orvosi és Gazdasági Tudósítások" megindítására, melyből Szinnyei szerint 1803 elején már néhány ív megjelent, de inkább utaltak rá, mintsem olvasták volna. Végül Busa Margit irodalomtörténész találta meg a Debreceni Református Kollégium könyvtárában (1). Doktorunkat 1804-ben meghívással kinevezték Bihar megye rendes főorvosává, így rövidesen Nagyváradra költözött. Visszatérve szakfolyóiratára, az Kassán jelent meg, de még Bécsből szerkesztette. A himlőoltás használtól a marhadögvész megelőzéséig, az akkor divatos érvágástól a terhes asszonyok életmódjáig sok mindenről értekezik az egyszemélyes szerkesztő-szerző, ahogy arra kitűnő cikkében Batári Gyula utal (l). Két évtizedig látta el az Erdély és az anyaország között elterülő nagy határmegye főorvosi teendőit, de idejéből folyóiratszerkesztésre tovább nem futotta. Ismervén Bihar akkori adottságait, ezen nem csodálkozhatunk. Hiszen Szinnyei szerint akkora volt orvosi népszerűsége, hogy „nemcsak gyógyítani hordták szerteszét a megyében, hanem boldog volt a szüle, aki megnyerhette gyermekének keresztapjául" (6). A megye rendei hamarosan megválasztották táblabíróvá, majd a pap-özvegyek gyámintézetének felállítása, valamint a helyi színi társulat támogatása a megmaradt szabadidejét és anyagi erejét annyira lekötötte, hogy szaklapalapításra többet nem gondolhatott. Minden vagyonát a közjóra áldozta, ezért a kései felvilágosodásnak és korai reformkornak ő az egyik legnemesebb jellemű figurája. Ha a szakirodalomhoz több köze nem is lett, de a szépirodalomhoz igen. Történt, hogy nagyváradi kinevezése után pár héttel az angyalian rozoga Csokonait meghívták Szent László városába egy temetési verset elmondani, melyért szép summát helyeztek kilátásba. A gróf Rhédey beiktatására írott költeményért az alkalmi poéta Sándorffi az akkori idők legnagyobb honoráriumát kapta, s miután a főúr felesége elhalálozott, orvosunk a folyton anyagi gondokkal küzdő költőzsenit ajánlotta a méltó búcsúvers szerzésére. A temetés után Vitéz Mihály ágynak esett, hogy többé soha talpra ne álljon. Ekkor írta a Tüdőgyulladásomról című csodálatos hattyúdalát, diagnosztikusan pontos búcsúversét az élettől.

Utolsó strófáját idézzük:

„De te repülsz? mind tünnek, - mennek -
Minő derülés ez, nagy ég,
Sándorffym ül ágyamnál... s ennek
Köszönhetem, hogy élek még?
Zendülj, ekhózz, esti csendesség!
A hála engem dalra ránt.
Telj bé, kettős szent kötelesség,
Az orvos és barát eránt!”

Sándorffy ült hát (olykor y-nal írják nevét) Csokonai halálos ágyánál, hogy két évtized múlva ő is alig 57 évesen a tüdőgyulladás áldozata legyen.

A derék Sándorffi Józsefet Magyary-Kossa tévesen sorolja az „érdekes életű debreceni orvosok közé” (9), Vas Gereben viszont méltán nevezte a „nemzet napszámosának” (13). Batári Gyula az első magyar orvosi folyóirat alapítóját tiszteli személyében, Gortvay a nagy magyar bibliofil orvosok közt tartja számon.

Megemlékezésünk pedig a több mint két évszázados medikusi remeklés előtt tiszteleg, melyből hazaszeretetet ma is időszerű tanulni.

IRODALOM: 1. Batári Gy.: Sándorffi József ... Magyar Nemzet, 1979. júl. 25. in: A tudományos szaksajtó kialakulása, 1994, 30. 2. Debrecen története II. köt. Debrecen, 1981. - 3. Gortvay Gy.: Az újabbkori magyar művelődés és egészségügy története Bpest, 1953. - 4. Kókay Gy.: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom... Bp., 1970, 434. - 5. Magyar Irodalmi Lexikon II. Bp., 1965, II, 147. - 6. Magyary-Kossa: Magyar Orvosi Emlékek. Bp., 1940, IV., 147. - 7. Sándorffi J.: Ujj Esztendei Ajándék... Bécs, 1793. - 8. Sándorffi J.: Poétai botanika... Bécs, 1794. - 9. Szilágyi F.: Csokonai művei nyomában. Bp., 1981, 668-669. - 10. Szinnyey: Magyar írók élete és művei. Bp., 1905, X, 254. - 11. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1908, XII, 147. - 12. Tollius Jacobus: Epistolae Itinerariae... Amsterdam, 1700. - 13. Vas G.: A nemzet napszámosai. Pest, 1857.

Gebhardt Xavér Ferenc (1791–1869)
A magyar nyelvű belgyógyászati oktatás kezdete

1809-ben vált külön a „Belső bajok kór- és gyógytana” oktatása a sebészek részére. Addig a közös tanár a pétervárади, 1739-es születésű Prandt Ádám Ignácz, a nagyszombati kezdő kar egyik első professzora volt, aki mindössze kötelező doktori disszertációjával írta be nevét az orvosi bibliográfiába. Közkézen ekkor az erfurti (később berlini) A. Hecker: Therapia generalis, illetve a Kunst die Krankheiten zu heilen c. művei forogtak, de a magyar anyanyelvűek szívesen alapozták ismereteiket Rácz Sámuel kétkötetes Orvosi Praxisára (1801), amely A. Störck osztrák birodalmi protomedicus könyvének magyar változata. Az első kötet a heveny, a második az idült betegségekről szól, hozzácsatolva a megfelelő recepteket. A második kötet egyben a „Brownianus és Antibrownianus” tanok konfrontációját ismerteti, Brown tanai mellett foglalva állást, mert az ellenfelek – úgymond – csak személyeskednek. Brown princípiumát (excitabilitas) Lavoisier égéstanához hasonlítja, amely előtt a „Stahlianus Chemicusok” vagyis a medicinában az Antibrownianusok előbb-utóbb be fognak hódolni. A nagy skót orvos elméletét nem kisebb tekintélyek támogatták mint Hufeland és az id. Darwin, ahogy Rácz Sámuel közvetítéséből kitűnik. 1801-ben még egy hasonló mű jelent meg magyarul, Háiszler György kétkötetes Orvosi Munkája (Weszprém), ez már Brown szisztémája körül a megbékélést hirdeti. Beosztása csaknem azonos az előzőével, csak Háiszler nem említi a forrásmunkákat, holott bizonyosan a Störck Rácz első kiadása (1778) az alapja.

Annak, hogy 1809-ben a sebészeti intézetet külön belgyógyász előadóval kellett megerősíteni, világtörténelmi oka is volt. Nevezetesen Bonaparte betörése Magyarországra, annak csúfos következményeivel. Ferenc császár abszolutizmusa rövid időre megtorpant, engedményekre kényszerült. Így 1809-től a „Magyar Királyi Univerzitásunkban a’ Seborvosokra nézve az Oktatásokat magyar nyelven is kell adni, ‘s következésképen az orvosi gyakorlást, a’ különös orvosi Pathologiát, és Therapiát is magyar nyelven kell tanítani”. Prandt nem tudott jól magyarul, ezért előrehaladott kora mellett már csak ezért sem volt alkalmas rá. Rövid, de annál hevesebb vita után sikerült Stulfa Pétert, az állatorvostan professzorának adjunktusát Bene Ferenc dékán javaslatára kinevezni a sebészetre oktatónak, jobb híján. Ő ugyanis tudott magyarul, de a szakmában nem sok vizet zavart. Pedig azon kivételezettek közé tartozott, akik a saját jegyzeteik alapján adhattak elő. Köztudott, hogy ez az intézet 1872-ben átalakult a II. sz. Belgy. tanszékké, mint ilyennek, az első tanára Korányi Frigyes volt, akit Kétly Károly, majd Jendrassik Ernő követett. Elképzelhető, Stulfa Pétertől Korányi Frigyesig

milyen meredek út vezetett. Hogy ez a kapaszkodó megépülhetett, nagy szerepe volt benne Stulfa (majd magyarosítva Széky) utódjának, Gebhardt Ferenc tanárnak, aki közel négy évtizedig (18211860) oktatta anyanyelvünkön a sebészeket. A lenézetteket, mert „A „Borbély nem Doktor" tartotta a közmondás.

Gebhardt Xavér Ferenc 1791. január 23-án a Tolna megyei Paks községben született. Apja közepes jövedelmű kereskedő volt a feltörekvők fajtájából, aki fiát nem a pult mögé szánta. Számítása bevált, mert a fogékony fiú már az alsóbb osztályokban jelesén bizonyított. Majd Szegedre iratkozott bölcseletet tanulni, közben kedvet kapott az orvostudományhoz, Pestre jött és 1814-ben már megkapta a gyógyításra jogosító oklevelet. Bizony a századelő pesti orvosi kara; Prandt Ádám Ignác, Stipsics Ferdinánd, Stáhly Ignác (aki mint ember kitűnő volt), Reisinger János, Frankenburg Jakab stb. nem sokat lendítettek a magyar medicinán. A kivételek; Lenhossék Mihály Ignác, akit egy időre Bécsbe csábítottak, a botanikus Kitaibel Pál, aki alig adott elő és a kiváló Bene Ferenc. Gebhardt a belgyógyászatot még Prandt avítt előadásaiból kezdte megismerni, végzése után került a tanszék élére a kar legtekintélyesebb tanára, Bene Ferenc. Gebhardt egy esztendőre Bécsbe ment Hildebrand, Kern és Boer stúdiumait látogatni, hogy ízelítőt nyerjen a modern medicinából. Hazajövetele után Bene asszisztense, majd az orvosi kar jegyzője lett. Bene mellett látszott megállapodni, ha nem jön 1821-ben Széky Stulfa Péter nyugdíjazása. Igaz, csak másodrangú tanszékről volt szó, mégis elszánt versengés indult az utódlásért. Az még csak érthető, hogy az egyik esélyes, név szerint Schuster János aspirált e katedrára, hiszen szerény hazai nyelvtudása mellett is olyan lelkes magyarító volt, hogy minden jószándéka ellenére inkább nyelvnyomorítónak, mintsem újítónak nevezhetnénk. Kémiai műszavai az elrettentő példák rá.

Tognio Lajos pályázása annál érthetetlenebb. Jó szakember volt, de nyelvünket megtanulni képtelen, ezért akart később átmenni a prágai egyetemre. Nyilván a magyar nyelvet kitűnően bíró Gebhardt X. Ferenc „inter duos litigantes", a „nevető harmadik" szerepére vágyott, ha nem is szó szerint. Számítása bevált. Schordann teljes mértékig Gebhardt kinevezését támogatta, bár Bécs szívesebben látta volna Tognio Lajost. Az udvar a döntést Lenhossék Mihály Ignácra bízta, aki abban az időben a császárváros egyik professzora volt. Lenhossék a magyar nyelv ismerete alapján Gebhardt mellett döntött, így az uralkodó még a befolyásos protomedicus Stifft ellenében is őt nevezte ki, most mar véglegesen a sebészek belgyógyászati oktatójának.

Innen számíthatjuk a magyar nyelvű belgyógyászat igényesebb tanításának a kezdetét. Gebhardt volt az első, aki „Beköszöntő beszéd a tapasztalási orvosi tudománynak méltóságáról" címmel magyarul tartotta meg tanári székfoglalóját. A belgyógyászatot egyelőre

szintén a saját kéziratai alapján adta elő. 1824-ben „védhimlőintézetet" állított fel, amely 1850-ben „központi ojtóintézet" lett és ingyen látta el az ország orvosait oltóanyaggal. 1827-ben jelent meg az „Útmutatás az orvosi gyakorlásra, vagy bévezetés a' beteg ágya mellett való orvosi tanításra c. könyve, amely szerény méretű kompendium (100 old.), de szellemében teljesen betegcentrikus, elhagy minden theoretizálást, viszont megtanítja a kikérdezést, vizsgálást és bánásmódot, nemtől, kortól, állapottól függően. A testhőmérsékletet Hildebrand szerint a pulsus szaporaságából, a bőr tapintásából és az izmok tónusából kell megállapítani. A kikérdezés terjedjen ki a foglalkozásra, „az örökségi hajlandóságra", a megelőző betegségekre stb. Aztán az egyes testrészek külön-külön vizsgálata következik, a fejtől lefelé. A Status anamnesticus és Status praesens rögzítendő. Stoll szerint a vizsgálat anatómiai sorrendje: 1. Caput, 2. Thorax, 3. Abdomen, 4. Extremitates, 5. Cutis, 6. Excreta (váladékok-ürülékek), 7. Pulsus. Ezek érzése, fájdalma, a lehelet, a mellkas formája, a légzés jellege (Resp. thoracica, abdominalis), szintúgy a köhögésé (Tussis laryngea, trachealis stb.), a köpet, továbbá „szükséges lészen Auenbrugger szerint a' szív, a' szív-zatskó" megvizsgálása. Figyelni kell a fekvés jellegét, s a diagnózist a bőrön jelentkezőket kivéve (hólyagos himlő, scarlat stb.) csak nagyon óvatosan szabad meghatározni. Példát folytathatnánk a therapiával, a további megfigyeléssel, de ennyiből is kitűnik, hogy Skoda korszakos könyvének a megjelenése előtt már kifinomult volt a fizikális diagnosztika, s a sebészek Gebhardt tanártól valóban belgyógyászatot tanultak. A kétkötetes „A különös orvosi nyavalya és gyógyítás alapvonalai" (Pest, 1828, 1838), még inkább megközelíti, ha ugyan el nem éri az orvostanhallgatók igényeit is. Nem csoda hát, ha járványok alkalmával, avagy doktorok híján bátran fordulhatott a nép a sebészhez. Az Orvosi Tár szerint (1831. II. 88. old.) egy ideig a pesti vakok intézetének az orvosa is volt. Az Akadémia tagjává 1830-ban választották. Mint az orvostanári testület dékánja, az Orvosi Hetilap kezdő évfolyamaiban ő számolt be a végzett orvosok, sebészek, bábák számarányáról. Nevét Németországban szintén jól ismerték. 1859-ben P. Phoebus giesseni dékán kérdést intézett hozzá a szénanátha (Heu-Krankheit) ügyében, hogy létezik-e hazánkban, hol gyakoribb; városban vagy falun, összefügg-e a búzatermeléssel, rétekkel, az előkelők vagy szegényebbek között gyakoribb-e? Körkérdését a Hetilap 1859-es évfolyamának 796. oldalán tette közzé, mint a kar életében jelentős szerepet betöltő, azaz dékán.

Szólhatnánk még az emberről, erényeiről és hibáiról. Győry Tibor hibájául rója fel, hogy ha valahova pályázott (pl. Frankenburg halála után a szülészetre), Pest megkerülésével Bécsbe ment vizsgázni. Ezt ítélhetjük karrierista vonásnak, mert a „szolgálati utat megkerülte". Viszont az, hogy 1841-ben, mikor Bene Ferenc kari igazgatóvá történt kinevezésekor a belgyógyászat megüresedésével átpályázott a sebészektől a medikusokhoz, természetesnek tekinthető.

Komoly tekintélye és gyakorlata volt a belgyógyászatban. Végül a Skoda-tanítvány, Sauer Ignác kapta meg a tanszéket, de ő nem sértődött meg.

Talány, hogy ez a magyar érzelmű, Bugát Pállal töretlenül jó viszonyban levő tanár a szabadságharc idején miért volt olyan lojális magatartású? Inter arma félrehúzódott, Világos után viszont senkinek nem ártott, noha Tognio halálát követően 1854–1860 között ő volt a dékán. Félénk volt, vagy kezdettől kilátástalannak ítélte meg a kimenetelt? Vagy mégis tüske maradt benne, hogy nem őt nevezték ki? Utólag nem lehet választ találni. Tény, hogy kartársai nem nehezteltek rá, mint pl. Tognio Lajosra. 1860-ban a nyugdíjazását kérte, hólyagkövével sokat betegeskedett, majd 1869. október 27-én hunyt el.

A korszerű magyar nyelvű belgyógyászati oktatás valójában vele kezdődik. Sajnálatos, hogy ’48-ban nem volt méltó Markusovszkyékhoz.

Horvát József (1794–1849) physicus ordinarius „extraordinarius”

Rácz Sámuel orvosi könyveket magyarra ültető igyekezete nyilván már az anyanyelvi igényekhez igazodott. Ugyanis, a fakultás nagyszombati évei alatt (1770–1777) a hallgatók közt még sem alföldi, sem pest-budai születésű nem található. Az első Pest-szülött medikus Knie József, 1782-ben végzett, neve a szegedi orvostörténettel foglalkozóknak mond valamit, annál ismertebb az első budai (óbudai), Oesterreicher Manes József. Ő volt Balatonfüred első hivatalos-hivatásos fürdőorvosa. Az első alföldi, nevezetesen debreceni születésű medikus a Budára átköltözött egyetemen Tattay József, 1784-ben promoveált. Tattay tehát az első – jelképesen persze –, aki megjelenésével igényt jelentett be a magyar nyelvű szakirodalomra. Ekkor ugyan a medicina nemzetközi „kommunikációs eszköze” a nem cicerói latin, de „segédeszköznek”, mint az Plenck és Winterl tanárok könyveiből látható, adva volt a Bécsben nyomtatott gótbetűs német. A hatalmas Habsburg-birodalmat úgy-ahogy összekötő nyelv birtokba vétele a pest-budaiaknak természetesen könnyebben ment, mint pl. a Hortobágy széli cívisvárosban, mert eleve sajátjuk lehetett. A magyar nyelvű orvosi könyveket ekkor már nemcsak a gyógyítómesterség hivatásosai igényelték, de a nép egy vékony olvasó rétege, a honi művelődés megszállottjai, az emelkedő lentiek és süllyedő fentiek kultúrában találkozó polgárjelöltjei.

Jellegzetes és magas igényű kielégítője volt e szükségletnek a joggal sokat emlegetett Kováts Mihály (1768-1851), aki főképp Huf eland írásait az „alkalmatosság szerint a magyar hazára szabta, sok helyeken pedig megbővítette”. Kováts tiszteletre méltó példáját követte Horvát József, Hont vármegye főorvosa is, a papi rend reguláitól az orvostudományhoz átpártolt szakíró, a megelőzés-gyógyítás szorgos népszerűsítője, lelkes továbbhonosítója, a babonaoszlatás betűvetője. Családi nevét a lexikonok th végződéssel írják, noha könyvein mindig egyszerű t található.

A Vas megyei Lukácsházán született 1794-ben, középiskolába a közeli Kőszegre került, ahol elevenen élt a pap-költő Faludi Ferenc profán szépségekre (is) vágyó nyugtalan szelleme. A literatúrával már itt felbonthatatlan frigyre lépett, a Kecskeméten töltött kegyesrendi évek ezt még jobban megerősítették. Horvát József piarista -Bár főleg a klasszikus auktorok, valamint a „kartárs” nyelvész-költő Révai Miklós és a tudós-író Dugonics András irodalmi örökségével sáfárkodott. 1813 őszén a tatai gimnáziumba kerül, ahol grammatikát tanít, társaival verses levelezést folytat, irodalmi ambíciókat éleszt.

1814 végén kilép a rendből, Szombathelyen, majd Pesten filoszi tanfolyamra jár, 1819-

ben bölcsészdoktori oklevelet nyer, de önelégedetlensége tovább hajtja. Beiratkozik az orvosi karra, 1822-ben avatják orvosdoktorrá. Pesten kezdett magángyakorlatot, majd megházasodva Kőszegre költö- zik, de ott sem marad sokáig. 1823-ban ismét Pesten található, immár orvos-közírói szándékkal. 1824-ben Bugát Pált váltja fel a bakabányai tisztiorvosi hivatalban, átmenetileg. Az akadémia alapításának évében lett Hont vármegye physikusa, 1829-től physikus ordináriusa. A bányavárosokhoz (Selmec- és Bélabánya) közeli Bát lesz a lakóhelye, ott kezdi meg szorgos szakfordítói ténykedését.

Első átültetése G. W. Becker német szerzőtől – merész őszinteséggel az álszemérem ellen – „Tanácsadó az elhálás előtt, alatt 's után ... az az rövid Utasítás, miként kelljen az elhálást, vagy is nemi közösülést úgy gyakorolni, hogy az egészségnek ne ártson ... egy Toldalékkal, mellyben a' nemet 's az ember' nemzését illető titkok magyaráztatnak”. A nemi felvilágosítás szokatlan nyíltsága volt ez, méltán lett jó hírverője a Hartleben kiadónak.

Ugyancsak az 1829-es évben ugyanannál a kiadónál jelent meg L. F. Frank után „Az orvos mint házi-barát ...” (természetesen nem a mai félreérthetőséggel), „egy hiv 's közönségesen érthető tanácsadó mind azokra nézve, kik a' betegségeket magok ismerni akarják, vagy orvosi segítségre szert nem mindjárt tehetnek”. A mellkastól az érzékszervekig sorra tárgyalja a betegségeket, a legkézenfekvőbb tünettan és a legelérhetőbb terápia szerint. A melankólia „komorkórság”, ill. „búskomolyság” változatokban fordul elő, később vonódott össze búskomorsággá. A második, javított kiadása 1830-ban ismét megjelent.

A. L. Gölis könyve a gyermek testi neveléséről „Nem sok gyermek születik betegen a világra, az egészségesen szülöttet rossz nevelés teszi beteggé” mottóval jelent meg, benne ábrák az egészséges csecsemőfekhelyekről, hordozó kosarakról, és gyermekjárókákról. „Tanácsadó mindazokra nézve, a' kik aranyérben kissebb vagy nagyobb mértékben szenvednek” magyar című F. Richter fordítása 110 oldalon ad hasznos tanácsokat „a' czélszerű életrendről, az aranyérbeli hajlandóság 'elhárításáról”.

Végül szintén 1830-ban jelent meg a boroszlói J. Wendt kitűnő venerológiai könyve „A' bujakórság vagyis vénusi nyavalya a' maga egész kiterjedésében és minden formájában”, amelyben a „kanku”, a gonorrhoea, akkori egyik nevén medorrhoea, az „előszöri franczu” megjelenési formája. Bőséggel javasol gyógyszereket külsőleg „a helybéli romlásokkal járó kankunak” kenőcsökkel való kezelésére, valamint belsőleg „a húgyéletmivekre” nem káros anyagokat.

Az egy év alatt megjelentetett könyvekre az akadémia is felfigyelt, és 1830 őszén Pozsonyban vidéki tagsággal tüntette ki. A kolerajárvány és az Orvosi Tár véletlenül egybeeső első évében neve már a Bugát–Sehedel szaklap szerzői közt lelhető.

1834-ben fordította le németből az angol Floyer hydroiatriai tárgyú könyvecskéjét, amely inkább orvostörténeti írás, a koszi Hippokrátésztől a hallei Hoffmannig idézi a leghíresebb orvosok kedvező véleményét a hideg víz gyógyhatásáról, hozzácsatolva az ecet és a tej gyógyerejéről szerzett tapasztalatokat.

Az Orvosi Tár 1845. évfolyamában „Adatok a gyógytudomány korábbi történetéhez a zsidók között" c. folytatásos közleménysorozata olvasható, anyagát a Carmoly szerkesztette Revue Orientale „Les médecins juifs" c. cikkéből szedte. Megtudható belőle, hogy a salernói orvosi egyetemet a szaracénokkal Szicíliába jött zsidók alapították, Montpellier egyetemén a Cordovából jött mór és héber tanárok tanítottak először, s az Ibér félszigeten „a zsidó tanintézetek fénye az arabok féltékenységét fölgerjeszté", ezért a kalifa a keresztény és zsidó hallgatók használatára az arab nyelvet megtiltotta. Szólt Maimonides munkásságáról, akit midőn hazájában vallásváltozásra akartak kényszeríteni, ősei fogságának földjére, Egyiptomba menekült, ott halt meg Melik Alafdah kalifa testőrorvosaként. Irt még az Orvosi Tár Bugát–Flór-féle köteteibe az anyarozsról, továbbá német fordítás alapján „Azz orvosok és orvosi gyakorlat Oroszhon belsejében" címmel, 15 évvel Zhuber Antal doktor oroszországi tudósításai után.

Patikai könyve: „Útmutatás a betegségek olcsó és mégis biztos orvoslására ..." szintén 1845-ben jelent meg. Az idősebb Plinius „Historia naturalis" c. természettudományos enciklopédiáját a XX. könyvig fordította le, összeszedett még egy mitológiai szótárt és egy szógyűjteményt a ritkább magyar szavakból. Az 1848/49-es szabadságharc idején közölte le a Tudománytárban a „Néhány szó a gyógyszerészet ürügyén" c. írását, melyben mintegy kidolgozta a gyógyszerészet államosítását. Terve nem valósulhatott meg. Jelentőségét Antall József a Gyógyszerészet 1961. 5. számában ismertette. Noha nem volt idős, betegeskedése miatt a honvédorvosok soraiban már nem található. 1849 tavaszán halt meg a debreceni detronizáció előtti napon, április 13-án.

Horvát József Hont vármegyei fizikus ordinarius ismertetésekor az extraordinarius jelző szójátékként kínálkozott, nem alaptalanul. Az egészségügyi felvilágosítás, mutatis mutandis, azóta sem időszerűtlen.

Tognio Lajos (1798–1854)

Az olaszos nevű, bécsi születésű, előbb Trencsén megyében, majd az osztrák fővárosban nevelkedő Tognio Lajos tizenhat hónapos megszakítással harminc esztendeig volt a pesti orvoskaron a gyógyszer- és kórtan tanára. Győry Tibor szerint Kitaibel és Schuster mellett a legtöbbet tette a magyarországi vizek vegyi megismeréséért és gyógyhatástani megismertetéséért. Viszont egyike azoknak, akik a kor nagy áramlata, a függetlenségi törekvések iránt mindvégig érzéketlenek maradtak. Neveltetéséből eredő lojalitása, valamint nehézkes érzéke a magyar nyelv iránt, érthetően céltáblája lett a lelkes hazafiak türelmetlenségének, így okkal-joggal és szerencsétlenül a haza ellenségének (hostis patriae) nyilvánítottatott. Nem hagyott jó emlékeket maga után, lévén dékán a Bach-kor retorziókban tobzódó elején, de vitathatósága nem szólhat a vitathatatlan érdemű szakembernek.

Apja Trencsén megyében volt körorvos, a család fő tartózkodási helye Bécs. Ott született 1798. január 15-én, ott járt iskolába. Apjának több nyelvű munkahelyét csak a nyári szünetekben láthatta. Orvosi diplomát 1820-ban kapott, 1820-24 között az. Allgemeines Krankenhaus alorvosa. Pestre kerültének körülményei már eleve ellenszenvessé tették, hiszen az 1824-ben betöltésre váró általános kór- és gyógyszertan katedrájától a többiek közt Bugát Pált ütötte el. Még az sem szolgált mentségére, hogy a kancellária kinevezését a mindkét irányban tekintélyes Schordann Zsigmond kedvező véleménye támasztotta alá. A gyógyszertan előadói nyelve a latin volt, így a Bugátot pártoló Schuster véleményét leszámítva, nyelvi kifogások sem merültek fel vele szemben.

Szerencsére még ez évben Bugát is tanszéket kapott az elméleti orvostanon, így a szenvedélyes orvosinyelv-újító, és a magyarul alig tudó tanár viszonya az érzelmi vízválasztó 1848-ig zavartalan. Sőt azután sem támadták egymást. Az Orvosi Tár szerkesztői (Bugát és Flór) örömmel közölték a tekintélyes tanár tanulmányait. Igy 1840 elején „Némelly gyógytestek és ezek készítményei meghamisításárul, kicserélésérül, természetes vagy történetes tisztátalanságárul szóló a legújabb tudósítások után összeszedett, és tulajdon észrevételekkel bővített és világosított rövid tudósítások”, amelyet magyarul megfogalmazni nyilván Bugáték segítettek, legalábbis az „Ibólhamany” (jódkálium) és a „Dárdanysavitag” (antimonoxid)-féle műszavak arról tanúskodnak.

Többször kerekedett fel országjáró körútra a Kalap utcai lakásából, hogy a már ismert és még ismeretlen ásvány- és fürdővizeket vegyileg (újra-) analizálja. Az északkeleti Szatmár megyéből 1840 nyarán enteritiszes lázzal tért haza, s attól kezdve az Orvosi Tár hasábjain kérte

fel a megyei orvosokat, uradalmi tiszteket, hogy költségmegtérítéssel küldjenek faládákban a címére a felsorolt helyekről egy-egy flaskányi vizet. Az utazási és szállítási költségeket a saját zsebéből fizette. Eredményeit: „Néhány szó Magyarhon ásványvizeiről", 1843-ban tette közzé. Ugyanebben az esztendőben jelent meg Az egri sóforrás szétküldözött vizének hatásáról, együtt érzésből keletkezett mellbajjal szövődött természetű lobos májdugulásban", valamint a „Wirkung der versendeten Eger-Salzquelle bei chronisch-entzündlichem Leberinfarct" című dolgozata. Az Orvosi Tár 1845. július 26. számában már a fáradt reménytelenség hangján szól „erőlködések által megrongált emésztő életműveim, fájdalom! lehetetlenné teszik nekem Magyarország ásványvi-zeit továbbá is vizsgálni".

Bugát nagy elismeréssel szól munkájáról, de az orvosok szemében sem az volt még ekkor, aki később az orvoskar ellenszenvére lett. Wehle Ferenc dr. az Orvosi Tárban élet-kórtani nyílt levelekkel fordult az elmélet és gyakorlat határán álló Tognio tanárhoz, aki a legilletékesebb, Bell, J. Müller és Magendie experimentális eredményei nyomán „az élet-kórtannak érvényes befolyást szerezni a gyógyászatra".

1845-ben dékánnak jelölték, de csak egy szavazatot kapott. Ez volt az első lelki sérülése. 1847 nyarán tanulmányt írt a burgonyabetegségekről az „észszerű mezei gazdák és természetvizsgálók" számára. Ugyanezen év őszén Ruchinger Józseffel, a prágai paralell-tanszék tanárával akart helyet cserélni. Egészségi állapotának (és hiúsága megsértésének) javulását remélte az éghajlatváltozástól. A kari igazgató Stáhly Ignác mindent elkövetett elhatározásának megváltoztatására. Csekélyke vagyonát áldozta az ásványvizeink megismertetésére, szakismerete pótolhatatlan, „hogy ennyi legdicséretesb, leghasznosb és ritka jó tulajdonságok mellett mégis azon rendíthetetlen hazaszeretet, mely őt minden kedvetlenségek legyőzésére bírhatná, hiányzik, anynyival inkább sajnos" – írta róla Stáhly. Tognio válaszlevélbeli indokai; a rossz egészségi állapota, a 'dékánválasztáson ért sikertelenség, összeütközései az orvoskaron (főleg Arányi Lajossal, aki sohasem tudta elfogulatlanul nézni), és a még most sem f olyékonyan beszélt magyar nyelv várható kötelezővé tétele. Stáhly mindezeket jelentette a helytartótanácsnak, de Ruchinger még annyit sem tudott nyelvünkből. Igy Tognio tanárt akarata ellenére visszatartották. A rákövetkező 1848. március 22-én az egyetemi tanács elrendelte a magyar nyelvű előadásokat. Stáhly Ignác országos főorvos kínos helyzetbe került, mert akit pár hónapja ittmarasztalni igyekezett, most a teljesíthetetlenre volt kénytelen kötelezni. Ugyanekkor az Orvosi Tár sorozatban hozta Tognio tanár alapos gyógyvízelemző dolgozatait. Az előzmények figyelembevételével önérzetében újra megsértve nyugdíjaztatását kérte.

Világos után a félreálltak megdicsőülésével kapta vissza tanszékét Wagner Jánostól. Az

osztrák kormány dékánnak nevezte ki, így legfőbb végrehajtója lett az aulikus restaurációnak. Nem nehéz szívvel és görcsös igyekezettel tette a német nyelvet kötelezővé a bécsi határozat alapján. A diákokat vakfegyelemre, tanártársait az udvar iránti feltétlen engedelmességre igyekezett szorítani. Több medikus miatta ment át Bécsbe. A szabadságharc idején új épületeket kapott klinikákat a régiekbe telepíttette vissza. A hatalomba szédült embert egyre romló egészsége sem mérsékelhette megértőbb irányba. 1854-ben már csak névleg dékán. Meghalt november 29-én szegényen, magányosan, megkeseredetten és körülgyűlölten.

Nehezen bogozható ki utólag, hogy a saját sértett hiúsága, a mások jogos-jogtalan nyelvi türelmetlensége és az ezektől nem független körülmények mikéntje mennyiben motiválta sajnálatos utóbbi magatartását.

Halálának százhuszadik évfordulóján a megem- lékezés nem is újjáértékelést erőltető mentegetés akar lenni, de harmincéves tanársága és a gyógyvíz-vizsgálatokkal végzett kétségtelen jelentős munkássága nem eshet teljesen egy rossz emlékű dékánság áldozatául.

Sauer Ignácz (1801–1863)

Az ikerfőváros Pest-Buda száz év előtti lakossága egy-két nagy vidéki városunk mai lélekszámának felelne meg, a klinikai ágylétszáma viszont csak a kis járási közkórházaink valamelyikének.

Az 1860-as kimutatás szerint:

„A gyakorlati orvostudományt kórodáink képviselik. A m. k. egyetem orvosi karának öt rendes és egy rk. kórodája van;

Az orvosok belgyógyászati kórodája Sauer tanár úr vezetése alatt 30 beteg számára;

A sebészek belgyógyászati kórodája Wagner tanár úr vezetése alatt 16 beteg számára;

A sebészeti kóroda Balassa tanár úr vezetése alatt 30 beteget fogad be;

A szemészeti kóroda Lippay tanár úr vezetése alatt 30 ággyal;

A szülészeti kóroda Semmelweis tanár úr vezetése alatt 30 ággyal;

A bőrgyógyászati kóroda Poór tanító vezetése alatt, a pesterzsébeti közkórházban, 27 ággyal”.

A hazai oktatás és klinikum első nagy fénykorát jelzik ezek a nevek. Balassa és Semmelweis annál is jóval többet. A klinikus triumvirátus (belgyógyász–sebész–szülész) belgyógyász tagja, Sauer tanár közöttük a legidősebb, de kinevezése a nála 13 évvel fiatalabb Balassával egykorú.

Az emlékőrző köztudat hangsúllyal emlegeti; ő szolgáltatott példát, hogy a beiktatási beszédet magyarul is lehet tartani. (Gebhardt próbálta először 1826-ban, de nem követték.) A nemzeti önérzet viszont nehezen írta le Bécs számlájáról, hogy a szabadságharc országos főorvosát a katedrától egy évre büntetésből megfosztották.

Nem rendelkezett a két nagy tanártárs intuitív képességével, akiknél a morális személyi szerep és a szellemi-szakmai hagyaték egyaránt fontos. Sauernél inkább az előző – noha első tulajdonképpeni belgyógyász tanárunk, országos főorvos, rektor, termékeny szakíró (és külföldön még sok minden) – tűnt ki mozgalmas pályafutása alatt.

Az életrajzot a részletekig kibogozó Szinnyei szerint apja, Sauer Pál jó jövedelmű kereskedő és a Zichy grófok üveggyárának a felügyelője volt.

Hat gyermeke közül Ignácz 1801. október 1-én született Veszprémben. A betűvetés és összeolvasás tudományát tehetős családokhoz illően magántanár segítségével szerezte meg. A továbbtanuláshoz az. alapozást a jó hírnévre sokat adó kegyesrendiek gimnáziumának alsó négy

osztályában végezte. Apja a majdani továbbtaníttatás szándékával (ezt tudta biztosítani, de vagyont nem) a felső négybe már Pestre íratta, ahol klasszikus humán mintára retorikát és poétikát tanultak, s alig valamit a reáliákból. Szülei reverendát képzeltek rá, ő inkább a bölcsészetre iratkozott. A németben „von Hause" járatos volt, így a franciára és olaszra vetette magát. A bölcsészetet 1818-20 között végezte. Ekkor – nem tudni, milyen ösztönzésre – 1820 őszén beiratkozott a pesti orvoskarra. A kor szokása szerint az elméleti szemeszterekét Pesten végezte, de a gyakorlati stúdiumokra és habilitációra Bécsbe ment. Ennek több oka volt. Egyrészt, akik Pesten habilitáltak, a Monarchia többi államában nem

praktizálhattak, viszont a bécsit mindenütt elfogadták. A német államokban is. Másrészt, mindenki tudta, hogy Pesten „csak" orvosképzés van, de nem orvostanárképzés. Vagyis Bécs kikerülésével tanszéket kapni úgyszólván lehetetlen volt. Sauer pedig ilyen becsvággyal indult a pályára. Orvossá 1826-ban avatták.

A többéves bécsi másodorvosi tapogatózásai után az első komolyabb kinevezést 1830-ban kapta: igazgató főorvosa lett a lelencháznak, és a hozzá tartozó gyermekkórháznak. Az udvari haditanács a közegészségügyi érdeklődésű klinikust 1831 nyarán a legkritikusabb pontra küldi; Galíciába koleraorvosnak. Öt hónapos sikeres helytállás után Bécsbe visszarendelik a josefstadti kolerakórház f ő-orvosának. A következő évben (1832) Csehországban intézkedik a „keleti hányszékelés" dühöngése ellen. Annak elcsendesültével a leopoldstadti f egyencház első orvosa lett, majd Gross-Enzesdorf városába került higiénikus főorvosnak. Amikor innen Bécsbe hívják a „fenyítő törvényszéki kórház" vezetőjének, a kis város egyszerűen nem akarta elengedni. Az obligát beiktatási disszertációt nem tekintve, eddig nem jelent meg semmi közleménye. Mivel a publikálás egyengeti legbiztosabban az érvényesülés útját, 1841-ben Bécsben megjelent az első, önállóságával figyelmet keltő közleménye. Címe: „Der Typhus in vier Cardinalformen". Önállóan, de nem időtállóan a tífusznak négy formáját különböztette meg: köteges (kiütéses), hasi, tüdői és agyi. A tífusz-téma a későbbi, magyar nyelvű közleményekben is visszatér. E dolgozattal (és egy kacskaringós hivatalnok-orvosi vargabetűvel) elérkezett hát a belgyógyászathoz, pontosabban Skoda fizikális vizsgálatokra épített belgyógyászati diagnosztikájához, melynek rövidesen a legbuzgóbb apostola lett. Még 1841-ben megjelent a nagy sikerű latin nyelvű közleménye: „Doctrina de percussione et auscultatione, quam juxta principa eel. D. Skoda concinnavit". Skodával egy szerencsés nem véletlen folytán ismerkedett meg. Leendő apósa, Schiffner főorvos ismertette össze őket, és lett híve-barátja-terjesztője.

Az 1842-es esztendő igen eseménydús az életében. Akkor éri az egyik legfigyelemreméltóbb nemzetközi megtiszteltetés. A „Doctrina" alapján a jasi orvosok és

természetvizsgálók tiszteletbeli tagjává választották. A bécsi kórházban külön mellbeteg osztályt kap a Skoda-diagnosztika gyakorlására. Rs ez évben vette el Schiffner dr. Róza nevű leányát, ami már-már a végleges bécsi letelepedést engedte sejtetni.

Ekkor kezdtek azonban a magyarországi körülmények belejátszani az életébe. A nagy tekintélyű Bene tanár (Schoretics és Prandt után a 3. belgyógyász) miután orvoskari igazgató lett, lemondott a tanszékről. A Skoda-doktrína Sauer-féle tol-. mácsolása annyira újszerű volt az itthoniaknak hogy ideiglenesen meghívták Bene megüresedett helyére. A bemutatkozás olyan jól sikerült, hogy a nagy vetélytársak: Gebhardt, Eckstein és Tognio ellenében pályáznia sem kellett, csak folyamodni a kinevezésért.

Ekkor mondotta el az elnök latin nyelvű bevezetője után a híres beiktatási beszédét. Az egyetemisták rögtön kinyomtatták és röpcédulaként osztogatták mint később a Nemzeti Dalt. Ez volt az első nagy lépés azon az úton, amely 1848 tavaszán az országos főorvosi kinevezéshez vezetett. Ekkor állott elő melengetett, de irreálisan időzített tervével, az önálló orvosi akadémia felállításával. Ugyanis ekkor már a kormánynak nem az akadémiaszervezés, a tanároknak nem a tanítás és a diákoknak nem a tanulás volt a legégetőbb gondja. Klauzál előterjesztésére 1848. május 1-én Sauer lett az ország protomedicusa. Az akadémia-terv elvetésével, időszerű hármas programmal állott elő. 1. Országos kórház felállítása. 2. Közegészségügyi intézkedések (vesztegzár, himlőoltás stb.). 3. Orvosi pályaművekért jutalmazás. Továbbá, egy lelencház f elállítása, mivel Pest-Buda az egyetlen főváros Európában, ahol ez nincsen. A saját programja mellé azonban „életbevágó" megbizatást kapott. Kossuth buzdítására a kormány május 17-én elrendelte a nemzetőrség felállítását. Négy nap múlva átirat érkezett a három hete kinevezett, tehát hivatalát még alig ismerő országos főorvoshoz, hogy a toborzott honvédséghez „10 fő- és 30 alorvos alkalmaztassék" önkéntesen, pályázat útján kiválogatva és – sürgősen. Két nap múlva, május 23-án megjelent a „Felszólítás az orvosokhoz és sebészekhez", a szép számmal jelentkezők közül az alkalmasnak ítélteket Sauer terjesztette fel kinevezésre a Nemzetőrségi Tanácshoz. A pákozdi csata előtt a Batthyánykormány az eddig polgári beosztású, de a honvédsereg egészségügyét egyenruhás fegyelemmel szervező Sauert kinevezi (hangsúlyozottan díjtalanul) alezredesi címmel a Nemzetőrségi Tanács igazgató főorvosának.

Terhe-gondja csak november 1-én oszlik meg, ill. tolódik át, midőn Stáhly Ignácz lett a tábori főorvos. Ugyanakkor „A' polgári orvosi dolgokat a' Kereskedelmi minister által megszabott működési szabályok szerint Sauer országos főorvos úr viendi". Mindketten csak a kormánynak feleltek munkájukért. A két korrekt úr nem volt egymásnak riválisa, de oly nehéz időben, tenger baj közepette előfordult némi súrlódás.

A hátrálni kényszerülő Görgey mögött 1849 elején Sauer még követi a kormányt

Debrecenbe, Stáhly viszont már nem. Egyrészt kilátástalannak ítéli Kossuth tervét, másrészt az egészségi állapota akadályozza. (Stáhly meghalt 1849. április 28-án.) Debrecenben a Habsburgokat detronizálni készülő kormányfőnek elszánt, feltétlenül hű vezetőkre volt szüksége az egészségügy területén is (Töltényi János, Tormay). Sauer, akinek köztudottan Deák Ferenc a legmeghittebb barátja, jelentős megbízást már nem kaphatott. Visszatért helytállni az ostrommal, járványokkal, zűrzavarokkal sújtott, kormány nélküli fővárosba. Február végéig maradt főorvosi hivatalában.

Világos után a felelősségrevonáskor Kossuth elhagyását és Deák barátságát nem használta mentségül. Büntetésből egy évre megfosztották a katedrától és tízéves mellőzésnek tekintett elébe.

Minden energiáját az oktatásra fordította, előadásait olyan módszeresen építette f öl, hogy tanítványai, elsősorban Poór Imre hatkötetes latin nyelvű könyvet kerekített belőle: „Praelectiones ex pa- thologia et therapia speciali medica" I–VI. Pest 18. Gyönyörű, kéziratos kőnyomattal készült, bibliofil remeklés.

Tífusz témája az 1858-as Orvosi Hetilapban magyarul jelentkezett: „Hamiblag hasi hagymázban" (Kalium jodatum in typho abdominali).

Ügy látszik, a bécsi Stoll „theoria gastrica"-jából, miszerint mindent hánytatóval kell gyógyítani – amit maga is alkalmazott a koleránál (ipecacuana) –, végképp kiábrándult, mert határozottan állítja: „ut processus typhosus abortum patiatur", hogy hasi hagymázban kifejlődése szakaszában a hánytatók haszonnélküliek, később határozottan kártékonyak és veszélyesek ... a hamiblag eloszlatja a bélmirigykéknek hagymázas lobtermékekkel beszűrődött tartalmát, miáltal gátolva a belek fekélyesedése, a hagymázas evnek felszivatása, a bélátlikadás ... én hajdan a priori hittem a hamiblagnak jótékony hatásában, míg most tizennyolc éves tapasztalat e hitemet meggyőződéssé érlelte".

Egy év múlva, 1859-ben „A népesedés akadályai Magyarországban" c. értekezése alapján az Akadémia levelező tagjai sorába választotta. „A népesedés Magyarhonban – írja – nem azért csökken, mintha az újszülöttek száma csekély volna, s a házassági kötelékek gyérek volnának, sőt ellenkezőleg, ezen két népesedési tényező igen is kedvező; hanem a népesedés szaporodása azért csekély, mert hazánkfiai egyáltalán rövid-életűek, vagyis az általános középéletkor nemzetünknél (21 év) nem vergődhetik oly magas fokra, mint pld. Poroszhonban- (28) Schleswig-Holsteinban (39); és még inkább, mert nálunk a gyermekkori halálozás rendkívül nagy; nálunk t.t. 51%, másutt 40-29%, hal el az ötödik korév előtt. Ezen fölötte szomorító és hazánkra nézve súlyos csapást csak a hazai közegészség rendezése által lehet elhárítani." Tudományos szociográfiának beillő érvelés. Megmozgatta az orvosi közvéleményt és

követelték Sauer tanár országos főorvosi rehabilitációját, ami 1860 végén meg is történt. „Azon intézkedés által, melynél fogva a magyar kormány orvosi rendünk díszét Sauer tanár urat visszahelyezte egykori méltóságába, orvosi rendünket látjuk megtisztelve és fölemelve; – az érdemteljes tanár személyének eme kitüntetésében pedig első lépést látunk tenni amaz óhajtott cél elérésére, hogy ennek nemcsak tanácsadó, hanem közvetlenül jogi befolyása a hazai egészségügy, az orvos-tudomány, az orvosügyeink intézésére" írta a Gyógyászat c. lap 1861. január 1-én. Ugyanakkor sajnálkozik, hogy „a személye által képviselt belgyógyászat pedig tapasztalatdús bajnokát veszendi el a tizennyolc év óta jeleskedő tanárban".

A megkezdett évet díjmentesen végigtanította. Ünnepelték, de ő nem engedte magát ünnepelni. Ezért nem járt el a szokásos honfibúfelejtő „nikszdajcs"-os társasmulatságokra. Kevés szabad idejét családja (két gyermeke) társaságában, szőlőműveléssel töltötte.

Tudatában volt szervi szívbetegségének. Talán ezért is foglalkozott e témával annyit. „Lehet-e a szív szervi bajainak elejét venni?" – kérdezte az egyikben. Receptajánlata:

„Cupri sulfur, cryst., grana sex,

solve in Aquae dest., s. unciis quattuor.

Egy kanálnyit, ha hányingert okozna, hat csöpp mákonyt hozzá".

Több esetet említ, akiknél a betegség tünetei: „a szívdobogás, élénkebb és akadozott szívlökés, fölötte sebes érverés, zavart és tompa szívhangok, s fúvás-zörejek" megszűntek tőle.

A saját szívbetegsége aortabillentyű elégtelenség volt. Poór többször vizsgálta és figyelmeztette, ne vállaljon annyit. Ennek ellenére (Poórnak nem engedte többet magát megvizsgálni) elfogadta a protomedicusi újrakinevezést. Nagy tervekkel, hogy az egyetemek több szellemi önállóságot és jobb anyagi feltételeket biztosítson. Makacsul Bécs, Párizs, Berlin egyetemeinek színvonalára akarta emelni a pestit. Szomorúan látta egyik párizsi útja alkalmával, hogy a „Palais de l'industrie" tudományos panoptikum-figuráinak internacionális tárlatán egyetlen magyar sincsen. „Képezzünk ne csak encyklopaedistákat, hanem főleg szakembereket, gondoskodjunk eleve tanárutódokról"... hangoztatta többször.

Hozzá érkezett be elbírálásra Nagykállóból egy fiatal orvos pályázata. „Mikor habilitációs dolgozatom végre elkészült és kérvényemet a Karhoz beadtam, a mellkasi szervek betegségének köréből kérve docentúrát, az irántam különben jóakaratú Sauer tanár úr, akinek kérvényem bírálata kiadatott, Úgy nyilatkozott, hogy miután az orvosi karnak a mellkasi betegségekből Gebhardtban már van egy magántanára, egy második képesítése nem kívánatos. Azért más tárgyat kellett választanom" – írja visszaemlékezéseiben Korányi Frigyes.

De ezt már rektorként bírálta, lemondva a sok tervvel elvállalt protomedicusi hivatalról. Fogyó fizikai erejét és növekvő tekintélyét még egyszer latba vetette a Helytartótanácsnál, de a

kari folyamodványára válasz nem érkezett.

Tanártársai és tanítványai aggódva látták a fokozódó légszomjat és a stagnáló betegségbelátást. Vizsgálni nem engedte magát. „Nekem Úgyis mindig szaporább a pulsusom” ... mondta elhárítólag. 1863. november 17-én délelőtt levizitelt, délután vizsgáztatott. Hazakocsikázva erős köhögési roham fogta el, egy heveny tüdővizenyő végérvényesen félbeszakította a lassan, de biztosan kialakuló dekompenzációt.

Tanszékére Wagner került át, annak helyére pedig a nyírségi exiliumból visszatérő Korányi Frigyes.

„Korának gyermeke volt” mondanánk a kényelmes közhelyet, ha nem lenne mindenki az, kivéve akiket a múlt vagy a jövő vonzása eltérít a jelentől. Sauer tanár Kossuth, Balassa és Semmelweis kortársa volt. Közelükben nagynak lenni nem lehetett könnyű. De mindenképpen ott a helye a függetlenségi negyvennyolcasok és nagy orvosaink második vonalában.

Az Eckstein-dinasztia

Egy család két vagy több nemzedékbeli orvostagjai az orvosdinasztiák. Az orvosok mindig szívesen örökítették a hippokratészii eskütől függetlenül is (ha lehetett rá mód és volt kire) a hivatásukat-foglalkozásukat, visszaremélve utódaikkal az egyre szebbnek tűnő medikuséveket és a boldog szurkolást egy mégegyszeri anatómia szigorlatért. A családi hagyomány inspiráló és kedvező légkörében sem gyakori azonban a nagy nemzedékváltás. A Lenhossék és a Korányi dinasztia mellé alig találunk ismertebbeket. Ilyenek a három Eckstein: János (1761–1812), Ferenc (1769–1833) testvérek, és János fia: Frigyes (1803–1859).

A család valószínűleg a német paraszthábórúk idején került az Árva megyei Alsó-Kubin egyik nagybirtokára. Több generáción át örökölték a kamarai tisztviselői hivatalt, mígnem Eckstein János (később senior E. J.) szakított a családi hagyomány-nyal, és az uradalmi cselédség számtartója helyett kerületi sebész lett. Mint minden hagyománybontó, makacsul igyekezett, hogy a kiágaztatás szára (lehetőleg minél meredekebben) fölfelé irányuljon. Ezért két fiát, az 1761-ben született Jánost és az 1769-beli Ferencet a szükséges előiskoláztatás után a pesti orvosegyetemre irányította. Jánost összesen hat kevésbé ismert társával az 1790/91-es tanévben avatták orvosdoktorrá.

A feltörő korzikai Bonaparte és a hatalmuk teljébeni Habsburgok nagy mérkőzésének első évei ezek. A francia gárda és a magyar ulánusok Itáliában verik egymást, és Eckstein János diplomáján alig száradt meg a habilitációs kézjegy, máris a Pó völgyében találta magát. Sebesülteket kötözve saját maga is (szerencsére nem súlyos) sebet kapott, és invalidus jutalomként rövidesen kinevezték a kolozsvári egyetemre a bonctan, szülészet és a sebészet tanárának. Ugyanitt megnősült, és 1803-ban született Frigyes, aki a legtovább vitte az Eckstein orvosdinasztia stafétabotját. Noha Eckstein János nem tartozott az irodalmilag termékeny tanárok közé (mindössze egyetlen dolgozata jelent meg, az is Szőts Andrással közösen: „A venusi vagy Szerelem nyavalyájának rövid leírása és bizonyos orvoslása a legújabb tapasztalások szerint”, Kolozsvár, 1803), szakmai -tekintélynek számíthatott, mert 1808-ban áthívták a pesti egyetemre. Ebben a minőségben mindössze négy esztendeig működött, mert 1812 kora nyarán meglepte a „Melybetegség, bélbaj és aranyeres vérzés”, majd két héttel azelőtt, hogy Napóleon seregei elindultak oroszországi végzetes útjukra, Eckstein János tanár már nem volt az élők sorában.

Eckstein Ferenc

Ferenc öccse 1795-ben végzett, de orvostanhallgatóként már Stáhly György tanár közvetlen munkatársa volt. Minden reménye meg lett volna az utódlásra, mégis elfogadta 1797-ben Kőszeg város tisztiorvosi meghívását. Valószínűleg bátyja szerencsés sikere lebeghetett előtte, amikor rövidesen jelentkezett a felkelő nemesi seregbe törzsorvosnak. Napóleon tehát a második Eckstein pályafutásában is nagy szerepet játszott. Sebet ugyan nem kapott, de leszerelésekor kinevezték a szülészet és sebészet tanára mellé adjunktusnak, majd Stáhly György halála (1802) után rendes tanárnak, ahol közel negyedszázadig funkcionált.

Közben a tanszéki kinevezésért a magas pártfogók benyújtották a számlát. Amikor az asperni ütközet után Bonaparte seregei Győr alá érkeztek, József nádor Eckstein Ferenc tanárt nevezte ki a felkelő nemesi sereg főorvosának. (Medicus insurrectionis.) A felkelés sikere Eckstein szervezőképességén nem múlott volna. Rövid hetek alatt jól felszerelt hadi járványkórházat rendeztetett be Pozsonyban, továbbá Győr–Komárom–Esztergom Pest Duna menti vonalán ezernél több ágy várta a beígért vitéz nemesi sebesülteket. Azonban a harcedzett normandiai veteránok könnyedén szórták szét az újfent „vitam et sanguinem”-et kiáltó, de inkább a futást választó, közel negyvenezres nobilis sereget. Sebesült nem volt sok, annál inkább a tífusz. A pozsonyi hadikórházban Eckstein Ferenc irányításával gyógyított (és gyógyult) Bene Ferenc, Stáhly Ignácz és Schuster János.

Napóleon a győztes 1809-ben Pannonhalmán találkozott Ferenc császárral, és Mária Lujza kezében megegyezve kivonult az országból – de még nem az Eckstein Ferenc életéből. Ugyanis fő irodalmi dolgozata, a „Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobilis insurgente militia hungarica in anno 1809. Erectis et administratis Budae 1810.” elszántan tárgyalja és értékeli a felkelés egészségügyi részleteit. A dolgozat megjelenése felbátorítja, hogy folyamodni merjen a nemesi cím elnyeréséért. Először „ob meritum insufficientiam” elutasították, de 1812-ben testvérbátyja korai halála az ultima ratio, hogy az egykori felkelő orvos fejfájára rákerüljön a „de Ehrenburg”, nemeseknek még a halálban is dukáló rangi megkülönböztetés.

Ezt megtoldották 1826-ban egy királyi tanácsosi címmel, és tanította a sebészetet az 1833-ban be- következett haláláig.

A család második generációbeli tagja: Frigyes, aki junior Bene Ferenc szerint „szorgalmasan tanult, ezt mondhatnám én, aki vele egykorú lévén, vele együtt jártam iskolába és ez iparkodó, minden jóra és szépre törekedő iskolatársamat már gyermekségem óta becsültem és szerettem; évről évre növekedett ez érzés, mely úgy hiszem, közös volt és mély, később – midőn atyáink példájára az orvosi pályát életünk céljául választottuk és annak sok szép tanulmányait valódi lelkesedéssel követtük, őszinte barátsággá emelkedett” ... már új

családi hagyomány folytatója lett.

Medikuséveikből érdemes tovább idézni ifj. Bene Ferencet. Jellemző keresztmetszetet ad az akkori (1820-as évek) skolasztikus egyetemi oktatásáról.

„A második tanévben a physiologiát és chemiát két nagy tudományú tanár urak tanították, tartalomdús előadásaikat, melyeket klasszikai latin nyelven gyönyörű ékes szólással tartottak, elejétől végig a legfeszültebb figyelemmel követtük, de mivel azok pusztán csak észképiek, minden bizonyító mu- tatványok vagy készületek nélkül valának, csekélyebb eredményűek voltak; szintén ilyenek voltak a 3. évben tartott az orvosoknak oly fontos tanok, az általános kórtan és gyógyszertan felőli előadások, melyek bennünket, az akkori harmad évi orvostan hallgatókat azon eszmére hoztak, hogy kiki közöttünk egy kitűnő, az addig tanult szakba vágó munkát válasszon, hetenként egyikünk lakásán öszszejöttünk és ezen úton nyert ismereteket, és adatokat egymást felváltva közöljük. A górcső használatához nem értvén, sajnálatos volt, hogy tudományos szomjunkat nem olthattuk a természet élő forrásán, hanem a könyvekből és rajzokból."

A két szorgos orvos-fi magánszorgalomból Bichát Anatomie generale-ját és Cuvier Anatomie comparative-ját tanulmányozza kiegészítő stúdiumnak. A gyakorlóév buzgóságában mindketten tífuszt kaptak, így késve, 1826 januárjában avatták fel őket.

Aztán elágaznak útjaik. Ifj. Bene párizsi tanulmányútra ment, Eckstein Frigyes pedig 1831-ben a meginduló Orvosi Tár szerkesztő munkatársa. Azt megelőzően sokat foglalkozott a magyarországi váltólázzal. Azonban 1831-ben azt a tífusszal együtt kiszorította az érdeklődés homlokteréből a rettenetes előhírű kolera. Eckstein felismerve a kényszerhelyzetben a nagy szakmai lehetőséget, minden kolerairodalmat elolvasott. Képzett szakemberként tartott kereskedelmi kamara kaszinótermében a megrémült hallgatóság előtt megnyugtatni igyekvő eladásokat. Az ő tollából az Orvosi Tár első példányai koleraszámok. A járvány megérkeztével szerzőnk a gyakorlatban is helytállt. Megírta a honi kolerajárvány első szakszerű feldolgozását. (Die epidemische Cholera. Beobachtet in Pest, in den Monaten Juli, August u.; September 1831. von Dr. Fridr. Eckstein Pest u, Leipzig, 1832.)

Hecker berlini tanár írta róla: „Ezen munka a cholera literaturában azon kevesek közé tartozik, mely ... nem alapszik egyoldalú, vagy eldarabolt észleleteken, vagy politikai sugallaton ... Magyarország régóta a járványok hazája, melyeknek hatalmas tüneményei ott mindenkor világosabban jelentkeznek, mint más európai tartományokban".

Ettől számítva tekintélye vitathatatlan, tanszéket azonban sohasem kapott. 'Eötvös József 1839-ben magával viszi egy hosszabb nyugat-európai körútra. Jövet-menet Skodánál kötött ki, de érdekes módon később is inkább megfogta a Johannas Müller idegfiziológiája és Virchow

cellulárpatológiája, mint Skoda diagnosztikája. Az előző nagyságok egyik első hazai ismertetője és propagálója.

Megválasztották 1840-ben az Orvosi Társaság elnökévé. Majd 1841 tavaszán az orvosok és természetvizsgálók első pesti ülésén felhívta a kollégákat „Magyarország Orvosi Helyrajzának közös kidolgozására". Ez nem valósult meg.

Mikor Bene megürült tanszékére pályázott, vitathatatlanul a Skoda-szellemű klinikust, Sauert részesítették előnyben. Ezért nem vonult vissza sértődötten, neve továbbra is „kültag"-ként szerepel az egyetemi listán; így 1844-ben kari dékán, 1848-ban pedig „sine politica" egészségügyi tanácsos. Közben 1846 a nősülés esztendeje. Az Eckstein dinasztiát folytatóval szaporítani nem sikerült. Ebbe is belenyugodva, jól kereső orvos és tekintélyes tudósként élt 1859. június 8-ig.

Végrendelete szerint a ritka értékű könyvtárát és kéziratgyűjteményét az arra érdemes érdeklődőknek kellett volna jutányosan eladni, a nyert összeg jelentős részét pedig tehetséges, de szegény medikusok segélyezésére fordítani. Szűkölködő diák akadt bőven, de érdeklődő könyvvásárló nemigen. Így kettős cél maradt megvalósítatlanul.

Eckstein Ferenc egyetlen fia megyei hivatalt vállalt, így Eckstein Frigyes halálával az orvosdinasztia lánca hamar megszakadt. Későbbi folytatásról nincsen tudomásunk.

Barra István botanikus főorvos (1805–1865)

Méliusz Juhász magyar nyelvű, posztumusz megjelent (1578) Herbáriuma és a nagyszombati orvoskar felállítása (1770) közötti kettőszáz esztendőben a gyógyfüvészkedés Magyarországon a lelkes-lelkiismeretes műkedvelők, a kétes képzettségű „tudósok" és a sanda sarlatánok szabad területe volt. Korfordulót csak a felvilágosodás századának hetedik évtizede hozott. Egyrészt az orvoskaron a botanika a kémiával közös tantárgy lett, másrészt a nagy rendszerező Linné fellépése után új szabályok váltak kötelezővé a botanizálásra. Ami természetesen nem jelentette a jól bevált, kényelmes és egyszerű alfabetikus beosztás egy csapásra való elhagyását. Mert amíg a Pázmány alapította és Mária Terézia bővítette egyetemen prof. Winterl, az első hivatalos gazda, szigorúan linneánus rendszer szerint adta elő az orvosi botanikát, addig Debrecen tudós főorvosa, Csapó József a méliuszi hagyományhoz híven írta meg a füves és virágos magyar kertjét, „mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest különféle hasznai értelmessen megjegyeztettek". Ez jelentette az orvosi füvészet kettős vonalának kezdetét.

Winterl világhírű utóda, Kitaibel, majd Schuster, Haberle és Sadler többrészt latinul írták botanikai műveiket, így ők képviselik az akadémia előtti akadémiai szárnyat, viszont Csapó követői: Veszelszki, majd ismét a debreceni Diószegi és Fazekas már Linné „alkotmánya szerént", de Kazinczy és Földi János magyarító buzgalmával igyekeztek a népi szükségletet kielégíteni.

Az orvosi füvészet tanszéki korszakában (1770 –1850) sajátságos helye, rendhagyó és nem jelentéktelen szerepe volt Barra István Pest megyei főorvosnak.

Ő Linné ivar szerinti rendszerétől eltérően a svájci De Candolle összehasonlító növénymorfológiájának volt a híve. Gombocz Endre „A magyar botanika története" c. autentikus műve szerint (469. old.) Barra főorvos „De Candolle nyomán és annak rendszere szerint tárgyalja a növényvilágot, a családok részletes leírásával és egyes fajok orvosi és gyakorlati alkalmazásának közlésével..." Rapaics Raymund szerint De Candolle botanikusé párhuzamos a nagy francia zoológus, Cuvier komparatív anatómiai szemléletével, amely a szervezetben az egyes (esetleg módosult) szerveket vagy azok megfelelőjét van hivatva felismerni. „Théorie élémentaire de la botanique" c. műve fontos kitérő állomás Linné rendszerétől a darwini evolúció felé tartó tudományos útszakaszon.

De Candolle magyar követője a Háromszék megyei Nagyajta községben született 1805-ben, székely főnemesi családból. Diákkoráról mindössze annyit tudunk, hogy az évfolyamából

egyedül kapott aranyérmet az orvoskar megindításának hatvanadik évfordulóján. Orvosi diplomájának kelte a Hőgyes írta „Emlékkönyv" szerint 1833, viszont valamennyi lexikon Pest Pilis és Solt vármegye 1831-től való főorvosát tiszteli benne. Az eltérés onnan adódhat, hogy a Bugát–Sehedel szerkesztette Orvosi Tár 1831-es, vagyis első évfolyamában egy (nem túl kedvező) recenzió jelent meg Zágonyi Ajtay Barra István orvos kolera írásáról. Minden valószínűség szerint 1833-tól lett az ország középső és legnagyobb megyéjének a főorvosa.

Másik tisztázandó utalás Gortvay György: „Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története" c, könyvének 140. oldalán olvasható. „A budai Császár-fürdő – Pest lakosságának kedvenc szórakozási helye – vizét 1839-ben Barra István (1808-1865), Pest megye -főorvosa vegyelemezte". Bár Barra rendkívül természettudományos beállítottságú orvos volt, vegyelemző munkásságára az életművében írásbeli adat nem található. Barra tollából 1839-ben megjelent a „Tekintetes nemes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéknek természettudományi leírása", amelyben ismerteti Buda meleg fürdőinek „két icze vizében" található ásványi anyagait, de kihangsúlyozottan Kitaibel, Schuster, Pfinsterer, Prandt és Winterl vizsgálatai alapján. Barra főorvos könyve jövedelmének a felét a magyar színház, másik felét, a dunai árvízkárosultak javára ajánlotta fel.

Pest, (Pilis es Solt) megye főorvosa akkor – nem Pesten lakott. Kiskőrösről irányította többnyire szekéren utazva a homokbuckás, nehéz terepű megye egészségügyét. Mindezek mellett maradt ideje és energiája a botanikában egy eltérő irányt képviselni. Torzó, sokat emlegetett műve: „Növénytan, melly a' magyarországi és erdélyi növény rendeknek, alrendeknek, ivadékoknak, alivadékoknak füvészeti leírását, földrajzi elterjedését, távolabbi, közelebbi vegytani állványrészét, érzéki sajátságát, orvosi, gazdasági, művészeti és gyári hasznának előterjesztését, a' legértékesebb kerti és mezei nemeknek előszámlálását, a' leghaszonvehetőbb és legesmeretesb fajoknak megnevezését, a' legújabb természetvizsgálók és vegytanosok felf edezése szerint foglalja magában". E kimerítő cím után érthetetlen, miért írja Gombocz ugyanott, hogy „a fajokat név szerint, minden lelőhely nélkül sorolja fel", hiszen valamennyi növény morfológiai leírását követően felsorolja a „földirati" elterjedését. Például az Ordo Portulaceae esetében Kamcsatkától Magyarországig, Dél-Amerikától Erdélyig felsorakoztatja a lelőhelyeket.

Linnéhez sem hűtlen. Gyakorta felbukkan a növények nevei és nemei mögött. Barra lelkes nyelvész, szorgalmas szógyűjtő. A katáng nevét a következő változatokban sorolja f el: katángkóró, kattan, katlankóró, pásztorvirág, útféli kékvirág, megátkozottmeny, naplegyező. Gyökeréből egykor kávét főztek. A többi növénynevek is nagy változatosságban szerepelnek. Az orvosi haszna mindegyik növénynél hangsúlyozott. A keresztes tarnics (gentiana cruciata)

esetében magyarul, németül es horvátul soroltatik fel „Lálich József horváthonbani verhovskói oskola mester ebdüh, vagy víziszony ellenes gyógymódja és különszere”. A megmart állatot előbb a nyelvvénákból kell véreztetni, majd a gentiana gyökérből fél latot vízzel péppé dörzsölni és kilenc napon keresztül éhomra beadni.

Sokat foglalkozik a dohánnyal, annak (főképp) a hasznával. A kiégett dohányhamut jó 'hatású fogpornak ajánlja, „Az ezen hamuból kilúgozott só is igen jó czélirányos has- és húgyhajtó szer”. Növénytan könyve sorozatnak indult, de csak az első 426 oldalas kötete jelent meg 1841-ben. Érdeklődése később a geológia felé terelődött. A magyar Orvosok és Természetvizsgálók V. kolozsvári vándorgyűlésén már „Barra István pestmegyei főorvosnak földtani es földismei utazása a' Dunától Pest-, Csongrád-, Békés-, Bihar megyéken át a' Körözsig innen Kolozsvárig” c. előadása hangzott el, ill. jelent meg a kiadott könyvben. Nincs adat rá, meddig tartott ez az utazás, de gyaníthatóan nagyrészt gyalog, hegyet-völgyet végigcsákányolva. Amikor még a turisztika nem kikapcsoló sport, de alap közlekedési szükség volt. Teóriát állított fel a homoktorlódások képződésére, amire a hivatásos geológusok is odafigyeltek.

A negyvenes évek közepe után hosszú hallgatás, majd teljes elhallgatás következett. Legalábbis országos ügyekben. Még húsz évig volt az egyesített megye egyik első egészségügyi főembere. Százhetven éve született, száztízzel ezelőtt halt meg. Azóta a hazai botanikatörténet egyik érdekes epizódjának sokat emlegetett szereplője.

A botanika 1850-ben a bölcsészet kebelébe került, a gyógyfüvészet oktatását átvette a gyógyszertan. Majd az amatőr gyógyfüvesség utóvirágzása következett, amely (elvétve) ma is tart.

Flór Ferenc (1809–1871)

Egy érdemes, de alig emlegetett orvostörténészünk, Varga Lajos azt írta az 1848/49-es szabadságharcnak a címbeli egyik főorvosáról: „Önkéntelenül felvetődik a gondolat, nem lenne-e helyes, hogy Flór Ferencről a fővárosban újra utcát nevezzenek el (Egyszer már volt – Sz. Á.). Ha pedig ez nem valósítható meg, akkor legalább valamelyik kórházunk viselje nevét és őrizze emlékét” [1]. Javaslata megvalósult, a Nagy-Budapesthez közeli Kistarcsa gyógyítóintézete joggal büszkélkedik vele.

Hősünk (az ő esetében nem túlzás) a Nagyvárad részeként ismert Várad-Olasziban született 1809. október 10-én. Apja kezdetben kereskedő volt, később földműveléssel foglalkozott. Nem lehetett rossz anyagi helyzetben, ha a tanulásra fogékony fiát az akkori közlekedési viszonyok közt jóval távolibb Nagykároly piarista gimnáziumába járatta, és csak maturátus előtt került vissza Szent László városába. Majd beiratkozott a pesti medicinára, és tüntetően lelkes hazafisága miatt (amely haláláig jellemezte), az akkori szokástól eltérően, még egy szemeszterre sem rándult át Bécsbe. Orvosi oklevelét 1833 ban szerezte meg. Varga Lajos és Kapronczay Károly azt írják, hogy „elsőként írta és védte meg magyarul a Kisdedápolás című disszertációját” [2]. Ezt az állítást módosítani kell, mert például Kamenszky István esztergomi főorvos az Akadémia alapításának évében, tehát 1825 ben lett orvosdoktor A „Magyarországi Levegő” egészséges létéről általányosan ... című orvosi értekezésével [3]. Flór medikust negyedéves korában, az első nagy kolerajárvány idején Kalocsára küldték, ahol teljes értékű orvosként tényked ett. Majd 1834-ben „sebésztudorságból és szülészmesterségből” is képesítést nyert. Utána „kötelező tanulmányi tiszteletkört” tett Nyugaton, Bécs és Berlin sebészeti intézeteiben figyelte-tanulta a műtéti szakmák fortélyait. Hazajövetele után az állatgyógyászati tanszéken lett tanársegéd, aminek később nagy hasznát látta a szabadságharcban. A következő esztendőben a sebész Stáhly Ignácz mellett tanársegéd. Ügybuzgalma a reformkorhoz méltó, 1835-ben jelent meg A ’tetszholtak’ felélesztésökről szóló tanítás című könyve, reanimációs szakirodalmunk egyik első jelentkezése [4]. Poór Imre szavaival benne: „Az elevenen való eltemettetés veszedelmének elkerülése végett a fölélesztési módokat avatottan adta elő.” Ennek alapján a pesti egyetem orvosi kara „külső” tagjává választotta.

Az Akadémia 1835-ben pályázatot írt ki a pokolvarról. Flór munkája Toperczer Tamásé és Csorba Józsefé után a harmadik díjat nyerte el. Pest város hatósága 1837-ben a Rókus Kórház tiszteletbeli, majd rendes osztályos főorvossá nevezte ki. Ugyanebben az esztendőben fordította

le és adta ki Bugát Pállal közösen E. Fritze professzornak a Kisded sebészi eszköztár át. Az Orvosi Tár 1838-ban újraindult, és Bugát Pál maga mellé vette társszerkesztőnek. A Magyar Tudós Társaság levelező taggá fogadta. A folyóirat redaktorai kiadták Diefenbach és Fritze professzoroknak A nevezetesebb sebészi véres műtételek [5] című, 30 színes táblaképpel szépen illusztrált munkáját. Cikke jelent meg a „húgykőmetszésről és morzsolásról". Ő végezte hazánkban az első lithotrisist [6]. A reformkorban a nyelvújító Bugát–Flór kettős, továbbá Toldy (Schedel) Ferenc és Pólya József képviselték a magyar nyelvű orvosi szakirodalmat. Jutalomként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává fogadta. Az első magyar nyelvű orvosi folyóirat második periódusa 10 évig tartott, utolsó száma 1848 decemberében hagyta el a Szerviták téri szerkesztői nyomdát. Bugát Pálnak szellemi „ikertestvére" – együtt jelentették meg a Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re című úttörő regisztrátumot, 1841 és 1843 között pedig a Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai köteteit. Neve ismert lett, mindig és mindenütt számíthattak rá. 1842 ben a Budapesti Királyi Orvosegyesület és a bécsi Császári és Királyi Orvosi Társulat, 1845-ben a Kir. M. Természettudományi Társulat tisztelte meg tagságával. Elsők között vezette be 1847. december 20-án a Rókus Kórház sebészeti osztályán a kloroformnarkózist. Hivatalos tudósítás jelent meg tollából „a hagymáz-járványról, mely szab. Kir. Pest város kórházában 1846-47. évben uralkodott". Családját Pesten hagyva 1848-ban önként jelentkezett a honvédorvosi karba. Október 30-án már a felföldi sereg őrnagya. Még december 14-én megbízták a kassai tábori vonalon felállítandó kórházak megszervezésével. Igazi képességeit 1849. január 22-től június 24-ig mutatta meg, amikor a Kossuth-kormány Debrecenbe távozott, a beteg Stáhly Ignácz nem követte a minisztériumot, és Mészáros Lázár hadügyminiszter az egészségügyi osztály főnökévé nevezte ki. Igyekezett korszerűsíteni a szabadságharc hadi egészségügyét, tágítani kereteit. Megalkotta a hadsereg egészségügyi szervezetét, megszilárdította a fegyelmet (egyetlen orvos sem hagyta el őrhelyét), kialakította a tábori kórházak rendjét, megszervezte a gyógyszer és műszer hiánytalan utánpótlását. Nagy szerepe volt a járványok (kolera, luesz) megfékezésében. Elkészítette az egészségügy vezérfonalát, a honvédorvosok „magna chartáját", vagyis a kinevezések, a rangfokozatok és fizetések szabályozását. Állatorvosokról és gyógykovácsokról is gondoskodott. Sikere egybeesik a honvédsereg hadiszerencséjével, de ahhoz hozzá is járult. A Közlöny ben megjelenő rendeletek alatt mindig az olvasható: Flór Ferenc osztályfőnök. Gondok akadtak bőven. Rendezni kellett az orvosok méltatlanul alacsony fizetését. Központi ellenőrzés alá vonta a kinevezéseket, nehogy a tisztek a hatalmukkal visszaéljenek. Szállító és a hátaslovakat nem kaptak eleget. Ugyanakkor állatorvosi ismereteire támaszkodva külön törődött a gyógykovácsok képzésével. Az orvosokat kellemetlenül érintette, hogy megkülönböztető

jelként nem külön tiszti ruhát, hanem kettős fehér szalagot kellett a kalapjukon hordani. Erre mondták azt, hogy a „szamarat a nagy füléről, orvost a fehér szalagjáról ismerhetni meg", amely „akkor is lobogjon, ha nem fúj a szél". Ez csak fokozta a tisztek és az orvosok közti feszültséget. Nem egy orvos átment tiszti állományba, egyrészt a magasabb fizetés, másrészt a rangi előléptetés miatt. Ahogy tartották: „Az orvos kettős veszedelemnek van kitéve: a golyónak és a ragálynak" [7]. Mindezeket Flór főorvos csak részben tudta megoldani, nem volt hozzá sem idő, sem feltétel. Nem vették tőle sokan jó néven, hogy a kormányzó húgát, Kossuth Zsuzsannát főápolónőnek nevezte ki. Melléje rendelte földijét, a szintén nagykárolyi, éppen csak végzett Barna Ignác doktort. Kiadta A Magyar Hadsereg szolgálat szabályzatai és Hadi Törvényczikkek című munkáját, amely nagyban elősegítette a zűrzavar eloszlatását. Minden hadtest mellé őrnagyi rangú törzsorvost, a zászlóaljakhoz 1 százados főorvost, 2 alorvost osztott be. Az orvos-segédek csak kórházban dolgozhattak. Egyesek szerint az osztrák hadsereg ellátása sem volt sokkal jobban megszervezve [1]. Kossuth hozzájárulásával kiterjedt figyelme a rokkantak és hozzátartozóik ellátására is. Amennyiben volt még rá idő. Buda várának május 21-i bevételével újra rendezni kezdte a pesti kórházak ügyét, de ez már a „vég kezdete" volt. Egyre inkább kiderült, hogy Flór főorvos Kossuth „embere", és amikor a hatalom egyre inkább Görgey hadügyminiszter fővezér kezébe összpontosult, az egészségügyi osztály élére kitűnő törzsorvosa, majd miniszteri tanácsosa, az alig 28 éves Lumniczer Sándor nyert kinevezést. Flór főorvost a tábori kórházak igazgatásával próbálták kárpótolni, de nem fogadta el. Viszont ez sem mentette meg a következményektől. Világos után rá is „sötétség borult". Egyetlen orvos, aki felkerült Haynau köröző listájára: Kossuth, Petőfi, Irányi Dániel, Mészáros Lázár, Nyári Pál és Jósika Miklós neve mellé! A Segesvárnál eltűnt Petőfi kivételével a „veszélyesek" mind emigráltak, nála erről szó sem lehetett. Aránylag olcsón megúszta. „Csak" állásától fosztották meg, egyúttal másfél évre internálták és rendőri felügyelet alá helyezték. Igazi altruista Jókai-hőshöz illően visszavonult Tápiószelére gazdálkodni. Ezt tette 12 éven át, közben a szegény földműves lakosság „nem hagyta", hogy elfeledje hivatását. Midőn némi enyhülés mutatkozott, Pest városa másodszor hívta meg tisztiorvosának. A Gyógyászat Poór Imre vezetésével 1861-ben kivált az Orvosi Hetilap ból. Sajnos itt nemcsak két szaklap, hanem két csoport nem mindig szerencsés versenyéről volt szó. Most Poór Imre „fegyvertársa" lett, a Balassa–Markusovszky-tábor ellenében. Érthető tehát, ha Poór lapja lett a publikációs fóruma. Az első évfolyamban közölte az öngyilkosságba menekült Teleki László boncjegyzőkönyvét. A Gyógyászat mellékleteként megjelenő Államorvos hasábjain publikálta a cikkeit. Amikor a provizórium (rendőruralom) újra életbe lépett, leköszönt hivataláról és visszament gazdálkodni [8]. De azért részt vett a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein. A Marosvásárhelyen,

1864-ben tartott összejövetelen ő elnökölt. Csak 1867-ben, a kiegyezés után, de már harmadszor és véglegesen foglalta el a fővárosi tisztiorvosi és kórházigazgatói állását [9]. Utoljára 1869-ben ment el Egerbe a vándorgyűlésre, ahol másodelnökként 200 aranykoronát ajánlott fel az orvosi nyugdíjintézetnek. Ez egyben a búcsúját is jelentette. Magánélete szerencsétlenül alakult. Neje után fiatalon hunyt el egyetlen fia is. Már csak a „közjóban" talált vigasztalást. Megalapította az eléggé nem méltányolható Magyar Orvosi Nyugdíjintézetet. A 254 kötetből álló értékes könyvtárát a Rókus Kórháznak, sebészeti műszereit a segédorvosoknak ajándékozta. Megtakarított szép összeget hagyott végrendeletében a Rókus Kórházra és a Nemzeti Színházra, fia nevében pedig a Magyar Tudományos Akadémiára. Poór szerint, ha egyebet nem tesz, akkor is a nagy magyarok között lenne a helye. Fővárosi tisztiorvosként szorgalmazta Pest csatornázását, új és korszerű vágóhidat. Kezdeményezője volt minden közegészségüggyel összefüggő létesítménynek. A higiénével foglalkozó írásai német nyelven jelentek meg, például az Ung. MedChirurg. Presse hasábjain. A közegészségügyért Fodor József előtt ő tett a legtöbbet. Hivatali munkája közben érte a vég, a Rókus Kórház előtt a lóvasút 1871. július 7-én halálra gázolta. A tragédia országszerte nagy megdöbbenést keltett. Az orvosi kar és az Akadémia nevében Poór Imre így búcsúztatta: „Flór áldásos életét két nagy eszme lengette át: az egyik magyarosodva művelődni, a másik a közegészségügyet rendezni nemcsak Pesten, hanem az egész hazában" [10]. [5] Igaza van Varga Lajosnak: Flór Ferenc megérdemli, hogy évfordulótól függetlenül se felejtsük el.

Irodalom

[1] Varga L.: Flór Ferenc. Commun. Ex Bibl. Historiae med. Hung. 21–22. 1961, 287–299.

[2] Kapronczay K.: Flór Ferenc (1809–1871). In Híres Magyar Orvosok. Galenus Kiadó, Budapest, 2000, 35–39.

[3] Kamenszky I.: Orvosi Értekezés a „Magyarországi Levegő" egészséges létéről általányosan... Petróczai Trattner Mátyás, Pest, 1825.

[4] Flór F.: A „tetszholtak" felélesztéséről szóló tanítás. Beimel. Pest, 1835.

A nevezetesebb sebészi véres műtétek doctor Fritze-től bevezetve Diefenbach által. Trattner-Károlyi, Pest, 1839.

Flór F.: Az orvossebészeti gyakorlat felosztásáról, különös tekintettel a sebészetre, s nevezetesen a húgykőmorzsolásra. Orvosi Tár, 1840, 241–248.

Zétény Gy. (Antal Lajos): A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848–49. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948, 41–68.

Hollán H.: A Rókus Kórház története. Medicina Kiadó, Budapest, 1967, 77.

Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Hornyánszky. Budapest, 1894, 562–564.

Poór I.: Emlékbeszéd Flór Ferenc felett. Akad. Értek. Eggyenberger. Budapest, 1873, 7.

Török József (1813–1894)

Debrecen a múlt században még nem volt (orvos-) egyetemi város, noha (fő-) iskolájának szellemi szintjét a Hatvani, Maróthi örökségét vállaló tudós professzorok törekedtek biztosítani. Egyikük volt Török József tanár, orvos, vegyész, aki tudósként az akadémiai tagságig, orvosként a miniszter-tanácsosi tisztségig vitte, pedagógusként a debreceni ref. főiskola vegytan, növény- és ásványtan tanára, ill. a későbbi jogi akadémia közegészségtani, törvényszéki tanszék vezetője – lelkes cívis patriótaként, mintha legalábbis ‚a Péterfia utcában vágták volna el a köldökzsinórját".

Holott a Bars megyei Alsó-Váradon született 1813. október 14-én a református papi parókián, és csak kényszerű sértődöttségből telepedett le Debrecen városában. Iskolába – az orvoskart kivéve – mindenüvé az öt esztendővel korosabb Pál bátyját követte, a helyi alsó osztályok után a selmecbányai líceumba németre, majd 1830-ban a debreceni ref. kollégiumba bölcseletet, jogot és teológiai tanfolyamokat végezni. A két fivér útja 1832-ben ágazik szét, midőn az idősebb a kisújszállási iskola rektora lett (itt szövődött tartós barátsága Arany Jánossal), ugyanott pár évig pap, majd egy bécsi egyetemi kitérővel pesti lelkész-püspök, literátor. Arany és Széchenyi híve, barátja és búcsúztatója.

A fiatalabb 1836-ig maradt Debrecenben; tanult, házitanítóskodott, Csokonai példáján szerencsét próbált a múzsával (verseit Péczely József, a Debreczeni Lantban adta közre), míg végül a pesti orvoskar mellett döntött.

A reformkor nagy törekvése volt a pesti egyetemet úgy magyarosítani, hogy a színvonal mindinkább közelítse a bécsit (1831-ben megindult az Orvosi Tár, 1833-ban megjelent a Bugát–Schedelféle magyar–deák és deák–magyar Orvosi Szókönyv), de a medikusok a szándékot bármennyire tisztelték, nem azonosíthatták a lehetőségekkel. Ezért a lege artis végzettek, így Török József 1842-ben, miután március 17-én orvosdoktorrá avatták, a medicina felszabadult céhlegényeként nyugateurópai vándorútra kelt, hogy hosszú úton, rövid idő alatt megszerezze a kötelező szakmai tekintélyt a magasabb habilitációhoz. Képzelete előtt egy tanszék – tehetséget és ambíciót érez hozzá.

Elindulása előtt jelent meg első nyomtatásos szakműve, doktorrá avatása alkalmából. „Egészséget nem rontó szépítő szerek", Stáhly Ignácz Magyarország főorvosának ajánlva. A negyvenes évek disszertációi közül kiválik szép-értelmes stílusával és hasznossági törekvésével. Aligha tetszhetett neki a divatos sápkór-szín: „nem kevésbé fontos indítóok, melly szerzőt ez értekezés írására határozá, azon tudat, hogy nőink, vagy legalábbisnagy részön,

kártékony s bátran a mérgek osztályába sorzandó szépítőszereket – millyenek a higany ... – használ; melly szerek rendesen poralakban alkalmaztatván a bőrre, ennek likacsait elzárják s eként a kigőzölgést korlátozzák ... a bőrön vakító fehérséget, kékbevegyülő halotti halványságot, ránczokat s a t. okoznak". Külön fejezetben, nagy hang-

taglalja a fogtisztítás nemcsak esztétikai fontosságát: „Legjobb, legegyszerűbb a fogaknak pompás fehérséget szerző fogpor a hárs- vagy fűzfaszén, mit mozsárban lángolt finomságú porrá kell törni, sűrű szitán keresztül szitálni s hogy kellemes szagú legyen nehány csöpp szegvirág olajat kell hozzá vegyíteni. Ha a foghús taplós alakú, könnyen vérző, szóval sülyös; célszerű leend ezen szénporhoz kis mennyiségű összehúzó porokat vegyíteni; például kínahéj, vagy kálmosgyökér- vagy vörös szantalfaport". Tudományos (nem tudományoskodó) igénnyel és orvosi felelősséggel írott kis kozmetikai füzet.

Külföldi évét a Berlin (Schönlein, Dief fenbach, Romberg) – Párizs (Velpeau, Lisfranc, Chaissai-gnac) – Bécs (Skoda, Rokitansky, Hebra) három-csillagneves háromszögében, a rövid időre érkezők felületi mohóságával igyekezett hasznosítani. Pestre visszajövet, többnyelvű papír-bizonyítékok birtokában 1843. augusztus 1-én sebészdoktorrá fogadták. Maga a nagy Chaissaignac írta: „Je certifié en outre qu'il est livré sous nos yeux á la pratique de la Médecine operatoire" Még ez év október 7-én a Tudományos Akadémia – nyilván ösztönző előlegként, és nem az eddigi teljesítményt honorálva – levelező tagjává fogadta. Egy egész táblát betöltő címmel aztán magángyakorlatot nyitott Pesten, hogy anyagi gondoktól mentesen hódolhasson tudományos-publicisztikai szenvedélyének, a láthatáron megjelenő tanszék felé irányozva. A kiszemelt tanszéket (törvényszéki) azonban, protestáns lévén, nem kapja meg. Megírja ezután a „Magyarország közgazdaságilag nevezetes termékeiről" szóló, feltűnést keltő pályamunkáját. Társszerzője a Kir. M. Természettudományi Társulat Évkönyve I. kötetének és Naptára 1847-48-as évfolyamának. 1843-47 között az Orvosi Tár segédszerkesztője és publikálój a.

Mai szemmel is megható olvasni azt a naiv-lelkes igyekezetet, amellyel a Bugát dirigálta Orvosi Tár próbálta a medicinát a nemzeti ügy szolgálatába állítani. Az 1845-ös szám közli Török József: „A kínai thea s szőlővirágból készült forrázatok összehasonlítása végett kiküldött bizottmány működésének eredménye" c. beszámolót: „Az indítványozott bizottmány kineveztetvén; folyó évi április 5-én tartá az ünnepélyes theázást, mellyben Kubinyi Ágoston múzeumi igazgató elnöksége alatt: Bugát, Csausz, Sadler, Arányi egyetemi tanárok, Dr. Eckstein orvoskari dékán, Dr. Schedel Ferenc egyetemi könyvtári igazgató, Jurenák és Würtzler pesti gyógyszerészek, Petényi Salamon múzeumi segédőr, Nendtvich, Lenhossék és Török József orvosdoktorok vettek részt". Valóságos szellemi elit (az orvosokat nem kell bemutatni). De pl. Petényi Salamon lett a magyar ornitológia megalapítója, s mindmáig egyik legkiválóbb

alakja, Kubinyi Ágoston polihisztor muzeológus, Würtzler gyógyszerész pedig Flór Ferenc első bódításos műtétjeihez állította elő a kloroformot. Lepecsételt, jelzés nélküli dobozokból vizsgálta az illusztris bizottmány a frissen készült forrázatot színre, illatra és ízre. Eredményül „... többen, nevezetesen pedig a rendszeresen theával nem élők, kellemesebb ízű és illatúnak találták a szőlővirág forrázatát ... majd ismét a tejjel és rhummal vegyített forrázatok sajátságai hasonlíttattak össze. Ez alkalommal, miként az ízlés dolgában szokott lenni, elágazóak voltak a vélemények". Bár a honi szőlővirág honfiúi buzgalommal sem lett versenytársa a kínai teának, abban igazuk volt, hogy „... az idegrendszert kevésbé izgatja".

Még 1845-ben a Természettudományos Társulat másodtitkára lett. Országos sikereit látva a debreceni ref. főiskola az egykori diákot 1847 augusztus végén a vegytan, növény- és ásványtan rendes tanárának hívta. Egy feltétel volt: a diákokat orvosként is el kell látnia. (Református lévén elfogadta, mert Pesten még az evangélikus Wagner Jánost is nehezen nevezték ki.) Székfoglaló előadásában: „A természettudományok elhanyagolásának káros következményei hazánkra nézve", különösen a vegytan fontosságát hangsúlyozza.

Egyik főműve a Magyar Tudós Társaság 1845-ben kiírt pályázatán koszorús első díjat nyert: „A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei természet-, vegy- és gyógytani sajátságaikban előterjesztve". Az első kiadása 1848-ban jelent meg Pesten. A hévizeket hat csoportra osztja benne: 1. Vegyileg közönyösek. 2. Kénes. 3. Égvényes (alkalikus). 4. Keserűvízsós. 5. Meszes. 6. Vasas vagy aczél.

Gortvay tévesen közli „Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története" c. könyvében (142. old.), hogy a pesti első kiadásban hét részre osztja a hévizeket, 286 lap és 12 kőnyomatú tájképpel. Ez a második, 1858-as debreceni kiadásban található. Az első 100 lappal rövidebb. A második kiadásban az első hat csoport mellé a hetedik: A konyhasós hévvizek. A kortárs recenzorok csak sajnálni tudják, hogy a „tetemesen bővített kiadásban" is a Meissner bécsi tanár által 1827-ben végzett vegybontást adja táblázatul, holott ekkor már Felletár Emil pL a parádi vizet Bunsen–Than Károly szerint a jóddal történő térfogatos elemzéssel korszerűen analizálta.

Ettől függetlenül a könyv komoly sikernek számított. Az első kiadás kétezres példánya rövid idő alatt elfogyott. Ezzel vált „fürdőügyi íróvá", ahogy utólag tiszteljük.

1848 januárjában a Kossuth-kormány katonai kényszerből Debrecenbe húzódik. A tanítás szünetel, a tanárok és áz idősebb diákok a honvédseregben, Török tanárt pedig Mészáros Lázár kinevezi a két debreceni hadikórház főorvosává. Májusban a nemzeti kormány Bugát Pált nevezte ki egészségügyi igazgató tanácsnokká és országorvossá. Bugát a szerkesztőtársi ismeretség és bizalom révén Török Józsefet az egészségügyi osztály miniszteri tanácsosává

léptette elő. Arad és Világos felé azonban már nem követi a ritkuló sereget, visszamarad a nehéz sebesültekkel. Ezt később érdeméül számították, mert ismét elfoglalhatta a tanári székét. Sőt, a jogi akadémia megszervezésével a törvényszéki és közegészségügyi katedra vezetője lett.

Megbecsülésben továbbra sem szűkölködött. 1858-ban jelent meg a „Debreczen földtani viszonyai" c. műve (amelyet az ártézi-kutak fúrása alapján írt le), az Akadémla a rendes tagok sorába választotta, Leközli a kabai meteoritot.

A fürdők továbbra is érdeklik. Az Orvosi Hetilap 1858 38. számában összeállította az: „ib-lanytartalmú gyógyvizek"-ét Kun Tamás Borsod megyei szakíró ellenében – aki mindössze egy „iblanytartalmú" (jódos) vizet említ – kapásból felsorol félszáznál többet, közülük „42 minden jelessége dacára úgyszólván elhanyagolt állapotban hever". Véle sóhajt fel Nékám Sándor „hogy Magyarhon több tiszta hasznot húzhatna jeles vizeiből, mint tüzes boaiból". A Gyógyászat 1861-es évfolyamában, az általa különben nagyrabecsült Grósz Frigyessel disputálva és Mayer Antallal egyetértő-leg ismerteti a nagyváradi vizek alkalmazhatóságát a „tengéleti szervek bajaiban".

„A jégkorszak nyomairól Magyarországon s különösen Debrecen vidékén" c. dolgozata szintén túllépi az orvostársadalom érdeklődését.

A fürdőkönyve mellett legsikeresebb alkotása az 1881-ben megjelent „Népszerű ember-élettan. Tanodák és mivelt közönség használatára".

Kútfők gyanánt Milne-Edwards, Huxley, H. H. Ranke, I. Hyrtl, Thome és O. W. Thanhoffer műveit jelöli meg, természettudományos műszavakban. „A Neologia kimagasló alakjainak, Kazinczy, Toldy, Veresmarty, Fogarassy, ill. Bugát és Pólya" a követendő példák. Kitűnően áttekinthető és szemléltetően illusztrált, egyáltalán nem kelti a kompiláció benyomását. Az általános és részletes élettan mellett „Munkavégzés élettan" is van benne, állja a versenyt a kor orvosegyetemi fiziológiai tankönyveivel. Sőt Darwin neve is felbukkan benne. Doktorrá avatásának negyvenedik fordulóján „Debreczen város egyetemes leírásá"-ban is-mertette Debrecen rovarfaunáját.

Tíz év múlva az ötvenedik jubileumon a pesti egyetem orvoskara díszünnepséget rendezett a tiszteletére és oklevéllel tüntette ki.

A jubileumi ünnepség óta sokat betegeskedett, fáradtan, visszavonultan élt, míg 1894. március 14-én egy ártatlannak induló kora tavaszi náthaláz pontot tett a hosszú gyengélkedés végére. Jelképes megtiszteltetésül az emlékbeszédet Hőgyes Endre mondotta.

A diákok – különösen a kollégiumok családias légkörében – való vagy költött színes történetekkel mentik tanáraikat a feledésből. Török József köré nem sok legenda szövődött, de annál több tisztelet és megbecsülés, amelyet egy hosszú, szorgalmas, használni igyekvő élettel

érdemelt ki magának.

Lengyel Dániel (1815–1884) doktor
Arany János tanártársa

A napóleoni háborúk nyomása és ellennyomása sok lengyelt szorított le a Kárpát-medencébe. Elvesztett hazájukat akarták itt újjal pótolni.

Lengyel Dániel apja Szczepan Lubomirszki, az ősi Przemysl városából került Kolozsvárra, először a Kendef fy családhoz nevelősködve magyarul tanulni, majd az evangélikus-református iskolába bölcseletet tanítani. Közben úgy vált magyarrá, hogy „Lengyel" lett belőle. A nagybaczoni Incze Krisztinával kötött házassága végképp Kolozsvárhoz kötötte.

E házasságból született 1815. november 15-én Dániel, aki a szolid tanári családban felcseperedve az iskolai környezet minden előnyös adottságát jól hasznosította tanulmányi előmenetelében. Középiskolái végeztével a pesti orvoskarra iratkozott, nagy odaadással tanult, de közben kirándult az operaszöveg-írás színes tájaira – nem sikertelenül. A Nemzeti Színház 1841-ben többször előadta a Gizul c. operáját, Thern Károly zenéjével. „Orvosdoktori értekezés a fürdők gyógyerejéről s hasznáról" c. dolgozatáért 1842-ben éppen negyvenketted-magával orvosdoktorrá avatták. A sikerre ráduplázott Scribe-Auber: Fekete dominó c. operájának a lefordításával, de mégsem maradt Pesten.

1842-ben Abrudbányán lett, 1845-ig maradt bányászorvos. Ekkor az egészségügy hivatali ranglétráján feljebb lépve Vajdahunyadon választották kamaraorvossá. Ezt a tényked ését elkerülhetetlen események szakították félbe. Néhai apjának szabadságharcokat kereső honfitársa, Bem tábornok Kossuth kinevező levelével tűnt fel 1848. december 1-én Erdélyben, és mi sem természetesebb, hogy przemysli Lengyel Dániel doktor rövidesen a szerveződő seregben található. Először Czetz János ajánlotta a károlyvárosi ostromló csapatokhoz, majd a Stein ezredes vezette Gyulafehérvárt körülzáró sereg egyik orvosa. Közben családját a főseregh ez, Bem táborába külte, mert a történelmileg hitelesített becenevű apónak ezer merész harci terve közt volt ideje még familiáris hangulatot is maga körül teremteni.

Mikor Bem a gyulafehérvári honvédegységeket a katonailag fontosabb Szeben ostromára rendelte, azok útközben már erős kozák csapatokba ütköztek. Szétszórva, megtizedelve kerültek a sokszoros túlerővel szemben a lehetetlent még többször megpróbáló főseregh ez. A fegyverletétel idején Lengyel Dániel a kórházában Déván maradt, ahol szomorú ráadásul kolerajárvány ütött ki. Sok szerencsétlen sebesülttel együtt elvesztette a feleségét, anyósát, utána pedig az osztrák seregbe való besorozástól a jóakarói mentették meg.

A hadikórház megszűntével Zaránd megye tisztiorvosa lett. 1851-ben feleségül vette a balázsfai gyógyszerész leányát, Schisszel Jozefa írónőt, aki Dalma néven volt ismeretes, főleg az útirajz-irodalomban. Lengyel Dániel 1852-ben Pesten kapott segédorvosi állást a Rókusban. A Budapesti Hírlapban többször közölt statisztikai adatokat Pest „közegészségi állásáról". Az orvosdoktori értekezését 1853-ban hosszabb fürdőtörténettel kibővítve, a víz összetételét főleg Schmidt Wagner Dániel es Tognio vegybontásai alapján korszerűsítve Fürdőügyi zsebkönyvet adott ki magyarul és németül, nem annyira az orvosok, mint a „fürdőket használni kívánó közönség számára".

Váratlan megtiszteltetés érte 1854 ben, aminek lehetetlen volt ellentmondani. Nagykőrösre hívták meg tanárnak, egy személyben iskolaorvosnak, ahol a korabeli mondás szerint a fél Akadémia tanárkodott, a fele meg odajárt látogatóba. Hogy is szedte Arany János a kartársait hexa- és pentameterbe?

„Lengyel, Arany, Kiss, Nagy,

Weiss, Pajzán, Mentovich, Ádám Varga, Szilágyi, Szabó, Szarka, Losonczi, Deák".

Nyilván nem féltékenységből maradt ki két poétaember, Szász Károly és Ács Zsigmond, csak nem fértek a disztichonba. Szász Károlyt az itt diákoskodó Ágai verselte meg – útonállók általi kifosztása kínos alkalmából. Arany tanár úrnak volt kegyetlen" humorérzéke azt megjelenésre javasolni. Bár az olimposzi szellem nagyon is emberi nyavalyáktól szenvedett, de a panaszait inkább elhallgatta szermérmesen Lengyel kartársa előtt a maga nevezte „czivakodó auto-doctor". Tanácsért inkább népszerű orvosi könyvekhez folyamodott, azok közül is főleg az orvosságellenesekhez. Így aztán csak élcelődő baráti kapcsolatukról árulkodnak az írások. A nagykőrösi „Charivari"-ban megjelent egy rajz Arany aláírásával: „Lengyel professzor állat-tömő működésben", ugyanis az iskolaorvos német nyelvet és természettant tanított hosszú évekig, valamint a természetrajzi szertár gondozó-fejlesztőkatalogizáló őre. Vagy Szilágyi Sándoréknál a sült malac

„Szájában az almát mérgesen harapja – Szóljon hát, mielőtt Lengyel úr bekapja."

Egy évvel Arany János Pestre költözése után jelent meg a pedagógus Lengyelnek a „Szülék kötelessége gyermekeik iránt azok születése előtt s a születésök utáni első években" c. kis orvosi könyve. Már ekkor tagja volt a királyi orvosi egyesületnek és a magyar természettudományi társulatnak. Könyvében, miként Arany a poézisben, erősen anglomán. Simpsont, Jennert és az angol medicinát nagy tisztelettel méltatja, rajtuk kívül senkit nem említ – érdekesmód még Semmelweist sem.

Másik könyvecskéje, az „Orvosi tanácsadó városon és falun" 1864-ben jelent meg. Bővített változatát a Franklin Társulat adta ki 1885-ben. Arany Jánossal a kapcsolat nem

szakadt meg, Schisszel Josefa miatt sem. Dalma több versét hozta a „Koszorú”. A körösi gimnázium „Arany-kora” után még tíz esztendőt tanított Lengyel Dániel a homoki városban. 1870-ben elfogadta a losonci gimnázium meghívását az igazgatói tisztségbe, de ez már meg sem közelítette az előző iskola rangját. Kőrösre nem volt visszaút, ezért a Temes megyei Fehértemplom főgimnáziumába engedte magát átcsábítani. Egy esztendő múlva megbetegedett, három évre rá nyugdíjazni kellett. A már dolgozni nem tudó tanár-orvost egy darabig még a „fekete dominó” felújítása éltette, de nem sokáig. Pozsonyban tartózkodva 1884 nyarán agyvérzés érte és meghalt augusztus 18-án. Eltemetni hazaszállították a házsongrádi temetőbe. Orvosi élete nem volt élvonalbeli, de szerepe a szabadságharc és Arany János világító fényébe vetült orvosírói színfolt.

Két Borsod megyei orvos a 19. században
Kun Tamás (1815–1894) és Doleschall Gábor (1818–1891)

A párhuzamos életek egymást kiegészítő különbözőségével volt Borsod megye, Miskolc város orvosa Doleschall Gábor (1818-1891) és Kun Tamás (1815 –1894).

Doleschallt epés egyetemi visszaemlékezéseiért szokás feddőleg emlegetni, Kun Tamást szorgalmas higiénikus-kriminológusként kellene. Doleschall a magányos sértődöttek gőgjével ítélt elevenek, és (főként) holtak felett, egyetlen egyetemi nagyság sem kerülte el bálványromboló indulatát. Kun konstruktív karakter, változatos körülményei közt is sikerrel boldoguló, hozzájárulni igyekvő megszállottja a honi szakírásnak, a törvényszéki orvostan tanszéki szintű művelője.

Doleschall Losoncról került az egri papneveldébe, de idejében megvallotta az igazgatónak vallástalanságát, aki megértően nemcsak engedte elvégezni a középiskolát, de tanácsaival, személyes összeköttetéseivel a pesti orvoskar felé egyengette útját.

Kun a Gömör megyei Felső-Nyárád evangélikus papi családjából ment Borsod fővárosába, ahol a családi hagyomány törvénye szerint a gimnáziumok elvégeztével a teológiára iratkozott. A kispapjelöltből két év után előkínálkozott a nevelő, akit a miskolci líceum érdemesnek látott egy köztanítói kinevezésre. A pedagógus-teológusnak ez a szellemi keret rövidesen szűk lett, ezért a közeli protestáns fellegvár Sárospatakot szemelte ki a tovább-fejlődésre. Szellemi mohóságával a teológia mellé jogból is habilitált, de a hivatáskettőzés sem elégítette ki, harmadikért a pesti medicinára kívánkozott.

Dupla diplomával a tarsolyában járta az orvoskart önmagát szerényen eltartani tudóként, de prédikálás és ügyvédbojtárkodás helyett magyar nyelvtani óraadással és alkalmi cikkek tiszteletdíjából. Irt az Atheneumba, a Tudományos Gyűjteménybe és a Közleményekbe az egyiptomi erkölcsökről, a természettudományos „mívelődésről”, a nevelésről. A Magyar Gazdába a gyümölcsfák betegségeiről. Medikusként az Orvosi Tárba a „Pálinka iszákosság kártékony befolyása az állati és tengéletre” c. dolgozatát küldte.

Doleschall kitérő nélkül, tehát korábban végzett Kun Tamásnál. Bene professzor intézetében kezdte (1840) összeférhetetlen modorával, ezért az egyben dékán igazgató a rabiátus kollégát áthelyeztette – az állatorvosi intézetbe. Az ifjú titán itt feltalálta magát, mert az állatorvosláshoz ugyan nem értett, de nyelveket jól tudott, s az előadó első tanársegéd német előadását tolmácsolta magyarra. Amikor a tanszék két esztendő múlva betöltésre lett meghirdetve, a hat pályázó között (nem kis meglepetésre) a Doleschall neve is szerepel. A ka-

tedrát természetesen Zlamál Vilmos esélyes kapta meg, de a sértődött „riválisˮ nem tudta a kudarcot elviselni. A jóindulatú Stáhly tanácsára Miskolcon telepedett le 1843-ban, ahol (hogy ne kelljen többet intézeti ellenfelekkel mérkőznie) magánrendelőt nyitott.

Kun az egyetemet ugyanabban az évben végezte, amikor Doleschall elhagyta Pestet. Ő is ajtóstól berontva kezdte, de mértéktartóan folytatta. Orvostudori értekezésével hevesen támadta a divatja zenitjén delelő homeopátiát mint „áltantˮ, s ezzel elnyerte a követők (főleg Almási Balogh Pál) ellen- és az ellenzők rokonszenvét. Hét pontban cáfolta a Hahnemann-féle hasonszenvi tételeket azon kezdő orvosok nevében, akik, úgymond „belátnak már annak rejtélyekkel összevisszaszőtt köpönyege alá”. Pólya tanár alkalmasnak találta meghívni el-mekórtani magánintézetébe, és lehetőséget biztosított több prágai–bécsi rövid tanulmányútra. Bécsből magával hozta „A táplálás és légzés vegyfolyamat Liebig után” c. dolgozatát a Tudománytárba.

Mégsem választhatott kedvére, mert Doleschallhoz hasonlóan három évvel a végzés után búcsút mondott Pestnek és az intézetnek. Miskolcot neki nem kellett javasolni, mert ismerősei tárt karokkal és tiszteletbeli főorvosi kinevezéssel fogadták.

Két esztendő múlva a szabadságharc idején Doleschall a máramarosi, Kun a miskolci helyőrségi kórház vezetője. De Doleschall nemcsak orvos, hanem népszónok is. Engedély nélkül gyűléseket tart, s akarva-akaratlan zavarta a közrendet. A figyelmeztetésre sértődéssel reagál, és átkéri magát Pestre. Budavár ostrománál már Görgey oldalán serénykedett, ő konstatálta Hentzi tábornok halálát. A cári beavatkozáskor ismét felébredt benne a néptribunus, ezért Bugát és Perczel táborába irányította. Itt sem maradt sokáig. Összeveszett a „betegekkel nem törődőˮ tisztekkel, természetesen a saját hangnemében, így a parancsnok kiadta útját. Mentségére váljék, hogy a még kritikusabb Szeged felé ment, ahol egy gyógykovács tanfolyammal bízták meg. Végigvinni már nem volt ideje, átirányították a nagy orvoshiányt szenvedő aradi sebesültkórházba. A fegyverletétel híre már Bem fogyó táborában érte. Innét Miskolcra szökött, ahol felelősségre vonták – a máramarosi szónoklataiért. Ügyét tisztázni Pestre szállították, de bizonyítékok hiányában elengedték.

Kun ugyan 1849-ben kapott egy minisztériumi titkári kinevezést, de működésre alig volt lehetősége. Miskolcon maradt egészen 1858-ig, ahonnan egy-egy esztendőre Tiszalök, Büdszentmihály és Mezőcsát Tisza-közeli községekbe költözött orvosi gyakorlatot folytatni. Az 1858-as Orvosi Hetilap Tárca rovata sorozatban hozta Kun Tamás borsodi leveleit, a szerkesztőség a magyar orvosi irodalom „próbált munkásátˮ üdvözölte személyében. Írt a kanyarójárványtól a műszerhiányig, az orvosi szótár megújításától az ajnácskői fürdő vegyi összetételéig mindenről. A Vasárnapi Újságban ismertette a himlőoltás és újraoltás fontosságát,

amely hatásos hasonlatával a keresztelőhöz fogható szertartás a gyermek életében. Javasolta a mérges növények iskolában való ismertetését. Így vált országosan nevessé Kun Tamás borsodi orvos, és nevezték ki 1861-ben megyei főorvosnak. A Gyógyászat „mutatványokat" közölt sorozatban a „Megyei főorvos tiszti köre" c. röpiratából, ami később füzet alakjában is megjelent Miskolcon. Fejezetekbe tömörítve tárgyalja a megyei főorvos szerteágazó feladatait, főleg a közegészségügyi ellenőrzéseket, pl. a piacok (mérges gomba), vágóhidak, mészárszékek, üzletek szemléit. Járvány esetén kötelessége a helyszínen tartózkodni és gondoskodni a szegénysorsú betegek gyógyításáról. Járványmentes időben a védőoltásokat megszervezni és ellenőrizni. A törvényszéki rész boncjegyzőkönyv-mintákat és bevált recepteket (afféle Fo. No.-t) közöl.

A Poor Imre szerkesztette Gyógyászat közegészségügyi, közigazgatási és törvényszéki melléklete, az „Államorvos" 1872-76 között főleg Kun Tamás „A közegészség rendezését tárgyazó törvényjavaslatára észrevételek és újabb cikkelyjavaslatok", valamint a neves orvostörténész, Linzbauer Ferenc „Az egészség-ügy szabályozása tárgyában az országgyűlés huszonegyes bizottmányának kilences albizottsága által f. é. jan. 26-án tett indítvány szellemében" c. sorozatát hozta. Kun Tamás paragrafusokba fogalmazott javaslata szerint „A növendék fi- és leány-gyermekek tizenhét éves koruk betöltése előtt, míg a kiszabott iskolázási éveket bizonyítvánnyal nem igazolták, mezei munkára, mesterségre, kereskedésre, gyári foglalkozásra s bárminemű üzletre alkalmazni tiltatik ... kötelesek a fölvétel vagy munkálkodás megkezdése előtt minden növendéket orvosilag megvizsgáltatni, hogy az eléjük kitűzött foglalkozásra testalkatoknál fogva, egészségök rongálása nélkül alkalmatosak-e vagy sem? A fazekasoknak tilos egészségre ártalmas, ólomtartalmú festékeket használni".

Az „Allamorvos" a közegészségügyi javaslatok mellett folytatólag orvostörvényszéki eseteket közölt Kun „tr.-tól, az országos közegészségügyi tanács rendk. tagjától, magy. kir. törvényszéki orvostól Miskolcon". Irt kuruzslási esetekről, exhumálásnál a hulla azonosításáról, élve vagy halva dobtak-e valakit a vízbe? – a testi sértés minősítéséről, a természetes és erőszakos halál szekciós ismérveiről, magzatelhajtási bűnesetekről.

Míg Kun Tamás a hazai törvényszéki orvosok figyelmét Miskolcra irányította, Doleschall kollégája is írt néhány jelentéktelen orvosi dolgozatot. Összeharaglott viszont egy olyan önmagát igazoló, másokat mocskoló memoár kötetet, hogy arra még a Kun Tamás munkájánál is jobban odafigyelt az orvostársadalom, csak ellenkező érzésekkel. Noha egy városban egymásról tudva éltek, különbözőségük kizárta a barátkozást. A nagy intrikus magánorvosnak nem lett volna tanácsos a törvényszéki főorvosba belekötni.

Doleschall egy igazságtalanságával is sokat idézett vitriolos pamflet-életrajzot, Kun ex-

teológus pedagógus, antihomeopata orvos és jogász pedig egy szorgalommal összeírt érdemes életművet hagyott maga után.

Egy önkéntes hadisebész, aki utoljára látta Petőfit: Lengyel József (1821–1895)

A hajlatokkal tagolt segesvári síkon legendába nőtt egy ember eltűnése. A költőé, akit az ocsúdó ország közhiedelme sokáig nem tudott sem közönséges, sem hősi halottá nyilvánítottnak elfogadni.

Látták karddal a kezében a kozák pikák ellen, szíve vérével a „Hazám" szót a porba írni, látták bujdosó népvezérként a szegénylegények közt sereget toborozni, látták később Szibériában – és látta néhányadmagával a valóságban utoljára Lengyel József önkéntes hadisebész, aki hitelt érdemlőnek elfogadottan írta le a Vasárnapi Újságban a legcsodálatosabb ívű költősorspálya üstökösszerű lecsapódását.

Ez a megörökített látvány emelte őt a kimeríthetetlen Petőfi-irodalomba, és lett annyiszor idézett, fontos szemtanú, hogy kilétéről érdekesnek kínálkozik faggatni a fellelhető forrásokat.

Marosvásárhelyt született 1821. január 19-én. Ott nőtt fel és végezte iskoláit. Érettségi után az erdélyi főváros, Kolozsvár medicochirurgiai cursusára került, 21 évesen kapott orvosi feladatokra alkalmas sebészdoktori oklevelet. Gyakorló hónapjait a helyi katonakórházban igyekezett hasznosítani, hogy tapasztalatokkal megrakodva mehessen haza az orvos-ínséges szülőföldre. 1842 novemberében lett Székelykeresztúr megválasztott orvosa. Jelentősebb esemény 1849 elejéig nem történt vele.

Bem tábornokot a Honvédelmi Bizottmány nevében Kossuth 1848. dec. 1-én a felső erdélyi hadsereg fővezérévé és „teljeshatalommali" főkormányzójává nevezte ki. A szabadságharc fokozódó katonaigénye 1849 februárjában mozgatta meg elemi erővel a székelyeket. Csak Székelykeresztúr városában kétezernyi újoncot sorozott be a bizottság Lengyel József önkéntes sorozóorvos vizsgáló jóváhagyásával.

Ez a katonai tapasztalat hiányát furfanggal és vakmerőséggel pótoló újoncsereg fontos haditettbeli résztvétellel segített ünnepelni március idusának közelgő egyéves fordulóját.

Hogy Bem a legfőbb erőforrást jelentő székelyekhez az utánpótlási vonalat biztosítani tudja, az erős falakkal és a szász lakosság ellenszenvével ellenszegülő Nagyszebent, Erdély stratégiai déli kulcsát kellett bevennie. A keresztúri újoncokból toborzódott-válogatódott Bethlen Gergely gerillakülönítménye, amelynek sikerült elfogni az ellenség lőszerutánpótló szekereit. Szeben ellenállása nem volt túl heves. A gránátok tűzfényében rohamra induló 11. honvédzászlóalj, a debreceni vadászok és a Máriássy-huszárok mellett az élen ott voltak a székely-keresztúriak. Nyomukban az önkéntes hadisebész, szűkös orvosi felszerelésével és

lelkes segítségével. A magyarok veszteséglistája: 40 halott, 98 sebesült.

Bem kettős célt ért el: biztosította útját a székely hátországhoz, és elvágta az ellenfél, Puchner vonalát a barcasági és szebeni Hinterland felé.

A keresztúriak nem követték Bemet a sikertelen moldvai kitérőbe. Hazavonultak helyőrségnek Háromszékbe. És most ugorjuk át az eseményeket, közeledve térben Segesvár felé, időben július utolsó napjához.

Július 30-án indult el Bem hatezer főnyi csapatával és 12 ágyújával Marosvásárhelyről Székely-. keresztúron át Székelyudvarhely felé, hogy seregét Nagyszeben visszafoglalásához megerősítse. A keresztúriak ismét csatlakoztak. Közben a lovas felderítők jelentették Lüdersz orosz tábornok erős egységeinek közeli voltát, ezért Bem kitérőt határozott el Segesvár felé. A viharedzett lengyel katona közvetlen közelében a két szeretett fiatal: Petőfi Sándor és Egressy Gábor. A szemben álló seregek súrlódási pontjai már sejteni engedték a nagy felületi összeütközés kikerülhetetlen közelségét.

A szűkszáraz hadtörténeti feljegyzés körülbelül. az alábbiakban summázta a harcihelyzet legdöntőbb mozzanatát: Segesvár keleti kijáratánál a Küküllő egyik nagy kanyarulatában voltak bevetésre készen Dimidov orosz tábornok félelmetes kozák lovasai. A bevezető tüzérségi párbaj után ezeknek a rohama söpörte el Fehéregyháznál a magyar sereg jobbszárnyának a fedezésére összevont két huszárezredet. A pánikkeltő hatás csakhamar átragadt Bem derékhadára, így az egész erdélyi hadsereget, egyenlőtlen ellenállás nélkül, Ördögfalváig űzték-mészárolták a dsidás kozákok. Maga Bem is megsebesült, s csak a helyismerettel bíró honvédek segítségével menekült meg.

Ez történt a hadisebész koronatanú szeme láttára 1849. július 31-én. Dávid Miklós és Mikó Imre:

Petőfi Erdélyben c. kitűnő könyve szerint ugyan: „Ez az ügybuzgó orvos, aki írásaiban gyakran emlegeti Horatiust, de Petőfi-verset akkor még alig ismert, nem a sereggel indul Székelykeresztúrról a csatatérre, hanem két társával egy szekéren csatát látni” ... majd a megróvó kíváncsiságot enyhítendő ... „Néhány sebészeszközét is magával vitte, hogy szükség esetén elsősegélyt nyújtson.”

Nem volt tehát illetékes ezredorvos, de szemtanúként szerintük is hitelesül idézhető. Íme:

„Fehéregyháza már 1848 őszén le volt égetve, s így mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal, a sebesültek kötözésével elfoglalva. Petőfi egy sütőkemencén ülve belemerült a csatatér és a táj szemlélésébe.

Mi lőtávolon kívül valónk. Többször láttam őt helyéről távozni, de mindig visszakerült, s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott

golyókat. Délután négy óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. Éppen egy kaszai fuvaros fölkarját metszém ketté – amelyet egy golyó szétzúzott –, mikor Petőfi mellettem elhaladott, s a Félegyházán alól elfolyó patak hídjának dőlt. Itt állott mintegy fél óráig elmerengve.

Tőle mintegy kétszáz lépésre dél felé, az országút közelében dolgozott egy hatfontos, s lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. Hihető, sok kárt tett bennök, mert nemsoká rá ők is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig harminc lépésre ütött a földbe, a felvert föld és a por őt is ellepé, s hihetőleg szemébe is jutott, mert a zubbonya szárnyával hosszan törölgeté, helyét megváltoztatá, felénk közeledett ... Én mellette futottam egy helyre, hogy annak okát megtudjam, s míg kérdem tőle: „mi baj őrnagy úr" – ő nem felelt semmit.

Csakhamar az egész arcvonal megfutott. Én rámutatok a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét oda veté, szó nélkül megfordult és futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve, lovamat kézügybe kapva, ráültem, és száguldottam. A huszárság már mind elfutott volt, s tüzérség ágyúit otthagyá, s melyek a balszárnyra voltak állítva, a gyalogság egy részével az erdőbe menekültek. Mi futottunk az országúton f elf elé. Engem helyismeretem rövidebb úton vezetett. Utánnunk két ezred dsidás ... láttuk, hogy amíg e két ezred támadott, egy más ezred a Küküllő mellett haladt felfelé egyenes vonalban, s mikor már Fehéregyházát mintegy másfél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s így a menekülést ... A lovasság nagy részének még volt ideje e körön kívül hatolni, de a gyalogságból csak az menekült, aki tartalékba volt állítva; azok, akik a tűzben voltak, bekeríttettek. Akik a körben maradtak, azok 60-70 sebesültet kivéve mind elestek. Engem a lovam a körön kívül segített. Petőfi gyalog volt, s így a körbe benne maradt. Egy dombra érve visszanéztem, s Petőfit hittem felismerni. A helyet, hol láttam, e pillanatban is annyira élénken képzelem, hogy rá tudnék mutatni, s valahányszor mellette elmegyek, önkéntelenül felmerül előttem akkori alakja, amint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyával futni látom."

Ez volt hát a más tanúkkal is szembesített és hitelesített utolsó kép. Majd elkezdődött a fantázia-legenda, melynek Lengyel József nem gyújtott alá. Ő meg sem állott Keresztúrig, a riadalom okozta menekülési ösztön minden mást legyőzött benne. A honvédsereg székely ezredeinél serénykedő önkéntes civil kirurgusnak a szülőföldjén nem kellett tartani a Világos utáni számonkéréstől. De a szemtanúnak sem volt egyelőre tanácsos megszólalni. Holott közben feszengett benne a zsurnaliszta, külső munkatársa volt a Magyar Polgár, majd a Kolozsvár c. lapoknak. 1860-ban látta alkalmasnak az időt és megfelelő fórumnak a Vasárnapi Újság hasábjait, hogy segesvári emlékeit felidézze. Beszámolóját a még élő szemtanúk és

történészek hitelesnek fogadták el. Mikor rádöbbent, hogy a legnagyobb magyar költőt látta odaveszni, erőltetett emlékezéssel igyekezett húsz éven át július utolsó napjának minden percét megörökíteni. Egy-két momentumban tévedésen fogták, de hazugságon vagy tudatos ferdítésen soha. Negyven évig bűvölték egymást: ő es a nagy élmény emléke. Mint köztiszteletbeli szemtanú és ötven évnél több ideig keresztúri orvos, halt meg 1895. aug. 29-én.

Lengyel József önkéntes hadisebész Zétény Győző 48-as honvédorvosi könyvében nincs jelen. Bizonyára, mert adminisztrative nem volt tagja a hivatalos törzsállománynak. Viszont kegyeletből ne vonjuk meg tőle utólag az ezredorvosi címet, amire oly büszkén tudott emlékezni. A költő sohasem elégszer megírt életrajzaiban mindig hivatkozni fognak rá.

Látta az egyszeri tüneményt, és ez elég lett az üdvösséghez, ha már – ahogy utólag történni szerettük volna Illyés Gyula szerint – a lovára felkapaszkodtatva kimenteni nem sikerült.

Sass István (1822–1891) – Petőfi iskolapadtársa és medikusdoktor barátja

A költő számtalanszor végigkövetett és még ugyanannyiszor megírásra váró életútjának vannak lapról lapra adott eligazító nevei, akiket sem a regényesített biográfiák, sem a pontosan behatárolt kritikai kiadások nem nélkülözhetnek. Sass István azon kevesek egyike, aki a költő érzékeny ösztönnel kiválasztott belső baráti köréhez maradt mind- végig tartozó. A forrásirodalomban oly gyakran megidézett rokonszenves Sass „Istók"-ról a megannyi illetékesebb Petőfi-kutató után nehezen mondhatnánk újdonságot. Csak portrékiegészítést, mert ez a megbízható barát – orvosként is volt valaki.

A tolnai Uz-Borjád Sass nevű kisnemesi bérlőjének a fia tíz hónappal született korábban az akkor Szabadszálláson ugyancsak bérlősködéssel próbálkozó Petrovics mészárosénál. A két (egymást akkor még nem ismerő) apában az anyagi törekvésen kívül közös volt még a lutheránus hit. Így kerülhetett egyik fiú a sárközi közelségből, a másik a kiskunsági messzeségből a sióparti Sárszentlőrinc evangélikus grammatikai iskolájába. Pontosabban az egyetlen tanterem bal oldali harmadik padjába egymás mellé, 1831 őszén. A földpadlós osztályban egyszálmaga tanárkodó Lehr Albert mellett a vallást sem akárki oktatta, hanem ici. Balassa János, az előttük itt diákoskodó azonos nevű, később Pesten sebésztanár édesapja. A jó cimbora padtársak iskolai nekibuzdulásáról és a szabad idejükbeli közös kalandjaikról sokat megtudhatunk Sass István hiteles utófeljegyzéseiben. Dienes András megállapításával szólva a költő sárszentlőrinci diákéletéről ezért többet tudunk, mint Aszód kivételével bárhol másutt.

Két esztendő elmúltával szétváltak útjaik, de nem a barátságuk. Pár év múlva Sopronban ismét összefutottak; Sass István felsős diák, Orlay és Pákh társaságában, és Petrovies Sándor önkéntes katona. „Felpeckelvén vékony nyakán ülő fejét, melyen a rövidre nyírott s felálló sertéshaj – mely sötéten dörzsölve akárhányszor szikrázott is – be- esett arc, fekete bőrszín, élénk két barna szem, mint régi ismerősök jelentkeztek előttem" – rajzolta le Sass a daguerrotipről ismert képet. Ez az arc rövidesen ijesztőbbé vált. A költő Horvátországban szerzett betegsége kiújult és 1841. február 23-án Sopronban fölmentették a szolgálat alól. Innét az obsitos ifjú országos vándorlásra, Sass István pedig Pestre, Bécsbe, majd megint Pestre került medikusnak.

A legközelebb Pesten találkoztak. Illyés Gyula műfajokfeletti remek Petőfi-könyvében a negyvenes évek bontakozó költőjét oldalakra terjedő Sass-idézetekkel idézi fel, mert „a józemű Sass a lélekbe is belát. Arról is kitűnő látleletet készít". Sőt a kamaszember kérő-kalandját a bankárlány Kappel és első tájékozódó tapogatózásait a pesti irodalmi életben. Ez a

barátság közben a költészet számára is csodálatos értékeket kamatozott. Petőfi – mert ekkor már a legnagyobb költészetet jelentő név tulajdonosa – a borjádi Sassokat meglátogatva írta a „Juhászlegény, szegény juhászlegény" c., népdallá lett versét, ott pedig a „Magyar nemes" és „A négyökrös szekér" született. Ismert, hogy a „Ne válasszunk magunknak csillagot? Szólék én ábrándozva Erzsikéhez" – szó szerint történt gyönyörű verssoroknak Sass Erzsike (István húga) volt az ihletője.

Az egyre híresebb költő medikus barátja 1847-ben habilitált „Az agykérgi szélütésről" c. orvostudori értekezéssel. Petőfi az újdonsült orvos barátját kérte meg a Vácott lakó szüleit meglátogatni. Vonattal mentek. „Anyja állapota fölötti aggódásának volt is alapja, mert az öreg nő gyenge szervezetét szenvedéseinek hosszú sora, a mellett, hogy idült tüdőhurutjától holta napjáig meg nem szabadulhatott, annyira megrendítette, hogy méltán lehetett félni, nincsen-e hátralevő életfonala nagyon rövidre is szabva". Egyelőre megnyugodva tértek vissza Pestre.

Sass doktor először a híres földi, Balassa tanár mellé került, de több vonzalmat érzett a belorvosláshoz. Igy kötött ki Sauer tanár belgyógyászati kórodájában, 1848 itt érte a fiatal orvost.

A hadihelyzet alakulása rövidesen őt is táborba szólította. Petőfiről mindent tud, de nincs idejük találkozni. Öccse Sass Károly erdődi gazdász a tanúja a költő és Szendrey Júlia szerelmének. Az 1891-es Orvosi Hetilap 50. számának névtelen nekrológírója és Szinnyei szerint Sass István 1848-ban az esztergomi kórház igazgatója lett volna, azonban e sorok írójának minden lokálpatrióta buzgalma eddig eredménytelennek bizonyult, Sass doktor esztergomi működésének nyomát a helybeli levéltáros segítségével sem tudta megtalálni. (A szabadságharc alatt a kórház igazgatója az iratok szerint előbb Palkovics Károly, majd Feichtinger Sándor volt. Sass még az orvosi állományban sem szerepel.)

Az utolsó felvonásban, amikor Görgey lett a fővezér és Lumnitzer a főorvos, Sasst a hanyatló seregben találjuk. Világos után a tizenhárom tábornokkal és Lumnitzerrel együtt Aradra internálták. Október 6. után az orvosokat nagyrészt elengedték, de Sass István Duka Tivadarral és a szemész Gál Gusztávval együtt a legfőbb proscriptusok listáján szerepelt. Duka Angliába, Gál Törökországba emigrált, Sass pedig, aki a mindenen túl még a legjobb barátját is elveszítette, belhoni száműzetésbe ment a szülőföldi Ozorára. Fél év múlva herceg Eszterházy uradalmi orvosnak hívta meg a tamási birtokára. Másfél évtizedig maradt a tolnai cselédség egészségügyi mindenese, olykor állatorvosa is.

Bár a Bach-korszakban nem a szakmai publikálás volt elsősorban az érvényesülés bázisa, a meginduló Orvosi Hetilap második évfolyamának 26.számában már a pusztából is hírt ad magáról, „Az ebdüh (Hydrophobia) emberen", amely a megtörtént harapás után, „a dühanyag

fölszívódása következtében hozatik létre", Sass doktor szerint egyik leggyakoribb betegség Magyarországon. A saját gyakorlatából öt halálos esetet közöl, 21 naptól hónapig terjedő lappangási idővel. Legcélszerűbbnek a seb – Youatt szerinti – pokolkővel történő kiégetését tartja. Belsőleg megpróbálkozott mákonnyal és chloroform beszívatással, de csak kevés tüneti eredménnyel. Az 1862-es Hetilapban a maláriával foglalkozik: „Váltólázas senyv (Cachexia sub influxu malariae)", amelyet az ismeretlen miasma febrile okoz. Kiemeli a lép differenciáldiagnosztikai fontosságát. Terápia a kinin és a vas. Következő cikke a Hetilapban „A vérnyomás következményeiről szívbántalmaknál". A lap egyik reprezentatív tanulmánya a keringés élet- és kórtani mechanizmusáról és annak klinikai következményeiről (billentyűhibák, cirrhosis cardiaca stb.) jelezvén, hogy az uradalmi puszták orvosa lépést tart az elmélettel. Az 1862-es termést egy tárca zárja le a szoptatásról. A következő évfolyamban már kevéssé ismert területekre téved: „A beszédszervek hűdése ép emlékezés mellett és így valószínűleg nem egy székhellyel az agyban". Vita egy ideggyógyásszal, megalapozottság nélkül. „A rásztkór fogalma és oktanáról" lényegileg a „cum et sine materia", azaz a genuin és szerzett epilepsziáról szól.

Tolnában felfigyeltek a pusztai publikálóra és 1865-ben kinevezték a vármegye főorvosává. Szekszárdra költözvén sem pihent a nehezen szerzett babérjain. Az egészségügyi Tanácsadóban közli a „Kanyaró vagy vereshimlő óvszabályai"-t (1866), a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban: „A közegészségügy a társadalomban" c. ismertetését (1875). Az országos közegészségügyi tanács tagjává választotta. Szekszárdon egy írása jelent meg 1881-ben „Az orvosi illedelemről". Az orvosok között nem a konvencionális illem formai betartását tartja fontosnak, hanem az igényességet önmagunkkal és kollégáinkkal szemben.

Amikor a szakmai-emberi tekintélye teljes volt, előrukkolt a nagy emlékkel. Petőfi halálának 30. évfordulóján kezdte közölni a Pesti Hírlapban és a Pesti Naplóban „Petőfi katonás életéről", a Honban „Petőfi arczképének kérdéséhez", a Vasárnapi Újságban egész sorozatot (Petőfi gyermekkoráról, Petőfi mint obsitos, Petőfi katonáskodása Sopronban, Látogatás.az öreg Petőfiéknél, Petőfi mint Pönögei Kis Pál megérkezik Pestre, Petőfi megkéri Kappel Emiliát). Végül a Koszorúban „Petőfi viszonyáról Szendrey Júliához".

A fentiek fontos forrási értékelését a Petőfi-irodalom már régen megtette, Sass doktort beiktatták az illetékesek hiteles tanúnak a nagy költő életébe, azaz inkább „csak" Sass Istvánt. Újabb megerősítésre ott nem szorul. Kiegészítési szándékunkat az elején azzal indokoltuk, hogy Sass István orvosnak is volt valaki.

Vagy méginkább: lehetett volna, ha Sauer tanár mellett van szerencséje maradni. De az akkora szaktekintély és részint lojáLis múlttal bíró, nem túl messzire elmerészkedő Sauer sem

maradhatott a helyén, hát akkor egy köztudottan Petőfi-barát fia- tal rebellis hogyan számíthatott volna korai rehabilitálásra? A mostoha körülmények közepette azonban megállotta a helyét; hű maradt korábbi önmagához, Petőfi post mortem barátságához, és vállalt kényszerrel a szülőföld Tolnához. Mindháromért tisztelet illeti. Ezzel a tudattal távozhatott örök nyugdíjba Szekszárdon 1891-ben. Végakarata szerint hazaszállították Borjádra a Sassok családi sírboltjába. Aki Petőfiről olvas, nevével biztosan találkozik, aki a régi Hetilapokat forgatja, ott sem ritka a felbukkanása.

Orvosként nem lehet célunk a saját jelentősége fölé magasítani, de a forrásirodalomból ismert Sass-portréhoz markáns vonalakat nyújt hosszú doktori ténykedése.

A Korányiak

A jeles orvos-dinasztia közel két évszázada szolgálja a magyar egészségügyet. Az első generáció három tagja közül kettő Bécsben, egy pedig Prágában született. Valamennyien a császárvárosban végezték a medicinát, de a praxist már Magyarországon folytatták. A család legidősebb tagja: János Szatmáron, a középső Máramarosszigeten nyitott rendelőt.

Az ő ükunokája Korányi László, a Balatonfüredi Szívkórház kitűnő kardiológusa. A família legfiatalabbja: Sebald a Szabolcs megyei Nagykállóban telepedett le. Ebből az ágból három professzor nőtt ki: Frigyes és Sándor / apa és fia /, ők az egyetemes orvostörténetbe is beírták nevüket, valamint András, akinek nemrég jelent meg az „Emléktöredékek" című könyve.

Már többedszer, mégis igen érdekfeszítően írja meg a család történetét. Különösen a sajátját, amely szakmailag ugyan nem, de jellemben és tisztességben tartotta a Korányiakhoz méltó szintet. Neki volt legtöbb konfliktusa korával, korántsem az ő hibájából. A létezett szocializmus magyar változata megtagadta tőle a katedrát, professzori képességgel és képzettséggel mindvégig kórházi főorvos maradt, mely nyilván nem tett jót szakmai kibontakozásának. A két nagy Korányi lexikonszerű ismertetése után kötetére még visszatérünk.

Korányi Frigyes

A korszerű magyar belgyógyászat megteremtője: Korányi Frigyes Nagykállón született. Középiskoláinak befejezése után 1846-ban a pesti orvosi fakultásra iratkozott, itt kötött az egész hazai orvosképzésre később oly áldásosan ható szoros barátságot a nagy szervező Markusovszky Lajossal. Az új bécsi klinika szellemét képviselő Balassa János professzor bűvöletében mindketten sebésznek készültek.

Figyelemkeltő jelentkezése az Orvosi Tár hasábjain a "Szózat az orvoskar javaslatkészítő választmányához" c. cikke, amelyben az idejét múlta, különálló sebészeti tanfolyam eltörlése mellett foglalt állást. 1848 kora tavaszán a Pilvax-beliek egyik diákvezére, Petőfi Sándorral is találkozott. Tagja a felelős kormányt követelő pozsonyi, majd az Erdélyi Unió ügyében Kolozsvárra utazó küldöttségnek. A szabadságharc alatt, medikus létére előbb Perczel dunántúli seregében a szabolcsi önkéntesek sebésze, később a nyíregyházi honvédkórház orvosa. Budavár

visszavétele után Balassa beosztottja, a tavaszi hadjárat idején a szegedi 104-es zászlóalj főorvosa.

Temesvárnál szemtanúja volt a honvédsereg széthullásának. Világos után visszatért a pesti orvosi karra, a vizsgálati fogságba tartott Balassa kiszabadítására szervezett diákküldöttségnek ő volt a vezére. Orvosdoktorrá 1851-ben avatták, utána egy évig Bécsben Schuch professzor mellett műtőnövendék. A bécsi rendőrség 1852-ben a császárra tett egyik ártatlan megjegyzéséért, valamint korábbi tevékenységéért szülővárosába száműzte. A kivándorlás gondolatával foglalkozott. Pesti barátai: Balassa, Markusovszky és Hirschler Ignác tartották itthon.

Nagykállói orvosi éveiben kettőzött erővel képezte magát elméletileg. Megfordult Prágában Jaksch, Lipcsében Wunderlich, Párizsban Cl. Bernard és Trousseau intézetében, találkozott Gruby Dáviddal is. A módszeresebb német és szabatosabb francia iskola ötvözetéből ekkor nyert megalapozást a későbbi Korányi-iskola tághorizontú szelleme. Markusovszky és Hirschler kíséretében tett hazai körúton támadt az Orvosi Hetilap megindításának gondolata.

Korányi Frigyes a mocsárlázas Felső-Tiszavidéken szerzett tapasztalatai alapján írta meg az első tudományos dolgozatát az 1857-ben megindult Orvosi Hetilapban. Létrehívó szerzője és egy darabig vezetője volt a nagykállói járványkórháznak. “Eszmék a haza egészségügyének szervezése körül” című nagyhatású írásában főleg közegészségügyi kérdésekkel foglalkozott.

1861-ben Szabolcs megye főorvosává nevezték ki, még ez évben / a többiek közt Deák Ferenc közbejárására / oldódott vidéki száműzetésének szigora. Amely különben is szabadabb volt, mint az e századi “felügyeletek”. Az ideggyógyászat tárgyköréből 1864-ben magántanári címet nyert, s felköltözhetett a fővárosba. Előbb a pesti tífusz-járványkórház vezetője, 1865-ben a Rókus idegosztályának, majd a Ludoviceum kolera-kórházának orvosa. Korányi Frigyest 1866-ban nevezték ki a sebészek részére előadott kórtan rendes tanárává / korábban annak megszüntetését javasolta /, majd 1874-ben tanszékéből paralel belgyógyászati klinika lett, amely az ő intenciói álapján új épületet kapott.

Ettől kezdve az 1908-ban történt nyugdíjazásáig az I.sz. Belgyógyászati Klinika igazgatója volt. Tudományos munkásságának, orvosi szellemének közvetlen és közvetett hatása óriási. Már tanszéki bemutatkozásánál nagy feltűnést keltett a digitálisról tartott előadásával. Érdeklődése a belgyógyászat csaknem valamennyi területére és határterületére kiterjedt. A tbc iránti érdeklődését az igen inficiált Szabolcsból hozta magával.

Az Eulenburg-féle “Realencyklopadie” számára ő írta a tuberculosis fejezetet. A Koch-

féle tuberculin egyik legjózanabb értékelője volt. Az 1894-ben Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson bejelentette az első magyar tüdőszanatórium felállítását. A Billroth-Pitha szerkeztette "Handbuch der allgemeinen und speziellen chirurgie" lépfene és takonykór című fejezetének megírására Korányit kérték fel. A múlt század nyolcvanas éveiben főleg van Hoff és Oszwald kémiai kutatásainak az elektrolitikus disszociációra vonatkozó megállapításait az ő iskolája alkalmazta először a vesefunkciók laboratóriumi vizsgálatában. Meghonosította a rtg-diagnosztikát. Már Forlanini előtt megfigyelte a ptx gyógyító hatását tbc-ben. Bókay Árpád és Kétly Károly mellett ő az első hazai belgyógyászati szintézis szerkesztője-szerzője.

Korányi Sándor

Fia, Sándor anyai ágon a híres történelmi Bónis-család sarja. Már medikus korában előbb Lenhossék Mihály, majd a kórboncnok Scheuthauer Gusztáv munkatársa. "Az állás és járás coordinátiójának és ataxiájának elmélete" című díjazott dolgozatát az Orvosi Hetilap leközölte. Orvosdoktorrá 1888-ban avatták, majd nyugat-európai tanulmányútra indult.

Első állomása Strassburg, Goltz híres élettani intézete, ahol először látott élő állatokon végzett kísérleteket. Instruktora Jaques Leob volt. Szorgalmasan látogatta Recklinghausen és a klinikus Naunyn előadásait is. Az ideggyógyász Charcot kedvéért kirándulást tett Párizsba, a világkiállítás évében felkereste Munkácsy Mihályt. Goltz intézetében német nyelvű közleményeket írt, Hoppe-Seyler híres laboratóriumában kémiával foglalkozott.

Hazatérése után 1890-től apja klinikáján gyakornok, 1891-92 között második, 1892-től első tanársegéd,1894-től a laboratóriumot vezeti, 1895-ben adjunctussá nevezték ki. A klinikai munkával párhuzamosan 1891-93 között az Állatorvosi Akadémián az élettan helyettes tanára, 1893-ban az idegkórtan magántanára lett. Alapvető munkája: "Vizsgálatok a vizeletelválasztási rendszer működésére vonatkozóan ép és kóros viszonyok között", 1940-ben jelent meg.

Felismerte a vesék regulációs szerepét a szervezet ozmotikus egyensúlyának fenntartásában, majd apja intézetét egy protekciótól tartó rendelet értelmében elhagyni kényszerült. Bókay János segítségével előbb a Stefánia Gyermekkórház, később Müller Kálmán révén a Szent István kórház ideggyógyásza. Pályafutásának további állomásai:1895-ben tanulmányút Curschmann klinikáján, majd Wassermann munkatársa. 1907-ben a belgyógyászati diagnosztika ny. rendes tanára lett.

1909-től 1936-ban bekövetkezett kényszer-nyugdíjazásáig, valamint intézetének

feloszlatásáig a II.sz. Belklinika igazgatója, végül a Hetényi Géza vezetése alatt álló Stefánia úti belgyógyászat konziliáriusa. A fokozódó keringési elégtelenség és az érelmeszesedés okozta ágyfogságtól egy végzetes agyvérzés váltotta meg 1944 tavaszán. Meg az azt követő szörnyűségek látványától, átélésétől.

Korányi Sándor a legmaradandóbbat a vesekórtan területén alkotta. A vér és a vizelet fagyáspontcsökkenésének mérésével vizsgálta a vesék koncentráló képességét. Megállapította, hogy a beteg vesénél ez beszűkített / isostenuria /, s amikor csak azonos töménységű vizeletet tud kiválasztani, astenuriáról beszélünk. A fagyáspontcsökkenést később az egyszerűbb fajsúlymérés váltotta fel. Megállapította, hogy a vesebetegek húgyvérűségében a fagyáspontcsökkenés az anyagcsere organikus bomlástermékeinek következtében változik meg.

A későbbi vesefunkciós vizsgálatokhoz /pl. clearence/ Korányi kryoskopiája adta az ötletet. Megfigyelte a polyuria kompenzáló szerepét, hangsúlyozta a vesebetegek gyógyításában a kímélő életmód és a csökkent veseműködéshez alkalmazott diéta terápiás jelentőségét. Korányi és iskolája fontos megállapításokat tett a testvizenyők keletkezése terén. Tanulmányozta a vörösvértestszám szaporodásának mechanizmusát a magaslaton, amely részleges oxigén-koncentráció csökkenésének a következménye.

Foglalkozott gerontológiával, a hastífusz gyógyításával, a tbc-vel. Már az első világháború idején megszervezte a népbetegségek tömeges gyógyítását. A Springer kiadó 1929-ben jelentette meg a vesepatológiáról szóló nagy összefoglaló művét, melyet egyik kedves tanítványa, Hetényi Géza fordított magyarra. Sokat foglalkozott a szív ritmuszavarainak kórtanával és a digitálisz terápiával. A fehérvérűség benzolkezelésének egyik kezdeményezője. A fiziko- kémiai vizsgálatok, a kórtani gondolkodásmód, a funkcionális patológiai szemlélet meghonosítója. A klinika ismert iskolává Korányi Sándor irányításával fejlődött. Legkiválóbb tanszékvezető tanítványai: Bálint Rezső, Rusznyák István, Haynal Imre, Hetényi Géza, Julesz Miklós, Magyar Imre, Mosonyi László, Ratkóczy Nándor.

Unokaöccse, Korányi András is a tanítványa volt, noha mint említettük, nem kapott katedrát.

Az „Emléktöredékek” nemcsak az orvostörténésznek izgalmas olvasmány. Erőssége nem a kronológiai pontosság, hanem az erkölcsi tartás, amely a Korányiakat mindig jellemezte. Hármójuk sorsát illetően Korányi Frigyes volt a legszerencsésebb. Ő néhány ifjúkori évét leszámítva /azoknak is meg volt a romantikus forradalmi szépsége/ nem kényszerült

szembekerülni a hatalommal. A boldog ferencjózsefi békeidőben. A legnagyobbnak, Sándornak élete alkonyán sajnos igen. Főleg védencei miatt, akarata ellenére. A méltatlan mellőzésekről nem is beszélve.

Korányi András viszont eleve vesztesnek indult. Nem volt hajlandó sem a pártba lépni, sem Mindszentyt elítélő tiltakozást aláírni. Ezért főnöke, akit nagybátyja neveztetett ki eltávolította a klinikáról.

Sok orvostörténeti intimitást megtudhat könyvéből az érdeklődő. Egy biztos: az „Emléktöredékek" nem szokványos apológia. Nem kell megmagyarázni a „bizonyítványt", korábbi, marxista fogantatású önéletrajzát, mint annyi memoár szerzőjének.

E szörnyű század szemtanúja ő. Szószerint. Hiszen végigélte. 92 éve után úgy hagyta itt ezt az árnyékvilágot, hogy mindig tükörbe nézhetett. Mert a háttérben a két óriás árnyéka mindig megjelent.

Kátai Gábor (1831–1878)

A kiváló karcagi doktor a múlt századi magyar tudománytörténet regénybe illő alakja. Nem egyetemi, sőt még csak nem is főiskolai városból bizonyította be, hogy vidéken is lehet a természettudományokat korszerűen művelni. Karcagról írt tankönyveket és fővárosi gyógyszerészhallgatóknak köteteket szerkesztett, könyvtárat rendezett, miközben másodmagával látta el az akkor 14 és félezres lakosú település gyakorló orvosi, egyedül pedig a jászkun kerület főorvosi teendőit.

Rövid, de eredményekben gazdag életének legfontosabb adatai emlékezetes történelmi dátumokhoz kapcsolódnak. Idősb Kátai Gábor és Vincze Sára kálvinista házaspár fiaként 1831. október 4-én akkor látta meg a napvilágot, amikor a reformkor útjára lépett hazáját, benne síksági szülővárosát a „napkeleti epemirigykór", vagyis a kolera először tizedelte meg. Amikor későbbi példaképe, Bugát Pál az első magyar nyelvű medicinális folyóirat, az Orvosi Tár kezdő számait Schedel (Toldy) Ferenc közreműködésével pályatársai elé bocsátotta. Bebizonyítva, hogy Csokonai és Vörösmarty nyelve már nemcsak a költészetre alkalmas. A Kazinczy halálát is okozó hasmenéses járvány Kátai Gábornak egész életét meghatározó élménye maradt. Az 1848-49-i szabadságharc első évében tette le a gyógyszerészsegédi vizsgát. A 17 esztendős fiú honvédnek ugyan nem jelentkezett, de a szabadságért annál inkább lelkesedett. A Világost követő sötét Bach-korszakra úgy emlékezzenek vissza, mint amikor a „nemzet egy óra szerszámzat mintájára készített, pontosan és pontatlanul összerakott halállal mindvégig megtörhetetlen kitartással szakadatlanul vívódott".

Vagy Petőfi felejthetetlen soraival:

Lement a nap. De csillagok Nem jöttenek. Sötét az ég.

Közel s távolban semmi fény nincs.

Ezt is ő idézte.

Szülővárosában szívós szorgalommal készült a jövőre. Már másodéves medikus korában a Markusovszky Lajos megindította és 1857 óta folyamatosan megjelenő Orvosi Hetilap hasábjain írt figyelemre méltó cikkeket. Az orvosi egyetemet 1861-ben akkor végezte el, amikor Schmerling államminiszter központosító szándékkal az országgyűlést föloszlatta. Ezzel egyidőben földijei megválasztották a jászkun kerület főorvosává, de erről azután tüntetően lemondott. Inkább a karcagiak segítségével nyugat-európai tanulmányútra ment. Első koleraírása az 1866-i königrtzi vereség évében jelent meg. A katasztrófa döntően járult hozzá a Deák Ferenc nevével összekötött kiegyezéshez.

Bosznia bekebelezésének esztendejében hunyt el, alig 47 évesen. Ha Görgey Artúr életkorát megéri, láthatta volna, mi következett később ebből a balkáni kalandból, nemcsak a Habsburg-birodalomra, de szülőhazájára nézve is. Korai halálának talán ez volt az egyetlen „hozadéka", amely azért eltörpül azok mellett, amelyekkel népét még szolgálhatta volna. Életműve így is kerek és oszthatatlan. Érdemes végigelemezni ezt a Kátai Gábornak nevezett emberi csodát.

Apja szegény földműves lévén, taníttatásra nem nagyon gondolhatott. Abban az időben ez amúgy sem volt szokás. Sőt, alig várták a betűvetés és az olvasás elsajátítását, hogy ezzel egyrészt eleget tegyenek a második Ratio Educationis előírta elemi tankötelezettségnek, másrészt a gyermek ne analfabétaként vágjon neki a nehéz földművelői életnek. Első életrajzírója, Zelizy Dániel szerint hallomásból tanult meg folyékonyan olvasni. Értelmes apja némi tanítói fölvilágosítással hamar belátta, hogy betűfaló fiából aligha lesz az ő kevéske földjének szántóvető örököse. Amikor a gyermek 14. évét betöltötte, Karcag híres gyógyszerésze, Hollay József éppen gyakornokot keresett jólmenő patikájába. Ajánlásra az iskola latintanárát kérte, ő pedig egyszerre győzte meg az apát és a jövendő munkaadót. A kis „vállalkozót" nem kellett. A tudós patikus azonnal fölismerte tanoncának tudásszomját, és igyekezett kielégíteni. A szorgalmas segédjelöltet már akkor szokatlan szenvedély kerítette hatalmába: megszolgált krajcárjaiért könyveket kezdett vásárolni. Akár Széchényi Ferenc gróf, csak „szerényebb" tételekben. Tojásdad alakú, benne Kátai Gáboré jelzésű pecsétje egyre több kötet címoldalára került. Ilyen pl. Benkő Sámuel Borsod vármegyei főorvos aforizma gyűjteménye.

A lelkes fölfegyverzéstől a szomorú letételig terjedő alig másfél esztendőt, 1848-49-et, kész farmakológusfamulusként élte át szülővárosában. 1851 őszén a gyógyszerészi tanfolyam megkezdődésével Pest-Buda felé vette útját. Paraszti takarékossága révén már nem szorult szülői segítségre. A letargiából ébredező fővárosban rövidesen rájött, hogy a hazai képzés a külföldihez képest nagyon kezdetleges. A császárváros iránt érzett politikai ellenszenv nem vonatkozott az egyetemi életre; a medikusok is szívesen mentek át egy-két szemeszter elvégzésére. A gyógyszerészképzés színvonala között még nagyobb volt a különbség, így nem csoda, ha kunsági famulusunk a második tanévet már a Burg „árnyékában" végezte. Egyetlen nehézsége volt nem kielégítő német nyelvtudása. A budai, felvidéki, erdélyi diákoknak ez nem jelentett gondot, de a karcagi születésű legénynek még a dunántúli nyelvjáráshoz is szoknia kellett. A tudományok akkori nemzetközi közvetítőjét, a latint viszont Karcagon annyira elsajátította, hogy cicerói körmondatait a bécsi tudós professzorok is megcsodálták. Anno 1853 ő volt az egyedüli, aki holt nyelven szerzett élő tudományból oklevelet. Annyira azért értette

Goethe és Grillparzer nyelvét, hogy gyöngébb évfolyamtársait némi összegért vizsgáikra fölkészítse.

Patinás bécsi diplomával készült vissza Pestre, amikor hírét vette, hogy egykori főnöke, Hollay úr elhalálozott.

Özvegye hazahívta Kátait egykori munkahelyére, már vezetőnek. El is fogadta, de nem dolgoztak együtt sokáig. Valószínűtlen, hogy személyes okokból. Kátai Gábornak ugyanis aligha jutott eszébe egyelőre véglegesen letelepedni. Különben nem szolgálta volna hosszabb, de inkább rövidebb időre végig Törökszentmiklós, Szolnok, Tiszafüred és Szentes gyógyszertárait. Ilyet vagy nagyon felelőtlen, vagy felette törekvő fiatalemberek tesznek. Kátai Gábor kétségtelenül az utóbbiakhoz tartozott.

Háromesztendei tégelyek közötti tartózkodás után kristályosodott ki előtte az igazi szándék: az orvosi egyetem elvégzése. A pesti fakultásra 1856 őszén iratkozott be, amikor ott már olyan nevek jellemezték a színvonalat, mint a sebész Balassa János, a belgyógyász Sauer Ignác, a gyermekgyógyász Bókay János és mindenek előtt az „anyákat megmentő" Semmelweis Ignác. A zseniális szervező Markusovszky Lajos köré csoportosuló, a budai hegyekben lovagló (médecins é cheval) csoport lett szerzői gárdája az 1857-ben megindult Orvosi Hetilapnak. Közöttük tűnt föl rövidesen a gyógyszerész oklevéllel képesített Kátai, akinek neve nemcsak a medikusi, de a szaklapi indexekben is egyre gyakrabban volt olvasható. Csakhogy Markusovszky hetilapja akkor még nem tudott fizetni; élni pedig kellett. Kátai Gábor hazulról szégyellt volna támogatást kérni. „Aki keres, az talál" – mellékállást is. Elhelyezkedett hát Matta László úrnak Szent Istvánhoz címzett patikájában, amely a mai Vörösmarty téren állott. Ugyanakkor Csaplitzky Lilla nőnevelő intézetében világtörténelmet és magyar irodalmat tanított. Arany János és Jókai Mór jelenlétében is vizsgáztatott. Ezért a pedagógiai tevékenységéért talán még Németh László is „megirigyelte volna". Az ilyenekről mondják, hogy életének gyertyáját két végéről égette. Kátai Gáborra ez biztosan érvényes.

Az Orvosi Hetilap első számában Hózseás próféta ihletettségével szólt: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való". Majd Révai Miklós szavaival folytatta: „Uraim! Nem tudunk magyarul..." Megállapítása a tudományos szakszövegre érvényes volt. Igaz, Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc már kiadta Orvosi szókönyvét (1833), tíz évvel később a Természettudományi szóhalmazt, de olyan nyakatekert szóújításokkal, amelyek nem honosodtak meg. Pl. a jód: iblany; a morfium: szunyál; az oxigén: éleny. Ezekre már csak a nyelvészek emlékeznek. Mégis érdekes, hogy nyelvújítási jóízlése ellenére Kátai használta ezeket a szavakat. Egyrészt jobb híján, másrészt a Bugát iránti tiszteletből.

Szakírásait a teljesség igénye nélkül ismertetjük. Először a magyar gyógyszerészet

tudományos állásáról és legsürgősebb teendőiről értekezett. A Gyógyszertani Közlemények hasábjain arról, „miként kell a tapaszokat a penészesedéstől megóvni”, továbbá a tannium (vagy csereny) „miért legjobb ellenszere a mérges gombáknak”; a lac magnesiae (keserélegtej) „miért jótékony hatású a vilany (foszfor) mérgezéseknél”! Általában sokat foglalkozott a toxikológiával. Egy kerületi főorvos gyakorlatában naponta találkozott ezzel a kérdéssel.

Összes dolgozatait időrendben nem soroljuk föl, a lényeg az 1874. évi tudományos ismeretterjesztő kötetében megtalálható.

Az Orvosi Hetilapban okát adta a hasonszenvészet vagy homeopathia würtembergi betiltásának, ismertetéseket közölt német nyelvű szakkönyvekről (F. Döbereiner, F. Mohr, A. Duflos), ami jelzi, hogy passzív nyelvtudása tökéletesedett. Rövidesen akkora tekintélyre tett szert, hogy a Természettudományi Társulat 1858. június 19-i közgyűlésén rendes tagjai sorába választotta. Az Orvosi Hetilap 1860. évfolyama folytatásokban hozta a Történelmi tanulmány a magyar egyetemi ügy körül, különös tekintettel a magyar orvosi egyetemre és irodalomra a legrégibb időktől máig című sorozatát.

Históriai érdeklődésének korábbi bizonyítéka, hogy 1858-ban a Vasárnapi Újság szépen szedett oldalain Budai Ézsaiás debreceni polihisztor professzort, az Orvosi Hetilap 7. számában Csorba József Somogy megyei főorvost, 1859-ben az első magyar nyelvű tankönyveket szerző Rácz Sámuelt, a következő esztendőben a Pax Corporis, valamint a máig használható latin-magyar szótár íróját, Pápai Páriz Ferencet méltatta.

1861 fordulópont amúgy is mozgalmas életében. A kisújszállási születésű Fekete Lajossal, későbbi kerületi tiszti főorvossal és orvostörténésszel együtt avatták őket orvosdoktorrá. Kátai nevét a Hőgyes-féle Emlékkönyv y-nal írta. Ez a változat később is előfordul. Döbbenetes, hogy a Schmerling-kor fordulatévében a történelmi Magyarország területéről mindössze 35 orvos végzett Pesten. Avatásának jóhíre eljutott szülővárosába, mire a kunok megválasztották főorvosuknak. Amikor viszont az egészségügyet szintén sértő, az országgyűlést föloszlató rendeletet kihirdették, Kátai Gábor önként mondott le alig elfoglalt állásáról. „Kezdődött a régi dolog, a megpuhítás egyfelől, a passiv ellenállás másfelől” – írta később, Deák Ferencre emlékezve. Ez a lemondás annyira találkozott a nagykunok helyeslésével, hogy kétezer forintot szavaztak meg neki nyugateurópai útjának segélyezésére. Ahogy írta, bejárta „a művelt Európa meglehetős nagy részét”. Svájc szabad földjén Tell Vilmos, Zwingli Ulrich és Albrecht Haller; a ködös Albionban Newton, Sydenham és Wren; Párizsban Cuvier, Németalföldön a nagy Boerhaave „szellemével találkozott”. Meglátogatta a Louvre gyűjteményét, Antwerpenben Rubens házát. Egyedül Párizs hagyott benne „fizikailag is fájó emlékeket”. Az 1861. december 5-től 1862. május végéig tartó időt ugyanis nem Claude

Bernard laboratóriumában vagy Gruby Dávid mikroszkópja mellett töltötte el, hanem egy szeretetkórházban, ahol lázas sokizületi gyulladásához társuló szívbelhártya-gyulladással kezelték. Ez a szövődmény vezetett közvetve korai halálához.

A német természetvizsgálók 1862-ben Karlsbad fürdőhelyén tartották az évi vándorgyűlésüket. Korábban Goethe és Wesselényi Miklós, később Arany János is szívesen látogatta ezt a híres gyógyhelyet. Kátai Gábor kúra közben sóvárgó szemlélője volt az 1862-i német összejövetelnek. Ekkor döbbent rá, hogy az 1841-ben Bugát Pál és Bene Ferenc tanárok által már megalakított, majd 1847-től kényszerből félbemaradt Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűléseit ideje volna fölújítani. Ötletéhez támogatást kapott. Előtte azonban fontos föladattal bízták meg: a szeretve tisztelt Bugát Pál kezdeményezésére szakszerűen katalogizálta a Természettudományi Társulat könyvtárát.

Főleg külföldi útjairól küldött nyílt levelei járultak nagyban hozzá a vándorgyűlések folytatásához. A IX. nagygyűlés 1863 szeptemberében Pesten jött össze. Rózsay József, Grósz Albert, a fiatalon elhunyt kitűnő szifiliszszakértő Tóth N. János, Batizfalvy Sámuel és Poór Imre volt a főszereplő. A belgyógyászat tárgyköréből kivált „pokolvar-malária" bizottság elnöke Kátai, titkára a nagyszerű fiziológus-farmakológus Balogh Kálmán lett. Kátai Karlsbadból megjöve 1862-től 1865-ig Karcagon magángyakorlatot folytatott, majd Pestre költözött. Ekkor jelent meg Trattner nyomdájában a Növénytan különös tekintettel a gyógyszerismére című könyvének első kiadása. Érdekes, hogy a bibliográfusok (Szinnyei, Petrik, Győry Tibor, Kátai Ferenc) nem jelzik ennek második, változatlan szövegű 1867. évi kiadását.

Csak a címlap módosult a nyomda nevének, a kiadás évének változásával, valamint a szerző tisztségeinek megszaporodásával. Egyébként a háromkötetes művet közösen írták a gyógyszerész Felletár Emil tanárral. Belőlük a Vegytan különös tekintettel a gyógyszerészetre, valamint a Gyógyszerészet és természettan fejezetének Felletár, az Állattan és ásványtan, valamint az említett Növénytan különös tekintettel a gyógyszerismére szerzője Kátai Gábor. Úttörő munkák, rengeteg ábrával, mérsékelt bugáti nyelven. Kétségtelenül kompilációk, a legjobb értelemben. Buchholz, Peschier, Chevalier művei voltak fő forrásaik. Kátai talán legérdekesebben és legbővebben a kininről írt. A szúnyogfelhős Kunság akkor a malária főfészke volt.

Állítólag vele először az európaiak a perui alkirálynak, Chinconnak váltólázban szenvedő nejét gyógyították meg. Akkor 1638-at írtak. Az indián őslakosok természetesen már ismerték. Öreg kontinensünkön a dokumentumok szerint a jezsuiták kezdték terjeszteni, innen ered a pulvis jesuiticus elnevezés. Nagy üzletet az angol Robert Talbor csinált belőle. Párizsban előbb

Colbert minisztert, majd a Napkirályt gyógyította ki maláriájából. A francia La Condamine írta le botanikai szempontból, később Linné, Jussieu, Lambert és A. Humboldt egyaránt ismertették. Kémiailag 1803-ban Duncan fedezte föl benne a chinconalt; a chinint Pelletier és Caventou állította elő. Gyógyszerként a sárga kínakéregből kivont kénsavas kinált alkalmazták. A gall akadémia a szorgos kutatókat Monthyon-díjjal jutalmazta, de az export sem volt elhanyagolható szempont. Jellemző farmakológiai ízelítő ez a háromkötetes tankönyvből. Az, hogy a már befutott Felletár Emil szerzőtársul Kátait választotta (vagy elfogadta), önmagáért beszél. A két kiadás szintén.

Közben Kátai az Orvosi Hetilap versenytársának számító Gyógyászat című lapba is írt. A Húgykémle (uroscopia), különösen az emberhúgy természeti, vegyi stb. vizsgálata és kórtani értéke című dolgozata öregbítette orvosi hírnevét. „Hogy a húgynak fehérjevizelésnél vért (haematuria), cukorvizelésnél cukrot (glycosuria), sóskavizelésnél sóskasavat (oxaluria) kell tartalmaznia", ezek ma már magától értődők; akkor nem voltak azok. Írt Kátai a vizelet színeváltozásának kórtani jelentőségéről (pl. epefesték, a vér megjelenése), szagáról, kinézéséről, vegyi hatásának jellegéről, a benne mutatkozó rendellenes alkatrészekről és üledékéről. A vizelet fajsúlyát a Heller-féle mérővel 1,021-ben állapította meg. Ezt szerinte leginkább a carbamid (hugyany) módosítja. Az üledékben xanthin, cystin, sóskasavas mész és foszforsav megjelenését említette. Külön fejezetben foglalkozott a húgykövesedéssel, összetételével.

Amikor Kátai 1865-ben Pestre költözött, ő lett a Természettudományi Társulat első titkára. Közben gyakorlóorvosként kereste kenyerét. Szily Kálmán írta róla, hogy Bugát Pál óta senki nem szerette annyira a Társulatot, mint Kátai. Olykor túlságosan is, mert pl. a Nemzeti Múzeumban nem az ország legilletékesebb közgyűjteményét látta, hanem a jobban támogatott gyűjtői versenytársat. Bugát Pálról a XI. nagygyűlésen emlékezett meg meleg hangú megbecsüléssel.

Nem kevésbé volt termékeny számára az 1868-i esztendő. A Természettudományi Társulat kérésére ő írta meg negyedszázados jubileumukra a történetüket.

Gombocz Endre szerint ez a mű „nem más, mint az egyes ülések jegyzőkönyveinek kronológiai sorrendben való közlése, és így csak tényeket regisztrál, ellenben a társulat életének főbb mozzanatait alig emeli ki, mégis elsőrangú adattár azok számára, kik a társulat történetével foglalkoznak". Gombocz Endre sem tudta volna nélküle megírni 1941-ben centenáriumi kötetét. Az 1868-i, Egerben megtartott XIII. nagygyűlés egyik szervezőtitkára Kátai volt. 1867-ben megvált a Társulat első títkári tisztségétől, valószínűleg összekülönbözés miatt a nagy tekintélyű Szabó József geológus professzorral. Ráadásul Kátai a Földtani Társaság rendes,

valamint a Birodalmi Földtani Intézet levelező tagja volt, s a geológiai tevékenység nélküli tisztségviselőt nem nézhette jó szemmel a kor legnagyobb magyar geológusa. Kátai tehát elfogadta ismét a karcagiak meghívását, és 1868. április 16-án már újra elfoglalta régi közhivatali székét. A XIII. nagygyűléshez már innen írta az előszót, a bevezetőt, amelyben külön kiemeli Szabó József értekezésének értékét Szolnok megye földtani leírásáról. A személyes ellentét nem befolyásolta a szakmai színvonal megítélésében. Emelkedett szellemű elfogulatlanságára jellemző, hogy a tőle annyira idegen „hasonszenvészet" magyar apostoláról, Almási Balogh Pálról, aki a kiegyezés évében a túlvilágra költözött, ő emlékezett meg. Ez a vándorgyűlési kötet nemcsak vastagságával tűnik ki. Az orvosi szakosztályban főleg a fülészek-gégészek, Böke Gyula és Navratil Imre brillíroztak, nemkülönben az elmegyógyászok (Pólya József, Bolyó Károly), az állattan-növénytan szakosztályban Entz Géza a szűznemzésről, Thanhoffer Lajos a Malpighi-testekről, Hazslinszky Frigyes a Bükk hegység kriptogramjairól értekezett. A gyógyszerészeti szakosztályban Rozsnyay Mátyás a kinin és ékinoidin farmakodinámiáját tárgyalta, Jedlik Ányos pedig a „Villámdelejes hullámgépét" mutatta be. A Malpighi-testekről (amelyeket a rovarokban Malpighi-csöveknek nevezünk) Thanhoffer készített színes rajzokat. A Parádon tartott záróülés jegyzőkönyvének titkára Kátai, elnöke Flór Ferenc volt.

1868-tól tehát ismét a nagykunok főorvosa, Karcag központtal. Hasonlóan sikeres volt számára az 1874. esztendő. Ekkor jelent meg az Ismeretterjesztő az orvosi és természettudományok köréből című népszerűsítő könyve, talán legérdekesebb írásgyűjteménye, életművének olvasmányos összesítése. A húskivonat használától Darwin evolúciós elméletéig mi mindennel megismerkedhetett belőle a természettudományra fogékony akkori olvasó. Szerette a történeti bevezetőket. Tőle tudjuk, hogy a lóhús fogyasztását III. Gergely pápa tiltotta meg, mint a pogányságra emlékeztető eledelt. Párizs azonban a nagy. Geoffroy-Saint-Hilaire javaslatára ismét megnyitotta a lómészárszékeket. Háborúk alatt az éhezők a tilalmat úgyis megszegték.

Meglepő, hogy ez az ízig-vérig népi származású orvos mennyire idegenkedett a népi gyógyászattól. A Kuruzslók című fejezetben egy tragikus eset kapcsán, amikor egy gyermek bőrbaját forró kemencében „kezelték", s a kislány szabályszerűen megsült, kijelentette, hogy „a nép gyógymódja iránt a lelkesedésnek legcsekélyebb árnyalatával sem viseltetem". Érdekes az ópiumról írott értekezése. A zöld mákfejet napjában kétszer: reggel kelet, délután nyugat irányában vízszintesen bekarcolják, s ezekből izzad ki a sűrű sárgás folyadék. Állítólag már Hippokratész és Diagorász is használta bizonyos szembetegségekben. A mákonyból (ópium) Sertürner 1804-ben a morfiumot, Robiquet 1833-ban a kodeint, Merck 1848-ban a papaverint

állította elő. Kátai a Bugát-féle szunyál (morfium) elnevezést nem szívesen használta. Idézte a nagy Hufeland véleményét: szerinte „a máktoknak a természet nem ok nélkül tette fel fejére a koronát E...] amely életet és halált zár magába". Az ópium csökkenti az éhségérzetet, Pereira szerint a tatár futárok hosszú útjaikon mákonyos dohányt szívtak étvágyuk csillapítására.

Kátai koleraorvosként két nagy járványt vészelt át: a már említett 1866-i és az 1873. évit. Ismereteink szerint a königiützi csatában az ütközetet a poroszok javára von Moltke hadvezéri zsenialitása, valamint a hátultöltős, többlövetű puskák alkalmazása döntötte el. Kátai Gábortól tudjuk, hogy ugyanakkor az osztrák hadseregben kolerajárvány ütötte föl a fejét, és ez egymagában megbénította a csapatok ütőképességét. Tehát az osztrákok elöltöltős puska és von Benedek generális tehetségtelensége nélkül is veszítettek volna.

Főorvosunk tapasztalatai szerint kolerában az ópium alkalmazása addig célszerű, amíg a hányás nem nagyfokú. Ha a beteg már kiszáradt, fokozza a bélhűdésre való hajlamot. A központi idegrendszerre kifejtett hatásáról két nézet vetélkedett. Brown szerint „opium me Hercle excitat" (az ópium bizonyára izgat), míg Sydenham véleménye: „opium me Hercle sedat" (az Ópium bizonyára nyugtat). Kátai könyvéből megtudható, hogy kis adagban izgat, nagy adagban tompít, tehát az adagolástól függően mindkét állítás igaz. A hozzászokás elképesztő lehet. Christinson skót orvos ismertetett egy esetet: egy női páciense negyven esztendő alatt csaknem öt mázsa mákonyt fogyasztott el. Az ópium alkalmazható tetanusznál, veszettségben, továbbá heveny hasmenéssel járó betegségekben (vérhas, hastífusz, kolera), erős köhögés csillapítására (kodeinhatás), végül súlyos sérüléseknél és „palástoló szerül csendes átszenderülés tekintetéből mindennemű fájdalmas és gyógyíthatatlan betegségeknél".

Az 1873. évi kolerajárvány idején Kátai Gábor Pest megyének, Kecskemét városnak, Heves megye tiszántúli részének, a Nagy- és Kiskunságnak, valamint Békés megyének volt miniszteri biztosa. Óriási terület, olykor úttalan utakon megtenni. Nem volt egyházellenes, sőt a kálvinista eklézsián belül világi tisztségeket is viselt, de több ízben összeütközésbe került a papokkal. A gyakori harangozást pánikkeltőnek tartotta, ezért kérte járványkor a mellőzését. Nem értett, mert nem érthetett egyet az „első a pap, azután jöjjön az orvos" gyakorlatával. Erre azt válaszolta: „ha élőnek marad a test, meglelik a lelket később is".

Érték csalódások. Kétszer pályázott a pesti egyetemen a sebészek részére szervezett elméleti tanszékre, de egyszer sem kapta meg. Az igazság az, hogy erős versenytársai voltak. Nehezebben viselte, hogy akadémiai tagságát is elutasították. A debreceni Török József ajánlotta 1877-ben, de a fővárosiak nem támogatták. Pedig teljesítménye alapján rászolgált volna.

Nagyon bántotta közegészségügyi elmaradottságunk. Ahogy írta: „a mi magyar

köznépünk lényegileg ma is nomád". Szerinte az iskolákban a szentek életének ismertetését szűkebbre lehetne szabni, és helyette egészségtant oktatni. A koleravibriók fölfedezése előtt kitűnő megfigyelése volt, hogy a kolerás betegek ürülékét kihordók és a lepedőket mosó nők között jóval nagyobb a megbetegedés és a halálozás. Nem hagyta szó nélkül, hogy míg Weimarba, a kolera-kongresszusra (nagyon helyesen) kiküldték Korányi Frigyest, a bécsi összejövetelre senkit! Fölsorolta, hogy a Tiszántúl mintegy 30 ezer lakosa volt kórház és gyógyszertár nélkül. Hiányolta, hogy a koleracsírát (így!) eddig „a górcsöves műszerök alá még nem vehették". Intuitive és deduktive csaknem kimondta a bakteriológiai eredetet. Fertőtlenítésre karbolsavat, klórmeszes vizet, rézgálicos oldatot s mindenek előtt az egészségügyi rendszabályok megtartását javasolta. Ha kell – úgymond – akár diktatórikusan. Darwinista fölfogásának mindig hangot adott. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XVII. nagygyűlésén, Győrött, 1874-ben Az orvostudomány jelen iránya címmel tartott Hippokratésztől Wunderlichig terjedő, sűrített orvostörténeti előadást. Mind a Gyógyászatban mind a Természetvizsgálók 11. kötetében ő búcsúztatta jeles elődjét, példaképét, Bugát Pált. Ez utóbbiból külön kiadvány is megjelent. Fölidézte az 1739. évi karcagi pestisjárvány szomorú emlékét. A balneológia híveként főleg a Felvidék, Bártfa, Tátrafüred és Korytnica gyógyvizeit propagálta. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat tagjaként lefordította F. Niemeyer tübingeni tanárnak A részletes kór- és gyógytudomány tankönyve 2. kötetét.

Csodálatos, hogyan jutott mindenre annyi ideje-ereje! Tíz évig volt az Országos Egészségügyi Tanács tagja – Karcagról. Ami a magánéletét illeti, későn, 1869-ben vette feleségül Poroszlay László Debrecen városi tanácsnok Karolin leányát. Ez a házasság újabb terheket rótt rá. Neje öt évi súlyos betegség után 1877-ben hunyt el; egy leányka maradt utána. Kisfiuk csecsemőkorban elpusztult.

Kátai Gábornak 1876-ban a máramarosszigeti nagygyűlésen volt egy múló agyi folyamata. Észak-keleten már a Biharmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet tagjaként jelent meg. Hajdú megye akkor még nem létezett, csak Hajdú kerület; a kálvinista Róma Bihar megyéhez tartozott.

Ő volt a Nagykun Kerület utolsó főorvosa, mert 1877-ben az I. törvénycikk területrendezés címén létrehozta Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyét Szolnok székhellyel. 1878. január 10-én ide költözött Kátai Gábor. Február 24-én már Kunszentmártonban sorozóbizottsági föladatokat látott el. Barátjánál, Fray József tiszti főorvosnál lakott. Itt kapott agyi embóliát. A vérrög valószínűleg a beteg szívbelhártya felületéről szakadt le. Hiába volt a házigazda, valamint Bruttmann Alajos ezredorvos minden fáradozása, a végzetet nem tudták elkerülni. Kátai Gábor, a karcagiak büszkesége, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye első főorvosa

1878. február 28-án hajnalban elhunyt. Még a 47. életévét sem töltötte be. Díszőrséggel szállították szülővárosába, és március 2-án helyezték a helység sírkertjébe, ahol ma kálvinista hagyományhoz illő szerény obeliszk őrzi emlékét. Az Orvosi Hetilap, a Gyógyszertani Közlemények, a Gyógyászat, a Kerti Gazdaság, a Vasárnapi Újság a szerzőjét, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közlönye, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai egyik szerkesztőjét gyászolta. A lista korántsem teljes. A Karcag és Vidéke nekrológot közölt róla.

Egész életében szenvedélyes gyűjtő volt. Többezer kötetes könyvtárában a legfontosabb orvosi-természettudományos művek mellett a magyar klasszikusok kötetei is fölsorakoztak. Bibliotékájából katalógus készült. Hagyatékát Magyary-Kossa Sámuel tápiószentmártoni földbirtokos vásárolta meg. Éremtani, valamint régészeti kollekcióját a régész Rómer Flóris is megcsodálta. Ásványtani részét Kátai Katalin ajándékozta a karcagi gimnáziumnak, de az első világháború alatt az oda beszállásolt katonák a csillogóbb darabokat elvitték. Lakóházát a református egyház örökölte. Ugyanott utcát neveztek el róla.

Halmai János gyógyszerész tanáré az úttörő érdem, hogy a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője 1942. évfolyamának 18. kötetében emlékét méltóképp fölelevenítette. Majd a hosszú csendet Antall József, a későbbi miniszterelnök törte meg. Múzeumigazgatóként halálának centenáriumára emlékülést szervezett.

A karcagi kórház felépítése, majd rekonstrukciója idején vetődött fel, hogy a modern intézmény vegye fel a város nagy gyógyszerész-orvos fiának a nevét. Személyesen tanúsíthatom, mekkora bonyodalmak származtak ebből. A helyi politikai vezetés ugyanis egy tanácsköztársasági veterán nevét akarta a homlokzatra íratni. Amikor ez ügyben Antall igazgató véleményét kérték, a kunsági főorvos mellett foglalt állást. Kátai Gábor helye a magyar orvostörténelemben címmel a nagyobb nyomaték kedvéért maga is előadást tartott. Az Orvosi Hetilap hasábjain szerény személyem emlékezett meg halálának századik évfordulójáról, Karasszon Dénes tanár úr pedig „Az állatorvosi és gyógyszerészeti tudományok kapcsolatainak történeti szemlélete Kátai Gábor működésének fényében” címmel méltatta elévülhetetlen érdemeit. Ezek után az Orvostörténeti Társaság a helyi napi politikai szempontokétól eltérően csakis Kátai nevéhez ragaszkodott. Így patthelyzet alakult ki. Ekkor ugrott be Antall igazgatónak zseniális ötlete, hogy veteránügyben forduljanak a Munkásmozgalmi Intézethez. Ekkor nem várt fordulat következett be, ugyanis a 19-es veterán a Tanácsköztársaság bukása után nem Keletre, hanem Nyugatra emigrált, ahol aztán élénk antibolsevista tevékenységet fejtett ki. Nagy blamázs lett volna, ha az ő neve kerül az Intézet homlokára. Már a második „menetre” 1991. október 19-én Surányi László egészségügyi miniszter jelenlétében került sor.

E sorok írója immár másodszor tartott ott előadást. Szabó Ágnes igazgatóhelyettes ünnepélyesen bejelentette, hogy a karcagi kórház fölveszi Kátai Gábor nevét, és a kitüntetettek megkapták a Györfi Sándor szobrászművész által elkészített gyönyörű érmet. Az előtérben leleplezték a névadó mellszobrát, amelyet szintén a helybeli művész készített. Ezen, nem kis megelégedéssel, Antall József miniszterelnök is megjelent. A föntiekből kitűnik, mennyire nem egyszerű nálunk egy politikamentes kiválóság utóélete.

Halmai János 1942-i „ébresztése" előtt ki kell emelni Zelizy Dániel főorvosnak, a debreceni Orvos-Gyógyszerész Egylet titkárának 1878-ban kiadott megemlékezését, a jól ismert arcképpel együtt.

Ez minden későbbi Kátai-cikk alapja. Az sem hagyható említetlen, hogy a kor szellemének megfelelően 1973-ban Kátai Gábor szocialista brigád alakult sírjának gondozására, emléktárgyak gyűjtésére. Élményt jelentett számomra e lelkes női brigádtagokkal megismerkednem. A karcagi Városi Csokonai Könyvtár 1991-ben kiadta Kátai műveinek bibliográfiáját, valamint rövid biográfiáját.

Végül 1997. április 11-én a könyvtári kulturális napok keretében e sorok írója már negyedik alkalommal méltatta Kátai Gábor életművét.

A kunsági főváros büszke lehet nagy fiára, a kórház pedig méltón viseli a magyar gyógyszerész- és orvostörténet kiválóságának jól ismert nevét.

Irodalom

Baradlai János-Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története 2. k. Bp., 1930.

Gombocz Endre: A Kir. M. Természettudományi Társulat története 1841–1941. Bp., 1941.

Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770-1935. Bp., 1936.

Halmai János: Dr. Kátai Gábor emlékezete. Pápa, 1942.

Hegedűs Lajos: Kátai Gábor. Egészségügyi Dolgozó, 1978. febr. 1.

Hőgyes Endre: Millenniumi emlékkönyv. Bp., 1896.

Kátai Ferenc: Kátai Gábor emlékéhez, Magyar Nemzet, 1978. máj. 12.

Kátai Gábór: A részletes kór- és gyógytudomány tankönyve Niemeyer Félix után. Buda, 1865.

Kátai Gábor: Mit kell tennünk a cholera csapásainak enyhítésére. Pest, 1866.

Kátai Gábor: Gyógyszerészet és természettan. Állattan és ásványtan. Pest, 1867.

Kátai Gábor: Növénytan különös tekintettel a gyógyszerismére. Pest, 1867.

Kátai Gábor: A Kir. M. Természettudományi Társulat története alapításától fogva máig. Pest, 1867.

Kátai Gábor: Ismeretterjesztő az orvosi és természeti tudományok köréből. Bp., 1874.

Oláh Gyula: Az egészségügyi személyzet és gyógyszertárak statistikája Magyarországon. Bp., 1876.

Ruzicska Ferenc–Kátai Ferenc: Kátai Gábor műveinek bibliográfiája. Karcag, 1991

Szállási Árpád: Száz esztendeje halt meg Kátai Gábor. Orvosi Hetilap. 1978. 595-598.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái 5. köt. Bp., 1897. 1166-1171.

Zelizy Dániel: Megemlékezés Kátai Gábor felett. Debrecen, 1878.

Chyzer Kornél (1836–1909)

A polihisztor szó a múlt században még hihetően hangzott. Ilyen mindenttudónak bizonyult a magyar medicinában és insectológiában Chyzer Kornél főorvos, aki hosszú vidéki bizonyítás után került Markusovszky elárvult helyére. Nem fiatalon, hiszen akkor már elmúlt 56 éves. Közel 17 évig állott a hazai egészségügy élén ez a nagy elődjéhez méltó szervezői képességekkel megáldott ember, nem könnyű történelmi helyzetben. A milléniumi mámor elmúltával megtorpant Magyarországon a gazdasági fejlődés, szaporodtak a szociális bajok, nőtt a kivándorlás, ijesztően romlott demográfiai arányunk, konokul vak és korlátolt konzervatív miniszterek mellett kellett az egészségügy labilis bárkáját kormányozni. Hogy mindezek ellenére 1892-1909 között mégis volt fejlődés a magyar egészségügyben, virágzott a pesti orvosi iskola, az Korányiak, Jendrassik, Tauffer, Krompecher Ödön, Lenhossék Mihály, ifj. Bókay János, Dollinger Gyula mellett, az nem utolsósorban Chyzer Kornél önzetlen munkásságának köszönhető. Némi módosítással reá is érvényes, amit Arányi Lajosról mondott: „misszionárius volt a magyar egészségügy terén."

Chyzer Bártfán született 1836. január 4-én, hat gimnáziumi osztályt szülővárosában, a hetediket Kassán, a nyolcadikat Temesvárt végezte, ebből következően magyarul és németül egyformán jól beszélt, de értette a magyarországi szláv nyelveket is. Maturátus után a pesti orvosi fakultásra iratkozott, ahol az 1857/58-as tanévben avatták orvosdoktorrá, majd Bécsben szerzett természetrajzból tanári oklevelet. Szerényen élt, a pénzkeresés soha nem játszott szerepet életében.

Már medikusként írással jelentkezett az Orvosi Hetilap kezdő (1857) évfolyamában, pl. Ismertetése dr. Kunde F. kísérleteinek a víz szervezettőli elvonásáról és múlékony szürke hályog képződésé--ről." Majd megjelentette Leydig hisztológiájának kivonatolását. Az O. H. 1858-as évfolyamában a már főleg helmintológiával foglalkozik (Újabbkori tapasztalatok az emberben élő állatokról), ismerteti Henle és Meissner német nyelvű anatómiai és fiziológiai munkáját. Adalék a rüh orvoslásához című cikkében az eddig bevált kén készítmények mellett a Kreozot, a Pixa liquida, az illóolajak és a terpentines bedörzsölést ajánlotta a terápiás arzenál bővítésére. A magyar crustacea faunáról 1858-ban írt német nyelvű tanulmányát közölte az egyik illusztris bécsi folyóirat. de nehezen lehetne felsorolni, 1857 és 1892 között mikor, hol és hányfajta tárgykörből jelent meg írása ennek a tudós orvosdoktornak.

Első figyelmet kelső tanulmánya egy ritka és alacsonyrendű rákféléről („A pesti levéllábú héjanczokról...), 1861-ben, latinul és magyarul jelent meg. Ekkor már a Magyar Nemzeti

Múzeum Természetosztályának „őrsegéde”, a pesti Városi Fő-reáltanoda helyettes természetrajz tanára, a Budapesti Orvosegylet, a Magyarhoni Földtani Társulat, a Pozsonyi Természetvizsgáló Egylet s a Bécsi Állat-növénytani Társulat rendes tagja, s ez az év meghozta neki az akadémiai levelező tagságot is.

Mivel 1861 végén a megélhetést jelentő természetrajz h. tanári megbízatása lejárt, elfogadta gyönyörű szülővárosa hazahívását, ahol 1869-ig a városi fő- és fürdőorvosi tisztséget töltötte be. Am a vidéki élet nem jelentett számára sértődött begubózást. Már 1862 januárjában a Gyógyászat hasábjain lelkes hazafiként sürgeti a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek újjáélesztését. A Szerkesztőség lábjegyzete szerint: „A tárgy fontossága megérdemli, hogy e cikket politikai lapjaink is közöljék.” Mint közismert, a Bach-korszakban nem engedélyezték a magyar természettudósok eme reprezentatív összejöveteleit, de 1862-ben elérkezettnek látták az időt Bene és Bugát kezdeményezésének folytatására. Mit ír Chyzer Kornél 1862 elején Bártfáról? „De az idők, megváltoztak! A politikai tér kopár. Ki tehát a tudomány terére, s pótoljuk ki ezt az idényt, mit tavaly nem elmulasztottunk, de a mit viszonyaink tenni nem engedtek. S hogy ezt meg fogjuk tenni, kétséget nem szenved, mert nem tudok bármi célú egyesülést, mely Eötvös b. elnöklete alatt jót, szépet, hasznost ás maradandót nem teremtett volna.” 1862 szeptemberében Eötvös József elnökletével 16 éves szünet után Pesten megtartották a IX. nagygyűlést, amelyen a derék bártfai doktor (nyilván, mert egyik legfőbb szorgalmazója volt) nem tartott előadást.

Elkezdte viszont közölni tudósításait a bért-fai fürdőkről. A hét gyógyforrás vegyi összetételét és terápiás tulajdonságait főleg Török József debreceni főorvosnak A két magyarhaza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei című könyve (Debrecen, 1859. 2, kiadás) alapján ismertette. Gyógyvizeit az „Égvényes konyhasós vasas savanyú vizek” csoportjában találjuk, valamennyinek hőmérséklete 50 fok körüli. Gazdag balneológiai ténykedésének legfontosabb összegzése közül az egyik a Bártfa-fürdői Emlékkönyv, melyet Divald Károly művészi fényképei és Myskovszky Victor rajzai illusztrálnak. Bártfa a 19. század első felében – mint amilyennek gróf Desőfi József Dőbrentei Gáborhoz írott híres 1817-es leveleiben ábrázolta – az ország leglátogatottabb fürdőhelye volt. Hanyatlása a lengyel felkelés leverésével (1832) kezdődött. Desőfi szellemes leveleiből tudjuk, a magyar és lengyel szabadság és függetlenség hívei, hogy fraternizáltak ezen a kies és kieső határhelyen. A zuhanás 1849-ben érte el a mélypontot: a favázas főépületeket felgyújtották, a „közéletünk egyidőre megdermedt”. Az 50-es évek elején vásárolta meg a romokat Dessewffy Albert, s a gyógyhely lassan újjáépült. Ennek a balneológusa volt 1861-1869 között Chyzer, majd Sátoraljaújhelyen lett megyei főorvos. 1892-ben került a belügyminisztérium egészségügyi osztálya élére. A Bártfa-fürdői

Emlékkönyv 1895-ben már másodszor jelent meg, 70 ábrával és a szerző Kátai Gáborra emlékeztető arcképével. 1893-ban megépült az eperjes-bártfai helyi érdekű vasút, amely lehetővé tette a könnyű megközelítést.

Különösen kiemelkedett a Deák-szálloda szomszédságában felépített új fürdőház. 33 tágas, világos fürdőszobával és a balneotechnika legújabb vívmányaival. A fenyőlevél balyzsamos illatú főzetével készült fürdő különösen kedvelt volt. Az illatos növényi habfürdőket ma is szívesen használjuk. Az Édes-forrás, Lajos-forrás és a Károly-forrás ismertetése kiegészítés a Gyógyászat hasábjain bemutatott négy másik hasonlónak. A szénsavas víz bőrizgató hatása, „melyet, ha a tudomány meg sem bír magyarázni, de amelynek kitűnő hatását a tapasztalat számtalanszor igazolta." Azóta Balatonfüred bizonyította a szénsavas víz keringést stimuláló hatását.

Chyzer balneológiai munkái közül is kiemelkedik a Markusovszkyék által szorgalmazott Die namhaften Kurorte und Heilquellen Ungarns und Nebenländer, Stuttgartban jelent meg (1887), 36 ábrával és egy nagy összehajtható térképpel. Egyik legszebb és legrészletesebb balneológiai munka, az, melyet világnyelven hazánk híres fürdőiről kiadtak. Igaz, a Fürdői Lapok megjelenése 1868-ban rövid életűnek bizonyult, de Markusovszky és Korányi Frigyes intenciói alapján a század végére fürdőügyünk fellendült, 1891-ben megalakult a Balneológiai Egyesület. Chyzer neve ekkor még Zemplén megye főorvosaként a rendes tagok között olvasható. Az 1898-as évkönyvben már tiszteletbeli és választmányi tag, 1912-ben is, csak akkor már kereszt van a neve előtt. Kilenc évig volt bártfai balneátor, s ugyanannyi balneológiai munkája jelent meg, a szépszámú szakcikkeiről nem is szólva.

Miután a félelmetes ázsiai hányszékelés, vagyis kolera ötször végigsöpört hazánkon (1831, 1849, 1855, 1866, 1872-73), Szapáry Gyula belügyminiszter 1874-ben népszerűsítő oktatás megírását bízta Chyzer Kornél Zemplén megyei főorvosra. Választása nem véletlenül esett a zempléni főorvosra. E megyében tört ki 1831 nyarán az első koleralázadás.

Amint Magyary Kossa írta: „Sátoraljaújhelyen, mindjárt a járvány kezdetén, egy ottani fiatal ügyvédet bíztak meg a kolerabiztos nehéz tisztével, nem kisebbet – mint Kossuth Lajost." A politikus lángelme már akkor csodát művelt. Bársonyos hangjával sikerült részben leszerelni, azaz megbékéltetni a kapával-kaszával fölfegyverzett szlovák nyelvű lakosságot (akik főleg a zsidókat vádolták a járványért), ha a szép szó nem használt, a közben megérkezett katonasággal oszlatta szét a tömeget.

Az 1872-83-as járvány alkalmával kerek 14 ezer ember lett a kolera áldozata. Chyzer főorvossal együtt kapott hasonló megbízatást Sass István (Petőfi egykori osztálytársa) Tolna megyei főorvos is, ám ő ekkor már kizárólag a Petőfi-emlékeknek szentelte minden szabad

idejét. Chyzer főorvos füzete: Népszerű oktatás a choleráról 1874-ben jelent meg, bevallása szerint két legfontosabb forrásműve: Pettenkofer; Was man gegen die Cholera thun kann (München, 1873) és Korányi Frigyes három előadása Az ázsiai hányszékelésről (Bp. 1873), no meg a saját tapasztalata volt. Chyzer 34 oldalas füzetében határozottan tagadja a kolera ragályos természetét, miközben minden állításával azt erősíti meg.

Pl. a terjedés iránya összeesik az emberi közlekedés útjaival, főleg vízen. A bajt különösen terjeszti a betegek szennyes fehérneműje, ezért a mosónők között feltűnően magas a halálozás. A fertőtlenítés legbiztosabb módja a szennyes fehérneműk elégetése, higiénikus lenne keleti mintára a holttestek elégetése is. Árnyékszékek fertőtlenítésére (ez falvaink legkényesebb kérdése) legolcsóbb a vasgáliccal kevert klórmész. Az ivóvíz megválasztása mind a megelőzés, mind a gyógyítás szempontjából fontos. Fel kell forralni, majd lehűteni. Kitűnő hatású a forró feketekávé, az egyre gyengülő pulzus miatt, valamint a szénsavas víz és pezsgőbor. A kolerás széklete olyan, „mintha szétfőtt rizs úszkálna benne". Vagyis, ahogy tanultuk: rizs-lészerű.

A betegség leírása pontos és plasztikus Meglepő a mákony (ópium) ajánlása a fájdalom nélküli hasmerésre. Könnyen okozhat bélhűdést, ami akkor még egyáltalán nem volt nyilvánvaló. Koch 10 évvel később identifikálta kórokozóként a koleravibriót. A betegség közegészségügyi vonatkozásairól Petternkofer, a klinikumáról Korányi nyomán Chyzer már mindent tudott. Azt is, hogy e betegségnek nincs olyan hatásos gyógyszere, mint a váltóláznak a kinin. Ezért azután a kolera körül valóságos kuruzsálási orgia tobzódik. Nem vette át Korányi receptjei közül az acidum hydrochloricum tartalmúakat, pedig a szelektív akvirálás kulcsa a gyomornedv sósavtartalmának bacillusölő tulajdonsága. Ezt még a nagy Pettenkofer sem tudta, miért róhatnánk fel utólag a derék Zempléni főorvosnak.

1880-ban jelent meg Sátoraljaújhelyen a Jelentés Zemplén megye közegészségügyi viszonyairól 1879-ik évben című munkája, példás pontosságú statisztikai adatai és áttekinthető táblázatai sejtetni engedik, hogy a szerző nagyobb feladatokra is alkalmas. Kőrösi fővárosi statisztikái után Chyzer ugyanezeket dolgozta fel egy megyére, az ország északkeleti csücskében, igen mostoha körülmények és vegyes populáció (magyar, zsidó, szlovák, ruthén, román) között. Az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi kongresszuson Chyzer Kornél volt az „Orvosügy a községekben, a községi és körorvosi intézmények fejlesztése" tárgykörének szakreferense. Követelte a körorvosi intézmény államosítását, csak így oldható meg a rászorulók ingyenes betegellátása.

1888-ban jelent meg ismeretterjesztő előadása az Önfenntartásról, amely a darwinizmus és a bakteriológiai szemlélet sajátságos keveréke. „A természet örök és változatlan törvénye irgalmat nem ismer. Csak az erősebb marad meg." Ami a bakteriológiát illeti: „A víz fertőző

anyagok vasútja.” Lister szerinte a század legnagyobb felfedezője. Van ebben Petőfi idézettől Munkácsy ecsetjének dicséretéig sok minden, csak éppen Semmelweis neve hiányzik. Nyilván nem az ő feledékenységének terhére írható. Semmelweis emléke akkor nem élt a magyar orvosok tudatában. Statisztikai adatai megdöbbentőek. Sátoraljaújhelyen 1875-1885 között 5480 szülésre 513 haláleset jutott, a város évente 133 lélekkel fogy, Chyzer szavaival ha bevándorlás nem volna, a lakosság a 20. század végére eltűnne.

1890-ben hagyta el a Sátoraljaújhelyi Zemplén nyomdát A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-1890-ig. E munkája, mely nyilván sokat nyomott a latban, mikor két év múlva a magyar egészségügy élére, Markusoszky helyére állították. A vándorgyűlések történeti táblázatai és az adatok gondos rögzítése, kivételes rendszerező és rendszerető képességéről tanúskodik, amit később a törvények összeállításánál kiválóan kamatoztatott.

Wekerle Sándor, az ország első polgári származású miniszterelnöke 1892-től a kabinetjébe vette belügyminiszternek Hieronymi Károlyt, aki az egészségügyi osztály vezetésével Chyzer Kornélt bízta meg. Osztálytanácsosként állította össze Chyzer Az egészégügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteményének első három kötetét (az első 1894-ben jelent meg). Ez tartalmazza az 18541894 közötti rendeleteket, köztük a híres 1876. évi XVI. törvénycikket, benne a 176 paragrafusból álló közegészségügyi határozatokat.

Az egészségügyi törvényben külön hangsúlyt kap a kórházak és gyógyintézetek működésének szabályozása (IX. fejezet), a járványügy korszerű rendezése, rendelkezések a temetkezésről és temetőkről, sírboltok építéséről, a gyanús körülmények között elhunytak kötelező boncolásáról. Az Országos Közegészségügyi Tanács felülvéleményez a törvényszéki esetekben, véleményez az orvosi műhibák esetén, ellenőrzi a gyógyszerkönyvek és árszabályok szerkesztését. Az első kötethez tartozó pótfüzet (1895) részletesen ismerteti a Szuezi-csatorna kikötőiben betartandó járványvédelmi rendszabályokat.

A mintegy 800 oldalas II. kötet az 1895-1900 között kiadott törvények gyűjteménye, bár a korábbiak módosítása is megtalálható benne.

Különösen jelentős kriminalisztikai szempontból. A XIV. törvénycikk 71. paragrafusa szerint a beszámíthatatlan állapotban elkövetett bűn börtön helyett tébolydai elhelyezést von maga után. Fokozatok szerint minősíti a testi sértéseket. „Ot évig terjedhető börtönnel büntetendő, ha a sérült a látó- vagy nemzőtehetségét elvesztette.” Derék elődeink a bulbus oculi és a testis épsége között joggal tettek egyenlőséget. A 434. sz. rendelet előírta, hogy orthodox izraelitáknál a rituális körülmetélést, ahol lehet, a hitközség orvosa jelenlétében kell végezni. Nem szükséges hozzá kommentár: ha egy higiénikus vallási szokást az állam törvénye tisztel,

az az egyenjogúság tényének a jele.

Nagy teret kap a vízjogi törvény (kútfúrás, csatornázás, balneológia), amely a 90-es években vált időszerűvé. Visszatérő tárgy a betegsegélyező társpénztárok működésének szabályozása. A Belügyi Közlönyt és az Egészségügyi Értesítőt 1986-ban összevonták, az alábbi fejezetekkel: 1. közigazgatási; 2. anyakönyvi; 3. rendészeti; 4. egészségügyi.

A millennium évében a statisztikai hivatal népmozgalmi űrlapokat bocsátott ki. Egyre kedvezőtlenebb demográfiai helyzetünket az orvosok sohasem titkolták. Nem Chyzer Kornél lelkén szárad, hogy a millénium mámorába szédült minisztereket a könyörtelen statisztikai adatok sem tudták kijózanítani. A szaporodó vasutak, a növekvő forgalom megkövetelte, hogy a határon egészségügyi állomásokat szervezzenek. Jelentősége száj- és körömfájás esetében még a gépek korszakában is óriási.

Egyezmény született Ausztria–Magyarország és Olaszország között a vagyontalan betegek ingyen ápolásáról. Amelynek legnagyobb hasznát az Itáliába vágyó festőnövendékek látták. Törvénybe foglalták 1897-ben gőzcséplőgép körüli óvórendszabályokat, a gépésznek elsősegélynyújtó tanfolyamot kellett végezni, kötszeres szabványdobozt írtak elő, a kazánfűtők a cséplőgépen dolgozók biztosítása kötelező volt. A lelencügy, bábaügy, kegydíjügy és vöröskereszt, megannyi paragrafus, ha nem is volt könnyű egy Lajtán inneni társországban betartani. Törvény tiltotta a kenderáztatók levét a folyókba bocsátani, ennek ellenére századunk harmincas éveiben p1. a Kraszna-szatmári szakaszán szomorú látvány volt a nyár végi halpusztulás, jelezvén, hogy minden törvény annyit ér, amennyit betartanak belőle.

A III. kötet az 1900-1905 közötti periódust foglalja magába, más minisztériumok egészségügyi vonatkozású rendeleteit, mert a századelő szociális kívánalmait már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az 1900. évi XVI. törvénycikk új fejezete szerint „a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztár", tagja lehetett minden 14 évét betöltött, de még a 34. évét túl nem haladó cseléd. A munkaadó köteles a biztosításhoz hozzájárulni, de az alkalmazott béréből nem vonhatja le. A betegség megállapításában az orvos anyagilag (is) érdekelt. Chyzer Kornél - mint kitűnik - biztosítástörténeti szere-pe is jelentős. A három pólus (munkáltató, munkás, orvos) közötti feszültséget a törvény csökkentette. Rendelet szabályozta a magánorvosi díjazást.

Szomorú sorsa népünknek, hogy ez a derék orvos hivatalának és életének alkonyán legtöbbet a kivándorlási törvény egészségügyi betartásával kellett hogy törődjék. Tisza (István) kormányának 1904-től a Cunard Steam Ship Company irodájával volt szerződése, amely Fiumétől New Yorkig hajóztatta az Újvilágba igyekvő, a megélhetést kereső magyarokat.

1904-ben kötelezővé tették „az elsőfokú közegészségügyi hatóságok szakközegeinek az iparfelügyelők által megejtendő gyárvizsgálatoknál való közreműködést." Az egészségügy

tehát bevonult a gyáriparba, miközben a lakosság értékes része kivándorolt. Chyzer aligha mondhatott ellent, a „vasakaratú” Tiszának, így lehetősége szerint igyekezett segíteni a kivándorolni kényszerülőket. Ekkor közel járt már a hetvenedik életévéhez. Ez a derék cipszer eredetű doktor mindenesetre jobb magyarnak bizonyult, mint az Ady által „vad geszti bolondnak” titulált gróf Tisza István miniszterelnök.

A nekrológok szerint a sors kegyes volt doktorunkhoz: Chyzer Kornél hirtelen hunyt el, 1909. szept. 21-én. Olyan ember volt, aki tartalmat és értelmet adott a papírmunkának, az akták mögött is mindig orvos maradt, akár Bécsbe, akár Bártfára, akár Budapestre szólította hivatása.

IRODALOM: 1. Desőfi József: Bártfai levelek Sárospatak, 1818). – 2. Balásházy János: Az 1831-dik esztendői felső-magyarországi zendülések történeti leírása (Pest, 1832). – 3. Török József: A két magyarhaza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei (Debrecen, 1859). –-4. Orvosi Hetilap 1857. és 1858. évfolyama. – 5. Chyzer Kornél: A pesti levéllábú héjanczokról (Pest, 1861). – 6. Gyógyászat, 1861., 1862., 1865. és 1871. évfolyama. – 7. Korányi Frigyes: Az ázsiai hányszékelésről (Bp., 1873.). – 8. Chyzer Kornél: Népszerű oktatás a choleráról (Bp., 1874). – 9. Chyzer Kornél: Jelentés Zemplén megye közegészségügyi viszonyairól 1879-ik évben (Sátoraljaújhely, 1880). – 10. Müller Kálmán: Az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi congresszus tárgyalásai (Bp., 1885). – 11. Chyzer Kornél: Megemlékezés Arányi Lajos és Örley László tanárok felett (Bp., 1888). – 12. Chyzer Kornél: Az önfenntartásról (S-újhely, 1888). – 13. K. Chyzer: Die namhaften Kurorte und Heilquellen Ungarns und seiner Nebenläder (Stuttgart, 1887). – 14. Chyzer Kornél: A magyar orvosok és term. vizsgálók gyűléseinek tört. (S-újhely 1890). – 15. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. (Bp. 1893). – 16. Chyzer Kornél: Bártfa-fürdői Emlékkönyv, 2. kiadás (Eperjes, 1895). – 17. Hőgyes Endre: Emlékkönyv: Bp. 1896). – 18. A milléniumi Közegészségügyi és Orvosügyi Kongresszus tárgyalásai (Bp., 1897). – 19. Balneológiai Egyesület 1898-ik évkönyve (Bp., 1868). – 20. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1742–1899. (Bp., 1900). – 21. Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, összeállította Chyzer Kornél, I. II. III. + pótkötet (Bp. 1894–1905). – 22. Gyógyászat, 1909. évfolyam. – 23. Magyary Kossa: Magyar Orvosi Emlékek I. (Bp. 1929). – 24. Győry Tibor: Az orvostudományi Kar története 1770–1935. (Bp., 1936). – 25. Gortvay György: Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története (Bp., 1953). – 26. Bezerédyné – Hencz – Zalányi: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért (Bp., 1967).

Niedermann Gyula (1839–1910)

Neve legföljebb a hazai pszichiátria történetében járatosak között ismerős. Ő tiltotta meg véglegesen a kényszerzubbony alkalmazását a Lipótmezőn, zárt osztályról száműzte a brutalitást, igazgatása alatt alakult ki az Országos Tébolydából mind nevében, mind szellemében a Lipótmezei Elme- és Ideggyógyintézet, megalapította a Gyógyult Elmebetegeket Segélyező Egyletet, (1) továbbá. annyit tett a társadalmi előítéletek eloszlatásáért, a kezelés korszerűsítéséért, hogy a rehabilitációs medicina jeles képviselőjét tisztelhetjük személyében. Az orvos-beteg kapcsolat humanizálása pedig máig tartó üzenet.

Niedermann Gyula 1839. december 22-én született Esztergomban. Egy esztendővel a nagy dunai árvíz után, amikor felszentelték a bazilika előképének számító kerektemplomot, és amikor ugyanazon mester befejezte a kórház egyik elődjének tartott, mai szociális otthon építését. Alsó iskoláit és a gimnáziumot szülővárosában végezte, majd beiratkozott a fővárosi orvosi fakultásra, ahol az 1862/63-as tanév végén orvosdoktorrá avatták. (2) Végzés után Schwartzer Ferenc tanár budai „magánőrüldéjében" kezdte meg hivatása gyakorlását, igen sokat ígérő odaadással. Egyik beszámolójában írta a következőket: „Tébolyda, őrülde, bolondok háza – mily megrázkódtató gondolat némely hallgatóra, már a puszta névre is elszörnyed az ember! Borzasztó láncok- vermek- kínzott betegek- sápadt, eltorzult alakok- embertelen ápolókat nyers kezeikben véres korbácsokkal, szívrepesztő panaszkiáltásokat irtózatos gúnykaczajjal vegyítve képzelünk látni és hallani." (3) A drámai képet a Pinel előtti időkre vonatkoztatja, ám sajnos tudjuk, mi történt ezalatt az Anyák Megmentőjével az európai orvostudomány akkori egyik fellegvárában. A helyzet Budán sem lehetett sokkal különb. Első tanulmányait a Gyógyászat közölte 1864-ben. „A mervengő komorkór (melancholia kataleptica)" több klasszikus esetét ismertette, (4) amikor a negativisztikus magatartással együtt a testizmok tartós merevségi állapotba kerülnek, kényszertartáshoz ragaszkodva a külső ingerekre nem reagálnak. Ugyanakkor az öntudat megtartott, ahogy az a mostani tankönyvekben is olvasható. (5) Negyvennyolc órától akár 16 napig is tartott szerzőnk eseteiben a katatóniás állapot, néha spontán megszakítva a vegetatív funkciók elvégzésére. Chloroformos bódítást, illetve hamiblanyt (kalium hydrojodicum) adását alkalmazták, bár főképp a betegekkel való törődés tűnt részleges eredménynek, mert a visszaesés megismétlődött. Írt „A véreresztésekről elmebetegeknél", ámbár Pinel már ennek a veszélyeire is fi gyelmeztet. (4) Egyes esetekben ugyan tapasztaltak javulást, főleg vértolulásos rohamoknál (hypertoniás crisis!), bár a valódi elmebajoknál inkább rosszabbodott az amúgy sem jó állapotuk. A

meggondolatlan ás mértéktelen vérlebocsátás tehát különösen a sápadt búskomoraknál kerülendő. Ami akkor a nagy francia forradalmár pszichiáter in- telmei ellenére sem volt nyilvánvaló. Nidermann különben nem hivatkozna a saját kórházában észlelt negatív tapasztalatokra. A fokozott agynyomást az erek megcsapolása nem csökkenti, mert az a liquor cerebrospinális tenziójának függvénye, nagyobb vérveszteségnél viszont „az agyi vérkeringés lelassíttatik, a vér nem képes az idegelemeket táplálni ... a lehangolt tengélet egészen bomlásnak indul, vagy a beteg múlhatatlanul butává lesz." (5)

A Gyógyászat ugyanezen évfolyamában ismertette „A bőr alá föcskendés" biztató gyakorlatát. Először Wood szá- molt be róla az Edinbourgh Journal hasábjain (1855), nálunk viszont Langenbeck, de főképp Erlenmeyer tanár munkássága nyomán terjedt el. (6) Niedermann beszámolója azonban korábbi, mint a Lendvay Benő-féle fordításé. Különösen akkor ajánlható a Wood-fecskendő (a fokbeosztás az üvegen látható), vagy a Pravaz-készülék (amelynek a tolattyúján van a fokozat) alkalmazása, ha a beteg pl. baleset következtében öntudatlan állapotban van, vagy gyer-mekorvoslisban, amikor szájon keresztül nehezen lehet hatásos szert adni, és végül, de nem utolsósorban a megzavart tudatú elmebetegeknél. Előszeretettel adták a csillapító oldatokat zsábás területekre, mint a Valleix-pontok, vagy a trigeminus neuralgiája. Szerzőnk gennyesedést, vagy szövetelhalást soha nem észlelt. Bár kihangsúlyozza, hogy gyér a száma egyelőre a bőr alá fecskendezhető gyógyszereknek, a kezdeti sokoldalúságon és szakszerűségen 125 év távlatából mégis meglepődünk. Első helyen szerepel a „szunyai'`, vagyis az ecetsavas morphium. Különösen zsábás, köszvényes csúzoknál, ám páciensei között végbélrákos is található. Elmebetegeknél morfin helyett ajánlatosabb az ópium, ha szájon keresztül mégis sikerül beadni. Második helyre sorolta a „nadraguly-t", vagyis az atropint. Így görcsös fájdalmaknál, vagyis a pszichés betegek szomatikus panaszainál, a kettőt nem elkülönítve egymástól. A „szoral" (strychnin) főleg hűdés javítására ajánlatos, amely elméletileg ma is megállja a helyét. A „gyüszünke" (digitalin) „fő javallatai a szívbajok." (4) Az adagolás azonban még nagyon esetleges volt. Niedermann doktor tehát legalább annyira a belgyógyász szemével vizsgálta a bőr alá adható gyógyszereket. A „nyílméreg" vagyis curare a „derme", tehát tetanusz-esetekben adható, amelyet különösen Schuh bécsi és Vulpian párizsi intézetében alkalmaztak biztató eredményekkel. A kénsavas kinal (chininum sulphuricum) gyulladásoknál, láznál, azon belül is váltóláznál, tehát maláriánál bizonyult hatásos szernek. Főképp gyermekeknél és elmebetegeknél. Akik kedvéért felvonultatta az akkori teljes terápiás arzenált.

A tébolydai kezelésben Pinel szelleme után főleg a brit Conolly „non restraint system" elvét, tehát a korlátozások megszüntetését igyekezett érvényesíteni, amit pl. a porosz szigorhoz

szokott német pszichiátria csak nehezen és megkésve vett át. (3) Az intézet börtönszerű jellegének megszüntetése, a munkaterápia bevezetése már 1868-ban reformerprogramja volt, pont, amikor épült a lipótmezei Országos Tébolyda, ahová 1869-ben ő is kinevezést nyert. Az intézet igazgatója Schnirch Emil főorvos lett, az új szellemet azonban a két második ember, Bolyó Károly és Niedermann Gyula képviselte. (1) Az Orvosi Hetilapban már „Az elmebetegek kényszer nélküli kezeléséről" számolt be (7), jelesül „mindenekelőtt kimeríthetetlen türelmesség kell, hogy ez vezérelje az orvost es ápoló-személyzetét a betegek irányában, átérezni hogy mindaz, mit a beteg abnormis elmeállapotában cselekszik, kóros agyának folyománya" , (7) tehát felelőssé nem tehető érte. A dühöngőknek elkülönítő szoba kell, per os gyógyszerek közül a chloralhydrat oldata, injekcióban a „szunyai" a leghatásosabb. A Hetilap törvényszéki orvostani mellékletében az elmebetegségek szimulálását és disszimulálását tárgyalja, (8) melynek jelentősége büntetőjogi szempontból felmérhetetlen.

Közben megválasztották a hazai Statisztikai Tanács tagjává, a közgazdasági miniszter által szervezett statisztikai tanfolyamon Tormay Károly főorvossal együtt adták elő az egészségügyi statisztikát, amely 1869-ben könyv alakban is megjelent. (9) Mint egykori Schwartzer-tanítvány, a jogi karon Niedermann Gyula adta elő a törvényszéki orvostant. Magántanárrá is e fakultáson habilitálták. .

Amikor 1884-ben Schnirch Emil elhunyt, az intézet vezetését a 45 éves magántanár vette át. Amint az egyik késői méltatója említi: Niedermann Gyula „nevéhez fűződik az intézet korszerű átalakítása. Jellemző humánus, haladó szellemű felfogására, hogy már 1884-ben a betegek kezelésében még használatban lévő ún. kényszerzubbony alkalmazását megtiltotta." (1) Az általános tisztasággal, a közegészségügyi szabályok betartásával a 27-29%-os tbc-halálozást 6-7 %-ra csökkentette le. Feljavította az élelmezést, a padlókat könnyen tisztítható viaszos parkettával vonatta be, az önellátás bevezetése lehetővé tette, hogy ugyanannyi összegért minden ellátás megjavuljon.

Nagy személyes segítséget nyújtott ebben a Belügyminisztérium Közegészségügyi Osztályának főnöke, akit történetesen Chyzer Kornélnak hívtak. 1897-ben együtt tettek tanulmányi utat nyugat-európai intézetekben, a külföldi elmebetegügy, a koloniális intézetek, a családi ápolás rendszerének tanulmányozására. Tapasztalataikról közös könyvben számoltak be. (10) Ennek nyomán bevezették az „ágy- vagy fektető kezelést", cellamagány helyett az ágynyugalmat alkalmazva. Niedermann Gyulát 1884-ben királyi tanácsosi címmel, 1894-ben vaskoronarenddel, 1897-ben miniszteri tanácsosi címmel tüntették ki. Külön elismerés volt, hogy 1896-ban meglátogatta Erzsébet királyné, akinek emlékére hársfát ültettek el. Ráccsal körülvéve ma is megtalálható az intézet parkjában. (1)

Egyik méltatója szerint „a beteg szent volt előtte s annak kultuszát mindenkitől megkövetelte. Bátorsága dacára a betegszökéstől nagyon félt. Az intézet mintegy becsületbeli ügyének tekintette azt. Túlzott egyszerűséggel berendezett szobájában le-fel járva viharos éjjeleken, gyakran emlegette családjának, hogy ezek azok az éjjelek, amikor a betegek megszöknek, vágy öngyilkosságot követnek el." (1) Sokat törődött az ápolószemélyzet minőségével, anyagi érdekeltségük még az orvosokénál is jobban érdekelte, mert „mellékesre" itt aligha számíthattak.

Minden pozitív tulajdonsága, ügybuzgalma ellenére (vagy talán épp ezért!) 1899 nyarán meglepetésszerűen nyugdíjazták. Miután 1898-ban itáliai utat tett a pellagra tanulmányozására. Konrád Jenő és Farkas Jenő társaságában, a jelentésük fizet alakjában is megjelent. (11) Még ugyanezen esztendőben a „tébolydát" nevében „elme- és ideggyógyintézetté" keresztelte át, jelezvén annak megváltozott szellemiségét.

Méltatlan helyzetén enyhítendő, 1903-ban kinevezték a Rákospalotán épült új, korszerű intézet élére, amelyet tiszteletből Niedermann-Szanatóriumnak neveztek el. Ám ott nem érezte jól magát, lelkileg sérülten önkéntes nyugdíjba vonult. Vigasztalanul halt meg 1910. január 24-én.

A Lipótmező egyik apostoli küldetésű orvosa volt, akit Haits Emil példaképnek tekintett. A „Hippokratész papja" epitheton senkire jobban nem illik mint rá, s az a bizonyos hársfa az ő emlékét is őrzi. Születésének 150. évfordulóján és attól függetlenül.

IRODALOM: 1. Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve. Bp. 1968. szerk.: Böszörményi Zoltán. – 2. Zelliger Alajos: Az Esztergom-vármegyei írók koszorúja. Bp. 1988. 148. o. – 3. Magyar Orvosok és term. vizsgálók XII. Vándorgyűlése. Pest, 1868. 300. o. – 4. Gyógyászat, 1864. évfolyam, 16. szám. – 5. Nyirő Gyula: Psychiatria, Bp., 1961, 132. o. – 6. Erlenmeyer: A gyógyszerek bőr alá fecskendése. Ford. Lendvay Benő, Buda, 1867. – 7. Orvosi Hetilap, 1875. évfolyam, 231-235. o. – 8. Orvosi Hetilap, 1876. évfolyam, Közeg. és törvényszéki orvosi mell. 4. sz. - 9. Tormay Károly–Niedermann Gyula: Orvosi statisztika. Pest, 1869. –10. Niedermann Gyula–Chyzer Kornél: Elmebetegügy, iszákosok menedékhelyei és védekezés a tüdővész ellen. Bp., 1897. – 11. Konrád Jenő–Niedermann Gyula–Farkas Jenő: A pellagra Olaszországban. Bp., 1898.

Fodor József (1843–1901), a magyar közegészségtan megalapítója

Egyike azon öt nagy XIX. századi egyéniségnek, akik a budapesti orvosi iskolát európai színvonalra emelték. Első az egyenlők közt Balassa János sebésztanár, ő lett a legkorábban és legfiatalabban tanszékvezető, az elismert vezér. Követte „az anyák megmentője”: Semmelweis Ignác, nem kell külön bemutatnunk.

A két manuális szakmát képviselő klinikus mellé csatlakozott Korányi Frigyes, a laboratóriumi vizsgálatokkal kiegészített korszerű belgyógyászati diagnosztika meghonosítója. Érdekes, hogy az elméleti tárgyak felzárkózása csak ezután következett. Mindenek előtt a kitűnő fiziológus-farmakológus Balogh Kálmán ügybuzgalmából, akinek a tanítványa valóban semmelweisi szintre emelte szakmáját. Így Hőgyes Endre, az egyensúlyérzés reflexívének, továbbá az asszociált szemmozgások idegi mechanizmusának első leírója, aki ugyanakkor megteremtette a Budapesti Pasteur Intézetet, valamint hígításos módszert dolgozott ki a veszettség elleni védőoltásra.

Ami a betegellátást illeti, a briliáns kivitelű műtétek, a gyermekágyi láz visszaszorítása, továbbá a valódi belorvosi ténykedés sem tudott mit kezdeni az időnként jelentkező járványokkal. Márpedig a halálozás döntő hányadát azok okozták. Ne feledjük, az 1867-es kiegyezéstől a század végéig a közös hadseregbe sorozott katonaságunk csak a boszniai okkupációban vett részt, jelentősebb áldozatok nélkül. Mégis a korabeli demográfiai statisztikák elszomorító képet mutatnak, különösen az urbanizáció következtében.

A gyorsan fejlődő ipar főleg a fővárosba vonzotta a vidéki szegényeket, akik a közművesítés nélküli lakásokba zsúfolódva valóságos prédái lettek az enterális, pulmonális és venerológiai fertőzésnek. Az elsőnek különösen a csecsemők voltak kitéve. Hiányzott a korszerű közegészségügyi szemlélet, amely nem tűzoltó módon fékezni, hanem megelőzni akarta az epidémiákat. Pasteur, Koch és Pettenkofer korszakos munkássága nyomán már ismerték a kórokozókat, de hazánkban még nem honosodott meg a higiéné tudománya és gyakorlata.

Aztán megérkezett a megfelelő ember. Fodor Józsefnek hívták, neve egyetlen magyarként megtalálható az amerikai Lechevalier professzornak „A mikrobiológia három évszázada” című orvostörténeti művében. Szó szerint idézzük: „Fodor kimutatta, hogy a defibrinált nyúlvér in vitro elpusztítja az anthraxbacillusokat és hangsúlyozta a humoralis faktorok jelentőségét az immunításban.”

Érdemes többet tudnunk erről a száz évvel ezelőtt elhunyt kitűnő tudósról.

Apja Somogy megyei földbirtokos volt, élénk irodalmi érdeklődéssel. Fia 1843. július 16-án született egy Lakócsa nevű kis helyiségben. Középiskoláit a patinás pécsi gimnáziumban végezte, az orvosi egyetemre nem a megélhetési indok, hanem az abszolút érdeklődés vitte. Tanulmányait Bécsben kezdte, Pesten folytatta, ahol 1865-ben avatták orvosdoktorrá, majd sebészmesterré. Ám őt az eddig ismeretlen területek érdekelték.

Tanárai hamar felfigyeltek a csillogó tehetségű ifjúra, különösen az államorvostant előadó Rupp N. János professzor. Közegészségtani katedra akkor még egyedül München egyetemén létezett. Rupp tanár meghívta intézetébe, ahová különben „nem tódultak" a doktorandusok. Fodor József hamar megtalálta a neki megfelelő területet, „a tisztiorvosi eljárás" tárgyköréből már 1869-ben magántanárrá habilitálták. A következő esztendőben a Markusovszky–Rupp „agytröszt" külföldi ösztöndíjjal tanulmányútra küldte.

Főbb állomásai: München és London. A bajor fővárosba a nagy higiénikus Pettenkofer professzor, valamint az agrokémia pápája: Liebig vonzotta, Angliába a kontinensénél jóval fejlettebb közegészségügy. Amikor 1872-ben a kolozsvári orvossebészeti tanodát egyetemi rangra emelték, az államorvostan előadásával a nyugatról hazatért, alig 29 évesen kinevezett professzort bízták meg.

Ezzel új üstökös jelent meg a magyar medicina égboltozatán. A következő évben hagyta el a nyomdát a „Közegészségügy Angolországban" című,[2] nagy feltűnést keltő könyve, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia 200 arannyal jutalmazott. Aztán felgyorsultak az események: 1874-ben Pesten megalakult Európa második közegészségtani tanszéke, élére a Kolozsvárról visszahívott Fodor Józsefet nevezték ki.

Szinte nem létezett a közegészségügynek olyan fontos kérdése, amellyel érdemben és eredményesen ne foglalkozott volna. Az „Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg" című tanulmánya volt a második nagy sikere, ennek alapján az MTA levelező taggá választotta.[3] Bár szűkös helyen és társbérletben, de önálló intézetet kapott.

Ő volt 1880–1887 között K. M. Természettudományi Társulat főtitkára, s a „Természettudományi Közlöny" egyik szerkesztője, majd 1887-től az általa alapított „Egészség" című lap főszerkesztője. Az 1882-es berlini egészségügyi kiállításon megkapta Augusta Viktória császárnő aranyérmét. Még ugyanazon évben elindította a szünidei orvostovábbképző tanfolyamokat.

---

[2] Fodor József: Közegészségügy Angolországban. Tekintettel az orvosügyre, orvosi rendészetre és törvényszéki orvosi ügyre, valamint a hazai viszonyokra. Pest, 1873. MOKT. XIV, 507 p

[3] Fodor József: Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg. 1–2. = Mathematikai és természettudományi közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra Vol. 16 (1881) No. 1. pp. 151–304., 3 t.; Vol. 17 (1881) No. 1. pp. 113–479., 10 t.

Elsőként készítette el az iskolaorvosi, illetve egészségtanári státus tervezetét. Az ember azt hinné, ennyi szervezés és oktatás mellett ennek a törékeny alkatú embernek aligha maradt ideje laboratóriumi kutatómunkára. Holott 1885-ben végezte a vér baktériumölő képességére vonatkozó, már említett alapvető vizsgálatait, összefoglalója az akadémiai füzetekben jelent meg, s ennek alapján az MTA rendes taggá választotta.[4]

Markusovszky Lajossal együtt 1886-ban megszervezték az Országos Közegészségügyi Egyesületet, amelynek 1893-ig ő volt a főtitkára. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat alapító tagja. Közben kétszer látta el a dékáni teendőket.

Külföldi elismerései közül kiemelkedik a cambridge-i egyetem díszdoktori oklevele (1891) de szinte nem volt olyan német, francia, angol és olasz higiéniai jellegű rangos társaság, amelynek ne lett volna választott tagja. Sőt a „Sociedad espagnol de Higiene" (Madrid), valamint a finn közegészségügyi egyesület szintén hasonlóval tisztelte meg. Nemzetközi tekintélyének köszönhetően a német Theodor Weyl professzor Fodort kérte fel a „Handbuch der Hygiéne" című könyvébe a talaj-egészségtani fejezet megírására.

Nem csekély szerepe volt abban, hogy Budapesten rendezték meg a VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszust (1894).

Elsők között mutatta ki a víz tífuszterjesztő szerepét, útmutatása alapján építették meg Budapest vízellátási és csatorna hálózatát. Amelyet napjainkban javítgatnak. Nevéhez fűződik az iskolaorvosi-egészségtanári intézmény bevezetése. A tiszti orvosi kiképzés és minősítés reformja 1898-ban jelent meg. Szerzője volt az „Orvosi Hetilap. Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan" című mellékletének. A főváros csatornázása mellett javaslatot dolgozott ki Miskolc köztisztasági ügyének rendezésére (1885), elemeztette a tatatóvárosi forrásvizet, a makói artézi vizet. Szívügye volt a vöröskereszt, szót emelt a harmadik magyar egyetem felállításáért. Visszatérő témája volt a piaci tej vizsgálata. Állandóan foglalkoztatta a mentésügy korszerűsítése, az egészségtan oktatása, „minden szinten". Szerette volna Budapestet Bécsnél egészségesebb várossá fejleszteni.

Az általa fontosnak tartott felismeréseit rendszerint német és francia nyelven szintén közzé tette. Az Akadémián előadást tartott a hosszú élet feltételeiről, bár ez neki nem adatott meg. Száz évvel ezelőtt súlyos influenzajárvány söpört végig fővárosunkban. Fodor professzor

---

[4] Fodor József: *Újabb kísérletek erekbe fecskendezett bacteriumokkal.* Bp., 1886. Akadémia. 11 p. (Értekezések a természettudományok köréből. Vol. XVI. No. 3.); uő.: A vérnek bacterium-ölő képességéről. Bp., 1887. Akadémia. 8 p. (Értekezések a természettudományok köréből. Vol. XVII. No. 4.) Székfoglalóját viszont más témakörben tartotta: Fodor József: A lakásviszonyok befolyása a cholera és typhus elterjedésére. Székfoglaló beszéd a Magyar Tudományos Akadémián. Bp., 1884. Akadémia. 23 p. (Értekezések a természettudományok köréből. Vol. XIV. No. 2.)

is belázasodott, majd a bal alsó végtagján érelzáródás keletkezett, Dollinger Gyula professzor elvégezte az életmentőnek tűnő amputálást. Legyengült szíve azonban 1901. március 20-án végleg felmondta a szolgálatot. Még nem töltötte be az 58. életévét. Komoly iskolát nevelt, elég a kolozsvári Tanszéki utód Rózsahegyi Aladár, a Komárom megyei Rigler Gusztáv, a pesti utód Liebermann Leó és az Egészség folyóiratot tovább-szerkesztő Gerlóczy Zsigmond nevét említeni.

Joggal tartják ma az oly fontos immunológia egyik megalapítójának. Az utókor sem felejtkezett el róla, biográfiája 1965-ben jelent meg. Rangja van a Fodor József emlékéremnek.

Orvosként senki többet nem tett demográfiai helyzetünk megakadályozásáért.

Közegészségügyi szigorát ma a környezetszennyeződés teszi időszerűvé. Magasra tette a mércét, jó lenne rá figyelni, a megelőzés ma is olcsóbb, mert a milliókat milliókra költik.

Aligha akad időszerűbb életmű a száz évvel ezelőtt elhunyt higiénikus professzorénál.

Ajtai K. Sándor (1845–1917)

Néhai prof. Ajtai Kovács Sándorét a törvényszéki orvostanon egy több évtizedes hosszú és egy rövid helyettesi tanszékbetöltés előzte meg. A Rupp János Jakabé harminchat, Belky Jánosé mindössze egy tanévre. Ajtai, a kolozsvári tanárságát hozzászámítva, negyvenegy esztendejével a törvényszéki orvostörténetünk doyenje.

Kolozsvárt született, apja szegénysorú könyvkötőmester volt. Hét esztendővel korosabb Albert nevű bátyja a családi mesterség folytatója, később korrektor, nyomdatulajdonos, mellesleg Verne és Offenbach (szöveg) egyik első fordítója. Sándor nem könnyű körülmények között végezte középiskoláit. Apja alig tudta segíteni, bátyja a párizsi inaséveiből még úgyse, szerencsére a tanulás mellett kiváló adottsága volt a pengés sportfegyverekhez. Pesten medikusi éveiben (1863-1868) vívóleckékből tartotta el magát. Orvosi oklevelének kézhez vétele után a klinikai kórbonctanra került Arányi Lajosnak abban az archeológus korszakában, midőn Vajdahunyadvára resteurálása tervén romantikus lelkesedéssel és kórszövettani alapossággal dolgozott.

Ajtai tulajdonképpen Genersich Antal utóda lett, aki ekkor indult nyugati tanulmányútra. Arányit a régészkedés annyira lekötötte, hogy a fiatal patológus Ajtaira hárult a proszektori feladat legnagyobb része. Ugyanakkor a gyermekkórházban és a törvényszékin is részállást vállalt. A tanulmányúton követve Genersich Antalt, az 1871-es évet megosztva Lipcsében Ludwig es Wagner, Berlinben Virchow mellett töltötte. Noha alapjában véve patológus volt, a fiziológus Ludwig hatása átmenetileg erősebbnek bizonyult. Mielőtt Ludwig Lipcsében Weber utóda lett volna, bécsi éveiről a kutatói kiválóságán kívül Jendrassik, Lipcséből Genersich hozott a személyére vonatkozó jó híreket. Ettől számítva a magyarok kötelező zarándokhelynek tekintették intézetét. Ajtai „Vizsgálatok az ízületi belhártya szövettanának köréből” és „Az ízlésszervek szövettanához” c. dolgozatait 1872-ben az Orvosi Hetilap leközölte, ez utóbbit parallel németül a strassburgi Archiv. f. mikr. Anatomie. A fiziológiai és patológiai intézetekben tett tanulmányútjáról hazatérve az általános kór- és gyógytan tárgyköréből magántanárrá habilitálták.

A kolozsvári orvossebészeti intézet 1872-ben kapott egyetemi rangot. Mivel a betöltésre szánt tizenegy tanszék közül háromra nem volt megf e-lelő helybeli esélyes, Pestről Fodor Józsefnek az államorvostani, Plósz Pálnak pedig a kórvegytanra történt kinevezésén kívül az általános kór- és gyógyszertant rk. tanári címmel az alig huszonhét éves Ajtai K. Sándor kapta meg. Egy év múlva a rk. kinevezést rendes tanárira módosították, de őbenne lassan

felülkerekedett a kriminalisztika iránt fokozódó érdeklődést tanúsító patomorfológus. 1874 nyarán ismét külföldi tanulmányútra ment, Kolozsvárra visszatérve a törvényszéki orvostan és az orvosi rendészet élére nyert kinevezést.

Az államorvostan tanulásáról és tanításáról 1877-ben tartott írásban is megjelent egyetemi beszédet. A bűnügyi beszámíthatósággal foglalkozó kazuisztikai kázusait az Orvos-természettudományi Értesítő lapjain jelentette meg. Az 1882-es rektori székfoglalójában a kolozsvári orvoskar első decenniumának történetét foglalta össze.

Az elkövetkező 1882/83-as tanévre a fiatal helyettes Rupp-utód Belky János és Ajtai K. Sándor tanszéket cseréltek. A pesti új igazgatónak a törvényszéki intézethez kapcsolt államrendőrségi boncoló orvos és törvényszéki szakértő feladatokat is el kellett látni. Az Újvilág utcai anatómiai intézetben egy szobával rendelkező törvényszéki tanszéket 1885-ben az Üllői útra telepítették. Az előadóteremben a kétszáz beiratkozott hallgató helyett csak nyolcvannak volt férőhely, az is annyira sötét, hogy szinte állandóan kellett a gázlámpáknak égni. Ezért Ajtai instrukciói és Hauszmann tervei alapján 1890-ben a törvényszéki orvostan új épületet kapott, amelynek előadóterme már kétszázötven személy befogadására volt alkalmas.

A kolozsvári évei sem voltak szakirodalmilag valami termékenyek, Pesten viszont az intézet áttelepítése körüli teendők, a sokirányú szakértői és egyéb időigényes feladatok mellett már nemigen törekedhetett rá. Előadásai alapján a „Törvényszéki-orvosi jegyzetek" kőnyomatos kiadását tanítványai állították össze. Belky János 1880-as és az 1895-ös, Genersich Antal által kibővített posztumusz tankönyve között a medikusok tanulási fő forrása. Különösen a szakértői működés tárgyalásának köre, az abortusz fejezet és a lőfegyverek okozta sérülésekkel foglalkozó rész rendkívül alapos és bőséges. Megtudható belőle, hogy amíg a törvény a homoszexualitást az állatokkal való fajtalankodás szigorú szintjén büntette, addig a leszboszi szerelem, az úgynevezett lesbia-tribadia (Les-. bos szigetén a tribadesek végezték) a honi paragrafusok előtt ismeretlen volt.

Ajtai K. Sándor az 1896/97-es tanév dékánja, 1906'07-ben rektora. Egyetemtörténeti székfoglalója 1907-ben jelent meg. Az 1909-es kiadású, Grósz Emil szerkesztette „Las Facultés de Médecine des Universités Royales Hongroises de Budapest et de Kolozsvár" című, a XVI. nemzetközi orvoskongresszus tiszteletére kiadott vaskos kötetében Ajtai törvényszéki tanszéktörténete franciául jelent meg. Legközelebbi munkatársa Minnich Károly magántanár volt.

A századfordulón a törvényszéki intézetben lakott egy markáns debreceni medikus, aki minden idejét a hullák rajzolására fordította. „A hatottak tanítottak meg rá, hogy nem a gyógyítás a hivatásom" – írta Medgyessy Ferenc, a későbbi nagy magyar szobrász, Ajtai és

Minnich egykori hallgatója.

Ajtai Kovács Sándor 1915-ben, hetvenévesen vonult nyugalomba, 1917-ben halt meg. Kortársai szerint félelmetes debatter volt, a vitákban verhetetlen vívómester. Tanszéktörténeti helyét hosszú tanársága határozza meg.

Klug Nándor (1845–1909)

A honi szerző írta első magyar nyelvű élettan könyv: Rácz Sámuel „A physiologiának rövid sommája” (1789) és a második: Balogh Kálmán „Az ember-élettan” (1862) között még hetvenhárom esztendő telhetett el, mig a másodiktól Klug Nándor „Az emberélettan tankönyve” 1888-as megjelenéséig már „csak” huszonhat. Később egyre kevesebb, manapság a nyomdaátfutási idő és az újraírási szükség szinte keresztezi egymást. A Rácz Sámuelé alapvető kezdeményezés, Balogh Kálmán könyve imponáló erőkifejtés eredménye. Az önálló magyar tudomány megszállottjaként Bugát túlhajtott szóújító bűvöletében úgyszólván megteremtette a kétkötetes fiziológiát, amelynek bugáti nyelve hamarabb avult el balóghi tartalmánál. Klug élettanán már érezhető, hogy szerzője módszeres experimentátori múlttal bíró fiziológus, aki az olvasmányos szövegbe szőtt szakirodalmi utalásait a saját kísérleteivel is szembesíti. Vagyis nem fordítás helyetti jobb híján tankönyvet pótol, hanem a szükséglethez ír korszerű fiziológiát.

Klug Nándor születési helye a Lőcse közelében levő Kotterbach (Ötösbánya). Szepességi cipszer családból került előbb a bécsi, majd a pesti orvoskarra, ahol 1870-ben avatták orvos-sebész doktorrá és szülészmesterré. A kínálkozó gyógyítási gyakorlat helyett kezdettől jobban vonzotta a laboratórium légköre. Végzése esztendejében vetődött fel az orvos-fizikai tanszék felállításának gondolata, oktatását a kar egyelőre az élettan keretein belül a biofizikus szemléletű Jendrassik Jenőre bízta. Az autodidakta fizikus-matematikus Klug hamar utat talált az egzaktságot annyira respek- táló Jendrassikhoz.

1871-ben az orvosi fizika (akkori nevén orvos-természettan), 1873-tól „A bőr hővezető képességéről” c. dolgozatának megjelenése után az élettan tanársegéde lett, 1874-ben az orvostermészettan tárgyköréből magántanárrá habilitálták. Saját szerkesztésű periméterrel vizsgálta a perifériás színérzést, a nagy tekintélyű Brücke elméletével szemben állította, hogy az infravörös sugarakat a szem fénytörő közege nem nyeli el. Ekkor a még külön nem vált, de már meghirdetett orvostermészettani tanszéket egyedül Klug pályázta meg. Az aspiráló eddigi képzettségét azonban a kar elégtelennek ítélte, ezért 1876-ban féléves ösztöndíjjal Lipcsébe küldte.

A szász választófejedelem székvárosa ebben az időben az orvosi élettan Mekkája volt. K. Ludwig 1869-ben felavatott új intézetében a szövettani és a kémiai mellett már volt külön orvos-fizikai osztály, ahol Klugnak feladata lett volna tanszékvárományossá fejlődni. O azonban végképp a fiziológia mellett maradt. Ludwignál megfordult még: Genersich, Ajtai, Mihálkovics, Tangl és Udránszky, de a legtöbb ország tudna hasonló névsort összeállítani. Klug

az „Arbeiten aus der physiologischen Anstalt zu Leipzig” XI. évfolyamában közöltette a „Zur Physiologie des Temperatursinnes” c. dolgo-zatát. Hazatérése után 1877-ben az élettan nyilvános, rendkívüli tanára lett, 1878-ban megpályázta és megkapta a kolozsvári fiziológia tanszéket. Az orvosi fizika oktatását a bölcsészkari illetékes, Eötvös Loránd vette át.

A Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat és az Erdélyi Múzeum-Egylet Természettudományi Szakosztálya 1865-ben alakult, évi kiadványa az „Orvos-Természettudományi Értesítő”, amelynek orvos-szerkesztője az 1883-ban Budapestre távozott Hőgyes Endre helyett Klug Nándor lett. Szerény felszerelésű intézete foglalkozott a muscarinnak a szívre és a véredényekre kifejtett hatásával. Szép dolgozatot közöltek a kardiogramról. A béka bőrének a széndioxid-kiválasztó szerepét vizsgálva Klug újítása volt a Spallanzani- féle kísérlettől eltérően, hogy a békatüdő kivágása helyett a vaguszidegeket metszette át. A barit-vízzel megkötött szénsavat térfogatos elemzéssel mérte.

Kétkötetes élettan. könyvét a kolozsvári előadásai alapján 1887-ben állította össze. Szívesen tért vissza a neológ nómenklatúráról az internacionális görög–latin szakkifejezésekre, mert – szerinte – az egyéni szájízzel alkotott és még téljesen el nem fogadott műszavak megnehezítik a tanulást. A tankönyvíró stílusához legközelebb a Lenhossék Mihályé áll.

Klug Nándor az 1889/90-es tanév rektora volt. Ekkor került sor az intézet felújítására, de a következő évben már elhagyta Erdély centrumát. Ugyanis 1891-ben meghalt Jendrassik Jenő, nemsokára követte őt az első munkatársa, utódjelöltje, pár hónapja az állatorvosi akadémia kinevezett élettan tanára: Regéczi Nagy Imre. Az 1890-ben akadémiai levelező tagságot nyert Klug (székfoglaló előadása „Az enyv emésztődéséről”) 1891-ben a pesti tanszéket már versenytárs nélkül kapta meg. Kolozsvári utóda Udránszky László lett. Tankönyve 1892-ben átdolgozva és kibővítve újra megjelent, kiadta az „Észlelő könyv” c. élettani gyakorlatát.

A jobb intézeti felszereltség birtokában kutatási területe is kiszélesedett. Olsavszky Viktor munkatársával vizsgálta az izommunka befolyását a foszforsav kiválasztására, amit kutyakísérleteikben tejsav adagolásával is fokozhatónak találtak. 1894-ben lett az Akadémia rendes tagja. Főleg Boas és Brücke nyomán post mortem gyomorból nyerve vizsgálta a pylorus mirigysejtek pepszin-, a fundus-sejtek savtermelő képességét. A kísérleti állatgyomrok pepszinjei közül a kutyáét találta a legerősebbnek, amelynek hatása a hőmérséklet emelésével fokozható. Élettani vizsgálatokat végzett a VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszus távevező versenyén, eredményeit a Magyar Orvosi Archívum 1895. évfolyamában közölte. Nagyon érdekelte a pankreászemésztés. Átlag 200 cm3 thymolos hasnyálmirigy kivonatához külön-külön glicerint, főtt fibrint, főtt keményítőt, olajat vagy stearint adott, és mérte az keményítőt, olajat vagy stearint adott, és mérte adott időegységben a termelődő

széndioxid menynyiségét. Megfigyelte a tífuszban elhaltak hasnyálmirigyének tripszinhiányát. A fehérjeemésztést a biuret reakció adta elszíneződésből spektrofotometriás eljárással elemezte, közel negyven oldalas, áttekinthető táblázatokkal teletűzdelt dolgozata a Mathematikai és Természettudományi Értesítő 1902-es évkönyvében olvasható.

Klug tanítványai voltak: Genersich Gusztáv, Preysz Kornél, Beck Soma, Hőgyes Ferenc, Hirschler Ágoston, Kőrösy Kornél, Benedikt Henrik és egyetlen fia, legfőbb reménysége, ifj. Klug Nándor. Ha az 1898-1908 közötti Orvosi Hetilapokat lapozzuk, főleg az emésztésről és a vérkeringésről írott dolgozataikkal mennyiségben és minőségben egymással szinte versengve idős és ifj. Klug képviselik az élettant.

Még kolozsvári évében járt Itáliában, az olasz egyetemekről a Hetilapban számolt be. A firenzei Academia Medico-fisica Florentina tagja volt. Ludwig tanárral annak 1895-ben bekövetkezett haláláig kapcsolatban maradt. Klug tagja volt a lipcsei élettani társaságnak, Ludwig a magyar akadémiának.

Ereje teljében érte a legnagyobb tragédia, egyetlen fiának elvesztése. Munkakedve többé nem tudott visszatérni, 1909. május 14-én, Tangl Ferenc nekrológjából idézve: „szélhűdés vetett hirtelen, gyötrelemnélküli véget életének”.

A fiziológiában ritkán jelenik meg egy-egy Claude Bernard, Ludwig, Sherrington vagy Pavlov, akik a művészettörténettől kölcsönzött kifejezéssel „stílust teremtő mesterek”. Alapvető munkájuk mögé szélesítenek iskolát a tudományt szóban és írásban közvetítő, a kutatáshoz kedvet teremtő fiziológus kismesterek. Ilyen volt Klug Nándor tanár közel három évtizeden keresztül.

Hugonnai Vilma (1847–1922) és utódai

A medicina napjainkban egyre inkább feminizálódik, okát nehéz lenne kizárólag az egyenjogúsággal magyarázni. Retrosprektíve valószínűleg egy érthető kompenzációs folyamatról van szó, mivel ez a nagy odaadást kívánó humánus hivatás egészen 1869-ig a férfiak privilégiuma volt. A múltban talán sehol nem találunk ilyen kirívóan paradox helyzetet és bántó diszkriminációt a két nem ezirányú képességének megítélésében. Úgy vélték, a nő gyengéd anyai ösztönéből fakadóan alkalmas a betegápolásra, de vizsgálásra, gyógyításra nem. Bábákat is elsősorban a női szemérem engedte a szüléshez. A nő csak nővér lehetett, orvos aligha. Adja be az előírt gyógyszert, etesse meg a beteget, ürítse ki az ágytálat, ezer apró kisegítő munkát végezzen, de az alkotó feladat a férfiaké. Csak a középkori salernoi iskola női tagjai, több esetben tanárai (Abella, Guarna, Trotula) voltak a kivételek, de hová lett a festői latin öböl híres iskolája? Beledermedt a későközépkori árnyékvilágba, melyből a nagy itáliai újjászületés sem ébresztette fel. Csak a klasszikus strófák hirdették a „régi dicsőség" szabad szellemét, lefordítva később a nemzeti nyelvekre.

A kicsiny Svájc, Erasmus, Paracelsus és pápai Párizs nyugodt otthona volt. Az előítéletekkel szakító, Bázel helyett ezúttal Zürich, ahol Solferino után tíz esztendővel, tehát 1869-ben eltörölték a megkülönböztetést, egyenlő esélyt adva (de nem biztosítva) mindkét nemnek az orvosdoktori oklevél megszerzésére. A francia szépirodalom egyengette előttük az utat. George Sand ekkor már pukkasztotta a polgárokat azzal, hogy nadrágban járt, rövid frizurát hordott és cigarettázott.

Kritikusait pedig kitűnő regényivel. Nem állítjuk, hogy a zürichi egyetem parókiás professzorait a „Mauprat" elolvasása inspirálta volna erre az újszerű elhatározásra, ám a szüfrazsett-szellem kétségtelen a levegőben volt és indirekt hatott is. Még kevésbé szerencsésen is, lásd Petőfi özvegyének „meghökkentő magatartását".

Az első magyar orvosnő előtt aligha lebegett szépirodalmi példa. Hugonnai Vilma (szül. 1847-ben), 18 évesen ment férjhez a parádpusztai földbirtokoshoz Szilassy Györgyhöz. Mindent olvasott, csak szépirodalmat nem. A fiziognómiával foglalkozó ismeretlenül is erős akaratot olvasna le fényképéről. Tudjuk, nem volt híján ennek a tulajdonságnak. Kedélybetegként ismerte meg az orvosi hivatást, s gyógyulását csak a gyógyítás elsajátításával tudta a továbbiakban elképzelni. Jól jött 1872, mert ekkor már külföldi hölgyeket is felvettek Európa egyetlen koedukációs egyetemére. Ékszereinek egy részét pénzzé téve elindult hát

Hugonnai Vilma grófnő, hogy rangrejtve az első orvosnő legen belőle.

Sikerült is. 1879-ben avatták orvosdoktorrá, majd 1890-ig a zürichi kórház sebészeti osztályán dolgozott. Disszertációját a croup miatti gégeoperációról írta. Munkájában sikeresnek mutatkozott ő mégis hazajött. Nem hangoztatott hazaszeretetből (persze abból is), ám Svájcban női orvosok közül ő csak az egyik, itthon viszont az első!

Diplomáját hét esztendei várakozás után csak 1879.ben nosztrifikálták, nem kis vihart kavarva a tanári karban. Még előtte 1884-brn elvált első férjétől. 1887-ben pedig újra férjhez ment a szellemileg hozzá jobban illő Wartha Vince kémikus műegyetemi tanárhoz, akitől csak annak halála választotta el, az első világháború kitörésének évében. Waartháné Hugonnai Vilma az országos Nőképző Egyesület tanára lett, ahol egészségtant adott elő, majd a Szabad Líceumben tartott higiéniai előadásokat. Nem elhanyagolható a felvilágosító irodalmi tevékenysége. Ismertebb művei: „Egészségtani előadások nők számára" (19049, valamint Fischer-Dückelmenn könyvének magyarító átdolgozása: „A nő mint háziorvos" (1907), melynek kétkötetes példányai ma is feltűnnek az antikváriumok polcain, hogy hamar gazdára találjanak.

Ez a szép szecessziós fedelű mű a legszerencsésebb szerkesztésű és legszemléltetőbb ábrákkal ellátott népszerűsítő könyv, amely valaha megjelent. Hogy századunk prűd elején a nemiszervek bemutatásától az akkori antikoncipiens eszközök (vattagombóc a méhszájra, occlusív pessariumok) helyes alkalmazásának ismertetéséig ilyen nyíltan írjanak, valóban meglépő. Akár a hallócsővel ellátott legyező, csökkent hallású hölgyek társalgásához.

Mint említettük, 1914-ben alig volt ideje saját gyászához, kitört a világháború ő pedig elvégezte a Dollinger professzor vezette hadisebészeti tanfolyamot. Később a Műegyetem Hadikórház Hölgybizottságának elnökévé választották.

Közel hetvenévesen a sebesültek egyik legodaadóbb gyógyítója. Tapasztalatait szaklapokban többször leírta, tanácsokat adva orvosoknak, orvosnőknek, ápolónőknek egyaránt.

Amit elvállalt, férfiakat megszégyenítő szívóssággal végig csinálta. A nagy világégés keservesen igazolta Hugonnai Vilma oklevelének indokoltságát, a pályatársnők nélkülözhetetlenségét.

Így lett egy grófnő kezdetben különcködésnek tetsző magatartásából követésre méltó példa.

Átélte a háborút, 1922. március 22-én hunyt el. Elégedetten, mert halálakor már több száz orvosnő, a gyógyító rend 7%-a, a szebbik nemből rekrutálódott Magyarországon. Ez az arány 1947-ben elérte a 15 %-t, majd 1956-ban – amikor e sorok íróját avatták – évfolyamunk egynegyede, tehát 25%-a volt nőnemű

Közülük négy professzor került ki, egyike Zajácz Magda, a szemészet tanára. Az egyenrangúságot a katedrán is igazolta.

Utánunk az arány egyre inkább eltolódott a női végzősök javára olyannyira, hogy három évtizeddel később már meghaladta az ötven százalékot

Laufenauer Károly (1848–1901), a magyar ideg- és elmegyógyászat klinikai-tudományos megteremtője

A méltán világhírű hazai agykutatás aránylag rövid múlta tekinthet vissza. Lenhossék József idegszövettani kutatásaival kezdődött, amelyet Balogh Kálmán neurofiziológiai vizsgálatai egészítettek ki. „Az agy féltekének és a kis agynak működéséről" írott monográfiája (1) kitűnő kiindulásul szolgált a klinikai ideggyógyászathoz. Kortársuk, Schwartzer Ferenc a morfológiailag még megfoghatatlan lelki betegségek kezelése terén lett úttörő, noha önálló tanszékhez soha nem jutott. E tudós triász munkásságának eredményeit jeles tanítványuk, Laufenauer Károly egyesítette korszerű ideg- és elmegyógyászattá, de tantárgyként csak az utóbbit adta elő 1882-től, a száz évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig. Őt tekinthetjük tehát a kettős diszciplína első hazai képviselőjének. Intézetéből nőtt ki a híres Schaffer-iskola, tanítványaiból (Miskolczy Dezső, Sántha Kálmán, Környei István) máig ható mesterek lettek, akik az „agykutatás századában" mindig a legmagasabb szintet képviselték.

Laufenauer Károly Székesfehérvárott született 1848. július 17-én. Szüleinek vagyontalan voltát az akadémiai nekrológ írója is hangsúlyozta (4). Középiskoláit királyi városában végezte, majd a pesti medicinára iratkozott, ahol 1873-ban kitűnő minősítéssel lege artis orvosdoktorrá avatták. Már medikusként bejárt Schwartzer Ferenc magán „őrüldéjébe", társai nem kis furcsallására. Hiszen a pszichiátria akkor még az elismertség határán kívül esett, az elmegyógyászokat afféle szerzetesi fegyelmet fogadó önkéntes ápolóknak tekintették, akik az eredmény reménye nélkül vállaltak egész életre szóló sorsközösséget ápoltjaikkal. Így látszott kívülről, de a fiatal másodorvos belülről már mást, többet tapasztalt. Azt, hogy a lelki betegek között alig akad „megkötözni való" dühöngő, így a hagyományos tébolydák börtönjellegén sürgősen változtatni kell. Hároméves tapasztalata, valamint a külföldi statisztikák alapján kitűnő kis monográfiát írt e bonyolult gond megoldási javaslatáról (6). Szerinte a három legfőbb ok: a civilizáció, az iszákosság és az öröklődés. Közülük az elsőt nem lehet befolyásolni, a másik kettőt viszont szükséges. A zsúfoltság megszűntetése, valamint a bentlakók foglalkoztatása, a „no restraint" humánus szellemének meghonosítása olyan kedvező irányba mutat, amely szabad bejárású kórházi jelleget biztosít az épületnek. Így lett az „őrülde" majd tébolyda, végül elmegyógyintézet. A betegek kolóniákban dolgoztak, bizonyos fokig önellátókká váltak, s ez hidat jelentett a külvilág felé. A szabadságot biztosító intézetek építése mellett már ekkor hangsúlyozta az elmekórtan egyetemi oktatásának fontosságát, különösen törvényszéki szempontból.

A karon kívüli fiatal orvos tevékenységére hamar felfigyeltek a jószemű illetékesek. Két esztendei ösztöndíjat szavaztak meg neki, miként Tauffer Vilmosnak. Egyiket Meynert bécsi, a másikat Westphal berlini híres intézetében töltötte. Igaz, mindketten elsősorban a neurológia pápái voltak, de a császárváros egyetemén Krafft-Ebing adta elő a pszichiátriát, így a korszerű elmegyógyászat elsajátításáért elég volt a szomszéd intézetbe mennie. Nem véletlen, hogy az ő tankönyvét (5) fordította le magyarra. Meynert mellón már 1877-ben elküldte az Orvosi Hetilapnak „Az elsődleges téboly kérdésének jelenlegi álláspontjáról" szóló beszámolóját. A Kétly Károly professzor nekrológjában említett „kettős hídképződés" című cikkével a nevezett évfolyamban nem találkoztam, pedig a híres Hőgyes-féle Millenniumi Emlékkönyv (3) szintén regisztrálja. Pszichiátriai érdeklődését bizonyítják további úti levelei. Bécsből elindulva meglátogatta a Kratochwill tanár vezetése alatt álló prágai, azt követően a drezdai, a lipcsei és kevésbé ismert intézeteket. Mindenütt a „no restraint" gyakorlatának bevezetését észlelte. Nagyon meglepődött, amikor a coldlitzi kolónián az ápoltakat éles szerszámokkal látta aratni. A veszély legcsekélyebb jele nélkül. Érdekes, hogy berlini beszámolójában a világhírű Westphal nevét meg sem említi, elvégre elsősorban az elmebetegügy érdekelte. Megvalósulni látta azon elképzeléseit, amelyekről már elindulása előtt javaslatokat írt.

Hazatérése után 1878-ban az elmegyógyászat tárgyköréből magántanárrá habilitálták, s a Lipót-mezei Tébolyda másodorvosa lett, ahol a boncolást is maga végezte. Közben folytatta az idegélettani kutatásait, ennek lett eredménye a „Vizsgálatok az agy corticalis látómezejéről" című monográfiája (7), amelyet Balogh Kálmán mutatott be a MTA III. osztályának 1879. június 23-i ülésén. Kísérleteit egy állatvédő ma bizonyára elborzadva olvasná. Kölyök-macskákat vakított meg, hogy megfigyelhesse a nyakszirtlebeny csökevényes fejlődését, valamint élő nyulak agyi hátsó lebenyét irtotta ki a látás elvesztésének megállapítására. Másutt szintén ezt tették a tudomány érdekében, az állatkínzás legcsekélyebb szándéka nélkül.

A nagy reményekre jogosító fiatal tudós 1881-től kapott önálló elmebeteg-megfigyelő fiókosztályt a Rókus Kórházon belül. Az 1881/82-es tanévtől végre felvett tárgy lett az elmekórtan. A tanszékre Markusovszky és Balogit Kálmán javaslata alapján az akkor 34 éves Laufenauer Károlyt nevezték ki, az új katedrát a régi kórházban helyezték el.

Az oktatásra átengedett 50 ágyas elmebeteg-megfigyelő 1884-ben 12 férőhelyes idegosztállyal bővült (2). Majd az elmebeteg részleget 1889-ben Budára, egy átalakított bérházba szállásolták, igazgatási szempontból pedig a Szent János Kórházhoz csatolták. Az ideg- és elmekórtani tanszék az Üllői út 26. szám alatti központi épületbe került. Ezzel az intéz-kedéssel feladatát nagyon megnehezítették.

Laufenauer Károly rendkívüli tanár közben valósággal „ontotta" a jobbnál jobb

dolgozatokat. Fő témaköre az idiotizmus és kretenizmus, a paralysis progressziva, az epilepszia, a koponyasérülésekből származó elmebajok és az agy gócbántalmai, továbbá gerincvelőbántalmakkal járó elmebetegségek. Az Orvosi Hetilap mellett (ne feledjük, Markusovszky és Balogh Kálmán volt a két legfőbb támogatója) írt a Közegészségügyi Lapokba, a Zentralblatt f. d. med. Wissenschaft, a Zentralblatt für Nervenheilkunde, a Therapeutisches Zentralblatt, továbbá a Nouvelle Iconographie de la Salpetriere rangos számaiba. „A gonosztevők agyfelületének alkatáról" című közleményéből kiderül, hogy Benedikt bécsi tanárral egyetértve ő is a kéregállomány csökkenését, a tekervények közötti kevesebb áthidalást, a homloklebeny tekervényeinek rövidségét észlelte, ugyanakkor nem voltak elhanyagolhatóak a lezajlott encephalitisek nyomai (8). A Hetilap ugyanazon évfolyamában cikksorozatot közölt a corticalis epilepsziáról. Charcot hatására behatóan foglalkozott hipnózissal. Ahogy Kétly írta: „Hőgyes Endrével szövetkezve, az ide vonatkozó tünemények kutatása közben több fontos élettani törvényt derítettek fel. Különösen érdekes ezen vizsgálatokból kifolyólag azon új tények felfedezése, hogy hipnotizált nőknél a retináról fénnyel, a hallóideg végkészülékéről hangokkal a test bizonyos izmaiban összehúzódásokat lehet létesíteni (4). A „Des contractures spontanées et provoquées de la langue chez les hystero-épileptiques" című cikkét a párizsi Salpetriere lapja is leközölte. Népszerűsítő előadásokat szintén szívesen tartott. A k. m. Természettudományi Társulatban szépen és közérthetően értekezett az emlékezőtehetségről. „Az emlékezet a múltnak sírja, az ábránd a jövő bölcsője" – állapította meg. A fantázia és ábránd azonos fogalmak, amelyekből kellő tehetség birtokában a Jókai- és Scott-szintű írók élnek. Az álomkép nem egyéb, mint öntudat nélküli emlékezés. Kellő kritikával illeti a mesmeri magnetizmust, amelyet Nansen újra divatba hozott. Kedveli a költői fogalmazást. „Az emlékezet gyors rajzoló és kiszínezi gondolatainkra". Ez azonban soha nem történt a tudományosság rovására.

Az 1890/91-es tanévtől nyilvános rendes tanári kinevezést nyert. Meghívták a Magyar Jogászegyletbe, ahol „kétes elmeállapotok a törvényszék előtt" címmel tartott nagy sikerű előadást. A beszámíthatóság fokát csakis pszichopatológus állapíthatja meg – állította. Ez akkor még egyáltalán nem volt nyilvánvaló. Előadói képességeit a Természettudományi Társulat népszerűsítő estéin kamatoztatta. A Magyar Tudományos Akadémia 1898-ban levelező tagjává választotta. A Bókay-Kétly-Korányi-féle belgyógyászati nagy kézikönyv VI. kötetébe ő írta a „Hűdéses elmezavar", a „Vízfejűség', a „Maladie des tics', a „Hysteria", valamint a „Neurasthenia" fejezeteket, imponáló klinikai tapasztalatokkal és kellő szakirodalmi tájékozottsággal hitelesítve. Az „Előadások az idegélet világából" című könyve 1899-ben jelent meg (9). Nyolc fejezetre osztott: I. Az idegességről általában, II. Járványos idegbajok: taran-

tizmus, ördögűzés, aacheni és strassburgi pszichotikus járványok, III. Az előző folytatása: főleg a magyarországi boszorkányperek, IV. Az idegesség okai: hajlam, külső tényezők, V. Az idegesség gyógyítása és hipnotizmus, VI. Braid, Charcot és Bernheim tanai a hipnotizmusról, asztaltáncoltatás, szuggeszció, hipnózis a gyógyítás szolgálatában, VII. Idegesség a családi életben, férj, feleség, házasság, szerelem, gyermekek, VIII. A kedély- és idegbajosok életéből. A címek alig engedik sejtetni a remek tartalmat. A járványos idegbajok című fejezet képekkel illusztrált kultur- és orvostörténeti összefoglaló. A függelékben részleteket közöl az 1730-1758 között lefolytatott hódmezővásárhelyi boszorkányperekből. Paracelsus és Weyer cáfolták először a boszorkányok és démonok betegséget okozó szerepét, ám ahogy a szerző írja: „a histerio-epilepsiás páciensek ma is mutathatnak ördög-megszállta tüneteket." A könyv ismertetése több teret érdemelne, de így is kitűnik talán, milyen művelt pszichiáter volt ez a fiatal professzor.

Magánemberként szerette a társaságot, de jelentéktelen külsejére hivatkozva soha nem nősült meg.

Képet csak a Vasárnapi Újság őriz róla (12). Nagyon megviselte imádott édesanyjának elvesztése 1892 tavaszán. Tanítványai igyekeztek pótolni a családi meleget. Mellette nőtt jelentős elmegyógyásszá a később tanszéki utód Moravcsik Ernő Emil, s intézetéből emelkedett ki Schaffer Károly, aki mesterét „a morphologiai alapon nyugvó neurologia honi megalapítójának" nevezte (12). További tanítványai: Pándy Kálmán, Sarbó Artúr, Ranschburg Pál és Hudovernig Károly. Nagyszerű névsor. Nyírd Gyula szintén elsősorban az iskolateremtő mester szerepét emeli ki (10). Bármennyire kivételes előadónak bizonyult, a klinikai betegbemutatáshoz hallgatóinak őt a nehezen megközelíthető Budára kellett követni. Erre nem mindenki vállalkozott. Nem értette ezt az ésszerűtlen megoldást, de elfogadta a kedvezőtlen feltételeket. Szeretett a természetben szemlélődni, zenét hallgatni, élvezni a művészetek nagyszerűségét. Gyulladás miatt átesett egy fülműtéten, hallása megromlott, az addig barátkozó ember visszahúzódóvá vált. Nem panaszkodott, bár lett volna mire.

Az 1901. esztendő tavasza gyászkeretes a magyar medicina múltjában. Március 10-én, viszonylag fiatalon elhunyt a kar egyik büszkesége: Fodor József, majd április 27-én alig 53 éves korában Laufenauer Károly szíve mondta fel a szolgálatot. Koszorúerében elzáró vérrögöt találtak.

Az Orvosi Hetilap hasábjain a tanítvány és tanszéki utód Moravcsik Ernő Emil búcsúztatta. A versenytárs Gyógyászat szintén szép nekrológgal tisztelgett emléke előtt, noha egyetlen cikket nem írt bele.

A későbbiek közül kiemelkedik Pisztora Ferenc szakszerű méltatása (11) . A már többször

idézett akadémiai emlékbeszédet Kétly Károly tartotta 1902. április 28-án, mivel közvetlen tanítványai között akkor még nem akadt akadémikus. Az Akadémián arra csak akadémikus vállalkozhatott.

Az ideg- és elmegyógyászat hazai históriájában Laufenauer az alfa. A csodálatos folytatás hozzá nyúlik vissza, korai halálának századik évfordulóján.

IRODALOM: 1. Balogh K.: Az agy féltekéinek és a kis agynak működéséről. Akadémia, Budapest, 1876. – 2. Hollán H.: A Rókus Kórház története. Medicina, Budapest, 1967, 100. old. – 3. Hőgyes E.: Millenniumi Emlékkönyv. Athaeneum, Budapest, 1896, 710. old. – 4. Kétly K.: Emlékbeszéd Laufenauer Károly levelező tag felett. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1902. – 5. Krafft-Ebing R.: Az elmebetegségek tankönyve I-II. (ford.: Laufenauer Károly) MOKTK. Budapest, 1883. – 6. Laufenauer K.: Az elmegyógyintézetek túltömöttsége, annak okai- és elhárításáról. Budapest, 1875. – 7. Laufenauer K.: Vizsgálatok az agy corticalis látómezejéről. Akadémia. Budapest, 1879. – 8. Laufenauer K.: A gonosztevők agyfelületének alkatáról. Orv. Hetil., Közeg. és Törv. Orvostan mell., 1881, 1. sz. – 9. Laufenauer K.: Előadások az idegélet világából. Franklin, Budapest, 1899. – 10. Nyírő Gy.: Psychiatria. Medicina, Budapest, 1965, 675 old. – 11. Pisztora F.: A 100 éves budapesti Pszichiátriai Tanszék és Klinika kezdeti időszaka Laufenauer Károly (1882–1901) és Moravcsik E. Emil (1901–1925) professzorsága alatt. Ideggy. Szle. 1983, 36, 193–209. – 12. Tariska I.: Gondolatok az elmekórtan és a neuropathologia viszonyáról Magyarországon. In: Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve. Szerk.: Budapest, 1968, 248. old. – 13. Vasárnapi Újság. 1894, 85. sz.

Az első magyar gastroenterológus: Müller Kálmán (1849–1926)

Az emlékkönyv megjelenésekor Jendrassik, Korányi, Hirschler és Hőgyes már nem voltak az élők sorában. A társaság nevében egy névtelen inspiráló csatolt a kötethez egy múltat tisztelő szerkesztői bevezetést. Az anonim szerző kilétét Korányi Sándor fedte fel az 1926. évi Orvosi Hetilap 46. számában közzétett nekrológjában. „Ha a kegyelet az orvosi tudomány magyar mestereinek első sorozatát meg fogja toldani egy másodikkal, akkor abban Müller Kálmán alakja előkelő helyet fog elfoglalni”- mert ő volt a névtelen bevezető írója. Tegyük hozzá, nem így történt. A következő összefoglaló éppen 45 évvel később jelent meg, de abban Müller Kálmán már nem kapott helyet. Noha rászolgált volna a szakmán belüli sokoldalúságával és az igazi nagy szervezők érdemével. Ezt igyekszünk szerényen pótolni, születésének 150. évfordulója alkalmából. (az írás 10 éve született – a szerk!)

Pesten a Rákóczi út 12. szám alatti Megváltóhoz címzett gyógyszertár tulajdonosa 1849-ben, a szabadságharc alatt, a magyarul törve beszélő Müller Bernát patikus volt. Ugyanebben a történelmi időben a ház második emeltén egy fiatal honvédszázados lakott ifjú hitvesével és pár hónapos fiacskájával, sajnos nem sokáig. Március 8-án Müller gyógyszerészéknek is fiuk született, akit Kálmánnak kereszteltek, de neki már nem adatott meg apja lakótársát személyesen megismerni, sem annak Zoltán fiával házipajtásként játszani. Az a honvédtiszt ugyanis Petőfi Sándor volt.

A pesti diák Müller Kálmán a németül ismert szakíró gyógyszerész apában már a hazai patikaügy szerény és szívós szorgalmazóját is tisztelhette. Amikor a szülők orvosságillatú otthonából az orvosi egyetemre szánta magát, apját az ugyanakkor megalakuló /1868/ Országos Közegészségügyi Tanács egyik első farmakológus tagjává választották. Müller Bernát több évtized alatti érdemeit a gyógyszerésztörténet számon tartja a fiával együtt, aki mindig sokat törődött a gyógyszerészekkel. / Például amikor a taksakészítő bizottság tagjait nem engedte felülről kijelölni. Bécsben doktorálva orvos-sebészi és szülészi oklevelet szerzett. majd a tehetős apa segítségével a nyugat-európai orvostudomány két riválisfellegvárába, Berlinbe és Párizsba ment körülnéző tanulmányútra, hogy 1874-ben hazatérve, egy éven belül a „hasbetegségek kór- és gyógytanából” magántanárrá habilitálták.

Ettől számítva elég felsorolni fontos munkahelyeit, valóságos funkcióit és soirányú igénybevételét. Így 1881-ben a Rókushoz tartozó barakk-kórház napidíjasa, 1882-ben már az anyaintézet megbízott főorvosa. A rendkívüli tanári cím megszerzése után 1885-tôl a bölcsészeten és a műegyetemen adta elő az egészségtant. A magyar és német nyelven megjelent

dolgozatainak számával csak a külföldi tudományos társaságok tagsági felsorolása vetekedhet. Közleményeiből kitűnik, hogy szerzőjüket elsősorban az emésztőszervi betegségek érdekelték, személyében tehát az első hazai gastroenterológust tisztelhetjük. Az Orvosi Hetilap hetvenes-nyolcvanas évfolyamaiban tallózgatva a következő címek találhatók: „A heveny májsorvadás egy esete", „A léprepedés casuistikájához „, „Adat a szövetközi májlob tanához", „Ideges dyspepsia", „Ideges bélbajokról", „A gyomortágulás viszonyai", vagyis elsők között figyelt fel a vegetativ diszfunkciókra. Ugyanezen témakörből a „Wiener meg. Wochenschrift", valamint a „Pester med. chir. Presse" is közölt német nyelvű változatokat.

A Rókus-kórház igazgatójává 1887-ben nevezték ki, és 1911-ig látta el e nagyon fontos teendőket. Adminisztratív teendői között is mindvégig megmaradt igazi klinikusnak. Direktori munkásságát kollégái-tisztelői egy igen szép éremmel örökítették meg. Előlapján szép szakállas feje jobbra néző profilban, fölül félkörívben Báró Müller Kálmán, majd jobbról balra folytatólagosan: professzor, kórházigazgatónak, munkatársai Tarkója mögött Beck Ö. Fülöp jól ismert mesterjele. Hátlapján jobbról balra a sziklát görgető sziszifusz, fent az 1887-1911 közötti dátum.

Direktorsága mellett alelnöke volt a Közegészségügyi Tanácsnak, a Budapesti Gyakorló Orvosok Segítő Egyesületének, A Tisztiorvosi Vizsgák Országos Bizottságának. Elnöke az Országos Balneológiai Egyesület Orvosi Szakosztályának, nem szólva a sok megyebeli tiszteletbeli tisztségről. A Hőgyes-féle Millenniumi emlékkönyv szerint a The British Institute of Public Health, a madridi Sociedad Espanola de Higiene mellett még huszonegy jelentős külföldi orvosi egyesületnek volt a rendes, vagy tiszteletbeli tagja. Kortársai közül a legtöbbnek. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének XXI. kötetét Gerlóczy Gyulával és Dulácska Gézával együtt ő szerkesztette. Az 1882. évi nagygyülésen A tuberkulózisról tartott előadást, az 1891. évi Orvosi Hetilapban a Koch-féle „Tuberkulózis alkalmazása körül szerzett eddigi tapasztalatokról" számolt be, nagy reményekkel. Ezt főleg a Korányi Frigyes érzett baráti tisztelete ihlette. Müller, Korányi és Markusovszky együtt szervezték a sünidőbeli orvostovábbképző tanfolyamokat. Ezek jelentőségét aligha szükséges hangsúlyozni. Megtették az illet ékesek 1983-ban a 100 éves a magyar orvostovábbképzés című kiadvány lapjain.

A Varga Lajos dr. által közölt Korányi Frigyes-levélből tudjuk / Orvosi Hetilap, 1960,101,353/, hogy a fővárosi kórházak korszerűsítésében az ügyek szakreferenseként mekkora szerepe volt Müller Kálmánnak. Továbbá: „hogy 1890-ik évben kieszközölte az ebvész ragályzott betegeknek a fővárosi kórházban való befogadását és így lehetővé tette a Pasteur Intézet felállítását."

Ugyancsak érdeme volt a trachoma osztály létesítésében, végül nem utolsó sorban az 1894. évi Budapesten tartott Nemzetközi Demográfiai és Közegészségügyi Kongresszus megszervezése. Az Országos Közegészségügyi Tanács elnöke - Korányi Frigyes - a belügyminiszterhez szóló levelében javasolta Müller Kálmán alelnök miniszteri tanácsosi címmel történő felruházását.

Meg is kapta 1896-ban. Az irányításával kidolgozott kórházi és egészségügyi reformok jó része azonban megvalósítatlan maradt. A két Korányi és a két Schwartzer mellett szakmai munkájáért a kor legnagyobb társadalmi megbecsülésül bárói címet kapott. 1911-ben a tbc elleni küzdelem kormánybiztosa volt. A nyugdíjba vonuló rk. Tanár 1913-ban a Királyi Orvosegyesület Naggyűlésén Korányi Frigyesről mondott emlékbeszédet. Meghatottan idézte fel a hazai tbc-ellenes küzdelem új fejezetét nyitó élményt, midőn 1894-ben a budapesti kongresszuson Korányi bejelentette az első hazai szanatórium létesítésének feladatát.

A nagy orvosnemzedék nyugdíjas tagjaként melengette a hagyományokat az első világháború megrázkódtatásai után. Tartott a kor történelmi érzékének hiányától hazánkban, „ahol minden a szónoklatokra van alapítva.” A Markusovszky Társaság gondozásában megjelent Korányi-fejezetet is ő írta. Nemcsak a nagy orvost, de atyai jó barátját is tisztelte benne.

Müller Kálmánt halálakor az Orvosi Hetilapban Korányi Sándor, a temetésénél Tauffer Vilmos búcsúztatta a kivételesen tiszteltek kijáró keresetlen egyszerű szavakkal. Végakarata szerint minden ceremónia nélkül helyezték apja mellé. Az első hazai gastroenterológust, aki a legnagyobb magyar orvosnevelők közé tartozik.

Liebermann Leó (1852–1926), a közegészségtan óriása

Az egyik legsokoldalúbb magyar kutató eredményekben gazdag pályafutása nagyjából két fő szakaszra osztható: 1. amikor az állatorvosi tanintézetben, majd főiskolán 1879-1902 között a korszerű kémiát oktatta. 2. Fodor József nehéz örökébe lépve 1902-től közel negyedszázadig volt a hazai higiéne első számú szaktekintélye és a közegészségtani tanszék vezetője. Bennünket elsősorban az utóbbi érdekel, amit viszont nehéz az első periódus nélkül megérteni. Osztrák professzor is lehetett volna, de szerencsénkre másképp döntött és vált a magyarországi biokémia, embriokémia, immunkémia és az élelmiszer-kémia meghatározó alakjává.

Liebermann Leó 1852. november 28-án látta meg a napvilágot a Tiszántúl szellemi központjában. Az orvos Liebermann Ábris a debreceni cívisek között nagy népszerűségnek örvendett. Tehetséges fiát a nagyhírű kollégiumba íratta, ahol kitűnő alapképzést kapott. Találkozhatott Hőgyes Endrével, aki ott akkor már öregdiák volt. Egyetemre viszont valószínűleg nyelvi megfontolásból Bécsbe jelentkezett, de oklevelét végül nem a Burg árnyékában szerezte meg. Eredetileg sebésznek készült, így hallgathatta a morfológia pápáját, a magyar medikusok császárvárosi pártfogóját, Hyrtl professzort, aki hamar felismerte benne a jövő vegyészét. Alig húsz esztendős, amikor a tekintélyes Wiener allgemeine medizinische Zeitung közölte a kisvérkör fiziológiájával foglalkozó írását. Két év múlva még a doktorátus előtt meghívták Innsbruck egyetemének orvosvegytani intézetébe. Tirol fővárosában tette le utolsó vizsgáit és nyert oklevelet. A friss diplomás tanársegéd vezető posztjában rászolgált a bizalomra, még 1874-ben a paralbuminról cikket küldött a patológiai és farmakológiai archívumba, az Orvosi Hetilapnál pedig „A hugyany és húgysav mennyiségi viszonya a hugyban tüdősorvadásnál” című közleményével jelentkezett (6). Vizsgálatai még bécsi keltezésűek, táblázatokban mutatta ki a húgysav mennyiségi növekedését a hugyany rovására, a csökkent légzési felületű tbc-s betegeknél. Nevét itthon is hamar megjegyezték. Oklevelének kézhezvétele után 1875-ben a vegyészet rohamléptekkel fejlődő tudományából magántanárrá habilitálták. Német nyelvű szaklapokban egymás után jelentek meg főleg a fehérje kémiájával foglalkozó analitikus vizsgálati cikkei. Ezekre figyelt fel Than Károly, a hazai kémia vitathatatlan tekintélye, az ő javaslatára hívta haza Trefort Ágost kultuszminiszter és nevezte ki 1879-ben az akkor még m. kir. állatorvosi tanintézet 1879-ben felállított kémiai tanszékének az élére (1).

Német nyelvű korábbi fórumaihoz hű maradt, elvégre többek között a Pflügers Archiv für Physiologie, a Berichte der deutschen chem. Gesellschaft in Berlin és az Oesterr. Badezeitung

közölte az írásait. Hazajövetele előtt 1878-ban a budapesti egyetem bölcsészeti karán is megerősítették magántanári képesítését, majd kinevezése után az oktatás mellett, amikor önállósult a főiskola, 1881-ben megbízták az állami vegykísérleti állomás megszervezésével és vezetésével, amelyet rövidesen Országos Kémiai Intézetté fejlesztett, ennek a napjainkig is virágzó Mezőgazdasági Minősítő Intézetnek igazgatói tisztét 1902-ig látta el (5).

Közben a publikálást sem hanyagolta. A Budapesti kir. Orvosegylet Évkönyve 1879-ben hozta a „Kísérletek a permetezett folyadékok beleheléséről" című közleményét, 1880-ban pedig a stuttgarti Enke Verlag megjelentette a Grundzüge der Chemie des Mentben című könyvét. Noha az állami vegykísérleti állomás mindössze egyetlen helyiségből állott, felbecsülhetetlen értékű munkát végeztek benne. Értekeztek a kénsav kimutatásáról a borban és más folyadékban, új módszert dolgoztak ki a petróleum lobbanási pontjának meghatározására. Villany helyett akkor még ez volt a fő világítási forrás. Megállapították a könnyen olvadó fémek és öntvények olvadási pontját az ipari üzemeknek. Intézete már ekkor foglalkozott a „hulladékvízek" fertőtlenítésével, az alkaloidák kémiai elemzésével. Az élelmiszeriparban a tej, a hús és tojás tartósításával, az olajsajtolókból kikerülő pogácsák zsírtartalmának meghatározásával, a különböző eredetű cukrok vizsgálatával, az ólomszennyezés kimutatásával. A lista távolról sem teljes, a takarmányvermeléstől a szeszfinomításig, a gőzkazánfal megóvásától a magyar borok festékanyagának elemzéséig nem létezett számukra idegen terület. Az Orvosi Hetilap 1887. évfolyamának közegészségügyi melléklete hozta „Az ivóvíz megítélése keménység és hőfok szempontjából, különös tekintettel a tatai forrásvizekre" hosszú című kétrészes tanulmányát. Megállapította, hogy a 20 °C-ú, közepes keménységű víz „nem okozhat aggályokat sem egészségi, sem pedig technikai szempontból". Ez utóbbi alatt természetesen a vízkőlerakódást értette. Ugyanezen évfolyam 24. számában olvasható: „Hogyan kell az ismert fehérnye-reactiót sósavval megejteni, s hogyan lehet azt a kis mennyiségű fehérnye kimutatására a vizeletben alkalmazni?" Ezt a módszert később a szalicilsav alkalmazása kiszorította. E zsúfolt évben az orvosi fakultáson a „törvényszéki és orvosrendőri vegytan" tárgyköréből magántanárrá minősítették, s ez után a jogi karon előadta a közegészségügyi törvényt. Fodor József 1887-ben indította el az Egészség című folyóiratot. Már az első évfolyamban „Liebermann Leo tanár, a budapesti m. kir. vegykísérleti állomás főnöke" az Országos Közegészségügyi Egyesület felkérésére ismertető sorozatot írt a fontosabb tápszerek és élvezeti anyagok „népszerű vizsgálatáról". Főképp a háziasszonyok kezébe kívánt olyan útmutatásokat adni, amelyekhez sem külön szakértelem, sem laboratóriumi felszerelés nem szükséges. Például a jó tejből egy csepp a hüvelykujj körmén „domborúan megáll", míg a hígított kékes színű és könnyen szétfolyik. A hozzáadott liszt a pohár fenekére hamar leülepszik. A romlást akadályozó szóda

pedig ecet hatására pezseg. Tiszta vajból sem víz, sem spiritusz nem vesz fel festőanyagot. Lisztben az idegen anyag közönséges ecettel szintén kimutatható. A professzor készüléket konstruált a sikér vizsgálatára, melyben a kimosott sikért golyó alakúvá sütötte zsírban, s a golyó térfogatát meghatározta (11). Borhamisításnál jól felrázva a habot kell nézni, amely általában fehér marad, de déli fajtáknál lehet violavörös színű is. Megbízhatóbb a Goulard-víz hozzáadása, közönséges itatóspapíron történő átszűrése. Színes folt csak a festett bor után marad. Az általa irányított borvizsgáló állomáson rengeteg változatot kipróbáltak. Fűszerek közül már akkor is főleg a paprikát színezték (azóta sem ment ki a divatból!) pl. téglaporral, amely tömény sós oldatban lerakódik a kristályréteg fölé.

Budapest vízzel való ellátásának tervezésekor Fodor, Markusovszky és a geológus Szabó József egyaránt kikérte véleményét. Intézetét 1890-tót 13 szobára bővülten a földművelésügyi minisztérium épületébe helyezték át, a későbbi Keleti Károly utcai korszerű komplexumnak már más lett az igazgatója. Az Állategészségügyi Évkönyvekben megjelent embriókémiai vizsgálatai úttörő jelentőségűek. Többek között foglalkozott a lóhúgy foszforsavtartalmának meghatározásával, az erdők aszály elleni szerepének bebizonyításával és főleg a kolloid platina és a fermentek katalitikus hatásának hidrogén-peroxidon történő összehasonlításával (1). Ez utóbbi vizsgálatait később nem folytatta. A Chemia tankönyvének első kiadása 1900-ban jelent meg (7), a földművelésügyi miniszter támogatásával még három kiadás követte. Társszerzője a tehetséges tanítvány és későbbi utód Bugarszky István, de intézetében kezdte pályafutását Rhorer László, Preisz Hugó és Tangl Ferenc, hogy csak az orvosi vonatkozású jelességeket említsük.

Az elismerés sem váratott sokáig, már 1895-ben királyi tanácsosi címet kapott, a millenniumi kiállításkor a vegyészeti csoport elnöke lett, beválasztották az Országos Közegészségügyi Tanácsba, fehérjét kimutató kémiai módszer viseli nevét, eljárása Liebermann–Burchart-próba néven vált ismertté, ennek ellenére az állatorvosi főiskolán rendes tanári kinevezést nem nyert. Ez is hozzásegítette, hogy elfogadja az orvosi kar meghívását a közegészségtani katedrára. Pedig Fodor József örökébe három esélyes is pályázott, köztük a már meggyőző tudományos és oktatói múlttal bíró Rigler Gusztáv kolozsvári professzor, aki később utóda lett, aztán Hőgyes Endre adjunktusaként Székely Ágoston, valamint Frank Ödön magántanár, közegészségügyi felügyelő. A fakultás azonban élt azon jogával, hogy nem pályázót is jelölhetett (3), így esett a választás Liebermann Leó tanárra (neve Leo változatban is olvasható, később a szemész fiától ez a vesszőcske különböztette meg), elsősorban laboratóriumi felkészültsége szólt a javára. Már bemutatkozáskor egy közegészségügyi múzeum felállítását szorgalmazta, mert szerinte a demonstráláshoz annyira szükséges, akár a

klinikumban a betegbemutatás. Sikerült elérnie, hogy intézeti elhelyezése az élettantól különváljék, és az orvosi fizika oktatása rendszeresen meginduljon.

Nagyobb elismerést nem lehet róla mondani, mint hogy pótolni tudta Fodor József hiányát. Kibővítette és megújította az iskolaorvosi tanfolyam oktatási spektrumát, a higiéne mellé odakerült az idegbetegségek és beszédzavarok előadása. Nagy felelősséget és szeretetet tanúsított az ifjúság iránt, már 1906-ban kis füzetet írt Az egyetemek és főiskolák polgáraihoz (9). A címből nehezen lehetne a tartalmára következtetni. Nem a fiatalok jogainak és kötelességeinek felsorolása, hanem nemi felvilágosító kiáltvány. Megjelenése évében még nem tudhatott Schaudinn professzor spirochaetáiról. Az önmérsékleten túl kondom használata mellett közösüléskor a nemi szervre zsíros-olajos kenőréteget ajánlott, a hámsérülések és a kórokozók behatolásának akadályozására. Tekintélye külföldön, a tanári karban és az ifjúság körében egyaránt emelkedett. A bonni Martin Hager Verlag 1904-ben kötetet jelentetett meg munkáiból (8), nyolc közleményt a már említett kolloid platina és fermentek katalitikus hatásának hidrogén-peroxidon történő összehasonlító vizsgálataiból. A Chemia 1908. évi második kiadásában már „ismerték a radioaktív elemeket, a sugárzások fajtáit és a sugárzások energiamérlegét Pierre Curie kísérletei alapján. Írtak az indukált radioaktivitásról" (7). Ő használta először az elektrometrikus módszert a hidrogénkoncentráció meghatározására. Majd 1908-1910 között mint dékán kidolgozta az orvosképzés reformját, intézményesítette a medikusok anyagi segítségét. Korszerű tankönyv pótlására 1913-ban megjelent a kék kőnyomatos közegészségtani jegyzetének első kiadása (10).

A kalligrafikus betűkkel készült ízléses kiadvány rendkívül áttekinthető, kevés benne az ábra és nem sok a kémiai képlet. Fodor József kezdeményezte immunológiai kutatásoknak ő volt az egyik folytatója (4), immunkémiai kutatásait összegezve alkotta meg „ szelekciós hipotézisét", amely a későbbiekben alapul szolgált a Nobel-díjas ausztrál Sir MacFarlane Burnet professzor klónszelekciós elméletének (5).

Korábban nemességet kapott „szentlőrinczi" előnévvel, az első világháború alatt végzett egészségvédelmi szervezésért kiérdemelte a Vaskorona-rendet, a Lipót-rendet és a Ferenc József-rend csillagos tiszti keresztjét.

Intézetéből került a pécsi egyetem közegészségtani katedrájára a kitűnő Fenyvessy Béla és a debreceni egyetem élettani-kórtani intézetének élére a még kitűnőbb Verzár Frigyes. Őket nem kell külön bemutatni. Helyükre Andriska Viktor és a negyedszázad múlva tanszéki utód Scheff-Dabis László lett a kiválasztott. Egyre több idejét vették igénybe a társulati és az ifjúságot érintő egyesületi ügyek. A vesztett háborúk után „hazaszeretetének legfényesebb bizonyítéka az a sok felvilágosító levél, melyeket nagynevű tudós barátainak írt Magyarország

megismerése érdekében" (2), írta róla Andriska Viktor adjunktus. Nemzetközi tekintélyére jellemző volt, hogy Nobel-díj jelölésnél az illusztris bizottság mindig kikérte a véleményét.

A lipcsei Felix Meíner kiadó megkérte, hogy a Halle-i L. R. Grote professzor szerkesztette Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen életrajzgyűjtemény részére írja meg a sajátját. Két évvel korábban Korányi Sándort érte ez a megtiszteltetés. Liebermann professzor sajnos már nem olvashatta az 1927-ben megjelent német nyelvű autobiográfiáját.

A halál kegyes volt hozzá, nem érte meg a diszkriminációs törvényeket, amelyek a nevét viselő kiváló szemésztanár fiát az öngyilkosságba kergették.

Az Orvosi Hetilap méltóképp búcsúztatta a tudóst, a tanárt és a „végtelenül szerény, magával szemben kérlelhetetlenül szigorú, fáradtságot nem ismerő, ha a saját kötelességéről volt szó (pedig sok kötelességet vállalt magára!), ha másokról van szó megértő, jóságos, sokszor elnéző is, de mindig igazságos embert. „Vegyészként az állatorvostani, higiénikusként az orvostanári korszakában alkotott maradandót. Több szakma is vallhatja magáénak, amikor még lehetett „átjárás" a gyógytudományi egyetemek között. A magyar kémiatörténet névmutatójában is gyakran találkozunk vele (11).

IRODALOM: 1. Kémiai tanszék. In: 200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás. Mezőgazd. Budapest, 1987, 344. old. – 2. Andriska: Liebermann Leo 1852–1926. Orv. Hetil., 1926, 70, 799. – 3. Győry T: Az orvos tudományi kar története 1770–1935. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 721. old. – 4. Karasszon D., Csaba B.: Az immunológia magyar mesterei. Novorg, Budapest, 1992, 146. old. – 5. Karasszon D.: Liebermann Leó (1852–1926). Magyar Tudőslexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy F. Better-MTESZ-OMIKK, Budapest, 1998, 537–538. old. – 6. Liebermann L.: A hugyany és húgysav mennyiségi viszonya a hugyban a tüdősorvadásnál. Orv. Hetil., 1874, 18, 937–938. – 7. Liebermann L., Bugarszky, L: Chemia. Tankönyv, Pallas, Budapest, 1900, 1908, 1913, 1918. – 8. Liebermann, L.: Arbeiten aus dem hygienischen Institute der Universität Budapest, Martin Hager, Bonn, 1904. – 9. Szentlórinczi Liebermann, I.: Az egyetemek és főiskolák polgáraihoz. Pátria, Budapest, 1906. – 10. Liebermann L.: Közegészségtani jegyzet. Készítette T. M., Mai Henrik és fia, Budapest, 1913. – 11. Szabadváry F. – Szőkefalvi-Nagy Z.: A kémia története Magyarországon. Akadémiai. Bp., 1972. 298. old.

Schwartzer Ottó (1853–1913), a honi pszichiátria megalapozója

A fogalmat felölelő vezetéknevek között a Schwartzer egy elmegyógyintézethez kapcsolódik, annak volt szinte szófedő, körülírni szükségtelen szinonimája.

Schwartzer Ferenc, az első mai értelemben számított magyar elmegyógyász – kényszerítő körülmények közepette – lett a honi pszichiátria megalapozója. A 48-as szabadságharc idején Guyon tábornok törzsorvosa lévén, Világos után menekülnie kellett. A szétszóródás sorsszerű véletlene őt Franciaországba vitte, ahol Philippe Pinel szellemében először teremtették meg az elmebetegek újszerű kezelésének emberséges feltételeit. A fiatal, fogékony doktornak elegendő volt egy bizonytalan, tanulmányi útnak nehezen nevezhető esztendő, hogy elkötelezze magát elhagyott és elhagyatott hazája egyik legelhanyagoltabb orvosi ügyének. Amikor

1850-ben tapogatózva hazaért, a fővárostól lőtávolságon kívüli Vácott telepedett le es alapította meg „magánőrüldéjét". A számonkérő hajsza csillapodtával 1852-ben már bemerészkedett intézetével Budára. Itt született meg a következő év december 22-én Ottó nevű fia, majdani szellemi örököse és szakmai továbbfolytatója. Amennyire nehéz a művészcsaládban születettnek, ha alkotói ambícióval megáldott, annyira jótékony alkalmasint a tudományos környezet az öröklött adottság kibontakoztatására. Babarczi Schwartzer Ottó „jóformán pszichiatriai légkörben nevelkedett", írta róla egyik méltatója, így eszébe sem juthatott más lehetséges hivatást választani. Orvosi diplomát Pertik Ottó, Regéczy Nagy Imre évfolyamtársaként kapott 1877-ben, ős apja mellett természetesen már kész állás várta a kész orvost, kész pszichiátert. Egy év múlva Schwartzer Ferenc betöltötte a hatvanat, így elérkezettnek látta az időt, elég képzettnek a fiát az intézetvezetés átruházására.

Minden a legnagyobb rendben látszott haladni, amikor 1879-ben nagy gyász érte a Schwartzer családot: huszonkét évesen meghalt a fiú öcs, Géza. E nagyreményű név nemcsak a família veszteséglistájára íródott. A pesti bölcsészkaron volt a török, perzsa és arab nyelvek tanulva tanítója. Apjának utolsó, bátyjának kezdő vezető évében jelent meg egy török–magyar társalgási könyve es közmondások összehasonlító fordítása.

Az intézetvezető nemzedékváltás egyben szemléletbeli korszakfordulót is jelentett. Az ideg-elmegyógyászatban kezdtek teret nyerni az anatómiai, szövettani, kórtani-kórélettani vizsgálatok, s ezek természetesen a betegségek etiopatogenezisének szemléletére-magyarázatára is hatással voltak. Következésképpen „az elmebajosok gyógyító eljárásának módszerei is átalakultak. A régi, csak mesterséges izgalmakat kiváltani alkalmas korlátozó, sokszor erőszakos elbánás helyére a szigorúan ifl-dividuaiizáló, szabadabb, humánusabb került.

Az intézetek börtönszerű jellegüket levetve, az elmebajosok kellemes, a szociális érzést, a kedélyt fejlesztő otthonává váltak, a sablonszerűen alkalmazott altató- és csillapítószerek helyét más, enyhébb eljárások (tartós fürdők, ágyba fektetés, a szabadban való mozgás, foglalkoztatás stb.) foglalták el" – írta mindezeket Moravesik Ernő Emil az Orvosi Hetilap búcsúztatójában, Schwartzer Ottó munkásságának gyógyító részét összegezendő.

Első feltűnést keltő szakdolgozata Tübingen városában jelent meg (1878). Címe: Die Bewusst-osikkeitszustände als Strafausschliessungsgründe. A feltűnés külföldre vonatkoztatandó, mert ahogy a Gyógyászat közölte elmekórtani levelekben panaszkodja, írása itthon alig fogyott. Míg Oroszországban 328, Olaszországban 148 példány kelt el, addig Magyarországon 7 (!). Második műve a Die transitorische Tobsucht (Wien, 1880) osztatlan elismerésben részesült. A kor egyik vezető tudósa, a nagy Kra f f t-Ebing törvényszéki elmekórtan könyvének a „Mania transitorica", a „Raptus melancholicus" és a „Mania ebriorum acutissima" c. alfejezeteiben alapvető irodalomként jelöli Schwarzer Ottó ez utóbbi művét.

Még mielőtt az itthoni méltatlanul mellőzöttség érzése korán kikezdte volna alkotói kedvét, a törvényszéki elmekórtan elhanyagolt ügyének szerencsére Markusovszky lettá pártfogója. Közvetett intenciójára a budapesti jogi fakultáson a törvényszéki lélek- és elmekórtan tanárává nevezték ki az alig harminckét éves osztályvezető főorvost. Ezután kezdte a Gyógyászat közölni az elmekórtani leveleit, amelyek szemléltető példákkal, megtörtént esetekkel illusztrálva érdekesen igyekeztek végigpásztázni az orvosi ismerethiány eme vakfoltjain. Tankönyvünk eleddig nem lévén, lefordította és kiadatta Krafft-Ebing alapvető oktató művét. Annak bevezetőjéből kiderül, miért kelt el Oroszországban Schwartzer művéből a legtöbb. „Ezen is- merethiány, bizonytalanság és tudatlanság, mely a törvényszék csarnokában a kétes elmebeli épség kérdésében mutatkozik, csak azon esetben fog elenyészni, ha az egyetemeken a tudomány ezen ágának kötelező tanulmányozásáról gondoskodva lesz, de nemcsak jövendő törvényszéki orvosokra, hanem jogtudósokra nézve is. Ez megtörténik ez idő szerint legalább – Oroszországban."

Főművét két kötetben („Az elmebetegek jogvédelme") tízéves előadói-szakértői munkássága es a magyar törvények, miniszteri rendeletek joggyakorlata alapján állította össze közel kétezer oldalas terjedelemben. Az elmebetegek büntetőjogi védelmének területén érezte magát leginkább otthonelemében, s a beszámíthatóság árnyalati megítélése foglalkoztatta a legtöbbet.

A pszichológus szakma e művészét nemkevésbé izgatta a művészet és a pszichopatológia rendhagyóan érdekes kapcsolata. Sokat foglalkozott az álmok és látomások történelmi, művészettörténeti szerepével; Macedóniai Nagy Sándor álmával, amidőn Gaddes jeruzsálemi

főpap megjövendölte a perzsák feletti győzelmet, a Calpurnia álmával, aki Caesar testét átdöfött sebekkel látta előre, és Dante fia, aki álmában jött rá az isteni Paradiso elveszett 13. énekének a lelőhelyére.

Mohamed, Luther és Napóleon, valamint Savonarola, Spinosa és Schiller, megannyi visszatérő nagy talányai voltak a pszichológusoknak. A magyarok közül Vörösmarty őrültjei izgatták legjobban. Külön tanulmányt írt a „Csák" c. versről és esztétikus ismertetőt – a szerelem fiziológiájáról.

Az álomkép létrejöttének mechanizmusában Lechner Károly magyarázatát fogadta el. Azok „két különböző területen létesülhetnek: vagy periferice, tehát oly módon, ahogy azok a projectiós mechanismus rostjain keresztül haladnak az assotiátiós mechanismus felé (tapintásból eredő) vagy pedig centrálisan, azaz hogy az ingerületek az asszotiátiós mechanismus határain belül létesülnek".

Sokat foglalkoztatta a gyermek lelki világa, ő szerkesztette a „Közegészségügy" gyermekvédelmi kötetét.

Közéleti szereplésének címeit felsorolni oldalakra terjedne. A Vöröskereszt és az ápolónőképzés területén mutatós és maradandó érdemei vannak. Kidolgozott egy hadiegészségügyi reformot, törvényjavaslatot tett a nők hadiegészségügyi szolgálatáról.

Főrendiházi tag lett 1905-ben, 1910-ben pedig báróságot kapott. A gyógyításért kijáró bárói rang nem cím-anakronizmus, mert nem holdak számában kifejezhető osztályfokozatot jelez, tehát a Schwartzerek és Korányiak neve elől nem kötelező mindig röstelkedve elhagyni.

A hatvanadik születésnapját ünnepelni készülő magántanár markáns profilját egy nagy tehetségű fiatal szobrász, az akkor harmincéves Beck Ö. Fülöp véste plakettre. Senki nem sejthette, hogy az ünneplésre már csak posztumusz kerül sor. 1913. október 21-én az íróasztala mellett egy akut szívroham végleg félbeszakította munkáját.

A nagy veszteségek évében Pertik Ottó és Korányi Frigyes után került gyászkeretes neve a nehezen pótolhatók listájára.

Havas Adolf (1854–1917)

Alig rajzolódtak ki a bőr- és nemigyógyászat első nagy hazai iskolájának körvonalai, máris különböző gondokkal kellett szembenézni. Először a tanszékhiánnyal. A helyzet általában fordított szokott lenni, katedra (élén rátermett irányítóval) nevel iskolát és nem az összeverbuválódott iskola kényszerít ki tanszéket. Pesten az utóbbi történt. Még élt a harcedzett veterán *Poór Imre* és tanári szinten már felsorakoztak: *Schwimmer Ernő, Marschalkó Tamás, Róna Sámuel, Török Lajos,* a tanszék viszont nagyon-nagyon szerény körülmények között csak 1892-ben kapott közel teljes jogú oktatási rangot. A felsorolt listához tartozott egyenrangú társként *Havas Adolf* kórházi főorvos. E névsor jelentette a másik (kellemes) gondját a gyógyító kisszakmának, amelyből korábban külföldre olyan nagy nevek kerültek, mint *Gruby Dávid, Kaposi Mór* és *Sigmund* Károly. A közös parancsoló szükségszerűség természetesen a dermato-venerológiai betegségek hihetetlen mértékű elterjedése volt.

Havas 1854-ben született a Veszprém megyei Szentgálon. Eredetileg *Hamburger* volt, a zsidó szülők abban az időben még adtak az Adolf nevet a gyermekeknek. Középiskoláit már a budapesti katolikus főgimnáziumban végezte. A medicina stúdiumait a kor (lassan kivesző) szokása szerint felváltva Bécsben és Budapesten végezte, mindenesetre orvosdoktori diplomát – hovatartozási állásfoglalásként – 1880-ban a pesti fakultáson szerzett. Nevét 1881-ben rövidítette magyarosra.

A patomorfológiai szemlélet kiteljesedésekor természetes, hogy a leendő klinikus előtanulmányokat a kórbonctani intézetben végezte. 1882-ben Schordann-féle ösztöndíjjal Párizsban tett tanulmányi utat. A *Hebra–Kaposi–Sigmund* nevével fémjelzett bécsi bőrgyógyászati iskola ekkor már egyre kevésbé állja a versenyt a párizsi Hôpital St. Louis világhíres gárdájával *(Broqu, Besnier, Bazin, Darier), Havas* tehát a legjobb helyre került, de nála ez nem jelentett sem elfogultságot, sem kizárólagosságot (ahogy pl. a két Poórnál sem) a bécsiekkel szemben. Sőt a koordinációs viták híve volt, szinte provokálva a tanulságos disputákat. Például a *Kaposi* által leírt *lichen ruber acuminatus* a párizsi *Devergie* szerint azonos a *pityriasis rubra pilaris* kórképével, s egy általa bemutatott eset alkalmával 1890-ben a budapesti Orvosegyesület ülésén összecsaptak a nézetek. *Róna Sámuel Devergie, Schwimmer Ernő Kaposi* álláspontját képviselte. A Berlinben tartott X. nemzetközi kongresszuson *Havas* a témát újra „bedobta", ezúttal nehezebb módon, de jobban felkészülve. Ugyanis a két kórkép közötti átmenetet mutatott be, *Pertik* szövettani feldolgozásával. A vitában részt vettek: *Zeisler,*

Jadassohn, Róna, a kérdés az 1972-ben kiadott Akadémiai Orvosi Lexikon szerint ma sem eldőntött. A diszkusszió részletesebben *Poór Ferenc* dermatológiatörténetében olvasható.

Havas kezdetben foglalkozott *Kaposi* tapasztalatai nyomán a naphthol és jodoform gyógyítási felhasználásával. Disznózsírban oldott 15%-os naphthol kenőccsel kitűnő eredményeket ért el a rüh, 5%-os borszeszes oldatával a *herpes tonsurans maculosus,* pyrogallus-savval vegyítve a pikkelysömör kezelésében. Kapositól eltérően nem észlelt viszont kedvező hatást a lupus erythematosus néhány esetében. Ellenben a glycerines jodoform több alkalommal kedvező effektust fejtett ki. Tapasztalatait az Orvosi Hetilapban közölte.

Havast 1884-ben a bőr- és bujakórtan tárgyköréből magántanárrá habilitálták, s a budapesti általános poliklinika bőr- és bujakórtani osztályának rendelő orvosa lett. Főleg a szifilisz megelőzése és a prostitúció kérdése foglalkoztatta sokat. Figyelemre mélái egy korai dolgozatának a címe: *A venerikus betegségek prophylaxisa munkások között,* továbbá *A prostitutio reformja Budapesten és az országban,* az Orvosi Hetilap közegészségügyi mellékletének millenniumi számában (nem ünneprontásként) szintén ezzel a súlyos problémával foglalkozott.

Schwimmer tanár halála (1898) után az élgárdában átcsoportosítások történtek. A termékenyebb-tekintélyesebb *Róna Sámuel* került a Szent István Kórház IX. számú bőr- és nemibeteg osztályának az élére, az ő helyére (a Rókus V. osztálya) *Havas Adolf,* a *Havas Adolf* posztjára pedig *Török Lajos* pályázhatott. Az ágyak száma ekkor[5] 144 volt. Közben a c. rk. tanári rangot is kiérdemelte.

Szívesen foglalkozott a fizikális gyógymódokkal a dermatoterápiában. Már a kir. Orvosegyesü- let bőrgyógyászati szakosztályának 1905-beli ülésén tartott egy referátumot a methyl-aethyl-chlorid keverék fagyasztva gyógyító hatásáról az egyes bőrmegbetegedésekben. Az Orvosi Hetilap 1909. évf olyamában közli A *szénsavhó-kezelés* c. dolgozatát, amelyet *Zeisler* – Chicagóból a XVI. nemzetközi orvoskongresszusra fővárosunkba látogatott – professzor ajánlatára alkalmazott naevus *pigmentosus, naevus spilus verrucosus, epithelioma vasi, lupus erythematosus, leukoma buccae et linguae, telean giektáziás hegek, ekzema, psoriasis vulgaris, lichen* kezelésére. Szerinte a –70 fokos hőmérsékletű anyag csalánkiütésszerű vizenyős kiemelkedést okoz, alá először sárga, később sanguinolens savó gyűlik, a maximumot a 3–4. napon éri el, később egy-két héten belül pörkszerűen leválik, a helyén sima heg marad vissza.

Amikor már *Nékám* professzor kezében volt a magyar dermato-venerológia irányítása, a

[5] lásd: *Hollán Henrik:* A Rókus Kórház története. Bp., 1867.

többnyire csoportosan írott kiadványokban *Havas* főorvos mindig kapott feladatot egy-egy fejezet megírására. 1910-ben elhunyt a nálánál fiatalabb szakmai vitapartner, de emberként jó barát *Róna Sámuel.* A Hetilapban ráhárult a végbúcsúztatás szomorú kötelessége. Mint a ranglétrán az elhunytat követő, megörökölte a Szent István Kórház IX. sz. osztályát. Háború alatt rangidősként ő volt a „civil" dermato-venerológia irányítója. *Nékám* I. oszt. honvéd főtörzsorvos volt,[6] a fiatalabbak valamennyien katonák.

A *Nékám* szerkesztette 1917-es *A nemi betegségek gyógykezelése* c. kötetben *Havas* írt nagyszerű kis összefoglalót az állati élősdiekről: rüh, tetvek stb. Érthető, hiszen a fiatal *Guszman* és *Poór Ferenc* már a venerológiai kérdésekben (legalábbis a legújabb elméleti eredményeket illetően) már tájékozottabbak voltak. Viszont az ugyancsak *Nékám* által összeállított *A nemibajok leküzdésének* irányítása című vaskos kötetben már a gyakorlati tapasztalatait igénybe vették. A nemi betegek kötelező gyógykezeltetésének kérdéséről szóló fejezetben *Nékám, Flesch Nándor* és *Török Lajos* mellett ír e nagyon kényes-lényeges kérdésekről. Különösen a szociális részét, a betegpénztár szerepét, a díjtalan kezelést, a táppénzt, de mindenekelőtt a felvilágosítás fontosságát, az utógondozás elengedhetetlen voltát hangsúlyozta. Elriasztó adatokat közölt a házaknál alkalmazott cselédek szifiliszes számarányáról. Az általa megvizsgáltak 41,5 százaléka volt fertőzött. *Török Lajos* ellenstatisztikája szerint a cselédeket tartó családok férfitagjai csak elenyészően csekély mértékben fertőződnek meg alkalmazottjaiktól, ami arra utal, hogy a cselédek nagy része „keresetkiegészítésképpen" titkos prostitúciót folytat. Bármit mutatnak is pro és kontra a kimutatások, abban egyetértenek, hogy a kezelést titkosan, határozottan, s legfőképpen ingyenesen kell végezni.

Ez a kőtet már posztumusz jelent meg 1918-ban. Ugyanis 1917-ben *Schächter Miksa és Herczel Manó* után december 5-én ő is elköltözött az árnyak birodalmába. Az Orvosi Hetilapban *Guszman József* búcsúztatta: *„Mintaképe volt a jó orvosnak. Nagy tudása egyesült tapasztalásával, kitűnő* em*berismeretével s kedves modorával ... Nem hiszem, hogy egyetlen ellensége lett volna"* – írta róla a kitűnő szifilidológus.

Nevével a régi kiadványokban gyakran találkozunk. Olyan korban élt, amikor még egy *Török* Lajosnak sem jutott katedra, aki pedig külföldi tankönyveknek volt felkért fejezetszerzője.

[6] lásd: *Grósz Emil:* Orvosi fakultás a háborús években.

Bókay Árpád (1856–1919)

A Bókay névnek annyira gyermekgyógyász csengése van, hogy a farmakológus Bókay Árpádé az id. Bókai Jánoséhoz (apja), az ifj. Bókay Jánoséhoz (testvéröccse) és a Bókay Zoltánéhoz (fia) képest eretnekül hangzik. Sajnos másban is. Míg amazoknál a tudós és az ember egymást kiegészítő összhangja zavartalan, addig az övé disszonáns. A Tanácsköztársaság vízválasztó idején tanári jogát felfüggesztették, annak bukása után káros szerepet vállalt. Pedig annak előtte mindig haladónak számított. Ez a kénytelen-kényelmetlen, de kötelező kérdőjel természetesen nem vonatkozhat tudományos értékeire.

A szepességi cipszer származású friss diplomás Bock János doktor a 48/49-es szabadságharc idején azzal vette át a honvédsereget orvosként szolgáló Schoepf-Merei tanártól a pesti szegénygyermek-kórház vezetését, hogy fegyvernyugvás után folytatják közös munkájukat a magyar gyermekgyógyászat megteremtéséért. Bock segédorvos Budavár bevétele napján hazafias lelkesedésből nevét Bókaira változtatta, s hiába tartotta azt törvénytelennek Világos után a helytartótanácsi hivatal, ő visszavonhatatlanul kitartott mellette. Írják az idősebbét is Bókaynak, de tévesen. Petőfi nemzedéke csak i-re magyarosított, sőt Jókai az ős y-t hagyta el érte. Az elképzelt eredményes fegyvernyugvásból sajnos méltánytalan fegyverletétel lett, Schoepf-Merei tanár megaláztatás helyett az önkéntes száműzetést választotta. Útjaik ezzel örökre szétágaztak. Bókai János itthon fokozatosan kiérdemelte a vezető gyermekgyógyász rangot, utóda lett Schoepf -Merei tanárnak és előde a Bókay dinasztiának.

Árpád fia 1856. augusztus 15-én született, János két esztendővel később. Életük párhuzamosan is eltérő, jelen esetben a kevéssé ismert diszharmonikus, idősebb rövid vázolására vállalkozunk.

Már középiskolás korában különös vonzalmat tanúsított a kémiai képletek iránt, így a pályaválasztáshoz aligha járult atyai unszolás. Medikusként előbb Korányi klinikai gyakornoka, majd Balogh Kálmán feltűnő tehetségű tanítványa. A záró szemesztereket Strassburg orvoskarán végezte, a nagy névsor: Recklinghausen, Hoppe-Seyler, Kussmaul és Lücke voltak a tanárai. Az elszászi német –francia egyetemen 1879-ben szerzett orvosi diplomát, hazajövetele után mindjárt besorolódott a kutatói élvonalba. A külföldre nemigen járó Balogh Kálmánnak ő lett a „külügyi referense”, és első számú szerkesztői szaksegítsége. Munkatársa volt a Balogh-féle Orvosi Műszótárnak, helyettes főmunkatársa az Orvosi Hetilapnak és társszerkesztője a 'Schwartzer Ottó-féle Orvosi Szemlének. „A központi

idegrendszer befolyása az állati test hőmérsékletére” c. dolgozatát 1881-ben Balassa-díjjal jutalmazták.

Az elmélet-klinikum kettős hangoltságából 1881-ben az utóbbi adta a vezérszólamot. Korányi Üllői úti új klinikájára kapott előbb másod, majd első tanársegédi kinevezést. A nagy belgyógyász nagyon kedvelte őt, 1882-ben a 'közép-európai oktatást tanulmányozó körútra küldette a karral. Hazatérése után a belgyógyászati diagnosztika tárgyköréből magántanárrá habilitálták. A fiatal klinikus életében váratlan fordulatot hozott az 1883-as esztendő. Balogh. Kálmán tanszékéről levált az általános kórtan, vezetésével a Kolozsvárról visszakerült kiváló Hőgyes Endrét bízták meg, az ő megüresedett helyére a huszonhét éves Bókay Árpádot hívták meg, aki klinikus létére komoly elméleti múlttal rendelkezett. Magyar és német nyelven közleményei jelentek meg a nuklein és a lecitin emészthetőségéről, a nuklein előfordulásáról, a conchinium sulfuricumnak a váltóláznál történő alkalmazásáról, a liquor arsenici bromati antidiabetikus hatásáról.

Az imponáló lehetőséggel természetesen élt, útját Korányi megértőleg egyengette. Kolozsvári kinevezése után megválasztották az Orvosi Könyvkiadó Társulat vidéki igazgatósági tagjává. Az Erdélyi 'Múzeum Egylet orvos-természettudományi értesítőjében (amelynek orvosi szakjegyzője volt) klinikai dolgozatokat is közölt, például: „A szívburok-lemezek összenövésének két érdekes esetéről”. Az eseteket még Pesten észlelte, előadásában nagy felkészültség és egy kis klinikusi nosztalgia érezhető. A legtöbbet azonban a bélmozgások élet-és kórtanával foglalkozott. Kísérleti állatokon vizsgálták a tejsav, a hangyasav, a propionsav, a capronsav, továbbá a kénhidrogén és metángáz, valamint a testhőmérséklet emelkedésének a bélmotorikát fokozó hatását. Legfontosabb felismerése a paraldehyd antidotikus szerepére vonatkozott, a sztrichnin, a brucin, a tebain, a pikrotoxin, a 'klór-bárium mérgezéseknél. Vizsgálta az antifebrin hatásmechanizmusát, klór-káli mérgezéseknél a met-haemoglobin képződést, az epefestékek bélmozgást fokozó szerepét, írt az ólomkólikáról. Balogh Kálmán nagyformátumú farmakológiai munkásságát folytatta.

Közben figyelme ismét a klinikum 'felé terelődött. Wagner János I. sz. Belgyógyászata 1887-ben megürült, Bókay Árpád pályázatát (hiszen a belgyógyászatból is magántanár volt) Korányi Frigyes külön beadványban támogatta. A kar azonban Kétli Károlyt nevezte ki. Wagner halála után 1888-ban Balogh Kálmán hiányát kellett pótolni, így 1890-ben Bókay Árpád már Pesten adta elő a gyógyszertant.

Termékeny szakirodalmi évek következtek; 1892-97 között Klug Nándor és Pertik Ottó, 1898/ 99-ben Pertik Ottó közreműködésével a reprezentatív Magyar Orvosi Archívum szerkesztője, az 1893–1895 között megjelent Ungarisches Archiv für Medizin változatának

Goldzieher Vilmos volt a társszerkesztője. A hazai és külföldi fürdők, ásványvizek összehasonlításáról írott dolgozatai a Balneológiai Egyesület Évkönyvében jelentek meg. A balneológiát Dalmady Zoltán előtt ő adta elő. Népszerű volt a több kiadást megért négykötetes vénygyűjteménye. A Kétlt Károly és Korányi Frigyes társaságában szerkesztett hatkötetes belgyógyászati kézikönyv II, kötetébe Bókay Árpád írta a „Gyakorlatilag fontosabb mérgezések" c. fejezetet. A nagy Pallas Lexikon orvosi címszavai alatt gyakran olvasható a névrövidítése.

A millennium évében gyermekgyógyász öcscsével nemességet, egyben jogot kaptak az y végződés viselésére. Noha ő maga nemigen művelte, többször tett javaslatot egy orvostörténeti tanszék felállítására.

A toxikohistologia kedvenc területe volt. A nehézfémeknek a harántcsíkolt izmokra kifejtett hatásáról tartott akadémiai székfoglalóját 1897-ben tartotta. Utánvizsgáló megállapítása szerint a réz, a vas, a cink és a kadmium csökkenti az izmok direkt ingerlékenységét, a funkciózavart szöveti elváltozás követi, a harántcsík szemcsékre esik szét, az izom struktúra nélkülivé válik. Az 1907. évi Markusovszky-féle jubiláris előadások keretében hat összefoglaló dolgozata jelent meg. Foglalkozott az atomsúly, a vegyérték, az izomeria, a kémiai struktúra megváltozása és a qualitativ-quantitativ gyógyszertani hatás közötti összefüggésekkel. Második előadása a sejtben végbement oxidációt, a fermentek, a nukleoproteidek és a vas oxidációs szerepét, a gyógyszereknek a szervezetbeni oxidációját (a formaldehid hangyasavvá, az arzénessav arzénsavvá) ismertette. Vázolta a kaliforniai Jaques Loeb alapkísérleteit. Harmadik előadása különösen Abderhalden és Vámossy vizsgálatai alapján az organodepositio definitiójával, a haemoglobin felépítésével, a réz, a kálcium és az alkaloidák szervezetbeli megkötődésével-lerakódásával foglalkozik. Ehrlich vitális szövetfestései segítségével a sejtek gyógyszerszelekciós képességére hívta fel a figyelmet. A bázisos narkotikumok hatásmechanizmusát Mansfeld Géza tanársegéd vizsgálatai alapján adta elő. A formanilid helyi érzéstelenítő hatását intézetében Kossa Gyula fedezte fel. Ismertebb munkatársai-tanítványai: Kossa (később Magyary Kossa) Gyula, Vámossy Zoltán, Irsai Arthur, Hirschler Ágost, Vas Bernát.

Bókay Árpád fontos szerepet játszott az orvoskar életében. Az 1907. évi kari ülésen a természetrajzi tárgyak helyett az általános biológia oktatásának bevezetését indítványozta. Nem volt elégedett a középiskolák természettudományos nevelésével, s annak alkalmasint hangot is adott. Az 1913/14-es tanévben a gyógyszerismeret önálló tárgy lett, előadására Vámossy Zoltánt kérték fel.

Bókay Árpád a Tanácsköztársaság kikiáltásáig a magyarországi szabadkőműves

páholyok nagymestere volt. Réti Endre őt (főleg az 1912-es Semmelweis-emlékbeszéde alapján) a darwinista orvosaink közé sorolta. A vesztes háború végén és győz-es forradalom elején Bókay Árpád a tanári kar jobbszárnyára sodródott, a közoktatásügyi népbiztosság ezért az előadásoktól eltiltotta.[7] A Tanácsköztársaság bukása után Bókay Árpád elnöklete alatt egy háromtagú bizottság erősen támadta a baloldali tanárokat, az exponens magántanárok (Madzsar, Péter fi Tibor) előadói jogát felfüggesztették. Azt követően elkezdődtek a kari. tisztogatások. Mindezekért Bársony János és Hoór Károly mellett Bókay Árpád is felelős. Az árnak csak a kezdő hullámát érte meg, 1919. október 20-án váratlanul elhunyt. Meghasonlása miatt a közvélemény szuicidiumra gyanakodott, valójában a prostata-operációja után teljesedett be rajta a szomorú sebészi aforizma: „a műtét sikerült, de a beteg nem élte túl”.

[7] Lásd: Vörös László: Adatok a Horthy-korszak egyetemi orvoskarainak társadalom-szemléletéről és társadalmi meghatározottságáról. Communicationes ... 37. köt.

Schächter Miksa (1859–1917)

A szaksajtói ellenzékiségnek is lehet parlamentáris funkciója, ha a felek egymásban ellenfelet, és nem ellenséget látnak. Így tekintve az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat többszakaszos párviadalát, belőle végül a magyar medicina került ki győztesen. Az eredetileg ellenzéki szándékkal indult Gyógyászat profilját sokkal inkább meghatározta a mindenkori szerkesztő kiléte. Poór Imre 1861-1874 között volt egyszemélyi szerkesztő-tulajdonos, kérlelhetetlen kritikus, de nem eléggé önkritikus. Különben nem akarta volna pl. Korányi Frigyest mindenáron belgyógyászatból megverni, és több, még több lehetett volna a saját szakmájában, a dermatológiában.

A 'Gyógyászat' Ügyeink c. rovata volt az orvosi közérdek szószólója. Az induló évfolyamban javaslat tétetik Semmelweis könyvének franciára történő fordítására, nehogy (úgymond) a párizsiak német szószba mártva olvassák az új eszméket. De a javaslat (kár) javaslat maradt. Aztán következtek a radikális újítók. Például ne írjanak a magyar orvosok latinul recepteket! A fundamentális ötlet azóta sem valósult meg.

Poór második periódusa 1874–1886 közé esik, támadókedve hanyatlóban, a szerkesztőtárs Dulácska Géza békésebb alkat. Már-már kiegyezés, de legalábbis tartós tűzszünet elé néz a szakma, midőn 1886-ban Kovács József sebésztanár lett a Gyógyászat laptulajdonosa – a Hetilapé változatlanul Markusovszky. A kiváló operatőr, de nehézember Kovács a lap élére szerkesztő adjutánsnak kedves tanítványát, Schächter Miksát állította, s ezzel sikerült elérni, hogy a lappangó személyi ellentétek színvonalas szakmai rivalizálódásban csitultak el, különösen 1896-1916 között, mely időben a Gyógyászat leginkább versenytársa (olykor vitapartnere) az Orvosi Hetilapnak.

Schächter Miksa Vácott született, 1859-ben, alsó iskoláit a Duna-kanyari szép városban, a felsőket Budán végezte. A rendkívül tehetséges, jellemes, jó megjelenésű fiút szülei rabbiképzőbe szánták, ő azonban az orvosi hivatáshoz vonzódott. Különösen a műtétekhez. Orvosdoktori oklevelet 1881-ben szerzett, aztán szakmai mélyvizet keresett, amibe egy ifjú sebészjelölt fejest ugorhat. Így került az egyik pesti helyőrségi kórházba az újoncok és önkéntesek közé. Bátran nézett a kiképzés elé, noha a lovakat csak a konflisból ismerte. A katonalovak azonban horpaszukban érzik a lovas jártasságát, s aki nem alkalmas pillanatban szorít. könnyen repülhet. Schächter honvédorvossal is az történt, kis híján végzetesen. Hónapokig vért köp, leszerelik, nehezen szedi össze magát.

Jártányi ereje birtokában az obsitos kirurgus a Kovács-klinikán jelentkezik, ahol

bizalommal fogadják. Rövidesen az intézet német fordítója, a professzor zöld asztalánál mindig ottlevő. Három évig műtőnövendék, s ez a bravúr előtte csak Réczey Imrének sikerült. Mindenkinek feltűnt a nem mindennapos mérlegelőképessége, a józan judícium, az etikus álláspont. Első sebészi szakdolgozatát az Orvosi Hetilap közölte, címe: A térdzsugor kezelése erőszakos nyújtással, amely paralell a Centralblatt für Chirurgie hasábjain is megjelent.

Igazi területe azonban nem az orthopaedia, hanem a sebkezelés volt. 1885-ben pályamunkát nyújtott be a fertőtlenítő szerek sebkezelési értékéről, a bíráló bizottság (Hőgyes, Réczey, Antal) a művet elutasította. Ez a kor a listerismus tobzódása, szinte úsztak a műtők a különböző fertőtlenítő szerekben, de Kovács és nyomában Schächter nem lelkesülnek érte. Felismerik, hogy a karbolözön nem helyettesíti a primer tisztaságot, ez utóbbi viszont feleslegessé teheti az antiszeptikus szereket. Az elutasításban nyilván személyi szempontok estek latba, Réczey és Kovács ellentéte. Schächter 1886-ban összeállította az antiszepszis irodalmát, de már nem a bíráló bizottság, és nem is az Orvosi Hetilap, hanem a Gyógyászat számára. Amelynek élére Kovács őt szemelte ki. A nagy terjedelmű, alapos tanulmány végén Schächter még egyszer aláhúzza; az igazi esemény e téren az antiszeptikus szerek nélkül elért aszepszis volna.

Első könyve szintén ebben az esztendőben jelent meg, címe: A sebek gyógyulása és a sebkezelés, amelynek VII. fejezete az aszepszisről szól. E kérdésben Pasteurtől Billrothig, Kochtól Bergmannig minden illetékest megidéz Semmelweist azonban nem. Ő nem ismerte a Kolletschka-boncjegyzőkönyv hatását Semmelweisre, de az idősebbek igen. Poór Imre is élt még, de ezt az alkalmat 1890-ig mindenki elszalasztotta.

Schächter amikor 1886-ban átvette a Gyógyászat szerkesztését, tudta, hogy méhkaptárba nyúl, amelyben lehet szorgalmas lépsejtépítés, de lehet belőle fullánkos kirajzás. Okos méhésznek bizonyult, noha kapott szúrást belülről-kívülről. Ilyen volt 1889/90-ben a magántanársági vitája. Kovács ajánlotta őt a habilitációra, de az egyetemi tanács Lumnitzer tanár véleményét is kikérte, aki tőle szokatlan hevességgel utasította el. Az 1 : 1 állásnál Navratil Imre véleménye döntött – Schächter javára. Igy lett a helkologia (a fekélyről szóló tan) és a sebkezeléstan magántanára.

Korányi Frigyessel is volt vitája az emberi akarat szabadságáról. A nagy belgyógyász, ha el- hagyta a szakma egzakt terminológiáját, szeretett a szavak szárnyán lebegni. Az emberi akarat szabadságáról az aurea aetas fényébe visszasóvárgó latin költők sem tudtak szebben szónokolni. A budapesti orvosi körben elhangzott előadására Schächter reflektált Gyulai Pál lapjában, a Budapesti Szemlében. Tulajdonképpen viszontválasznak szánta, mert a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXIV. vándorgyűlésén (Tátrafüred, 1888) e témakörből, az

akarat három fázisáról (vágy, megfontolás, elhatározás) tartott irodalommal fűszerezett eszmefuttatást, csak pont az ellenkező következtetéssel. Vagyis az emberi akarat nagyon korlátozott lehetőségek között (nevelés, származás, kiszolgáltatottság) mozoghat. A Korányi–Schächtervita tehát nem volt szaksajtóközi konfliktus, bár egyesek szívesen látták volna annak.

Az 1890-es év meghozta az Igazságügyi Orvosi Tanácsot, elnöke Kovács tanár, egyik szaktanácsadó tagja Schächter lett. A sebész és szerkesztő ettől számítva eljegyzi magát az orvosi jogtudománnyal. Fő témakörei: az orvosi műhibák, az orvosszakértők feladatai, a kétes elmeállapotok törvény- széki megítélése, és mindenekfölött az orvosetika.

Dívott a dichotómia (a beküldő orvos részesedést kap a klinikustól), a törvényszéki orvostanban a lombrosoismus, Schächter mindkettőt elítélte, jóllehet a nagy olasz elmeorvost igen becsülte.

A szabad orvosválasztás híve volt, így került ellentétbe a Munkás Betegsegélyző orvosával, Csillag Zsigmonddal. Kovács tanár 1896-ban megvált a Gyógyászattól, Schächter közben a sebészeti klinikától. Előbb a Fehérkereszt Kórház sebészeti rendelését, majd a Gyermekmenhely sebészeti osztályát vezette, mindkettőt díjtalanul. Jó barátai voltak: Schwartzer Ottó, Moravcsik E. Emil, Alexander Béla, Bakody Tivadar, a karon kívül és az irodalmon belül Ágai Adolf. Ágaival együtt jártak nyaralni Korfu szigetére.

Irodalmi érdeklődését bizonyítandó, a Pester Lloyd hasábjain 1899-ben a Zola-regények orvos-típusairól írt német nyelvű cikket. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság 1901. februári ülésén a zsidó orvosokról tartott előadást, de Gruby és Mandel munkásságáról még nem tud. A Magyar Jogászegyletben is több előadást tartott, pl. Az orvosi beavatkozás jogáról és az orvosi felelősségről c. füzet alakjában jelent meg. Kovács tanár emlékét nagy kegyelettel ápolta. Halálának 10. évfordulóján a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIV. vándorgyűlésén (Pozsony, 1907) ő tartotta az első Kovács-előadást Haladás és conservativismus az orvostudományban címmel, és nem mulasztja el felróni Az antisepticus és asepticus orvoslásmódok története írójának (Manninger Vilmos nevét nem említve), hogy művéből Kovács József tanárt kifelejtette.

Schächter évtizedekig volt a vándorgyűlések egyik szervezője. Chyzer Kornél halála után, a jegyzetei felhasználásával, kiadta a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek 1890–1910 közötti történetét, Lakits Ferenc, Prochnow József és Kerekes Pál közreműködésével. A XXXV. vándorgyűlésen (Miskolc, 1910) a gyermekkori sérvműtétek terén szerzett tapasztalatairól, a XXXVI. összejövetelen (Veszprém, 1913) két jeles veszprémi orvosról, Haiszler Károlyról és Pillitz Benőről tartott előadást.

A világháború kitörésekor Pesten a XVI. helyőrségi kórház sebészfőorvosa lett, egyetlen

beosztottal. Éjjel-nappal talpon voltak. Felhívta a figyelmet, ami akkor még egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a lőtt seb nem steril.

Schächter a kortársai szerint rendkívül mértékletes volt, a munkát kivéve. 1916-ban elvesztette legjobb barátját, Agai Adolfot. A következő év tavaszán kísért a fiatalkori betegség: az újra megjelenő haemoptoe már egy ellenállásképtelen szervezetből jön, április utolsó napján árván maradt a helyőrségi kórház, a család és a Gyógyászat. Külön számban búcsúztatják, Prochnow József és Verebélÿ Tibor a sebészt, Moravcsik E. Emil, Ritoók Zsigmond és Vámbéry Risztem az Igazságügyi Orvosi Tanács tagját, Ferenczi Sándor a barátot, Walkó Rezső a szerkesztőt. Orvosi méltatás-történetünk alig tud hasonlót, akinél a homo ethikus ennyire előtérben állott volna. Maradandó műve az 1886-1917 közötti Gyógyászat pedig méltó társa tudott lenni az Orvosi Hetilapnak.

Bársony János professzor pályafutása, a tévedések anatómiája (1860–1926)

A címbeli állítás szakmai és világnézeti jellegű, a kettő olykor nem különíthető el egymástól. A fővárosi I. sz. Szülészeti Klinikát 1903-tól haláláig irányította, az 1903-1918. közötti periódusban Tauffer Vilmos professzor ellenlábasának számított, 1919-tól 1926-ig pedig a retrográd Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) egyik alapító tagja és szellemi vezére, amely nyílt antiszemita programjával mérhetetlenül nagy kárt okozott a vétleneknek, az országnak és a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának egyaránt. Ez akkor is igaz, ha hallgatunk róla, ezért érdemes megismerkedni e tanulságos karrier buktatóival.

Bársony János 1860. július 31-én született Szatmár megye akkori székhelyén, a párciumi Nagykárolyban. Bár rátarti volt „magyar úri" származására, nevük nem olvasható a nemesi családok címtárában. István nevű bátyja ismert vadászati író, aki 1919-ben szerkesztette a Tanácsköztársaság című lapot, hogy utána egy jobbra fordulással minél hevesebben támadhassa földijét: Móricz Zsigmondot. A piarista diák maturátusa megszerzésével a bécsi orvosi karra iratkozott, majd 1884-ben Budapesten Kenézy Gyula évfolyamtársaként szerzett oklevelet, közöttük a kapcsolat később is megmaradt. Végzés után a Kézmárszky-vezette I. sz. Szülészeti Klinika kötelékébe került. Publikálni 1887-ben kezdett, a „Macerált szülések és befolyásuk a gyermekágyra" című sorozata az Orvosi Hetilap 31. évfolyamának 40., 42., 45. számában jelent meg (1). Ahogy írta: „az esetek nagyobb számában kideríteni az intrauterin halál okát nem sikerült". Majd „A méhen kívüli terhességről öt eset kapcsán" a következő évi kötetben jött, jelezvén szakmai ambícióit. Terjedelmes sorozata „ A kraniotomiáról" azt jelzi, hogy a császármetszéssel szemben még mindig ezt részesítették előnyben. E korszerűnek aligha nevezhető nézettel Velits Dezső pozsonyi bábaképző-igazgató szállt vitába, így a válasz sem maradhatott el. Bársony tanársegéd epés hangnemért nem ment a szomszédba. Védekezve hangsúlyozta, az abszolút sectiós indikációk körül nem lehet vita, de a relatívnak „elkerülhetetlen" alternatívája a craniotomia. A két kört sem egyformán értették. A vita hevében a klinikus meg jegyezte, mily szerencse, hogy Velits dr. bábákat és nem medikusokat oktat. Hamar megtanultak óvakodni éles visszavágásaitól. Több írása jelent meg a Zentralblatt für Gynekologie hasábjain, és ezzel a nemzetközi porondra is kilépett. A Gyógyászatot, nem tudni mi okból, hamar otthagyta.

A „szülészeti műtéttan" tárgyköréből már a vita évében (1892) magántanárrá habilitálták, ami azért érdekes, mert Tauffer professzortól eltérően nem volt nagy híve az operatív

beavatkozásoknak. Valószínűleg érezte, hogy különösen e téren „nem tartoznak azonos súlycsoportba.” Inkább egyre többet foglalkozott a még mindig gondot jelentő gyermekágyi láz kezelésével. Előbb szublimátos hüvelyöblítéseket végzett, de csak higanymérgezés határán bizonyultak hatásosnak. Következő lépésként a szublimát bőr alá történő fecskendezését alkalmazta – eredménytelenül. Lévén makacs ember, nem tágított, és áttért az olasz Baccelli által ajánlott intravénás adagolásra, amelyet Kézmárszky professzor a trombózisoktól tartva nem nézett jó szemmel. Bársony magántanár az elképzelései mellett még a klinika elhagyása árán is kitartott, leutazott hát Debrecenbe egykori évfolyamtársához és barátjához, a bábaintézeti igazgató Kenézy Gyulához, hogy együtt folytathassák az elképzelt kezeléseket (12). Pár sikeres eredmény után váratlanul adott lett a nagy lehetőség: 1902. május 18-án 61 éves korában elhunyt Kézmárszky professzor és természetesen önmagát is esélyes utódjelöltnek számította. Nem ok nélkül, mert ugyan pályázott a kolozsvári tanszékvezető Szabó Dénes, a Tauffer-tanítvány Dirner Gusztáv és Tóth István, a kar javaslatára a király mégis őt nevezte ki. Külön érdekesség még, hogy az egykori vitapartner Velits Dezső pesti habilitáció nélkül adta be pályázatát. Tauffer korrektségére jellemző, hogy nem vetette be tekintélyét a kinevezésnél, Bársonyéra pedig, hogy az addig is meglévő önbizalma még inkább megnövekedett. Kétségtelenül e magántanárok közt ha nem is nagy előnnyel, de „rangidősnek” számított, így már potenciális utódként ő búcsúztatta a Gynaekologia mellékletben a mesterét. Ugyanekkor a szakma is megtisztelte azzal, hogy a Nékám Lajos és a Kétly László szerkesztésében megjelent háromkötetes Magyar Orvosi Vademecum részére véle íratták a „Szülészet dióhéjban” című fejezetet, míg a „Nőgyógyászat” barátjának, Kenézy Gyulának a munkája. Ezzel mindketten egycsapásra Blaskovics László, Farkas Géza, Kétly Károly, Krepuska Géza, Krompecher Ödön, Ónodi Adolf, Thanhoffér Lajos, Vámossy Zoltán és Verebélÿ Tibor illusztris szerzői társaságába kerültek. Velits dr. megállapítása tíz év multán is igaz, a császármetszéshez képest túl nagy teret szentelt a drasztikus magzateltávolításoknak. Ami aligha egyezik a különben joggal hangoztatott nemzetféltő gyermekpártiságával.

Visszatérve a költői hangvételű Kézmárszky-nekrológhoz, belőle megtudható, hogy szerzője részt vett az 1897. évi moszkvai nemzetközi orvoskongresszuson, ahonnan egy piciny ikont hozott e vallásos professzornak, aki ezt haláláig őrizte az ágya fölött.

Bársony tanár tagja volt a gynaekologiai szakosztálynak, de a szűkebb „vezérkarnak” nem (11). Az 1906-ban felállított Semmelweis-szobor leleplezésekor még ő az egyik „hivatalos” szónok, de az 1909. évi Semmelweis-emlék Végrehajtóbizottságának már nem tagja, ő, mint a klinikavezetői jogfolytonosság ekkori képviselője. Ez arra enged következtetni, hogy a két klinika között akkor már nem volt felhőtlen a viszony. Majd az ugyancsak 1909-es

budapesti nemzetközi orvoskongresszuson elhangzott az „Über die Therapie des Puerperalfiebers” című előadása, amelyben a Kenézy Gyula igazgatóval elért szublimátterápiás eredményeit ismertette (2), kétkedő hazai visszhangok közepette. Ugyanezt adta elő kibővítve magyarul a Budapesti Kir. Orvosegyesület 1911. évi nov. 25-i ülésén, amely könyv formájában is megjelent (3). Több mint meglepő, hogy a közel 300 oldalon ilyen témakörben Semmelweis neve egyetlen egyszer sem fordul elő. A Tauffer professzoré viszont igen, nem a legkedvezőbb hangsúllyal: „A kísérletezésre vállalkozók közül eddig egyedül Tauffer tanár nyilatkozik szomorúan az injekciók felől, amennyiben az ez évi müncheni orvoskongresszuson egyik asszisztensével az injekciókról előadást jelentvén, az osztogatott brosúrákról azt olvashatjuk ki, hogy klinikája egészségi állapotának összeredményei is sokkal rosszabbak, amióta az injekciókat próbálják, mint azelőtt voltak” (5). A Tauffer-iskola erre tapintatosan nem reagált. Bársony tanár a vetélésekről írt az Orvosi Hetilapba, az ecclampsiáról a Pester Med.-Chir. Presse 1913. évfolyamába. Kétségtelen viszont, hogy korán felismerte a Röntgen- és rádiumkezelés jelentőségét a nőgyógyászati daganatok kezelésében. Az ő klinikáján működött 1911-től Kelen Béla magántanár vezetésével a Röntgen-laboratórium, és ott végezték az első hazai sugárkezeléseket, amelyekről az Orvosi Hetilap 1914. évfolyamában számolt be. Már 1915-ben, az éppen példa nélküli világégés közepette, a pozitív eugenika háború utáni fontosságát hangsúlyozta. Pedig akkor nem az volt az orvosok legfőbb gondja. A fentiek ismeretében aligha meglepő, ha az 1917. évi kiadású hatalmas kétkötetes Tauffer-Tóth féle A nőgyógyászat kézikönyve tíz szerzője között nem találjuk a Bársony professzor nevét. Pedig pl. a méhrák sugárterápiájának megírására igazán illetékes lett volna. Ezek az árulkodó momentumok a csendes és lappangó ellentét magyarázatául szolgálnak.

Amikor 1915-ben Madzsar József megszervezte az Országos Stefánia Szövetséget, nem véletlenül kérte fel Tauffer professzort az anyavédelem irányítására. Pedig Madzsar és Bársony az eugenikai koncepció terén találkoztak. Mindketten intenzíven foglalkoztak a „fajnemesítés” gondolatával, csak más megközelítésben. Míg a baloldal az általános emberi, addig a jobboldal a nemzeti szempontokat hangsúlyozta. Az útvesztőt még egyikük sem látta előre.

Az I. sz. Szülészeti Klinika igazgatója meglepetésekkel eztán is szolgált, nem a tárgyával, hanem annak megítélésével. Az Orvosi Hetilap 1918. évfolyamában a pusztító spanyoljárványról értekezett, régi rögeszméjét felelevenítve, mert: „a boncolás alapján a spanyol betegség rokona a gyermekágyi láznak... tulajdonképpen nagyon mérges streptofertőzés, vagyis tüdőpestis.” A kettő közé 1918-ban egyenlőségi jelet tenni enyhén szólva anakronizmus. Szerinte szuverén gyógyszere természetesen a szublimátinjekció, a saját intézetében azt alkalmazták. Majd így folytatja: „A háborúnak kellett kitörnie, hogy az általa

teremtett nyomasztó helyzetek egyik-másik orvoskollégámat az ajánlott therápiára is rákényszerítsék" (7). A bizarr ötlettel nem aratott egyértelmű sikert, ahogy az említett évfolyam számos közleményéből kiderül. Aztán következett 1919. vízválasztó éve, – őt március 28-án az egyetemi ügyek népbiztosa négy tanártársával együtt állásából felfüggesztette (8), de tanítványai követelésére a Bársony tanárét hatálytalanították (9) – őt tehát lényegében olyan nagy sérelem nem érte, mégis alapítója és elnökségi tagja lett a már említett, 1919 áprilisában titkon szervezett nyíltan megtorlást hirdető Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, azaz a MONE nevű társaságnak (10). Elkeseredettségét részben magyarázhatja, hogy az akkor még zömében magyar, érzelmeiben szintén magyar sváb és zsidó lakosság a királyi Romániához került, szülővárosával együtt, csakhogy a világ egyetemeihez intézett Trianon elleni tiltakozást vele együtt írta alá Grósz Emil, Liebermann Leo, Bálint Rezső, Árkövy József, Korányi Sándor és Ónodi Adolf, tehát sokféle világnézetű zsidó származású professzor, így pont neki nem lett volna szabad a MONE programját magáévá tenni. A kései krónikás utólag eltűnődik: egyesek szemében mintha nem is létezett volna gróf Bethlen István, pedig a miniszterelnöksége alatt volt rektor, tehát a kar első számú felelős embere Bársony János professzor. A zseniális erdélyi arisztokrata szintén ellenforradalmárként kezdte, és nemcsak szülőföldjét, de hatalmas vagyonát és nagyszerű őseinek politikai színterét is elveszítette. Ha tőle tanulnak világnézeti realitást, más hangsúllyal említhetnénk Bársony János, Kuzmik Pál, Hoór Károly és még néhány orvostanár nevét.

Végzetes tévedés volt tehát a trianoni tragédiát egy népcsoport „számlájára" írni (13). Ő valószínűleg Bethlen István helyett Bársony Istvánra figyelt, nomeg egykori tanársegédjére, a fő „ideológus" Avraffy Elekre, aki szerint „a zsidók nem országos arányszámuknak megfelelően haltak hősi halált a háborúban" (10). A statisztikák persze mást bizonyítanak, de ez előítéletet a tények nem zavarják. Az egyszerű szatócssegédektől jeles orvosokig lehetne a cáfolatot sorolni. Az 1923-as rektori beszéde egyikében „ tetemre hívta a bűnösöket." A másikból Szabó Dezső faluromantikája integet vissza, amikor a falu „romlatlan" népét idealizálja. Nem érte meg, amikor a nemzetietlenséggel éppen nem vádolható falukutató írók az ellenkezőjét bizonyították.

E téren is ki kell emelni Klebelsberg Kunó kultuszminiszter szerepét, aki minden tőle telhetőt megtett az ország hírnevét rontó szakmapolitika folytatásának akadályozására.

Bársony professzor helyzetét megkönnyítette, hogy a nála jóval nagyobb szakmai tekintéllyel bíró Tauffer Vilmos 1918-ban nyugdíjba vonult és helyére a hozzá nézeteiben jóval közelebb álló Tóth István került. Nem tudni, milyen szerepet játszott ebben, hogy mindketten szatmári születésűek voltak. Itt nem a megyén, hanem az elvesztett közös szülőföldön a

hangsúly. Így aztán érthető, ha 1926-ben Bársony tanárt a Tauffer-tanítvány búcsúztatta az Orvosi Hetilapban (14). Védve őt a „kurzista" vádaktól, amit „ellenfelei híreszteltek" róla. Markusovszky periodikájának 1920. évfolyamában jelent meg az „Orvosi erkölcstan" című írása, amelynek van egy megszívlelendő és egy teljesen elfogadhatatlan javaslata. Az előbbi az orvosi etika oktatásának bevezetése, az utóbbi sajnos a szégyenteljes numerus clausus bevezetésének „szükségessége" (7), mivel persze az ország nemcsak erkölcsi, hanem anyagi szempontból is nagyon, rosszul járt. Szakmai furcsaságaira jellemző még az 1921. októberében elhangzott Balassa-előadása: „A rákról, kiváltkép a méhrákról" (5) címmel. Ugyanis ebben az eddig elmulasztott Semmelweis-méltatásait pótolja. Tehát nem a gyermekágyi láz, hanem a rák ürügyén. Nehéz benne logikát találni. A terjedelmes előadás történeti része igen jó, meggyőző statisztikai táblázatokkal és imponáló irodalmi listával.

Érdekes „A magzatűzés útján elkövetett bűnözésről és azok korlátozásainak módozatairól" írott cikke a Hetilapban. Ebben is fellelhető a paradox bukfenc, mert a magzatűző orvosokat még a kuruzslóknál is „veszélyesebbeknek" tartja. Ez etikailag igaz, de a gyakorlati kivitelben nem. Különösen ahogy indokolja: „az orvos a szakismereténél fogva igen könnyen intézheti a körülményeket úgy, hogy az elkövetett bűnt palástolhassa." Vagyis az elvont erkölcsiség fölötte van a célszerűségnek. Ha már egyszer valaki úgyis rászánta magát, jobb ha orvos végzi azt el. Abban viszont igaza van, amikor a gyermekvállalás és -nevelés ügyében az államtól nemcsak hangzatos szavakat, de áldozatokat is követel. Az egyke engesztelhetetlen ellenfele, ahogy írja: „Mozart pl. az ötödik, Schubert a tizenharmadik, Napóleon a nyolcadik, Wagner a hetedik, Rembrandt a hatodik, Cooper a tizenegyedik s Franklin a tizenhetedik gyermeke volt szülőinek" (6). Ne feledjük, a háború után a győztes hatalmak (p1. Franciaország) és a vesztes Németország orvosai mind népességdeficitről értekeztek. Bársony tanár az Orvosképzés hasábjain írt a tbc népbetegség jellegéről, majd újra az egykéről. Nem tudni, később mérsékeltebb elvet képviselt volna-e, ha 1926. február 28-án le nem hunyja örökre a szemeit! Hiszen nagy tanártársai: Bókay János (akit nagyon tisztelt), Moravcsik Ernő Emil, Farkas Géza, Vámossy Zoltán, Schaffer Károly és Lenhossék Mihály valamennyien jó hazafiak voltak, mégsem kompromittálódtak.

Halála után tanítványai a kötelező kötettel tisztelegtek emléke előtt. A névsorból megállapítható, hogy nem nevelt nagy iskolát, így tanszéki utóda a Szegedről meghívott Tauffer-tanítvány Kubinyi Pál lett, nagy formátumú szakember, akinek fővárosi pályafutása sajnálatosan rövid ideig tartott.

A felsorolt tényekből talán kitűnik, hogy Bársony János tanár, az I. sz. Szülészeti Klinika 1903-1926. közötti igazgatója mind szakmai, mind világnézeti szempontból enyhén szólva

ellentmondásos személyiség volt, így nem sorolható a Semmelweis-Tauffer-Kézmárszky nevével fémjelzett nagy vonulatba. Érdemes ismertetni, mert része a múltnak és tévedései tanulságul szolgálhatnak.

IRODALOM: 1. Bársony J.: A macerált szülések és befolyásuk a gyermekágyra. Orv. Hetil., 1887, 31, 1293-1296., 1361-1366., 1469-1472. - 2. Bársony, J. von: Über die Therapie des Puerperalfiebers. Gompte-Rendu VIII. Budapest, 1910. 479-507. old. - 3. -

Bársony J.: A gyermekágyi lázról. Pesti Lloyd, Budapest, 1912. - 4. Bársony J.: Orvosi erkölcstan. Orv. Hetil., 1920, 64, 427-429. - 5. Bársony Emlékkönyv. Centrum, Budapest, 1927, 1-64. old. - 6. Bársony J.: A magzatűzés útján elkövetett bűnözésról és azok korlátozásának módozatairól. Orv. Hetil. 1924, 68, 335-337. - 7. Bársony, J.: Az úgynevezett spanyol betegségről. Orv. Hetil. 1918. 62, 583-584. 8. Gyó'ry T.: Az orvostudományi kar története 1770-1935. Egyet. Ny. Budapest, 1936, 750. old. 9. Kápolnai I.: Bársony János és Kubinyi Pál professzorok a klinika élén. Semmelweis Ignác Klinikájának múltja és jelene. Szerk.: Papp, Z. Golden Book, Budapest, 1996, 69. old. - 10. Kovács M.: Liberalizmus radikalizmus antiszemitizmus. Helikon, Budapest, 2001, 86. old. 11. Lampé L., Szállási Á.: Százéves a Magyar Nőorvos Társaság. Jubil. Kiad., Budapest, 1996. - 12. Lovrich J.: Bársony tanár irodalmi működése. Bársony Emlékkönyv, Centrum, Budapest, 1927, 66. old. - 13. Szállási Á.: Trianon és a pesti orvosok. Orv. Hetil. 1991, 132, 873-874. - 14. Tóth I.: Bársony János 1860-1926. Orv. Hetil., 1926, 70, 235.

Egy esztergomi születésű régi gyermekorvos, Faragó Gyula (1861–?)

A pediátria, mint „kisszakma” pl. a szemészethez képest viszonylag későn önállósult. A gyermeket „miniatűr” felnőttként kezelték, az élettani kórtani sajátosságok figyelembe vétele nélkül. A magas számú halandóságot szinte természetes kiválasztódásnak vették, amit a nagy szaporulat pótolni tudott.

Az első magyar nyelvű munka, a ’Kis gyermekek isputálja’ a párciumi Nagykároly város nyomdájában jelent meg, az időpont 1771, a szerzője a debreceni Csapó József főorvos. Az önálló tanszék felállításához évszázadnak kellett eltelni, első tanára id. Bókai János, a híres Bókai-dinasztia megalapítója, osztálya pedig a Stefánia-kórház keretében látta el nem könnyű feladatát. Alig valamivel régebbi a bécsi katedra, amelynek élére a győri születésű W.L. Mauthner tanár került. A császárváros egyeteme az Osztrák-Magyar Monarchia kiválóságainak gyűjtőhelye volt, elég a prágai Skoda, a magyarországiak közül Mauthner után a bőrgyógyász Kaposi Mór és fülész Politzer Ádám személyére hivatkoznunk. Így szinte természetesnek tűnt, hogy egy érettségizett magyar diák a bécsi kart választotta.

Miként Faragó Gyula, aki 1861. december 5-én Esztergomban látta meg a napvilágot. Szülei Szinnyei szerint középmódú kereskedők voltak, középiskoláit szülővárosában végezte. A bécsi orvosi fakultás hírnevét még mindig Skoda-Rokitansky-Hebra-Oppolzer neve fémjelezte, nem csoda, ha a németül anyanyelvi szinten beszélő esztergomi fiatalember a Dunán felfelé hajózva a Habsburgok székvárosában kötött ki.

Életének java része a ferencjózsefi boldog békeidőkre esett. Nem nyomasztották 48-as emlékek, magyar-zsidónak lenni nem jelentett negatív megkülönböztetést. A nagyhírű Kaposi tanárhoz hasonlóan nyugodtan kötődhetett szülőhazájához, valamint Innsbruck és Lemberg között szabad volt a pálya. Miután 1885-ben lege artis orvosdoktorrá avatták, a vasútépítés fénykorában a Munkács-Strij hadivonal egészségügyi felügyelője lett. Ez nemcsak a töltésemelők és sínlefektetők teherbíró képességét tette próbára.

A 15 hónapos kemény munkával keresett annyi pénzt, hogy nyugodtan mehetett véle külföldi tanulmányútra. Ekkor határozta el, hogy életét a legvédtelenebbek gyógyításának fogja szentelni. Első útja az óriási tekintélyű berlini E. Henoch gyermekklinikájára vezetett, aki a purpura rhenumatica egyik névadója. Szinnyei tévesen Henschnek írja, de ilyet a pediátria története nem ismer. Kezdő dolgozata: „Az ujszülöttek orrhurutja” a Gyógyászat című hazai szaklap 1887. januári számában jelent meg. Szerény kis írás, nem tudományos, hanem tanácsadó jellegű: a légzőszervek legfelső szakaszának leggyakoribb bántalmairól. Az idültté

válás egyik oka az elégtelen táplálkozás, gyakran társul hozzá az Eustach-kürt gyulladása. Konyhasó-oldatos tiszítást, ezüstnitrátos-tanninos ecsetelést javasolt.

Szövődményes középfülgyulladás esetén paracentesist, amelyet a berlini Hedwig-kórházban már sikerrel alkalmaztak. Következő tanulmánya: „Az ujszülött néhány reflexe" már az Epstein tanár vezette prágai lelencházból jelent meg. Megállapította, hogy közvetlenül szülés után a térdreflexek igen élénkek, szinte rángásos jellegűek, de később veszítenek intenzitásukból.

Koraszülötteknél ez fordított jellegű. Mindezekből igen szerényen és helyesen semmilyen „tudományos" következtetést nem vont le. Ugyanezen cikkek az Archiv für Kinderheilkunde hasábjain szintén közlésre kerültek. Tanulmányútja 1887 januárjától decemberig tartott, utána a virágzóan fejlődő Budapesten telepedett le, a Kecskeméti út (ma is az) 4. szám alatt nyitott rendelőt. Közben visszatért eredeti munkahelyére a Magyar Államvasutak Gyermekorvosi Tanácsadója minőségben.

Alkatának és képzettségének leginkább az egészségügyi népszerűsítő irodalom felelt meg, publikált a Magyar Hírlap, a Budapesti Hírlap, az Egyetértés, a Magyar Újság hasábjain, de közölte írásait a Fodor József szerkesztette Egészség is. A világ árvája című füzetét a prágai lelencházi emlékei alapján vetette papírra és 1888-ban jelent meg. Írásaival, előadásaival járult a hazai országos Lelencház-egyesület létrejöttéhez. Azt követte 1889-ben A beteg baba, Gondos anyák számára, majd ugyanazon esztendőben Az egészséges baba. Ifjú anyák számára. Az Országos Közegészségügyi Tanácsba is beválasztották.

Több művet fordított, illetve magyarított, mert a saját tapasztalataival és hazai vonatkozásaival mindig kiegészített. Ilyen pl. E. K. Bock lipcsei tanártól Az egészséges és beteg ember, amelyet „a magyar közönség számára átdolgozta." A zsebkönyv méretű szecessziósan díszített kis kötetet a Légrádi Testvérek nyomdája jelentette meg 1890-ben. „Mi magyarok az egészség dolgában még eddig igen hanyagok és könnyelműek vagyunk. Ez az oka azoknak a szomorú jelenségeknek, hogy kisdedeink mértéken fölül pusztulnak és a felnőttek sem érik el azt a kort, ameddig a művelt Nyugaton lakó emberek élnek" – állapította meg rezignált hangú előszavában.

Összesen 204 oldalon, 24 fejezetben ismerteti az egészséges és a beteg test anatómiáját, élettanát, kórtanát és ápolását. Nagyon fontos az elsősegélynyújtás, sebesülés, ficamodás, csonttörés, égés, fagyás és mérgezések esetén. Az előoldalon Hygeia, hátoldalán Aszklepeiosz portréját látjuk, orvostörténeti nyomatékot adva a műfaj jogosságának. Nagyobb méretű a Miként óvjuk gyermekeink életét és egészségét című magyarítás, amelyet egyik legnevesebb és legkedveltebb bécsi tanára, a fiziológus E. W. Brücke nyomán készített. Érdekes, hogy ez a

kitűnő kísérletező élettanász tanár mennyire szívén viselte gyakorlatban a gyermekek sorsát.

Már a Semmelweis-történetből ismerjük, hogy Bécs akkor a kaszárnyák, a prostituáltak, a leányanyák, következésképpen a lelenc-gyermekek birodalmi gyűjtőhelye is volt. Nem véletlenül írt hát az emberbarát professzor ilyen jellegű könyvet. Mindazonáltal minden anya használhatta. Érdekes javaslata, hogy célszerűbb a gyermeket nem ülő, hanem féloldalt fekvő helyzetben szoptatni. Nem ajánlotta a fájdalomcsillapítók, különösen az ópiumtartalmúak szedését, mert úgy mond, átmegy a tejbe.

A rachitis-es nála „angolbeteg" miként száz évvel később a nagysikerű filmben. A csecsemő sárgaságának fő oka a későn átvágott köldökzsinór, amelyet az idő nem igazolt. A dada kiválasztása nyilván nem a prostituáltaknak szólt. A dámák, karcsúságukat és melleik formáját óvandó, dajkákat fogadtak. Jókai regényeiben más okból elég példát találunk rá. Kiválasztásnál különösen a gümőkor és szifilisz veszélyeire hívta fel a figyelmet. Logikus észrevételek olvashatók a táplálkozási fejezetben. Ahol héjatlan csigák vannak, ott mészben szegény a víz, ezt mésztej hozzáadásával lehet javítani, hatására a csontok erősödnek.

A jó emésztés elegendő nyálképződéssel induljon, célszerű a kenyérhéj rágása. Igen ajánlja a parajfőzeléket (spenót), bár egyesek a széklet színéből ítélve nehezen emészthetőnek tartották. A vegetáriánusokkal szintén foglalkozik. A szülő lehet az, de gyermekét nem nevelheti állati fehérjék nélkül, legföljebb elegendő mennyiségű és minőségű tej adásával. Abszolút anyatej-párti, leginkább „saját" alapon. „Növényfogyasztó ősünket a húsevés tette emberré" – állította vulgárdarwinista merészséggel. A vörös-fehér hús vitában szerinte az utóbbi könnyebben emészthető, az előbbi viszont vastartalmú festéket tartalmaz, vérszegénységre hatásosabb. Érvelése ésszerű. Ami a nyers hús fogyasztását illeti, a sütés-főzés ronthat a fehérje minőségén, ám a parazitákat és mikróbákat biztosan elpusztítja, „ezért eszik meg különösebb baj nélkül a vándorcigányok a dögöket."

A Liebig-féle leves és a húskivonat az északi-sarki osztrák expedíció idején kiállta a próbát. Ami az ivóvizet illeti, ha nem tiszta és átlátszó, kevés káliumhypermangán oldatot kell belecsöppenteni. Ha sok benne a szerves anyag, a sötétlila oldat az oxidáció révén hamar elveszti színét. A gyanús vizet célszerűbb főzve, vagy tea formájában fogyasztani.

Ma evindenciák ezek, de akkor hallatlanul nagy szolgálatot tettek. Brücke tanár szerint a levegőcsere mellett a vízcsere legalább olyan fontos. Bizarr viszont a haj ápolására vonatkozó javaslata: gyakrabban kell nyírni és ritkábban mosni. Csak akkor, ha koszos. Ma már természetesen másként látjuk. Nagy hangsúlyt helyezett a fogtisztításra. A kefét felső fogaknál lefelé, alsóknál felfelé kell húzni. Krém helyett akkor még kagylóhéjból őrölt fogport használtak. Szájöblítésre mirha-oldatot ajánlott. Sokat lehetne még e remek munkából idézni.

Faragó Gyula 1886-99 között szerkesztette az Orvosi Zsebnaptárt. Későbbi irodalmi munkásságáról nem tudunk. A 20-as évek után az Orvosi Címtárban neve már nem olvasható, halála pontos dátumát sem ismerjük. Esztergomi kapcsolatai feltételesek, szüleit nyilván látogatta, helybéli leszármazottjairól nem tudunk. Talán egyszer a hiányzó adatokra is rábukkanunk.

Nevét érdemes megjegyezni, sokat tett a hazai gyermekápolásért.

Gerlóczy Zsigmond (1863–1937)

Sokoldalú és jelentékeny munkásságának felidézésére a gyászkeretes dátumon kívül más évfordulókat is találunk. Például száz évvel ezelőtt szerzett orvosi oklevelet fővárosi fakultásunk fénykorában (évfolyamtársai voltak: Buday Kálmán, Török Lajos és Temesváry Rezső), éppen amikor Fodor József az Egészség című folyóiratot életre hívta. Ami azért említésre méltó, mert 15 év múltán Gerlóczy került az 1901-ben örökre eltávozott Fodor József szerkesztői helyére. Valamint nyolcvan évvel ezelőtt, 1907-ben kezdte kiadni „Az egészség könyvtára" című népszerűsítő sorozatot, 1927-ben pedig a székesfővárosi közkórházak közp. igazgatója lett.

Az 1863-ban született Gerlóczy Zsigmond gyermekfővel láthatta apja mellett szépen növekvő fővárosunk szaporodó közéleti gondjait. A kiegyezés évétől Gerlóczy Károly volt Buda-Pest legfőbb középítkezési irányítója, majd 1873-tól az egyesült székhely alpolgármestere. Budapest mai arculatának kialakításában múlhatatlan érdemeket szerzett. Mint az építkezési szakbizottmány elnöke, irányította közegészségügy terén mindazokat a munkálatokat, melyek Fodor József elképzeléseit szolgálták; így a vízvezeték- és csatornahálózat korszerűsítését, a szemételhordás megoldását, továbbá a meglévő kórházak modernizálását, valamint az Üllői úti klinikatelep felépítését. Hosszúra nyúlna felsorolni a képzőművészetek felkarolásától (a „név kötelez" alapon egy másik Gerlóczy nagyértékű Csontváry-képeket mentett meg) a közművelődés javításán keresztül Kossuth hamvainak hazahozataláig mi mindent köszönhetünk Gerlóczy Károly hazafias ügybuzgalmának. Ebben a légkörben egész életre szóló töltést kapott a szorgalmas diák, aki mint említettük, 1887-ben szerzett orvosi oklevelet. Két kedvenc professzora: Fodor József és Korányi Frigyes, tőlük tanulta az országra pusztító csapásként nehezedő fertőző betegségek járványtanát és klinikumát. Működési bizonyítványt jelentő pergamen tekercs mellé még abban az esztendőben az egészségtan-tanári és iskolaorvosi oklevelet is megszerezte. Három éves higiénikus és gyógyító gyakorlat után már a Rókushoz tartozó barakk-kórház L számú fertőző osztályának rendelő orvosa, ahol figyelme elsősorban a hastífuszos megbetegedésekre irányult. Az Orvosi Hetilap 1891. évi 22. száma első oldalon hozta a „Hasi hagymáz két ritkább esete" című dolgozatát, amikor a typhus abdominalis kórképét croup-diphteria módosította, sajnos letális kimenetellel. Első írása azonban stílszerűen Fodor József lapjában (Egészség, 1888) jelent meg „A fertőtlenítésről." Véletlenül Korányi Frigyes balatoni levele után, ha ugyan ezt véletlennek lehet nevezni. Tehát egy éves diplomával, Fodor lapjában, Korányinak a méltánytalanul mellőzött

balatoni üdülők fölötti méltatlankodása után. Nem Gerlóczy Károly fia kapott itt korai publicitást, hanem a sokra hivatott, fiatal higiénikusklinikus. Fertőző csírák elpusztítására legolcsóbb a forró lúggal való fertőtlenítés, akár fehérneműről, akár árnyékszékről legyen szó. Medikus korunkban tanultuk a Korotkov-féle latrinákat, vagyis a széklet azonnali elföldelését. Mit ajánlott Gerlóczy Zsigmond 1888-ban! „Ha száraz földet hintünk az ürülék fölé, ez olcsó és egészséges eljárás." Nem plágiumról van szó, az orvosok bizonyos alapigazságokat egymástól térben és időben távol egyaránt felismernek. Gerlóczy nevét tehát 1880-től már jegyezték. Így az sem meglepő, ha az 1891-ben alakult Balneológiai Egyesület tagjai között ott találjuk. Ekkor jelent meg a Hankó Vilmossal közösen írt Budapest fürdői és ásványvizei, majd 1893-ban a Melyik fürdőre menjünk, milyen vízzel éljünk? című könyvük. Ez utóbbit érdemes összehasonlítani Chyzer Kornél, főorvosnak a nyolc évvel korábban megjelent hasonló tárgyú művével. Gerlóczyék ismertetője zsebkönyv méretű és jellegű, ám kétszer akkora terjedelemben. Chyzer hét oldalt szán a fővárosunk fürdőinek, a Gerlóczy–Hankó „duó" ötször annyit. A vegyelemző mindkét könyvben Than Károly, ám a különbség a kezdő mondatokból kiolvasható. „Fővárosunk ásványvizekben és fürdőkben igen gazdag" – írja Chyzer Kornél, míg a Gerlóczy–Hankó szerzőpáros szerint: „Budapest a világ legnagyobb fürdője, legnagyobb ásványvíz telepe, a képzelhető legszebb keretbe foglalva." Nemes elfogultságukat az idő hitelesítette. Közben egészségtan könyvet írt középiskolai használatra (1890, 1893), majd Fodor József halála után a felülmúlhatatlan és feledhetetlen Mester iskolai tankönyvét dolgozta át „az új tanítási tervnek megfelelően." Gerlóczy Zsigmond teljes titulusa ekkor már: „egyetemi magántanár, közkórházi főorvos, a Kir. József Műegyetemen az építési egészségtan meghívott szaktanára, középiskolai egészségtan-tanár és iskolaorvos." Természetesen a heveny fertőző betegségek kór- és gyógytanának tárgyköréből nyert magántanári habilitációt.

Egy kivételes korábbi munkáját azonban még ki kell emelnünk. A magyar medicina máig tartó büszkeségére 1894-ben fővárosunk volt a VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Congressus választott helye. Noha a VII. kongresszust Londonban tartották (1891), három év múltán Fodor József egyeteme és városa sem vallott szégyent. Kétnyelvű (magyar–francia), szépen megkomponált három kötetes beszámoló-gyűjtemény tanúskodik róla. A szerkesztői munka Gerlóczy Zsigmond érdeme. 1895-ben már kikerült a nyomdából. Megjelent a magyar orvosok színe-java: Fodor, Hőgyes, Korányi Frigyes, Müller Kálmán, Tauffer Vilmos, Thanhoffer Lajos, Bókai János és Árpád, Pertik Ottó, Purjesz Zsigmond (Kolozsvár), Moravcsik Ernő Emil, de szinte lehetetlen minden jelentősebb személyt felsorolni. Tény; a hollandia Aalbers professzortól a budapesti Zwillinger Hugóig 2239 bejegyzett részvevőt sorol fel az első kötet. Szédületes szám, kivált, ha hozzászámítjuk, hogy a hölgytagok nincsenek is

belekalkulálva.

Néhány igazi „nagyágyút” a külföldiek közül a színvonal illusztrálására, abc-sorrendben szintén felsorolunk.

Bang (Bang-kór), Kopenhága állatorvosi egyeteméről; Botkin, a szentpétervári egyetem privátdocense; Angelo Celli római higiénikus professzor, az egyik legnagyobb járványtörténész; Duka Tivadar Londonból, akit talán nem kell bemutatni; Fjodor Erisman moszkvai egyetemről; Banister Fletcher londoni egyetemi tanár; Charles Girard, a berni egyetem profeszszora ; a híres higiénikus Max Gruber professzor Berlinből; Krallt-Ebing Bécsből; Lancarol doktor az egyiptomi Alexandriából; Laveran professzor (Párizs) a későbbi Nobel-díjas; Friedrich Loeffler Greifswalde egyeteméről; Cesare Lombroso Torino elmegyógyászati intézetéből; Arthur Macdonald Washington-ból; a későbbi Nobel-díjas Metchnikoff Párizsból, Emile Roux szintén a francia fővárosból; Max Rubner Berlin higiénikus professzora; végül a magyarországi eredetű Otto Zuckerkand.1 Bécs egyeteméről. A névsor önmagáért beszél. A Tengerentúl akkor még „nem tengett túl.”

A kongresszus évében nevezték ki Gerlóczy Zsigmondot az újonnan létesített László Kórház főorvosává, majd igazgatójává. Fodor József halálának (1901) évétől 1912-ig ő szerkesztette az Egészség című folyóiratot, közben megmaradt szorgalmas cikkírónak. 1894-1896 között ő állította össze a „KözkórháziOrvostársulatÉvkönyveit”, e kötetekben főleg a diftéria szériumtherápia hatásosságát propagálta.

Ilyen „publikációs dömping” után 1907-ben elkezdte szerkeszteni Az Egészség Könyvtára című sorozatot, kis köteteit a Franklin Társulat adta ki, a szerkesztés feladata az 1886-ban alakult Országos Közegészségi Egyesület megbízásából Gerlóczy Zsigmondra hárult. Első darabja Az anyaság higiénéje, id. Elischer Gyula avatott tollából való. A VIII. kötetet 1908-ban maga Gerlóczy írta Az fertőző betegségekről és az azok ellen való védekezésről. Bókay Jánostól Moravcsik Ernő Emilig több jeles szakember vállalt egy-egy kis népszerűsítő zsebkönyvet, mintegy húsz kötetnyi jelent meg belőle. Az 1910-es orvosi évkönyv és címtár szerint Gerlóczynak a következő funkciói voltak: „a sz. főv. Szt. László közkórh. főorvosa, a bpesti. kir József-műegyetemen az építési egészségtan meghívott szakelőadója, az Orsz. Közegésze. Egyes. főtitkára, a Közkórházi Orvostárs. Igazg.-tanácsának tagja és intézőbizotts. volt elnöke, a kir. orvosegyes. tagja, a Samari tanus-egyesület választm. tagja, az Orsz. Balneol. Egyes., a Nemzeti Zenede, az Orsz. Magyar Iskola-Egyesület igazgatóságának tagja, az Országos Magyar Népfürdő-egyesület, a szünidei gyermektelep igazgatóságának tagja, az „Egészség” szerkesztője.”

Még felsorolni is rengeteg. Hát még ha hozzávesszük, hogy 1924-től a Budapesti

Orvosszövetség elnöke, 1927-30 között székesfővárosi központi kórházigazgató, szinte csoda, hogyan tudta megírni 1927-ben az „Egészségügyi ismeretek”, egy év múlva a „Fertőző betegségek és az iskola” című könyvét.

Nyugalomba 1930. április 30-án vonult, munkásságáról nagy elismeréssel ír Hollán Henrik a Rókus Kórház történetében. Egy orvos-dinasztia markáns képviselője, halmozódó évfordulók alkalmából tisztelettel emlékezünk meg róla, s ennek ürügyén az 1894. évi nagy kongresszus nem elégszer idézett nemzetközi jelentőségéről.

IRODALOM: 1. Chyzer Kornél: Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei. S.-A.-újhely, 1885. - 2. Az Egészség 1888-as évfolyama. - 3. Gerlóczy Zsigmond: Egészségtan, polg. és felsőbb leányiskolák számára, Bp. 1890. - 4. Gerlóczy Zsigmond-Hankó Vilmos: Budapest fürdői és ásványvizei B. 1891. - 5. Az Orvosi Hetilap 1891-es évfolyama. - 6. Löw ‚Sámuel: Balneológiai Egyesület 1892-iki évkönyve, Bp. 1892. - 7. Gerlóczy Zaigmond-Hankó Vilmos: Melyik fürdőre menjük, milyen vízzel éljünk? Bp. 1893. - 8. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái III. Bp. 1894. - 9. A Közkórházi Orvostársulat 1894-96. Évkönyve. Bp. 1895-96. Szerk. Gerlóczy Zsigmond. - 10. Jelentés az 1894. szeptember hó 1-től 9-ig Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Congresszusról és annak tudományos munkálatairól. Szerkesztette Gerlóezy Zsigmond. Bp. 1895-1896. - 11. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliográfiája 1472-1899. Bp. 1900. - 12. Az Egészség 1901-es évfolyama. - 13. Elischer Gyula: Az anyaság higiénéje, Bp. 1907. - 14. Gerlóczy Zsigmond: A fertőző betegségekről és az azok elleni való védekezésről, Bp. 1908. - 15. Magyarország orvosainak évkönyve és címtára. Bp. 1910. - 16. Fodor József Egészségtana, átdolgozta alsóviszokai Gerlóczy Zsigmond, Bp. 1910. - 17. Az Egészség 1912-es évfolyama. - 18. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770-1935. Bp. 1936. - 19. Az Orvosi Hetilap 1937-es évfolyama. - 20. Hollán Henrik: A Rókus Kórház története, Bp. 1967.

Gönczy Béla (1868–1933)

Ha valaki megkérdezné, ki számít napjainkig a Kolos-Kórház legmarkánsabb gyógyító-vezető egyéniségének, gondolkodás nélkül Gönczy Béla nevét kell említenünk. Szerencsére időben találtak egymásra ő és a sebészet. Akkor végzett a fővárosi orvoskaron (1892-ben), amikor végképp tisztázódott a műtéti szakmákban, hogy sokkal előnyösebb az asepsis, mint a Lister-féle antisepsis, vagyis világszerte diadalmaskodott Semmelweis szelleme.

Ez tette lehetővé, hogy a praktikusan gondolkodó amerikai műtőorvosok rutinmunkává tegyék pl. az appendectomiát, amelyet öreg kontinensünk konzervatív sebészei még nem merték elvégezni. Parkinson, majd J. B.Murphy 1899-től már preventive gyakorolta a féregnyúlvány kiirtását, hihetetlen impulzust adva ezzel a hasi sebészet technikájának. Parkinson és Murphy nevét (micsoda groteszk grimasz!) ma már más területről ismerjük. Az öncélúan burjánzó bürokrácia parazita természetéről, amikor az íróasztalok legfőbb célja a saját létük jogosultságának bizonyítása.

No, de térjünk vissza a sebész főorvoshoz, aki 1902 és 1933 között több mint három évtizedig volt osztályvezető és kórházigazgató, független, de csakis az illetéktelenektől. Ez utóbbi munkáját összesen három gazdasági tisztviselő segítségével végezte, kórházi gépkocsihasználat nélkül. Mégis kifogástalanul.

Operálni a II. sz. Réczey klinikán tanult, szakcikkeivel a magyar és német nyelvű orvosi folyóiratokban egyaránt találkozunk. Bár nem volt grafomániás. A saját maga készítette műtéti táblázatok szerint (melyeket füzetben ki is adott) mandula kiirtástól a sérvekig, cholecytectomiától végtagok csonkolásáig, golyvaműtétektől nőgyógyászati sipolyok megoperálásig mindenhez értett ez a kitűnő manualitású sebész, nem szólva traumatológiai bravúrjairól.

Még ma is él körzetemben paciens, akin egy súlyos fejsérülés után sikeres koponyaműtétet hajtott végre. Gönczy néhai igazgató sírkövén olvasható: „létrehívója a Kolos-kórháznak”. Szó szerint igaz, mert az 1901-es alapkőletételtől az 1929-es nagy bővítésig szinte mindent személyesen irányított. Közben a Kolos-kórházhoz csatolt Dobozi utcai Simor Kórházat is ő igazgatta, nem kevés konfliktust vállalva ezzel az anyagi elosztás egyenlőtlensége miatt. Majd a négy esztendős első világháború esztergomi „frontkórházait” is ő dirigálta, éjjel-nappal operálva, mivel az ország szívében fekvő ősi prímási székhely egyszerre határváros lett. Azután a forradalom és ellenforradalom, román megszállás és cseh betörés veszélye, vállalva előbb a vörös, majd a fehérterrort képviselő megyei főorvossal szemben a hippokratészi

eskühöz híven a hivatás tisztaságának megőrzését. Állítólag akkor minden egyszerűbb és egyértelműbb volt. Mégis: az emberi tisztaság és szakmai rátermettség koroktól független teljesítmény. Gönczy a sebész Murphy méltó magyarországi utóda, ám a „törvényalkotónak” nem volt előfutára.

Igaz, világjelenség, mert Murphy nevéről nyugaton sem az appandectomia úttörője jut az átlagos-orvos eszébe. Ezen persze egy angol nevet. Egy magyar viszont sír. És ez nagy különbség!

Révész Béla és a közegészségügy (1869–?)

A címben feltüntetett szerző városunk szülötte, nevét sokáig úttörőház viselte és egy külterületi utcácska őrzi. Remélhetőleg fogja is a jövőben. Írói életének legfontosabb dátuma 1934, ekkor jelent meg egymás után az Ady-trilógia, az Esztergomi lélek (vajon hányan olvassák ma!) és a legkevésbé ismert Magyar küzdelem. Alcíme: „Tükör kulturális és szociális intézményekről".

Már húsz évvel korábban írt megdöbbentő novellákat a 'Vonagló falvak' nyomorúságáról. A 'Magyar küzdelem' nyomdából való kikerülése egybeesik a falukutató irodalom tényfeltáró megindulásával, ekkor kezdte ugyanis Illyés Gyula a Válasz hasábjain folytatásokban közölni a 'Puszták népe' történelem alatti világának középkori képsorozatát.

A trianoni csonkításokkal súlyosbított vesztes háború után a magyar egészségügyre szintén szűk esztendők következtek, minden anyagi forrást lekötött az áttelepülni kényszerült egyetemek elhelyezése. A harmadára zsugorodott országnak hirtelen négy orvostképző fakultása lett, az utódállamokból menekült, kezdetben „vagonlakó" kollégáknak megélhetést kellett biztosítani. Szerencsére a lehetetlennek tűnő történelmi helyzetben lehetetlent nem ismerő személyek kerültek a kulcspozíciókba. Az oktatás és a gyógyítás akkor is külön tárcához tartozott. Az egyetemek megszervezésében és elhelyezésében Klebelsberg Kuno csodát művelt.

Nagy korszakának népjóléti minisztere Vass József méltó társnak bizonyult. Rockefeller-támogatással 1927-ben megalakult a ma is korszerű Országos Közegészségügyi Intézet, élére a tudósnak, szervezőnek és embernek egyaránt nagyszerű Johan Béla professzor került. Így jellemezte Őt egykori beosztottja, az egykor esztergomi fogorvos, Hamar Pál. E sorok írójának levélben. A mintajárás fogorvosa a második világháború után jobbnak látta a politikailag szélcsendesebb Kanadában letelepedni. Sajnos, a rendszerváltást már nem érte meg. Érdekes, véletlen egybeesés, hogy Johan professzor államtitkári kinevezése, valamint Révész Béla könyvének megjelenése azonos esztendőre esik.

Amint említettük, alcíme: „Tükör kulturális és szociális intézményekről". Mivel a szerző az ellenzéki Népszava publicistája volt, könyve aligha számít „kormánypárti propagandának". Ezt az Ady szelleme iránti hűség sem engedte volna meg. Az elismeréssel mégsem fukarkodhatott. Szentimentális stílusához móraferenci reminiszcenciák kapcsolódnak. Különösen, ha emberpalántákról szól. Kiemelte, hogy például a kalocsai, hajdúszoboszlói és balmazújvárosi védőintézetek /csecsemő- és anyavédelem / hét esztendős tevékenysége következtében felére csökkent a csecsemőhalandóság.

A tévhiedelmekről tapintattal szól. „A nép ugyan is nemzedékről-nemzedékre továbbplántálja a babonákat, amelyek szépek, mert megannyi bizonyság, hogy szeretik a gyereket, féltik az egészségét, életét, de egyben ősi vegetációval fölhatalmasodott dzsungel is ez a babonakör, amely egyenesen támadja a csecsemők egészségét, életét és a védőintézetek nem kicsi dolga, hogy az ártalmas, babonás, kuruzsló néphittel megbirkózzanak". A faluromantika hangvétele még a munkások írójának műveibe is beszüremkedett. A Közegészségügyi Intézet három fő feladatát emelte ki. 1. Anya- és csecsemővédelem, 2. A tuberkulózis elleni küzdelem, 3. Az elemi iskolák rendszeres ellenőrzése. Ezért állították fel a falusi egészségházakat, szervezte meg Johan professzor a zöldkeresztes hálózatot, amelynek keretében szakképzett nővérek látogatták az iskolákat, intézményeket, idült fertőző betegeket.

A gondozóhálózat megszervezésével látványosan csökkent a tbc.-halandóság. Noha a csonka ország 350 ezer tüdőbetegére csak 5.500 szanatóriumi ágy jutott, a szaporodó szűrések és elkülönítések következtében 1924-1931 között több mint 10 ezerrel csökkent az új „morbus hungaricus" áldozatainak száma. Derék szerzőnk a bőr- és nemigondozók világába nem tudott betekinteni. Aggódóan írt viszont a Baranya- és Nógrád megyei egyke pusztításáról, valamint a szaporodó öngyilkosságokról. A statisztikai kimutatás szerint 100 százalékos volt az emelkedés. Falvaink sorscsapása volt annak idején az ásott kutak fertőzöttsége, az OKI 1934-re már 12 ezer közhasználatú vízforrást vizsgálat meg, de azoknak csak a felére tehették ki a „Jó ivóvíz" feliratú zöldkeresztes táblát. Szigorították a fertőző betegségek bejelentési kötelezettségét. A laikus Révész Béla hírt ad azon örvendetes tényről, hogy az ország insulin-gyártás terén önellátóvá, a betegek részére vagyoni helyzetüktől függetlenül térítésmentessé vált. Nem egy gazdagabb országot megelőzve.

Különös gondot fordítottak a gyermekfogászati ellenőrzésre-megelőzésre. Kezdettől 14 jól felszerelt mozgó fogászati rendelő látta el a mintajárásokat. A gödöllői körzetben /ahol Hamar Pál is dolgozott / az iskolások rágószerve 87%-ban szuvasodott. A szemléletes leírásokból oldalakat lehetne idézni. A kicsiny Dánia már akkor is minta-ország volt. Előbb egészségügyi, majd mezőgazdasági-szövetkezeti szempontból fedeztük fel. Ösztöndíjasaink szinte mindegyike megfordult Andersen hazájában, ahol a mienkhez képest mesésnek tűnt a valóság. A tbc.-mortalitásuk már akkor 7% alá süllyedt.

Olvassuk csak, mit vetett papírra 1934-ben az internacionalista író Révész Béla: „Csonka-Magyarország körül, sok helyütt úgy szelték le a határokat, hogy a környék magyarságának, ha szerencsétlenség éri, nincs kórháza. Hívják tehát a határokon túlról bajba jutott magyarok a balassagyarmati, sátoraljaújhelyi, soproni, vagy békésgyulai mentőállomásokat és viszi a mentőkocsi, orvos, ápoló a segítséget a testvéreknek. Nincs akadály, szabad az út, a határ

ellenséges sorompója elődől a mentőkocsi előtt”. Akadt ebben jó adag naiv optimizmus, de több realitás, mint az azt követő „testvéri” évtizedekben. Manapság viszont főleg Erdély és Kárpátalja felől újra jönnek betegek, nem nosztalgiából.

Révész Béla idézett könyvének biztosan volt áttételes hatása a hazai tényfeltáró irodalom kibontakozására. Kiemelt területei közül Féja Géza a békési „viharsarokról”, Szabó Zoltán a nógrádi „tardi helyzetről”, Kodolányi János a baranyai Ormánság demográfiai katasztrófájáról írt megrázó művet, a Magyarország Felfedezése sorozatban.

Révész Bélát úgy-ahogy az Ady-könyveiről ismerjük. A Magyar küzdelem az elmúlt évtizedekben valószínűleg „nacionalistának” tűnt. Pedig egy nemzetközi elkötelezettségű szociáldemokrata író felelősségteljes munkája.

Sajnos, Ő is Radnóti sorsára jutott, ezért kötelességünk többek között a kevéssé ismert közegészségügyi érdeklődésére külön felhívni a figyelmet.

Egy szentéletű szemorvos emlékezete
(Batthyány-Strattmann László, 1870–1931)

A magyar főúri családok történetében tallózva a Széchenyiek, Zrínyik, Rákócziak (a sor folytatható) mellett különleges szerepet játszott a Batthyány-familia, amely számát tekintve a legtöbb kiválóságot adta az országnak. A lexikonok 22 Batthyány nevet sorolnak fel, megelőzve ezzel főleg az Erdély históriáját mélyen befolyásoló legnépesebb dinasztiát, a 19 lexikon címszavat adó Telekieket.

Eme nemes család prominensei között akadt esztergomi várkapitány (a 14. század végén), törökverő hős, Batthyány Boldizsár, aki az európai botanika történetébe is beírta nevét. Németújvári udvarában dolgozott a kor legnagyobb növénytani tudósa, a németalföldi orvos Carolus Clusius, itt született az első gombaatlasz, s a spórás növények magyar neveit maga a kardforgató gróf szignálta a kézzel színezett illusztrációk alá.

A tudománykedvelés a család ezeréves történetén végigkövethető. Hogy róluk a kép még árnyaltabb legyen, Boldizsár úr a katolikus császárváros tőszomszédságában, mert protestáns lenni, miként leszármazottja: Batthyány Ferenc, akinek 1612-14 között zsoltáríró Szenczi Molnár Albert volt az udvari prédikátora, valamint a németújvári udvarban készült a 16. század végén Méliusz Juhász Herbáriuma után a második magyar nyelvű gyógyfüveskönyv, Beythe András református pap tollából.

Ám akadt egy másik törökverő is, Batthyány Ádám személyében (1610-1659), aki 1630-ban Pázmány Péter hatására katolizált, s így a 18. század második felében a családból már két pápista főpappal is találkozunk. Az egyik Batthyány Ignác, 1780-98 között erdélyi püspök és Batthyány József, 1778-tól 1779-ig esztergomi hercegprímás, Mária Terézia híve, valamint nagy művészeti mecénás.

E nagy történelmi névről mégis elsősorban Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány vértanú miniszterelnöke jut eszünkbe. Őt méltatni most nem feladatunk. Batthyány Kázmér szintén külön ismertetést érdemelne, hiszen az ő birtokán születtek az első uradalmi óvodák és iskolák. Rohonci könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta, Kossuth feltétlen híveként évjáradékot biztosított a koszorús költő Vörösmarty Mihálynak, kései orvos rokona valószínűleg tőle örökölte mai kifejezéssel a szociális érzékenységet.

E hosszúra kerekedett történelmi bevezető nélkül nehezen lehetne megérteni annak az áldásos tevékenységű szemorvosnak összetett személyiségét, akit Batthyány-Strattmann László néven illik ismernünk és tisztelnünk. Az 1870. október 28-án Dunakiliti községben (azóta

sajnos már másról nevezetes) született László anyai ágon szintén Batthyány ivadék. A németújvári ágból származik, s a család legjellemzőbb tulajdonságai: a tudományok iránti fogékonyság plusz mecénás hajlam, a szociális érzékenység, az elmélyült vallásosság, valamint a katonai vitézség közül egyedül ez utóbbit nem örökölte.

Az előző hármat viszont fokozott mértékben. Bár középiskolában csapnivalóan, pontosabban kicsapnivalóan rossz diák volt, érettségi idején egy csapásra megkomolyodott. Maturátusa után a bécsi egyetemre iratkozott, ahol apai kívánságra előbb gazdaságtanból, majd saját hajlamának engedve kémiából, végül mindenki megrökönyödésére az orvostudományból szerzett doktorátust. Kivételes manualitása miatt elsősorban a műtéti szakmák érdekelték, azon belül is a sebészet, mert Bécs akkor Billroth, majd Eiselsbert korszakos tevékenysége révén a chirurgia Mekkája volt.

Sajnos korán jelentkeztek hyperthyreosisos tünetei (minden képen szembetűnő az exophtalmusa), ezért kevésbé terhelő kisszakmát választott. Így kötött ki a szemészeti, amelyben a bécsi Artl-Fuchs iskola ugyancsak kiválónak bizonyult.

Még medikus, amikor 1898-ban a köpcsényi birtokán ambulatóriumot létesített, s ingyen kezelte a környékről odasereglő szegény betegeket. A diploma megszerzése (1900) után a kastély közelében egy 24 ágyas, igen korszerűen felszerelt kórházat létesített és működtetett a saját költségén. Közben a csillagászattól a fogpasztagyártásig sokmindennel foglalkozott. Még az ambulancia létesítése évében feleségül vette Coreth Mária Terézia grófnőt, házasságukból 14 gyermek született.

Az erős egyéniséget sugárzó grófnő nemcsak házastársnak, de kitűnő és nagy munkabírású segítőtársnak is bizonyult. Köpcsényi kórházában egy orvost alkalmazott, 1906-tól a szemspecialista képesítés megszerzése után átvette a vezetést. Hírneve egyre nőtt, naponta 80-100 beteget látott el, főleg szegényeket és természetesen ingyen. Ehhez nemes szívén kívül azonban az óriási birtok jövedelme is kellett. Az első világháború kitörése évében feladata megháromszorozódott. Egyrészt a Strattmann-ág kihalása révén a hercegi címmel megörökölte a körmendi birtokot, másrészt a községi körorvos katonai bevonulása után az ő munkája is reáhárult, továbbá a hadisérültek megszaporodtával nőtt a magánkórházban ellátandók száma.

A háború alatt, s ezt mindenki elismerte, a herceg-orvos emberfeletti munkát végzett. Ám az oftalmológia korifeusai sem a különcöt látták benne. Grósz Emil és Csapodi István szemésztanártól az amerikai Posey professzorig a szakma legjobbjai nagy elismeréssel nyilatkoztak műtéti technikájáról és eredményeiről, különösen a hályogeltávolítás terén. Csodálatosan tudta az idegentestet kiszedni.

E sorok írója is találkozott egy régi esztergomi gépésszel, akinek szaru-hártyájából a főúr

doktor szedte ki a vasreszeléket. Az utókezelésre szánt kenőcs receptjét ereklyeként nyújtotta át. Köpcsényi ténykedésére nemcsak a környék szegény népe (mert bizonya trachoma akkor még bejelentésre kötelezett népbetegség volt), de az Akadémia is felfigyelt.

1915-ben igazgatósági, 1917-ben rendes tagjai sorába választotta, ajánlói között ott volt pl. Eötvös Lóránd. Jogosultságát senki nem vitatta, legfeljebb az utókor azzal egészíthetné ki: azt bizony Blaskovics, ifj. Imre József és Kettesy is megérdemelte volna.

Trianon többszörös csapásként érte az orvos-herceget. Egyrészt Bécsbe menekült népes családja csaknem éhenhalt, másrészt Köpcsényt Ausztriához csatolták. A szegények és a szegények orvosa szerencséjére azonban a háború kitörésekor körmendi birtokán szintén szemkórházat létesített, a legmodernebb bécsi felszereléssel. Egy semleges ország derék orvosa, a svéd Lindholm doktor volt segítségére és természetesen az irgalmatlanul sokat dolgozó irgalmas nővérek.

A háború után sem szakadt el köpcsényi betegeitől, időnként átjárt operálni, fő tevékenységének színhelye azonban a magyarországi Körmend lett. Mint említettük, kórházi felszereltsége, szakkönyvtára és folyóirattára, valamint műtéti eredményessége klinikai szintet képviselt. Ő kezdeményezte Vas vármegyében a körmendi TBC Gondozó megszervezését, továbbá a Pirquet-féle specifikus bőrreakció alkalmazását a fertőzöttség korai felismerésére. Kivételes érdeklődést tanúsított a technikai újdonságok iránt. Három automobilt tartott, hogy Köpcsény és Körmend között direkt kapcsolat maradjon, és idejében érjen el a betegekhez. Szüléshez mindig elkísérte a bábaasszony szerepét vállaló grófnő. Vezető és autószerelő iskolát szervezett a technika századának elején. Övé volt az első vidéki röntgen-készülék, sterilizáló apparátusát Chicagóból hozatta, ám a mezőgazdaságban is gondoskodott a gépesítésről. Közben nevelte az orgonasípként sorakozó gyerekeit, s az ember utólag csak ámul, hogyan juthatott mindenre ideje. Hiszen az akadémiai üléseken is mindig pontosan megjelent, a hazai és külföldi szemész hírességekkel állandó levelezési kapcsolatot tartott fenn. Betegeiről pontos, mintaszerű kimutatás készült, s akkor még nem szóltunk az intenzív vallásos élet időigényes kötelezettségeiről, amely kívül esik illetékességünk koncentrikus körein. A sors még 10 esztendőt adott neki és általa a betegeinek.

A bécsi Lőw szanatóriumban hunyt el 1931. január 28-án. Nem túlzás azt állítani: az egész ország gyászolta. Az Orvosi Hetilap kolumnájában Vámossy professzor búcsúztatta a példamutató és nagyszerű kollégát. Halála után nem feledték, egymás után jelentek meg róla a méltató életrajzok. Majd amikor hazájában nem volt tanácsos tisztelni egy klerikális főurat, a helytörténészek és a burgenlandi magyarok tartották ébren emlékét. Az elmúlt években itthon is egyre több könyv jelenik meg róla. Nyugodtan állítható: Semmelweis óta nincs egyetlen

magyar orvosnak sem ekkora bibliográfiai repertóriuma.

Halálának 50. évfordulóján jelent meg egy csodálatos dokumentumgyűjtemény, melyet Puskely Mária állított össze és a kitűnő esztergomi bibliográfus Beke Margit lektorált.

Ha csalódunk embertársainkban, vegyük elő ezt a kötetet, s belelapozva biztosan újra hinni kezdünk.

A hazai dermatológia kiválósága: Beck Soma (1872–1930)

Az ezerkilencszáztízes évek elején még csak 28 dermatovenerológus specialistát sorol fel fővárosunk orvosi címtára (1), a Nékám Lajos vezetése alatt működő bőr- és bujakórtani intézet pedig összesen hét szakorvossal látta el a reá háruló feladatokat. A hirtelen felduzzadt város szükségletét, az iparosodással járó foglalkozási ártalmak fokozódását és az életmódváltással megjelenő nemi szokások káros következményeit egyaránt. Kevesen gondoltak még ekkor a fenyegető nagy próbatételre, hogy egy évtized múltán a harmadára zsugorodott ország háromszor annyi szakembert fog képezni (és az is kevés lesz), miközben a felállítottpozsonyi egyetem majd a Mecsekalján fogja megtalálni végleges helyét. A kettős kisszakma aszimmetrikus fejlődésébe belejátszott a Spirochaeta pallida és a Wassermann-reakció felfedezése, valamint új gyógyszerek (pl. a Salvarsan) bevetése, miközben a klasszikus bőrgyógyászat a bevált kenések és színes festések területe maradt, a rikító koloritoké, indiános ecseteléssel. Legalábbis látszólag, mert a hagyományosan leíró dermatológiát kezdte felváltani a szövettani szemlélet, kóroktani kutatásban a funkciózavarok kialakulása, s Leloir szavaival a bőrgyógyászok lassan észrevették a megváltozott kültakaróban a beteg embert (2). A neuropatológiai irányzat is bekerült a dermatológiába, a bécsi Auspitz tanár a bőraffectiókat vasomotoros, trophoneurosisos és idioneurosisos csoportokra osztotta (3), Hebra tanítványai közül Ehrmann már szövettani laboratóriumot rendezett be, miként Párizsban Ranvier és Malassez, Hamburg klinikáján Unna, hogy egymással versengve mutassák be a bőr szövettani mikrostruktúráját, melynek a színes fotózás adott új távlatokat. A századelő Budapestjén Havas Adolf, Róna Sámuel és különösen Guszman József lendítette korszerűvé a hazai venerológiát, a dermatológia szövettan kínálta új lehetőségeit viszont egy fiatal patológus ismerte fel, aki Pertik professzor kórbonctani intézetéből indult el, s a zseniális Krompecher Ödön munkatársaként már 31 évesen nagy feltűnést keltő dolgozatot közöl, a primer bőrrákok finom szerkezetéről (4). Beck Soma volt ez a tehetséges kutató, kinek személyében a hazai szövettani szemlélet megteremtőjét és Pécs első bőrgyógyászprofesszorát tiszteljük. Hat évtizeddel ezelőtt hunyt el aránylag fiatalon, nevét azonban beírta a magyar dermatológia történetébe.

Beck Soma 1872. aug. 3-án született Keszthelyen, gyermek- és ifjúkorát a tanulás töltötte ki. Így került a budapesti orvosi karra, ahol 1895-ben Krompecher Ödönnel együtt orvosdoktorrá avatták. A két évfolyamelső rövidesen egymásra talált, Pertik Ottó tanár kórbonctani intézete volt az a kitűnő műhely, ahol Kelen Béla, Krompecher Ödön és Winternitz Arnold kutatói társaságában Beck Soma a bakteriológiával kiegészített kórszövettan területén

az első ígéretes lépéseket megtette. Önálló bakteriológiai intézet akkor még nem létezett. A „szeretett főnök” rövidesen Schordann-ösztöndíjat szerzett az orvosdoktori oklevéllel egy időben kinevezett tanársegéd számára, hogy Bécsben Ehrmann mellett bőrgyógyászati kórszövettant, Kaposi híres osztályán magas szintű klinikumot tanuljon. A Strauss-zenés és Schnitzler-színházas császárváros után a szellem és a szakma legfényesebb Mekkája, Párizs következett, ahol a gyermekkorából magyar kapcsolatokat ápoló J. F. Darier professzor (5) és a Ch. Ricord szifilidológiai örökségét felvállaló Fournier bűvkörében tágította tovább hivatásának horizontját. Az Hőpital St. Louis kórtermeiben, illetve a Collége de France speciális laboratóriumában, ahol Ranvier és Malassez irányítása alatt sajátíthatta el a hisztopatológia legújabb eredményeit. Kiugró teljesítményére jellemző, hogy 1898-ban a Francia Dermatológiai Társaság a levelező tagjává választotta (6). A franciával konkurálni kívánó német dermatovenerológiában ekkor Unna hamburgi intézete haladt az élen, ahol elsőként jelent meg monográfia a bőr biokémiájáról (7). Beck Soma szakmai elismerése a Hanza-városban sem maradt el, 1900-ban az Unna szerkesztésében megjelenő Monatshefte für praktische Dermatologie, majd ennek folytatásaként a Dermatologische Wochenschrift belső munkatársa lett, s nem utolsósorban Unna volt a szerkesztője annak a Dermatologische Studien című rangos kiadványsorozatnak, amely a még névtelen magyar szerzőpáros, Beck és Krompecher bőrgyógyászati (bőrrákokról szóló) művét megjelentette.

A fiatal tudós szakmai tekintélyére jellemző, hogy 1897-ben az első magyar bőrgyógyászprofesszor, Schwimmer Ernő 25 éves tanársága alkalmából kiadott reprezentatív kötetben (8) a világhírű Campana, Radcliffe, Hallopeau és Jullien, Kaposi és Neisser külföldi professzorok, Marschalkó Tamás, Havas Adolf, Róna Sámuel és Török Lajos hazai tanároké mellett Beck Soma neve is megtalálható. Az emlékkönyv cikke: A resorcin befolyása alatt lehámlott szaruréteg szerkezetéről, melynek górcsövi vizsgálatát szintén Unna laboratóriumában végezte. Az akne és seborrhoea faciei resorcinos hámlasztása után, érdekes részletmegfigyelésekkel, ám óvakodva a végkövetkeztetésektől. Jelezvén, hogy a fiatal tudósnál az elmélet már átterelődött a gyógyító gyakorlat területére. A már említett 1903-as kiadású „Hautcarcinome”, elkülönít tüskés sejtekből álló spinocelluláris rákokat, a basalsejtekből kiinduló, degeneratív és regressiv folyamatokat mutató basocelluláris rákokat, valamint átmeneti spinocelluláris változatokat. Unna nézetével egyetértve konstatálták, hogy a pigmentált naevus-sejtfészkekből kiinduló daganatok nem naevo-sarcomák, hanem naevo-carcinomák, miután a sejtfészkek epitheliális eredetéről meggyőződtek (9).

Beck Soma hazatérése után visszakerült Pertik professzor intézetébe, ám „beteganyagot” látni átjárt a Bródy Adél gyermekkórház ambulanciájára, ahol 1900-ban rendelő orvossá, 1908-

ban pedig főorvossá választották. Ezek után érthetően megszaporodtak a gyermekgyógyászati vonatkozású bőrgyógyászati tanulmányai, pl. a Budapesti Orvosi Újságban A csecsemő és gyermekkori eczemák kezelése a törzsön és a végtagokon, Lichen simplex krónikus esete 9 éves fiúnál (10), A bőr reakcióképességéről a gyermekkorban, hogy csak pár jellemző közleményt említsünk. Az ambuláns vizsgálatokon természetesen nem kerülhette meg a venerológiai eseteket sem, így szifilidológiai kazuisztika is bekerült a reportoárjába.

Magántanárrá 1905-ben habilitálták a bőr- és bujakórtan és gyógytan tárgyköréből. Próbaelőadásának címe: Gyermekkori bőrbajok összefüggése a belső szervek megbetegedéseivel (11), szavait idézve: „Észleléseimnél egy heterogén túlérzékenységről lehet szó, amidőn egymástól teljesen különböző anyagok – egyrészt az acut fertőző betegségek toxinjai, másrészt az emésztés közben a bélben fejlődő toxinok – váltják ki az anaphylaxiás tüneteket." Igen jelentős felismerést közölt 1913-ban, amikor az Újabb adatok az erythema mycoticum infantile ismeretéhez című dolgozatában (12) a csecsemők hámló bőrének natívkészítményében soormykosis jelenlétét mutatta ki, bár a fartájék hámlása látszólag bélműködési zavarokra utalt. Noha ezt német nyelven is leközölte (13), a szakirodalom mégis más nevéhez köti a prioritást. Beck Somának viszont soha nem volt kedve elsőbbségi vitákba keveredni, sajnos.

Sokat foglalkozott az égések és fagyások kezelésével, s amikor az Ehrlich–Hata-féle Neosalvarsan megjelent, foglalkozott annak lokális és gyermekgyógyászati alkalmazásával. Megállapította, hogy a bőrgyógyászati ödéma-képződés elsősorban a véredények fokozott átjárhatóságának a következménye. Minden hisztológiai elváltozásban kereste a bakteriológiai komponenst, ám tisztában volt annak másodlagos voltával. Azért is javasolta a felülfertőzések csökkentésére a permangános borogatást, ami akkor még egyáltalán nem volt kezelési evidencia. A korabeli atlaszok ijesztő bőrgennyedésekről árulkodnak. O volt a Budapesti Orvosi Újság ügyeletes dermatovenerológiai referense az első világháború kitöréséig. Egyértelmű tekintélynek számított, a szakirodalomban rendszeresen idézték.

A nagy világégés Beck Soma magántanárt is váratlanul érintette, a törékeny fizikuma ellenére mégis vállalkozott hadi szolgálatra. Az 1915. március 18-án megtartott XIII. hadisebészeti értekezleten a háborús fagyásokról tartott előadást, szemléltetést a Manninger Vilmos és Milkó Vilmos sebésztanárokéval összehangolva. Az 1916-ban kiadott vaskos kötetben (14) jelent meg A háborús bőrbetegségekről szóló nagy tanulmánya a Pénzintézetek Hadikórházából, ahol ő maga a bőrosztályt vezette. A hadikórházat a Fehérvári úton a Magyar Villamossági Rt. gyárépületében állították fel, élére a kiváló sebész Manninger Vilmost nevezték ki. Beck dolgozata ijesztő ábrákkal és statisztikákkal mutatta be a háború bőrgyógyászati „tükörképét" . A Monarchia bomlásának kritikus esztendeje, 1918 már a

fővárosi Zita-kórház főorvosaként éri el, ahová az újonnan felállított (15) pozsonyi egyetem nyert átmeneti és háborús elhelyezést. A negyedik egyetem dermatovenerológiai tanszékére 1921-ben választották meg Beck Somát. A kinevezése hivatalosan 1922. január 5-én történt, 1924-ben pedig intézetével Pécsre költözött.

Ő lett a pécsi diákjóléti intézmény vezetője, képkiállításokat és teadélutánokat rendezett, hogy a menekült diákok menzájához hozzájáruljon. Tanítványai kedvelték benne a kitűnő előadót és színes egyéniséget, aki nemcsak tudásával, de bölcs ítélőképességével és hallatlanul sokoldalú műveltségével is lenyűgözte környezetét. Épp mert szerényen, azért hatásosan. A teljes odaadással oktató, betegeivel már-már pszichiáterként törődő professzor a mecsekalji évei alatt sem engedett a publikációs szintjéből.

Fontos közleménye jelent meg a dispositio szerepéről a bőrbetegségekben (16), a bőrsorvadással járó idült tüszőgyulladásokról (17), valamint német nyelvű cikkek a Salvarsan-kezelésről. Jadassohn őt kérte fel a nagy bőrgyógyászati kézikönyv (18) epithelioma-fejezetének megírására.

Amikor 1929-ben szeretett mesterét, Unna professzort búcsúztatta, kevesen gondolták, hogy egy év múlva már az ő emléke előtt fognak fejet hajtani pécsi tanítványai egy markáns kötettel, melyet Sabouraud és Delbanco is megtisztelt egy-egy tanulmánnyal. Tanártársai nevében Entz Béla búcsúztatta (18), születésének centenáriumán Szodoray Lajos (1903-1980) emlékezett meg róla (19). Alig élt 58 évet, és már több mint hat évtizede nines az élők sorában. Emlékét jó lenne emlékplakettel is őrizni.

IRODALOM: 1. Magyarország orvosainak évkönyve és címtára. 82. Bp., 1910. – 2. Poór Ferenc: Dermatológia. Bp., 1922. 21. o. – 3. Schönbauer: Das medizinische Wien, 1947, Wien. –4. Beck-Krompecher: Die feinere Architektur der primären Hautcarcinoma, Hamburg und Leipzig, 1903. – 5. Szállási Árpád: Emlékezés egy nagy dermatológusra. Orvosi Hetilap, 1978, 990. o. – 6. Beck Emlékkönyv, 4. o., Pécs, 1930. – 7. P. G. Unna: Biochemie der Haut, Jena, 1913. – 8. Tudományos dolgozatok Schwimmer Ernő betöltött 25 éves tanársága alkalmából. Bp., 1897. – 9. Lang Mihály: Beck Soma professzor. Emlékkönyv, Pécs, 1930. – 10. Orvosi Hetilap Gyermekorvosi Melléklete 1905. – 11. Szabó Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. – 12. Bőr és Bujakórtan, 1913. - j3. Über das Erythema mycoticum infantile. Balneologiai Egy. Evk. Bp., 1906. – 14. Pénzintézetek hadi-kórházának első évkönyve. Bp., 1916. 444–475. o. – 15. A debreceni és pozsonyi egyetemről szóló törvény. Bp., 1912. – 16. Bőrbetegség és dispositio. Orvosképzés, 15., 1925. – 17. Folliculitis fistulosa nuchae atrophisans. O. H., 1925. – 18. Entz Béla: Beck Soma, Orvosi

Hetilap, 1930. – 19. Szodoray Lajos: Megemlékezés Dr. Beck Somáról. Bőrgyógy. Szemle, 1972. 134. o.,

Farkas Géza – akinek élete volt a főműve (1872–1934)

Vannak tékozló zsenik, szikrázó és sziporkázó szellemek, inkább termékenyítő, mint termékeny tehetségek. Prototípusa ennek Farkas Géza, 1920–1934 között a fővárosi orvosi fakultáson a fiziológia professzora, akinek írott életműve szerényebb a kiváló kortársakénál, ám színes egyénisége messze kiemelte a szürke középszerűségből, az emlékezők pedig ma is tisztelettel idézik fel legendába illő alakját. Magyar Imre plasztikusan megelevenítő visszaemlékezése szerint (a ’20-as évek végén) „Lenhossék tiszteletre méltó egyéniségén kívül, és Bari Pálon kívül, aki kitűnő ember volt, de háttérbe szorult, és akit részletesebben nem is ismerhettem, Farkas Géza volt még igazi professzoregyéniség. Vastagnyakú, csupa tarkó, hangos, hadaró beszédű, rendkívül éles eszű, lenyűgöző jelenség volt, az élettan professzora, akinek élettani előadásai kivétel nélkül olyan sajátos élményt nyújtottak, amilyenhez hasonlót pályafutásom alatt csak Korányi Sándor tudott produkálni.”[8]

Legalább ilyen felsőfokú Zoltán Imre professzor jellemzése. „Farkas Géza az intézetbe kerülésem után néhány nappal fogadott, az akkor létesített szövettani laboratórium vezetőjével együtt, ahová engem beosztottak, és 20 percig beszélgetett velünk. Ez alatt a 20 perc alatt elmondta, hogyan képzeli el a szövettani módszerek alkalmazását az élettani kutatásban, és 20 perc alatt annyi gondolatot, témát adott nekünk, hogy a hátralevő négy évben sem tudtuk kidolgozni. És ebben nemcsak a mi lustaságunk játszott szerepet, hanem az a zsenialitás, ami Farkas Gézából már ilyen rövid beszélgetés alatt felénk sugárzott, és amelyet napról napra csodáltunk. Farkas Géza nagy ember volt, én nem hiszem, hogy túlzok, ha azt mondom, hogy az akkori vezető értelmiségiek egyik legnagyobbika.”[9]

Kortárs kartársai: Blaskovics László, Kelemen Béla, Balogh Ernő hasonlókép vélekedtek, Farkas Gézát tehát nem a megszépítő emlékezés emelte magasba. Persze, mint minden extrém figura, kiszámíthatatlanul szeszélyes is tudott lenni. Egyik elhunyt orvosírónk „rettenetes embernek” tartotta. Szigorlat közben jelöltünk nyilván nem túl okos választ adhatott, mert a professzor felugrott, a vízcsaphoz szaladt és nagy kopasz fejére engedte a hideg vizet, „agyvérzést kapok, agyvérzést kapok” kiáltozás közepette. Ilyennek ismerték a kortársak Farkas Géza professzort, akiről elhunytának félszázados évfordulója alkalmából kívánunk megemlékezni.

Farkas Géza 1872. június 9-én született Budapesten, amikor a főváros már nemcsak

---

8 Magyar Imre: A kérdés. Bp., 1984. Szépirodalmi. p. 27.

9 Gyógyító tudósok. Szerk.: Kövesné Terstyánszky Edit. Bp., 1982. Minerva. p. 180.

nevében, de közigazgatásilag is egyesült. Családjától a tanuláshoz tehetséget örökölt és tetemes vagyont kapott, az utóbbit azonban megtartani (pláne gyarapítani) nem volt sem érzéke, sem szerencséje. A sokoldalú adottság kezdeti zavarában sok mindennel megpróbálkozott, végül az iskola kitűnő matematikusaként (nem ritka jelenség!) a zenekonzervatóriumban kötött ki. Liszt Ferenc utolsó pesti látogatásakor a konzervatórium jeles tanárai Farkas Géza zongorajátékával is meglepték a világjáró világhírű mestert, amelynél nagyobb elismerést aligha kaphatott a varázsos billentyűk virtuóz-jelöltje.

Széles skálájú tehetségének próbahelyéül végül mégis a medicinát választotta. Ez sem egyedi eset. Bécs, majd Pest orvosi fakultásának elvégzése után 1897-ben kapott orvosdoktori diplomát a kiugró képességű tudósjelölt, akinek megszerzéséért illusztris intézetek versengtek. Tangl Ferenc személye és a fizikusi-kémikusi egzakt kifejezhetőség végül a fiziológiához szegődtette – az állatorvosi főiskolára.

Az orvosi kar fiziológus professzora ekkor Klug Nándor volt (Farkas Géza és Pekár Mihály medikus korában szorgalmasan látogatta Klug professzor laboratóriumát), a kiváló experimentátor és tankönyvíró. Noha létezett a Klug-intézet, az alig harmincesztendős Farkas Géza a század elején már komoly fiziológus tekintélynek számított. Értekezett a talentum és lángész lélektanáról (1901); 1902-ben pedig fontos könyv, a kar szellemi szintjét reprezentáló háromkötetes Vademecum jelent meg,[10] szerkesztői: Kétly László és Nékám Lajos. A szerzők között megtaláljuk Blaskovics Fridolin (később László néven világhírű), Győry Tibor, Illyés Géza, Krompecher Ödön, Kuzmik Pál, Moravcsik Ernő Emil, ónodi Adolf, Rigler Gusztáv, Tauszk Ferenc, Thanhoffer Lajos, Vámossy Zoltán és Verebélÿ Tibor nevét. E „trilógia" az 1900-ban befejezett hatkötetes Bókai–Kétly–Korányi-féle belgyógyászati kézikönyv után is átfogó folytatásnak bizonyult. Ilyen illusztris szerzők közé emelkedett, vagy inkább robbant be az állatorvosi főiskola fiziológiai tanszékéről a fiatal Farkas Géza, akinek feladata volt a fiziológiai fejezet tömör megírása. A tíz oldalon tárgyalt élettani összefoglalója pontos és áttekinthető. A beosztási arányokból már kitetszik, hogy az optika és az idegélettan, a fiziológia e két „legfizikusabb" ága különösen érdekelte.

Első igazán nagyszabású előadását 1902-ben tartotta az Akadémián „A vérsavó hydroxylion-tartalmáról." Félelmes hírét valószínűleg ez az expozé alapozta meg. Ugyanis a rengeteg bonyolult kémiai képlet s fizikai egyenlet (melyik orvos ismerhette akkor még a Max Planck fizikáját!), ez a tanulmány sokkal inkább egy fizikai szaklapba illő. A hallgatóság egyik fele bizonyára megrémült, a másik fele elámult ennyi bonyolult matematikai formula láttán.

[10] Magyar orvosi vademecum. 1., 2/1., 2/2. köt. Szerk.: Nékám Lajos, Kétly László. Bp., 1902. Dobrowsky és Franke.

Ugyanis az összegezés annyi, hogy a vérsavó hydroxylion koncentrációja „a közömbös reactió körül ingadozik", s ezt az egyszerű élettani tényt ilyen bonyolult képletekkel bebizonyítani bizonyára matematikai bravúr, de lévén orvosoknak szóló, inkább kerülendő. Közös közleménye Scipiades Elemérrel, aki akkor a Tauffer-intézet tanársegédje volt, a „Vizsgálatok terhesek, szülők és gyermekágyasok vérsavójának, s a magzatvíznek molekulás concentratio viszonyairól", amely már igazi orvosi értekezés. Megállapították Korányi Sándor módszerével, hogy „a terhesség alatt a savó fagyáspontja emelkedik, tehát a molekuláris concentratiója csökken, a szülés után a concentratio a gyermekágyban a normális átlagra, vagy a fölé emelkedik." Továbbá: „a magzatvíz fehérje nyomokat tartalmazó hypotóniás oldat, a vérnek nem egyszerű transsudatuma".[11]

Tangl Ferenc vargabetűs tanszéki pályafutását Farkas Géza munkatársi vonzódással követte. Az állatorvosi főiskola élettani tanszékének élére Tangl 1892-ben került, az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy előtte egy évig ezt a tanári tisztséget Korányi Sándor tanársegéd töltötte be, helyettesi minőségben. Ami egyben azt is jelenti, hogy akkor az orvosi egyetem és az állatorvosi főiskola elméleti intézetei között jelentős oda-visszaáramlás létezett. Sőt, nem egy esetben a két felsőfokú egészségügyi oktatási intézmény tanszékeit ugyanaz a személy irányította. Tangl Ferenc pl. 1903-tól Plósz Pál halála után az orvoskaron az „élet- és kórvegytan" tanára lett, s közben az állatorvosi főiskolán az 1917-ben bekövetkezett haláláig az állatélettani és takarmányozástani kísérleti állomás vezetője maradt.

Tangl Ferenc utóda az állatorvosi főiskolán rendkívüli tehetségű tanítványa Farkas Géza lett, aki az élettanon, szövettanon és fejlődéstanon kívül a természettant is előadta. Micsoda teljesítmény egy harmincéves fiatalembertől.

1905-ben egy évre a berlini gazdasági főiskolán Zuntz tanár intézetében ösztöndíjas. Hazajövet, a kibontakozni-megnyilvánulni kínálkozó (nemcsak főiskolai) pedagógus a Népszerű Főiskola tanfolyamán „élő szervezetünk működésének áttekintéséről" tartott előadást, továbbá a Nyugat egyik szellemi elődjének lapjain, a Szerda nevet viselő tudományos és művészi folyóiratban értekezett a patogenezisről úttörőként beszélt és írt 1908-ban a színes fotografozásról, s a Lumière-fivérek eme nagy horderejű találmányának szövettani-bakteriológiai alkalmazhatóságáról.

Az állatorvosi főiskola kiadványai között 1909-ben jelent meg Farkas Géza avatott tollából „Az állati lélek kérdése".[12] Bevezetőjében a Kepler-törvények mikrokozmosz-beli

---

[11] Mindkettő a Mathematikai és Természettudományos Értesítőben jelent meg.

[12] Farkas Géza: Az állati lélek kérdése. Beszéd. Bp., 1909. Állatorvosi Főiskola. pp. 15–31. (Állatorvosi Főiskola kiadványai 20.)

analógiáit és a kanti filozófia termékenyítő hatását fejtegeti a tőle megszokott, metszően éles logikával. Érdekesebb, hogy Dubois–Reymond-féle pesszimista ignorabimus és a spekulatív dogmatikus-teológus nézetekkel szemben már Pavlov szemléletét hangsúlyozza, úgymond „az érzések törvényszerű kapcsolatát objektív folyamatokkal kell magyarázni".

1913-ban írta nagy tanulmányát „A művészi távlat törvényei az élettan világításában" címmel.[13] Ismerteti a vonaltávlat törvényeinek történetét, amely optikai törvényszerűségek az egyiptomi és görög falfestményeken Ismeretlenek. A sík-ábrázolás helyett a térábrázolást először Itáliában Brunelleschi tanulmányozta a matematikus Toscanelli segítségével. Külön foglalkozik Mantegna „Krisztus siratása" című csodálatos képével, az úgynevezett „skurcban" való ábrázolás máig felülmúlhatatlan remekével, továbbá a Camera degli sporsi mennyezeti freskóival.

Az első világháború idején jóformán Farkas Géza az egyetlen fiziológus oktató. 1914-ben meghalt Udránszky László, az orvoskari élettan professzora, helyére Tangl Ferenc nyert kinevezést, de sajnos akkor már beteg volt. Alig múlt ötven éves, amikor 1917-ben ismét megürült az élettani katedra. A háború utolsó évében a fiziológiát Kőrösy Kornél rendkívüli tanár adta elő. Győry Tibor kartörténete szerint az 1920. szept. 25-i határozattal bízták Farkas Gézára az élettan oktatását, „akinek kinevezését az 1921. okt. 11-én tartott ülésből folyólag újból megsürgették. Végül az 1922. febr. havi r. kari ülésen jelentést tett a dékán, hogy Farkas kinevezése az élettan ny. r. tanárává jan. 12-én megtörtént." 1918-ban jelent meg a Manninger Vilmossal és Vészi Gyulával írt „Über Hautdesinfection" című dolgozata, amely sajnos akkor nagyon időszerű volt.[14]

Amikor 1920 őszén a fiziológia oktatását Kőrösy Kornéltól átvette, már a fővárosban szorongott a kolozsvári és az alig egyéves pozsonyi egyetem. Napi hat órában valamennyi egyetemen ő adta elő az élettant. A késői utód Beznák Aladár szerint a harcterekről hazavánszorgó éhes és rongyos medikusok Farkas Géza előadásain minden bajukról megfeledkeztek. A tankönyvhiányt enyhítendő, 1922-ben jelentek meg élettani előadásai,[15] a szerző szavaival „nagyobb tankönyv írására most nem volt elég idő."

Személye rendkívüli jelenség volt, intuitív és zseniális interpretátor az orvosoktatási pódiumon. Alakját már életében legenda lengte körül. Obligát táskájával a hóna alatt, az utcán

---

[13] Farkas Géza: A művészi távlat törvényei az élettan világításában. = Természettudományi Közlöny 45 (1913) pp. 405–419.

[14] Wilhelm Manninger – Géza Farkas – Julius Vészi: Über Hautdesinfection. Erster Teil der Abhandlung „Über die Antisepsis". Bp., 1918. Jókai–Lőbl. 13 p.

[15] Farkas Géza élettani előadásai. 1.Az energiaforgalom életjelenségei. Biophysika. Izom-, ideg- és hőélettan. Bp., 1922. Pesti Lloyd-Társulat VII, [1], 120 p.

különös lényének kijáró tisztelettel súgtak össze mögötte. Kelen Béla szerint „Nem játszotta a magába mélyedő szórakozott tudóst, sőt valami művészi bájos bohémság ömlött végig egész lényén.” A Humorarium Medicorum s a még élő tanítványai színes anekdotákat őriznek róla. Szenvedélyes utazóként a Szaharától a Niagaráig bejárta a fél világot. Eljutott a Szolnok melletti tanyákra is, de erről majd később. Csak családi életében nem volt szerencsés. Nyolc élő nyelven olvasott, írt, beszélt folyékonyan, a klasszikus nyelveket filológusi szinten ismerte. A ragyogó improvizálásra mindig kész volt egy-egy színes előadásán. Az Eötvös Loránd alapította Kis Akadémia jolly jockere, az orvoskari hangversenyek zongorista kísérője, a házi összejövetelek gitáros szólistája. Különcködéseivel és a felső matematikában való jártasságával az igényes szakmabeliek elképedő csodálatát váltotta ki.

Szakírónak nem volt termékeny. Legismertebb vizsgálatai 1926-ból valók. A természettudományi alap anyagi támogatásával, Geldrich János és Szakáll Sándor munkatársai segítségével foglalkozott a legnehezebb mezőgazdasági munkák energiaigényével. A Szolnok és Szajol melletti tanyákon vizsgálták Douglase-Haldane-féle respirációs gázcsere meghatározással az aratás és cséplés egyes munkafázisait. Egy perc alatt 25 kaszavágást végeztetve megállapították, hogy kb. 2000 köbcentiméter oxigén fogy el és mellette kb. 8000 kilokalória hőtöbblet keletkezik. A marokszedésnél ennek kilencven, a kötélvetésnél ötven százaléka. Vagyis a sport- és iparimunkás-teljesítményekkel összehasonlítva, a kaszálás a legnehezebb. A vizsgálatok nagy visszhangot váltottak ki. Az 1927 évi felsőházi ülések jegyzőkönyve szerint Korányi Sándor, amikor fellépett a vidéki egyetemek megszüntetése ellen, a falusi nép nyomorát, elesett fizikai állapotát ismertetve, barátja, Farkas Géza vizsgálatainak riasztó eredményeivel érvelt. A szükséges 8 ezer kalória helyett aratás idejére őt és fél, cséplés kor 4 ezer kalória jut, így nem csoda, ha két hét alatt 7–8 kg-ot fogynak.

Később felfigyeltek rá a falukutató írók is. Kovács Imre, „A néma forradalom” írója 1977-ben még emlékezett rá, hogy amikor a Szekfű-szerkesztette Magyar Szemle részére írt a mezőgazdasági cselédek nyomoráról, kéziratát egyik szakértőként Farkas Géza professzorral lektoráltatták. Tehát a bohém embernek nagyon is volt érzéke az országos drámához.

Vizsgálták az energiaigényt orgonálásnál és táncoknál mint a keringő, foxtrott, charleston. Pl. közepes ritmusban a charleston a kaszálás oxigénfogyasztásának hetvenöt százalékát igényli. Nem lebecsülendő teljesítmény.

Farkas Géza 1929–31 között dékán volt, ez utóbbi évben jelent meg a Siocherniai bevezető előadások, fehérjék, szénhydrátok, zsírok, erjesztők és sorsuk a szervezetben, amely már klasszikus könyv, nem „szenved matematikai túltengésben”. Hári Pál halála után 1933-ban az egyetem Farkas Gézát kérte fel az „élet- és kórvegytani” előadások tartására, ennek azonban

már csak egy esztendeig tehetett eleget, 1934. szeptember 13-án, 62 éves korában elhunyt. Halála után neve az egyetemen élő fogalom maradt. Posztumusz műve: „A szem optikája" Blaskovics professzor gondozásában jelent meg 1935-ben.[16] Ez a mű azóta a szemészeti optika klasszikus alapmunkájának bizonyult. Szintén halála után jelent meg a tanítványával, Tangl Haralddal közösen írott „Az ibolyántúli sugarak hatása festéknek a vérből való kivándorlására normális és lépliktól megfosztott kutyákon" című dolgozata.

Farkas Géza a szájhagyományos orvoskari legendák és írott orvostörtenetünk egyik legmarkánsabb alakja. Csak kartörténeti kuriózum maradt volna? Ha valaki Bartók Imrének az 1954-ben megjelent magyar szemészettörténetét veszi kézbe, akkor még annyi sem. Ugyanis abban nem sorolom fel, hány névtelen személynek jutott hely, Farkas Géza nevét azonban meg sem említi. Az 1967-ben kiadott Magyar Életrajzi Lexikonból kimaradt időtálló műve: „A szem optikája". Pedig Blaskovics László professzor már 1935-ben megírta, hogy a munkája „örök emléke lesz Farkas Géza szellemének!" Kitűnő szemészünk, Vörösmarthy Dániel „A szem optikája" című könyvében[17] Farkas Géza munkáját az alapművek közé sorolja. Kettesy Aladáré mellett az egyetlen, amely magyar nyelven megjelent.

Igaza lett hát Blaskovics professzornak, így cikkünk címét azzal módosíthatjuk, hogy nemcsak az élete, de „A szem optikája" is főműve marad, időtállóbban, mint a legendák. A magyar szemészet történetét nem lehet a neve nélkül megírni, ha optikai műve egy mai szakkönyvben is forrásmunkaként szerepel. Remélhetőleg a jövő historikusainak figyelmét ez a tény nem fogja többé elkerülni, noha Buffon mondása; „a mű a minden, az ember az semmi" az orvosprofesszorokra igazán nem érvényes. Ha Buffon Claude Bernard kortársa lett volna, aligha ír ilyen aforizmát. Ám az emlékezet is hálás, ha Magyar Imre medikusi élményei között Farkas Géza szuggesztív hatása a Lenhossék Mihályé és Korányi Sándoré mellett maradt meg.

Ennél nagyobb elismerést nem mondhatunk a polihisztor professzorról.

---

16 Farkas Géza: A szem optikája. Előszó: Blaskovics László. Kelen Béla és Balogh Ernő megemlékezésével. Bp., 1935. Kis Akadémia. 168 p.

17 Vörösmarthy Dániel. A szem optikája. Bp., 1974. Medicina. 257 p.

Bálint Rezső (1874–1929)

Az I. számú Belklinikát a Kétly Károly és a Herzog Ferenc igazgatása közé eső másfél évtizedben (1914–1929) Korányi Frigyes egyik tanítványa, Bálint Rezső vezette. Korányi Sándorral kellett parallel oktatnia, s ha megközelítőleg sem hagyott akkora életművet, intézetvezető tanárként nem volt méltatlan a nagy pályatárshoz. A még élők szerint nem volt szembeötlően kevesebb a hozzá iratkozottak száma, és iskolát teremtett.

1874. október 22-én született Budapesten, hatvan évvel ezelőtt került címzetes tanárként a nyugdíjba vonult Kétly Károly helyére, negyvenöt esztendeje vitte sírba a pajzsmirigyrák. Már medikusként kitűnt részben Tangl, részben Schaf fer intézetében. Első dolgozatai a neurológia tárgyköréből valók, ezek német nyelvű egyikét a nagy neurológus, Pötzl több helyen idézte. Pályaindító éveit (1897-ben végzett) Korányi Frigyes mellett töltötte. 1910-ben a neurológia tárgyköréből magántanárrá habilitálták, s a Balassa-díjalapból 5 dolgozatát megjutalmazták, 1912-ben pedig a Budapesti kir. Orvosegyesület főtitkára lett. Tudományos profilja ekkor átvált a fertőző, ill. anyagcsere-betegségekre. Az 1913-as Orvosi Hetilapban újszerű megállapításokat tett a diabetogén elhízásról, de a kinevezésével kezdődő világháborús évek legfeljebb a sebészetnek „kedveztek". A belgyógyászok elsősorban fertőző betegségekkel foglalkoztak. Bálint Rezső az Orvosképzés 1917. évi füzeteiben „A tüdőbeteg katonák klímai intézetekben való gyógyítása" tapasztalati összefoglalóját közölte. A tbc-t szerinte háborús járványnak is kell tekinteni, amennyiben a betegen hazatérő, ki nem szűrt katona a polgári lakosság egy-egy fertőzőforrása lehet. A háborúk után, főleg a latens folyamatok aktiválásával, egy_ értelműen emelkedik a gümőkóros mortalitás. Elkülönítésük (és Bálint külön hangsúlyozza, hogy minél decentralizáltabban, minél közelebb az otthonukhoz) a higiénés fegyelemre való szoktatás miatt is szükséges. Nyilvános rendes tanár 1917-ben lett. Lelkes adakozója-szorgalmazója a Semmelweis-szoborcsoport Stróbl Ala jostól történő megvásárlásának.

Intézete a háború után főleg az anyagcsere- és az ulcus-betegséggel foglalkozott. A cukorbetegség inzulin előtti korszakában tudományos igényű diétás konyhát állíttatott fel. Banting, majd Collip nagy felfedezésének magyarországi kipróbálásához adva volt a Bálint-klinika. A Nobel-díj évében (1923) már nemcsak tudományos beszámolót közöl az inzulinról az Orvosi Hetilapban, de rendszeresen alkalmazzák, sőt az egyik vegyigyárral karöltve hazai preparátum előállításán dolgoztak. Bálint Rezsőnek is ösztönző része van abban, hogy 1927-ben a felfedező ország Kanada mellett Magyarország a másik, ahol díjmentesen kapják az

inzulint. A hasnyálmirigy-kivonat alkalmazása módosította a diétát. A „Diaetetikai Vezérfonal" c. könyvsorozat 1924-es kiadású, Korányi Frigyes emlékének ajánlott első kötetében főleg a diabeteses diéta tanács- adásával foglalkozott. A könyv posthumus is megjelent. A cukorbeteg és az inzulin c. könyvet Bálint –Ernst–Purjesz–Baló közösen írták.

„Vizsgálatok a gyomorfekély pathogenesiséről" c. dolgozata 1926-ban Tauszk-díjat kapott. Az Orvosegyesületben 1928. október 20-án tartott Balassaelőadáson fejtette ki ulcus-teóriáját (gyulladás, sav-bázis egyensúly, konstitúció), amit a Gesellschaft für Verdauungs und Stoffwechselkrankheiten 1925-ös bécsi kongresszusán oly szuggesztíve ismertetett. Korányi Sándor tolmácsolta a német klinikusok véleményét, akik szerint a kongresszus legnagyobb eseménye a Bálint-előadás volt. Ő ugyanis nem elégedett meg a Bergmann-kifejtette véleménnyel, miszerint a fekélybetegek „vegetatíve stigmatizáltak", hanem a konstitucionális faktorok egyikét a sav-bázis egyensúly savanyú irányú eltolódásában vélte megtalálni (teóriáját könyv alakban a Karger Verlag kiadta). Az átlagos pH érték 7,59, az ulcusosoké 7,55. „Az alkalitherapia nagy jelentősége volt megint az a momentum, amelyet a klinikai tények teljesen magyarázni nem tudtak. Ma már kétségtelen, hogy ha az ulcus mellett hyperaciditás van jelen, úgy az nem oka, hanem a következménye az ulcusnak s mégis az alkaliadagolás meggyógyítja az ulcust; ezt annak idejében nekünk sikerült először Röntgen-képen demonstrálni, ma már a tankönyvek mint közismert tényt írják le .. „ írta az 1928-as évi Orvosi Hetilap 44. számában. Kísérletileg megállapították, hogy ammoniumchlorid adagolásával a vér pH-ját savanyú irányba eltolva emberen a Pirquet-reakció színe pirosabb, a dudora szélesebb lesz, a kísérleti állatokon előidézett szövethiány pedig nehezebben gyógyul.

A Springer Verlag 1930-ban kiadta Bálint és Weiss: „Gewebsproliferation und Säuerbasengleichgewicht" c. monográfiáját, amely széles körű tudományos érdeklődést váltott ki. A Bálint-tanítvány néhai Fornet Béla debreceni egyetemi tanár sokat tett e teória megismertetéséért. „A belső secretio, a vegetativ idegrendszer, a szervezet allergiás reactioja (Moszkovicz), a sejtek colloidális állapotának és a vérlipoidok megváltozásában (Jarno), valamint a szervezet belső milieujének eltolódásában (Bálint) jelölték meg az ulcus-dispositio lényegét. Ezen theoriák közül a Bálintét már csak azért is a leg jelentősebbnek tarthatjuk, mert teljes harmóniában áll a klinikai észleletekkel, leginkább képes a többi theoriákban levő positivumokat is megmagyarázni és mert kísérletileg is a legjobban documentált ..." – olvasható tőle az 1932-es Orvosi Hetilap 31. számában. A pH értékét illetően ma mások az elfogadottak, de Bálint neve ismert az Idus-teória történetében.

Néhai Fornet professzor elkötelezetten vallotta magát a Bálint-iskola folytatójának. Nemkülönben Schill Imre, Doleschall Frigyes és Holländer Leó. A nemrég elhunyt jeles

orvostörténész Regöly-Mérei Gyula emlékezése szerint Bálint Rezső „tracheotomiás kanüllel a nyakában” fejezte be kutatásait a sav-bázis egyensúlyról.

1929 januárjában a Semmelweis-serlegbeszédet már nagy légszomjjal küszködve tartotta meg, az ember belsejéből fakadó boldogságról meditálva. 1929. május 23-án halt meg ötvenöt évesen.

Berecz János emlékezete (1882–1938)

Szeged a század eleji Magyarországon lélekszámban messze megelőzte a többi vidéki várost. Rózsa Sándor és Tömörkény István híres tanyavilágával együtt, természetesen. Ha hozzávesszük, hogy a szomszédos Szabadka szintén meghaladta akár Debrecen, Pozsony vagy Kolozsvár lakosságát (1), érthetővé válik a Tisza menti város egyetemi aspirációja.

Mégis 1912-ben a debreceni és pozsonyi univerzitás felállításáról hoztak törvényt (2), egyébként joggal, ám Szeged igénye egyelőre kielégítetlen maradt. Nem sokáig, mert ezúttal is közbeszólt a történelem. Az 1920-as trianoni döntés után, a kolozsvári egyetem az éppen csak megalakult pozsonyival egyidőben Budapestre menekült, így most már ketten is „gazdát kerestek" maguknak. Ekkor került az Erzsébet királynéról elnevezett pozsonyi egyetem Pécsre, míg a nagyobb hagyományokkal és a teljes tanári karral rendelkező kolozsvári egyetem elhelyezésére Szeged vállalkozott. Noha a teljes bánáti és részben bácskai „hinterlandját" elcsatolták.

Kolozsvárról Szegedre szülész-nőgyógyásznak a legtehetségesebb Tauffer-tanítvány került Kubinyi Pál személyében. (3) Mindössze öt tanévre (1921-1926), mert a Bársony János halálával megürült fővárosi I. sz. Női Klinikát véle kívánták betölteni. Sajnos rövid ideig, de az már a budapesti fakultás históriája. Szegeden a Bábaképezdében működő szülészeti-nőgyógyászati osztályt 1926/27-ben átmenetileg Kuncz Andor első tanársegéd vezette, 1927 őszén került a klinika élére a szintén Tauffer-tanítvány Berecz János, aki haláláig nagy ügybuzgalommal látta el mind a gyógyítói, mindaz oktatói teendőket. Szakirodalmi szempontból nem tartozott sem a termékeny, sem a kreatív típusúak közé, viszont egy rendkívül rokonszenves, szerény és lelkiismeretes szülészprofesszort tisztelhetünk személyében. Szemmelláthatóan nem készült tanszékvezetőnek. Magántanári habilitációjáig a szakirodalomban nevével alig találkozunk, nem tartotta magára nézve kötelezőnek egy dán tudós azon mondását, hogy „a publikáció az érvényesülés rituális bázisa': (4)

Mikor az 1882-ben született Berecz János, húszéves klinikai gyakorlattal megpályázta a szegedi tanszéket, a szülőföld gravitációs erejének engedelmeskedett. A délvidéki Detta községben látta meg a napvilágot, középiskoláit pedig a szegedi piaristáknál végezte. (5) Magántanárrá a szülészeti műtéttan tárgyköréből habilitálták, amit egykori iskolatársa, majd tanártársa, a debreceni Kovács Ferenc professzor szerint briliánsan művelt, de nem szívesen írt róla. (5)

Így nem csoda, ha Tauffer Vilmos és Tóth István szerkesztésében megjelent kétkötetes

nagy nőgyógyászati kézikönyvben (6) a kilenc szerző között nem találjuk Berecz János nevét. Míg a vele közel azonos korú Mansfeld Ottó tanársegédét igen. Valószínűleg a magántanárságra is úgy „beszélték rá", különben aligha lehet véletlen, hogy Kubinyi halálának évében történt meg a habilitációja.

Szeged jól járt az írástól eladdig irtózó fiatal professzorral. Kitűnő gárda állott rendelkezésére (Kuncz Andor, Filep Aladár, Polgár István, Burger Károly, Mészáros Gábor), munkatársai közül különösen Burger Károly egyre több nemzetközi nőgyógyászati fórumon hallatta hangját. (7)

Berecz János kinevezése után a Bábaképezdében működő szükségklinika rövidesen a rendeltetésére épített létesítménybe költözött (8), amelynek 1934-ben összesen 119 ágya volt 28 betegszobában. (9) A Szegedi Almanach megemlíti „A méhmyomáról „ szóló dolgozatát az Orvosképzés 1932. évfolyamában, amelynek nyomára sem a jelzett, sem az előző és utána következő kötetben nem sikerült rábukkannom. „A császármetszés helye a szülészetben" című referátuma (10) viszont figyelemre méltó publikáció. Az abdominális műtéttel kapcsolatos két végletet Max Hirsch, illetve G. Winter német gynaekologus képviselte. Az előbbi pozitív, az utóbbi negatív irányban. A különböző német, holland, lengyel és amerikai statisztikákból az derül ki, hogy császármetszésnél kb. 7% körüli az anyai és 5 %-os a magzati mortalitás. Ami elég magasnak mondható, ezért állapítja meg Berecz professzor összegzésként, hogy „felfogásunk szerint a császármetszés ma még nem érte el a zenitjét, s a technika tökéletesedése valószínűen az összes szüléshez viszonyított arányszámnak emelkedését fogja létrehozni anélkül azonban, hogy a szülőnők nagyobb veszélyét jelentené." (10) Azóta az antibiotikus éra, a gépi altatás bevezetése, valamint a műtéti utókezelés fejlődése folytán lényegesen javult a statisztika, ám ma is érvényes a nőgyógyász Gauss posztulátuma, amit Berecz professzor is vallott, hogy „feltétlenül szükséges az exact indicatio". (10) Másik közleménye az Orvosi Hetilap ugyanezen évfolyamában a Kielland-fogó alkalmazásáról szól. A szerző még Tóth István tanár adjunktusaként 1919-től kezdte alkalmazni a II. sz. Női Klinikán, kedvező tapasztalatairól 1921-ben számolt be. Előnye a Naegele-fogóval szemben, hogy csaknem egyenes, így a medence bármely átmérőjében alkalmazható. A fejgörbület úgy van megszerkesztve, hogy átkarolja a magzat fejét, így szakszerű alkalmazással nem okoz cerebrális bevérzést, gracilitásával nem nagyobbítja a szülési objektumot, akkor is kizárható, ha a két fogókanál nincs egyenlő magasságban, s egyben kizárja az erős extrahálás lehetőségét. (14) Az előnye a másfajta fogókhoz viszonyítva – mint Berecz megállapította – egyértelmű. A legújabb tankönyv szerint „Igazán előnyösnek a Naegele-fogóval szemben abban az időben tartották a Kielland-fogót, amikor a magas üregi, sőt bemeneti fogóműtétet is végeztek és fel tudták vezetni a fogó

kanalait a harántul álló fejre is. Ma is kétségtelen előnye a Kielland-fogónak az, hogy forgási rendellenességek megoldására alkalmasabb." (11) Foglalkozott Berecz a terhességi toxicosissal (Orvosi Hetilap, 1933. 13. szám), az akkori felfogás fölött azonban alaposan eljárt az idő.

Az utókor megkülönböztetett érdeklődésére ad okot „Az egyke szülészeti vonatkozásai" című dolgozata, amelyet Polgár István kerületi szülész főorvossal írtak közösen a Népegészségügy 1937-es évfolyamában. Az Új Szülészeti Rendtartás lehetővé teszi a szülészi események, így az abortuszok figyelemmel kísérését is, természetesen, ha jelentik. Nagyrészt jelentik olykor elég átlátszó trükkökkel; pl. megfázott, megemelte magát, rosszul táplálkozik, ám ellene sokat nem lehetett tenni (12), lévén az egész össztársadalmi kérdés, az egészségügy aligha oldhatta meg. Megállapítható, hogy egyes helyeken a bábák (pl. Hódmezővásárhely) és a megszületett gyermekek száma között fordított arányú összefüggés létezik. Az egykét illetően a helyzetünk ma sem kedvezőbb, egy nem elhanyagolható területen azonban feltétlenül! Kevesebb a szakszerűtlen beavatkozás, így az anyai mortalitást e téren sikerült gyakorlatilag kizárni. Amit még egy eleve abortuszellenes orvosnak is (mint e sorok írója) respektálni kell. Ugyanis a tiltott beavatkozások halálozási aránya Berecz tanár adatai szerint 60%-os volt. (12)

Az Orvosképzés köteteiben nem találtam nyomot a myomáról, viszont az 1934. évfolyam közli „A constitutio a nőgyógyászatban" című dolgozatát. Hippokratésztől Lavateren át Korányi Sándorig terjed az, idézett szerzők névsora, de természetesen Broca sem maradt ki. Az igaz, hogy a constitutionális típusok kiindulási metódusa az antropometria (13), viszont ä szomatikus és a pszichés alkat közötti összefüggés a mai szemmel sematikusnak tűnik. Szerinte is létezik „átmeneti jelleg", ám sokkal nagyobb a gyakorisága.

Klinikáján az ápolt betegek száma 1933-ban közel ezer személy volt, ezek egyharmadán végeztek műtétet, 18 ezrelékes mortalitással. Mindez kitűnő műtéti technikáról tanúskodik. Miként a röntgenkezelés, másfél ezer felületi és háromezer mély besugárzással jelzi, hogy ezen intézetben a gyógyítás állott az első helyen. Másodikon az oktatás és csak jóval utána a publikáció.

Berecz János professzor 1938. október 6-án hunyt el, agyvérzés következtében. Alig töltötte be az 56. életévét. „Nem gyűjtött vagyont" (14), s azt hiszem ez a legnagyobb dicséret, ami egy nőgyógyászról elmondható. Kitűnően felszerelt intézetet és nemes törekvést hagyott ötven évvel ezelőtt az utódaira, akik azóta jó hírnevet szereztek a szegedi szülészet-nőgyógyászatnak.

IRODALOM: 1. A magyar Szent Korona országainak helységnévtára. Bp. 1913. – 2. A debreczeni és a pozsonyi egyetemről szóló törvény. Bp. 1912. – 3. Zoltán Imre professzor

levele. – 4. Vekerdi László: Kalandozás a tudományok történetében. Bp. 1969. – 5. Orvosi Hetilap, 1938-as évfolyam, 1053. o. – 6. A nőgyógyászat kézikönyve. Szerk.: Tauffer Vilmos és Tóth István Bp. 1917. – 7. Széki Tibor: Beszámoló a Szegedi m. k. F. J. Tudományegyetem 1933-1934. évi működéséről, Szeged, 1935. – 8. A SZOTE Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájának évkönyve 1978–1983. – 9. Magyarország gyógyintézeteinek Évkönyve 1934. 630. o. – 10. Orvosi Hetilap 1933. 77. 148., 150. – 11. Lampé László: Szülészeti-nőgyógyászati műtéttan I. Bp., 1987. 210. o. – 12. Népegészségügyi 1938. 556–562. o. – 13. Orvosképzés 1934. 516–537. o. – 14. Szathmáry Zoltán nekrológja. Orvosi Hetilap 1938. 82. 1009.

Benedek László (1887–1945) professzorról „provokatív” szándékkal

Ötven esztendeje tett pontot egy pisztolylövéssel sikeresen indult, fényesen folytatódott, majd tragikussá vált életére. Együtt szűnt meg létezni azzal a nehéz korral, amelynek egyik kiváló képviselője volt. Halálát hosszú hallgatás követte, mivel nem illett a haladó orvosok kivételezett kategóriájába, pedig ez utóbbira találtak volna momentumokat. Például ő közölt még Debrecenből 1935-ben cirill betűs, orosz nyelvű neurológiai dolgozatot (12), mert Korszakov, Behtyerev és Pavlov hazájának tudományát politikai helyzettől függetlenül az egyetemes medicina integráns részének tartotta. Vagy a zsidótörvényekkel mit sem törődve, a kurzus reprezentánsaként, némi fenntartásokkal, de egyedül ő méltatta Freud munkásságát érdeme szerint (8). Szakmai bálványai pedig általában angolszászok voltak (H. Jackson, Cushing stb.).

Az elhallgatás csendjét Pap Zoltán tanár törte meg 1977-ben, mikor születése 90. évfordulóján az Orvosi Hetilapban először rehabilitálta (19) főleg az 1921-1936 közötti debreceni évekre koncentráltan. A pesti periódus ismertetésének első illetékese 1983-ban Angyal Lajos tanár volt, cikkét az Ideggyógyászati Szemle közölte a klinikai centenáriumi ünnepe alkalmából (1). Ugyanezt ugyanott Bekény György foglalta össze jó évtizeddel később, történeti dimenzióba helyezve (3). Végül, de nem utolsósorban ez a periodika hozta le Pisztora Ferenc

főorvos kétrészes szakavatott elemzését a zavarbaejtően gazdag életműnek (20). Úgy véljük, néhány állítását más oldalról is meg lehet közelíteni, illetve a kérdőjeles jelenségekre elfogadható magyarázatot adni. Azért a címben a „próvokatív” szó, hogy a még élő Benedek-tanítványok esetleg hallassák hangjukat, múló emlékeiket egykori legendás mesterükről, pró és kontra, szakmai súlyának megfelelően. A fent említettek alapján biográfiáját az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Benedek László 1887. szeptember 5-én született a párciumi Belényes helységben, ahol apja bíró volt (6). Középiskoláit a kor szokásainak megfelelően „vándordiákként” végezte szülővárosában, Nagyszalontán, Békéscsabán, Hódmezővásárhelyen és Debrecenben. Nem tartozott az eminens tanulók közé és arról sem tudunk, hogy később híressé vált iskolatársai közül (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Medgyessy Ferenc) bárkivel tartotta volna a kapcsolatot. Pedig igen kedvelte a társas életet. Érettségi bizonyítványa alapján ma esélye sem lenne a felvételire. Debreceni maturátus után 1905 őszén jelentkezett a kolozsvári orvosi karra, ahol hamar kezdtek kibontakozni kivételes képességei.

Egykori évfolyamtársa, id. Kováts Ferenc pulmonológus professzor személyes közlése

szerint már az alapvizsgák letétele után a tanárok és diákok egyaránt megjegyezték nevét. Másodéves korában Apáthy István professzor egyik kedvence. Bejárt intézetébe a mikrostruktúrák professzionális tanulmányozására. Medikusi tekintélyére jellemző, hogy a világhírű hisztológus őt jelölte az 1909-ben indult „Egyetem" című lap felelős szerkesztőjévé. A bölcsészetről szerkesztőtársa lett a később divatos szerzővé vált Orbók Attila. Benedek László utolsó előtti évesként bejárt a Lechner Károly professzor vezette Ideg- és Elmeklinikára, ahol éppen az év nyarán kapott kezelést Ady Endre. Meglepő, hogy a diák duó lapjában a találkozás nyomát nem találjuk.

Egymás után írta viszont díjnyertes pályamunkáit. A monarchiabeli jurátus fia németül von Haus aus tudott, románul pedig belényesi pajtásaitól tanult meg. Egy germán és latin nyelv birtokában könnyen sajátította el a többieket: franciát, olaszt, angolt, s ezek a későbbi nemzetközi szerepléséhez nagyban hozzájárultak. Az utolsó boldog békeévben még vízummentesen látogatta Bécs (Wagner-Jauregg), München (Kraepelin), Berlin (Jacobsohn) és Zürich (Bleuler) intézeteit, egyedül legkedveltebb példaképével, H. Jackson professzorral nem találkozhatott az 1911-ben bekövetkezett halála miatt.

Orvosi oklevelét 1910 őszén szerezte, de a következő év tavaszáig Buday Kálmán kórbonctani intézetében maradt. Közben a Lechner-klinikán részleges generációváltás történt. Ady barátja, az első tanársegéd Lukács Hugó már korábban kivált a kötelékből, egy másik a marosvásárhelyi ideg-elmeosztály élére került, így kapott helyet 1911. március 1-jétől Benedek László, 1912-től az orvosegyetem legfiatalabb tanársegéde. Pályafutásának gyors emelkedésére jellemző, hogy 1913-tól már ő a sebészeti klinika ideggyógyász konziliáriusa. Hevesi Imre rk. sebésztanárral együtt végeztek elsőként hazai viszonylatban Foerster-műtétet gyermekkori spasmusos paraparesis és hemiplegia infantilis spastica esetében (9). Az Orvosi Hetilap és a konkurens Gyógyászat hasábjain egymás után jelentek meg dolgozatai. Ezt az ígéretes ívet módosította, de el nem térítette az 1914-ben kitört világháború. Noha rögtön frontra vonult, az 1915-ös kiadású Lechner-emlékkönyvben ő írta az egyik legjobb dolgozatot. A világháború négy esztendejében, nevével a vezető hazai folyóiratokban nem találkozunk, ami katonai kitüntetései nélkül is valószínűsítené, hogy ez a hypoman habitusú „grafomániás" orvos most a teóriáktól távol valahol a gyógyító gyakorlattal törődik. Szakmai ambíciói itt sem hagyták nyugodni. Rövidesen a magántanári cím elnyeréséért folyamodott, amelyet a kar legtekintélyesebb tanárai teljes mértékben támogattak. Főleg a funkcionális betegségek érdekelték. E tárgykörből nyert inter arma habilitációt 1917-ben, Lechner Károly és Jancsó Miklós javaslatára (13).

Közben a hadi helyzet változott. Olaszország 1915-ben a központi hatalmak ellen fordult

(14), és a sziklás észak-itáliai terepre célszerűbb volt alföldi bakák helyett hegyekhez szokott erdélyi fiúkat vezényelni. A román csapatok betörtek Erdélybe (17), s csak a visszavonuló Mackensen csapatai szorították ki őket rövid időre. A többször megsebesült csapatorvos magántanári diplomáján alig száradt meg a tinta, máris 1000 ágyas kórház vezetésével bízták meg. Az Isonzó melletti San Daniele del Friuli hadi ideggyógyintézetében főleg a posttraumás epilepsiások, Kolozsvárra visszatérve pedig az éppen kitörő influenzajárványok áldozatjelöltjeinek kolloidezüst készítményekkel történő kezelésével foglalkozott (5).

Ekkor már sejteni lehetett az Erdély státusában bekövetkező változást, de menekülésre akkor még kevesen gondoltak. Főleg nem a születésileg tájhoz kötődők. Az olasz front összeomlásával nyilvánvalóvá vált előttük a háború elvesztése, ám az optimistább kolozsváriak, a nemzetközi hírű Apáthy professzorral az élen az anyaországtól való biztos leszakadás után önállóságban reménykedtek. Nem sokáig. Már a trianoni döntés előtt megkezdődött az elvándorlás.

Eredetileg az 1912-ben engedélyezett (2), majd 1916-ban felavatott Debreceni Egyetem orvosi fakultását Kolozsvár látta volna el tanárokkal, míg a pozsonyit a pesti kar. A kincsesvárosiak azonban a cívisváros ez irányú segítése helyett már a saját menekülésükkel voltak elfoglalva.

Debrecen egyetlen tanszékvezetőt kapott Kolozsvártól, azt is véletlenül. Ahogy Issekutz Béla professzor írta, 1920 januárjában a magyar kormány őt küldte Debrecenbe a frontokról hazaözönlő egyetemistáknak tanfolyamot szervezni (10). Ekkorra már a szülész Kenézy Gyula professzor összetoborzott egy katedrára termett gárdát, ám ideg- és elmegyógyász nemhogy professzori, de még szakorvosi szinten sem akadt. Kolozsvárt az egyetem menekülése, Lechner professzor pedig nyugdíj előtt állott, tanszékvárományos az első tanársegéd Szabó József volt. Rangsorban a második már Benedek László, magántanári minőségben, így Isseukutz bátran ajánlhatta a debrecenieknek (11). 1920 őszén a főváros felé tartó kolozsvári vonatról egy fiatal pszichoneurológus magántanár leszállott a nagyállomáson és a következő év őszén már ő az új orvoskar legfiatalabb professzora. Az elméleti intézetek vezetőit (Huzella Tivadar, Verzár Frigyes, Belák Sándor) is beleszámítva. Döbbenetes, milyen mélységből kapaszkodott ki 1921-ben a magyar medicina. Vesztes háborúk győztesei (akiket Ady esdeklő versben üdvözölt) nemcsak megcsonkították és kifosztották az országot, de még nemzetközi kongresszusokra (és az olimpiára) sem hívták meg. Tragikus történelmünk legzártabb elszigeteltségébe kerültünk. Szerencsére nem sokáig, mert pl. Debrecenből Verzár Frigyes a semleges Svájc, az ambiciózus klinikus Benedek pedig Amerika felé orientálódott. Egyszer az is megérne egy „misét”, mit köszönhetett a két világháború közötti magyar medicina pl. a Rockefeller-alapítványnak.

Nincs terünk ezúttal a debreceni másfél évtized gazdag termésének ismertetésére, megtette Pap tanár úr a már említett cikkében (19). Tény, hogy 1932-ben és 1935-ben német nyelvű nagymonográfiáit jelentette meg a tekintélyes Karger Verlag (4).

Inkább azzal a kényes kérdéssel foglalkozunk, miért ő kapta, kaphatta meg 1936 őszén a nyugdíjba vonult Schaffer Károly pesti katedráját Hiszen a tekintélyes mester kiváló tanítványai Miskolczy Dezsőt vártak vissza Szegedről. A kar kétségtelenül őt jelölte az első helyen, a kinevezésnél mégis a katonaságtól kölcsönzött rangidős rendszer érvényesült. Vagyis ha a hadsereg főparancsnoka sebesülés, egyéb akadályoztatás, vagy éppen magas kora miatt nem tudja többé ellátni feladatát, helyét a rangidős tábornok veszi át. Egyetemi vonalon ez a legrégebben oktató még aktív tanszékvezetőt jelentette, s e téren Benedek kilenc esztendővel volt rangidősebb Miskolczynál. Életkorban csak héttel, mert az előbbi 34, az utóbbi 36 éves korában lett kinevezett professzor. Benedek 1936-ban még mindig csak 49 éves, 10 monográfiával, több mint 100 dolgozattal a tarsolyában. Ergo nem méltatlanul és „összeköttetései" révén nyerte el a pesti katedrát. A rangidősi szisztémát megannyi példával illusztrálhatjuk. Így került Debrecenből a fővárosba Tellyesniczky tanszékére Huzella Tivadar, Preisz Hugó utódjának Belák Sándor, majd Nékám Lajos katedrájára Neuber Ede. Amikor Bókay János 1929-ben magas kora miatt nyugalomba vonult, önként adódott helyére a rangidős, tehetséges pécsi Heim Pál. Hirtelen és váratlan halála után azonban hiába pályázott helyére Bókay Zoltán, akit ráadásul a kar elsőnek jelölt (7), továbbá a nagybátyja tekintélye döntő lehetett volna, mégis az ötéves tanszékvezetői múlt előnyével induló szegedi Hainiss Elemér kapta meg a pesti katedrát. Még szemléletesebb a II. sz. Sebészeti Klinika esete, Kuzmik Pálnak az 1926-ban bekövetkezett halála után. Ugyanis azt Bakay Lajossal töltötték be, „noha kéznél volt" a kor egyik legjobb, ha nem a legjobb hazai sebésze: Winternitz Arnold magántanár. Quod erat demonstrandum: Benedek kinevezése nem kivételnek, hanem szabálynak számított.

Kritikusai negatívumként emlegetik fokozott szereplési vágyát és előadásaiban a teatralitás túltengését.

Egykori tanítványai, munkatársai viszont ezekre emlékeznek szívesen. Elég Angyal Lajos idézett cikkére (1), a Baltimore-ban élő Udvarhelyi György professzor levelére (21), Bekény György történeti summázatára, vagy Böszörményi Zoltán elbeszélésére utalnunk. Avagy nem voltak-e színésziek és színesek pl. Haynal Imre, illetve Ökrös Sándor professzor előadásai? Attól lettek feledhetetlenül egyéniek. Mások az úgynevezett státusszimbólumok (rang, cím, kitüntetés) kedvelését nehezményezik nála. Mintha a szeretve tisztelt Haynal profeszszor nem írta volna ki kitűnő kardiológiai könyvének bordázatára a vitézi címet! Természetesen Benedek korában. A közismerten szerény (volt neki mire) Korányi Sándor sem szégyellte a bárói rangot.

Vagy gondoljunk a közelmúlt Kossuth-díj kultuszára, az angoloknál a „sir”özésre! Bizony általános emberi tulajdonság ez.

Schaffer pesti tanszékén mindössze 8 évet tölthetett, Angyal Lajos szerint még a debreceninél is gazdagabb, Pisztora és Bekény szerint szélesebb skálájú teljesítménnyel.

Az ember elképedt: ha mindennap vizitelt, rendelt, előadott, vizsgáztatott, szerepelt, este szép szőke színésznő feleségével társadalmi életet élt, korábban balettozott, lovagolt, autót vezetett (akkor még nem volt mindennapos), nem szólva a számtalan időigényes szerkesztői, szakértői, szakma-társasági ténykedéséről, mikor alkotta ezt a terjedelmében és minőségében annyira imponáló életművet! A praktikus diagnosztikai módszerek: a pick-up erősítővel és Erickson-fejhallgatóval ellátott koponyakopogtató készülékről, vagy az agy háromdimenziós röntgenfelvételéről nem is beszélve. A kivételes teljesítmény alapfeltételeit találóan összegezte Pisztora főorvos. „Ezek: állandóan magas lánggal lobogó életenergia, gyors eszmetársítás és lényegmegragadó képesség, élénk szereplési, érvényesülési késztetés, intellektuálisan bámulatos memória és ötletgazdagság, ezenkívül páratlan, célirányos szorgalom.” A rendkívüli tehetség „titkát” hasonlóképp fogalmazta meg egy német szellemóriás.

Társadalomlélektani, kriminálpszichológiai prognózisainak időszerűségén szinte megdöbbenünk. Pozitív eugenikai problémákkal a náci idők előtt, főleg amerikai tapasztalatok és javaslatok alapján foglalkozott. Vád tehát e téren sem érheti. Az alkoholizmus pusztító hatását kevesen látták, fogalmazták meg nála világosabban. (Az alkoholkérdés mai állásáról ... Debrecen, 1924.)

Ami a Benedek-iskolát illeti, Pisztora véleményét kell elfogadnunk. Sajnálatos, hogy két legtehetségesebb debreceni tanítványa: az örökléskutató Csörsz Károly, valamint a tanszékesélyes nyelvzseni Thurzó Jenő igen fiatalon hunyt el, míg a laboratóriumi diagnosztika kiválósága 1940-1945 között Szegeden professzor Kulcsár Ferenc, mesterével egy időben hagyta el az országot.

Debreceni tanítványa még az individuálpszichológus Máday István, Stief Sándor és a már többször idézett Pap Zoltán.

Budapesten Angyal Lajos, Horányi Béla, Juba Adolf, Böszörményi Zoltán és Láng Sándor voltak a legközvetlenebb munkatársai. Sok tanszékvezető elfogadna ilyen illusztris névsort.

A későbbi generációból többen Benedek László szuggesztív előadásai, valamint Angyal Lajos „angyali hatására” lettek pszichiáterek, illetve neurológusok.

Például a már említett baltimore-i Udvarhelyi profeszszor, valamint a kitűnő pécsi idegsebész Mérei F. Tibor, (16), ahogy ezt leveleikben kifejtették. Hasonlóképp vélekedik a

jeles pszichiáter orvos-író Benedek István, továbbá a szakmát historizáló Bekény György főorvos.

Végül pár szót a legkényesebb kérdésről: a Schaffer-Benedek-ellentétről, amelyben inkább a különbözőségre kellene helyezni a hangsúlyt. A kosztolányisan extrovertált, szárnyaló fantáziájú, életimádó Benedek és a szövettani realitásokra alapozó, eredetileg agykutató Schaffer nehezen juthatott volna közös nevezőre. Schaffer tudományos teljesítménye egzakt és vitathatlatlan, de élete jelentős részét mikroszkóp fölé hajolva töltötte el. Hatvanegy esztendősen került a klinika élére (csak nagy rábeszélésre), illetve betegágy mellé, így az eltérő alkattól függetlenül is érthető, ha diagnosztikájában óvatosabb. Benedek már szakvizsgája előtt idegsebész konziliárius, gránátzáporban elmegyógyász, békében sikerember, a hazai pszichoneurológia utazó nagykövete. Érdekelte a hipnózis és a pszichoanalízis, ezektől sem idegen a szertartás. Schaffer viszont Claude Bernard példáján kutatás közben fantáziáját „a szögre akasztotta".

Az elmondottakból talán kitűnik: Schaffer és Benedek nem kizárták, hanem kiegészítették egymást. Üdvös lenne az utókornak vagy-vagy helyett is-is változatban gondolkodni.

Benedek László munkásságát egyébként a Schaffer-tanítvány Környey István (15), valamint a Kolozsvárról indult Nyírő Gyula professzor, a hazai pszichoneurológia fontos részének tekintette (18).

Élete-életműve monográfiás feldolgozásához kívánatos a még emlékező illetékesek sine ira et studio szíves segítsége.

IRODALOM: 1. A debreceni és pozsonyi egyetemről szóló törvény. Bp., 1912. – 2. Angyal Lajos: Benedek László (1987–1945) és kora. Ideggy. Szle, 1983, 36, 216–219. – 3. Bekény György: A magyar neurológia története II. rész. Ideggy. Szle, 1994, 236–239. – 4. Benedek-Hüttl: Ober den diagn. Wert der zerebralen Stereoangiographie...kolofonja. Basel-Leipzig, 1938. – 5. Benedek–Koronka: Az influenzában megbetegedetteknek kolloid-ezüst készítményekkel való gyógyításáról. Orv. Hetil., 1918, 46. sz. – 6. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái II. Bp., 1940, 1063. o. – 7. Győry Tibor: Orvostudományi Kar története. 1770–1935, 1936, 776. old. – 8. Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. Bern, 1986. – 9. Hevesi I. – Benedek L.: Foerster-műtétek gyermekkori spasmusos paraparesis és hemiplegia infantilis apastoca eseteiben. Orv. Hetil., 1913, 26. sz. – 10. Issekutz Béla: id. Jancsó Miklós és ifj. Jancsó Miklós a két orvostudós, Bp., 1968. – 11. Issekutz professzor szóbeli közlése. – 12. Jackson Memorial Volume. Debrecen, 1935. (társszerző: Thurzó Jenő). – 13. Jancsó Miklós: Benedek L. magántanári képesítése tárgyában Kolozsváron, 1917. febr. 4-

én adott vélemény. Kolozsvár, 1917. – 14. Julier Ferenc: 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Bp., 1933. – 15. Környey I.: History of neurological sciences in Hungary. Pécs, 1976. 40. o. – 16. Mérei E Tibor levele a szerzőhöz. – 17. nagybaczoni Nagy Vilmos: A Románia elleni hadjárat, 1916–1917. I. Bp., 1922. – 18. Nyírő Gyula: Psychiatria (tankönyv). Bp., 1961. 678–679. o. – 19. Pap Zoltán: Emlékezés Benedek Lászlóra. Orv. Hetil., 1977, 118, 2290–2292. - 20. Pisztora Ferenc: Benedek László élete, személyisége és életművének társadalom- és kultúrpsychiatriai, psychologiai és eugenikai vonatkozásai. Ideggy. Szle, I–II., 1988, 41. – 21. Udvarhelyi G. professzor levele a szerzőhöz.

XVII. fejezet

MAGYAR ÍRÓK ORVOSAIRÓL, MAGYAR ÍRÓK BETEGSÉGEIRŐL

Janus Pannonius és betegségei
Balassi Bálint halála
Ady Endre betegsége és orvosai
Ady Endre betegsége
Ady orvosa és barátja, Lukács Hugó
Ady Endre két kevéssé ismert kezelőorvosa
Kaffka Margit és az orvosok
Diósszilágyi Sámuel, az írók orvosa és az orvosok írója
Babits Mihály és betegsége
Babits betegségei a tracheotomia előtt
Babits Mihály betegségei
A beteg Babits utolsó hetei Esztergomban
Babits halálának ötvenedik évfordulója
Kosztolányi, az orvosok és a betegsége
Karinthy és a gyógyítás tudománya
Karinthy Frigyes és a medicina
Karinthy és Olivecrona
Fábián Dániel és József Attila

Janus Pannonius és betegségei

Volt irodalomtörténetünkben egy ritka pillanat, amikor magyar költőnek születni nem azt jelentette, hogy egy kevesek által beszélt, nehezen megtanulható és fordítható nyelv hátrányával indul reménytelen világirodalmi hódításra, mert a klasszikus lingua latina minden poétának versíró anyanyelvül szükségeltetett. Akkor, midőn Európa középső mediterrán kiszögellése az ókor bűvöletétől forrósodott át, és a humanizmusnak a középkorból a reneszánszba tartó ívelése felszabadította az egyéni becsvágy lappangó energiáit, hogy individuumát az antik világ mintájára kiteljesítse.

Itáliában szikrázott fel először ez a galaxis Petrarcától Machiavelliig, fényét rövidesen a Baltikumig sugározta, bár az Alpokon túli erdőkön nem volt könnyű áthatolnia.

Magyarország ekkor a Hunyadiakkal hatalmas, biztos hullámtörője az oszmán hódításnak, s az állandó harcok közepette Mátyás udvarában itáliai „importból" kivirágzott egy csodálatos humanista kultúra, melyet „magyar Quattrocento"-nak szokás nevezni.

Legnagyobb teljesítménye – miként Huszti József, a kor kiváló ismerője írta[18] – a Bibliotheca Corviniana és Janus Pannonius (1434–1472) költészete. Első alanyi költőnké, aki sokszor idézett sírverse szerint „…elsőnek hozta Dunánkhoz / Isteni muzsák kis zöldkoszorús csapatát."

Annyi mindenben első reprezentánsa a pannon költői küldetésnek, hogy hátrahagyott nagy költészet nélkül is Csokonai–Ady–Radnóti sors-ősét sejthetnénk benne, a „nem bűvésznek, de mindennek jöttem" kényszerűségével.

Elsőként eleveníti meg a hazai táj szépségeit, első, aki „mindig elvágyik, de nem menekülhet", első, akit a sors gyakorlati érzék nélkül a közéleti szereplés csapdájába kényszerít, hogy testileg-lelkileg belepusztuljon, első, akinek költészetében hangot kap a fájdalom (és a halál már nem megváltás), első klasszika-filológus műfordítónk, a pajzán örömök első önfeledt megverselője, ha kell, az obszcén vaskosságig, és az első tbc-s poétánk, a pőre testi nyomorúság megéneklője.

A Dráva torkolatánál 1434-ben született Csezmicei Jánost sorsa különleges fogékonysággal áldotta meg, és azzal a szerencsével, hogy unokaöccse lehetett a legelső magyar humanistának, Vitéz János érseknek. Ő küldte a 13 éves gyermeket – több tehetséges ifjúval

---

[18] Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931. Janus Pannonius Társaság. XIV, 448 p. (A Janus Pannonius Társaság könyvtára 1.)

együtt – a ferrarai Guarino iskolájába elsajátítani a humanista műveltséget, hogy hazatérve majd a közéletben kamatoztassa.

A nagy ferrarai mester Battista nevű fia írja Janusról:

> „Honfitársai még alig hihették, hogy a tudományok alapjait lerakta, máris – ami pedig az ő korában szinte hihetetlennek tartható – Itáliában elismert költő volt".

Példaképei az epigramma írói Martialis és főleg Beccadelli, akinek a *'Hermaphroditus'* c. könyve a kor legbotrányosabb könyvsikere volt. Jellemző, hogy bohém természetű Zsigmond királyunk Beccadellit e könyve alapján költővé koronázta. A húsz éven aluli Janus erotikus versei ('De vulva Ursulae' stb.) formailag is kitűnő alkotások, verselésben „nemcsak a hegyentúliakat múlta felül, de nem volt olasz sem, aki tehetségét megközelíthette volna" – írta róla Vespasiano.

A humanista kor divatos verse a panegyricus (dicsőítő) egész életében kísérte és kísértette, hogy az itáliai mecénások és tanárok-barátok mellett, a hazaiak iránt is leénekelje háláját. A panegyricus mellett jövedelmezőnek bizonyult az epithalamium (dicsőítő nászdal) műfaja is. Egyik sikeréről ugyancsak Battista Guarino számol be:

> „Írt a dicső Leonello fejedelmünk menyegzőjéről két könyvet. A harmadikat, mivel a fejedelem meghalt, mellőzte. De míg azt a kötetet írta, a veronai Joannes Arculanus, e kitűnő orvos, korunk második Aesculapiusa, aki kora gyermekségétől fogva sokat foglalkozott költészettel, annyira gyönyörködött ennek az ifjúnak a tehetségében és a nászköltemény olvasgatásában, hogy ahányszor a betegek látogatásában kifáradt, lelki felüdülés céljából Janus költeménye kedvéért gyakran járt házunkba".

Nevezetes eseménye ferrarai tartózkodásának, hogy itt találkozott először és kötött örök barátságot Galeotto Marzióval, aki Weszprémi szerint „quoque medicae callentissimus; immo medicinam exercuisse ipse" – a magyar humanizmus oly ismert szereplője lett.

Ferrara után Janus nagybátyja kívánságára Velence egyetemi városába, Páduába ment tanulmányait folytatni, majd jogi végzettséget nyerni. A sors ismét Galeottóval hozta össze, kapcsolatuk mindvégig megmaradt. Kettejüket festette le a híres kortárs festő és jó barát Mantegna, a kép azonban elveszett, csak Janus verséből tudunk róla.

Itáliai éveiben még semmilyen betegség nem bukkan elő verseiben. Az orvostudományt inkább barátian, főleg Galeotto Marzión keresztül ismeri és nincs valami nagy véleménnyel róla „medicina… scitu pulcherrima quamquam, Actu foeda tamen", azaz: „Nem tetszett sem a könyvben igen szép, ám igazában csúf Orvostudomány". *(– Csorba Győző ford.)*

Mátyás királlyá koronázásának éve (1458) Janus Pannonius életében is sorsforduló. Vitéz János hazahívja s az addig egészséges (legalábbis nem panaszkodó) költő rövidesen a vérhas elgyötörtje lett. Panaszkodik, hogy:

„Hozhatják a szakácsok, nyelvemen elsavanyodnak,
Minden jó falatuk felpanaszolva nyelem.
Ablakomat zsalu védi, a napsugarat kirekesztve.
Fulladozom s az orvos tiltja a friss levegőt.
Tagjaimat nyöszörögve emelgetem ágyam ölén már
Poszka, sovánka vagyok, bőröm csontra aszott."

(A lázbeteg Janus a táborozó Balázsnak. Takáts Gyula ford.)

Felépülése után hivatali karrierje betetőződik. Az egykor pajzán-erotikus epigrammákat író és a vallást nemigen tisztelő poéta pécsi püspökké választatott. A király – ekkor még – hű embere elszántan követte legfőbb pártfogóját al-dunai táborába a török ellen. S valószínűleg maláriát kapott, ahogy a *'De seaegrotante in castris'* c. verséből arra következtetni lehet.

„Írok, s érzem közben a lázrohamot közeledni,
Dermesztő fagya már terjed a tagjaimon.
Kékül már ajakam, híg nedv csöpög orrlyukaimból,
És hallom vacogón összeverődni fogam.
Ujjhegyeim s lábujjaim is már eljegesedtek,
Olykor szinte megáll, majd szaporáz üterem.
Födjétek, szolgák remegő testem takarókkal,
Bár azokat később sorra a földre dobom,
Mert már szinte kigyúlok a hőtől, mint az a fáklya,
Mely kénhez közelít, s lángja magasra lobog."

A láz mellett kedves Itáliája utáni vágy is gyötri. Hasztalan a rang, a hatalom, „inter arma" idegennek érzi magát. Tüdőbaját az utókor az 1466 márciusában írott elégiájából diagnosztizálta.

„Mintha vad, éles nyíl verné át, oldalam úgy fáj,
Számban sűrűsödik s véresen ömlik a nyál.
Méghozzá: lélegzet alig jön gyenge tüdőmből,
S közben a száraz láz rossz tüze perzsel, emészt.
Nincs pihenés; kerül éjjel-nappal a jószívű álom,
Virrasztok, s iszonyú képsorokat hoz a láz. (…)
Élet: egészség. És akiben nem szűnik a kórság,
Csak sorvad, nem is él, végzete lassú halál."
(Áprily Lajos ford.)

Betegsége ismétlődő verselési téma (pl. Ad animam suam) míg költészete egyre apadóban. A király szolgálatában tett diplomáciai követjárások legfeljebb pár szabványos üdvözlő verset és rengeteg levelet csiholtak ki belőle. Janusnak tulajdonítják az Academica Istropolitana pápai engedélyeztetését, valamint Ilkus Márton és Regiomontanus meghívását.

Gyérülő költészet, a növekvő közéleti szerep gyanútlan elszántsága, mindkettő hátterében a biztosan sorvasztó betegség határozzák meg szűken mért éveinek utolsó töredékét. Belekeveredik, ill. egyik sugalmazója (Vitéz János mellett) a Nagy Király elleni összeesküvésnek.

Szövevényes szálait bogozni és személyes motivációit elemezni egy konspirációnak utólag nagyon nehéz. Az idő Mátyást igazolta és – jaj a legyőzötteknek, mégha képletesen is. Mátyásban volt gyakorlati érzék megbocsátani, és Janusban nem azt elfogadni. Költőnknek menekülnie kellett, és merre, ha nem Itália felé? Útközben a Zágráb melletti Medvevárban a Thuz testvéreknél talált pihenő menedéket. 1472. március 27-én érte el a korai halál, amit oly megrendítő rettegéssel idézett elégiáiban.

Költészetének utóéletét méltánytalanság alig érte. Első magyarra fordítója Pápai Páriz Ferenc,[19] s azóta is a legkitűnőbb műfordítók érzik kötelességüknek az első híres magyar költő magyarul történő megszólaltatását.[20]

---

[19] Vö.: Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. Bev. és jegyz.: Nagy Géza. Bukarest, 1977. Kriterion. 823 p., [36] t.

[20] Lásd: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. Vál.: Klaniczay Tibor. Bp., 1982. Szépirodalmi. 1412 p. (Magyar remekírók); Janus Pannonius összes munkái – Jani Pannonii opera omnia. Közread.: V. Kovács Sándor. Bőv. kiad. Bp., 1987. Tankönyvkiadó. 768 p. Művei már digitalizált változatban is hozzáférhetők:

A humanizmus kultúrtörténeti fogalmával ikerpár neve több mint 500 éve képvisel bennünket a latin nyelvű költészet egyetemes panteonjának újkori oldalszárnyában.[21]

http://mek.oszk.hu/06700/06722/06722.htm (– *a szerk. megj.)*

[21] Lásd a róla szóló irodalomból: Janus Pannonius. [Tanulmányok]. Szerk.: Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp., 1975. Akadémiai. 600, [3] p., 1 t.; Bollók János: Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében. Bp., 2003. Argumentum. 196 p.; Janus Pannonius. Válogatott bibliográfia. Összeáll.: Békés Enikő. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 2006. Balassi. 106, [1] p. (– *a szerk. megj.)*

Balassi Bálint halála

Az esztergomi vár visszavételére indított 1594. évi ostromot, amelyben első európai rangú, magyar nyelvű költőnk életét vesztette, hadtörténeti szempontból Csorba Csaba írta le szakszerűen.[22] A költő hősi halálát a nemcsak névrokon Balassi András így örökítette meg:

> „Anno 1594 die 19. Maii minden két combját lőtték által, és az barbélyok gondviseletlenségek mia holt meg 30. eius és vitettem Újvárra."

Balassa Zsigmond tudósításában:

> „Anno 1594 die 19 Maii Esztergom vára vívásakor midőn ostromnak mentenek a vízvárnak, lőtték meg Balassa Bálint Uramot az ostromon. Mindkét combján általment a golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélynak és holt meg hertelen die 30 eiusdem".

A nevezett unokatestvér a források szerint nem volt ott a háborúban,[23] értesülése tehát közvetett lehetett. A tragikus vég szemtanúja volt viszont Dobokay Sándor jezsuita páter.

> „Az ifjú pap eközben lelkesíté, vigasztalá, bátorítá. A bátorlelkű hős, halálában is, mint lelkesedett költő nyilatkozott és szólt hozzá, midőn a sebész az amputatio műtétéhez fogott, Virgil ismeretes versével felkiált: Nunc animis opus est Aeneam, nunc pectora firmo... azaz: most kell bátorság a vitéznek /Aeneasnak/ mostan erős szív"[24] – írta Ipolyi Arnold a Balassa-kódex megtalálása után egy esztendővel. A költő halálával az Esztergom Évlapjai is foglalkozott,[25] nehéz azonban megérteni a kor sebészetének ismerete nélkül.

Mindenekelőtt érdekes azonban Balassi András színeváltozása. Aki addig mindent elkövetett, hogy rokonát vagyonából kiforgassa, földönfutóvá tegye, most egyszeriben sajnálkozóvá és másokat vádlóvá lépett elő. Elmarasztalja Mátyás herceg felcserét, amiért nem akart „szót

---

22 Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978. pp. Zrínyi. 136–143.

23 Vö. Nemeskürty István: Balassi Bálint. Bp., 1978. Gondolat. 278 p.

24 Ipolyi Arnold: Veresmarty Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Bp., 1875. Szent István Társulat. p. 159.

25 Récsei Viktor: Balassi Bálintnak Esztergom alá való készülete és eleste. In: Esztergom Évlapjai, 1905. p. 59.

fogadni" a hungarus kartársának. De vajon miben? Ettől a kezelést illetően nem lettünk tájékozottabbak. A golyó valószínűleg kézitusa közben érte, mert mozgásnál nehéz elképzelni olyan testhelyzetet, amelyben a lövedék egyszerre sebesítse meg mindkét combot. Biztosan ledöntötte akkor lábáról, mígnem sikerült védett helyre menekíteni. Récsei szerint „mindkét ágyéka átlövetett", ami azt valószínűsíti, hogy a sérülés a combtövekhez közel érhette. A húgyivari szerveit nem sérthette, mert a halál akkor hamarabb bekövetkezett volna. Az említett csontzúzódás hiányának megállapítására abból következtethetünk, hogy egyrészt a borbélysebész kutasszal megvizsgálta, ami biztos felülfertőződést jelentett, másrészt támogatva ugyan, de lábra tudott állni. Sérült, vagy törött csontokkal ezt aligha tehette volna. „Hertelen" sem halhatott meg mert 11 napig szenvedett, ami elegendő idő egy általános vérmérgezés kialakulásához, még olyan erős szervezetben is.

Sebesülésénél még a következőkre következtethetünk: a lövedék biztosan nem ért nagyobb ütőeret, mert akkor hamar elvérzett volna és nem sértett fontos mozgató, vagy érző idegfonatot sem, hiszen a mozgásképtelenséget, illetve a fájdalomérzés hiányát, a szemtanú észreveszi. A vita valószínűleg a sebellátás körül lehetett. E téren a XVI. század végén kétfajta felfogás vetekedett.

A puskapor feltalálása óta főleg Itáliából az a nézet indult ki, hogy a lőtt seb eleve fertőzött, ezért radikális módszerrel ki kell égetni. Vagy tüzes vassal a nagy Galenus szellemében, vagy forró olajjal, amit főleg a franciák forszíroztak.[26] A változás 1537-ben következett be, amikor egyik itáliai hadjárat alkalmából a franciák segélyhelyén elfogyott a forró olaj. Ambroise Paré főfelcser, akinek állítólag még céhbeli levele sem volt, de annál több józan esze, a vérző érvégeknek tüzes vassal való elroncsolása helyett finom fonállal lekötötte azokat, s a lőtt sebeket simán bepólyázta, akár a vágottakat. Csodák-csodája, a sebesültek nyugodtabban aludtak, sokuknál elmaradt a sokkos állapot a roncsolt részek gyulladása, észrevehetően csökkent a lázas esetek száma.[27]

Megfigyeléseit 1545-ben tette közzé az anyanyelvén, mert latinul az akkori világ tudományos nemzetközi nyelvén nem tudott. Ez persze nem segítette elő módszere gyors elterjedését.

Balassi Bálint sebesülésének ellátásakor nem derül ki, milyen módszert alkalmaztak. Tény, hogy a három részre szakadt hazában akadtak olyan jó nevű kirurgusok, akik Nyugatról hazajövet már ismerték a korszerű sebellátást. Ilyen volt, pl. a XVI. században Balsaráti Vitus

---

[26] Vö. Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1939. MOKT. XI, 649 p.

[27] Guiart, Jules: Histoire de la médecine française. Paris, 1947. Nagel.

János, egy ideig V. Pál pápa udvari orvosa. Őt Perényi Gábor hívta haza és itthon megírta a „Magyar Chirurgia, a seb gyógyulásának mesterségéről” szóló könyvét, amely sajnos azóta elveszett,[28] csak utalás történik rá a korabeli dokumentumok alapján. Ha megtörtént a lábak combtőben való leamputálása, az radikális vérzéscsillapítás nélkül utólag is elképzelhetetlen.

S hogy az akkori barbár instrumentumok alkalmazásával mit jelenthetett a végtag (pláne végtagok) lefűrészelése, érzékelteti az I. számú melléklet egy XVI. századi német sebészkönyvből. A II. számú melléklet pedig a felcser műszer táskájának tartalmát mutatja, ha volt neki ilyen egyáltalán. Azon is el lehet gondolkodni, vajon ez a mindvégig öntudatánál lévő vitéz katona beleegyezett volna-e mindkét lábának tőből való levágásába? Egész viselkedéséből utólag is kitűnik: készült a biztos halálra. Rekatolizált hívőként meggyónt, megáldozott, a Dobó Krisztinával kötött házasságából született kisfiát Mátyás főherceg oltalmába ajánlotta, jezsuita, nevelésre szánta. Mérhetetlen kínok közepette írta utolsó nagy versét az ötvenedik zsoltár mintájára.

Nem vagyunk benne biztosak, hogy megtörtént-e egyáltalán a végtagok amputálása.

Amennyire megrázó a jelenlévő Dobokay Sándor beszámolója, annyira álságos Balassi András vádaskodása, Gabelman német jegyző beírása pedig sértő: „Perierunt Valentinus Balassi, Hungarus sed impius” vagyis meghaltak: „Balassi Bálint, istentelen magyar”. Neki istentelen volt egyik legmélyebben hívő költőnk.

Attól függetlenül, hogy forró olajjal vagy hideg vassal kezelték az ágyéktáji, kétoldali sebesülést, a csíramentes operációk ismerete előtt alig volt esély az életben maradásra.

Talán jobban járt, mert a kegyetlen megpróbáltatásokkal teli életét még ragyogó fizikumával sem volt könnyű elviselni. Kerek életművet hagyott ránk, teljes mértékben talán még ma sem ismerjük.

Balassi Bálint idejében a sebészet – pláne a hadi – nem volt szerves része az általános medicinának, ezért egyetemi végzettség és vizsga nélkül is lehetett művelni. Vesalius után vagyunk, legalább a bonctani viszonyokat illett volna ismerni, nemcsak a saját kárukon megtanulva.

Költőnk hősi halált halt, s nem Mátyás borbélyának tudatlansága miatt.

A mai sebészet rajta biztosan segített volna.

---

[28] Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története. Bp., 1929. Eggenberger.

Művei:
Balassi Bálint összes versei. Szép magyar comoediája és levelezése. Bp., 1968. Szépirodalmi.

Digitalizálva:
http://mek.oszk.hu/00600/00609/#

Lásd még:

http://mek.oszk.hu/15100/15110/

A Balassi Bálintról szóló szakirodalmi forrásokból:

Balassi-bibliográfia. Összeáll. Stoll Béla. Balassi Kiadó, Bp., 1994. (Balassi-füzetek 1.)

Balassi-bibliográfia 1994–2000. Összeáll. Szentmártoni Szabó Géza: = Irodalomtörténeti Közlemények 105 (2001) pp. 107–127.

Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2009. Balassi.

Balassi Bálint halálát részletesen tárgyalja:

Kőszeghy Péter: Balassi Bálint – magyar Alkibiadész. Bp., 2008. Balassi.

Horváth István: Esztergom 1594. évi ostroma és Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne. In: Esztergom évlapjai (Annales Strigonienses). Esztergom, 2000. Balassa Bálint Társaság. pp. 27–40.

Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978. Zrínyi Kiadó.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint halálának prelúdiuma. In: Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok. Összeáll. és sajtó alá rend.: Komlovszki Tibor. Bp., 1972. Akadémiai. pp. 110–121.

Balassi haláláról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1594_majus_30_balassi_balint_halala/

ADY ENDRE BETEGSÉGE ÉS ORVOSAI

Ady Endre betegsége

Szükséges-e agyonírott életrajzok leülepedő iszapját néha felkavarni? Ha a szóban forgó személy jelentősége, érdekessége indokolja, akkor mindenképpen az. Akiről most szólunk, fiatalon szerzett gyógyíthatatlan, életrövidítő, idült kórt. A betegségtudat önpusztító mámora korán bekövetkezett és haláláig nyomta, így élettörténete egyben kórtörténet is. Az irodalomtörténet életrajzírói tapintatos, megbocsátó szeméremmel célozgatnak, illetve kerülgetik betegségét, mentegetvén az „erkölcsös polgárok" marasztaló ítéletétől a „zseninek mindent szabad" elve alapján, pedig sem e ritka lángelme, sem a betegség nem szorul mentegetésre.

A személy: Ady Endre, a betegség: az irodalomba Fracastoro orvos-poéta eposzával belépő Syphilis. Se szeri, se száma a világirodalom (nem kevésbé a képzőművészet) nagy luetikusainak. Belőle a magyar irodalomnak is kijutott, Kisfaludy Károlytól Ady Endrén át Juhász Gyuláig. Nem a pletykaéhes kegyeletsértő kíváncsiság, de a medicina jóvoltából már tompított kamaszkori rajongás az oka, hogy a szépirodalomban oldani igyekvő orvostörténeti érdeklődésem elsők között is Ady felé fordul, amelynek mágneses teréből a természettudomány sem tudott kiragadni. Bár a szinte vallásos rajongást, amely egyik méltatlanul elfelejtett orvosköltőnk, Sebesi Ernő sajátja volt, már felváltotta a józanabb értékelés.

Nem új tehát, hogy a magyar irodalom egyik legnagyobb és mindenképpen legtöbbet vitatott egyénisége, Ady Endre túlhajszolt életének legfőbb megrontója és megrövidítője a fiatal korában szerzett syphilis volt. Az alakoskodó kispolgári világ ezt megbocsáthatatlan bűnnek bélyegezte, a szelídebbek a „nagy kár érte" gesztussal próbálták viszonozni azt a villoni élményt, amelyet csakis a Dévénynél „új időknek új dalaival" betörő Adytól kaphattak. Megint mások, a nem kevés számú mindenrendű kisajátítói, magyarázói (legtöbbször félremagyarázói) külföldi példákon felbuzdulva egyenesen a luesz és a művészi zsenialitás között szerves összefüggést, egymást feltételezést véltek felismerni (a zseni titka mindig számíthat érdeklődésre). A pósalajosi verseléshez szoktatott fülek pedig szimbolizmusát, úgymond „érthetetlenségét" tartották vérbajos terméknek. A „tegnaphoz húzó rongy pulyák"-kal és

„szent hívek”-kel folytatott vitákban az orvosok is nemegyszer letették a garast, eléggé visszhang nélkül, mivel a zűrzavar inkább elnyeli, mint visszaveri a visszhangot. Ami a lueszt illeti, arról többet tudunk, mint a költőóriás leglelkesebb és legjobban képzett venerológusai. Főleg ma jobban tudjuk gyógyítani, illetve meggyógyítani. Azonban éppen a legutóbbi statisztikai adatok intenek óvatosságra, hogy a „vénuszi betegség” veszélye még ma is fenyegető valóság, nem csupán orvostörténeti érdekesség. „Magyar bolyba sodort léttel” nálunk soha még nagyobb vihart nem támasztott pályakezdő művészember, mint az *’Új versek’*-kel jelentkező nagyváradi újságíró.

Elgondolkoztató rejtély, hogy irodalmunk két legnagyobb lírikusa közül a tüneményesebb, évszámait tekintve már évek óta jeltelen sírban porladt (befejezett életművet hagyva maga után), amikor a talányosabb még csak az első, saját kötettel jelentkezett. Az alkati adottságok mellett a kettejük közötti időbeli és milyenségi fáziseltolódást semmi esetre sem csupán az utóbbi szerencsétlenség-betegsége adja. Azonos országban más és más történeti–társadalmi körülmények, vagy szükségszerűségek hajtóerői határozták meg rövid, de annál meredekebb pályaívelésüket. Éspedig: míg az isteni méretű kamasz Petőfi egy szabadságharcos forradalmi korszak Európa megcsodálta, tragikus bukásában is nagyszerű idejének lett jelképes, legtisztább, legmagasabb rendű kifejezője, addig a biblikus hangvételű Ady egy látszólag nyugodalmasabb, de a mélységben nagyon is háborgó, osztályellentétektől és kevésbé nyílt nemzeti elnyomástól terjes századfordulónak lett hihetetlenül érzékeny szeizmográfja, a közelgő viharok nagy megérzője. Ha Petőfi költészete a közhely nyelvén lobogó láng, Ady izzó parázs, de mindkettő azonos hőfokon.

„Góg és Magóg fiá”-nak nagyon is egyedi költészetében a sors szeszélye folytán szerephez jutott a treponema pallidum, azaz a sápadt démon, de nem minőségi meghatározóként, csak amennyiben az idült betegség ébren tartja a halálfélelmet a neuropata emberben. Valószínű, hogy a Koch-bacillus is hasonlóképpen a „halál rokonává” tette volna, mint annyi poétát Csokonai Vitéz Mihálytól Tóth Árpádig, ha nem is olyan tragikus alapszínű ez utóbbiak nem kevésbé szép lírája. A garabonciásnak tartott fiatal újságíró Nagyváradon, a „peceparti Párizsban” aquirálta szerencsétlen betegségét. Várad a millenniumi Hungária fülledt Ferenc József-i levegőjében egy kis darab Európát, egy kis darab Nyugatot, no meg haladást jelentett.

Az Érmelléken született furcsa „nagyszemű legény” érettségi után Debrecenbe, a „maradandóság városába” kerül, hogy a hétszilvafás szilágysági, kisnemes apja kívánságára jogot tanuljon, de a „tatár agyvelejű” cívisek között, akik benne Csokonai „legkisebb öccsét” sem hajlandók felismerni, nem érzi otthon magát. Így kerül a már verselgető fiatal exjogász

Váradra. A különböző értékű és szándékú barátok között itt kezdi viszont mértéktelenül fogyasztani a bort, a „magyar hasist", és bódultan jelenik meg szemei előtt a *'Vízió a lápon'*, mely a szimbolizmus ösztönös prológusa, a francia fin de siècle ismerete nélkül is a legelső párizsi út előtt. A költő szerzett lueszének fertőző forrása sem akárki volt, hanem egy jó nevű (maga is verselgető) orfeumi énekesnő, név szerint Novák (művészi nevén Rienzi) Mária. Tehát még csak nem is korai *'Fantom'* című versben megénekelt „utcasarok rongya", a „kirugdalt, kitagadott céda", bár a különböző visszaemlékezések inkább a bizonytalan eredet mellett nyilatkoznak.

Lényegében a személy kiléte nem is érdekes, annál inkább jellemző, hogy a női kortársak egyértelműen Rienzi, a férfiak a bizonytalan eredet mellett foglalnak állást. Mindkettőre bőven akad példa a szerteágazó Ady-irodalomban. Az önmegmutatás e nagy megszállottja novellában állít áttételes értelmű emléket a további sorsára olyannyira kiható „mérges csók"-nak. A novella címe: *'Mihályi Rozália csókja'*. Szenvedő hősnője (ezért áttételes értelmű, mert nő a hőse) „jó leány volt, szép volt, de szerencsétlen nagyon csúnya betegségben halt meg szegény". A kortárs – rövid ideig a költő menyasszonya – Dénes Zsófia írja szép Ady-könyvében, hogy a hypochonder hajlamú költő kezdődő panaszaival egyik ismerős orvosát, dr. *Edelmann Menyhértet* kereste fel, aki hosszú időn keresztül a váradi gyermekmenhely igazgatója volt. Edelmann dr. azonnal felismerte az aggályos fiatalember primer tüneteit. A botrányos hírek után ezen nem is lepődött meg. Megbizonyosodásképpen, valamint kezelésre azonnal dr. *Konrád Béla* venerológus szakorvoshoz küldte.

A verseiben az exhibicionizmusig őszinte és önmegmutató költő a magánéletében elég félszeg és szemérmes tudott lenni, ezért a korabeli antilueszes kúrára nem volt könnyű rábeszélni; különösen a különböző bedörzsölésekre. „A fájdalom a boldogság egyik alkatrésze" bölcs megnyugvó mondás az öregedő Arany Jánostól, bár a nagy epikust Ady nem nagyon szerette.

Dr. Konrád az akkori ismeretekhez képest határozottan korszerű, de quo ad sanationem végeredményeket tekintve, annál bizonytalanabb kimenetelű kezelést írt elő. Elsőnek is jódkáli szedése mellett a szokásos higanyos bedörzsöléseket forszírozta. Továbbá – mai nyelven szólva – nem specifikus ingerterápiaként még az ún. Zittmann-kúráktól reméltek a legtöbbet. Előírása a következő volt: könnyen emészthető reggeli elfogyasztása után 200 g Decoctum Sarsaparilla fortius a bevezető adag, utána 11 óráig szigorú ágynyugalom. Felkelés után séta, majd 1 órakor könnyű ebéd. Azt követően ismét pihenés, majd 4 órakor a folytatandó adag 200 g Decoctum Sarsaparilla mitius. A Zittmann-kúra időtartama 3–4 nap, majd 1–1 pihenőnapot közbeiktatva 50 grammal emelték az adagot.

Mellesleg megemlítve a Sarsapatilla-főzet jó antilueszes effektusát már id. Lenhossék Mihály 1808-as orvosi munkája is említi.[29] Továbbá kevésbé köztudott, hogy az erős testalkatú Kisfaludy Károly korai halálában is oki szerepe van a vénuszi betegségnek. Kisfaludy is 42 éves korában halt meg, mint Ady, és ugyancsak lázas szövődmények közepette. Nem más, mint Bugát Pál állapította meg nála a „bujasenyves sömör"-t, és ugyancsak Rad. Sarsaparilla (szárcsagyökér) főzetet ajánlott gyógymódként a „nevezetes literátornak".

Visszatérve Ady első antilueszes kúrája eredményére: a költő rövidesen tünetmentessé vált, s a testileg-lelkileg még könnyen regenerálódó ember készen állott a tartós nagy szerelemre, melynek az irodalom a feledhetetlen Léda-verseket, maga a költő pedig a nagyon is szükséges asszonyi gondoskodást köszönhette. E vonzalom viszi a „szép ámulások szent városába", a Capital de lumière-be, hogy ott a Szajna partján még jobban ráébredjen Duna-pari küldetésére. A „pocsolyás értől elszakadt legény" ott is hallja „koldus zsivaját a magyar Égnek" a „naptalan Kelet"-nek, hol a gúzsbakötött „lelkek ezer éve álmodnak".

A művészvilág fővárosában találkozik szilágysági földijével, a Párizsban élő fiatal újságíróval, Bölöni Györggyel, aki egy életre barátjává és harcostársává szegődött. A Párizsban már otthonosan mozgó Bölöni hamar felismeri honfitársában a nem mindennapos költőzsenit, ki íme álmai városában, a vágyott asszony mellett is az öngyilkosság gondolatáig elkeseredett: „Reggelre én már messze futok s bomlottan sírok valahol, most sírni, nyögni nem merek én, Párizs dalol, dalol…". A válságba jutott egyén tragikus hangja ez. Az ok kézenfekvő; a Nagyváradon tünetmentessé kezelt betegség makacsul kiújult. A másik barát, Révész Béla kegyeletes könyve szerint Bölöni György igyekezett megfelelő szakorvost szerezni az akkor még generalizálódó betegségnek.

Az emlékezetes 1906-os év ez, az *'Új időknek új dalaival'* jelentkezés éve, a legnagyobb és legjelentősebb mérföldkövek egyike a magyar líra rögös útján. De nem kevésbé korszakhatározó a luesz történetében is. Alig egy éve, hogy a berlini orvosi nagygyűlésen Schaudinn beszámol felfedezéséről. Elsőként pillantotta meg az emberiség egyik nagy csapásának valódi kórokozóját, a „sápadt démon"-t. Tény, hogy nem fogadták kitörő lelkesedéssel a beszámolót, hiszen előtte már többen „felismerték" a kórokozót, így az üléselnök azzal zárta be a vitát, „a legközelebbi lues-kórokozó felfedezésig" elnapolja az ülést. Az 1906-os évben pedig megszületik az egzakt diagnosztikához szükséges Wassermann-reakció, melyet azonban széleskörűen ekkor még nem alkalmaztak.

---

[29] Michael Lenhossék: Introductio in methodologiam physiologiae corporis humani. Pesthini, 1808. Typ. math. Trattner. XII, 68 p.

Ady Endre – Bölöni kíséretében – egy Párizsban élő magyar orvost, dr. *Pfeiffer Ernő* urológust kereste fel, aki a párizsi Orvosi Egyetem Sebész-urológiai Intézete klinikusa volt. Dr. Pfeiffer előtt már nem volt ismeretlen az ifjú költő neve. Erdős Renée írónő már mesélt neki a *'Harc a nagy úrral'* írójáról, s a kitüntető bizalom az orvost is barátjává avatta. A bizalmasnak óhajtott első vizitre a későbbi háziorvos a következőképpen emlékezett vissza:

> „…amikor Párizsban hozzám fordult, a megbetegedés, amely az azelőtt több mint két évvel Nagyváradon szerzett fertőzésből származott, s addig is már részesült orvosi kezelésben, az úgynevezett latens stadiumban volt. Csak az indurált, s megnagyobbodott inguinalis és cubitalis nyirokmirigyek, valamint a chronicus angina, s a tonsillakon látható plaque muqueuse – ez utóbbi volt, úgy emlékszem, az indító ok, hogy újból orvoshoz fordult – árulták el a lappangó kórt. A gyógykezelés a szokásos módon történt. Minthogy bedörzsöléseket Ady társadalmi helyzete kizár, a salycilos higanyinjekciót pedig nem tűrte, a francia „Énésol" arzénes higanyinjekciót kapott, éspedig harminc darabot. A gyógykezelés hatása alatt a plaque gyógyult, a nyirokmirigyek megkisebbedtek, a beteg anaemiája javult és szubjektive állapota is kedvezővé vált. A kúra befejeztével a betegnek jódot írtam elő belső felvételre…"

Az újságíró Ady vörös pestisnek nevezi a nyilván florid állapotban lévő lueszt. Rövidesen nyílt levelet ír a 'Pesti Napló'-ba:[30]

> „…miért nem védekeznek ellene? Miért mernek például Magyarországon erről a nyavalyáról csak az orvosok diskurálni s azok is nagyon diszkréten? Miért nem tárgyalja ezt a nagy kérdést a tisztelt publikum? Hiszen nem az orvosok között pusztít ez talán, hanem a tisztelt publikumban? Franciaországban nemsokára a tizenhat éven felüli iskolás fiúknak és leányoknak külön előadásokat fognak tartani erről a pestisről, a vér rettenetes pestiséről, e valóságos vörös pestisről. Megmagyarázzák, hogy lehet védekezni ellene, elkerülni és elűzni. Franciaországban annyit már mégis beleoltottak a köztudatba, hogy ez a betegség nem gyalázóbb, mint bármelyik is. Gyógyítani kell s gyógyítani lehet…"

[30] Pesti Napló, 1904. július 10.

A gyógyítás, de főleg a prevencióra való felhívása is biztos ítéletű emberre vall.

A „tüzes, sajgó seb vagyok” öngyötrő ráeszmélése állandó melankóliában oldódik fel. S a „daloló Párizs”-ban a „szűz ormok vándora” a „halál rokona” lett. A „szent bor asszony ellen talált drága méreg” bódulatában, mégis mindenkinél tisztábban és messzebbre látó „Magyar Messiás”-ként írja csodálatos jeremiádjait a bujdosó kurucok és ószövetségi próféták hangján.

Dr. Pfeiffer kezelése után mindössze aránylag kisebb idegesség, de örökös álmatlanság maradt vissza. Honoráriumként egy dedikált Ady-kötetet *(’Vér és arany’)* kapott. Csak veronállal tudott pár órát félálomban átaludni a „nagy életlázban magát tönkrehűlt” ember. Kolozsvárott 1909-ben dr. *Lukács Hugó* a kezelőorvosa.

Majd Párizs–Budapest–Várad bűvös háromszögében írja évente megjelenő köteteit, mint aki a szűken mért évek számát nagyon ki akarja használni. Utána egy római út, hol véglegesen megérlelődik a Léda asszonnyal való szakítás. Az *’Elbocsájtó szép szép üzenet’* után testileg-lelkileg kétségbeejtően leromolva a Városmajori-szanatóriumban próbál ismét egyre nehezebben felépülni.

A szertelen élettől megcsömörlött ember menekül szülőfalujába, Érmindszentre, az „áldott falusi ködbe”, hol az „Ugar”-on „kipányvázott magyar lelkek” álmodoznak. A mindenkinél jobban szeretett „ides” mellett pihen meg, hogy még kis erőt gyűjtsön a „Muszály Herkules”, hogy „fogyó ereje növekvő lázában” a „nem bűvésznek, de mindennek jöttem” embere ki ne dőljön még elrendeltetett szerepéből.

A *’Magunk szerelme’* évében Hatvany Lajos, a lelkes Ady-értő, finomérzékű szerkesztő és mecénás segítségével a Stájer-dombokon fekvő, jó hírű mariagrüni gyógyszanatóriumban tölt hat hetet, a bortól igen, de női rajongóitól itt sem nyugton. A szanatórium vezetője, Stichl dr. valamikor a híres ideggyógyász Krafft-Ebing első tanársegéde volt. Monarchia-szerte igen sokan kerestek itt gyógyulást. A diéta, a hízó- és fogyókúrák, a különböző fürdők, a torna, s mindenekelőtt a kikapcsolódás és a pihenés nem maradt hatástalan az üdülők számára. Ady kezelőorvosa, dr. *Forenbacher* prágai születésű orvos volt. Bár magyarul egy szót sem tudott, mégis megkülönböztetett figyelemmel és érdeklődéssel fordult a „furcsa hindu bőrű, nagy szemű poéta” felé.

Mindenesetre részben a szeszfogyasztás csökkentése, részben a pihenés következtében aránylag ismét jobb kondícióval nézhetett az elkövetkezendő események elébe. A nagy megpróbáltatások ideje előtt, az első világháború küszöbén mindenkinél tisztábban látta ez az „asszonybolond”, „ritkán józan, bomlottfejű kaján”, hogy végzetszerűen itt a nagy katasztrófa, hogy a „nótázó vén bakák” szerelvényei értelmetlenül szállítják vágóhídra a „butított és kisemmizett milliókat”. „A sír, hol nemzet süllyed el”, Vörösmarty döbbenetes látomása megint

időszerű. De túl minden igazolódni látszó pesszimizmuson, már látta azt is, hogy „rohanunk a forradalomba", melyben túl a lövészárkokon egymásra lelhetnek „magyarok és nem magyarok", az „elnyomottak, összetörtek".

A háborúba szédült „történelmi osztály" ellenében (amelynek elszegényedett rétegéből maga is származik) csak Dózsa tüzes trónja lehet a jövendő záloga, „mert minden változásért és újért kiált itt" és „Ami csak szépség, s ami reménység, / Mind ti vagytok a Tisza körül. (…) / Nagyobb igaza sohse volt népnek. / Hitványabb Nérók még seholse éltek. / Vagytok: a Ma, vagytok: a Holnap."

A magánéletben egy kései házassággal révbe jutott ember már csak roncs, és kétségbeesetten viaskodik a pusztulás rémségeivel. Az erdélyi Csucsán, majd Pesten ápolják hozzátartozói, aggódva látogatják hívei és barátai. Ő a szenvedélyek fókusza – írja később róla a „szerelmetes barát, a zömök Móricz Zsigmond". E válságos időkben 1915–18 között a kezelőorvosa dr. *Láng Menyhért* ideggyógyász volt.

Fő panaszai a betegnek az állandó viszkető, vörös kiütések. Láng dr. fizikális leletei alapján:

> „…a hatalmasan fejlett mellkas állapotával szemben, sajnos éppoly aránytalanul, mégpedig ez esetben pathologikusan szinte óriássá nagyobbodott szíve és mája volt, ahogy az alkoholistáknál megállapítható. Feltűnő volt a gyakori nehéz légzése, emphysemája és állandó rekedtsége [ez utóbbi a mértéktelen dohányzás miatt is]…, a folytonos recidivák, az örökös ingadozás az abstinencia és alkoholizálás között, mindjobban a testi és lelki ellenálló képesség rovására ment. Már 1917 telén fájlalva észleltem a döbbenetes rosszabbodást (az éjjeli attakok, melyek évek óta szűnőben voltak, már éjjelente ismételten előfordultak), az „ad maximumig" fokozott szívműködés, asztmarohamok, depressziók váltakozva súlyos pszichés zavarokkal, amelyeket immáron alig váltanak fel a régi felfrissülés megújhodásai…"

A világháború apokaliptikus rohanásában „Ékes magyarnak soha szebbet / Száz menny és pokol sem adhatott: / Ember az embertelenségben, / Magyar az üzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott." A költő, aki a „Halottak élén" már csak az idős Vörösmarty kozmikus méreteivel mérhető. „A szent a várt szélvész viharmadara" törött szárnnyal, vergődve nézi a megváltó forradalmat, de tevékenyen részt venni benne néki már nem adatott meg. A pesti Veres Pálné utcai lakásukon a véletlen folytán a még Párizsból ismert dr. Pfeiffer Ernő lett a háziorvosa.

Utolsó közéleti szereplése lett volna a Vörösmarty Akadémia alakuló gyűlésén az elnöki beszéd felolvasása. De az első mondatnál már többre nem futotta erejéből. Rövidesen hűdés éri. A 'Nyugat'-írógárda egyik nagy ígérete, a fiatal Kosztolányi Dezső ideggyógyász szakorvost visz a nagybeteghez. Dr. *Schuster Gyula*, a Moravcsik-klinika első tanársegéde igyekezett pontos diagnózist nyerni, ezért rábeszélte a költőt egy gerinccsapolásra, azonban annak az eredményét már nem tudhatta meg:

> „… Ady Endre nyugodtan, engedelmesen vetette alá magát gerincvelőfolyadék vizsgálatához szükséges gerincvelő-punkciónak. Maga a háton alul történő fúrás nem fájt, mert érzéstelenítéssel történt, és Ady Endre akaraterősen viselkedett."

A gerincvelő-folyadékot az elme- és idegkórtani klinikán vizsgáltam meg. A Wassermann-reakciója erősen pozitív volt. A Pándy-féle karbolsavas reakció erősen pozitívnak bizonyult. A Nonne- és az Appelt-reakciók erősen pozitívak voltak.

> „Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Elme és Idegkórtani Klinika
> Balassa utcza 8. sz.
>
> Budapest, 1918. nov. 10.
>
> Ady Endre
>
> Liquor-vizsgálat:
>
> 10 cm^3 átlátszó, a normálisnál több üledéket adó liquor 1 mm^3-ben 72 fehér vérsejt. Cytologiai kép látóterenként tömegesen lymphocyták.
>
> Pándy, Nonne–Appelt 1 és 2 Braun–Husler, Weichbrod sulfosalicilsavas reakciók erősen pozitív eredményt adnak. A liquorban 0,2 és 0,5 higítás mellett a Wassermann, Sachs, Georg, Meinicke reakciók erősen pozitív eredményt adnak. (++++).
>
> A vizsgálat eredménye szerint hűdéses elmezavar állapítható meg.
>
> Dr. Schuster."

A laboratóriumi lelet és a klinikai kép nincs mindig szinkronban. Az orvos Lukács Hugó, a tanú Hatvany Lajos, valamint kései versei egyaránt cáfolták ezt a diagnózist.

A háborútól elgyötört Európán mintegy betetőzésként megjelent a magas mortalitású spanyolnátha-járvány. Rövidesen áldozata lett a nagyra becsült pályatárs, a legnagyobb magyar írónő, Kaffka Margit. Az Ady-ház lakói is mind lázasak lettek. Az ifjú feleségből ápolónővé változott bűbájos Csinszka, a velük tartó nagymama, Vonyica, a román szolgálólány és természetesen maga az amúgy is ágyban ápolt költő. A család tagjai mind szerencsésen átesnek a lázas szakaszon, csak várhatóan Adynak nem akar szűnni a láza.

Dr. Pfeiffer orvosi konzílium összehívását tartja szükségesnek, amelyen nem kisebb személyek vettek részt, mint Moravcsik Bálint, Jendrassik és Engel professzorok, Schuster tanársegéd, valamint Pfeiffer, a háziorvos. A nevezetes konzíliumra ugyancsak Schuster emlékezik vissza:

> „…Bálint tanár megállapította, hogy Ady szíve úgy jobbra, mint balra is kissé tágult, szívhangjai tompábbak; valamint hogy a máj széle a bordaívet meghaladja. Ez azonban már az évek óta nagyobb mértékben fogyasztott alkohol hatásának volt egyik tünete és következménye…”

A fizikális leletek kissé eltérnek dr. Láng adataitól, de a szubjektív méretek néha azonos időben is eltérhetnek egymástól.

De visszatérve a megtartott konzíliumra, az otthoni ápolási viszonyok egyre parancsolóbban követelték, hogy szanatóriumba helyezzék el a nagybeteget. Egyes rajongói svájci vagy olaszországi gyógyíttatásra gondoltak, de egyrészt az apatiás állapot, másrészt a háború végi zűrzavar teljesen kizárta ennek lehetőségét. „Egy ócska konflisban” hát a Liget Szanatóriumba szállították, ahol mintegy kéthetes szenvedés után, 1919. január 27-én reggel meghalt. Még 42 éves sem volt.

Halálára Pap Márta nővér emlékezett vissza:

> „…Este megvacsorázott. Aztán elaludt csendesen. A láza ekkor pontosan 39,9 volt. Éjfél felé én is lefeküdtem és reggel 8 óra után arra ébredtem, hogy a beteg lélegzete nem normális, és arca hirtelen elfehéredik. Megijedtem, hozzá ugrottam és kérdeztem: fáj, mi fáj? Hívjak orvost? Nem válaszolt, aludt. Rémületemben nem mertem otthagyni a szobában, elkezdtem tapsolni hangosan, mint a színházban szokás, hogy valaki észrevegyen a folyosóról. Úgy küldték fel Reiss

doktorkisasszonyt. Ő volt az inspekciós, de Vizteleky doktorkisasszony és Halmos főorvos úr kezelték. Kámfor és koffein injekciókat kapott, majd elkezdett hörögni, de még mindig nem ébredt fel. Pár pillanatig tartott az egész, negyed kilenckor álmában meghalt…"

A kórboncolás szerint a halál elsődleges oka az aorta megrepedése volt, amelyből elvérzett.

A halál rokona ím az élet rokonává szegődött, mert e roncsolt test halhatatlanságra rendeltetett szellem hordozója volt. Nemzeti Géniusz, amely önpusztító tüzével egy népnek világítani hivatott.

Balgaság lenne azon tűnődni, mi lett volna e kivételes szellem ama „vérvirágos csók" rombolása nélkül. Mint a természetben, a fény az árnyékkal teljes. Egy életmű értéke az élt évek számától sem függ, hiszen a huszonhat és fél évet élt Petőfi és John Keats világirodalmi rangja semmivel sem kisebb, mint például a kilencvennégy évet megért G. B. Shaw-é.

Ady Endre egy szerencsétlen betegséggel sújtottan jutott a magyar szellem oly magaslatára, mint például Bartók a zenében.

És lett a század mindmáig legnagyobb lírikusa egy sok-sok nagy költőt termő kis népnek.

Bibliográfiai forrás:

Vitályos László – Orosz László: Ady-bibliográfia. 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp., 1972. MTA. XXIV, 425 p., 12 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 67.) + Vitályos László: Ady-bibliográfia. 1896–1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet. Bp., 1990. MTA. XXIII, 425 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 28.)

Ady Endre betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = Esztendő 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

Lukács Hugó: Ady Endre álarcai. = Huszadik Század, 1919. aug. pp. 132–134

Ady Lajos: Ady Endre. Bp., 1923. Amicus. 245 p.

Hatvany Lajos: Ady világa. Szerelem könyve. 1–2. köt. Wien, 1924. Pegasus. 80 p.; 81–191 p.

Polgár Géza: Ady Endre, a szófogadatlan beteg. Egy orvos feljegyzései a költővel való találkozásairól. = Pesti Napló 75 (1924) No. 140. p. 5. – *Beszélgetés Láng Menyhérttel.*

Révész Béla: Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei. 1–2. köt. Bp., 1924–1926. Athenaeum. 192 p., [28] t. + mell.; 192 p., [29] t.

Tüdös Kálmán: Ady debreceni orvosának visszaemlékezései. In: Ady-Múzeum. 1. köt. Szerk.: Dóczy Jenő, Földessy Gyula. Bp., [1924]. Athenaeum. p. 57.

[Ráskay László] r. l.: „Hűvösvölgy az én birodalmam”. Ady Endre emléktáblája egy szanatóriumban. = Magyarország 32 (1925) No. 184. p. 2.

„Itt lakott várúrként…”. Leleplezték a hűvösvölgyi Park-szanatórium Ady Endre emléktábláját. = Pesti Napló 76 (1925) No. 191. p. 12.

Ady kezelőorvosának előadása Ady betegségéről. Alkoholizmus vagy paralízis. [Írta]: B. = Az Est 16 (1925) No. 91. p. 5. – *Láng Menyhért előadása a Budapesti orvosi Kaszinóban.*

Donath Gyula: Ady nem paralízisben, hanem „álparalízisben” szenvedett. = Az Est 16 (1925) No. 92. (ápr. 24.) p. 4.

Fischof Árpád: Ady betegsége. Láng Menyhért dr. előadása. = Világ 16 (1925) No. 91. pp. 3–4.

Ady Endre orvosa a Vér és Arany költőjéről, aki most lett volna 50 éves. = Magyar Hirlap 37 (1927) No. 1. p. 4.

Gáspár Adolf: Ady Endre és az alkohol. = Munkáskultúra 5 (1928) No. 1. pp. 3–4.

Bende László: Egy végzetes májusi délután sodorta Ady Endrét a halál útjára – mondja a költő kezelőorvosa. [Láng Menyhért]. = Esti Kurir 7 (1929) No. 24. p. 7.

Nyírő Gyula: Három Ady-költemény pszichiatriai megvilágításban. = Magyar Pszichologiai Szemle 2 (1929) No. 1–2. pp. 67–82.

Bartha József: Ady Endre a psychiatria tükrében. = Cél 19 (1929) No. 7–8. pp. 334–340. – *Vita Nyírő cikkével.*

Bálint György: Irodalmi bőrgyógyászat. = Pesti Napló 81 (1930) No. 211. p. 8. – *Nékám Lajos székfoglalójában megjegyzésként említette Ady szifiliszét.*

Móricz Zsigmond: A költő harca a láthatatlan sárkánnyal. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 9. pp. 669–676.

Móricz Zsigmond: Mai napok. Ady. = Nyugat 23 (1930) Vol. II. No. 21. pp. 641–643. – *Ady szifiliszéről.*

Petri Mór: Ady Endre lelki sebei. = Magyar Orvos 12 (1931) No. 15. pp. 362–364.

Nyírő Gyula: Költőzseni és psychiatria. = Magyar Psychologiai Szemle 6 (1933) No. 1–2. pp. 63–86.

Nyírő Gyula: Ady a schizoid költő. = Magyar Szemle. Vol. 17. (1933) No. 1. pp. 56–65.

Bölöni György: Az igazi Ady. Paris, 1934. Ed. Atelier de Paris. 385 p., 24 t.

Németh László: Ady Endre. = Tanu, 1934. No. 8. p. 124. és klny.

Reményi Ferenc: Ady költészetének kóros elemei. = Cél 5 (24) (1934) No. 11. pp. 357–365.

Ady Endre Párizsban elhunyt orvosa [Lukács Hugó] érdekes feljegyzéseket hagyott hátra a költő betegségéről és haláláról. = Pesti Napló 90 (1939) No. 94. (ápr. 26.) p. 14.

Mihályhegyi Géza: Ady Endre szeme. = Buvár 5 (1939) No. 6. pp. 420–424.

Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady. Akiről az érdmindszenti levelesláda beszél. Bp., 1942. Béta Irodalmi Rt. 412 p., [12] t., [1] t.

Nyírő Gyula: Ady több arca a psychiatria tükrében. = Délvidéki Szemle 2 (1942) No. 11. pp. 495–509.

Polgár Géza: Ady Endre a szófogadatlan beteg. = Magyar Nemzet 5 (1942) No. 17. p. 9. – *Levelei Láng Menyhérthez.*

Diószeghy Miklós: Ady Endéről, Krúdy Gyuláról beszél a jubiláló Schmidt professzor. = Új Magyarság 10 (1943) No. 121. p. 6.

Hetey Zoltán: Ady Bandi – Ady Endre. Bp., 1943. Stádium. 184 p., 2 t.

Ady Endre balatonfüredi tartózkodásáról beszél dr. Schmidt Ferenc, Ady egykori orvosa. = Film, Színház, Irodalom 7 (1944) No. 8. p. 13.

Szerb Antal: A varázsló eltöri pálcáját. Bp., 1948. Révai. pp. 154–158. – *Több kiadásban is; először az Új Idők c. periodika 1941-es évfolyamában jelent meg.*

Hegedűs Nándor: Ady Endre nagyváradi napjai. Bp., 1957. Akadémiai. 463 p., [6] t. (Új magyar múzeum 1.)

Hatvany Lajos: Ady. Cikkek, emlékezések, levelek. Jegyz.: Belia György. 1–2. köt. Bp., 1959. Szépirodalmi. 566 p.; 430, 2 p.

Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. 1–5. köt. Bp., 1961–1993. Akadémiai.

Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Bp., 1969. Gondolat. 474 p., 23 t.

Mózes Huba: Ady Endre kórrajzi adatai 1909-ből. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 15 (1971) No. 2. pp. 367–375.

Kovalovszky Miklós: Tehetség és betegség Ady patográfiájában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 73–74. (1975) pp. 103–126.

Honti József: Az orvosok Adyról. = Orvosi Hetilap 118 (1977) No. 46. pp. 2779–2782.

Boncza Berta: Ady–Léda–Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Összeáll. és jegyz.: Vitályos László. Bp., 1977. MTA Könyvtára. 163 p., 8 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sor. 4/79.)

Kótay Pál: Egy meg nem írt kórlap margójára. Ady Endre betegségéhez. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 85 (1978) pp. 65–76.

Huszár György: Fogorvostörténelmi adalékok Ady Endre és József Attila életéből. = Fogorvosi Szemle 72 (1979) No. 3. pp. 65–70.

Kárpáti Endre: Hollós József (dr.) levele Ady Endréhez és Jászi Oszkárhoz. = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 36. pp. 2201–2203.

Huszár György: Ady Endre fogbántalmairól. = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 42. pp. 2575–2576.

Benedek István: Ady Endre szerelmei és házassága. Bp., 1991. Szenci Molnár Társaság. 302 p., [46] t.

Vértes László: Ady Endre 80 évvel ezelőtti haláláról, helyszínéről a Liget Szanatóriumról. = Orvosi Hetilap 140 (1999) No. 52. pp. 2921–2923.

Czeizel Endre: Ady Endre (1877–1919) betegségei. In: Czeizel Endre: Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-géniuszok testi-lelki betegségei. Bp., 2001. GMR Reklámügynökség. pp. 98–116.

Teslár Ákos: Betegség és kultusz Ady utóéletében. In: Amihez mindenki ért… Kultúratudományi tanulmányok. *Szerk.*: Menyhért Anna, Vaderna Gábor. Bp., 2006. L'Harmattan – József Attila Kör. pp. 106–115. (JAK Füzetek 145.)

Barták Balázs – Buda Botond: Ady Endre betegségei költői életművének tükrében. = Orvostudományi Értesítő 80 (2007) No. 4. pp. 312–315.

Ady orvosa és barátja, Lukács Hugó

A költőóriásnak gyorsan élt éveiben sok dolga kényszerült lenni az orvosokkal. Kezelői közül – noha a legtöbben tudták benne a zsenit, így fokozottan érdeklődtek iránta – csak egyvalaki volt, aki a konvencionális orvos–beteg kapcsolaton kívül, és a fejedelmi lény bűvkörén belül, verscímmel is kitüntetett barát lehetett: Lukács Hugó, kolozsári ideggyógyász.

Ady értékmegérző képessége ritkán csalt, akinek (vagy aki ellen) verset szánt, az többnyire megszolgálta. Lukács Hugó (1875–1939) természetesen megjelenik az Ady-monográfiákban, de csak arra az emlékezetes 1909. évi kolozsvári nyárra, ott van az életrajzi gyűjteményekben, érthetően Adyval kapcsolatban, azonban „előéletéről" csak pár szó–mondat, az „utóéletéről" úgyszólván semmi.

Például a *'Magyar Életrajzi Lexikon'* szerint (egyik szerkesztője az ugyancsak avatott Ady-értő, Király István volt) Lukács Hugó nemcsak orvosként állt Ady mellett, hanem igyekezett közel hozni őt Kolozsvár haladó értelmiségéhez is, mindenekelőtt Fejér Lipóthoz és Somló Bódoghoz. Ők alkották Lukáccsal együtt Ady közvetlen környezetét. „Ady távozása után, 1909 augusztusában feladta klinikai állását, s minden valószínűség szerint a kolozsvári munkásbetegsegélyező kerület főorvosi tisztségét vállalta el, amelyre még az év első felében választották meg. Adyval való barátsága – levelezésük révén – mindvégig eleven maradt, életútja további alakulására vonatkozó adatok azonban nem maradtak ránk."[31]

Lukács Hugó 1875-ben született. Hol és hogyan került a kolozsvári Lechner klinikára? – nem tartották érdemlegesnek feljegyezni. A kolozsvári egyetem évkönyveiben (Izsák Sámuel szíves utánajárása) a neve 1907-ben és 1908-ban szerepel: „Hugó Lukács med. univ. doct. professori psychiatriae assistens II.". A következő év nyarán (1909) még a klinika státuszában van, de ekkor összekülönbözött igazgatójával, és elhagyta állását.

Mindez már összefügg Ady Endre megjelenésével. A költő június közepén érkezett haza Párizsból, fáradtan és betegen. Útja a szilágysági szülőföldön át Kolozsvárra vezetett, ahová nagyváradi barátai ajánlották be pihenésre és gyógykezelésre. Lukács doktor ismerte már Adyt, de csak vihart kavart és érthetetlennek tartott költeményein keresztül. Az excentrikus és literátus hajlamú pszichiáternek nagyon megtetszettek az „új időknek új dalai", nagy érdeklődéssel várta hát a rajongott és ócsárolt poétát. Ady intenzív életfogyasztása és a klinika

---

[31] Vö.: Magyar Életrajzi Lexikon Lukács Hugó-szócikkével (http://mek.niif.hu/00300/00355/html/) *(– a szerk. megj.)*

katonás fegyelme azonban nem voltak összeegyeztethetők. Lechner professzor nem ismert kivételt a diszciplína alól, annál inkább Lukács doktor, akár a direktor ellenében is. Hogy a klinika rendje-fegyelme háborítatlan maradjon, a saját szolgálati szobáját bocsátotta a költő rendelkezésére.

Az Ady életében részes Dénes Zsófia visszaemlékezése szerint:

> „...az a klinikai, fehér bútorú kis adjunktusi szoba a kertes udvarra nézett és folyóvizes modern mosdója volt. Benne jártam, meggyőződtem, hogy igazán neki való volt. A klinika portása pedig a költő mindig kész, gavalléros borravalói fejében bizonyára mindig haptákban állt – de merő tiszteletből is – Ady »úr« előtt. Így vált lehetségessé, hogy ő ott hetekig megmaradjon kezelésben. Különben rögtön megszökött volna."

Lukács Hugó „honoráriumként" az irodalomtörténet sokat idézett, elismerő sorait kapta:

> „Kezelőorvosom ideális ember és doktor. Ady-imádó. Egy félcsöppnyi alkoholt sem iszom. Cigarettázni félannyit se, mint máskor. Fürdőket kapok, tornázom, korán fekszem. Nappal a doktor válogatott, kedves társaságot gyűjt. Szóval meggyógyulhatnék, de az alvás még mindig nehezen megy."[32]

Lechner professzor ismerte és elismerte a költőt, szigora nem tudható be antipoétikus ridegségnek. Utána is figyelemmel kísérte önpusztítóan sebes pályafutását. Közel tíz év múlva a költő unokahúgának, Ady Irénnek mondta kezelve és emlékezőn:

> „Maguk, Adyk, úgy látszik, mind egyformák. Idegesek. Tönkreteszik magukat a művészettel. Pedig a művészet fel kellene, hogy frissítse alkotóját is, egészségesebbé kellene, hogy tegye, nem beteggé. Maguk azonban nem vigyáznak egészségükre. Ilyen volt Ady Endre is."

---

[32] Máshol is megemlékezik róla, Lédának írt egyik levelében így emlékezik rá: „Nemesebb embert még nem ismertem. Szép, hatalmas legény, muzsikál, gyönyörű képei vannak, szeret minden művészetet, az összes Ady-verseket könyv nélkül tudja. Idegorvosnak és pszichiáternek pedig híres az orvosok között, bár még csak harmincnégy éves." Lásd: Ady Endre válogatott levelei. Vál., sajtó alá rend., bev.: Belia György. Bp., 1956. Szépirodalmi. 271. levél. (Magyar századok)

Lukács doktor találkozása Ady Endrével sok szempontból sorsdöntő. A költővel törődő kivételezése konfliktusba kényszeríti igazgatójával, az eredmény: sértődötten elhagyja munkahelyét. Ez után cselekvőleg is kapcsolatba kerül az irodalommal: pár hónap múlva, miután „szabadabb" állást vállalt, színikritikája jelent meg a 'Kolozsvári Hírlap'-ban Móricz Zsigmond *'Sári bíró*' című darabjáról, nevéből pedig verscím lett egy nem nagy, de jellegzetesen adys költemény fölött.

„Lukács Hugónak

Nem illedelmes a mi életünk,
De így indultunk, tehát így megyünk.
Buta másokként élni nem tudunk,
Tehát: sebzettek mindig mi vagyunk.
Jogunk van hinni rangot, istenit,
Tehát: rajtunk már zuhany se segít.
Nagy önszerelmű balga istenek,
Tehát: meghalnunk mint kóbor ebek."[33]

Végül, egy életre szóló Ady-élményt kapott, amely haláláig nem szűnt meg magatartási útmutató lenni.

A nagy háborúban az oroszországi frontra sodródott, ahonnan megjőve, a Tanácsköztársaság idején már Pesten található. Az 'Új Világ' 1919. évi 2. számában *'Szellemi élet a szovjet világban'* címmel a következőképpen tudósít:

„A kommunista termelés szigorú szervezetébe a szellemi munkásnak is be kell illeszkednie. De ez természetesen nem jelenti azt, hogy a proletariátus nem értékeli a szellemi munkát… Az orvosok egyelőre még szabadon gyakorolhatják tevékenységüket. Minthogy a pénz még forgalomban van, tiszteletdíj ellenében gyógyítanak. De közel van már az idő, amikor a gyógyítás is közszolgálat lesz… A proletariátus az az anyag, amelyből formálódik és belőle származik az erő is, amelyet a szép és a jó, az emberséges és üdvös határai közé csakis a művész és a tudós tud szorítani."

[33] Andor Leon: Ismeretlen Ady-vers egy bécsi orvosi rendelőben. = Újság, 1932. No. 215. (szept. 25.) p. 8. – *Lukács Hugónak.*

Orvosként ekkor fontos közegészségügyi szolgálatot teljesít. Január 27-én éri az előre várható és mégis váratlan hír-földrengés: meghalt Ady Endre. Az 'Esztendő' című lap Lukács Hugót kéri fel, nyilatkozzék a költő betegségéről és haláláról. Okos és tapintatos cikke nem volt felesleges a halott költő védelmében. Noha nem ismeretlen, érdemes idézni belőle:[34]

> „A betegségnek, amely fiatalon a sírba döntötte, lehetne közkeletű nevet adni. De a diagnózis ebben az esetben még kevesebbet mondana, mint az úgynevezett klinikai esetekben. Mert a betegség lényege és lefolyása is egyéni minden esetben és az Ady Endre egyénisége annyira összetett és annyira kiváltságos, hogy betegségének előzményei és alakulása nem osztályozható az iskola tanításai szerint. Nem igaz, hogy paralytikus volt és nem igaz, hogy az alkohol ölte meg. Szívének főütőere beteg volt tudtom szerint már tíz éve… Délceg ember volt Ady. Hatalmas széles vállakon, magas és vastag nyakon, arányosan kis fej. A koponya méreteiben és formájában tökéletesen arányos. Hátraívelt, magas homlok. Szabályos arc erősen fejlett arccsonttal. Az arc nagyon sokáig volt ránctalan. A fogai korán romlottak el.
>
> Ady arcának lebilincselő szépségét nagyban fokozták különös szemei. Előmborodó kékelő szemgolyókon tágult fekete pupillák körül sötétbarna iriszek. Szemei feltűnő mozgékonyak, nyugtalanok. Rövidlátó volt, ez okozta a szemek előreállását és nem valami idegbaj. Teste is arányos volt, és bár sportot nem űzött, atlétaszerűen karcsú és izmos. Alsó végtagjai aránytalanul vékonyak voltak, lábai kissé nagyok és nem formásak. A kezei szépek voltak. Lelket kifejező, lágy, jó kezek.
>
> Ady Endre nem volt terhelt. Azaz, hogy elmebeteg, ideges, nyavalyás nem volt – tudtunkkal – soha senki a családjában. Alkoholista sem, bár borivó ember volt minden őse. Ő maga is bírta a bort. Ha egyszer-másszor legyűrte a bor, a legrövidebb idő alatt nyerte vissza józanságát. És bár sokat és folyton ivott, a szervezetét nem betegítette meg. Nem tapasztaltam nála soha májzavarokat. Az étvágya nem volt nagy soha, keveset evett, lassan tempózva.
>
> Mint Molière-t a vígjátékaiból, úgy Ady Endrét a verseiből újra lehet konstruálni. Amilyen nehéz volt életében megérteni, elképzelni, merre, hogyan nő a lelke, olyan világos és nagyvonalú lelki fejlődésének szivárványos íve műveiben.

---

34 Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = Esztendő 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

Amit életében sokszor ismételtem magamnak, ha lelkét akartam megítélni, azt most le kell szegezni. A fajtájának múlt és mai életét mi nem ismertük. Ő a mieinket is ismerte és tudta értékelni. A magyarság symboluma volt Ady, aki őt megérti, az megérzi a magyarság lelkét.

Ady nagy lelki tulajdonságai között nekem legjobban imponált okossága. Megértő és értékelő biztos ítéletű okossága. Jós volt, nemcsak szálló lelkének érzékenysége, de világosan látó és meglátó okossága folytán is. És amikor lelke elborult, ez és csak ez borult el. Az utolsó hetekben már nem volt okos. Még érzékeny, még sokszor megértő, sőt ötletes is volt – csak okos nem volt már, csak ítélete nem volt semmiről. Csak féltékeny, csak siránkozó, csak gyermekes…"

Lukács Hugó a Tanácsköztársaság bukása után feleségével, Bernáth Ilma festőművésszel együtt előbb Bécsbe, majd Párizsba emigrált. Felesége 1933-ban a Szovjetunióba költözik, ő maga Párizsban marad. Aztán 1939-ben „Lukács Hugó, a Lechner-klinika volt tanársegédje, Ady Endre orvosa és barátja, Párisban, ahol emigrációban élt, önkezével vetett véget nyomorúságos életének."[35] A temesvári 'Praxis medici' orvosi folyóirat korabeli tudósítása ez, amit egy kiváló erdélyi Ady-kutatótól (Bustya Endre) közvetítésével sikerült megtudni. A lap természetesen sajnálkozik az emigráns orvos politikai eltévelyedése miatt.

Ilyen mozgalmas, színes és tragikus végű életet rejt egy orvos nevéből lett Ady-vers címe. Emlékezzünk rá másutt is, ha nem is a lexikon-kiegészítés kedvéért, de a költő kedvelt orvos-barátjának kijáró illendőségből.[36]

Lukács Hugó további munkáiból:

Lukács Hugó: A gyógyszer történetéből. = Gyógyszerész 3 (1901) No. 29. pp. 454–455.

Lukács Hugó: Az orvostudomány története a XIX. században. = Gyógyszerész 4 (1902) No. 1. pp. 23–27., No. 2. pp. 55–56., No. 3. pp. 78–79., No. 4. pp. 94–95., No. 5. pp. 112–113., No. 6. pp. 128–129., No. 7. pp. 144–145., No. 8. pp. 158–159., No. 9. pp. 176–177., No. 10. pp. 191–192., No. 11. pp. 207–208.; ua.: Orvosok Lapja 13 (1902) No. 26. pp. 437–439., No. 27. pp. 454–457., No. 28. pp. 469–471., No. 29. pp. 485–488., No. 31. pp. 517–520., No. 32. pp. 533–537., No. 33. pp. 549–553., No. 34. pp. 565–569., No. 35. p. 581.

---

[35] Lásd: Főbelőtte magát Párizsban dr. Lukács Hugó, Ady egykori kezelőorvosa. = Ellenzék, 1939. ápr.; Ady Endre Párizsban elhunyt orvosa [Lukács Hugó] érdekes feljegyzéseket hagyott hátra a költő betegségéről és haláláról. = Pesti Napló 90 (1939) No. 94. p. 14.

[36] Lásd még: Andor Leon: Találkozások Ady Endre orvosával.= Szabad Föld, 1978. febr. *(– a szerk. megj.)*

Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = Esztendő 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

Lukács Hugó: Ady Endre álarcai. = Huszadik Század, 1919. aug. pp. 132–134

Lukács Hugó: Török nagymama. = Jövő [Bécs], 1923. No. 24. (jan. 30.) p. 2. – *Török Károlyné és Ady Endre.*

Lukács Hugó: Ady a Palermóban. = Jövő [Bécs], 1923. No. 78. (ápr. 4.) p. 5. – *Ady Endre pesti életéről.*

Ady Endre két kevéssé ismert kezelőorvosa

A bevezető sorokban kihangsúlyozzuk, hogy a kilencven évvel ezelőtt elhunyt költőóriásnak nem a közismert és részletesen ismertetett betegségeiről kívánunk újra „konzultálni", azt sokan megtették már. Változatlanul érdekesek viszont azok az orvosok, akik eddig egyáltalán nem vagy alig jelentek meg a híres kórtörténet lehetséges íróinak a látóterében. Ady Lajos igazán illetékes visszaemlékezése szerint[37] a bátyja „csenevész, korához képest feltűnően gyenge, s minden betegségre hajlamos gyerek" volt, akit orvos akkor aligha látott. Ahhoz a 18 kilométerre fekvő Nagykárolyba kellett volna szekerezni. Ide íratták viszont 1888-ban, a kegyesrendiek gimnáziumába. A középiskolás azonban testileg már megerősödött és főleg értelmével, nagy barna szemével és kreol bőrével tűnt ki osztálytársai közül. Első feljegyzett betegségéről ez időből van tudomásunk. Ahogy ő maga írta később:

> „Néhány évvel ezelőtt egy februári csolnakázás alkalmával belepottyantam volt légyen az ecsedi láp jeges vizébe s ennek folytán öt hétre megbénított a köszvény".[38]

Ady Lajos szerint belázasodott, fájt a torka, tartósan főleg a térdízületei. Kórisméről és kezelésről sajnos nem olvashatunk, pedig köszvény helyett inkább reumatikus láz után fellépő ízületi bajokról lehetett szó. Szívbillentyűhiba szövődménye nem társult hozzá, azt a belgyógyász biztosan diagnosztizálta volna, lábízületi panaszai viszont élete végéig elkísérték. A piarista gimnáziumnak a korabeli Közös Értesítők szerint nem volt saját iskolaorvosa, sőt még az 1940–1944 közötti visszacsatolás idején sem.

A kitűnő Kovalovszky Miklósnak az 1959. évi lejegyzése alapján tudjuk, hogy a szintén nagykárolyi Madzsar József „Adynak nemcsak fegyvertársa és barátja, hanem fogorvosa is volt".[39] A véletlen egybeesés folytán e sorok írója szintén találkozott pont abban az esztendőben egy hiteles korabeli tanúval, dr. Aáron Bélánéval, Nagykároly tisztiorvosának 94 éves, de szellemileg meglepően tiszta özvegyével, aki el mondta, hogy a gimnázium önkéntes orvosa volt Jászi Ferenc dr., Ady Endre iskolatársának és barátjának, Jászi Oszkárnak az édesapja. Aáron Béláék szinte családi kapcsolatot tartottak Jásziékkal. A három Aáron fiú szintén piarista diák volt, egyikük majd a gyógyító hivatást választotta (1958-ban szatmári elődömként

---

37 Ady Lajos: Ady Endre. Bp., 1923. Amicus. p. 23.
38 Ady Endre összes prózai művei. I. köt. Bp., 1959. Akadémiai. pp. 303–304.
39 Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. II. köt. Bp., 1974. Akadémiai. p. 713.

ismerhettem meg), a tisztes matróna szerint őket sem az orvos apa, hanem Jászi doktor kezelte. Annál is inkább, mert főleg a pediátria érdekelte és egyetlen magyar nyelvű könyvecskéjét a gyermekek között oly gyakori „roncsoló toroklobról" írta[40] Aáron doktorné visszaemlékezése alapján tehát jó okunk van feltételezni, hogy a lápi csónakázás után megbetegedett diák Ady Endrét doktor Jakubowits (1881-től Jászi) Ferenc vizsgálta meg és látta el ecsetelési utasításokkal. Erre a mindennapos betegségre egyéb gyógyszer még nem létezett. Más kérdés, hogy ezt a momentumot Jászi Oszkár nem tartotta érdemesnek írásban rögzíteni. De hát a fogorvos barát Madzsar József sem, joggal tehetjük hozzá. A jeles dentista történész, Huszár György viszont igen, Ady egyik levelére hivatkozva.[41] A közvetett bizonyítékokat még a független bíróság is „perdöntőnek" tartja. Kit tiszteljünk hát az önkéntes iskolaorvos személyében?

Jászi (Jakubowits) Ferenc 1838. május 18-án született Eperjesen. Orvosdoktori oklevelet 1864-ben szerzett Pesten, utána rögtön Szatmár megye székhelyén, Nagykárolyban telepedett le, és Szinnyei szerint 1897-ben is ott tevékenykedett.[42] Családi nevét Jászira 1881-ben változtatta, főleg német nyelvű írásaiban a torokbajok gyógytanával és járványok idején szükséges fertőtlenítésekkel foglalkozott. Aáron doktorné szerint valamikor a tízes évek táján hunyt el, az 1910. esztendei névmutatóban már nem találkozunk vele. Miként az ötkötetes Kovalovszky-féle bibliográfiában sem, ezért talán mégis megérdemli az utókortól az emlékező sorokat.

A már ismert költőóriásnak ugyancsak ismert kezelőorvosa volt Schmidt Ferenc, akiről viszont hosszú ideig csak „életrajzi adalékként" lehetett szólni. Ahogy Zákonyi Ferenc, Balatonfüred igazán avatott tollú történésze e sorok írójával levélben közölte,[43] a két világháború között Klebelsberg Kunótól Hóman Bálintig a miniszterek nagy része a páciense volt, ez nem jelentett jó pontot nála. Még a Nobel-díjas Rabindranath Tagore eredményes kezelése sem ellensúlyozta, aki oda Korányi Sándor javaslatára ment.

Schmidt Ferenc Zalaegerszegen született 1881. január 21-én. A győri bencés gimnáziumban érettségizett, utána a medicinára Bécsben iratkozott. Orvosi oklevelének megszerzési helyéről és időpontjáról két változat ismert. A Pesti Alfréd-féle orvosi címtárak szerint Budapesten avatták doktorrá 1903-ban, Zákonyi Ferenc szerint viszont 1904-ben

---

40 Huszár György: Fogorvostörténelmi adatok Ady Endre és József Attila életéből. = Fogorvosi Szemle 72 (1979) pp. 65–70.

41 Jakubowits F.: A roncsoló toroklob (Diphteritis). Nagy-Károly, 1878. Thanhoffer Kiadó.

42 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Bp., 1897. Hornyánszky. 434–435. has.

43 Zákonyi Ferenc levele a szerzőhöz.

Bécsben.[44] Nem tudjuk eldönteni, melyik a helytálló. Az orvosi címtárak évente jelentek meg, ha azon adat nem pontos, az illetékesnek lett volna ideje helyesbíteni. Zákonyi Ferenc viszont hosszú évtizedekig személyesen ismerte őt, és a többi adata pontos. Ha egyszer előkerülne a diplomája, tisztázódhatna. Az biztos, hogy megfordult a híres bécsi kardiológus, Wenkebach intézetében, itt jegyezte el magát az akkor még nem önálló szívgyógyászattal. Ő lett az első, kizárólagosan kardiológus magántanár, már Balatonfüredről. Adyval először a Városmajor Szanatóriumban találkozott 1912 tavaszán. Ekkor alakult meg a főapátság szívgyógyászati szanatóriuma, amelynek élére Kétly Károly professzor javaslata alapján Schmidt Ferenc került. Az I. világháborúban, 1915 májusáig katonaorvos, majd törzsorvosi ranggal nyugállományba helyezték. Ekkor Füred fürdőtelepe teljes mértékben katonakórházzá vált, és heroikus munkát végzett a sebesültek rehabilitációja terén. Egészen 1952-ig a szanatórium igazgatója maradt, aztán állásából felmentették, 1956-ig magánorvosként működött, majd kivándorolt a családja után Amerikába, ahol 1958. július 29-én elhunyt.

Amint említettük, ő lett az első hazai kardiológus magántanár. Igen illusztris személyek, Hüttl Tivadar debreceni sebész, Verzár Gyula fül-orr-gégész, valamint Fekete Sándor szülész-nőgyógyász társaságában habilitálták e fokozatra „a szív és vérereknek bajai és ezek orvoslástana, különös tekintettel a physikai orvoslásmódokra” tárgyköréből. Előtte általában a mellkasi bajok vagy a szív- és tüdőbetegségek terápiájából nyerték el ezt a képesítést.

Ezek után részletezzük a költővel való kapcsolatát. Emlékeit többször elmondta, 1944 és 1958 között a különböző újságok örömmel leközölték. Az utolsó a Magyar Nemzet hasábjain 1958. szeptember 6-án jelent meg, amikor már az emlékező nem volt az élők sorában. Kovalovszky Miklós az említett sorozatának IV. kötetében hozza dr. Schmidt Ferencnek a „Betegem és barátom, Ady Endre” című rövidített memoárját.[45] Alaposan felismerhető benne a „megszépítő messzeség”, ezt Kovalovszky szakszerűen korrigálja is. Bár világnézetileg a költő orvos barátai és verseinek értő rajongói általában baloldaliak voltak (Lukács Hugó, Pfeiffer Ernő, Madzsar József, Schuster Gyula, Sarbó Artur a legismertebbek), ilyen jellegű kapcsolat igazolására itt is maradtak bizonyítékok, így a Schmidt doktornak dedikált fényképek.

Csorba Csilla többet közöl belőlük nagy ikonográfiai munkájában.[46] Az egyiken ez olvasható: „Schmidt Francinak, jó doktoromnak, szeretett barátomnak Ady Endre”. A feltételezett lappangó képek valószínűleg a tengerentúlra került család tulajdonában vannak. Nagyon érdekesek az 1917-es keltezésű fotók. A Színházi Élet 1917. júliusi számában jelentek

---

44 Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. Városi Tanács. p. 355.

45 Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. IV. köt. Bp., 1990. Akadémiai. pp. 640–642.

46 E. Csorba Csilla: Ady – A portrévá lett arc. Bp., 2008. PIM. p. 74, 116.

meg először, amikor a költő utoljára járt balatonfüredi kezelőorvosánál a lázzal járó influenzáját és bőrbaját kezeltetni. A két képen Csinszkával ketten láthatók a „magyar tenger" partján, ajánló sorok nélkül. De bizonyítékok Ady Lajosnak a már említett könyvében olvasható mellékelt sorai: „Dr. Schmidt Ferenc egyetemi m. tanár úrnak, az Ady Endre igaz orvosának és barátjának, ragaszkodó melegséggel Ady Lajos Balatonfüred 1926. V. 15." Az sem valószínű, hogy minden nyáron ellátogatott volna a gyengélkedő költő a szívbetegek Mekkájába. Vitathatatlan viszont, hogy Schmidt Ferenc Ady kezelésében is ugyanúgy fontos szerepet töltött be, miként a hazai egészségügyben is. Említettük, hogy Rabindranath Tagore Nobel-díjas indiai költőt is ő kezelte 1926-ban, sikerrel. Emlékét angol nyelven neki ajánlott fénykép és egy sétány őrzi. Régi balatonfüredi Mangold-hagyományként könyvet írt a szőlőgyógymódról,[47] amelynek korábban Mangold Henrik főorvos volt a kezdeményezője. Megszervezte a Balatonfüredi Napokat, amelyeken az ország legkiválóbb szakemberei tartottak előadást. A maga korában fontosnak tartották az „Idült szívelégtelenség" című, 1936-ban megjelent munkáját.[48] Igaz, hogy még az EKG-korszak előtti, de az orvosi gyakorlatban rendkívül használható volt. Nagy hangsúlyt kaptak benne természetesen a szénsavas és egyéb fürdők, kiegészítve a szőlőkúrával. Két évvel előzte meg Jakab László és Haynal Imre kardiológiai monográfiáját.[49] A harmincas évek végén megkapta az egyetemi r. k. tanári titulust. Ez egyben a balatonfüredi szívszanatórium rangjának az elismerését is jelentette.

Kilenc évtizeddel ezelőtt dőlt ki az élők sorából ez a szellemi kolosszus és költözött a halhatatlanságba. Halálának oka és körülményei széles körben közismertek, tehát nem szándékoztunk azokat ki tudja hányadszor felidézni. Lehetőleg tartózkodtunk a poétikai magyarázatoktól és belemagyarázásoktól, a regényes életrajzoktól, valamint a sokszor megismételt betegségi újraértékelésektől és a kórlapokat helyettesítő képzelt zárójelentésektől. Elvégre itt két kevéssé ismert kezelőorvosról van szó. Schmidt Ferenc tanár gyógyító szerepéről viszont csak a beavatott irodalomtörténészek szűkebb csoportja tud, és az orvosok közül talán a helytörténeti érdeklődésűek. Pedig nem volt jelentéktelen kardiológus, különben a költő és környezete aligha lett volna a munkájával elégedett. Jobb szívspecialistát a hazai mezőnyben nem találtak nála, igyekeztünk hát kissé előrehozni a háttérből, hitelesítve egy eddig ismeretlen dedikáció segítségével. A két orvos között annyi feltétlenül közös, hogy egyikük sem a sokat emlegetett „vérvirágos betegségét" kezelte. Jászi Ferenc doktorról szintén érdemes szólni, ha

47 Schmidt Ferenc: A balatoni szőlőgyógymód. Balatonfüred, 1933. Pallay.
48 Schmidt Ferenc: Idült szívelégtelenség. Bp., 1936. Attila-Nyomda.
49 Váradi Haynal Imre: A szív és a vérerek betegségei. Bp., 1938. Magyar Orvosi Kiadó.

egyelőre feltételezett újdonság is ebben a soha le nem záruló és kimeríthetetlen életrajzi irodalomban.

Kaffka Margit és az orvosok

„Legnagyobb írónőnk” jelzővel illik őt tisztelni, de a férfiak mezőnyében is állja a versenyt. Szűkre mért évei során második férje, a kiváló Bauer Ervin révén közeli szemlélője, éles szemű megfigyelője és avatott tollú írója lett az orvoslásnak is.

A „Lírai jegyzetek egy évről” című rövidke írás kettejük egymásra találásának hiteles naplója, háttérben a dantei pokol elszabadulásának félelmetes víziója, a kitörő világháború, hogy férje oldalán mindjárt a temesvári katonakórházban kapjon megrázó élmény az eszeveszett vérontás, majd a gyógyítás keserves erőfeszítéseiről egyszerre.

Szellemileg egyenrangú társak voltak. Ismeretségük a Literatúra és a Medicina szerencsés találkozása, nagy kár, hogy a sors csak pár esztendőre méretezte ezt az együttlétet. Nézzük, hogyan keltettek benne visszhangot Medicina és egészségügy? A híres „Színek és évek” lapjain is feltűnik már egy háziorvos, de nem olyan markáns porfilú még, mint a későbbi novellákban. A „Glosszák”-ban már hitelesen megörökítette az I. Népegészségügyi Nagygyűlést, amelyet 1917. október 25–28. között tartottak meg:

> „… aholis a régi országház nagytermében gyűltek össze Magyarország orvosai, hogy konzíliumot tartsanak a nagybeteg ország felett, hogy megoperálják, ha lehetséges… a világ számára megpróbálják megmenteni ezt a veszélybe jutott nemzetet…”

E fellengzős szavak hallatán jegyzi meg az egyik szkeptikus orvosról (alkalmasint az író véleményét megközelítő figura): „…fogadni mernék, az urak közül még egyik se látott egy kommenciós tanyai cselédlakást… belülről…”, továbbá hangoztatja:

> „…nem lehet, hogy is lehetne igazi higiénét teremteni az iskolák gyökeres reformja nélkül. Hiszen ott kellene már az emberbe a higiénés lelkiösmeretet nevelni. Ahelyett korán és tömegesen megy tönkre az egészség a túlzsúfolt iskolában, túlterhelésben, idegrontó metódusokban, korai fertőzésben… mert amíg nem védelmezettje valamennyi elnyomott és jogtalanul szenvedő ember az egészségnek, addig az anyagi sorsjavítás is csak illúzió, (egyik elnyomott csoporté a másik rovására megy)… Ez a tragikus, nehéz igazsgá, de én megbízom benned és vállaidra teszem: bírjad emberül és csak azért is légy jó, tökéletesedj, dolgozz másokért…” – tanácsolja a vidéki orvosnak.

A „Dialógus”, a kíváncsi kívülálló górcsőbe pillantásának izgalmas percét idézi, amikor látni véli a sejtet: „…az ősi egységet, az elemet, a lét eredetét és igazi formáját, ahogyan a semmiből öröktől fogva lett…”, viszont az orvos véleménye: „…a természettudósnak kötelessége elfojtani magában lehetőleg ezt a poétikus hajlamot, mert zavar a dolgoknak szerény, odaadó, pontos, türelmes szemlélésében…”

Az „Asszonyzsúron” című novella egyetlen férfi szereplője a frontról hazatért katonaorvos. Történelmi eszmefuttatása szemben áll a sznobok idézte furcsa elmélettel, miszerint „a kultúrával túlfinomult, fényűző, korcsidegű síksági népet mindig elűzi és felváltja egy friss, barbár, egyszerű, kiéhezett hegyi horda”.

„A nyár”, az „Asszonyok”, az „Egy idegorvos naplójából” mind lélektani-bölcseleti töltettel ellátott, érdekes írás, a háború levegőjének friss lecsapódásai, az orvos bennük a béke, a megbékéltetés híve-szószólója. Átfogó nagy mű a háború apokalipsziséről már nem érlelődhetett Kaffka Margit tollából. A nagy pusztulást betetőző, azt túllicitáló spanyolnátha az elsők között végzett vele. J. B. dr. az akkor V. éves medika visszaemlékezése szerint 1918. november 18-án szállították fiával, Fröhlich Lacival együtt az I. sz. Belklinikára, amelyet Bálint Rezső professzor vezetett.

> „Másnap, vasárnap a professzor már reggel 9-kor bent volt a klinikán a sok súlyos beteg kedvéért, mert egyébként vasárnap nem szokott bemenni az intézetbe. Vele együtt mentünk fel a betegszobába. Megdöbbentünk Kaffka Margittól. Az arca szilvakék volt. Én első pillanatban azt hittem, hogy a kék anyaggal bevont ágynemű reflektál az arcára, de ez a halál reflexiója volt. Szó nélkül engedte megvizsgálni magát. Mikor a professzor megkopogtatta a tüdejét, mi mellette állók is hallottuk, hogy az egész felületen nem kapott tüdő-kopogtatási hangot, az egész tüdeje beszűrődött volt. Megértettük Bálint professzor tekintetét. A vizit sokáig tartott, minden ágynál hosszan időztünk. Közben Kaffka odaintette az osztályos nővért, aki a halálos beteg kívánságát sietve tolmácsolta a professzornak: Kaffka Margit enni kért, húst kíván. Természetesen megengedte. Mikor a nővér a terítékével az ágyához ért, felkapta a kést, és magába akarta szúrni. Most már nyilvánvaló lett, hogy milyen módon akart valamiféle eszközhöz jutni, amellyel megrövidítheti mérhetetlen szenvedését. Hihetetlenül erős volt. Injekciót, amellyel fuldoklását enyhítettük volna, nem engedett adni magának. Ezután a megrendítő jelenet után hagyta, hogy injekciót adjunk, nyugodtabb lett, érezhette, hogy szenvedése úgysem tart már soká. Magasra polcolt párnáira fektettük, agyongyötört urát újból az ágy szélére

ültette, átölelve tartotta, aki szinte érthetetlen rövid idő múlva érezhette, hogy ölelése egyre gyengébb lett. Meghalt. Fröhlich Laci másnap követte anyját.”

Bauer Ervin gyászában akkor egy ország osztozott. Azóta a halhatatlanságban ismét egymás mellé kerültek.

Kaffka Margit művei a Magyar Elektronikus Könyvtárban:
http://mek.oszk.hu/html/vgi/kereses/keresesujgy.phtml?tip=gyors&szerzo=kaffka%20margit

Diósszilágyi Sámuel, az írók orvosa és az orvosok írója

Századunk hazai kultúrájában különleges szerep jutott a Szeged–Makó–Hódmezővásárhely parasztváros-háromszögnek, elég utalnunk a Szegeden megtelepedett országos jelentőségű írókra (Tömörkény, Móra, Juhász Gyula), az innét induló nagyszerű fiatalokra (Radnóti, Erdei Ferenc, Hont Ferenc), a hagymatermesztő város pezsgő szellemi életére (Espersit János, Gerő Géza, Diósszilágyi Sámuel) és a rangos vásárhelyi festőkre (Tornyai János, Endre Béla), a teljes névsor igénye nélkül.

Megtalálható itt egy derék makói főorvos, akit sok évtizedes barátság fűzött Móra Ferenchez, gyógyulás céljából vendégeskedett nála az epebántalmakkal bajlódó csodás tollú író, társaságában a méla magányba merülő Juhász Gyula is jól érezte magát, a makói kórházban hamar megismerte és megkedvelte a korai halállal kacérkodó kamasz költőzsenit, maga is literátus ember volt; Diósszilágyi Sámuel, az *'Orvosi intelmek'*[50] bölcs humorú szerzője.

Nagyapja még béres volt a módos telkesjobbágy Diós családnál, de a törekvő legény már a gazda lányát vette feleségül, legidősebbik fiuk pedig a szülők nevét „házasította" össze, így lett a Szilágyi és a Diós család leszármazottjaiból Diósszilágyi família. A legidősebb fiú, a bibliai nevű Sámuel 1882. március 27-én született. Elemi iskoláját a Móra írásaiból jól ismert „szögedvidéki" tanyavilágban végezte, törekvő apja az eszes fiút már a makói gimnáziumba íratta, ahol 1901-ben érettségizett. Az erősen humán érdeklődésű fiatalember természetesen az orvosi karra iratkozott, hiszen ő a „humán tárgyak" legfontosabbikával, az emberrel, pontosabban a szenvedő emberrel akart foglalkozni. Medikusként főképp a farmakológia vonzotta.

Az 1906. évi keltezésű orvosi oklevél kézhezvétele után átmenetileg elfogta a kutatás láza, Bókay Árpád gyógyszertani intézetében főleg a higanynak a nitrogén kiválasztására történő hatásával foglalkozott. Érthető, hiszen Ehrlich előtt a vénuszi nyavalya egyik fő ellenszere a „folyékony ezüst" volt, akár bedörzsölés, akár injekció formájában. Liégeois mutatta ki kísérleti állatokban, hogy a sublimát befecskendezése testsúlynövekedést idéz elő, amely tonizáló hatásra enged következtetni. Schröder feltevése szerint a higany nyulaknál a fehérjeforgalmat csökkenti, gátolja a fehérjék lebomlását, így csökken a nitrogén kiválasztása. A fiatal kutató, Diósszilágyi kísérleteit a kevésbé érzékeny veséjű kutyákon végezte, a

---

[50] Diósszilágyi Sámuel: Orvosi intelmek. Makó, 1935. Szerző kiad. 16 p. – 2. bőv. kiad.: Makó, 1940. Kner. 46, [2] p. (Reprint: Makó, 1982)

sublimátot injekciókban adta, mivel szájon keresztül az étvágyat erősen csökkentette. A 24 óra alatt kiürített nitrogént a vizeletben és a bélsárban Kjeldahl módszerével mérte, s kimutatta, hogy N-retentio higany intravénás adása után fokozódik, amely a csökkent oxidációval magyarázható, a szövetek „a vérbe fecskendezett higanyt gyorsan absorbeálják és hosszabb ideig makacsul visszatartják", ami figyelembe veendő a luesz gyógyításánál. Ígéretes tanulmányát az újra megindított 'Orvosi Archívum' 1908. évfolyama hozta, ám tudósjelöltünk a Szt. László, valamint a katonai kórházakban tett kitérő után már hazatelepült Makóra.

1913-ig magángyakorlatot folytatott (közben megnősült), a 'Gyógyászat' 1910-es évfolyamának 19. számából azonban kiderül, hogy praktizőrünket mennyire nem a pénz érdekli. '*A diphtéria a vidéki gyakorlatban'* című cikke ismerteti „azt a sok összevisszaságot, irrationális kapkodást és szinte vétkes indolentiát, amit a vidéki praxis a diphtéria kezelése körül felszínre dob". Megdöbbentő (állapítja meg), hogy Behring felfedezése és Bókay János jr. sikerei után hazánkban a vidéki orvosok nagy része még ma sincs tisztában a szérum-kezelés jelentőségével. Nem tudják, hogy az antitoxikus szérum nem a bacilusokat pusztítja el, hanem a toxint közömbösíti. Félnek az anaphylaxiától, holott azt nem az antitoxin, hanem a lószérum váltja ki, ezért fontos, hogy „minél kisebb mennyiségű serumban minél magasabb antitoxin-tartalmat juttassunk a szervezetbe". Legalább ennyire lehangoló a nép tudatlansága és a szegénység, mert a gyógyszertárban nincs „vásárlási hitel", létezik ugyan rendelet kivételes esetben ingyen szérumra, de mire az megérkezik, a beteg rendszerint meghal.

A teendő a hiányosságokból adódik, a szünidei orvosi kurzusokon a korszerű továbbképzés és a mindig kéznél levő ellenanyag, „hiszen a közegészség javulása éppen úgy állami érdek, mint a jó közigazgatás, és igazságszolgáltatás". Felelősségteljes cikke nemcsak Makóra és vidékére volt érvényes. A 'Budapesti Orvosi Újság' 1910. évfolyamának 34. számában a lábszárfekély-gyógykezelés újabb módjáról írt szintén feltűnést keltő tanulmányt. Érvényesnek tartja Kaposi definícióját az ulcus crurisra; „olyan felületes anyaghiány, amely váladékot termel és nem gyógyul meg, mert a szomszédos elhatároló szövet molecularisan szétesik". Ezért hajlamos a felülfertőzésre.

Ebben az időben a leghasználatosabb volt az Unna-féle cink–enyvkötés, valamint az argentum nitricum-os Mikulicz-kenőcs, de egyik sem tette feleslegessé (még ma sem) a hatásosabb eljárások keresését. Ekkor jött divatba W. Pust német orvos gipszkezelése, amely a gipsz erősen nedvelvonó tulajdonsága folytán kiszárítja és elpusztítja a kórokozókat, a bűzös fekélyeknél pedig a „megszilárdult gipszmassa finom porusos lévén, a sebfelületen végbemenő bomlási gázokat adsorbeálja". Az ödéma csökkenése miatt javul a keringés, 5–10 napos gipszkezelés után ezüstnitrátot, perui balzsamot és zinkoxidot tartalmazó hámosító kenőcsöt

használt, 14 esetben sikerrel. Cikke az 'Eredeti Közlemény' rovatban jelent meg az első oldalon. Érthető tehát, ha 1913-ban városi kerületi orvossá nevezték ki.

Lakása egyszerre volt orvosi rendelő és kulturális központ, ugyanis pont ebben az esztendőben került szakolcai „száműzetéséből" Makóra Juhász Gyula,[51] aki zárkózottsága ellenére rövidesen tagja lett az Otthon Kávéház Gerő-asztalának – Espersit János ügyvéd, Gerő Géza, Fried Ármin orvos és nem utolsósorban Diósszilágyi Sámuel társaságában. Az első világháború kitörésének évében Diósszilágyi volt a makói polgári radikálisok egyik irányítója, a Vöröskereszt vezetője, s a „háborús délutánok" előadójának sikerült megnyerni a szép szomorúság nagy költőjét is. 1914–1917 között doktorunk katonai szolgálatot teljesített, 1916-ig a fronton, 1917-ben a fővárosi 17-es helyőrségi kórházban. Ennek irodalmi lecsapódása az *'Én is voltam háborúban'* című kis füzete,[52] anekdotázó kedvességgel. Mire hazatért, eltemették a „szögedi" népnyelv nagy mesterét, Tömörkény Istvánt, akinek makói diákéveit a 'Marosvidék' 1960. januári számában elevenítette fel.[53] A fővárosi Moravcsik-klinikára került Juhász Gyula, sikertelen öngyilkossági kísérlete után. Fogytak a barátok, sokasodtak a teendők. A Tanácsköztársaság hanyatlásakor megvédte az egyik politikus életét, megalakítója és elnöke volt a Jászi-féle Radikális Pártnak.

1920 nyarán nevezték ki a makói kórház belgyógyász főorvosává, de ő irányította a fertőző, a röntgen- és az elmeosztályt is. Közben a tolla sem pihent. A 'Gyógyászat' és a 'Budapesti Orvosi Újság' mellett a 'Magyar Orvos', a 'Therapia', a 'Röntgenológia', a 'Magyar Kórház' hozták a mindig aktuális gyakorlati kérdésekkel foglalkozó szakcikkeit, s még az orvostörténeti is érdekelte.[54] 1920-ban őket (Diósszilágyi, Espersit, Fried) keresi fel a Makóra látogató Móra Ferenc és Juhász Gyula, 1921-ben pedig szomorú körülmények között ismerkedett meg József Attilával, amelyre így emlékezik vissza:

---

51 Diósszilágyi Sámuel: Egy és más Juhász Gyula arcképéhez. = Marosvidék 2 (1960) máj. pp. 39–41.; Diósszilágyi Sámuel: Hic fuit… In: Paku Imre (szerk.): Juhász Gyula 1883–1937. Bp., 1962. Magvető. pp. 429–431.

52 Diósszilágyi Sámuel: Én is voltam háborúban. Egy hadiorvos emlékeiből. Makó, [1952]. Szabadság Nyomdaipari Kft.

53 Diósszilágyi Sámuel: Tömörkény makói diákévei. = Marosvidék 2 (1960) jan. pp. 17–25. – *Újraközlése:* Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. Szerk.: Kovács Sándor Iván, Péter László. Bev.: Ortutay Gyula. Szeged, 1966. Csongrád Megyei Tanács. pp. 42–43.

54 Diósszilágyi Sámuel: Az első magyar Orvosi Rendtartás. = Magyar Orvos 5 (1924) No. 12. pp. 204–207.

„...ismert öngyilkossági kísérlete után ugyanis a makói kórházban az én osztályomon ápoltuk, és igyekeztünk újra összebarátkoztatni az élettel. Nagyon elkeseredett lélekkel feküdt az akkori 29-es kórterem második ágyán, míg nehezen mégis megadta magát és szóba állt velünk."

A 'Marosvidék' 1960. évi márciusi számában *'József Attila makói diákévei'* címmel alapvető, forrásértékű visszaemlékezést közölt,[55] amelyre Szabolcsi Miklós a *'Fiatal életek indulója'* című könyvében többször hivatkozik.[56] A költő kórlapjára a „Pneumonia" fedő diagnózist írták, a suicidium leplezésére. Diósszilágyi főorvos örökítette meg a nevezetes történetet, amikor 1924 nyarán a már kötetes József Attila a legutoljára töltött hosszabb időt Makón, a színház bejárata előtt Móra, Juhász Gyula és Réti Ödön társaságában ott van költőnk is. Később a fénykép a kirakatba került, amelyről az egyik fejkendős néni „az aradi tizenhármat" vélte felismerni, noha heten voltak. Azóta a kép „az aradi tizenhárom" elnevezést viseli. Becsülettel bevallja, hogy Juhász Gyulán kívül senki nem sejtette, ki áll közöttük.

Szerette a népszerűsítő előadásokat. Szakács Gábor mérnök segítségével tüdőtöltő készüléket szerkesztettek, amelyet az Országos Találmányi Hivatal is elfogadott. Kulturális tevékenységét elsősorban a Stefánia Anya- és Csecsemővédelmi Szövetség keretén belül végezte, kitűnő érzékkel és páratlan altruizmussal. Híresek voltak a Makói Stefánia Hangversenyek, utólag csak ámulni tudunk, hogy 1925–35 között kiket hívott meg a jótékony célú előadásokra. Íme, a káprázató névsor: Bartók Béla, Hubay Jenő, Szigeti József, Dohnányi Ernő, Zathureczky Ede, Basilides Mária, Anday Piroska, Fischer Annie, Závodszky Zoltán. És a külföldiek: Helge Lindberg, Albertina Ferrari, Jeanne Marie Darré, Amadeo Baldovino, a Drezdai Vonósnégyes. A művészek mindig a Diósszilágyi-ház vendégei voltak.

1921 óta a szabadkőművesek páholyának tagja. 1922-ben Petőfi-estet szervezett, ugyancsak a Stefánia égisze alatt; Móra felolvasta az *'Aranyszőrű bárány'*-t, Juhász Gyula Petőfiről beszélt, a lelkes irodalompártoló Espersit János pedig Juhász Gyula-verseket mondott, végül „József Attila főgimnáziumi tanulónak egy Juhászhoz írt szonettjét is előadta", ahogy a József Attila-kutatás kiderítette. Talán szónoki kérdés: tett-e magyar orvos Toldy óta többet a kortárs irodalom közvetlen megismertetéséért? (Németh László tanulmányait természetesen más paraméterekhez kell igazítanunk.)

---

55 Diósszilágyi Sámuel: József Attila makói diákévei. = Marosvidék 2 (1960) márc. pp. 1–5.

56 Vö.: Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése. Bp., 1963. Akadémiai Kiadó. 634 p., 18 t. (Irodalomtörténeti könyvtár 11.)

Szíve nagy ügye mégis Móra Ferenc volt. A betegeskedő írót meghívta a makói Homokországba, azaz a saját portájára, így lett belőle „tiszteletbeli makai", ahogy ő maga az alispán vendégkönyvébe írta, Diósszilágyi pedig címet fabrikált belőle 1935-ös emlékfüzetének borítólapjára.[57] 1920–34 között volt „tiszteletbeli makai", aztán az ötven évet öttel megtoldva elköltözött könyvtárigazgató elődje, Tömörkény után a halhatatlanságba.

Diósszilágyi szerint a *'Könyes könyv'*[58] megjelenése teremtette meg Makó és Móra között a kapcsolatot, ugyanis az anyagi gondokkal küszködő író művéből Makón fogyott el a legtöbb. Nem utolsósorban a két dr., Fried és Diósszilágyi buzgólkodásának eredményeként. *'Emlékezés Móra Ferencre'* című kis füzete 1938-ban jelent meg.[59] Megemlékezett a beteg emberről, akinek „hol a torka fájt, hol orbáncos lábát kellett borogatnia, hol meg a köhögés fogta körül". Mint tudjuk, korai halálának oka pankreász-fejkarcinoma volt, így gyakran ostromolták epetáji panaszok is.

Érdemes szó szerint idézni, miként elmélkedtek a tanúk Móra 1919-es szerepléséről. „Még vagyunk, akik tudunk azokról a kövekről, amelyeket arra szemeltek ki, hogy Mórát a Tisza fenekére horgonyozzák le." Ebben a nyomasztó hangulatban írta *'Hannibál feltámadása'* című kulcsregényét, folytatásokban, amelynek teljes kézirata csak a nagy író halála után került elő. Diósszilágyi azt írta 1938-ban, „majd eljön az ideje Hannibal feltámadásának is". Jóslása beigazolódott, remek filmet csináltak belőle. 1935-ös füzetében említi az „aradi tizenhárom" fényképét, tehát nem a megszépítő időtávlat igazodik emlékezetéhez.

Móra mellett másik szívügye volt a makói Hollósy Kornélia Színház. 1935-ben jelent meg a '*Hollósy Kornélia és a magyar opera a szabadságharc éveiben'* című írása,[60] amelyet kötetté akart terebélyesíteni. Megindító, hogy amikor 1849. január 5-én Windischgrätz seregei megszállották a fővárost, Hollósy Kornélia, Die ungarische Nachtigall, azaz a magyar csalogány a helyén maradt, hogy fáradhatatlanul lelket öntsön a csüggedő lakosságba. Amikor a honvéd csapatok április 24-én bevonultak Pestre, a Nemzeti Színházban a Rákóczi-induló, majd Kölcsey *'Himnusz'*-a után Hollósy Kornélia népdalt énekelt, Fáncsy elszavalta Petőfi *'Európa csendes'* című versét, s az egyik emeleti páholyban Aulich tábornok tapsolt a nagyszerű énekesnőnek. Buda véres visszavétele után Kossuth kormányzó tiszteletére

---

57 Diósszilágyi Sámuel: Móra Ferenc, a „tiszteletbeli makai". Makó, 1935. Friss Újság Ny. 16 p.

58 Móra Ferenc: Könyes könyv. Szeged, 1921. Bittera. 141 p. (Több kiadásban is megjelent.)

59 Diósszilágyi Sámuel: Emlékezés Móra Ferencre. Makó, 1938. Szerző kiad. 14 p.

60 Diósszilágyi Sámuel: Hollósy Kornélia és a magyar opera a szabadságharc éveiben. Makó, 1935. Szerző kiad. 22, [2] p.; e témakörben lásd még: Hollósy Kornélia emlékalbum. Sajtó alá rend.: Barna János, bev.: Diósszilágyi Sámuel. Makó, 1927. Csanád-Arad-Torontál vármegye közönsége. 47, [1] p., 1 t.; Diósszilágyi Sámuel: Amikor a „Magyar csalogány" dalolt Bécsben. Hollósy Kornélia bécsi vendégszereplése. Makó, 1938. Szerző kiad. 18 p.; Diósszilágyi Sámuel: Hollósy Kornélia élete és művészete. Makó, 1985. József Attila Múzeum. 94 p., [32] t. (A makói múzeum füzetei 4.)

Erkel *'Hunyadi László'*-ját adták elő, Gara Mária szerepét természetesen Hollósy Kornélia kapta.

Diósszilágyi szerette a képzőművészetet. Személyes barátság fűzte Rudnay Gyulához, Tornyai Jánoshoz, Endre Bélához, szívesen időztek nála a Rudnay-növendékek: Barcsay Jenő, Istokovits Kálmán, Vén Emil, Csengeri Ibolya.

Megkapta a „kiváló orvos" kitüntetést, 50 éves jubileuma egyetemi aranyoklevélre érdemesítette. 1961-ben nyugdíjba ment, de magánpraxisát, az SZTK szakrendelést és a makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság elnöki tisztségét még szívesen látta el. 1962-ben 80 évesen Szegedre költözött lányához és unokáihoz, bölcsen készülve az örök találkozásra Móra Ferenccel, Juhász Gyulával, a szülővárostól nem messze levő drága szegedi humusszal, amelynek 1963. június 10-én jött el az ideje. A derék „fölorvos úrról", ahogy Móra emlegette, Péter László írt szép méltatást az 'Egészségügyi Dolgozó' hasábjain, a 'Magyar Nemzet'-ben pedig Móra hozzá intézett levelét közölte.

Utoljára hagytuk orvosi intelmeit, amelyből érdemes párat felidézni:

> „Bámulatos, hogy milyen hibás némely meghatározásunk. Életveszélyes betegségben szenved – hallani úton-útfélen. Holott nem a betegség forog veszélyben, hanem – az egészség."
>
> Vagy: „Nyugtalanvérű szívbetegeimnek szoktam mondani: Lassan járj, tovább élsz".
>
> „Sok beteg már a diagnózistól is meggyógyul. Sokan a diagnózisba betegednek bele. De a legtöbb embert a diagnózis hiánya teszi beteggé."
>
> „Nőpácienseidet lehetőleg ne ruhában vizsgáld. A legtöbb nő – még a csúnya is – szereti, ha levetkőztetik."
>
> Végül: „Hosszú évek során leszűrődött tapasztalatom, hogy a legnehezebben érthető nyelv a magyar, de csak a magyar ember érti meg nehezen. Ha azt kérdem a betegtől, hány éves, akkor száz közül kilencvenkilenc a születési évét mondja; ha megkérdem, hogy hívják, meglepetve kérdi: engemet? – Ha arra kérem, hogy feküdjön hasra, biztosan hanyatt fekszik; hogy nyissa ki a száját, akkor becsukja a szemét; ha utasítom, hogy tegye össze a lábát, akkor keresztbe rakja azt stb., stb."

Ilyen orvos volt a derék Diósszilágyi Sámuel, pompás megfigyeléseit minden gyógyító utód mosolyogva aláhúzhatja.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Kelemen Ferenc: Diósszilágyi Sámuel 80 éves. = Tiszatáj 16 (1962) No. 5. p. 3.

Péter László: Móra Ferenc levelei a „makai főorvos úrhoz”. Diósszilágyi Sámuel 80. születésnapjára = Makói Kis Tükör, 1962. pp. 62–64.

Tóth Ferenc: Emlékezés Diósszilágyi Sámuelre. Makó, 1982. József Attila Múzeum. 52 p. (A makói múzeum adattára 3.)

Somló György: Megemlékezés Diósszilágyi Sámuelről Makón. = Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 28. pp. 1705–1706.

Diósszilágyi Sámuel emlékülés. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó, 1983. József Attila M. 46 p. (A makói múzeum forráskiadványai 7.)

BABITS MIHÁLY ÉS BETEGSÉGE

Babits betegségei a tracheotomia előtt

Törékeny test aligha tudott még érzékenyebb lelket, nemesebb szellemet Babits Mihályénál, aki önmagát a prófétaságot rühellő Jónással rokonította, kortársai a minden gyötrelmet hangtalanul tűrő Jóbot (is) tisztelték benne. Szó szerint, mert amikor „rossz gégéjéből" már hang nem jöhetett, tőmondatos beszélgetőfüzeteket használt. Ez a végre kiadott két vaskos kötet páratlan kor- és kórtörténet az irodalomban. Költőnk keserves kínszenvedése azonban nem a Rudolf Nissen prof. által 1938. febr. 10-én elvégzett életmentő légcsőmetszéssel kezdődött, hiszen az I. sz. Belklinika 1924 novemberében keltezett kórlapja szerint „3 év előtt epekőgyulladás, sárgaság" zajlott le nála. A klinikusok Kaposy Ferenc belgyógyász szakorvos receptre írt soraira támaszkodhattak, ám Kaposy dr. csak feltételezi az epehólyaggyulladás köves eredetét. Sárgaságról nem tesz említést, gyomor- és cholecysta-Rtg. vizsgálatát ajánlotta a tisztázás céljából.

Az 1924/25. évi kórisme: Polyarthritis chronica post dysenteriam. Az érdekesség és a kérdőjeles diagnózis kedvéért idézzük a teljes leírt anamnézist.

> „Kb. 11/2 hó előtt megfázott, lázas volt (38,6), köhögött, orra megduzzadt, pár nap múlva láza csökkent, 1 napig láztalan volt, majd a 7-ik nap hasmenés jelentkezik, láza újból 39 fölé emelkedett. Hasmenése erősen fájdalmas volt, tenesmusokkal, később csak véres és nyákos ürüléke volt. Egy hét múlva javult állapota tanninos beöntésre, tannalbinra. Kb. 1 hó előtt a jobb térde lassan fájni kezdett, erősen megduzzadt, kissé piros lett. Kb. 2 hét után jobb kéz I. metacarpophalangeális ízülete, pár nap múlva bal térde vált fájdalmassá és duzzadttá. Jobb térde, bár kevésbé, fájdalmas jelenleg is, úgyszintén jobb kéziküzelete. Bal térde fájdalmatlan. Egy nap óta a bal III. borda sternális része fájdalmas. Ízületi fájdalmai óta eleinte magas lázai voltak 39,0 °C-ig. Kb. 2 hét óta majdnem teljesen láztalan volt egész 4 nap előttig, amikortól kezdve 37,6 emelkedő hőemelkedései vannak. Széke csak beöntésre van. Étvágytalan."

A kórlap szerint az észlelő orvosok: Dr. Kolta (bizonyára Kolta Ervin), Dr. Förster (Förster Gyula, aki később a János Szanatórium főorvosa lett, és a beszélgetőfüzetekben is gyakran találkozunk nevével), Dr. Pogány (talán Pogány Alice), valamint dr. Kálmán (valószínűleg Kálmán Sándor), valamennyien szinte friss diplomások. Attól függetlenül e távirati stílusban megfogalmazott anamnézisből kikövetkeztetett kórismén kissé eltűnődhetünk. Ugyanis Liebermann Tódor tanár gégészeti vizsgálata szerint három nappal a felvétel után, azaz 1924. november 21-én a jól involvált piciny mandulákból nyomásra ömlik a genny, „az ízületi bajjal való összefüggés tehát valószínűbben tonsillogen, mint dysenteriás". Aztán az 1923-as kiadású Jendrassik Ernő-féle belorvostani tankönyvben az olvasható, hogy vérhasnál a magas láz ritka, továbbá sokízületi gyulladás általában a lábadozó stádiumban szokott kifejlődni, akkor is enyhe lefolyással. A légutakban eltérés nem mutatkozik. Ha még hozzávesszük a fentiekhez, hogy a november 23-i bejegyzés szerint a páciens torokfájásról panaszkodott, amelyre 2%-os sufosalicylsavas öblítést rendeltek, meglepődünk a szövődmény „dysenteriás" eredetének feltételezésén. Akkor már ismert volt a lakmuszos mannitagaron történő tenyésztés, valamint az agglutinációs vizsgálat, azonban ezeket nem használták fel a dysenteria verfikálására, sőt a törzsek elkülönítésére.

A költőnek korábban is voltak már bélpanaszai, így a tenezmussal járó hasmenése valószínűleg másodlagos volt. A szívhangok még tiszták, de a pulzus általában 100 fölötti nyugalmi állapotban is. Amilyen biztosak a diagnózisban, olyan tétovák a terápiában. Mivel a hasmenés hamar megszűnt, az ízületeket kellett kezelni. Akut sokízületi gyulladásra a tankönyv 6–7 gramm natrium salicylicumot ír elő, ugyanezt kapta költőnk is natrium bicarbinicummal kombinálva, hogy gyomorpanaszt ne okozzon, ugyanis akkor még ismeretlen volt a bélben oldódó drazsé.

Engel Károly tanár (a könyv reumás láz fejezetének írója) pl. akut esetben nem ajánlotta a Bier-féle strangulációs lokálkezelést, ám Babitsnál már a felvétel utáni napon alkalmazták a jobb kézre és az azonos oldali alszáron. A Heilner-féle Sanarthrit nevő porckivonatot is kapta 1925. január 6–23. között, ezt megelőzően Sajacon injekciókat. A Bier-kezelés mellett hőlégfürdő, fényfürdő, iszap, farádozás próbálta javítani a költő állapotát. A Liebermann tanár ajánlotta tonsillektómia azonban nem történt meg, s talán ezért recidivált később a reumás láz, most már komoly kardiális szövődménnyel. Divatos volt még az ízületekre a Strümpell által ajánlott atophan, amit szintén kipróbáltak.

A jobb térdéről készített Rtg. felvételen elváltozást nem találtak, a vizelet fehérjére negatív, a Westergreen-vizsgálat még nem volt használatos. Babits 1925. január 24-én tűrhető állapotban hagyta el a Bálint-klinikát, amelyet a 'Csövek, erek, terek' című versében örökített meg:

„Hogy fojt a vattás levegő!
Hő gőzben hullámzik a ház,
piheg,
remeg,
lázas nagy szürke testüreg:
rengnek a falak, búg a lift”…

ahonnan kivágyik a szabadba, mert „a halott megéled ott, / míg itt az élő haldokol”.

A költő az esztergomi Előhegyre vágyott, ahová erőt gyűjteni jött mindig.

Schill Imre ekkor a híres klinika orvosa volt, de neve még a kórlapon sem szerepel. Elsősorban a mellkas kiagnosztikájával foglalkozott (e tárgykörből lett magántanár is), Babits betegsége viszont a kórlap szerint vérhas utáni szövődményes sokízületi gyulladás, így csak később kerültek orvos–beteg kapcsolatba egymással. A mellékelt levélből nem derül ki, mikor kezelte a költőt szívizomgyulladással. Az írás 1934. 11/2 keltezésű, tehát abból az évből, amikor már nyilvánvaló, hogy a légzésével valami baj van, de a daganat lehetősége még fel sem merült. A levél bizonyára Förster Gyulának szól:

„Igen tisztelt Kolléga Úr!

Babits Mihály szerkesztő urat myocarditisével sokáig észleltem. Ez eleinte Wenkebach-periódusokat mutató vezetési zavarban nyilvánult meg, később már klinice nem észlelhetők az átvezetési idő meghosszabbodásában. Mivelhogy ezen idő teljesen normálissá válását még nem volt alkalmam észlelni, mozgás tekintetében igen nagy óvatosságot ajánlok. Amennyiben időnként klinice kimutatható zavar mutatkoznék, fekvést és a nála már bevezetett digitális kezelés újból való elkezdését ajánlom, megjegyezve, hogy a digitalis mellé strychnint is kapott. Különben nephrolithiasisos görcsrohamai vannak időnkint, melyek csak morphium- vagy hasonló készítmény adására szűnnek.

Kiváló tisztelettel kész híve:
Dr. Schill”.

Íme hát a beszélgetőfüzetekben rögzített borzalmak előtt: epehólyag-gyulladás, állandó emésztési panaszok, reumás láz előbb sokízületi gyulladással, majd szívizomgyulladással szövődve, kínzó vesekőrohamok és a Balázsolás félelmes előzményei, a többit a beszélgetőfüzetekből tudjuk. Kár, hogy az orvosok nevét olykor hibásan írták. A zsidókórház egykori gégésze pl. nem Polacsek, hanem Pollatschek Elemér, ismert név, laringológiai szakkönyvet is írt. Az esztergomi volt belgyógyász főorvos neve sem Rainer, hanem Rajner János. Ez persze a teljesítményéhez képest csak kákán csomó. Babits aztán igazán megszenvedte hatalmas életművét. A Jónás könyvéhez képest is meglepetés a beszélgetőfüzetek. Nem tudjuk érte eléggé csodálni, tisztelni és szeretni.

Babits Mihály betegségei

Márai Sándor írta Babits nekrológjában: „Babits betegségének története a szellemtörténet egyik legnagyobb példája maradt”. Ma sem jellemezhető tömörebben a költő mérhetetlen kínjainak epikrízise. A bajsorozat, amely a húszas évek elején heveny epehólyag-gyulladással kezdődött, aztán szűnni nem akaró emésztési zavarokkal, majd egy tisztázatlan eredetű sokízületi gyulladással, a húszas évek végén valószínűleg tonsillogén szívszövődménnyel, közben kínzó vesekő okozta rohamokkal folytatódott, végül a legborzalmasabb, a légutat elzáró rosszindulatú daganathoz vezetett. A szakszerű tracheotómia, a korszerű sugárkezelés, a gyomorsipolyon keresztüli táplálás, a féltően gondos ápolás még három és fél gyötrelmes esztendőt adott a költőnek, hogy kiszenvedje a legdrágább gyöngyfűzést, befejezze a *’Jónás könyvé’*-t, megadassék neki a bibliai Jónás és Jób sorsa, amelyről *’Beszélgetőfüzetei’* szaggatott sorokban oly hangtalanul tanúskodnak.[61]

Fényképei és a visszaemlékezések alapján elképzelt státusfelvétel szerint az aszténiás és neurotikus Babits alkatilag predisponált volt az emésztőrendszeri bántalmakra, amelyek először 1922-ben szögezték ágyhoz az akkor már országos hírű, korábbi békeversei miatt pedig „hírhedt” költőzsenit.

Kaposy Ferenc belgyógyász 1923. január 18-án keltezett leletrögzítése szerint:

> „Babits Mihály úr kb. 1 év előtt heves fájdalmakkal, magas lázakkal járó cholecystitisen esett keresztül, amely után az epehólyag duzzanata és érzékenysége majd hosszabb ideig fennállott. Négy nap óta újból fájdalmak léptek fel az epehólyag- és gyomortájon. Gyomrára különben is igen sokat panaszkodik. – Kívánatos volna az epehólyag Röntgen-felvétele, cholelithiasis szempontjából, s a gyomor Röntgen-vizsgálata. Epehólyagtáj jó felvétele.”

Nem valószínű, hogy a kért diagnosztikus vizsgálat megtörtént, különben amikor 1924. november 18-án felvették a Bálint Rezső vezette I. sz. Belklinikára, az eredmény a kórlapra mindenképp rákerült volna.

---

[61] Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 1–2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. 689, 479 p.

Kaposy dr. sárgaságról nem tesz említés, így a zárókő utólag is kizárható. Roham esetén akkor még szokásos volt a morfin adása, a mellékelt felvételen is bódulat fátyolozza be a költő tekintetét. A karlsbadi ivókúra és a diéta ellen utólag sem emelhető kifogás, nem volt szerencsés viszont (cholecystitisre) a nátrium salicylicum adása, mert többet ártott a gyomornyálkahártyának, mint használt az epehólyag-gyulladásra. A költő ekkor még harmincöt éves, ez testi regenerációs képességének első nagy próbája, a csupaszellem ember fizikai krízise. Az átmeneti javulás nem sokáig tartott. 1924. november 18-án a Bálint-klinikára került, ahol 1925. január 24-ig feküdt. Kezelői: Kolta Ervin, Förster Gyula, Pogány Alice és Kálmán Sándor doktorok. A kórlap szerinti kibocsátó diagnózis: Polyarthritis chronica post dysenteriam.

Ezen kissé elcsodálkozhatunk, hiszen Liebermann Tódor gégész tanár konziliáris vizsgálata szerint 1924. november 21-én (tehát felvétele után három nappal) a jól involvált mandulákból nyomásra ömlik a genny, „az ízületi bajjal való összefüggés tehát valószínűbben tonsillogen, mint dysenterias". Továbbá az 1923-as kiadású Jendrassik-féle belorvostani könyv szerint vérhasnál „sokízületi gyulladás általában a lábadozó stádiumban szokott kifejlődni, akkor is enyhe lefolyással". Márpedig Babitsnak komoly ízületi fájdalmai voltak magas lázzal és helyenkénti duzzanattal.

A november 23-i bejegyzés szerint az egyébként türelmes páciens torokfájásról panaszkodott, amelyre 2%-os sulfosalicylsavas öblítést rendeltek. Az ízületeire Heilner-féle Sanathrit nevű porckivonatot, és napi 6 gramm nátrium salicylicumot, nátrium bicarbonicummal kombinálva, hogy komoly gyomorpanaszokat ne okozzon.

Post hoc ergo propter hoc; nem értjük a különben kiváló klinikusok makacs ragaszkodását a disentériás aetiológiához. Miként azt sem, hogy noha Engel Károly, a Jendrassik-könyv reumás láz fejezetének leírója, heveny ízületi gyulladás esetén nem ajánlotta a Bier-féle strangulációs lokálkezelést, Babitsnál már a felvétel utáni napon alkalmazták a jobb kézre és az azonos oldali alszáron. Liebermann tanár ajánlotta a tonsillec elvégzését, de (sajnos) ez sem történt meg. Nem csodálható, hogy a reumás láz rövidesen recidivált, komoly kardiális szövődménnyel.

A kor kiváló kardiológusa, Schill Imre később azt írta Förster Gyulának:

> „Babits Mihály szerkesztő urat myocarditisével sokáig észleltem. Ez eleinte Wenkebach-periódusokat mutató vezetési zavarban nyilvánult meg, később már klinice nem észlelhetők az átvezetési idő meghosszabbodásában. Mivelhogy ezen idő teljesen normálissá válását még nem volt alkalmam észlelni, mozgás tekintetében igen nagy óvatosságot ajánlok. Amennyiben időnként klinice kimutatható zavar mutatkoznék, fekvést és a nála már bevezetett digitális kezelés újból való elkezdését ajánlom, megjegyezve, hogy a digitalis mellé strychnint is kapott. Különben nephrolithiasisos görcsrohamai vannak időnkint, melyek csak morphium- vagy hasonló készítmény adására szűnnek. Kiváló tisztelettel kész híve: Dr. Schill.”

Figyeljük a dátumot: 1934. november 2. A kitűnő diagnoszta még semmi utalást nem tesz a stridoros légzésre. S mi történik a következő hónapban! A rádió irodalmi osztályának vezetője előadásra kérte fel a költőt, és a stúdió falai között már a laikusoknak is feltűnik különös küszködése a levegőért, amely lámpalázzal nem magyarázható. 1935. január 2-án ismét a stúdió vendége, ekkor már valósággal zihálja Iliászról a mondanivalóját. Fáradtság, nikotinos hörghurut, bent fullasztó, kint hasító levegő – vélte féltő felesége, Török Sophie. Ám a fulladás néhány napos pihenő után sem szűnt meg, így az ok tisztázása végett január 10-én elmentek Schill tanárhoz a János-szanatóriumba, aki a tőle megszokott alapossággal megvizsgálta, s a légzés jellege, valamint az eosinophilia alapján asztmának minősítette.

Schill Imre a legjobb tudása és lelkiismerete szerint járt el, noha a meglepetési faktornak a legjobb diagnoszta is ki van téve. Zavarta az összképet, hogy kiújultak vesebántalmai, ezek kezelésére április 18. és május 14. között a Révész-szanatóriumban feküdt. 1935 nyarát részben pihenés, részben levegőváltozás miatt az esztergomi nyaralójukban töltötte, a levegődeficit azonban változatlan maradt. Szeptember 19-én ismét felkeresték Schill Imrét, aki ekkor már sejtette a baj okát, ezért a zsidókórházba, gégészeti konzíliumra küldte. Pollatschek Elemér vizsgálta meg, aki kitűnő laringológus hírében állt – a felső légutak diagnosztikája és gyógytana tárgyköréből szerzett magántanári képesítést –, a gégetükör azonban semmi különöset nem mutatott, így maradt Schill tanár diagnózisa, amely a költő mellett őt nyugtatta meg a legkevésbé. 1936. május 27. és június 2. között Babits a János-szanatóriumban feküdt, feje fölött a diagnosztikai bizonytalanság Damoklész kardja. Schill sürgetésére 1937 tavaszán a zsidókórházban ismét tüzetes gégészeti vizsgálatot végeztek, megnézte a kor legkiválóbb sebésze, Winternitz Arnold, az ő javaslatára Lénárt Zoltán, s április közepén már egyértelműen nyilvánvaló volt, hogy a nehéz légzést gégeszűkület, a gégeszűkületet daganat okozza.

A kórkép riasztó, a biztos fulladástól csak palliatív műtéttel lehet megszabadítani. A daganat hírére a legjobb irodalmárok torkát az aggodalom szorongatta: mi lesz velük Babits nélkül?! Lénárt és Winternitz műtétet javasló véleményéhez csatlakozott Förster Gyula, Schill Imre, Laub László, végül, de nem utolsósorban a belgyógyászok Babitsa: Korányi Sándor. Az orvosok részéről kételynek többé nem volt helye, hangsúlyozták, hogy az idő ezúttal ellenükre dolgozik. 1937 nyarát a nagybeteg költő zugligeti meditációban töltötte, ekkor született egyik legcsodálatosabb verse, a *'Balázsolás'*. Felkészült, hogy miként Szent Balázsét, az ő torkát is késsel fogják „nyiszálni", de arra is, „hogy nem is olyan nagy dolog a halál". Megnyugodott, most már csak megfelelő operatőrt kellett keresni. A dunántúli születésű Klopstock Róbert, a híres mellkassebész, Sauerbruch tanítványa, Rudolf Nissen professzort ajánlotta, a berlini mester egykori jobbkezét, akit – Sárközi György szavaival – „a barátok Konstantinápolyból

hívták az operációs asztalhoz". Nissen személyében a legjobb hazai szakorvosok is megbíztak, tudták, mit és hogyan tud – ő elvállalta és tudta, mire vállalkozik. Következett a műtét előkészítése és kivitelezése. A zsidókórházban megröntgenezték, a János-szanatóriumban EKG-vizsgálatot végeztek, 1938. február 8-án a reggeli konzílium tagjai: Nissen, Winternitz, Schill és Laub. A nem könnyű operáció február 10-én délelőtt 9 órakor kezdődött a Park-szanatóriumban, helyi érzéstelenítéssel kb. másfél óráig tartott.

Nissen bravúros beavatkozással eltávolította a trachea felső részére tapadó térszűkítő képletet, és a szegycsont felső peremének magasságában kanül behelyezésére alkalmas ablakot képezett a légcső frontális porcfalán. A nagy sebész a nagy költőnek rajzban magyarázta meg a műtét milyenségét, az ábra Babits beszélgetőfüzetei első kötetében található. A költő kanülön át levegőhöz jutott, tisztelői is fellélegeztek. Április 7-én hagyta el a Park-szanatóriumot, közben Nissen javaslatára március 8-án elkezdték a röntgenbesugárzást. A dozírozás rekonstrukciója, a szövettani lelet másolatának megszerzése, a daganat hisztológiai tisztázása, a kiindulás valószínűsítése döntően Gyenes György onkológus professzor érdeme, aki *'Adatok Babits Mihály betegségéhez'* címmel szakszerűen írta meg kutatásainak eredményét.[62]

Nissen a besugárzást eredetileg a stockholmi Karolinska Intézetben, vagy a párizsi Curie alapítvány laboratóriumában akarta végeztetni. Basch Lóránt, a kórtörténet leírója szerint, ekkor Bársony Tivadar az általa készített „trachea átvilágítás és felvétel" (Pesti Izraelita Hitközség Kórházainak Központi Röntgenintézete) kíséretében – konzílium céljából – szövettani metszeteket is küldött a svéd fővárosba, ahol nem kisebb szaktekintélyek tekintették meg, mint Elis Berven és Forssel professzor. A daganat sugárérzékenységének megítélésében tévedtek, de ez a szomorú tényeken mit sem változtatott. Tény viszont, hogy megmaradtak a szövettani metszetek, aminek jelentőségét nem kell külön hangsúlyoznunk. A kórtörténet (német változatban), valamint az említett trachea-felvétel még 1938-ban visszakerült a szakadék szélén álló Magyarországra, de Bervennek Basch Lóránthoz írt kísérőlevele nem tesz említést a szövettani metszetekről.

A hisztológiai lelet hiánya késztette Gyenes professzort, hogy 1980-ban levéllel forduljon Elis Berven utódjához, J. Einhorn igazgatóhoz. A levélváltás alig remélt meglepetést szerzett. Előkerültek a szövettani metszetek, amelyekről Einhorn professzor docense, C. Silferwärd készséggel készíttetett mikrofelvételeket és azt szakvéleményével együtt elküldte magyar

---

[62] Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. In: Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. PIM – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. pp. 293–298.

kollégájának. A svédek példás rendszeretetének és Gyenes György professzor nyomra vezető ügybuzgalmának köszönhetően birtokában vagyunk a kórkép „hiányzó láncszemének”.

Visszatérve a palliatív sugárkezelésre, Nissen professzor még rádiumtubusokat is akart küldeni, bár a budapesti Röntgen és Rádiumintézet ekkor már rendelkezett a megfelelő felszereléssel. Czunft Vilmos igazgató és Révész Vidor főorvos a költőt a kor követelményeinek megfelelően előbb röntgen-, majd rádiumkezelésben részesítette. Ez, noha a daganat nem bizonyult sugárérzékenynek, a gyors progressziót, az esetleges áttéteket mégis hátráltatta. Sajnos, 1940 őszén a daganat a nyelőcsőt annyira komprimálta, hogy a kontrasztanyag alig mutatott lument, így gyomorsipoly képzése vált szükségessé a pépes táplálás céljából. Haláláig ezen át táplálták a *'Jónás könyve'* költőjét.

A szakszerű sugárkezelés után még volt ereje lemenni Itáliába, hogy átvegye a Dante-fordításért járó San Remo-díjat, de – mint Bíró Imre dr. tanulmányából kitűnik – az út nagyon megviselte. 1941 tavaszán többször feküdt az esztergomi városi kórházban, ahol állandó orvosi segítségre szorult.

*

A nagy költő viszonylag rövid életének utolsó tavaszán, 1941. április 10-én gépkocsin érkezett az általa annyira szeretett „szent és gyámoltalan városba”. Baljós jelentőségű, hogy pont e napon indultak el a magyar csapatok Jugoszlávia ellen, s ezzel elkezdődtek a fővárosban az egyre gyakoribb légiriadók, bombázások. Másrészt az esztergomi Előhegyen lévő nyári lakhely viszonylagos alkotói nyugalmat jelentett a gyakori látogatásoknak kitett „különös hírmondónak”. Akkor már három éve túl volt az életmentő gégeműtéten, kétszer is elvesztette hangját és csak a beszélgetőfüzetei, a papírcsíkokra írott közlései révén tartott kapcsolatot a környezetével. Fél esztendeje pedig gyomorszondán át táplálkozott, így még inkább vágyott a nyugalomra, a magányra, amelyet a nyüzsgő főváros nem biztosíthatott neki. Noha több nyáron gyengélkedett az árnyas kerti verandán, addig nem alakult ki szélesebb körű kapcsolat az esztergomi orvosokkal.

Az 1941. április 10-től augusztus 3-ig tartó hónapokban ezt sajnos bőven „pótolhatta”, bár a helyi Vaszary Kolos Kórháznak csak két alkalommal volt rövid ideig lakója. Szerencsére mindkét „Fejlap” megmaradt. A feleség, Török Sophie eddig ki nem adott kézírásos naplójából tudjuk, hogy április 10-én Babits a városba érkezve olyan rosszul lett, hogy egyenesen a kórházba kellett szállítani. Egyetlen ismerős doktora a gégész Kiss Ernő volt, aki két évvel korábban, direkt a költőre való tekintettel bejárt a Rókusba, hogy Laub László főorvostól a

minél kíméletesebb kanülcserét elsajátíthassa. E műveletre most is sor került. A gépkocsirázás okozta vesegörcseire Domopon injekciót kapott. Mivel külön urológusa a kórháznak akkor még nem volt, a katéterezést és altatást mindig a leghamarabb elérhető orvos végezte. Az apácanővérek férfiak esetében erre nem vállalkoztak. Örök rejtély marad, hogy a mindvégig vesekő kórismével kezelt költőt a fővárosban soha nem mutatták meg az akkori Európa egyik legjobb vesesebészének, Illyés Géza professzornak. Az esztergomi háromnapos ápolás után az illusztris beteget „Observatio" diagnózissal az otthonába engedték. A városban lévő gyakorló orvosok közül a kapcsolatot először Berényi Zsigmond tisztiorvossal vették fel, aki hivatalnoki teendői mellett „hivatalos" gyógyító feladatot is ellátott, csak nem a Simor Szanatóriumban, ahogy arra Belia György tévesen utal.[63]

Az esztergomi gyógyintézet akkor „Sz. kir. város egyesített Kolos és Simor Közkórháza" néven szerepelt, orvosi ellátását saját alkalmazottai biztosították. Berényi főorvos pedig nem szerepel a korabeli névjegyzék szerint az egyesített kórház keretében. Igaz viszont, amit Babits jegyzett le róla: „Ez a Berényi itt zsidó származása dacára vármegyei tiszti főorvos, és annyira szeretik, hogy megtartották".[64] Az 1942-es címtár szerint még a „kivételezettek" között szerepelt, de sajnos a vészkorszakot nem élte túl.

Kegyetlen sorsa kétszer ítélte teljes némaságra: 1938. február 10-től március közepéig, majd 1940. október 12-től december 16-ig. Főleg ezekből az időkből valók a papírcsíkokra jegyzett *'Beszélgetőfüzetei'*, amelyeket Belia György két vaskos kötetbe osztott, és 1980-ban jelent meg.[65] Az 1938-as évi kötet közel hétszáz oldalnyi, az 1940/41-es (mivel az ujjhegyével elzárt kanül segítségével való suttogás is fárasztotta) több mint 400 oldalt tesz ki, kolumna szélességű szedéssel. Aki olvassa, a halhatatlan szellem és a halandó test párharcának páratlan irodalmi dokumentumát csodálja.

A költőnek ekkor nem a nyelési, hanem a vizelési nehézségek jelentették a legfőbb gondot. Schill tanár javaslatára morfium helyett az atropinmentes Domopon injekciót kapta. Kisebb fájdalom esetén megtette a Steralgin injekció is, mindezek beadására a feleséget már kiképezték. Az amidazophen tartalmú Ditonal kúp szintén kéznél volt, a beteg költő saját magának helyezte fel. Hazaszállítása után másnap felhívták Berényi doktort, aki sikeresen megkatéterezte, majd morfinmentes fájdalomcsillapítókkal látta el. Schill tanár minden

---

63 Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp, 1980. Szépirodalmi. p. 288.

64 Uo. p. 229.

65 Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 1–2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp, 1980. Szépirodalmi. 689, 479 p.

valószínűség szerint erről már értesítette. Az eredmény nem maradt el, elég volt a költő szövegét telefonba olvasni: „semmi komoly fájás nincs, csak az ami akkor is volt, mielőtt a délutáni jött. Ez a fájás talán az inger mostani formája. Az én érzésem, hogy felesleges volna feljönni, csak megnyugtatásul hívjuk fel". Az volt a költő kívánsága, mielőtt fájdalomcsillapító injekciót kapna, beszéljék meg telefonon Berényi doktorral. Az atropinmentes morfium, a steralgin, codein és egyéb alkaloidák nemcsak hólyagürítési, de székelési nehézségeket is okoztak, ezt először ricinusolaj adagolásával próbálták megelőzni, sikertelenség esetén beöntések váltak szükségessé. A katéterezéshez hasonlóan idegenkedett tőle. Ezt a kórházból feljáró Misi ápoló, azaz Tingyela Mihály végezte a legtöbbször. Majd április 29-én belázasodott. Ekkor újra kereste a telefonkapcsolatot Schill tanárral, aki különben mind az esztergomi utat, mind a morfiumkészítmények adátás egyaránt ellenezte. Hasonló véleményen volt Förster Gyula, a János Szanatórium belgyógyásza, Schill barátja és állandó kardiológiai konzultánsa. A költő a lázra Ultraseptylt szedett, ami akkor nagyon újszerű terápia volt. A hatás nem maradt el, másnap már a hőmérséklet normalizálódott. Nincs jelezve, mennyit szedett és milyen formában! Utána spontán tudott a kacsába vizelni, még humorizálni is támadt kedve, amikor e két sort papírra vetette: „Léda a hattyúval / Mari a kacsával…" Mari volt az egyik házi ápolója. Berényin kívül főleg Kiss Ernő járt fel hozzájuk, aki gégekanül-csere mellett jégkockákkal is ellátta a beteget, de szükség esetén a katétert is ügyesen felhelyezte. Kézügyességét még e sorok írója is tapasztalta, amikor a manduláitól megszabadította.

Kanülcsere, vesekőroham miatti morfininjekciók, katéterezés, megannyi válogatott gyötrelem. „Már csak a szeme élt" – emlékezik vissza két esztergomi ápolója: Gabi nővér és Misi beteghordozó, akinek nevével Babits beszélgetőfüzeteiben gyakran találkozunk.

A költő-szerkesztőt nemcsak testi bajok gyötörték, tartott a fővárosiak „szemrehányásától", ezért kérte feleségét, ne hívja fel Schillt „mert erőszakoskodni fog, hogy azonnal menjünk vissza Pestre, a Jánosba, a vizsgálatokat megcsinálni. Ő biztosan szökevénynek tekint".[66] Természetesen nem nehezteltek rá, csak féltették. A János Szanatórium Budán, a Városmajor utcában volt, a belgyógyászatot Förster Gyula vezette. Kitűnő felszereltségükre jellemző volt, hogy az EKG-vizsgálatot még a nagyműtét előtt is ott végezték. Amióta Babitsék a pesti Reviczky utcából átköltöztek Budára, az Attila utcába, már csak a könnyebb megközelíthetőség kedvéért is főleg a jobb parti szanatóriumokat (János, Siesta, Révész, Svábhegyi) vették igénybe.

66 Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 2. köt. p. 314.

Visszatérve Esztergomba, május első hetében felvetődött, hogy Berényi mellett fel kellene venni a kapcsolatot a helyi kórház belgyógyászával, Rajner János főorvossal is. A költő ezt így indokolta: „De ha valamikor pár napra le kell menni a kórházba ami előfordulhat, nyilván Rainer (sic!) fog kezelni, s örülni fogok, hogy B-n kívül más is lát".[67] Közben a katéterezés okozta hólyaghurutra Cystural tablettát szedett, amely vörösre festette a vizeletet. Fájdalomcsillapításra kipróbálták a Karil és Novalgin tablettákat, mérsékelt eredménnyel. A vizelési inger csökkentésére a Steralgin injekció bizonyult jónak, de a szájszárazság miatt állandó szomjúság gyötörte, a folyadék viszont újra feltöltötte a hólyagot. Éjjelre rendszerint Domopont kapott, a hatásával elégedett volt. Május 9-én, tisztázatlan okokból a költő nagyon kifakadt Berényi főorvos ellen: „Van más orvos is ezen a vén hülyén kívül, ő rontott el, semmihez sem ért". Majd megenyhülve így folytatta: „igazságtalan vagyok a sok fájdalom között, de nem akarok annyira igazságos se lenni, hogy föláldozzam magam a Berényi iránti udvariasságnak… Nem azért akarok kórházba menni, mintha Berényivel nem volnék megelégedve, hanem mert közel van a teljes felszerelésű kórház". Kétségtelen a Kolos az Előhegy lábánál, közvetlenül a levezető út mellett fekszik, minőségét már kipróbálta. Azt sem tartjuk valószínűnek, hogy Berényi főorvos megpróbálta volna erről lebeszélni. Mindez a beteg rendkívül érzékeny lelkiállapotával magyarázható. Rajner főorvos fel akart érte menni, de azt is fölöslegesnek tartották:

> „A kórházban úgyis megvizsgál. S nem eshetne rosszul Berényinek? Ha a kórházban vizsgál, az hivatalos kórházi ügy: ez meg esetleg nem hathat Berényire úgy, hogy bizalmatlanság vele szemben? Nem kellene-e szólni esetleg Berényinek s megmondani, hogy holnap lemegyek a kórházba: s Rainer följön értem?"

Tehát a Berényi elleni kifakadás szerencsére csak papíron maradt. Az viszont naivság volt, mintha „majd Rainer csak megadja a diagnosist a kórházi vizsgálat alapján, s aztán Berényi kezel tovább" – ahogy a költő elképzelte. Rajner főorvos szívesen látogatta és kezelte betegeit háznál, másrészt akkor még mások voltak az írott és íratlan szabályok. Majd így folytatódik: „Nincs semmi baj ha Berényi értesül lépéseimről. Berényi nem kezelhet a kórházban, és ezt nem is igényli". Ami a kinti tényked̄ését illeti: „Berényi különben ezt úgyis megteszi, akkor is ha rosszban van Rainerrel, mert ez orvosi szokás és kötelesség". Ez így van elsősorban

---

67 Uo. p. 319.

elsősegélynyújtásnál, sürgősségi ellátásoknál, de tartós kezelésnél már aligha. Ott már az orvosi rátartiság szintén szerepet játszik.

Az aggódó látogatóktól a költő Esztergomban sem tudott elrejtőzni. Május 18-án Schill tanár lejött Esztergomba, de konzultálni már csak Berényi főorvossal tudott, aki a továbbiakban nem volt a kezelőorvosa. Másnap, azaz május 19-én Babits befeküdt az általa kezelésre alkalmasnak tartott helyi gyógyintézetbe. Szavai szerint: „ez nagyon kellemes és modernül felszerelt kórház. A szoba éppoly szép, kedves és kényelmes volt, mint akármelyik szanatórium. Vaszary Kolos alapította”.[68]

Széklete csak beöntéssel volt. Meditálása a következő:

> „Mért kerülendők a morfium és rokonai? Azóta rájöttem, hogy a vizeletre tényleg csak az atropinos készítmény van rossz hatással, a domopon pl. nem.”

Lényegében Schill tanár véleményét tükrözi, a saját tapasztalatai alapján. Ez alkalommal is az esztergomi sebészetre került, mert ott volt hely. Egyben a kórházigazgató Eggenhofer Béla sebész főorvos betege lett. Az 1951. június 3-i dátumú fejlapon, osztályvezető főorvos helyettesi minőségben a „Penkoff” név olvasható, azé a Penkov Iváné, aki sebészi pályafutását Esztergomban kezdte, majd veszprémi főorvosként fejezte be. A költő a leromlott állapota miatt roborálásra szorult, vitaminokat kapott, a beszélgetőfüzet szerint „a Vitapricot Szent-Györgyi Albert nevével hirdetik”.[69] A Nobel-díjas tudóssal Török Sophie személyesen is megismerkedett, róla elragadtatással beszélt. Neuralgiás jellegűnek tartott panaszokra a beteg enterosolvens nátrium-szalicilát tablettákat kapott.

E kúrával kapcsolatban felmerült egy orvos neve, akinek kilétét részben sikerült tisztázni. Antalóczy doktorról van szó, 1941 májusában. A keresztnév sehol nincs kiírva, de Belia jegyzékében Zoltán szerepel. A kiváló kardiológus nem lehetett, ő ezt levélben is megerősítette. Már csak azért sem, mert Babits halála évében kezdte az egyetemi tanulmányait. Az esztergomi Vaszary Kolos Kórház orvosgyakornokok törzskönyvében olvasható egy Antalóczy Sándor, aki 1915-ben született és 1941-ben végzett. Tehát Babits Mihályt „cselédkönyvesként” kezelte, erre történik is utalás. Az 1942-es kamarai névjegyzékben (sem a későbbiekben) már nem található. Valószínűleg őt is a háborúban eltűntek listáján kellene keresnünk, ha volna ilyen megbízható kimutatás.

---

68 Uo. p. 352.
69 Uo. p. 370.

A második kórházi tartózkodás után, ahogy azt várni lehetett, Berényi doktor látogatásai elmaradtak, Rajner főorvos lépett a helyébe. Ez megint csak érthető, jobb, ha egy kézben összpontosul a kezelés, ami nem zárja ki a szakorvosi konzultációkat. Török Sophie szerint a beszélgetőfüzetekben lévő Babits-szöveget Centula nővér olvasta Rajner főorvos telefonjába:

> „Kedves Főorvos úr, nagyon rosszul vagyok. Tegnapelőtt este óta nem volt vizeletem, irtózatosan feszít, mit lehetne csinálni, hogy megkönnyebbüljek? A katéter, attól félek, megint nem sikerülne, mint ahogy a kórházban sem sikerült. Próbáljak talán venni azokból a belladonnás kúpokból, amiket Antalóczy doktor úr hozott akkor? S mikor és hol hívhatnám föl leghamarabb a főorvos urat, hogy beszámoljak az eredményről? A másik kérdésem: nagyon szomjas vagyok, ihatom? Nem teszi a feszültséget még nagyobbá, még kínosabbá? Attól félek, hogy a tegnap a vesekő elzárta a kivezető utat, lehet ezen segíteni?”.[70]

A *’Beszélgetőfüzetek’* említ egy névtelen esztergomi papköltőt, aki Mécs László levelét „csempészte be” a kórházba. A reverendás poéta Városi István volt, aki hosszú ideig látta el a Kolos-kórház lelki gondozását.

Babits pszichésen is szenvedett, feszülést érzett továbbra is, pedig a vizelete észrevétlen elfolyt. Rajner főorvos állandó katétert akart felhelyezni, de a költő ezt ellenezte. A tapasztalt belgyógyásznak nem volt szerencséje ezzel a manuális művelettel. Nem jött létre a Schill-Rajner konzílium sem. A költő a fájdalomcsillapítók mámorában is elég tisztán ítélte meg alhasi fájdalmainak összetett eredetét. Okai: a már korábban kimutatott vesekövek kisugárzása, a katéterezések okozta hólyagbántalom, a gyomorsipoly, amelyből a szonda gyakran kicsúszik, a körötte való kisebesedés, a vizelet- és székrekedés, a merev kényszerfekvés. Egyedül a csontáttétekre nem gondolhatott. A Rajner főorvos által feltüntetett lumbágó csak „fedődiagnózis”, ezzel többé-kevésbé mindnyájan tisztában voltak. A beteg nyugodtan konstatálhatta, nála kábítószer-megszokásról nincsen szó, mert fájdalomszünetben nem hiányzik az injekció.

A június 3-i fejlapon a feltüntetett kórisme: Cc. laryngi. Neuralgia. A kórházi dokumentumról derült ki, hogy a költő semminemű biztosító intézetnek nem tagja, ezért javasolta Rajner főorvos Török Sophie-nak, szükség esetén béreljen inkább szobát a Simor utcai

---

70 Uo. pp. 404–405.

Legényegyletben, mert „nem kerül többe a feljáró orvos, mint a szoba”, ami fordítva is igaz. Az orvosnak viszont a megközelítés egyszerűbb.

A panaszok változatlanok, amiről így számolt be:

„...vizelési nehézség akkor támadt, amikor az első két morfiumos injekciót kaptam, s annak tulajdonítottuk. Akkor nem is kaptam több morfiumot, de a hólyag nem jött rendbe, csak nagyon lassan: ciszturált kellett szednem. A javulás – körülbelül akkor lett teljes – azonban lassan mégis előrehaladt, s mikor a rendszeres domopon-injekciókat kezdtem kapni, s javulás folytatódott s egészen teljessé vált. (Úgy hogy kizártuk akkor azt a gondolatot, hogy a dolgot a morfium okozhatta volna, inkább atropinra gondoltunk, amely az első két oltásban szerepelt.) A domopont tovább is szedtem, a vizelettel sokáig semmi baj nem volt: csak a napokban állt be újból a nehézség, de akkor alaposan, hogy egyáltalán semmi vizelet nem jött, a hólyag veszedelmesen feszült, nagy fájdalmaim és görcseim voltak, végreis katéterhez kellett folyamodni, s azóta csak katéterrel sikerült”[71] – írta Schill tanár úrnak július 6-án, de ne keressünk benne logikát, mert ahogy ő maga megállapította: „a beteg embernek megvan a maga pszichológiája”.

Minden erőfeszítés ellenére júliusban az állapota rohamosan romlott. Hozzátartozói, ápolói szinte kimerültek. Ismét felmerült a legényegyleti szoba, de az semmit nem oldott volna meg. Basch Lóránt és Schill tanár egyre inkább szorgalmazták a fővárosba való visszaszállítást. Egyetlen ember ellenezte, maga a beteg. „Én szívesebben itt maradnék Esztergomban” – írta, de augusztus 3-ára már teljesen magatehetetlenné vált és öntudatlan állapotban, mentővel szállították régi helyére, a budai Siesta Szanatóriumba, ahol másnap befejezte a hihetetlen szenvedésekkel járó földi pályafutását.

Halálát nyilván a daganattal járó cachexia, fájdalmait főleg a csontbeli áttétek okozhatták, de nem kis mértékben járultak hozzá belgyógyászati bajai is. Hogy a betegségei alatt hányszor lázasodott be, milyen szövődmények gyötörhették (pl. a nem éppen steril katéterezés következtében), kórlapok híján csak sejthetjük. Mert nem került be a szemérmes ember beszélgetőfüzeteibe. A korántsem teljes, vázlatosan ismertetett szenvedéseit sztoikus nyugalommal tűrte.

„Ím, a nagy lélek válasza a létre
s a művészé, hogy megérte
poklot szenvednie”.

---

71 Uo. p. 413.

A fenti sorokat Illyés Gyula írta Bartók zenéjéről, de ugyanúgy érvényesek Babits Mihályra. Egy barbár kor megváltójára.

A beteg Babits utolsó hetei Esztergomban

A nagy költő viszonylag rövid életének utolsó tavaszán, 1941. április 10-én gépkocsin érkezett az általa annyira szeretett „szent és gyámolatlan városba”.

Baljós jelentőségű, hogy pont e napon indultak el a magyar csapatok Jugoszlávia ellen, s ezzel elkezdődtek a fővárosban az egyre gyakoribb légiriadók, bombázások. Másrészt az esztergomi Előhegyen lévő nyári lakhely viszonylagos alkotói nyugalmat jelentett a gyakori látogatásoknak kitett „különös hírmondónak”. Akkor már három éve túl volt az életmentő gégeműtéten, kétszer is elvesztette hangját és csak a beszélgetőfüzetei, a papírcsíkokra írott közlései révén tartott kapcsolatot a környezetével.[72] Fél esztendeje pedig gyomorszondán át táplálkozott, így még inkább vágyott a nyugalomra, a magányra, amelyet a nyüzsgő főváros nem biztosíthatott neki.

Noha több nyáron gyengélkedett az árnyas kerti verandán, addig nem alakult ki szélesebb körű kapcsolat az esztergomi orvosokkal.

Az 1941. április 10-től augusztus 3-ig tartó hónapokban ezt sajnos bőven „pótolhatta”, bár a helyi Vaszary Kolos Kórháznak csak két alkalommal volt rövid ideig lakója. Szerencsére mindkét „Fejlap” megmaradt, amelyet elsőként jelen sorok szerzője közölt.

A feleség, Török Sophie naplójából tudjuk,[73] hogy április 10-én a városba érkezve olyan rosszul lett, hogy egyenesen a kórházba kellett szállítani. Egyetlen ismerős doktora a gégész Kiss Ernő volt, aki két évvel korábban, direkt a költőre való tekintettel bejárt a Rókusba, hogy Laub László főorvostól a minél kíméletesebb kanülcserét elsajátíthassa. E műveletre most is sor került. A gépkocsirázás okozta vesegörcseire Domopon injekciót kapott. Mivel külön urológusa a kórháznak akkor még nem létezett, a katéterezést és altatást mindig a leghamarabb elérhető orvos végezte. Az apácanővérek férfiak esetében erre nem vállalkoztak. Örök rejtély marad, hogy a mindvégig vesekő kórismével kezelt költőt a fővárosban soha nem mutatták meg az akkori Európa egyik legjobb vesesebészének, Illyés Géza professzornak. Az esztergomi háromnapos ápolás után az illusztris beteget „Observatio” diagnózissal az otthonába engedték.

---

[72] Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 1–2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. 689, 479 p. (A továbbiakban: Beszélgetőfüzetek)

[73] Török Sophie naptárai, 1921–1941 . Szerk., a szöveget gond., jegyz. és bev.: Papp Zoltán János. 1–2. köt. Bp., 2010. Argumentum. 1064 p. *(– a szerk. megj.)*

A városban lévő gyakorló orvosok közül a kapcsolatot először Berényi Zsigmond tisztiorvossal vették fel, aki hivatalnoki teendői mellett „hivatalos" gyógyító feladatot is ellátott, csak nem a Simor Szanatóriumban, ahogy arra Belia György tévesen utal.[74]

Az esztergomi gyógyintézet akkor „Sz. kir. város egyesített Kolos és Simor Közkórháza" néven szerepelt, orvosi ellátását saját alkalmazottai biztosították. Berényi főorvos pedig nem szerepel a korabeli névjegyzék szerint az egyesített kórház keretében.[75]

Igaz viszont, amit Babits jegyzett le róla: „Ez a Berényi itt zsidó származása dacára vármegyei tiszti főorvos, és annyira szeretik, hogy megtartották".[76] Az 1942-es címtár szerint még a „kivételezettek" között szerepelt, de sajnos a vészkorszakot nem élte túl.

A költőnek ekkor nem a nyelési, hanem a vizelési nehézségek jelentették a legfőbb gondot. Schill tanár javaslatára morfium helyett az atropinmentes Domopon injekciót kapta. Kisebb fájdalom esetén megtette a Steralgin injekció is, mindezek beadására a feleségét már kiképezték. Az amidazophen tartalmú Ditonal kúp szintén kéznél volt, a beteg költő saját magának helyezte fel. Hazaszállítása után másnap felhívták Berényi doktort, aki sikeresen megkatéterezte, majd morfinmentes fájdalomcsillapítókkal látta el. Schill tanár minden valószínűség szerint erről már értesítette. Az eredmény nem maradt el, elég volt a költő szövegét telefonba olvasni: „semmi komoly fájás nincs, csak az ami akkor is volt, mielőtt a délutáni jött. Ez a fájás talán az inger mostani formája. Az én érzésem, hogy felesleges volna feljönni, csak megnyugtatásul hívjuk fel". Az volt a költő kívánsága, mielőtt fájdalomcsillapító injekciót kapna, beszéljék meg telefonon Berényi doktorral. Az atropin-mentes morfium, a steralgin, codein és egyéb alkaloidák nemcsak hólyagürítési, de székelési nehézségeket is okoztak, ezt először ricinusolaj adagolásával próbálták megelőzni, sikertelenség esetén beöntések váltak szükségessé. A katéterezéshez hasonlóan idegenkedett tőle. Ezt a kórházból feljáró Misi ápoló, azaz Tingyela Mihály végezte[77] a legtöbbször. Majd április 29-én belázasodott.

Ekkor újra kereste a telefonkapcsolatot Schill tanárral, aki különben mind az esztergomi utat, mind a morfiumkészítmények adását egyaránt ellenezte. Hasonló véleményen volt Förster Gyula, a János Szanatórium belgyógyásza, Schill barátja és állandó kardiológiai konzultánsa. A költő a lázra Ultraseptylt szedett, ami akkor nagyon újszerű terápia volt. A hatás nem maradt el, másnap már a hőmérséklet normalizálódott.

---

74 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 288.
75 Az Országos Orvosi Kamara Hivatalos Névjegyzéke. Bp., 1940. Madách. p. 212.
76 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 229.
77 Szállási Árpád: Babits esztergomi ápolói. = Új Tükör, 1981. No. 19. p. 45.

Nincs jelezve, mennyit szedett és milyen formában!

Utána spontán tudott a kacsába vizelni, még humorizálni is támadt kedve, amikor e két sort papírra vetette: „Léda a hattyúval / Mari a kacsával...” Mari volt az egyik házi ápolója. Berényin kívül főleg Kiss Ernő járt fel hozzájuk, aki gégekanülcsere mellett jégkockákkal is ellátta a beteget, de szükség esetén a katétert is ügyesen felhelyezte. Kézügyességét még e sorok írója is tapasztalta, amikor a manduláitól megszabadította.

A költő-szerkesztőt nemcsak testi bajok gyötörték, tartott a fővárosiak „szemrehányásától”, ezért kérte feleségét, ne hívja fel Schillt „mert erőszakoskodni fog, hogy azonnal menjünk vissza Pestre, a Jánosba, a vizsgálatokat megcsinálni. Ő biztosan szökevénynek tekint”.[78] Természetesen nem nehezteltek rá, csak féltették. A János Szanatórium Budán, a Városmajor utcában volt, a belgyógyászatot Förster Gyula vezette. Kitűnő felszereltségükre jellemző volt, hogy az EKG-vizsgálatot még a nagyműtét előtt is ott végezték.[79] Amióta Babitsék a pesti Reviczky utcából átköltöztek Budára, az Attila utcába, már csak a könnyebb megközelíthetőség kedvéért is főleg a jobb parti szanatóriumokat (János, Siesta, Révész, Svábhegyi) vették igénybe.

Visszatérve Esztergomba, május első hetében felvetődött, hogy Berényi mellett fel kellene venni a kapcsolatot a helyi kórház belgyógyászával, Rajner János főorvossal is. A költő ezt így indokolta: „De ha valamikor pár napra le kell menni a kórházba ami előfordulhat, nyilván Rainer (sic!) fog kezelni, s örülni fogok, hogy B-n kívül más is lát”.[80]

Közben a katéterezés okozta hólyaghurutra Cystural tablettát szedett, amely vörösre festette a vizeletet.

Fájdalomcsillapításra kipróbálták a Karil és Novalgin tablettákat, mérsékelt eredménnyel. A vizelési inger csökkentésére a Steralgin injekció bizonyult jónak, de a szájszárazság miatt állandó szomjúság gyötörte, a folyadék viszont újra feltöltötte a hólyagot. Éjjelre rendszerint Domopont kapott, a hatásával elégedett volt. Május 9-én, tisztázatlan okokból a költő nagyon kifakadt Berényi főorvos ellen: „Van más orvos is ezen a vén hülyén kívül, ő rontott el, semmihez sem ért”. Majd megenyhülve így folytatta: „igazságtalan vagyok a sok fájdalom között, de nem akarok annyira igazságos se lenni, hogy föláldozzam magam a Berényi iránti udvariasságnak... Nem azért akarok kórházba menni, mintha Berényivel nem volnék megelégedve, hanem mert közel van a teljes felszerelésű kórház”. Kétségtelen a Kolos az Előhegy lábánál, közvetlenül a levezető út mellett fekszik, minőségét már kipróbálta. Azt sem

78 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 314.
79 Magyarország Gyógyintézeteinek Évkönyve 1934. Bp., 1934. Pápai. p. 268.
80 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 319.

tartjuk valószínűnek, hogy Berényi főorvos megpróbálta volna erről lebeszélni. Mindez a beteg rendkívül érzékeny lelkiállapotával magyarázható. Rajner főorvos fel akart érte menni, de azt is fölöslegesnek tartották: „A kórházban úgyis megvizsgál. S nem eshetne rosszul Berényinek? Ha a kórházban vizsgál, az hivatalos kórházi ügy: ez meg esetleg nem hathat Berényire úgy, hogy bizalmatlanság vele szemben? Nem kellene-e szólni esetleg Berényinek s megmondani, hogy holnap lemegyek a kórházba: s Rainer följön értem?" Tehát a Berényi elleni kifakadás szerencsére csak papíron maradt. Az viszont naivság volt, mintha „majd Rainer csak megadja a diagnosist a kórházi vizsgálat alapján, s aztán Berényi kezel tovább" – ahogy a költő elképzelte. Rajner főorvos szívesen látogatta és kezelte betegeit háznál, másrészt akkor még másak voltak az írott és íratlan szabályok. Majd így folytatódik: „Nincs semmi baj ha Berényi értesül lépéseimről. Berényi nem kezelhet a kórházban, és ezt nem is igényli". Ami a kinti tényked̄ését illeti:

„Berényi különben ezt úgyis megteszi, akkor is ha rosszban van Rainerrel, mert ez orvosi szokás és kötelesség". Ez így van elsősorban elsősegélynyújtásnál, sürgősségi ellátásoknál, de tartós kezelésnél már aligha. Ott már az orvosi rátartiság szintén szerepet játszik.

Az aggódó látogatóktól a költő Esztergomban sem tudott elrejtőzni. Május 18-án Schill tanár lejött Esztergomba, de konzultálni már csak Berényi főorvossal tudott, aki a továbbiakban nem volt a kezelőorvosa. Másnap, azaz május 19-én Babits befeküdt az általa kezelésre alkalmasnak tartott helyi gyógyintézetbe. Szavai szerint: „ez nagyon kellemes és modernül felszerelt kórház. A szoba éppoly szép, kedves és kényelmes volt, mint akármelyik szanatórium. Vaszary Kolos alapította".[81]

Széklete csak beöntéssel volt. Meditálása a következő: „Mért kerülendők a morfium és rokonai? Azóta rájöttem, hogy a vizeletre tényleg csak az atropinos készítmény van rossz hatással, a domopon pl. nem." Lényegében Schill tanár véleményét tükrözi, a saját tapasztalatai alapján. Ez alkalommal is az esztergomi sebészetre került, mert ott volt hely. Egyben a kórházigazgató Eggenhofer Béla sebész főorvos betege lett. Az 1951. június 3-i dátumú fejlapon, osztályvezető főorvos helyettesi minőségben a „Penkoff" név olvasható, azé a Penkov Iváné, aki sebészi pályafutását Esztergomban kezdte, majd veszprémi főorvosként fejezte be.

A költő a leromlott állapota miatt roborálásra szorult, vitaminokat kapott, a beszélgetőfüzet szerint „a Vitapricot Szent-Györgyi Albert nevével hirdetik".[82] A Nobel-díjas tudóssal Török Sophie személyesen is megismerkedett, róla elragadtatással beszélt. Neuralgiás jellegűnek tartott panaszokra a beteg enterosolvens nátrium-szalicilát tablettákat kapott. E

81 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 352.
82 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 370.

kúrával kapcsolatban felmerült egy orvos neve, akinek kilétét részben sikerült tisztázni. Antalóczy doktorról van szó, 1941 májusában. A keresztnév sehol nincs kiírva, de Belia jegyzetében Zoltán szerepel. A kiváló kardiológus nem lehetett, ő ezt levélben is megerősítette. Már csak azért sem, mert Babits halála évében kezdte az egyetemi tanulmányait. Az esztergomi Vaszary Kolos Kórház orvosgyakornokok törzskönyvében olvasható egy Antalóczi Sándor, aki 1915-ben született és 1941-ben végzett. Tehát Babits Mihályt „cselédkönyvesként" kezelte, erre történik is utalás.

Az 1942-es kamarai névjegyzékben (sem a későbbiekben már nem található. Valószínűleg őt is a háborúban eltűntek listáján kellene keresnünk, ha volna ilyen megbízható kimutatás.

A második kórházi tartózkodás után, ahogy azt várni lehetett, Berényi doktor látogatásai elmaradtak, Rajner főorvos lépett a helyébe. Ez megint csak érthető, jobb, ha egy kézben összpontosul a kezelés, ami nem zárja ki a szakorvosi konzultációkat. Török Sophie szerint a beszélgetőfüzetekben lévő Babits-szöveget Centula nővér olvasta Rajner főorvos telefonjába:

> „Kedves Főorvos úr, nagyon rosszul vagyok. Tegnapelőtt este óta nem volt vizeletem, irtózatosan feszít, mit lehetne csinálni, hogy megkönnyebbüljek? A katéter, attól félek, megint nem sikerülne, mint ahogy a kórházban sem sikerült.
>
> Próbáljak talán venni azokból a belladonnás kúpokból, amiket Antalóczy doktor úr hozott akkor? S mikor és hol hívhatnám föl leghamarabb a főorvos urat, hogy beszámoljak az eredményről? A másik kérdésem: nagyon szomjas vagyok, ihatom? Nem teszi a feszültséget még nagyobbá, még kínosabbá?
>
> Attól félek, hogy a tegnap a vesekő elzárta a kivezető utat, lehet ezen segíteni?"[83]

A beszélgetőfüzetek említ egy névtelen esztergomi papköltőt, aki Mécs László levelét „csempészte be" a kórházba. A reverendás poéta Városi István volt, aki hosszú ideig látta el a Kolos-kórház lelki gondozását.

Babits pszichésen is szenvedett, feszülést érzett továbbra is, pedig a vizelete észrevétlen elfolyt. Rajner főorvos állandó katétert akart felhelyezni, de a költő ezt ellenezte. A tapasztalt belgyógyásznak nem volt szerencséje ezzel a manuális művelettel. Nem jött létre a Schill–Rajner konzílium sem. A költő a fájdalomcsillapítók mámorában is elég tisztán ítélte meg alhasi fájdalmainak összetett eredetét. Okai: a már korábban kimutatott vesekövek kisugárzása, a

---

83 Beszélgetőfüzetek 2. köt., pp. 404–405.

katéterezések okozta hólyagbántalom, a gyomorsipoly, amelyből a szonda gyakran kicsúszik, a körötte való kisebesedés, a vizelet- és székrekedés, a merev kényszerfekvés. Egyedül a csontáttétekre nem gondolhatott. A Rajner főorvos által feltüntetett lumbágó csak „fedődiagnózis", ezzel többé-kevésbé mindnyájan tisztában voltak. A beteg nyugodtan konstatálhatta, nála kábítószer-megszokásról nincsen szó, mert fájdalomszünetben nem hiányzik az injekció. A június 3-ai fejlapon a feltüntetett kórisme: Cc. laryngi. Neuralgia. A kórházi dokumentumról derült ki, hogy a költő semminemű biztosító intézetnek nem tagja, ezért javasolta Rajner főorvos Török Sophie-nek, szükség esetén béreljen inkább szobát a Simor utcai Legényegyletben, mert „nem kerül többe a feljáró orvos, mint a szoba", ami fordítva is igaz. Az orvosnak viszont a megközelítés egyszerűbb. A panaszok változatlanok, amiről így számolt be: „vizelési nehézség akkor támadt, amikor az első két morfiumos injekciót kaptam, s annak tulajdonítottuk. Akkor nem is kaptam több morfiumot, de a hólyag nem jött rendbe, csak nagyon lassan: ciszturált kellett szednem. A javulás – körülbelül akkor lett teljes – azonban lassan mégis előrehaladt, s mikor a rendszeres domopon-injekciókat kezdtem kapni, s javulás folytatódott s egészen teljessé vált. (Úgyhogy kizártuk akkor azt a gondolatot, hogy a dolgot a morfium okozhatta volna, inkább atropinra gondoltunk, amely az első két oltásban szerepelt.) A domopont tovább is szedtem, a vizelettel sokáig semmi baj nem volt: csak a napokban állt be újból a nehézség, de akkor alaposan, hogy egyáltalán semmi vizelet nem jött, a hólyag veszedelmesen feszült, nagy fájdalmaim és görcseim voltak, végre is katéterhez kellett folyamodni, s azóta csak katéterrel sikerült"[84] – írta Schill tanár úrnak július 6-án, de ne keressünk benne logikát, mert ahogy ő maga megállapította, „a beteg embernek megvan a maga pszichológiája".

Minden erőfeszítés ellenére júliusban az állapota rohamosan romlott. Hozzátartozói, ápolói szinte kimerültek. Ismét felmerült a legényegyleti szoba, de az semmit nem oldott volna meg. Basch Lóránd és Schill tanár egyre inkább szorgalmazták a fővárosba való visszaszállítását. Egyetlen ember ellenezte, maga a beteg. „Én szívesebben itt maradnék Esztergomban" – írta, de augusztus 3-ára már teljesen magatehetetlenné vált, és öntudatlan állapotban, mentővel szállították régi helyére, a budai Siesta Szanatóriumba, ahol másnap befejezte a hihetetlen szenvedésekkel járó földi pályafutását.

Halálát nyilván a daganattal járó cachexia, fájdalmait főleg a csontbeli áttétek okozhatták, de nem kis mértékben járultak hozzá belgyógyászati bajai is.

---

84 Beszélgetőfüzetek 2. köt., p. 413.

Utolsó ismert fényképéről, a „csak csont és bőr és fájdalom” poétája néz ránk, Mártsa Alajos esztergomi fotóművész készítette, halála előtt pár nappal.

Boncolásáról nem tudunk, pedig „teljes kórképet” csak akkor kaphattunk volna. Krisztusi szenvedéstörténetének csak kis része tükröződik remekműveiben. Az esztergomi „zárófejezet” fontos, de kevéssé ismert. Ezt kívántuk a lehetőség szerint pótolni.

Babits halálának ötvenedik évfordulója

A magyar történelem tragikus mementók láncolata. 1849 nyár derekán cári intervenció törte le Európa utolsó nemzeti felkelését, s legendába tűnt Petőfi Sándor, hogy lelkes amatőrök és számító szélhámosok kísérletével kísértete azóta is visszajárjon.

1919 végén az utódállamok koncra éhes fegyveresei egymás után szállták meg a Párciumtól a Csallóközig színmagyar peremvidékeket, midőn a forrongó fővárosban temetés temetést követett. Ady Endre, Csontváry és Eötvös Loránd neve jelzi a pótolhatatlan veszteséglistát.

1941 nyara újra vízválasztó évszak. Június végén egy kiszámíthatatlan ráció és kideríthetetlen provokáció következtében hadiállapot állott be hazánk és Szovjet-Oroszország között, s a józan ítéletűek már akkor látták, hogy Ady szavaival újra utat vesztettünk. Majd nemcsak utat, hanem háborút, területet, embereket, végül függetlenségünket is. Generációm tanúsíthatja, hogy a Kárpátok hágóinak átlépésével tűnt el tekintetünkből a területrevízió addigi eufóriája.

Miközben a harsány színű diktatúrák árnyékában haldokolt a humanizmus, agonizált a Leonardo, Bach és Goethe nevével fémjelzett európai szellem, az esztergomi Előhegyen utolsó napjait élte az ezt a szellemiséget képviselő Babits Mihály, Bartók mellett a legnagyobb magyaré, abban az időben. A Kolos Kórházból az utolsó napokig feljárt hozzá Gabi nővér, azaz Iványi Gabriella, Misi beteghordó, azaz Tingyela Mihály, a sebészetről a ma is élő Balogh Zoltán, hiszen a nagy költő fecskefészke a kórház fölötti Előhegy eresze alatt húzódott meg.

Az utolsó fényképe 1941. aug. 1-jén készült Esztergomban. Hozzá már hűtlen lettek a szavak – és fejéhez a hajszálak. A röntgensugarak megtették hatásukat, ha nem is a daganatsejtek visszafejlesztésében. (Illyés borbélyi félreértést említ a kopaszításnál, ám a képről látszik, hogy ilyen fokú epilálást Figaro aligha végezhetett, legfeljebb csak a maradékok eltávolításával.)

A fájdalmas pillantást és az örökkévaló pillanatot Martsa Alajos rögzítette celluloidra. Utolsó kéziratának kelte: Esztergom, 1941. aug. 2. morfinmámorban rótt kusza betűkkel: „még egy pár nap a haladék”.

A Sors szó szerint teljesítette kívánságát. Még aznap, tehát augusztus 2-án beszállították Budára, a Ráth György utca 5. szám alatti Siesta-szanatóriumba, s két nap múlva, 1941. augusztus 4-én hétfőn éjfél előtt öt vagy hat perccel halt meg a Ninive pusztulását jósló Jónás próféta írója. Utolsó óráit a leghűségesebb tanítvány-barát, Illyés Gyula örökítette meg a

rekordidő alatt kiadott „Babits Emlékkönyv” lapjain.

Tanulságosan érdekes, hogy nemcsak életét és életművét, hanem halála után még a temetését is manipulálták. Az exitus után három nappal, tehát augusztus 7-én csütörtökön helyezték örök nyugalomra a Kerepesi Temetőben. Tehát a főváros a legnagyobbaknak járó sírhellyel tisztelte meg. Pók Lajos azt írja az „Arcok és Vallomások” sorozatban, hogy a hivatalos Magyarország szinte észre sem veszi a nagy költő halálát. Bóka László pedig a tőle megszokott baloldali sandasággal (Révai kultúrkomisszárjaként nem keveset tett később a Babits-kultusz ellen) az Akadémiát marasztalja el. Pedig Babits ravatalánál a hivatalos Magyarország képviseletében Brisits Frigyes akadémikus mondott imát, és a szintén akadémikus Rédey Tivadar tartott a költőhöz méltó méltató beszédet.

Pók Lajos az említett Babits-könyvében csak a „Pesti Hirlap” néhány soros nekrológját említi, szándékosan megfeledkezik viszont az „Uj Vasámap” című nagyalakú hetilap egész oldalas beszámolójáról, valamint az egész oldalas fényképről, melyről kiderül(ne), hogy több ezren vettek részt a temetésen az iszonyatos augusztusi hőség ellenére. S hogy a manipulálás akaratlanul is még leleplezőbb legyen, az „Uj Írás” 1981. augusztusi száma (tehát 40. évfordulóra kiadott) közöl egy képet Babits temetéséről, melyen az emberek nagykabátban dideregnek. Augusztus 7-én!

Erről aztán kiderült, hogy a Juhász Gyula temetéséről készült fotót tették be (vajon véletlenül?) a Babitsé helyett. Ugyanis a pesti totálfelvétel, míg a szegedi csak egy kis szeletet rögzít. Tehát könnyebb a méreteit tetszés szerint (félre)magyarázni. Az ötvenedik évfordulón ezekre sem árt figyelmeztetni. Hogy minden méltatlan manipulálás szűnjék meg a Költő körül, akinek Radnóti szavaival: Nagysága példa. És magasság.

Egy sokat szenvedett nemzet ma is nehéz napjaiban.

Bibliográfiai forrás:

Babits Mihály bibliográfia. Összeáll.: Stauder Mária, Varga Katalin. Bp., 1998. Argumentum – Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézete. 809 p. (A Magyar Irodalmi Múzeum – Petőfi Irodalmi Múzeum – bibliográfiai füzetei. XX. századi magyar írók bibliográfiái)

Genealógiai adalék:

Gutai Miklós: A szekszárdi megyei kórház létrehozása és az intézet első orvosa: Babits Mihály dédapja. = Orvosi Hetilap 118 (1977) No. 41. pp. 2473–2476.

Babits Mihály betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

[Bródy Lili] ry-li: Kétórás gégeműtétet végeztek Babits Mihályon. = Magyarország 45 (1938) No. 33. p. 4. – *Nissen nyilatkozata.*

Ma délelőtt megoperálták Babits Mihályt. Nissen és Winternitz professzorok végezték a kitünően sikerült műtétet. = Az Est 29 (1938) No. 33. p. 11.

Illyés Gyula (szerk.): Babits emlékkönyv. A Babits-bibliográfiát összeáll.: Sárkány Oszkár. Bp., 1941. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. 311 p., [16] t.

Tarcsay Izabella: Babits Mihály személyisége a Rorschach-felvétel alapján. = Magyar Psychologiai Szemle 14 (1941) pp. 147–151. és klny.

Marék Antal: Babits és az orvos. = Magyarország 50 (5) (1943) No. 229. p. 4.

Basch Lóránt: Indulás az öregkorba. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára. = Jelenkor 3 (1960) No. 5. pp. 97–104. – *Móriczról is.*

Scheiber Sándor: Babits Mihály műtéte Nissen professzor emlékirataiban. = Élet és Irodalom 16 (1972) No. 16. p. 6.

Gál István: Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról. = Tolna megyei Népújság 25 (1975) No. 76. (márc. 30.) p. 8.

Szirmai Endre: Rádiumágyú alatt. A harmincöt éve halott Babits Mihály emlékének. = Vigilia, 1977. No. 8. p. 547.

Csukly László: Babits Mihály és Esztergom. Tatabánya, 1980. József Attila Megyei Könyvtár. 68 p., 8 t. (Komárom megyei honismereti kiskönyvtár 6.)

Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 93–96. (1981) pp. 193–200.

Szállási Árpád: Babits betegségei a tracheotomia előtt. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 36. pp. 2235–2239.

Kenéz János: Elhunyt R. Nissen. Aki Babits Mihályt operálta. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 46. pp. 2853–2858.

Szállási Árpád: Babits esztergomi ápolói. = Új Tükör, 1981. No. 19. p. 45.

Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. PIM – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. 420 p.

Bíró Imre: Babits Mihály szenvedései. = Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 48. pp. 2937–2939.

Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez.= Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 48. pp. 2942–2946.

Győry Aranka: A költő és betegsége. = Orvosi Hetilap 137 (1996) No. 40. pp. 2215–2216.

Gyenes György: Kosztolányi és Babits sugárkezelése. Szépirodalmi, életrajzi és egyéb emlékek. = Magyar Tudomány 43 (1998) No. 11. pp. 1354–1366.

Fogarassy Miklós: Babits a halálos ágyon. = Somogy 27 (1999) No. 5. pp. 466–471.

Németh Attila – Rihmer Zoltán – Harmati Lídia: Babits Mihály személyisége. = Új Dunatáj 8 (2003) No. 4. pp. 14–26.

„...kínok és álmok közt...”. Babitsról. Szerk.: Sipos Lajos. Bp., 2004. Akadémiai Kiadó. 323 p. (Babits könyvtár 7.) – *Szállási Árpád: Babits Mihály belgyógyászati kórtörténete c. tanulmányával.*

Közelítések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján. Szerk.: Nédli Balázs, Pienták Attila, Sipos Lajos. Szombathely, 2008. Savaria Univ. Press. 543 p. (Babits kiskönyvtár 4.)

Kosztolányi, az orvosok és a betegsége

A halhatatlan Kosztolányi Dezső a legderűsebb költőink közül való. Látszólag, legalábbis. Tegyük csak képzeletben a mindig huncutkásan mosolygó bohém fényképarcát Ady fejedelmien gőgös és komor, Babits riadtan vibráló, Juhász Gyula mélán merengő, vagy József Attila zsenitűző tekintete mellé – a különbözőség szembeötlő. Az sem lehet véletlen, hogy legnagyobb humoristánk, Karinthy Frigyes volt a legjobb barátja, vásott kölyökként pukkasztották olykor (akár villamoson is) a gyanútlan pesti polgárokat, tekintélytiszteletlenségért nem kellett a szomszédba menniük. Kancsal rímeket remekeltek, aligha létezett oly kacifántosan hangzó név, amelyet ne tudtak volna intarziás bravúrral egyetlen mondatba improvizálni. Gyakran játszották el a *'Szegedi vérmatiné'*-t, ahol képzeletben a közönség fölkoncolja mindkettőjüket, Kosztolányit a versekért, Karinthyt a humoros jelenetekért. Groteszk ötletüknek mindig nagy sikere volt. Sokszor bemutatták, hogyan fognak öregen és gügyén egymással társalogni a szenilitás végső határán. Sajnos, tévedtek. Alig múltak ötvenévesek, s örökre lezárult írói pályafutásuk.

Kosztolányi, akinél senkire nem illik jobban Buffon híres mondása, hogy „a stílus maga az ember", könnyed eleganciával tudta elbűvölni kortársait. Olyan ellenpólusú lángelméket is, mint Babits Mihályt vagy József Attilát. Csak orvos barátai és felesége tudták, hogy a kedvesen kihívó póz mögött mekkora szorongás, milyen hipochondria rejtőzik. Betegesen félt minden fertőzéstől, különösen a könnyű kalandok kínos következményeitől. Tegyük hozzá, ettől nem alaptalanul. Ám akkor is búj ta az orvosi lexikonokat, akár voltak panaszai, akár nem. Különösen unokaöccsét, az ideggyógyászt, Brenner József doktort (aki Csáth Géza néven már befutott novellaíró és zseniális zenekritikus volt), a Moravcsik-klinika különös reménységét gyötörte kérdéseivel és kétségeivel, de jutott belőle a Szent István Kórházban dolgozó Kosztolányi Árpádnak, s a Rókusban gyógyító Rajz Sándornak is. Felesége, Harmos Ilona 1912-ből azt írta: „Dide fertőzéstől fél, fél, hogy kezet fogott valamelyik vérbajos barátjával és úgy fertőződött". Érdekes, hogy mindig az extragenitális infectiótól félt, pedig hogy rajongott a kis szobalányokért. „Tudja, pontosan tudja, hogy ez a félelem esztelen és oktalan, de nem tud szabadulni félelmétől. Álmából ébredő orvos barátjának, öccsének egyetlen szavára megnyugszik" – jegyezte le az írónő feleség. Olykor egy Dosztojevszkij-hős pózában tetszeleg. „Azért kell bűnt elkövetni, hogy vezekelhessen. Mámor után jöjjön a csömör." *'A szegény kisgyermek panaszai'* (1910) egy gyermekien tisztalelkű felnőtt férfi gyönyörű költői

megnyilatkozásai voltak. A doktor bácsi itt még „áldott aranyember… Ő ír medicinát, keserűt, édest, sárgát, vagy lilát”, ő a „titkok tudója és csupa titok”.

Míg a halálos kór hatalmába nem kerítette, két orvos állott igazán közel Kosztolányihoz. Az egyik az unokaöccse, Csáth Géza volt, akivel összefűzte anyai ágon a Brenner–Decsy rokonság, s a narkómánia iránti fogékonyság. A morfinista Csáth Géza tragédiája ismeretes (a jelen kötetben külön is szólunk róla). Kosztolányi szerint még nem volt a végzetes szenvedély rabja, amikor az *’Ópium’* című híres novelláját írta, ám benne lappangott a mesterséges eufória iránti sóvárgás. A morfin viszont, akár a pupillákat, az író látóterét is beszűkíti, így „Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett”. A mámorban művészete csak hanyatlott. Így látta a költő unokaöccse végzetét, együttérzéssel, mentegetve, mintha csak érezte volna, hogy egyszer neki is szüksége lesz a fájdalomcsillapító oltásokra.

A másik kivételes orvos barátja Ferenczi Sándor volt, aki rendkívül vonzódott a művészetekhez és a művészekhez. Kosztolányitól tudjuk, hogy Krúdy Gyulát csodálta leginkább (pszichoanalitikus és esztétikai alapon egyaránt joggal), Ferenczi hívta fel a költő figyelmét D. H. Lawrence mélylélektani művészetére, az a Ferenczi, akinek nevét már korábban Freudé mellett emlegették, akinek köszönhetően Budapest a lélekelemzés egyik fővárosa lett, s úgy emlegették Bécs mellett, „mint valaha az ókorban Athént és Rómát”. Csodálta Freudot, aki talán az „utolsó világtörténelmi csalódást mérte az önhitt emberre, aki, miután Keplertől megtudja, hogy a naprendszernek nem a Föld a központja, s Darwintól, hogy teste az állatokéval rokon, Freudtól – mély döbbenetére és érthető felháborodására – arról volt kénytelen értesülni, hogy lelkét is könyörtelen törvények igazgatják”. Ferenczi vállalkozása a nemiség elméletéről Freud után is hősi merészségnek tetszik – írta róla Kosztolányi a nekrológjában. A pszichoanalízis Kosztolányi művészetére is erősen hatott – az *’Édes Anna*’ tanúskodik róla.

Az élet minden szépségét igazán élvezni tudó, atlétatermetű, másoktól a sikert sohasem irigylő sikerember valódi rablógazdálkodást folytatott kivételes tehetségével. Vers, novella, regény, tárca, kritika, műfordítás, nyelvművelés, irodalmunk képviselete külföld felé (PEN Club) szinte életeleme volt, miként a társaság, a társadalmi élet, amelynek varázslatos szereplője tudott lenni. Ehhez a felfokozott bioritmushoz szüksége volt vélt és valódi serkentőkre, így számolatlanul szívta a cigarettákat, vedelte a feketét, minél koncentráltabb koffeintartalommal, és (sajnos) korán megkóstolta a kokain mámorát. Hogyan is írta a játékos *’Csacsi rímek’* rendhagyó epigrammáiban?

„Csodálkozol a kokainistán,
s nem érted?
Gondolkozzál az okain is tán –
s megérted.”

Kevesen sejtették ennek önigazoló jellegét. Fiatal korában súlyos szénanátha gyötörte, s hogy csökkentse az orrnyálkahártya ingerlékenységét, gyógyszerész ismerőseitől vagy rokonaitól szerzett kokainnal ecsetelgette. Az antiallergiás hatás lassan szenvedéllyé vált. Az anyai ágon patikus família és orvos barátai hosszú ideig gyanútlanul látták el az egyre híresebb írót, ezt a „csekélységet” indokoltnak és veszélytelennek vélték. Feleségének feltűnt, hogy bár szeszes italt nem fogyasztott, mindig olyan volt, „mint aki egy kicsit mámoros”. Később talált rá a kis üvegre, amelyben a mérget rejtegette.

„Jéghideg, gyöngyvirágszagú, nyilalló. Mint a jégbehűtött pusztaság. – Hűt és fűt, Utána a világ: szegényház” – írta jegyzőkönyvbe narkomán élményeit, absztinenciás fogadalommal kiegészítve.

Nem tudni pontosan, mikor kezdődött a betegsége (daganat esetében ez amúgy is mindig kérdéses), de 1933 nyarán vette észre, hogy a bal alsó ínyén, a két hiányzó foga helyén szilvamag nagyságú, bíborvörös és érzékeny folt keletkezett. Fóbiája rögtön telibe talált, „rákom van”, közölte feleségével, aki nem először hallott már hipochondriás öndiagnózisokat. Kezdetben kamillával öblögette, de a biztonság kedvéért felkereste egyik fogorvos ismerősét. Aztán egy másikat. Jóváhagyták a kamillakúra folytatását, a folt már-már halványulni látszott. A fóbiás tipikus tulajdonsága, hogy szívesen kontrolláltatja a kórismét. Olykor többször is.

Az 1933-as év nyarán az Adria-parti Dubrovnik városában volt a PEN-kongresszus, földije, egykori iskolatársa és író barátja, a szeretett Szabadkán orvoskodó Munk Artúr hiába várta a magyar osztály elnökét, helyette a kitűnő kritikus, Schöpflin Aladár és a műfordító Radó Gyula képviselte színeinket. A költő és családja Tátraszéplakra utazott pihenni, hogy hazafelé végre útba ejthesse a Kosztolányi család ősi rezidenciáját, a felvidéki Nemeskosztolány községet. Tátraszéplakon is kivizsgálták, belgyógyászatilag mindent rendben találtak. Ám a költő türelmetlenül sietett haza, életeleme volt az írás és az irodalom világa. Az ínyén keletkezett folt tovább kellemetlenkedett. Egyik orvos lápiszolást, a másik meleget ajánlott rá, a harmadik pedig a rágás irritálása elleni védekezést. A klinikusok is az utóbbival értettek egyet. Hónapokig fogorvoshoz járt, egész alsó fogsorát „megpántolták” arannyal, hogy a hídnak a rágóterhelés elosztására minél több pillére legyen. Kezd rászokni a fájdalomcsillapítókra, majd felkereste a III. sz. Sebészeti Klinika igazgatóját, Ádám Lajos professzort, aki átmenetileg

megnyugtatta a kétségbeesett költőt. Kosztolányiné könyve szerint Ádám professzor után „két hét múlva egy neves, fiatal szájsebészt kerestünk fel. Megnézi és műtétet ajánl. Erről viszont azt mondogatják, hogy szereti a gyökeres megoldásokat, mi tehát konzíliumot kérünk…” A fiatal stomatológus tanár, mint Salamon Henrik professzortól tudjuk, Simon Béla volt, aki szintén a kebelbeliek közé tartozott. „Huszonöt éves barátság fűz hozzád – érvelt Kosztolányi –, elvárom tőled, mondd meg az igazat… Mi történhetik? Legfeljebb főbe lövöm magam…”

A konzílium valóban megtörtént, még 1933 karácsonya előtt, szinte feloldhatatlan dilemmával. Simon Béla radikális rezekciót javasolt, Ádám professzor viszont nem bízott a műtéti megoldásban. Simon tanár az aranyhidat mindenképp leszerelte, de a fájdalom nem csökkent. A költő utoljára egy bőrgyógyász tanárhoz fordult (szintén Salamon Henriktől tudjuk, mert Kosztolányiné nevet nem említ), Török Lajos professzor volt, a kor egyik legtapasztaltabb dermatológusa. „Kérem, én itt nemcsak hámhiányt látok, hanem hámszaporulatot is. Tessék eljönni holnap a Poliklinikára, majd megnézzük.” A fenti sorokat is Kosztolányiné jegyezte le. Török professzor próbakimetszést javasolt, Simon Béla elvégezte, még 1933 karácsonya előtt. A szövettani vizsgálat egyértelműen bizonyította a nyálkahártyák egyik legrosszabb indulatú alakját. A fedődiagnózis viszont epulis lett, amit már korábban kigondoltak megnyugtatására. A karácsonyt az unokaöcs Kosztolányi Árpádéknál, Ludaspusztán töltötték. A „bús férfi panaszai” gyűltek, de szaporodni látszott az „epulis” szövetállománya is.

1934 vízkereszt napján (amikor évente a francia követhez szoktak menni), január 6-án Ádám professzor elektrokauterrel kiégette a kóros szövetet, ami nem számított radikális megoldásnak. Nem nyúlt a regionális nyirokmirigyekhez, noha a metastázis már feltételezhető volt. Elfogadható magyarázat rá, hogy ekkor villant fel a rádiumkezelés első „reménysugara”. Akkora tekintélyek, mint Gösta Forssel, Knut Lindblom és Berven professzorok világra szóló eredményeket közöltek a Radiumhemmet rákgyógyító hatásáról. Berven tanár irányítása alatt Stockholmban működött a világ legnagyobb sugárterápiás laboratóriuma, biztató eredményeiről az ’Orvosképzés’ 1935-ös évfolyama is beszámolt. Itt tanulta a rádium- és röntgenkezelés technikáját Kisfaludy Pál (1890–1956), a sugárártalom egyik hazai mártírja.

Semmi csodálnivaló azon, ha Ádám professzor, aki különben is rajongott Kosztolányiért, nem akarta metszésekkel „elcsúfítani” kedvenc költője arcát. Nem állt egyedül a sugárterápia túlbecsülésével, hogy sajnos annál fájóbb legyen a csalódás. A helyi érzéstelenítés olyan jól sikerült, hogy derűsen fogta fel az egészet. Dicsérte a tanár ügyességét és a műtősnő kecses bájait. Azzal búcsúzott, ha fáj, bevehet egy kevert port. „Levert volt, kapott egy kevert port” – írta később cédulára, amikor már szólni sem tudott, akár később óriási pályatársa: Babits Mihály. Harmadnapra mentőkocsival szállították vissza a Fasor Szanatóriumba. Rögtön ölő

mérget követel, hogy ne kelljen tovább szenvednie. A tüneti kezeléstől lassan annyira csökkentek panaszai, hogy erdélyi felolvasó körútra vállalkozhatott. Még soha nem látta székely ősei szülőföldjét. Sebe azonban nem gyógyul, hazajövetele után újabb műtét vált szükségessé. Most az érzéstelenítés kevésbé sikerült, vagy inkább a rezekció radikálisabb, mert Ádám professzor csontot is kauterizált. Kétségtelenül sebe ezúttal viszonylag szépen begyógyult. A részleges mandibula-rezekció április 17-én történt, az operáció mértéke és a daganat progressziója érthetővé teszi, hogy nem ment annyira fájdalommentesen. Az orvos, az író és a barát Munk Artúr túl szigorú, mikor a „nagy sebész súlyos tévedéseiről ír", szerinte „radikális műtéttel megmenthette volna a költő életét, ha… kegyetlenül kiszedik a daganat szomszédságában ülő fertőzött mirigyeket. Kosztolányit, a költőt kímélték. Nem akarták elcsúfítani. Bíztak a rádiumban… és ez lett a végzete." Súlyos vád súlyos tévedést emlegetni. Több évtized telt el azóta, az orvostudományon belül a daganatkezelés is sokat fejlődött (kobaltágyú, citosztatikumok stb.), mégsem állítható biztosan, hogy ma bárki garantálhatná a maradéktalan gyógyulást.

Tény, hogy 1934 júniusának közepén állapota kielégítő, az orvosok egyöntetű tanácsára kiutaztak Stockholmba, az áttétek besugárzására. Berven tanár megvizsgálta a költőt, és elrendelte a rádiumkúrát. Ma már ellenőrizhetetlen, valóban a svéd fővárosban hallotta-e először odaadóan ápoló felesége a karcinóma kórismét. A németül kitűnően beszélő Berven tanár csak Kosztolányiné kifejezett kíváncsiságára nem mondta meg magyar páciensének a valódi diagnózist, mert Svédországban „ez a szokás". A sugárkezelés befejezése után a magabiztos skandináv tanár „gyógyultan" küldte haza távolról jött kliensét, hogy szeptember végén négy-öt napra újra megismételhesse a rádiumkúrát. A sugár okozta seb most hamarabb gyógyul, hízik, de fizikuma egyre gyengül.

Sorra jelennek meg remekművei (az *'Esti Kornél'*, Lear király-fordítása, híres nagy versei közül a '*Marcus Aurelius', 'Hajnali részegség'*), majd a folyamat megnyugodni látszott, sőt 1935. augusztus 5. és 1936. április 30. között egy új szerelem lobbantotta lángra költői fantáziáját, mert testi vágyakról már aligha lehetett szó. A visegrádi újságíró-üdülőben nyaralva ismerkedett meg Radákovich Máriával, akihez a *'Szeptemberi áhítat'* gyönyörű sorait írta:

„Mily pantheizmus játszik egyre vélem,
hogy századok emlékét visszaélem?"

– sóhajtotta a halálos beteg és halálosan szerelmes költő. Rövidesen rosszul lett, láz, hasfájás, tífusz gyanújával a Herzog-klinikára szállították, de szerencsére a súlyos diagnózis nem bizonyult valódinak. Viszont szinte szemmel láthatóan kezdtek nőni az áttétek következtében az áll alatti nyirokmirigyek. Az áldiagnózis: Pfeiffer-féle mirigykór, azt nézheti a lexikonokban, vagy a *'Larousse médicale'* lapjain. Elkezdődtek nyelési zavarai, röntgenkúra vált szükségessé. Tátraszéplakra utaztak, fel egészen Poprád-Felkáig. Egyre nyomasztóbb a hangulata, már alig hisz a gyógyulásban.

A karácsonyestét otthon töltötte, de másnap családja nélkül leutazott a Bácskába édesanyjához és öccséhez. Szilveszterre visszajött, egyre deprimáltabb hangulatban. 1936 vízkeresztjén orvoshoz fordultak, február 5-én ismét Stockholmba mentek. Eredeti terv szerint pár napra, de közel egy hónapig kényszerültek maradni. A svéd fővárosból még azt írja Radákovich Máriának: „javul állapotom, kijárok, s reménykedem is. Berven tanár bízik fölgyógyulásomban. Jégszekrény ez a Skandinávia… én azonban hiszek az életben…" Akkor még nem sejthette, hogy ez az utolsó levele Máriához. És az utolsó esztendeje az életben.

Március elején Berlinen keresztül jöttek haza. A svéd tanár ellátta gyógyszerekkel, morfinnal is. A német fővárosban a Collegium Hungaricum biztosított neki két napra otthont. Láza magasra szökött. Szerencsére akadt két magyar orvos, nagy nehezen sikerült utazóképes állapotba segíteni. Menekültek az 1936-os Berlin fagyos légköréből.

Mit írt a svédekről?

> „Hallgatnak ők is, én is hallgatok,
> de csöndjeink nem érnek össze végül,
> mivelhogy én magyarul hallgatok,
> s ők svédül."

A március első hetében hazajött Kosztolányi mindössze fél napig bírta otthon, orvosi kezelés nélkül. Előbb a Városmajor utcai János Szanatóriumba, majd a Szent János Kórház B-pavilonjába vitték. Mindennapos látogatói: Karinthy, Babits, Márai Sándor és Ascher Oszkár. Március 28-án Márai ajánlására egy fiatal sebész, a Manninger-tanítvány Hauber László főorvos megpróbálta a lehetetlent: eltávolítani a nyirokmirigyeket. A műtétet három szakaszban végezte. Eltávolította előbb a daganatcsomó felét, sikerrel. A másodiknál teljesen kiirtotta a kóros képződményt, a harmadik beavatkozásnál már nem talált daganatgyanús szövetet. Ezután biztató javulás következett, haza is mehetett. A lábadozás nem sokáig tartott, jelentkeztek a sugárkezelés utóhatásai: nekrózisok, szövetleválások, s a szervezet védekező apparátusának

súlyos károsodása. Augusztusban ismét a Szent János Kórház szomorú lakója. Ekkor látogatta meg a neves francia orvosíró, Georges Duhamel, aki elsősorban Kosztolányi révén lett a magyar irodalom nagy tisztelője. Az orvos megrázóan búcsúzik írótársától, tisztában van a prognózissal.

Augusztus 9-én drámai fordulatként gégevizenyő lépett fel, az inspekciós orvos csak gyors légcsőmetszéssel tudta elhárítani a megfulladás veszélyét. Nyelni nem tud, orrszondán keresztül táplálják, Katzenstein-féle csepegőklizmával pótolják a folyadékot, amelynek még a nevétől is irtózik. Színe egyre szürkébb, a vérszegénység ellen, s a védekezőképesség fokozására többszöri vérátömlesztést kap. A tracheotómia után papírszeletkére írva érintkezik a külvilággal. „Tedd, hogy éljek" – könyörgött kétségbeesetten Hauber főorvosnak. Néha még humora is felcsillan: „Lázálmaimban ön kínai volt. Beszéltem erről önnek? 400 féle kínai nyelv van."

Ahogy a *'Februári óda'* megrázó soraiban írta:

„Ések között, a végzet a vállamon,
téged dalollak, még nyomorékul is,
száj nélkül is, szájamban sebbel,
emberi nagyság."

Ascher Oszkár volt utolsó óráinak a tolmácsoló tanúja. Angyali kedélye még ebben a pokoli kínban sem hagyta el. „Mehr Luft" írta Goethe sokat idézett „Mehr Licht" kívánságára utalva, mert ő is tudott „utolsó szavakat komponálni". A krónikus szepszisből süllyedéses tüdőgyulladás alakult ki, láza alig csillapítható. A morfinnal sem „takarékoskodnak", de minden hiába. „Édes professzor meghalok, meghalok talán én is", jegyezte vizit előtt egy cetlire. Az exitus november 3-án következett be, 11 óra 6 perckor. Életének ötvenegyedik évében.

Az esztétizálás az irodalomtörténész tiszte. Ám szenvedéseiből kitetszik, hogy még a halálban is Babits Mihálynak volt méltó társa ez a hozzánk oly közel vibráló költői tünemény, akinek életműve nélkül szegényebb lenne irodalmunk. Csehov, Csáth Géza és Ferenczi Sándor legjobb értői közül való, nem kis dicséretére egy nagy költőnek.

Forrásmunkák:

Kosztolányi Dezső: Levelek, naplók. Egybegyűjt., sajtó alá rend., jegyz.: Réz Pál. Bp., 1996. Osiris. 1129, [3] p. (Osiris klasszikusok)

Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke. Szerk.: Arany Zsuzsanna. 1–2. köt. Bp., 2008–2009. Ráció. 268, 287 p.

Kosztolányi Dezső betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

Török Sophie: Harc a félelemmel. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II. No. 12. pp. 432–437.

Ascher Oszkár: Az utolsó szavak. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II. No. 12. pp. 444–449.

Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai. = Az Est 27 (1936) No. 253. p. 9.

Kosztolányi Dezső meghalt. Betegségének drámai története. = Pesti Napló 87 (1936) No. 252. pp. 9–10.; ua.: Ellenzék [Kolozsvár] 57 (1936) No. 261. p. 2.

Kosztolányi Dezső meghalt. Élete, nagy betegsége és halála. = Magyarország 43 (1936) No. 252. p. 5.

Munk Artur: A beteg Kosztolányi. = Kalangya 6 (1937) No. 5–6. pp. 193–200.

Salamon Henrik: Kosztolányi Dezső betegsége és halála. = Stomatológiai Közlöny, 1937. pp. 211–214.

Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső. Bp., 1938. Révai. 363 p., 15 t. (Reprint kiadása: Bp., 2004)

Munk Artúr: Köszönöm addig is… Egy orvos életregénye. 2. kiad. Novi Sad, 1956. Testvériség-Egység Kiadó. 448 p.

Illyés Gyula: Ingyen lakoma. Tanulmányok, vallomások. 1–2. köt. Bp., 1964. Szépirodalmi Kiadó. 431, 423 p.

Rónay László: Kosztolányi Dezső. Bp., 1977. Gondolat. 305 p., 16 t. (Nagy magyar írók)

Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. Bp., 1979. Akadémiai Kiadó. 607 p. (Irodalomtörténeti könyvtár 34.)

Gyenes György: Kosztolányi sugárkezelése Stockholmban. = Orvosi Hetilap 127 (1986) No. 48. pp. 2949–2951.

Tarpataky Éva – Vértes László: Kosztolányi Dezső – dohányzás – rák. = Egészségnevelés 35 (1994) Suppl. pp. 36–39.

Gyenes György: Kosztolányi és Babits sugárkezelése. Szépirodalmi, életrajzi és egyéb emlékek. = Magyar Tudomány 43 (1998) No. 11. pp. 1354–1366.

Hajnali részegség. In memoriam Kosztolányi Dezső. Vál., szerk., összeáll.: Réz Pál. Bp., 2009. Nap. 398 p., [8] t. (In memoriam)

Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. Pozsony, 2010. Kalligram. 588 p. (Szegedy-Maszák Mihály válogatott munkái)

KARINTHY ÉS A GYÓGYÍTÁS TUDOMÁNYA

Karinthy Frigyes és a medicina

Az orvos végzettségűeket kivéve, egyetlen nagy írónkat sem érdekelte annyira a gyógyítás tudománya, mint Karinthy Frigyest (1887–1938). Most nem a híres műtétjére és a neves operáló professzorra gondolunk, azt már Czeizel Endrétől[85] Kiss Lászlóig[86] többen megírták, hanem amikor még egészségesnek érezte magát. Levendel Júlia sorai szerint:[87]

> „Az orvostudományt, a gyakorló orvosokat meg különösen tisztelte egész életében. Egyetemistaként bejárt az orvostanhallgatók óráira, részt vett műtéten és boncoláson – ezt azután ismert íróként is megtette."

A budapesti születésű ifjú humorista titán már Markó utcai reálgimnazistaként nagyon érdeklődött a rohamosan fejlődő természettudományok iránt, egyúttal irodalmi hajlamai is kezdtek kibontakozni. Alig 15 éves korában jelent meg a *'Nászutazás a Föld középpontján keresztül'* című kisregénye.[88] Verne hatása egyértelmű, csak parodisztikus formában. Érettségi után „állítólag" beiratkozott a matematika-fizika szakra, de rövidesen az újságírásnál kötött ki.

Sorsfordító dátum 1906, amikor találkozott a hasonló korú Kosztolányi Dezsővel és Csáth Gézával. A medicina iránti érdeklődését bizonyára e két ember barátsága is befolyásolta. Különösen Brenner József medikusé, akinek a Klug Nándor-féle élettanát sokat forgatta. Ebből született meg a *'Haditanács Anthroposban'* című humoreszkje.[89] Vagyis haditanács az emberi gyomorban. Az ókori Menenius Agrippa és Spartacus históriájának modern fiziológiai változata játszódik le – valaki emésztőszervében. Alcíme is: *'Élettan-politikai dráma és*

---

85 Czeizel Endre – Erős Erika: Számadás a tálentomról. A Karinthy család genetikai elemzése. Bp., 1995. Corvina. 224 p., [1] t.

86 Kiss László: Kínok tövisében. Nagy emberek – hétköznapi kórok. Dunaszerdahely, 1997. Lilium Aurum. pp. 102–111.

87 Levendel Júlia: Így élt Karinthy Frigyes. Bp., 1979. Móra. p. 171.

88 Karinthy Frigyes: Nászutazás a Föld középpontján keresztül. Parodisztikus regény, 1902. (Folytatásokban a Magyar Képes Világ című lapban).

89 Karinthy Frigyes: Haditanács Anthroposban. Élettan-politikai dráma és tudománytörténelem. Bp., [1933]. Révai ny. 32 p.

tudománytörténelem'. Főszereplői: SZÜRKE KÉREG: államfő, SZÍV: miniszterelnök, CSONTVELŐ: hadügyminiszter, NERVUS VAGUS: kultuszminiszter, COLON: kereskedelemügyi miniszter, BÉCARTIA: külügyminiszter. SPASMUS: az összeesküvők vezére, NERVUS APPENDICULARIS: a Csökevények államtitkára, PARASIMPATICUS: államtitkár, HEPAR, PULMO és egyéb szervek. SCHMALZ: Lézengő Zsírsejt. Összeesküvők: konstruktív és destruktív Hormonok, Fermentumok, tartalékos és tényleges Vérsejtek. Szolgálaton kívüli Fehérvérsejtek. Néhány Stafilo-coccus mint kém. A nevek felsorolása is elég komikus, hát még a szövege. Spasmus, az összeesküvők feje így szónokol:

> „Mint tudjátok, Anthropos fővárosának, Gasternek egész kereskedelmi forgalma végeredményben itt, Duodenumon áramlik keresztül, innen kerül a katonai országutakon át a városokba és falvakba. Jól tudjátok továbbá azt is, hogy szövetségeseink, a derék Hepar és Pancreas dolgos lakosai szolgáltatják azt a napi másfél-két liter anyagot, amely a tápanyagokat bontja, építi, és ezáltal az anyagcserét biztosítja…"

Végül Spasmus felhagy alantas szándékával, nem zárja el a duodenum-kaput, mert a Szív-miniszterelnök lebeszéli róla. Természetesen Colon a „Gázművek igazgatója" is hozzájárul egy verssel, melynek sorai Arany János után szabadon: „Sűrű sötét az éj, / Dühöng a béli szél…". Nem ismeretlen a diákoknál ez a parafrázis, de aligha tudják, hogy Karinthy Frigyes egyik darabjából való. Megjelent, de valószínűleg soha nem került színpadra. Publikálására még az igen alapos Gulyás Pál sem utal.[90] A munkát Berény Róbert igényes művészi karikatúrákkal illusztrálta. Avagy „Ha férfi lelkedet" dallamára:

> „Ha a legjobb falat
> Torkodon lecsússzék,
> És a gyomorfalad
> Könnyelműn tépi szét,
> Ne gondolj szörnyűt és nagyot,
> Műtétet és halált,
> Se Atropint, se alkalit,
> Amely savat kivált."

[90] Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. Gyűjt.: Gulyás Pál. Sajtó alá rend.: Viczián János. 16. köt. Bp., 1995. Argumentum. 258–264. has.

Igaz, hogy az utóbbiak „nem váltanak ki savat”, mégis hallatlanul szellemes és eszünkbe sem jut kifogásolni. Egyik hőse, Telma Títusz szintén az élettan magántanára volt. Olyan fiktív figura, mint Kosztolányinál Esti Kornél. És egy kicsit önmaga is.

Közben betoppant az akkor éppen felvirágzó Pesti Kabaré jellegzetes világába. A Nagy Endre nevével fémjelzett könyvtár egyik kiadványában jelent meg *'A fürdőorvos'* című darabja.[91] Nem tudni, mennyire ihlette meg a jó barát Csáth Géza balneológusi ténykedése. Legalábbis látszólag, mert a „hírhedt” naplót még nem olvashatta. A korábbi esztendőkben együtt jártak a sebészetre, nézni Dollinger Gyula professzor műtéteit. Így aztán igazi „karinthys” ötlet volt, amikor 1914-ben a hadba vonulás elől kivetette az egészséges féregnyúlványát. Később őt kérte meg az író-orvos Puder Sándor, hogy hitelesítse előszavával az *'Állapota kielégítő'* című szubjektív kórtörténetet.[92]

Seborvos a főszereplője az 1916-ban megjelent *'Utazás Faremidóba'* című fantasztikus regényének is.[93] Hidroplánon repül egy felrobbantott angol hajóról északra, a „szolaszik” földjére, Gulliver ötödik útjaként. Verne után Swift a fő ihlető, majd Wells.

A sebészet köszön vissza a *'Hasműtét'* című kötetének második novellájából.[94] Operálás közben a saját sérvétől sziszegő neves tanár úr, aki panaszaitól meg akart szabadulni, ezért az asszisztenciáját tükörből irányítva szinte „levezényelte” a saját hernia-rezekcióját. Képzeletben érezni a műtő jód-szagát, a siker utáni felszabadultságot.

A 'Nyugat' 1910-es kötetében Karinthy Frigyes Adyval „párosban” írt kritikát Bernard Shaw *'Orvosok'* című darabjáról.[95] Mindketten szigorúak az ír-angol szerzővel szemben. Ady szerint Molnár Ferenc szellemesebben írta volna meg. Karinthy azt veti szemére, hogy nincs humora és szatírája, csak fölényeskedése. „Fölülkerekedni minden szuggeszciónak, éberen és ruganyosan… Ne higgyetek neki, ha moralizál… csak Wilde Oscart akarja lefőzni…”[96]

A doktor dilemmáját ismeri, ez olvasható a naplójában:[97]

> „Ha Ön orvos és beviszik a kórházba, ahol ezer vérbajos fekszik – és Önnek van egy adag salvarzánja – mit fog tenni? Szétosztja köztük, hogy egyiknek se használjon – vagy inkább egyet megment közülük, legérdemesebbet!”

---

91 Karinthy Frigyes: A fürdőorvos. In: Színház és Kabaré Könyvtár. Bp., 1912. Bárd F. pp. 38–47.

92 Puder Sándor: „Állapota kielégítő…”. Subjectiv kórtörténet. Karinthy Frigyes előszavával. Bp., 1930. Genius. 138 p.

93 Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba. Gulliver ötödik útja. Bp., 1916. Athenaeum. 126 p.

94 Karinthy Frigyes: Hasműtét. Novellák. Bp., [1933]. Athenaeum. pp. 33–42.

95 Shaw Bernát: „The doctor's dilemma”. A Magyar Színház bemutatója. Ady Endre: I. + Karinthy Frigyes: II. = Nyugat 3 (1910) Vol. II. No. 19. pp. 1393–1394, 1394–1935.

96 Uo.

97 Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei. Babits Mihály előszavával. Sajtó alá rend.: Ascher Oszkár. Bp., 1938. Nyugat Kiadó. p. 131.

A következő évfolyamban A. Schnitzler darabját „vesézi ki”.[98] A pszichoanalitikus orvosnak *’Az élet szava’* című színművét, amelyben a szereplők:

> „Hívatlanul és kéretlenül akarnak valamit, ami nem jutott nekik: nem jogaikat akarják, csak jogokat formálnak. (…) Temetőkből és hullák hörgésén keresztül szól a hang, amit Schnitzler az Élet Szavának nevez…”

A századelő szellemi légköre nagyon kedvezett a tehetségeknek. A megjelenő ’Nyugat’, a jellegzetesen pesti kabaré kibontakozása, a színházak pezsgő élete, a szaporodó kiadók, az asszimilálódó, főleg zsidó polgárság igénye színes és széles fórumoknak bizonyultak.

A lélekábrázolásban forradalmat jelentett a freudizmus jelentkezése. Ez lett a sebészet mellett Karinthy második orvosi vonatkozású irodalmi „felségterülete”. Bizonyára Csáth Géza vezette be a pszichoanalízis rejtelmeibe, akit ő búcsúztatott a ’Nyugat’ 1919-es évfolyamában e sorokkal:[99]

> „Mint orvost, a tudomány legrejtettebb és leggazdagabb területe érdekelte: az a határterület ahol test és lélek örök háborúja kell, hogy eldőljön: az ideggyógyászat. … Csáth Géza … drága barátom, akit nagyon szerettem.”

Majd az 1925-ös periodika orvosi szempontból igen érdekes. Ekkor jelent meg teljes terjedelmében Freud önéletírása, Németh László díjnyertes novella-pályázata, valamint Karinthy Frigyes kritikája, amely a pszichoanalízisről szól, továbbá a Magyar Színház bemutatta az orvos végzettségű Somerset Maugham *’Eső’* című szomorújátékát. A szerző:[100]

> „Európa vénebb szellemének geológiai alaprétegéig jut el, ahhoz a réteghez, amit ma divatos szóval pozitív analízisnek nevezünk. (…) Nem tudom, magától jutott-e idáig, vagy a freudizmus kényelmes bányaliftjein szállt alá – angolszász szerzőről lévén szó, az is méltánylandó ritkaság, ha ismerte ezt a közlekedési eszközt.”

---

98 Schnitzler: Az élet szava. (Három felvonásos színmű, a Magyar Színház bemutatója). Karinthy Frigyes: I. = Nyugat 4 (1911) Vol. II. No. 20. pp. 681–682.

99 Karinthy Frigyes: Csáth Géza. = Nyugat 12 (1919) Vol. I. No. 14–15. pp. 974–977.

100 Karinthy Frigyes: Eső. (Három felvonásos szomorújáték, Sommerset Maugham-tól, a Magyar Színház bemutatója). = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 19. pp. 184–185.

Karinthynak – Benedek István szavaival – „csak remekműveket volt ideje írni”. Általában az *’Így írtok ti’*, a *’Tanár úr kérem’* valamint az *’Utazás a koponyám körül’* című könyvek szerzőjeként ismerik. Az utóbbi kettőt főleg a filmezés jóvoltából.

Csatlakozott a maga módján a rákellenes mozgalomhoz – mivel a kormány is így cselekedett.

> „Ha a kormány nem csatlakozott volna a mozgalomhoz, a rák jót röhög az orvosokon, rádiumkezelésen, sebészeten – na híresek, mondta volna rák, ugye a kormány se csatlakozott, hiába csináltátok az egészet. Mégis nekem volt igazam, nem úriemberhez való dolog engem üldözni. De így kétszer is meggondolja magát a rák. ”[101]

A drága Kosztolányi kínlódását látva írta ezeket a sorokat és nála a kettő nem ellentmondás.

Betegségével, műtétjével nem feladatunk most foglalkozni. Kezelőorvosai közül második felsége, az ideggyógyász Böhm Aranka, a betegséget diagnosztizáló bécsi Otto Pötzl professzor és a stockholmi Herbert Olivecrona, „a tumorista szerint Olajkorona” agysebész nevét olvashatjuk legtöbbször. A másokét ritkán vagy sehogy. „Járok X-hez (itt rendel szemben), aki időnként ágyúcsöveket dug az orromba, amik a fülemen jönnek ki s azt állítja, hogy Eustach-csövemben fészkel valami gyulladás (Eustachio meghalt 1570-ben), másrészt megbámulja hallásom élességét és finomságát.” Mindent igyekezett a fonák oldaláról is nézni.

Humorának a töredéke, de jelentős része. Felesleges hangsúlyozni, hogy nem a Medicinát, hanem annak gyakori visszásságait akarta kifigurázni. Hiszen Babits Mihály szavaival „talán ő volt a legkomolyabb írónk”.[102]

---

101 Karinthy Frigyes: 100 új humoreszk. Bp., [1934]. Nyugat Kiadó. pp. 175–177. (Nyugat könyvek)

102 Lásd még: Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei. Babits Mihály előszavával. Sajtó alá rend.: Ascher Oszkár. Bp., 1938. Nyugat. 201, [3] p., 12 t.

Karinthy és Olivecrona

A magyar szellem fényét humanista irányba polarizáló szépirodalom, valamint az egyre magasabb szintet képviselő svéd medicina között a harmincas években különleges kapcsolatrendszer alakult ki. A 'Nyugat' első nemzedékének három hasonló korú kortárs óriását: Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyest aránylag fiatalon, közel egy időben támadta meg „orv betegség" (Babits), a rejtélyes kór, s ugyanakkor az északi orvostudomány nagy felfutásának ideje ez, amikor az agysebészettől a radiológiáig (nem véletlenül emeljük ki ezt a kettőt) kerültek élre a közép-skandináv klinikák, a Karolinska Institutet már régóta fogalom, a világ virtuális része pedig nemcsak az áhított Nobel-díj miatt figyelt Stockholm felé.

Európában csomósodnak az erővonalak, ám sejteni lehet, hogy a szerencsés fekvésű Svédország okos politikájával kívül marad majd a viharzónán. Ennek lehetősége, a svéd orvosok (és vöröskereszt) legendás segítőkészsége, valamint szakmai felkészültsége, intézeteik felszereltsége inspirálta orvosaink legjobbjait, hogy illusztris betegeiket, vagy azok leleteit északra irányítsák.

A sort Kosztolányi nyitotta meg, midőn 1934-ben az itthon megoperált ínydaganatával rádiumbesugárzásra utazott Berven tanár stockholmi intézetébe, majd 1936-ban követte a legjobb barát, Karinthy Frigyes, hogy az akkor még csak szűkebb szakmai berkekben ismert svéd sebész távolítsa el a Bécsben kimutatott agydaganatát,[103] végül 1938-ban a Babits beteg gégéjéből kimetszett szövettani metszetet küldték diagnosztikai és sugárérzékenységi vizsgálatra, Berven és Forsell professzor hisztológiai laboratóriumába.[104] Szerencsénkre, mert Babits és Karinthy esetében legalább a leletek megmaradtak. Nem a svéd medicina akkori fejlettségén múlott, hogy többet nem tudtak garantálni

Az általában elmondottakon kívül külön kellene szólnunk Karinthy koponyaműtétjéről. Egyrészt mert száz évvel ezelőtt született az a sebész, aki ezt a bravúros operációt elvégezte, másrészt mert „átélési erejű" megörökítését minden hazai átlagolvasó ismeri a nagy humorista véresen komoly könyvéből.[105] Olivecrona professzor tehát még életében, a saját nevén irodalmi

---

103 Makai Endre levele Milkó Vilmoshoz, 1936. A szerző tulajdona.

104 Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. In: Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. PIM – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. pp. 293–298.

105 Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Bp., 1937. Athenaeum. 239 p.

hős lett, ami kevés kiválóságnak adatott meg. Orvosnak is elég jelentős volt ahhoz, hogy ne csak a literatúra emlékezzen meg róla, a centenáriumtól függetlenül.

Herbert Axel Olivecrona 1891. július 11-én látta meg a napvilágot a balti-tengeri Gotland sziget fővárosában. Visby települése a viking időket idézi kőfalaival és bástyáival. Apja jogász volt, szerény jövedelmű közjogi hivatalnok, aki nagyon meglepődött, amikor szép szál szőke fia a maturátus után Uppsala ősi universitásán nem jurátus, hanem medikus lett. Ám rövidesen vonzotta a Karolinska Institutet hírneve, s a kitűnő képességű egyetemistának nem volt nehéz oda átkerülni. Külföldi tanulmányútjában előbb az első világháború akadályozta, majd amikor elnyerte az orvosdoktori fokozatot, s az óceánon megszűnt az aknaveszély, áthajózott az Újvilágba. A baltimore-i Johns Hopkins kórházban töltött egy ösztöndíjas évet 1919-ben Walter Dandy professzor mellett, aki akkor vezette be a ventriculographiát, s új perspektívákat nyitott az intracraniális sebészeti beavatkozásokban. Ugyanakkor kezdett kiválni, főleg Cushing tevékenysége révén a neurochirurgia az általános sebészetből.[106] A fiatal svéd oly sokat ígérőn asszisztált Dandy professzornak, hogy beajánlást kapott tőle Cushing bostoni intézetébe. Svédország pedig akkor még nagyon távol állott a mai gazdaságától. Hazajövetele után a stockholmi Serafimer Kórházban kapott sebészi állást, ahol általános elképedésre már önállóan és sikeresen távolított el inoperábilisnak imponáló agytumorokat. A sebészeti szakvizsgát 1925-ben tette le, utána rögtön főorvosi kinevezést kapott, 1935 és 1960 között pedig a Karolinska Intézet idegsebész professzora volt.

Munkásságát elsősorban a gyakorlati kivitelezés finomítása és pontossága jellemezte, de nem hiányzott belőle az újítók intuíciója, valamint a megfelelő munkatársak kiválasztásának képessége sem. Egyik első tanítványa, Erik Lysholm radiológus lett a pneumoencephalographia megteremtője,[107] Lindgren munkásságával önállósult a neuroradiológia, tanítványai voltak szinte valamennyien a svéd idegsebészet későbbi képviselői: Lars Leksell, Olof Sjökvist, Einar Bohm és Nils Lundberg.[108]

Pályakezdő korában, amikor az agydaganat megállapítása még egyenlő volt a halálos ítélettel,[109] elsősorban az acusticus neurinomák eltávolítása, vagyis a kisagy-hídszögleti tumorok megoperálása érdekelte. Később világelsőként ismerte fel, hogy nincs idegsebészet kompetens érzéstelenítés nélkül, a megfelelő anaesthesiát pedig csak a neuronaesthesiologus tudja végezni. Első könyve, a *'Die chirurgische Behandlung der Gehirntumoren'* 1927-ben

106 Környey István: Sántha Kálmán (1903–1956). = Orvosi Hetilap 98 (1957) No. 7–8.
107 Granholm, L. – Epstein, D.: Herbert Olivecrona. July 11, 1891 – January 15, 1980. = Surgical Neurology Vol. 14 (1980) No. 2.
108 Uo.
109 Uo.

jelent meg,[110] majd a parasagittális meningeomákról írott 1934-ben.[111] E művek ismeretében aligha küldték volna hozzá a nagy magyar írót. Tudták azonban róla, hogy egyre inkább érdekelte a koponyaűrön belüli érsebészet, különösképpen az arteriovenosus malformációk, s e téren már egykori mestereit, Dandyt és Cushingot is felülmúlta. Korszakos könyve a *'Gefassmissbildungen und Gefassgeschwulste des Gehirns'* 1936-ban jelent meg,[112] erre felfigyelt a kitűnő sebész Makai Endre, s még ugyanezen esztendőben Karinthy Frigyes a Karolinska Institutet idegsebészeti osztályának a betege lett.[113] Az *'Utazás a koponyám körül'* a világirodalom páratlan kórtörténete. Mert élet és halál mezsgyéjén, meglékelt tarkócsonttal hasonlót még senki nem írt. Harvey Cushing 1939-ben Grósz Emil professzor kérte levélben, hogy Karinthy könyvét lehetőleg német fordításban (ekkor már volt ilyen) küldje meg neki.[114] Sajnos a háborús idő, valamint az agysebészet megteremtőjének bekövetkezett halála miatt nem került sor a könyv elküldésére.

A kisagyban lévő érdaganatot, melynek tágulása „elindította az író fejében azokat a láthatatlan vonatokat", a bécsi Pötzl tanár intézetében állapították meg,[115] majd a Makai Endrével történt közös konzultáció eredményeként került Olivecrona trepanáló instrumentuma alá. A műtétet még helyi érzéstelenítésben végezték, ezért ismerünk minden részletet, írói fantáziával kiszínezve. Már amennyire ilyen helyzetben az lehetséges volt. Mint tudjuk, az érdaganat jóindulatúnak bizonyult, s a sikeres eltávolítás, valamint egy lezajlott arachnoiditis után joggal reménykedtek a felgyógyulásban. Ám 1938. augusztus 29-én, tehát az operáció után két esztendővel hirtelen rosszul lett, majd a szobájába ment a cipőjét kifűzni, előrehajolva megszédült, s pillanatok alatt holtan hanyatlott inasának a karjaiba. Olivecrona szerint, ahogy azt később az író írófiának kifejtette, a hirtelen halál agyvérzés, vagy szívinfarktus következtében állhatott be.[116] Nagy kár, hogy boncolás nem történt, legalábbis nem tudunk róla. Pedig a felesége orvos volt, a bécsi Wagner-Jauregg klinikán gyakorló pszichiáter.

Az író halálakor az agysebész a következő német nyelvű levelet írta a gyászoló özvegynek magyar fordításban:

---

110 Olivecrona, H.: Die chirurgische Behandlung der Gehirntumoren. Eine klinische Studie. Berlin, 1927. Springer. 344 p.

111 Olivecrona, H.: Die parasagittalen Meningeome. Stockholm, 1934. George Thieme. 143 p.

112 A. Bergstrand, H. Olivecrona, W. Tönnis: Gefassmissbildungen und Gefassgeschwulste des Gehirns. Leipzig, 1936. Georg Thieme.

113 Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei. Bev.: Babits Mihály. Sajtó alá rend.: Ascher Oszkár. Bp., 1938. Nyugat. 201 p., 12 t.

114 Bartók Imre: Svéd–magyar orvosi kapcsolatok. Stockholm–Bp., 1969. Svéd Intézet. 68 p.

115 Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Bp., 1937. Athenaeum. 239 p.

116 Karinthy Ferenc: Olivecrona. = Egészségügyi Dolgozó 22 (1979) No. 1. pp. 4–5.

„Nagyon tisztelt kedves Nagyságos Asszonyom!

Nagy megdöbbenéssel olvastam a lapokban, hogy Karinthy Frigyes nincs többé az élők sorában. A hírekből láttam, hogy a váratlan halál kivételes szerencséje jutott osztályrészéül. Mélyen érzett részvétem kifejezése mellett, vagyok őszinte tisztelője

H. Olivecrona."[117]

Buzády Tibor szerint – aki előbb Kínában volt misszionárius orvos, majd Svédországban praktizált, s eközben megszerezte a Karolinska Intézetből az Olivecrona–Karinthy-levelezést, amit 1975-ben az 'Új Írás' hasábjain tett közzé,[118] – a halál valószínűleg agyvérzés következménye volt. Mert műtét után nem helyezték vissza az eltávolított csontot, és a belső vérnyomást nem fékezte a koponyacsont ellennyomása.[119] A szekció akkor is szükséges lett volna.

Olivecrona 1960-ban vonult nyugdíjba, de nem nyugalomra. Generációk, külföldiek és svédek egyaránt tanulták tőle az agysebészetet. A halála előtt, 1978-ban látogatta meg Karinthy Ferenc, hogy nagynevű apjáról a nagy sebész személyes emlékeit meghallgassa, a lejegyzés szándékával. A találkozás élménye az 'Egészségügyi Dolgozó'-ban jelent meg. Ő is hasonlónak látta, mint az apa, „szőke arcú, százszázalékosan északi férfinak… akinek mintha kissé tömpe volna az orra, ami jóságra vall".[120] Ilyennek tűnik az Osváth Mária által készített emlékérmen is.

Karinthy Ferenc beszámolójából tudjuk, hogy az 1960-ban történt nyugdíjba vonulása után még két esztendeig dolgozott Kairóban, majd hazajövet különböző magánklinikákon.

Közben a *'Congenital arteriovenous aneurysms of the carotid and vertebral arterial systems'* 1957-ben, a *'The surgical Treatment of Ingracranial Tumors'* pedig 1967-ben jelent meg.

Az Athéni Egyetem és a Kölni Egyetem tiszteletbeli doktorává, a minnesotai Gusztáv Adolf Kollégium tiszteletbeli nagydoktorává fogadta.

Hazánkban Karinthy halála után 1938-ban az Orvosi Továbbképzés Nemzetközi Akadémiájának megalakulása alkalmával járt, melynek ő lett az egyik alelnöke.[121] Ugyanezen esztendőben meghívták Moszkvába is, egyik magas rangú pártfunkcionárius megoperálása

---

117 Vö.: Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei. Bev.: Babits Mihály. Sajtó alá rend.: Ascher Oszkár. Bp., 1938. Nyugat. 201 p., 12 t.

118 Buzády Tibor: Egy orvos gondolatai a megtalált stockholmi dokumentumokról. = Új Írás 15 (1975) No. 9. pp. 85–88. [Olivecrona és Karinthy levelezése.]

119 Uo.

120 Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Bp., 1937. Athenaeum. 239 p.

121 Bartók Imre: Svéd–magyar orvosi kapcsolatok. Stockholm–Bp., 1969. Svéd Intézet. 68 p.

céljából. Egyes hangok szerint magát Sztálint szintén trepanálta volna, ám a legilletékesebb ezt határozottan tagadta.[122]

Budapestre a háború után is ellátogatott, de nem sikerült tisztázni, hogy melyik évben és milyen célból.

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem nem avatta tiszteletbeli doktorává, pedig nagyon megérdemelte volna. Igaz, Karinthy az ínyencek írója maradt, a marxista esztétika nem nagyon tudott vele mit kezdeni.

A svéd professzor szolid családi életéről már az *'Utazás a koponyám körül'* írója is megemlékezik, fia sem látott mást, jó 42 év elteltével.

Karinthy Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává történő választásának elmulasztásáért tesz szelíd szemrehányást, noha az igazság kedvéért az 1980. január 15-én bekövetkezett halála után magyar orvosi szaklapban még nekrológ sem jelent meg róla. A 'Surgical Neurology' hasábjain 1980. augusztus 14-én Lars Granholm és Dan Epstein svéd orvosok méltatják, Harvey Cushing és Walter Dandy jelentőségéhez mérve. Az 'Ideggyógyászati Szemle' viszont egy sort sem hozott róla. Nekrológot magyarul Gazda István tudománytörténész írt egy napilapba,[123] majd Wilson méltatta munkásságának jelentőségét a 'Journal of Neurosurgery' 1984-es évfolyamában,[124] jelezvén, hogy az agysebészet úttörői közé tartozik. Magyarországon Olivecrona professzort illő ismerni és tisztelni, nemcsak Karinthy remekművéből, de a szűkebb speciális sebészet szakembereinek is – a svéd–magyar orvosi-szellemi kapcsolat egyik eminenciásaként.

Karinthy Frigyes betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

Ferenczi Sándor: Altató és ébresztő tudomány. (Levél Karinthy Frigyeshez). = Nyugat 17 (1924) Vol. I. No. 1. pp. 72–73.

Beszélgetés Karinthy Frigyessel a stockholmi operációról. = Délmagyarország 12 (1936) No. 171. p. 7.

Puder Sándor: Karinthy Frigyes. = Gyógyászat 79 (1939) pp. 29–30.

Halász László: Karinthy Frigyes írói tehetségének pszichológiai elemzése. = Magyar Pszichológiai Szemle (20) Új f. 4 (1962) pp. 338–348.

Weinstein Pál: Karinthy a szemklinikán. = Élet és Irodalom, 1963. No. 36. p. 2.

Hámori Tibor: Látogatás Olivecronánál. = Tükör, 1964. No. 37. (dec. 15.) p. 12.

Mária Béla: Az író és betegsége. = Kortárs 11 (1967) No. 4. pp. 643–647.

---

122 Karinthy Ferenc: Olivecrona. = Egészségügyi Dolgozó 22 (1979) No. 1. pp. 4–5.

123 Gazda István: Olivecrona professzor halálára. = Magyar Nemzet 36 (1980) jan. 24.

124 Wilson, C. B.: A decade of pituitary microsurgery. The Herbert Olivecrona lecture. = Journal of Neurosurgery 61 (1984) No. 5. pp. 814–833.

Kendi Mária: Karinthy nyomában – a Serafiner Lazarettedben. = Magyar Hírlap 1 (1968) No. 106. (aug. 29.) p. 9. – *Karinthy agyműtétéről.*

Buzády Tibor (összeáll.): Karinthy Frigyes agyműtéte. = Új Írás 15 (1975) No. 9. pp. 79–84.

Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: Karinthyról. Bp., 2004. Noran, 2004. 253 p.

Fábián Dániel és József Attila

Egy ritka kiadvány tanúsítja: a két név nem először és nem önkényesen került egymás mellé. Korunk költőcsillaga Fábián Dániel (1901–1980) sebészorvosnak – hacsak egy füzet erejéig, de – szerzőtársa volt,[125] s ezzel kivételes helyet biztosított neki orvosai, orvosbarátai között. Fábián főorvos 1980-ban hunyt el, négy esztendővel volt idősebb József Attilánál, rettentő belegondolni, micsoda alkotói lehetőségeket törtek össze Szárszón a vonatkerekek. Hogy Fábián Dániel dr. nem csupán bibliográfiai adat a költőről összeállított kötetek névmutatójában, bőven akadnak rá bizonyítékok.

A Bakony-béli Köveskálon született 1901. január 28-án, édesanyja, Vörösmarty Mária a *'Szózat'* költőjének egyenes ági leszármazottja volt. A pápai református kollégiumban kezdett kibontakozni irodalmi érdeklődése, Petőfi és Jókai lába nyomait keresgélve. A Tanácsköztársaság idején a diákok egyik szellemi vezére volt, ezért érettségi előtt eltanácsolták, de engedéllyel a csurgói gimnáziumban (Csokonai sorsával vigasztalódva) maturátust szerezhetett. A Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára 1920-ban iratkozott be, és lege artis 1926-ban kézhez kapta a gyógyító ténykedésre jogosító diplomáját. Akkor nem volt orvosban hiány. A harmadára zsugorodott országnak hirtelen négy egyeteme lett, az állások és állásigénylők mérlege az utóbbiak hátrányára billent.

Fábián doktornak szerencséje volt. Éppen akkor bővítették százágyassá – főleg holland segítséggel – a Bethesda kórházat, így a nehéz időkben Szentpétery Gyula főorvos sebészeti osztályán helyezkedett el. Állása már volt, de nyugalma nem. A szociális bajok iránti érzékenysége vitte őt a vegyes összetételű Bartha Miklós Társaságba, ebbe az ideológiailag rendkívül széles színskálájú szellemi szervezkedésbe, amelynek ő – a balközép részhez tartozó – 1928-ban már ügyvezető elnöke lett. Ez év nyarán vette fel a Társaság képviseletében a kapcsolatot a csehszlovákiai Sarló mozgalommal, a kisebbségi sorsba sodródott magyar ifjúság határozottan haladó csoportjával, akik a kitűnő Balogh Edgárral az élen végig kiállták a két oldalról reájuk nehezedő provokatív politikai megpróbáltatásokat. E fiatalok (Dobossy László, Győry Dezső, Jócsik Lajos, Szalatnai Rezső, hogy csak a legismertebbeket említsük) hívták meg Móricz Zsigmondot, tartották Kassák Lajossal a kapcsolatot, példamutató ténykedésüket Bartók Béla is figyelemmel kísérte.

---

125 Fábián Dániel – József Attila: Ki a faluba! Hódmezővásárhely, 1930. Törekvés ny. 8 p. (A Bartha Miklós Társaság füzetei 1.)

Az 1928-as esztendő rendkívül eseménydús Fábián doktor életében. Mint ügyvezető elnököt ez év nyarán a sarlósok meghívták a gombaszögi táborozásra, ahol előadást tartott a falu sorsdöntő kérdéseiről; 'Új Magyar Föld' címmel folyóiratot indított, amelynek ő írta a programadó cikkét; megjelent 'A Híd' kiadásában az egyetemes magyar ifjúság közös Ady Endre-ünnepsége alkalmából az *'Ifjú szívekben élek'* című[126] szép kötet, benne Fábián Dániel '*Középosztályunk és a parasztság'* című írása, amely egy Ady-vers és egy Móricz-esszé között kapott helyet. Végül, de nem utolsósorban ekkor ismerkedett meg és kötött barátságot József Attilával.

A lelkes literátor szervező ugyanakkor a szociálhigiéne iránt is megőrizte fogékonyságát. Johan Béla professzor irányításával 1927-ben megkezdte működését az Országos Közegészségügyi Intézet, első teendői közé tartozott a skarlátprofilaxis és -terápia minél szélesebb körű bevezetése. Megelőzésre Gabricsevszkij-féle baktériumemulziót vagy Dick-féle tiszta toxint, gyógyításra Moser szerinti szérumot alkalmaztak. Biztató eredményeikről Johan Béla a 'Monatsschrift für Kinderheilkunde' 1927. évi decemberi számában számolt be.

A főváros után a vidék következett, Fábián Dániel rövidesen Hódmezővásárhelyen irányította a vörheny elleni védőoltásokat, de szemei túlláttak az ampullákon. Szociális intézkedésekkel, munkalehetőségek biztosításával, felvilágosítással vélte megoldhatónak az agrárproletárok gondjait. Kétségtelenül a nyomor-kor mitizáló faluromantikájának hatására, de tetteket követelt, s ebben lényegesen különbözik az üres szólamok hangoztatóitól.

Irodalmi intenciói az injekciózás mellett is igen intenzívek voltak. 1929. február 27-én a Vigadóban megrendezték az „Új Magyar Föld"-estet. Igen ígéretes előadók: Németh László, Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Féja Géza (a felsorolást folytathatnánk), s a filológusok szerint ez az időpont a népi irodalom zászlóbontásának tekinthető. A zászló színe persze különböző árnyalatú volt, de magasan lobogott. Fábián Dániel 1928-ban tartott *'Európa jövője és a magyar paraszt'* című előadása erősen vitatott (s azóta megcáfolódott) koncepciójának a módosult visszhangja tükröződik az akkor még kezdő írók műveiben. Ugyanez év május 25–26-án doktorunk a mindig karakán Kassákot kísérte el Pozsonyba. Szeptember hónapban a Cseh-Szlovákiai Magyar Akadémikusok érsekújvári kongresszusán a Bartha Miklós Társaságot képviseli, s ahogy Tasi József írja: „a Berecz Kálmán főtitkár által megfogalmazott meghívókat is Fábián juttatta el a magyarországi és erdélyi (!) haladó ifjúsági szervezetekhez".

---

126 Ifjú szívekben élek. A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulsága mellett. Bp., 1928. A Híd. 63 p.

1930 tavaszán Hódmezővásárhelyre utazott, ahol – köztük József Attila is – kedves ismerősként fogadták a tűvel-tollal-szóval egyaránt jól bánó elnök-orvost. Nevezetes dátum: május 20. József Attila ekkor sógoránál, Makai Ödön ügyvédnél lakott; a kivételes költőzseni és a szociális gondokon töprengő orvos akkor írta meg közösen a *'Ki a faluba!'* című kiadványt,[127] egyrészt a sarlósok megrendelésére, másrészt közös szemléletük bizonyítására. Mindketten voltak annyira önérzetesek, hogy csak „megrendelésre" nem készítették volna el. A szerény kiállítású füzet a falukutatást, a folklór megismerését és megmentését propagálja az ifjúságnak. Kodály Zoltánra hivatkoznak, aki szerint „a magyar intelligencia előbb eljut Párizsba, mint a magyar faluba". Vagy „az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk". A hatoldalas kis röpiratban legfontosabb „A falu társadalmi és gazdasági rajza" című fejezet, amely racionális szociológia, felhívás szociológiai paraméterek készítésére.

A várt visszhang nem maradt el. Jobbról balról egyaránt támadták. A kolozsvári 'Korunk' hasábjain Haraszti Sándor „magyar eszereknek" minősíti a szerzőket. Van benne igazság. A hang néha az orosz szociálforradalmárokéra emlékeztet, nemhiába hivatkoznak Dosztojevszkij misztikus messianizmusára. Jobbról Győry János döfködte Szekfü Gyula 'Magyar Szemlé'-jében az *'Elképzelt parasztklasszicizmus'* c. bírálatával. „Józan maradiságát" József Attila utasította el imponáló érveléssel.

Fábián Dániel örökké büszke volt rá, hogy az általa szerkesztett 'Új Magyar Föld' méltatta először nagy költőként József Attilát. Doktorunk átmenetileg a hódmezővásárhelyi kórházban dolgozott, ahol a lokális irodalmi élettel jobban összeismerkedett. Majd Szegedre utazott József Attilával Móra Ferenchez látogatóba. Ám a csodás tollú tudós író csak egy szelíd mosolyra méltatta őket, ami ugyancsak hihető. Ellentétben Juhász Gyulával, Mórának alig volt kapcsolata írókkal, pláne fiatalokkal. Fábián dr. barátságot kötött a szegedi folklór boldog emlékű gyűjtőjével, Bálint Sándorral.

1930 választóvonal Fábián Dániel életében. Miután Bajcsy-Zsilinszky az 'Előőrs' című lapban írt a magyar mezőgazdaság válságáról, a magyar „botosispán-képezdékről", a 43. számban megjelent *'A mezőgazdasági érdekképviselet és a parasztság'*, a 45. számban pedig *'A mezőgazdasági munkáskérdés történelmi fejlődés'* című cikke, a jobboldal nyomására József Attila, Kodolányi János és Gál István társaságában kilépett a Bartha Miklós Társaságból, 1931-ben már csak a maga és néhány barátja nevében üdvözli a sarlósok pozsonyi kongresszusát.

---

127 Fábián Dániel – József Attila: Ki a faluba! Hódmezővásárhely, 1930. Törekvés ny. 8 p. (A Bartha Miklós Társaság füzetei 1.)

Közben orvosként bentlakó sebész, majd díjtalan gyakornok az Ádám professzor irányítása alatt működő III. sz. Sebészeti Klinikán.

Kapcsolata József Attilával sohasem szakadt meg, bár útjaik elágaztak. Ahogy Fábián dr. visszaemlékezik – s ebben a dedikálás dátumai is segítették –, 1932 novemberében kapta meg a *'Külvárosi éj'* ajánlósorokkal ellátott kötetét; 1933-ban a *'Nem én kiáltok'* és a *'Nincsen apám sem anyám'* című remekművekért az orvosbarát pénzt adott, amiért a költő kissé megneheztelt. A *'Medvetánc'* című gyűjteményes kötetet 1934. december 2-án József Attila személyesen vitte el neki a művészek gyülekezőhelyére, a Japán kávéházba. Néha itt találkoztak, hosszú hallgatásokba merülve.

Következzék a legkényesebb pont, a tragédia bekövetkezése előtti állapot rögzítése az orvosbarát retinájával. József Attilát 1937 augusztusában szállították a Ráth György utcai Siesta-szanatóriumba, ahol Fábián Dániel és Ignotus Pál 1937 novemberében látogatták meg utoljára. A szanatóriumbeli mostoha állapotokról már sok szó esett, amit Fábián dr. már korábban is tapasztalt. Amikor meglátogatták, a költő zavart állapotban szónokolt. Idézzük az orvos visszaemlékezését:

> „Ha azt kérdezné valaki tőlem: észrevettem-e szónoklatának tartalmában vagy formájában valami kórosat, azt mondanám, hogy beszédjének tartalma egészséges volt, de hogy a kis szoba teréhez viszonyítva hangja, agresszivitása, kézmozdulatai arányosak voltak-e? – arra feleletem: nem! Attila hite, bizakodása, harci kedve ebben az órában olyan erővel lobbant fel, mint még sohasem. Csak azért, hogy néhány hét múlva a halál vaskerekei alá vesse magát…"

Nem bocsátkozunk a betegségének újabb megfejtési kísérletébe, hiszen egyrészt a kezelőorvos, Bak Róbert,[128] másrészt a kitűnően képzett pszichiáter, Varga Ervin[129] már megtették. Betegsége körül a vita 1978-ban ismét fellángolt, de a Biblia szavaival: „semmi sem tisztáztatott". Fábián doktor kétségtelenül nem volt pszichológus, azonban orvosként és barátként egyaránt ismerte, s ez az előnye az utódiagnosztikákkal szemben mindig megmarad.

---

128 Bak Róbert: József Attila betegsége. = Szép Szó 6 (1938) pp. 105–113.; Bak Róbert: A személyiség szétesésének kórlélektanához. = Orvostudományi Közlemények 1 (1940) pp. 23–24. Lásd még: Stark András: „Köztetek lettem bolond". Bak Róbert József Attila-patográfiájának újraértelmezése. = Valóság 22 (1979) No. 5. pp. 77–89.; Bókay Antal – Jádi Ferenc: „Szurkálnak, óvnak tudós orvosok…". József Attila betegsége Bak Róbert patográfiáinak tükrében. = Jelenkor, 1981. No. 9. pp. 822–832.

129 Varga Ervin: Pathográfiai tanulmány József Attiláról. = Ideggyógyászati Szemle 19 (1966) pp. 195–204.

A szörnyűség évében Engel Károlyt és feleségét Fábián dr. bújtatta, de nem egy ép lábszárra tett gipszcsizmát, a nyomaték kedvéért. Őket nem hajtották el. A fordulat éve után különböző rendelőintézeteknél volt sebész főorvos, főleg a visszerekkel és lábszárfekélyek gyógyításával foglalkozott sokat, a Holland Thrombosis Szolgálat mintájára.

Nyugdíjazása után ismét tollat fogott, 1974-ben jelent meg a József Attiláról szóló könyve.[130] Megállapításainak bizonyos hányadával lehet vitatkozni, azonban vitathatatlan, hogy alapművel van dolgunk, adatai első kézből valók. Mire az irodalomban végképp megtalálta volna a helyét, már késő volt. Írt a Bajcsy-Zsilinszky-emlékkönyvbe, szülőfalujának változásairól a 'Kortárs'-ban, József Attila a másik nagy költőszerelmére, Petőfire emlékeztette, plutarkhoszi párhuzamosságot akart egy tanulmányban kimutatni közöttük, de közbeszólt az infarktus: előbb figyelmeztetőleg és fegyelmezőleg, 1980. március 8-án azonban végleg.[131]

Zárkózott és szerény ember volt, József Attila fénye életének jelentéktelenebb szereplőire néha jobban rávilágított, de Fábián Dánielt ez nem zavarta. Könyvében semmi szenzáció, és ettől (is) szenzációs. Az 1957-ben közreadott '*József Attila Emlékkönyv*'[132] számára megírta a költő szerepét a Bartha Miklós Társaságban. József Jolán adatainak a „megbízhatóságára" vonatkozó megállapításait azóta a József Attila-kutatás igazolta.

A bölcsészek mind a József Attila-kutatásban, mind a népi irodalom megszervezésében gyakran említenek egy Fábián Dániel nevű sebészorvost, akiről az orvosoknak is illő tudni, hogy ki volt.

József Attila betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

Molnár Tibor: Beszélgetés a magyar Panait Istrathival. Interjú. = Brassói Lapok, 1936. júl. 5. – *Újraközlése:* In: Kortársak József Attiláról. Bp., 1987. Akadémiai. p. 423.

József Attila betegsége. = Népszava 65 (1937) No. 182. (aug. 12.) p. 4.

Bak Róbert: József Attila betegsége. = Szép Szó 3 (1938) Vol. 6. No. 1. pp. 105–115.

Németh Andor: Kelj fel és járj! József Attila gyötrelmes küzdelme kényszerképzeteivel. = Ujság 14 (1938) No. 41. p. 27.

---

130 Fábián Dániel: József Attiláról. Fénynyomat. Bp., 1974. Kossuth. 210 p.; Fábián Dániel: József Attiláról. Vál., szerk. és az előszót írta: B. Bernát István. [Bp.], 1989 [1990]. Múzsák. 179 p. – Benne: Fábián Dániel: József Attila betegségéről, pp. 99–139. *(– a szerk. megj.)*

131 Fábián Dániel életművét elemző további szakirodalmi forrásokból: Fábián Dániel. (1901–1980). = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 89–91. (1980) p. 343.; Tasi József: Búcsú Fábián Dánieltől. = Élet és Irodalom, 1980. No. 11. p. 8.; Fitos Vilmos: Fábián Dániel életműve és a Bartha Miklós Társaság. = Hitel, 1989. No. 15. pp. 58–61. *(– a szerk. megj.)*

132 Fábián Dániel: József Attila a Bartha Miklós Társaságban. In: József Attila emlékkönyv. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp., 1957. Szépirodalmi. pp. 228–233.

Névtelen nótárius [Losonczy Ádám]: József Attila betegsége. = Népszava 70 (1942) No. 173. (aug. 2.) p. 16.

Bányai László: Négyszemközt József Attilával. Bp., 1943. Körmendy. 279 p.

József Jolán: József Attila élete. Bp., 1940. Cserépfalvi. 465, [3] p. – *Több kiadásban is megjelent.*

József Attila emlékkönyv. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp., 1957. Szépirodalmi. 496 p.,16 t.

Baloghy Mária: József Attila utolsó szanatóriumi napjai. = Kortárs 8 (1966) pp. 1288–1290.

Varga Ervin: Pathográfiai tanulmány József Attiláról. = Ideggyógyászati Szemle 19 (1966) No. 7. pp. 195–204.

András Zoltán: Egy kórrajz margójára. Még egyszer József Attila betegségéről. = Kortárs 9 (1967) pp. 1731–1735.

Hajnal Zsuzsa: Találkozás József Attila ápolónőjével. = Magyar Nemzet 24 (1968) No. 163. (júl. 13.) p. 7. – *Az 1937-ben eltöltött szanatóriumi hónapjairól.*

Vezér Erzsébet: Ismeretlen József Attila-kéziratok. Gyömrői Edit pszichológus birtokában lévő dokumentumokról. = Irodalomtörténet, 1971. No. 3. pp. 620–633.

Vágó Márta: József Attila. Bp., 1975. Szépirodalmi. 469 p., 1 t. – *2. kiad.:* Bp., 1978.; 3. jav., bőv. kiad.: Bp., 2005. Noran. 516 p., [16] t.

Fodor András: Hogyan halt meg József Attila. In: Fodor András: Futárposta. Bp., 1980. Szépirodalmi. pp. 24–29.

Kertész Tivadar: József Attila. = Orvosi Hetilap 121 (1980) No. 36. pp. 2207–2209.

Szabolcsi Miklós (szerk.): József Attila útjain. Tanulmányok. Bp., 1980. Kossuth. 464 p.

Bókay Antal – Jádi Ferenc – Stark András: „Köztetek lettem én bolond". Sors és vers József Attila utolsó éveiben. Bp., 1982. Magvető. 201, 6 p.

Szőke György: Korai traumatikus élmények feldolgozása József Attila költészetében. = Magyar Pszichológiai Szemle 40 (1983) No. 6. pp. 507–523.

Brabant, Eva: A bűntelen bűnös. József Attila és a pszichoanalízis. = Új Írás 25 (1985) No. 8. pp. 95–103.

Vadász Ferenc: Tizenhat éves voltam akkor… Gebe Márta József Attiláról 63 év múltán. = Kritika, 1985. No. 7. pp. 26–27.

Garai László: Kiterítenek úgy is. József Attila tragikus paradoxonai. = Világosság 27 (1986) No. 12. Melléklet pp. 3–33.

Szántó Judit: Napló és visszaemlékezés. Sajtó alá rend.: Murányi Gábor. Bp., 1986. Petőfi Irodalmi Múzeum. 220 p. (Irodalmi múzeum) – *2. jav., bőv. kiad.:* Bp., 1997. Argumentum. 261 p., [16] t.; 3. jav., bőv. kiad.: Bp., 2005. Noran. 354 p., [16] t.

Illyés Gyuláné: József Attila utolsó hónapjairól. Bp., 1987. Szépirodalmi Könyvkiadó. 162 p. – 2. kiad.: Bp., 2005. Sziget. 183 p.

Szőke György: „Talán eltűnök hirtelen…". József Attila betegségéről és haláláról. = Tiszatáj 41 (1987) No. 12. pp. 64–73.

Valachi Anna: Egy pszicho-analitikus orvos-beteg kapcsolat rekonstrukciója. [Dr. Rapaport Samu és József Attila.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1987–1988. No. 5–6. pp. 581–616.

Tverdota György: Betegség és költészet. In: Tverdota György: A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. Bp., 1989. Pannonica. pp. 161–171.

Stock Imre: József Attila kórlapja. = Világosság 4 (1989) pp. 289–299.

Cserne István: Mitológia és diagnosztika: József Attila kórképe. = Holmi 2 (1990) No. 6. pp. 643–657.

Bonczos László: József Attila és Carl Gustav Jung. = Orvosi Hetilap 132 (1991) No. 8. pp. 427–431.

Garai László: „…amit meglátok hirtelen…”. József Attila pszichológiai tesztjéről. = Valóság 34 (1991) No. 4. pp. 55–71.

Horváth Iván – Tverdota György (szerk.): „Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila. Bp., 1992. Balassi–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 502 p.

Bókay Antal: A pszichoanalitikus narratíva. József Attila: Szabad ötletek jegyzéke. = Irodalomismeret 3. (1992) No. 2–3. pp. 41–48.

Kelevéz Ágnes: Az írás folyamatától a létrejött szövegig. A Szabad-ötletek jegyzéke a genetikus textológia szemszögéből. = Irodalomtörténeti Közlemények 96 (1992) No. 3. pp. 327–336. – *József Attila: Szabad-ötletek jegyzéke. Közzéteszi: Stoll Béla. Bp., 1990. Atlantisz. 96 p. c. munkájáról*

Fekete György: Gyermekké tettél. József Attila személyisége egy új lélektani fogalom tükrében. = Lyukasóra 2 (1993) No. 10. pp. 26–29.

Lengyel András: József Attila első analitikusa. (A pszichoanalitikus Rapaport Samuról). = Irodalomtörténeti Közlemények 99 (1995) No. 2. pp. 163–189.

Kardos Gábor: József Attila és a Freud-komplexus. (Egy életmű pszichográfiai megkörnyékezésének kórisméje. Franciából ford.: Lackfi János, Bárdos Miklós. = Café Bábel 18 (1995) pp. 33–50.

Balogh Tibor: Freud – Csáth – József Attila. A klasszikus pszichoanalízis hatása a húszas-harmincas évek magyar lélektanára és kultúrájára. In: Dugonics Társaság évkönyve 1995–1997. Szeged irodalmáért, művészetéért és tudományáért. Szerk.: Kikli Tivadar, Tandi Lajos. Szeged, 1998. Dugonics Társaság. pp. 140–151.

Lengyel András: József Attila, Rapaport Samu és a Szabad-ötletek jegyzéke. = Forrás 28 (1996) No. 6. pp. 51–70.

Tverdota György: Erkölcs és pszichoanalízis József Attila életművében. = Literatura 26 (2000) No. 1. pp. 20–28.

Németh Attila: József Attila pszichiátriai betegsége(i). Változatok egy témára. 2. jav. kiad. Bp., 2002. Filum. 121 p.

Valachi Anna: „Játszani is engedd!” József Attila pszichoanalitikus ihlete. In: Kenyeres Zoltán – Gintli Tibor (szerk.): Pillanatkép a hazai irodalomtudományról. Bp., 2002. Anonymus. pp. 285–289.

Valachi Anna: „…mint megnyílt értelembe az ige…”. József Attila nyelvszemlélete pszichoanalitikus nézőpontból. = Somogy 30 (2002) No. 2. pp. 123–128.

Erős Ferenc: József Attila kultusza a pszichoanalízisben. In: Tverdota György – Veres András (szerk.): Testet öltött érv. Az értekező József Attila. Bp., 2003. Balassi. pp. 105–118.

Lengyel András: A pszichoanalízis mint „az ödipusz vallás theológiája”. Az úgynevezett Rapaport-levelek egyik értekező betétjéről. In: Tverdota György – Veres András (szerk.): Testet öltött érv. Az értekező József Attila. Bp., 2003. Balassi. pp. 119–129.

Valachi Anna: A névvarázstól a pszichoanalízisig. József Attila, Sigmund Freud és Róheim Géza. In: Tverdota György – Veres András (szerk.): Testet öltött érv. Az értekező József Attila. Bp., 2003. Balassi. pp. 161–185.

Szabolcsi Miklós: József Attila élete és pályája. 1–2. köt. [1. köt.: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése; Érik a fény, 1923–1927. + 2. köt.: „Kemény a menny”; Kész a leltár]. Bp., 2005. Kossuth. 999, 1064 p.

N. Horváth Béla: A Szabad-ötletek olvasatai. = Tiszatáj 59 (2005) No. 4. pp. 102–109.

N. Horváth Béla: Kinek írta József Attila a Szabad-ötleteket? = Forrás 37 (2005) No. 4. pp. 50–57. – *Kötetben:* In: „Szabad-ötletek…” Szőke György tiszteletére barátaitól és tanítványaitól. Szerk.: Kabdebó Loránt, Ruttkay Helga, Szabóné Huszárik Mária. Miskolc, 2005. Miskolci Egyetem. pp. 97–105.

XVIII. fejezet
MAGYAR ORVOSÍRÓK A XVIII–XIX. SZÁZADBAN

Orvosok a magyar irodalomban

Orvos műfordítóink a XIX. század elejéig

Orvosírókról *(születésük időrendjében)*

Pápai Páriz Ferenc, a XVII. század neves orvosírója

Hírlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel

A nyelvtudós orvos: Földi János

Sándorffi József teljesítménye – egy több mint kétszáz esztendős medikusi remeklés

A nyelvújító orvosíró, Bugát Pál

A nagy humanista műveltségű Töltényi Szaniszló

Hugó Károly, a bolyongó orvos-drámaíró

Kovács Pál, a homeopata orvos író

Egy 19. századi orvosi önéletírás és szerzője: Feichtinger Sándor

A fogászok műfordítója, Barna Ignác

Adatok Duka Tivadar életéhez és munkásságához

Egy közéleti orvos a múltból – Hamary Dániel

A Balassa-kör házi poétája, Csatáry (Grósz) Lajos

Egy Manet-kép „magyar orvosi vonatkozása”. Szenger Ede

Id. Elischer Gyula

A világvándor Kepes Gyula orvosdoktor

Híres magyar orvos a pionír Amerikában. Gerster Árpád

A két Davida: Davida Leo és Davida Jenő

Hervadt lombok – Agyagási Károly Székelyföld orvosírója

Feleky Hugó, a jeles urológus

Gáspár Ferenc – a hajóorvos író

Székely Ágoston – a szerkesztői másodvonalból

Orvosok a magyar irodalomban

Nem a hajdúhadházi homokban nyugvó Földi János (1755–1801) volt az első diplomás „orvosírónk”, hiszen a pergamenszínű peregrinuslevelek, a XVII–XVIII. századi útinaplók, a megpróbáltatásos beszámolók jelentékeny része szépirodalmi értékkel is bír, szerzői sem ismeretlenek, elég Csanaki Máté, Vízaknai Bereczk György, Hatvani István, de elsősorban Pápai Páriz Ferenc személyére utalunk.

Mégis: irodalomtörténeti tény, hogy a rímes és időmértékes verset Földi honosította meg. Poétikai mestere volt Csokonai Vitéz Mihálynak, Féja Géza szavaival pedig „ő serkentette új életre a debreceni költők lelkében a növényi kultúra áhitatát”. A nagyszalontai születésű (1755), rövid időre szatmárnémeti városi orvos 1779-ben időmértékes költeménnyel köszöntötte Rácz Sámuel pesti orvostanár, *’A borbélyi tanitásoknak első darabja’* című könyvét:[133]

„Olly ember pedig, a’ ki bóldogítja
Ezzel Nemzetedet; ki Bontzolást-is,
Testünkben magyaros nevén nevezve
Minden részt, Magyarúl íra,
Olly ember, kinek abba-is köszönhetsz,
Hogy már a’ Patikák’ szerét, ’s Retzeptit,
Mind önnön keze írta oktatásban…”

A vitatott szerzők *’Debreceni Grammatiká’*-jának vitathatatlanul Földi János pályanyertes műve szolgált alapul. Hogy Kazinczy, Széphalom nagy irodalomszervezője mennyire becsülte, bizonyíték rá az 1791-es kiadású *’Heliconi Virág*ok’ antológia, amelyben a megjelent versek számát tekintve megelőzi Ányos Pált, Dayka Gábort, Virág Benedeket. Görög Demeterék magyar nyelvű bécsi lapja 1792-től ’Magyar Hírmondó’ néven jelent meg. A II. kötet 905. lapján Földi a zsidó versírásról értekezik, héberből fordít három verset; medikuskori játékos szenvedélye volt latinból–görögből (Horatius, Catullus, Plinius, Anakreon) magyarítani. Később átültette nyelvünkre a holland A. Reland keleti tárgyú *’Galatea’* elégiacsokrát. Ha csak töredékében is, de szép verse maradt meg II. Józsefről, a kalapos királyról. Érdemes utolsó négy sorát idézni:

---

[133] Rácz Sámuel: A borbélyi tanitásoknak első darabja. Az anatomiáról, physiologiáról, pathologiáról, materia medicáról, chirurgiáról, és bábaságról. Pesten, 1794. Nyomt. Trattner Mátyás bet. 6 lev., 440 p., 1 lev. + Második darabja. A törvényes orvosi tudományról és az orvosi politziáról. Pesten, 1794. uo. 12 lev., 383, 25 p.

„Minden hitében már ma hagyattatik,
Minden szabad leszsz: viszsza adattatik
A lelki-esméret szabadság,
Mellyet-is, oh zabolázni vadság!”

Mennyire igaz, hogy Vitéz Mihály tőle tanulta a pajzán játékosságot. Egy Torma nevű hölgyről az alábbi kétsorost írta:

„A’ ki ilyet tisztit, örömest véghez viszi tisztit:
Mert reszel oly tetemet, nem teker ott se szemet.”

Földi korai halálát (1801) követően többen érkeztek a medicináról a parnasszusra, igaz, diplomaszerzés előtt. Ilyen Ungvárnémeti Tóth László, aki „ógörögül” és „ómagyarul” (nyelvújítás) egyformán jól verselt, továbbá Vajda Péter és Garay János.

Hogy mit jelent az anyanyelv és a magyar irodalom bűvöletében élni, XIX. századi példa rá Töltényi Szaniszló (1795–1852), előbb a bécsi Josephinum, majd ugyanott a híres egyetem híres tanára, aki szonettciklusban élte ki Pannonia iránt érzett szeretetét. Balatonkiliti gazdaságírnokaként indult szokatlanul meredek pályaíve, itt került bűvöletébe a szikladübörgésű ódákat görgető Berzsenyinek, majd mint pesti medikus, a fővárosból irodalmi központot teremtő Kisfaludy Károlynak, aki megigézte őt a magyar Mohács-komplexussal, elvégre két történelmi szomorújátékot is írt a „Hősvértől pirosult gyásztér” hatására (II. Lajos udvara; A mohácsi veszedelem). Ha belegondolunk, orvosnak mennyivel szerényebb tehetség volt, mint akár Semmelweis, akár Balassa, némi alkalmazkodás árán a világhírű egyetemen mégis katedrához jutott, elképzelhető, hogy két rebellis honfitársa mire vihette volna! Az 1821-ben kiadott népdalutánzatú versei azért meglepőek, mert hatásában hol volt már akkor Csokonai és hol még Petőfi!

Töltényivel közel egyidőben hallgatta Pesten a medicinát egy német anyanyelvű budai postatiszt fia, akiről akkor aligha sejthette bárki, hogy a nyelvünket gyermekkorában alig beszélő Schedel Ferencből majd Toldy Ferenc (1805–1875) néven a magyar irodalomtörténet-írás atyja lesz. A főváros asszimilációs képességének első kiteljesedése a reformkor, amikor a budai svábok a Kis- és Nagykunságba küldik fiaikat magyarul tanulni, a pogromok elől menekülő zsidók szinte vándorlás közben sajátítják el Kazinczy–Kölcsey–Kisfaludy nyelvét, és Pest-Budán az emancipáció küszöbére érve már a magyar beszéd és írott szó lelkes

propagátorai. Bármily bizarr, de a történelmi osztály legjobbjai (elég Széchenyire hivatkoznunk) is nyelvükben ekkor hasonultak a nemzethez. Toldy, aki Goethe pompás weimari holdudvarában is megfordult, valami olyasmit érezhetett, mint a századforduló Párizsába érkező Ady Endre, nyilván a politikai temperamentum és publicista költői tehetség különbözőségét leszámítva.

Látta, hogy a magyar nyelv és irodalom a némethez képest műveletlen ugar, puszta parlag, az alatta rejlő kincseket csak mélyszántással lehet kiforgatni, s ez a „mélyszántás" a magyar irodalomtörténet megírása. Eredeti szerzőként aligha vitte volna sokra. Ám pont azt ismerte fel, amire akkor a legnagyobb szükség volt: az irodalomtörténészre, az irodalmi szervezőre, a lezárt életművek kritikai kiadására, hiszen kora ontotta az eredeti alkotó tehetségeket. Szokás emlegetni a Bajza–Toldy–Vörösmarty „triumvirátus" tagjaként, irányító szerepük meghatározó jellegű a reformkor szellemi életében. Ő nemcsak orvos és író volt, hanem előbb a medicina (dietétika), később a literatúra egyetemi oktatója, követője aligha akadt, pályafutása megismételhetetlenné vált.

Ő írta az első monográfiát a műfordítás elméletéről,[134] az írói jogvédelemről,[135] korai méltatója, kiváló értője Reguly Antal Urálon túli nyelvrokon-kereső útjainak (1850-ben könyvet írt róla),[136] kezdeményezője a Kisfaludy Társaság megalakításának.

A Kisfaludy és Toldy köré gyülekező írók a fővárosból irodalmi centrumot teremtettek, de a vidék sem akart lemaradni. Kovács Pál (1808–1886) – Petőfi és Jókai előtt egyik írónak készülő pápai diák – földije volt az 'Auróra' című folyóiratot szerkesztő Kisfaludynak, és az illusztris irodalmi fórumon főleg novellákkal jelentkezett. Első írása a *'Nem az volt, a kit gondoltam'* egy vidéki jurátus viszontagságos fővárosi kalandjairól szól. 1833-ban Flór Ferenc és Wachtel Dávid évfolyamtársaként orvosi oklevelet szerzett a pesti egyetemen, 1835-ben pedig Győrben lett gyakorlóorvos. A Bécs és Buda közti félúton fekvő Rába-parti németes kultúrájú város szellemének magyarosításában döntő érdemeket szerzett, a 'Vaterland' című lapból rövidesen 'Hazánk' lett, korai szerzői között megtaláljuk Petőfi Sándort és Arany Jánost, ami nem csekély ízlésre és bátorságra enged következtetni. Érdemeiért akadémiai tagságot kapott.

---

134 A műfordítás elveiről. A Kisfaludy-társaságban előadta Dr. Schedel [Toldy] Ferencz. Budán, 1843. A magy. kir. egyetem bet. 40 p.

135 Schedel [Toldy] Ferenc: Az irói tulajdonjogról. = Budapesti Szemle 1 (1840) Vol. 1.

136 Toldy Ferenc: Reguly utazásai. In: Reguly-album. Történeti és szépirodalmi tartalommal Jászay, Jókai, Jósika, Lugossy. Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Wenczel által. Megelőzik Reguly utazásai Toldy Ferencz által. Kiadta a Reguly-társaság. Pest, 1850. Emich Gusztáv. CXXIX, 394, 2 p.

A *'Hivatlan orvos'* című novellájában (Regélő, 1834) szelíden gúnyolja a vidéki elmaradottságot, ez az első írása, amelynek orvos a főszereplője. A *'Ki hitte volna'* című novellájában (Auróra, 1834) Hahnemann divatos homeopathiáját teszi nevetség tárgyává, aminek külön pikantériát ad, hogy rövidesen elzarándokol Köthen városába, és a korábban kifigurázott gyógymódnak teljesen behódol. Klauber Frigyes 1900-ban megjelent monográfiája[137] szerint Kovács Pál „novelláihoz az anyagot, a tárgyat, a dunántúli nemes családok, feudális kúriák életéből merítette, egyszerűségében, kedélyességében, de egyszersmind elmaradottságában".

Drámáival kevésbé volt sikeres, amin nem csodálkozunk. Katona Józsefnek sem volt, pedig a *'Bánk bán'* szerzője ugyancsak érzékeny húrokat pendített meg. Történelmünk legszebb tavaszát, az 1848-ast, írástudó orvosaink csak utólag örökítették meg. Korányi Frigyes például az *'Elmúlt idők emlékeiből'* c. írásával élete utolsó nyarán, nagyreményű fiának ajánlva.[138]

Akadt viszont egy különös figura, aki Párizsból német nyelvű forradalmi leveleket küldött a 'Pester Zeitung' 48-as számaiba. Franciaországból németül buzdítani a magyar szabadságharcot, már önmagában sajátságos személyre utal. Hugó Károly (1808–1877, eredeti nevén: Bernstein Fülöp) volt ez a lelkes valaki, aki orvosi oklevelét is különleges körülmények között szerezte. Mint medikus jelentkezett a cári önkényuralom ellen reménytelenül küzdő lengyel hadseregbe, Varsóban avatták „inter arma" orvosdoktorrá, de alig száradt meg papírján a koromtinta, vérző végtagokkal máris fogságba került. A pétervári osztrák konzul segítségével került haza Pestre, de szülővárosában orvosi diplomával sem találta a helyét. Ha már a harctéren nem tudott „győzni", elhatározta, hogy meghódítja öreg kontinensünk színpadjait.

Példaképe Victor Hugo, és az excentrikus medicina akkori pápája, Samuel Hahnemann volt. A pszichopata–homeopata orvosunkat Párizs–Hugo–Hahnemann szentháromsága vonzotta a francia fővárosba, vezetéknevét a '*Nyomorultak'* írójától kölcsönözte, keresztnevét (mert ekkorra már kikeresztelkedett) csak héber hangzása miatt nem változtatta Sámuelre. Ahhoz nem tudott elég jól franciául, hogy Corneille, Racine és Molière örököseivel versenyre keljen, sértődötten mondott hát búcsút városának, hogy némi angliai kitérővel hitelesítve előadja az igazi Shakespeare-t, természetesen az ő főszerepeiben.

Elutasították és kiutasították. Pesten viszont 1848. május 24-én sikerrel mutatták be a Nemzeti Színházban a *'Bankár és báró'* című darabját.[139] Hősünk közben újra Párizs utcáin

---

137 Klauber Frigyes: Kovács Pál mint novellaíró. Irodalomtörténeti értekezés. Bp., 1900. Márkus Ny. 38 p.

138 Elmúlt idők emlékeiből. Családja tagjai számára összeállította Korányi Sándor. Bp., [1929]. Egyetemi Ny. 108, 45, [1], 4, 8, 16 p., 12 t.

139 Hugo Károly: Bankár és báró. Szomorújáték 3 felvonásban. Pesten, 1848. Heckenast Gusztáv. 93 p. (Több kiadásban is megjelent)

tűnik fel, a magyar zászlót lobogtatva. Pesti sikerének híre eljutott hozzá, ettől kezdve magyar költőfejedelemnek hitte magát. Pedig darabjait – ezeket a német–magyar–francia keveréknyelven írt konvencionális tragikomédiákat – elsősorban Egressy Gábor simítgatta előadhatóvá, vállalva a főszerepeket. A melankóliás-megalomániás orvos-drámaíró, a hugologia, hugosophia és egyéb zagyva elméletek apostola, talán legszínesebb és legszánalmasabb személye szépirodalmunknak. Ágai Adolf annyi anekdotát jegyzett le róla, hogy megértéssel vegyes tiszteletét az utókor nem tagadhatja meg tőle.

A szabadságharc orvosi naplóját Barna Ignác (1822–1894), a 13. huszárezred főorvosa vezethette volna, hiszen a nevezetes évben végzett nagykárolyi fiatalembernek első verseskötete 1846-ban jelent meg. Különösebb feltűnést nem keltett, elvégre a poétika akkor iskolai tárgy volt. Az alig egy éves oklevéllel rendelkező főorvost 1849. május 13-án a szabadságharc főápolónője, Meszlényiné Kossuth Zsuzsa mellé rendelték a kórházak állapotáról rendszeres jelentést tenni. Az 1850-ben kiadott versei nem tükrözik a tragikus bukásában is fényes eseményeket,[140] utólag azonban megkockáztatható a kérdés: ki mert volna akkor Petőfi Sándor mellett „aktuális politikai" költeményeket írni? Ki mert volna villámok mellett gyufákat gyújtogatni?

Egyik verse, az *'Emlény'* olyan jól sikerült, hogy korunkig Petőfinek tulajdonították. Barna Ignác tudott róla, hiszen a Petőfi-Társaság röplap formájában is kiadta. Orvosköltőnk viszont, aki „mellesleg" közben dentológiából megszerezte a magántanári címet és megírta az első magyar fogorvosi tankönyvet (1871),[141] nem pörölt a prioritásért. Kell-e kiskaliberű költőnek nagyobb elismerés annál, minthogy egyik verse a legnagyobb lírikus kötetébe is beleillik? Akadémiai tagságát római klasszikusok, főleg Vergilius fordításáért kapta.

Amit Barna Ignác ifjú orvosként élt át, azt a „Forgó bácsi", „Porzó", „Dr. Tőkés", „Csicseri Bors" – azaz Ágai Adolf (1836–1916) még gyermekfővel. Apja, a racionális gondolkozású orvos szerette volna, ha folytatja apolitikus hivatását, ám egy diák, akit korán megkísért az írás ördöge, és ráadásul Arany János tanítja a jambusokra, annak az elvégzett medicina színes epizód, kíváncsi kirándulás marad életében. Ágai Adolf született szerkesztő, kitűnő tárcaíró és egyéni ízű humorista volt. Színes figurái: Seiffensteiner Salamon, Mokány Berci, Mihaszna András, Sanyaró Vendel a kabaré előtti kor ősei és hősei. Mármint a maguk módján, a szépen fejlődő főváros szórakoztatására, amelyet oly hitelesen örökített meg az *'Utazás Pestről-Budapestre 1843–1907'* című könyvében.[142]

---

140 Barna Ignácz: Szerelemhangok. Pest, 1850. Ny. Trattner-Károlyi. 67 p.

141 Barna Ignácz: Fogászat. (Történelem, élettan, életrendi ügylet.) Pest, 1871. Pfeifer F. VIII, 183 p.

142 Utazás Pestről Budapestre. 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejében.

Országgyűlési képei a korai Mikszáthot juttatják eszünkbe, *'Vízen és Szárazon'* beutazta szeszélyesen szegélyezett öreg kontinensünk minden zugát, hogy kétkötetes beszámolójával a vándorlás örömeiben részesítse olvasóit. A *'Por és Hamu'* (1892) legjobb barátainak állít emléket, az *'Új hangok'* (1906) híres találkozásait eleveníti meg. Jókai, Kossuth, Vajda János, Munkácsy szerepelnek a névmutatóban. Gyermekkorában a szabadságharcért lelkesedett, aggastyánként az I. világháborúban szeretett hazájáért szorongott, míg 1916-ban örökre le nem hunyta sokat látott szemeit.

A történelmi Magyarország a századfordulón a Monarchia szervült részeként látszólag még kedvező esélyekkel indult a XX. század kiszámíthatatlan megpróbáltatásainak. Ady Endre illúzióromboló fellépésével és a 'Nyugat' című folyóirat megindulásával (1908) önálló elmaradottságunk kapott serkentő sokkokat és döbbentett a veszélyes valóságra sokakat. A 'Nyugat' első évtizedének legnagyobb tehetségű orvosírója, Dr. Brenner József, alias Csáth Géza (1887–1919), Kosztolányi unokafivére. Mint novellista és zenekritikus, akkor még különcködő „renegát" hangvételű, ma csak csodáljuk zseniális megsejtéseit. Pedig 1908-ban a cselédkönyves orvosjelölt zeneesztéta még nem érezte a morfinisták lenge képzettársító mámorát, később is csak módosította áradó tehetségének medrét, miközben szervezete menthetetlenül romlott. Már 1908-ban megállapította: lezárult a klasszikus korszak, Bach–Mozart–Beethoven a zene „összes belső lehetőségeit megtalálták", következésképpen „a muzsikában egy reneszánsz fog következni", felismeri Debussy újszerűségét, és ami számunkra legfontosabb: Bartók Bélát. Ő rokonította először Adyt Bartókkal, amikor a Zeneakadémia még Mihalovics Ödön *'Eliana'* című operáját játszotta, és Szabolcska Mihály volt a „költő géniusz".

A Moravcsik-klinikán dolgozó tehetséges pszichiáter (az *'Egy elmebeteg nő naplója'* c. tanulmány fényes bizonyíték rá) 1911-ben szokott rá a mámorkeltő méregre; a *'Délutáni álom'* novellája emlékeztet Gulácsy Lajosnak az *'Ópiumszívó álma'* című, elmosódott kontúrokkal csodálatosan lebegő festményére. Korán megfejti a Pesten is járt Puccini páratlan sikerének titkát: aki pontosan tudja, „mennyit lehet adagolni a muzsikából, drámából és a színpadból, hogy zavartalan kielégülési érzések jöjjenek létre a hallgatóban". Bartók Béla találta meg „önállóan a magyar szimfonikus formanyelvet. Azt tehát, amit Erkel, Mosonyi, Liszt és annyian hiába kerestek." Váteszi megállapításához nem szükséges külön kommentár, az eltelt idő mindenben igazolta. Novelláinak Dosztojevszkijre emlékeztető pszichopathológiai mélységeit, az írás krúdys hangulatát nem feladatunk elemezni. Fiatalon, tragikus körülmények között halt

---

Irta Porzó [Ágai Adolf]. Képeit rajzolták Bér Dezső, Garay Ákos, Homicskó Athanáz és Mühlbeck Károly. Bp., 1908. Pallas r.-t. 446, [2] p., 28 t. (Reprint: Bp., 2004. Fekete Sas. – *a szerk. megj.*)

meg 1919-ben, irodalmunk az évi veszteséglistáján – Ady Endre után – Csáth Géza a legjelentősebb.

Orvosi végzettsége volt a Pestet szerelmesen verselő Peterdi Istvánnak (1888–1944), a sokat fordító Salgó Ernőnek (1873–1946), a misztikus regényekbe menekülő Földi Mihálynak (1894–1943), valamennyien a 'Nyugat' szerzői.

A trianoni döntéssel darabokra hullott a történelmi Magyarország, s jelentős számú honfitársunk került az utódállamokba. Az irodalom, az elkerült írók java felismerte az új körülmények nyújtotta másfajta lehetőségeket, a szellem anyanyelven történő ápolását, az etnográfiai feladatokat. Erdélyben egy orvosi végzettségű, de szerkesztői szenvedélyétől szabadulni nem tudó (de nem is akaró) író, Osvát Kálmán (1880–1953) kezdeményezte a 'Zord idő'-t, az 'Erdélyi levelek'-et, a 'Kalauz'-t, a 'Repriz'-t, hogy csak a legfontosabbakat említsük, a magyar írók: Áprily Lajos, Berde Mária, Molter Károly, Nyírő József és Tompa László (a legismertebbek) megszólaltatására. Öccse volt Osvát Ernőnek, a legnagyobb magyar szerkesztőnek, nem méltatlanul. Verselésre biztatja a galgói körorvos Bárd Oszkárt, 'Erdélyi Lexikon'-t szerkeszt, Gaál Gábor mellett a magyarul szóló transzilván szellem legönzetlenebb szerkesztő-apostola. Ellentétek helyett a középkelet-európai kis népek egymásra utaltságát hangsúlyozza, ebben a reményben keresi fel a románok Móricz Zsigmondját, Mihail Sadoveanut. Bátyjának tragikus halála (1929) után repatriált, nyugodtan tehette, mert őrhelyén ott állt már Gaál Gábor, a Korunk szerkesztője. Itthon vállalkozókedve elakadt, s csak 1945-ben rendezte sajtó alá *'Osvát Ernő összes írásai'*-t.[143]

A vajdasági Ó-Szivác gyakorló körorvosa, Sztankovics Kornél dr. szerencsés neveltetésben részesült. Délszláv neve ellenére a soknemzetiségű Zombor városában nem érezte magát sem mellőzött idegennek, sem kompenzáló asszimilánsnak. Budapesten szerzett orvosi diplomát, a frontszolgálattól az inzulin előtti cukorbaja és a streptomycin előtti tüdőbaja mentette meg. Gyógyíthatatlan állapotban indult gyógyítani a vajdasági „másarcú magyarok" közé. Anyai ágon Kisfaludy-leszármazott volt, örökölve tőlük a verselési és irodalomszervezési hajlamot. A szabadkai 'Vajdasági Írás' köré csoportosította a jugoszláviai magyar írókat, Csuka Zoltánnal megindította a 'Kalangya' című folyóiratot, könyvkiadást szervezett. Így lett Sztankovics doktorból Szenteleky Kornél (1893–1933), az *'Isola Bella'*, az *'Úgy fáj az élet…'* szerény szerzője. Kortársai a Vajdaság Kazinczyjaként tisztelték, méltán. Írt bohózatot, pantomimet, játszott főszerepet (Peer Gynt), kísért zongorán, rendezett, szervezett, akár egy univerzális, fáradhatatlan kultúrfelelős. Megtanult szerbül, hogy a kitűnő Mladen Leskovac

143 Osvát Ernő összes írásai. Sajtó alá rend.: Osvát Kálmán. Bp., 1945. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. 267 p.

segítségével minél méltóbban szólaljon meg déli szomszédaink nyelvén Ady Endre. Hídépítő volt a magyar és délszláv, a vajdasági és főleg az erdélyi magyar kultúra között. „A halálváró pesszimizmusnak éppannyira nem lehet gyökere kisebbségi életünkben, mint a tespedt, minden-mindegy irredentizmusnak" – írta egy erdélyi írónak. Olyan orvosíró vetette el a pesszimizmust, aki éjszakánként fekvőbetegeitől hazafelé menet köhögési rohamok közben vérével festette meg a havat. Élt negyven lázas évet, határtalan hasznára kisebbségi kultúránknak.[144]

A Felvidéken Forbáth Imre (1898–1967) és Sebesi Ernő (1893–1944) képviselték irodalmunkat az orvosok közül. Forbáth szerkesztette az első cseh nyelvű Petőfi-kötetet, munkatársa volt a 'Magyar Nap' című napilapnak, verseskötetei Bécsben ('Versek'), Érsekújváron ('Vándordal') és Pozsonyban (A favágók, Mikor a néma beszélni kezd), Londonban és halála után Budapesten is jelentek meg. Az avantgardista kísérletező a borzalmak idején szenvedélyes hangú pacifista volt, szoros kapcsolatban állt a stószi remetével, Fábry Zoltánnal, akinek neve az embertelen években fogalommá vált. A szerényebb tehetségű Sebesi Ernő néhány szép kötetet maga után hagyva Tiso „tartományából" menekült Budapestre, ahol az ostrom alatt pusztult el ismeretlen helyen.

A 'Nyugat' 1925. évi novellapályázatát egy fiatal fogorvos nyerte meg. Az ígéretes indulás akkor még nem vázolta a meredek ívű folytatást, noha az Osvát, majd Babits szerkesztette 'Nyugat' hasábjain főleg hatalmas felkészültsége és kitűnő kritikusi képessége mutatkozott meg Németh Lászlónak (1901–1975). Cselédkönyves orvos korában írta az *'Új szempontok a status praesens felvételében'* című tanulmányát, iskolaorvosként *'A Medve-utcai polgári'* diákjairól szóló szociográfiát. Példaképei: Ady Endre, Móricz Zsigmond és Korányi Sándor. Adyban a váteszi szerep, Móriczban a társadalmat ábrázoló termékeny bőség, Korányiban az etikus embertartás ragadta meg. 1932–36 között jelent meg egyszemélyes folyóirata, a 'Tanú', amely irodalmi, szociológiai, filozófiai és tudománytörténeti kérdésekkel egyaránt foglalkozik. Három nagy példaképéhez mindvégig hű maradt. A váteszi szerep végigkíséri életét, de tévedéseit volt bátorsága revideálni. Szinte móriczi bőséggel keltette életre regényben vagy színpadon a vajúdva változó magyar társadalmat. Színpadon messzebb ment. Galileitől a Bolyaiakig, VII. Gergelytől Semmelweisig szinte végigpásztázza a hatalom és a morál permanens konfliktusát. Etikai tartásában sem méltatlan Korányi Sándorhoz, legnagyobb

---

144 Lásd róla: Bori Imre: Szenteleky Kornél. Monográfia. Újvidék, 1994. Fórum Könyvkiadó. 201, [2] p.; Bori Imre e témakörben tartotta akadémiai székfoglalóját Budapesten 2002. március 18-án, amely abban az évben önálló kiadványként is megjelent (18 p.) *(– a szerk. megj.)*

belgyógyászunkhoz hasonlóan, ha nem is azonos okokból és azonos körülmények között, de termékenyen viselte el a mellőztetés éveit.

Óriási életművét nincs terünk ismertetni, ő már teljes mértékig az irodalomtörténeté, sokkal inkább, mint bármelyik orvosi végzettségű íróelődje. Levelei a hipertóniáról diagnosztikai episztolák, az öntherápia irodalmi experimentumai. Aki a magyar irodalomban a gondolatiságot hiányolja (Móriczra hivatkozva általában ezzel marasztalják prózánkat, mintha Babits nem írta volna a *'Halálfiai'*-t, Kosztolányi a *'Néró'*-t, Karinthyről nem is beszélve), az olvassa Németh Lászlót: az *'Iszony'*, a *'Gyász'*, az *'Irgalom'* megannyi időtálló cáfolat. Egyik legnagyobb írónk lélekelemző mesterművei.

Németh Lászlóval azonos évben született Fábián Dániel (1901–1980), a későbbi sebész főorvos, József Attila egyfüzetes szerzőtársa, a népi mozgalom baloldali elindítója. Forrásértékű könyvet írt a legnagyobb proletárköltőről.[145]

Puder Sándor (1899–1955) pulmonológus főorvos szintén írt egy szubjektív kórtörténetet *'Állapota kielégítő…'* címmel, továbbá kompilációs könyvecskét a szépirodalom és orvostudomány kapcsolatáról. Raffy Ádám (1898–1961) főleg az orvostörténetet regényesítette, könyvet írt Vesaliusról, Paracelsusról, a delejező Mesmer mesterről, de Erdély szövevényes históriájában is hallatlanul otthonosan mozgott (*'Két malomkő'* – 1955). Szép versekkel ajándékozott meg bennünket az ideg- és elmegyógyász Mária Béla (1903–1975), 'Ritka varázslat'-a rögzítette a költőt emlékezetünkbe.

Elérkezve a máig, írogató orvosaink névsora bizonyára oldalakat töltene meg. Benedek István, Magyar Imre vagy Vekerdi László feltétlenül a Földi-féle hagyomány folytatója.

Szólnunk kell még a Nobel-díjas Szent-Györgyiről, akinek tudósi tárgyilagosságú könyveiből kicsordul néha a líra. Selye Jánosról, a magyarul verselő néhai montreali neves tudósról és Kassay Dezső gégész-pulmonológus professzorról, a tengerentúli tisztes emlékezőről. Irodalmunk nem sorompóhoz kötött, megható hát e tudósok ragaszkodása Arany János nyelvéhez.

Rövid összefoglalónk a teljesség igénye nélkül, a tévedés jogának fenntartásával íródott.

---

145 Fábián Dániel: József Attiláról. Fénynyomat. Bp., 1974. Kossuth. 210 p.; Fábián Dániel: József Attiláról. Vál., szerk. és az előszót írta: B. Bernát István. [Bp.], 1989 [1990]. Múzsák. 179 p. *(– a szerk. kieg.)*

Orvos műfordítóink a XIX. század elejéig

Az író (vagy írással kacérkodó) orvosok kezdettől besegítettek a szépirodalmi műfordításba, mindig nagy igyekezettel és figyelmet érdemlően. A régi Magyarországon, ahol „tsak egy mérföldnyire sem lehetett utazni tolmáts nélkül", a fordítóknak és a fordításnak igen jeles szerepe volt. Szépirodalmi műfordításra azonban csak később vált pallérozottá a nyelv. Bonfini még nagy latin öntudattal mondotta Beatrixnak: „behoztad a szép mesterségeket Magyar Országba – és a barbarus nyelven szóló dunavidékit deákul kényszerítetted beszélni, és a Te Király-férjeddel együtt olyanná tetted azt, hogy a legdeákosabb Olaszországgal lehessen összve-hasonlítani".

Az átültetés a könyvnyomtatással kezdett „tömegkommunikációs" szerepéhez jutni. A legelső magyar nyelvű nyomtatott mű is fordítás – Komjáthi Benedek Az zenth Paal leveley magyar nyeluen (Krakkó, 1533). Az ismereteink szerinti első jelentős orvos-műfordítónk Zsámboki János – noha magyarról latinra fordított. A Lajtán inneni nyelvet nem értő, választott „magyar király" az udvari orvos-mindenes Zsámbokit kérte, változtassa neki olvasható latinra Tinódi Sebestyénnek az 1552-es egri ostromról való énekes-verses krónikáját. A lantos-riporter előszavában „Az Hatalmas és Felségös Ferdinandusnac" ajánlotta művét, innét volt a király élénk érdeklődése. Zsámboki prózában oldotta meg a különleges műfordítói feladatot. „Histroiam hanc Ferdinando Regi, Aliis, cum Sebastianus Thinodii Ungaricis descriptam rhytmis, exhibuisset, eamque Rex commendari vidisset: latinam cognoscere voluit", olvasható a Hoffhalter-féle 1588-as bécsi kiadás kolofonján. Tinódi krónikájának kézirata 1533 nyarára nagyrészt elkészült, de nyomtatásban csak egy esztendő múlva látott napvilágot. Zsámboki ezért a kéziratból fordította le 1533 kora őszén (Vale Viennae Septembris M. D. LIII.).

Az uralkodó tehát a „Rerum ad Agriam Anno M. D. LII. Gestarum, breuis Narratio Joan Sambuci" alapján ismerte meg a neki ajánlott költői művet, ezért az énekszerzőnek jutalmul nemességet előlegezett és ötven forintot adományozott. Zsámboki fordítása közvetve anyagilag-erkölcsileg is hozzájárult a Tinódi-krónika Hoffgreff György kolozsvári nyomdájában történő 1554-es megjelenéséhez.

Zsámboki nemcsak magyarból, de görögből is sokat fordított latinra. Toldy Ferenc felsorolásában szerepel Batrachomiomachia, Hesiodostól a *'Munkák és napok',* Platón *'Phaedrus', 'Második Alcibiad', 'Axiomachus', t*ovábbá a nagy történetíró, Thukydidés műve, valamint Xenophón beszédei.

A jeles orvos-szótáíró-nyelvész Pápai Páriz Ferenc műfordítóként nemigen emlegetett. Az 1950-es években találta meg erdélyi útja alkalmával Klaniczay Tibor *'A romlott fal felépítése'* (1685) című kéziratos munkáját, amely a *'Mikor a táborban megbetegedett'* ismert Janus Pannonius-vers utolsó két disztichonját tartalmazza, Pápai Páriz hat páros rímű verssoros fordításában:

„Pannonius János nyugoszik ez helyben,
Ki Helicon hegyét tsorbítá fényében,
Annak lakosait az tudományokat
El hozván, azokkal áldá Magyarokat.
Én tsak az titulust kivánom magamnak,
Irigység járj távul, nincs helye itt annak".

Ez a legelső magyar nyelvű Janus Pannonius, ráadásul Pápai Páriz jóvoltából. Jelentőségét nem kell bizonygatni.

A XVIII. század már a műfordítás kiszélesedő hőskora. Például a francia nagy század egyik klasszikusa, Fénelon magyarul először a kolozsvári orvosdoktor, Zoltán József fordításában vált ismertté. *'Telemakusnak az Ulhisses fiának bujdosásai'* megjelent Kolozsvárott 1783-ban „A' Réform. kollegiom Betüivel. Kaprontzai Ádám által".[146] A könyv allegorikus, benne Odüsszeusz felserdült fia, Telemachus elindul Mentorral felkeresni az elveszettnek hitt apát. Az elbeszélés csak ürügy az uralkodás művészetének megvitatására. „A kormányzás legyen összhangzó, mint a zene és arányos, mint az építészet." A címzett napkirály nem értette félre.

Kolozsvárról ugorjunk át a hajdúság fővárosába. Földi János poéta-főorvos már vérbeli műfordító. Átültette az *'Aeneis'* első két énekét, és belekezdett egy *'Anakreon'*-fordításba. A pesti medikusi évei alatt készítette el Reland holland orientalista *'Galatea'* c. művének honi változatát, amely a 'Magyar Musa' 1787-es évfolyamában látott napvilágot. Ugyancsak ő fordította le Gellert lipcsei költőtanár *'Lucinda'* című versét, amely az első énekelhető daljáték-fordításunk.

Sajátságos az első, angol nyelvből – német és francia közvetítéssel – adaptált orvos-műfordításunk. William Derham tudós prédikátor, a Királyi Társaság tagja, közel nyolcszáz

146 Telemakusnak az Ulhisses fiának bujdosásai. Mellyet frantzia nyelven irt Fenelóni Saligniák Ferencz. Magyarra forditott néhai Zoltán Jósef 1753. esztendőben. Kolosváratt, 1783. Nyomt. a' Réform. kollegiom Betüivel. Kaprontzai Ádám által. 9 lev., 587 p.

oldalon ötvözi okosan a teológiát a természettudományokkal. A könyv címe: *'Physico-theologia'*. Az „és lőn világosság" kinyilatkoztatását Newton fényelméletével támasztja alá, hátrább pedig az ópium hasznos orvosi tulajdonságairól ad szakszerű tanácsokat. Segesvári István debreceni orvos fordította magyarra,[147] ajánló előszó-verset pedig a még medikus Sándorffi József, későbbi Bihar megyei főorvos, orvosi lapszerkesztő, könyvgyűjtő és előszó-verselő írt hozzá.

A műfordítás sajátos műfaját művelte Andrád Sámuel (1715–1807),[148] aki az első anekdota-gyűjteményünket magyarosította ki az európai irodalomból. A székely népnyelv költőiségének az első felismerője, tudatosítója volt; a földi, Baróti Szabó Dávid költő hozzá fordult nyelvi tanácsokért.

Az orvosegyetemet Bécsben végezte, majd Gyarmathi Sámuel neves barátjával gyalog bebarangolták Németországot. A vidámító mű keserves kényszerhelyzet szülötte. „Megvállogatásukra 's egybe-szedésekre adott nékem alkalmatosságot két esztendeig időmet 's költségemet veszteglő szél-ütés nevezetű betegségem."

Forrásai az ókorból Plutarkhosz és Valerius Maximus, majd természetesen Boccaccio és Petrarca, a reneszánsz korból pedig Bracciolini Poggio, facetia- és a tübingeni Henricus Bebelius schwank-gyűjteménye. Sokat merített Johannes Pauli strasbourgi klastrom gvardián *'Schimpf und Ernest'* című művéből is. Például egy temetési menetben „Ein nar urteilt iuristen zu den artztet gon", a medikus és jogász azon vitatkoznak, ki menjen elől. A magyar változatban „elöl a tolvaj, utána a hóhér". Merített még Pietro Aretino rettegett verseiből, aki a tollával V. Károlytól Szapolyai Jánosig mindenkit megzsarolt. Nem hiányzik Till Eulenspigel, valamint de Bois Robert, Richelieu mulattatója, és XIV. Lajos szórakoztatója, herceg Roquelaure, akinek a *'Le Momus François, ou les Aventures divertissantes du Duc de Roquelaure'* című könyve Európa-szerte népszerű csemege volt. Andrád lehetett korának a Ráth-Végh Istvánja. Hálás szerep, de csak látszatra könnyű.[149]

---

147 Derhám Viliám. Physico-theologia, az az, az isten lételének és tulajdonságainak a teremtés munkáiból való megmutattatása. Magyar nyelvre fordította Segesvári István. Bétsben, 1793. Ns. Trattner Tamás bet. LXIII, 1, 752 p.

148 Andrád Sámuel főbb munkái:

Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket iminnen amonnan vállogatva egybe-gyüjtött és magyar nyelven ki-adott Andrád Sámuel. 1–2. darab. Bétsben, 1790. [Ny. n.] XXXII, 280 p., 12 lev.; 4 lev., 394 p., 14 lev.

Andrád Sámuel: A magyar Democritus életének délig való része. Bétsben, 1791. [Ny. n.] 28 p.

Andrád Sámuel: Leg-első virágos-kert 1793-ra. Bétsben nyomt. 1793-ban.

149 Andrád Sámuelről lásd még: Jakab Elek: Andrád Sámuel mint író és fordító. = Figyelő 10 (1881); 14 (1883); 18 (1885); Balogh István: Andrád Sámuelről. Sepsi-Szentgyörgy, 1907. Jókai nyomda r.-t. 16 p.; György Lajos: Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. Kolozsvár, 1929. Minerva. 40 p. Klny. az 'Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára' (Sepsiszentgyörgy, 1929) c. kötetből.

Kortársa, pályatársa, földije és barátja, Gyarmathi Sámuel (1751–1830) szintén foglalkozott műfordítással. Kampe német író *'Ifjabbik Robinson'* című könyve Gyarmathi átültetésében Kolozsvárt jelent meg 1794-ben.[150] „Minden végben-vitt fáradtságomban, és szorgalmatosságomban ezért jutalmam: Szeretett Nemzetem' kedve-keresése, és a' gyenge Ifjúságnak a' legszükségesebb dólgok' tanulásában lehető elősegéllése" – írta az előszóban. A könyv Defoe kalandos regényének módosított, német változata. A York-i tengerész itt nem brémai születésű angol, hanem hamburgi német, aki az elhagyott szigeten is német marad. Gyarmathi doktor[151] csak ezt a változatot ismerte, s tette népszerűvé fordításában.

Ugyanebben az időben a nyugat-magyarországi Gárdonyban is élt egy orvos-műfordító, Tanárki János (1781–1842) személyében. Teleki László septemvir először könyvtárosa, majd Nagykőrös tisztiorvosa nagyon fontos klasszikus eposzt ültetett át magyarra, Torquato Tasso az első keresztes háborúról szóló *'Megszabadított Jeruzsálem'*-ét.[152] Tanárki prózában oldotta fel a zárt nyolcsoros strófákat, szöveghűen, de természetesen a költőiség rovására. Ezt a „nyersfordítást" a későbbi nagykőrösi Tasso-fordító, Arany János is nagy haszonnal forgatta. Jelentős még Plutarkhosz alapművének, a *'Párhuzamos életrajzok'*-nak (Bioi paralleloi) a Tanárki-féle, magyar nyelvű változata.[153]

Periklészről szóló egyes sorai még orvostörténetileg is érdekesek:

> „Először-is egy pestis forma betegség támadott Athénbe, és a' legerősebb, s 'ifjabb embereket ragadozta el. A' hazafiak kik ezáltal nemtsak testekben, hanem lelkekben-is szenvedtek, annyira felháborodtak Pericles ellen, hogy módon tsak belé akartak kapni, mint hagymázba lévök az ő orvosaikba, vagy szüléikbe. Mert Pericles ellenségei elhitették vélek, ennek a' pestisnek nintsen egyéb oka annál, hogy a föld népe egy rakásra gyűjtettek a' Városban, és hogy a' szabad levegőhöz szokott emberek nyár közepénn, apró házakbann, s' büdös kunyhókba szorittatván, minden munka nélkül, s' hivalkodva kéntelenek élni. Ennek pedig egyedül a' vóna szerzője, ki a' háború által, a' mező lakosait a' Városba kergettette, a' hol olly temérdek embernek semmi hasznát nem vesz, hanem őket, mint barmokat rekesz

---

150 Ifjabbik Robinzon melly a gyermekeknek gyönyörködtetésekre és hasznos mulatságokra németül Kampe J. H. által irattatott. Magyarra pedig Gyarmathi Sámuel által fordíttattott. Az harmadik német kiadás szerint. Kolosvár, 1794. Ny. a ref. coll. bet. 436 p.

151 Gyarmathi Sámuelről lásd bővebben: Gulya János: Gyarmathi Sámuel. Bp., 1978. Akadémiai. 202 p., 1 t. (A múlt magyar tudósai) *(– a szerk. kieg.)*

152 Torquato Tasszo megszabadíttatott Jérusaleme. Forditotta olasz nyelvből Tanárki János. 1–3. köt. Pesten, 1805. Füskúti Landerer Mihály bet. 4 lev., 9–214 p.; 4 lev., 9–198 p.; 205 p.

153 Némelly görög és római nagy emberek élete, Plutárchusból Tanárki János által. 1–2. köt. Pozsonyban, 1807. Wéber Simon Péter. 416 p., 1 t.; 412 p., 2 lev., 1 t.

alatt tartván, ragadozó nyavalyába ejti, a' nélkül, hogy nékik legkisebb változást avagy felfrissülést szerezne."

Tanárki doktornak nemcsak a klasszikusokhoz, hanem az időszerűhöz is volt érzéke. Lefordította William Robertson *'Amerika históriája'* (History of America) című művét.[154] Sokáig ebből olvasták a honfiak az Újvilág történetét.

A XIX. század eleje-közepe nem önkényes cezúra az orvosaink végezte érdekes műfordítás-történetben. A választóvonalat egy név jelenti, Toldy (Schedel) Ferencé, aki sok minden egyéb mellett az egyik legszorgalmasabb műfordítónk is volt. *'A műfordítás elveiről'* megjelent[155] kis könyve a tudatos műfordítás első magyar nyelvű kátéja. A Toldy utáni korszak pedig már szinte áttekinthetetlen bőségű, és árnyaltabb a válogatási lehetőség. Az orvosok fokozott fordítási kedve remek példányokat is termett, jóllehet a dr. jelzést a műfordító-etika száműzte a nevek mellől. Mi szívesen fedezzük újra fel, nem azért, mert orvosi diplomájuk volt, hanem azért, mert orvosok voltak.

---

154 Robertson Vilhelm amerikai históriája. Fordíttatott Tanárki János által. 1–2 köt. Pesten, 1807–1809. Patzkó Ferentz Jósef. XXIV, 724 p.; VI, 792 p., 2 t.

155 Toldy Ferencz: A műfordítás elveiről. A Kisfaludy-társaságban előadta D. Schedel Ferencz. Budán, 1843. A magy. kir. egyetem bet. 40 p.

Pápai Páriz Ferenc, a XVII. század neves orvosírója

Erdély aranykora, amelyet Bethlen Gábor és I. Rákóczi György okos politikája biztosított, II. Rákóczi György 1648-ban történt trónra lépésével kezdte a régi fényét elveszíteni. Kivirágzott viszont a szellemi élet, főleg az enciklopédikus Apácai Csere János, a tipográfus Misztótfalusi Kis Miklós, valamint az orvos-tanár Pápai Páriz Ferenc sokoldalú munkássága révén. Mindhárman erősen kötődtek a nagy fejedelem alapította gyulafehérvári, illetve később nagyenyedi Református Kollégiumhoz, ahol tanultak, majd közvetlenül és közvetve tanítottak. Teljesítményük pedig az egyetemes magyar kultúra szerves része, mert a „Magyar Encyclopaedia", a Tótfalusi Nyomda csodálatos kiadványai, a „Pax Corporis" és a „Dictionarium" nélkül nehéz lenne a hazai szakirodalom kezdetéről beszélni.

Páriz Ferenc apja, Imre a dunántúli Pápáról került Erdélybe kálvinista lelkésznek, innen származik kettős vezetéknevük. Ferenc fia Dés város parókiáján 1649. május 10-én látta meg az egyre borúsabb napvilágot. A teológiai irodalomból ismert Pápai Páriz Imre 1655-ben lett a lengyel királyi trónnal felelőtlenül kacérkodó fejedelem udvari papja, s költözött Gyulafehérvárra, ahonnan már 1658-ban menekülniük kellett. Kolozsvárra, majd vissza Désre, a benyomuló tatár hadak elől pedig Besztercére. Közben leégett a gyulafehérvári kollégium, így iskoláit a kolozsvári református főiskolán folytatta, ahol rövid ideig tanára lehetett Apáczai Csere János is. A biztonságosabb Besztercén meghúzódó családot rövidesen újabb tragédia érte, 1663-ban elhunyt az édesanya, s a kis vándordiák ezúttal Marosvásárhelyre került. Rövid időre, mert időközben Apafi Mihály fejedelem a feldúlt Bethlen-kollégiumot a nyugodalmasabb Nagyenyedre helyezte át, így 1665-től a volt udvari papfi ismét a régi-új iskola diákja. Két év múlva súlyos csapás érte, édesapja is elhunyt, így elárvult testvéreiről szintén neki kellett gondoskodnia. Mindezek mellett a szeme előtt külföldi tanulmányút lebegett, amelyre 1672 tavaszán sor is került.

Viszontagságos útja a Parciumon és a királyi Felvidéken át Németországba vezetett, kereskedőkhöz csatlakozva Boroszló, Wittenberg és Odera-Frankfurt érintésével Lipcse egyetemének bölcsészeti fakultásán kötött ki, ahol öt hónapig főleg természettudományokat hallgatott. Szenci Molnár Albert naplóját örökölte és írta tovább. A harmincéves háborút követő idő Németországban sem lehetett a biztonságos jólét kora, ezért az elzászi Strassburg irányába vette útját. A közbeeső Marburg viszont elég szélcsendes helynek mutatkozott, ezért elkezdhette a medicina tanulmányozását. Természetesen latin nyelven, némi „konyhanémet" elsajátításával.

A szűkös anyagi feltételek miatt néhány honfitársával újra felkerekedett, az úti cél most már Paracelsus és Erasmus városa, a svájci Bázel volt, amely a holland egyetemek mellett a legtöbb segítséget nyújtotta a protestáns magyar peregrinusoknak. Közben támogatásért folyamodott Heidelberg választófejedelméhez, sajnos eredménytelenül. Egy esztendei bolyongás után, 1763. április 29-én érkezett az öreg kontinens akkori legjobb és legnyugodalmasabb egyetemére, ahol a híres Glaser, a Platter és a Bauhin dinasztia biztosította az orvosi oktatás magas színvonalát.

Az erdélyi diák rövidesen Erastus-féle alapítványi támogatáshoz jutott, barátai szintén segítették, így szerény körülmények között bár, de annál biztonságosabban folytathatta megkezdett tanulmányait. A Rajna-parti helvét egyetemen 1674. szeptember 6-án ünnepélyes keretek között avatták orvosdoktorrá. Értekezése a „Disputatio inauguralis tribus consiliis medicis" nyomtatásban is megjelent. Nagy Géza kitűnő könyve[156] szerint „hazaszeretete mentette meg a lúghírtől". Magyarországi elődei közül ugyanis Balsaráti Vitus János V. Pál pápa, Gyulai Pál (Kemény Zsigmond regényt írt róla) Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király, Zsámboky János pedig a Habsburg-császárok és magyar királyok udvari történetírója, diplomatája, orvosa lett. Voltak tehát csábító példák. Pápai Párizt professzori kilátásokkal marasztalták, neve a bázeli iskola révén bekerülhetett volna az egyetemes orvostörténelembe, helyette 1675-ben mégis a „haldokló Erdélybe" (Transylvania moribunda) tért vissza. Az említett doktori disszertációja mellett a J. H. Glaser tanár halálára írott gyászbeszédét a helybeli Genathius Nyomda jelentette meg.

Az Erastus-alapítvány támogatásával még újabb öt hónapig bővíthette ismereteit, talán abban bíztak, hátha meggondolja magát és elfogadja a város ajánlatát. Négy hónapig Schaffhausen szintén vendégül látta, majd a Dunán Bécs érintésével Budára hajózott, s rövid ott-tartózkodás után Debrecen felé vette az irányt. Ott megnősült, Zöldi István Kató nevű leányát vette el. A cívis város marasztalta, főorvosként szívesen alkalmazta volna, ám ő hazatért Nagyenyedre.

Háromévi távollét után sem felejtették el, jól kereső magánorvos lett, Brassó megyében kis földbirtokot vett, munkájára az alma mater rövidesen felfigyelt. A kollégiumi vezetés felkérésére házi patikát rendezett be, majd Teleki Mihály kancellár kereste fel, hogy legyen a gyakran betegeskedő Apafi Mihály–Bornemissza Anna fejedelmi pár udvari orvosa. Az ajánlatot nehéz lett volna visszautasítani. Erdély-szerte növekvő tekintélye a kollégiumban új tanszéket biztosított neki, de a régi tanárok ezt nem nézték jó szemmel. Különösen hogy a görög

---

156 Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. Bev. és magyarázó jegyz. közzéteszi: Nagy Géza. Ford.: Tóth István et al. Bukarest, 1977. Kriterion. 823 p., 18 t.

nyelv mellett az erkölcstant is egy orvos adja elő. Végül megegyezés született: Bethlen Miklós és Tofeus püspök kétéves huzavona után beiktatta, de tantárgyként a fizikát kapta. Mindenki szerencséjére, mert egyike volt azoknak, akik a korszerű karteziánus fizikát és filozófiát magyar nyelvterületen előadták. Az űr teltségéről (Plenitudo vacui) ő értekezett először, jegyzetei kézírásban megmaradtak.

Kinevezésével elkezdődött a „Pax Corporis" előtti irodalmi munkásságának első évtizede. Említést érdemel két magyar nyelvű halotti emlékverse, egy lakodalmi költeménye, nevéhez fűződik az első Janus Pannonius-fordítás, a „Mikor táborban megbetegedett" című elégia utolsó négy sora. Mégis a „Pax Animae" (Kolozsvár, 1680) az első jelentős műve, „a lélek békességéről és az elme gyönyörűségéről való tracta", amelyet franciából magyarított a kiegyensúlyozatlan lelkületű Apafi fejedelem vigasztalására. Sikerére és irodalmi értékére jellemző, hogy Apafi és Pápai Páriz halála után, 1755-ben Dézsi Márton nagyenyedi professzor ajánló költeményével újra kiadták. Majd 1684-ben jelentette meg a szebeni Jüngling-nyomda a „Rudus Redivivum" című, latin nyelvű első magyar protestáns egyháztörténetet, Bethlen Gábornak Heidelbergbe küldött leveleivel. Bornemissza Annát, majd Apafi fejedelmet latin nyelvű költeményben siratta el. Fő műve, az első önálló magyar nyelvű orvosi munka, a „Pax Corporis" a fejedelem halálának évében jelent meg (Kolozsvár, 1690). Minden idejét a kollégiumi munka, valamint a hiánypótló írás elkészítése foglalta le, teljesítményét az utókor csak csodálhatja, bár tévhitek is előfordulnak.

A „Révai Nagy Lexikona" szerint művei „mind kompilációk vagy fordítások". Ez a sommás megállapítás alapvetően téves. Sokszor idézett előszava szerint: „nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmeket megfogni, nem is azoknak írom; hanem a házi cselédes gazdáknak és gazdaasszonyoknak, és az ügyefogyott szegényeknek, akiknek nincsen mindenkoron kezük ügyében értelmes orvos: kiváltképp falukon, hol hamarabb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember." Vagyis népszerűsítő könyvet készített, elsősorban csak anyanyelvükön tudó nem orvosok részére. Így aztán széles körű ollózás helyett jól összefogott kis orvosi könyv lett, Kótay Pál professzor találó szavaival „benne válik a fejedelmi kor Erdélyének színes és ízes népnyelve a magyar orvosi műnyelv gyökerévé és törzsévé".

A „test békéjének" első kiadása hét fejezetből áll: első a „főnek nyavalyáiról" szól, a második az érzékszerveké, a harmadik a tüdő és szív betegségeit tárgyalja, a negyedik a gyomor és a belek bajait, az ötödik a máj, a lép és a vesék elváltozásait taglalja, a hatodik szülészeti és nőgyógyászati fejezetnek számít, a hetedik pedig a lázas betegségekkel foglalkozik. Az első kiadás mérete kétszer akkora, mint a későbbieké. Tünettana a kor színvonalán kiállja az összehasonlítást. A hasonló kortárs művek külföldön szintén a skolasztikus okoskodások és

népi babonák sajátságos keverékei. A gyógyításban alkalmazkodni kényszerült a népi hiedelemhez és szerekhez, sokszor kellő kritika nélkül. Tüneti-kórismei kifejezései közül a sugorodás, az olt-var, a nyavalyatörés, a merevedés, a hasszorulás, a kipárlás, az orbánc, a rüh, a köröm-méreg, a hurcut, a tsuklás, a geleszta, a vér-pökés ma is használatosak. Ugyanúgy a testrészek megnevezése, az agyvelő, az orrlika, a szemhéj, a nyelvcsap, a fodorháj, a térdkalács, ritkábban a vég-hurka (székelyeknél a segg-vér-hurka), a csecsbimbó, hogy csak a legismertebbeket említsük. Az éhomra fáj, a csipázik, a viszketeggel terjed szintén a „Pax Corporis" szótárából való. Az 1692. évi lőcsei kiadás jogosságát a szerző nem ismerte el. A harmadik, egyben legszebb változat, az 1695. évi kolozsvári már Misztótfalusi Kis Miklós tipográfiájával készült, s nem hét, hanem nyolc „könyvből" áll, az utolsó a „külső nyavalyákról" szól. Ugyanezen esztendő terméke az „Ars Heraldika", az első magyar nyelvű címertani összefoglaló, melyet 1696-ban a „Pax Aulae", majd 1698-ban a „Pax Sepulcri" (A sír békéje) című bölcseleti műve követte. Mindkettő Misztótfalusi gondozásában, így pályafutásuk szorosan összefonódott.

A „Pax Corporis" korabeli népszerűségére jellemző, hogy 1701-ben Lőcsén újra megjelent – ezúttal az illusztris szerző hozzájárulásával. Utána az enyedi kollégiumra nehéz idők jártak. Az 1703-ban kitört Rákóczi-felkelés 1704 márciusában már elérte Enyedet, a kurucok a város védtelen, de lelkes lakosságát a fejedelem hűségére eskették, majd továbbvonulva kiszolgáltatták a labancok dühének. Ezt örökítette meg Jókai Mór „A nagyenyedi két fűzfa" című gyönyörű írásában. Még ki sem heverték a csapást, 1707-ben újra megjelentek a kuruc csapatok, ezúttal nagyobb körültekintéssel. Amikor Pehri Lőrinc és Károlyi Sándor generális kiadta a parancsot a menekülésre, hozzá katonai fedezetet biztosított. Első állomásuk Kolozsvár volt. A vezérlő fejedelem tudomást szerzett kálváriájukról, Károlyi kötelességévé tette a tanárokról és a diákokról való gondoskodást, így került Pápai Páriz és Enyedi a diplomáciai feladatokkal megbízott Vizaknai Bereck György doktor kíséretében Károlyi Sándor Szatmár megyei birtokára, akinek neje, Barkóczy Krisztina példamutatóan látta el őket. Majd a generális a polihisztor professzor latin–magyar szótárának kéziratát fegyveres kísérettel eljuttatta a lőcsei Brewer-nyomdába, ahol 1708-ban megjelent a mű első kiadása. A bujdosó szerző az első példányokat Nagykároly városában kapta kézhez, Debrecen pénzbeli segélyével együtt, amelyre a fejedelem Dobozi István főbírót kötelezte. Nagybányán fejezte be a „Pax Crucis" (A kereszt békéje) című zsoltároskönyvét, ezt a kolozsvári Telegdi Pap Sámuel adta ki 1710-ben.

Pápai Páriz az 1709. év elején Enyedi tanártársával és néhány tanulóval együtt visszatért Nagyenyedre. Az erősen megrongált épületben lassan kezdtek összegyűlni a szétszóródott

diákok. Az újjáépítéshez sem a végharcait vívó fejedelem, sem a szegény erdélyi gubernátor pénzbeli segítségére nem számíthatott, ekkor határozta el Pápai Páriz, hogy a gazdag külföldi protestánsokhoz, főleg a kontinensen dúló háborúkból sikeresen kimaradó Angliához fordul. Az elgondolást Teleki Sándor gondnok szintén szerencsésnek találta, kivitelezéséhez alkalmas személynek mutatkozott Pápai éppen oda készülő orvos fia. A segélykérő levélhez szótárának egy díszkötéses példányát mellékelte a királyi könyvtár részére, továbbá a fegyvertárnak egy drágakövekkel kirakott kardot küldött ajándékként. A fennmaradt kimutatások szerint tizenegyezer font sterling gyűlt össze az anglikán templomokban, s bár ennek csak egy része került haza, az is hosszú időre biztosította az iskola további zavartalan működését.

Az utókor azt hinné, ezután már csak nyugalom következhet, de annak ellenkezőjéről sajnos maguk a diákok gondoskodtak, követve a porosz egyetemek példáját, ahol egyrészt a külföldi és hazai diákság, másrészt a honi diákság és a lakosság között voltak gyakran verekedésbe torkolló villongások. Hasonlók Debrecenben szintén előfordultak. Már 1698-ban levélben panaszolták Teleki Sándor gondnoknak, hogy a külföldi ösztöndíjak odaítélésével kivételez, a tananyagot nem mindenkitől egyformán követeli meg, sőt a fizika oktatását „nem csatolja össze szemléltető” bemutatásokkal. A feljelentők végül a tanári karból való eltávolítását követelték. Szerencsére a kollégiumi vezetés e támadásokat nem vette komolyan, az idős professzort azonban mindez nagyon megviselte. Nem talált békességet sem magának, sem másoknak.

Pápai Páriz nem volt harcos természet, de az igaztalan bántást nehezen viselte. Ezért lett sorstársa a másik két erdélyi óriásnak. Az 1716-os tanévnyitáson már nem volt ereje megjelenni, szeptember 10-én elhunyt. Kortársai – köztük két orvos fia – a munkáit nem lajstromozták pontosan. A „Dictionarium latino-hungaricum” Szenci Molnár Albert szótára után száz esztendővel nélkülözhetetlenné vált. A „Hungaricolatinum”, a magyar–latin rész a nagy elől munkája alapján készült, ahogy a címoldalon olvasható. A kötet belső címlapjainak bal oldalán félprofilban jobbra néző szakállas arcképét látni, mellette balra a klasszikus embléma: a bölcsesség istennője a tudás csarnokában, előtte nyitott könyv, fölötte angyalok lobogtatják a szótár címét. A következő kiadás éve 1762, helye Nagyszombat. A méltó utód, Bod Péter gondozásában, német szavakkal kiegészítve az 1767-es kiadás a szebeni Sárdi-nyomdában, az 1782. évi a szebeni Sárdi és Hochmeister-nyomdában, míg az utolsó, az 1801. évi a pozsonyi és szebeni Landerer–Hochmeister-nyomdában készült. A szótár régi orvosi szövegek fordításához ma is nélkülözhetetlen.

A „Pax Corporis” a szerző életében négy edicióval büszkélkedett, közülük az egyiket az alkotó „kalózkiadásnak” tartotta. Dési Lajos tanár, Pápai Páriz első monográfusa három

posztumusz változatot ismert, az 1747., az 1759. és az 1774. évit, valamennyi a kolozsvári akadémia betűivel, az „Actor fia Pápai Páriz András” gondozásában. E sorok írója még egy 1752. és egy 1756. évi kiadást is talált, s ezzel az ismertté vált megjelenések száma tizenegyre emelkedett. Példátlan gyakoriság a régi magyar nyelvű orvosi kiadványok történetében.

Egyik tanítványa így búcsúzott Pápai Páriz Ferenctől:

> „Mindönknek használni akart készséggel e doktor, Nyelvvel s tollal eképp állt ki az ész mellett.
>
> Elvisz erőst, okosat, bölcs prófétát az enyészet, PÁPAI neve azért élni fog szüntelenül.”

Hírlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel

Rát Mátyás nemzeti nyelvművelő és kultúraterjesztő ügybuzgalma nyomán 1780-ban jelent meg az első magyar nyelvű újság, a 'Magyar Hírmondó'. Az engedélyt még Mária Terézia hagyta jóvá, létjogosultságát a „kalapos király", II. József sem kérdőjelezte meg, noha a jozefinizmus egyik axiómája a német nyelv kiterjesztése volt a hatalmas Habsburg Birodalomban. A könyvlapra emlékeztető hírlap hetenként kétszer jelent meg, az oldalszámozás a folyóiratoknak megfelelően folyamatosan történt egy-egy esztendőre, hogy kötetbe gyűjtve könyv legyen belőle. A 'Magyar Hírmondó' 1788-ig Pozsonyban kapott nyomdát, ez azonban nem vált a szerkesztés előnyére. A helytartótanács ugyanis mindig szigorúbb volt a kelleténél, minden sajtótörvényt abszolút mereven kezelt, nem véletlen, hogy a lényegesen liberálisabb kiadványok Bécsben jelentek meg, a testőríróktól kezdve a Csokonai Vitéz Mihály verseit közlő 'Magyar Kurír'-ig.

A 'Magyar Hírmondó' orvostörténeti szempontból sem érdektelen. Mindjárt az 1780-as évfolyam 4. számában statisztikát közöl a himlőoltás hasznáról, mivel az nem új dolog, mert a törököknél, „akiktől egy jelen ánglus asszony eltanulván", már régóta ismert. Sőt, nálunk is, hiszen „Weszprémi doctor uram ugyan úgy tartja, hogy ezt elébb szokásba vették a magyarok a törököktől, hogysem az ánglusok". De mi haszma, ha már feledésbe ment – fejeződik be sóhajtozva a tudósítás.

Mária Terézia haláláról annyit közöl, hogy „fullasztó hurutban (Catharrus suffocativus) sénlődvén" lehelte ki nemes lelkét, 63 éves korában. A július 16-i szám Rácz Sámuel professzor munkásságát méltatja, tiszteletére aranypénzt verettek, amely „függőleg viselni való", és magyar nyelvű könyveiért érdemelte ki. Az 1782-es év 18-as számában Österreicher-Manes József orvosdoktori kinevezését közlik, vagyis II. József rendeletére ezután a nem katolikus vallásúak is megkaphatják a doktori grádust, a következő hónapban pedig Weszprémi István debreceni doktor nagy orvostörténeti műve III. kötetének megjelenéséről értesülhetünk.

A fenti hírek eléggé bizonyítják, hogy az 1788-ig Pozsonyban megjelenő 'Magyar Hírmondó' ugyancsak szemmel tartotta a hazai medicina rögös útját. Pedig az egymást követő három szerkesztője közül (Rát Mátyás, Révai Miklós, Szacsvay Sándor) egyik sem volt orvos végzettségű. 1786-ban, az akkori redaktor, Szacsvay, az elődeinél lényegesen radikálisabb publicista, összekülönbözött a kiadóval, olyannyira, hogy új lapot indított 'Magyar Kurír' néven, de megjelenési engedélyt csak Bécs kiadási helyre kapott. Minél közelebb került valaki

a Burghoz, annál inkább elkerülte a „hivatalok packázásait”. A packázás itt nomen est omen alapon helyénvaló, ugyanis a pozsonyi kiadót Patzkó Ferencnek hívták.

A ’Magyar Kurír’ Szacsvay szerkesztésében 1793-ig jelent meg. Közben elhunyt a nagy formátumú reformer „kalapos király”, követte őt a rövid ideig uralkodó II. Lipót, 1793 pedig már a ferenci abszolutizmus esztendeje, a hullámtörő gátak építésének kezdete a francia felvilágosodás hatása ellen, így Szacsvay nem maradhatott a ’Magyar Kurír’ szerkesztőségében. Helyére hárman pályáztak: Pánczél Dániel, Rosenmann István és Decsy Sámuel; ez utóbbit életkorára és higgadtságára való tekintettel találták e nehéz körülmények között a legalkalmasabbnak.

Decsy Sámuel 1742. január 2-án született Rimaszombat városában. Előbb pozsonyi, majd sárospataki diák, németül anyanyelvi szinten beszélt, s lévén protestáns, egyházi ösztöndíjak segítségével német, illetve holland egyetemeket látogatott, ahol bölcseleti és orvosdoktori oklevelet szerzett. Igazoltnak látszik Kókay György azon megállapítása, hogy a diák Decsy Sámuel a pozsonyi evangélikus líceumban, amelynek 1767–69 között volt a hallgatója, Bél Mátyás szellemét szívta magába, innét való az újságírástól a statisztikai kérdésekig a sokirányú érdeklődése. Orvosi oklevelét a doktori disszertációjának[157] megjelenési éve szerint 1776-ban kapott Trajectum, azaz Utrecht egyetemén, arról viszont, hogy gyógyító gyakorlatot folytatott volna, nincs adatunk, bár bécsi letelepedése ezt valószínűsíti. A császárváros akkori jozefinista, viszonylag liberális légköre aligha tiltotta egy protestáns doktor praxisát, különösen, ha az Hollandiából jött. Van Swieten és De Haën ugyanis hosszú időre rendkívüli renomét biztosított a németalföldi diplomának. Nem tudunk róla, hogy Decsy Sámuel doktornak gazdag mentora, vagy tetemes vagyona lett volna, valamiből viszont élni kellett, így valószínű, hogy kezdetben gyógyító gyakorlatot folytatott.

Olykor már egy-egy orvosi könyv is megjelent, ilyen volt pl. Störck híres művének Milesz József-féle fordítása,[158] avagy Sándorffi József *’Ujj esztendei ajándék’*-a, amely a magyar medicina születését versben üdvözölte.

Decsy első könyvét Budavár visszafoglalásának a centenáriumára írta, igaz kétéves késéssel jelent meg, 1788-ban. A címe: *’Osmanografia, az az: A’ török birodalom’ Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári, ’s hadi állapottyának, és a’ Magyar Királyok ellen viselt*

---

157 Samuel Decsy: Dissertatio inauguralis historica physica de successivo telluris incremento. Traj. ad Viadr., 1776. Typ. Joan. Crist. Winteri. VIII, 64 p.

158 Orvos könyv, mellyet Störck Antal az austriai német tartományokban lévő tábori és falusi borbélyok számára, német nyelven irott. Maga nemzete hasznára pedig minap Bétsben lakván, ugyan ott magyar nyelvre forditott Milesz Josef. 1-2, köt. Bétsben, 1778. Nemes Trattner Mátyás nyomtatónál. 16 lev., 339 p.; 2 lev., 208 p., 18 lev., 117, 3 p.

nevezetesebb hadakozásainak summás leirása'.[159] A három részre tagolt és két térképpel kiegészített mű úttörője egy hatalmas irodalomnak, amely rokoni barátunkká szelídült egykori ellenségünkkel foglalkozik. Decsy Sámuelre itthonról egyszeriben felfigyeltek. Kazinczy barátsága már korábbi keletű, a bibliofil főurak (Festetics György, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel) sorban rendelik meg könyvét, így módjában volt elkezdeni a *'Pannónia Féniksz, avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv'* megírását, amely 1790-ben hagyta el Trattner János nyomdáját.[160]

A *'Pannóniai Féniksz…'* távolról sem csak nyelvészeti munka. Nyelvünk fejlődésének a lehetősége csak ürügy rá, hogy kulturális, tudományos és gazdasági elmaradottságunkra rámutasson, már-már egy flamand polgár szemszögéből vizsgálva. Egy anti-Gvadányi, aki Nyugatról jött nótáriusként kéri számon a magyarság magyarságát, az önálló ipar és kereskedelem hiánya miatt. Persze, vannak gvadányis vonásai is, amelyek a jozefinizmus liberalizmusát illusztrálják. Ilyen sor: „A Karlovitzi békesség után Hazánkba által-jött, és sok szép vidékeket el-foglaló Svábság oka volt nyelvünk miveletlenségének." Ami persze túlzás, de Bécsben jelent meg a németesítő császári cenzúra jóváhagyásával. Az viszont már Kölcsey felé mutat, hogy a nemzetek közül „egy sem volt magának nagyobb ellensége, mint mi". Bécsből buzdítja honfitársait, hogy „maradjanak csak otthon a pénzüket elkölteni, mert az is a haza hasznára válik".

„Hazátokban a pénz, a kereskedés, a szép mesterségek, fabricok és manufacturák fognak virágozni." Íme a polgáriasuló program egy rétegnek, amely nem győzi ősi kiváltságait hangsúlyozni. Korszerűtlen a magyar iskolarendszer. Holt nyelvekkel tömik a tanulók fejét, nincsenek jó tankönyvek, azért nem támadtak eddig közöttük Leibnizek, Grotiusok és Newtonok. A földművelést ma már nem lehet Vergilius *'Georgicon'*-jából, az állattartást a *'Bucolica'*-ból tanulni. „A belső és külső kereskedés nélkül egy köztársaság sem lehet virágzó" (a köztársaság szót abban az időben a közösségre alkalmazták). „Ökreink, juhaink, sertéseink, lovaink bőséggel vagynak, az Ausztriai határnál tovább nem hajthattyuk azokat, Béts szedi az epret, minékünk koppan a' szemünk" – írta Bécsben, 1790-ben.

Egy dologban biztos igaza volt. Ha a marhabőrt és juhgyapjút itthon elkészítenék, sokkal több hasznuk lenne belőle. Máshonnét vesszük az órákat, a csipkéket, a fonalat, a pántlikát, a

---

159 Osmanografia, az az: A' török birodalom' Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári, 's hadi állapottyának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leirása Decsy Sámuel, … által. 1–3. köt. Bétsben, 1788–1789. Ny. ns. Kurzbeck Jósef bet. 8 lev., 378 p., 11 lev.; 442 p., 12 lev., 1 t.; 4 lev., 772 p., 7 lev., 1 t.

160 Pannónia Féniksz, avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv mellyet írt D. Decsy Sámuel Bétsben, 1790. Nyomt. ns. Trattner János Tamás. XVI, 285 p.

kardot, a kaszát, holott csak a szakértelem hiányzik. Mi volna az első teendő? Mindenek előtt egy oly Tudós Társaságot, avagy gyökeres tudományú személyekből álló Akadémiát kellene felállítani, amilyen a párizsi, londoni, berlini, pétervári, vagy a svéd akadémia. Négy osztálya: a filológia, a filozófia, matematika és a fizika. A fizikához tartoznának az orvosok, a botanikusok, a kémikusok és az experimentális fizikával foglalkozók. Amint kitetszik, Decsy Sámuel doktor komoly tudományos programot nyújtott nyelvünkön az országnak, bízott II. Lipót megértő politikájában, sőt abban is, hogy megtanulja nyelvünket. Csodálatos volt Decsy optimizmusa, hogy annál keserűbb legyen I. Ferenc alatt a csalódás. A magyar tudós társasággal annyit foglalkozott könyvében, mintha az legalábbis létező valami lett volna. A tudós társaság protektora Ferenc főherceg lenne – Decsy Sámuel képzeletében. Persze, honnan sejthette volna, hogy Lipót korai halála után Ferenc, a kiszemelt „protector" legalább negyedszázaddal veti vissza a magyar fejlődés ügyét. És a másképp gondolkodó fők egy része majd a Vérmezőn fog lehullni.

Pápai Páriz Ferenc dictionariuma óta nincs megfelelő szótárunk, különben a magyar–német és német–magyar, a magyar–deák és deák–magyar szótár mellett feltétlenül szükséges egy „magyar–tót és tót–magyar" szótár, nem beszélve a jó grammatikáról. Szóvá tette a szláv nyelvű populáció nagyszámú voltát, a szótár szükségességét ezért hangsúlyozta. Könyve nem az akkor szokásos délibábos nyelvészkedés, jól ismerte Sajnovics művét a finn- és lapp-rokonságról. „Atyafias a' mostani laplándiai és Finnmarchiai lakosoknak nyelvével." Magyarországon a könyvcenzúrát kizárólag katolikus papok végzik, Bécsben egyszerű Beamterek, ezért van, hogy a magyar nyelvű sajtó lényegesen szabadabb légkört élvez a Habsburg-fővárosban. Pedig a már megvalósultnak látszó képzelet, a tudós társaság működése elképzelhetetlen hazai könyvnyomtatás nélkül, amelynek nem lehetnek tudományon kívüli szempontjai. Decsy könyvében is van magyar rátartiság, idegenkedik az idegenektől, de szemében az az idegen, aki idegen érdekeket képvisel. „Polgári boldogság nélkül csupa képtelenség a' természeti és erköltsi boldogság az emberi társaságokban" – összegezi álláspontját, de ez minden országra érvényes. Reformer elképzeléseit e könyvben hangsúlyozhatta leginkább; a ferenci abszolutizmus idején már minden szó leírását meg kellett gondolnia. Következő könyve, az 1792-ben megjelent *'A' Magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája' hatszáz* oldalon, lényegében a magyar történelem összefoglalása.[161]

[161] A' Magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája. Mellyet Sok régi és újjább irásokból ki jegyzett, rendbe szedett, meg világositott, 's kedves Hazafiainak hasznokra közönségessé tett Decsy Sámuel. Bétsben, 1792. Ny. Alberti Ignátz. 8, 589 p., XXXIX t.

A ’Magyar Kurír’ szerkesztőségéből 1793-ban elmozdították a radikális szemléletű Szacsvay Sándort. Decsy Sámuel doktor nagy dilemma elé került. A *’Pannónia Féniksz’*-ben meghirdetett programjáról többé szót sem lehetett ejteni, újabb könyvei: a *’Házi kereszt’*,[162] és *az ’ Egyiptom ország rövid históriája’* című[163] munkája csalódást okozott egykori olvasóinak, a sajtó útjáról a medicináéra már nem tud és nem is akar visszatérni. Az 1794-es, 1795-ös és az 1796-os esztendőre ’Magyar Almanak’-ot, az 1793–95 közötti időre históriai és statisztikai évkönyvet szerkeszt – mint említettük – tudós Bél Mátyás szellemében. Ám ezek az időszaki kiadványok sem állandó munkakört, sem szerény, de stabil jövedelmet nem biztosíthattak számára, anyagilag zilált helyzetbe került, olyannyira, hogy még Széchényi Ferenc is megvonta tőle a hitelt. Decsy doktor lényegében meghasonlottan vállalta el a ’Magyar Kurír’ szerkesztését. A radikális oldal (Batsányi) támadta, a nemzeti érzésű főurak többé nem támogatták, így korábbi tudósi munkásságát sem folytathatta. Maradt a ’Magyar Kurír’ óvatos hangú szerkesztése, a puszta tényközlő publicisztika, főleg a hadi helyzetek ismertetése, a megszigorított cenzúra szempontjaihoz igazodva. Statisztikai és tudományos jegyzeteit az *’Elegyes Történetek’* címszó alatt közölte, azt is nagyon leszűkítve. A legkritikusabb esztendő: 1795.

Megdöbbentő, ahogy André Chénier kivégzését közölni kénytelen. Nem érthetünk egyet Kókay György állításával, amely szerint „magatartásának hű kifejezője az a szubjektív megjegyzés, amelyet 1795-ben, a két magyar jakobinusnak, Őz Pálnak és Szolárcsik Sándornak a kivégzéséről hírt adó közleménye után írt”. Mert igaz, hogy az éretlen ifjú meggondolatlanságát emlegeti, de ott olvasható az is, hogy Őz Pálék apológiáját és versbéli írásait a Septemvirális Tábla a hóhérral elégettette, amelynek közlése bizonyára nagyobb megdöbbenést keltett, mint az „éretlen” ifjúság emlegetése.

Persze, orvosi hírek is olvashatók. A Helytartótanács kötelezővé tette, hogy népszerűsítő orvosi könyvecskéket bocsássanak azon emberek rendelkezésére, akik nem futhatnak minden órában „belső és sebgyógyító Orvosokhoz”. Hírül adja, hogy Huszti Zachariás pozsonyi orvost a Josephinum sebészeti akadémia 40 arany jutalomban részesítette a beküldött tábori sebészeti munkájáért. Örömmel üdvözli a Sopronba hozott szövőgépet, jelezvén, hogy iparosító és polgáriasuló elveit nem adta fel.

---

162 Decsy Sámuel: Házi kereszt, vagy szabad akaratból fel vállalt hoszszas tortúra, mellyben elő adatik, eggy férjét féltő feleségnek keserves panassza, a férjnek reá tett feleletével és maga mentségével. Bétsben, 1793. Ny. Schrämbl Ferencz Antal. 31 p.

163 Egyiptom ország rövid históriája, mellyben annak régibb s később időkbéli bóldog s boldogtalan sorsa, egyszersmind természeti, egyházi, polgári tudomány mesterség- és kereskedésbéli, nem külömben hadi állapotja summásan le vagyon írva D. Decsy Samuel által Bécsben, 1803. esztendőben. VIII, 424 p., 1 t.

Kétségtelen, hogy 1793–1816 között, míg a 'Magyar Kurír' egyetlen referense D. D. S., azaz Doktor Decsy Sámuel volt, a hírlap egyre inkább száraz tényközlésre szorítkozott. Ez viszont nem lehetett rokonszenves azoknak, akik Hajnóczyékat siratták és a kufsteini bebörtönzöttekért aggódtak. Ám ha belegondolunk, hogy Decsy Sámuel a lapot 51 éves korában vállalta el, majd a legsötétebb időkben szerkesztette, óvatosságát próbáljuk megérteni. Ő volt az első magyar orvos lapszerkesztő akkor, amikor még a mérsékelt reformerek is várfogságot szenvedtek. Javára írandó feltétlenül a *'Pannoniai Féniksz'* programadása, és talán az is, hogy lecsavart kanóccal, de mégis égett a magyar nyelv ügyének lángja. Amíg Kazinczy fogságban volt, Batsányi pedig száműzetésbe kényszerült. Nem szándékozunk e két nagy emberhez mérni, de „ahogy lehet" alapon mégis csak tett valamit a derék orvos, aki ha eredeti hivatását folytatja, bizonyára nyugodtabban és anyagilag biztonságosabban élhetett volna. Ám ő a magyar reform megszállottja volt, és megtette a tőle telhetőt. Nevét a sajtótörténet jól ismeri, de az orvostörténet részéről is tiszteletet érdemel.

Decsy Sámuel további munkáiból:

Samuel Decsy: (…) medicus philosophus deo aequalis, effatum Hippocraticum commentatione academica illustratum. Trajecti ad Viadr., 1777. Typ. Winteriano. 57 p.

Decsy Sámuel – Pántzél Dániel: A mezei gazdaságot tárgyazó jegyzések, mellyet a külföldi szorgalmatos mezei gazdáknak, és ezen minden tekintetben igen szükséges és hasznos mesterséget gyarapítani igyekszö tudós társaságoknak irásaikból kiszedegetni és a két magyar hazákból érkezendő hasonló tárgyú levelekkel egygyütt a közjónak előmozdítása végett apródonként közönségesekké is tenni szándékoznak a Kurirnak irói. 1–2 köt. Bécs, 1801–1802. VIII, 88 p. + 96 p.; 96 p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada. 1705–1805. Bp., 1941. OSZK. 66 p. (Magyarország időszaki sajtójának könyvészete 1.)

Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Bp., 1970. Akadémiai. 513 p. (Irodalomtörténeti könyvtár 25.)

Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története. 1. köt. Bp., 1979. Akadémiai. 831 p., [44] t.

Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Sajtó alá rend., bev. és jegyz.: Kókay György. Bp., 1981. Gondolat. 555 p. (Nemzeti könyvtár)

Kiss László: Decsy Sámuel és a Magyar Kurír egészségnevelő szerepe a vakcináció meghonosodásában. = Egészségnevelés 32 (1991) No. 3. pp. 117–122. – *Bővített változata megjelent:* Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. MATI. pp. 72–82. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

Batári Gyula: Decsy Sámuel. (Rimaszombat, 1742. jan. 2. – Bécs, 1816. jan. 25.). In: Évfordulóink a műszaki és természettudományokban, 1992. Főszerk.: Sipka László. Bp., 1992. MTESZ. pp. 95–97.

Kiss László: Kétszázötven éve született a magyar egészségnevelés bécsi apostola: Decsy Sámuel. = Egészségnevelés 33 (1992) No. 2. pp. 83–85.

Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 133–140. (1991–1992) pp. 137–147.

Kiss László: Kísérlet Decsy Sámuel „hiatus bibligraphicus”-ának csökkentésére. = Orvosi Hetilap 133 (1992) No. 6. pp. 376–379.

Kiss László: Decsy Sámuel 1788-as Osmanografiájának orvostörténeti vonatkozásai. In: A küzdelemnek vége, s még sincs vége. IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeáll.: Dobrovits Mihály. Dunaszedahely, 2007. Lilium Aurum. pp. 55–70.

Kiss László: Palócföld orvosai 3. Decsy Sámuel (1742–1816) rimaszombati évei. = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 3. pp. 20–23.

A nyelvtudós orvos: Földi János

Debrecen a XVIII. század végén az ország legnépesebb városa, egyben rangos szellemi székhelye. Földi János doktor alakította meg a szépirodalmi Debreceni Kört, soraiba tartoztak – Földin kívül – Fazekas Mihály, Szentgyörgyi József orvos, és a parnasszus felé innét induló Csokonai Vitéz Mihály.

Földi a költőtermő Szalontán született, ott, ahol Arany János, később Zilahy Lajos és Sinka István. A szűrszabómester nemes Feoldy Mihály fia korán árva sorsra jutott, neve hamar Földi lett, a szalontai iskolában szolgadiákként segédtanítóvá emelkedett, pénzt kuporgat, hogy továbbtanulni a debreceni ősreformátus nagykollégiumba eljuthasson. Tizennyolc éves korában megérkezik a Piac utcát záró nagytemplom mögé, a komor szögletes épületbe, ahol professzor Hatvani híre delejezi a Tisztántúlról beszekerező diákok képzeletét.

Családi pénzforrás hiányában továbbra is famulus, azaz szolgadiák, aki csekély összegért köteles kiszolgálni módosabb társait, közben kiszolgáltatódni kényüknek-kedvüknek. Egyetlen erőt adó vigasza a tanulás; míg mások a kaszárnyaélet vaskos tréfáival töltik az időt, ő vasszorgalommal első tanulóvá küzdi magát, eminensi tekintélye az egyetlen védekezés. Ez respektust igen, de elegendő pénzt nem hoz, ezért az 1777-es évben Bárándon tanító, míg összegyűlik némi tartalék a továbbtanulásra. A következő esztendőben ismét a szeretett kollégium falai közt találjuk, Hatvani István, Varjas János és Sinai Miklós voltak a legjelesebb tanárai. Az irodalmi hajlamú diák rövidesen Varjas latin, valamint a klasszikus triász, Baróti Szabó Dávid, Rajnis József és Révai Miklós magyar nyelvű költészetének a hatása alá került.

Debrecennek 1781-ben mond búcsút, versírással próbálkozik, de az orvosi pályára vágyik, s megint kísérti a pénztelenség. Tanárai javaslatára átmenetileg elfogadta a kiskunhalasi iskola rektori állását, ott találkozott Kazinczy Ferenc öccsével, Lászlóval, aki levélben bemutatta a nagy irodalmi szervezőnek. Húsz évig tudtak egymásról, sokáig leveleztek, de személyesen soha nem találkoztak. A három halasi esztendőben összegyűlt pénz 1784-ben lehetővé tette a beiratkozást az orvosi karra, pont a karnak Budáról Pestre történt költözése évében.

Az idős medikus (29 éves) Pest-Budán az irodalmi élet sűrűjébe került. Személyes barátai lettek Batsányi János, Kármán József, Berzeviczy Gergely, Pálóczi Horváth Ádám és a könyvtáralapító irodalombarát péceli gróf Ráday Gedeon, valamennyien a hazai felvilágosodás nagy alakjai. Az 1786-tól megjelenő ’Magyar Kurír’ irodalmi mellékletében, a ’Magyar Músa’

kisméretű lapjain Földi versekkel és verstani írásokkal jelentkezett, majd a Kassai Magyar Társaság fóruma, a 'Magyar Museum' 1788-ban (Földi orvosdoktorrá avatása évében) – Ráday ajánlatára – korrektori tisztséget kínál fel. Ugyanekkor kezdi levelezését Kazinczy Ferenccel, verseket küld neki, munkatársi kapcsolatba került vele. Földi korrektorsága nem sokáig tart, megszakítják az orvosi vizsgák, avatása után pedig a messzi Szatmár-Németiben kapott városi orvosi állást.

Szatmár vármegye szellemi és gazdasági székhelye Nagykároly, a Károlyiak fészke, noha magyar nyelvű orvosi könyvkiadásban időbelileg megelőzte Pest-Budát (például a debreceni Csapó József főorvos könyve, a *'Kis gyermekek isputálja…',*[164] La Langue János varasdi főorvosé. *'A magyarországi orvos vizekről…',*[165] továbbá Marikovszky Márton Szatmár megyei főorvos Tissot-fordítása: *'A néphez való tudósitás…* '[166] itt kaptak nyomdát a 70-es évek elején). Földi doktort ez a közelség mégsem vonzotta. Az egyre szenvedélyesebben nyelvészkedő költő-orvos 1789-ben időmértékes verssel köszöntötte Rácz Sámuel pesti orvostanár *'Physiologiá'*-ját, amely *'A borbélyi tanitásoknak első darabja'* című[167] könyv elején Ányos Pál és Csokonai Vitéz Mihály költeménye között jelent meg. Ugyanebben az évben beszámolt Kazinczynak a természettudományos nyelvmagyarítási terveiről.

Kazinczy 1790-ben kivált a 'Magyar Museum' szerkesztőségéből, és megindította a rövid életű 'Orpheus' című folyóiratot; Földi követte őt az új irodalmi folyóiratba – és saját érzelmeit Debrecenbe, pontosabban Weszprémi István főorvos házába, akinek Juliska nevű leányával 1790-ben kötött házasságot. Hozományul megkapta a Hajdúkerület főorvosi állását, Hajdúhadház székhellyel.

Minden rendben látszott lenni: közel Debrecen, kapcsolatba kerül Fazekas Mihály főhadnaggyal, Diószegi Sámuel prédikátorral és Csokonai Vitéz Mihállyal. Ecsedi István tanár szerint a Debreceni Kört Földi szervezte meg. Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapja, a 'Hadi és Más nevezetes Történetek' pályázatot hirdetett meg egy ortográfiai műre, amelyen a hajdúkerületi orvos is részt vett. Munkáját később díjazták, egyik alapja lett a *'Debreceni*

---

164 Csapó József: Kis gyermekek isputálja, mellyben különbféle nevezetesebb nyavalyái és külső hibái a kis gyermekeknek és ezek eránt lehető orvoslásnak módjai hűségesen megírattak. Nagy-Károly, 1771. Ny. Pap István. X, 122 p.

165 La Langue János: A magyar országi orvos vizekről, és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól. A szegényeknek kedvekért. Nagy-Károly 1783 Klemann Josef által. [20], 170 p.

166 M. P. Tissot: A néphez való tudósitás, miképen kelljen a maga egészségére vigyázni. Mostan hazánk állapotjához alkalmaztatva magyar nyelvre fordittatott nagy-tornyai Marikovszki Márton által. Nagy-Károly, 1772. Ny. Szatmári Nagy Pap István által. 50, 689, 30 p.

167 Rácz Sámuel: A borbélyi tanitásoknak első darabja. Az anatomiáról, physiologiáról, pathologiáról, materia medicáról, chirurgiáról, és bábaságról. Pesten, 1794. Nyomt. Trattner Mátyás bet. 6 lev., 440 p., 1 lev.

grammatiká'-nak, 1791-ben a tervezett akadémia 24 tagja közé Révai Miklós Földit is jelöli, 1793-ban egy versbírálat miatt szakít Kazinczyval és egészsége is egyre romlik.

Első természettudományos műve a 'Magyar Hírmondó' bécsi kiadásában jelent meg 1793-ban, címe: *'Rövid Kritika és Rajzolat a Magyar Füvészettudományról',*[168] amelynek függeléke 289 magyar növénynevet sorol fel. E munkájáért a jénai természetvizsgáló társaság tagjai sorába fogadta. Botanikai művét követte a '*Természet históriája Linné systémája szerint. 1. csomó. Az Állatok országa'* (Pozsony, 1801).[169] Ez 1118 új magyar állatnevet tartalmaz. Párat mutatóba: bélféreg, cerkóf, czinke, czompó, futrinka, galandféreg, leveli béka, ponty, termesz, teknősbéka, végbél kukac stb. A rinocérosz nála szarvorrú, megjegyzésre érdemes, hogy Táncsics Mihály (akkor még Stancsics) 1842-es kiadású *'Lényismeret'*-ében még ez a változat található. Az obszcén jellegű népi szavakat szalonképessé szelídíti, így lesz a szaricsóka szalatóka. Ismerteti az állatok származását, hasznát, kárát, tulajdonságait, néha tanácsokat, recepteket ad. Az állattan fejezetét már 1799-ben elkészítette, kéziratban maradt botanikai jegyzetei a Diószegi–Fazekas-féle *'Füvészkönyv'*-be épültek be.[170]

Kéziratban volt még az *'Orvosi és Gazdasági Tudósítások'*, továbbá a *'Természet Tudománya'*, ez utóbbi tankönyvnek készült. Hasonló *'Oskolai tanítókönyv'* jelent meg Ráday Gedeon segítségével Győrben (1793) Látzai Szabó József pápai kollégiumi tanár tollából.

Ha elgondoljuk, hogy Földi mindezt falusi orvosként, zilált körülmények között és ziháló tüdővel kényszerült végezni, elcsodálkozhatunk teljesítményén.

Mikor 1801 márciusának végén a 10 esztendős legidősebbik kisfia meghalt, Földit a csapás nagyon lesújtotta, s hamarosan követte gyermekét a sírba.

Földi doktor földi maradványainak pontos helye már nem ismeretes. Hajdúhadház temetőjébe egy akácot ültettek a sírjára, ahogy sírversében kívánta, de a jelképes fa kiszáradt, s mire emlékkő került a helyére, a sírdombot már nem találták. A hajdúsági lokálpatriotizmus nem hagyta emlékét cserben. Bár Csokonai szép verse szerint:

---

168 Földi János: Rövid kritika és rajzolat a magyar fővésztudományról. Bétsben, 1793. A magyar hirmondó iróinak költs. 60 p.

169 Földi János: Természeti história. A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa. Pozsonban, 1801. Wéber Simon Péter. X, 428, [27] p. *(Unicus)*

170 Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály: Magyar füvész-könyv, melly a két magyar hazában található növényeknek megismertethetésére vezet, a Linné alkotmánya szerént. 1–2. köt. Debreczenben, 1807. Csáthy György. XVI, 608 p.

Mégis becsetlen puszta bogács fedi
Hadház homokján szent tetemid helyét,
Még sincs, ki lantján a Dunához
Így keseregne: *Kimúla Földi!*

Egykoron terméskővel jelölték meg a vélt sírhelyet, az emlékünnepségen Toldy Ferenc méltatta,[171] Garay János költő versben köszöntötte annak emlékét, aki először nyitotta meg nyelvünkön a természet csarnokát.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Mixich Lajos: Földi János. Bp., 1905. Müller. 74 p.

Földi János költeményei. Szerk. és bev.: Mixich Lajos. Bp., 1910. Franklin-Társulat. 238 p.

Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi: Gulyás Károly. Bp., 1912. Franklin-Társulat. 303, [1] p.

Nagy Sándor: Földi János, a grammatikus és a nyelvújító. Hajdúhadház, 1929. Törekvés Ny. 42 p., 1 t.

Boros István: Földi János és az első magyar állattan. = A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztályának Közleményei 1 (1952) No. 3. pp. 419–431.

Bán Imre: Adalékok Földi János életrajzához. = Irodalomtörténeti Közlemények 61 (1957) No. 3. pp. 262–272.

Földi János: A' versírásról. Szerk.: Ádámné Révész Gabriella. Bev.: Kátay Aladár. Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 259 p., 4 t.

Julow Viktor: Doktor Földi János. = Alföld, 1964. No. 3. pp. 262–267.

Nagy Sándor: Földi János hadházi évei. In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, 1976. Déri Múzeum. pp. 647–674. (Ő tisztázta, hogy Földi felesége, Julianna hűtlenségére vonatkozó pletykák alaptalanok, koholmányok.)

Földi János-emlékkönyv. Szerk.: Nagy Sándor. Debrecen, 1978. Hajdú-Bihar megyei Könyvtár. 124 p. (Források és adatok Hajdú-Bihar megye művelődéstörténetéhez)

Tóth László: Földi János tisztiorvos, polihisztor életéről = Orvosi Hetilap 134 (1993) No. 28. pp 1537–1539.

Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulóján. Összeáll.: Szállási Árpád. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba – Bp. – Debrecen, 2000. MATI – Debreceni Egyetem. 293 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 18.) *(A kötetben részletesen Weszprémi Juliannáról is.) – Online*: http://mot.tudomanytortenet.hu

171 Lásd Toldy Ferenc írását Földiről a „Magyar költők élete" 1870-ben megjelent 1. kötetében.

Sándorffi József teljesítménye – egy több mint kétszáz esztendős medikusi remeklés

A sikeres francia forradalom és a Vérmezőn végzett Martinovics-féle összeesküvés közötti időben a magyar szellem szempontjából a császárváros viszonylag szélvédett helynek számított elsősorban a testőrírók már korábban megszerzett tekintélye folytán. A nemzeti tudat kialakulásának kora ez, amikor a kalapos királynak nyelvileg germanizáló törekvése, valamint a közeli kihalásunkat jósló herderi szentencia ellenhatásaként megszületett a magyar nyelvújító mozgalom. A parókás főurak legjobbjai is ekkor kezdenek rádöbbenni, hogy idegen módi szerint szabott plundrájuk alatt magyar szív dobog, a szülőhazájuk nyelvén megszólaló sajtót pártfogolni szent kötelességük. A Burg árnyékában egymás után születtek a magyar nyelvű folyóiratok, így Szacsvay Sándor szerkesztése szerint 1786-ban a 'Magyar Kurir', annak irodalmi mellékleteként a 'Magyar Múzsa', majd II. József halála után Szacsvay nagyon radikálisnak találtatott, tőle vette át 1793-ban az irányítást az orvos végzettségű Decsy Sámuel, aki az események értékelése helyett csak a tények felsorolására vállalkozott.[172] Az 1789 és 1795 közötti „félidő" más szempontból is fordulópontot jelentett. Szacsvay segédszerkesztője, az erdélyi születésű Pánczél Dániel 1793-ban 'Bétsi Magyar Merkurius' címmel új lapot alapított, melynek irodalmi melléklete lett az 'Ujj Bétsi Magyar Múzsa', tudományos szupplementuma pedig a 'Bétsi Magyar Bibliothéca'.[173] Ez a periodikatriász a politika, az irodalom és a tudományok hármas közlési felosztását követte, Decsy Sámuel mérsékeltebb hangú szerkesztésének ellensúlyozására. Később azonban útjaik közös redakcióba vezettek.

A Debrecen központú tiszántúli protestánsok szemében II. József császár személye egyszerre volt vonzó és taszító. Tetszett nekik a türelmi rendelet (1781), melynek értelmében rangos orvosi diplomáért Bécsnél tovább már nem kellett menniük, féltették viszont az anyanyelvet, s ezt a császárváros ellenében a legmakacsabbul a cívisváros védelmezte. Elsősorban persze a Nagy Kollégium professzori kara.[174]

E magyar szellemi végvárból került Bécsbe egy bihari születésű medikus, akinek a több mint kétszáz évvel ezelőtt megjelent versesfüzetét kívánjuk bemutatni. A jelzett poétikai munka nem csak azért érdekes, mert szerzője jelentős szerepet játszott a hazai orvostörténetben. Azt is

---

172 Benedek Marcell (főszerk.): Magyar Irodalmi Lexikon. 2. köt. Bp., 1965. Akadémiai. p. 147.
173 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Bp., 1905. Hornyánszky. 254–255. has.
174 Vö.: Debrecen története. 2. köt. 1693–1849. Debrecen, 1981 [1982]. M. Vár. Tan. 553 p., [4] t.

sejtetni engedi, Csokonai korában milyen szinten tudtak verselni a debreceni deákok.

Az *'Ujj Esztendei Ajándék...'* tehát 1793 januárjában jelent meg, mint az említett 'Ujj Bétsi Magyar Múzsa' első számát teljesen kitöltő költemény. Szerzője egy „hazáját igazánn szerető hazafi", név szerint Sándorffi József[175] (1767–1824), „Orvosi Tudományt Tanuló Bétsbenn". A derék medikus a saját nemzetét, öltözetét és nyelvét dicséri, az ifjúkori rajongás és rangos poézis szintjén. A páros rímekben olyan telitalálatai akadnak, melyeket Csokonai (akinek kortársa, barátja, később orvosa volt), valamint Kosztolányi is vállalhatna. Jellemző részt közölt belőle Gortvay,[176] ahol példaként Pápai Párizt és Rácz Sámuelt külön kiemeli a szerző. Kivált érdekesek a nevekhez fűzött lábjegyzetei. Így pl. „A Nagy Érdemű Rátz Sámuel Úr, Pesten a »Királyi Universitásbann a' Physiológiának közönséges és rendes tanítója...«„, aztán felsorolja valamennyi anyanyelvi művét az orvosi tudományban. „Históriákat, szomorú 's víg játékokat adni ki magyarul könyebb: de olyan Tudományt adni-elő, mely Terminológiával (nevezettekkel) telyes, már azt hívják munkának." Írja a pesti professzornak bécsi magyar medikus rajongója.

> „Ez okozza: hogy bár itt minden részben jól élek;
> Még is sokszor sóhajt bennem a' jó lélek.
> Óh Földi Paraditsomhoz hasonlítható Haza!
> Valyon mikor érkezhetem a' Kebeledbe haza."

A „jól élek-jó Lélek" szintű tökéletes páros rímek végig jellemzik a hosszú ismertető verset. Lábjegyzeteiben szerepelnek: Bonfini, Marsigli, Bruckman és a németalföldi Tollius Magyarországról szóló műve,[177] részben a megerősítés, részen a cáfolat céljából. Ezen útikönyvek tele vannak illusztráló metszetekkel, bennük a Kárpátmedence teljes néprajzi tarkaságával és egzotikumával. Sándorffi mindezekből a magyar föld szépségét és gazdagságát akarja láttatni, anyanyelvén pedig bizonyítani, milyen poétikai lehetőségek rejlenek ebben az ázsiai eredetű írásszövegben. A főneveket nagybetűvel kezdeni még Csokonai verseiben is gyakran megesett, ahogy azt a kitűnő kutató Szilágyi Ferenc könyvében olvashatjuk.[178] Pánczél Dániel 'Az Ujj Bétsi Magyar Múzsá'-ja 1794-ben megszűnt, ám ennek utolsó számát is

---

175 Nevét olykor „y"-nal (Sándorffy) vagy egy „f"-fel (Sándorfi) írják. Mi az általánosan elfogadott „Sándorffi" írásmódot használjuk dolgozatunkban.

176 Vö.: Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. XI, [1], 322 p.

177 Jacobus Tollius: Epistolae Itinerariae… Amsterdam, 1700. Francis Halmam. [18], 260, [14] p.

178 Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Bp., 1981. Akadémiai. pp. 668–669.

Sándorffi költeménye töltötte ki.[179] Bebizonyítva költői tehetségét, különösebb parnasszusi ambíciók nélkül. Szinnyei szerint az *'Ujj Esztendei Ajándék...'* a következő esztendőben Marosvásárhelyen is megjelent,[180] amin utólag egyáltalán nem csodálkozunk. Több mint kétszáz esztendős tehát ez a medikusi remeklés, mellyel Sándorffi József először hívta fel magára a figyelmet. Szóljunk néhány szót a szerzőről is.

A Bihar megyei Hegyköz-Ujlak községben született 1767. április 20-án, a helyi református parókián. A lelkész apa élénk eszű fiát előbb a közeli Váradra, majd a Debreceni Kollégiumba vitte taníttatni, ahol olyan tanárai voltak, mint a „Magyar Faust" Hatvani István professzor. Bár a kollégiumi poétikában eminens volt, éppen Hatvani hatására az orvosi fakultásra iratkozott. Bécsbe, ahol a testőrírók külön kis magyar világot teremtettek. Holdudvarukba csapódva írta medikusunk hazafias költeményeit, melyeket a jeles szerkesztők külön kiadásra érdemesítettek. Csokonaival több levelet váltott, s feltehetően az anakreoni dalok lángelméjének korai felismerése terelte le Sándorffit a költői ambíció útjáról. Aki Bécsben diplomázott, rendelőt nyithatott, akadt elég páciense a császárvárosi magyarok között. Ő azonban a nyiladozó magyar orvostudomány szolgálatába kívánt szegődni. Ehhez előbb külföldi elismertség kellett, s így lett 1798-ban a jénai minerológiai társaság tagja, majd 1801–1802-ben a bécsi 'Magyar Hírmondó' szerkesztésében is részt vett.[181] Ugyanakkor a bécsi 'Magyar Kurir' hasábjain meghirdette tervét egy 'Orvosi és Gazdasági Tudósítások' megindítására, melyből Szinnyei szerint 1803 elején már néhány ív megjelent, de inkább utaltak rá, mintsem olvasták volna. Végül Busa Margit irodalomtörténész találta meg a Debreceni Református Kollégium könyvtárában.[182] Doktorunkat 1804-ben meghívással kinevezték Bihar megye rendes főorvosává, így rövidesen Nagyváradra költözött. Visszatérve szakfolyóiratára, az Kassán jelent meg, de még Bécsből szerkesztette. A himlőoltás hasznától a marhadögvész megelőzéséig, az akkor divatos érvágástól a terhes asszonyok életmódjáig sok mindenről értekezik az egyszemélyes szerkesztő-szerző, ahogy arra kitűnő cikkében Batári Gyula utal.[183]

Két évtizedig látta el az Erdély és az anyaország között elterülő nagy határmegye főorvosi teendőit, de idejéből folyóirat-szerkesztésre tovább nem futotta. Ismervén Bihar akkori

---

179 Poétai botánika. nevezetessenn A' Poéták elmés költeményjeikbe bé tsúszott Plánták' neveik, mellyeket; Két Nemes, Linne szerént külömböző házakban lakni szokott Pálma-Fáknak, e' folyó esztendőben, September 14-dik napján lett szerentsés egybe-keléssekbenn vett örömében, szedett ezen versekbe Sándorffi Jósef, Orvoslást Tanúló Bétsbenn. = Magyar Múzsa IX (1794) pp. 73–84. Külön füzetben is megjelent Bécsben, 1795-ben, 14 oldal terjedelemben.

180 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 12. köt. Bp., 1908. Hornyánszky. 147–150. has.

181 Uo. 147–150. has.

182 Batári Gyula: Sándorffi József. In: Batári Gyula: A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon. 1721–1867. Bp., 1994. OSZK. p. 30. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 5.)

183 Uo.

adottságait, ezen nem csodálkozhatunk. Hiszen Szinnyei szerint akkora volt orvosi népszerűsége, hogy „nemcsak gyógyítani hordták szerteszét a megyében, hanem boldog volt az a szüle, a ki megnyerhette gyermekének keresztapjául”.[184] A megye rendei hamarosan megválasztották táblabíróvá, majd a pap-özvegyek gyámintézetének felállítása, valamint a helyi színi társulat támogatása a megmaradt szabadidejét és anyagi erejét annyira lekötötte, hogy szaklapalapításra többet nem gondolhatott. Minden vagyonát a közjóra áldozta, ezért a kései felvilágosodásnak és korai reformkornak ő az egyik legnemesebb jellemű figurája. Ha a szakirodalomhoz több köze nem is lett, de a szépirodalomhoz igen. Történt, hogy nagyváradi kinevezése után pár héttel az angyalian rozoga Csokonait meghívták Szent László városába egy temetési verset elmondani, melyért szép summát helyeztek kilátásba. A gróf Rhédey beiktatására írott költeményért az alkalmi poéta Sándorffi az akkori idők legnagyobb honoráriumát kapta, s miután a főúr felesége elhalálozott, orvosunk a folyton anyagi gondokkal küzdő költőzsenit ajánlotta a méltó búcsúvers szerzésére. A temetés után Vitéz Mihály ágynak esett, hogy többé soha talpra ne álljon. Ekkor írta a *’Tüdőgyúladásomról’* című csodálatos hattyúdalát, diagnosztikusan pontos búcsúversét az élettől. Utolsó strófáját idézzük:

„De te repűlsz? mind tűnnek, mennek
Minő derűlés ez, nagy ég?
Sándorffym űl ágyamnál... s ennek
Köszönhetem, hogy élek még?
Zendűlj, ekhózz, esti csendesség!
A hálá engem dalra ránt.
Telj bé, kettős szent kötelesség,
Az orvos és barát eránt! „

Sándorffi ült hát Csokonai halálos ágyánál, hogy két évtized múlva ő is – alig 57 évesen – a tüdőgyulladás áldozata legyen.

A derék Sándorffi Józsefet Magyary-Kossa tévesen sorolja az „érdekes életű debreceni orvosok közé”,[185] Vas Gereben viszont méltán nevezte a „nemzet napszámosának”.[186] Batári Gyula az első magyar orvosi folyóirat alapítóját tiszteli személyében, Gortvay a nagy magyar

---

184 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 12. köt. Bp., 1908. Hornyánszky. 147–150. has.

185 Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 4. köt. Bp., 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 147. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 168.)

186 Vö: Vas Gereben: A nemzet napszámosai. Magyar korrajz. 1–3 köt. Pest, 1857. Emich Gusztáv. 2 lev., V, 1, 176 p., 1 lev.; 176 p.; 188 p., 1 lev.

bibliofil orvosok közt tartja számon.[187]

Megemlékezésünk pedig a több mint két évszázados medikusi remeklés előtt tiszteleg, melyből hazaszeretetet ma is időszerű tanulni.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Vas Gereben: A nemzet napszámosai. Magyar korrajz. 1–3 köt. Pest, 1857. Emich Gusztáv. 2 lev., V, 1, 176 p., 1 lev.; 176 p.; 188 p., 1 lev.

K. Nagy Sándor: Sándorfi József, 1765–1824. = Vasárnapi Újság 31 (1884) No. 2. (jan. 13.) pp. 17–18.

K. Nagy Sándor: A váradi szinészet története. 1799–1884. Nagyvárad, 1884. Hügel O. bizománya. 132 p.

Géresi Kálmán: A debreceni szinészet vázlatos története. 1798–1898. Debrecen, 1898. Városi könyvny. 40 p., 2 t.

A váradi színészet története. A nagyváradi magyar szinészet százéves jubileuma alkalmából írta Náményi Lajos. Nagyvárad, 1898. Láng. VIII, 157, 1 p.

Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Sajtó alá rend.: Barna János. Makó, 1927. Makói Friss Újság Ny. 415, [1] p.

Batári Gyula: Sándorfi József és az első magyar orvosi folyóirat. = Orvosi Hetilap 110 (1969) No. 42. pp. 2468–2470.

Batári Gyula: Sándorfi József (1767–1824). = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 64–65. (1972) pp. 115–128.

Kiss László: A bécsi ’Magyar Kurír’ szerepe a vakcináció magyarországi meghonosodásában. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2010. MATI. pp. 72–82. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

[187] Vö.: Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. XI, [1], 322 p.

A nyelvújító orvosíró, Bugát Pál

„Helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy,
műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet”

A legnagyobb magyar kortársa volt, s ez meghatározta pályafutását. A bölcsőtől a koporsóig, ahogy mondani szokás, mert őt a póri születés felhajtó ereje emelte az orvostudorok és nyelvújítók legjobbjai közé, hogy aztán Táncsics szívósságával kapaszkodjék gyökereibe. E téren szellemi leszármazottja a sorsvállaló erdélyi doktoroknak, elsősorban a szótárkészítő (tehát nyelvkészítő) és anyanyelvén először szakkönyvet író polihisztor Pápai Páriz Ferencnek, csak nem a „Metamorphosis Transylvaniae”, hanem a racionális reformkor és az irracionális romantika századának első felében. Bugát már nem fejedelmi vagy főpapi ajánlólevéllel ment a nyugati egyetemekre orvosi oklevelet szerezni, hanem famíliájának összefogása és elsősorban a saját elszántsága révén Pestre, ahol a történelmi Magyarország területéről összeverbuválódva abban az időben évente 8–10 medikus szerzett diplomát. A többséget még mindig a császárváros univerzitásának híre vonzotta, Hildebrand, Crantz, Boer és Beer neve, pedig a pesti egyetemen is tanított már ekkor nem egy olyan professzor, aki „nemzetközi szinten” művelte tudományát. Elég Lenhossék Mihály Ignácra (Szent-Györgyi Albert anyaági őse) utalnunk, rövidesen a bécsi fakultáson találjuk, vagy Bene Ferencre, aki pont Bugát Pál egyetemi beiratkozásának esztendejében adta ki kétkötetes orvosi kompendiumát.[188]

Megemlékező értekezésünk főszereplője 1793. április 12-én született Gyöngyösön, ahol ma már a helyi kórház viseli a nevét. Apja szegénysorsú szabómester volt, noha ő mindig paraszti származását emlegette.[189] Az önállítás és a valóság között nincs ellentmondás: a sokgyermekes családok értelmesebb fiai, nem lévén elég föld a műveléshez, elsősorban iparosokká igyekeztek válni, vidéki viszonylatban ez volt a paraszti sorból való kiemelkedés legkézenfekvőbb lehetősége. A szorgos kézműves gyermekét már nemcsak a betűvetés és a szorzótábla ismereteire taníttatta. Az elemi iskola elvégzése után a gimnáziumot szülővárosában, annak bölcsészeti felső tagozatát az egri líceumban végezte, 1812–1816 között

---

188 Az orvosi tudománynak rövid rajzolatja, melyet hallgatóinak hasznokra készített Bene Ferencz... 1. köt. A physiologia és hygeologia. + 2. köt. A pathologia generalis, therapia generalis, és a materia medica. Budán, 1812–1813. A m. k. egyetem bet. VIII, 232 p.; VIII, 248 p.

189 Vö.: Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

pedig Pesten az orvosi tanulmányokat sajátította el, ahogy legkorábbi méltatója írja:[190] „sok küzdés és anyagi nélkülözések közt, de kitűnő sikerrel". Oklevelét a „Dissertatio inaugaralis medica sistens enkephalitidem" című értekezése alapján szerezte 1818. december 21-én.[191] Tizenkét társával együtt, ami bizony szomorú statisztikai adat, Semmelweis születésének évében. A magyar orvostörténet egyik bűvös dátuma ez, ekkor lett orvossá Bugát Pál és jött a világra Semmelweis Ignácon kívül Lenhossék József, Margó Tivadar, Schwartzer Ferenc, valamennyien a pesti egyetem későbbi professzorai.

Indulás

Bugát pályafutását a sebészek részére rendelt „Belső bajok kór- és gyógytana" tanszékén kezdte Széky (Slulfa) Péter mellett, majd pár hónap után átment a Szemészetre, ahol Fabini János Theofil intenciója alapján 1820-ban megszerezte a szemészmesteri oklevelet. Célja egyértelmű volt: az egyetem keretén belül maradni, hogy üresedés esetén minél nagyobb esélye legyen egy katedra elnyeréséhez. 1822 közepén már az orvosi fakultás bejegyzett tagjai közt találjuk,[192] még ugyanazon évben megpályázta az általános kórtan és gyógytani tanszéket, melyet azonban a tapasztaltabb Schuster János kapott meg. A kudarc ekkor nem szegte kedvét, a következő esztendőben Széky (Stulfa) Péter üresedésben lévő katedrájára reflektált, ismét sikertelenül. Holmi tendenciát az utókor nem magyarázhat bele, hiszen a versenytársa, akivel szemben alul maradt, ekkor már bizonyos helyettesítő tanári múlttal rendelkezett.[193] A következő lépését bizonyos sértődöttség motiválta, 1823-ban a felvidéki Bakabánya városi tiszti főorvosa lett, korántsem végleges szándékkal. Visszahívó szóra várt, meg is kapta 1824. január 10-én. Gebhardt megürült helyét ajánlották neki a kari jegyzői hivatalban, ezt el is fogadta azon alig titkolt reménnyel, hogy útja a katedra felé most már egyenes.

A türelem nem tartozott legfőbb erényei közé, így két hónap múltán újra a bányavárosokba vonult, elég jó fizetéssel. Mindössze 1824 nyarát töltötte Selmec- és Bélabányán, majd szeptemberben újra Pesten találjuk. Október 5-én aztán megérkezett a királyi

---

190 Kátai Gábor: Bugát Pál emlékezete. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlése, Pozsony, 1868.

191 Bugát, Paulus Antonius: Dissertatio inaugaralis medica sistens enkephalitidem, quam... pro gradu doctoris medicinae rite consequendo publicae disquisitioni submittit. Pesthini, 1818. Typis Joan. Thom. Trattner. 40 p.

192 Uo.

193 Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával írta és szerkesztette dr. Hőgyes Endre Bp., 1896. MOKT. XXXVI, 1003 p., 27 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.)

kinevezés a sebészek részére rendelt Elméleti orvostan katedrájára, némi „zsaroló manőverezés” következtében.[194] Ugyanis I. Sándor orosz cár a kazáni egyetemre elsősorban a Habsburg birodalomból toborozta a tanárokat,[195] ekkor hívta Rumy Károly Györgyöt a gazdasági, Bugát Pált az orvosi egyetemre. A császár azonban mindkettőjük útlevél-kérelmét elutasította, inkább jóváhagyta a rebellis szellemű tanárjelölt tanszéki kinevezését.

Megelégedésről csak részben szólhatunk, mert ezt ő „csupán félértékű, jelenben éppen haldokló tanszéknek” tartotta.[196] Mégis tény, hogy 1824–1848 közölt itt oktatta a sebészeket orvosi szemléletre, s ennek felbecsülhetetlen hasznát az ország főleg az 1848/49-es szabadságharc idején látta.

Az idők szava

Az alig 31 éves Bugát tanár ettől kezdve az egyetemi élet és a szellemi közélet sűrűjébe került.

Még I. Ferenc császár ült látszólag rendíthetetlenül a trónon, amikor már lazultak az abszolutizmus eresztékei. Bugát kinevezésének évében Gebhardt X. Ferenc a tanári székfoglaló beszédét már magyarul tartotta,[197] 1825-től magyar nyelvű orvosi disszertációk kerültek ki a pesti nyomdákból,[198] és ami a legfontosabb: megalakult a Magyar Tudományos Akadémia.[199] A medikusok latinul tanulták a medicinát, némelyik tanár, pl. Tognio Lajos nem is beszélte nyelvünket. Bugát Pál azonban értette az idők szavát. Visszanyúlva Rácz Sámuel századvégi magyarító hagyományához, korszerű, anyanyelvükön szóló szakkönyveket akart adni a sebészjelöltek kezébe. 1828-ban németből lefordította A. F. Hempel kétkötetes anatómiáját: „Az egésséges emberi test boncztudományának alapvonatjai”-t”.[200] Hozzácsatolva egy deák–magyar szótárt, mely a nyelvészkedő hajlamának egyik első írásbeli megnyilvánulása. Alfabetikus sorrendben már az elején maradandó szavakat sorolt a latin–magyar betűoszlop

---

194 Vö.: Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

195 Schultheisz Emil – Tardy Lajos: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960.

196 Győry id. mű

197 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái I. köt. Bp., 1891.

198 Kamenszky, István: Dissertatio inauguralis medica sistens salubritatem aeris Hungarici in genere et responsa ad quaestiones: Quibus morbis passim plebs Hungara sit obnoxia? Quae causae eorum? Quibus diateticis regulis iidem praeveniri et praecaveri queant? = Orvosi értekezés a magyarországi levegő egészséges létéről általányosan és felelet azon három kérdésre: Mellyek a köznép közönségesebb nyavalyáji Magyarországban? Millyen okokból erednek azok? S micsoda diaetetikai életmóddal lehet megelőzni s elkerülni azokat Pesten, 1825. Petrózai Trattner Mátyás betüivel. [12], 128 p.

199 A' Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabályai. Pest, 1831.

200 Az egésséges emberi test boncztudományának alapvonatjai. Hempel Adolf Fridrik után németből forditva Bugát Pál által. 1–2. köt. Pesten, 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. VIII, 286, 38 p., 2 lev.; 293, 47, 3 p.

jobb felére. Pl. az acetabulum = izvápa, az acidum = sav, az ala narium = orrszárny, az alveus = fogmeder, az aponeurosis = bőnye, hogy a máig használtakból párat említsünk. Ugyanakkor kihullott a rostán az annuli tracheae = gőgsíp, az annulus abdominalis = hasgyűrő, maradt viszont, de nem az anatómia-könyvekben, triviálisan az anus = segg. Pápai Páriznál az anus = seggvéghurka, csak jóval később nyert polgárjogot a szalonképes végbélnyílás.

Bugát példája is azt bizonyítja, hogy a fordítónak elsősorban magyarul kell tudnia. Ennek sikerén felbuzdulva írt egy hétkötetes „boncztudománybeli műszavakról való számadást", de Szinnyei a megjelenéséről nem tud,[201] s a Győry-féle orvosi bibliográfia sem,[202] így valószínűleg kéziratban maradt.

Önálló szakirodalmi szempontból 1830 a nagy esztendeje. Ekkor jelent meg az „Éptan", amely az élettan rövid kompendiuma,[203] valamint a „Közönséges kórtudomány", mint a patofiziológia rövid foglalatja.[204] Érdekesek a forrásmunkái, vagyis „Az éptan kútfejei", Kibédi Mátyus „Ó és új Diaetiká"-ja ugyanúgy megtalálható, mint Burdach német nyelvű dietétikája, Pápai Páriz „Pax Corporis"-ától Wilberg hygiastikájáig. A kórtanra ugyanez vonatkozik.

Az első önálló műveinek esztendeje más szempontból is meghatározó jellegű. Ekkor lett a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, egyik első az orvosok közül.[205] Főként a nyelvészeti tevékenysége révén. Ugyanekkor fordította le a homoeopathia pápájának, Hahnemann mesternek az „Organon" című művét, szignó nélkül, ám a magyarító neve nem maradt homályban.[206] A hasonszenvi gyógyászat lelkes híve volt Széchenyi háziorvosa: Almási Balogh Pál is, akivel nyelvészet terén éles vitába keveredett,[207] és akit az akadémiai tagságban egy évvel megelőzött.

Nem lehet említetlen hagynunk, hogy szaknyelvészetben őt a derék Schuster János tanár már megelőzte. Főleg a kémiai műszavak gyártása terén és kevesebb sikerrel. Ez a derék tudósember alig beszélte nyelvünket, szándéka annál meghatóbb.

---

201 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái I. köt. Bp., 1891.

202 Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. A Magyarországban és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. A Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával kiadta tagjai számára a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Bp., 1900. Athenaeum. IX p., 1 lev., 253 p.

203 Bugát Pál: Éptan. Pesten 1830. Ny. Füskúti Landerer Lajos. VIII, 111 p.

204 Bugát Pál: Közönséges kórtudomány. Pesten, 1830. Ny. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István. XII, 180 p.

205 Marek József: A Magyar Tudományos Akadémia és az orvosi tudományok fejlődése az utolsó száz év alatt. Bp., 1926.

206 Vö.: Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899.

207 Nagy Károly: Dr. Almási Balogh Pál életútja 1794–1867. Nagybarca–Ózd, 1992.

Nyelvészeti viták

Bugát munkásságára Széchenyi István is felfigyelt, nevét ott találjuk azon kiválasztott 24 személyé közt, akiket a „Hitel" megjelenésének titkába beavatott.[208] Nyelvészeti vitái szintén ekkor kezdődtek. Először Almási Balogh Pállal „rúgta össze a patkót" az anatómiai kifejezések helytelen használata miatt. A legnagyobb magyar hasonszenvész háziorvosa lexikoni címszót írt az agyról a „Tudományi s Mesterségi Közönséges Tár" hasábjain.[209] Erre Bugát „igazítást" közölt a „Tudományos Gyűjtemény"-ben. Filológus tanárunk a következő kifejezéseket kifogásolta: az agyvelő helyett elég az agy, mint anatómiai egység. Ebhez tudnunk kell, hogy Bugát mindig tömörségre, rövid szavakra törekedett, így lett általa a „forró hideglelésből" egyszerűen csak „láz", melyet (és a hasonlókat) nyelvünk megtartott. Ám az agy vagy agyvelő még lehet vita tárgya, de a Balogh-féle „taknyos hártya" helyett egyértelműen jobb a Bugát-féle „savós hártya". Ma is ezt a kifejezést használjuk.

Az előbbi nemcsak hasonlatában rossz, de a nyelvi ízlést is sérti. A Balogh-féle „agy-borék" helyett a Bugát-féle „agy-kéreg" lett honos, így a vita mérlegének nyelve mindenképp Bugát felé billen.

Nem foglalkozunk a vita folytatásával, pláne elmérgesedésével. Azt viszont nem hisszük, hogy Vörösmarty Mihály baráti szolidaritásból állt volna Bugát mellé.[210] Ilyen kicsinyességet a „Szózat" nagy költőjéről nem tételezhetünk fel, még akkor sem, ha a „Hogy búdat gátolja Bugát..." című kedves kis epigrammáját hozzá megírta.

Bugát pályafutása addig sem volt unalmas, 1831-ben mégis újabb mérföldkőhöz érkezett. Bugát és Schedel (Toldy) Ferenc együtt határozták el az első magyar nyelvű orvosi folyóirat, az „Orvosi Tár" megindítását. E hézagpótló havi folyóirat első periódusa 1833-ig terjedt, összesen 12 kötetben. A szerkesztést azonban mindjárt az elején drámai események zavarták meg. Galícia felől betört a kolerajárvány, birodalom-szerte óriási pánikot okozva. A cordon sanitaire megszervezését Bécs a Helytartótanácson keresztül szorgalmazta, királyi biztosok, katonai egységek és orvosi tanácsadók bevonásával. így került az addig elmélettel foglalkozó Bugát tanár Perényi Zsigmond mellé a Bereg megyétől Krassóig terjedő határterületre.[211] Az első esetet ő diagnosztizálta június 13-án a tiszaújlaki szakaszon a sószállító tutajosok közt. Mondanunk sem kell, az „Orvosi Tár" következő köteteinek jelentős részét a kolera foglalta le.

---

208 Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936.
209 Nagy Károly: Dr. Almási Balogh Pál életútja 1794–1867. Nagybarca–Ózd, 1992.
210 Uo.
211 Gortvay György: az újahhkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I. Bp., 1953.

Minden hazai és külföldi szaktekintély megszólalt az ügyben, halálozási kimutatásokat közöltek, melyekből egyértelműen kiderült, hogy főleg a víz-menti vármegyék a veszélyeztetettek. A kolera megfékezésében a szűrőövezetek és az elkülönítő helyiségek mellett nem kis szerepe volt Bugát buzgalmának és az „Orvosi Tár" tudósításainak.

A Bugát–Schedel szerkesztőpár (Schedel csak 1847-től lett hivatalosan Toldy) utolsó közös ötlete, az „Orvosi Szókönyv" szintén 1833-ban jelent meg,[212] az „Orvosi Tár" „első két évéhez" csatoltan.

A benne olvasható szakkifejezések elsősorban Bugát leleményei, számukat az idő azóta alaposan megrostálta. Nem mindig szerencsésen. Pl. a hyrocephalus Bugát szerint „agyvízkór", míg a mai medicinánk vagy latinul nevezi meg, vagy egyszerűen „vízfejűségről" beszél. A Bugáté sokkal szakszerűbb, kár volt elfelejteni. Pápai Páriz könyvében ezzel a kórismével nem találkozunk.[213]

A hydrokele Bugátnál „vízsérv", Pápai Páriznál „tökiben gyűlt víz", míg ma a heresérv kifejezést használjuk. Itt is Bugáté a legjobb. Ellenkező példát szintén hozhatnánk, ám azt megtették már gúnyolódó formában múlt századi ellenfelei. A két jeles bölcsész hajlamú orvosdoktornak ezután szétváltak útjai. Schedel 1833-tól a makrobiotika és dietétika tanára lett, s mint az MTA rendes tagja, 1834-től szerkesztette a „Tudománytár" köteteit, 1835-ben pedig már az Akadémia titkára, elsősorban irodalmárként – ennek tudható be, hogy a kitűnő Marek József professzor őt orvosként az akadémikusok között meg sem említi,[214] míg Bugátot hosszasan méltatja.

A '30-as évek

Jeles orvostanárunk drámájának a '30-as évekre eső második felvonása is elég eseménydús.

Lovász Imre orvosdoktor 1835-ben értekezést írt a magyar nyelvújításról,[215] főleg „némely nevezetesebb hibáiról", melyben ugyan le sem írja Bugát nevét, de elég egyértelműen irányul ellene.

Hogy senki félre ne értse: „az újabb tudományos magyar munkák közt különösen az Orvosi Tár, Hasonszenv (Hahnemann Homoeopathiájának magyar fordítása), az Éptan...

---

212 Bugát Pál – Schedel Ferenc: Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv, az Orvosi Tár első két évéhez. Pesten, 1833. Az Orvosi Tár hivatalában. Nyom. Budán, a m. k. egyetem bet. 187 p.

213 Pápai Páriz: Pax Corporis... Kolozsvár, 1690.

214 Marek József: A Magyar Tudományos Akadémia és az orvosi tudományok fejlődése az utolsó száz év alatt. Bp., 1926.

215 Lovász Imre: Értekezés a' magyar nyelvújításról... Pest, 1835.

vágynák tele ollyan új szókkal, mellyek ha lábra találnának kapni, nyelvünket minden eredeti szépségéből 's sajátosságából kivetkeztetnék...”

A burkoltan nyílt támadás azonban nem szegte Bugát kedvét. 1837-ben lefordította, pontosabban magyarította a heidelbergi M. J. Chelius tanár sebészeti könyvének első kötetét,[216] a következő esztendőben a másodikat, megtoldva deák–német–magyar „műszógyűjteménnyel”. Balassa fellépéséig a medikusok is ebből tanulták a korszerű sebészetet. Véle párhuzamosan fordította Tscharner tanár „Physicá”-ját „Tapasztalati természettudomány” címmel. Ez jelentőségében messze elmarad a sebészeti mögött. Ő is tisztában volt vele, mert megjelentette a Fritze-féle tájanatómiai sebészetet, melyhez a nagy Diefenbach írt előszót.[217] Színes illusztrációival és példásan pontos tömörségével máig a műtéti kompendiumok példaképe lehet.

Ugyanakkor az irodalom irányába elkanyarodott Schedel (Toldy) helyett új társat keresett az „Orvosi Tár” újraélesztésére. Meg is találta Flór Ferenc városi tiszti főorvos, a Rókus Kórház kitűnő sebésze személyében. Ez a „párválasztás” Bugát szempontjából szerencsésebbnek és tartósabbnak bizonyult. Mindkettejük sebészeti irányultsága nem véletlen, hiszen 1840-ig az a (különben kitűnő) Stáhly Ignác adta elő a chirurgiát, aki irodalmilag semmit nem produkált. Az „Orvosi Tár” új folyama 1838 júliusától 1848 decemberéig jelent meg, mert Flór Ferenc követte a Kossuth-kormányt Debrecenbe. Ez a tíz évfolyam külön méltatást érdemelne. Az 1848. évi kötet első számában már arról számolt be Rakitta Alajos kórházi alorvos, hogy főnöke, Flór igazgató 1847 decemberében valamennyi ottani sebész szeme láttára három műtétet végzett chloroform-altatásban.[218] Öreg kontinensünkön az elsők között, miként a magyar szabadságharc volt az első a világon, ahol a hadisebészeti ellátást már korszerű bódításban végezték. Még annyi az „Orvosi Tár” utolsó kötetéről: orvosilag végig követte a szabadságharc eseményeit.

---

216 Sebészség, mellyet előadási kézikönyvül kiadott Dr. Chelius M. J. heidelbergi professor. A negyedik öregbített és javított eredeti kiadat után a' pesti m. kir. egyetembeli orv. kar oskolai használatára fordítá Bugát Pál. 1–2. köt. Buda, 1836–1837. A . kir. egyetem bet. 4 lev., XX, 352 p.; 464, 8 p. – Folytatása: 3. köt. Ford.: Smalkovics Mihály. (1839) 304 p. + 4. köt. Ford.: Kún Tamás. (1844) 329, 7 p. *(– a szerk. kieg.)*

217 Kisded sebészi eszköztár. (Armamentarium Chirurgicum.) Avvagy a' legnevezetesebb sebészi eszközök' rajzai. Dr. Fritze után magyarra fordítva. XX, 670 idomot foglaló kőre metszett táblával. Budán, 1837. Egyetemi ny. IV, [1], 6–84 p., 20 t.

218 Orvosi Tár 1848-as évfolyama

Sikerek és kudarcok

Bugát élet-drámájának fő felvonása a negyedik évtizedre esett. Flór főorvosban szövetségesre lelt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első nagygyűlésének megszervezéséhez, melyet Pesten tartottak 1841. május 29–31. között, majd 1847-ig az ország különböző városaiban évente megismételtek. Az 1863. évi újraélesztésben Bugát már nem vett részt. Az első periódus hat kötetét ketten állították össze és adták ki, az 1847-est vette át tőlük Halász Gejza.[219] Az orvoskar részéről Bene Ferenc belgyógyász tanár mellett Bugát a másik kezdeményezője a Királyi Magyar Természettudományi Társulat 1841. évi megalakulásának,[220] folyóiratában ő hirdette meg szükségességét. Gombocz Endre állapította meg, hogy Bugát hangja néha „Petőfi egyik-másik forradalmi költeményére emlékeztet",[221] s ez egyben magyarázat a mindenkori mellőztetésére. Mert a '40-es években is elég sok támadás érte. Külön hangsúlyozta, hogy a megalakuló társulat nem az MTA vagy a Természetvizsgálók versenytársa, hanem azok kiegészítője,[222] ezért velük a legszorosabb kapcsolatot kell fenntartani. Ha figyelembe vesszük, mi mindent csinált a '40-es évek elején, csak csodálkozni tudunk, hogy volt ideje 1840-ben Flór Ferenccel közösen (a tiszti főorvos pénzügyi diszpozíciója nélkül lehetetlen lett volna) a Magyarországi orvosrend névsorát kiadni.[223] Önálló munkája a „Természettudományi Szóhalmaz", az egyetemi nyomda eme tipográfiai remeke, formájához méltó tartalommal.[224]

1843 a sikerek és a kudarc esztendeje egyszerre. Ez évben még ő az orvoskari dékán, virágzott az „Orvosi Tár", minden tudományosság egyik fő kezdeményezője, szótárai és szakkönyvei nélkülözhetetlenek az orvosnevelés szempontjából, joggal kérhette az üresedésben lévő államorvostani tanszékre való áthelyezését. Nem volt szerencséje, ezúttal a különben kétségtelenül arra érdemes Rupp N. János kapta meg. A mellőztetés érzését újra a nyelvészkedéssel akarta feledtetni.[225]

Ezúttal a finn–magyar rokonság tanulmányozása céljából északi útra szánta magát. Igazat kell adnunk Entz Gézának, aki már az 1824-es oroszországi pályázat mögött a nyelvi atyafiság és az őshaza keresésének lehetőségét tételezte fel.[226] Északi, jelesül stockholmi és helsingforsi utazásának támogatásához az Akadémiától kért segítséget, ám érthető okokból az ország első

---

219 Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első nagygyűlésének munkálatai. Pest, 1841.
220 Gombocz Endre: A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841–1941. Bp., 1941.
221 Uo.
222 Uo.
223 Bugát Pál – Flór Ferenc: Magyarországi orvosrend névsora. I. év. 1840-re. Pest, 1840. Trattner-Károlyi. 4. lev., 152 p.
224 Bugát Pál: Természettudományi szóhalmaz. Buda, 1844. A m. k. egyetem bet. XV, 488 p.
225 Entz Géza: Megemlékezés Bugát Pálról. = Természettudományi Közlöny, 1915. július.
226 Molnár Gizella: Bugát Pál finnugor nyelvhasonlító munkássága. Bp., 1944.

intézménye sem tudta ezt anyagilag finanszírozni. A Helytartótanács engedélyezett négy hónapos fizetett szabadságot, miután 1846. április 13-án megkapta az akadémiai elutasítást Schedel (Toldy) titoknok és Széchenyi István másodelnök aláírásával.[227] Amit az előzőnek soha nem tudott megbocsátani. Az Akadémia állásfoglalása is érthető, mert a felállítandó finnugor tanszékre Reguly Antalt akarták meghívni.[228] Ennek jogosságát utólag sem vonhatjuk kétségbe.

1846–1848 között Bugát előadta az elméleti orvostant, s hogy ne feledjük: 1843-ban még egy országos gyógyszerészeti árszabást is készített (így lett egészségügyi vonalon „a nemzet mindenese"),[229] társként szerkesztette az „Orvosi Tár"-t, de egyre inkább magányos farkasnak érezte-érezhette magát.

Újabb orvosi könyv kiadásába nem kezdett, ne feledjük, már Balassa János a sebésztanár. Nyelvészkedésbe vonul, melynek értékelésére sem helyünk, sem illetékességünk. Molnár Gizella kitűnő monográfiában foglalta össze.

A kitörő szabadságharc már egy mellőzött és megkeseredett embert talált, aki azonban „fellobbant" az „Orvosi Tár" 1848-as évfolyamának hasábjain. A Honvédelmi Bizottmány a szabadságharc első esztendejében őt nevezte ki az ország főorvosává, követte a Kossuth-kormányt Flór Ferenccel együtt Debrecenbe, részt vett a bizottsági üléseken, ám főszerepet az 1849 januárjától június végéig tartó, Flór nevével fémjelzett egészségügyi szakaszban sem játszott.[230] Világos után mégis őrá borult a legnagyobb sötétség. Az orvoskaron Haynau szerepét játszó Virozsil királyi biztos szerint a legsúlyosabb minősítést kapta: a III. fokozatba sorolták,[231] amely állás és nyugdíj elvesztéssel járt, s a kézrekerülteket le is csukták (pl. Balassát). Bugát szülővárosában bujdosott, majd magángyakorlatot folytatott. Tízéves vidéki száműzetés után 1860-ban került vissza a fővárosba,[232] ekkor a K. M. Természettudományi Társulat újra elnökévé, 1861-ben pedig Buda német ajkú lakossága díszpolgárrá választotta. Gyermeke nem lévén, nyolc csángó ifjút fogadott örökbe és gondoskodott nevelésükről, taníttatásukról. Minden sértődöttsége, valamint többször szemére hányt „parasztgőgje" (amely általában fukarsággal szokott párosulni) ellenére értékes-érdekes finn levelezését és kéziratait az Akadémiára hagyta, s azóta ott hevernek kihasználatlanul. Igazat kell adnunk Vekerdi Lászlónak, amikor a méltó Bugát-monográfiát hiányolja.[233]

---

227 Uo.
228 Uo.
229 Taxa medicamentorum pro Regno Hungariae... latin–magyar–német. Buda, 1843.
230 Zétény Győző [Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., 14 t.
231 Gombocz Endre: A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841–1941. Bp., 1941.
232 Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936.
233 Vekerdi László: Bugát Pál emlékezete. = Valóság, 1965. No. 8.

Öt évvel élte túl a legnagyobb magyar tragédiáját, noha az ő drámai epilógusának elviseléséhez sem csekély lelkierő kellett. 1865. július 9-én, vagyis közel egy időben hunyta le örökre szemeit egy másik mellőzött óriással, a legnagyobb magyar orvossal, akit ma az anyák megmentőjeként tisztel a világ. Nem helyezzük mellé, ám a magyar utókortól mégis többet érdemelne.

Bugát Pált az Akadémia nevében Toldy Ferenc búcsúztatta. Nyelvújító érdemeit már korábban az alábbi, többször idézett mondatban summázta: „helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet".[234] A Természetvizsgálók részéről a derék és sokoldalú Kátai Gábor, a jászkunok tudós főorvosa méltatta.[235]

Monográfiát eddig csak a nyelvészek írtak róla. Szépek, szépek az emlékérmek, a kórházi névadás, de az orvostanárról is elkelt volna már egy életrajzi kötet. Amilyen pl. Almási Balogh Pálról készült.[236]

---

234 Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. Pest, 1854.

235 Kátai Gábor: Bugát Pál emlékezete. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlése, Pozsony, 1868.

236 Nagy Károly: Dr. Almási Balogh Pál életútja 1794–1867. Nagybarca–Ózd, 1992.

A nagy humanista műveltségű Töltényi Szaniszló

„Töltényi Szaniszlóról, a bécsi egyetem orvosi karának európai hírű tanáráról, a termékeny szonett- és drámaíróról alig esett szó irodalmunkban. Először és utoljára Toldy Ferenc méltatja néhány elismerő szóval kiadott költeményeit és irodalmi hagyatékát.[237] Elfeledték, mint annyi mást, aki bőségesen kivette részét abból a fáradságos munkából, mely irodalmunkat a két Kisfaludyn, Vörösmartyn át Petőfi és Arany fénykorába segíté” – írta egyik rezignált hangú bölcsész méltatója, Simai Ödön.[238]

Az orvostörténelem a méltán szerencsések között tartja számon, aki Bécsben csinált egyetemi karriert, az irodalomtörténet pedig Kisfaludy Károly íróbarátjaként, az „Auróra kisebbrendű munkatársai” között sorolja fel Teleki Ferenc gróf, Tessedik Ferenc és Helmeczy Mihály társaságában. A lexikonok a kettő ötvözetéből ítélik újrafelvételre érdemesnek.

Veszprémben született 1795-ben Schittensam József szabómester sokadik gyermekeként. Korán megnyilvánuló fogékonysága tanító-tanárai figyelmét hamar felkeltette, így az eminens piarista diák továbbtanulásának útja egyenesen a szombathelyi papi szemináriumba vezetett. Ott aztán kiderült, hogy az elhivatás belső sugallata annyira hiányzik belőle, hogy még a külső körülmények kényszerítő ereje sem tudta odaköti. A reáliák és humaniorák iránt egyaránt érdeklődő fiatalember a minél előbbi függetlenség esélyeit latolgatva rövidesen a keszthelyi Georgikon gazdasági főiskolán kötött ki. Gazdaságírnoki képesítést nyerve került a Balaton-parti Kilitibe, ahol a konvencionális gazdász-murik helyett idejét műfordítással és verseléssel töltötte, akár a kies Somogy magányos kortárs-óriása, Berzsenyi Dániel, aki ekkor már országos visszhanggal görgette szikladübörgésű ódáit a déli part provinciális parnasszusáról.

Töltényi Szaniszló próbálkozásai inkább népdalutánzatok (’A kiliti falu végén’ stb.), de műfordításaival hamar megnyerte a sarjadzó hazai irodalom lelkes propagátorának, Kultsár Istvánnak a rokonszenvét. A ’Hazai és Külföldi Tudósítások’ c. lap irodalmi melléklete, a ’Hasznos Mulatságok’ rövidesen folyamatos megjelenést biztosított számára, sőt 1820-ban meghívták segédszerkesztőnek is.

---

237 Vö.: Toldy Ferenc: A magyar költészet története. 2. köt. A magyar költészet Zrinyitől Kisfaludy Sándorig. Pest, 1854. Heckenast. XII, 282 p.

238 Simai Ödön: Töltényi Szaniszló pályája és hátrahagyott iratai. = Egyetemes Philologiai Közlöny 28 (1904) No. 6–7. pp. 471–477. Tegyük hozzá, hogy Töltényi szonettjeiről Toldyt megelőzően jelent meg méltatás a magyar szakirodalomban, de ezt is kevesen ismerik: Balla Károly: Sonetek. Írta Töltényi Szaniszló 1821. = Tudományos Gyűjtemény 5 (1821) No. 3. pp. 97–105.

Georgikoni szükségkitérője sem volt haszontalan, mert a 'Tudományos Gyűjtemény' 1820–23-as évfolyamaiban szakszerű értekezést írt az állatok és növények eredetéről és Buda környékének ásványairól.[239]

Kultsár tanácsára iratkozott be a pesti orvosi karra, közben a segédszerkesztői munkát ellátva olyan hírességekkel került ismeretségbe, mint Horvát István, Vitkovics, Szemere, Kölcsey és Kisfaludy Károly. Ez utóbbinak barátja lett, de nincs rá adatunk, hogy a fiatalon annyit gyengélkedő és Bugát szerint „az orvosát olly könnyen változtató beteg" költő Töltényi orvosi segítségét valaha is igénybe vette volna. Valószínűleg az ő hatására írta történelmi szomorújátékait *('II. Lajos udvara'; 'A mohácsi veszedelem')*, amelyek egyes epizódokat kivéve *('Dobozy hitvese')* ma már olvashatatlanok.

Az orvosi diplomát Pesten szerezte meg 1825-ben, a *'Dissertatio inauguralis medica sistens diagnosin erysipelatis'* c. dolgozatával.[240] Utána Birly tanár szülészeti tanszékére került gyakornoknak. További pályafutását nyomon követve „1826-ban már Bécsben találjuk a József-akadémián, ahol a szülészet, közkórtudomány és orvosi szerek tanára lett. Tizenhárom év múlva ugyanezen tanszékekre az egyetemre hívták meg, ahol 1848-ig maradt, amidőn ugyanis a forradalom idején váratlanul nyugdíjazták. Hosszú bécsi tartózkodása alatt majdnem minden összeköttetése megszűnt a magyar írókkal, s irodalommal, inkább tudományos munkákat írt német és latin nyelven" – írja ugyancsak Simai.[241]

Tanári működése alatt írta a *'De principiis pathologiae generalis libri VI.'*,[242] valamint a szintén latin nyelvű *'Pathologia et therapia generalis medico-chirurgica, in usum praelectionum publicarum'* című művét,[243] amely többnyire Bichat szellemében fogant, továbbá a *'Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medizin'* című[244] kompilatív jellegű munkákat.

---

239 Töltényi Szaniszló: A plántáknak és gyümöltsöknek virágok által való megnemesítésök módja. = Tudományos Gyűjtemény 4 (1820) No. 5. pp. 82–47.; uő: A budai hegyekben található ásványoknak leirása. = Tudományos Gyűjtemény 4 (1820) No. 7. pp. 50–60.; uő.: Közönséges jegyzések az állatok s plánták eredetekről; s különösen visgálódások a legalsóbb rendű plánták eredetöknek okai körül. = Tudományos Gyűjtemény 7 (1823) No. 3. pp. 64–82.

240 Töltényi Szaniszló: Dissertatio inauguralis medica sistens diagnosin erysipelatis, quam … pro gradu dris med. rite consequendo … publicae disquisitioni submittit. Pestini, 1825. Typis nob. Matthiae Trattner de Petróza. 25 p., 1 t.

241 Lásd Simai id. tanulmányát

242 Stanisl Töltényi: De principiis pathologiae generalis libri VI. Vindobonae, 1831. Apud C. Gerold. XXI, 286 p.; XVI, 298 p.

243 Stanisl. Töltényi: Pathologia et therapia generalis medico-chirurgica, in usum praelectionum publicarum. Vindobonae, 1843. Braumüller & Seidel. XIV, 832 p.

244 Stanisl. Töltényi: Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medizin. 4 Bde. Wien, 1838–1840. Druck von Anton Benko. VIII, XL, 335 p.; XVI, 416 p.; XX, 448 p.; XXI, 489 p.

A pesti egyetem nagy utazóként idézte elsősorban, akinek külföldi tapasztalatai mérvadóak. Az 'Orvosi Tár' folytatásokban hozta a *'Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsos s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából'* című, ma is figyelemre méltó beszámoló-sorozatát.[245]

> „A tapasztalat immár czáfolhatatlanul megmutatá – írja Töltényi –, hogy humánus, szeretettel tellyes bánásmód az elmekóros ápolásából tehát minden vandalismus, minden barbarismus száműzendő. Valamint e tekintetben nem lehet csodálni Európa sok elmekór orvosait, kik (s éppen ezek a legkitűnőbbek) bajos foglalkozásaikat hajtják végre a nélkül, hogy a betegeket bosszúság s kegyetlenség s fenyegetésekkel bántanák, sőt egy nap úgy mint más nap kedélyöket vidámság, szelídség, bíztatás és szórakozás által földeríteni, elméjöket pedig fejtegetés és foglalkoztatás által kifejteni igyekszenek, úgy nem lehet kárhoztatni azon orvosokat, kik már elismert szabályok mellett is a szegény elmekórosokat, legkisebb okadáskor keménység, szidalom, káromlás és fenyegetés, csekély szófogadatlanságkor pedig szorongó öltözetek (!), zsugorító szíjak, szorító övek, sőt itt ott kéz- és lábvasak s hajtépés által zsarnokilag sérteni s kínozni nem átalják, s kik – mint maguk mondják – így eszet s engedelmességet az elmekórosba verni nem irtóznak."

A rendelkezésünkre álló források alapján nem tisztázható kényszer-nyugdíjaztatásának tulajdonképpeni oka, „minden eljárás nélkül" – miként egyik levelében írta. Szabadsághőst aligha csinálhatunk belőle, hiszen a jogos sértődöttség sem hozta haza, nevét hasztalan keressük a szabadságharc honvédorvosainak listáján. Bizonyára tárt karokkal fogadták volna a Bécsből elűzöttet. Minden energiáját beadványok szerkesztésére fordította, ártatlanságát bizonyítandó. Hiába, tanszékét betöltötték, visszatéréséről szó nem lehetett. Allegorikus költeményben panaszkodta el tragédiáját, mitologikus példázatokkal, konkrét utalások nélkül. Verset csak anyanyelvén írt.

Viszonylag fiatalon, de összetörten és kiábrándultan „szenderült jobb létre" a gráci Schossberg tövében 1852. október 2-án.

---

[245] Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsos s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából. = Orvosi Tár. Harmadik foly. 3 (1844) Vol. 6. No. 22. pp. 337–345.; Vol. 6. No. 23. pp. 353–362.; Harmadik foly. 4 (1845) Vol. 7. No. 1. pp. 1–8.; Vol. 7. No. 2. pp. 17–26.; Vol. 7. No. 15. pp. 225–233.; Vol. 7. No. 16. pp. 241–248.; Vol. 7. No. 24. pp. 369–377.; Harmadik foly. 4 (1845) Vol. 8. No. 1. pp. 1–6.; Vol. 8. No. 2. pp. 17–23.; Vol. 8. No. 13. pp. 193–202.; Vol. 8. No. 14. pp. 209–217.

Közepes tehetségű hazai költőből híres bécsi orvostanárrá lenni egy sokoldalú, átlagon felüli adottságokkal párosult kitartó ambíció (kiteljesedni csak részben engedett) bizonyítéka. Manapság, amikor a két kultúra közötti mesterségesen mélyített szakadék áthidalása szinte reménytelennek tűnik, szívesen emlékezünk olyanokra, akik azt a felületesség látszatának gyanúja nélkül tehették. A kor ideáltípusa a homo universalis volt. Ma a jó szakember az, aki – hisszük – humanista műveltségével különbözik a szakbarbártól.

Töltényi Szaniszló további munkáiból:

Töltényi Szaniszló: Utazási közlések népbetegségek körül. = Magyar Orvosi-Sebészi Évkönyvek, 1844.

Töltényi Szaniszló: Az elmekórosok ápolási rendszeréről és ápolásábani nevelési rendszerről; A gyógykontárság korlátozási rendszere; A gyógygyakorlati oktatási rendszerről. = Orvosi Tár, 1845.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Kapronczay Károly: Töltényi Szaniszló. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 12. pp. 732–734.

Frankl József – Bodosi Mihály: A két Töltényi életműve és példája. = Orvosi Hetilap 128 (1987) No. 34. pp. 1793–1797.

Hugó Károly, a bolyongó orvos-drámaíró

A XIX. század első-középső fele az irodalmi-forradalmi romantika hőskora. Még élt a weimari óriás, de a költőkhöz nem illett többé a tisztes öregkor, a világgal való megbékélés és a természetes halál. A főbálvány, Byron, görög földön pusztult el, az aetheri Shelley a tengerbe veszett, Puskint kitervelt párbajban terítették le, a mi Petőfi Sándorunkat tömegsírba temették. A sokkal-sokkal kisebbek is igyekeztek nagy halált halni. Szegény emigráns Kerényi Frigyes egy amerikai mészkemencébe zuhanva égett szénné, s ki tudná felsorolni az azóta elfelejtetteket?

Mások szent elszántsággal akarták megváltani–megváltoztatni a zsarnoki valóságot. Victor Hugo egy szál maga rémítgette szigetországi száműzetéséből a semmit sem tanult Bourbonokat, Miczkiewicz a lengyel ügy elvesztése után Itáliában szervezett légiót szabadságra (és haza) sóvárgó honfitársaiból.

A gall géniusz, Hugo és a messianisztikus lengyel Miczkiewicz ezúttal nem véletlenül kerületek egymás asszociációs szomszédságába. Kortársuk, a magyar Hugó Károly (1806–1877) nagy francia névrokonához hasonlóan akarta meghódítani az európai romantika színpadát, és a Pan Tadeusz írójának megszállottságával segíteni a lengyel népet. Ez utóbbit katonaorvosként. Színdarabjai azóta előadhatatlanokká porosodtak, de megmaradt az írószemély érdekessége, a megalomániás jelenség, a donkihótei figura, az előbb valódi, majd színpadi szélmalomharcok hőse, akinek Cervantes óta szurkol az olvasóvilág, mert a vitorlákkal hadakozva önmagát sebzi véresen mosolyogtatóvá, és nem igényel szánalmat a hódolat (hiány) helyébe.

Hugó Károlyt 1848-ban a ’Pesti Divatlap’ ellenzéki hazafiként tiszteli, aki Párizsból német nyelvű, forradalommal rokonszenvező leveleket ír a ’Pester Zeitung’ lapjaira, a Nemzeti Színház május 24-én sikerrel mutatja be a *’Bankár és báró’* c. darabját. Egy évtizeddel később a ’Vasárnapi Újság’ a címlapon ünnepli hazalátogatását, akár Liszt Ferenc vagy Klapka György volna. A millennium évében megjelent H-betűs Szinnyei-kötet szerint[246] viszont a hányattatás megviselte, s a lelki tusa kimeríté életerejét, ami abból is kitűnt, hogy a *’Calderon’*-hoz írott előszavában barátainak nevezi Bonaparte Napóleont és Rotschildot. A nemzeti hős és a hibbantság végleteinek szembesítése lehetne feladatunk, ha baráti szeretetével, kritikusi

246 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 4. köt. Bp., 1896. Hornyánszky. 1393–1398. has.

szigorával és az orvos szemével nem láttatná őt velünk Ágai Adolf *'Por és Hamu'* c. visszaemlékezés-kötetében.[247]

Kísérjük először végig ezt a kísérleti életet. Hugó Károly (eredetileg Bernstein Fülöp) 1806-ban született Pesten. Szülei magyar szóra a IV. gimnáziumba Szegedre adták, mert akkor a fővárosnak még a grundnyelve is német volt. Délről visszajövet Pesten elvégezte a középiskola felső osztályait, egyetemre előbb a természettudományi karra, majd az orvosi fakultásra iratkozott. Egy év után anyagiak hiányában a medicinát abbahagyni kényszerült, s beállt húsz hónapra huszárnak. Nem bánta meg, de visszavágyott medikustársai közé.

Megtakarított zsoldján újabb szigorlatokon jutott túl, kimenőit tanulással töltve. Orvosdoktorrá Varsóban avatták, mivel jelentkezett a lengyel hadseregbe. Rövidesen törzsorvosi beosztásra emelkedett, megsebesült, majd a cári csapatok fogságába került. A nagy kolerajárvány idején áldozatosan gyógyítgatta a lengyel és az orosz sebesülteket–betegeket. A pétervári osztrák konzul segítségével került haza 1832-ben, egyenest Zalába, az Inkey család birtokára. A kolerajárványt itthon is kifogta. Rövidesen Pestre költözött, orvosi diplomájával nem tud ott mihez kezdeni, az írás ördöge akkor még nem kísértette.

Bugát Pál 1830-ban jelentette meg a saját magyarításában Wigand Ottó nyomdájából Hahnemann *'Organon'*-ját,[248] s ezzel elindult hazánkban hódító útjára a hasonszervi gyógyítás, amelynek elszántabb híve aligha volt Bernstein Fülöp doktornál. A homeopátia és az allopátia közötti polémiában ragadott először tollat szenvedélyes orvosunk, hangos sikere Párizsba is eljutott. Hahnemann mester meghívta magához leendő apostoljelöltjét, aki el is ment, de a neuropátiás homeopata szemében ekkor már másvalaki volt a Messiás. Victor Hugo, az Hernani, majd a Ruy Blas színpadi szerzője – Bernstein doktor őt kívánta követni.

Németül tudott a legjobban. Angliai kitérővel Berlinbe ment, hogy a poroszoknak előadja az igazi Shakespeare-t, természetesen az ő főszerepeiben. Elutasították és kiutasították. Hamburg–Altona színpadját (egyre zavarosabb életének mazochista kínpadát) érintve Bécsbe települt át, jobb megértés reményében. Egyszemélyben kívánt doktor Hahnemann és Victor Hugo lenni, ezért 1844-ben felvette a Carl Hugo nevet. Mózesi hitét elhagyva, a bigott katolikus császárvárosban áttért az evangélikus vallásra. Csoda-e, ha kihívott maga ellen minden kihívhatót? Nem lett a liblingje a postbiedermeier irodalmi szalonoknak, s egyre gyanúsabban nézte a rendőrség, még a beszámíthatatlanság beszámításával is.

---

247 Ágai Adolf: Hugó Károlyról. In: Ágai Adolf: Por és hamu. Barátaim és jó embereim emlékezete. Bp., 1892. Athenaeum.

248 Hahnemann Sámuel Organon-a (életmüve) a gyógymüvészségnek, vagy Hahnemann Sámuel Homoeopathia-ja (hasonszenve). A' negyedik jobbított és javított kiadat után magyarítva. Ford.: Bugát Pál. Pesten, 1830. Wigand Ottónál. XII, 122 p.

A Burgtheater visszautasította darabjait (Calderon stb.), pacientúrája nem akadt. Bécsi sikertelenségeitől lelohadva hazajött Pestre, nekidőlt Bloch Mór német–magyar szótárának az elfelejtett dajkanyelvet újratanulni. A hűséges Falk Miksa segítségével 1846-ban megírta az *'Egy magyar király'* c. verses drámát,[249] amelyet Batthyány Lajosnak ajánlott nagy tisztelettel. A darabot Falk után Egressy Gábor simítgatta előadhatóvá, Mátyás királyt maga Egressy, Szilágyi Mihályt az öreg Szentpétery játszotta. A pesti bemutatkozás tehát sikerült, Hugó Károly ettől fogva magyar költőfejedelemnek hitte magát.

Ágai Adolf megindító humorral írja le első bécsi találkozásukat. Megyek haza. Az országot fölrázom. Szigligetit elcsapom. A színházat megmentem, mert az ő nagyságát – mondta – Miska is (mármint Vörösmarty) elismerte. Az 1848-as esztendőben Párizs utcáin ő lobogtatja a magyar zászlót, lelkesítő leveleket ír a forradalmi eseményekről.

Pesten viszont bemutatják a *'Bankár és báró'* c. darabját[250] – sikerrel. Szokványos szerelmi háromszög: öreg férj, fiatal feleség, gáláns udvarló, a báró megmenthetné a bankárt az anyagi csődtől, de a kalmár becsületből nem fogadja el. A báró fejsebe (amit vadászat közben szerzett) a függöny legördülése előtt felszakad, kileheli nemes lelkét, a nő mellé zuhan holtan, és a publikum könnyezik. Illetlenség lenne mai szemmel eleink naiv meghatódásán élcelődni. A siker bizonyára a hazáért aggódó szerzőnek és a magyarul beszélő Marseille-lakóknak szólt, mert a darab ott játszódik.

A forradalmak után – miként Szinnyei írja – visszatért a homeopátiához. Darabját *'Der Kaufmann von Marseille'* címmel[251] Berlinben is bemutatták. 1861-től (Ágai tanúsítja) elméjén egyre inkább elhatalmasodik a melankólia és a megalománia. Fonnyadt karjait herkulesi muszkulus-kötegekként mutogatja, a legnagyobb lángelmének képzeli magát, a hugologia, a hugosophia, a hugologika, a jus hugoicum badar fogalmainak a megalkotója, cantomimikát, cantopantomimikát játszik – az ugratók nagy derültségére. A német–magyar–francia hármas nyelvkeverék sajátságos poétájának 1877-ben eszébe jutott, hogy Itáliát még nem hódította meg. Pártfogóitól pénzt szerzett, Milánóba utazott, ahol november 13-án végképp letette a lantot.

---

249 Hugo Károly: Egy magyar király. Történeti dráma 4 felvonásban. Pesten, 1847. Heckenast. 229 p.

250 Hugo Károly: Bankár és báró. Szomorújáték 3 felvonásban. Pesten, 1848. Heckenast Gusztáv. 93 p. (Több kiadásban is megjelent) – Az interneten is olvasható: http://mek.oszk.hu/05800/05841/index.phtml *(– a szerk. kieg.)*

251 Carl Hugo: Der Kaufmann von Marseille. (Báró és bankár.) Drama in 3 Akten. Mit dem Porträt des Verfassers. Pest, 1859. Gedr. bei Rob. Boldini. 16, 79 p.

Doktor Hahnemann és Victor Hugo bécsi-pesti helytartója olasz földön pihen. Az egykori szabadságharcos, homeopata, drámaíró után annyi anekdota maradt, hogy fele is elég lenne e fura orvosfigura nevének a megjegyzéséhez.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Móczár József: Hugó Károly élete és szinművei. Szeged, 1894. Grill. 103 p.

Ádám György: Hugó Károly élete és művei. Kolozsvár, 1908. 1 t., V, 109 p.

Vértesy Jenő: Hugó Károly iratai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. = Magyar Könyvszemle. Új foly. Vol. 18. (1910) No. 3. pp. 214–241.

Czakó Ferenc – Bölöni György: Írói és művészi hagyatékok. In: A Budapesti Újságírók Egyesülete 1911. évi almanachja. Szerk.: Eötvös Leó, Szabados Sándor. Bp., 1911. Budapesti Újságírók Egyesülete. pp. 79–125.

Ifj. Erdélyi László: Hugo Károly élete és művei. Szeged, 1933. Magyar Irodalomtörténeti Intézet. 111 p. (Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 9.)

Kovács Pál, a homeopata orvosíró

A XIX. század első felében még nem Pest-Buda volt az ország kizárólagos irodalmi fővárosa. A korszakos vezér Kazinczy Ferenc a Zemplén megyei Széphalomról is tudta irányítani (minden technikai kellék nélkül) a kibontakozó literátus életet, Kölcsey Ferenc a tiszántúli „sárfészek" Szatmárcsekéről járt a pozsonyi diétára gyönyörű beszédeit elmondani. Verset írni vidéki kúrián is lehetett, ahogy tette azt a Himnusz költője, valamint nagy vetélytársa: Berzsenyi Dániel a Dunántúlon vagy a sikeres hősszerelmes Himfy a Balaton mellett. Sőt folyóiratot szerkeszteni is, mint a komáromi Péczeli József. Az igazi „központosítás" 1821-től kezdődött, amikor Kisfaludy Károly megszervezte az Aurora-kört és annak hasonló nevű irodalmi fórumát, amely mágnesként vonzotta magához a fiatalabb tehetségeket: Bajza Józsefet, Schedel (Toldy) Ferencet, Vörösmarty Mihályt és Czuczor Gergelyt. A lista folytatható.

Az egyik kortárs szerint „a nagy Széchenyi a kultúra terén való gyorsabb haladással és más reformokkal akarta a nemzetet naggyá, erőssé és míveltté tenni, Pestet pedig az egységes politikai és kereskedelmi élet hatalmas góczpontjává, úgy mint Kisfaludy Károlynak, irodalmunk akkori vezérének is az volt a vágya, hogy a magyar fővárost az irodalomnak oly központjává emelje, ahonnan míveltség és magyarság egyaránt szétterjedjen. Széchenyi és Kisfaludy, a két rokon szellemű, rokon irányú férfiú megértette és megbecsülte egymást. Széchenyi Kisfaludyt kérte föl oly lapnak a szerkesztésére, a mely eszméinek a szószólója legyen. Sajnos, ezt a tervet Kisfaludy 1830. nov. 21-én bekövetkezett halála megakadályozta."[252] Továbbá: „E lelkes csapathoz, mely eszthetikai bélyegét is a nemzeti reformkor szellemének köszönhette, csatlakozott a medikus Kovács Pál" – jegyezte meg egyik életrajzírója.[253]

Kovács Pál a Veszprém megyei Dégen született 1808. július 1-jén. Apja, Kovács Ferenc mérnökként gróf Festetich Antal jószágigazgatója volt, de írással is próbálkozott. Kapcsolatba került Csokonaival, Péczelivel, Kazinczyval és a két Kisfaludyval. Ezt a családi örökséget ápolta a könyvtárral együtt az öt leány és az egyetlen fiú apjuk korai halála után is. A család rövidesen a közeli Pápára kényszerült költözni. A szorgalmas fiú a híres kollégiumba nyert felvételt, itt barátkozott össze Fáy Andrással, a későbbi pályatárssal. Segítette őt unokatestvére, Zsoldos

---

252 Klauber Frigyes: Kovács Pál mint novellaíró. Bp., 1900. Kármán Samu Könyvny. 38, 2 p.

253 Beöthy Zsolt: Írói arcképek, II. köt. Szász Károly, Kovács Pál. Bp., [1910]. Lampel. 50 p.

Ignácz. A maturátust 1827 tavaszán szerezte meg és ősszel iratkozott be a fővárosi orvosi fakultásra, akkor, amikor Schedel (Toldy) Ferenc már oklevelet kapott, így pályaválasztási hatásról szó sem lehetett. Az irodalmi érdeklődésben viszont korán találkoztak. A közismerten győri kötődésű Kisfaludy Károlyt érdekelte fiatal földije és egykori barátjának fia, de ezzel az ismeretséggel Kovács Pál nem akart élni és főleg vissza élni. 1831-ben sajnos meg már nem volt kihez fordulnia. Kivételes tehetséget nem, de kiegyensúlyozott természetet örökölt. Pontosan tudta, hogy az eposz műfajában Vörösmarty, a színdarabírásban Kisfaludy Károly és Katona József mellett babérra aligha számíthat, ezért első zsengéivel nem az *Aurora* szerkesztőségében, nem a fővárosban jelentkezett. Az Esztergomban megjelenő *Uránia* című zsebkönyv redaktora, Szeder Fábián János szívesen közölt kezdőktől írásokat, s itt jelent meg Kovács Pál medikusnak 1828-ban a *Karácsony éjjele* és a *Kicsiből mi lesz?* című novellája. Az utóbbi meséje a következő: Egy hites ügyvéd, megunva magányát, vadászni megy. Nem jól találja el a nyulat, ezért a vizsla tovább üldözi. Mígnem hirtelen idegen agarak tűnnek fel, és összevesznek a zsákmányon mind a vadászebek, mind a gazdáik. Végül kibékülnek és közösen fogyasztják el, amúgy magyarosan. Mikszáthnál az egyik vadászba valószínűleg golyó került volna és abból kerekedik a nehezen kibogozható társadalmi bonyodalom. De hát nem is tekinthetjük a „Nagy Palócz" elődjének.

Szerény tehetsége kibontakozásának ez a műfaj felelt meg a legjobban, hiszen ennek még nem voltak óriásai, mint a hőskölteménynek vagy a drámának. Ahogy egyik méltatója, Klauber Frigyes írja: „Kovács az irodalom több terén működött, írt vígjátékokat, komoly tárgyú drámákat, kisebb verseket, de írói munkásságában a legbecsesebbeket és legmaradandóbb értékűeket mint novellaíró alkotott." A novellának az adomázó típusát, amelyet a nagy Jókai és Mikszáth annyira kedvelt. Hamar megnyíltak előtte a fővárosi lapok: a *Társalkodó,* az *Athenaeum,* a *Koszorú,* a *Magyar Életképek,* a *Pesti Divatlap,* végül az *Aurora.* A névsor nem teljes. *Klauber Frigyes Kovács Pál* novelláinak két korszakát különbözteti meg. Az első 1828–1847 közötti, amely mind mennyiségileg, mind minőségileg felülmúlja az 1847-től az 1886-ban bekövetkezett halálig tartó másodikat. Még medikusként az *Orvosi Tár*ban egyetlen írása jelent meg. Nagynevű rokonáról, Zsoldos János pápai főorvosról készített életrajzot. Dehogy tudhatta még, hogy az 1802. évi kiadású *Asszonyorvos* az aszeptikus gondolat korai jelentkezése, magyarán Semmelweis egyik honi előfutára.[254]

[254] Zsoldos János: Aszszony orvos, mellyben a szűzeknek, a házas, terhes, szült és koros aszszonyoknak nyavalyáik adattatnak elő. + Szótár, vagy azon szóknak más nyelven való ki-tétele, meg-magyarázása, vagy el-igazitása, a mellyek e könyvbe, idegenebbeknek s szokatlanabbaknak lenni láttzatnak. Győrben, 1802. Streibig Jósef bet. 452 p., 10 lev.

Közben az 1832/33-as tanévben negyvenharmad-magával orvosdoktorrá avatták.[255] (Évfolyamtársai közül Flór Ferenc vitte a legtöbbre.) Kovács disszertációjának címe: *A nevendék Nőnem*.[256] Az egész egy százoldalas hódolat a szépnem előtt. Hasznos és korszerű tanácsadások a mindennapi életre. Különösen a darázsderékhoz vezető fűzéseket ajánlja mellőzni. Szerinte a férfiaknak is inkább rossz divatból tetszhet, mert jobban szeretik, „ha társukon van mit fogni öleléskor". Jobban tetszik neki a polgári ruha, főleg egészségügyi szempontokból. Hasznos foglalatosságok közül a kézimunkát és a kertészkedést tarja a legfontosabbnak. (Nála krumpli helyett kolompér olvasható, mint nálunk Szatmárban.) A legrosszabbnak tartja az unalmat, különösen ábrándos regényeket olvasva. Színekben a zöld és a kék árt legkevésbé a szemnek. Miként a „Föld és az Ég". Másutt: „Az asszony oltalmat keres szerelmében az erősebbnél: a férfi hű barátnét, ki nehéz gondokban tikkadt lelkét nyájas ápolásaival éleszgesse." A szakirodalmi utalások és a megadott receptek jelzik, hogy szerzője azért nem akármilyen képzettséggel bír. Sikere akkora volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1839-ben rendes tagjává választotta.[257] Ekkor a pozsonyi *Hírmondó* hasábjain Csathó Pál éles támadást intézett a vidéki akadémikus ellen. Hiába kelt védelmére a nagy tekintélyű Bajza József és az akadémiai elnök, Teleki József, Vörösmarty pedig levélben tiltakozott, Kovács a székéről önként lemondott. Ez nem jelentette azonban a tagság megszűnését. Bizonyíték rá az emlékbeszéd, amely viszont csak a levelező tagnak szólt. A szépnemről szóló értekezésben még csak egyszer fordul elő a homeopátia szó, semleges hangvétellel, a kalapfátyolok megválasztásában. Azaz legyen minél vékonyabb, ne zavarja a látást, s a színe legyen szolid. A *Ki hitte volna?* című fiatalkori „beszélyében" (a novella akkori neve) még csípős hangon kigúnyolta a hasonszenvészetet. Vadnai szerint Komáromban találkozott először a homeopátiás gyógymóddal. Életrajzából tudjuk, hogy 1834-ben németországi tanulmányútra ment, és Köthen helységben felkereste Hahnemann mestert. Ettől kezdve lett híve, és íróasztala fölött mindig ott függött a „nagy mágus" arcképe. A *Kóczián Mária–Kölnei Lívia* szerzőpáros Almási Balogh Pál, Bakody József és Forgó György mellett az első hazai homeopátiás orvosok közzé sorolja.[258] De nem tudunk róla, hogy a homeopátia-allopátia vitába belekeveredett volna, mint például Almásy Balogh Pál.[259] Alkalma sem lett

---

255 Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennálásának ünneplése alkalmával. Írta és szerkesztette Hőgyes. Bp., 1896. MOKT. XXXVI, 1003 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.)

256 Kovács Pál: Dissertatio inauguralis psychico-physiologica de educatione sexus foeminei physica et morali. = A nevendék nőnem, Pesten, 1833. Trattner-Károlyi nyomtatása. [10], 102, [1] p.

257 Vadnai Károly: Emlékbeszéd Kovács Pál a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett. Bp., 1887. Akadémia. 22 p. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek Vol. IV. No. 8.)

258 Kóczikn Mária – Kölnei Lívia: Homeopátia Magyarországon, 1820–1990. Bp., 2003. Noran. 120 p.

259 Nagy Károly: Almási Balogh Pál életútja, 1794–1867. Nagybarca–Ózd, 1992. Önkormányzat. 256 p.

volna, mert 1835-ben Győrbe költözött, helyet cserélt a fővárosba költöző homeopata orvos Bakody Józseffel. Jól döntött, a három folyó városában többet tudott tenni, mint Vörösmartyék árnyékában. Győr akkor még legalább annyira német, mint Buda. A megye és a város az ő szorgalmazására vette pártfogásba a magyar színészetet, megkapták a német színházat. Nem ragaszkodott hozzá, hogy az ő drámáit adják elő. Nagy részük kéziratban maradt. E téren is önkritikusnak és példaadóan mértéktartónak mutatkozott. A győri kereskedők német lapja, a *Vaterland* 1846-tól az ő fordításában és támogatásával vette fel a *Hazánk* nevet, amelyet aztán Petőfi is megtisztelt verseivel. Jelentős szerepet játszott a város zenei életében, maga is jól zongorázott.

A szabadságharc idején honvédorvos,[260] ez elegendő ürügy volt, hogy 1849-ben a letartóztatást ne kerülje el. A karmeliták zárdájában létesített börtönben őrizték, betegei azonban kijárták a szabadon bocsátását. Győr egyik legkeresettebb orvosa 1876-ban még aktív.[261] Életét beárnyékolta, hogy Ödön fia a medicinában és a literatúrában egyként örököse, a hivatás áldozata lett. Leányai, miként egykor a nővérei, valamennyien kötődtek a szépirodalomhoz. Kovács Pált önálló kötetek nélkül is megbecsülték, *Szinnyei* félszáz „beszélyét", azaz novelláját sorolja fel. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, majd az ő tiszteletére is társaságot alapítottak. Győr városa 1877-ben ülte meg doktoruk irodalmi gyémántlakodalmát. Az Akadémiát a szintén győri érdekeltségű Xantus János, a Kisfaludy Társaságot Beöthy Zsolt, a Petőfi Társaságot Szana Tamás képviselte. A színházban bemutatták a *Magának akart, másnak kért* című darabját. Meghívták a kor legnagyobb prózaíróját, Jókai Mórt, aki a meghívást örömmel elfogadta. Szájából e méltató szavak hangzottak el: „Nemcsak olvasták, hanem sokan még könyv nélkül is tudták s egyes műveit minden művelt egyén képes volt idézni".[262] Fáy Andráshoz annak haláláig mély barátság fűzte. Híve volt a nyelvújításnak, aránylag kevés idegen szót használt.

Bugyi Balázs révén az *Orvosi Hetilap* sem felejtette el egészen.[263] Sajnos a halálozási évét kétszer is tévesen írta. Orvos íróként akadémiai székbe csak a fogász Barna Ignácz tudta követni. Szülőhelyén a helytörténész Haug Antal emlékezett meg róla halálának 100. évfordulóján.[264] Győrött belvárosi utca, Dégen iskola viseli a nevét.

Mindenféle felnagyítási szándék nélkül is helye van a magyar orvos írók nem túl tágas

---

260 Zétény Győző [Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., 14 t.

261 Oláh Gyula: Magyarország közegészségügyi statistikája. I. köt. 1. füz. Bp., 1876. Légrády. 472 p.

262 Pereszlényi János: Kovács Pál 50 éves írói jubileumára. Győr, 1877. Czéh. 6 p.

263 Bugyi Balázs: Az első magyar orvos-író akadémikus, Kovács Pál (1808–1986). = Orvosi Hetilap 121 (1980) No. 18. pp. 1089–1093.

264 Haug Antal: Kovács Pál halálának 100. évfordulójára. Dég, 1986. Mezőgazdasági Múzeum Barátainak Köre. 36 p.

arcképcsarnokában.

Egy 19. századi orvosi önéletírás és szerzője: Feichtinger Sándor

A címben említett korból egyetlen megjelent autobiográfiát ismertünk eddig, Doleschall Gábor dr.-nak az 1882-es miskolci kiadású könyvét.[265] Jelentőségét bizonyítja, hogy a 20. század két hazai meghatározó orvostörténésze: Győry Tibor és Magyary-Kossa Gyula egyaránt kútforrásnak használta. Igaz, eltérő következtetésekkel. Míg a Kartörténet írója különösen a tanárokra vonatkozó, nem éppen hízelgő megjegyzéseit fenntartással fogadta,[266] addig a *Magyar Orvosi Emlékek* illusztris összegzője hiteles tanúként idézi.[267] Ahogy az ellentétes véleményeknél lenni szokott, a megközelítő igazság a kettő között kereshető. Ezt látszik alátámasztani egy korabeli másik kézirat, amely árnyaltabban mutatja be a reformkori magyar orvosképzést. Nem ismeretlen személy vetette papírra, neve a különböző hazai lexikonokban megtalálható, a botanika története pedig külön fejezetet szentel neki.[268] Feichtinger Sándor esztergomi főorvosról van szó, önéletírásának ismertetése előtt érdemes gazdag életét egy hosszú, lexikoni címszóban felidézni.

A prímásváros szentgyörgymezői részén született, 1817. szeptember 17-én. Apja érseki főszámvető, nagybátyja kanonok és főegyházmegyei könyvtárnok volt, a népes család számos szállal kötődött a katolikus klérushoz. A Feichtinger família Sándor nevű fia alsó- és középiskoláit Esztergomban, majd a 7-8. osztálynak megfelelő bölcsészeti kurzust mára fővárosban végezte. Dominik nevű anyai nagybátyja ugyanis Pesten belvárosi „főplébános" volt (így!), aki szívesen befogadta és mindenkor támogatta. Pályaválasztására valószínűleg hatott a kiterjedt budai gyógyszerész Ráth-rokonság. Így maturátus után az orvosi karra iratkozott, ahol 1840 tavaszán avatták orvosdoktorrá. Azt követően a kor szokása szerint nyugat-európai tanulmányútra ment, majd 1841-től szülővárosában telepedett le. Praxisából kitűnik, hogy a manuális szakmákat, a sebészetet, szülészetet, szemészetet művelte legszívesebben. E téren a környéken nem akadt versenytársa. A főváros pedig az akkori közlekedési viszonyok közt messze volt. Nevét mégsem a medicina őrizte meg, hanem „a rendkívüli varázzsal bíró botanika".[269] Már középiskolás korában füvészkedett, herbáriumát

---

265 Doleschall Gábor: Életem, eszményeim s negyvenkét éves orvosi gyakorlatom. Miskolc, 1882. Forster. 8, 206 p.

266 Győry Tibor: Az orvostudományi kar története, 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. pp. 429–430.

267 Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. MOKT. pp. 20–26. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121–122.)

268 Gombocz Endre: A magyar botanika története. Bp., 1936. Akadémia. p. 488.

269 Feichtinger Sándor: Élményem, működésem az orvosi, a tudományos, fűvészeti, társadalmi és politikai téren. Esztergom, 1884. Kézirat. – Kötetben is megjelent, vö.: Feichtinger Sándor doktor önéletírása. Élményei és működése az orvosi, a tudományos fűvészeti, a nevelészeti, valamint társadalmi és politikai téren. A sajtó alá

szorgalmasan gyarapította, de az igazi szenvedéllyé egyetemista éveiben vált. önéletírása szerint ő végezte nálunk vidéken éternarkózisban az első műtétet (1847. március 14-én). Majd 1848. május 29-én Stáhly Ignácz tanárral, illetve magával Kossuth Lajossal tárgyalt egy felállítandó honvédkórház ügyében. A kivitelezést tífusza akadályozta, de ősszel, fiatal házasként mára helyi hadi egészségügy élére került.

A következő esztendő nyarán ő lett az Esztergomban visszamaradt sebesültek kórházának főorvos mindenese, ezért Világos után hiába pályázta meg a Kamenszky István halálával megüresedett megyei főorvosi állást. Elnyerése csak az 1860-ban kiadott híres Októberi Diploma hatására sikerült. A kiegyezés évében nevezték ki káptalani orvosnak, amely egyrészt kényelmesebb, másrészt jövedelmezőbb volt az akkor már nyolc gyermeket eltartó doktornak. Majd 1873-tól városi főorvos, ugyanazon időtől reáliskola igazgató. Azonkívül még királyi tanácsos, az Esztergomi Kereskedelmi és Iparbank elnöke, képviselő stb. Mindezek elsősorban helytörténeti fontosságúak, botanikai munkássága viszont országos jelentőségű. Első figyelemre méltó közleménye előbb előadásban kapott nyilvánosságot a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlésen Pesten, 1863-ban.[270] Összesen 28 növényfajtáról mutatta ki, hogy a szomszédos Pest megye flórájában nem fordul elő. A következő vándorgyűlési útja Marosvásárhelyre vezetett. A botanikát a neves Frivaldszky János tanárral ketten képviselték. Publikációjának címe: „Közlemények Esztergom megye helyrajzából",[271] amelynek tartalmát még a lipcsei *Botanische Zeitung* is méltatta. fedezte fel Magyarországon elsőként az Agrimonia odorata Miller nevű növényt a közeli Pilisszentléleken, valamint az Erdély-széli Csucsa mellett, továbbá Nagykikindán a Linaria kocianovichiit, végül a Solidago canadiensist a szomszédos Párkánynánán. A XI-XIII. nagygyűlést kihagyta, a Fiumében tartott XIV.-re viszont elment, s a Börzsöny-márianosztrai hegycsoport növényzetéről értekezett.[272] Itt érte az egyik legnagyobb szakmai elismerés! A 47 tagú társaság egyhangúlag őt választotta meg az „állat-növénytani szakosztály" elnökévé. Olyanokat előzött meg, minta debreceni Török József akadémikus, vagy a levelező tag Frivaldszky János zoológus. A következő három munkáját már báró Eötvös József javaslatára, akadémiai támogatással készítette. A „Jelentés a Csajkások területe és Torontál megye flórájáról", a „Kraszna megye fiórájáról", valamint az „1872-ben

rendezés szakmai irányítója: Szállási Árpád. Szöveggond.: Gazda István. A német szövegrészeket gond.: Dörnyei Sándor. Az idegen nyelvű szövegrészeket ford.: Paczolay Gyula, Magyar László András. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 177 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 47.)

270 Feichtinger Sándor: Adatok Esztergom megye flórájából. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlése munkálatai. Pest, 1864. Emich. pp. 264–285.

271 Feichtinger Sándor: Közlemények Esztergom megye helyrajzából. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. nagygyűlése munkálatai. Pest, 1865. Emich. pp. 273–285.

272 Feichtinger Sándor: A Börzsöny-márianosztrai trachyt hegycsoport növényzetéről. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XIV. nagygyülése munkálatai. Pest, 1870. Athaeneum. pp. 284–296.

tett kiránduláson észlelt Fészkesekről" a Mathematikai és Természettudományi Közlemények 1870., 1871., 1875. évi kötetében jelentek meg. Legismertebb összefoglaló munkája az *Esztergom megye és környékének flórája*, amelyet az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat 1899-ben adta ki.[273]

A szomszédos dorogi Grundi Ignácz plébánostól Borbás Vincéig kora minden jelentős botanikusával kapcsolatban volt. A nyolcezerre becsült növénygyűjteményének jelentős részét Szeged városa kapta meg. Valószínűleg Somogyi Károly esztergomi kanonok példája nyomán, aki 43 ezer kötetes könyvtárát az 1879-ben árvíz sújtotta Tisza-parti városnak ajándékozta.[274] Megható olvasni, hogy 1871-ben a Chlorocyperus glomeratus nevű növényt Aradon, a vértanúk mezején gyűjtötte.

Pacientúrájáról máig fellelhető receptek tanúskodnak. Közéleti tényked̄ését nem feladatunk itt méltatni, érte a királytól a baranya-nádasdi nemesi előnevet érdemelte ki. Nyugállományba 1895-ben vonult, amikor a városi és kórházigazgatói feladat különvált. Füvészkedéshez a látása egyre romlott, de régi betegei még ragaszkodtak hozzá. Megérte az új kórház alapkövének 1900-ban történt letételét, de 83 évesen, szemein szürkehályoggal, már az ünnepségen sem tudott megjelenni. Schulek Vilmos professzor még azon év szeptemberében bravúros műtéttel visszaadta látását. Újra sokat olvasott, írásbeli élményeiről feljegyzéseket készített. Életének 90. évében, 1907. január 5-én búcsúzott el örökre városától, majd tőle, rengetegen.

Osvai László főorvos, a Feichtinger-emlékek lelkes ápolója, kitervelője, valamint „ki mit tud róla" szervezője még okkal-joggal állapíthatta meg, hogy „egyetemi éveiről nem sokat tudunk".[275] Amióta a kéziratos autobiográfia előkerült, szerencsére már jóval többet. Az egykori évfolyamtárs és barát Doleschall Gábor leánya, Xanthus Doleschall Gabriella a válópere miatt 1884. szeptember 12-én Esztergomban járt. Apja tanácsára kereste fel Feichtinger főorvost, egy köszöntőlevél kíséretében elküldte az 1882-es miskolci kiadású emlékiratait. Feltehetően közbenjárást is kért, mert római katolikusoknak ilyenkor a válás kimondásához kötelező volt az érseki szentszék előtt megjelenni. A Doleschall-könyv ösztönözhette az esztergomi botanikus, tudós doktort az elfogultnak vélt részek korrekciójára, egy teljes önéletírással. Azt nem tudni, miért maradt kéziratban, amikor módja lett volna a helyi Buzárovits-nyomdában megjelentetni. Nagybátyja, Feichtinger János kanonok könyvtárnok

---

273 Feichtinger Sándor: Esztergom megye és környékének flórája. Esztergom, 1899. Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat. XX, 456 p.

274 Csongor Győző: A szegedi Móra Ferenc Múzeum herbáriuma. Szeged, 1960. Szegedi ny. pp. 197–201. (Klny. a Móra-Ferenc Múzeum 1958–59. évi évkönyvéből)

275 Osvai László: Dr. Feichtinger Sándor (1817–1907). = Kór-lap [Esztergom], 1999. No. 5.

ugyanakkor dolgozott egy 1600-ig visszamenő hatalmas családi albumon, ennek lett utólag hiánypótló része a nemrég előkerült önéletírás.[276]

Belőle tudható meg, hogy az 1838-as nagy pesti árvizet Dominik nevű „főplébános" (így!) nagybátyja belvárosi parókiájának emeleti szobájában vészelte át. Csak csónakon sikerült kimenekülniük a közeli Kígyó utcán végig, a Barátok, ma Ferencesek terére. Majd Budára a Lakner nagymamához költöztek, a magasabb fekvés védettsége reményében. Állandóan a töltésen tüsténkedett, de érdekes, hogy Wesselényi Miklós nevét nem említi. Ami az egyetemi éveket illeti, évfolyamtársa volt – többek között – Margó Tivadar, a később nagynevű zoológus professzor, évfolyamtársa és barátja a tehetséges miskolci Doleschall Gábor, a nyíregyházi Meskó Pál, a nyergesújfalui Hartmann Mihály, továbbá Nedelkó Demeter. Doleschall Gábornak még a névírásában sem egyezik Győry és Magyary-Kossa. Az előbbi egy l-lel, az utóbbi kettővel gondolja helyesen. Igaza van, az eredeti forrásban, a végén dupla mássalhangzó olvasható.

Érdekes, hogy a majdnem állatorvostan tanárrá kinevezett Doleschall Gábornak növénytani, míg a botanikussá vált Feichtinger Sándornak állattani volt az orvosi disszertációja.[277] Nézzük ezek után, miként jellemzik professzoraikat. Doleschall szerint Csausz Márton bonctanár rideg férfi, „leállatozza" hallgatóit. Feichtinger megvilágításában „komoly, szigorú tanár", de semmi bántó mellékes megjegyzés. A miskolci medikus szerint Sadler József füvésztanár „magyarfaló, nagy tudományú, rossz előadó ember".[278] Az esztergomi társa és barátja beállításában „előadásában nem volt olyan jó", ám a magyarságára ugyancsak érzékeny diák nem emleget hungarofóbiát. Más kérdés, hogy egyikük neve sem „tipikusan magyar", de ez nem mérvadó. Feichtinger nem említi Schuster Jánost, akár Doleschall a Tognio tanár nevét, .ez utóbbiról többen állították, hogy enyhén szólva sem kedvelte a magyarokat: Főleg, mert nem tanulta meg nyelvünket, amiért a szabadságharc idején fel is függesztették állásából, de ásványvizeink vegyi elemzéséért nála senki nem tett többet. Nem volta szavak embere. A klinikusok közül Birly Ede Flórián tanárról Doleschallnak lesújtó a véleménye, míg Feichtinger szerint „eszes, szerencsés szülész volt, de kitől operatiót soha nem láttam".[279] Doleschall-változatban Böhm Károly orvosrendőri professzor a leckéit „merő pletykákkal fűszerezte", Feichtinger szerint „Böhm apóból néha tréfát űztünk". Még 1848/49

---

276 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Bp., 1894. Hornyánszky, Budapest, 1894, 247. has.

277 Feichtinger, Alexander: Animalia vertebrata Hungariae obtutu pharmacologico considerata. Dissertatio inauguralis medica. Budae, 1840. Typis Joannis Gyurián et Martini Bagó. 32 p.

278 Doleschall id. műve

279 Feichtinger: Élményem, működésem...

előtt vagyunk, tehát a Bem apót nem asszociálhatta. Borsod megyei emlékezőnk egyedül Bene Ferenc tanárról írt feltétlenül elismerően – állítólag oka volt rá! Ötödéves korában ugyanis egy tífuszos beteg vizsgálatánál eléggé tapintatlanul, szinte kioktatta az idős belgyógyász professzort. A többiek ezen úgy felzúdultak, hogy csaknem megverték izgága társukat. Bene tanár viszont „több szerencsét kívánt neki a gyógyításban", a sértődöttség legcsekélyebb jele nélkül. Ez jobban hatott egy éles visszavágásnál. Az esztergomi orvosnak a miskolciéval közeli időben készült, eddig ismeretlen emlékirata mindenképp árnyalja a korképet. Ő azt állította, „ha Doleschallnak jobb természete van, rendkívüli ész tehetsége és szorgalma mellett, ma Budapesten az országos hírű korifeusok között lenne az előkelő helye".[280] Bizonyára közel jár az igazsághoz, mert a fiatal orvost már 28 éves korában tanszékre jelölték.[281] Nehéz természete miatt még annyira sem vitte, mint a szerényebb képességű dunántúli társa. Anatómiatanuláshoz a hóhértól való csontszerzést mindketten egyformán írták le. Feichtinger azzal a többlettel, hogy a hóhér felesége elmondása szerint állítólag esztergomi leány volt. A fentiekből mindenképp kitűnik a „több szem többet lát" igazsága. Feichtinger doktornak az 1898/49-es szerepe külön méltatást érdemel, mert a Zétény–Antal-féle centenáriumi emlékkönyvből hiányzik a neve.[282]

Tőle tudjuk meg, hogy gróf Széchenyi Istvánt 1898 szeptemberében a dunamocsi ladikosok fogták ki a folyóból, amelybe öngyilkossági szándékkal vetette magát Érdekes korábbról az 1840. évi bécsi beszámolója is. Szorgalmasan látogatta Rokitansky kórbonctani intézetét, a szemészetet Rosas és a császárvárosban tartózkodó Dieffenbach, a gyermekorvoslást a győri születésű Mauthner, a szülészetet Lumpe klinikáján gyakorolta. A kancsalsági korrekciós ínmetszést feltalálójától, a nagy Dieffenbach tanártól sajátította el, aki e tárgykörben előadásokat és demonstrációkat tartott az érdeklődőknek, noha Bécsbe egy bankár leányához, torticoilis műtéti megoldására hívták. Feichtinger szemműtéteinek hazai sikereiről az Esztergomban élő Rumy Károly György számolt be német nyelven, az Ofner-Pester Zeilung 1841. évfolyamában. Kopácsy József esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása „üzemorvosként" alkalmazta a bazilika építkezésénél. Akadt sajnos elég sok baleset, kamatoztatni tudta sebészi jártasságát. A megépült alagsori kripta-rendszerben kitett csecsemőket is talált. Maga a főpap elvegyült néha a munkások között. Éktelen káromkodásokat hallott néha, de úgy tett, mintha észre se venné. Erre a megrémült munkavezető megjegyezte: „kőfaragók között Magyarországon másképp ez nem megy!" Önéletírásának friss légköre valósággal visszavarázsol bennünket egy rég letűnt kor kellős közepébe. Akár egy jó regény.

---

280 Uo.

281 Győry id. műve pp. 429-430.

282 Zétény Győző [Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., 14 t.

Képzeljük el az esetet, amikor egy vidéki paphoz hívták kiderült a vizelet-elakadás, de katéter sehol. Erre kiment a szabadba, lemetszett egy vízdús vékony fűzfavesszőt, lehúzta a héját, beolajozta és készen volta pöscsap. A katéterezés simán megoldódott. Meglátogatta a híres-hírhedt tudnál papot, véleménye lesújtóbb, mint bárkié. Az Esztergomi Izraelita Beteg Ápoló Egylet 1871-ben tiszteletbeli taggá választotta, noha Hoffmann Vilmos hitközségi orvossal egyáltalán nem volt baráti viszonyban. Nagy füvészeti könyvtárat gyűjtött össze, latin, német és magyar nyelvűeket. Visszaemlékezése szerint 1841-ben mikroszkópot hozatott magának Párizsból, Tognio tanárral. „Én már microscopicus vizsgálatokat tettem 1842-ben, midőn az orvosok közt, még a mindentudó Bécsiek közt is a microscopizálás terra incognita volt", vallotta nem kis büszkeséggel.[283]

Csak nem írja, mire használta.

Nagyot szökkenve az időben, leírja az 1876. évi nagy esztergomi árvizet, amelyről már jól sikerült fényképek maradtak Szép számban. Az azóta lebontott Lőrincz utcai jobb oldali, a 24. szám alatti földszintes házából ki kellett költöznie, s betegeit, valamint a kórházat csak csónakon tudta megközelíteni. Megyei főorvos korában a poros-sáros utakat többnyire bérkocsin járta. Egy-egy nép füves rét mellett megállította a fogatot, s lévén rövidlátó, a földhöz közel hajolva órákig önfeledten botanizált. Ilyenkor a kocsis mindig beszámolt róla: „a főorvos úr megint a gyepen legelt."

Olyan emberekkel került szoros kapcsolatba, mint a füvésznek is jeles Haynald Lajos kalocsai érsek, valamint Rómer Flóris bencés természettudós pap. Ismert botanikusokkal került csereviszonyba, egy lebonyolító társaság alapítását is javasolta. Grundl Ignácz szomszédos dorogi plébánossal együtt füvészkedett, majd annak 1878-ban bekövetkezett halála után a páratlanul gazdag, szakszerűen feldolgozott herbáriumát Simor János hercegprímással megvásároltatta. Botanizált Svájcban, Észak-Itáliában, Horvátországban, Dalmáciában és főleg a történelmi Magyarországon. Fraknói Vilmos szemináriumi tanár és szerkesztő felkérésére 25 orvosi szócikket írt az Egyetemes Magyar Encyclopaedia IX-X. kötetébe. Bugát Pál felszólítására még 1842-ben belépett a Királyi Magyar Természettudományi Társulatba.[284]

Megalakította az Esztergomi Városi és Megyei Orvosok Egyesületét, tartós működést azonban nem sikerült biztosítani. A kormány 1878-ban Esztergomhoz közel akart állami elmegyógyintézetet felállítani. Bolyó Károly főorvos helyszíni szemlét tartott a regényes

283 Feichtinger: Élményem, működésem…

284 Gombocz Endre: A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841–1941. Bp., 1941. KMTT. p. 15.

fekvésű Csipke-völgyben, a tébolydát végül mégis Budán építették meg. „Reménykedtünk, mert biztattak, de Esztergomnak nincs szerencséje” – állapította meg rezignáltan.

Orvosdoktorrá avatásának 40. évfordulóját 1880. május 19-én, szép díszes oklevél átadásával ünnepelték meg. A fővárosból levélben a még élő Bátori-Schulcz Bódog '49-es honvéd ezredes is felkereste. Róla utca van elnevezve (sajnos Feichtinger Sándorról még nincs, de kész az emléktáblája), a hős katona a helyi honvédtemetőben pihen. Az esztergomi orvosok közül elsősorban Palkovics Károllyal ápolt meghitt baráti kapcsolatot. Anyai Lakner-ágon rokonságába tartozott a híres budai Ráth farmakológus família, közülük került ki Ráth Károly polgármester. A fentiekből talán kiderül, érdemes ezt a 152 oldalas, 19. századi életképsorozatot kiadni. Adatai a nagy Hőgyes-féle Millenniumi Emlékkönyvből is ellenőrizhetők.[285] Doleschall Gábor könyve régóta bibliofil ritkaság, Feichtingeré felkeltheti iránta a helytörténészek érdeklődését.

Manapság örvendetesen szaporodnak a kortárs visszaemlékezések, érdekes lenne a neves elődökét is megismerni. Kiderülne talán, hogy az emberi magatartás nem fejlődött összhangban a technikával, sok mindenben a „helyzet változatlan”, legalábbis hasonló. Olvasmányosan megírt valós történet szól hozzánk egy vidéki orvos hajdani visszaemlékezéseiből. Remélhetőleg a majdani recenzor sem fog róla másként vélekedni.

[285] Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennálásának ünneplése alkalmával. Írta és szerkesztette Hőgyes. Bp., 1896. MOKT. XXXVI, 1003 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.)

A fogászok műfordítója, Barna Ignác

„Ragyog tudománnyal, ésszel,
Áldozatot hoz két kézzel,
Híveinek igaz atyja,
Hazájának hű magzatja.”

Ezt az ajánlásnak szánt, pátoszos elismerő versikét a kor legünnepeltebb magyar írója, Jókai Mór írta, bevezetőül Vergilius Aeneis-ének 1877-es, kétnyelvű kiadásához.[286] Fordítója már Horatius ódáinak[287] teljes lefordításával és Juvenalis szatíráival akadémiai tagságra való jogot szerzett a Nyelv- és Szépirodalom Osztályon,[288] tehát a lelkes köszöntő sikeres munkának szólt, jelezvén írója beérkeztét. Természetesen addig sem volt ismeretlen az irodalom „berkeiben”, hiszen többkötetes költő (a fordításokban sem kezdő) mellesleg tudják róla a szigorú-igényes filoszok és klasszika-filológusok, hogy „civilben” Pest legkeresettebb fogorvosa, egy évtizede magántanár, a legelső önálló fogorvosi tankönyv írója, de mindez nem volt gyanús akadály a „külterületről érkezővel szemben”, Barna Ignác fogorvos-magántanár műfordítóként kapta meg a megtisztelő akadémiai tagságot.

A szatmári békével hatalmas birtokokat szerző Károlyiak városában, Nagykárolyban született 1822. február 2-án, vagy 3-án. Onnan ez a bizonytalanság, hogy Szinnyei után valamennyi lexikon február 2-át ír, ellentétben a fogorvostörténet-író Salamon Henrikkel, aki a keresztelési anyakönyv eredeti dátumának az utóbbit tartja. Függetlenül a lexikonok hibaátvételi hajlamától, Salamon közlése a valószínű, személyesen érdeklődött utána. Az ő könyvéből tudjuk azt az alig-valamit a családi körülményeiről, hogy apja módos lehetett, hiszen mindkét fiát taníttatta.[289] Egyetlen öccse, Ferdinánd, kiváló finnugor nyelvész lett, a Kalevala első magyar fordítója.

---

286 Virgilius Publius Maro Aeneiszének IV első könyve. Dido királyné. Ford. s az eredeti szöveg kiséretében ókori térképekkel és jegyzetekkel ellátta dr. Barna Ignácz. Bp., 1877. Pesti Könyvny. 213 p., [1] t.

287 Kvintusz Horacziusz Flakkusz versei. (A Dalok 5 könyve). Ford. és jegyzetekkel fölvilágosította dr. Barna Ignácz. Bp., 1975. Tettey. XI, 307 p.

288 Juvenalis (Decimi Junii) satirae. In hungaricum convertit et notis illustravit dr. Ignatius Barna. – Decimus Junius Juvenalis satirái. Magyarra ford. és jegyzetekkel felvilágositotta dr. Barna Ignácz. Bp., 1876. Tettey. 239 p.; Barna Ignác: A rómaiak satirájáról és satira iróikról. Székfoglaló. Bp., 1876. M. T. Akadémia K. 36 p. (Értekezések a magyar nyelv és széptudományok köréből VI/3.)

289 Salamon Henrik: Barna Ignác, a fogorvos és költő (1822–1894). Bp., 1939. Pápai E. ny. 27, [1] p. (Klny. a Fogorvosi Szemléből)

Gimnáziumba a helyi, kegyesrendi piaristákhoz járt. Az iskola előtte olyan tanárral dicsekedhetett, mint Révai Miklós, a kiváló nyelvész és utána olyan diákkal, mint Ady Endre. (Szó szerint, mert a nagy költő mindig osztályelső volt.)

Érettségi után Pestre jött azzal az eltökélt – akkortájt szinte divatos – szándékkal, hogy egyszerre hódoljon a múzsáknak és a medicinának. Első verse 1842, első verseskötete 1846-ban jelent meg,[290] doktorrá avatásának éve 1848. Salamon Henrik szerint, aki a szűkös adatok nehezen megtalálható mozaikdarabjaiból igyekezett teljes képet összeilleszteni: A 'Társalkodó' 1845. évi 67–69-es számában jelent meg tőle beszámoló a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsett megtartott VI. nagygyűléséről, ami valószínűsíti, hogy már akkor orvosdoktor volt. Még egy halvány adat, amely amellett szól, hogy 1846-ban a Szent Rókus Kórház alorvosa lehetett: hat darabból álló elégia-ciklus, a *'Barátom emléke'*. Ez a barátja a vele egykorú Kerner János orvostudor, alorvos 1846-ban ugyanott, aki élete 26. évében „tudományos buzgalmának áldozatául esett". A Hőgyes-emlékkönyv viszont határozottan az 1847/48-ban végzettek között sorolja fel.

A már verseskötettel és friss diplomával rendelkező, lelkes fiatal orvos természetes útja az 1848-as Magyarországon csakis a nemzet szeme fényét jelentő honvédseregbe vezethetett. Zétény Győző kortörténeti könyvében olvassuk:[291]

> „Barna Ignác a 13. huszárezred főorvosa 1848. február 19-én jelentést küld a hadügyminisztériumnak, március 16-án megbízatik a Nagykárolyban felállítandó kórház felügyeletével, április 7-én Nagykárolyban a grófi számvevő lakot ajánlja tábori kórháznak, ugyanezen a napon orvosi jelentést is küld, április 14-én kéri a hadügyminisztériumot, rendeljék mellé Plesch Józsefet alorvosnak, véglegesen szeretne Nagykárolyban kórházi főorvosként maradni (április 20.). 1849. május 13-án mint százados rendező főorvos Kossuth húga: Meszlényiné Kossuth Zsuzsa, a szabadságharc főápolónője mellé rendeltetik, hogy a főápolónő körútján szakértelmességi szempontból segéd legyen, kötelessége lesz a kórházak állapotáról egyenként jelentést tenni. Május 18-án intézkednek a hadügyminisztériumban rendező főorvosi fizetése kiutalásában, ugyanezen a napon a gyöngyösi kórház botrányos állapotáról tesz jelentést."

---

290 Barna Ignácz versei. Buda, 1846. M. Kir. Egyetem bet. 163 p.

291 Vö.: Zétény Győző [Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. Egyetemi Ny. 235, 2 p., 14 t.

A fenti összefoglaló adatok az 1848/49-es Hadügyminisztérium egészségi osztályának irataiból származnak. Bizonyítékként, hogy méltónak bizonyult az előlegezett bizalomra. Világosig követte a széthulló sereget, de nincs adat, hogy számon kérték volna tőle.

1850-ben már ismét Pesten fogászkodott, még ez évben kiadta saját költségén a *'Szerelemhangok'* c. második verses kötetét.[292] Elégedett lehetne, mégsem az, főleg fogászati képzettségével. Egyenesen Bécsbe megy Sterne-hez fogászatot tanulni. Mintegy öt évet töltött ott a magyarországi származású mesternél, aki ugyancsak kiváló gyakorló fogász és honfitársai pártfogója volt. Barna állítólag József főherceg udvari fogorvosa lett, valamint Balassa tanár szájsebész konzultánsa. Mindezek kitűnő manualitásra és gyakorlati érzékre utalnak, poéta-lelkűeknél ritka tulajdonság. Hazajövetelének körülményeiről csak feltételezések vannak. Biztosnak látszik, hogy önként jött haza, tenni valamit az elmaradott fogászat fellendítésére.[293]

Szakirodalmi munkásságának összefoglalója és legfontosabb eredménye az 1871-ben kiadott *'Fogászat'* c. tankönyve,[294] Balassa emlékének ajánlva:

> „Ha Hygieánk emelkedő dísz-épületéhez, melynek alapját hatalmas kezeid vetették meg, csak egy morzsával is járulnom sikerült, Tiéd az érdem, enyém a jutalom."

A könyv szakmailag természetesen a kor tudományos szemüvegén keresztül vizsgálható. Ha a lényeget láttatni sikerül, szerkezetileg áttekinthető, stílusa (a kor nyelvén) világos, megfelel a tankönyvvel szemben támasztott követelményeknek. Barna könyve ilyen, bevezetve jó adat- és részletes fogászattörténettel, ez iránti érdeklődését bizonyítandó. A fogorvoslás helyzetéről írva benne, leszögezi:

> „Mint minden oldatlan kérdés az orvosi tudományban, tárt ajtót és ablakot nyitott a nyegleségnek s a szenvedők jóhiszeműségével való aljas visszaéléseknek; másik oka a feladat megoldásának nagy nehézsége volt, mert ne feledjük, hogy az elkülönződött fogászatnak első képviselői egyedül önképzésre voltak korlátozva, nem úgy, mint a mai nap, midőn tanulni óhajtó a tanegyetemek termeiben a fogászatból is szakavatott mesterektől alapos útmutatást nyerhet; innen van csakis azóta, amióta fogászati tanszékek állíttattak fel, hogy eme szakága az anya-

---

292 Barna Ignácz: Szerelemhangok. Pest, 1850. Ny. Trattner-Károlyi. 67 p.

293 Felsorolható szakdolgozatai nem számosak, de elegendőek voltak a Balassa javaslatára történt magántanári habilitációhoz: Fogkő. = Orvosi Hetilap 2 (1858) No. 3–4.; Új módszer a nehéz fogzás megelőzésére. = Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 7.; A fogak kosmetikájáról. = Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 8–9.

294 Barna Ignácz: Fogászat. (Történelem, élettan, életrendi ügylet.) Pest, 1871. Pfeifer F. VIII, 183 p.

> tudománynak azon polczra emelkedhetett s oly hitelt és érvényt szerezhetett magának, mely őt a többiek sorában hasonló joggal megilleti.”

Az odontogenezisről szóló része valóságos kis szakirodalmi enciklopédiája a divatos fejlődési elméleteknek.

A rágásról és emésztésről szóló fejezetben pontokba foglalva hangsúlyozza a fog konzerválásának fontosságát.

> „Kinek fogazatuk annyira hibás, hogy rossz fogaik miatt a jókat sem használhatják, iparkodjanak fogazatukat rágóképes állapotba hozni… Kik kényszerülve vannak a vaspályákon sokat utazni, hol étkezésre alig néhány perczczel rendelkezhetnek, intőleg figyelmeztetendők, hogy érjék be kevéssel, de a mit esznek, rágják meg jól.” Érdemes idézni a fogkefe kívánt kritériumait. „Inkább kemény legyen, mint lágy, mert ezen utóbbi teljesen elégtelen arra, hogy a nyál sűrű iszapját és ragadós nyálkásságát leszedje és kitakarítsa; de nagyon kemény sem ajánlható, nem azért, mintha az ínyt felsértené, ha felsérti, az nem a kefének, hanem a kéznek a hibája, de azért, mivelhogy tömöttsége és keménységénél fogva csak végig surran a koronák lapjain a nélkül, hogy a fogak közhézagaiba behatolna s onnan a mocsok legvészesebb parányit kizavarná; alakjára nézve minél egyszerűbb, annál jobb.”

A szép kőnyomatos ábrák művészi anatómia könyvbe kívánkoznak.

A könyv megjelenését (a saját költségén) szakmai közömbösség fogadta, a gyakorló fogászokat elsősorban a praxis érdekelte. Balassa halála után az utód, Kovács professzor, nem sok érdeklődést és megértést mutatott a stomatológia iránt. Barna Ignác az előadásait hely hiányában a saját lakásán volt kénytelen tartani.

Az érzékeny, introverzív típusú ember nehezen birkózott a valódi és a vélt sikertelenségekkel.

Versei, nem lévén időtállóak, csak a kuriózum és a curriculum vitae teljessége kedvéért érdemelnek említést. Érzelmesek, szerelmesek, hazafiasak, továbbá a ’Borsszem Jankó’ lapjaira írott politikai bökversek a liberális függetlenség szellemében, alkatából eredően pesszimista kicsengésekkel.

Műfordításai jóval színvonalasabbak. Érdekes összevetni Vergilius-fordításának első bekezdését a kitűnő Lakatos Istvánéval.

Fegyvert s daliát zeng énekem, a ki űzetve
Balsorstól első jött Itáliába s Lavinum
Partira Trója alól; sokat üldte hatalma az égnek
Szárazon is, vízen is, bősz Juno haragja miatt őt,
Harczokon is sokat állt ki, a míg várost alapított
S ős-vallást Latiumba hozott, honnét a Latin nép,
Alba Atyái s dicső Rómának erődei keltek.

(Barna Ignác ford.)

Harcokat énekelek s egy hőst, akit Itáliába,
Trója vidékéről lávin partig, legelőször
Űzött végzete; sok földet, tengert bebolyongott,
Égi erők és Juno nem-feledő dühe folytán
És háborút is tűrt, míg várost alapított,
Isteneit Latiumba vivén, honnét a latin faj,
Alba atyái s Róma magas bástyái erednek.

(Lakatos István ford.)

Néhány régies kifejezéstől eltekintve, amely még a felülmúlhatatlan példaként emlegetett Arany János Hamlet-fordításában is előfordul, megállapítható, hogy nem kezdte ki a műfordítás rozsdája, a nyelvi elavulás. Ami nem jelenti az újrafordítás felesleges voltát.

Számontartásra érdemes fordítása még Manzoni *'Il Cinque Maggio'* c., Napóleon halálára írott ódája. Véle a kortárs bölcsészek minden elismerését kiérdemelte.

Versekkel vigasztalódik az emberi közösségben felmelegedni nem tudó lélek. A legkisebb közösség, a házasság-család egyszeri feltételeit sem teremtette meg magának. 1878-tól már a Budapesti Fogorvosok Egyletében sem tevékenykedik tovább. A hosszan visszavonult magányosok észrevétlenségével halt meg 1894. november 23-án.

Salamon Henrik a következőképpen jellemezte Barna Ignácz (és Nedelkó Döme) fogászattörténeti szempontból átmenetinek ítélt korszakát:

„Ez első két egyetemi képviselőnk tanítónak gyenge volt, tudományos tekintetben pedig nem a fejlesztés nehéz útjára léptek, éppen csak tartották a kor színvonalát, önállóan nem búvárkodtak, a szakirodalmat soványan táplálták, iskolát nem teremtettek, szakembereket nem neveltek, egyetemi utódokra még álmukban sem gondoltak."[295]

E szigorú ítélet ellenére ők képviselik a kezdeti hazai fogászatot. Maga a szerző is nagy teret szentel nekik. Tankönyve és Vergilius-fordítása jeles munka, azon túli össz-ténykedését az akadémiai értesítők és a fogorvos-történeti könyvek őrzik.

Barna Ignác további munkáiból:

Kaufmann: A szőlőkúra használatának rövid foglalatja. Átdolg.: Barna Ignácz. Pest, 1865. Pfeifer F. 29 p.

Persius Aulus Flaccus és Sulpicia satirái. Ford.: Barna Ignácz. Bp., 1881. Pesti Könyvny. [4], 90, [1] p.

Horatius (Quintus) Flaccus Satiráinak két könyve. Ford. és az eredeti szöveg kiséretében jegyzetekkel felvilágosította Barna Ignácz. Bp., 1884. Athenaeum. 149, VII p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Némethy Géza: Barna Ignác emlékezete. = Egyetemes Philologiai Közlöny 21 (1897) No. 2. pp. 97–111.

Salamon Henrik: A magyar stomatologia (fogászat) története a legrégibb időtől napjainkig. Bp., 1942. A Magyar Stomatologia Története Kiadóhivatala. 752 p.

Huszár György: A szabadságharc fogorvosai. = Fogorvosi Szemle 42 (1949) pp. 222–232. – *Kötetben:* Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. 1–2. köt. Összeáll.: Ács Tibor és Kapronczay Károly. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 2000. MATI – SOMKL. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.) – *Digitalizált változatát lásd:* http://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/index.html

295 Lásd Salamon Henrik id. műve

Adatok Duka Tivadar életéhez és munkásságához

Az angol szolgálatba szegődött magyar orvos kalandos pályafutása elsősorban a Kőrösi Csoma Sándor-irodalomból ismert. Annak idején részletesen tárgyalta Stein Aurél akadémiai emlékbeszéde,[296] legutóbb pedig Paczolay Gyula biográfiája,[297] ezért ezekkel behatóan nem foglalkozunk. Mivel nevezett levelek és írások igen fontos kéziratos adalékokkal rendelkeznek, érdemes a nagyobb nyilvánosságot tájékoztatni, bár Szász Károly alábbi életrajza érinti. A közlésre kerülő három dokumentum közül csak egyik dátumozott, de egyértelműen kitűnik belőle, hogy a másik kettő is 1895-1900 között született. Az első egy levél, amelyet Duka Tivadar 1897 karácsonyán írt Szily Kálmán akadémiai elnöknek. Szövege a következő:

„Nagyon tisztelt Barátom Kedves leveledből 's Goldzieher barátunk közleményéből, melyre válaszoltam, azt következtetem, hogy az Akadémia elfogadja alapítványomat, ide zárom tehát az összeget, Budapestre szóló váltóban azon kérelemmel, hogy avval annak rendje szerint intézkedni méltóztassál. Arra kértem Goldziehert, hogy kezeidben lévő alapítványi levelemet kiigazítva, hozzám visszaküldje, hogy azt az Akadémia óhajtása szerint kiállítva hozzád meneszthessem.

A kézirat ágy hiszem megérkezett hozzád, értem Sir William Hunter és M. Barthélemy St. Hilaire magyarra fordított cikkeit.

Boldog és szerencsés új évet kívánván a Méltóságos Asszonynak, és összes családodnak, baráti kegyeibe ajánlott maradtam – üdvözölve Gyulai Pál méltóságát őszinte híved és szolgád Duka Tivadar.

Verte

Hála istennek, hogy oly jó hírt adhattál Arthur bácsi[298] felől – ő bizony egy ember minden tekintetben.

Én a jövő héten a Riviérára utazom, hogy hol telepedünk meg? Azt még nem tudom; ide küldött levelimet fiam utánam fogja meneszteni:”

---

296 Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete. Bp., 1913. Akadémia. 33 p., 1 t. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Vol. XVI. No. 9.)

297 Paczolay Gyula: Duka Tivadar. Bp., 1998. Akadémiai. 137 p., 1 t. (A múlt magyar tudósai)

298 Görgey Arthur tábornokról van szó, akihez őszinte ragaszkodás fűzte egész életén át.

Erről a levélről Paczolay nem tesz említést, a szerzőkhöz írott válaszlevele szerint nem is tudott róla. A levélben említett W. Hunter és B. St. Hilaire fordítások a Budapesti Szemle 1898. évfolyamában jelentek meg.

Paczolay szerint Duka Tivadar már egy 1897. dec. 6-i levélben megemlíti a 2000 koronás Körösi Csoma-alapítványt, de szövegét nem közli. Talán nem érdektelen ezt most pótolni.

„Duka Tivadar »Körösi Csoma Sándor-alapítványa«

Duka Tivadar, a m.tud. Akadémia lev. tagja azon célból, hogy hazánk halhatatlan tudósának, Körösi Csorna Sándornak emléke az Akadémia körében ünnepélyesen megörökíttessék, egy kétezer koronát tevő alapítványt alkot. Az alapítvány első tőkéjének úgymint esetleg gyarapodásának kamatjövedelmét az Akadémia a következő módon fordítja az alapítótól kitűzött czélra:

a/ A M. Tud. Akadémia I. osztálya arról gondoskodott, hogy minden harmadik év április havában (mint Körösi Csoma Sándor születésének és elhalálozásának idejében) a célszerűséghez képest, vagy az I. osztály nyílt ülésén vagy az akadémia összes ülésén Körösi Csoma Sándor emlékének tiszteletére egy erre hivatott szaktudós az ázsiai kultúra körébe tartozó tudományos előadást tartson.

b/ Duka Tivadar ár alapítványának három év alatt esedékes jövedelme az előadás szerzőjének jutalmazására fordítandó.

e/ Ha ezen alapítványtőke a jövőben újabb adományokkal gyarapodnék az előadás tiszteletdíja a gyarapodott tőke után adatik ki. Az akadémiának azonban joga van arra, hogy az esetben az alapítvány tőkéjének nagyságához képest az előadások időközére nézve újabb intézkedést tegyen.

d/ Az első »Körösi Csoma-előadás« 1900. april havában tartandó.”

Amint azt az életrajzából tudjuk, Duka Tivadar 1899-ben látogatott utoljára szülőhazájába, az első előadást tehát személyesen nem hallgathatta meg. Érthető, ekkor már betöltötte a 74. életévét, és a gyarmati szolgálattal megviselt szervezete már csak a meleg déli tájakat (Riviéra, Dél-Anglia) kívánta élvezni, pihenéssel egybekötve. Amiről itthon, pont a fokozódó népszerűsége miatt szó sem lehetett.

Ami a harmadik és egyben a legbővebb dokumentumot illeti, ismert, hogy a protestáns bibliafordítások révén szoros kapcsolatot tartott a híres költő, műfordító, egyházi író Szász

Károllyal (1829–1905), aki életrajzát 1892-ben leközölte.[299] Ha a Protestáns Új Képes Naptárban megjelent szöveget az alábbival összevetjük, rögtön kiderül, hogy egy jóval bővebb változatról van szó. Dörnyei Sándor véleménye szerint ez a biográfia azon előadás szövege, amely 1895-ben az eperjesi kollégiumban hangzott el, amikor egykori intézete számára 1000 forintos alapítványt tett. A szerző is ezt valószínűsíti, míg valaki hiteles dokumentumokkal az ellenkezőjét be nem bizonyítja.

„Szász Károly: Duka Tivadar

1.

Dukafalvi és Kuchini Duka Tivadar született 1825. június 22-én Dukafalván, Sáros megyében, hol édes atyja *Ferencz,* a régi fészek egyik közbirtokosa volt *s* a megmaradt hét szilvafa ma is (1894-ben) Tivadar birtokában van, [azóta a külmezei egyház iskolájának ajándékozta] rokoni kezelés alatt, amint 1891-ben ősszel idősb fiával Ferenczczel s rokona *Duka Robert* huszárezredes társaságában Dukafalván meglátogatta, a ház melyben Tivadar született már nem létezett. Édes anyja tapolybisztrai *Szeghy Johanna* volt, heten voltak testvérek, Tivadar a legidősbik. Elemi oktatást az apai háznál nyert, s mint ágostai hitfelekezetüt Eperjesre vitték a donatista classisba *Klein György* tanár osztályába 1833-ban, s két év mulya a grammatika osztályba előléptették *Benczúr Jósef* tanárhoz, ahol mint szokás, két évig maradt – novicius és veteranusnak – s aztán a sárospataki collegiumban lett superior syntaxista *Vágó József* tanár alatt, a rhetorica classisban pedig volt *Bakó Balázs* tanítványa. Két évet töltvén Sárospatakon visszatért Eperjesre, *Krajzel András* tanár alá a rhetoricai osztályba, a bölcsészeti folyamot is és jogot Eperjesen végezte, amazt *Vandrák,* ezt *Csupka* tanárok alatt részesült a *Róth Johanna* féle ösztöndíjban is. Vallásos érzületét erős protestáns szellemben, a szülői ház oltotta bele: biblia olvasás, családi ima és ének különösen vasárnaponkint rendesen tartott, mivel a templom távolabb helységben, Külmezőn lévén, annak rendes látogatása nehézséggel járt. A két protestáns oskola a hol tanult, jellemét tovább fejlesztette és szilárdította.

Tanulmányait szép sikerrel és korán végezte úgyhogy már 19 éves korában 1844-ben joggyakornoknak esküdt fel, az eperjesi kerületi táblán, s egyszersmind tiszteletbeli esküdti minőségben a megyénél is szolgálatba lépett. Azon idő alatt joggyakornoskodott *Jób* táblai ügyvéd és *Eördögh Károly* oldalánál az utóbbi gróf *Forgách István* kertneki uradalmának volt ügyésze. Ezen időben ismerkedett meg *Trangous Lajos* kapitánnyal, aki vashámorokkal foglalkozott, s idővel oly meleg atyai barátja lett Dukának.

---

299 Dörnyei Sándor dátum nélküli levele a szerzőhöz

Két év eltöltével 1846-ban, Duka Pestre ment, s *Hubay József* személynöki itélőmester oldala mellett felvétetett, mint a Királyi táblai Juratus *Karlovszky Zsigmond* ügyvédi irodájába, *Pákh Alberttel* és *Görgey Istvánnal* dolgozott, ez utóbbi tanuló társa volt Eperjesen.Az ügyvédi vizsgát kitünő calculussal letette 1846-ban s ősszel ugyan ez évben Trangous kapitány magával vitte Gräfenbergbe 1847-ben; ott töltötték a telet, akkor *Reguly Antal* is oda érkezett uralaltai utjából, 's kivel megismerkedtek, néhány hónapot együtt Freiwaldauban töltöttek. Az alatt a St.pétervári academia tagja *Kumik Ernő,* Regulynak meghitt barátja szinte oda érkezett, a kivel Duka megismerkedett, valamint *Széchenyi István* gróffal is, ki az akkoron ott tartózkodott családjánál tett karácsonyi látogatást.

1848-ban az első felelős ministeriumban *Kossuth Lajos* alatt, Trangous lett a bányászati osztály főnöke, ki Dukát szülei házánál magához hivatta. Budára is *Szlavy Josef* osztály tanácsos később minister Elnök 's koronaőr, és *Szabó Jósef,* osztályfogalmazó, később egyetemi tanár mellé irnoknak kineveztetett.

Budán Duka főnökénél Trangousnál lakott s akkor lett a várbeli II. nemzetközi század közvitéze, egy alkalommal, a szenttamási tábor hadiszállására küldték *Beöthy Zsigmond* királyi biztoshoz sürgönyökkel.

Nemcsak az ország déli részeiben de másutt is a harczi riadó csakhamar megzendült, 's a fiatal embereket az irodából a csatatérre szólította, toll helyett fegyvert fogatott velük, Duka százada volt az első csapatok egyike, melyek szeptemberben a parendorfi táborba, 's onnan Lipótvárba vezényeltettek hogy azt *Simoncsics* osztrák tábornok berohanása ellen megvédje. Onnan Dukát Pozsonyba a főhadiszállásra parancsolták, honvéd hadnagyi ranggal *Görgey* Tábornok oldala mellé került, kit azután híven kísért Világosig. Sőt a fegyverletétek után Nagyváradig.

A hadjárat alatti szolgálatai felül ismételt elismerés van téve Görgey István művében. Tábornokának oldala mellett szolgált a téli hadjárat alatt és aztán vezér Komárom 's K, alatti csatákban. Buda ostrománál, melyhez az ostrom előtti éjszakán ő vezényelte a huszár és gyalog szakaszt, mely a létrákkal megrakott szekereket a falak alá kísérte; ott a peredi csatánál is az első komáromi csatában április 26-án, katonai érdemjelt nyert 's a napi parancsban a diadalnap hősei sorában említetett.

Nagyváradról, a világosi fegyverletétel után orosz útlevéllel betegen Pestre, 's onnan a Duna jobbpartján a komáromi előőrsök között septemberben, Gräfenberg fele üdülés végett utazott, Pesten kapott osztrák passzussal; útjában alkalma volt a komáromi várba bemenni, mit meg is tett volna, de érezte, hogy beteg létére csak terhére lenne úgy is erősen zaklatott bajtársainak. Pozsonyba érkezett, ahol a rendőrség letartóztatta, 'nem csekély udvariatlanság

után annyit végre elért, hogy az ott parancsoló osztrák tábornok *Benedek (?),* megtudván Duka helyzetét 's romlott egésségi állapotát, más útlevelet adott neki, 's ezzel 1849-i septembertöl 1980 évi februárig Gräfenbergben időzött míg egéssége helyre állott. Idejét mintegy ösztönszerüleg az angol nyelv elemeinek megtanulására fordította, foglalkozott egyszersmind a könyvkötéssel, melyet betanulni óhajtott, azon czélból, hogy bizonytalan jövőjében, talán mindennapi kenyerének megszerzésére is szolgálhatna neki ez a mesterség az idegenben.

Útlevelének lefolyása után vissza kellett volna térnie a hazába, de szülőinek tanácsára külföldre menekülést választotta s báró *Lo Presti Árpád* honvédbajtársának testvére *Uckermann* báróné biztatására egy, becsületes freiwaldeni polgár, *Blazek* könyvkötő által a porosz határon Neisse városába átköltözve Breslau-n, Drezdában szerencsésen megérkezett, Blazek öt napra szóló gräfenbergi útlevelével. Drezdában azonnal Uckermann bárónál jelentkezett. Ezen kegyes honleány néhány napra egy ösmerősénél *Kruspér* asszonyságnál elszállásolta, de a rendőrség kapott így is. Lo Presti Árpáddal Pirna mellett egy molnár házánál néhány hétre Herr *Braun von Eckerstein* álnév alatt biztos mendéket keresett, miglen a báróné a francia követségtöl útleveleket kieszközölt számára, mellyel Parisba menekült, hol már akkor számos emigráns, u.m. *Szemere Bertalan, gróf Batthyány Kázmér, gróf Andrássy Gyula, gróf Schmidegg Kálmán, gróf Teleki László, Klapka* tábornok és mások tartózkodtak, 's az ifjú emigránsok szívesen fogadták körükben. A magyar államnak, a magyar jognak 's ezzel Duka szakbeli pályája és életmódjának vége szakadt. Más pályát más életmódot kellett keresnie, ő az orvosira érzett legfőbb hajlamot, amit Görgey tábornok is ajánlott neki. A francia nyelvnek kellő birtokában lévén tanulmányait azonnal, már márciusban megkezdte volna, de mielőtt az Egyetemre felvennék. idegen létére követségtől kivántak tőle ajánlatot. Ezt mint menekült megszerezni képes nem volt, előkelő pártfogóinak minden közbenjárása mellett sem sikerült neki beiratkozást kieszközölni. Igy Angliára lévén utalva *Türr István,* menekült társával Havre és Southhamptonon át

Londonba érkzett 's a Cranbonre Hotelbe szált, a hol több hasonsorsú kortársa várt reája. Terve az volt, hogy America valamelyik egyetemén kezdje meg az orvosi cursust. Etekintetben csalódás érte, s Londonban maradt. Most már egész erejével az angol nyelv tanulására vetette magát 's e végett barátai tanácsára belépett a Birbeck Institution Chancery Lane nevendékei közzé, itt Elocutiont különösen *Mr. Smart* tanár alatt gyakorolta, 's később mint a német nyelvnek köztanára, több hónapig működött az Institutionban, 's az angol nyelvet annyira elsajátította, hogy Decemberben (1850) a St. Georges Hospitalban jelentkezett, a hol orvosi tanfolyamra felvették s itt rendkívüli szivességgel 's baráti vonzalommal találkozott. *Klapka* tábornok volt akkor a londoni emigrációnak feje, mint ilyen köszönő levelet küldött Duka

tanáraihoz szíves pártfogásukért. Szorgalmasan nekilátott tanulmányaihoz, miglen magát francia és német nyelvtanítással 's mint segéd *Georgii* tanár, orvosi svéd gymnasiumában szerzett díjjal, magát fentartotta, tanulmányaiban pedig haladt előre, hogy 1853 év végével már lebirta tenni a szigorlatokat Londonban és a St. Andrews skót egyetemen 's egyszerre kész ember volt, hogy mindennapi kenyerét az orvosi pályán megkeresse. A jó szívű *Mayer György* az angol urak által alkotott magyar emigránsokat segélyző társulat pénztárosa, 's kit minden emigráns Londonban mint meleg barátit hálásan ismert, előlegezte Dukának a diplomájáért járó díjakat, melyeket Duka néhány hónap alatt pontosan megtérített. Mayer évek múlva visszatért szülővárosába Leibitzba a Szepességbe, a hol rokoni ápolást talált életének végső napjaiban 's az ottani sirkert hantjai alatt alussza végső nyugalmát a nemes ember barát 'a hív honfitárs. A szerencse kedvezett az ifjú orvosnak. Tanárinak egyike, fia vált a nagynevű *Sir George Pollock* angol tábornoknak (később fieldmarsall), ki 1842-ben a győzelmes hadseregét a veszélyes khyberi szoroson át Afghanistából Indiába vezette. Pollock tanár, most már tudorrá avatott magyar tanítványát dicsérettel említette atyja előtt, aminek folytán a Tábornok házához hivatott és tábori orvosnak kineveztette a bengáli hadsereghez Keletindiába, hadnagyi ranggal, mielőtt ez megtörtént volna angol alattvalóra naturalizáltatott *Lord Aberdeen* kormány által, hisz akkor nem volt Magyarország! Duka nem habozott soká, 's az éghajlati viszonyoknál fogva veszélyes tropicai szolgálatra magát elhatározta 1853 évi December 10-én búcsút vett Angliától 'a jegyesétől 's útjára kelt kelet felé. Néhány hetet honfitársai körében Parisban töltött gróf Schmidegg Kálmán baráti házának volt vendége, idejét arra fordította, hogy kórházakat látogatta. Parisból 1854 január 3-án korán reggel diligenceon váltott jegyet Marseilles felé, akkor vasút még nem volt készen az egész vonalon, a vonattal csak Dijonban találkoztak 's elindulástól számítva harmadnapra Marseille-be a kikötőbe érkeztek. Duka a »Vectis« nevű gőzösre szállt mely őt Maltába hozta, a hol a Southhamptonból megérkzett »Ripon« nevű gőzös várakozott a Franciaországon megjött utasokra, hogy öket Alexandriáig Egyyptomba szállítsa. Innen a mahmudi csatornán Bulakig 's aztán öszvérek által vont kétkrekű szekeren Cairoig és Suezig utazott, a hol a »Bentick« nevű keletindiai hajóra szált, a veres tengeren Aden kikötőbe 's aztán tizenegy nap alatt Ceylonba érkezett, innen Madrast érintette 's Február 14-én Calcuttában partra szált. Sir George Pollock ajánló levelei folytán szives fogadtatásban részesült mindenütt, eleinte az ottani közkórházakban alkalmaztatott, de csakhamar a Burma irányában fekvő Tipera tartományba küldetett, 's Comilla nevű fővárosában 1854 Márciusától 1855 novemberig tett szolgálatot. Itt, magányadakozások útján kórházat épített a benszülöttek számára, eredményes fáradozásáért Benghalia kormánya köszönetet szavazott neki! 1855-i Decemberben a Ganges (úgy nevezi a folyót a nép) jobb partján fekvő Monghyr nevű állomásra

tétetett át 's nőül vette a Calcuttába megérkezett jegyesét, az egykori herefordi püspöki helyettes *dr. Charles Taylor* legifjabb leányát *Anna Jane-t* kitül két fia és két lánya született. Leányaik elhunytak; az egyik elhalt útközben Anglia fele, a veres tengeren, 's az alexandriai temetőben nyugszik. Első fia *Ferenci Tivadar* 1857-ben Londonban született, a Wellington Collegeben tanult a hol *Dr. Benson,* mai (1894) canterbury érsek volt tanára; a jó viszony a tanitó és tanitvány között még ma is (1894) fennáll. Cambridge-ben végezte a jogot, a hol graduált; most Banister Londonban ügyvéd. Az ifjabbik *Albert Teofil* 1866-ban született, Cambridge-ben végezte az egyetemi folyamot, graduált. A St. Georges Kórház orvosi iskolája kötelékében állott, most gyakorló orvos Austráliában Queenslandban, ma nagyszerű városban működik. De térjünk vissza Duka életpályájára. 1857 májusában, Keletindiában a kiütött a Szipoly lázadás; ő akkor a Ganges partján Monghyr-ban állomásozott. Azon a hajókon öt (5) Szipoy és egy bennszülött lovas ezred volt lázadásban; de az ő állomása szerencsésen megmenekült; a folytonos gőzhajó közlekedés nagy előnyére volt a folyamparti Monghyrnak, 's ez távol tartotta a lázadókat.

Neje megbetegedett a lázadás kitörése előtt, az okból rokonaihoz Londonba vette útját, a hol első fia született, kivel 1858-ban visszatért férjéhez. 1860-ban leányuk született Monghyrban, 1861 tavaszán, a két kisded egésségi tekintetből anyjukkal Angolországba utazott. Az út eredménye szerencsétlen volt, mert a leányka mint már említve volt, a veres tengeren elhalt 's Alexandriában eltemetettetett.

1863-ig tehát több mint kilenc éven át dacolt Duka szívós testalkata a Ganges-parti levegő, az emésztő hőség 's mindig megujuló tagályok veszélyeivel: de végre veszélyesen megbetegedett dysenteriában, 's csak a kitüntető szeretetnek és becsülésnek köszönhette, hogy neje távollétében gondos ápolásban részesült, aztán Singapurban időzött, september hónapban, 's a midőn itt sem állt helyre egészsége, szabadsággal Európába bocsátották.

A gőzös indulása Calcuttából november 3-ára volt határozva, előkészületek megtevése végett Monghyrból több nappal előbb érkezett Calcuttába, a hol *Dr. Goodene Eduard* tiszttársa vendégszerető házánál talált gondos kezelést és ápolást. A hosszú tengeri út, a legkedvezőbb körülmények között is, a komolyan beteg utazóra mindig sok szenvedéssel van összekötve; november 26 Suezben 's reá Alexandriában megérkezett. Duka állapota nem javult, a francia hajóorvos, mert a »Menageries« gőzösön utazott, nem tanácsolta, hogy az utat tovább folytassa, Alexandriában tehát kellett maradnia a vendégfogadóban, nem a legkedvezőbb körülmények között. Itt is azonban jó barátjai akadtak *Dr. Ogiloy Bey* saját házában és családjánál ápolást ajánlott neki; innen számítandó a fordulópont, mely betegünk egésségének javulásában létre jött. December 14-én már elég jól volt, angol hajón elindult Maltába, hol neje és kis fia várták

reá; szerető körökben, nem sokára teljesen fel is lábbadt. Maltából Sziciliába hajózott, Syracusában partra szálltak 's aztán Catania, Nápoly, Roma és Velencén keresztül beérnek április vége előtt Budapestre. Gőzhajón érkeztek. A tavasz 1864-ban későn fejlődött: a Semmering átkelő, április közepén még hóval volt fedve, úgy hogy Velencén csak April 3-k hetében hagyhatta el. Akkor még *gróf Forgách Antal* volt a főcancellár, a kinél, ámbár Duka már maturalizált angol 's hadseregi tiszt létére angol passzussal volt ellátva, személyesen jelentkezett, hogy megtudja, valjon van-e kifogása a kormánynak, hogy hazáját ismét meglátogassa; gróf Forgách biztosította, hogy nincs, az angol nagykövet is azon véleményen volt, hogy nincs, de figyelmeztette, hogy politikai ügyekkel ne foglalkozzék a hazában.

Régi barátai, bajtársai és ismerősei nyilt karokkal fogadták; útközben meglátogatta a Klangenfurtba internált *Görgey Arthur* tábornokot; rokonai különösen édesanyja ünnepnapnak vették az újra találkozási alkalmat, de fájdalom vegyük az ünnepség közzé, mert édesanyját már nem találta életben.

Báró Eötvös József ajánlatára a tudományos akadémia, levelező taggá választotta Dukát, ő ez alkalommal tartotta székfoglalóját »a tropicus éghajlat viszonyairól Bengáliában«. Neve már ekkor ismeretes volt, mivel távollétében nem feledkezett meg hazájáról, a napilapok feljegyezték azon számos becses természettudományi és archeologiai küldeményeket Kelet- és Hátsóindiából, melyekkel az akadémiát és a nemzeti múzeumot gazdagította. De már 1865-ben ismét vissza kellett mennie Keletindiába, de ismét beteg lett, mert elhagyta Európát, mielőtt egéssége tökéletesen megerősödött volna. Ismét Angliába jött tehát néhány hónapra 's csak 1866 évben foglalta el állomását Monghyrban.

1864 a nyugati Himalayak vidékére tétetett át Simlába, mely üde és egészséges levegőjéért a királynak és számos előkelő és vagyonos keletindiainak nyári tartózkodása. Két évig itt szolgált, mint a Sanatorium orvosa 's a legelőkelőbb egyénekkel jött személyes érintkezésbe. Ez idő szolgálatának legelőnyösebb és legérdekesebb korszakát képezi, egéssége is teljesen megerősödött. Simlában letelvén szolgálati ideje, a közel fekvő Sanavarba »Larprence« nevet viselő himalajai katonai intézetbe, mint az intézet orvosa, rendeltetett, ahol ötszáz katonai árva teljes ellátást és nevelést nyert a kormány költségén.

1870-ben september hóban ismét a Ganga-partra, ez uttal Patna állomásra tétetett át. Ez régi paliputra, a hol a buddhaismus alapítója, *Sakya Muni* élt és tanított és a hol a görög *Megasthenes, Asoka* fejedelem udvarában, mint *Nagy Sándor* követe, több éven át működött. Duka nem maradt sokáig Patnában, 1871-i januárjában a keleti hegyvidékre, a Himalayak legérdekesebb állomásának egyikére, Darjilingbe kapott kinevezést, 7000 lábnyi magaslatra a tenger szine felett. Nepál és Tibet tehát China határainál, a hol hírneves tudásunk, *Körösi*

Csoma Sándor sirja van, a hova Duka mintegy gondviselésszerüleg lett vezetve, hogy általa népe megtudja magyar bujdosó fiának igazi történetét.

Duka 1870 elejétől 1874-ig családjával Darjilingben lakott. Betöltvén 20 évi szolgálatát, az akkori szabályok szerint első rangú Surgeon major lett, azaz alezredesi rangját elérte és szabadsággal Európába utazott. 1876-ban ismét visszatért szolgálatra Keletindiába, 's tényleg csak 1877-ben lépett nyugdíjba. Azóta szülőföldét újra és ismételve meglátogatta, de ismét visszatért új hazájába Angliába, ahová esaládi kötelékei, fiainak neveltetése és társadalmi állása visszavonták. Már előbb (1856) Monghyrban, 's aztán Simlában (1867), Sabathin környékén, hol Körösi Csoma Sándor megjelent az angol fennhatóság alatt lévő indiai területen, s aztán 1870-ben Darjilingben történt tartózkodása alatt sokat foglalkozott Duka a magyarok eredeti hazájának felfedezése végett a keletre vándorolt tudósnak életével és munkáival. Csomának munkássága felül már iskolai évei alatt értesült Eperjesen, a mint a Collegiumban pénzgyüjtést eszközöltek Csoma terveinek előmozdítására, ezen pénzgyüjtésről *Döbrentei Gábornak* leveli adnak értesítést. Csomának czélja 's veszélyes pályájának folyamatja maradandó bámulatot jelentenek Dukának már fiatal kori lelkületében, 's a Gondviselésnek különös irányzata lakozik abban, hogy éppen nekie lett légyen fenntartva a feladat megoldása, hogy kellően megismertesse honfitársait Csoma életrajzával, mely körül ekkorig annyi mesés legenda csoportosult.

A mint említve volt, már 1857-ben Monghyrból megírta Duka első közleményét Körösi felől, melyek emigránstársa 's belső barátja *Rónay Jácint* közvetítése folytán a »Magyar Posta« hasábjain megjelentek, 's sorsnak különös szeszélye, hogy később 1867-ben Duka éppen azon vidékre lett szolgálatra rendelve t.i. Himalayak éjszak nyugati tartományaiba, a hol Csoma, közép Ásiából megérkezvén mint gyanus politikai egyéniség letartóztatott, és ott Sabathuban megirta első jelentését az angol alkirályhoz, a mely irományban életrajzán kivül előadja eddigi tanulmányainak czéljait 's a követendő terveit.

1882-ben a Magyar Tudományos Akadémiától Duka megbízást nyert, hogy Csoma életét is tanulmányozza tüzetesen megírja, e megbízatásnak akként felelt meg, hogy a mint ugyan azon évben Keletindiát még egyszer meglátogatta, a még hiányzó adatait kiegészítette, Csomának eredeti leveleit, a mennyiben tehette, a tudományos Akadémia számára megszerezte azok már a *Dr. Malan* által Dukának felajánlott Csomaféle tibeti kéziratokkal együtt az Akadémia birtokában léteznek, s melyekért a Tud. Akadémia neki ünnepélyes köszönetet is szavazott meg, úgyszintén a Sztupáért, mellyet Buddha Gayából hozott. Igy feladatának teljesen megfelelt műve egy térképpel 's Csoma arcképével az Akadémia kiadásában jelent meg.

Duka ezen művéhez, legnagyobb részben Kalkuttában, a külügyi minisztériumnál és az

»Asiatic Society of Bengal« irattárában gyüjté az adatokat, de fölkereste azokat a híres magyar tudósról szóló folyóirati jelentésekben, levelezésekben s amaz utazók irattárában is, kik Csomával egyszer másszor érintkeztek. Az »Asiatic Society of Bengal« jegyzőkönyvei, számadásai is jelentékeny anyagot szolgáltattak tárgyához.

De tán még a rendkívüli érdekes életrajznál is érdekesebb Duka könyvének azon része, mely Csomának irodalmi dolgozatait tartalmazza, itt ugyanis nagyterjedelmű tibeti szórátán és nyelvtanán kívül mindent együtt találunk, a mi a magyar tudós után fönmaradt 's fel volt található. Legtöbbnyire kivonatos ismétlései ezek azoknak az irodalmi roppant gyüjteményeknek, melyeket Körösi Csoma Sándor részint a tibeti zárkákban részint az ázsiai társaság könyvtárában, melynek őre volt, bámulatos figyelemmel és szorgalommal átbúvárolt 's mely tanulmányai megfoghatóvá teszik, hogy a szerény, igénytelen, rejtőzni szerető tudós, ki semmitől sem óvakodott annyira, mint attól, hogy előtérbe tolakodjék, s a figyelmet maga iránt kierőszakolja, hogyan válhatott az egész tudományos körök oly rendkívül tiszteletének és kegyeletének tárgyává.

A mi azonban minket protestánsokat még ennél is jobban érdekel az Duka működése a Bibliai Társaság körében. *Lord Shaftesbury* elnöksége idején 1885-ben felszólítást nyert, hogy egy éppen üresedésben jött igazgató-tanácsosi helyet foglaljon el, a mire késznek nyilatkozván, az azon évi közgyűlésen megválasztatott 's azóta folyvást tevékeny tagja a társaság igazgató választmányának.

Az igazgató választmány öt albizottságban működik, ezek: a évi irodalmi, az China-Japán-Indiaai, a Kiadó és külföldi raktárakra ügyelő albizottságok. Duka ezek közül háromnak, t.i. a chinai-japán-indiai, a kiadó és külföldi raktárak működő tagja, 's így a szellemi ügyek vezetésében igen nagy része van. Készségkívül neki köszönhetjük azt a kiváló figyelmet, melyet az öt világrészben működő társaság legújabb időkben a magyar Biblia ügyre fordit.

1887-ben a *Royal Asiatic Society* is választmányi taggá választotta négy évre, 's ez idén e választás érvényre lejárván újabb négy évre ismét megválasztatott. Ez is bizonysága a kiváló tekintélynek, a melyet új hazájában élvez.

De ő azért szívben és lélekben csak magyar maradt, ide vonja őt különösen a magyar protestáns iránti értékek meleg együtt érzés is. Adja az ég, hogy a lelkét eltöltő erős protestáns érzéssel még soká használhasson hazánknak, egyházunknak, 's bár mily szép és tekintélyes állást foglal is el Angliában: legyen neki legkedvesebb az a tisztelet é szeretet, mely nevét szülőhazájában, az a koronszenv mely őt a Magyar Protestáns Egyház körében környezi!”

*

A kézzel írott 14. oldal alján utalás történik a *Protestáns Képes Naptár* (nyilván a *Protestáns Új Képes Naptárra* gondol) 1892. év 25. lapjára,[300] amely a valóságban az arcképpel együtt a 20-25. oldalra tehető. Hogy bővített szövegváltozatról van szó, bizonyítja, hogy 1892-ben a tanárok közt még nem szerepel *Krajzel András,* valamint hogy az eperjesi iskola *Roth* Johanna-ösztöndíjban részesítette. A sárospataki éveiről szóló részbe utóbb bekerült *Vágó József és Bakó Balázs* tanár neve is. A 14. oldal azonban szó szerint megegyezik a már említett Képes Naptári életrajz utolsó fejezetével, ahogy arra az időjelek is utalnak. Mivel a *Szinnyei* II. kötete 1893-ban jelent meg,[301] természetesen a második, bővebb változatot még nem ismerhette. Mindent egybevetve indokoltnak tartjuk, hogy az eddig lappangó, igen lényeges Duka-dokumentumok nyomtatott formában is ismertekké váljanak.

300 Dr. Duka Tivadar. = Protestáns Új Képes Naptár, 1892. pp. 20-25.
301 Szinnyei József: Magyar írók élete és művei. 2. köt. Bp., 1893. Hornyánszky. 1125. has.

Egy közéleti orvos a múltból – Hamary Dániel

Realista korunk a romantikus hősöket idealizált figuráknak tartja, akik legföljebb Jókai fantáziájában léteztek, a valósághoz főleg az ellenőrizhető történelmi események révén volt közük. Mint a Baradlay fiúké a szabadságharchoz, a sort az átlagolvasó tetszés szerint tudná folytatni. Pedig a Nagy Mesélő környezetében annyi igazi hérosz élt, hogy ízlése szerint válogathatott közülük. Sokan még ebbe az óriási életműbe sem fértek bele, a jellegzetesen jókais álnevek alatt sem ismerjük fel énük mását. Pl. az anyai ágon komáromi eredetű kortárs Hamary Dániel doktorét, akinek kanyargós pályafutásában a Bugát Páléhoz és az Almási Balogh Páléhoz hasonlóan nem volt önző mellékzöngéje a közéleti szerepvállalásnak. Akár a szabadságharc, akár a kiegyezés idején, de mindig a nemzeti ügy mellett, a mindenkori tisztsége és tisztessége teljes hatásfokával. Megérdemli, hogy regényes alakját az alábbi szerény emlékcikkben felidézzük.

Hamar Dániel kalaposmester és Patkó Lídia fia 1826. március 25-én Tatán jött a világra. Komárom megye második legfontosabb településén,[302] amelynek szűrszabó céhe Debrecenével vetekedett. Az Esterházy-uradalom szomszédságában sajátságos cívisélet alakult ki, markánsan protestáns szellemiséggel.

A polgárosuló iparosok szívesen taníttatták gyermekeiket, kivált ha helyben akadt megfelelő középiskola. Egyedül a német nyelv alapos elsajátítására tett egy kis óbudai kitérőt, majd magántanuló, végül a dunántúli reformátusok szellemi központjában, a pápai híres kollégiumban kötött ki, méltó maturátus megszerzése végett. Később híressé vált földije, Jókai Mór akkor hagyta el az iskolavárost, amikor Hamar Dani (a nevét még így írta) oda megérkezett. Így aztán az újdonsült önképzőköri jegyző nagy elődeinek (Petőfi, Jókai) már csak az emlékével találkozott. Irodalmi próbálkozásaiért két ízben is dicséretben részesült, volt könyvtáros és lapszerkesztő, valamint a reformkor szellemének megfelelően jurátus, hogy majd prókátor lehessen. A jogot 1847-ben elvégezte, két dolgot azonban „hamar" felismert. Azt, hogy jurátusi bálványa, Deák Ferenc, továbbá literátus példaképe, Bajza József, túlságosan nagyok a követhetőséghez, ezért más területen kell próbálkoznia. Ekkor kötött ki a medicina mellett, amelynek akkor már akadt egy Balassa Jánosa, elég vonzó egy másik jövőképhez.

---

302 Vö.: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Bp., é. n. [1906]. Apollo r.t. X, 600 p.

Az első éves pesti medikus azonban 1848 tavaszán már természettan helyett a történelemből vizsgázott. A gyakorlatban és jelesen. Ott találjuk a márciusi ifjak között: a 12 pont proklamálásánál, Táncsics kiszabadításánál, mindig Vasvári Pál oldalán. A forradalmi napok elmúltával szülőföldjére ment, ahol éppen a nemzetőrséget szervezték. A „veszélyben a haza" jelszavára a tatai Hamar família négy tagja ragadott fegyvert és vettek részt a schwechati csatában. Közismerten mérsékelt sikerélménnyel. A némi kémiai ismeretekkel rendelkező ifjú aztán jelentkezett a védtelen ország legjobban védhető erődítményébe, a szülőföldhöz közeli komáromi várba. De nem az egészségügyiekhez, hiszen akkor a várban Szinnyei kimutatása szerint[303] közel félszáz jól képzett orvos serénykedett. Igaz, akadt teendőjük, mert Klapka tábornok emlékirataiból[304] tudjuk, hogy a 18 ezer harcos mellett kb. 5 ezer sebesült és beteg zsúfolódott össze a katakomba-rendszerű komáromi kórtermekben. Hősünk tehát a tüzérséghez jelentkezett, a rettenthetetlen hírű Krivácsi alezredes parancsnoksága alá.

Az eseményeket a *'Komáromi napok 1849-ben'* című könyvéből[305] követhetjük. Előtte publikált a győri 'Hazánk', az 'Életképek', a 'Munkások Újsága', valamint a 'Március Tizenötödike' hasábjain, a 'Közlöny' 1848-ban közölte a tatai leveleit, ugyanekkor jelent meg a *'Nem kell szerzetes rend'* című pamfletje,[306] amelyben az állam és az egyház szétválasztását szorgalmazta. Erősen protestáns szempontok szerint, vagyis a pápista befolyás korlátozásával. Legsikerültebb és legmaradandóbb értékű műve a már említett *'Komáromi napok 1849-ben'*; a dicsőséges másfél hónap ihletett, hiteles dokumentuma. Lesújtó és felemelő fejezetekkel. Az előző jelző azért, mert korán jelentkeztek a széthúzás jelei.

A Kossuthhoz hű Thaly Zsigmond alezredes politikailag kezdettől gyanakodott a főleg katonai aspektusokat mérlegelő Klapka tábornokra, a Damjanich Jánosra emlékeztető bátorságú Kosztolányi Mór ezredes (Kosztolányi Dezső őse) mindvégig ellenezte Krivácsi ezredessel együtt a vár feladását. Noha a kitörések gyakran jártak részleges és végleges veszteségekkel, hosszú távon mégis csak a tisztes feltételek közötti szabad elvonulásra volt esély. Mint tudjuk, Klapka tábornok ezt ki is alkudta. De már az ostromállapot bekövetkezte előtt kihirdette a kockázatot nem vállalóknak az erődítményrendszer elhagyását, kivéve az orvosokat. Annyi ezer rászorulót mégsem lehetett önkéntes ellátásra bízni. Kivált, ha nem mindenki állt hivatása magaslatán. Ezért a tábornok elrendelte, hogy orvos csak Buzay

---

303 Szinnyei József, id.: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek.) (Klapka tábornok képével.) Bp., 1887 [1886]. Aigner. VIII, 518 p.

304 Vö.: Klapka György: Emlékeimből. Függelékül Gróf Teleki László levelei. Bp., 1886. Franklin-társ. VIII, 626 p., 1 t.

305 Hamary Dániel: Komáromi napok 1849-ben. Klapka György honvéd-tábornok alatt. Pest, 1869. Heckenast G. VIII, 135 p.

306 Hamary Dániel: Nem kell szerzetes rend. Pesten, [1848]. nyom. Landerer és Heckenastnál. 20 p.

törzsorvos engedélyével maradhat távol a gyógyítástól. Felemelő viszont, hogy a többség kitartott fogadalma mellett. A mindig kuruc érzelmű Hamary könyvéből tudjuk; a szlovák és német nevű várvédők jelentős része nem is tudott magyarul, mégis a végsőkig való helytállás, illetve a kemény tárgyalás hívei voltak. Akadt sáncmunkára jelentkező fogoly orosz tiszt és megérkezett egy izraelita harci egység Óbudáról, Einhorn Ignác rabbi vezetésével. Utolsók közt hagyták el a várat és egyikük sem emigrált. Vállalták a következményeket. A vár kulturális élete külön fejezet.

A megjelenő 'Komáromi Lapok' szerzői közt találjuk Egressy Bénit, Lisznyai Kálmánt, Hamary Dánielt és Jókai Károlyt (Jókai Mór rokonát), a zenei repertórium pedig fejedelmi udvarokéra emlékeztetett. A zenekari igazgató Egressy Béni, a karnagy Doppler Károly volt, itt hangzott el először a máig híres Klapka-induló, a magyar himnusz hangjai, gyakran felcsendültek Verdi, Donizetti operái, Strauss melódiái, mert „fegyverek közt nem hallgatott a múzsa". Végül a pákozdi csata első évfordulóján, 1849. szeptember 29-én a kialkudott kilenc feltétel mellett feladták a várat. Ötödik volt, hogy „a Komáromban létező elnyomorodott, s beteg harcosok jövője biztosíttatik".[307] A medikus tüzér költői szavaival tehát Komárom nem lett Szigetvár, Klapka pedig Zrínyi Miklós, mégis bevonult a nemzeti hősök panteonjába.

Ha Hamary csupán ezt az egyetlen könyvet írta volna, akkor sem feledkezhetnénk meg róla. Pedig jóval többet tett a közjóért. Az óbudai zsidó ifjakhoz hasonlóan ő is itt maradt, sok zaklatást és többheti fogságot szenvedett. Az egyetemi élet éledésével már ott látjuk az újrakezdők megfogyatkozott csapatában. Orvosi oklevelét az 1853/54-es tanévben szerezte, utána szülővárosában lett gyakorló orvos, valamint közösségi mindenes.

A tatai tó partján 1858-ban fürdőt építtetett, az iskolában könyvtárt alapított, 1861-ben Tata-Tóváros tanácsosa, 1863-ban a Neszmély vidéki borásztársulat pénztárnoka lett. Vidékről egyik felélesztője a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek, alapító tagja a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatnak. A kiegyezés évében Komárom megye tiszteletbeli főorvosává választották, megalapította a Tatai Honvédegyletet, 1869-ben a 64. zászlóalj ezredorvosa, 1870-ben a tatai iskolaszék elnöke lett. A következő évben elhagyta kedves szülővárosát. 1871–76 között Sopronban dandárorvos, 1876-tól az 1889-ben történt nyugdíjazásáig a fővárosi I. honvédkerület törzsorvosa és egészségügyi előadója. Szinnyei szerint[308] minden valamirevaló tudományos és emberbaráti társaság alapító, illetve támogató tagja maradt az 1892-ben bekövetkezett haláláig.

---

307 Vö.: Szinnyei József, id.: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek.) (Klapka tábornok képével.) Bp., 1887 [1886]. Aigner. VIII, 518 p.

308 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 4. köt. Bp., 1896. Hornyánszky. 385. has.

És akkor még alig szóltunk a nem jelentéktelen orvosról. Már az 'Orvosi Hetilap' első évfolyamában érdekes kazuisztikai esetet közölt, egy beteg szó szerinti elbeszélése alapján.[309] Bár a stílus inkább a szerző írói vénájáról árulkodik. Címe elég talányos: *'Sajátságos lefolyású görvély-(vagy buja-) kór'*. A beszédes páciens anamnézisében szerepel a bujakór, melyet belsőleg adagolt „higiblacs" segítségével kikezeltek. Mégis a „makknyakon" újra jelentkezett egy bujasenyves fekély. Szerzőnk ennek ellenére a görvélykór mellett voksolt. Hamary a szakmai nyelvújítás terén még Bugáton is túltett. Nála a „hamiblany" (kalium hydrojodicum) azért is „hamiblag", az említett „higiblacs" pedig Bugát szótárában[310] nem is szerepel. Valószínűleg a „higanyibolat", vagyis a higanyjodurátnak még magyarosabbnak vélt változata. A fura kórrajz alapján a szerkesztőség sem tudott egyértelműen állást foglalni, bár a szerzőtől eltérően inkább a bujasenyv kórisméjét valószínűsítette. Ugyanis a jódkezelés a vénuszi nyavalyát legalább annyira tünetmentesíti (ha hát egyáltalán), mint a görvélykórt. A cikket szép stílusa, a szerkesztői tapintat és a gyakorló orvosi buzgalom teszi idézésre érdemessé.

A következő – a Semmelweis-cikkről híres 1858-as – évfolyamban 16 alszárfekélyes beteg sikeres kezeléséről számolt be.[311] A bevezető itt (is) költői, mert a páciensei eddig valóban „rossz lábon álltak", majd a kezelés után „lábra kaptak". A főleg 30–40 év közötti betegeknél visszértágulatot nem említ, így traumás fekélyek, nehezen gyógyuló sebek lehettek. A sikeres kezelés egyszerűségében és józanságában rejlett. Mindenek fölötti nyugalom, tisztaság, összehúzó kenőcsök: cserfahéjfőzet és ólomecet olívaolaj vehiculumban. A fentiekből talán kitetszik, e költői lélek orvosként nem járt a fellegekben.

Legmeglepőbb teljesítménye azonban az első magyar nyelvű kardiológiai könyv megírása, mivel nemhogy szívspecialista, de még belgyógyász sem volt. Könyve Komáromban jelent meg,[312] ami azért is érdekes, mert 112 oldalon tárgyalja ezt a fontos betegségcsoportot, míg az első magyar nyelvű belgyógyászati tankönyv[313] mindössze 89 oldalt szentel neki. Forrásmunkáit korrekt módon megjelöli. A fizikális diagnosztikát Sauer Ignác előadásai alapján tárgyalja,[314] Bamberger, Canstatt[315] és Hartmann a klinikai kútfői, ám Corvisart, Skoda, Bright és Bouillaud is helyén van a kötetben. A kórbonctani szemlélet képviselői: Rokitansky,

---

309 Hamary Dániel: Sajátságos lefolyású görvély-(vagy buja-) kór. = Orvosi Hetilap 1 (1857) 441–446. has.

310 Természettudományi szóhalmaz. Összegyűjté és szószármaztatási elvekkel vegyíté: Bugát Pál. Budán, 1843. A m. kir. egyetem betűivel. XV, 487 p.

311 Hamary Dániel: Alszárfekélyek. = Orvosi Hetilap 2 (1858) No. 51.

312 Hamary Dániel: A szívbetegségek kór- és gyógytana. Komárom, 1865. Ny. Szigler testv. 112 p.

313 Purjesz Zsigmond: A belgyógyászat tankönyve. Orvosnövendékek és gyakorló orvosok számára. 1–2. köt. Bp., 1885–1886. Franklin-Társulat. 1285 p. (2. jav. kiad.: Bp., 1889. Franklin-Társulat. 644, 672 p.)

314 Sauer, Ignaz: Praelectiones e pathologia et therapia speciali medica. Editae ab eiusdem auditoribus. 1–6 tomi. Pest, 1855. Engel & Mandello.

315 Canstatt, K. Fr.: Handbuch der medizinischen Klinik. I–IV. Erlangen, 1841–1849.

Virchow és Arányi (aki szintén földije volt), ajánlott receptjei nem tükrözik Skoda terápiás nihilizmusát. A szívidegesség „maladie des étudiants" – miként írja, tanulókorában ő is átesett rajta.[316] Vajon melyikünk nem! Főleg az izgatószerek, a kávé és tea mértéktelen fogyasztásának mellőzését ajánlja. A múló „szívgörcs" (angina pectoris) és a „szívhűdés" (infarctus) leírása klasszikus, fájdalomcsillapítónak Heberden után borban oldott mákonycseppeket javasol, a szívtájra borogatást és általában nyugalmat.

Kardiológiai cikkeit Sauer tanár kórodájából a 'Gyógyászat' című konkurens lapban kezdte közölni (1863), de a 'Hetilap'-hoz sem lett hűtlen. Amíg gyakorló orvosi idejéből futotta. Amikor 15 éves kényszerszünet után újra rendezték a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlését, a kezdeményezők közt őt is ott találjuk. Előterjesztője az orvosi segítő egyesületnek, előadása azonban érdekesebb. Egy fogamzásgátló eszköz tervét terjesztette elő, pessariumszerű kaucsukból készült méhszájkupakot, amely megbízhatóbb, mint a szakadékony condom.[317] Főleg a fenyegető vetélésben szenvedő nők kímélésére. Az addig ismert pessariumok (Cramer, Meyer, Menge) elsősorban a méhelőesést voltak hivatottak megakadályozni.[318]

Szépszámú szépirodalmi próbálkozásairól lehetne még szólni, a Soprontól Mehádiáig szóló útikönyvéről,[319] de azt hisszük, ízelítő megemlékezésnek ennyi is elég. Rejtély, hogy nagy földijével, önképzőköri elődjével, jurátus kortársával, azaz Jókai Mórral miért nem volt szorosabb a kapcsolata! Az óriás vetett volna árnyékot a kisebbre? Meglehet. Utólag nézve persze Hamary Dániel sem volt jelentéktelen valaki. E komáromi hadikrónikája és kardiológiai könyve mindenképp azt bizonyítja.

Hamary Dániel további munkáiból:

Orvosi vénytan. Irta latinul Stetter József. Magyarítá Hamari Dániel. Pest, 1852. Müller Gyula. 104, XI p.; 2. kiad: Pest, 1862.

Hamary Dániel: Tüskés dalok. Irta Borongó. Győr, 1862. Ny. Sauerwein G. 36 p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Szállási Árpád: Tata híres orvosfia, Hamary Dániel. In: Tata Barátai Körének Tájékoztatója 11. Tata, 1989. Tata Barátainak Köre. pp. 44–52.

316 Vö.: Hamary Dániel: A szívbetegségek kór- és gyógytana. Komárom, 1865. Ny. Szigler testv. 112 p.

317 Hamary Dániel. Fogamzás-gátló gyógyjavaslat. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. Nagygyűlése munkálatai. Pest, 1864. Emich pp. 223–226.

318 Orvosi Lexikon. Harmadik kötet. K–P. Főszerk.: Hollán Zsuzsa. Bp., 1972. Akadémiai. p. 1009.

319 Hamary Dániel: Soprontól Mehádiáig és vissza. Sopron, 1873. Ny. Reichard A. 93 p.

Mohos Márta: „Mindig hatni és szolgálni akartam.” Hamary Dániel orvos-sebész tudor, egy alig ismert márciusi ifjú. In: A természettudomány, a technika és az orvoslás tárgyi, képi és írott forrásai. Szerk.: Vámos Éva, Vámosné Vigyázó Lilly. Bp., 1998. MTESZ. pp. 75–79. (Tanulmányok a természettudomány, a technika és az orvoslás történetéből)

A Balassa-kör házi poétája, Csatáry (Grósz) Lajos

Regényes élete valóban a Jókai-hősökére emlékeztet. Bíró Imre írja pompás kis korrajzában:[320]

> „nem verekedhetett rosszul ez a Grósz Lajos, ha zsidó létére kapitányságig vitte a szabadságharcban. Világos azonban sötét pontot tett a lázas és hős mondatok után, s Grósz Lajosnak menekülnie kellett. Kossuthékkal együtt Törökországba emigrált."

Ha fényképen szemügyre vesszük fanyűvő karjait, gránátos termetét, amikor 64 évesen is a székesfőváros bandériumának válogatott lovasai közé sorolták, elképzelhetjük, micsoda fizikuma lehetett előbb a szabadságharc, majd a hazai közegészségügy eme kivételes harcosának, aki a humorral sem állott „hadilábon". Bizonyítékok rá alkalmi versei, melyekkel azokat a híres szombati találkozókat – saját szavaival „sábeszösszejöveteket" – megörökítette.

Grósz Lajos „Biharország" fővárosában, Nagyváradon született 1832. november 16-án. Apja, a szemészdinasztia-alapító Grósz Frigyes már akkor országos tekintélynek számított. Lajos, aki 13 esztendővel volt fiatalabb Grósz Emil apjánál, már 15 éves korában maturátust szerzett a híres helyi gimnáziumban, s 1848-ban a bécsi medikusok között találjuk, majd a bécsi barikádon. Szinnyei szerint „a Hyrtl tanártól vezényelt században szolgált", alig 16 évesen. Októberben Kossuth hívó szavára már a nagyváradi 27. honvédzászlóalj puskaport szagolt katonája, Albert bátyja pedig az al-dunai tábor törzsorvosa, így Grósz Frigyes két fiáért aggódhatott a szabadságharc alatt. A vakmerően romantikus gyermekkatona előbb a csúcsai ütközetben tűnt ki, amikor hadnaggyá léptették elő. Majd a Beszterce–Borgoprund-i csata után főhadnagy lett, 1849 júniusában pedig századosként vett részt a kemény erdélyi utóvéd-harcokban. Ifjúságom egyik kedvenc olvasmánya volt *'A gyermekkapitány'*. Farkas Emőd írta. Azóta sem találkoztam vele, pedig milyen szívesen olvasnám újra. Hőse akár Grósz Lajos is lehetett volna, mert az a kor termette a gyermekkapitányokat.

Visszatérve a poéta lelkű ifjú Herkules valódi életére, 10 nappal a világosi fegyverletétel után a mehádiai hídnál könnyebben megsebesült, de hűségesen követte vezérlő csillagát, Kossuthot Vidin felé. Török fennhatóság alatt már nem volt más választás, Ziah pasa felhívására a szultán szolgálatába lépett. A szerbiai Szarajevóban és a szíriai Damaszkuszban szolgált, a gyűlölt cár és császár ellenében. Tempora mutantur, az egykori ellenség adott

---

320 Vö.: Bíró Imre: Egy klinika nem halhat meg… Grósz Emil arcképéhez. Bp., 1964. Medicina. 158 p., 8 t.

menedéket a bujdosóknak. Grósz Lajos mindössze húszéves, amikor ilyen „prius-szal" amnesztiát kap a bécsi udvartól. Ő csempészte Mazzini leveleit Magyarországra, s bár ezt bebizonyítani nem tudták, fél évig volt fogságban.

A nagyváradi Grósz-família egyre növekvő tekintélye révén a rebellis medikus 1852 végén végképp visszatérhetett a császárváros híres egyetemére. A Habsburg-hatalom katonailag győzött, de erkölcsileg vereséget szenvedett, elég csak Haynau londoni „fogadtatására" gondolnunk. Az előbb-utóbb időszerűvé váló kiegyezés kényszerét hamar felismerték Bécsben és itthon is, anélkül, hogy az emigrációban élő Kossuth szelleméhez hűtlenek lettek volna.

Grósz Lajosnak most már Skoda, Hebra és Rokitansky előtt kellett az elődeihez méltónak bizonyulnia. Sikerült is, mert 1855 decemberében „orvosi, sebésztudori, szülészeti s szemészmesteri oklevelet nyert" – a nagyváradiak nem csekély örömére. Hiába volt azonban minden manuális szakmából oklevele, ez a herkulesi termetű fiatalember szakított a családi hagyományokkal, s nekivágott az elhanyagolt hazai közegészségügy irdatlan rengetegének. Ő volt az, aki Bihar megye főorvosaként (ezt az állást 1857 és 1868 között töltötte be) az 1863-ban újraindult Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. Vándorgyűlésén, Pesten az államorvostan fontosságáról értekezett.[321] Oly meggyőzően, hogy még ugyanezen esztendőben megjelentették az *'Orvosi rendőrség'* című könyvét.[322] A könyv tartalma távolról sem „rendőri", hanem az 220 oldalon a hazai higiéné törvényes tervezete, s ez képezte az 1876-os XIV. számú közegészségügyi törvénycikk-gyűjtemény alapját.

Grósz Lajosra a Balassa-kör már 1863-ban felfigyelt. Korányi Frigyes pohárköszöntőjéből tudjuk, hogy az alkotmányos élet beálltával Balassa vezetése alatt megindultak a mozgalmak a közegészségügyi tanács létrehozására. „Midőn… szóba jött, hogy nincs a tanácsnak jegyzője, azt mondta Balassa: ismerek egy igen jóravaló embert: nem lakik itt, de fel kell hozni: Csatáry Lajos." Közben harcos ifjúságára emlékezve felvette a Csatáry nevet, a Grósz ugyanis a szemészeknek volt „lefoglalva". A Közegészségi Tanács[323] megalakulásának évében (1868) tehát felkerült a fővárosba, ahol, miként Nagyváradon, a jogi akadémián is előadta az „orvosi rendészet"-et.

---

321 Grósz Lajos: Az államorvostannak fontosságáról és annak jelen alkalmazásáról Magyarhonban. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlése munkálatai. Pest, 1864. Emich. pp. 77–80.

322 Grósz [Csatáry] Lajos: Orvosi rendőrség. Pest, 1863. Ny. Engel és M. (Lampel R.) 221 p.

323 Megalakulásáról és működéséről lásd: Csatáry (Grósz) Lajos: Az országos közegészségi tanács 25 évi története. 1868–1893. Bp., 1893. Országgyülési Értesitő könyvny. 78 p.; Csatáry (Grósz) Lajos – Tóth Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács ötvenéves működése. 1868–1918. Bp., 1918. Franklin. 125 [1] p., 1 t.

1870-ben a magyar kir. államvasutak főorvosává nevezték ki, a közlekedési egészségügy területén úttörő érdemeket szerzett, ő szervezte meg szülővárosában az első bábaiskolát. Indítványára állították fel kontinensünkön másodiknak a közegészségügyi tanszéket, melynek élére Markusovszky a zseniális Fodor Józsefet szemelte ki, a szerény indítvány nagyszerű következményeit talán szükségtelen taglalnunk.

Nincs abban semmi ellentmondás, hogy a Kossuthhoz haláláig ragaszkodó Csatáry Lajos egyike Biharban a Deák-párt megszervezőinek.

A Balassa-kör a nagy sebész halála után, „Markusovszky Társaság" néven fejtette ki áldásos tényked̄ését, s miként Grósz Emil is utal rá önéletrajzában,[324] e társaság poétája volt Csatáry Lajos. Nem szívesen polemizált, de az eléje dobott kesztyűt hamar felvette. Az 'Egyetértés' című lapban pl. Schächter Miksa az orvosi kamarával kapcsolatban pont egyet-nem-értését fejtette ki, azaz Schächter a kamara mellett, Csatáry pedig a kamara ellen foglalt állást. Az „ősz vitéz" a következőkben összegezte véleményét:

> „Most, midőn az egészségügyi reform küszöbén állunk, midőn kilátások vannak arra, hogy az egészségügy államosítása folytán annak kezelői és intézői is megfelelőbb sorsban fognak részesülni, napoljuk el ezt a meddő kamaravitát és lássunk komolyabb dolgokhoz; ami pedig Schächter úrnak oktatását illeti, csak annyit jegyzek meg, hogy én hazám szabadságáért annak idején véremet ontottam és így legalábbis annyi fogalmamnak kell arról lenni, mint Sch. úrnak, ki a kamarai szabadság mellett, csak tintát fogyaszt. Különben béke velünk."

Nincs adatunk rá, hogy a lovagias ellenfél megharagudott volna.

Az 1885. évi első Országos Orvosi és Közegészségügyi Kongresszuson a vasúti és hajózási egészségügy,[325] a Millenniumi Közegészségi és Orvosügyi Kongresszuson pedig a fertőző betegségek elhárítása témakörének ő volt a felkért szakreferense.

*

---

324 Grósz Emil: Ötven év munkában. Bp., 1939. Királyi Magyar Egyetem. 210 p. [II] t.

325 Lásd: Csatáry (Grósz) Lajos – Müller Kálmán (összeáll.): Az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi congressus tárgyalásai. Bp., 1885. Athenaeum. 468 p.

Legismertebbek és legelismertebbek a vasúti egészségügy terén kifejtett ténykedései, a legkevésbé ismert viszont a poéta Csatáry Lajos. A millenniumi időknek megvoltak az asztaltársaságai, e kompániának pedig a házi poétái. Például a történész Thallóczy társaságnak Réthy László, ismertebb nevén Lőwy Árpád. No, trágárságban Csatáry soha nem akart versenyre kelni páratlanul népszerű költőtársával, ám ezek a sete-suta strófák, olykor szándékoltan botló verslábak, hűen tükrözik a jeles orvostársaság fehérasztali hangulatát.

Híres volt annak idején a Szentkirályi utcában a „szérumülés", amikor a kolozsvári belgyógyász, Purjesz tanár sehogy sem tartotta meggyőzőnek az ifj. Bókay János lószérummal végzett diftéria-ellenes eredményeit.

„Jancsi fel s alá sétálva
Replikáz a kis Purjesznek,
És helyesen commentálja,
Mi hasznos a betegeknek"…

„Erre a dékán is kiáll,
Jó barátunk, Hőgyes Endre,
Csatázóknak békét kínál,
Utasítván őket rendre"…

Őszintén szólva az öreg poéta se nagyon hitt a szérumterápiában, ám:

„Nincsen többé kopasz fej!
Minden baj gyógyítható
Coccus, streptococcus ellen
Szamár-szérum jól ható".

– állapítja meg összegzésül nem csekély malíciával, a társaság azonban jót mulatott a versezeten.

„Nagynevű Vilmosunk, hasmetszők királya", akinek „Vénus hegye alatt sok dolga van itthon", természetesen Tauffer Vilmos, a szenvedélyes utazó. Társa, Bókay Árpád északra is elkísérte, ahol:

„Eszkimó királynét meg kell operálni,
A ki ezt fényesen meg fogja hálálni,
Vilmosunknak híre ide is eljutott,
Az eszkimó gárda ő elébe futott. –
Fényesen sikerült az operáczió
Követte ezt hamar a nagy donáczió,
Két eleven czethal, három jeges medve,
S kurta fenyőnek gyantás szagos nedve,
S a miért Árpádunk ügyesen assistált,
Jutalmul lakásában eszkimó nőt talált…”.

Pohárköszöntőt írt Korányi Frigyes üdvözlésére:

„Frigyes barátunkra ismét süte a nap
És ha doktor helyett lett volna ő kispap,
Ma már pápa lenne, székelne Rómában,
Encyclicát írva az ős Vatikánban”.

Tollát „el nem kerülhette” a hazalátogató Duka Tivadar sem.

„Szombatok dicsősége
Ma este gyarapodik,
Midőn jeles hazánkfia
Körében tartózkodik…”.

Szívesen verselt francia nyelven is, ám azoknak csekélyebb a kortörténeti érdekességük.

Egyik tósztból egyértelműen kitűnik: Korányi Frigyes volt a legrégebbi és legjobban értő barátja. Aki „már mint fiatal ember, hírét hallotta egy igen jeles tanulónak, ez Csatáry Lajos volt. Azután, úgy hiszi 1849-ben találkoztak, mint kiszolgált honvédek. Mikor aztán Bécsbe került, mint operateur, meghívták egy vacsorára azzal, hogy ott egy kitűnő zongorázó lesz: ezt is Csatáry Lajosnak hívták. Később hallotta, hogy a török császárnak van egy híres alattvalója: ezt is Csatáry Lajosnak hívták.” Így nyilatkozott Korányi a pohárköszöntőben, aki azután cserébe megkapta: „Friderice, morituri te salutant!”

Humorért egyikük sem ment a szomszédba. Talán a fentiekből kitetszik, mily önfeledten tudtak tréfálkozni ezek a komoly orvostanárok, s ezáltal mennyivel közelebb kerülnek hozzánk. Csatáry versei 1902-ben a *'Vegyes művek'* végéhez csatolva kötetben is megjelentek.[326] A medikusok nem kis örömére, akik ezen felbátorodván, elkezdték szerkeszteni a kőnyomatos *'Medikus Album'*-ot, ezt a cseppet sem finomkodó orvosi humorgyűjteményt, amely a klasszikus hazai kabaré bölcsőjében született Budapesten.

Csatáry (Grósz) Lajos további munkáiból:

Grosz Lajos: Törvényszéki orvostan, különös tekintettel a büntető törvénykönyvre. Jogtudósok, orvosok és sebészek számára. N.-Váradon, 1858. Hollósy Lajos. 323 p.

Grósz Lajos: Évi jelentés az országos községi tanácsnak 1868–69. évi működéséről. Buda, 1869. Egyet. nyomda bet. 32 p.

Grósz Lajos: Orvosi kalauz, különös tekintettel az első magyar gyógyszerkönyvre és a gramm súlyrendszerre. 576 vénymintával. Pest, 1872. Pfeifer F. XXI, 314 p.

Grósz Lajos: A törvényszéki orvostudomány gyakorlati kézikönyve, különös tekintettel a legujabb szabályrendeletekre, orvosok, jogtudók és tanulók számára. Pest, 1873. Pfeifer F.. VI, 288 p.

Csatáry Lajos: A vasúti egészségügy kézikönyve. Bp., 1905. Pleifer Ferdinánd. 246 p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Varga Lajos: Csatáry (Grósz) Lajos. (1832. november 16. – 1907. november 6.). In: Az Országos Közegészségi Tanács kiemelkedő orvos tagjai (1868–1893). Bp., 1964. Medicina. pp. 73–79. (Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 2.)

Kapronczay Károly: Csatáry (Grósz) Lajos. = Orvosi Hetilap 113 (1972) No. 50. pp. 3030–3031.

Szabó Tibor: 150 éve született a magyar vasútegészségügy megalapítója dr. Csatáry Lajos (1832. november 16. – 1907. november 16.). = Vasútegészségügy 17 (1982) No. 1. p. 36.

Vértes László: Csatáry Lajos: a leghívebb magyar, Kossuth Lajos kapitánya, a vasútmentésügyi szolgálat világon első szervezője forrás. = Magyar Mentésügy 22 (2002) No. 1–2. pp. 40–46.

326 Csatáry Lajos: Vegyes művek. Bp., 1902. Dobrowsky és Franke bizom. VIII, 255 p., 1 t.

Egy Manet-kép „magyar orvosi vonatkozása” – Szenger Ede

Mexikó egy magyar orvos szemével a XIX. század második felében

Hazánk egyik vándorfia koronatanúja volt ama nevezetes történelmi eseménynek, amely a mexikóiak szemében elsősorban köztársasági korforduló, mi európaiak egy híres festményről ismerjük. Ez Miksa, mexikói császárnak, Ferenc József tengerentúli uralkodásra került testvéröccsének az 1867-ben történt kivégzése, a festő-megörökítő Eduard Manet, az impresszionisták szín-lampasztos elővezére, egyike azon nagyoknak, akik sikerre segítették a modern piktúrát, az orvos pedig Szenger Ede (1833–1904), Mexikót megjárt hazánkfia.

Manet – noha a kivégzést nem látta – már annak előtte taposta az aztékok földjét, nem úgy, mint Rousseau, aki Apollinaire verse szerint még emlékezett a „szőke császárra, kit várt a fejlövés”,[327] mert a dôuanier zilált emlékvilágában már összekeveredett a képzelet a valósággal, s a szőke Habsburgra valószínűleg a Mexikót megjárt katonatársaitól emlékezett. Ott volt viszont Szenger Ede, aki tízéves távollét után Pesten könyvet jelentetett meg Mexikóról, élet- és kórtani tekintetben. Nem csupán izgalmas útleírás, de a magyar nyelvű orvosi geográfia korai jelentkezése. A drámai percek megörökítését ő a történetíróra[328] és a művészre hagyta. Manet mestert a megörökítésre egyrészt Goya kivégzési kompozíciója (’Május 3.’), másrészt a III. Napóleon ellen érzett ellenszenve inspirálta. Így tűnik mégis indokolhatónak a cím: a történelem, az orvostörténet és a művészettörténet e számunkra kivételes találkozója.

Történeti hátteréhez tudni illik, hogy Miksa, ez a szelíd, kultúraápoló, bátyja abszolutizmusát nem helyeslő, de azért mégis csak trónra vágyó császárvér volt az a rendhagyó Habsburg, akit a franciák nem gyűlöltek. Sőt, III. Napóleon őt a latinokhoz tartozó vazallusi feltételekkel (lévén a felesége belga hercegnő) 1864-ben Mexikó trónjára juttatta. Olyan országéra, amely már megkóstolta (pláne a spanyolok után) a respublikát. Mellé rendelte (még inkább fölé) protektori minőségben Bazaine tábornokot egy erős expedíciós hadsereggel. Fivére is küldött önkéntes osztrák légionistákat.

Így került az aztékok földjére hazánkfia, Szenger Ede, az orvos, akiről a mindent számon tartó Szinnyeiből sem derül ki, hogy a monarchiabeli nagy népkeverék mely eleméből származott magyarrá.

---

327 Emlékezz, Rousseau – *Weöres ford.*

328 Émile de Kératry: L'Empereur Maximilien, son élévation et sa chute. Leipzig, 1867. Brockhaus. [4], 323 p.

Tény, hogy 1865 márciusának végén az a bizonyos önkéntes osztrák fegyveres légió a Loire torkolatánál elterülő St. Nazaire kikötőjében hurcolkodott egy francia óceánjáró fedélzetére, amely 26 napos hajóút és kétszeri kikötés (Martinique, Kuba) után vetett horgonyt a mexikói öböl déli részén, Vera Cruz város erődítményszerű mólóinál. Éppen jókor, mert Bazaine serege az állandó gerillaharcok és járványok miatt (sárgaláz, tífusz, malária), valamint utánpótlás híján ekkorra már alaposan megfogyatkozott. A belgákkal egyesült osztrák légionisták Vera Cruz városától Vadnyugat-Mexikó fővárosa felé lóháton és öszvérfogatokon folytatták útjukat, nehéz terepen, hol portengereken, hol vízáradásokon átkelve. Nagy viszontagságok közepette érkeztek a Vera Cruz és Mexikó között félúton fekvő Puebla városába, Miksa császár híveinek egyik fő fészkébe. Szenger továbbment a fővárosba orvosi diplomáját honosíttatni, mert az csak a Párizsban végzettekre nem volt kötelező. Megismerkedett a belgyógyász Jimenez professzorral, akit oly szeretettel és tisztelettel emleget mindig. Mikor visszatért Puebla városába, ő lett az osztrák katonakórház vezető főorvosa.

Az események könyörtelenül következtek, s 1866 végképp eldöntötte a tengeren túlra vetődött Habsburg sorsát. A nagy északi szomszéd, az Egyesült Államok kiadta a Monroe-doktrínát, amely III. Napóleon csapatait kivonulni kényszerítette a fennsík fedte földrészkaréjból. Miksa osztrák–belga légióival és gyér számú mexikói híveivel magára maradt. A Monroe-doktrína szikrát pattintott a republikánusok harci kedve fölé, a többi csak idő és lőszer kérdése volt. Juarez elnök hívei Escobedo tábornok vezetésével délről támadtak (akié a főváros, azé az ország), Miksa észak felé húzódott. Katonáit hadrendbe szedve erőltetett menetben kapaszkodtak a kegyetlen emelkedőkön északnyugat felé, végül a Mexikó és San Luis Potosi városok közötti rettentő tereptávolság fele útján, Quereto hegyi erődítményeibe fészkelték be magukat. Saját seregének sem győzelmi esélye, se harci kedve, de reménykedett, hátha az európai hatalmak, miként 1849-ben a bátyjáét, az ő trónját is megmentik. De legalább a puszta életét.

Rosszul számolt, Lopez nevű tisztje árulás útján kiszolgáltatta a köztársaságpártiaknak. Az árulás persze császári aspektus, de Lopez hatalmas és főleg felesleges vérontást előzött meg vele. Szenger doktornak és néhány katonaorvos társának elég volt a tífusz-tizedelte katonákat kezelni, sebesültek nélkül is. Juarez elnök minden európai közbenjárás ellenére 1867. június 19-én – Miramon és Meja tábornokai között – puskacsövek elé állíttatta Miksát, s a sorozat eldördült. Ki ilyen, ki olyan érzéssel, de a világ nagyon odafigyelt. A művészeti világ például arra, hogy egy Edouard Manet nevű francia piktor, akinek szokatlanul újszerű műveit (Olympia, Baudelaire kedvese, utóbbival a mi Szépművészeti Múzeumunk büszkélkedhet) az 1867-es

párizsi világkiállítás zsűrije elutasította, ezt a drámai eseményt négy változatban festette meg. Így lett a kép egyszerre sortűz a megmerevedett akadémizmus és III. Napóleon tekintélye ellen.

Szenger doktornak bántódása nem esett, de nem maradt a rosszemlékű helyen. Az északabbra fekvő San Luis Potosi városában telepedett le magánorvosként, amely város a Ganges deltájánál elterülő Calcuttával van egyazon szélességi körön, de a fennsík miatt jóval hidegebb éghajlatú. Nyolc esztendeig volt e 60 ezres város orvosa, a Sociedad Médica Potosina egyik alapító tagja, a Guadalupe-rend lovagja. Aztán elfogta a honvágy, és tíz év után hazatért Budapestre. Minden vagyona néhány láda feljegyzés volt, amelyek közül a legsúlyosabb vízbe csúszott, így hét esztendei feljegyzései hasznavehetetlen péppé áztak.

Eredeti szándéka volt egy orvosi geográfiai könyvet írni e távoli egzotikus tájról, amely végül 1877-ben jelent meg *'Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben'* címmel.[329] Soha izgalmasabb olvasmányt és olvasmányosabb orvosi útleírást! Nem ő a főszereplő, hanem a kopár fennsík, és annak mostoha sorsú népe. Mert ha Bichat állítása szerint „az élet a működések azon összege, melyek a halálnak ellenállnak", akkor ezen összeg a víz- és éleny- (oxigén) szegény fennsíkon igen szűken méretik. Szenger könyve statisztikahiányban szenved, szó szerint, mert statisztikus-matematikus alkata csak a számadatokkal alátámaszthatót állítja szívesen. Másik hiányérzete a kórisme-bizonytalanság, mert Mexikóban ekkor boncolni alig volt szokás, a halottkémlést sem orvos végezte, tehát sokszor „parasztdiagnózisokra" kénytelen támaszkodni. A saját tapasztalatait gyakorta szembesíti a Mexikóban 1803-ban megfordult Humboldt útleírásával, de a nagy német természetbúvár nem töltött évtizedet a kopár fennsíkon, a több mint hatvan esztendő is nagy idő, érthetőek az eltérések. Az orvosi statisztika művelésére egyedül Ignacio Gama nevű barátját sikerült rávennie, aki 1872-ben összeállította San Luis Potosi morbiditási–mortalitási kimutatásait.

Szenger doktor – meglepő módon – ismerte Darwin műveit. A mexikói indiánus alkat antropológiai megítélésében hivatkozik az *'Origin of Species'* 1871-es amerikai kiadására, mely szerint „a létérti küzdelem a test szerkezetében és ösztöneiben czélszerű módosításokat létrehozni és megörökíteni törekszik". A kecsua indiánoknál Darwin megfigyelte, hogy „they have acquired chests and lungs of extraordinary dimensions",[330] mindezeket Szenger a mexikói fennsíkon is észlelte. Igen erős mellkasúak, a terhet a fejükön vagy a nyakszirtjükön viszik, nem viselnek légzésgátló hevedereket, légzésük az oxigénszegénység ellenére nem szaporább.

---

329 Szenger Ede: Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben. Bp., 1877. Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat. X, 220 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára XXXII.); ehhez kapcsolódó másik műve: Szender (!) Ede. La Muerte del Emperador Maximiliano. = Hungría y el Mundo, 1876. jún. 18. – az interneten is olvasható: http://www.cmmayo.com/maximilian-la-muerte-del-emperador.html *(– a szerk. kieg.)*

330 Darwin, Charles: The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex. Tom. I. London, 1871. p. 114.

Mexikó levegőjét összehasonlítja az európai iparvárosokéval, mindkettő oxigénszegény, de a mexikói legalább tiszta. Az indián helyett jobban szereti használni az „ősamerikai" kifejezést, higiénikus helyzetüket Szenger szerint nem a piszokszeretet, hanem a vízhiány határozza meg. Bastian megállapítása – „a népeket a földrajzi vidékük kifejezéseként kell tekintetni" – ugyancsak érvényes Amerika őslakóira, akik Cortez irtóhadjárata óta egyre fogynak (az első hódító esztendőben a becslések szerint egymillió indián pusztult el a behurcolt himlőben), másrészt a saját rezervátumaik zárkózottságában. A jövő a keverék meszticeké – állapítja meg Szenger –, mert csak a fajtaösszeolvasztás hoz belső békét erre az osztrák–magyar monarchiánál háromszor nagyobb földkaréjra.

A legterjedelmesebb fejezetben a tüdőtuberkulózissal és a görvénykórral (a gyermekkor gümőkórjával) foglalkozik. San Luis Potosi város orvosi egyletében 1875. március 10-én előadást tartott e népbetegségről. Konstatálja, hogy kevesebb van belőle, mint Európában, mert „a kaszárnyaféle nagy lakházak, gyárakban stb. maga az annyi ember együttléte által megrongált levegőből eredhető bajok itt majdnem tökéletesen elesnek". Jourdanet kollégájával ellentétben, aki az expedíciós francia seregből maradt mexikóivá, és aki ezt a fennsíkot à la Davos a tüdőbetegek gyógyhelyének jósolja, nem hisz a „köhögős népvándorlásban". Messzi van a többi kontinenstől, a fennsíkon, pláne a még kopárabb hegyekben nincsenek szanatóriumok, nincs víz, nehezen megközelíthető. Bár az artézi kutak fúráspróbája reménykeltő a legfontosabbra. A tüdőlobos megbetegedéseknél Skoda tétele itt nem érvényes, hogy minden nyolc pneumoniásból egy meghal. Itt minden harmadik. A saját gyakorlatából ítélve sokkal gyakoribb a „lebenykés" (bronchopneumonia), mint a „lebenyes" (lobaris) forma. Éppen akkor kezdték bevezetni a Jürgensen és Niemeyer által ajánlott hidegvizes borogatást, kiegészítve kinin adagolásával. Nem ment könnyen, mert a mexikói minden, Európából hozott dologgal szemben bizalmatlan, kivétel a pálinka és a puskapor.

A variolizációt még városban is csak a csendőrség segítségével tudták úgy-ahogy elvégezni. Az 1874-ben lezajlott vörhenyjárványról Szenger számolt be *'La escarlatina en S. Luis P.'* címmel a mexikói 'La fraternidad' szaklapban. Egyéb fertőző betegségek Ehrman doktor sorai szerint (ő volt a francia expedíció vezénylő orvosa) Vera Cruz kikötője körül a sárgaláz, Orizaba vidékén a vérhas és a májtályog, az egyenlítőhöz közelebb a váltóláz, a fővárosban a tífusz. Laposabb vidékeken a hastífusz, a fennsíkon a kiütéses. A májburkonyt (echinococcus) pl., amelyről idehaza az 'Orvosi Hetilap' 1876-os évfolyamában Korányi tanártól olvasott, a mexikói orvosok nem sorolják külön fejezetbe. Meglepően sok májtályogról számol be, amelyet kontinensünkön Récamier, Bégin és Graves módszere szerint előbb összenövést provokálva ürítettek ki, Jimenez incercostális direkt szúrcsapolással végezte –

sikeresen. Ő a XIX. századi mexikói orvosok egyik büszkesége. Maláriában a tertiana a leggyakoribb, a negyednapos igen ritka. A fővárosban – noha Velencéhez hasonlóan cölöpváros – ismeretlen a posványláz. Szenger szerint azért, mert a Texcoco-tó vize sós. Nyilván nem kedvelik a szúnyoglárvák a sós közeget, teszi hozzá a könyv, könnyű helyzetben levő utócenzora. Viszont, és ez ismét Szenger megállapítása, itt is kevesebb már a poézis és több a büdösség.

A nemi betegség gyakori, Jimenez professzorék szerint persze Európából importálva. Szexuális életében a mexikói kevésbé képmutató az európainál. Akad homoszexuális, ún. kankurva. A nép szapora, Szenger szavaival:

„az asszonyok minduntalan viselősek, és nem valami ritkaság látni oly indián asszonyt, ki hátán cipel egy nagyobb gyermeket, mi közben egy másik még a mellén csügg, s a hasa már is újra domború. Ilyen asszony mondá nekem egyszer midőn azon tanácsot adám neki, hogy magát egy kevéssé kímélné: hja! az uraknak mindenféle élvezetök és örömök vannak, de nekünk szegény embereknek ez az egyetlen mulatságunk."

Humboldt 1803-as kimutatása szerint Mexikó népessége közel hatmillió volt, 1874-ben ötven százalékkal több. Körösy 1876-os kimutatása szerint Mexikó városában évenként ezer emberből 39 hal meg, míg Budapesten ugyanekkor 42, Párizsban, Londonban csak fele a pestinek.

A Szenger által jövőképesnek ítélt mexikói mesztic a mentalitásában spanyol. A manana (a holnapra halasztás) népe, akár Passuth *'Örök Hispánia'* című könyvéből olvasnánk.[331]

Szenger Darwin neve mellett már Marxét is leírta, kevés magyar orvos előzhette őt meg ebben. A rendkívül okos, tisztességes és izgalmas könyv nyelvéről külön lehetne írni. Ahogy a mexikói alkonyt, Vera Cruz ezüstös kupoláit és a halálpecsétes homlokú indián őslakókat érzékelteti, költőnek is becsületére válna. Utal ásatásokra, de az érezhetően nem az ő területe.

Tíz és fél éves távollét után egy könyvvel gazdagította orvosi irodalmunkat, több írása nem található. A szerző további sorsáról annyit tudunk, hogy 1904-ben halt meg.[332]

A Vasárnapi Ujság néhány soros nekrológot közölt kivoltáról. Látta-e Manet remekművét, tudott-e Ferenc József öccse kivégzésének e szemtanújáról, titok marad.

---

331 Passuth László: Örök Hispánia. 2. kiad. Bratislava – Bp., 1972. Madách–Gondolat. 379 p., 42 t. (Világjárók 72.)

332 Életművéről lásd még: Torbágyi Péter: Miksa császár magyarjai. In: Torbágyi Péter: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt. Szeged, 2009. Szegedi Tudományegyetemen. pp. 41–47.

Manet és Miksa neve után Szenger doktorunk érthetően ismeretlen. Nem volt sem stílusújító festőóriás, sem tragikus végű uralkodó. Csak egy szerény orvosszemtanúja a két névhez kapcsolt képnek. A remekmű ürügyén érdemes őt felidézni, akár erőltetettnek tűnően is. Könyvét pedig kézbe venni, mert utána úgysem lehet olvasatlanul letenni.[333]

[333] A 41. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson, amelyet Mexikóváros–Pueblaban rendeztek 2008. szeptember 7–12. között, módunkban volt erről a témakörről előadást tartani.

Id. Elischer Gyula

Elischer Gyula seniornak (ha szóba került) három nevezetessége ismeretes. Az ő fia volt a nevét viselő kiváló röntgenológus; múlhatatlan érdemeket szerzett a Semmelweis-szobor felállításánál; műgyűjtőként mérhetetlen kincseket hagyott az Akadémiára. Azonkívül a kortársi közvélemény Kézmárszky, Tauffer, Dierner Gusztáv és Temesváry Rezső társaságában a vezető nőgyógyászok közé sorolta.

A szepességi Öllischer család nevét korán Elischerre változtatta, mivel a magyar nyelv szereti az „e" magánhangzókat. Iskoláit Kassán és Eperjesen végezte, az orvosi karra Bécsben iratkozott. Orvosdoktorrá 1871-ben avatták, Hyrtl, Brücke és Rokitansky voltak a legkedvesebb tanárai, s noha később klinikus lett, morfológiai szemlélete mindvégig dominált. A Bécsben szerzett ismereteket rövidesen Budapesten hasznosította. Scheuthauer asszisztenseként ő az egyik legambiciózusabb hisztológus, az 'Orvosi Hetilap'-ban gyakran találkozunk tanulmányaival. *'Izomelváltozások gyermekhűdésnél'* című dolgozatában a Bókay-osztályról kapott anyagon vizsgálja a szövettani elváltozásokat. 1873-ban lett klinikus, méghozzá Korányi Frigyes belgyógyászatán. Itt is kiütközött belőle a morfológus, főnöke örömére.

Két esztendőt töltött a patológus Scheuthauer mellett, kettőt Korányi Frigyes klinikáján, majd 1875-ben végleg a nőgyógyászatnál kötött ki. Állami ösztöndíjjal Németországban Spiegelberg (Semmelweis közismert ellenfele) klinikáján fordult meg, majd Franciaországon át Londonba ment, ahol Barnes, Braxton, Hicks és Playfair voltak a mesterei. Amikor a neves klinikák kapuján kívül került, kedvenc olvasmányainak színhelyét, Dickens és Thackeray világát kereste, amelyet a két író „humoristikus lángtolla ecsetelte találóan". A Temze-parti városóriásból 1876 nyarán az írországi Dublinba hajózott. A Mosse-féle intézetben Atthill tanár nagy előzékenységgel fogadta. Ennek az intézetnek díjtalan járókórodája volt, s amikor Elischer hazatért, egyetemi oktatásra alkalmas, ilyen jellegű ambulancia megszervezését tette először szóvá.

Még abban az esztendőben *'A méh és járulékainak lobos bántalmai'* tárgykörből magántanárrá habilitálták, 1884-ben a Poliklinika főorvosa lett. Fontos dolgozatokat közölt a méh nyálkahártyájának rákos elfajulásairól, a nem terhes méh helyzetváltozásairól. A morfológia után – lévén most már vezető nőgyógyász főorvos – a gyneakológiai műtétekben igyekezett tekintélyt szerezni. Másfél év alatt 174 operációt végzett, abból 16 laparotomia, 2 méhkiirtás,

6 gátképzés, továbbá petefészektömlő-exstirpáció. Megoldott méhen kívüli terhességet hüvelymetszés útján; dolgozatai német nyelvterületre is eljutottak.

Amikor 1893-ban a Rókus-kórház 67 ágyas IV. számú szülészeti és nőgyógyászati osztályának főorvosa, Ráth József elhunyt, helyére Elischer Gyulát nevezték ki. Ettől kezdve a Bumm és Schnier szerkesztette *'Diagnostisches Lexikon'*, valamint a Drasche-féle *'Bibliothek der ges. medizinischen Wissenschaften'* szívesen hozta írásait.

Semmelweis Ignácról az első megemlékezését 1894-ben tette közzé,[334] de már 1891-ben egyik leglelkesebb tagja az emlékbizottságnak. A szobor felállításának ő az első propagálója.

Érdekes, hogy ezt a művészi hajlamokkal telített embert a köz mindig financiális ügyek intézésével bízta meg. Az 1894-ben Budapesten megtartott VIII. nemzetközi demográfiai kongresszusnak, s később a Semmelweis-emlékbizottságnak is ő volt a főpénztárosa. Nagy segítségére volt medikus fia. A pénzügyekkel legalább olyan biztosan bánt, mint az operáló-késsel, de kortársai szerint az ecset és a hangszerek is művészi szinten engedelmeskedtek nem mindennapos tehetségének. Híres volt a Holbein-, Dürer- és Rembrandt-rézmetszet gyűjteménye, amelyet a Szépművészeti Múzeum vett meg (jelképes áron).

Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény is párját ritkítja a világon. Nagybátyja, nevezetesen Elischer Boldizsár budapesti ügyvéd negyven éven át gyűjtötte a relikviákat, kéziratokat, első kiadásokat, majd ő folytatta, és 1895-ben az Akadémiának ajándékozta, holott Weimar óriási összeget ajánlott érte. Heller Ágoston 1896-ban katalógust készített[335] a csodálatos anyagból, amely 4100 darabból áll. A legértékesebbjei: 34 kézirat, többek között a *'Wie aber kann sich Hans von Eyck'* két versszaka; a „morgens rund" négy verssora; egy Reichardthoz címzett levél, amely Newton színelméletére vonatkozik; egy-egy aláírt levél Döbereiner, ill. Johannes Müller professzorokhoz, hogy csak a legérdekesebbeket említsük. A weimari óriáshoz címzett kortárslevelek közül Liszt Ferenc, Humboldt (Alexander és Wilhelm), Hufeland és Lavater manuscriptumai számunkra a legizgalmasabbak. A Goethe-arcképek száma 233, az emlékérmeké 22, első kiadásban 135 mű, 458 életrajz és még felbecsülhetetlen értékű relikviák.

Miután e (ma már szinte megszerezhetetlen) kollekciót az államra hagyta, szakmai elfoglaltsága mellett elsősorban a piktúrának hódolt. A Budapesti Orvos Szövetség 1902-ben a városligeti Műcsarnok összes helyiségében kiállítást rendezett, amelynek bevételét a bizottság a „nemes hivatásuknak áldozatul esett orvosoknak és különösen a mindenkitől elhagyatott özvegyeinek és árváinak" a javára fordította. A kiállítás rendezésével a végrehajtó bizottság

---

334 Elischer, Julius: Ignaz Philipp Semmelweis. = Pester Lloyd, 1894. No. 211.

335 Az Elischer-féle Goethe-gyüjtemény katalogusa. a) Könyvtár. – b) Kéziratok. – c) Arcképek és metszetek. – d) Érmek. – e) Zeneművek. Összeáll.: Heller Ágost. Bp., 1896. Akadémia. 5, 145 p.

elnökét, id. Elischer Gyulát bízták meg. A tárlat érdekessége, hogy Korányi Frigyestől Kétly Károlyig, Ónodi Adolftól Pertik Ottóig milyen lelkes műpártolók voltak a századforduló nagy magyar orvosai. Id. Elischer kedves festője Mészöly Géza volt, az ifj. Elischeré – aki ekkor még Pertik munkatársa volt – Pettenkofen Ágost, főleg az 1849-es képei miatt.

Az a csodálatos, hogy egy nagy osztály vezetése mellett és betegeskedve hogyan jutott mindenre ideje. Közben 1907-ben remek kis könyvet írt *'Az anyaság higiénája'* címmel.[336] Különösen érdekes benne a terhes nők munkahelyi védelme. Megengedhetetlennek tartja gravidák dohánygyárban, ólommal vagy higannyal való dolgoztatását. A könyv fele a bábák teendőivel foglalkozik: annak kioktatására, hogy a szülő nő „a fájásokat jól feldolgozza", és a mindenek fölötti tisztaságra. Írt a halottégetés higiénikus voltáról is.

Id. Elischer Gyula (1898 óta rendkívüli tanár) 1908-ban a Vöröskereszt körül szerzett érdemeiért vaskoronarendet, 1909 nyarán a Semmelweis-emlékbizottságban kifejtett ténykedéséért a Berán-féle ezüstplakettet nyerte el. Nagy elismerés, ha arra gondolunk, hogy rajta kívül Duka Tivadar, Alfred Hegar, Tauffer Vilmos, Győry Tibor, Temesváry Rezső és Dierner Gusztáv kapták meg ezt a fokozatot. Az emlékkönyvet augusztusban még kézhez kapta.

Egyre súlyosbodó vesebaja 1909. szeptember 28-án vetett véget gazdag életének. Erősen hozzájárult az Elischerek hírnevének öregbítéséhez; az államra (a Goethe-gyűjteménnyel) és a medicinára (a fiában) felbecsülhetetlen értékű örökséget hagyott.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Dürer. Országos képtár. Grafikai kiállitás. Bp., 1900. Hornyánszky. VIII, 48 p.

Pogány Kálmán: Rembrandt kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. = Vasárnapi Újság 55 (1908) No. 49. pp. 985–986.

id. Elischer Gyula. Nekrológ. [Temesváry Rezső] = Orvosi Hetilap 53 (1909) No. 40. p. 702.

Elek Artúr: Dürer metszetei. = Nyugat 13 (1920) Vol. II. No. 19–20. pp. 989–991.

Josef György: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp., 1963. MTA Könyvtára. 29, [1] p., 12 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 39.)

Marth Hildegard: A Goethe gyűjtemény. K 115–K 124. Bp., 1974. MTA Könyvtára. 130 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 7.)

Fekete Gézáné (szerk.): Évszázadok kultúrája a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp., 1988. MTA Könyvtára. 169, [1] p.

336 Elischer Gyula: Az anyaság higiénája. Bp., 1907. Franklin-Társulat. 104 p. (Egészség könyvtára I.)

Széphelyi F. György: Az Elischer-féle Goethe gyűjtemény. In: A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században. [Magyar Nemzeti Galéria, 1992. március–június]. Szerk.: Szabó Júlia, Majoros Valéria. Bp., 1992. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet. pp. 184–193.

A világvándor Kepes Gyula orvosdoktor

Az expedíciós magyar orvosok névsora nem túl hosszú. Kevéssé ismert előttünk az a XIX. századi kolléga, aki az északi hideghódoltság, a roppant jégbirodalom hajót ropogtató, fagyhalállal fenyegető klímáját bírta ki. Kepes Gyula dr., a Ferenc József Földet körbe kalandozó osztrák–magyar expedíció egyetlen magyar (tegyük hozzá, igen fontos) tagja a nordikus makrovilág egyik felfedezője, a mikrobiológia fénykorában.

Kepes Gyula 1847. december 7-én született a tiszaháti Vári községben. Középiskoláit Ungvárt és Budán végezte, így módjában volt a ruszin, illetve a német nyelv alapos elsajátítására. Később mindkettőnek nagy hasznát vette. Orvosdoktorrá 1870-ben avatták a híres bécsi egyetemen, utána a Rudolf kórházban Drasche és Weinle tanárok mellett dolgozott, nem sokáig. Történt ugyanis, hogy 1872 nyarán a Monarchia expedíciós hajót küldött északra, távoli stratégiai területek szerzése reményében. Előtte ugyan történtek sikertelen kísérletek, ám az 1872–74 közötti heroikus próbálkozás már eredményes volt. A Spitzbergáktól keletre, a Novaja Zemljától északra fekvő erősen tagolt jégföld-sziget 25 keménykötésű tengerész emberfeletti erőfeszítése következtében felvette Ferenc József nevét és maradt osztrák felségterület 1928-ig, aztán a Szovjetunió magához csatolta.

Visszatérve a poláris expedíció kezdetéhez: a Tegetthoff nevét viselő 220 tonnás, 100 lóerős akkor jégtörőnek számító gőzös 1872. június 12-én hagyta el Bréma kikötőjét, 24 emberrel és 6 szánvontató kutyával a fedélzetén. A legénység többnyire olasz és dalmát matrózokból verbuválódott, közismerten ők voltak a Monarchia legjobb hajósai. A hajónaplóból kiderül, hogy olasz volt a használt műszaki nyelv. Kepes Gyula doktort akkori főnöke, Drasche tanár ajánlotta az expedíció egészségügyének élére. Szakmai felkészültsége, pszichikai és fizikai adottságai egyaránt predesztinálták erre a hatalmas feladatra. A legénységet már ő válogatta össze. Alapkövetelmény volt: 30 év alatti életkor, hegymászó gyakorlat, étlen-szomjan kitartó gyaloglás, reumás és egyéb krónikus bajok legcsekélyebb jele nélkül. Mindezeket a doktor az öt érzékszervével végezte el. Szeszkedvelők nem mehettek. Az még a mérsékelt égöv alatt is fokozta a fagyhalál veszélyét.

Az élelmezésre célszerűen felkészültek. Húskonzerv, nagy mennyiségű tartósított, azaz hordóskáposzta, kakaó, rizs, szárított tésztanemű (az olaszoknak makaróni, a németeknek nudli) és koncentrált citromlé. Sok teát, bort, dohányt vittek, hogy gondűző cikkekben se szenvedjenek hiányt. A fűtőanyaggal, kellő ruházattal és lőfegyverekkel való ellátás már nem

a magyar orvos feladata volt. Közülük hármat kell kiemelni, nélkülük lehetetlen lett volna a siker. Ez a három: a hátultöltős puska, a foszforos gyufa és a borszesz kockák.

A Tegetthoff a norvég fjordok mentén végighaladva július 3-án horgonyt vetett Tromsö kikötőjében, fedélzetre vették Olaf Carlsen kapitányt, szigonymestert és jégszakértőt.[337] E vikingutód nélkül aligha boldogultak volna a levantei vizekhez szokott matrózok. Lehetetlen egy cikkben a két esztendeig elhúzódó expedíció naplószerű ismertetése. Tény, hogy 1872. aug. 20-án az Északi-tengerre kiérkező Tagetthoff már a jég fogságába esett és a hatalmas jégtáblák közé szorulva egyre veszedelmesebben sodródott mindig északabbra.

A tét már a puszta visszatérés volt, amelynek egyre csökkent a valószínűsége. A sötét sarki tél egyre közeledett, ők egyre távolodtak, még szerencse, hogy Carlsen kapitánnyal együtt két eszkimó kutyát is felvettek, így a nyolc négylábú „mentőkaraván" mindig készen állott, hogy a hajó süllyedése esetén a rakomány legszükségesebb részét valamelyik stabil jégtáblára szállítsa. Aztán lesz, ami lesz. Szeptember 16-án már mínusz 19 fok volt a hőmérséklet. Az élelemkészletet fókák elejtésével pótolták, a bátrabbak egy-egy jegesmedvét is leterítettek. A gőzös bordázatát még nem roppantotta össze a jég, így volt hova visszatérniük, noha a kajütök hőmérséklete a jégverem szintjére állt be. Szeptember végén még a Novaja Zemlja partjainál vadásztak, majd ismét észak felé sodródtak. Több mint száz napos sarki sötétség társult a hóval világító télhez, a jég ismét csapdába szorította az egyre ritkábban füstölő gőzöst. Az emberek egyre sárgultabban rótták napi útjukat. Payer kapitány későbbi könyve szerint az orvosra hárult a legnagyobb feladat: szétporciózni a tannint, a cukrot és legnagyobb kincsként az alkoholt. Ahogy fogyott az erő, úgy fokozódott a nyugtalanság, egyeseknél jelentkezett a skorbut, másoknál tüdőpanaszok. Életmentő medikamentumként bevetették a Tromsö kikötőjéből hozott zuzmó kivonatát, a maradék citromlével együtt. A hatás nem maradt el. A rettentő tél fogságából való kijutás első reménysugarát 1873. február közepén pillantották meg. Ez a sugár a sarki sötétséget végre áttörő napé volt. Olvadóban a jég, de nem annyira, hogy a Tegetthoff elinduljon délre. Március 13-án Kepes dr. is megbetegedett, két hétig aggódtak érte. Medvehússal etették, amitől – szerintük – erőre kapott.

A hajó ismét sodródni kezdett, majd augusztus 30-án a Novaja Zemlja partjaitól északra végre földszegélyt pillantottak meg. Föld, föld, végre föld, kiáltották a figyelő matrózok, és valóban egy alpesi tájra emlékeztető vidék káprázta el a hóvaksággal küszködő szemeket. Többé nem érezte senki magát betegnek, tudták, hogy a 79 és 43 szélességi, valamint az 59 és

[337] Kepes még az expedíció idején, Tromsöből írt a vállalkozásról, amely meg is jelent a 'Vasárnapi Ujság' hasábjain: Kepes Gyula: Eredeti levél az északsarki expedicióból. = Vasárnapi Ujság 19 (1872) No. 31. (aug. 4.) pp. 378–379.

33 hosszúsági fokon elterülő tagolt szegélyű sziget felfedezése az érdemük. Tegetthoff kapitánya az első kiemelkedő csúcsra kitűzte a birtokbavételt jelképező zászlót és elnevezte Ferenc József földjének.

Aztán egy hat láb magas kőpiramist építettek a Wilczek-sziget közepén (a sarki expedíció egyik legbuzgóbb pártfogója volt), majd ugyanott felkészültek a következő tél átvészelésére. November 7-én bekövetkezett, amitől állandóan rettegtek. Egy éles jégtábla rést ütött a Tegetthoff oldalán, s igyekeztek minden mozgathatót menteni. Életüket úgyszólván a kutyáknak köszönhették, hozzájuk bújva melegítettek, jelezték a jegesmedvék közeledtét, vontatták a rakományt, segítettek vadászni és játékra csábítottak. Ám a gőzös testét télen a jég könnyen tartotta, a kajütök egyenlőre fedezéket nyújtottak. A petróleum és a terpentinolaj ugyan zsírszerűvé merevedett, de világításkor felolvadt. Rum és hús még akadt, de fogytán volt a citromlé, ezért ismét emelkedett a skorbutban szenvedők száma. Doktorunk egyelőre tartózkodott attól, hogy az embereknek a kimértnél több tömény italt adjon, de az 1874-es újesztendőben már elkerülhetetlenné vált. Jobb lett a matrózok hangulata és roboráló hatása is volt. Az első veszteségük: Otto Krisch hajógépész jeges kősírba lett eltemetve, ami szomorú jeladás volt arra, ha nem akarnak egyenként a sorsára jutni, el kell indulniuk délre.

A kezdeményező jótanácsos Kepes doktor volt. A legszükségesebb holmikat szánra szerelték: sátrak, mindenkinek hálózsák, élelem, spiritusz, egy könnyű puska, egy kisebb iránytű, egy nagyobb hajóiránytű. Hat újfundlandi és két eszkimó kutya vontatta a két-három szánrakományt, Carlsen irányításával biztosan tájékozódva. Egy szánhoz 3 kutya és 7 ember tartozott, kivéve a középsőt. A fegyveres matróznak külön kellett mindig szemmel tartania a látóhatárt. Az út és az idő viszontagságairól száz oldalak szólnak.

Kepes állandóan főszereplője a konvojnak. Hol a jég szakadt be alatta, de főképp lelket öntött a mackómód öltözött és cammogó társaságba. Aztán 1874. augusztus 23-án elfogyott az élelmük. Az expedíció tagjai kimerülten terültek el a közeli tengerparton. Talán egy sarki éjszaka véget vetett volna mindennek, ha csoda nem történik. Orosz halászbárkák jártak arra, sűrű sirályrajok kíséretében. Ez a látvány mindig úszójárművet jelez. A kimerült emberek arra ébredtek, hogy Fjodor Boronyin kapitány utasítására vodkát csöpögtettek a kicserepesedett szájukba. A két halászbárkáról egy nagy hajóra rakták őket és meg sem álltak Szentpétervárig. Majd Bécsig vonattal, ahol fejedelmien fogadták a felfedezőket.

Kepes botanikai és zoológiai gyűjtést is végzett, de azok ott maradtak a Tegetthoff fedélzetén. Itthon több kitüntetést kapott, törzsorvossá léptették elő. Közmegbecsülten hunyt el

Budapesten 1924. október 26-án. Julius Payer vaskos kötetet írt a különös expedícióról,[338] amelynek magyar volt az orvosa. Ő lett múltunk igazi „jég hátán is megélő” figurája.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Csillag István: Egy magyar az Északi-sarkon. = Népszabadság 43 (1985) No. 275. p. 11.

Nemerkényi Antal: Koszorúzás és megemlékezés dr. Kepes Gyula sírjánál. = Földrajzi Közlemények 122 (1998) No. 1–2. pp. 75–76.

Nagy Miklós Mihály: Geográfia hadilobogó alatt. = Magyar Tudomány 48 (2001) No. 7. pp. 788–798. – *Az interneten is olvasható:* http://www.matud.iif.hu/01jul/nagymih.html

Lásd még:

http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/Discovery/kepes/

www.mult-kor.hu/cikk.php?id=19013

338 Payer, Julius: Die österreichisch–ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874, nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–1870 und der Polar-Expedition von 1871. Wien, 1876. Hölder. CVI, 696 p., [3] t.; a vállalkozás tudományos eredményeit Weyprecht és Payer magyarul is kiadott jelentéséből ismerhetjük meg: Karl Weyprecht – Julius Payer: Jelentései az osztrák–magyar éjszakisarki expeditió bizottságához. = Földrajzi Közlemények 2 (1874) No. 4. pp. 231–266.; Payer és Kepes a Magyar Földrajzi Társaságban tartott előadáson (1874. október 19.) számoltak be az expedícióról: Földrajzi Közlemények 2 (1874) No. 4. pp. 299–318.; az expedíció költségvetését és végelszámolását lásd: Földrajzi Közlemények 3 (1875) No. 1. pp. 32–34.

Híres magyar orvos a pionír Amerikában – Gerster Árpád

A XIX. század második felében az Újvilág orvosképzése még nem érte el az öreg kontinensét, ezért az úttörő amerikaiak szívesen fogadták a mindennapi gyógyítás bevándorlóit. Így került New York egyik nagy kórházába a kassai születésű Gerster Árpád doktor, aki igen jó hírnevet szerzett szülőhazájának. Később ő lett mind a letelepülők, mind a látogatók legfőbb pártfogója, az amerikai sebész-szövetség alelnöke, New York-i egyetemi tanár, sikeres tankönyvíró, aki soha nem feledte, honnan indult el útjára. Nevével nem a hazai lexikonokban találkoztam először, ott az nem is olvasható, de az amerikaiakban annál inkább. Az első világháború vége felé, 1917-ben megírta a közel ezer oldalas, szépen illusztrált önéletrajzát, azon nem titkolt szándékkal, hogy az európai viszonyokat nem ismerő amerikaiakban rokonszenvet keltsen az ellenoldalon harcoló és vesztésre álló szülőhazája iránt. Vagyis lobbizni igyekezett, s annak jelentőségét akkor sem szabad lebecsülni, ha végül nem vezetett sikerhez.

A Gerster-família a XVIII. század végén Svájcból került Magyarországra. Gerster Árpád apja, a szappanfőző és gyertyaöntő mester Kassán telepedett le, ott alapított családot és született meg összesen kilenc gyermeke. Köztük a későbbi doktor, 1848. december 22-én, 11 nappal a balvégzetű kassai csata után, melyben az apa is részt vett. Népes családjára való tekintettel két hónapos fogsága után hazaengedték a közkatonát. Béla nevű és mérnök végzettségű fivére viszont a Kossuth-emigrációval került Amerikába. Részt vett a Panama-, majd a Korinthoszi-csatorna építésében. A népes család Berta nevű tagja Kauser Istvánhoz, a budapesti amerikai konzulhoz ment férjhez, így Gerster Árpád két szállal is kötődött az Újvilághoz.

Már gyerekkorában anyanyelvi szinten beszélt a magyaron kívül németül és szlovákul, ez lényegesen megkönnyítette más nyelvek elsajátítását. Az angollal először az amerikai követségen találkozott, már ekkor foglalkoztatta a kivándorlás gondolata. Először azonban főleg apja kívánságára valamilyen diplomát kellett szereznie. Eredetileg tengerész szeretett volna lenni (szárazföldi országok fiait mindig vonzotta az óceán), de ez egyrészt apjának nem tetszett, másrészt idősebb kassai barátja, a Bécsen már sikerrel sebészkedő Ultzmann Róbert rábeszélte a medicinára. Nem bánta meg.

Orvosi tanulmányait 1866–1872 között végezte a második fénykorát élő bécsi egyetemen. Tanárai voltak: Hyrtl, Brücke, Rokitansky, Skoda, Hebra, Oppolzer, Billroth, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Együtt iratkozott be a szintén kassai Horváth Gézával, a Magyar

Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályának későbbi igazgatójával. Együvé tartozásuk egyértelmű bizonyítására beléptek a bécsi Magyar Társaskörbe.

A szervezet egyik alapítója és első elnöke Jósa András, a későbbi híres szabolcsi főorvos lett. Oklevele kézhezvétele után jelentkezett egy északi sarki expedícióra, de a híres Tegethoff hajó orvosi szolgálatára helyette a szintén magyar Kepes Gyulát választották. Megpróbáltatásaikat a hajóskapitány kiadott naplójából ismerjük. Pályázott a hollandok szumátrai háborújába, de szerencsére arról is lemaradt. Fiatal fejjel szerette a kockázatot, mint írta: „ennek jegyében született" a '48-as szabadságharc idején és tett érettségit az 1866-os königratzi csata után.

Egy éves bécsi katonai szolgálat és ugyanannyi kassai kórházi idő után 1874 tavaszán szállt a Donau nevű gőzös fedélzetére, előtte azonban néhány hetes szakmai látogatást tett Volkmann professzor (sebész kanalat neveztek el róla) hallei klinikáján, ahol a listeri sebkezelést sajátította el. Ultzmann sikerein felbuzdulva kezdettől sebész akart lenni. A hajón megismerkedett a későbbi feleségével. Baráti tanácsra először az akkor még önálló Brooklynban telepedett le, ahol hamar keresett és jól kereső orvos lett. Majd a New York-i német kórház sebészeti osztályára nyert kinevezést, nem utolsósorban nyelvtudása miatt. Rövid idő alatt olyan operációs hírnévre tett szert, hogy meghívták a jól fizető New York-i Monut Sinai Hospital rendelőjébe visiting surgeon-nak. Ez utóbbi zsidó alapítvány, de Amerikában máig bevett szokás, hogy felekezeti kórházak más vallásúakat is alkalmaznak.

Amikor 1882-ben megszervezték a New York-i poliklinikát, Gerster Árpádot meghívták az egyik tanszék élére, ugyanakkor a helyi sebésztársaság tagja, 1891-től elnöke lett. A metropolisznak már akkor annyi lakosa volt, mint egy kisebb országnak. A nagy kivándorlási hullám hazánkból is 1880-tól indult meg, mert amíg 1879-ben néhány százan, addig 1881-ben már tízezren felül kerestek új hazát. A honfitársak nagyrészt Clevland környékén telepedtek le, de a híres szoborral jelölt nagy kikötőt nem kerülték el. Az anyaországgal soha nem szakadt meg a kapcsolata. Amikor 1892-ben Lumniczer Sándor professzor halálával megürült a budapesti II. sz. Sebészeti Tanszék, itthoni barátai igyekezték a pályázatra rábeszélni. Akkorra már három kiadásban is közkézen forgott a *'The rules of aseptic and antiseptic surgery'* című sebészeti munkája,[339] 1891-től tagja volt a Magyarországon mérvadó német sebésztársaságnak, nem számított hát sem ismeretlennek, sem esélytelennek. A pályázatát mégsem adta be. Egyrészt kint egy percig sem érezte magát idegennek, másrészt az egyre gyarapodó családja

339 The Rules of Aseptic and Antiseptic Surgery. A Practical Treatise for the use of Students and the General Practitioner by Arpad G. Gerster, M. D. New-York, 1888. D. Appleton. XI, 332 p. (Több kiadásban is megjelent.)

már odakötötte, nem utolsósorban megkapta a kellő anyagi és erkölcsi megbecsülést. Ahány orvosi beszámoló olvasható a korabeli amerikai tanulmányutakról, mindegyik hálával említi az önzetlen patrónus Gerster Árpád nevét. Ennek köszönhetően 1902-ben a Budapesti Királyi Orvosegyesület levelező taggá választotta, székfoglaló előadását Dollinger Gyula sebészprofesszor olvasta fel.

Pályaíve tovább emelkedett, 1908-ban összamerikai (nemcsak a New-York-i) sebész-szövetség alelnöke lett, 1910-től pedig kinevezést nyert a híres Columbia Egyetemre. Közben hazai földön is megfordult, 1909-ben részt vett és előadást tartott a budapesti nemzetközi orvoskongresszuson. Nagy figyelmet keltett a peritonitis korszerű terápiájáról szóló referátuma, amely a kongresszusi kötetben meg is jelent. Bár 1914-től nyugdíjba vonult (elérte a korhatárt), egyetemi előadásokat tovább tartott. Nem unatkozott, sokat utazott és olvasott. Választott elnöke lett az orvostörténelemmel foglalkozó Charaka Klubnak, a híres agysebész Cushing társaságában több előadást tartott. Könyvtárában ott díszelgett a Szalay-féle *'Magyar nemzet története'* sorozat. Íróasztala mellett állt az orgona, családi hagyományként magas szinten művelte a kamarazenét. Egyik nővére nemzetközi hírű operaénekes volt, a másik festőművészként ért el sikereket, így nem csodálható, ha a kiváló kézügyességgel megáldott sebész is elsajátította a rézkarcolás mesterségét. A latin és görög klasszikusokat eredetiben olvasta.

Az első világégés idején szülőhazája sorsáért aggódott, ez ihlette 1917-ben a *'Recollections of a New York surgeon'* című önéletrajz megírására.[340] Ezt a kivételesen szép munkát a sors kegyéből többször átlapozhattam. A közel háromszáz oldal fele Magyarországgal foglalkozik, megtalálható benne a kassai kisdiák elementáris Petőfi-élménye. A Himnusz szövegét és kottáját közölve meghatóan magyarázza az amerikaiaknak, hogy ez a világ legszebb és legdemokratikusabb himnusza, mert nem a királyra kéri az Isten áldását, mint az osztrák vagy az angol, hanem a mostoha történelem folyamán annyit szenvedett magyar népre. Az illusztrációkat saját maga készítette. Szeretettel emlegeti a kassai német gimnázium tanárait, akik (mint később Márai Sándort) magyar érzelművé nevelték.

Megeleveníti a híres bécsi professzorokat, különösen a hozzá hasonló gyökerű Hyrtl Józsefet, akinek anatómiáját évente újra olvasta. Lovas, autós és gyalogos amerikai mértékű túrái közepette sokat elmélkedett az orvosi hivatás szépségeiről és nehézségeiről, gondolatait tömör stílusban tudta megfogalmazni.

---

340 Gerster, Arpad G.: Recollections of a New York surgeon. (Unknown Binding). New York, 1917. P. B. Hoeber. 347 p.

Gerster Árpád sajnos csak erkölcsileg „lobbizhatott” a magyar érdekek mellett. Elfogultsággal aligha vádolható, nyelvismerete révén a szlovák bevándorlókon ugyanúgy segített. Amikor 1921-ben a fiatal Johan Béla Rockefeller-ösztöndíjjal New York-ba ment, hazai tanácsra elsőként Gerster doktort kereste meg. Természetesen őt is patronálta, megajándékozta tankönyvével és önéletírásával.

Magam Johan professzortól hallottam a számomra addig ismeretlen orvosról. Nála láttam először a könyvet. Lelkemre kötötte: ne feledkezzünk meg erről a kiváló emberről. Jó lenne a memoárját magyarul is kiadni, mert nemcsak a Nobel-díjasok szereztek nekünk külföldön megbecsülést.

További, életművét elemző szakirodalmi források:

Langer Róbert: Amerika egyik vezető sebésze (1848–1923). = Orvosi Hetilap 144 (2003) No. 14. pp. 671–672.

Robert M. Langer: Arpad Gerster and Max Thorek Contributions to American Surgery. = Journal of Investigative Surgery 22 (2009) No. 3. pp. 162–166.

Elise B. Halajian – T. Adrian Wheat – David A. Bloom: Arpad G Gerster, MD, and the First Photographic Surgical Textbook. = Journal of the American College of Surgeons. Vol. 203. (2006) No. 1. pp. 116–123.

Lásd még:

http://epa.oszk.hu/00900/00960/00001/beszedits.html

http://www.silbert.org/civwarhung.html

A két Davida: Davida Leo és Davida Jenő

Az anekdota nem tartozik a hiteles történeti forrásanyagok kategóriájába, mégis, akár a mondának, mindig van valami valóságmagva és miként a jól sikerült japán tusrajz, egyetlen vonással képes jellemző képet adni valakiről. Nyíregyházán annak idején Gerlei tanár úr (aki mindkét Davida professzort jól ismerte, az anatómiát az ifjabbiknál hallgatta) mesélte az alábbi történetet:

Kolozsvárott az orvosi fakultáson valamikor a sokat emlegetett Ferenc József-i „boldog békeidőben" egy királyi ösztöndíjas medikus jól felkészültsége tudatában az anatómia szigorlat előtt bejelentette, neki kitűnő kalkulust kell kapnia, különben fuccs az előkelő stipendiumnak. *Davida Leó* (1852–1929) professzor ekkor szinte szavaló diákként felpattanva előadta Czuczor Gergely híres versének saját változatát: „Ha úgy akarja a király, Davida akkor félreáll – kérdést nem adok, elégséges." Képzelhető, a medikus aligha köszönte meg az előre benyújtott jegyigény ily váratlan kielégítését. E frappáns anekdota arra enged következtetni: Davida Leó professzornak volt humorérzéke, bátorsággal fölér tekintélytiszteletlensége és adott a tógamundér becsületére. Unokaöccse sajnos korán kavernát szerzett, s úgy általában ez a tüdőbeli kicsiny vérezget vészbarlang nem szokta egy orvos szellemét humorosra hangolni. Kevéske 45 esztendejének tetemes részét is szanatóriumokban töltötte, így csak egy ígéretes pálya korai ketté törését tudjuk konstatálni. Davida Leó szép kort ért meg, ám nem tartozott a termékeny tudósok közé. Félszázada hunytak el, azonos esztendőben. Felértékelni őket túlzás, elhallgatni figyelmetlenség lenne.

A Davida orvosdinasztia három nemzedékből állott. A galíciai Srogow helyiségből származó família első ismert tagja, *Davida Sándor* jólmenő pesti orvosi gyakorlatig vitte. Noha gyermekgyógyászatból disszertált (Generális morbis infantum. Budae, 1840) „gyermekáldás néki nem adatott". Hogy hiányérzetét enyhítse, adoptálta unokaöccsét, az 1852-ben született (Srogow-Dolny) Davida Leót, aki már középiskolás korában sok örömet szerzett nevelőszüleinek. Háláját szófogadással és kitűnő bizonyítványokkal rótta le, s természetesen az orvosi fakultásra iratkozott. Hármas oklevelét, az orvosdoktorit, a sebész- és szülészmesterit 1876-ban szerezte meg Budapesten. Már medikus korában sejteni lehetett, hogy nem fogja a nagybátyja rendelőjét használni. Különösen a leíró és tájbonctanhoz volt érzéke, több pályadolgozatát tüntették ki előbb biztató elismeréssel, majd állami ösztöndíjjal. Thanhoffer tanár szövettani laboratóriumából már 1875-ben dolgozatot közölt az Orvosi Hetilap hasábjain

a Boncztani átmetszetek állandó eltartásáról, és egyes testrészek megkövítéséről. Kettős fűrészt szerkesztett metszetek készítésére fagyasztott állapotban, azokat két üveglemez közé téve, tartósító folyadékba helyezte. Így akár egész láb- vagy nyakmetszeteket is tudott demonstrálásra tartósítani.

Belekóstolt más elméleti tárgyba is, így lett Balogh Kálmán mellett gyógyszertani gyakornok, de szigorló korára visszatért a morfológiához, Mihalkovics Géza Fejlődéstani Intézetébe. Embrilógiai érdeklődése később is megmaradt. Végzés után Lenhossék József Anatómiai Intézetébe került, ahol a boszniai okkupáció idejét leszámítva (akkor katonaorvosként ténykedett) nagy reményekre jogosító előmenetelre tett szert. Olyannyira, hogy a Kolozsvárról 1881-ben Budapestre távozó Török Aurél professzor üresen maradt bonctani katedrájára Davida Leót hívták meg, egyelőre helyettesi minőségben, hiszen még magántanári habilitációja sem volt. A kolozsváriak valószínűleg Az ágyéki és keresztgerinczagyi duczok többszörösségéről c. előadása, majd dolgozata alapján figyeltek fel Lenhossék József professzor első tanársegédjére, s az is valószínű, hogy a Pestre került nagynevű pártfogó nem akart szégyenkezni egykori tanintézete előtt.

1882-ben az idegbonctan tárgyköréből magántanárrá habilitálták, még ugyanez év nyarán a leíró- és táj bonctan nyilvános rendes tanárává nevezték ki, Davida említett dolgozatából és a mellékelt ábrából kitetszik, hogy a ganglion sacrale formájában a ganglion sacrale fonatát írja le, amely a kismedence paravertebralis kötegének sympathicus dúcaiból tevődik össze, s természetesen többszörös, noha addig nem fordítottak rá különösebb figyelmet. Új munkahelyén az első dolgozata A nyaki idegek gyökei- és csigolyaközti duczainak magatartásáról a perobrachia egy esetében címmel 1881-ben jelent meg Az Orvos-Természettudományi Értesítő hasábjain. A perobrachia a kar veleszületett csonkasága, e diagnózisa ma már alig használatos. Fejlődési rendellenességnél az interocostális idegek sem fejlődnek ki normálisan, egy esetből pedig általánosító következtetéseket nem lehet levonni. Mindazonáltal a Virchow's Archiv … németül is leközölte, ez volt a belépője a nemzetközi szakirodalomba, amit később nemigen vett igénybe.

A kolozsváriak orvosi fórumának 1882. évfolyamában jelent meg az Eddig nem észlelt szürke duczokról az ágyéki és keresztidegek hátsó gyökein c. rövid dolgozata, amelyek elkülönítendők a nagyhírű Hyrtl által leírt Ganglia aberrantia nevű idegcsomócskáktól, Hyrtl szerint ezek nem valódi idegducok, mivel nincs szürkeállományuk. Davida némelyikben talált, ezért a Ganglia aberrantia grisea névmódosítást javasolta, és kicsinyített valódi megfelelője a csigolyaközti dúcoknak. Érdekes és egyben érthetetlen viszont, hogy nem említi, milyen módszerrel vizsgálta az említett ganglionokat. Hiszen Golgi már 1873-ban kidolgozta az ezüst-

nitrát festést, ennek alapján leírta a ganglionsejtek meszes degenerálódását, s ez a methodus az idegszövettani vizsgálatok forradalmát jelentette. Pedig az orvosi szak szerkesztője Hőgyes Endre volt. Ugyanebben a kötetben értekezik A gerincagyi idegek mellső és hátsó ágainak képződési módjáról. Ezek szerint az „idegfonalak a csigolyaközti duczok környi sarkaiból indulnak ki, igen szorosan fekszenek egymáshoz, s egymással párhuzamosan futnak le", melyeket vizes ecetsavval választ el a környez szövetektől. Az anakronisztikus vizsgálati módszerek nem írhatók Davida szakmai rovására, „szegény ember vízzel főz" alapon volt kénytelen dolgozni.

Purjesz Zsigmond professzornak, az első magyar nyelv belgyógyászati tankönyv írójának pl. nem volt laboratóriuma, Hőgyes a szabályt erősít kivétel, aki jószerrel egy sufniban végezte csodálatos kísérleteit Az associált szemmozgások idegmechanizmusáról. A nagy hiányt maga Davida érezte leginkább (mert tanártársai valamennyien Pestre vágytak, ő pedig Mihalkovics halálával a felajánlott katedrát sem fogadta el), ezért kelt útra 1882-ben, majd 1885-ben, hogy a nyugati egyetemeken tapasztalatokat gyűjtsön, s azt a majd felépítendő egyetemnél gyümölcsöztesse, így is történt.

Végre 1888-ban már felépült a minden igényt kielégít anatómiai épület, mely az alagsorral együtt közel hatvan helyiséggel rendelkezett. Ezt tartotta élete főművének, meg azokat a csontmetszeteket, amelyek a statikai és funkcionális architektúráját mutatják. Az intézet felépítése után főképp az utánpótlás nevelésével, az irányítással és az oktatással törődött. Szövettannal többé nem foglalkozott, hiszen a közelében volt egy laboratórium, amely a neurohisztológia egyik európai fókusza volt, az Apáthy Istváné. A continuitás contra contiguitás vitába ő már aligha szólhatott volna bele.

Az I. világháború vihara az egyetemet sem kímélte. A trianoni döntés után követte fakultását, s csak akkor vonult nyugalomba, amikor az Szegeden új otthonra lelt. 1923-ban még egyszer felébredt benne a pompás preparátor. Rendellenes szívgyűjtőerekről és ezeknek beszájadzásáról a felső üres érben címmel dolgozatot adott a Magyar Orvosi Archívumnak, amelyet német nyelv közlésre is érdemesnek találtak.

Davida Leónak nem volt szellemi örököse családjában, ezért követte nagybátyja példáját. Testvérének, Davida Miklós doktornak a fiát, akit 1907-ben avattak Budapesten orvosdoktorrá, kolozsvári intézetébe csábította.

A tehetséges *Davida Jenő* (1884–1929) érdeklődésben nem nagybátyját, hanem annak mesterét, Lenhossék Józsefet követte, aki utolsó évtizedében cranioscopiával foglalkozott (Az emberi koponyaisme, A Szeged-Öthalmi ásatásokról stb.). Kolozsvár egyébként is patinás hagyománnyal bírt ezen a téren. Davida Leó tanszéki elődje volt a neves antropológus Török

Aurél, a párizsi P. Topinard professzor egykori munkatársa, kézikönyvének egyik fordítója. Így lett Davida Jenő nagybátyja intézetében Török Aurél művének folytatója. *Az Értesítő* … hasábjain 1911-ben jelent meg a *Kraniometriai vizsgálatok magyarországi lakosokon* című monográfiája, noha nem külön kötetben. A nagynevű előd – mint mondja – „csak magyar koponyákat" vizsgált, ő minden populációból. Párizsi szokás szerint a súlyát állkapocs nélkül, az űrtérfogatot Broca módszere: söréttel, a Töröké: kölessel megtöltve mérte, s így jön ki az 1300–1400 cm^3 körüli érték. Aztán szélességi jelzők a két arcus superciliaris közt, a hosszúsági pedig az arcus supranasalis és a protuberentia occipitalis externa közötti vonaltávolság.

Poll gumihólyagot helyezett a koponyaűrbe, azt töltötte fel folyadékkal, de módszerét sem Török Aurél, sem R. Virchow nem fogadta el. Weissbach egyismeretlenes egyenletet állított fel a mérésre, amely a következő:

$$cm^3 : x = 100 : 85{,}58$$

Közismert az agy súlya és az űrtérfogat közötti összefüggés. Vizsgált magyar, román, szász, rutén koponyákat, mintegy háromszázat, de semmiféle karakterisztikus következtetést nem vont le belőle, hacsak azt nem, hogy antropológiai alapon kibogozhatatlanul összekeveredett népességgel van dolgunk.

1913-ban jelent meg ugyanott az *Adatok az átmeneti varratok persistálásához*, majd 1914-ben a *Tájbonctan, különös tekintettel az orvostanhallgatók igényeire*. Mihalkovics Géza 1888-ban megjelent könyvének teljes címe: *A leíró emberboncztan és a tájboncztan tankönyve szövettani és fejlődéstani vázlatokkal*, de a különben kitűnő könyv regionális anatómiai ábrákat nem tartalmaz. Ezt pótolja szemléltetően Davida Jenő könyve.

Az I. világháborúban katonaorvosként vett részt, még a behívó előtt magántanárrá habilitálták. A vesztes háborúban örökre elvesztette egészségét, kavernával vánszorgott haza. A közben fő városunkba települt egyetemre. Nagy lelkierővel egyik szanatóriumban sikerült erőre kapnia, s amikor 1921-ben nagybátyja Szegeden nyugalomba vonult, ő került fiatalon a katedrára.

Sőt amikor Veszprémy Dezső a szövet- és fejlődéstan tanára 1924-ben elhunyt, ennek az előadása is reá hárult. „Fogyó ereje növekvő lázában" igyekezett öregbíteni a Davidák hírnevét, oktatott, kutatott – s szenvedett. A Természettudományi Közlöny Pótfüzetében még megírta feltűnést kelt *A nemi sajátságok és az ivarmirigyek* c. tanulmányát, aztán elment a svájci Churba Hans Castorp sorsát vállalni. Sajnos onnan többé élve nem tért meg. Szegeden helyezték örök nyugalomra az 1929. március 26-án elhunyt professzort. A legnagyobb veszteség öreg nagybátyját érte, mert ő valóban pótolhatatlant temetett, a családi hagyomány folytatóját.

November 24-én ő is követte unokaöccsét, adjunktusát, tanárutódját. Kívánságának megfelelően (akár Purjesz Zsigmondot) a kolozsvári Házsongárdi temetőbe költöztették. Kiss Ferenc professzor nekrológja szerint a magyar orvosok mellett a román orvosok is megadták neki a végtisztességet, elbúcsúztatták, megkoszorúzták sírját.

Ez a fanyar humorú ember különben zárkózott természet volt, az ifjabbik remény nélküli reménykedő. A szövettant Apáthy Istvántól tanulta, de mikor lett volna ideje azt kamatoztatni! Nem számítjuk őket az első vonalba. Viszont múltunkat szegényítenénk, ha csak a legnagyobbakra emlékeznénk.

Hervadt lombok – Agyagási Károly Székelyföld orvosírója

Nem lenne jó meghagyni a *'Magyar Irodalmi Lexikon'* alig ismert címszavai között, Székelyföld egykori orvosát, aki a trianoni döntés után került kényszernyugdíjjal súlyosbított kisebbségi sorba. Nem fiatalon, ám annál érzékenyebben érintve. Ekkor kezdett verselni, mert az írás önvédelmi reflex a megmaradásért folytatott küzdelemben. Az anyanyelven, melyen Petőfi Sándor írt és Kossuth Lajos beszélt.

Agyagási Károly 1853-ban született a Marosvásárhelyhez közeli Mezőbándon. Kolozsvárt 1877-ben az első végzős évfolyamhoz tartozott, majd a Székelyföld fővárosába került, ahol évtizedekig Maros-Torda mindenese volt. Az 1910-es orvosi címtár szerint „megyei tiszti főorvos, törvényszéki orvos, szolgálaton kívüli honvéd főorvos, a Marosvásárhelyi cukorgyár orvosa, az Országos közegészségügyi tanács tagja" – hogy csak a legfontosabb funkcióit említsük.

Ahogy későbbi kötetének előszavában írja:

> „elfoglaltságom nem engedett időt arra, hogy az agyamban már fiatalkoromban megszületett és felhalmozott szépirodalmi anyag kirobbanjon. Sajnos, hogy a világháború és annak oly sokunkra ránehezült következményei csináltak belőlem szépirodalmi írót. Hatvanöt éves voltam, mikor is megyei főorvosi állásomat elvesztettem és egyúttal más irányú orvosi ténykedésemet beszüntettem. Tettem ezt olyan életkorban, amidőn más írók rég pihennek babéraikon."

A hagyományos formákat tudatosan vállalta:

„Megyei és törvényszéki
Orvos voltam egyszerre,
Munkásságom kiterjedett
Kétszázhárom községre.
Vizsgáltam a községeket
Egészségi szempontból,
Vezettem a sectiokat
Törvényszéki parancsból."

Szabolcska Mihály hangja ez, noha szívesebben hivatkozik Mikes Kelemenre. Meg Ady Endrére, hogy epigonjaitól elhatárolja magát.

Akadnak megejtő sorai, mégis kortörténeti szempontból idézzük a kényszer szülte költőt, aki más körülmények között talán elmerült volna az alkalmi rigmusírók névtelen világában. Így szinte mindent megverselt: Szeged városát, ahová 1928-ban átjött az aranydiploma átvételére, Budapest fényei után úgy sóvárgott, mintha kamasz korában a Körúton korzózott volna naponta.

Bár verseiből nem derül ki, a humorral sem állott hadilábon. Kisebb költeményei 1932-ben jelentek meg.[341] Egy év múlva betöltötte a nyolcvanadikat, majd örökre kiköltöztették a marosvásárhelyi temetőbe.

Szívesen elfelejtenénk, ha rímes szorongásai nem volnának időszerűek. Ám a vak erőszak az emléküket sem akarja kímélni. Hányan menekülnek ma vajon az anyanyelv rezervátumába, hogy majd költőként némuljanak el, miként Arany János gyönyörű balladájában *'A walesi bárdok'*.

De hol van immár a bárdok kora! A földgyalu közeledtére sikoltsanak a költemények.

Agyagási Károly további munkáiból:

Agyagási Károly: Orvos és közönség. Etika. Marosvásárhely, 1905. Szerző sajátja. Reichardsperg és társa bizom. 47 p.

Agyagási Károly: Szováta. Fürdői ismertetés és gyógyító javallatok. Marosvásárhely, 1908. Szerző sajátja. Benkő László. 54 p. 2 t.

Agyagási Károly: Három románcz. Zongorára vagy harmóniumra. Târgu-Mureş [Marosvásárhely], 1926. 4 p.

Erdélyi szomorú – Új népdalok. Szöveggel együtt írta Agyagási Károly. Târgu-Mureş [Marosvásárhely], [1928]. Szerző sajátja. (Litografia és hangjegynyomda, Tompos). 4 lev.

Agyagási Károly: Szerencsés Mátyás. Énekes és táncos bohózat két felvonásban. Târgu-Mureş [Marosvásárhely], 1929. Nagy S. 16 p.

[341] Hervadt lombok. Agyagási Kásoly kisebb költeményei. Marosvásárhely, 1932. A szerző kiad. /Pax kny./ 112 p.

Feleky Hugó, a jeles urológus

A címbéli kisszakmának az Antal Géza és az Illyés Géza működése közötti szakaszában Feleky Hugó volt az első számú képviselője. Főleg a húgy-ivariszervek endoszkópiás diagnosztikájában tűnt ki. Szerkesztett egy megaloscop urettuale" nevű húgycsőtükröt, amelyet nagyítóval látott el, valamint prostatamasszáló és kalorizáló készüléket, mindezek a nevét viselő instrumentumok ma már természetesen múzeumi darabok. Másik fontos érdeklődési területe a húgycsőkankó kezelése és megelőzése volt, amely akkor az egyik leggyakoribb népbetegségnek számított. Nem féltek úgy, mint a szifilisztől, így főleg a katonák és diákok nem is vigyáztak annyira. Megalapította a Teleia-szervezetet, a nemi betegségek ingyen történő kezelésének első hálózatát. A kiadott füzetek fontos szerepet játszottal a szexuális felvilágosításban is. A Torday Ferencz szerkesztésében megjelenő Budapesti Orvosi Újság urológiai mellékletét 1902-1920 között ő állította össze, 1903-ban megválasztották a Budapesti Kir. Orvosegyesület Urológiai és Dermatológiai Osztálya elnökének, szakmai érdemeiért 1910-ben nemességet kapott,[342] a Szövetség utcai Poliklinika, későbbi nevén az Apponyi Klinika illusztris főorvosi karába tartozott. A felsoroltak szerint halála hetvenedik évfordulóján nem érdemtelenül emlékezünk meg róla.

Füchl Miksa lovasberényi körorvosnak Hugó nevű fia 1861. március 14-én született. Az orvosi fakultásra már Feleki néven jelentkezett, oklevelét az 1884/85-ös tanév befejeztével kapta kézhez. Pályafutását nagybátyja mellett a zsidókórházban sebészként kezdte, azt követően az I. sz. Sebészeti Klinikán folytatta a műtőorvosi gyakorlatot. Éppen végzésekor döntött a fővárosi tanács egy húszágyas urológiai osztály felállításáról a Rókus Kórház keretén belül,[343] amelynek élére az igen kitűnő, de sajnálatosan rövid életű Antal Géza került.

A fiatal Feleld már „célirányosan" választotta az urológiát a bécsi tanulmányútján. A császárvárosi poliklinika uropoeticus részlegét az a magyarországi születésű és érzelmű Josef Grünfeld vezette, aki úttörő munkát végzett a cisztoszkópia területén. Az csak természetes, hogy Feleki Hugó nála kötött ki, erre a meghatározó élményre mindig szívesen hivatkozott.

Első cikksorozatát még Bécsből közölte a Gyógyászat 1887. évfolyamában. „A húgycső egyes ritkább bántalmainak és néhány rendellenességének néhány esete" a címében kissé félreérthető, mert az egyáltalán nem ritka kankó kezelésének nehézségeiről, például az erodált

342 Kempelen Béla: Magyar zsidó családok. 2. kiad. 3. köt. Bp., 1996. Makkabi. p. 82.
343 Hollán Henrik: A Rókus Kórház története. Bp., 1967. Medicina. p. 108.

részek, illetve „habarcok” (polypusok) lápiszolásáról és jódkális ecseteléséről szól. A diverticululomok sem olyan ritkák, ahogy az a szövegből kiderül. Az „Idült blenorrhoea kezelésére szolgáló gyógyszeres szonda” a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Tátrafüreden tartott vándorgyűlésén került általa bemutatásra. Az eddigi pálcikás és befecskendezéses kezelés helyett természetesen a korszerű elektroendoszkópos módszert részesítette előnyben. Szűkületeknél kitűnő az Unna-féle zinnszonda alkalmazása, kenőcs ezüst-nitrátot tartalmazó kakaóvajas perubalzsam. A szkópia nagy előnye, hogy a kezelést célzottan lehet végezni. Mindezeket a kor szemüvegén keresztül kell néznünk. Az Orvosi Hetilap hasábjain 1891-ben jelentkezett. A „Kísérleti adatok a húgycsőzáróizom készüléknek szerepe és a hólyag pöscsap nélküli öblítéséhez” azt tárgyalja, lehet-e katéter nélkül hólyag-mosást végezni. A pöscsap a katéter igen szellemes magyar neve, kár volt teljesen elfeledni. Felvetődött természetesen a mikroorganizmusok bevitelének veszélye, de mindez úgymond steril pörcsappal elkerülhető, kivéve, ha urethritis posterior kórképe áll fenn. Ez utóbbi ilyenkor okozhat mellékhere-gyulladást, de a befecskendezés a prosztatára ilyen hatással nincs.

A Brassóban tartott 1892. évi vándorgyűlésen előadásának a címe „A blenorrhoea infectiositásának tartama”.[344] Prezentálása drámai jelleget öltött. A nagytekintélyű német Zweifel professzorra hivatkozva, aki szerint a nők többnyire ártatlanul és gyanútlanul kapják „ajándékba” nászéjszakájukon a gonorrhoeát, mivel egyrészt a férfiak kalandjaival szemben elnézőbb a társadalom, másrészt többnyire nem várják meg a gyógyulást. A hüvelyváladék sem annyira feltűnő, mint a férfiaknál, ezért ritkábban jelentkeznek vizsgálatra. Heves vitát folytattak arról, hogy létezik-e látens kankó és mikor nyilvánítható nem fertőzőnek a páciens!

A fiatal Feleki keményen fogalmazott: „a kankó csak azon orvosra nézve lappangó, ki a felületes vizsgálathoz szokott!”. A legkisebb gyanú esetén is bakteriológiai vizsgálatot kell végezni. Ha gonococcus található, biztosan beteg, de a kórokozók ki nem mutathatósága még nem jelent biztos mentességet. Óriási az orvosok felelőssége pont a jövendő anyákkal szemben. Ugyanis szegényesebb tünetek mellett is sokkal súlyosabbak lehetnek a következmények. A coccusok egész a hashártyáig hatolhatnak, a gyakori vetélések és meddőségek sokszor a „nászéjszakák” súlyos következményei. Az orvosnak mindent el kell követnie, hogy a házasságokat a coccusmentességig késleltesse.

A „Vizsgálatok a nagyító hugycsőtükrömmel (megaloskop urethrale)” című közleménye a Magyar Orvosi Archivumban jelent meg.[345] Az endoszkópia és a kankós húgycsőbántalom

---

344 Feleki Hugó: A blenorrhoea infectiositásának tartama. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVI. vándorgyűlésének munkálatai. Bp., 1893. Franklin. pp. 321–334.

345 Feleki Hugó: Vizsgálatok nagyító hugycsőtükrömmel (megaloskop urethrale). Bp., 1894. Pallas. 10 p.,

mindvégig az érdeklődés homlokterében maradt, ez utóbbit nemcsak venerológiai, de urológiai problémának is tartotta, joggal. Ugyanezen évben kerül közlésre „Az ivar- és hugyszervek blenorrhoeás megbetegedéseinek és az ezekhez csatlakozó bántalmak kór- és gyógytana”.[346] A húgy szót gyakran rövid u-val írta.

Igen sokat foglalkoztatta a prostitúció kérdése, természetesen nem szexuáletikai szempontból. Ezért kezdeményezte a Teleia-szervezet létrehozását és vállalta vezetését. Antal Géza 1889-ben váratlanul elhunyt, Feleki Hugó 1889-ben „a férfi ivar- és húgy-szerveinek bántalmai kór- és gyógytana” tárgyköréből magántanári képesítést nyert, így Illyés Géza fellépéséig mérvadó urológusnak számított.[347] Azután is, de már nem az első számúnak. Habilitálója után azonnal kinevezték a Szövetség Utcai Poliklinika urológus főorvosává, Torday Ferenc 1902-től rábízta a Budapesti Orvosi Újság urológiai fejezetének szerkesztését, 1903-ban a Budapesti Kir. Orvosegyesület Dermatológiai és Urológiai Szakosztálya elnöke, 1905-től az Országos Közegészségügyi Tanács rk. tagja lett.[348] Az urethra gonorrhoeája továbbra is a legfontosabb témája maradt. A Budapesti Orvosi Újság 1907. 2. számának urológiai melléklete hozta újra az ilyen tárgyú előadását, második javított változata 1912-ben szeparátumként is megjelent. Majd 1910-től, miután nemességet kapott, nevét y-nal írta és felvette a „magyarte-leki” előnevet. Szakmunkáinak nagy részét német folyóiratokban is megjelentette. Az első világháború alatt akadt dolga a venerológusnak. Torday Ferenc lapja 1916-ban hozta az „Egyes húgycsőbajok urethroskopiai kórjelzése és orvoslása” című dolgozatát, ebben látható a nyeles papillomák eltávolítására kiválóan alkalmas Grünfeld-féle szorító kacs műszer. A következő esztendőben adta ki Nékám Lajos venerológiai kormánybiztos „A nemi betegségek gyógykezelése” című összeállítását,[349] amelynek négy fejezetét Feleky Hugó magántanár, poliklinikai főorvos írta.

A Budapesti Orvosi Újság 1920-tól szerényebb méretben jelent meg, a főszerkesztő a továbbiakban Dalmady Zoltán, az urológiai fejezet felelőse változatlanul Feleky Hugó, már az Apponyi Albert nevét felvett Poliklinika főorvosa. A decemberi számban „A férfi nemi funkcióinak zavarai ellen használatos therápiáról” értekezett.[350] Hasonló hangvételben, mint a

---

1 t.

346 Feleki Hugó: Az ivar-és húgyszervek blennorrhoeás megbetegedéseinek és az ezekhez csatlakozó bántalmak kór- és gyógytana. A húgycső-és hólyagtükrözés (endoskopia) valamint az operativ eljárások különös méltatásával. Bp., 1894. Singer és Wolfner. 335 p.

347 Vö.: 85 éves a Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikája. Szerk.: Romics Imre, bev.: Szállási Árpád, sajtó alá rend.: Gazda István. Bp.–Piliscsaba, 2005. Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikája – Illyés Géza Alapítvány – MATI. 239 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 52.)

348 Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 8. köt. VIII. Bp., 1992. Argumentum. p. 727.

349 Nékám Lajos: A nemi betegségek gyógykezelése. Bp., 1917. Stephaneurn. 445 p.

350 Feleky Hugó: A férfi nemi funkcióinak zavarai ellen használatos therápiáról. = Budapesti Orvosi Újság 18 (1920) pp. 833–836.

szexuális neurasthenia esetében, de itt mára pszicho- és organoterápia szintén hangsúlyt kap, egyik sem kizárólagos jelleggel. „Az öregkori hugyszervi bajok therápiája a mindennapi gyakorlatban” már gerontológiai jellegű közlemény a Budapesti Orvosi Újság 1925. évi 36. számában. E cikkében hivatkozik talán először a nagy és fiatalabb kortárs Illyés Géza professzorra, aki szerint a „a prostatahypertróphia létrejöttében a családi dispositio is szerepet játszik”. Az utókor kissé elborzad, milyen próbálkozások voltak akkor a megnagyobbodott dülmirigy „sorvasztására”. Ilyenek: a röntgenbesugárzás, az elektrolízis, a kétoldali vasectomia és a kétoldali kasztráció. Sebészi eltávolítása akkor jött szóba, „ha a daganatok terjedelme és elhelyeződése minden más terápia célra vezetését kilátástalanná teszi”. Látszik, hogy a szerzőnek a vesesebészettel szemben fenntartásai vannak holott Illyés Géza ekkor már ragyogó eredményeket ért el. Az időskor további gondjai: incontinetia, retentio stb.

Feleky Hugó azon kivételezettek közé tartozott, akit 1928-ban, éppen három évtizedes poliklinikai szolgálat után, még 67 évesen sem küldtek nyugdíjba. Egy-egy dolgozata a Budapesti Orvosi Újságban és a Gyógyászat hasábjain még megjelent,[351] de a szakmát korszerűen akkor már Illyés Géza és iskolája művelte.

[351] Lásd még: Feleky Hugó: A húgycső betegségeinek urethroskopiai kórjelzése és orvoslása. Bp., 1916. Universitas. VIII, 230 p.

Gáspár Ferenc – a hajóorvos író

Manapság az egzotikus tájakra való utazás csupán pénz kérdése és főképp nincs foglalkozáshoz kötve. Nem úgy jó évszázaddal ezelőtt, amikor az expedíciót vezető tudósoknak, illetve tengerjáró matrózoknak jutott ez a nem csekély veszélyekkel járó feladat. Az Osztrák–Magyar Monarchián belül az alföldi magyar legények ritkán adták rá a fejüket. A birodalom legjobb tengerészei Dalmáciából verbuválódtak össze, elsősorban a délszlávok és a Fiume környéki taljánok közül, akik civilben is kötődtek az Adria vizéhez. Emlékezzünk csak a Ferenc József Földet meghódító Tegethoff remek legénységére, kapitányuk osztrák, az orvosuk viszont magyar volt.

Ez az „összetétel" rövidesen megismétlődött, amikor a XIX. század nyolcvanas éveinek végén észak helyett távolkeletre indult a Zrínyi nevét viselő hadihajó. Ázsiát a gyarmatosító hatalmak akkorra már felosztották. Ebből maradt ki a Habsburg-birodalom, de legalább kereskedelmi érdekeltséget akart szerezni, kikötői konzulátusokat szervezni, nehogy ez a Hollandiához képest mégis nagyhatalom a világkereskedelmi központjaiban érdekképviselet nélkül maradjon.

A költő-hadvezér nevét viselő páncélos korvett feladata lett főleg az addig zárt Kína nagyvárosaiban (Sanghai, Peking, Nanking) Ferenc-Ferdinánd trónörökös útjának az előkészítése. Erre a vitorlás gőzösre kapott beosztást Gáspár Ferenc hajóorvos, aki remek útirajzokat hagyott ránk a megtett „negyvenezer mérföldről".

A párciumi Szilágysomlyón született 1862-ben. Középiskoláit a kolozsvári unitárius gimnáziumban végezte, majd a bécsi orvosi fakultásra iratkozott be. Nincs ebben semmi különleges, a császárvárosban akkor olyan lelkes magyar érzelmű professzorok tanítottak, mint a dermato-venerológus Kaposi Mór, a fül-orr-gégész Politzer Ádám, a győri születésű gyermekgyógyász Mauthner Lajos, az anatómus Zuckerkandl Ottó, ergo medikusunk nem érezhette magát idegenben. Orvosdoktori oklevelét 1886-ban szerezte meg, s utána rögtön beállt tengerésznek.

Érdekes, hogy a Tegethoff hajóra hivatkozik, a honfitárs-kartárs Kepes Gyulára viszont nem, ami aligha jelenti azt, hogy ne tudott volna róla. Az viszont valószínű, hogy szépirodalmi igényű naplóírási szándékát már tervezetten valósította meg. Az év és a nap megjelölése hiányzik, így a dátumokat csak valószínűsíthetjük. Kétségtelenül az ún. energiahordozókkal példamutatóan gazdálkodtak. Ha a szél támadt, felvonták a vitorlákat és leállították a

dugattyúkat, csendes időben viszont takarékosan adagoltak a kazánokba. Így az említett negyvenezer mérföldet kb. fele-fele arányban gőzössel, illetve vitorlával tették meg.

Mikor elhagyták a Földközi-tengert, már önkéntes „gályaraboknak" számítottak. Nem evezőkhöz láncoltan, de legalább akkora vasfegyelemmel. Pola kikötőjéből a Szuezi-csatornán manővereztek át, majd a kopár Aden egyik öbölében egészítették ki szénkészletüket. Az 1892-ben Szegeden megjelent útirajza[352] elég sivár látképet mutat az indiai Gibraltár nevet viselő erődítményről. Stratégiai fontossága hasonló lehetett. A következő „célpont" Ceylon szigete, csodálatával nem győztek betelni. A szingaléz és a tamil törzs akkor még nem irtotta egymást, az angolt sem tartották közös ellenségnek. A Monarchia matrózai majd Maláj földön találkoztak először kínaiakkal. A térképen feltüntetett vízi útvonalon jutottak el a Sárga tengerig, Kína kulcsfontosságú városának számító Sanghajba. Az európaiak Ázsia Párizsának, a kínaiak viszont az európaiak sírjának titulálják. Mindkét állításban volt igazság. Gáspár doktor itt hallott újra Strauss-keringőt, látott az angol negyedben póló-, tenisz- és futball játékot. De itt érezte meg először e zsúfolt világ utcai hulladékainak, nem egyszer hulláinak tömény bűzét. Nem hiába osztott ki a helyi angol konzul a vendégeknek elegendő mennyiségű kölnit a gázmaszk-szerű zsebkendőhöz. Itt találkoztak igazi himlővel, noha a mennyei birodalom orvosai állítólag már 1200 éve alkalmazzák az orrnyálkahártyán át történő variolizációt. Úgy látszik, nem mindenkinél.

E roppant kiterjedésű ország nem ismerte az európai értelemben vett temetőt. A híres embereket, császárokat „emlékművekbe" helyezték: I. Konfucius templomát, valamint a Ming-dinasztia kolosszális állatszobrokkal őriztetett sírját.

A Zrínyi-korvett előtt a Monarchia lobogója alatt addig még nem hajtott fel gőzös a Jangce folyón, a titokzatos birodalom belsejébe. Cél volt, némi kereskedelmi érdekeltség megszerzése, továbbá néprajzi, földrajzi és természettudományi ismeretek bővítése. Sanghaj egyik negyedében találkoztak először japánokkal, akik az európaiak szemében higiénés civilizáltságukkal tűntek ki.

A következő cél-állomás a rejtelmes koreai félsziget, ahová az Erzsébet királyné nevét viselő hajón a trónörökös igyekezett. Bizony a könyv közepén található Hongkong látképe néhány nagyobb viktoriánus épülettel megtűzdelt halászkikötő benyomását kelti. Kluboknak álcázott matróz-lebujok persze léteztek, megfelelő közbiztonsággal. Doktorunk illegálisan eltulajdonított angol fontjait a mindent szemmel tartó rendőrök hamar megtalálták. A

352 Gáspár Ferenc: Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel. Szeged, 1892. Bába Sámuel. (Bp., Singer és Wolfner.) 529 p. (2. kiad.: 190 eredeti képpel. Bp., 1896. uo. 603 p.; 3. kiad.: Bp., 1900. uo. 603. p.)

közegészségügy viszont rémregénybe illett. Az emberélet olcsó, az ópiumszívás látványa megszokott, az ázsiai más dimenziókban gondolkodott.

Persze ott a fehér ember élete is csak saját magának drága. Aki este, pláne egyedül partra lépett, könnyen a tenger fenekére került. Rendőr legyen a talpán, aki a szolgalelkűeknek mutatkozó kulikra ezt rá tudta bizonyítani. Kivéve az angolok által annyira ellenőrzött hongkongi kikötőt.

Az egzotikus étek, ahogy hősünk írja, nem európai gyomorba való. Maradtak a fogakat próbára téve kétszersültek és a konzervek. Kivéve a gyümölcsöket, mert azokat desztillált vízben meg lehetett mosni. Vizet ugyanis lepárlás útján nyerték a tengerből. Íz nélküli víz, de folyadék pótlására alkalmas, tea és kávé formájában. A vitorla-póznákra húzták fel lehűteni és nem a vízbe eresztve. A ragadozó halak könnyen leharapták volna a zsinórról.

A hajóorvos nagyon magára hagyatott. Amikor a legtöbb a dolga, például a viharban, vagy hajósérülésnél, munkájának eredményéhez a két legfontosabb feltétel hiányzik: a nyugalom és a friss levegő. A műtőként szolgáló orvosi szoba ugyanis mindig a merülési szint alatt van, így ablakot nyitni még csöndes vízen sem lehet. Fedélzetre kell vinni, levegőztetni a beteget.

Az orvos szakértelmét és a tengerészek fegyelmezettségét dicséri, hogy a hajón hasmenéses járvány nem tört ki. Több tapasztalt tengeri medve kapott néha tengeri betegséget, s „megadta a tengernek, ami a tengeré", vagyis kiokádta magát. Aztán mintha mi sem történt volna. Annak is tanúi lehetünk, milyen az, ha rejtett pszichotikus került a fedélzetre, majd manifesztálódik a baja. Könnyen előkerül a kényszerzubbony, mert ki vállalhatta a nem egyszer előforduló tengerbeugrás kockázatát, pláne cápaveszélyes vizeken.

A Monarchiából a Zrínyi járt először Koreában, a visszautat az Arab-tengeren tették meg. A Mekka és Medina közötti Dzsidda városában lazítottak egy kicsit és „tankoltak" fel. Szó szerint és áttétes értelemben „bevásároltak". Gáspár doktor pl. egy pár kacskaringós orrú sárga papucsot, valamint arabeszk díszítésekkel ellátott kávés készletet. Az öröm nem sokáig tartott, a helyi konzul mutatta meg, hogy a papucsok bécsi, a csészék prágai készítésűek. Szmirnai szőnyeget már nem mert venni, attól tartván, hogy valahol Erdélyben lettek csomózva.

Az útleírás félezer oldalát nehéz röviden érzékeltetni. Doktorunk nem pihent babérjain, rövidesen újra útra kelt, majd 1903-ban jelent meg a *'Hét év a tengeren'* című újabb kötete.[353] Ízes színességgel papírra vetett írásai hamar népszerűvé tették, könyveit bővített formában újra kiadta, majd 1907-től Pesten telepedett le. Előbb a Kereskedelmi Minisztériumban kapott állást,

---

353 Gáspár Ferenc: Hét év a tengeren. Egy tengerészorvos naplójából. 170 képpel. Bp., 1903. Singer és Wolfner. VIII, 528 p.

aztán a Ferenc József Kereskedelmi Kórház kormánybiztosa lett. *'A föld körül'* hat díszes kötete műveinek összesítése.[354] Felújítva és kibővítve pedig tíz vaskos könyv.

A Ferenc József-i boldog békeidők tipikus és rokonszenves alakja ő. A Monarchia széthullását lelkileg követte, 1923-tól már nem látta többé értelmét az életnek, önként megvált tőle. Sajnos, a bekövetkezett események őt igazolták.

Gáspár Ferenc további munkáiból:

Gáspár Ferenc. A fehér ember útja. (Columbustól Perayig.) Eredeti kútfők nyomán. 1–2. köt. Bp., 1912. Singer–Wolfner. 263 [1] p.; 313 [1] p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Bugyi Balázs: Gáspár Ferenc – a távoli tengerek magyar orvos-útleírója. = Orvosi Hetilap 110 (1969) No. 6. pp. 315–316.

Juba Ferenc: A magyar tengerészet nagyjai. Tengeri hajózásunk hősei és jeles emberei. Kaposvár, 1995. Magyar Nemzeti Történeti Társaság. 199 p. (Nemzeti Hőseink 1.)

Kapronczay Károly: Orvosírók emlékezete: Gáspár Ferenc és Raffy Ádám. = Orvosi Hetilap 139 (1998) No. 34. pp. 2033–2034.

[354] Gáspár Ferenc: A föld körül. Útleírás 6 kötetben, körülbelül 1200 képpel, sok színes és színezetlen műmelléklettel. Vámbéry előszavával. Bp., 1906–1908. Singer és Wolfner. I. köt.: Délamerika. Bp., 1906. 4, 588 p.; II. köt.: Nyugot-India és Afrika. Bp., 1906. 4, 548 p.; III. köt.: Kelet- és Hollandus-India. Bp., 1906. 479 p.; IV. köt.: Vitorlával Ázsia körül. Bp., 1908. 4, 473, 5 p., 31 t.; V. köt.: Ausztrália, Csendesoceáni szigetek, Japánok, Khina, Szibéria. Bp., 1908. 3, 588 p.; 15 t.; VI. köt.: A tengerészet lovagkora. Bp., 1907. 4, 499 p., 11 t.

Székely Ágoston – a szerkesztői másodvonalból

Ha az Orvosi Hetilapnak papíranyagában egyre fakuló, de szellemében nem halványuló régi köteteit lapozgatjuk, a cinoldalon Markusovszky után, Hőgyes és Lenhossék Mihály neve mellett olyat találunk, mint a Székely Ágostoné, akinek személyére kíváncsi a kései olvasó, mert az a valaki, akit Hőgyes Endre és Lenhossék Mihály 1900–1905, illetve 1906–1923 között maga mellé vett, mégsem lehetett akárki. A szerkesztő utód Vámossy nekrológja szerint a két nagy tudós mellett a szerkesztői munka oroszlánrészét Székely Ágoston végezte, amiben semmi okunk kételkedni. Hőgyes Endre és Lenhossék Mihály idejét az oktatás és a kutatás annyira lefoglalta, hogy kedves Hetilapjuk színvonalát elsősorban nagy formátumú intenciókkal garantálhatták, míg az aprólékos munkát társszerkesztőként elsősorban Székely Ágoston végezte.[355]

Művész családban született 1864. június 5-én az egyre gyarapodó fővárosban. Édesapja, Székely Bertalan a kiegyezés körüli kor oldódó légkörében festette nevezetes történelmi tablóit, két fia közül az idősebbik már kegyesrendi gimnazista korában többet forgatta az ecsetet a könyvnél, a fiatalabbikat viszont inkább a természettudományok érdekelték. Az apai példa csak annyiban befolyásolta a pályaválasztásnál, hogy mindketten foglalkoztak az anatómiával. Székely Bertalan volt nálunk ugyanis az első művésztanár, aki a jövő piktorait az emberi test felépítésére oktatta, a Festészeti Bonctan című könyvéből nemzedékek szerezték tudásukat. Székely Ágoston anatómiát Lenhossék Józseftől tanult, vagyis az orvosi fakultásra iratkozott. Kiváló medikusnak bizonyult, évfolyamtársai voltak: Grósz Emil és Krepuska Géza, az 1887/88-as tanév végén kaptak orvosdoktori oklevelet. Hőgyes Endre igen korán megkedvelte, de nem az ünnepelt festő fiát, hanem a kutatásra fogékony egyetemistát. Annyira, hogy el sem engedte az általános kór- és gyógytani intézetből, ahol a millennium esztendejében, azaz pár év után már ő volt az adjunktus, a professzor első embere. Hőgyes mellett Wágner János tanár személye hatott rá leginkább, aki Korányi Frigyes előtt legtöbbet foglalkozott a gümökorral, érthető hát megkülönböztetett érdeklődése a veszettség és a tbc iránt. Az Orvosi Hetilap-beli szereplése 1893-ban kezdődött, amikor folytatásokban beszámolt a Párizsban tartott harmadik, gümőkór elleni kongresszusról. Noha internacionálisnak hihetnők, hiszen magyar tiszteletbeli elnököt is választottak Müller Kálmán személyében, mégis elsősorban a francia jelleg dominált. Verneuil. Hayem, Petit professzorok voltak a főszereplők, érdekes, hogy Legay a tej

355 Vö.: Vámossy Zoltán: Székely Ágoston. [Nekrológ]. = Orvosi Hetilap 71 (1927) No. 49. p. 1403.

sterilizálásról szólva (az egyszerű felforralás nem öli meg a gümőbacillusokat) említetlenül hagyja Pasteur nevét. A franciák mellett a belgák voltak a legaktívabb résztvevők. Van Hetzen és Stubbe főleg a mészárszékek ellenőrzésének fontosságát hangsúlyozták. Verneuil a hamvasztást forszírozta, mint a legmegbízhatóbb „fertőtlenítést", Lannois a cavernák felülfertőzöttségét ismertette, a therápiás kísérleteknek se szeri, se száma (per os adott kreozot-carbonat, jodoformos guajacol bőr alá fecskendezése stb.), Koch Róbertről azonban nem történik említés. Azaz egy ízben, amikor Courmont olyan eseteket Ismertet, amelyeket tipikus gümőkór létükre „nem Koch-féle gümő-bacillus okozott". Az efféle megnyilvánulások szomorú bizonyítékai a tudományra erőszakolt politikai jellegű kölcsönös elfogultságoknak.

Az 1894-es kiadású könyve, *A tüdővész gyógytana* úttörő jellegű.[356] Rámutat a fertőző betegség szociális összefüggéseire, a napfény és a klímatherápia (Davos, Új Tátrafüred) jelentőségére, továbbá igen sok paraldehyd-, codein- és ópium-tartalmú receptet ismertet. Német nyelvű változata *Behandlung der tuberkulösen Lungenschwindsucht* 1894-ben Németország fővárosában is megjelent.

A Mathematikai és Természettudományi Értesítő 1895-ös évfolyama közli a Balassa-díjjal jutalmazott *Vizsgálatok a vér hatásáról a bacteriumokra* című dolgozatát,[357] főleg Fodor József, Mecsnyikov és Haffkine kitűnő kísérleteire hivatkozik, következtetése viszont téves. Kétségbe vonja a vérben jelenlevő baktericid anyagok lehetőségét, holott Fodor József prioritása ezen a téren történetileg közismert.

A Budapesti Kir. Orvosegyesület könyvtárának szakkatalógusa mintájára (Török Lajos és Temesváry Rezső munkája) Hőgyes megbízásából Klug Nándor tanár felügyelete mellett 1895-ben összeállította az Egyetem Orvoskari Tanártestülete könyvtárának jegyzékét.[358] A Pasteur és Koch zászlaját lengető múlt századi francia–német bakteriológiai rivalizálásnak megvoltak a nagy eredményei és kisebb árnyoldalai. A szükségszerű egymásrautaltságnak jelképes példája, hogy 1894-ben a hongkongi pestisjárvány alkalmával a kórokozó felfedezésének dicsőségében a Pasteur-tanítvány, Yersin, és a Koch-tanítvány, Kitasato együtt osztozkodtak. A történelem sötét kísértetéről, a pestisről Székely Ágoston írt okos tanulmányt az Orvosi Hetilap 1897. évfolyamában. A patkánybolha terjesztő szerepe csak tíz év múltán vált ismertté Liston angol gyarmati orvos jóvoltából. Érdekes olvasni Székely Ágoston

---

356 Székely Ágoston: A tüdővész gyógytana. Gyakorló orvosok használatára. Bp., 1894. Dobrowsky és Franke. 92 p.

357 Székely Ágoston: Vizsgálatok a vér hatásáról a bacteriumokra. = Mathematikai és Természettudományi Értesítő 13 (1895) No. 5. pp. 480–486.

358 A Budapesti királyi magyar Tudományegyetem Orvoskari Tanártestülete Könyvtárának jegyzéke. Összeáll.: Székely Ágoston. Bp., 1895. Nagy S. Ny. 270 p.

ismertetését. Mintha Camus Pestis című könyvének korai változatát olvasnók: megjelennek a városban a beteg patkányok, ami rémülettel tölti el a bennszülött lakosságot, mert az emberek előre látják a kegyetlenül kiszámíthatatlan következményeket. Az orvosi vélemény egyelőre az, hogy a patkányok a földből inficiálódnak a pestis Gram-negatív, anilinfestékkel különösen a két legömbölyített végén jól festődő bacilusokkal, a patkányban a virulencia fokozódik, de tisztázatlan, hogy az ember miképp kapja meg. Egy Bulard nevű orvos két napig viselte a pestisben meghalt beteg ingét, de a betegséget nem kapta meg. Ezzel a kontagiozitás még titokzatosabbá vált. Ma már tudjuk, hogy a halott ruháit gyorsan elhagyják az élősdiek, Liston felfedezéséig azonban a terjedés alaposan próbára tette az epidemiológusok logikáját. Ami a gyógykezelést illette, a bubók megnyitása helyett a carbolsavas befecskendezés vált szokássá, továbbá a serumtherápia, Behring sikerein felbuzdulva. Segédszerkesztőnk, hogy orvostörténeti ismereteinkről is számot adjon, Schraud Ferenc könyve alapján (Historia pestis Sirmiensis, Budae, 1802.) felidézte az 1795/96-os szerémségi pestisjárványt, amely a határőrvidéket sújtotta, a szigorúan elrendelt kontumácia ellenére. Ugyanis a nagy mezei munkák idején lehetetlen volt a földművelőket falvaikban tartani, viszont elég volt a fertőzéshez az embereknek a határban találkozni. Schraud egykori leírását szembesíti a mostani klinikai képpel, s megállapítja, milyen kitűnő volt az egykori kormánybiztos kollega megfigyelése, midőn profilaktikumként elrendelte, hogy „a más emberekkel való közeli érintkezésnek, tárgyaik érintésének, idegen háziállatok megtapintásának kerülése a legbiztosabb és egyedül biztos mód, mellyel minden egyes ember a fertőzéstől magát megóvhatja”.

Az 1897-es év hazai gümőkór elleni küzdelemben is mérföldkőnek számít. Korányi Frigyes szuggesztív előszavával ekkor hagyta el a Magyar Orvosi Könyvkiadó társulat nyomdáját Kuthy Dezső dr.-nak A tüdővész szanatóriumi gyógyítósa című könyve, amely különös tekintettel volt a „higiénés-diétás terápiá”-ra, valamint a „szegénysorsú tüdővészesek ügyére”. Hogy Kuthy műve nemzetközi hangsúlyt kapjon, Léon-Petit párizsi profeszor írt hozzá francia nyelvű bevezetést. Ugyanebben az esztendőben jelent meg Bókay–Kétly–Korányi-féle *A belgyógyószat kézikönyve* IV. kötete, amelynek a 80 oldalas *Phtysiológiai* fejezetét hatalmas felkészültségével Korányi Frigyes írta. Az irodalmi felsorolásból természetesen nem hiányzik Székely Ágoston: *A tüdővész gyógyítása* című korábbi műve sem, de Korányi nagyvonalúságára jellemző, hogy Koch, Virchow, vagy Ziemssen neve mellé előlegező biztatásként felsorolja szerényebb művű honfitársait, noha megengedhetné magának a minőségi szelektálást. Szép vonása ez a kor meghatározó belgyógyászának, nem mindenki követte példáját. Itt szeretném megemlíteni, hogy a Korányi Frigyes születésének 150. évfordulójára készült bibliográfiából hiányzik az 1896-ban megjelent *Die Lungenschwindsucht in Ungarn*

című cikk (Pester Lloyd), ami pont mert vezető világnyelven irányította felénk a figyelmet, nem hagyható ki.

Visszatérve Székely személyére, az 1899-1900-as esztendőben *A fertőző betegségek kísérietes kór- és gyógytana* tárgyköréből magántanárrá habilitálták, s ezután vette maga mellé a Hetilaphoz a kolosszális tehetségű kutató, Hőgyes Endre, aki fogyó egészsége ellenére egyszerre irányította a Kórtani és a Pasteur Intézetet, ugyanakkor Markusovszky szellemében az Orvosi Hetilapot is szerkesztette. Székely Ágoston igyekezett rászolgálni a bizalomra.

1903 igen eredményes esztendeje volt. A Hetilapban segédszerkesztőhöz illő alapossággal folytatásos hat cikkben Összefoglaló szemlét közöl az emberi és marhagümőkór azonosságának kérdéséről. A kérdés még nem eldöntött. A berlini Köhler szerint azonos, pont ezért „a gümőkórnak tejjel és hússal az emberre átvitele szempontjából érvényben volt rendszabályok és óvintézkedések ezentill is foganatosítandók". Köhler kívánsága azt bizonyítja, hogy helytelen nézetből is lehet helyes következtetést levonni. Annál meglepőbb Koch állítása, aki „a fertőzés tanának legelemibb szabályait teljesen figyelmen kívül hagyja, így pl. azt, hogy a fertőzés létrejöttéhez a fertőző anyagon kívül hajlamos szervezet is szükséges". A nagy tudós ezeket a berlini *tuberculosis-conferentián* hangoztatta, a klinikusok nem kis meglepetésére. Persze, Koch ettől még Koch marad. Behring az emberi gümőkórnak a marhára történő átvihetőségét bizonyítgatta kísérleteivel, az „azonosság" melletti, vagy elleni állásfoglalás nélkül. Raw felvetette az emberi és marhagümőkór különböző voltát, ami helyes kiindulási pont, de a következtetés azért helytelen, mert a két betegség közt antagonizmust tételez fel. Ennek képtelenségét megint csak Behring cáfolta, az immunizáló hatást nem annak tulajdonítva. A humán és bovin típus különböző voltának lehetőségére Moeller kísérleteiből utal, aki emberből és állatból eredt gümőbacillus-tenyészeteket összehasonlítva azt tapasztalta, hogy a marha-gümőbacillusok átlag „karcsúbbak, csak ritkán mutatnak a végükön megvastagodásokat, amelyek emberi gilmöbacillusokban gyakoriak". A töménytelen pro- és kontra érv mellett Székely Ágoston a kérdést nyitva hagyja. A meglepő az, hogy az amerikai Theobald Smith már 1898-ban elkülönítette a humánt a bovin típustól, ennek ellenére az 1901-es londoni tbc-kongresszuson Koch még mindig nem veszi tudomásul. Nagy embernek a tévedései is nagyok, érdemein azonban mit sem változtat.

Székely Ágoston második pulmonológiai könyve (most már szó szerint az) 1903-ban jelent meg.[359] Kedvelt és sokat idézett mottója: „a beteget gyógyítani és nem a betegséget". A 314 oldal négy fejezetre oszlott. Az első a hörgők betegségeivel foglalkozik (bronchitis,

[359] Székely Ágoston: A hörgők, a tüdő és a mellhártya betegségeinek orvoslása. Bp., 1903. Singer és Wolfner. 315, [5] p. (Therapia 3.)

bronchiectasia, ashtma bronchiale stb.). Az aszthma Trosseau megállapítását idézve „a tüdő epilepsziája", vagyis „idegrendszeri úton reflex váltja ki a rohamot". Oki szerepe van a gócoknak: sinusitisek, tonsillitis stb. A légcsőhurutra külön ajánlja a Korányi Frigyes-féle jódkáliumos receptet, asztma ellen a tbc mellett a tüdőtályog, az atelectasia. a gombák, a syphilis és az echinococcus pulmonális elváltozásaival foglalkozik.

A mellhártya-fejezetben a pleuritis sicca és exsudativa, valamint Pthx. tüneteit-kezeléseit ismerteti.

A negyedikben a tüdősebészetről (bordaresectio stb.) szól. A klíma-, a jóltáplálkozási és tüdőenyhítő gyógyszeres therápiát kiegészíti légzésgyakorlatokkal, inhalátióval stb. Noha Koch Róbert merevségével szemben vannak korábbi fenntartásai, könyvét stílszerűen mégis a bakteriológia pápai székébe emelkedett egykori wollsteini körorvosról szóló tanulmányával zárja le. A nagy tudós előtt meghajolva vitába száll a soviniszta sáfárkodókkal, akik germán gőggel Pasteur ellenében magasztalják. Ha igaz, hogy Koch a bakteriológia „atyja", akkor Pasteur a „nagyatyja", állapítja meg találó elfogulatlansággal.

Hőgyes Endre 1904-ben súlyosan megbetegedett, szükségesnek látszott a Pasteur Intézet különválasztása, vezetésével Székely Ágostont bízták meg. Megemlítendő, hogy a Pasteur–Chamberland Intézetet eredetileg Bécsben szervezték meg, de egy feltehetően mondvacsinált „korrupció" ürügyül szolgált az osztrák–francia ellentét kiújulására, így a kiutasított intézetet hazánk fogadta be 1890-ben.[360] Hőgyes ténykedése közismert, kedves ügyét kedves tanítványára bízta, akivel itt sem vallott szégyent. Székely Ágoston, aki korábban már megpályázta a közegészségügyi tanszéket, az 1905/1906-os tanévben Tangl Ferenc kinevezéséig az általános kórtant is előadta. Lefordította a strasbourgi Krehl kórélettanát,[361] amelyben Pavlov korai munkássága már kellően méltányolt.

1906-tól 1923-ig Lenhossék Mihállyal közösen szerkesztik az Orvosi Hetilapot, most már Markusovszky és Hőgyes hatalmas szellemi hagyatékával. Pedig az első világháború alatt csökkentek az előfizetők, a szerzők, alig akadt papír, de egyetlen évfolyam ki nem maradt. Nagy öröksége, az Orvosi Hetilap hasábjain 1915-ben beszámolt a hazánkban igazán otthonra talált Pasteur Intézet 25 éves működéséről, az Orvosképzésben pedig később az 1915–1925 közé eső nehéz időről. összesen 58498 megharapott személyt oltottak be, a halálozási arány 0,05% volt. Az oltás ingyenes, a szegény személyek útiköltséget Is kaptak. Székely a Hőgyes

---

360 Pohl Gyula: A Pasteur Chamberland Intézet Budapest, VI. Andrássy-út 105. üzelmei Magyarországon. Bp., 1905. Kaufmann–Woititz ny. 19 p.

361 Krehl, Ludofl: Kórélettan. Ford.: Székely Ágoston. Bp., 1907. MOKT. XVI, 626 p. (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 97.)

által módosított oltóanyagot (nem honi elfogultságból) kedvezőbbnek ítélte, mivel kevesebb velőállományt befecskendezve enyhébbek a melléktünetek (hűdés, urticaria stb.). Hőgyes eljárását Indiától az Ibériai-félszigetig mindenütt szívesen alkalmazták.

Egy 1920-as kari határozattal bevezették az orvosi etika oktatását, előadásával a konzervatív szellemű, de nem politizáló Székely Ágostont bízták meg. Nem találtam rá terhelő adatot, hogy a kursus „lovagja" lett volna, mint pl. Bársony János, vagy Hoór Károly. A viharos időkben visszahúzódva semleges magatartást tanúsított.

1923-ban a Kultuszminisztériumnak ajánlotta fel az Orvosi Hetilapot, s egyben lemondott a szerkesztés gondjairól.

Előadóként különösen az orvosi titoktartással foglakozott sokat. Ahogy a halála évében megjelent könyvében írta, az orvos legyen a titkok temetője, About szavaival „le tombeau des secrets". A hippokráteszi eskű a Montpellier-i szöveggel kiegészítve: „szemeim ne vegyék észre, hogy mi történik a házak belsejében, nyelvem őrizze meg a titkokat". Avagy Goethe szavaival: „Verzweifeln müsste jeder Kranke / Das Uebel kennend wie der Arzt es kennt." Példa a legendás venerológus Ricord, aki állítólag műorrot ragasztva ment betegeihez, hogy fel ne ismerjék. Avagy Dupuytren, aki sebsült forradalmárokat bújtatott, de a rendőrség kérdésére „csak sebesülteket láttam", volt a karakán válasz. Nem helyeselte orvosi közleményekben a beteg kezdőbetűinek közlését. Nem volt híve a törvény és az etika szembeállításának, ahogy főleg a francia, vagy az amerikai szakirodalom szélsőségesei.

Lyssa-szakemberként tagja volt a Conférence de la rage nevű szervezetnek, ha jobboldali, a franciák akkor aligha választják meg. 1927 tavaszán súlyos betegsége miatt már nem tudott részt venni a párizsi összejövetelen.

Apjától örökölt erős fizikuma november 22-ig dacolt az elmúlással.

Művész családba született, de festészettel még a familiáris hagyatékrendezés formájában sem foglalkozott, noha Székely Bertalan, a hős történelmi képek megelevenítője, végül a szép szadai tájak festőjévé szelídülve ugyancsak gazdag hagyatékot hagyott hátra. Azt az orvosnak induló Lándor Tivadar (1873–1954) végezte el helyette.

Székely Ágoston tett annyit az Orvosi Hetilapért, a veszettség elleni küzdelemben és a Korányi Frigyes irányította gümőkór ellenes mozgalomért, hogy neve ne legyen puszta kérdőjel a Hetilap címoldalán.

XIX. fejezet

ÍRÓK AZ ORVOSLÁS VONZÁSÁBAN

Helischer József

Fáy András és a honi egészségügy

Egy különös medikusköltő Kazinczy köréből – Ungvárnémeti Tóth László

A költő Vajda Péter mint népszerűsítő orvosi szakíró

Porzó és hamu – Ágai Adolf

A betűk gyógyszerésze –Tömörkény István

Kassák Lajos és az abortusz-ügy, históriai háttérrel

Helischer József

Az orvosi ritkaságok gyűjtésének, a „medicinális bibliofiljának" nagy hazai hagyományai vannak. Műkedvelő művelői között nem orvosok is akadnak. Közéjük tartozott az esztergomi Helischer (vagy Heliser) József (1779–1844), aki szerény anyagi lehetőségeihez mérten igen értékes kollekciót hagyományozott szeretett városára. Európát végig gyűjtő ősei és rokonai (természetesen nem vér szerinti kapcsolatról van szó) között akadnak hungáriai hírességek, akikkel csak szándékában versenyezhetett. Az eredmény mégis meglepő, különösen ami a latin és német nyelvű orvosi szakkönyvek számát illeti. Jelezvén, hogy hercegi bibliotéka és hercegprímási palota nélkül (sőt annak szomszédságában) is csodát művelhet a szívós gyűjtői szenvedély.

Nem akárkik nyomába lépett a múlt század reformkori éveiben. Ha csak Zsámboky János nevét említjük mindjárt elámulhatunk a vállalkozás merészségén. Ő ugyanis minden idők egyik leghíresebb orvosi könyvgyűjtőjeként a XVI. századi török-dúlta hazájától távol, Európa szerencsésebbik felében tett máig tartó hírnévre szert. Elsősorban orvos-történészként (esetében a kettő külön értendő), mert egyrészt az „Icones medicorum", valamint az „Emblemata" című latin nyelvű forrásműveit a hivatásos és műkedvelő orvostörténészek napjainkig világszerte használják, másrészt ő adta ki először Bonfini történeti munkáját Magyarországról („Rerum Ungaricarum Decades Quattuor" Bázel, 1568), összegyűjtötte és „sajtó alá rendezte" Janus Pannonius költeményeit (Bécs, 1567), hogy csak a legismertebbeket említsük. A máig tartó hatás elsősorban az „Icones..." címűre vonatkozik, teljes titulusa: „Icones Veterum Aliquot Recentium Medicorum Elegiolis Suis Editae. Opera", amelynek első kiadása Antverpen nyomdájában jelent meg (1574), majd ugyanott 1589-es és 1603-as dátummal, példáját követte Amszterdam két kiadással (1612 és 1615), végül napjaink facsimile-buzgalma 1985-ben újra megjelenéshez segítette. Aztán hogy ez a derék doktor még érdekesebb legyen számunkra, Tinódi Krónikáját 1558-ban ő ültette át latin prózára („Rerum Ad Agriam Anno MDLII. gestarum, breuis Narratio"), hogy a magyarul nem tudó Miksa császár a Tinódi Lantos Sebestyén által neki ajánlott művet olvasni tudja. Zsámboky (1531–1584) bibliotékája 3000 kódex értékű orvosi ősnyomtatványból állott, ezt vette meg potom pénzért II. Rudolf, Habsburg uralkodó, s ez a gyűjtemény képezi a bécsi Nationalbibliothek alapját. Azt csak mellesleg említjük meg, hogy a derék magyar orvos 26 éves korában már a bolognai egyetem tanára volt,

s a tizenegy nyelvben tökéletesen járatos doktor a bécsi udvar császári kezelője, belső tanácsosa, és hivatásos történetírója lett.

Az „Icones" azért olyan közismert, mert benne megtalálható az ókor és középkor valamennyi orvoshírességének arcképe, így a régmúlt idők orvostörténetét tárgyaló könyvek mindegyike ebből idézi az illusztrációkat. Máig tartó hírnevére jellemző, hogy a francia szerző-triász Soumia–Pecker–Ruillére kilenc kötetes orvostörténeti művében ugyanannyi ismertetés található róla, mint Semmelweis Ignácról, ami francia orvostörténészek esetében nem kis teljesítmény. Ráadásul az anyák megmentőjét „osztrák–magyar"-nak állítják be, Zsámbokyt viszont meghagyták nekünk. Ennyit minden idők leghíresebb magyar orvos-könyvgyűjtőjéről!

Aztán szenvedélyes bibliofil volt a XVIII. század elején az erdélyi protomedicus, vagyis országos főorvos Köleséri Sámuel, aki közegészségügyi teendői és hagyományosan „kötelező könyvkiadói" tényke dései mellett főúri családok, köztük gróf Károlyi Sándor háziorvosi szerepét is betöltötte.

A korabeli rossz nyelvek szerint könyvtárát úgy szedte össze, hogy egyik felét kölcsön kérte és nem adta vissza, a másikat pedig egyenesen lopta (volna), lásd Gortvay Györgynek „Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története" c. munkáját.

Úgy néz ki, minden századnak megvolt a maga híres magyar orvos-könyvgyűjtője. A XIX. században, amelynek hősünk, Helischer József is a gyermeke volt, a romantika szekulumához illően akadt egy fanatikus és fantasztikus magyar orvos-műgyűjtője, id. Elischer Gyula szülész-nőgyógyász főorvos személyében. Az ő nagybátyjának (tehát ismét egy nem-orvos besegítő) jutott eszébe az a képtelennek induló és mégis életképessé váló csodaötlete, hogy hazáját egy Goethe-gyűjteménnyel ajándékozza meg. Még a német egység megvalósulása előtt kezdte látogatni Weimart és környékét jó monarchiabeli pengőforintokkal a zsebében, hogy a németség legnagyobb költőjének és legegyetemesebb szellemének relikviáiból valamit összegyűjtsön. Csak példaként említjük, hogy ekkor hazánkban már pl. Petőfi-kéziratot szerezni lehetetlenségnek számított. Elischer Gyula Goethe-gyűjtése mégis oly fenomenálisra sikeredett, hogy ma világcsodájára járnak. A 4000 katalogizált tételből álló kollekció hihetetlen darabokat tartalmaz. Ilyenek pl. Goethe két levele a titáni zsenitárs Beethovenhez, természetesen az ikertárs Schiller címére, továbbá a lipcsei fiziológus professzor, Carl Ludwig személyéhez, akinek azonos nevű fia lett egy világhírű élettani iskola megteremtője, ahonnét később három Nobel-díjas orvos is kikerült (Koch, Behring, Pavlov).

Az Elischer-gyűjtemény vázlatos ismertetése talán érzékelteti, mit jelent egy kicsi országban egy nagy kollekció megteremtése.

Nem állíthatjuk természetesen, hogy a derék esztergomi Helischer József a fentieket megközelítő értékű könyves-kéziratos kincstárat szorgoskodott volna össze, ám hasonló szándék vezérelte, a nagyokéhoz viszonyítva sem lebecsülendő eredménnyel.

Ejtsünk pár szót az életéről.

Esztergomban született 1779. április 12-én. Középiskoláit ugyanitt végezte, utána Pestre költözött bölcsésznek. A filosz filozófiából viszont csak a tehetősebbek tudtak megélni, míg Helischer rövidesen árvaságra jutván önmagát volt kénytelen taníttatni. Így került haza a városi főhivatal egyik megüresedett írnoki állásába, ahol a maga is árva félig diák, az árvák ügyével foglalkozott. Szorgalmának eredményeként 1829-ben városi tanácsossá választották, s ezt a hivatalát látta el páratlan lelkiismerettel az 1844-ben bekövetkezett haláláig. Kezdetben csak pénzt gyűjtött, majd amikor eladásra került a királyi ügyigazgató, Subich Ferenc 2538 kötetből, valamint kéziratokból és térképekből álló gyűjteménye, a derék Helischer megvásárolta és végrendeletileg a városra hagyatékozta: gondozására, fejlesztésére 3000 váltóforintot biztosított.

Mint említettük, a Helischer-gyűjtemény nem utolsósorban orvostörténeti jellegű. Megtalálható benne az egyik első magyar füveskönyv, gyógyfüves-könyv kézzel írott korai másolata. Beythe András németújvári protestáns prédikátor, valószínűleg Melius Juhász „Herbárium”-ának (Kolozsvár, 1578) sikerén felbuzdulva 1792-ben Bécs szomszédságában botanikai művet adott ki („Fives-könyv”, Németújvár, 1595), ezt másolta le egy névtelen szerző 1705-ös dátummal, valószínűleg az Esztergom körül zajló Rákóczi-féle felkelés idején, valakinek kölcsönkért és vissza is adott példányából.

Melius Juhász, Beythe András, majd Diószegi Sámuel példája bizonyítja, hogy a protestáns prédikátorok mennyit törődtek a gyógyfüvészettel.

Visszatérve a Helischer-gyűjteményre: igen becses darab a Schraud Ferenc-féle háromkötetes „Pestis szirmiensis”, pontos címén a „Historia pestis Szirmiensis annorum 1795. et 1796. (Buda, 1802), mint a kor igen hiteles járványtörténeti dokumentuma.

Nagyon értékesek az orvosi disszertációk. Valamikor ugyanis a Pázmány Péter alapította, majd Mária Terézia által orvosi fakultással is kiegészített nagyszombati egyetem – mely később Budára (1777), illetve Pestre költözött (1784) – orvosi karán a doktorandusok 1770–1784 között disszertációkat írtak, melyek meg is jelentek. E disszertáció volt avatásuk feltétele. 1784-ben a kalapos király ezt a gyakorlatot megszüntette, 1816 és 1848 között azonban újra kötelező lett a kinyomtatott avatási értekezés (inauguralis dissertatio). Nem egy közülük maradandó értékűnek bizonyult, így pl. a szintén esztergomi Feichtinger Sándoré, aki – noha később botanikusként írta be nevét az orvostörténetbe – megírta az első magyarországi zoológiai témájú

disszertációt („Animalia vertebrata Hungariae obtutu pharmacologico considerata”, Buda, 1840), majd az „Esztergom megye flórája” című művét.

Megtalálhatóak a gyűjteményben az 1861-től megjelenő és az „Orvosi Hetilap”-pal konkuráló „Gyógyászat” szépen bekötött évfolyamai, s kriminalisztikai szuplementumként az „Államorvos” melléklete is. Külön kincsnek számít egy kis orvosi napló, amely Lőrinczy Rezső városi főorvos tulajdonát képezte. E kisméretű diárium egyik oldalán 1848. szeptember 4-i bejegyzéssel olvasható azon emlékezetes és szomorú mementó jellegű momentum, amikor a legnagyobb magyar az esztergomi hajóhídról szuicid szándékkal a Dunába vetette magát. Szándékának tragikumát az sem csökkenti, hogy Széchenyi István gróf igen kitűnő úszó hírében állott. Lőrinczy doktor, mint városi tisztiorvos, az eseményt egyszerű, mindennapos szürke tényként regisztrálta. Ez mindenképp a hitelességét erősíti. Lőrinczy naplója már Helischer halála után került a gyűjteménybe, amelyből az is kiderül, hogy 1844-től a város nemcsak megbecsülte, hanem gyarapította is a könyvtárat.

Valószínű viszont, hogy még a gyűjtő életében került a polcra Pápai Páriz Ferencnek, az erdélyi Hippokratesnek, a „Pax corporis” könyvéből egy 1701-es lőcsei és egy 1774-es kolozsvári kiadású példány. Mint ismeretes, ez volt a legelső önálló magyar nyelvű orvosi munka, amely 84 év alatt 11 kiadást ért meg.

Hősünk életében általában még az orvosok voltak a természettudományos gondolkodás megtestesítői. S Esztergomban, az éppen épülőben lévő Bazilika árnyékában, a teológiai művek tömkelegének megjelenése idején Helischer tudatosan a természettudományos művek gyűjtését tűzte ki célul.

Más területen az eklézsia bibliotékájával aligha versenyezhetett volna. Persze azt se higgyük, hogy a tudós papok csak a teológiai textusok magyarázásával és értelmezésével foglalkoztak. Bámulatos volt természettudományos érdeklődésük. Ennek bizonyságaként a nagy bibliotékából ugyanis szinte rekonstruálni lehetne az Országos Orvostörténeti Könyvtár anyagát, legalábbis a XIX. század közepéig. Ami természetesen nem csökkenti a Helischer-kollekció orvostörténeti jelentőségét.

Ami a térképeket illeti, újfent Zsámboky munkásságára kell visszautalnunk: személyében a hazai kartográfia egyik úttörőjét is tiszteljük. Maga Helischer szintén készített egy latin nyelvű vármegyei monográfiát, címe: „Descripitio comitatus Strigoniensis”, 1827-es dátummal.[362]

Vagyis ugyanazon esztendőben, amikor Mathes Jánosnak az „Arx Strigoniensis eiusque res memorabiles” című, szépen illusztrált monográfiája Beimel József helyi nyomdájában

362 A mű Prokopp Gyula fordításában olvasható az Esztergom Évlapjai 1988-as kötetében.

megjelent. Ismeretes Helischernek az 1838-as árvízről írott kis műve („Rövid tudósítás az 1838. évi árvízről, annak következményeiről, a kárvallottak számára befolyt segedelemről és ezeknek felosztásáról”, Esztergom, 1839), s ne feledjük megemlíteni, Szinnyei a név Heliser változatát használja.

Szabad legyen megemlíteni egy kedves, de mégsem hízelgő kis epizódot. Amikor a fővárosban a szakkönyvtárosok hírét vették az esztergomi Helischer-gyűjteménynek, rögtön a Goethe-kollekció „vidéki meglepetését” sejtették benne, Elischer-Helischer alapon. Ami mégis azt jelenti, többet kell tennünk ennek a derék esztergomi gyűjtőnek országos megismertetéséért, hogy még ekkora hasonlatosság mellett se legyen a neve másokéval összetéveszthető.

Hogy ne csak egy, Esztergomban a szigeten eldugott kis utca őrizze emlékét, no meg azért is, hogy az esztergomi Babits Könyvtárba járók is többet tudjanak a valódi alapítóról.

Fáy András és a honi egészségügy

A „haza mindenesének” titulált táblabíró íróember[363] a magyar reformkor különös alakja. Egyik méltatója jellemezte talán a legtalálóbban: „zsinóros atillája, csizmája és pipája még a hűbéri múlté. Eszméi és alkotásai azonban a jövőt jelzik.” A romantika honmentő mámorán nőtt nagy nemzedéknek bizonyára ő a leggyakorlatiasabb elméje. Ösztönös közgazdász, aki nemes ember létére megismerte a „nemtelen” pénzügy jelentőségét. Míg eszelős orvoskortársa, Hugó Károly színpadra vitte (francia recept szerint) a bankár és a báró dilemmáját, addig Fáy András (1786–1864) az életben megoldotta; létrehozta az első hazai takarékpénztárat. A tőkealap sikerén felbuzdulva életbiztosító intézetet akart alapítani, az életbiztosításhoz viszont halálozási táblázatok kellettek. Így került a közegészségügy érdeklődésének amúgy is tág tárgykörébe.

A medicinával való kapcsolata azonban nem előzmények nélküli. Gvadányi a kor kedvelt írója volt, a *’Pösténvi förödés’* (1787) humorán[364] jól mulattak a konzervatív lateinerek és a literátus hajlamú reformerek, akik maguk is szívesen látogatták főleg a felvidéki fürdőket. Gróf Desőfi József (Dessewffy József) a *’Bártfai levelek’* lapjain[365] számolt be Döbrentei Gábornak, miként lehet kádfürdés és ivókúra közben eszmét cserélni az idelátogató monarchiabeli lengyelekkel, álmodni a függetlenségről, vagy gazdát cserélni a hatalom alatt. Desőfi könyve Sárospatakon jelent meg, itt diákoskodott a pesti parvarista Fáy András, akit különösen a színházpártolás terén fűzték szoros szálak a nagy erdélyi szellemi szervezőhöz. Desőfi levelei 1817-ből datálódtak, s ekkor jelentkezett a hallatlan jelentőségű ’Tudományos Gyűjtemény’ első évfolyama.

A nagyhírű folyóiratot kicsit jellemzi az 1819. évi V. füzet, amelyben Eszterházy Károly egri püspök életrajza után a *’Magyar Juhjászol és Juhszámozó Mesterség’* című értekezést olvashatjuk. Ez utóbbi korántsem lebecsülendő tudomány, ha meggondoljuk, hogy esetleg 10 ezer darabot kell rejtjelesen, ugyanakkor könnyen megjegyezhetően „billogozni”. Rövid recenziók és példásan tömör összefoglalók jellemzik a periodikát, amelynek 1819. évi VI. füzetében már Fáy András nevével is találkozunk. Értekezésének címe: *’Parád leírása több*

---

363 Lásd pl.: Fáy András: Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus. Szeszélyes regény. 1–2. köt. Pesten, 1855. Heckenast. 218 p., 1 lev.; 213 p.

364 Gvadányi Józef: Pösténvi förödés a mellyet egy magyar lovas ezeredbül való százados az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő magyar nyelven, versekben foglalt, 1787. esztendőbe, Rák havának 12. napján. Tsöbörtsökön, 1787. (Pozsony, Wéber Simon Péter.) 46 p.

365 Bártfai levelek, írta Döbrentei Gáborhoz Erdélybe gróf Desöfi Józef 1817-ben. S.-Patakon, 1818. Ny. Nádaskay András által. 200 p., 1 lev.

tekintetből'.[366] Bizony, elfogult Losteiner Károly parádi fürdőorvos, amikor az 1885-ös kiadású kis balneológiai monográfiájában meg sem említi Fáy András nevét.[367]

A nemes nemzetes Fáy András pesti író és Pest megyei táblabíró Kitaibel Pál kémiai vizsgálataira, valamint az ott szerzett saját tapasztalataira támaszkodva írta meg értekezését. Serkentő felhívásként, hogy a nála illetékesebb orvosok kövessék példáját; az Egertől és Gyöngyöstől egyforma távolságra fekvő palócföldi fürdő ismertebb legyen a haza balneológiai térképén. „A' Fürdőháznál négy fürdőszobákban nyolcz kád vagyon. A' sárga agyaggal vegyes timsós víz hosszú vékony facsökön szivárog le a szomszéd hegyoldalról – amely különösen alkalmas ficamodás, elgyengült végtagok, megrögzött rheumák, sőt valóságos köszvények gyógyítására." Igen kiváló a „csomódzásra", amely alatt skrofulát ért a szerző.

Tőle tudjuk, hogy orvos Gyöngyösig és Egerig nem lakott, a fürdőszobák keskeny rekeszek, nincsenek srófos csövek a víz hőmérsékletének szabályozására, hiányoznak a megfelelő pihenőhelyek. Nem messze van az Orczy família timsóbányája és fűrészmalma, egyelőre ezek „provideáltatnak". Pedig a fa hamarabb elfogy, mint a víz, s nehezebben pótolható. Belső használata az emésztést javítja, a beleket tisztítja, szénsavtartalma az Aachen-i savanyúvízhez teszi hasonlóvá. A nép már korábban megfigyelte, hogy a szarvasmarha legelés után milyen szívesen siet a forráshoz, szinte kívánja ezt a vizet.

A „naftás (kénes) víz a savanyúságot elöli, a gyomorgörcsöt enyhíti, és ezeknek fájdalmait szünteti". Mai szóhasználattal: a savtúltengésből eredő panaszokat enyhíti. Bizony, aki Bártfa, Füred vagy Vihnye pompájához szokott, annak Parád csalódást okozott. Nem a vize, hanem a vendéglátás szegényessége révén. Csak az uraságon múlik, hogy Parádon is „Theatrumok, Concertek és bálok" legyenek. Vagy talán nem szükséges a gyógyulni akaróknak? Parád olcsó hely, a köznépnek való, de több orvosi hírverést érdemel – írta Fáy András 1819-ben.

1828-ban jelent meg Pesten a *'Hasznos Házi Jegyzetek'* című könyve,[368] amelynek fontos része, az *'Orvosi Házi Jegyzetek'*, ezeket maga Fáy gyűjtötte 1826-ban. Az *'Orvosi Házi Jegyzetek'* afféle használatos és könnyen beszerezhető gyógyszerek receptjeinek gyűjteménye.[369] *'A mutató jegyzet foglalata'* szerint 296 darab emberorvosi és 92

---

366 Fáy András: Parád leirása több tekintetből. = Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) No. 6. pp. 20–24.

367 Losteiner Károly: Parád gyógyhely Hevesmegyében kénsavas-vasas-timsós fürdőkkel, égvényes kénes-savanyuvizü forrásokkal. Orvosok és fürdővendégek számára. Pest, 1885. Kilián Fr. biz. 86 p.

368 Fáy András: Hasznos házi jegyzetek. Pesten, 1828. (2. jav., bőv. kiad.: Pest, 1833. Ifj. Kilián György. 200 p.; 3. kiad.: 1–2. köt. Pesten, 1851. Ny. Kozma Vazulnál. VIII, 9–224 p.; 180, XXXV p.) ; Új kiadása: Hasznos tudnivalók. Hasznos házi jegyzetek. Gyüjtögette Fáy András 1826. + Hasznos tudnivalók innen-onnan. Összegyüjtötte Vajda Ferencz 1899. Szerk., utószó, jegyz.: Juhász István. Bp., 1986. Magvető. 537 p. (Magyar Hirmondó)

369 Idézi: Daday András: Fáy András orvosi házi jegyzetei. In: Daday András: Kuriózumok az

állatgyógyászati vényt tartalmaz, régi szokás alapján a főfájástól a csizmatörésig, ahogy a *'Pax corporis'* lapjain is található. Fogfájás ellen pont 20 receptet sorol fel a szerző, a fokhagymát, reszelt tormát és borsot konstans matériaként alkalmazva. Név szerint egyetlen orvost említ, Szombathy Józsefet, aki azonos a derék Cseh-Szombathy doktor személyével. Nézzük, mit ajánl külső aranyérre. „Főzz szilvából vagy almából pépet, tedd a fájós részre azon melegen – azonnal a vakarany érből folyó arany ér válik." Vagyis a gyulladt nodus kifakad. Aranyeres fájdalmak ellen „búzakorpát belsőleg". A renyhe bélműködésre manapság ismét „felfedezték". Vízi betegségre (decompensatio) kék liliom gyökerének decoctumát kommendálja, vagy mozsárban megtört gyékénygyökér főzetét, amely állítólag megindítja a vizeletet. Fáy könyvében főleg botanikai alapanyagok dominálnak, de kémiai szerek is akadnak, pl. kénes kenőcs rüh ellen. A füvek készítésének megvan a maga szertartása, amelynek pszichés hatását aligha lehetne tagadni. Quod erat demonstrandum: Fáy András rendelkezett bizonyos orvosi műveltséggel. Valóban érdemes volna kideríteni, melyek voltak Fáy forrásművei, és összehasonlítva feldolgozni a jeles könyv kéziratos másolatainak különböző változatait.

Egy alig ismert balneológiai munka és a még érdekesebb 'Orvosi Házi Jegyzetek' után fogott Fáy a halálozási statisztika honi feldolgozásához.

1847-ben mintegy 700 kérdőívet küldött szét a papokhoz, hogy az 1837–1846 közötti tíz esztendő halálozásáról képet kapjon. Megfelelő arányban a városi, nagyobb mezővárosi, kisebb mezővárosi és falusi egyházi közösségek között. Előtte azonban tanulmányozta Süssmilch, Baumann, Malthus és Bernoulli népességtani műveit. A honi különbözőség azonban csakhamar szembetűnt. Igaz, a női nem életkora akkor is meghaladta a férfiakét, s hangsúlyozza is, hogy a francia forradalom vívmányai folytán átlag három évvel nőtt a továbbélés esélye. Ám ami a foglalkozásokat illeti, a szellemiek között, 40 év fölött az orvosok halnak leghamarabb! Kísértetiesen a mát idézve. Gyakori az öngyilkosság, vízbefúlás és a gyermekágyi láz.

Micsoda sorsszerűség, hogy ugyanabban az esztendőben foglalkoztatta ez utóbbi Pesten Fáy Andrást és Bécsben Semmelweis Ignácot. Fáy a Semmelweis-könyvek névmutatóiban sem szerepel. Ajánlom egy jövendő mű írójának szíves figyelmébe Fáy András *'Adatok Magyarország bővebb ismertetésére'* című könyvét.[370] Igaz, az első kiadás (1854) ma már bibliofil ritkaság, de a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 1943-ban fakszimile formájában ismét megjelentette. Belőle megtudható, hogy Halley, a híres csillagász szintén foglalkozott népességtannal.

---

orvostudomány magyarországi történetéből. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. pp. 484–489. *(– a szerk. kieg.)*

370 Fáy András: Adatok Magyarország bővebb ismertetésére. Pest, 1854. Kozma Vazul bet. 88 p., 7 t.

Fáy erre a megállapításra jut: Magyarországon a mezővárosok mortalitása a legkedvezőbb. Nincs túlzsúfoltság, van orvos és tanult bába, némi ipar és kereskedelem révén tűrhető a megélhetés. Statisztikai táblázatai 1847-ben készültek, de megjelenését a szabadságharc eseményei már nem tették lehetővé. Már betöltötte 62. életévét és pusztán maga ez a kor a Deák Ferenc-i visszavonulásra predestinálta. Mikor kimutatása megjelenhetett, az életbiztosító intézet vált (sajnos) időszerűtlenné.[371] Egy egész nemzet számára.

Micsoda keresztező életutak! Toldy Ferenc a medicinától jutott el a literatúráig, Fáy András viszont fordított: az irodalmárban ébredt fel a tartós érdeklődés az egészségügy iránt. Balneológiai monográfiája, hasznos orvosi jegyzete és halálozási statisztikai táblái a bizonyítékok rá. S akkor még nem szóltunk orvosregényéről, hiszen az már szépirodalom.

Úgy gondoljuk, a balneológiai és a Semmelweis-i bibliográfiából nem hiányozhat Fáy András neve. Akkor még hihetőbb lesz, hogy a haza mindenese volt.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Badics Ferenc: Fáy András életrajza. Bp., 1890. MTA. VIII, 671 p.
Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei. Bp., 1890. Neuwald. 351 p.

[371] Lásd bővebben: Horváth Imre – Garai Judit – Vértes László: Fáy András akadémikus az életbiztosítási szakember. = Orvosi Hetilap 142 (2001) No. 28. pp 1510–1514. *(– a szerk. megj.)*

Egy különös medikusköltő Kazinczy köréből – Ungvárnémeti Tóth László

Ungvárnémeti Tóth Lászlót (1788–1820) Weöres Sándor fedezte fel nekünk a rangrejtve írott *'Psyché'* c. remekművében.[372] Rangrejtve, mert a mitológiai nevű hölgy pajzán verseit maga Weöres költötte utolérhetetlen posztkonzsenialitással. Psyché, azaz Lónyai Erzsébet gyermekkori játszópajtása, később támogató barátja, barátnője és költőtársa volt ennek a tragikus sorsú medikuspoétának, akit a nagy Kazinczy megkülönböztető tiszteletű barátságával tüntetett ki, aki görögül és magyarul egyaránt nagyszerűen verselt, két értékes-érdekes kötet maradt utána és orvossá avatása előtt halt meg Bécsben, fiatalon. Weöres kötetében az Ungvárnémeti Tóth-féle költeménybetétek eredetiek, de nem „orvosközpontúak", ám bennünket ezek érdekelnek elsősorban. Epigrammáiból pedig valóságos kis orvostanári panoptikum állítható össze. Még egyszer aláhúzzuk: ezeket a verseket párhuzamosan írta ógörögül és „újmagyarul", hiszen költői nyelvünk alapos pallérozása esik az ő korára, Kazinczy és Csokonai Vitéz idejében.

Ungvárnémeti (másutt Ungvár-Németi) Tóth László 1788. február 17-én született a Borsod megyei Kistokajon, apja lelkész volt. Közel esett Sárospatak, egy papfinak nem volt nehéz iskolát és pályát választani, kivált ha a családi ösztönzés is besegített. 22 esztendős korában már a híres kollégium tanára, különösen a poétika és a lingvisztika iránt tanúsított rendkívüli fogékonyságot. A klasszikus nyelveket hamar elsajátította, ezek azonban iskolai tantárgyak voltak, „ércnél maradandóbb" emlékei az ókornak, de gyakorlati használhatóságban ugyancsak korlátozottak.

A hatalmas Habsburg-birodalom talán egyetlen összetartó ereje (az abszolutizmuson kívül) a német nyelv volt, a fiatal tanár felismerte, hogy beszédet tanulni és tanítani lehetőleg nem könyvből kell. A költő (mert ekkor már verselt) mint kotlós a csibéket, maga köré gyűjtötte diákjait, és átmentek a nem távoli Eperjesre magolás nélkül szemelgetni kultúrkörünk legfontosabb idegen nyelvéből. A haszon kétszeresnek bizonyult. Szép szókinccsel tértek vissza a színmagyar Patakra, a professzor ugyanakkor megismerkedett Széphalom irodalom-püspökével, Kazinczy Ferenccel. Az ismeretségből barátság lett, a barátságból levelezés, a levelezésből irodalomtörténet.

---

372 Weöres Sándor: Psyché. Egy hajdani költőnő írásai. Bp., 1972. Magvető. 294 p. (Több kiadásban is megjelent)

Eperjesen lett szerelmese a görög irodalomnak Carlowsky tanár úr könyvtárának köszönhetően. Pataki tanártársai nem nézték jó szemmel ezt az elkülönülő kiemelkedést, természete sem lehetett valami türelmes, a súrlódások elkerülhetetlenek voltak. Ha egy személy száll szembe a többséggel, mindig ő húzza a rövidebbet. Ungvárnémeti Tóth László 1814-ben nem éppen barátságos búcsút mondott a híres kollégiumnak, sőt az egyházi pályának is. Pestre ment, és beiratkozott az orvosi fakultásra. Saját bevallása szerint nagy szerepe volt ebben egy öreg eperjesi orvosnak, Krieger doktornak. A sárospataki papokat ezzel még jobban felingerelte, s ahol tehették, támadták.

1816 nevezetes esztendő rövid életében. Letette alapvizsgáit, vallást változtatott, és megjelent az első verseskötete.[373] Időmértékes ódái a fiatal Berzsenyire emlékeztetnek, pontosabban Horatius hatására. Csakhogy ő nem Maecenas dicsőségét zengi, hanem pl. Cseresnyés Sándor barátjáét, akivel jóban-rosszban együtt voltak. Azét a Cseresnyés Sándorét, aki később Veszprém megye tisztiorvosa lett, és Vörösmarty Mihály szűkebb köréhez tartozott. Meg Révai Miklósét, és Kazinczyét:

> „Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a' Révay könyvét;
> Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít." – írta intően.

Vallásváltoztatása nem volt kompenzáló pápistaság, bizonyíték rá a XXII. epigrammája, amelyben így ír a protestáns polihisztorról: „Páriz Pápait én úgy nézem, mint egy ereklyét!" Valamely meggyőződésről a barátság kedvéért sem mondott le. A híres-hírhedt Mondolat-vitában (Somogyi Gedeon kontra Kazinczy) főleg Pápai Páriz szótárára támaszkodva foglalt állást a nagyon tisztelt széphalmi Mester ellen a *'Glossák'* című kolligátumában, ami nem jelenti, hogy nem volna neológ, legalábbis versei ezt bizonyítják, csak a végletektől idegenkedett. A magyar nyelvben oly sok e magánhangzó az akkori nyelvészeket is foglalkoztatta. Ungvárnémeti ugyanazt ajánlja, mint Révai, s amit a nép ösztönösen tesz, néha ö, máskor ü, avagy i betűket tűzdel a rengeteg e helyébe.

A másik nevezetes dátum az 1818-as esztendő. Betöltötte a 30. életévét, átment Bécsbe a medicina befejezésére, és megjelent a második, most már kétnyelvű kötete *'Ungvárnémeti Tóth László Görög Versei'* címmel.[374] Ódáihoz prózai kommentárt is csatolt. Például a VI. ódában

---

373 Ungvárnémeti Tóth László versei. Glossák. Vagy A' gáncsos magyar szovak, néhány hellen, 's latán históriai, vagy mythószi nevekkel. Pesten, 1816. Ny. Trattner János Tamás. 202 p.

374 Ungvárnémeti Tóth László Görög versei. Magyar tolmácsolattal. Pesten, 1818. Trattner János Tamás betűivel. XX, 170 p.

olvasható: „Pest, a' szép tudomány Pannoni műhelye", magyarázatául felsorolja a következő neveket: Révai, Winterl, Mitterpacher, Kitaibel, Tolnai, Kelemen, Fejér, Bene, Albert, Lenhossék, Schuster, Stáhly stb., „mind ollyan tudós Fők, kikkel a' Külföld is dicsekedhetnék".

Külön méltatja Széchényi Ferenc grófot, a Nemzeti Múzeum megalapítóját. Benét, Stáhlyt, Winterl Jakabot egy-egy ódával tiszteli meg, de némely külföldire is sor kerül. Így Burdach, Hildebrand, Oken, bécsi tanárai közül a szülész Boer:

> „Zeusznak bábáskodva Hephaest nagy bajjal ugratta
> A' bölcs Szüzet elő; Boer az asszonyokat,
> Bölcsen bábáskodva, nagyon könnyíteni tudja:
> Hátra Hephaest! Bécsnek Boere érdemesebb",

továbbá a szemész Beer, aki „Sok szemről, mint Asklipiósz, a' hájogot elosztá". Költeményei különböző lapokban is napvilágot láttak, így a Pozsonyban megjelenő 'Magyar Kurír' és a 'Tudományos Gyűjtemény' irodalmi melléklete, a 'Szépliteraturiai Ajándék' hasábjain, amelyet akkor Szemere Pál, Kazinczy pesti „képviselője" szerkesztett. Írt latin verseket, poétai leveleket Czinke Ferenc egyetemi tanárhoz, Révai Miklós utódjához, jegyzeteket a görög líráról, mindezeket 1830. augusztus utolsó napjáig. Szinnyei szerint orvossá avatása előtt „koleraféle bajban" halt meg.

Kazinczy a csodálatát iránta versben fejezte ki. Lónyai–Weöres fiktív visszaemlékezése szerint a különös medikus-költő nemi betegségben is szenvedett, ami nem elképzelhetetlen. A lényeg azonban a mű, amely a gazdag magyar líra történetében is egyedülálló jelenség. Ez a hellaszi áhítat Pindarosz nyelvén, berzsenyis ódákban, szimonidészi epigrammákban. Egy medikus tollából, aki meghalt, mielőtt orvossá avatták volna. Másfélszáz év után azonban feltámadt, hála Weöres Sándor kifogyhatatlan költői leleményességének.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Toldy Ferenc: [Ungvárnémeti] Tóth László. In: Toldy Ferenc: Magyar költők élete. 2. köt. Bp., 1871. Ráth. pp. 88–90. (Toldy Ferenc összegyűjtött munkái 4.)

Rákóczy Géza: Ungvárnémeti Tóth László. Irodalomtörténeti értekezés. Sopron, 1892. Litfass. 50 p.

Weöres Sándor: Egy ismeretlen, nagy magyar költő (Ungvárnémeti Tóth László). = Diárium 4 (1943) No. 12. pp. 271–273.

Weöres Sándor: Ungvárnémeti Tóth László. In: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Összeáll., sajtó alá rend., magyarázó jegyz. és utószóval ell.: Weöres Sándor. 2. bőv. kiad. 2. köt. Bp., 1982. Magvető. pp. 315–318.

Tóth Sándor Attila: „Az istenűlés dicsősége”. Ungvárnémeti Tóth László költői portréja. Szeged, 2001. Gradus ad Parnassum. 183 p. (A magyar irodalom kismesterei)

Ungvárnémeti Tóth László művei. Sajtó alá rend.: Merényi Annamária, Tóth Sándor Attila. Bp., 2008. Universitas. 801 p.

Dörnyei Sándor: „Hippokrát fia”. Ungvárnémeti Tóth László útja az orvosi pálya felé. In: Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Bp., 2010. Johan Béla Alapítvány – MOT – SOMKL – MATI. pp. 37–47. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86.)

A költő Vajda Péter mint népszerűsítő orvosi szakíró

„Oh e hazában olyan sok jeles
Sírján ingatja vándor fuvalom
A feledésnek tüskebokrait…”

E mottónak szánt sorokat Petőfi Sándor írta 1846 telén Vajda Péter (1808–1846) halálára. Az ifjú titánpoéta benne a függetlenség hősét siratta el. Egy másik költő még Petőfinél is jobban sajnálta, hiszen közeli rokonát, jótevőjét, szellemi irányítóját vesztette el örökre, akinél Pesten két esztendeig lakott, és általa ismerkedett meg az irodalmi élettel. Ez a közelről érdekelt költő Vajda János, később az Arany és Ady közötti korszak magányos óriása.

Vajda Péter a Veszprém megyei Vanyola községben született 1808. január 20-án. Középiskoláit Sopronban és Győrött végezte, majd beiratkozott a pesti orvosi fakultásra. A reformkor felidézte nemzeti érzés hevületében utólag úgy tűnik, a természettudományokat képviselő medikusok között legalább annyi volt a verselő, mint – az egyoldalúság ellen tüntetve – manapság. Így például Vajda Péter és Garay János, akik végül is a literatúra kedvéért otthagyták a medicinát. Garay átiratkozott a jogra, Vajda Péter pedig – ma már nehezen tisztázható körülmények között – az 1831–32. évi kolerajárvány alkalmával kitört diákzendülés szervezésének a gyanúja miatt az egyetemről távozni kényszerült.

Azonban, mint az alábbiakból kiderülni kívánkozik, nem lett obsitosa a medicinának. Az első orvosi könyvének már a címe is merészül bizarr: *’A’ férfiasság. Oktatás, mint kell a’ hímerőt vagyis férfiúi tehetséget kifejteni, gyakorolni ’s vissza szerezni. A’ hajdan és jelenkor tapasztalásai szerint ifjak és férfiak számára írta Vajda Péter’*.[375] A könyv a biedermeieri álszemérem és a lelkiző romantika korát tekintve meglepően józan biológiai szemléletű. Párhuzamot von a növény- és állatvilág szaporodási hasonlatossága (s természetesen különbözősége) között, misztikaoszlató nyíltsággal, tőmondatos érthetőséggel. *„A’ nemzés míveletének józanul bátorságosan mellékindulat nélkül szükség történnie”*, ami alatt nem a szerelmi szenvedély veszélyét, hanem inkább az oktalan félelem gátló hatását érti.

[375] ’A’ férfiasság. Oktatás, mint kell a’ hímerőt vagyis férfiúi tehetséget kifejteni, gyakorolni ’s vissza szerezni. A’ hajdan és jelenkor tapasztalásai szerint ifjak és férfiak számára írta Vajda Péter. Kassán, 1835. Ny. Werfer Károly. 73 p.

Nagyon érdekes (bárki ellenőrizheti a 31–32. oldalon), hogy a fehér embert az elpuhulástól, „fekete testvéreinket” pedig a járomba fogástól félti. Íme a négerkérdés korai jelentkezése.

A szexualitásban nemcsak a fajfenntartás módját látja:

> „A’ természet czélja örökre az marad, hogy fajunkat szaporítsuk. Ezért kötötte a’ nemzés munkálatát a’ legnagyobb gyönyörrel öszve; ezért ada meg egy könyen nem győzhető ösztönt mind a’ férfiú mind a’ nő vérébe, ezért teremté a’ mindenben nyakaskodó ember számára a’ szerelmet, hogy előbb a’ lélek lélekkel olvadva össze vonja maga után a’ test egyesülését.”

Persze a szertelenséget nem helyesli, megint csak nem álerkölcsi, hanem biológiai alapon:

> „Mértéket tartani okos gazdálkodás; általa a’ test erős marad, az idegek megtartják ingerlékenységöket, s a’ hím hosszan férfiú maradhat, pirulni nem kénytelen, hanem erejében büszke.”

Felesleges bizonygatni, mennyire okos írás ez, s érvényes akár napjainkra is.

Ugyanabban az évben, ugyanabban a városban jelent meg *’A szépítés mestersége…’* című kozmetikai tanácsadója,[376] amely nyelvünkön ugyancsak úttörő jellegű.

Talán legjelentősebb szakkönyve az 1836-ban Pesten megjelent *’Növénytudomány’*.[377] E könyvről Gombocz Endre növénytan-történetében említést sem tesz, pedig egyik jeles botanikus professzorunk szerint jóval több egyszerű kompilációnál. Tulajdonképpen az 1807-ben megjelent Diószegi–Fazekas-féle *’Füvészkönyv’* és Barra István *’Növénytan’*-a (1841) közötti összekötő kapocs. Annál is inkább, mert míg a híres debreceni herbáriusok Linné rendszerét, a pesti Barra főorvos Decandolle beosztását követi, addig Vajda Péter mindkettőt. Sőt ismerteti Jussieu és Oken osztályozását is. Nyelvét, mint ahogy az előszóban is írja, *„Pólya doctor úr természettudományi mívszótárából”* vette. Hatástant nem ír, függelékül azonban

---

376 Vajda Péter: A szépítés mestersége. Útmutatás a kellemetességek megszerzésére s kifejtésére, a bőr, (az arcz, kezek, nyak, mell, stb.) a hajak, bajusz, szemek, fogak stb. épen tartására, szépitésére s hibáknak elhárítására. Egy toldalékkal különbféle ékességszerek készítés módjárul. Kassán, 1835. Literaturai Intézet. 91, 3 p.

377 Vajda Péter: Növénytudomány. Magyar-latin füvésznyelv és rendszerisme. Orvosok, gyógyszerészek, kertészek s kiváltképpen a füvészet tanitó nélkül tanulni akarók számára. 368 ábrával. Pesten, 1836. Heckenast Gusztáv. IV, 236 p., 8 t.

tanácsokat ad a növénygyűjtemények készítéséhez. Ebből az derül ki, hogy ő maga is gyűjtő volt.

Több orvosi vonatkozású könyvet nem írt. *'Őszinte beszédek'* című kötetében[378] még olvasható a „növény-, állat-, ember-nevelésről", de ez már erősen elhajlás a szépirodalom, pontosabban a bölcselkedés felé. Aztán termékeny szépirodalmi évek következnek. Írt verset, prózát, szorgalmasan fordított, főleg Shakespeare-t. Igazi reformkori közíró volt, minden kérdésben otthonos, a javító szándékokban illetékes. Nem is nézték jó szemmel az illetékesek, s azért vonzódott hozzá Petőfi Sándor. Meg rokona, a radikális szemléletű remete, Vajda János.

Megemlítendő, hogy 1837-ben az Akadémia, 1840-ben a Kisfaludy Társaság tagja lett. 1841-ben a Magyar Természettudományi Társulat őt választotta első főtitkárává, de amikor a társulat a Királyi jelzőt felvette, ő tüntetésképpen kilépett, és elfogadta a szarvasi gimnázium meghívását, ahol 1842–46 között tanított.

A költőt-írót számon tartja az irodalomtörténet, s csak a medikusévei miatt nem osztozna vele az orvostörténet. De nem lett végképp hűtlen a medicinához sem, ez irányú műveit Győry bibliográfiája annak rendje-módja szerint besorolja. Karaktere jellemzéséül idézzük tovább Petőfit:

> „Az én könyűim hadd omoljanak
> A függetlenség bajnok férfiáért,
> Ki e hajlongó, görnyedő időkben
> Meg nem tanúla térdet hajtani,
> Ki sokkal inkább hajtá le fejét a
> Szabad szegénység kőszikláira…"

Sok baja volt a cenzúrával, felvilágosító beszédeiért sokat zaklatták. Szarvason hunyt el 1846. február 10-én. Nem volt sem jelentős költő, sem jelentéktelen közíró. Orvosi könyvei ez utóbbit feltétlenül bizonyítják.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Széchy Károly: Vajda Péter élete és művei. Bp., 1892. Eggenberger. VI, 343 p.

---

378 Vajda Péter: Őszinte beszédek. Kassán, 1837. A literaturai intézetben. 179 p.

Tordai György: Vajda Péter, a Társulat első titkára. = Természet és Társadalom [Természettudományi Közlöny] 115 (1956) No. 3. pp. 164–166.

Hanzó Lajos: Vajda Péter. Békéscsaba, 1958. Békés M. Tanács. 152 p., 6 t.

Elek László: A természettudományos műveltség kezdetei hazánkban a Természettudományi Társulat működési engedélyének megadásáig. = Békési Élet 1 (1966) No. 2. pp. 1–4.

Vajda Péter Tudományos Ülésszak. Pápa – Vanyola, 1971. [május 16–18.]. Szerk.: Rácz István, Miklós Róbert. Bp., 1971. TIT. 123 p.

Vajda Péter válogatott művei. Vál. és sajtó alá rend.: Lukácsy Sándor. Bev.: Fenyő István. Veszprém, 1972. Veszprém M. Tanács. 291 p.

Elek László: Vajda Péter élete, irodalmi-közéleti tevékenysége, pedagógiai munkássága. Szarvas, 1996. Vajda Péter Gimnázium és Szakközépiskola – Szarvasi Öregdiákok Baráti Köre. 297 p., [2] t.

Vajda Péter művei. Vál., a szöveggond. és a jegyz.: Mudra Viktória, Zákány Tóth Péter. Bp., 2004. Kortárs. 1326 p. (Magyar remekírók)

Porzó és hamu – Ágai Adolf

Forgó bácsi, Porzó, dr. Tőkés, Csicseri Bors – változatos írói-szerkesztői álnevek mögül egyazon joviális tekintet tűnik elő, az Ágai Adolfé (1836–1916), aki apja kívánságára szerzett bécsi orvosi oklevelét korán talonba tette, hogy a saját kedve szerint Pesten író lehessen. Irodalomba érkezése az asszimilálódni törekvő zsidó származású polgáré. Kedves írói anyanyelvéül az Arany Jánosét választotta, majd Jókai nyomából elindulva a liberális sajtó kedvelt műfajainak, a tárcának és élclapszerkesztésnek lett a reprezentánsa, valamint a Móra előtti gyermekirodalom Benedek Elek mellett legnépszerűbbje.

Nagyatyja még egy cár ellenes lengyel összeesküvés szerencsétlen részese, soha vissza nem térő szibériai száműzetéssel. Atyja, Rosenzweig József, 13 éves korában menekült Magyarországra. Pártfogókra, köztük Klauzál Gáborra lelve, orvosi diplomát szerzett, s először a horvát anyanyelvű Jankováczon telepedett le. Itt született Adolf nevű fiúk, 1836. március 31-én, aki szülőfalujában, majd az Eszék melletti Orahoviczán 4 éves koráig úgyszólván magyar szót alig hallott. Sorsforduló volt 1840-ben a magyar nyelvű Péczelre, majd véglegesen Abonyba való költözésük, ahol apja községi orvos, fiát magyarrá nevelő patrióta, és a Vörösmarty–Petőfi–Arany triásznak a mainzi héber nyelvű irodalmi lapban tolmácsolója lett.

Fiának az iskoláit úgy válogatta és váltogatta, hogy a benne rejlő tehetséget ne gyeplőzze az egyhangúság. Az első két osztályt Abonyban, a többit a pesti piaristáknál, az utolsót pedig – egy kis szolnoki kényszermegszakítással – Nagykőrösön végezte. Pesten a szabadságharc gyermeki szemtanúja. Látta-hallotta Petőfit, Jókait, Vajdát és a Várban az olaszföldi osztrák katonafoglyokat, „akik a vereség fölött való boldogságukban a Nabucco nagy kardalát énekelték s erősen barátkoztak a győztes ellenséggel”. Aggódó szülei ekkor a szomszédos Szolnokra hozták át, itt osztálytársa volt az iskola verhetetlen eminense, a későbbi neves orvostanár, Balogh Kálmán. Együtt határozták el, hogy 12 éves fejjel felcsapnak a honvédseregbe, de a szülők, megneszelve, hazaparancsolták az ifjú „önkéntesjelölteket”. A bukás után egyszer megszállt náluk a bujdosó Vörösmarty.

A pesti piaristákhoz visszament, de nem érzi jól magát tovább ott, ahol a francia történelmet csak XIV. Lajosig, a magyart Mária Teréziáig, az irodalmat Berzsenyiig tanították. Apja beleegyezésével az utolsó évre érni a „kis magyar Athénbe”, Nagykőrösre ment. Irodalomtanára a csizmában járó olimposzi lény, Arany János, a többiek Szász Károly, Ács Zsigmond, Szilágyi Sándor, megannyi nagyság. Az új diák első írása természetesen vers, és

persze, hogy ballada. Szorongó reménykedéssel mutatta meg Arany tanár úrnak, beküldhető-e a 'Divatcsarnok' c. lapba. „Bátran, jelent már ott meg rosszabb vers is ennél" – hangzott a lakonikus válasz.

A falusi orvos-apa a veszélyesen irodalmár fiát „rájózanította" 1854-ben a pesti medicinára. A Bach-korszak lakáj-dékánja kapva-kapott a „nem magyar származású" hallgatón, hogy besúgót idomítson belőle. Ezen az Arany János-élménnyel megtelt ifjú annyira megütközött, hogy meg sem állt a bécsi orvoskarig. A császárvárosban első dolga volt magyar olvasókört szervezni, és előfizetőket gyűjteni Arany János 'Koszorú' c. lapjára.

A szünidőkben Nagykőröst sohasem hagyta ki. Szépen hegedült, és diák-tanár összejöveteleken mindig a csodált Tanár Úr fülébe akarta húzni. „No, ha orvos leszel, legalább hegedűszóval kísérheted halottaidat a temetőbe" – évődött a Toldi írója. Ezt a kedves élcelődést később visszakapta, mert Pákh Alberttal azt híresztelték, hogy Bécsben most fog németül megjelenni a Toldi estéje ezzel a címmel: *'Soirée bei dr. Franz Schedel'.*

Bécsi szabad idejükben kijártak a döblingi tébolydához, figyelni a kerítésen át a legnagyobb magyar árnyát. Bécsben többirányú elfoglaltságra osztotta be idejét. Látogatta – ha nem is teljes szívvel – az orvosi fakultást. Nagy élménye Skoda, a diagnosztika klasszikusa és a terápia szkeptikusa, aki Ágai szerint inkább a halál magyarázója volt mint ellenfele, de Rokitansky eredményeit „ráfordította az életre". Visszaemlékezésében elénk varázsolja a kerek képű, szemüveges, a németet cseh dialektusban beszélő, sörkedvelő belgyógyász tanárt, aki „demokrata volt, ami alatt a tömeg arisztokráciáját értette, egy méltóságot ismert csak, az ember fönségét". Ismerkedett a német nyelvű irodalmi körökkel, kereste a kapcsolatot az itt élő magyarokkal (Kecskeméthy Aurél, Dóczi). Még 1854-ben áttért a prózára, és még ugyanez évben megjelent a 'Hölgyfutár'-ban az első „jókaizált" írása. Aztán a 'Bécsi levelek' következtek a 'Hölgyfutár' és a 'Vasárnapi Újság' hasábjain. Ezek a levelek – ahogy Steiner Lenke megállapította – a francia feuilleton, a Heine-féle Reisebilder és Petőfi útinaplóinak a keveréke. Bejárta úgyszólván egész Európát, de mindenünnen visszavágyott a sokat szidott, és nagyon szeretett Pestre.

Mikor 1860-ban a diplomáját megkapta, hazatérve gyermekorvos akart volna lenni. Másfél éven át kísérgette napi vizitre Bókai János tanárt, akit „elsősorban a beteg érdekelt, csak azután a casus". Együtt gyűjtöttek, hogy tető alá kerüljön az Üllői úti gyermekkórház. A gyermekorvos sokszori lehangoló tehetetlensége miatt azonban inkább a kis páciensek betűvel való vigasztalását választotta. Itthoni írásait a Jókai-féle 'Üstökös' és Tóth Kálmán 'Bolond Miska' c. élclapja hozta, egyikben stílszerűen Tallérossy Zebulon, a másikban az esetlenül is talpraesett Spitzig Iczig álnév alatt.

Szerkesztői korszaka a kiegyezés után kezdődött. Az 1868-ban indult Deák-párti ’Borsszem Jankó’ redaktora rövidesen Csicseri Bors, azaz Ágai lett. A ’Magyarország és a Nagyvilág’ c. lap felelős szerkesztője 1870–79 között szintén Ágai. A ’Kis Lap’ c. gyermekújság Forgó bácsija 1871-től az 1904-es megszűntéig szintén ő. A benne szunnyadó gyermekorvos néha kikívánkozik a gyermekújság lapjaira. Szózatot ír a szülőkhöz a gyermekek leveleiből. Irodalmi pályázatot hirdet a kis olvasóknak, őneki köszöni indulását Csathó Kálmán. Hogy kiket csábított írni a három lapjába, imponáló szerkesztői bravúr. Borsszem Jankó: Gyulai Pál, Vas Gereben, Berczik Árpád, később Kozma Andor, Vikár Béla, Ambrus Zoltán. Itt kezdte költőként Szép Ernő, szerkesztőként Heltai Jenő.

’Magyarország és a Nagyvilág’: Arany János, a két Ábrányi, Kiss József és Dóczi Lajos. A ’Kis Lap’: Benedek Elek, Krúdy Gyula, Feleki Sándor, Kunos Ignácz, Thaly Kálmán. Mindenki minden irányból, csak jó írás legyen. Ágai humorista fantáziájának tipikus figurái: az adomázó galíciai, Seiffensteiner Salamon, a bugaci „nikszdajcsos” kuruc, Mokány Berci, a tehetetlen rendőr, Mihaszna András, a fontoskodó bürokrata, Sanyaró Vendel, és így tovább, akik afféle göregábori történetekkel szórakoztatták a XIX. század végi olvasókat.

A szerkesztő mellett a tárcaíró Ágai a legmaradandóbb. Kötetben *’Porzó tárczalevelei’*[379] és *’Utazás Pestről Budapestre 1843–1907’*[380] címmel jelentek meg. Értékes és érdekes kultúrtörténeti dokumentumok. Arany László szerint „nemcsak az irodalom terén, hanem a magyar társadalomban is új világ ez”. Se szeri, se száma humoros naptárai már hígabbak. Mókás figurái a Népszínházban is színre kerültek 1902-ben, Blaha Lujza sem vonakodott fellépni benne. Társszerzője egy másik Arany János-tanítvány orvos, Balogh Tihamér, Almási Balogh Pál fia. Fordítani Ágai a szép nem szépírásaiból szeretett, így George Sand egyik regényét, és Apraxin Júlia orosz származású, franciául író, magyar grófnőtől.

A ’Nyugat’-ban az első méltatást Szini Gyula írta róla 1912-ben,[381] az utolsót halálakor, 1916-ban, Schöpflin Aladár.[382]

Átélte gyermekfővel ’48-at, és megérte a hosszú béke megszakadását. A ’Kis Lap’ régen megszűnt, egykori olvasói a frontokon hullottak. Nyolcvan évéhez még egy háborús nyarat kapott kegyetlen ráadásnak, és 1916 őszén Forgó bácsi végleg abbahagyta a lapszerkesztést.

---

379 [Ágai Adolf]: Porzó tárcza-levelei. Rajzok a társas életből, a család köréből, utivázlatok stb. 1–2. köt. Bp., 1877. Athenaeum. XVI, 398 p.; 424 p.

380 Utazás Pestről Budapestre. 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejében. Irta Porzó [Ágai Adolf]. Képeit rajzolták Bér Dezső, Garay Ákos, Homicskó Athanáz és Mühlbeck Károly. Bp., 1908. Pallas r.-t. 446, [2] p., 28 t. (Reprint: Bp., 2004. Fekete Sas. – *a szerk. megj.)*

381 Szini Gyula: Ágai Adolf. = Nyugat 5 (1912) Vol. I. No. 5. pp. 465–466.

382 Schöpflin Aladár: Ágai Adolf. = Nyugat 9 (1916) Vol. II. No. 19. pp. 495–497.

Belekerült a lexikonokba, ahova picike módosítás kívánkozik. Ugyanis, hacsak másfél esztendeig, de folytatott orvosi gyakorlatot. Mégpedig nem akárki: Bókai János mellett.

Ágai Adolf további munkáiból:

Ágay Adolf: Por és hamu. Barátaim s jó embereim emlékezete. Bp., 1892. Athenaeum. 366 p.

Porzó [Ágai Adolf]: Igaz történetek. Húsz elbeszélés. Bp., 1893. Lampel. VII, 317 p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Feleki Sándor: Dr. Ágai Adolf. = Egyenlőség, 1890. No. 39. (szept. 26.) pp. 11–14.

Sebestyén Károly: Ágai Adolf doktor. = Budapesti Hírlap, 1916. No. 264. (szept. 22.) pp. 2–3.

Molnár Jenő: Az öreg doktor. = Pesti Napló, 1916. No. 265. (szept. 23.) pp. 5–6.

Alexander Bernát gyászbeszéde Ágai koporsójánál. = Egyenlőség, 1916. No. 39–40. (szept. 27.) pp. 10–11.

Ágai Adolf szerepe a zsidóságban. = Egyenlőség, 1916. No. 39–40. (szept. 27.) p. 13.

Schächter Miksa: Ágai Adolf dr. és a zsidóság. = Múlt és Jövő 5 (1916) No. 11. pp. 439–444.

-R [Schächter Miksa]: Ágai Adolf dr. = Gyógyászat 56 (1916) No. 40. pp. 460–461.

Gerő Ödön: Ágai Adolf. = Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve 24 (1918) pp. 52–65.

Kéky Lajos: Ágai Adolf (1836–1916). = Budapesti Szemle 46 (1918) Vol. 173. pp. 189–221.

Löw Immánuel: Ágai szószedet. Bev.: Rubinyi Mózes (Ágai stílusáról és nyelvéről). Bp., 1924. Magyar Nyelvőr. 32 p. (Klny. a Magyar Nyelvőrből)

Steiner Lenke: Ágai Adolf. 1836–1916. Bp., 1933. Hamar Ny. 45 p.

A betűk gyógyszerésze –Tömörkény István

Közel egy időben (1880, 1886) két hazai patikus hagyta abba véglegesen a gyógyszerkeverést: egy felvidéki meg egy délvidéki. Az iglói Kosztka Mihály Tivadar valami titkos sugallat hatására ecsetet ragadott, és hosszú kacskaringós festőúton Csontváry lett belőle. A szegedi Steingassner István pedig Tömörkény István (1866–1917) néven tárcákat-novellákat kezdett írni. A pályatévesztett drogista kortársak–kartársak tehát a tégelyek mellől érkeztek a piktúra, illetve a literatúra magaslataira.

Steingassner István 1866. december 21-én született a ceglédi vasútállomás épületében, ahol apja, az egykori váltóőr vendéglőt bérelt. Élménydús gyermekkor az ételt-italt kínáló resti környékén, majd a szegedi és makói diákévek következtek. Nevezetes–szomorú az az esztendő, midőn ezek az akkor még diákemberek térben közel kerültek egymáshoz. Az 1879-es nagy szegedi árvíz idején Kosztka Mihály Tivadar egyetemista önkéntes mentőként menti a menthetőket, Steingassner Makóról szekerezett a kiöntött szegedi rokonságért. Hogyan is tudhattak volna még egymásról? Később se nagyon, annyira elütő (és magányos) egyéniségek voltak.

Nem plutarkhoszi párhuzamos életrajzokról lévén szó, maradjunk a makói diáknál, aki Verne Gyula, Mark Twain és a 'Vasárnapi Ujság' betűit, de mindenekelőtt a restibe betérő pusztai emberek szavait falja, mégsem a redakciók felé tekint. Pedig akkor is jeles irodalmi élet volt Szegeden: Mikszáth, Gárdonyi, Sebők Zsigmond, Pósa Lajos – hogy csak a legismertebbeket említsük. Steingassner István beállt a belvárosi gyógyszertárba patikussegédnek, majd Kistelek következett. Itt környékezte meg a múzsa. S akit angyali szárnyaival egyszer megérint, az könnyen ördögnek néz másokat. Például Steingassner a főnökét, akivel az Opodeldok Camphorata elkészítési módját illetően támadt néminemű nézetkülönbsége. A rövidebbet, pontosabban a hosszabbat a patikussegéd húzta, meg sem állott Józsi bátyja csengelei tanyájáig. Ott élt pusztafi módjára, míg meg nem ürült Szegeden a rókusi gyógyszertár vezetői állása. Hívták, és ő szívesen jött.

A nagyszerű költő, Juhász Gyula könyve szerint[383] „egy darabig ment is a dolog, igen tanulmányos ember lett ifjú Steingassnerből, aki a gyógyszerészeti szaklapokba kezdett cikkeket irogatni". E sorok írója átböngészte a szóba jöhető szaklapokat, de Steingassner nevét

[383] Vö.: Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Előszó Ortutay Gyula. Szeged, 1941. Dugonics Társaság. 76 p.

egyetlen cikk alatt sem látta. Mindez természetesen nem a nagyon szeretett szegedi költő cáfolására említtetik – hátha valakinek több szerencséje lesz. Érdekes lenne tudni, patikusként mik érdekelték ezt a remek novellistát.

Legelső tárcája a 'Szegedi Híradó' hasábjain tűnt fel (valóban feltűnt) 1884-ben. 1886 februárjától már a lap állandó munkatársa. A gyógyszertárat tehát végképp otthagyta, no meg a Steingassner nevet. Aztán 1888-ban bevonult katonának: egy év a Balkánon, egy a Délvidéken, egy pedig Bécsben. Leszerelése után egyszerre hívta a Megváltóhoz címzett gyógyszertár, és a másik helyi lap, a 'Szegedi Napló', de ő a feltorlódott élményeivel az utóbbit választotta.

Megkapta az Aradra távozó Gárdonyi helyét, cikkeit és novelláit Hóeke Menyhért vagy Pista jeligével írta. Lapjának vasárnapi melléklete volt a 'Hüvelyk Matyi', itt jelentek meg *'Infanterist Elias Csamagó dolgai'*, immár egy sajátos humor macskaezüstjét csillogtatva. Első kötete, a *'Szegedi parasztok és egyéb urak'* 1893-ban már országos nevet szerez a szerzőjének.[384] A *'Jegenyék alatt'* című[385] novelláskötet a 'Szegedi Napló' karácsonyi mellékleteként jelent meg, s a magyar irodalom eseménye lett. Mikszáth az 'Országos Hírlap' külső munkatársául szerződtette. E kötetben jelentek meg a *'Csata a katonával'*, a tolsztojánusi szektát oly gyönyörűen megjelenítő *'Nazarénusok'*, valamint a *'Thurzó útja'*. Ez utóbbi a hófödte tanyai élet végéről vall, ahol orvos híján „maguktól halnak meg az emberek", de nyoma sincs ebben Mikszáth csipkelődéseinek a gyógyító mesterség iránt.

Krúdy Gyula Csehovhoz hasonlítja Tömörkényt, nyilván van benne igazság. A nagy orosz novellista az írásaiban azonban sokkal inkább orvos, mint amennyire gyógyszerész Tömörkény. Legfeljebb a dohányboltot titulálja „trafikhoz címzett patikának", volt szakmájáról az írásaiban alig esik szó. Megrázóan írja le viszont *'A tengeri város'* című[386] novellájában a trachomás vakokat, akik a monarchia hadseregében vesztették el szemük világát. Tömörkény tündéri nyelvét, találó jelzőit, figuráinak csavaros észjárását külön kellene méltatni. Például a *'Pengetés'* című[387] novellában a kaszát a világ legszebb kardjának nevezi. S milyen szakértelemmel ír a pulik és a birkák lelkivilágáról!

A szegedi Somogyi Könyvtár és a Városi Múzeum 1899-ben könyvtárosává nevezte ki. A kiváló Reizner János mellett részt vett a Szeged környéki ásatásokban, 1904-től, Reizner halála után, ő a múzeum igazgatója, régésze, gyűjtője, nyelvésze és a népélet hivatott megfigyelője. Az 'Ethnographia' és a 'Magyar Nemzeti Múzeum Értesítője' állandóan hozta

---

384 Tömörkény István: Szegedi parasztok és egyéb urak. Szeged, 1893. Bába Sándor. 343 p.

385 Tömörkény István: Jegenyék alatt. Elbeszélések. Szeged, 1897 [1898]. Engel Lajos. 200 p. (Több kiadásban is megjelent.)

386 Tömörkény István: A tengeri város. = Szegedi Napló 19 (1896) márc. 11. pp. 1–4.

387 Tömörkény István: Pengetés. = Szegedi Napló 19 (1896) jún. 25. pp. 1–3.

munkáit, amelyek „különösen a temetések rendjével a szegedi határban, a szegedi vízenjárók életmódjával, a tanyai orvosságokkal foglalkoztak” – olvashatjuk Juhász Gyula postumus könyvében.[388] De elsősorban betűvető, a legjavából. A kor legnagyobb színésznőjének, Jászai Marinak, és a legmagányosabb öregnek, Görgey Artúrnak a kedvenc írója. A *'Napos tájak'* című kötetében[389] a baráberokról, az országút csavargóiról oly művészi megjelenítő erővel ír, hogy hasonlatért a képzőművészethez kell folyamodnunk: Mednyánszky figuráihoz. „Ehhez a fajtához hasonlít a kórházi kódorgó is, aki hazudott betegséggel akarja különböző kórházak betegágyain élni át életét, csak hogy ne kelljen dolgoznia.” E Tömörkény-sorok ma sem hangzanak ismeretlenül.

A Tisza-parti íróvilág törzshelye a Hungária volt (ez a szegedi Pilvax), az asztalfőnél Tömörkény. Fehér asztalánál rótta róla a Makóról ide átlátogató Juhász Gyula a szép sorokat: „Egy halhatatlan cimbora van itt / koccint velem és gondol valamit”. Jó barátságban volt Török Aurél antropológussal. Zöld asztaluk a Dugonics Társaságban volt, amelynek 1904–1916 között ő az elnöke. 1905-ben egy közös felolvasóülésen ismerkedett meg a kor legnagyobb magyar költőjével, Ady Endrével, aki mindig nagy elismeréssel írt a szegedi tanyavilág krónikásáról.

Kötetei egymást követik: *'Vizenjárók és kétkezi munkások'* (1902); *'Gerendás szobákból'* (1904); *'Förgeteg János mint közerő és más elbeszélések'* (1905); *'Különféle magyarok meg egyéb népek'* (1907); *'Napos tájak'* (1908); *'Homokos világ'* (1910); *'Ne engedjük a madarat…'* (1911); *'Bazsarózsák'* (1912); *'Egyszerű emberek'* (1914); *'Népek az ország használatában'* (1917, Móricz Zsigmond előszavával); majd egy postumus kötet.[390] A szegedi irodalompártolók – Szalay József és Almássy Endre – unszolására a *'Barlanglakók'* című novelláját átírta színpadra. Pesten óriási sikere volt; Csathó Kálmán rendezte, főszereplői: Pethes Imre, Rózsahegyi Kálmán és Rajnay Gábor. Lengyel Menyhért elragadtatással írt róla, Keszler József háromfelvonásos darabot kért tőle. Második darabja, a *'Bábocskay szelet kever'* már a világháború kitörése miatt nem kerülhetett színpadra.

---

388 Lásd Juhász Gyula id. művét és sok más mellett: Tömörkény István: Tanyai orvosságok. = Néprajzi Értesítő 8 (1907) No. 3–4. pp. 238–245. c. írást

389 Tömörkény István: Napos tájak. Bp., 1908. Singer és Wolfner. 190 p.

390 Tömörkény István: Vizenjárók és kétkezi munkások. Szeged, 1902. Engel Lajos. 207 p.; uő.: Gerendás szobákból. Elbeszélések. Bp., 1904. Singer és Wolfner. 219, 4 p.; uő.: Förgeteg János mint közerő s más elbeszélések. Bp., 1905. Singer és Wolfner. 287 p.; uő.: Különféle magyarok meg egyéb népek. Bp., 1907. Singer és Wolfner. 186 p.; uő.: Napos tájak. Bp., 1908. Singer és Wolfner. 190 p.; uő.: Homokos világ. Elbeszélések. Bp., 1910. Singer és Wolfner. 218 p.; uő.: Ne engedjük a madarat ... s más holmik. Bp., [1911]. Franklin-Társulat. 286 p.; uő.: Bazsarózsák. Elbeszélések. Bp., 1912. Singer–Wolfner. 191 p.; uő.: Egyszeri emberek. Bp., 1914. Élet. 4, 300 p. (Bibliotheca vitae. Az élet könyvei 3.); uő.: Népek az ország használatában. Bp., 1917. Táltos. 284 p.; uő.: Célszerű szegény emberek. Sajtó alá rend., bev.: Móra Ferenc. Szeged, 1922. Délmagyarorsz. Hírlap- és Nyomdaváll. 181 p.

1917 tavaszán, Arany János születésének századik évfordulóján ünnepre készült a Dugonics Társaság. Tömörkény István mondott lázas szavakat, lázasan, mert a spanyoljárvány a „Spanyolviaszország” (így nevezte balkáni katonáskodásának színhelyét) íróját is megtámadta. Az utódlásra rendeltetett Móra Ferenc és orvosa ágyba parancsolták, de a rettegett szövődmények, a tüdő- és mellhártyagyulladás felléptek. Maradék erejét összeszedve levelet írt a fronton lévő László fiának, de már csak a kámfor injekciók tartották benne a lelket. Április 24-én végképp elfogytak napjai.

A ’Pesti Napló’-ban Kosztolányi, a ’Népszavá’-ban Révész Béla, a Dugonics Társaság nevében a szerkesztő Balassa Ármin, a koporsónál Móra Ferenc búcsúztatta, a ’Nyugat’-ban Ady és Móricz. A szegedi honvédzenekar gyászindulója kísérte az annyira szeretett hantok alá. 1917 szeptemberében a Korzó Moziban rendezett ünnepélyén Ady Endre is megjelent, versolvasással tisztelgett az írótárs emléke előtt.

Benedek Marcell szerint „ha Mikszáth mikszáthul beszélteti alakjait, Tömörkény maga beszél a nép nyelvén, maga gondolkodik a nép örök gondolkozóformái szerint”. Sík Sándor 1943-ban *’Rónasági csodák’* címmel[391] kötetet állított össze a még meg nem jelent tárcáiból. Juhász Gyula, akinek az említett postumus Tömörkény-könyve a fő forrásunk, három verset írt a nagy szegedi elődhöz.

Csontváry a „Napút” festője, Tömörkény a „Napos tájak” írója lett. Az expatikusok kortársak voltak, egymásról aligha tudva. Az íróval szemben több a törleszteni valónk.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Juhász Gyula: Találkozások Tömörkénnyel. = Szeged, 1924. ápr. 20.; uaz.: Magyarság, 1925. No. 218. (szept. 29.) pp. 1–2. – *Újraközlése:* In: Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. Szerk.: Kovács Sándor Iván, Péter László. A bibliográfiát összeáll.: Reguli Ernő. Szeged, 1966. Szeged Megyei Jogú Város és Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya. pp. 215–222.; In: Juhász Gyula összes művei 7. Prózai írások, 1923–1926. Sajtó alá rend.: Ilia Mihály. Bp., 1969. Akadémiai. pp. 101–104.

Rozgonyi Margit: Tömörkény István. Bp., 1932. Szerző. 39 p.

Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, 1934. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem. 141 p. (Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 15.) – Uaz. 2. kiad.: Szeged, 1934. Szegedi Fiatalok Művészeti kollégiuma. 141 p.

[391] Tömörkény István: Rónasági csodák. Sajtó alá rend.: Sík Sándor. [Szeged], 1943. Szukits. 214 p.

Kispéter András: Tömörkény István. Bp., 1964. Akadémiai. 299 p., 5 t. (Irodalomtörténeti könyvtár 13.)

Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. Szerk.: Kovács Sándor Iván, Péter László. A bibliográfiát összeáll.: Reguli Ernő. Szeged, 1966. Szeged Megyei Jogú Város és Csongrád Megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya. 471, [2] p.

Táplányi Endre: dr. Tömörkény István. In: Gyógyszerésztörténeti Diárium 2 (1973) máj. pp. 20–28.

Hajnali sötétben. In memoriam Tömörkény István. Vál., szerk., összeáll.: Lengyel András. Bp., 2005. Nap. 366 p., [8] t.

Kassák Lajos és az abortusz-ügy, históriai háttérrel

A meglepőnek tűnő címadás kétségtelenül jó ürügy a nagy és sokoldalú művészről megemlékezni, az alábbiakban viszont kitűnhet; Kassák Lajosnak (1887–1967) úgyszólván minden kényes társadalmi kérdésről volt szakemberi szinten mérhető kritikusi mondanivalója.

Az absztrakt (és konstruktív) művészet mellett a konkrét valóság ugyanúgy érdekelte, különben aligha ment volna el 1932-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt orvos- és jogászszervezetének az abortusz-kérdést tárgyaló ankétjára, amelynek orvosi részét Totis Béla nőgyógyász, a jogi vonatkozásait Latkóczy Imre ügyvéd bocsátotta vitára orvosok (pl. Décsi Imre, Fábián Dániel, Kunvári Bella, Schönstein Sándor és Szöllős Henrik), jogászok és szociológusok – többek között Kéthly Anna, Székely Béla és Vámbéry Melanie –, valamint írók és hírlapírók – Bálint György, a két Ignotus), Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Kodolányi János és Zsolt Béla – jelenlétében. A névsor nem teljes, csak a legismertebbeket említjük.

A vita hőfoka és színvonala a kötet ismerete nélkül is elképzelhető, az előszót Vámbéry Rusztem, az utószót Jahn Ferenc írta, mintegy méltó keretet biztosítva a kontra-felszólalásoknak. A „pro" ugyanis a magyar Btk. 258. számú paragrafusa volt, amely börtönbüntetéssel sújtotta a magzatelhajtás minden fajtáját, kivéve ha az anya életét kockáztatta. Szociális indikáció nem létezett, a legnagyobb szociális nyomor közepette. Az uruk kéjének-kedvének kiszolgáltatott cselédlányok szintén terhük kihordására voltak kötelezve, hogy a menhelyek dugig megteljenek, s a lelencgyermekek olcsó munkaerőt jelentsenek.

A gazdasági világválság „refrakter stádiumában" vagyunk, Európa-szerte megalakultak a születést szabályozó ligák (Birth Control League), a magyar miniszterelnöki székben a puritánizmusáról híres és az antikommunizmusáról hírhedt Károlyi Gyula gróf ült, aki nem kis mértékben rokonszenvezett az angolszász típusú konzervatív demokráciákkal. Hogy a sajtószabadságot komolyan vette, bizonyíték rá rokonának, Károlyi Imre grófnak a kapitalista világrend válságáról írott kitűnő művei,[392] továbbá a Totis doktor szerkesztésében megjelent kötet,[393] amely a szovjet-orosz példát egyértelműen pozitív beállításban, sőt az egyetlen követhető példaként említi. Olyannyira, hogy Szemasko személye Semmelweis Ignác mellé került, mert úgymond „egyik az abortusz epidémiát, a másik a gyermekágyi láz járványát küzdötte le".

---

392 Lásd pl.: Károlyi Imre, gróf: A kapitalista világrend válsága. Bp., 1931. Pantheon. 80 p.

393 Születésszabályozás. Szerk.: Totis Béla. Bev.: Vámbéry Rusztem. Bp., 1931. Magyar Szociáldemokrata Párt. 12 p.

Más kérdés: nem túlzás-e a párhuzam, tény viszont a megjelenése. Szerény tanúja lehettem, a második világháború emberséget próbáló idején a szatmári magányába visszavonult Károlyi Gyula mennyire gyűlölte a náci barbárságot. Ez a pozitív „epikrízis" hozzátartozik negatív „anamnéziséhez", így kapunk árnyaltabb képet arról a miniszterelnökről, aki noha nem tudta a saját árnyékát átlépni, közismerten baloldali orvosok: Jahn Ferenc és Schönstein Sándor nyilvános szereplését még engedélyezte.

Tárgyunk mégis az akkori abortusz-ügy. Abban mindnyájan egyetértettek: a nő szuverén módon rendelkezik saját testével, tehát joga van nem szülni is. Mégis: az ankéton utólag kétféle álláspont különíthető el. Az egyik a szabad abortuszt követelő Totis Béláé, a másik a terhesség (mármint a nemkívánatos) megelőzését propagáló Jahn Ferencé, s a kettő nem ugyanaz!

Totis doktornak azon érvelése helytálló, hogy aki szabadulni akar a terhességétől, így is, úgy is módot talál rá, de nem mindegy, milyet. Aki képes megfizetni, talál szakszerű kezet, a szegényebb rétegek asszonyai-lányai viszont kuruzslókhoz fordulnak. Frigyesi professzor becslése szerint évente 4000 nő hal meg Magyarországon a szakszerűtlen beavatkozás következtében. A magzatelhajtás miatt büntetettek száma alig több száznál. Ezek tények, melyek fölött aligha lehet vitatkozni. A szocialista gondolkodású orvosok ugyanakkor nem fogadhatták el Totis dr. azon érvelését, hogy „a kevesebb születés az újszülötteknek biztosabb és jobb megélhetést és egészségügyi viszonyokat teremt, mint a fölös gyermeklétszámú család". Erre utalva válaszolta Jahn Ferenc a következőket:

> „A proletáriátus embertelen nyomorát a kapitalizmus belül nem szüntetheti meg a születésszabályozás és a háborút sem késleltetheti a születések csökkenése: azok megszüntetése csak a szocialista állam fölépítésével képzelhető el".

Továbbá:

> „A születésszabályozás egyetlen helyes eszközéül a fogamzás megelőzését látjuk, és ezért szükségesnek látjuk az ezen szerek tudományos vizsgálatával foglalkozó sexuáltudományos intézet fölállítását…"

Fábián Dániel hasonlóképp vélekedett:

> „Nem akarják elismerni, hogy szociálpolitikailag éppúgy nem lehet megoldani a társadalmi nyomort, mint a születésszabályozás útján. A megoldás egyetlen módja: a szocializmus."

Mármost ami Kassák Lajos véleményét illeti, ő a Totis-féle megoldásra reflektált, elutasítóan.

> „Aki az éhség problémáját nem a társadalmi javak elosztásával, hanem az éhezők kipusztításával akarja megoldani, az téves úton jár, a bajok megoldása helyett a bajok megrögződését és növekedését segíti elő.” Aki „nem a megszületendő ember életjogáért harcol, hanem a megszületendő gyermek elpusztításához való jogát követeli az orvosnak”… az közelebb áll Malthus, mint Marx elméletéhez – állapítja meg Kassák Lajos. Majd másutt: „ez az orvos megfeledkezik arról először, hogy a mai nemzet fogalma nem azonos a népesség összességével, s hogy a nyomorúságok okozója nem a túlnépesedés, hanem a magántulajdonon alapuló társadalmi berendezkedés”.

Jahn Ferenc zárszavában Kassákot igyekezett megnyugtatni.

> „Természetes, hogy a mai rendszernek ezen hiányait nem akarjuk gyermekeinkről való lemondással enyhíteni, amint ezt Kassák Lajos rólunk feltételezi.”

A költő felszólalásában nem Jahn Ferencre gondolt. Totis Bélának (egyik elfogulatlan rokonától tudom) több köze volt az abortuszhoz, mint a szocializmushoz. Tiltott műtétek miatt kényszerült elhagyni az országot, Franciaországba került, ahol a háború viharában nyoma veszett.

Sajnos jóslatai nem váltak be és sajnos nem érte meg félreismeréseinek felismerését. Szerinte az abortusz szabaddá tétele paradox módon növelni fogja a szülési vállalkozást. Azóta tudjuk mind a szovjet, mind a hazai példán, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű. Bizonyos ponton az állam anyagi erejét szinte meghaladó segítség is csak átmeneti javulást eredményez.

Kassák Lajos szocialista szociológus logikája tökéletesen működött, a kívánt termékenység és termelékenység mégsem következett be. Evidencia, hogy a Ratkó-korszak szaporodási voluntarizmusához visszatérni többé nem lehet, ám abba sem törődhetünk bele, hogy az ország lakossága évente Esztergomnyi lélekszámmal fogyjon, öregedjék.

Ezért emeljük ki emléke előtti tisztelgésünk alkalmával a demográfiai problémák iránti fogékonyságát és felelősségét. Az internacionalista művész nemzeti karakterét. Jóleső érzéssel

fedezzük fel a kötetet,[394] talán az utolsó dokumentumot, amelyben még Zsolt Béla és Kodolányi János, Fábián Dániel és Schönstein Sándor békésen megférték egymás mellett. Ami azt jelenti, nyilván még nem volt népies-urbánus ellentét, amely később annyira megmérgezte a szellemi légkört és törött tükre lett az ország későbbi tragédiájának.

Bár a kassáki életmű mérhetetlenül gazdag, ezt a cikkét mégis külön figyelemre méltattuk. Erről a gondról bizony jobb lenne aktualitása helyett csak befejezett múlt időben szólni.

Az sem mellékes, hogy Jahn Ferenc szemléletéhez költőnké a legközelebb állott. Fábián Dániel feljegyzései szerint „törékeny, beteg alkatában fegyelmezett szellem lobogott. Szellemét a szocialista meggyőződés fűtötte, forrósította át. Abban az értelmiségi környezetben, amelyhez tartozott, ez a páratlan erkölcsi fölénye biztosított neki előkellő helyet."

Az abortusz-ügyről vallott felfogásuk ma is helytálló, a nemkívánt terhesség ellen legjobb (és legveszélytelenebb) módszer a megelőzés. Napjaink demográfiai mutatói mellett tény- és létkérdés rájuk hivatkoznunk.

Kassák Lajos művei:

Művei a digitális irodalmi akadémia anyagában olvashatók:

https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/kassak-lajos#

Az életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Kortársak Kassák Lajosról. Szerk. és sajtó alá rend.: Illés Ilona, Taxner Ernő. Az illusztrációk Kassák Lajos munkái. Bp., 1975. Petőfi Irodalmi Múzeum. – NPI. 255 p., 2 t. Irodalmi múzeum)

Aczél Géza: Kassák Lajos. Bp., 1999. Akadémiai. 431 p. (Irodalomtörténeti könyvtár 42.)

A virágnak agyara van. In memoriam Kassák Lajos. Vál., szerk., összeáll.: Pomogáts Béla. Bp., 2000. Nap Kiadó. 393 p. (In memoriam)

Tanulmányok Kassák Lajosról. Szerk.: Kabdebó Lóránt. Bp., 2000. Anonymus. 266 p. (Újraolvasó)

[394] Születésszabályozás. Szerk.: Totis Béla. Bev.: Vámbéry Rusztem. Bp., 1931. Magyar Szociáldemokrata Párt. 12 p.

XX. fejezet

XIX. SZÁZADBAN SZÜLETETT XX. SZÁZADI ORVOSÍRÓK

Feleki Sándor és költészete

A naplóíró Boldog Batthyány-Strattmann László

Részletek Batthyány-Strattmann 1926-os naplójából

Múló és nem múló dolgok: Osvát Kálmán

Magyar orvosíró és az orosz forradalom. Munk Artúr

Csáth Géza tündöklése és tragédiája

Id. Kováts Ferenc, aki Nagyszebenből indult tudományos pályájára

A „másik” Forbáth: Forbáth Sándor

Szenteleky Kornél, a vajdasági orvosíró

Földi Mihály orvosíró

Puder Sándor, a pulmonológus orvosíró

Feleki Sándor és költészete

A boldog békeidőkben, majd a két világháború között kerületi tisztiorvosok látták el a közegészségügyi teendőket Budapesten. Törvényhatósági területenként ketten vagy hárman, kivéve a VII. kerületet, Erzsébetvárost, ahol a ’10-es években már négy tisztiorvost alkalmaztak.

Feladatuk volt felügyelni a lakások, intézmények, iskolák, fürdők, üzemek, a közélelmezés higiénés állapotára, ellenőrizni a gondozásban részesülőket, a szegénybeteg-ellátást, bejelenteni a fertőző betegségeket, végezni a járványügyi vizsgálatokat, himlőoltást, orvos-rendőri vizsgálatokat, ügyelni a halottkémlésre, közreműködni a gyógyszervizsgálatoknál stb. Gyógyító gyakorlatot nem folytathattak, nem is szorultak rá, idejükből sem futotta volna.

Az említett közigazgatási kerület egyik tisztiorvosa volt Feleki Sándor (1865–1940), aki majd négy évtizedig töltötte be higiénikusi hivatalát, az első világháború után egyedül, mert a drasztikus létszámcsökkentés erre az intézményre is kiterjedt. Hetvenévesen (1935-ben) vonult nyugdíjba, már magas kora jogán, még nem a diszkriminációs törvények szerint.

Több lexikon úgy tudja, hogy 1910-ben lett kerületi tisztiorvos, holott az 1904-ben megjelent könyvének címlapján már ez a titulus olvasható. A róla szóló megemlékezések megírásánál mégis inkább az öt verseskötete esett latba, ahogyan az a lexikon szövegéből egyértelműen kiderül.

A szépirodalommal korán eljegyezte magát, a költészet maradt haláláig a legfőbb vigasza. Szelíd, békebeli sziget az elvadulásban, egészen 1940-ig, amikor a borzalmak elől jobb volt kiköltözni, az annyiszor megénekelt temetői nyugalomba. Költészetében megőrizte a századelő hangulatát, tudatosan távol minden modernségtől. Ismerte poézise korlátait, tudta, hogy Pósa Lajosnak lehet társa, de Kassák Lajosnak nem. Ezért is rokonszenves ez az egészségügyi rendszabályokat szigorúan betartó lírikus tisztiorvos, aki mindvégig szegénylegénye maradt a gazdag magyar irodalomnak.

Füchsel Miksa lovasberényi körorvosnak idősebbik fia Feleki Hugó néven az Antal Géza és Illyés Géza közé eső korszak legkitűnőbb urológusa lett. Öccse, az 1865-ben született Feleki Sándor 1890-ben kapott orvosdoktori oklevelet. A kilencvenes évek közepén a fővárosban együtt folytattak gyógyító gyakorlatot, és mindketten szenvedélyesen hódoltak a művészeteknek. Az urológus zenét szerzett, az öcs pedig dr. Fidelis, illetve Argus álnéven írt a különböző irodalmi lapokba.

Amikor Feleki Hugót 1897-ben *'A férfi ivar- és húgyszervek bántalmainak kór- és gyógytana'* tárgyköréből magántanárrá habilitálták, Feleki Sándornak megjelent az első önálló verseskötete. A jó öreg lovasberényi körorvos nagyon büszke volt fiaira. A századfordulón az urológus a poliklinikán (Szövetség utca 14–16.) kapott osztályt, költő öccse pedig a VII. kerület tisztiorvosi hivatalába került. Ilyen minőségben adta közre 1904-ben a *'Budapest egészségügye érdekében alkotott rendeletek és határozatok'* című gyűjteményét,[395] amely a Buda és Pest egyesítése (1873) óta kiadott körrendeleteket tartalmazza. Alapja az 1876-ban kiadott XIV. törvénycikk, amelynek pontjai a közegészségügy teljes területére kiterjednek. Csakhogy itt már ötszáz oldallá bővül a Chyzer-féle könyvben található alaprendelet. Feleki könyve hatósági segédkönyvül szolgált mindazon orvosoknak, állatorvosoknak és gyógyszerészeknek, akik a szépen fejlődő főváros közegészségügye fölött őrködtek. Újabb higiéniai tárgyú írása ezután csak versben jelent meg, tankölteményként, nyugdíjas korában.

Első kötete, a *'Vándorfelhők'* a falusi idill ciklusos bemutatása.[396] Legszebb darabja apját idézi, a körorvost, aki:

„Szívesen kél, ha álmából zavarják,
És sohasem kérdi, mi a fizetés.
A pénz után ő sohse nyújtja karját,
A munka sok és a vagyon kevés…"

(Az öreg doktor)

És akit egy falu áld atyai gondoskodásáért. A tájleíró versek között az apa mellett két óriás emlékének felszentelésével találkozunk. Egyik Kossuth Lajosé:

„Hová egy ország ifja, véne
Sok éven át zarándokolt,
A turini szent, drága hajlék
Gazdátlan, üres, kiholt…"

(Via dei mille 22)

395 Budapest egészségügye érdekében alkotott rendeletek és határozatok. Gyűjt., jegyz.: Feleki Sándor. Bp., 1904. A Székesfőváros közönsége. 543 p. (Pótfüzetek: Bp., 1905., 1909)

396 Feleki Sándor: Vándorfelhők. Versek. Sávely Dezső rajzaival. Bp., 1900. Lampel Róbert. 197 p.

– írta az önkéntes száműzött halálára. A másik Petőfi Sándoré, több költeményben is. A segesvári jeltelen sírt, ha délkeletről esőfelhő jön, Bem apó könnyei öntözik. A márciusi ibolya is a „Talpra magyar”-t idézi, a kikelet idusát a költő invokációjával. Petőfi és az aradi Tizenhárom sírja a hazafiság archimedesi pontjai:

„Ne tartsatok nagyhangzású beszédeket,
Ne rakjatok hantjukra dísz-követ,
Csak néhány rozsdamarta
ágyúcsövet…”

(Az aradi tizenhárom)

– inti a hangosan ünneplőket. Az sem okoz a kötetben diszharmóniát, hogy a nemzeti szentek után költőnk Erzsébet királynét gyászolja.

Következő kötete az 1904-ben – az egészségügyi gyűjteményével egy időben – megjelent *’Árnyak és sugarak’* továbbra is egyhúrú líra,[397] először és utoljára némi szociális elégedetlenséggel, ahol az arató nép

„Dalol a nagy urak ellen
Gyűlölséget, haragot”

(Aratás),

a tájképben viszont feloldódik a szomorúság, a többször emlegetett melankólia, mely a század eleji szecessziós költészetnek kötelező alapállása. E kötetben újabb költőnagyság jelenik meg, a száz éve született Lenau, akit a legszívesebben fordít valamennyi német költő közül, mert egy kicsit magyar költőnek tartja.[398]

’Az én mezőm’ 1912-ben hagyta el a nyomdát,[399] már főleg nosztalgiás strófákat tartalmaz. A gyermekkorról, az évszakokról, egy-egy behavazott madárfészekről. Ahogy a

397 Feleki Sándor: Árnyak és sugarak. Versek. Bp., 1904. Lampel Róbert. 157 p.

398 Lenau verseiből. Fordította: Feleki Sándor: Bp., 1901. Lampel. 62, II p. (Magyar Könyvtár 262.); Lenau verseiből. Fordította: Feleki Sándor: Bp., 1911. Lampel. 62 p. (Magyar Könyvtár 613.); lásd még: Német balladák és románcok. Fordította: Feleki Sándor. Bp., 1905. Lampel. 47 p. (Magyar Könyvtár 440.); Idegen költőkből. Fordította: Feleki Sándor. Bp., 1906. A Magyar-Zsidó Könyvtár Kiadó Vállalat. 67, 2 t. (Magyar Zsidó Könyvtár 10.)

399 Feleki Sándor: Az én mezőm. Költemények. Bp., 1912. Lampel. VI, 158, [1] p.

kórház udvarán sóvárogva nézik a sápadt betegek a fecskevonulást, s örökké visszatérő motívumként: a vándorfelhőket.

Két kötetet adott ki 1930-ban. Az egyik *'Lenau minden lírai költemény'*-e,[400] a másik az *'Őszi szántás'*,[401] már-már „környezetvédő" felhangokkal.

1937-ben megírta *'Hogyan éljünk nyáron, télen. Kis versekben elmesélem'*.[402] Móra-i modorban hatni szeretett volna az emberkékre, a leghálásabb olvasókra, akikre közeli pályatársa, Pósa Lajos is leginkább számított. Ma már szerencsére nem „kötelező" lebecsülni Pósa bácsi költészetét. Nagyon jól megfér Szabolcskával és Feleki Sándorral együtt Ady Endre és Kassák Lajos hatalmas árnyékában.

Nem állítjuk, hogy Feleki Sándor líráját feltétlenül fel kell fedezni. Ám az erzsébetvárosi tisztiorvosnak, talán – e szerény emlékeztetőből is kitűnik – versben is volt mondanivalója. Verseinek hangulatteremtő ereje ma is megejt.

Feleki Sándor további munkáiból:

Feleki Sándor: Zsidó magyar írók és tudósok. = Egyenlőség, 1890–1891. évfolyamában jelent meg.

Feleki Sándor: Dr. Ágai Adolf. = Egyenlőség, 1890. No. 39. (szept. 26.) pp. 11–14.

Feleki Sándor: Dóczy Lajos. = Egyenlőség, 1890. No. 42. (okt. 17.) pp. 9–13.

Feleki Sándor: Dr. Acsády Ignác. = Egyenlőség, 1891. No. 27. (júl. 3.) Mell. pp. 4–5.

Feleki Sándor: Az egészség A. B. C. könyve versekben és képekben. Bp., [1931]. Országos Közegészségügyi Egyesület. 18 p.

---

400 Lenau [Nicolaus] minden lírai költeménye. Ford.: Feleki Sándor, az előszót írta: Herczeg Ferenc. Szeged, 1930. Szegedi Vakok Intézete. XXXIX, 406 p.; új válogatás: Nicolaus Lenau: Élet és álom. Válogatott költemények. Ford.: Feleki Sándor. Vál. és szerk.: Fehér József. Miskolc, 2003. BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság. 96 p.

401 Feleki Sándor: Őszi szántás. Költemények. Bp., 1930. Glória. 191 p. (Értékes könyvek)

402 Feleki Sándor: Hogyan éljünk nyáron, télen? Kis versekben elmesélem… Bp., 1937. Gyarmati és Bősz ny. 16 p. (A Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség kiadványai 16.)

A naplóíró Boldog Batthyány-Strattmann László

Kolosszális szerencse, hogy orvos lehetek, s ha ezerszer újra születnék,
pillanatnyi habozás nélkül ismét inkább orvos lennék,
mintsem felebarátaim számára haszontalan gróf.

Batthyány-Strattmann László gróf, 1907. jan. 5.

A lexikonok tanúsága szerint a főrangú családok közül Magyarországon a Batthyány család adta a legtöbb kiválóságot, szám szerint 25 történelmi személyiséget, bár ez az adat természetesen nem helyezi őket sem a Széchenyiek, sem a Rákócziak elé. Lelki és magatartásbeli szempontból ez a család tűnik a legkiegyensúlyozottabbnak, végletektől távolinak, s ez szintén csak minősítés nélküli megállapítás. A Batthyány família visszatérően kötődik a gyógyítás történetéhez is, vagyis a XX. század hercegi szemorvosának, a szegények orvosának karizmatikus személyisége és karitatív tényked̈ése egyáltalán nem előzmények nélküli. Olyannyira, hogy címerükbe illenének az orvoslás szimbólumai.

Az első, akiről szükséges szólnunk, a törökverő Batthyány Boldizsár (1543–1590), a császárváros közelében elterülő német-újvári birtok gazdája. Pápista környezetében szívós protestáns, a kard, a toll és a könyvek forgatásához egyaránt értő tipikus humanista főúr. Németújvári udvarában vendégeskedett annak idején a kor legnagyobb növénytani tudósa,[403] a németalföldi Carolus Clusius, vagy vallonosan Charles de L'Écluse, itt készült a híres Stirpium,[404] valamint a világ első gombaatlasza, amely hasonmás kiadásban néhány évvel ezelőtt újra megjelent.[405]

A hazájából elüldözött orvos-botanikusnak a gondtalan megélhetésen kívül rendelkezésére állott a bajvívó főúr ritkaságokkal teli füveskertje, egy bibliofil-gyűjtő kivételes könyvtára és a kor legkiválóbb természettudósaival való többnyelvű levelezése. Személyes segítségként, amikor ráért, maga Batthyány Boldizsár, állandóan pedig a szintén szenvedélyesen botanizáló Beythe István udvari prédikátor, a szép, színesen illusztrált spórás növények magyar nyelvű szignálója, akinek kis latin-magyar növényi nomenklatúrája[406] Clusius művének függelékeként egy antwerpeni nyomdából került ki, amikor a mester már végleg hazatért. A füvész-prédikátor fia volt Beythe András, a körmendi Batthyány-birtok

403 Vö.: Gombocz Endre: A magyar botanika története. Bp., 1936. Akadémia.
404 Clusius: Sariorum aliquot Stirpium per Pannoniam... Antverpen, 1583.
405 Clusius: Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia. Bp., 1983.
406 Beythe István: Stirpium nomenclator Pannonicus. Antverpen, 1583.

udvari lelkésze, buzgalmából készült – Méliusz Juhász mintájára – a második magyar nyelvű gyógyfüves könyv helyi kiadása.[407] Batthyány Boldizsár tehát beírta nevét az európai orvosi botanika történetébe.

Sógornője, Batthyány Ferencné született Svetkovics Katalin már a gyógyító nagyasszonyok közé tartozott, ahogy azt a történelmi kalászokat szorgalmasan szedegető Takáts Sándor megállapította.[408] A veszettségtől a fülbajok gyógykezeléséig minden medicinához értett, önzetlen tevékenységére Magyary-Kossa is utal.[409] A következő században, újabb generációhoz sorolható egy másik Batthyány Ferencné, a szintén idegen hangzású nevet viselő Lobkowitz-Poppel Éva, a költő-hadvezér Zrínyi Miklós ifjúkori nevelője. Gyógyító művészetének Magyary-Kossa külön fejezetet szentel, „tanultabb és keresettebb alig akadt nála a korban", valamint „többen fordultak hozzá levélben, mint a leghíresebb bécsi orvosokhoz".[410] Ő maga is postai kapcsolatot tartott fenn tanult doktorokkal és önkéntes gyógyászokkal egyaránt. Levelezett a szemgyógyításairól híres Pursius Sámuel ausztriai úrral. Thurzó György nádorispánnak a pozsonyi országgyűlésre személyesen szállított orvosságokat, Zrínyi György lábára fekélyflastromot küldött, Pázmány Péter hozzá fordult fulladás elleni medicináért. Ami azt engedi sejteni, hogy a nagy ellenreformátor érsek írónak nem lehetett különös szerencséje az orvosokkal. Batthyányné Poppel Éva, a XVII. század egyik nagyasszonya elsősorban mégis a nők, szülőnők és gyermekágyas asszonyok bizalmát bírta. Alig akadt főúri család, ahová ne ő küldött volna tapasztalt bábát, s ne az ő receptjei szerint kezeljék csöppségeiket. Magtalanság esetén ne ő adott volna tanácsot, a szüléstől független női bajokra fluidumokat és életviteli útmutatást. Úgy tűnik, egész életét kitöltötte a másokon való segítés szenvedélye, a totális karitatív ambíciót a herceg szemorvos valószínűleg tőle örökölte. Noha éppen három évszázad választja el őket időben egymástól. Természetesen Poppel Éva nemcsak a főúri családok bizalmát bírta, de levélbeli dokumentumok csak a kastélyok archívumaiban maradtak meg. Legalábbis Takáts Sándor és Magyary-Kossa közléseinek idejéig. No meg a Burgenlandban található bibliotékák polcain, mert a Batthyány-birtok jelentős része Trianon után Ausztriához került.

A Batthyányaknál tehát családi tradíciónak számított a „szociális érzékenység". Poppel Éva cselédeket ugyanúgy gyógyított, udvarában külön gyógyfüves asszonyokat és bábákat tartott, minden rászorulón igyekezett segíteni. Jó szívén és tudásán kívül megvolt hozzá az

---

407 Beythe András: Fives könyv. Fiveknek és faknac nevökröl... Németújvár, 1595

408 Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. I–II. köt. Bp., 1926. Genius.

409 Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. 3. köt. Bp., 1931. MOKT.

410 Uo.

anyagi lehetősége, ez a főúri família kivételesen jól tudott gazdálkodni. A Batthyányak közül ki kell még emelnünk Kázmért (1807–1854), Kossuth hívét, Vörösmarty Mihály támogatóját, ’49-ben a Szemere-kormány külügyminiszterét, aki birtokain óvodákat és iskolákat nyitott, Rohoncon gazdasági tanintézetet alapított, nagy könyvtárukat pedig a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta.

Batthyány-Strattmann László ősei között apai ágon két nagy mecénás (bár ez a hajlam szinte mindegyikben megtalálható), anyai ágon két gyógyító nagyasszony történeti tevékenysége ismert. Mármint az írott orvostörténelemből.

E családba született bele 1870. október 28-án a Lászlónak keresztelt fiúgyermek, aki később a szembetegek és szegények orvosa lett, s valóban a szentek önzetlenségének szintjén művelte mesterségét. A família legnemesebb hagyományaiból egyedül a vitézséget nem örökölte, a bátorságot viszont igen. Mert amire vállalkozott, azt a legbátrabbakra való eltökéltség nélkül nem lehetett volna végigcsinálni. Mint ismeretes, a szemorvosi oklevél megszerzése után előbb a köpcsényi birtokán, majd az 1914-ben hercegi címmel megörökölt körmendi udvarában szemkórházat létesített, ahová a szegény betegek gyógyulni, a szakma kiválóságai csodálkozni jártak.

Az amerikai Posey professzor is meglátogatta, ami azt jelenti, hogy az oftamológia [szemészet] korifeusai nem a „különcöt” látták benne, aminthogy a tragikus sorsú Pirquet professzor is tudása, embersége okán fogadta barátságába. A háború alatt egy semleges ország orvosa, a derék svéd Lindholm doktor volt a segítségére, és az irgalmatlanul sokat dolgozó irgalmas nővérek. Köpcsény elcsatolásával a herceg a maradék Magyarországra költözött, de átjárt operálni. Hályogműtétei eredményeit Csapodi tanár is megcsodálta. Trianon előtt húsz, utána pedig tíz esztendeig állott a betegek rendelkezésére. Legendás volt sokoldalúsága, szűkebb szakmájától a legtágabb értelemben vett tudományok, mesterségek és művészetekig szinte minden érdekelte. E sorok írója is találkozott még esztergomi páciensével, akinek szaruhártyájából ő távolította el a vasreszeléket, s az utókezelésre szánt gyógyszerek receptjét ereklyeként őrizte. Szinte minden beteg a szentet látta benne.

Amikor 1931. január 28-án a bécsi Löw szanatóriumban örökre lehunyta szemeit, az egész ország gyászolta.

Vámossy professzor az Orvosi Hetilap hasábjain a következő szavakkal búcsúztatta: „az orvoscollegákhoz fordulok, véssék jól lelkükbe példáját és igyekezzenek annak csíráját, magvát hatáskörükben mindenütt elhinteni: emberek szívében és közületek lelkiismeretében, hogy gyökeret verjen az ott Nemzetünk, szenvedő népünk javára”.

Az elmúlt évtizedekben, amikor egy vallásos főurat nem illett tisztelni, a helytörténészek és a burgerlandi magyarok tartották ébren emlékét. Újabban itthon egyre több könyv jelenik meg róla, s nyugodtan állítható, hogy Semmelweis óta egyetlen magyar orvosnak sincs ekkora biográfiai repertóriuma.

A patinás nevű Batthyány család orvostörténeti szerepének ő a betetőzője. Egyedi eset, követhetetlen példa, mégis jó tudni, hogy létezett. Egy igazi orvos, aki emberségével nőtt óriássá.

*

Részletek Batthyány-Strattmann László 1926-os körmendi naplójából[411]

„Életem egyik fő feladatának tűztem ki, hogy
orvosi működésemmel a szenvedő
emberiségnek szolgálatot tegyek és ezáltal
a jó Istennek tetsző dolgokat cselekedjem”

ÁPRILIS 7.

A mai napot tulajdonképpen pirossal kellene bekereteznem, mint különleges napot!, mert a szentmise után, amelyen én ministráltam, újból megkezdtem a rendelést.
Igaz, rendelésen kívül is fordulnak az emberhez mint orvoshoz, de az nem intenzív orvosi tevékenység, mint a kórház és az ambulancia.– Délelőtt 40 szembeteg volt nálam, és délután még hárman jöttek Győrből, Kőszegről és Budapestről vonattal. Végül még két szegénynek fogat is húztam.

ÁPRILIS 9.

Az ambulancia az esős idő ellenére igen látogatott volt, bemutatták a holnapi operáció betegeit. ½ felé lettem készen.

---

411 Forrás: A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László. 3. kiad. Ford. és bev.: Kardos Klára. Eisenstadt, 1987. (részletek). E mű első kiadása 1978-ban jelent meg. A fenti válogatást Gazda István állította össze.

ÁPRILIS 10.

5 beteg ült a zsámolyokon, mint a fecskék egymás mellett a dróton. – A nővér kokaint adott nekik, és azután egyiket a másik után fektették az operációs asztalra. – Istennek hála, mind nagyon jól sikerült.

ÁPRILIS 13.

Először egymás után 4 hályogot operáltam, azután egy írisz-előreesés műtéte és kauterizáció,[412] végül pedig egy férfi jobb és bal szemének szaruhártyájából idegentest-tűvel egy szilánkot vájtam ki.[413] – Azután vizit a szombaton operáltaknál, és a végén egy kis ambulancia.

ÁPRILIS 14.

Erős ambulancia. Mindjárt első betegként egy győri esperes üdvözölt, aki Széchényi Miklós, volt kedves győri püspökünk papja volt. Azután jött volt asszisztensnőm, Regina keresztes nővér, aki évekig mellettem dolgozott. – Ma segítség is volt Dr. Ajtay személyében, aki asszisztensnőnek akar hozzám jönni. Jó 12 nőbeteget végigkezelt. Azután kötözést intéztem.

ÁPRILIS 17.

Operációs nap. Először négy hályogot operáltam. Az egyiknél, akinek egyik szemét már Budapesten megoperálták, megtudtam, és láttam is, hogy a beteg rettenetesen nyugtalan, és a szemét állandóan jártatja. Maga mondta: „nem tudok pillanatig sem nyugodtan maradni szememmel”.[414] Ekkor az én kedves asszisztensnőmmel, Mizllel[415] egy új módszert alkalmazhattam, ami ugyan ügyességet igényel, de az én *kitűnő* asszisztenciámmal nem lehetetlen. Mizl jobb kezében tartja a (szemhéj)kanalat, és úgy emeli fel a felső szemhéjat,

---

412 Az előreesett szivárványhártya levágása és égetés

413 Ez a passzus nehezen értelmezhető. Az eredetiben: „ein Schmirgelstück... ausgemeisselt.” Schmirgel első jelentése smirgli, de smerglidarab nehezen juthat a szembe, azonkívül ami csak belepattan a szembe, az fennakad a kötőhártyában, itt pedig mélyebbre, a szaruhártyába hatolt idegen testről van szó, amit ki kellett „vésni”, vájni. Schmirgel jelent korundot is – talán gyémántcsiszolás közben a szembe pattant kemény szilánkokról van szó? A fordításban ilyenformán a semleges „szilánk” szót használtuk (lehet vasszilánk stb.), bár Schmirgel semmiképpen sem jelent szilánkot.

414 Az eredetiben is magyarul

415 Mária Terézia Coreth von Starkenberg, Batthyány-Strattmann László felesége; családjában mindenki így nevezte. Legtöbbször ő asszisztál férje mellett.

ezután balkezének 4. ujjával lehúzza az alsó szemhéjat, s hüvelyk- és mutatóujjával egy csipesz segítségével könnyedén lerögzíti a szemet. Ebben rejlik a nehézség, a rögzítésben, mert ugyanakkor nyomni nem szabad, a felső sebnyílás nem tátonghat! Az eredmény olyan jó volt, hogy ezt a módszert, amelyik sokkal gyorsabb, mindig meg fogom tartani.

ÁPRILIS 20.

Délelőtt először egy fiatalkori hályogot operáltam lándzsa-extractioval,[416] azután egy pterygiumot,[417] egy régi bénulást az internus hátrahelyezésével és az externus előrehelyezésével,[418] végül egy Fibroma pendulum-ot[419] a szemnél és egy Chalaziont.[420]

ÁPRILIS 21.

A rendelésen először átkötöttem a tegnapi operációkat, kivéve az ágyban fekvőkét, ezt már korábban megcsináltam a kórházban. – Legjobban az előrehelyezésnek örültem, amely tulajdonképpen myektomia[421] volt, a megbénult izom egészen atropikus,[422] és az eredmény mégis igen szép. egy irisprolapsus,[423] amelyet ezekben a napokban égettem le, ugyancsak nagyon szépen begyógyult, sima felülettel. – Azután következett sorra a többi: Asztigmiás esetek.[424] – Látótérbeszűkülés. – Conjunctivitis[425] stb. stb.

ÁPRILIS 23.

Ma reggel óriási ambulancia, kb. 30 ember. De olyan igazi szeretettel dolgoztam betegeimmel, Isten kegyelme!

---

416 A lándzsával (szemészműszer) készített seb kisebb és finomabb, ezért fiataloknál, gyerekeknél általában ilyen seben át vonják ki a hályogot, míg öregeknél Graefe-késsel operálnak.

417 Kúszóhártya: a belső szemzugból lassan a szaruhártyára húzódó kötőhártya-kettőződés

418 Belső ill. külső szemizom

419 lógó daganat

420 jégárpa

421 izomkimetszés

422 sorvadt

423 szivárványhártya-előreesés

424 fénytörési rendellenesség

425 kötőhártya-gyulladás

ÁPRILIS 24.

Délelőtt 3 hályogoperáció, köztük az egyik azt mondta, ha nem fog látni, fölakasztja magát! – egy kancsal, egy pterygium, egy chalazion.

ÁPRILIS 26.

Hétfői ambulancia. –
Igen sok beteg volt. Különösen egy hivatalnok volt sajnálatraméltó, aki Budapestről visszatérve félszemére hirtelen megvakult – friss recehártyaleválás! szegény úgy kétségbe volt esve! Végül pedig egy szemkeményedést okozó, duzzadó lencsét távolítottam el, szintén ambulanter!

MÁJUS 3.

A betegek száma jóval 60 fölött volt. Mégis egész könnyedén ment, minthogy a bécsi tartózkodás miatt pihent voltam. – Rendkívül nagy a már előjegyzett hályogok száma, olyan nagy, hogy azt hiszem, az utóbbi napokban közel 100 előjegyzés van.

MÁJUS 4.

Először egy zsidót operáltam iridodonesisszel járó,[426] elmeszesedett régi hályog miatt. Éppen neki nagyon nyugodtan kellett volna viselkednie, de rendkívül nyugtalan volt, és olyan erősen „szorított", hogy vörös lett, mint a rák. Nagy fáradsággal sikerült Mizlnek és nekem szerencsésen elkészülnünk vele.

Azután egy kerekpupillás[427] hályogot operáltam, utána egy ránövéssel komplikált szürkehályogot, az irisz régebbi leukoma miatt adhaerens,[428] majd még két hályogot, és végül duzzadó lencsemasszák eltávolítása egy sérültnél.
1 órakor érkezett Csapody szemorvos professzor Budapestről. Látogatóba jött hozzám. Megmutattam az ambulanciát, azután a kórházat. Nagyon tetszett neki minden, különösen a technikai berendezések.

---

426 Íriszlebegés: rendes körülmények között a szivárványhártya a lencsére fekszik. Ha a lencse sérülés vagy műtét miatt elhagyja helyét, szemmozgáskor az írisz meglibben. Ez nem betegség, hanem állapot. Nem kell szükségképpen operálni.

427 Ez a szó fémjelzi a hályogműtétet. Kitűnően sikerült hályogkivonást jelent.

428 Szövődményes hályog, ahol a szivárványhártya régi szaruhártyaheghez tapadt.

MÁJUS 6.

4 hályogot operáltam és egy elülső csarnokba került lencsét vontam ki (Ektopia lentis). Érdekes volt, hogy három hályognál Mizl csinálta az iridektomiát,[429] sőt az egyiknél még a tokot is megnyitotta, és napvilágra került a lencse. Így lassan megtanul hályogot operálni. – Minden a legsimábban ment. – Most minden beteg ágyban fekszik, minden operáció kész, és következik egymásután az előjegyzett több mint 70 operáció.

MÁJUS 10.

Egy beteg azt kérdezte Mizltől: „Kérem, a doktor úr azt mondta, csöpögtessem a szemembe a cseppeket, kérem, meddig hagyjam bent?" És arra a kérdésre: mivel tartozom, Mizl, mint rendesen, ezt felelte: „egy Miatyánkkal" – „kérem, mindjárt el kell mondanom?" – érdeklődött ő. – Ha az ember így egyedül – és gyorsan, hogy mindent feldolgozzon – itt egy szilánkot szed ki valakinek a szeméből, ott cseppeket ad, szemet tükröz, üveget rendel, és így tovább, egészen 1 óráig, akkor a rendelés végére egészen megbambul. Az esze és az ereje cserben hagyja.

MÁJUS 14.

Nagy ambulancia, ¾ 1-ig tartott. Különösen egy kisgyerek, akinek az egész szemét kés vágta át. A felelősség: benn hagyni a szemet – vagy mesterségeset betenni? súlyos lelkiismereti kérdés!

JÚNIUS 7.

A rendelésen egy beteg azt mondta nekem: Az evangéliumban írva van, hogy 10 meggyógyultból csak egy jött hálálkodni. Hát én nem akartam ahhoz a 9-hez tartozni, akik nem mondanak köszönetet, ezért jövök, hogy megköszönjem, hogy meggyógyított.

429 szivárványhártya-kimetszés

JÚNIUS 11.

Rendelés, utána megnéztem a betegeimet a kórházban; a kicsi az atrophiás íriszben végzett iridektómiával az egyetlen, aki nem jól lát; később, ha a szem már nem olyan érzékeny, majd még utánanézek.

JÚNIUS 12.

Operációk: 4 hályog, köztük csak egy normális öregkori hályog, a többiek traumatikusok és discissio.[430]

JÚNIUS 15.

Zsúfolt nap.
Reggel megoperáltam 2 hályogot és egy Katar Secundaria-t.[431] Nagyon simán és jól ment.

JÚNIUS 16.

Közepes rendelés, utána kórház, kötözés, hála Istennek mind nagyon jók az operációk.

JÚNIUS 19.

Reggel öt operációt csináltam. Hála Istennek mind nagyon jó. Csupa hályog. Különösen örültem egy gyermek hályoga miatt, amelynek igen kemény tokja volt, ez a lencse sérülése után maradt vissza – és nagyon szépen kijött.

JÚNIUS 22.

Öt hályogot operáltam. – Hála Istennek mind komplikáció nélkül. Azután megcsináltam a kötéseket, és ¼ 1-kor kész voltam.

---

430 Sérülés okozta hályogok, tokhasítással

431 Utóhályog: a visszamaradó lencserészből alakul ki, ha hályogműtétnél – akár a sebész ügyetlensége, akár valami objektív gátló ok miatt – nem sikerül a lencsét zárt, sértetlen tokban kivonni. Ekkor még egyszer meg szokták operálni a beteget a lencserész maradéktalan eltávolítása végett.

JÚNIUS 25.

Nagyon nagy ambulancia volt. – Egy idős doktor, Gergöly is jött egy idegen testtel (állítólag) a szemében. Nehéz kollégákat kezelni. Rég nem volt már olyan érzékeny és aggodalmas páciensem, mint ez az úr. Alighogy hozzányúltam, kiabálni kezdett: „Kokain! Kokain!" stb. 2 gyerek volt Retinitis pigmentosa[432]-val mint különös eset, és sok más. ½ 1-kor készen voltam.

JÚNIUS 26.

Gazdag operációs tevékenység.
Először egy szürkehályog, egy iridektómia seclusio pupillae[433]-nél, egy discisio, egy kisebbfajta diónagyságú epittalion[434] kiirtása a felső szemzugban, egy pterygium, két könnyzacskó, orrjárat megnagyobbítása éles kanállal.

JÚLIUS 6.

Ma 5 operáció volt. Közte egy, aki már 12 éve Budapesten a vakok intézetében volt, egy 23 éves lány. – Hála Istennek minden igen-igen jól ment.

JÚLIUS 10.

Szombat. Délelőtt 2 hályogot, egy iridektómiát es egy kancsalt operáltam. Még egy kisfiú is elő volt jegyezve, bal szemszögletén egy jóindulatú daganattal.

JÚLIUS 13.

Három hályogot operáltam és egy kancsalt, a kancsal a megszállt területről jött.

JÚLIUS 14.

Rendelés. A körmendi zsidó, Werner csupa elragadtatás az operált szeme miatt. Milyen nagy öröm nekem, mikor a beteg azt mondja: „nagyszerűen látok!"

---

432 farkasvakság
433 pupillaelzáródás
434 epithelioma = laphámdaganat

JÚLIUS 17.

Ma egy születésétől vak kisgyereket operáltam. Még nem tudom, mi lesz a végeredmény, mert túl kicsi ahhoz, hogy meg lehessen a dolgokat tudni tőle!

JÚLIUS 20.

3 hályogot operáltam, asszisztens az én drága Mizlem.

JÚLIUS 29.

Bár ma csütörtök van, tehát nem operációs nap, mégis négy hályogot operáltam. Minden simán és igen gyorsan ment.

AUGUSZTUS 3.

Reggel 3 hályogot operáltam, a többi esetet átengedtem az asszisztensnőmnek, csak még egy iridektómiánál segítettem neki.

AUGUSZTUS 6.

Rendelés – egy sor emberi nyomorúság.

AUGUSZTUS 9.

Rendelés. Sok érdekes eset. A végén P. Könignek is rendeltem bifokális üveget. Azután meglátogattam betegeimet a kórházban.

AUGUSZTUS 10.

Délelőtt három hályogot operáltam, azután egy iridektómiát csináltam, amelyet az asszisztensnőm kezdett meg, utána egy kancsalt Meller-féle varrattal, amelyet kifelé rögzítettem, hogy a hatást növeljem.[435]

435 Meller a két világháború közt az II. sz. szemklinika igazgatója volt Bécsben, kitűnő operatőr.

AUGUSZTUS 11.

Rendelés. Két Ulcus serpens-t[436] kiégettem, különben semmi különös, csak a szemorvos megszokott esetei: trachoma, ótvar, Conj simp., Refract. Anomalia,[437] tükrözési esetek stb.

AUGUSZTUS 13.

Reggel Sipos volt nálam, azután rendelés, amely egy bencés páterrel kezdődött. – Megint égetés Ulcus miatt.

AUGUSZTUS 14.

Ma abban az örömben volt részem, hogy Pirquet professzor előtt operálhattam három hályogot: Iván bácsi egy kertészét, azután Szegedy Irma egy alkalmazottját, és még egyet. – Mint mindig, Mizl segédkezett.

AUGUSZTUS 23.

Igen erős ambulancia! Mellesleg még egy fül, 3 fog, belgyógyászati esetek, tbc, szív,(digitalis) a szembetegeken kívül.

AUGUSZTUS 24.

Reggel 2 öregségi hályogot, egy fiatalkori hályogot és egy iridektómiát operáltam. Az utóbbi egészen reménytelen eset volt. Csak azért operáltam meg, hogy szegénynek valamivel több fényérzése legyen.

436 szaruhártya kúszófekély
437 Egyszerű kötőhártya-gyulladás, fénytörési rendellenességek

AUGUSZTUS 31.

Három szürkehályog. – Az egyik olyan fegyelmezetlenül viselkedett, hogy corpus vitreum[438]-veszteség támadt; remélem, hogy a szemet mégis megmentettem, mert a lens[439] már kinn volt, és nem túl sok corpus távozott. Azután jött Theophil Lala fia operációra. Már meg akarta magát operáltatni Bécsben Mellernél, de nem került rá sor. – Strabismus convergens-e volt.[440] – Nagyon izgatottan viselkedett az operáció alatt, mint minden privát beteg, ismerős és rokon szokott. – Hátrahúztam a Rectus internus-t.[441] Az eredmény jó volt, egy kicsit convergens is, az ín igen rossz állapotban.

SZEPTEMBER 4.

4 iridektómiát és egy hályogot operáltam. Az iridektiómák között egy apát és gyermekét, most mind a kettő egymás mellett fekszik bekötött szemmel.

SZEPTEMBER 11.

Egy sor érdekes operáció. – Köztük igen nehezek is! Így pl. egy mind a két szemére vak kisgyerek, a jobbik menthetetlen, a balon iridektómiát csináltam, így az eredmény, mint Isten kegyelmével remélem, végül mégis csak jó. – Azután még iridektómiát csináltam egy egészen atropikus írisznél! Megoperáltam még 3 hályogot is.

SZEPTEMBER 18.

Ma 6 operációt végeztem: 2 hályogot, két iridektómiát és 2 kauterizációt. Az asszisztensnőm megoperált egy kancsalt, egy könnyzacskót és egy jégárpát.

SZEPTEMBER 25.

Sok operáció, 4 hályog, egy iridektómia. Egy lencse az írisz felső része alá csúszott, hurokkal kellett kihalásznom. Isten adjon jó gyógyulást. Az iridektómia egy kisfiú volt, a másik szeme,

438 üvegtest
439 szemlencse
440 befelé kancsítás
441 belső szemizom

egyiket már megoperáltam, azért a kicsi ma már egyedül föl tudott szállni az operációs asztalra. – Egy szarkóma is jött, még egész jól lát, mégis ki kell venni a szemet! Milyen szomorú egy látó szemet kell eltávolítani!

SZEPTEMBER 28.

Érdekes operációk. – 4 hályog, köztük egy, amelyet már egy Sz.-i[442] szemorvos próbált megoperálni, de nem fejezte be. – Azután egy iridektómia egy kislánynál, aki messziről jött, azt hiszem Nyíregyházáról. – Majd egy könnyzacskót operáltam egy kolléga után.

OKTÓBER 4.

Hétfői rendelés és kötésváltás. Az utóbbi néhány hónapban 86 hályogot operáltam. Még soha ennyit egymásután. Amint csak időm lesz rá, leírok egyet a 2000 hályogom közül.

OKTÓBER 5.

Délelőtt két hályogot operáltam és két iridektómiát, a másodikat inkább elhagytam volna, mert meglehetősen kilátástalan eset volt.

OKTÓBER 11.

Megint egyszer egészen egyedül tartottam a rendelést, igazán örültem neki. Bár az asszisztensnőm derék, szorgalmas kollegina, – de úgy megszoktam az önálló munkát, hogy olyan szívesen állok közvetlenül szembe az én kedves betegeimmel, lélektől lélekig.

OKTÓBER 18.

Délelőtt ambulancia, a kötözéssel együtt 1/2 1-ig tartott. Ma feltűnően sok tükrözési eset, mindjárt egymásután két retino-chorioiditis-es, tömeges pigmenttel a recehártyán.[443]

---

442 Nyilván tapintatból nem írja ki a hely nevét

443 A látó- és érhártyának rendszerint együtt járó gyulladása szemben. A kötőszövet elburjánzásával jár. Pigment = festék

OKTÓBER 26.

Három szürkehályog. Két iridektómia. Ajtay asszisztensnő 3 esetet operált, egészben kb. 8 operáció.

OKTÓBER 30.

Ma az utolsó operációk ebben a szezonban, így igen sok volt a teendő. – Egész sor hályog, egy enukleáció, iridektómia rosszindulatú esetben, és végül egy egészen reménytelen eset: egy azelőtt iridociklikus, heges szem operálása, iridektómia, a heg eltávolítása. Csak ½1-kor lettem készen.

NOVEMBER 3.

Szerda. Délelőtt rendelés. Jött a kauterizációs eset, szép, azután egy könnyzacskó szondázása felmetszéssel. Fölvettünk egy luxatio lentis-t, a lencse az üvegtestben úszik, az alsó vert. meridianban.[444]

NOVEMBER 5.

Rendelés. Megvolt az az örömöm, hogy a kritikus esetben, amely tulajdonképpen enukleatiot tett volna szükségessé, mégis csak elértem egy kevés látást, nagyobb tárgyakét. Kettős öröm. – Különben is mindenki nagyon jól van. Holnap jön az utolsó operációs nap, csupa igen kritikus eset! A szezon záradékául.

NOVEMBER 6.

Utolsó műtétek. – Egy katarakta az egyetlen szemen, a másik vak. – Lencsekihámozás egy fiatalkori hályognál. – És azután az üvegtestben úszó lencse. Most csak jól be kell gyógyulnia mindennek.

---

444 A szemészek, amikor a szemről a síkban beszélnek, általában az órához hasonlítják – pl. „behatolunk 6 óránál”, „12 óránál behelyezzük a varratot” –, ha pedig térben beszélnek róla, a földgömböt veszik kölcsön a hasonlathoz. Az „alsó vertikális meridián” tehát a helyéből kifordult lencse helyzetét érzékelteti. – Lencseficam: Sérülés (trauma) következtében a lencse részben vagy egészben elhagyja helyét.

Múló és nem múló dolgok: Osvát Kálmán

Osvát Kálmán (1880–1953) Nagyváradon született, a holnap városában, ahol az új magyar irodalom. Négy évvel volt fiatalabb fivérénél. Anyai ágon Nagykárolyból származott és erre érdemes kitérnünk, ugyanis ennek a partiumi kisvárosnak még nincs kijelölve a helye a magyar szellemtörténetben. Kétségtelenül Nagyvárad hatósugarába tartozott, de sajátos arculattal. Mint ahogy történni szokott, ilyenkor jönnek a tehetségek, a környék fiataljait gyűjti az iskola. A XIX. század negyedik negyedében itt született Jászi Oszkár, a híres szociológus és az írónő, Kaffka Margit. Eléggé ismert, hogy Kaffka Margit a tragikus sorsú orvostudós, Bauer Ervin felesége volt, az viszont kevésbé, hogy Jászi Oszkár apja, Jászi (1881-ig Jakubovits) Ferenc Eperjesi álnéven a szépirodalommal is kacérkodott. Jászi Ferenc egyébként kitűnő orvosnak számított: a 'Wiener Medizinische Wochenschrift' és az 'Orvosi Hetilap' egyaránt szívesen hozták a – főleg diftériával foglalkozó – tanulmányait,

E sorok írója 1954–1958 között ismerte id. Aáron Béla úgy kilencvenéves korában járó özvegyét, férje a századfordulón a nagykárolyi kórház igazgatója volt. A dolog érdekessége, hogy az idős hölgy jól emlékezett Jászi Ferenc doktorra, aki szerinte a nagykárolyi diákok ingyenes orvosa volt. Ez magában még nem lenne indok a kitérőre, ha 1888–1892 között nem lett volna a gimnázium diákja Ady Endre, aki közben átesett egy reumás lázon. A Kraszna árterében beszakadt a jég Ady alatt, megfázott, torokgyulladást kapott, fájtak az ízületei. A betegsége ismert, kezelőorvosáról ez idáig nem tudtunk. A nagy költő nagykárolyi éveivel Hetey Zoltán *'Ady Bandi – Ady Endre'* című könyve foglalkozik,[445] a volt osztálytárs jogán. Okunk van feltételezni, hogy a szerző, ha tudott is Jászi esetleges kezelőorvosi szerepéről, tendenciózusan elhallgatta. Adynak mandulagyulladása volt, orvosunk tonsillaszakértő (könyvet írt a roncsoló toroklobról), szociális indítékból ingyenes iskolaorvos, vajon az „Ides" nem vitte volna el hozzá kedves nagyfiát, féltett kincsét, amikor Nagykárolyban lakott, a szülőfaluban pedig nem volt orvos? Az Ady-kutatás ennek a tisztázásával még adós. Míg az óriási Jászi-hagyatékból elő nem kerül valami, marad az „alapos gyanú". Aáron doktor özvegyének szóbeli közlését mindenképpen fontosnak tartottuk feljegyezni.

E kitérő után nézzük a második Osvát zegzugos szerkesztői pályafutását, amely olykor már vesszőfutás volt. Székely Jenőnek a 'Nyugat' 1923-as évfolyamában megjelent

445 Hetey Zoltán: Ady Bandi – Ady Endre. Bp., 1942. Stádium. 184 p., [4] t.

szavaival:[446] „túl a nyomtatott lapokon, komoly harcos természet. Nyugtalan előre lendülés az igazság útjait taposó örök ember felé."

Osvát Ernő beiratkozott a jogra, de nem végezte el, a nála négy évvel fiatalabb Kálmán viszont lege artis orvosdoktor lett. Az Osvát család ekkor már a fővárosban lakott. A fiatal orvos érdeklődése a peremvidéki szülőföld felé fordult. Előbb a gyulai kórház elmeosztályán gyakornokoskodott, ahol nemcsak a betegekkel, de a kisebbségi sorssal is megismerkedett, így volt erkölcsi alapja későbbi, hasonló helyzetében az emberi méltóságért, a szellemi szuverenitásért bátran kiállni. A kórházat elhagyva körorvosként megfordult Tekeújfaluban, Bátoson, Ugrán, Temesvárt, utolsó állomása Resicabánya, ahol gyógyszerügyben összeveszett a bányatárs-pénztárral, s húga, Osvát Edit szerint úgy feldühödött, hogy falnak fordítva a névtáblát, búcsút mondott a gyógyításnak. Hasonlóképpen emlékezik Székely Jenő:[447] „A vándor körorvosi tábla megfordult a házon. De a másik oldala még üres. Osvát Kálmán elindul, és ráírja az életét."

Első próbálkozása az Osvát Ernő szerkesztette 'Figyelő' (1905) hasábjain jelent meg *'A tudományos regény. Jules Vernéről'* címmel, a sci-fi klasszikusának korai méltatása ez, a nagy jövőbelátóé, akinél kezdetben a fantasztikumon volt a hangsúly, ma egyre inkább a tudományos megsejtésen. Aztán a 'Pesti Napló'-nak írta turf-sorozatát a balparti lóversenyekről, Krúdy és még oly sok magyar író reménytelen szerelméről. Majd jött a világvesztő tragédia, amikor az embereket és lovakat egymás ellen rohamra parancsolták, és a nézőtér helyett aknák dübörögtek. Kezdő írónk gyenge fizikumával harctéri tudósítónak hiába ajánlkozott volna.

Az ország talán egyedül tollforgatókban nem szűkölködött, a felelőtlen uszítóktól a háború borzalmait méltóan megverselő Gyóni Gézáig. Osvát Kálmán ismét orvos lett, s kötözés közben a Bruszilov-áttörésnél ő maga is súlyos térdsérülést szenvedett. A harcképtelenné vált orvos a marosvásárhelyi helyőrségi kórházba került, felgyógyulása után kinevezték a kórház parancsnokává. A parancsnok utolsónak hagyhatta volna el a „fedélzetet", de erre már nem volt idő. A trianoni döntést követően a szolgálati helyén maradt, de rövidesen kiderült, hogy vezetésére már nem tartanak igényt. Ekkor lett belőle erdélyi szerkesztő.

„Bátor, okos, hívó szavára a 'Zord idő'-ben Erdély legkomolyabb írói köréje csoportosultak. Áprily Lajos, Berde Mária, Molter Károly, Nyírő József, Nagy Emma, Tompa László" – ahogy Székely Jenő írta róla a 'Nyugat'-ban.[448] Elképzelése nem bírt a hármas akadállyal, a papírhiánnyal, az új bürokrácia packázásaival és (ami a leginkább elszomorította)

---

446 Székely Jenő: Osvát Kálmán: Levelek a fiamhoz. Főúr! = Nyugat 16 (1923) Vol. I. No. 5. pp. 354–355.

447 Uo.

448 Uo.

a saját olvasóközönsége értetlenségével. A Kemény Zsigmondot idéző folyóirat hamar megszűnt, aztán akár Németh László a 'Tanú'-t, ő is egyedül írta az 'Erdélyi levelek'-et, a 'Kalauz'-t, a 'Hétfői levelek'-et, 'A fölösleges ember'-t, a 'Repriz'-t. A válogatáskötet *'Levelek a fiamhoz. Főúr!'* címmel[449] jelent meg, recenzióját a 'Nyugat'-ban a már idézett Székely Jenő írta:[450]

> „Osvát Kálmán a fián keresztül a felnőttekhez beszél, és amikor a főúrnak a régi élet eltűnt szépségeiről magyaráz, a gyermeknek mond mesét. Annak a gyermeknek, aki a mai ütött életben nő, keseredik emberré."

Ahogy a Vajdaságban egy lázas vidéki orvos, Szenteleky Kornél, úgy Erdélyben Osvát Kálmán is munkálkodott a kis népek közötti szellemi hídverésen.

Kiadta a *'Románia felfedezése'* című kötetet,[451] bejárta a Regátot, találkozott a románok Móricz Zsigmondjával, Mihail Sadoveanuval, szót értettek a sovinizmus elvetésében, egymás tiszteletének szükségességében. A legszerényebb szerkesztői asztalt tagadta meg tőle a sors, holott szerkesztőnek született, akár testvérbátyja. Mikor próbálkozásai kudarcba fulladtak, a perc műfaját, a pódiumi szereplést választotta Nagy Endre igényével, amelynek modern színpadját még látta Nagyváradon. Ligeti Ernő szerint:[452]

> „Kitűnő szatirikus, csiszolt stiliszta, tiszteletreméltóan merész és nem egyszer már enfante terribleje az erdélyi közéletnek. A húszas éveknek és egy kicsit az egész hőskornak is egyik legromantikusabb egyénisége. Ha előadott, mindig a legmagasabb igényekkel lépett fel… folyékony és jól betanult mondatainak hajlékonysága mögött a szókimondás könyörtelenségével…"

A 'Nyugat'-nál írással később jelentkezett, de csodálatos kis remekléssel. Az Akadémia centenáriumára Babits írt bevezetőt *'Akadémia és irodalom'* címmel,[453] amelyben Ady és

---

449 Osvát Kálmán: Levelek fiamhoz. Főúr! Târgu Mureş [Marosvásárhely], 1923. Révész Béla kiad. Tip. Concordia Gámán és Czingel. 96 p.

450 Székely Jenő: Osvát Kálmán: Levelek a fiamhoz. Főúr! = Nyugat 16 (1923) Vol. I. No. 5. pp. 354–355.

451 Osvát Kálmán: Románia felfedezése. Élmények és reflexiók. 1923. Cluj-Kolozsvár, 1923. Lapkiadó rt. 58 p., 1 lev.

452 Ligeti Ernő: A hőskor. 1919–1925. In: Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Kolozsvár, [1942]. Fraternitas R.-T. pp. 38–39. (Új kiad.: Csíkszereda, 2004. Pallas-Akadémia. 340 p. – *a szerk. kieg.*)

453 Babits Mihály: Akadémia és irodalom. = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 21. pp. 293–297.

Móricz negligálását veti az akadémikusok szemére. A nagy alapítóról Osvát Kálmán emlékezett meg, Széchenyi arcát idézi,[454] „kit röpít a láz, a munka monomániája… odaáll és nekem Lánchidat épít, Vaskaput robbant, vasutat vezet, Tiszát szabályoz – ezt tessék megérteni! – ez ebben a Széchenyi-komplexumban a szívelállítóan érdekes." Őt, az orvost nem érdeklik „a kedélyzavar orvosi és lelki dokumentumai".

Az 1926-os évfolyamban Földi Mihály *'Utolsó felvonás'* című színművét ismertette,[455] Forgács Rózsi Kamaraszínházának bemutatója nyomán. A darab Fogarassy Sándor elzüllött író színlelt öngyilkosságáról szól, aki új életet kezd Fogarassy Jánosként. A szintén orvos végzettségű Földi *a 'Sándor és Sándor'* című kisregényét dramatizálta sikeres kommersz színdarabbá, az elismerés inkább a színháznak szól.

*

1926 fordulópont az erdélyi irodalmi életben. Megalakult az Erdélyi Helikon Társaság, megindult a 'Korunk' című folyóirat, előbb Dienes László, majd 1929-től Gaál Gábor szerkesztésében. Osvát, a szerkesztői asztal nélküli szerkesztő, nem érezte magát mellőzöttnek. Ő adta az első jelzést róluk a 'Nyugat' hasábjain. A „feszült atmoszférájú Erdélyben" van, aki a passzivitást, van, aki a „tettekkel aktivitást" választja. Osvát elsősorban az erdélyi olvasót dicséri, akinek könyvespolcán Ady és Maupassant mellett már ott sorakoznak az Erdélyi Szépmíves Céh korai kiadványai, Koós Károly tervezte kivitelezésben. Az elbeszélőket bemutatva: „béna ember örvendezik így az ujjak játékának". Főleg Berde Máriát, Makkai Sándort, Ligeti Ernőt, a galgói körorvos Bárd Oszkárt, Koós Károlyt és Molter Károlyt méltatja. Továbbá Tabéry Géza *'Szarvasbika'* című könyvét, amely a Bolyaiakról szól, transzilván szellemben.

A 'Nyugat' olvasóinak figyelmét ő irányította először az erdélyi írókra. Akiket korábban egy kicsit ő fedezett fel, mert az Osvátok dolga írók útjait egyengetni. Pedig az életben a sajátjukat is nehezen tudták. Osvát Ernő aszkétizmusa szerzetesi volt, Osvát Kálmán anyagi egzisztenciáját egy vasúti szabadjegy jelentette, így szálloda helyett inkább vonaton aludt, Marosvásárhely és Tövis állomása között zötyögve. Legutolsó erdélyi vállalkozása az 1928-ban kiadott *'Erdélyi Lexikon'* volt.[456]

---

454 Osváth Kálmán: Széchenyi arca. = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 21. pp. 363–365.

455 Osvát Kálmán: Utolsó felvonás. Földi Mihály négyfelvonásos színműve; bemutatta Forgács Rózsi Kamaraszínháza. = Nyugat 19 (1926) Vol. I. No. 4. pp. 371–372.

456 Erdélyi lexikon. Szerk.: Osvát Kálmán. Nagyvárad, 1928. Szabadsajtó K. 318 p. (2. kiad.: Bev., szerk.: Kuti Márta. Marosvásárhely, 2002. Mentor. 379 p. – *a szerk. kieg.*)

Gaál Gábor szerint „az élő és legközelebbi múlt Erdélyének a lexikona a könyv. Első teljes seregszemle. Számla és Nyilvántartó. Minden fontos dolog és jelentős közéleti-eleven benne van. – Szászok, románok, magyarok. A három nép szellemiségei először kapnak egymásra világító, együttes értelmet."

Bátyjának tragikus halála után átköltözött az anyaországba, de a szuicidum és a repatriálás kettős sokkolása szinte bénítólag hatott rá. A 'Nyugat' 1930-as évfolyamának első számában még disputát folytat Nagy Endrével a konferanszié kérdésében.[457] Mindketten abszolút szakértői. Egyedül a novella pódiumképes voltában van közöttük nézetkülönbség. Nagy Endre szerint a dobogó nem bírja el a betanult elbeszélést, Osvát szerint igen. Megpróbálta Erdélyben Ambrus Zoltán egyik remekművével, kár, hogy a hallgatók tapsát Nagy Endre nem hallotta.

Ugyanezen évfolyam 22. számában a testvér illetékességével ír a szerkesztői tüneményekről, aki cikkeit rendszerint O. E. monogrammal írta alá. Aztán hosszú hallgatás, apró kulimunkákból tengődött. Egyre többen biztatták Osvát Ernő biográfiájának megírásával, cikkeinek összegyűjtésével. A 'Nyugat' jogutódja, a 'Magyar Csillag' 1944. március 15-én – tehát a teljes betiltás előtt – az *'Előfutamok: Osvát-életrajzhoz'* című írását hozta le.[458] A szerkesztő, Illyés Gyula tüntetően közölte Radnótit, Nagy Lajost, Osvát Kálmánt, míg a megszállás beléjük nem fojtotta a szót. Utolsó cikkében még a humor is felcsillan, hiszen a szigorú szerkesztőt Noshát Ernő!-nek is becézték a kéziratvivők. Ő maga találóan csillagásznak nevezte bátyját, hiszen csillagokat fedezett fel.

1945-ben végre megjelentek *'Osvát Ernő összes írásai'* Osvát Kálmán szerkesztésében.[459] Később, amint egykor az orvosi névtáblát, az irodalmit is befelé fordította. Utolsó éveit Tolsztoj, Pascal és Kempis Tamás társaságában töltötte, az Akadémia pedig Ambrus Zoltán írásainak a sajtó alá rendezésével bízta meg. Szívesen vállalta: Ambrus az Osvátok kedvenc írója volt. Ezt a szép elhatározást szakította félbe 1953-ban egy végzetes apoplexia. Húga szerint sokszor elmondta: „uccát nem neveznek el rólam, szobrot nem állítanak nekem, de itthon, keresztúton, ha ketten találkoznak, nevem felemlegetik".

Bátyja árnyéka rávetült a született szerkesztőre. Az orvosok általában szeretik a humán műveltséget, sokan biztos egzisztenciájukat áldozzák fel a művészi hivatásért, legtöbbször csak annak illúziójáért. Humán műveltség humánum nélkül öncélú és tartalmatlan. Kétszeresen

---

457 Osvát Kálmán: Conférence. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 1. p. 88.

458 Osvát Kálmán: Előfutamok: Osvát-életrajzhoz. = Magyar Csillag 4 (1944) No. 6. (márc. 15.) pp. 331–340.

459 Osvát Ernő összes írásai. Sajtó alá rend. és bev.: Osvát Kálmán. Bp., 1945. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. 267 p.

tartalmas viszont a kisebbségi sorban élő orvos-művészeké, Szenteleky Kornélé, Forbáth Imréé és Osvát Kálmáné, hogy csak a három legismertebbet említsük.

Osvát Kálmán további munkáiból:

Osvát Kálmán: Szivárvány. Költemények. Bp., 1903. Ifj. Nagel Ottó. 127, 2 p.

Osvát Kálmán: A jeruzsálemi templomban. Bp., 1907. Hornyánszky. 16 p. (Koszorú 135.)

Osvát Kálmán följegyzései múló és nem múló dolgokról. I. füzet: „Nem arról van szó...” Târgu Mureş [Marosvásárhely], 1925. Concordia. 43 p.

Osvát Kálmán: Motívumok. Válogatott írások. Vál., szerk. és az előszót írta: Kuti Márta. Marosvásárhely, 2000. Mentor. 308 p.

További, életművét elemző szakirodalmi források:

Molter Károly: A Zord Idők Osvátját idézem. = Igaz Szó [Marosvásárhely] 16 (1968) No. 5. pp. 657–658.

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok (1876–1948). Sajtó alá rend. és jegyz.: Marosi Ildikó. Bev.: Dávid Gyula. Bukarest, 1973. Kriterion. 613 p., 8 t.

Magyar orvosíró és az orosz forradalom – Munk Artúr

A századfordulói Szabadka főgimnáziuma Kosztolányi Árpád igazgatása alatt kitűnő iskola volt, de nem a közös értesítőben vastag betűvel szedett színjeles tanulói tették nevezetessé. Az igazgató fia, Kosztolányi Dezső sem volt eminens diák, még kevésbé az unokatestvére, Brenner József, akit azóta Csáth Géza néven csodálunk, s különösen nem annak Munk Artúr (Arthur) (1886–1955) nevű osztálytársa. Tehát együtt jártak a szabadkai gimnáziumba (még magyar irodalomból sem volt jeles osztályzatuk), majd a 'Bácskai Hírlap' szerkesztőségébe, ahol csatlakozott hozzájuk a két esztendővel korosabb Havas Emil. Együtt írták felváltva, folytatásokban a magyar sci-fiszerű kisregény szatirikus ősét, *'A repülő Vucsidol'*[460] mucsai fantasztikumokkal tarkított történetét, amelyben Vucsidol lakója, Francziskovics Sztipán a századunk elején feltalál egy repülőgépmodellt: „a szivar alakú géptest csúcsán egy kis csavarkerék nyúlik ki. Hasonló a kis folyami gőzhajók csavarkerekéhez."

A maradi város természetesen nem ismeri fel Sztipán bácsi találmányának horderejét, amely nagyban elkészítve a XX. század forradalmi felfedezése, noha meggyőződnek a modell irányítható repüléséről, de a kivitelezéshez sok pénz kell. Sokáig haboznak a lokáldicsőség finanszírozásán, a szabadalmazás nagy lehetőségének megragadásán, mígnem a 'Bácskai Hírlap' eljut Londonba, ahol Brown úr, a pénzember azonnal felismeri benne a fantáziát, s egyik megbízható emberét tüstént elküldi Londonból Vucsidolba. Sztipán bácsi és James úr hamar megkötik a szerződést, ha nem mozdul meg a tanács lelkiismerete és rátartisága. Egy kisváros nevét ritkán kísérti meg a világhír, ezt nem szabad elszalasztani. Nem volt más megoldás, az angol elől elcsenni a modellt, amely hadikonfliktust vont maga után. A palicsi tavon megjelent a híres brit naszád, törvényes üzleti jogainak erőszak árán is érvényt szerezni. Az ágyúnaszád „ellentónagy" tisztségét természetesen a nagy helyismerettel rendelkező Láng Simon szabadkai polgár töltötte be, nehogy az óceánhoz szokott angolok véletlenül eltévedjenek a palicsi tavon.

Hiába, áruló mindig akad. Csakhogy a szabadkaiak is felállították a flottájukat, mert holmi idegen provokáció nem ejthet csorbát a város védelmének becsületén. A baj ott kezdődött, hogy a díszmagyarba öltözött matrózok frontális támadása a betolakodók ellen elakadt a hínárban, még szerencse, hogy „mentőcsizmáikkal" sikerült a zöld a folyondárból kikászálódni, így az angol ármádia csak a nádast, meg a vízparti kalyibákat lőtte szét. Ám az angolok, ha expedícióra indulnak, nem szeretnek dolgavégezetlen visszatérni ragyogó

---

460 Csáth Géza – Havas Emil – Munk Artúr: A repülő Vucsidol. Szabadka, 1906. Krausz és Fischer. 112 p. (Reprint: Szeged, 2001. Lazi Kiadó. 144 p. – *a szerk. kieg.*)

elszigeteltségükbe, így a Sztipán bácsi vezette vucsidoli bicskások segítségével a városháza megrohamozására készültek. Megszimatolták ezt Szabadka jogos önvédői, és villamoson hamarabb sikerült bejutniuk, de nem a városházára. Azt a hivatalnokok barikádolták el, mivel a rendőrök éppen sztrájkoltak. Az exmatrózok kicsiny, de annál elszántabb csapata Bölcskey tanár úr javaslatára a közkönyvtár- és múzeum-egylet arzenáljából szerelte fel maguát, hogy felmentse az ostromlott épületet.

Már-már elkerülhetetlen a mészárlás, ha a szabadkai főjegyző fejéből ki nem pattan isteni szikraként a kompromisszumos megoldás lehetősége. Közvetítő is akadt a város egyetlen angol hivatalnoka személyében. Az angolokkal lehet üzletelni, elvégre tengeri kalmárnép, elálltak az ostromtól és bevonultak, mint finanszírozó felek, sőt mérnököket is adtak a kivitelezéshez, a békének dínomdánom lett a vége. Megépült az első, jól szuperáló légi masina Fazekas Lajos kitűnő műhelyében, aki olyan híres architektor volt, hogy Rómában járva „a pápával is kuglizott". Nagy dolog a gép, még nagyobb a szerelem. Gride mérnök, miután kivitelezte Sztipán bácsi tervét, meg akarta szöktetni annak egyetlen lányát, Katicát. Automobilon, de nem juthattak messzire, mert Sztipán bácsi légóceáni járműve hamar utolérte őket, és visszavitte Szabadkára. Az egybekelés akadályai elhárultak, a gép már állami ünneplés közepette teszi híressé a bácskai várost. Aztán: happy and! A XII. folytatás után a regény megszakad, két szerzője, Csáth Géza és Munk elhagyva Szabadkát, a pesti orvosi egyetemre iratkozott be.

Az ugyancsak újvidéki Bori Imre kutatásai szerint a porváros unalmát felkavaró történet főszereplőjét biztosan Munk Artúr mintázta meg. Neki volt legtöbb érzéke a humorhoz, Csáth Géza műveire inkább a groteszk tragikum jellemző. Havas Emil megmaradt szabadkainak, de egyetlen fejezettel sem volt képes tovább folytatni.

'A repülő Vucsidol' részletesebb ismeretének birtokában jobban megértjük *'A nagy káder'*[461] és *'A hinterland'*[462] orvosírójának kvalitását.

*

Munk Artúr Szabadkán született 1886. május 25-én, ki nem keresztelkedett, de különösképp nem is vallásos zsidó polgárcsaládban. Ez a soknemzetiségű, egymással békében megférő bácskai város a századfordulón a Délvidék Nagyváradja volt, ha nem játszott is akkora szerepet

---

461 Munk Artúr: A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. Bp., [1929]. Pantheon. 440 p. (Több kiadásban is megjelent.)

462 Munk Artúr: A hinterland. A mögöttes országrész háborúja. Szabadka, 1933. (Reprin: Újvidék, 1981. Forum. 243 p.)

a magyar szellemi életben. De lényegesen nagyobbat, mint azt eddig hittük. Elég a kezdő Kosztolányi, Csáth Géza, Munk Artúr és a természettudós Sztrókay Kálmán szellemi szárnybontogatására utalnunk.

Csáth és Munk útjai az orvosi diploma átvétele (1912) után elágaztak. Csáth Géza ekkor már a 'Nyugat' befutott szerzője, zseniális novellák írója, még zseniálisabb zenekritikák zsonglőri produkálója, és – sajnos – a morfinmámor gyógyíthatatlan foglya, amelytől a fantázia biztosan szivárványos színűvé vált, de a test még biztosabban rohant a romlásba. Tragikus sorsa ismeretes.

Munk Artúr, noha az első írása szárnyal, magánemberként nagyon is a földön jár. És a vízen, mert amíg a Monarchiának flottája volt, a háború kitöréséig hajóorvos, totális mozgósítás után pedig az egyik gyalogosezred orvostisztje, és a 'Ludwig Baka' című tábori újság szerkesztője. Igazi íróvá válását Szibériában szenvedte meg, parnasszusi helyét *'A nagy káder'* című nagysikerű, öt kiadásra érdemesített könyve jelölte ki. Bevezetésül némi magyarázat szükségeltetik. Munk Artúr nem az üres fráziskénti sokat emlegetett „elfeledett", hanem (legalábbis eddig) elhallgatott író. A könyv címe félrevezető, talán annak köszönhette a két világháború közötti sikerét, majd a tiltott könyvek listájára való helyezését. Aki nem olvasta, vagy felületesen futotta át, azt hiszi, azt hiheti, bizonyára jól leszedi a bolsevistákról a keresztvizet. Holott erről szó sincs.

Először is: itt a „nagy káder" nem a mozgalmi terminológia sztereotip perszonifikálása, hanem földrajzi fogalom, pontosabban Szibéria. Miként a „kis káder" az elhagyott szülőföld. Orvosunk a monarchia 65. gyalogezredének egyik előretolt zászlóaljánál 1917. július 8-án esett fogságba, onnét mind „ausztriai pleni", azaz osztrák fogoly, majd „sztarsi vracs", vagyis főorvosként foglyokat, katonákat, civileket, vörösöket és fehéreket – hippokratészi esküjéhez híven – a legjobb tudása szerint gyógyított. Eseménynaplója a forradalomról nem ad sem „történelmi analízist", sem „társadalmi diagnózist", legkevésbé politikai „epikrízist". Csak krízist ír, rettenetes krízist, sem osztály-, sem testvérháborút nem lát, amelynek hatalmas hullámain szalmaszálként lebeg, akit az örvény bármikor örökre a mélybe sodorhat, nyomtalanul.

E sorok írója elég sokat olvasott a XX. század történelmi menetét meghatározó forradalomról, mégis Munk Artúr doktor könyvében a fotografikusan rögzített részletek filmszerű összeillesztése eddig fel sem merült kérdéseket látszik tisztázni. Ilyen a vörösök oldalán harcoló magyar foglyok aránytalanul magas száma. Félreértés ne essék: ez imígyen fel sem merült nála, viszont ha azt nézzük, hogy Kolcsak admirális jól felszerelt szibériai hadosztályait erősen a pánszláv propaganda fűzte össze – válogatott cári csapatok, elit cseh

légiósok, délszláv „dobrovoljác”-egységek, melyeknek a szemében a soknépiségű Monarchiából főleg a magyarok, a zsidók és az osztrákok (mint nem szlávok) a likvidálandók listáján szerepeltek –, teljesen érthető, hogy az utóbbi diszkriminált etnikum-triász előbb lett önvédelemből vörös katona, csak azután a forradalom harcosa. Visszaút ugyanis nem volt, mert különösen a cseh légiósok csalhatatlanul ismerték fel a nem közéjük valókat – és akkor nem volt pardon! Bevallom, eddig is tudtam – akár apáink elbeszéléséből, hogy a fehérek oldalán harcoló cseh légiók (akiket a pánszláv propaganda, a már térképre rajzolt önálló Csehszlovákia erősen a reakció pártjára polarizált, mégsem tekintendők a cseh és szlovák nép képviselőinek, hanem egy demagógia megvadultjainak) – milyen szerepet játszottak az ellenforradalomban, a logikus összefüggéseket viszont Munk Artúr könyvéből értettem meg.

Az erősen antiszemita cári Oroszországban a még antiszemitább fehérek fegyverei elől a zsidóknak is az internacionalista vörösök jelenthették az egyetlen „alternatívát”. Azért alternatívát, mert a többségük mégis inkább békés kereskedő, vagy kisiparos maradt volna, ha hagyják. A „burzsujok” idejében hajóra szálltak. Summa summarum: a forradalom mágneses terében hogyan változtak a hatalom erővonalai, a kezdetben kevés számú agitátor indukáló ereje hogyan transzformálta a tömegeket győzelmi tényezővé, ez olvasható ki sine ira et studio egy polgár orvosíró könyvéből. Talán akarata ellenére, a realizmus szigorával, mert a „sem a mellette, sem az ellene” elve nem vezette tollát. A kispolgár némelykori „kiszólásait” bizonyára kiszűrték az olvasók, akik tudni akarták, mi is történt ebben az óriási birodalomban.

Hogy e könyv az utólag egyre személytelenebb személyi kultusz éveiben tabu volt, egy név hiányával már megmagyarázható. Munk Artúr művében az egyik póluson: Lenin, Trockij és a munkásokból hadvezérekké vált katonák, középen Kerenszkij, a másik póluson: Kolcsak, Wrangel, Djenikin, Gajda tábornok, a cseh légiók parancsnoka, Blagotcs őrnagy, a dobrovoljácok vezére, és (amint azt szemináriumokon bifláztuk) Lenin „erős karja”, Sztálin – még sehol. Vagyis: Joszif Visszarionovics a forradalom alatt még nem volt Lenin legbensőbb munkatársa. Egyébként ez derül ki Lockhart brit diplomata eszmeileg erősen elfogult, de tényközlésben korrekt könyvéből is.

Orvosírónk nem leplezi rokonszenvét a sokat szenvedett orosz nép, csodálatát a végtelen orosz táj iránt. Szinte gogoli lírájával írja le, milyen szertartással szürcsöli a csáját egy csinovnyik, „a hófehér törzsű nyírfák hajladozása akár a karcsú balerináké”, a hómező „Oroszország igazi, ünnepélyes, csillámló fehér arca”, de a gyanakvó bürokrata mindenkiben „kémet” szimatol, a muzsik megosztja utolsó sült krumpliját (ha van) a plenivel. Komplex kép, akár az élet, bonyolult, akár a valóság. Vertluga, Darnyica, Sadrinszk, Krasznojárszk – megannyi ismert láger.

Orvosunk szerint a forradalom „tisztán orosz belügy, amihez nekem semmi közöm. Az ő dolguk. Az orosz állampolgár válogathat a két szín között, de a hadifogoly maradjon hadifogoly, és végezze dolgát." Persze, egy oroszul már jól beszélő, orvosokban szegény, sebesültekben, betegekben bővelkedő vidéken a „vracs" vélekedhet így, de a berecskei Szalma Ferenc vöröskatona, golyóval a tüdejében, aligha. Munk doktor elrejti és kezeli honfitársát a svéd misszió segítségével működő fogolykórházban. Ő is a Gajda tábornok embereivel vívott csatában vált harcképtelenné. Rejtőzni kell a fehér járőrök elől, akik két német olvasó önkéntest küldtek a föld alá, mert a corpus delicti: 'Heine versei' volt.

Íme, mi mindent élt át *'A nagy káder'* orvosírója, aki négyéves fogság után egy német gőzösön tért haza, nem egyedül, hanem orosz feleséggel és egy „pleni" fiúcskával, de már nem az osztrák–magyar monarchia bácskai porvárosába, hanem a jugoszláviai Vajdaság Subotica nevű helységébe. Ahol ugyanolyan kommunista komisszár-gyanús alak volt, mintha a területileg összezsugorított Magyarországra került volna. Feljegyzései a forradalmi Oroszországról íróként ismertté tették a nevét, de csak megkésve, 1929-ben. A megváltozott viszonyok közt ismét megtalálta helyét a 'Bácsmegyei Napló' szerkesztőségében, ahol az 'Orvosi dolgok' című rovatot vezette.

Amikor a Pantheon Kiadó a könyvét megjelentette, az Anyaország legtekintélyesebb folyóiratának, a 'Nyugat'-nak talán legtekintélyesebb kritikusa, Schöpflin Aladár így méltatta:[463]

> „Annyi rengeteget írtak a forradalmi Oroszországról anélkül, hogy képet tudtak volna adni az egészről; Munk Artúr előadásában, éppen azért, mert nem kever bele ideológiát, s csak a tényeket mondja el, és az emberek helyzetét a tények forgatagában, feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy éltek az emberek a forradalom alatt."

A háborús regények fénykora volt ez, olyan nevekkel, mint Remarque, Arnold Zweig és a szatmári magyar Markovics Rodion.

1933-ban jelent meg a hátország regénye, a Hinterland látlelete, a háborús korrupciók lexikonja, „a mögöttes országrész háborúja" (néhány felejthetetlen figurával), amely 1981-ben ismét kikerült az újvidéki Forum Könyvkiadó nyomdájából. Szerzőjének neve nem sokat mond a mai magyar olvasónak. Bori Imre pompás utószava kedvcsináló a belelapozónak.

---

463 Schöpflin Aladár: Hadifogoly-könyvek. Markovits Rodion: Az aranyvonat. Genius-kiadás. – Munk Artúr: A nagy káder. Pantheon-kiadás. = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 22–23. pp. 647–649.

Igen, a háború – pláne az első – annyian írtak róla: Krúdy, Móricz, Móra, Tersánszky, de ezek az óriások nem tudósíthattak saját élményeik alapján, például arról a tényről, miért volt annyi magyar harcosa az orosz forradalomnak. El kell hinnünk Munk Artúrnak: Nagy István, Kiss János és Róth Dezső előbb voltak vöröskatonák, mint meggyőződéses forradalmárok. Ami helytállásuk értékéből és értékeléséből mit sem von le.

Ezt egy nem túl termékeny, de szavahihető orvosíró tollából tudjuk, akinek a *'Köszönöm addig is…'* című (melyik gyakorló orvos nem ismeri a betegek szokásos hálamondatát) önéletrajzi regénye először 1953-ban jelent meg.[464]

Sokat látott szemeit Szibéria helyett szerencsére Szabadkán hunyta le örökre, 1955. november 8-án, a 70. életévében. A *'Bácskai lakodalom'* című[465] regénye postumus mű, de a hézagos köztudat *'A nagy káder'* „gyanús" írójának tudja – alaptalanul.

Munk Artúr további munkáiból:

Munk Artúr: Csáth Géza. = 7 Nap, 1953. szept. 13. p. 6. – *Az egykori iskolatárs emlékezése.*

Munk Artúr: Napló 1915–1916. Bev.: Gubás Ágota. Szabadka, 1999. Szabadegyetem. 94 p. (Életjel könyvek 79.)

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Robert Hamilton Lockhart: Egy brit diplomata emlékei. Ford.: Juhász Andor. Bp., 1937. Révai. 398 p.

Munk Artúr. [Kvazimodo Braun István búcsúbeszédének közlésével.] = Híd 16 (1955) pp. 945–946.

Szirmai Károly: A nagy káder írója. = Híd 17 (1956) pp. 84–88.

Bori Imre: Munk Artúr. In: Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig. Novi Sad, 1968. Forum. pp. 149–152.

Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból. Vál., bev., jegyz.: Bori Imre. Újvidék, 1971. Forum. 282 p., 12 t. (2. jav. kiad. Újvidék, 1973. Forum. 294 p., 12 t.)

Bori Imre: Irodalmunk évszázadai. [A jugoszláviai magyar irodalom története...] Újvidék, 1975. Forum. 283 p., 12 t.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 2007. Forum. 405 p.

---

464 Munk Artúr: Köszönöm addig is… Egy orvos életregénye. 1. kiad. Újvidék, 1953. Testvériség-Egység. 479 p.; 2. kiad. Újvidék, 1956. Testvériség-Egység. 448 p.

465 Munk Artúr: Bácskai lakodalom. Porvárosi történet az ezerkilencszázhuszas évekből. Újvidék, Forum, 1961. 160 p.

Csáth Géza tündöklése és tragédiája

Magán „közvéleményem-kutatásom” szerint az intelligens ismerőseim döntő többsége nem tudott arra a kérdésre válaszolni, melyik volt a Trianon előtti Magyarország nagy városai közül a második legnépesebb? Természetesen Budapestet nem számítva. Az egyesített főváros már közelített a millióhoz. A következő válaszok hangzottak el: Kolozsvár, Pozsony, Debrecen, Kassa, Szeged és Temesvár. Szegedet többen említették, de Szabadkát senki. „A bácskai poros metropolist”, amely 1799–1845 közt a büszke Maria Theresiapolis nevet viselte (ma: Subotica, Szerbia). Már 1911-ben közel 100 ezer lakost számlált, míg a nagyobbra taksált Kolozsvár alig több mint feleannyit. Körkérdésemet természetesen nem a hivatásos történész demográfusokhoz címeztem. E sorok íróját is Kosztolányi patográfiájának írása közben lepte meg.

Ismert irodalmi adat viszont, hogy az *’Édes Anna’* szerzőjének unokaöccse volt Brenner József orvosdoktor, Csáth Géza (1887–1919) néven vált híres íróvá. A sokoldalú tehetség, aki ugyan már középiskolás korában írásaival, zenei képességével, rajzolási tehetségével kitűnt, csak éppen a tanulmányi eredményeivel nem. Az 1902-ben kiadott főgimnáziumi közös értesítő szerint közepes tanuló,[466] osztálytársai voltak a későbbi írótárs, Munk Artúr és a debreceni gyógyszergyártás megteremtője, Rex Sándor. A jeles rendű unokatestvér, Kosztolányi Dezső fölötte járt egy osztállyal.

Az említett középiskolai kiadvány szerint abban a tanévben a Széchenyi István irodalmi díj első helyezettje Kosztolányi Dezső, a második Brenner József 6. osztályos tanuló, a *’Mindent a hazáért’* című írásával. Szerény kiegészítés Szajbély Mihály kitűnő monográfiájához.[467]

Azt nem tudjuk, hogy ez a Kosztolányi mögötti „örökös második” hely pszichésen mennyire befolyásolta, vagy befolyásolta-e egyáltalán a pályafutását. Függetlenül a közeli rokoni kapcsolatoktól, amely nem jelent feltétlenül előnyt az alkotók között. Mindenesetre konfliktusukról nem tudunk.

Első írása már 1901-ben, tehát 14 éves korában megjelent az ’Előre’ című lap hasábjain, tehát „csodagyereknek” számított.

---

466 Vö.: Szabadka sz. k. város községi főgymnasiumának értesítője az 1901/2. tanévről. Közli: Kosztolányi Árpád. Szabadka, 1902. Krausz és Fischer. 237 p.

467 Szajbély Mihály: Csáth Géza. Bp., 1989. Gondolat. 278 p., [28] t. (Nagy magyar írók)

A Dér Zoltán által összeállított bibliográfia[468] forgatása szinte reménytelenné teszi a tündökletes és tragikus végű pályakép megírását, a teljesség igénye tehát kizárt.

Apja ismert ügyvéd, anyja az irodalomból ismert Decsy család leszármazottja, a diákot az írás ingere valószínűleg két oldalról is érintette. A millennium mámorában olyan kitűnő írástudók, mint pl. Gárdonyi (Ziegler), Tömörkény (Steingassner), Herczeg (Herzog), Endrődi (Kupricz), Heltai (Herzl) stb. magyarították az idegen hangzású nevüket. Brenner József 1905 közepéig még az apjáét viselte – igaz az „ifj." megkülönböztetéssel –, de a *'Prielle-ügy'* című cikke alján már Csáth Géza szerzőét olvashatjuk. Még a keresztnevét is megváltoztatta.

Elsőként méltatta hazánkban igazán értőként Bartók és Puccini művészetét (jómaga kitűnően hegedült), ez utóbbi németül is megjelent, ő vette észre először az Ady–Bartók szellemrokonságot, értékelte az Ady-versek megzenésítését. Képzőművészeti bírálatai bennfentesek – elvégre festett is. Iskolai dolgozatai mellett írt érett irodalomkritikát és természetesen verset, prózát, színdarabot. A tételes felsorolás oldalakat töltene meg, tehát eltekintünk tőle.

Ezek után meglepő volt (főleg Kosztolányi Dezsőnek), hogy unokaöccse a medicinára iratkozott, s ráadásul el is végezte. Sokoldalú tehetségeknél általában kiszámíthatatlan a pályaválasztás. Freud hatása ekkor kezdett mutatkozni a magyarországi szépirodalomban: Babits Mihály, Cholnoky László és Viktor, Kaffka Margit, főleg Kosztolányi és Karinthy műveiben, hamarabb mint a szakirodalomban, ahogy azt Harmat Pál megállapította: „sőt, a húszas évek előtt a magyar írók közül Csáth Gézára gyakorolta a pszichoanalízis a legerősebb hatást".[469]

Ezek után nem meglepő, ha doktorandusunk az ideg-elme klinikát választotta munkahelyének, amelynek élén a konzervatív szemléletű, de felkészült szakember, Moravcsik Ernő Emil professzor állt – és nem Moravcsik Gyula, ahogy az Buda Béla egyébként igen szakavatott tanulmányában olvasható.[470]

Csáth Gézát évtizedekig csak az irodalmárok írójaként tartották számon, kevesen olvasták, mert nem volt hozzáférhető. A helyzet 1978-tól változott meg, amikor a *'Magyar Tallózó'* sorozatban, Szajbély Mihály gondozásában megjelent tőle az *'Egy elmebeteg nő naplója'*,[471] amely óriási példányszámban fogyott el. Fokozta az érdeklődést az alcímben elrejtett kegyes csalás, amely szerint *'Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya'* volna. Pedig a szokatlan mű –

---

468 Dér Zoltán: Csáth Géza-bibliográfia. Újvidék, 1977. Forum. 202 p.

469 Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1983. Bern, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. p. 56.

470 Buda Béla: Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében. In: Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya. Bp., 1978. Magvető. pp. 227–241. (Magyar tallózó)

471 Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya. Bp., 1978. Magvető. 277 p. (Magyar tallózó)

Buda Béla szavaival – „az első önálló hazai freudista ihletésű elmegyógyászati szakmunka”.[472] Csak *’Az elmebetegségek psychikus mechanismusa’* címen.[473] Tehát nem „ismeretlen” és nem „pszichikus”, egyedül Kiss László, felvidéki orvostörténész idézte az utóbbit helyesen,[474] aki egyébként Csáth Géza fürdőorvosi ténykedése kapcsán szóvá teszi,[475] hogy Ady tüdőbajáról nem írtam.[476] Kovalovszky Miklós tételesen cáfolja[477] meg azt a félreértés, amire Kiss László hivatkozik. Ifj. Szontágh tátrafüredi főorvos azon állítása pedig, hogy Ady Endre „súlyos tbc-vel érkezett a felvidéki fürdőhelyre, ahonnan két hónap múlva gyógyultan távozott” volna, a legendák kategóriájába tartozik.

Csáth morfinizmusáról már kisebb könyvtárat írtak: Illés Endre, Czeizel Endre, Kiss László, e sorok írója, nem beszélve a szabadkai szerzőkről és a hazai irodalmárokról. Illés Endre, pont az orvosi végzettségére apellálva kezdeményező szerepet vállalt Csáth Géza „rehabilitálásában”. Persze, meg is volt a lehetősége hozzá. Medikusként kétségtelenül hallgatta Korányi Sándort is, de diplomájának évét, számát többször kértem tőle, de soha nem adott rá konkrét választ. Generációjából igen sok ismerősöm volt, de senki végzett orvosként nem tudott róla, az orvosi évkönyvekben a neve sehol nem szerepel. A Németh Lászlóé, a Benedek Istváné, a Marék Antalé igen. Tehát Illés Endre orvosi oklevelével úgy vagyok, mint Ady Endre tbc-s leletével. Kérdőjelek maradnak, míg a bizonyítékok elő nem kerülnek.

Külön fejezet lehetne a balneológiai ténykedése, de megfelelő szakemberek: Gömör Béla, Görgényi Frigyes, Kiss László és Jakó János[478] már ezt megírták. Nem is szólva az irodalomtörténészekről. Már csak azért is, mert Csáth 1912–1913. évi korszakához fűződik másik híres-hírhedt könyve, a *’Napló’*, amely először Szekszárdon jelent meg.[479] A napjainkban divatos erátomán irodalom benne tisztelhetné egyik ősét. Alaposan rálicitálva, pedig a Csáth Gézáé még szokatlanul merész, őszintén szókimondó és színvonalas irodalom, az utánzóké többnyire csak öncélú trágárság, vagy ízléstelen, perverzitás. Már film is készült a *’Napló’,* s a hírhedt pszichiátriai tanulmány motívumaira.

---

472 Buda Béla id. tanulmánya

473 Brenner József: Az elmebetegségek psychikus mechanismusa. Bp., 1912 Eggenberger. 123 p.

474 Kiss László: Csáth Géza szenvedélybetegsége. In: Kiss László: Kínok tövisében. Nagy emberek – hétköznapi kórok. Dunaszerdahely, 1997. Lilium Aurum. pp. 93–101.

475 Kiss László: Egy élvhajhász fürdőorvos avagy adalék Csáth Géza, alias dr. Brenner József felvidéki kapcsolataihoz. In: Vámbéry Antológia 2008. Dunaszerdahely, 2008. Vámbéry Polgári Társulás. pp. 103–111.

476 Szállási Árpád: Ady Endre betegsége. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 36. (1965) pp. 149–160.

477 Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. 4. köt. Bp., 1990. Akadémiai. pp. 581–582. (Új magyar múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 16.)

478 Jakó János: Gyógyfürdőink, ahol Csáth Géza – azaz dr. Brenner József – mint fürdőorvos dolgozott. = MediArt 1 (2008) No. 4. pp. 9–13.

479 Csáth Géza: Napló. 1912–1913. Szekszárd, 1989. Babits. 150 p. (Több kiadásban is megjelent.)

Németh László még „nőhalmokon bukdácsoló fiút” lát benne,[480] amelyen a nagy író protestáns puritanizmusát ismerve nem csodálkozunk. Csáth novelláinak és színdarabjainak pszichoanalitikus fogantatását Harmat Pál ismerteti a legmeggyőzőbben.[481] Körorvosként több helyen teljesített szolgálatot. Hajdúságban a földesi rövid korszakát Szentgyörgyvölgyi Gábor írta meg az Orvosi Hetilap hasábjain.[482] Morfinizmusáról még egy nyugodtabb korban is kérdéses lett volna leszokni, ám ha a külvilág kozmikus méretű öldökléssé fajul, hogyan találhatná meg egy labilis művészlélek az egyensúlyát?

Megjárta a frontok poklát is. Látta a céltalan vérengzést, amelyet hősei, a Wittmann fiúk korábban számunkra érthetetlenül gyakoroltak. Vagy a megmagyarázhatatlan *’Anyagyilkosság’* érzés nélküli szadizmusát.[483] A frontok összeomlásával szerzőnk is testi-lelki romjaiba dőlt. A spanyol-járvány, amely nagyszerű írótársát, Kaffka Margitot elvitte, az ő morfinizmustól legyengült szervezetét még elkerülte. Azt kell mondjuk, hogy sajnos, mert nagyobb tragédiáktól szabadította volna meg.

Szenved az elvonásos tünetektől, 1918 végén Kosztolányi Árpád dr. segítségével a bajai kórházba kerül, ahonnan megszökik. Elhanyagoltan, rongyosan a bácskai Regőcére hazakerül és féltékenységi rohamában több revolverlövéssel meggyilkolja feleségét. Ettől szabadíthatta volna meg a „spanyol”. Ismét zárt osztályra kerül, ahonnan újra megszökik. A fővárosba szeretne kerülni, de a határhelyzet kibogozhatatlanul bonyolult. Kijelölték a demarkációs vonalat, amelyet senki be nem tart. A délszláv királyság a határait feljebb szeretné tolni, amely Baja és Pécs fölött húzódna. Trianon után rövid időre meg is szállták. Járőrök mindenütt, nehéz őket kikerülni, pláne zavart állapotban. De megfelelő mennyiségű toxikumról még gondoskodott, ha szüksége lenne rá. Mert az életnek már nem látja értelmét. Majd 1919. szeptember 12-én következik be a végzetes nap, amikor a szerb fegyveresek elfogják, földre teperik, ő pedig egy morfinistához „méltatlan” méreggel mond búcsút a földi létnek. Nem tudni, hogyan került a *’Magyar Életrajzi Lexikon’*-ba szeptember 29-es, az *’Új Magyar Irodalmi Lexikon’*-ba szeptember 11-es dátum.

Szeretett és legszínvonalasabb fórumában a ’Nyugat’ hasábjain két írótárs méltatta megrázóan. Karinthy Frigyes, aki szerint „Magyarország drámája előtt érett meg és

---

480 Németh László: Hiányzó arcképek. Csáth Géza. = Tanú 2 (1933) No. 6. pp. 354–356. és Németh László: Csáth. In: Németh László: Két nemzedék. Tanulmányok. Bp., 1970. Magvető. pp. 124–126.

481 Vö.: Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1983. Bern, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 381 p.

482 Szentgyörgyvölgyi Gábor: Csáth Géza – Dr. Brenner József. 1887–1919. = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 40. pp. 2446–2448.

483 Csáth Géza: Anyagyilkosság. = Nyugat 1 (1908) Vol. I. No. 9. pp. 489–496.

Magyarország drámájában esett el".[484] Mennyire igaza van. Januárban kidőlt Ady Endre, majd követték őt Mednyánszky László, Nagy Balogh János és Csontváry Kosztka Tivadar, három festő óriás, aztán Eötvös Loránd báró, végül Csáth Géza. Igazi szellemi Trianon. A leghitelesebb és legtárgyilagosabb sorokat azonban Kosztolányi Dezső vetette papírra *'Csáth Géza betegségéről és haláláról'* címmel,[485] ahol „néhány adatot akarok közölni a Nyugatban, tisztelői és barátai számára":

> „Valójában az történt, hogy már ekkor menekült »A varázsló kertje« és a »Délutáni álom« lélekjárásától, attól az ideges túlfűtöttségtől, melyet a morfiummal gyógyítani akart. Az a földiség pedig, mely utolsó írásaiban megnyilatkozik, már a morfiumnak a befolyása. Mert a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzánemértők képzelik. Éppen ellenkezően hat. Összeszűkíti a szem bogarát és kisebbíti a látótért. A szellemi hatása is körülbelül ilyen. A részletek elevenen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik. Ez a szer lehúz a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózaivá tesz. Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett. Különös átalakulás, melyről eddig nem olvastam, minthogy az írók túlon-túl regényes színben látják a morfinizmust."

Kosztolányi a megbízható szemtanú beszámolója alapján írt szeptember 12-e estét, tehát ezt a változatot tekinthetjük hitelesnek. A jelenlévőtől tudhatjuk, hogy a demarkációs vonalról másnap Szabadkára hozva öccse – a bátyja kifejezett rendelkezése alapján – felboncoltatta. Vály dr. vette ki az agyvelőt, szívet és a májat formalinba tette, hogy majd feljuttatva fővárosba ezzel is a tudományt szolgálja. A további sorsáról nem tudunk.

Csáth Géza naplófeljegyzéseiből és levelezéséből az alábbi összeállítások láttak napvilágot:

Csáth Géza: Fej a pohárban. Napló és levelek, 1914–1916. Sajtó alá rend.: Dér Zoltán, Szajbély Mihály. Bp., 1987. Magvető. 326, [2] p. (2. kiad.: Bp., 2002)

Csáth Géza: Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek. Közread. és előszó: Dér Zoltán. Utószó: Dévavári D. Zoltán. Szeged, 2005. Lazi. 246, [3] p.

Ifj. Brenner József (Csáth Géza): Napló, 1900–1902. Közread. és utószó: Dér Zoltán. Szabadka, 2006. Szabadegyetem. 251 p. (Életjel könyvek 117.)

Brenner József (Csáth Géza): Napló (1903–1904). Közread.: Dér Zoltán. Szabadka, 2007. Szabadegyetem. 158, [1] p. (Életjel könyvek 120.)

---

484 Karinthy Frigyes: Csáth Géza. = Nyugat 12 (1919) Vol. I. No. 14–15. pp. 974–977.

485 Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról. = Nyugat 12 (1919) Vol. II. No. 16–17. pp. 1105–1109.

Csáth Géza: 1000 × ölel Józsi. Családi levelek 1904–1908. Közread.: Dér Zoltán. Sajtó alá rend., utószó: Beszédes Valéria. Szabadka, 2007. Szabadegyetem. 174 p. (Életjel könyvek 121.)

Csáth Géza: 1000 × ölel Józsi. Családi levelek 1909–1912. Sajtó alá rend., utószó: Beszédes Valéria. Szabadka, 2008. Szabadegyetem. 166 p. (Életjel könyvek 123.)

Csáth Géza: 1000 × ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919. Sajtó alá rend., utószó: Beszédes Valéria. Szabadka, 2008. Szabadegyetem. 250 p. (Életjel könyvek 125.)

„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”. Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza. Szerk.: Ágoston Pribilla Valéria, Hózsa Éva, Ninkov K. Olga. Szabadka, 2009. Városi Könyvtár. 169, [2] p

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Bóka László: Csáth Géza novellái. Bp., 1937. Franklin. 98, [2] p.

Kosztolányi, [Dezső] Desiré: Géza Csáth. = Nouvelle Revue de Hongrie 64 (1941) No. 4. pp. 338–343.

Munk Artúr: Csáth Géza. = 7 Nap, 1953. szept. 13. p. 6. – *Az egykori iskolatárs emlékezése.*

Kozocsa Sándor: Csáth Géza önéletrajzai. = Magyar Műhely, 1966. No. 15. pp. 53–56.

Dér Zoltán: Az árny zarándoka. Csáth Géza emléke. Szabadka, 1969. Szabadkai Munkásegyetem. 96 p. (Életjel miniatűrök 6.)

Dér Zoltán: A testvéri felelősség dokumentumai. Kísérletek Csáth Géza megmentésére. = Üzenet, 1975. No. 2–3. pp. 159–190. – *Kosztolányi levelezéssel.*

Dér Zoltán: Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza. Tanulmányok, kritikák, dokumentumok. Újvidék, 1980. Fórum. 339 p.

Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulójára. Szerk.: Dér Zoltán. Szabadka, 1987. Veljko Vlahovic Munkásegyetem. 292 p., [40] t. (Életjel könyvek 38.)

Szkárosi Endre: A fekete zongora. Egy félbemaradt ízlésfordulat ára. = Magyar Napló 4 (1992) No. 17. pp. 27–30.

Károlyi Csaba: „Szemben valódi életünkkel.” Csáth Géza naplója nyomában. = Jelenkor 37 (1994) No. 1. pp. 55–58.

Balogh Tibor: Freud – Csáth – József Attila. A klasszikus pszichoanalízis hatása a húszas-harmincas évek magyar lélektanára és kultúrájára. In: Dugonics Társaság évkönyve 1995–1997. Szeged irodalmáért, művészetéért és tudományáért. Szerk.: Kikli Tivadar, Tandi Lajos. Szeged, 1998. Dugonics Társaság. pp. 140–151.

Szajbély Mihály: Csáth Géza Szabadkája. = Tiszatáj 50 (1996) No. 12. pp. 77–84.

Balogh Tibor: Egy fiókos ember labirintusai. = Tiszatáj 51 (1997) No. 2. pp. 82–86. – *Csáth Géza: Rejtelmek labirintusában. Csáth Géza esszé.*

A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza. Vál., szerk., összeáll.: Szajbély Mihály. Bp., 2004. Nap. 394 p. (In memoriam)

Hamisság és igazság. Csáth Géza füveskönyve. Vál. és összeáll.: Papp Csaba. Szeged, 2007. Lazi. 108, [3] p.

Csáth-járó át-járó. Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diskurzusok metszéspontja. Szerk.: Csányi Erzsébet. [A 2008. szeptember 25–26-án Szabadkán rendezett konferencia anyaga.]

Újvidék, 2009. Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági M. Felsőokt. Koll. 294 p. (Kontextus könyvek 3.)

Lásd még: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm

Id. Kováts Ferenc, aki Nagyszebenből indult tudományos pályájára

Századunk magyar medicinájának meghatározói az Erdélyből jött magyar orvosok, elég a két Jancsó, Haynal Imre, Issekutz Béla, Berde Károly, Jeney Endre, Haranghy László avagy a bajai születésű, de életének nagy részét ott töltő Miskolczy Dezső professzor nevére utalnunk. Közülük utolsóként költözött el az élők sorából id. Kováts Ferenc pulmonológus professzor, akinek néhány jelentős orvostörténeti írása több volt mint egyszerű históriai kirándulás, oktatási módszerében szűkebb szakmájával ötvöződött a művészet és a történelem, elvégre mindháromhoz kivételes tehetsége volt.

Székelyudvarhelyi Kováts Ferenc 1888-ban született Nagyszebenben és ott érettségizett 1905-ben. Maturátus után hivatásául a gyógytudományt választotta, s a századelőn a kolozsvári fakultás olyan oktatói garnitúrával rendelkezett, hogy nem kellett feltétlenül a fővárosba jönni, magas szintű képzés céljából. Nívó-garantáló nevek: Apáthy István, Davida Leó, Marschalkó Tamás, Makara György, Purjesz Zsigmond, Lechner Károly, hogy csak a legismertebbeket említsük. A kiválóan rajzoló Kováts Ferenc már másodéves korától fizetéses bonctani gyakornok, kivételes manualitásának mindig nagy hasznát vette, a kutatásban és oktatásban egyaránt. Nem feladatunk e hosszú és tartalmas élet minden állomását, valamennyi eredményét ismertetni, bennünket elsősorban a történész és művész érdekel. Egyfajta művészet volt már a Kováts-féle, légmell-kezelésre veszélytelenül alkalmazható tűk fabrikálása az izzadmányok lecsapolásához. Szegeden szerkesztette azt a mozgatható tárgyasztalt, amelyen a zseniális ifj. Jancsó Miklós RES-re vonatkozó csodálatos fölvételei, Kováts tanárnak pedig a sztereo-mikrofotogramjai készültek. Még erdélyi körorvos korában megrázó hatást gyakorolt rá Magyarország „fekete statisztikája", a magas tbc-halandóság, ekkor fordult figyelme a tüdő megbetegedései felé. (Ebben életműve talán hasonlatos Kenéz Jánoséhoz, aki tüdőgyógyászként kiváló orvostörténész is volt.)

Korán a kezébe került Jean Fernel 16. századi francia orvos 'Universa medicina' című könyve, amelyből rájött, hogy egyrészt a nagy gall klinikus már 400 éve tökéletesen leírta a tuberkulózis kórképét, másrészt az első magyar orvosi könyv szerzője, Lentsés György az 'Ars medica' latin című, de magyar nyelvű munkájában szinte szóról-szóra átvette Fernel leírását.[486] Az Orvostörténeti Közleményekben szép közleménye jelent meg a komparatív felismerésről.[487]

---

[486] Kováts Ferenc, id.: A XVI-ik századbeli magyar orvosi könyvről. [Jean Fernel könyvéről.] = Orvosi Hetilap 97 (1956) No. 35. pp. 977–979.

[487] Kováts Ferenc, id.: Jean Fernel hatása a gümőkór magyarországi korai irodalmára. = Orvostörténeti

Fernel halálának 400. évfordulójáról (1958) a franciák teljesen megfeledkeztek, így Kováts professzor emlékezett meg róla a 'Presse medicale' hasábjain. A tuberkulózis ciklikus megjelenésének történetéről maradandó élményt nyújtó előadásokat tartott a Török u. 12. szám alatt, összejöveteleinknek a '70-es évek elejéig (akkor már túl volt a nyolcvanon) szorgalmas látogatója volt. Orvostörténeti posztumusz művei várnak kiadásra.

Élete hosszú és színpompás alkonyán szép könyvet, „útikalauzt" írt az 'Egészséges élet – derűs öregség' egyszerű „titkairól", a civilizáció ártalmas „áldásairól".[488] Egry József után talán ő volt a Balaton leglelkesebb festői rajongója, akvarelljeinek pasztellszínei annyira egyéniek, hogy aki egyszer látta, tárlaton száz közül is felismerné. Megérdemelne egy önálló kiállítást.

Az egyik utolsó nagy orvos-művész, aki 1983. november 23-án fejezte be alkotó életét. Németh László egykori kezelőorvosa, Teleki Pál öngyilkosságának közvetett tanúja (Bakay László tanártársa bizalmasan is szuicidumot mondott), az önálló magyar tüdőgyógyászat megteremtője, aki „népben-nemzetben" gondolkodott. A legjobb erdélyi hagyományokhoz híven.

Id. Kováts Ferenc cikkei közül az alábbiakat emeljük ki:

Id. Kováts Ferenc: A gümőkór elleni védekezés története. = Élet és Tudomány, 1955. pp. 1656–1659.

Id. Kováts Ferenc: Tüdővészes halhatatlanok… = Vöröskereszt, 1956. 2. sz. pp. 12–13.

Id. Kováts Ferenc: A tuberkolózis múltja és jelene. In: A tuberkolózis. Bp., 1959. pp. 62–88.

Id. Kováts Ferenc: Megemlékezés Koch Róbert halálának 50 éves évfordulójára. = Tuberkolózis, 1960. pp. 129–130.

Id. Kováts Ferenc: A gümőkór elleni küzdelem Magyarországon. = Orvostörténeti Közlemények 27 (1963) pp. 37–53.

Id. Kováts Ferenc: Egy kétszáz éves könyv margójára… (Girolamo Fracastoro: „della Sifilide ovvero del Morbo Gallico" c. művének 1765. évi kiadásáról). = Orvostörténeti Közlemények 40 (1966) pp. 9–16.

Id. Kováts Ferenc: Hermann Boerhaave, Gerard Van Swieten. = Orvosi Hetilap, 1969. pp. 360–361.

Id. Kováts Ferenc: Das anatomische Werk Leonardo da Vinci's. = Waage, 1964. pp. 211–218.

Közlemények 19 (1960) pp. 13–24.

488 Kováts Ferenc, id.: Egészséges élet – derűs öregség. Használati utasítás az élethez. Bp., 1976. Medicina. 315 p. (2. kiad.: Bp., 1979)

A „másik” Forbáth – Forbáth Sándor

Az egyiket, Forbáth Imre (1898–1967) orvosköltőt Kenéz János ismertette avatott tollal a Horus hasábjain,[489] Csanda Sándor, a Comenius Egyetem tanára pedig a szlovenszkói magyar irodalom első nemzedékének lírikusai között méltatja.[490] Hídépítő szerepe ma is példamutató a két szomszédos kultúra között.

Névrokonáról, Forbáth Sándorról hasonló aligha mondható el, jóllehet orvosnak jelentősebb volt és lírikusnak sem halványabb. Oka minden bizonnyal, hogy a barna barbárság elől Angliába emigrált, ami sokáig nem volt jó ajánlólevél. Ma, amikor a magyar irodalomtörténet (népszerűbb nevén a „spenót”) a határainkon túli magyar szépirodalmat már sine ira et studio tárgyalja,[491] megpróbáljuk összegezni eddigi ismereteinket arról a másik Forbáth orvosköltőről, aki az első világháború után lapot alapított,[492] szerológiai szakkönyv szerzője,[493] egyik verseskötetéhez Babits Mihály írt előszót,[494] a másikat Illyés Gyula kritikusan méltatta a 'Nyugat'-ban,[495] aki Thomas Mann-i ihletéssel intette egy angol nyelvű könyvben az örvénybe kerülő Európát,[496] s akiről a *'Magyar Életrajzi Lexikon'* pótkötete megfeledkezni látszott, noha akkor már felül a kilencvenen, aligha volt az élők sorában.

Talán könyvünk e fejezete alapján valaki tudósít további sorsáról, melyet levelezés útján eddig megtudni nem sikerült.

*

Forbáth Sándor 1890-ben született Székesfehérvárott,[497] a „-th” végződésű névváltozatot szépirodalmi művein használta. Az első világháború kitörésekor a budapesti orvosi egyetemen szerzett orvosi oklevelet. Medikus korában kétségtelenül a szérumterápia mutatta a leglátványosabb eredményeket, a jövő felé pedig Ehrlich oldalláncelmélete, valamint

---

489 Kenéz János: Forbáth Imre orvos, író, pártmunkás. = Orvosi Hetilap 120 (1979) No. 28. pp. 1699–1701.

490 Csanda Sándor: Első nemzedék. 2. átd., bőv. kiad. Bratislava, 1982. Madách. pp. 45–58.

491 A magyar irodalom története. 1945–1975. 4. köt. A határon túli magyar irodalom. Szerk.: Béládi Miklós. Bp., 1982. Akadémiai. p. 35.

492 Magyar Orvos 1 (1920) – Forbát Sándor mellett szerkesztik: Inselt Arnold, Rottmann Elemér, Sági Lajos, Stricker Mór doktorok.

493 Forbát Sándor: A serológia alapvonalai és a védő- és gyógyoltások. Orvosoknak és orvostanhallgatóknak. Bőv. magyar kiad. Bp., 1917 [1916]. Franklin. 87, [2] p.

494 Forbáth Sándor: Játékhajó. Versek. Babits Mihály előszavával. Bp., 1922. Pápai ny. 60 p.

495 Illyés Gyula: Cselló. Forbáth Sándor versei. (Ism.) = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 18. pp. 372–373.

496 Alex Forbath: Europe into the abyss. Behind the scenes of secret politics. London, 1938. Pallas. X, 768, [2] p.

497 Magyar Zsidó Lexikon. Bp., 1929. Pallas ny. p. 289. (Reprint: Bp., 2000. Makkabi)

arzenobenzolos kísérletsorozata jelezte az irányt. Laboratóriumban dolgozni akkor mást jelentett, mint manapság. Azonos feltételek mellett legfeljebb csak nagyságrendi eltérésekről lehetett szó. Ehrlich bűvöletében választotta fiatal orvosunk a mikroszkópot, így került Forbáth Sándor az Irsay Artúr igazgatása alatt működő Új Szent János Kórház-csoport laboratóriumának élére. A háborús körzetfelosztás szerint ide tartoztak a főváros jobbparti intézetei.[498] Költői lelkű ifjú doktorunk már 1916-ban meglepő szakmunkával lépett a nyilvánosság elé. Neves berlini és bécsi kiadónál egy német nyelvű „Immunitätslehre" jelent meg[499] dr. Alexander Forbáth tollából. „A védőoltások, serum- és vaccina-therapia népszerűsítése az orvosok között a mai járványo által veszélyeztetett időben elengedhetetlen követelmény" – olvashatjuk a bevezetőben.

Deutsch Ernő az 'Orvosi Hetilap'-ban így összegezte rövid recenzióját:[500]

> „A mű első fejezetében Ehrlich oldallánczelméletével ismerkedünk meg, a második fejezetben a könyv tárgyára vonatkozó fogalmak vannak csoportosítva abc-sorrendben, a következő fejezetben az oltóanyag sterilitását, a műszerek sterilezését s az oltási felület fertőtlenítését ismerteti a szerző, az utolsó fejezet az egyes járványok sajátlagos prophylaxisának és therapiájának van szentelve. A nagy szaktudással megírt könyv magyar nyelven is meg fog jelenni."

Úgy is történt. Még ugyanazon esztendőben elhagyta a nyomdát Budapesten: *'A serológia alapvonalai és a védő- és gyógyoltások'*, amely szerzőjét egyszeriben e szakterület tekintélyei közé emelte.[501]

Közben behatóan foglalkozott a pozitív, de nem specifikus eredetű Wassermann-reakciókkal. Az 'Orvosi Hetilap' 1916. évi kötetében két helminthiasisban szenvedő esetet közölt, amikor a Taenia solium elhajtása után negatívvá váltak a komplementkötési kísérletek.[502] Szaklapunk következő évfolyamában jelent meg a *'Tizenkét hónapi statisztikám 813 Wassermann-reactióról'* című közleménye.[503] Az eredmény: a lues primaer stádiumában

---

498 A Rókus Kórház története. Adatok és szemelvények a Szent Rókus Közkórház és Fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből. Közli: Hollán Henrik. Bp., 1967. Medicina. p. 143.

499 Alexander Forbát: Die immunitätslehre und deren praktische Anwendung im Kampfe gegen die Kriegsseuchen. Schutzimpfung, Serumtherapie, Vakzinetherapie. Berlin–Wien, 1916. Urban & Schw. 64 p.

500 Orvosi Hetilap 60 (1916) No. 33. p. 448.

501 Forbát Sándor: A serológia alapvonalai és a védő- és gyógyoltások. Orvosoknak és orvostanhallgatóknak. Bőv. magyar kiad. Bp., 1917 [1916]. Franklin. 87, [2] p.

502 Forbát Sándor: A haemolysis gátlásának két újabb esete (Wassermann-reactio) helminthiasisban. = Orvosi Hetilap 60 (1916) No. 2. pp. 19–20.

503 Forbát Sándor: A Wasserman-reactio eredményének értékelése. + Forbát Sándor: Tizenkét hónapi statisztikám 813 Wassermann-reactióról. = Orvosi Hetilap 61 (1917) No. 28. pp. 387–389.

56–62%, secundaer esetekben 89–90%, tertiater stádiumban 88–95% volt Wassermann-pozitív. Vagyis átlag 10%-kal magasabbat talált, mint az eddigi közleményekben. A különbség talán nem szignifikáns, de Forbáth doktor szerológiai szakértelme igen. Sokat foglalkozott a hastífusz-immunitás aktuális kérdésével. Többször hivatkozik prof. Korányi Sándornak az 1915 januárjában elhangzott bacterio-terápiás referátumára, melyet a nagy tudós a Budapesti Kir. Orvosegyesület ülésén ismertetett,[504] s főleg a fronton nyert széles körű gyakorlati alkalmazást. Az 'Orvosi Hetilap' Germán Tibor szakelőadása mellett Forbáth Sándor „kritikai" megjegyzéseit tartotta közlésre érdemesnek.

*

Eddig a szolid és specializálódott szakemberrel foglalkoztunk, pedig már medikus korában kacérkodott a költészettel. A Nagy Ihlető – mint annyi kortársnál – Ady! Már húszesztendős korában verse jelent meg a 'Nyugat'-ban, *'Így lesz jó'* címmel:[505]

„A napsugár jót tesz neked,
Eredj a napra, melegedj,
Hűvös van itt.

(…)

S neked menned kell fény után,
Hogy ne légy olyan halovány
És szomorú…"

A „tengerpart, alkony, kis hotel-szoba" hangulatát idézi, korántsem rikító reminiszcenciákkal.

Ha hozzászámítjuk, hogy költeménye az 1910-es 'Nyugat'-ban egy Szomory Dezsőről szóló remek Csáth Géza-recenzió, valamint a folytatásokban közölt *'Sárarany'* (Móricz Zsigmond) között jelent meg, továbbá ezt a számot egy Ady-versciklus zárja, elképzelhető a medikus-költő öröme a jövendő óriások társaságában.

504 Kenéz János: Forbáth Imre orvos, író, pártmunkás. = Orvosi Hetilap 120 (1979) No. 28. pp. 1699–1701.
505 Forbáth Sándor: Így lesz jó! = Nyugat 3 (1910) Vol. I. No. 6. p. 367.

Az első önálló kötete 1913-ban jelent meg, címe: *'Az asszonyok parkja'*.[506] Ady-hatása változatlan (nőcentrikusság), így eléggé visszhang nélkül maradt. Ám a világháború is kicsihol belőle egy-egy szép verset, ilyen a *'Mese a halott katonáról'*:[507]

„– Hűvös volt az őszi alkony.
Poszton állt a Dnyeszter-parton
S golyó érte szíve táján.

Arca kő lett, – teste márvány
…Szeme néz a messzeségbe
Elmerülten, mintha élne…"

Minden során észlelhető, az aktív politikából mindig tisztes távolban maradtak. Nem akart sem hős, sem áldozat lenni. Ezért hagyta érintetlen a forradalom szele, s vándorolt ki Gömbös hatalomra jutása után.

De tartsunk sorrendet! A vesztes háború után 1920-ban megindította a 'Magyar Orvos' című „kétheti" lapot, amelynek megnyitó számában már kezd a társadalmi kérdések iránt érdeklődni. „A magyar orvos legöregebb hibái közé tartozott, hogy a politikával csaknem semmit, gazdasági érdekeivel is igen keveset törődött… pedig tudta, hogy ez külföldön másként van. Clemenceau, a nagy világdiktátor, egyszerű falusi orvos volt".[508] A méltánytalan trianoni határkijelölés ellen a budapesti orvosi kar, élén Tauffer Vilmossal és Korányi Sándorral, beadványban tiltakozott. Ezt tükrözi a 'Magyar Orvos' szerkesztőségi beköszöntője. A szerkesztőség nevében Forbáth Sándor mellett Inselt Arnold, Rottmann Elemér, Sági Lajos és Stricker Mór doktorok. Az 'Orvosi Hetilap' 1917-es évfolyama szerint Forbáth Sándor, a „Budapest székesfőváros dunajobbparti közkórházainak központi laboratórium vezetője", ám ezt módosítani látszik a Herczel Manó professzorra emlékező költői lelkületű tárcája alatt: „E sorok írója a háborús években Herczel tanár sanatóriumában a bakteriológiai vizsgálatokat végezte és ezen a réven jutott vele közelebbi érintkezésbe". Vagyis: két helyen dolgozott, a jobb parti központi laboratórium élén, valamint Herczel tanár szanatóriumában. A kitűnő sebészről aligha írt valaki szebben. Íme ízelítőül: „a szíve költőé, a lelke gyermeké, a keze művészé, az

506 Forbáth Sándor versei. Az asszonyok parkja. Bp., 1913. Világosság. 30, [2] p.
507 Forbáth Sándor: Játékhajó. Versek. Babits Mihály előszavával. Bp., 1922. Pápai ny. 60 p.
508 Magyar Orvos 1 (1920) No. 1.

esze bölcsé, jelleme férfié volt".[509] Elbúcsúztatták Bókay Árpádot és Berend Miklóst. E lapból tudjuk meg, hogy Korányi Sándort a nagy francia belgyógyászat egyik fejezetének megírására kérték fel. El is készült, azonban a francia politika soviniszta hisztériája nem engedte annak megjelenését.

A 'Magyar Orvos' sajnos csak rövid ideig bizonyult megjelenésre képesnek. Majd 1922-ben ismét a költőé a szó, megjelent a *'Játékhajó'* című kötete,[510] Babits Mihály előszavával:

> „Forbáth Sándor hát nem szorulna bemutatóra: én mégis úgy érzem, meg kell írnom ezt a pár sort a könyve elé. Mert én is bíztattam őt – ezt a szerény és kételkedő embert –: gyűjtse elé gyöngyeit a fiókból, s fűzze eggyé, hogy másoknak is kedve teljen bennük".

Így ír az Ady utáni költőfejedelem. E kötetből már eltűnt a mágikus hatás, inkább kosztolányis könnyedség és szépernős szomorúság jellemzi a míves poémákat. Ezt követte *'A hold árnyéka'*,[511] a *'Vidéki örökség'*,[512] aztán 1929-ben *'A fekete virág és más elbeszélések'*,[513] végül ugyanazon esztendőben a *'Cselló'* című[514] kötet, amelyről Illyés írt mértéktartó elismeréssel. Rezonáns költészetnek tartja, de költői mivoltában egyáltalán nem másodrendű.

Közben a szűkebb szakma számára megírta *'A modern therapia zsebkönyve'*,[515] valamint *'Továbbképző előadások az orvosgyakorlatból'* című[516] műveit.

A harmincas évek elején aztán a sötéten gyülemlő politikai felhők elől Albionba menekült. Ott jelentette meg a vezető politikusok és publicisták írásait tartalmazó *'Europe into the abyss'* című[517] figyelmeztető gyűjteményt, amely aligha tartozott a napi politikát csináló potentátok kedvenc olvasmányai közé. Amikor még a Nobel-díjas Thomas Mann intésére sem figyeltek az illetékesek.

---

509 Magyar Orvos 1 (1920) No. 1.
510 Forbáth Sándor: Játékhajó. Versek. Babits Mihály előszavával. Bp., 1922. Pápai ny. 60 p.
511 Forbáth Sándor: A hold árnyéka. Új versek. (1922–1923). Bp., 1923. Pápai ny. 49 p.
512 Forbáth Sándor: Vidéki örökség. Versek. Bp., 1925. Lampel. 94 p.
513 Forbáth Sándor: A fekete virág és más elbeszélések. Bp., 1929. Lampel. 124 p.
514 Cselló. Forbáth Sándor versei. Bp., 1929. Merkantil ny. 119 p.
515 A modern therapia zsebkönyve. (Recipekönyv). Szerk.: Forbát Sándor. Bp., 1930. Mai Henrik és fia. 770, [2], XVI p., 2 t.
516 Továbbképző előadások az orvosgyakorlatból 1–3. Szerk.: Forbát Sándor. Bp., 1923–1926. Mai Henrik és fia.
517 Forbath, Alex: Europe into the abyss. Behind the scenes of secret politics. London, 1938. Pallas. X, 768, [2] p.

Többet nem sikerült megtudni kinti életéről, de itthoni munkássága is elegendő, hogy ne maradjon ki névrokona mellől. Szerencsére a *'Magyar Irodalmi Lexikon'* számon tartja,[518] utólag kiegészíteni pedig közös kötelességünk.

518 Benedek Marcell (főszerk.): Magyar Irodalmi Lexikon. 1. köt. Bp., 1963. Akadémiai. pp. 356–357.

Szenteleky Kornél, a vajdasági orvosíró

Trianon után a Jugoszláviához került Vajdaság szellemi élete lényegesen különbözött a nagy hagyományokkal rendelkező és önálló jellegű erdélyitől, vagy az évszázadok folyamán a Habsburg jogar alatt lojálisan fejlődő felvidékitől, mert a hosszú hódoltság és a fokozatos elnéptelenedés, valamint a határőrvidéki szerepkör nem tette lehetővé a perifériás kultúrcentrumok kialakulását. A századfordulón pl. Szabadka már az ország harmadik legnépesebb városa (csak a főváros és Szeged előzi meg), mégis az itt született írók, Kosztolányi, Csáth Géza inkább a poros vidéki közöny, mintsem a várható impériumváltozás miatt települtek a fővárosba.

A fentiekből következik, hogy aki 1920 után a Szabadka–Zombor–Újvidék magyar nyelvű táji háromszögében irodalmat akart teremteni, annak a közöny, a hagyománynélküliség és igénytelenség közegellenállását nehezebb lehetett leküzdeni. Itteni születésű, a helyzet ismeretében aligha vállalkozott volna rá. A „lehetetlen lebírásához" általában a frissen érkezettek naiv hite szükséges, természetes tehetséggel aláfűtve és viszonylag független anyagi körülmények között. Erre a szerepre volt kitűnően alkalmas, míg gyér egészsége engedte és korai halála meg nem akadályozta, egy délvidéki orvos, doktor Sztankovics, írói nevén Szenteleky Kornél (1893–1933).

Szerb származású írónk Pécsett született 1893. július 15-én. A görögkeleti matrikula is délszláv eredet mellett szól, apja azonban tipikus monarchiabeli tisztviselő, aki vasúti mérnökként dolgozott Erdélyben, Budapesten és a Délvidéken. A magyar, a német és a szerb nyelvet egyformán jól bírta, de igazi európaihoz illően érintetlen hagyták a megkésett, provinciális nacionalizmusok. A törékeny testű, közepesen tanuló Kornél elemi- és középiskoláit Zombor városában végezte, a szerb–horvát és magyar kultúra találkozási pontján, ahol a népdalok közös forrásból fakadtak, és a különböző etnikumok között a vércsoportok megoszlása azonos. Az előbbieket Kodály, az utóbbiakat Schmidt Ádám zombori orvos vizsgálatai mutatták ki. Hogy megdönthetetlen tudományos tételekkel milyen nehéz a ködös s misztikus demagógia ellen érvelni, pont e tájon bizonyosodott be a legtragikusabban. Szenteleky-Sztankovics szerencséjére ezt már nem érte meg.

Sztankovics Kornél 1911-ben érettségizett, ezután a budapesti orvostudományi egyetemre iratkozott, oklevelet 1916-ban, a háborús évfolyam tagjaként szerzett. Katonának nem viszik, mert közben kiderült, hogy tüdőtuberkulózisban és cukorbajban szenved. Még valamivel „megfertőződött": a modern magyar irodalom szeretetével. A legilletékesebb

életrajzismerők (Herceg János, Bori Imre) nem tudták eddig kideríteni, mikor vette fel medikusunk a romantikus hangzású írói nevet. Tény, hogy a harmadéves orvostanhallgató már a Kiss József szerkesztette 'A Hét' című folyóirat tekintélyes munkatársa.

Publikációs skálája rendkívül széles körű: novella, tárca, recenzió, színházi kritika, valamint első folytatásos regénye, a *'Kesergő szerelem',*[519] amely érdekes mód, eddig nem tűnt fel életrajzíróinak, hogy közvetett utalás az anyai ágon kimutatható Kisfaludy-rokonságra. A *'Himfy szerelmei'* első ciklusa ugyanis *'A kesergő szerelem'* címet viseli.[520] Hőse a nagyváros zajában és a vidék unalmában egyformán idegenül mozgó dekadens entellektüel, aki az élet rideg tényei elől a művészetek mámorába menekül.

A monarchia összeomlásakor úgy tűnik, szakít az irodalommal. Az újonnan meghúzott magyar–jugoszláv határ mentén fekvő Gara községbe ment gyakorló orvosnak, 1920–22 között egy sor sem jelent meg tollából. A gyógyászt hívja a kisebbségi sors, ezért hazatelepedett ifjúkorának városába, Zomborra. Állást azonban nem kapott, így a közeli Ószivác községben telepedett le, akkor még nem sejtve, hogy rövidesen e hely fogja betölteni a „délvidéki Széphalom" irodalmi centrum szerepét.

Aztán az 1922-es esztendő váratlanul ismét kezébe adta a tollat. Meghalt Kiss József, Szenteleky Kornél első pártfogója, ő írja a nekrológot a 'Bács megyei Napló'-ba, amelynek szerkesztői akkor tudták meg, hogy az Ószivácon tényked Sztankovics doktor azonos a 'A Hét' hasábjairól jól ismert Szenteleky Kornéllal. E felfedezés végképp eldöntötte a „fogyó életének növekvő lázában égő" orvosíró sorsát. Első zombori kis füzete, a *'Színek és szenvedések'*[521] 1923-ban jelent meg Szabadkán, amely a kitűnő verbászi festő Pechán Józsefről szól. Impresszionista képein erősen érezhető Claude Monet, Renoir és Picasso hatása, így jutott el a gúzsba kötő müncheni akadémizmustól a párizsi pointilistákig és a nagybányai művészek szabadabb szelleméig, képeit – Cézanne szavaival – már nem úgy festi, ahogy látja, hanem ahogy érzi, de fiatalon ellobbant művésztársát sorsa Montmartre helyett Verbászra vetette, ahol a feltámadás reménytelen. Tüdőbeteg orvosunk Ószivácon is bámulatosan érzi az új művészet lényegét.

„Mikor Ady Endrétől, vagy akár más zseniről is van szó, nagyon kérem önöket, ne gondoljanak osztályokra, nevekre, skatulyázó szavakra. A zsenit nem lehet osztályozni. Ő kívül és felül áll az irodalomtörténeti beosztásokon, mint káprázatos üstökös, mely semmiféle

---

519 Szenteleky Kornél: Kesergő szerelem. Regény. Bp., 1920. Táltos. 181, [3] p.

520 Kisfaludy Sándor: Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. Budán, 1801. A kir. universitás bet. 4 lev., 9–302 p., 5 lev. (Több kiadásban is megjelent.)

521 Szenteleky Kornél: Színek és szenvedések. Emlékezés Pechán Józsefre. Subotica [Szabadka], 1923. Minerva ny. 22, [2] p., 2 t.

csillagrendszerbe nem illik bele." – írja a *'Törekvések és irányzatok a modern művészetben'* című tanulmányában. Miként az új zenének is három hatalmas mestere van: „A német Schönberg, az orosz Sztravinszkij és a magyar Bartók Béla" – állapította meg ezt a ma már zenetörténeti evidenciát egyik korai tanulmányában, az akkori Ószivácon *'A poros akácok alatt'*.

Kitűnő nyelvtehetsége révén szinte minden modern és jelentős írót Rilkétől Proustig, Knut Hamsuntól Thomas Mannig eredetiben olvasott. Az oroszokat és a spanyolokat is. Az 1922–25 közötti három esztendő rendkívül termékeny volt rövid életében. A Kiss József-nekrológ után Dettre János szerkesztő rendszeresen ostromolta írásokért. A *'Shimmy-láz'* sikere után egy lelkes műkedvelő gárda mindenes vezetője lett, a világot jelentő olcsó kis deszkákról hirdették a kulturális összetartozás tudatát. Majd Ibsen hatalmas szellemét idézték a kicsiny vidéki színpadra, amikor Szenteleky a *'Peer Gynt'* címszerepét játszotta, ahogy haldokló anyjával képzeletbeli szánon repülnek az erdei manók világába, míg az utas törtfényű tekintete az öröklétbe nem révül. Napi orvosi munkája mellett írt pantomim darabot kísérő zenével, egyszemélyes zenei kísérete segítette sikerre a 'Műkedvelők' című egyfelvonásosát, amelyet Zombor, Verbász, Szabadka és Újvidék közönsége egyaránt elismerő lelkesedéssel fogadott. Olyannyira, hogy a sváb és a szerb műkedvelők is szívesen látták volna közreműködését.

Rajta nem is múlott, ám 1925-ben súlyos influenzajárvány volt a faluban, ő maga motorbiciklijén lázasan látogatta betegeit. Egyik éjjel hazatérőben köhögési roham fogta el, s ahogy később feleségének elmesélte: „a téli éjszakában fehér volt minden, körülötte meg piros lett a hó". 1925-ben fővárosunkba jött szanatóriumi kezelésre, ekkor jelent meg az *'Úgy fáj az élet…'* című kötete,[522] ez a prózai miniatűr füzér, amely ziháló sóhajtás az egyedül vigasztaló szépségek felé. Rövid erőgyűjtés után hazamegy, és 1928-ban kezdte meg igazán maradandó munkásságát, a vajdasági irodalom megszervezését. Előbb Debreceni Józseffel közösen kiadták *'Bazsalikom'* címmel[523] a modern szerb költők antológiáját, amely komoly hatású hídverő kísérlet volt a két kis nép kultúrája között. Majd megjelent a vajdasági írók kétkötetes antológiája az *'Ákácok alatt'*,[524] amelynek címét Szenteleky egyik szép verséből kölcsönözték.

Ez a gyűjtemény már valóságos seregszemlének bizonyult, megtalálható benne a Szabadkán működő orvoskolléga, Munk Artúr *'Ági néni öröksége'* című novellája, Csuka Zoltán, Szirmai Károly és Dudás Kálmán egy-egy írása, később valamennyien a vajdasági

---

522 Szenteleky Kornél: Úgy fáj az élet… Subotica [Szabadka], 1925. Minerva. 184, [4] p.

523 Szenteleky Kornél – Debreceni József: Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája. Szabadka, 1928. Várkonyi. 417 p.

524 Ákácok alatt. 1–2. köt. Összeáll. és előszó: Szenteleky Kornél. Subotica [Szabadka], 1933. Jugoszláviai Magyar Könyvtár. (Jugoszláviai Magyar Könyvtár 4–5.)

magyar irodalom reprezentánsai lettek. Még mindig hiányzott azonban a rendszeresen megjelenő fórum, egy irodalmi folyóirat, amely 1928-ban 'Vajdasági Írás' néven végre megszületett. Szenteleky Kornél az ósziváci orvosi rendelőből szerkesztette.

Irodalmi levelezése (ebben is Kazinczyra emlékeztet) felbecsülhetetlen értékű kortörténeti dokumentum. Egyik legfontosabb levelező partnere a belgrádi Mladen Leskovac, aki a legnagyobb érdeklődést mutatta a magyar irodalom iránt – noha nyelvünkön nem tudott. Knyizsevni Szever segítségével kiadták az első szerb nyelvű Ady-kötetet, s amikor antológiát akartak az új magyar irodalomból, Szenteleky élénken tiltakozott, hogy őt Ady, Babits és Kosztolányi társaságába bevegyék.

A szerény, de ízléses kiállítású 'Vajdasági Írás' nem bizonyult hosszú életűnek. Szerkesztőjének gyakori betegeskedése felemésztette az anyagi fedezetet, amelyet a szerény jövedelmű orvosi praxis biztosított. Amikor a 'Vajdasági Írás' megszűnt, a következőket írta: ez a folyóirat „nemcsak terveket rajzolt, hanem valóban hidakat vert a különböző világnézetek, a szerb és magyar irodalom, a kisebbségi magyar szellemi és művészi törekvések közé. Ezek a hidak nem voltak bámult bravúrok, de egyszerű és becsületes pontonok, amelyeken át lehetett jutni a túlsó partra." A folyóirat azonban két év múlva (1932) újra elindult, új címe: 'Kalangya', amely a learatott búzakévékből rakott „kepe" délvidéki szinonimája.[525]

Kezdő számában tőle szokatlan eréllyel követelte, hogy az örökös múltba néző csodavárás helyett vessen mindenki számot kisebbségi voltával, s új és fokozottabb kötelességérzettől áthatva életét népe fennmaradásának szentelje. A társszerkesztő ekkor már Csuka Zoltán volt. Az asszimiláció, iskola-, ifjúsági, főiskolás, tanonc- és földreformügy, valamennyi „kényes kérdés" napirendre került a 'Kalangya' hasábjain. Jelezvén, hogy ez a folyóirat nemcsak a széplelkek fóruma. Az anyaország felé Móricz, Kosztolányi és Németh László jelentette a szellemi köldökzsinórt, Erdélyben Kuncz Aladárral tartotta a kapcsolatot, olyannyira, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh adta ki 1931-ben az *'Isola Bella'* című regényét.[526]

A harmincas évek elején sikerült kieszközölnie, hogy a Magyar Rádió röviden bemutassa a délvidéki irodalmat. Pedig ekkor már nagyon beteg volt. Orvosként tisztán látta a két krónikus kór gyógyulási esélytelenségét, délszaki utazásai átmenetileg regenerálták gyenge szervezetét, de az illúziókkal már rég leszámolt. Járt Egyiptomban (1926), Itáliában (1928), majd újra a magyar fővárosban.

---

525 A Kalangya c. folyóirat digitalizálva is olvasható: http://dda.vmmi.org/kal-menu

526 Szenteleky Kornél: Isola Bella. Regény. Kolozsvár, 1931. Erdélyi Szépmíves Céh. 139, VII p. (Reprint: Bp., 2004. Eri. 157 p. – *a szerk. megj.*)

A ’Nyugat’ 1930-as évfolyamában ismertette a szerb nyelven megjelent magyar humort (Móricz, Karinthy), valamint a vajdasági irodalmat.[527] Az 1928. évi szicíliai útjáról magával hozta egy berlini tanár nagyműveltségű özvegyét, aki a hátralévő öt esztendejében méltó társának bizonyult. Még magyarul is megtanult a vegyes lakosságú és német ajkúakat sem nélkülöző Ószivácon.

1933 nyarán ismét az anyaország fővárosában kezeltette magát. Ekkor látogatta meg Németh László, aki erre a ’Kalangya’ hasábjain a következőképp emlékezett:[528]

> „Orvos volt, mint én, kritikus, mint én, szervező, mint én szerettem volna lenni… Megnyílt a szíve; az életről beszélt; a hosszú faluról, a pénztári betegekről, az orvosi lelkiismeretről, amelyre az orvos fizet rá. Nyugodtan, pontosan és szerényen, mint aki egy bizonyítást vezet be, tulajdon halálának a bizonyítását. Szavaiban mégis ott kísértettek az éjszakák, melyekben ágyán felülve farkasszemet nézett, férfiasságot tanult a haláltól.”

Amikor a mártonhegyi szanatóriumban kezelőorvosával, Markovics doktorral megkonzultálták az exitus várható idejét, a csupa csont-bőr ember hazament Ószivácra, ahol augusztus 20-án szenderült örök nyugalomra.

A délvidéki irodalom és hálás betegei gyönyörű szecessziós síremléket emeltek az ószivácí temetőben.

Találónak érezzük Bisztray Gyula 1943-ban keltezett sorait:

> „Ez a törékeny költő, homlokán égő lelkesedéssel, ez a beteg orvos, arcán a tüdőbaj rózsáival, egymaga többet tett a Jugoszláviához csatolt magyarság szellemének ébresztésére, támogatására és erősítésére, mint százan meg százan mások. Szenteleky Kornél ezzel az apostoli munkával a Délvidék Kazinczyja lett.”

Halála után megalakult a Szenteleky Társaság, amely főleg a délvidéki írók könyveinek kiadásával foglalkozott. Bisztray Gyula és Csuka Zoltán sajtó alá rendezte irodalmi leveleit. Majd 1963-ban a Forum Könyvkiadó *’Ugartörés’* címmel[529] válogatást jelentetett meg

---

527 Szenteleky Kornél: Magyar humor szerbül. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 8. p. 660.; Szenteleky Kornél: A vajdasági irodalom. = Nyugat 23 (1930) Vol. II. No. 18. pp. 432–433.

528 Németh László: Látogatás Szenteleky Kornélnál. = Kalangya 2 (1933) No. 8. pp. 505–508.

529 Szenteleky Kornél: Ugartörés. Tanulmányok. Újvidék, 1943. Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség. 152 p. (Reprint: Szenteleky Kornél válogatott írásai. 1. köt. Gesztenyevirágzás. 2. köt. Ugartörés.

írásaiból, 1976-ban pedig magyar és szerb-horvát nyelven antológiával tisztelegtek emléke előtt.[530] A híres *'Szanatórium'* című versét Judita Salgo ültette át autentikusan, a *'Milyen jó lenne…'* pedig Mladen Leskovac fordítási bravúrja. A Vajdaságban ma Szenteleky több mint haladó hagyomány. A magyar és szerb-horvát kultúra összetartozásának ő lett a személyi szimbóluma.

Szenteleky Kornél további munkáiból:

Szenteleky Kornél: Holnap-holnapután. Elbeszélések. Vál. és utószó: Herceg János. Újvidék, 1942. Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség. 178 p.

Szenteleky Kornél: Útitarisznya. Újvidék, 1942. Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség. 144 p.

Szenteleky Kornél irodalmi levelei, 1927–1933. Sajtó alá rend. és bev.: Bisztray Gyula, Csuka Zoltán. Zombor – Bp., 1943. Szenteleky Társaság. 403 p.

Szenteleky Kornél: Egy fáradt szív szerelmei. [Egybegyűjtött írások, 1914–1920]. A szövegeket gyűjt.: Bori Imre, Pastyik László. Újvidék, 1988. Forum. 383 p. (Hagyományaink 13.)

Szenteleky Kornél: Nyári délelőtt. Egybegyűjtött novellák, regény, 1923–1933. Összegyűjt., utószó, bibliogr.: Bori Imre. Újvidék, 1993. Forum. 289 p. (Hagyományaink 14.)

Szenteleky Kornél: Szerelem Rómában. Egybegyűjtött versek, lírai prózák, versfordítások, 1922–1933. Összegyűjt., utószó, bibliogr.: Bori Imre. Újvidék, 1995. Forum. 285 p. (Hagyományaink 15.)

Szenteleky Kornél: Új életformák felé. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek, 1922–1930. Összegyűjt., utószó, bibliogr.: Bori Imre. Újvidék, 1999. Forum. 301 p. (Hagyományaink 16.)

Szenteleky Kornél: Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. 1931–1933. Drámák. Összegyűjt., utószó, bibliogr.: Bori Imre. Újvidék, 2000. Forum. 395 p. (Hagyományaink 17.) – Szenteleky Kornél műveinek bibliográfiája: pp. 378–386.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Haraszti Sándor: A vajdasági magyar irodalom tíz éve. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 3. pp. 207–208. – *Szenteleky Kornél jelentőségéről is.*

Borsodi Lajos: Szenteleky Kornél és a vajdasági irodalom. = Láthatár 1 (1933) No. 1. pp. 30–31.

Szirmai Károly: Szenteleky Kornél és a Kalangya. = Magyar Szemle. Vol. 42. (1942) No. 6. pp. 296–301.

Elbeszélések, cikkek, tanulmányok. Újvidék, 1963. Forum. 185, 149 p.)

[530] Szenteleky Kornél. – Kornél Senteleki. Szerk., vál.: Tomán László, előszó: Bori Imre. Novi Sad [Újvidék], 1976. Forum. 83 p., 1 t.

Fuimus [Szirmai Károly]: Szenteleky utolsó napjai a Márton-helyen. = Kalangya 12 (1943) No. 3. pp. 101–106.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig. Novi Sad, 1968. Forum. 286 p., 16 t.

Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból. Vál., bev., jegyz.: Bori Imre. Újvidék, 1971. Forum. 282 p., 12 t. (2. jav. kiad. Újvidék, 1973. Forum. 294 p., 12 t.)

Bori Imre: Irodalmunk évszázadai. A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1975. Forum. 283 p., 12 t.

Bori Imre: Szenteleky Kornél. Monográfia. Újvidék, 1994. Forum. 201 p.

Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig. Bp., [1995]. Beremény i. 201 p. (Irodalomtörténeti kismonográfiák 2.)

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 2007. Forum. 405 p.

Földi Mihály orvosíró

Az orvostudomány felől a szépirodalom felségterületére vetődő „renegátok” voltak mindig azok a gyanús dilettánsok, akik anyagi jómódjukban sem átallották dézsmálgatni a védjegy nélküli céhbeliek amúgy is sovány és bizonytalan kenyerét. Mindaddig természetesen, amíg sikeres írásbeli felvételit nem nyertek a parnasszusra, ahol viszont a fehér köpenyt már illett a kelléktárba helyezni, és a kelleténél nem gyakrabban előlobogtatni. Volt, ki továbbra is gyakorló orvos maradt, a másik ugyanakkor a rendelőt redakcióra cserélte, és az anamnézist-epikrízist karton helyett a továbbiakban regénylapokra írta, a diploma pedig maradt életrajzi kuriózum.

Így került a század eleji magyar irodalom nagy parnasszusának a lábaihoz Földi Mihály (1894–1943), a derék középhad szélére egy furcsa misztika külön képviselőjének, akit – az írásaiból ítélve – nem igen tettek boldoggá a saját írói sikerei.

A pesti, olvasni szerető polgárcsalád Mihály nevű fia 1894. október 14-én született. Gyermekévei még Kiss József ’A Hét’ c. folyóiratának a fénykora, de középiskolás idejében már egy új irodalmi orgánum, a ’Nyugat’ vette a vitathatatlan hegemóniát. A diák Földi önképzőköri próbálkozását, a *’Peterzilka bácsi’* c. novellát[531] (Péterke, Szeppi, meg a többiek kíséretében) már ide küldte 1912-ben, s egy csapásra irodalmi siker lett belőle. Peterzilka bácsi, az öreg zsidó hordár, felesége halála után egy kocsmában szíven szúrta magát. Ennyi a történet. A nagytekintélyű ítész Schöpflin Aladár elismerően köszöntötte:[532]

> „Az a fiatal ember, aki ezeket a novellákat írta, a legkülönösebb és legritkább jelenségek egyike. Nevetségesen fiatal ember, talán még húsz éves sincs, és máris mint kész író pattan elénk, éretten, eszközeiben, kifejezése módjában olyan biztonsággal, amilyet mindenki más csak hosszas keserves küszködéssel tud elérni.”

Az akkori Ferencváros hétköznapi életének megelevenítőjétől sokat várt a vezető folyóirat igényes vezérkara. E várakozás vonzó hatását érezte Földi, aki ugyan a világháború vége felé 1917-ben orvosi diplomát szerzett, és katonaorvosként a düledező frontok lélekromboló lehangoltságában kezdett praktizálni, de 1920-ban már a ’Nyugat’ segédszerkesztője, egy

---

531 Földi Mihály: Peterzilka bácsi. = Nyugat 5 (1912) Vol. I. No. 5. pp. 403–428.

532 Schöpflin Aladár: Földi Mihály novellái. (Péterke, Szeppi, meg a többiek). = Nyugat 6 (1913) Vol. I. No. 9. pp. 718–719.

sikeres elbeszéléskötettel *('Sötétség')* és egy regénnyel *('Szahara')* az írói tarsolyában.[533] Ez utóbbi már a későbbi Földi korábbi hangja. Heroikus próbálkozás a bibliai tisztaság felé, a mindennapi élet sivatagából. „Döbbenetes adalékok vannak benne a huszadik századbeli lélek gondolati tragédiájához" – írta róla az értő Kosztolányi.[534]

Érdekes, hogy ez a misztikum sötétjét humorral nemigen világosító író, kritikusként elsőnek hívja fel a magyar olvasók figyelmét a nagy orosz szatirikus Szaltikov-Scsedrin *'A Galavljov család'* c. remekművére; így ír a segédszerkesztő-kritkus Földi a 'Nyugat' 1920-as évfolyamában:[535]

> „Oroszországban akkor ketten dolgoztak egy könyvön, vagy cikken: az író, aki írt, s a cenzor, aki törölt. Az író, aki nem tudott lemondani gondolatai közléséről, a körülötte alvó és tántorgó emberek életének feltárásáról, a szatírához, a komikumhoz menekült. Komikus alakjain, torz figuráin halálra nevették magukat az emberek, – pedig alig vannak ezeknél szomorúbb elbeszélések."

Szerkesztő inasévei 1924-ig tartottak, ekkor került át a patinás múltú 'Pesti Napló'-hoz szerkesztőnek. De a 'Nyugat'-hoz nem lett hűtlen, továbbra is közlik írásait, s „cserében" a Nyugat-gárda színe-javát megnyeri a saját lapjának.

Kevésbé voltak sikeresek színpadi próbálkozásai. A világot jelentő deszkákon – prózájával ellentétben – vígjátékokkal jelentkezett. A Magyar Színház 1925-ben mutatta be az *'Engem szeress'* c. darabját, melyben „…benne van egy jó, kedves és okos vígjáték kipreparált hullája…", vagyis Schöpflin szerint nem méltó sem az író tehetségéhez, sem eddigi eredményeihez.[536] A *'Bubi'* ugyanott került egy év múlva parádés szereposztásban (Csortos, Simon Marcsa) bemutatásra. A színpadi szerelmi háromszög (anya-lánya-férfi) sem volt sikerültebb az előzőnél. Az író maga belátta: próbálkozásai „halva született kísérletek". Nem úgy az elbeszélései. Kötetei egymás után jelentek meg: *'Valakit szeretni kell', 'Orvosok', 'A másik élet', 'A láthatatlan út', 'Urak és szolgák'* stb.[537] Valamennyinél a lélekrajz monológiája uralja a történéseket.

---

533 Földi Mihály: Sötétség. Regény. Bp., 1918. Franklin. 243 p.; uő.: Szahara. Regény. 1–2 köt. Bp., 1920. Nyugat. 438, 405 p.

534 Kosztolányi Dezső: Szahara. (Földi Mihály új regénye). = Nyugat 13 (1920) Vol. I. No. 11–12. pp. 633–636.

535 Földi Mihály: Saltykov-Scsedrin. = Nyugat 13 (1920) Vol. II. No. 21–22. pp. 1068–1069.

536 Schöpflin Aladár: Engem szeress. Földi Mihály vígjátéka a Magyar színházban. = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 21. pp. 377–378.

537 Földi Mihály: Valakit szeretni kell. Bp., 1925. Athenaeum. 207 p.; uő.: Orvosok. Elbeszélések. Bp., 1926. Grill. 349 p.; uő.: A másik élet. Bp., 1927. [1928]. Franklin. 189 p.; uő.: A láthatatlan út. Bp., [1928]. Franklin.

A ’Nyugat’-ba főleg prózai kritikáit küldi, nagy lelkesedéssel a nagyokról:[538]

> „Kosztolányi regényei szórakoztató olvasmányok, melyeket úgy is lehet olvasni, mintha kellemes időtöltésen kívül egyéb céljuk alig volna. De hieroglifák is, melyekbe egy költő forró titkait temette el. Tapasztalatait, élményeit, meggyőződéseit, véleményeit a világról, amely mindnyájunknak temetője. Az érzések zenéje, az élvezetek hajszolása az ifjúság kiváltsága, a lírikus versek privilégiuma; minket eltölt e világ megértésének vágya, s kihez forduljunk tanácsért, ha nem a regényíróhoz, aki tudatlanság és tudomány, hit és ész fölött állva, szintétikus mikrokozmosza a végtelenségnek?”

Rajongója Kosztolányinak, de érdekes mód az „urbánus” Földi az Arany János írói bátorsága körüli Kosztolányi–Móricz vitában szívvel-lélekkel a „népi” Móricz mellé állott. Vagyis az öncélú irodalom ellen.

Babits *’Halálfiai’* c. regényét hosszan méltatja: [539]

> „…pesszimista alkotás; schopenhaueri pesszimizmus van benne és nietzschei keménység. Őszinteség, igazmondás. Komorság. Férfias szív, alkotó tehetség, tiszta ész számára felemelő erő. Egy költő monumentális pesszimizmusa.”

Feltámasztani igyekezett Lovik Károly méltatlanul elfelejtett *’Asszonyfej’* c. regényét.[540] Világnézetileg távol állott tőle, de barátilag közel a szocialista Révész Béla, aki „…papírosra rögzítette a vajúdó világ jajkiáltásait”.[541]

Talán legnagyobb igénnyel írott műve az *’Isten országa felé’*.[542] A századforduló Közép-Európájának lélektörténeti tablója. Idézzük kritikusait:

> Nagy Endre szerint Földi regényében „a Monarchia összefogó hivatalnoki apparátusának kell a kapzsi korrupcióban szétrohadnia, a hatalmas generálisnak,

238 p.; uő.: Urak és szolgák. Bp., 1936. Athenaeum. 145 p.

538 Földi Mihály: Kosztolányi Dezső regényei. = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 15. pp. 170–185.

539 Földi Mihály: Halálfiai. Babits Mihály regénye. = Nyugat 20 (1927) Vol. I. No. 10. pp. 771–787.

540 Földi Mihály: Halott író könyve. [Lovik Károly: Asszonyfej.] = Nyugat 20 (1927) Vol. I. No. 7. pp. 587–590.

541 Földi Mihály: Révész Béla harca. = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 22. pp. 649–659.

542 Földi Mihály: Isten országa felé. (A pokol angyala). Regény. Bp., [1932]. Athenaeum. 417 p.; uő.: A meztelen ember. Regény. Bp., [1933]. Athenaeum. 440 p.

aki tehetségét, tudását, tapasztalatait arra tartogatja, hogy a nagy leszámolásnál ő legyen a Monarchia irányító akarata, egy fiatal leány hamleti kése alatt kell összeroskadnia, hogy aztán szabad legyen a vásár a világ legostobább vérengzése számára."[543]

A marxista Bálint György elemzése… „Én materialista vagyok, az »Isten országa felé« szelleme pedig idealista… A Sátán, az abszolút Rossz principiuma harcol itt az Isten, az abszolút Jó ellen… De a transzcendentális tartalom a realitás hüvelyében jár a földön – és csodálatos, hogy milyen éles logikával tartja be itt Földi a realitás törvényeit is."[544]

További regényei: *'Az élet tolvaja'*, *'Mámorosak'*, *'Kezdődik újra minden'*, *'Kádár Anna lelke'*, *'A házaspár'*, *'A század asszonya'*, *'A viszony'*, *'A miniszter'*, *'Menekülők'*, valamint az *'Isten országa felé'* c. regény folytatása, *'A meztelen ember',*[545] amit Karinthy Frigyes ismertetett a Nyugatban.[546]

Pán-pacifista pszichologizálás árad belőle, mely az íróra annyira jellemző. Főhőse, a fejlövést kapott Juhász Ferenc lázálmában is azt hangoztatja: „szeretném e süket világ arcába kiáltani: embert én nem gyűlölök, embertől én semmit nem akarok, minden ember a barátom." A lövészárok négy félszeg, különböző nemzetiségű zenésze pedig gyilkolás helyett csak muzsikálni szeretne.

A 'Pesti Napló' szerkesztője 1939-ig lehetett. A kormány Miklós Andor özvegyétől megvásárolta a lapot, így az író szerkesztőségi asztal nélkül maradt. Két év elteltével meghalt Babits és utána rövidesen megszűnt a 'Nyugat' is. Elveszítette hát a két megjelenési fórumot. De a fegyverek közt a múzsa még nem hallgatott el. 1943-ban – alkotó kora derekán – megjelent a *'Csillagok felé'* c. regénye,[547] aztán októberben, két nappal a 49. születésnapja után, hirtelen örökre kihullott kezéből a toll. Pacifizmusának teljes csődjével zuhant az annyit megénekelt nagy misztériumba.

---

543 Nagy Endre: Isten országa felé. Földi Mihály regénye – (Athenaeum). = Nyugat 25 (1932) Vol. II. No. 13–14. pp. 67–68.

544 Bálint György: Isten országa felé. Földi Mihály regénye – (Athenaeum). = Nyugat 25 (1932) Vol. II. No. 13–14. pp. 68–70.

545 Földi Mihály: Az élet tolvaja. Regény. Bp., [1925]. Franklin. 120 p.; uő.: Mámorosak. Bp., 1925. Genius. 405 p.; uő.: Kezdődik újra minden. Regény. Bp., [1929]. Franklin. 464 p.; uő.: Kádár Anna lelke. Bp., [1931]. Franklin; uő.: A házaspár. Regény. Bp., [1935]. Athenaeum. 539 p.; uő.: A század asszonya. Bp., [1936]. Athenaeum. 552 p.; uő.: A viszony. Regény. Bp., [1937]. Athenaeum. 565 p.; uő.: A miniszter. Bp., [1938]. 301 p.; uő.: Menekülők. Regény. Bp., [1939]. Athenaeum. 499 p.; valamint az 'Isten országa felé' c. regény folytatása: A meztelen ember. Regény. Bp., [1933]. Athenaeum. 440 p.

546 Karinthy Frigyes: Földi Mihály: A meztelen ember. = Nyugat 26 (1933) Vol. I. No. 9. pp. 549–552.

547 Földi Mihály: Csillagok felé. Regény. Bp., [1943]. Béta. 680 p.

A ’Nyugat’-írónemzedék derékhadának orvosi diplomás írója ma már alig olvasott. Talán egy gyűjtemény-kötetre futná maradandó írásaiból.

Földi Mihály további munkáiból:

Földi Mihály regényei. Bp., 1926–1934. Franklin.

További, életművét elemző szakirodalmi források:

Nagy Miklós: Földi Mihály hagyatéka. = Magyar Kultúra 30 (1943) II. pp. 133–134.

Schöpflin Aladár: Földi Mihály. = Magyar Csillag 3 (1943) II. p. 554.

Kodolányi János: Földi Mihály. In: Kodolányi János: Esti beszélgetés. 2. kiad. Bp., 1944. Magyar Élet. pp. 274–280. (Reprint: 3. kiad. Bp., 1998. Püski. 331 p.)

Bóka László: Földi Mihály. In: Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Bp., 1962. Akadémiai. pp. 55–57; uaz.: Bóka László: Válogatott tanulmányok. Vál. és szerk.: Sík Csaba. Bp., 1966. Magvető. pp. 919–921.

Puder Sándor, a pulmonológus orvosíró

A Budapesti Orvosi Kör 1903. február havi ülésén Glück Gyula tartott előadást az orvostudomány és a szépirodalom kapcsolatáról. Mondanivalóját főleg a német és francia nyelven eláradt betűtengerből halászta ki, mert Lombroso (majd Freud) hullámverő hatására szinte csillapíthatatlanul gyűrűztek az irodalomban és a történelemben az orvosi értelmezések, s Hamlettől Wertherig, Napóleontól Nietzschéig minden „rendkívüli" megkapta az őt megillető utó-patodiagnózist. Glück szerény értekezését a 'Gyógyászat' közlésre érdemesítette.

A szellemi halászat e rokonszenves magányosa hálóját a honi közegbe is belemerítette, s különös örömmel emelte ki Arany János balladaalakjainak csillogó kincsét, nem említve (azaz nem tudva), hogy Petőfi csillagpárja úgymond a Windischmann-féle közkeletű orvosi bűnelmélet hatása alatt állott. Kellő tisztelettel vetette ezt utólag szemére Puder Sándor (1899–1955), aki avatott tollal írt később művelődés- és irodalomtörténeti tanulmányt a medicina és a literatura bella relációiról.

A Windischmann-hatás természetesen mellékes *'Ágnes asszony'* és remek balladatársainak a művészi megítélésében, mindenesetre érdekesek ezek a támpontra kész aspektusok. Glück előadásából kiérezhető, hogy kedves költőjének a nevéhez körítette az egészet, ám anno 1903 nem állott szerencsére egyedül az orvosok között az ő Arany-rajongásával. Például Pándy Kálmán (szintén a 'Gyógyászat' 1903. évfolyamában) Arany-idézetet tűzött mottóul az egyik kriminálpszichikai tanulmánya fölé, jelezvén a szépirodalom jelenlétét a hazai orvosi szakirodalomban.

Érdekesképpen ebben az esztendőben születtek a világirodalomban olyan patologizálható remekművek, mint Thomas Mann *'Tonio Kröger'*-e, avagy Ady Endre *'Szemlélődés'* című verse.

A tüdőgyógyász Puder nemcsak bírálója, de élesztgetője, majd továbbfolytatója Glück kezdeményezésének. Ő maga mindkét múzsának hódolt, azaz orvos és író, egyszóval orvosíró volt. Tüdőgyógyászati munkássága feltétlenül méltatásra érdemes, a *'Szépirodalom és orvostudomány'* című[548] könyve magyar nyelven az egyetlen ilyen érdemleges összefoglalás, az *'Állapota kielégítő… Subjectiv kórtörténet'*[549] pedig szépirodalmi értékkel bír, Karinthy Frigyes ajánlotta kiadásra, divatos, témagyanú-oszlató előszó kíséretében. Szóval a szubjektív

---

548 Puder Sándor: Szépirodalom és orvostudomány. Művelődéstörténeti tanulmány. Bev.: Győry Tibor. Bp., [1933]. Novák. 138 p.

549 Puder Sándor: „Állapota kielégítő…". Subjectiv kórtörténet. Előszó: Karinthy Frigyes. Bp., [1930]. Genius. 138 p. (2. kiad.: Bp., 1934)

kórtörténet nagyon megtetszett Karinthy Frigyesnek, aki akkor még nem sejthette, hogy ő is megjárja-megírja majd a saját kálváriáját nagyszerű koponyája körül.

A parnasszust jelentő 'Nyugat'-ban egy volt medikus, Illés Endre írt róla fenntartásokkal,[550] de azt elismeri, hogy Puder *„megírta azt: mi az – embernek lenni, s mi az – betegnek lenni. S mindezeken túl megírta még azt is: mi az – orvosnak lenni."* Jobban tetszett német fordításban Stefan Zweig osztrák írónak, levél tanúskodik róla, hogy tárgyalt a majna-frankfurti Hippokrates kiadóval a könyv megjelentetése érdekében. Az akkor következő barnainges időkben azonban egy írónál már csak egyetlen szempont számított: a származás. Így nemhogy a beajánlott könyv nem jelenthetett meg, de még a világhírű ajánlónak is menekülnie kellett.

Sikere volt viszont Londonban és Amerikában. Mikor a Vajda János (irodalmi) Társaság a tagjai sorába választotta a kitűnő tüdőgyógyászt, székfoglaló előadásának címe ez volt: *'Mit köszönhet az irodalom az orvostudománynak?'*;[551] az előadás kibővítve, Győry Tibor előszavával, *'Szépirodalom és orvostudomány'* címmel[552] könyv alakban is megjelent. A regős énekektől az orvosi rigmusokig, a fonák nemi ösztönöktől a perdita költészetig, Shakespeare-től Freudig, világnagyságoktól azóta elfelejtettekig tárgyalja a medicina és a literatúra egymásba kapaszkodását, az orvosokból lett írókat, a legjobb elmegyógyászoknál is pontosabb Dosztojevszkij-féle lélekelemzőket.

A *'Kikapcsolódás – üzemszünet – halál'* című[553] élet-halál filozofikus műve 1939-ben jelent meg, az előzőnél kevesebb sikerrel. Ugyanakkor emlékezett meg a 'Gyógyászat'-ban nagy felfedezőjéről és a még felfedezésre váró íróról, Karinthy Frigyesről.[554] Paracelsus-füzete után – amely először a 'Gyógyászat' hasábjain, majd a Vajda János Társaság kiadványában jelent meg[555] – érdeklődése mindinkább a szellem- és az orvostörténet felé terelődött. Paracelsusról szóló írása a nagy orvosreformátor tudományos jelentőségén kívül főleg Magyary-Kossa Gyula, Vámossy István, Szathmáry László és Elekes György ez irányú munkáira utalva Paracelsus magyar vonatkozásaival foglalkozik. Ezek alapján túlzás őt – ahogy a *'Magyar Életrajzi Lexikon'* teszi – Paracelsus-kutatónak feltüntetni.

---

550 Illés Endre: „Állapota kielégítő". Dr. Puder Sándor könyve. Genius. = Nyugat 24 (1931) Vol. I. No. 4. pp. 259–261.

551 Puder Sándor: Mit köszönhet az irodalom az orvostudománynak? Az orvostudomány és a szépirodalom. Művelődéstörténeti és irodalomtörténeti tanulmány. Bp., 1933. Centrum ny. 68 p. (Klny. az Orvosi Hetilapból)

552 Puder Sándor: Szépirodalom és orvostudomány. Művelődéstörténeti tanulmány. Bev.: Győry Tibor. Bp., [1933]. Novák. 138 p.

553 Puder Sándor: „Kikapcsolódás – üzemszünet – halál". Korszerű élet- és halálszemlélet. Bp., 1939. Eggenberger. 32 p.

554 Puder Sándor: Karinthy Frigyes. = Gyógyászat 79 (1939) pp. 29–30.

555 Puder Sándor: Paracelsus. Paracelsus magyar vonatkozásaival. Bp., 1942. Vajda János Társaság. 38 p.

A pulmonológus Puder Sándort szűkebb szakmája számon tartja. Ha szépirodalmi állapota emlékezetünkben nem kielégítő, érdemes újraolvasni könyveit. Csak ne lennének olyan reménytelenül ritkák és szerfelett beszerezhetetlenek.

Puder Sándor további munkáiból:

Puder Sándor: Élet és Halál játéka a betűvel. Az orvostudomány betörése a szépirodalomba. = Literatura, 1934. No. 2 pp. 29–31.

Puder Sándor: Szépirodalom és orvostudomány. = Közegészségügyi Értesítő, 1934. No. 2. pp. 19–20.

Puder Sándor: Emberöltőnk orvosi kutatásai. = Egészség, 1940. pp. 91–100.; Prax. Med., 1940. pp. 249–256, 300–307.; Gyógyszerészi Hetilap, 1941. pp. 213–215, 224–226, 237–238, 246, 254.

Puder Sándor: Lángeszű tüdőbetegek. = Buvár, 1941. pp. 528–530.

Puder Sándor: Zseniális tüdőbetegek. = Orvosok Lapja, 1947. pp. 878–880.

Puder Sándor: Megemlékezés a fasizmus áldozatául esett magyar tüdőorvosokról. = Pneumologia Danubiana, 1948. pp. 191–199.

Puder Sándor: A baseli egyetem centenáris Semmelweis ünnepsége. = Orvosok Lapja, 1948. pp. 178–179.

Puder Sándor: Visszapillantás a Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórim Egyesületének 50 éves munkájára. = Orvosok Lapja, 1948. pp. 1163–1165.

XXI. FEJEZET

XX. SZÁZADI ORVOSÍRÓINK

Németh László, az iskolaorvos + Németh László emlékezete

Thanhoffer Lajos junior, Belga-Kongó magyar orvosa

Marék Antal, a „felvidéki” orvosíró

A fényrács mágiája: Urr Ida

Magyar Imre, a szépíró orvos

Örkény István, az író „gyógyszerész”

Benedek István, a kultúrtörténész orvosíró

Öt nyelven verselő magyar orvos-költő – Szirmai Endre

Németh András, a veseátültető orvosíró

A „hiúzok társaságának” tagja: Vekerdi László + Egy „hozzá-nem-értő” orvosíró

NÉMETH LÁSZLÓ

Németh László, az iskolaorvos

Nagy írónk iskolaorvosi múltját 'A Medve-utcai polgári' vitte a köztudatba. Az akkor divatos alkattan, a hormonok forradalma, a szociálpszichológia és egy lírikus naplóírás sajátos szintézise ez, szépirodalmi szociológia, amely azóta a hatalmas életmű kezdő szakaszának szinte szinonim fogalmát jelenti. E fura nevű utca topográfiai fekvését kevesen ismerik, ám a Németh László-életműben a kevésbé járatosan is el tudják helyezni. Valahol az „íróvá avatás" és az első regények köré, amikor még kenyérkereseti gondok nyomasztották, s vállalkozó kedvét a sablonmunka igájába fogva bizonyította be, hogy a Medve utcai polgári is lehet kísérleti telep, mikroszociológiai műhely, osztályszempontból rendkívül heterogén összetételű pubertásos ifjak starthelye, olyan kaleidoszkóp, amelyet egy orvos végzettségű tanárnak feltétlenül érdemes figyelemmel kísérni.

Fogasabb kérdés, ha az író iskolaorvosi tényked̄ését időben akarjuk pontosítani, hiszen a Medve utcai polgári csak egy (igaz, a legfontosabb) volt az iskolák közül Németh László életében. Első iskolaorvosi helye a Toldy reál, ahol apja tanított, és négy elemit ő maga is elvégzett. A „Volt iskolatársak egyesületének" 1930. évi tagnévsorában a választmányi póttagok közt már megtaláljuk Németh László orvost, a tiszteletbeli elnökök között Kürschák Józsefet, a világhírű matematikusprofesszort, a választmányi tagok között pedig Horthy István gépészmérnököt.[556] Hogy a Toldynak milyen rangja volt, aligha szükséges bizonygatni. Majd 1928–31 között az Egressy úti polgári iskolaorvosa lett, amelynek ihlető hatásáról nincs írásbeli bizonyítékunk. Nyilván szerepe volt benne tuberkulotikus megbetegedésének, továbbá a Babits szerkesztette *Nyugat* nagy reményekre jogosító munkatársa, ekkor születik első nagyobb lélegzetű műve, a kétkötetes 'Emberi színjáték', végül 1931-ben megtalálta leghosszabb és legtermékenyebb iskolaorvosi tényked̄ésének színhelyét, a Medve utcai polgárit. A magyar irodalom és a magyar iskolaorvosi ügy kivételes pillanata volt, amikor Németh László 1933-ban először kapott fórumot az *Iskola és Egészség* című lap hasábjain. Az első évfolyamban írott

556 A Toldy Ferencz reáliskola „Volt iskolatársak egyesületének" 1930. évi tagnévsora. Bp., 1930.

cikkei nem kerültekek be 'A Medve-utcai polgári' című kötetébe, sem a második kiadásba, sem 'A kísérletező ember' összegzésébe. A Braunhoffer Jenő szerkesztésében megjelent *Iskola és Egészség* viszont annyira ritka higiénikai periodika, hogy megéri ismertetni, ami 'A Medve-utcai polgári'-ból kimaradt. Az *Iskola és Egészség* lelke tulajdonképpen Csordás Elemér budapesti tiszti főorvos volt, akinek az író a következőképpen mondott köszönetet: „Tizenöt éve négyszáz pályázó előtt egy kétoldalas magánlevélre ebbe az állásba protekciótlan behozott, tizenöt év alatt csak a szív kamatos kamatszámításával számontartható összeget gyűjtött magának figyelmével és melegségével hálámban." Amiből az is kiderül, hogy iskolaorvosi kirándulása 15 évig tartott, ami nem kevés idő egy alkotó életében. Hogy Csordás főorvos folyóiratát jegyezték a szakmában, elég a szerzők névsorán végignézni: Miskolczy Dezső, Móricz Dénes, Parassin József, Waltner Károly és természetesen Németh László, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A Medve utcai polgári iskolaorvosa korán felfigyelt az Országos Közegészségügyi Intézet, annak keretében Johan Béla professzor munkásságára. Az OKI VI. évi, közel 200 oldalas kötetéről írt recenziót.[557] Igaza volt Johan Bélának, amikor azt írja, hogy *a megelőzésre szánt összeg fordított arányban áll a gyógyítás költségeivel*, vagyis a költségvetés a kórházi rovatban feltétlen megtérül. Az intézet működése négyirányú: *tanít, laboratóriumi vizsgálatokat végez, járványtani osztályt tart fenn* és a *mintajárások munkáját irányítja*. Adott körülmények között többet aligha lehetett volna tenni. Jelentős volt a szérumtermelés, és egyre nagyobb figyelem fordult az elhanyagolt falvak felé. Johan professzor hangsúlyozta, nem egészséges annak a városnak a lakossága, amelynek környezetében a lakosságot betegségek tizedelik. Pont az irodalom ismeretében nem fogadhatjuk tehát el azon állítást, mintha a falvak rossz közegészségügyi viszonyaira a falukutató írók hívták volna fel először a figyelmet. Elég a *Népegészségügy* '20-as évfolyamainak második felét átlapozni. Fekete Sándor, Gortvay György, Johan Béla és Szénásy József[558] (utóbbinak több publikációja az 1928-ban indult „Anya és csecsemővédelem" c. periodikában jelent meg). Ahány cikk, annyi felhívás elmaradottságunk felszámolására. Kerbolt László könyve, 'A beteg falu'[559] előbb jelent meg mint a 'Puszták népe' vagy a 'Tardi helyzet'.

---

557 Németh László: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1932. évben végett munkájáról. Dr. Johan Béla. Budapest, 1933. In: Németh László összes műve. Bp., 2001. CD-ROM. Arcanum Adatbázis.

558 Fekete Sándor: Az egészségügyi személyzet képzéséről orvosi szempontból. = Népegészségügy, 1927. p. 1579.; Gortvay György: Az orvos socialis feladatai és az egészségügyi igazgatás új rendszere. = Népegészségügy, 1927. p. 851.; Johan Béla: A modern közegészségügy céljai, eszközei és eredményei. = Népegészségügy, 1928. p. 603., Szénásy József: A praenatalis magzatvédelemről. = Anya és csecsemővédelem, 1929. p. 419.

559 Kerbolt László: A beteg falu. A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza. Pécs, 1934. Dunáltúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 129 p. (A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet közleményei

Az *Iskola és Egészség* ugyanazon számában írt Németh László Torday Ferenc tanárnak 'A csecsemő és a kisgyermek lelkivilága' című tanulmányról, amely a *Budapesti Orvosi Újság*ban jelent meg. Torday tanár szerint az újszülött lényegében egy reflexszervezet, erre épülnek majd rá a nagyagy működésével kapcsolatos lelki működések. Németh László recenzióiból kiderül, hogy a „reflex-lélektan" is érdekelte, megértjük; hogyan tudott szintetizálni 'A Medve-utcai polgári' kötetébe annyi irányzatot.

Az Állami Gyógypedagógiai, Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó hároméves működését is Németh László ismerteti, külön a mentálhigiéne fontosságát, mert a megelőzés itt sem mellőzhető. Ennek híján a fegyházak és elmegyógyintézetek már valóban „csak a romokat takarítják el". A „pszichoszomatikus paralellizmus" olyan irányzat, amely a jellembeli elváltozások okaként finomabb strukturális módosulásokat keres, amely sokkal bonyolultabb kérdés, semhogy egy gyógypedagógiai laboratórium képes volna megoldani, felmerülése mindenképp érdekes optimizmusra vall.

Johan Béla jelentőségét Németh László is felismerte. Miként a kor legnagyobb hazai orvosa, Korányi Sándor, aki a híres felsőházi beszédében kifejtette:[560] „legnagyobb megnyugvásomra szolgál az, hogy a miniszter úr őexcellenciája Johan Bélában kipróbált szakembert állított maga mellé, akinek élete a tudományban folyt le. Hogy pedig az a tudomány nem elméleti, hanem gyakorlati tudomány, azt mutatják példának okáért azok a bámulatos eredmények, amelyeket Magyarországon az Országos Közegészségügyi Intézet elért, mondjuk például a diphteria leküzdésében." Hogy mi köze Korányi Sándornak az iskolaorvos Németh Lászlóhoz? Először is: orvostanárai közül Korányi gyakorolt rá a legnagyobb, egész életre szóló hatást. Másodszor: amikor Johan professzort dicséri, egyben azt az embert is méltatja, aki a harmincas évek elejének nagy leépítései idején nem engedte szanálni ezt a látszólag improduktív munkát: az iskolaorvosit.

A második évfolyamban (ekkor már az OKI igazgatója is a szerkesztőség sorába tartozott) jelent meg az 'Orvostörténet és szellemtudomány' című 20 oldalas eszmefuttatása, amelyet később a 'Tanú', illetve a 'Minőség forradalma' is közölt. Az orvostörténetnek, mint általában a tudománytörténeteknek az a baja, hogy sem az orvosok, sem a történészek nem érzik magukénak. Pedig segédtudományként nagy szolgálatot tehetne, hiszen a nyelvészet, zene és gazdaságtörténet mellett a medicina históriája egyben nemcsak műveltség-, hanem lélektantörténet is. Az orvostörténet az embert a járványok pánikhangulatában és a harcterek kötözőhelyein mutatja be, igazi válságos pillanatok terepei ezek, néha logikátlan reakciókkal.

3.)
560 Korányi Sándor: Az országgyűlés felsőházában tartott beszéd. = Orvosképzés, 1936.

A kutatástörténet viszont egyszerre a tévedések tárháza és a logika öntisztuló szelekciója, amely az alkímiától eljutott a benzolgyűrűkig. Hogy a járványok mellett a medicinának mennyi kapcsolata van a joggal és más társadalomtudományokkal, aligha kell bizonygatni.

Németh Lászlónak a görög orvostudomány az ideálja. „Hippokratész úgy állt századok orvosai fölött, mint Sophokles a jövő drámaírók fölött, ő volt, de attól azon nem tanultak meg drámát írni. Jellemző, hogy egész a tizenhatodik századig nem ő, hanem a tanítványok számára hozzáférhetőbb Galenus volt az orvosok mintaképe." Talán ez kissé túlzás, hiszen Hippokratész a róla elnevezett esküszöveg, a „facies hippokratica" és a hippokratészi „loccsanás" legalább annyira megőrizte napjainkig, mint Galenust a galenicumok. Csak elevenebbé, és valamennyi orvostörténeti munka kihangsúlyozta Hippokratész mindenekfölötti eredetiségét.

Orvostörténeti tanulmánya írásának idején kitűnő orvostörténészek voltak hazánkban: Magyary-Kossa Gyula, Győry Tibor, Korbuly György, Herczeg Árpád, Puder Sándor, Diósadi Elekes György – hogy csak a legnevesebbeket említsük.

A tudománytörténeti kérdések sohasem voltak idegenek Németh Lászlótól. a 'Medve-utcai polgári' lapjaira persze fontosabb kérdések kerültek. Pl. hogy „a tisztviselő-polgár gyerekek hossznövekedésben átlag egy évvel, súlyban másfél évvel járnak a proletár gyerek előtt". „Szellemileg is hátrányos helyzetben vannak a keltetőházi egykés gyermekkel szemben, ám ezeknél az indulási plussz soha nincs arányban a végeredménnyel."

Cikkünk alcíme tehát az lehetne: „Ami a Medve utcai polgáriból kimaradt". Hozzátehetjük: a pubertás biológiai drámáját senki nem írta meg igényesebben. A medicinában is születtek maradandó írásai. Az iskolaorvosról ugyanezt mondhatjuk, 'A Medve-utcai polgári' ismertetésétől függetlenül. A minőség elve, ha úgy tetszik, a mániája volt, akár Korányi, akár Johan, akár Proust kiválasztásában. Bebizonyította, hogy nincs méltatlan munka, csak méltatlan kivitelezés. Egy iskolaorvos naplójától Galilei eget kémlelő távcsövéig. Mi ezúttal iskolaorvosi ténykedésének csak a kezdeti szakaszát kívántuk felidézni, bármiféle évforduló apropójától függetlenül.[561]

[561] Lásd még: Vekerdi László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1970. Szépirodalmi. 387 p.

Németh László emlékezete

1901-ben született századunk – talán – legnagyobb hatású magyar írója egy olyan kis országban, ahol az irodalom mindig is jelentős nemzeti ügynek számított. A „leg”-jelző tovább bővíthető: (egyik) legnagyobb és legfontosabb, a legműveltebb – mert természettudományosan is az – a legtöbbet vitatott, leghevesebben támadott, legszélesebb műfaji skálájú, középszerre a legirritálóbb, a legeltérőbb alkotók (Babits, Szekfű Gyula, Lukács György) legméltóbb ellenfele, akikhez kortársként és tehetsége szerint a leginkább kötődik, s akiket remélhetőleg egyre nehezebb lesz egymás ellen kijátszani, sanda pártérdekek zászlajára tűzve.

Ha 1925-ben egy Nyugat-béli pályázat megnyerése a nemrég orvosdoktorrá avatott Németh Lászlót a szépirodalom irányába nem téríti, nevét ma a szakma bizonyára olyan óriásoké mellett említené, mint Szent-Györgyi Albert, ifj. Jancsó Miklós, vagy Jeney Endre, mert multilaterális zsenialitása a medicina területén is kamatozott volna. Így is, a korai éveiben remekelt iskolaorvosi szociográfia („A Medve utcai polgári”), mint a pubertás hormonális forradalmának irodalmi értékű biológiai tankönyve, avagy idős korában a klinikai pontossággal megkomponált „Levelek a hipertóniáról” szakmailag is többet nyom a latban, nem egy tanszékvezető több évig elhúzódó publikációs produktumánál.

Hogy a regényíró és színdarabszerző mennyivel gazdagította literatúránkat, az „Iszony” és az „Égető Eszter”, illetve a „Villámfénynél” és a „Széchenyi” között lélegzetelállító listát tudnánk felsorolni. Úgy tűnik, mégis a gondolkodó – tanulmányíró Németh László a legizgalmasabb. Az 1935-ben kötetbe kívánkozott „Magyarság és Európa” napjaink tragikus dilemmája. Egy új világháborúban a fasizmus, valamint bolsevizmus malomkövei közé vetődött magyarságnak a lángész monomániás minőségeszméje akart programot adni a megmaradáshoz. Híres-hírhedt könyvében a „Question du léninisme” című fejezet olyan tökéletes képet rajzolt a diktátor Sztálinról, amely ha angolul, vagy oroszul íródik, a világ egyetlen történelemkönyvéből sem hiányozna. „Az értelmiség hivatása” (1944) már határozottan körvonalazza, hogy a jövő társadalma értelmiségi jellegű lesz, a fehérköpenyes szakmunkás és a mérnök között alig lesz osztálykülönbség. (Lásd ellentétként a „munkásoké a jövő” című dalt.) Az értelmiségi tiszteli az anyatermészetet és fát ültet, írja szerzőnk a negyvenes években, amikor a környezetvédők még meg sem születtek.

Tudjuk, 1939-ben megjelent a „Kisebbségben”, a hígmagyar-mélymagyar tipológiájával, melynek a megjelenési ideje szerencsétlen volt. (Miként Csoóri Sándornak a „Nappali holdja”.)

Ám az már belemagyarázás, mintha Németh László a zsidó származású írókat akarta

volna „kirekeszteni”, mert pl. Csokonaival szemben Kazinczyt, Berzsenyivel szemben Kölcsey Ferencet is „hígmagyarnak” tartotta, értve alatta a könnyebben boldogulót. Ezen esszéista mélypontból viszont az első és második szárszói beszédhez szárnyalt fel, sorskérdéseinkről legnagyobb költőink (Ady, Babits, József Attila) szintjén szólva. Hogy „bennszülött sorsra ne kényszerüljünk és a nemzet keze be ne véreződjék”. Sajnos mindkettő bekövetkezett, miként az író hosszú elhallgatása is. Minden elképzelhető és képtelen vádat rászórtak, holott a tévedései eltörpültek nagy morális igazságai mellett.

A nevével összekötött harmadik út, akkor a két diktatúrától való elkülönülést jelentette volna, így ma a harmadik utat aktualizálni bizony vaskos anakronizmus, gazdasági vonalon különösen, mióta kiderült, hogy második út sem létezik. A kert-Magyarország viszont változatlanul kívánalom, korszerű műveléssel és művelődéssel. A „tanügy rendezése” szintén a „tejtestvér” szomszédnépek kultúrájának megismerésével együtt.

Emlékéhez azonban az lenne a legméltóbb, ha (miként az 1956-os forradalomban) egy „emelkedő nemzet” jelentkezne s a szellem mennyezetvilágítása alatt intézné a saját sorsát. Praktikusabban, mint az író óriás, de a minőség igényétől delejesen.

Amikor Németh József tanár úr László nevű fia 1901. április 18-án egy parciumi kisvárosban, Nagybányán, a modern magyar művészet Mekkájában meglátta a napvilágot, csodára bárki aligha gondolt.

Irodalom:

Németh László művei a Digitális Irodalmi Akadémia anyagában olvashatók:

https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/nemeth-laszlo#

Thanhoffer Lajos junior, Belga-Kongó magyar orvosa

Nyírségből származó nagyapja – akitől nevét, kutató képességeit és művészi hajlamát örökölte – előbb az állatorvosi karon tartott két évtizedig élettani és szövettani stúdiumokat, azt követően 1890–1909 között a pesti medicina II. sz. Anatómiai Tanszékén volt a szövettan és fejlődéstan professzora.

A tehetséges unoka 1902-ben született Budapesten, így legendás név-elődjéről csak gyermekkori emlékei maradtak, no meg a maga illusztrálta szép tankönyvek, melyek egyikében Michelangelo Mózese és a milói Vénus egyaránt megtalálható.[562] Ifj. Thanhoffer Lajos híven a családi hagyományokhoz, már medikusként bejárt a Farkas Géza vezette Élettani Intézetbe, ahol igen felkészülten és tartósan foglalkozott a bélbolyhok és kollagénnyalábok funkcionális morfológiájával. A „tartósan" azért említtetik, mert az Orvosi Kamara név- és címtára szerint[563] az orvosi oklevele 1933-as keltezésű, ami aligha elírás, inkább sokáig lehetett kutató „ősmedikus".

Első jelentős dolgozata 1930-ban jelent meg, stílszerűen a zsírfelszívódásról,[564] amellyel annak idején nagyapja is foglalkozott. Tisztelgés volt ez Farkas Géza előtt, aki segítette, hogy részt vegyen és előadást tartson *'A Cuticula és a bélhámsejtek structurájáról'* az 1930-as amsterdami Nemzetközi Cytológiai Kongresszuson. Ezt a dolgozatát a 'Magyar Orvosi Archívum' 1932-es évfolyama is le is közölte,[565] Chambers-féle mikrodisszekciós módszerrel megállapította, hogy a felszívódásban szerepet játszó bélhámsejtek felszínén található képlet (cuticula) csíkoltsága úgymond „optikai jelenség", ám morfológiai alapját a protoplazma finom párhuzamos nyúlványai képezik,[566] s ezt elektronmikroszkóp nélkül ifjú kutatónk még nem sejthette.

Ujsághy Pállal közösen írtak *'A collagennyalábok duzzadása és a Prenant-féle gyűrűk természetéről'*, amelyek híg ecetsav hozzáadására jelennek meg a kötőszöveten.[567]

---

562 Thanhoffer Lajos: Előadások az anatómia köréből. Bp., 1896. A K. M. Természettudományi Társulat. p. 372, 382.

563 Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Bp., 1942. Országos Orvosi Kamara. p. 79.

564 Thanhoffer Lajos, ifj.: Adatok a zsírfelszívódás élettanához. = Magyar Orvosi Archívum Új f. 31 (1930)

565 Thanhoffer Lajos, ifj.: A Cuticula és a bélhámsejtek structurájáról. = Magyar Orvosi Archívum Új f. 33 (1932)

566 Orvosi Lexikon. 1. köt. A–D. Főszerk.: Hollán Zsuzsa. Bp., 1967. Akadémiai. p. 379.

567 Ujsághy Pál – Thanhoffer Lajos: A collagennyalábok duzzadása és a Prenant-féle gyűrűk természetéről. = Magyar Orvosi Archívum Új f. 33 (1932)

Hogy milyen ígéretes pályafutás kanyarodott a trópusi gyakorlat (nem veszélytelen) irányába, elég utalnunk Zsebők Zoltán professzor önéletrajzi kötetére, ahol a már „öreg" kutató, de még fiatal orvosról a következőket olvashatjuk:

> „…megjelenik előttem a nagyon tehetséges és kiválóan képzett néhai barátom, dr. Thanhoffer Lajos képe, aki 1934-ben kifejtette kevés barátja közt nekem is, valamint illetékesek előtt, hogy elméleti megfontolás alapján lehetséges kockázat nélküli hormonális fogamzásgátlás. Úgy vélte, hogy vemhes állatok vizeletéből luteinizáló, vagyis peteérést gátló hormont lehet kivonni, s ezt kellő tisztítás után a szervezetbe bevinni, mint például a sertés-hasnyálmirigyből előállított inzulint".[568]

A Chinoin igazgatójának tetszett az ötlet, ám az első eredménytelen kísérlet után nem biztosította tovább a kutatás feltételeit, így „Thanhoffer dr. elment Belga-Kongóba orvosnak".

Egy 1955-ös válogatás előszava szerint „a magyar értelmiség sanyarú sorsa kényszerítette a kivándorlásra",[569] ami Thanhoffer esetében nem valószínű. A család jómódúnak számított, gyönyörű villájuk volt Siófokon, ezért is lehetett sokáig ősmedikus. Bizonyára szerepet játszott a titokzatos és „mesebeli" Afrika, a fekete földrész fehér foltjainak vonzereje.

Az antwerpeni trópusi intézetbe is valószínűleg családi segítséggel került, a többnyelvűséget szintén otthonról hozta. Nem írja, meddig tartott a trópusi szakdiploma megszerzése, csak a szöveget, melynek kíséretében kézhez kapta:

> „Monsieur… Ön biológus, hosszú éveket töltött a laboratóriumban mikroszkópja mellett… különösen örülök annak, hogy Afrikába megy. Senki sem lehet igazán biológus addig, míg nem dolgozott trópusi vidéken".[570]

A biológia akkor még korántsem volt olyan komplex tudomány, mint manapság, így a belga professzor igazat mondott. A véglények eldorádóját a puskaporos levegőjű Európa helyett csakugyan Afrikában találták meg, a kolonizáció utolsó, nem is olyan rossz stádiumában. Amikor már nem volt rabszolga-kereskedelem és még nem gépfegyverrel irtották egymást a bennszülöttek.

---

568 Zsebők Zoltán: Lépcsőfokok. Bp., 1981. Szépirodalmi. p. 60.

569 Agárdi Ferenc: A nagyvilág magyar vándorai. Bp., 1955. Művelt Nép. p. 354. (Régi magyar világjárók 2.)

570 Thanhoffer Lajos: Kongó. Orvosi táskával Afrika földjén. Bp., 1943. Egy. ny. 317 p., 8 t.

Fiatal doktorunk 16 napos utazás után érkezett meg az „Anversville" óriásgőzös fedélzetén a Lobito öblébe, jóval fölötte keskeny korridor köti össze a hatalmas Belga-Kongót az Atlanti-óceánnal. Általában három évre fogadott európai orvosokat egy belga vasútépítő vállalat, ennyi időt bírtak ki az élet további esélyével. Lobito kikötőjéből vonat szeli át Angolát, a daloló nevű Dilolo a belga-kongói határ, Bukama pedig a belga felségterület kikötő állomása, ide irányították a gyarmati tisztviselőket, ahol már európai ruha jelenti a feketéken a státusszimbólumot. A fehérek kietlen blokkházakban laknak, semmi árnyat adó trópusi növény a környéken. Így védekeznek a cealégy- és szúnyoginvázió ellen, melyek közismerten kedvelik a nedves növényaljzatot. Bukama városában meglátogatta a helyi kórházat, az ott dolgozó tapasztalt kollégáját, némi tájékozódás végett. Beszéde nem túl bíztató: „…je serais bientôt de terme… – sóhajtja –, ebben a nyomorúságos fészekben semmit nem lehet kapni… bőrömet már kiszárította a háromévi napsütés, ráncos vagyok, tele vagyok kininnel és maláriával és… bizony elég sok whiskyvel". Hangzott rezignáltan a kolléga panasza – „de hát három év múlva maga is ilyen lesz".[571]

Nem túlságosan bíztató kilátások, kivéve a szeszfogyasztás mértékét, ám a találkozás újabb ürügy az ivásra. Majdani könyvéből, illetve a fényképeiről az derül ki, Thanhoffer doktor mérsékelt whiskyfogyasztással is kibírta a háromesztendős kemény gyarmati szolgálatot. Ennyi idő után szabadság jár, s aki jól bírja, örömmel visszaveszik.

Jeles trópusi szolgálattévőnk nagy szakállú misszionáriusok és szívós apácák társaságában helyezkedett el egy fürge folyami gőzös fedélzetén, hogy a Kongó folyón felfelé haladva elérje Stanleyville, azaz Stanley városát, amely a híres angol újságíró-felfedezőről kapta a nevét. Mint ismeretes, ő állapította meg, hogy az említett helységtől délre haladó Kongó neve Lualaba, amely Katanga termékeny fennsíkjain ered, ezt pedig a Lukuga folyó köti össze a hatalmas Tanganyika-tóval, s egyben az óriási víztároló egyetlen természetes zsiliprendszere.

Eredetileg a legendás Livingstone fedezte fel abban a hiszemben, hogy megtalálta a Nílus „forrásvidékét". Livingstone merész vállalkozását akkor az egész kultúrvilág kísérte aggódó figyelemmel, míg egyszer csak elveszettnek hitték. Nyomában indult el Stanley, kétszeres sikerrel. Ujiji volt az a helység, ahol 1871. november 10-én az elcsigázott Livingstone és a nyomába eredt Stanley egy mangófa alatt találkozott, ma oszlop hirdeti a történelmi helyet és dátumot. Stanley második sikere volt, hogy a Lualaba folyó folytatásában a Kongót felismerte, északnyugati kanyarában épült fel Stanleyville.[572] Stanley úrnak csak egy nem sikerült, talán a legfontosabb: nem tudta uralkodóját meggyőzni e terület birtokbavételének fontosságáról. Így

---

571 Vö.: Thanhoffer Lajos: Kongó c. id. művével

572 Uo.

került az aranyban és gyapotban oly gazdag Kongó az angol felfedező segítségével – belga fennhatóság alá. Kétségtelen voltak lelkiismeretlen kizsákmányolók, kezdetben pl. az arabok, „akik vérszomjas könyörtelenséggel irtottak mindenkit, aki nem volt Allah hitén”,[573] majd európai kalandorok, de Livingstone és Stanley nem tartozott közéjük. Ők megszállottan igyekezték a bennszülötteket a civilizáció áldásaiban részesíteni, hogy tervük gyakran vallott kudarcot, arról nem tehetnek. Erről írt Thanhoffer Lajos az itthon megjelent *'Kongó'* című könyvében, s a nevezetes oszlop ma is becses emléke Katanga államnak.

Térjünk vissza doktorunk útvonalára. A belga vasútépítő társaság (olasz közreműködéssel) a Lualaba folyó mentén Kindu helységtől délkeletre tartva Kobalóig rakatta le a vágányokat, s ehhez természetesen szükség volt egy „trópusi profilú” kis kórházra. Mikor Thanhoffer megérkezett, a vasút Kongolo városkáig már elkészült, sőt jelentős forgalmat bonyolított le Stanleyville felé. Kongolo jelentős hajóműhellyel rendelkezett, az orvosnak tehát bőven akadt teendője. Kitűnő nyelvtehetség lévén igyekezett a legszükségesebb szavakat megtanulni a helyi nyelvjárásból, hogy a bennszülöttek bizalmát minél jobban megnyerhesse. Ez sikerült is. Gyakran nyúlt vadászfegyveréhez, főleg amikor a feketék a sok maniókalisztből készült puliszka fogyasztása mellett húshiányban szenvedtek. Különösen a varacskosdisznó és a kafferbivaly húsa jelentett ínyencfalatot. A csordából kivert kafferbikákat igyekezett puskavégre kapni, mert gyakran veszélyeztették a vízhordó asszonyokat. Öncélúan sohasem vadászott, ami még rokonszenvesebbé teszi doktorunkat.

Annál inkább az afrikai álomkór kórokozóira, a trypanosomákra. Szívósan kereste a bennszülötteken a megnagyobbodott nyirokcsomókat, s ha talált, megpungálta és a mikroszkóppal felszerelt kis mozgólaboratóriumban a színes asszisztencia is megbízhatóan diagnosztizált. Ha hozzávesszük a nem ritka szifiliszes eseteket, elképzelhetjük, mennyi Salvarsant adott be Thanhoffer doktor néhány év alatt. Az olasz építésvezetőnél, aki egy vasúti függőhíd kivitelezését irányította, megkövetelte a kövekkel dolgozó munkásoknak lábszárvédővel való ellátását, mert sebes lábaikat a mocsárban mosva gyakran fertőződtek a necator nevű féreggel.

Ő még tapasztalhatta a négerek szuggerálhatóságát:

> „Hatalmas erős férfiak gyenge bábokká válnak egy összetört aggastyán reszkető kezében és a megátkozott emberek annyira hisznek az átok erejében, hogy a varázsló gyakran rendkívüli akaraterejének rabjává válik. Hetekig tudja így félig

573 Uo.

éber szuggeszciós álomban tartani áldozatát, még akkor is, ha az nagy távolságban van".[574]

Amelynek gyakran halál a vége. Szülésnél tapasztalhatta (ritkán vették igénybe), hogy a néger gyerek fehéren jön a világra és csak három hét múlva veszi fel szülei csokoládébarna színét.

Nem kis meglepetésére a betegségek közül a leggyakrabban a tüdőgyulladással találkozott. A feketék rendkívül rosszul toleráltak, s a kemoterapeutikum, valamint az antibiotikum éra előtt igen sokan váltak áldozataivá. Gyakrabban, mint a rettegett álomkórnak.

A könyvből még sok érdekes történetet lehetne idézni. Annál szomorúbb a vége. Még Afrikában értesült Lengyelország lerohanásáról, hogy „Franciaország mozgósít… Daladier beszédet mond és bejelenti a hadüzenetet… Anglia ultimátumot intézett Németországhoz, amely már le is jár… Háború…".[575]

Egy olasz luxushajóval érkezett Trieszt kikötőjébe – ekkor már lángolt fél Európa. Szabadságának letelte után visszamenni már nem tudott, de az emlékeit hazahozta. Azokat írta meg a *'Kongó'* című könyvében, amely a háború utolsó éveiben kétszer jelent meg. A már említett világvándori válogatás bevezetője szerint a háború után visszatért Kongóba, „az Utelo textilüzem orvosaként Leopoldville-ben vállalt állást".[576] Aztán nyoma veszett alakját Zsebők professzor idézte fel legutóbb,[577] ám ifj. Thanhoffer a gyönyörű rajzaival illusztrált könyve ma is „élő" olvasmány.

---

574 Uo.
575 Uo.
576 Agárdi Ferenc id. mű p. 345.
577 Zsebők Zoltán: Lépcsőfokok. Bp., 1981. Szépirodalmi. p. 60.

Marék Antal, a „felvidéki” orvosíró

Trianon után az utódállamokban egymást követően indultak meg a magyar nyelvű irodalmi folyóiratok, szorgalmasan szerveződtek a kiadásra készülő nyomdák. Köréjük csoportosultak a kisebbségi sorsot vállaló, valamint az onnan elkerült, de ott publikáló írók, közöttük orvosok is.

Erdélyben Osvát Kálmán volt a ’Zord Idő’ szerkesztője, Bácskában Szenteleky Kornél szervezte az irodalmi életet, Szlovenszkóban a pozsonyi ’Híradó’ és a ’Kassai Napló’ mellett, több helyi kiadvány adta írásbeli tanújelét az élni akarásnak.

Orvosírónk pályafutása rendhagyó. Marék Antal a tiszántúli Mezőtúron született, 1903. július 16-án, hosszú életéből csak keveset töltött a Felvidék alsóbb részén fekvő Losonc városában, orvosként odaát soha nem praktizált, mégis mindvégig vállalta ezt a regionális jelzőt.[578] Édesapja, mint „állomás felvigyázó” 1906-ban került a kedves nógrádi központba, ahol Antal nevű fia a világháborút és a hazacserét átvészelve, a helyi főreálgimnáziumban érettségizett, majd latin különbözetit tett. Már diák korában szerkesztette a ’Mi Lapunk’ című iskolai fórumot, irodalmi ambíciói korán jelentkeztek. Maturátus után minden idegenben szakadt magyar fiatalban felmerült a „menjek vagy maradjak” kérdése. Természetesen Marek Antalban is (nevét még így írta), aki átszökött a zöldhatáron és 1923-ban beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára. Szerény anyagi támogatást otthonról kapott, míg élt a vasutas családfő. Váratlan halálakor az orvostanhallgató fiú hazalopakodott, akkor még nem működött hermetikusan a határzár. Mindkét oldalon nagyrészt magyarok éltek és kifogyhatatlan találékonysággal segítették egymást, ahogy azt egyik önéletrajzi ihletésű, későbbi regényében megírta.[579]

A Masaryk–Beneš-i új államalakulat behozhatatlan előnyökkel indult az iparosodás útján, könnyen lehetett jó fizetésért megfelelő munkát találni. Marek medikus a Losonchoz közeli katalinhutai üveggyárban helyezkedett el és négy esztendő alatt annyi átváltható csehszlovák koronát keresett, hogy nyugodtan visszatérhetett a tanulmányai folytatására. Közben az irodalom terén sem tétlenkedett.

Első jelentősebb írását a rangos ’Prágai Magyar Hírlap’ közölte 1926-ban, s ezzel nevét megjegyezték. Ezt követte az *’Emberek az Óceánon’* című novellás kötete,[580] illetve a *’Vihar a*

---

578 Csanda Sándor: Első nemzedék. 2. átd., bőv. kiad. Bratislava, 1982. Madách. p. 316.
579 Marék Antal: Felvidékről jöttek. Regény. Bp., 1944. Griff. 204 p.
580 Marek Antal: Emberek az óceánon. Elbeszélések. Losonc, 1927. Grafika Ny. 120 p.

galambház felett' című regénye.[581] Akkor még előfizetőket kellett gyűjteni a megjelenéshez, de Losonc városa mindig kitett magáért, ezért is ragaszkodott hozzá annyira. Az óriásivá duzzadt magyar fővárosban egyszerre vártak rá a nehéz egyetemi alapvizsgák, továbbá az odaát elkezdett irodalmi munkák folytatása. E sorok írójának évtizedekkel ezelőtt vidáman mesélte, hogy az óriási tudású, de kiszámíthatatlanul vizsgáztató Farkas Géza professzor élettanból kétszer is elhúzta. Nem volt mit tennie, leköltözött Pécsre, elvégre az Erzsébet Tudományegyetem a pozsonyi jogutódja, és Pekár Mihály professzornál simán levizsgázott. Orvosi oklevelét szintén ott szerezte az 1931/1932-es tanév befejeztével. Ekkor nősült meg, elvette egy zágrábi születésű kedves kolléganőjét, akivel annak haláláig kiegyensúlyozott házasságban éltek. Két gyermekük született, a leány az apa irodalmi, a fiú az „orvosi felét" örökölte. Marek Antal doktor 1932-től a Pest megyei Ecser községben volt körorvos.

Megszületett második regénye a pozsonyi Magyar Minerva kiadásában.[582] A *'Zsákutca'* érdekes történet, hamisítatlan alföldi légkörrel. Főhőse, a légiesen finom, fiatal Olga, hirtelen megözvegyül, az elhunyt férjét kezelő nőtlen orvos is pályázik kezeire, de ő menekül a világ elől ki a tiszasülyi pusztára, a magányos bölényként meghúzódó agglegény földesúrhoz, akit el tudna képzelni férjének, de csalódnia kell. Ő is barbár, veri a cselédet, így végútja a puszta feneketlen kútja. Pszichológiai tanulmányainak sikeres regénybeli kifejezése, az akkori alföldi magyar lét kilátástalanságában. A szlovenszkói magyar irodalmi életnek Marek doktor lett az egyik fontos hazai képviselője, 1934–1936 között a pozsonyi 'Híd' vasárnapi mellékletének szerkesztője.[583]

Csehszlovákia területén írásait közölte a már említett 'Prágai Magyar Hírlap', a 'Kassai Napló', a 'Magyar Írás' és a 'Magyar Album'. Az 'Új Auróra' hozta 'A két legátus' című novelláját 1932-ben.

Itthon a 'Magyar Múzsa', a Tormay Cecil szerkesztette 'Napkelet', Herczeg Ferenc 'Új Idők'-je és Supka Géza nevével fémjelzett 'Literatúra' adott fórumot karcolatainak, míg odaát inkább kritikusként tartották számon. A fővárosba 1940-ben költözött. Az 1942-es orvosi címtár szerint Baross utca 125. szám alatti lakos, foglalkozása: HÉV pályaorvos, OTI körz. orvos.[584] Katonai kötelezettség alól kora és hivatása sem mentette fel. Megjárta a Don-kanyar poklát, majd ismételt behívás után kétéves szibériai fogság következett. Azt megelőzően

---

581 Marék Antal: Vihar a galambház felett. Regény. Losonc, 1927. Grafika Ny. 175, [1] p.

582 Marék Antal: Zsákutca. Bratislava [Pozsony], 1932. Magyar Minerva. 205 p.

583 Vö.: Marék Antal: A Felvidék, Erdély és a Délvidék irodalma. Bp., 1942. Országos Közművelődési Szövetség. 62 p. (A közművelődés könyvei 1.)

584 Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Bp., 1942. Országos Orvosi Kamara. p. 50.

szorgalmas munkatársa volt a Nemzeti Könyvtár filléres sorozatnak. A 106-os számmal jelzett *'Gyere velem, András!'*[585] a népi írókat népszerűsítette, a 117-es pedig Munkácsy életrajzát regényesítette.[586] Ugyanezen sorozatban jelent meg a korábbi *'Egy orvos vallomásai'*.[587] Az újságíró, ez esetben maga a szerző, meglátogat egy vidéken élő vidám öreg orvost. A lehangoló környezetben csak úgy sziporkáznak az érdekes történetek. Kedvcsináló akart lenni a körorvosi munkához, a beteg falu gyógyításához. Például, amikor a „használat előtt felrázandó" kanalas gyógyszer bevételét a nagymama úgy értelmezte: a gyermeket kell előtte megrázni, mint Megváltó a cserzővargát. Vagy a halottkém a jegyzőkönyv észrevételi rovatába, azt írta: „nem vette észre, mert hátulról ütötték fejbe". Nem egyet „saját esetként" hallottam vissza.

Marék Antal patrióta volt, a nemzeti gyűlölködés idején is, annak a legcsekélyebb jele nélkül. A már említett Felvidékről jöttek önéletrajzi ihletésű családregény a történelmi Magyarországon.

A Nemzeti Könyvtár „Magyar Klasszikusok" sorozatában bevezetéssel látta el Kármán Józseftől a *'Fanni hagyományai'*-t, szerkesztette a felvidéki és erdélyi elbeszélők kötetét, a magyar népmeséket és a háború pacifista költészetét. Röviden összefoglalta az elcsatolt területek irodalomtörténetét.[588]

A rádióban szintén sikerrel mutatkozott be. Népszerűsítő előadásai közkedveltek voltak. A vesztett világháború után önként elhallgatott. Minden humanizmusa mellett, nem vették jó néven tőle a Nemzeti Könyvtár bizonyos számait, minden szociális törekvése ellenére.

Az ötvenes években előbb felülvizsgáló, majd csoportvezető belgyógyász főorvosi beosztást kapott, de csak a fiókjának írt. Nyugdíjba 1963-ban vonult, hogy utána ismét az irodalomnak élhessen. Buga László kollégája mellett (szintén felvidéki) gyakori szereplője lett a rádió ismeretterjesztő sorozatának. Emlékezetes az „Életet az éveknek" és a „Bioritmus" című műsora. Ismét fórumot kapott: az 'Egészség', a 'Magyar Nemzet', a 'Családi Lap' sorra hozta humoros hangvételű, tanító célzatú, igényes írásait.

Élete második szakaszának első könyve volt a négy kiadást megért, nívódíjas *'Hogyan éljen az idős ember?'*.[589] Ajánlott vény a múló idő és a sokasodó bajok könnyebb elviselésére.

---

585 Marék Antal: Gyere velem, András! Bp., 1943. Stádium. 64 p. (Nemzeti Könyvtár 106.)

586 Marék Antal: Gyalupadtól a világhírig. Munkácsy Mihály regényes életrajza. 1. kiad. Bp., 1943. Stádium. 64 p. (Nemzeti Könyvtár 117.)

587 Marék Antal: Egy orvos vallomásai. Bp., 1941. Stádium. 64 p. (Nemzeti Könyvtár 54.)

588 Marék Antal: A Felvidék, Erdély és a Délvidék irodalma. Bp., 1942. Országos Közművelődési Szövetség. 62 p. (A közművelődés könyvei 1.)

589 Marék Antal: Hogyan éljen az idős ember? Bp., 1965. Medicina. 156 p. (Medicina kiskönyvtár) (Több kiadásban is megjelent.)

Orvostörténeti értékű *'Az emberiség harca a fájdalom ellen'*.[590] Akupunktúra, hipnózis, fájdalomcsillapítók históriája, az aneszteziológia kronológiája, mind megtalálható ebben a szellemesen illusztrált kis könyvben. *'Híres emberek a fájdalomról'* (Marcus Aurelius, Rousseau, Goethe, Spencer, Oscar Wilde, Csokonai, Petőfi, Arany, Jókai), a fájdalom legendái megannyi ismerős érdekesség.

A *'Dohányosok könyve'*[591] szintén tudománytörténeti kisenciklopédia. Vallomások a füstölésről, annak humora. Néhány magyar író közé „becsempészte" az önkéntes száműzetésben lévő kassai polgár Márai Sándor különc véleményét a cigarettázásról. Talán Móra Ferencé a legtündéribb: „kéz nélkül tudnék dolgozni, szivar nélkül nem". Azóta sem írtak jobb és időszerűbb művet erről az egyre veszélyesebb szenvedélyről.

Végül, de nem utolsósorban Albert Schweitzerről írt könyvet.[592] A Bach-kutató nagy orgonista evangélikus teológus beiratkozott a strasbourgi orvosi karra, hogy elszászi németként protestáns misszionárius legyen a katolikus franciák Afrikájában. A két nagy nép szemben állásának legveszélyesebb helyén és idején, az első világháború kitörése előtt. A humanizmus hosszú távon mégis győzött, Lamberène telepe jelképpé vált, az egykor a franciák által internált nagy fehér doktor 1952-ben megkapta a Nobel-békedíjat. Churchill, Einstein és Pablo Casals tartoztak tisztelői közé. Külön fejezet foglalkozik Schweitzer és a mindenütt megjelenő magyarok kapcsolatával. Halála után egy évre a magyar orvosírók Debrecenben kötetet szenteltek emlékének.[593]

Marék Antal további munkáiból:

Marék Antal: József Attila három ismeretlen verse. [Hívogató. Vers. A csapat.] = Híd 1 (1940) No. 1. (szept. 27.) p. 10.

Marék Antal: Magyar írók utolsó órái. In: Dallos István – Marék Antal (szerk.): Magyar Album. 3. köt. Nyitra, 1941. A Híd. pp. 8–15.

590 Marék Antal: Az emberiség harca a fájdalom ellen. Bp., 1966. Medicina. 196 p., 8 t.
591 Marék Antal: Dohányosok könyve. Bp., 1970. Medicina. 279 p.
592 Marék Antal: Így élt Albert Schweitzer. Bp., 1976. Móra. 187 p.
593 Albert Schweitzer. Debrecen, 1966. Orvostudományi Egyetem. 209 p., 1 t.

A fényrács mágiája: Urr Ida

Orvosi végzettségű lírikusokról nőknél – a férfiaktól eltérően – a korábbi időkben azért sem beszélhetünk, mert csak a XX. században vált lehetségessé a diploma megszerzése. Első ilyen, író személynek számít Urr Ida (1904–1989), akit hosszú élete során mindvégig számon tartottak, de az utókorról ez nem mondható el.

II. Rákóczi Ferenc és Márai Sándor városában, Kassán született, noha írásaiban a két óriás neve nem fordul elő. Polgári családban jött a világra 1904. november 25-én, a helyi leánygimnáziumban érettségizett a trianoni döntés után két esztendővel. Önéletírása szerint első verseit 9 éves korában vetette papírra.[594] Ezért érthető, hogy kedvenc tantárgya az irodalom volt. A névsor sem meglepő, ha főleg a francia szimbolistákat említi.

Első verseskötete nem 17 (ahogy írja), hanem 19 éves korában jelent meg. Címe: *'Zokogások',*[595] amely nem harcias irredenta hangot, hanem a szomorú bizakodást tükrözi. Ilyen pl. *'A magyarok karácsonya'*, amelyet akár a fiatal Márai is írhatta volna. A későbbi vallomása szerint kortársa közül Kosztolányi gyakorolt rá a legnagyobb hatást, és ezt a vékonyka kötet is bizonyítja. A kedvező kritika nem maradt el, a 'Prágai Magyar Hírlap', a 'Kassai Napló', a 'Kassai Újság' és kisebb helyi lapok egyaránt kedvezően fogadták. Ekkor választották be a kassai Kazinczy Társaságba, amellyel belépőjegyet nyert a hivatalos irodalomba.

Ezek után átjött Budapestre és beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára. Tudnunk kell, hogy a rendkívül konzervatív Hoór Károly professzor és köre nem látta szívesen a medikákat, ezért többen a jóval liberálisabb Pécsre mentek, köztük Urr Ida is. Hoór professzor távozásával a helyzet kedvezően megváltozott, ezért a medika-költőnő már a fővárosban szerzett diplomát 1929-ben.

A Mecsekalján sem hallgatott a múzsa, ekkor jelent meg a *'Bíborkehely'* című kötete.[596] A Kosztolányi-hatás változatlan: lásd például a *'Nagykörúti fák'* című versét, habár inkább patrióta hangszerelésben. Költeményei dallamosak, sokáig volt aktív hegedűs. Pesten Raith Tivadar adta ki a *'Kormozott lámpással'* című lírai eposzát.[597] Ahogy írja: a fővárosba visszatérve nehezen fogadta be a hivatalos irodalom, amelyen nem csodálkozhatunk pl. József Attila sorsának ismeretében.

---

594 Vö.: A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 11. Bp., 1974. PIM. 268 p.
595 Urr Ida: Zokogások. Bp., 1923. Jövőnk. 27, [1] p.
596 Urr Ida: Bíborkehely. Versek. Pécs, 1925. Haladás ny. 62 p.
597 Urr Ida: Kormozott lámpással. Lírai-epósz. Bp., 1927. Arany János ny. 28 p.

Orvosként a Szent László Kórház fertőző osztályán helyezkedett el, tehát anyagi létbizonytalanság nem nyomasztotta. Legalábbis a sajátjáé nem – de a másoké igen. A *'Szent pokol'* című kötete 1930-ban jelent meg.[598] Ebben érhető tetten leginkább az orvosi végzettsége, és a „szociális érzékenysége". Ez utóbbira példa:

„csak azért születtem
s azért kaptam szívet, hogy azt darabonként
széjjel-szerte osszam".

Az előbbire:

„A halált tőlem sokan kérik
– hiába ! –
mert én csak életet adok:
a halálba".

Jelezvén, hogy eutanáziás igény akkor is létezett, amelynek az orvos-poéta nem volt a híve.

Költőként természetesen ő is a 'Nyugat' bűvkörébe került, barátságot kötött Rónay Györggyel, Thurzó Györggyel és Toldalaghi Pállal, ám ők már a harmadik nemzedékhez tartoztak.

Ahogy írja, „szakmai és költői eredményeként" született meg 1936-ban a *'Nincs kenyér'* című kötete.[599] Ennél érdemes bővebben elidőznünk. Értékelést Radnóti Miklós írt róla a 'Nyugat'-ban,[600] a jellemzés igen találó*: „Magatartásában kevés az asszonyi, témaválasztása és nyelve – asszonyköltőnél ritka jelenség – Ady erős hatását mutatja…".* Ez úgyannyira igaz, minthogy „könyvében apró impresszionista versváltozatok váltakoznak a költői naturalizmus alapos és részletező strófáival".

A Radnóti-kritika nyomán az akkor már beteg Babits is felfigyelt rá. A nagy költő-szerkesztő *'Beszélgetőfüzetei'*-ben ez olvasható: „Urr Ida? Volt egyszer nálam, személyesen hozta el egy könyvét".[601] A fülszövegben látható a következő megjegyzés: *„Urr Ida valószínűleg a 'Nincs kenyér' című verseskötetét vitte el Babitsnak"*. Ez nem csak valószínű, hanem bizonyos, bizonyítja ezt a – jelen sorok írójának tulajdonában lévő – kötet címoldalán a bejegyzett ajánlás: *„Babits Mihálynak tiszteletem jeléül: Urr Ida 936. I. 2."* Tehát közvetlenül

---

598 Urr Ida: Szent Pokol. Versek. Bp., 1930. Jövőnk. 60, [2] p.

599 Urr Ida: Nincs kenyér. Versek. Bp., 1936. Magyar Minerva. 62, [2] p.

600 Radnóti Miklós: Három asszonyköltő. B. Radó Lili, Urr Ida és Debreczeny Lili új verseskönyvei. = Nyugat 30 (1937) Vol. II. No. 9. pp. 209–210.

601 Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 2. köt. Bev. és jegyz.: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. p. 228.

az újév utáni napon. Ez az Attila utcai lakásán történt, Babits annyira dohányzott, hogy az orvos-költő látogató szerint még a behelyezett kanülön is áradt a dohányfüst.

A ’40-es években az Országos Orvosi Kamara irodavezetője és az ’Országos Orvoskamarai Közlöny’ segédszerkesztője volt.[602]

Népszerű verselőadó volt, akár felvidéki földije, a pap-költő Mécs László, akinek a *’Bíborkehely’* című kötetét ajánlotta. Másik felvidéki írótársa Szitnyai Zoltán, aki nem egy költeményét a saját példányában kedves strófákkal toldotta meg. A költőnőt Kassától Pécsen át Budapestig ünnepelték a színpadon, s ennek szakadt vége a háború kitörésével.

Az is kétségtelen, hogy a szocreál idején hallgatott, csak néha jelent meg egy-egy verse az ’Egészségügyi Dolgozó’ hasábjain, főleg a szerkesztő Székely Kata bíztatására. Figyelme egyre inkább az avantgárd költészet irányába tolódott. Hosszú szünet után, 1980-ban jelent meg *’A fényrács mágiája’*,[603] benne képversekkel, ilyen pl. a *’Kassai lepkék’*, vagy a *’Tiltakozás’*, amely egyben az 1940–1949 közötti korszaknak a címe. A ’Tájanatómia’ alcím nem a bonctanra utal, hanem emlékezés a párizsi időkre, amelyeket még medika korában ott töltött. Utolsó kötete a *’Hernádparti himnuszok’* címmel 1985-ben jelent meg.[604]

’A fényrács mágiája’ értő emberektől kapott elismerő kritikát. Alföldy Jenő azt írja róla: „eredetiek és érdekesek képversei és – nevezzük így – táncversei; az utóbbiak erőssége a sajátságos szuggesztív ritmus”.[605] Pomogáts Béla szerint pedig „Ma is őrzi az avantgárd örökségét: mindig új megoldást, formát, nyelvi lehetőséget keres. Visszatérését örömmel üdvözöljük: az élő magyar költészet rendjében van a helye.” A felvidéki Csanda Sándor szerint – Alföldy Jenőt megerősítve – azt írja: „Olyan költő Urri Ida, aki nélkül szegényebb lenne a mai magyar líra színképe”.

Miként nagy földiét, Márait, Kassa emléke örökké kíséri, ilyenek a *’Kassai hold I.’* és a *’Kassai hold II.’*, valamint a *’Kassai legenda’*, továbbá a kalligrafikus *’Kassai lepkék’*, de a személyekről szólók hiányoznak. Ízig-vérig felvidéki:[606]

„Mint ahogy anya
se szokta

---

602 Vö.: Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Szerk.: Bakács György. Nagyvárad, 1942. Grafika. XVI, 533 p.

603 Urr Ida: A fényrács mágiája. Versek. Bp., 1980. Szerző. 201, [8] p. (2. bőv. kiad.: Bp., 1989. Magvető. 312 p.)

604 Urr Ida: Hernádparti himnuszok. [Versek]. Előszó: Zimányi László. Encs, 1985. Encsi Városi Tanács Műv. Oszt. 71 p.

605 Lásd pl.: Alföldy Jenő: Költő az előőrsből. = Élet és Irodalom, 1982. No. 6.

606 Vö.: Urr Ida: Hernádparti himnuszok. [Versek]. Előszó: Zimányi László. Encs, 1985. Encsi Városi Tanács Műv. Oszt. 71 p.

tagadni gyermekét:
úgy engem se tagadhat le soha
a Felvidék.”

Hosszú élettel áldotta meg a sors: 85 éves korában, 1989. augusztus 10-én hunyt el. A ’Magyar Nemzet’ csak rövid tudósításban, Mezei András az ’Élet és Irodalom’ hasábjain hosszabban búcsúztatta.[607]

Érdekes és nem jelentéktelen jelensége a megkésett magyar avantgárd-mozgalomnak. Egyik példaképének utólag is Kosztolányit tartja, a szintén felvidéki Kassákról viszont hallgat. Ami persze semmit nem jelent.

Meggyőződésünk szerint a lírikus orvosnők első jelentős hazai képviselője, akinek szinte férfias tartása volt egy buktatókkal teli században.[608]

[607] Mezei András: Író és költőfélék ingyenese. Urr Ida halálára. = Élet és Irodalom, 1989. No. 32.

[608] Munkásságáról lásd még: Sándor László: Urr Ida köszöntése 80. születésnapján. = Élet és Irodalom 28 (1984) No. 47. p. 8.

Magyar Imre, a szépíró orvos

Néha az ember zavarba jön – mikor nevezzen egy orvosi oklevéllel rendelkező személyt orvosírónak, és mikor író orvosnak, ha az illető történetesen mindkét szakmát magas szinten műveli. A jó öreg „gőzhangya", Szinnyei József még könnyű helyzetben volt, hiszen az elmúlt századok minden tollforgató gyógyászát besorolta 14 kötetes alapművébe.[609] Ma már ez lehetetlenség, szükségszerű a „minősítés". A *'Magyar Nyelv Értelmező Szótára'* nyilván ezt a kifejezést is definiálja, ám mi a terminust a magunk kialakult véleménye alapján igyekszünk most, árnyaltan magyarázni.

Hazánkban elsősorban Németh László neve társul e kettőssséghez, holott a példa egyedi, tehát nem jellemző. Az *'Iszony'* írója rövid ideig foglalkozott csupán aktív gyógyítással, hatalmas életművének sem a medicina irodalmi megjelenítése a legfőbb jellemzője, bár a lélek, különösen a női lélek mesteri ábrázolásában a pszichiátriai képzettség mindig felismerhető. Tipikus orvosíró például Benedek István, aki évtizedekig volt aktív elmegyógyász, szakkönyvet azonban mindössze egyet írt, azt is a kezdet kezdetén.[610] Önkéntes és korai nyugdíjba vonulása után kizárólag szépirodalmi, tudománytörténeti könyvekkel kápráztatta el igen szép létszámú olvasótáborát.

Az író orvosra bizonyára Magyar Imre (1910–1984) a jó – bár ma talán már nem eléggé ismert – példa, aki nyugdíjazásáig az ország egyik vezető belgyógyász professzora, számos, itthon és külföldön is több kiadást megért szakmunka, tankönyv szerzője vagy társszerzője volt, eközben azonban sorra jelentek meg az egészségügy gondjaival foglalkozó írásai, művelődéstörténeti esszéi, „stílusgyakorlatai", önéletrajzi és ószövetségi tárgyú regényei is.

A kortárs kritika enyhén szólva nem kényeztette el. Bár *'Kozmikus sértődés'* című[611] tanulmánykötete nagy visszhangot keltett és három kiadást is megért, majd *'Stílusgyakorlatok'* című[612] kötete is hosszan tartó vitákat kavart, regényeiről érdemlegeset alig írtak – jóllehet ennél többet érdemelt volna. (Szépirodalmi alkotásait méltató leveleket egyébiránt több kiváló írótól – Szentkuthy Miklóstól, Karinthy Ferenctől, Örkény Istvántól, Mészöly Miklóstól, Rónay Lászlótól – is kapott.)

---

609 Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. Hornyánszky.

610 Benedek István: Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára. Előszó: Németh Péter. Bp., 1943. Eggenberger. 247, [1] p.

611 Magyar Imre: Kozmikus sértődés. Bp., 1968. Medicina. 264 p. (2. bőv kiad.: Bp., 1969. 321 p.)

612 Magyar Imre: Stílusgyakorlat. [Előadások, tanulmányok]. Bp., 1971. Medicina. 285 p.

Szépirodalmi kiruccanásairól a szűkebb szakma, ha lehet, még inkább idegenkedett. E sorok írójának szelíd iróniával többször is megjegyezte: azt, ha rendszeresen lóversenyre járna, vagy bárzongorista lenne egy lebujban, a kollégák legalábbis megbocsáthatónak tartanák, de szépirodalommal kacérkodni az I. számú Belgyógyászati Klinika igazgatójának valóságos szentségtörés, és a szakma lejáratását jelenti. Pedig akad ilyesmire példa elég a világirodalomban, elég Osler, Duhamel vagy Cushing munkáira gondolnunk.

Fölöttébb érdekes két, Magyar Imréről írott lexikon-szócikk összevetése. A *'Magyar Irodalmi Lexikon'* szerint Magyar Imre „orvos, belgyógyász, egyetemi tanár, író", és ez el is fogadható sorrend. Az *'Új Magyar Irodalmi Lexikon'* sorai alapján viszont „író", aki 1934-ben szerzett orvosi diplomát. Az előbbi szócikk pontosan írja, hogy „pályafutását a Korányi Sándor vezette III. sz. Belgyógyászati Klinikán kezdte", míg az utóbbi szerint „a Korányi Klinikán vezette a III. sz. belgyógyászati osztályt"! A mindmáig legnagyobb magyar belgyógyász, Korányi bűvkörébe került friss diplomás orvos aligha lehetett ekkoriban még osztályvezető, amint arról visszaemlékezéseiből is meggyőződhetünk.

A „Magyar–Petrányi" első kiadásában[613] is megmutatkozott már a fiatal szerző kivételes szakmai tájékozottsága és szép, szabatos stílusa. Nemzedékek tanultak ebből a könyvből élvezettel belgyógyászatot. A függelékként szereplő orvostörténeti rész Magyar Imre munkája – a hivatás históriája iránti kivételes érdeklődését később több önálló művel is bizonyította.

A szépíróval – noha Magyar Imrének versfordításai már egyetemista korában megjelentek – az orvosok először az immár régen megszűnt, ám igényesen szerkesztett 'Egészségügyi Dolgozó' című szakszervezeti lap hasábjain találkoztak, főleg Benedek István társaságában. Előbb impresszionista hangulatú költeményei jelentek meg, majd prózára váltott. Ne feledjük: Németh László vagy Kodolányi János is poézissel kezdte. (Utóbbit azért említjük itt, mert közte és Magyar Imre közt előbb orvos-beteg, majd írói barátság szövődött: az író orvosra elsősorban épp Kodolányi Mózes-regénye és Gilgames-eposza, a világirodalomból pedig Thomas Mann József-tetralógiája gyakorolt meghatározó hatást.)

Első tanulmánykötete, a *'Kozmikus sértődés'* 1968-ban jelent meg a Medicina Könyvkiadó gondozásában,[614] a korra jellemző szerény külsővel. A belgyógyászat időszerű oktatásától, az orvostudomány és a művészetek eléggé nem hangsúlyozott kapcsolatán át az emlékezetre méltó Korányi-iskoláig sok mindenről olvashatunk e kötetben, amelynek minden sorából sugárzik a tudás, a kultúra tisztelete, a tanítás őszinte vágya. A reáliák és a humaniorák

---

613 Magyar Imre – Petrányi Gyula: A belgyógyászat alapvonalai. Bp., 1948. Magyar Orvosi Könyvkiadó. (Több kiadásban is megjelent.)

614 Magyar Imre: Kozmikus sértődés. Bp., 1968. Medicina. 264 p. (2. bőv kiad.: Bp., 1969. 321 p.)

nem kizárják, hanem kiegészítik egymást – érvelt a szerző – kivált abban a korban, mikor a szakosodás miatt „egyre többet tudunk egyre kevesebbről". A bagdadi iskolától a Korányi-iskoláig ível az ironikus alaphangú áttekintés. Mai világunkra – a kommunikáció fejlődése és az egyenlőség elvén (de nem gyakorlatán) alapuló rendszerek elterjedése folytán – a látható, de többnyire el nem érhető lehetőségek, illetve a nyomorúságos valóság ellentéte jellemző: ez szüli a címadó kozmikus sértődést. A szerző platóni párbeszédekben fogalmazza meg az orvosok mindenkori dilemmáit, beszél a hálapénz paradoxonjáról is, az orvosi fizetések megfelelő emelését ajánlva megoldásul. A „para" aranykora volt ez, midőn az alacsony fizetésbe a megalázó és korrumpáló „borravalót" is belekalkulálták. Bár Magyar Imre írásait feltehetően felelős személyek is olvasták, ám a római elv: „quieta non movere" ekkoriban is erősen érvényesült (ahogyan e tekintetben érvényesül ma is).

A professzor első, valódi szépirodalmi műve mégis az 1969-ben megjelent *'Tanulságos utazás'* volt.[615] Bár ez esetben a „szép" jelző csak műelméleti jellegű lehet. E regényből megtudható, hogy – miként utóbb Németh László – Magyar Imre is a gályapadból ácsolt magának alkotó műhelyt. A regényes önéletírás az 1941-es (a szerző számára sajnos nem utolsó) munkaszolgálat három hónapjának históriáját jeleníti meg. A főváros közeli Nagykátától a távoli Erdély közepébe vezetett ez a tanulságos utazás. A munkásszázadban akad bőrdíszműves, elektromérnök, kereskedő, zenész, orvos – csak útépítő munkás nem –, sokféle korú, helyzetű és jellemű ember: egyetlen közös vonásuk a rejtélyes „nem árja származás". A regény azonban nem csupán a munkaszolgálatosok, hanem az őket körülvevő világ „jellemrajzát" is adja, szembesítve a magyar társadalmat azzal a gyakran tagadott ténnyel, hogy a törvényesített – üldözőt és üldözöttet egyaránt megrontó – gonoszság, hazugság és butaság már jóval a német megszállás előtt uralomra jutott hazánkban.

Megkockáztatom azt a merésznek tűnő állítást, hogy a *'Tanulságos utazás'* Kertész Imre világhíressé vált regényének itthon is alig ismert előképe. A két műben közös vonás, hogy a szerzők egyszerre élik át a történetet belülről, és láttatják kívülről. A drótkerítés mindkét oldalán emberek élnek, a lágerparancsnokok közt is akad a lehetőségek keretén belül emberséges, de a táboron belül is együttélésre szinte alkalmatlan társ: éppen csak az „egész" embertelen és eszeveszett. Nyomorúságos problémák, sokszor szinte a semmiért kirobbanó civakodások nehezítik az életet. Ez az árnyalt kép teszi hitelessé ezt a rendhagyó naplót, amelynek megjelenésére több mint két évtizedet kellett a szerzőnek várnia. (Két további önéletrajzi regénye – az egyik a '30-as évek elejének egyetemi életéről, a másik az 1945 és

615 Magyar Imre: Tanulságos utazás. [Visszaemlékezések.] Bp., 1969. Magvető. 622 p.

1949 közt eltelt évekről szólt – soha nem jelenhetett meg Magyarországon.) Sem számos túlélőnek nem tetszett Magyar Imre Flaubert-i impassibilité-je, sem a magukat ártatlannak hívő egykori cinkosoknak a „tetemrehívás". Egyik neves orvostörténészünk azt mondta e sorok írójának: „Magyar Imre cserkésztábort varázsolt a munkatáborból". Pedig ez a könyv senkit nem ment fel, aki arra érdemtelen. A szerzőt az ítéletalkotásban segíti óriási műveltsége, fegyelmezettsége, történelmi tudása és a mindenkori emberi butasággal és rosszindulattal szembe szegezett iróniája.

Véleményünk szerint ez a könyv avatta szerzőjét szépíróvá. Az 1971-es évben mind a Magvető, mind a Medicina kiadta egy-egy munkáját. A *'Stílusgyakorlatok'* szintén cikk- és esszégyűjtemény:[616] a Korányi-iskola és az orvosok és a műveltség kérdései újra terítékre kerülnek benne. Szerény véleményem szerint azonban a szerző olyan fokú műveltséget követelt a marxista ókortörténeten nevelkedett medikusoktól, hogy sok idősebb kolléga is zavarba jött volna, ha effajta kérdéseket kap. A válaszok mégis bíztatóknak bizonyultak.

A Magyar Imrére oly annyira jellemző irónia, a finom humor szinte minden írásában meg-megcsillan. Kényes kérdésekről a kötetben nem esik szó, erről szigorú miniszteriális lektor gondoskodott. (Igaz ugyan, hogy a szerző alkatától is távol állt a Haynal-típusú „odamondogatás".)

Első ószövetségi tárgyú regénye, a *'Ruth'* Gyulai Líviusz mitológiai illusztrációval látott napvilágot.[617] Az egyszerű történet közismert, a Bibliában külön könyvben olvasható. Az utószó szerint a regény 1942-ben készült, vagyis szintén közel két évtizedig lapult az íróasztalfiókban. A regény hűen követi a bibliai történetet, humorral és lélekismerettel, kiváló személyiségrajzokkal és gyönyörű leírásokkal egészítve ki, és téve átélhetővé Ruth szép történetét. Az aratási és kalászgyűjtő jelenet annyira élethű és szinte időtlen, hogy akár a Nagyalföldön is megtörténhetett volna. A pletykálkodó irigy vénasszonyokkal és a potyaszerelemre leső ispánnal együtt csupa ismerőssel találkozunk a regény lapjain. Az alvó Boáz históriáját egyébként Victor Hugo versben örökítette meg.

Ruth ókori regénytársa a *'Judit'*,[618] amelyet Szántó Piroska szép rajzai illusztrálnak. Ezen a művön még inkább érezhető Thomas Mann hatalmas hatása. A regény Judit hazamentő hőstettének új értelmezését adja. Judit egy személyben a küldetéses hős és a szerelemre éhes, hús-vér asszony: csak mikor a híres vezér részegen és tehetetlenül horkolva alszik el mellette, küldetéstudatában és női mivoltában sértve ragad kardot és öli meg Holofernest, szinte akaratán

616 Magyar Imre: Stílusgyakorlat. [Előadások, tanulmányok]. Bp., 1971. Medicina. 285 p.
617 Magyar Imre: Ruth. Bp., 1971. Magvető. 318 p.
618 Magyar Imre: Judit. Bp., 1973. Magvető. 298 p., 6 t.

kívül mentve meg ekképpen városát. Tudomásunk szerint ez a szerző legkedvesebb műve: a női hivatástudat, a hűség, a szépség és a női lélek apoteózisa. Talán nem véletlen, hogy Magyar Imre kedvenc hősei nők. Ruth és Judit regénye egyben bizonyítja a szerző kivételes érdeklődését a héber történelem iránt. Ekkoriban az ilyesfajta érdeklődést egyáltalán nem favorizálták, Magyar Imre azon kevesek közé tartozott, akik ezekben az évtizedekben is nyíltan vállalták zsidóságukat. (Scheiber Sándor, a kiváló, tudós rabbi felolvasóesteket szervezett a két regényből és írásban is méltatta őket.)

Az ószövetségi históriák és a kultúrtörténeti stílusgyakorlatok után harmadik főterülete az önéletírás. *'Az évszázad gyermeke'*[619] 1910-től (a szerző születésétől) 1921-ig beszéli el az eseményeket. Benne szó esik a család gyökereiről, a felvidéki nagycsaládi környezetről, a boldog békeidők felborulásáról, az értelem kibontakozásáról, a család jelentőségéről: mindezt eleven és szeretetteljes, bár gyakran ironikus rokonportrék egészítik ki. A regény 1956-ban született, s szintén csak húsz évre rá jelenhetett meg (természetesen cenzúrázva).

Az esszékötetek harmadik darabja a *'Behrens doktor és társai'*.[620] A címadó orvos Thomas Mann *'Varázshegy'* című remekének egyik szereplője, az egyik sajátos, rokonszenves orvostípus megtestesítője. Ám az ő jellemrajzával kapcsolatban olvashatunk a tbc és a művészetek szoros kapcsolatáról is (Keats, Csehov, Tóth Árpád). A kötetben a kultúra kérdései újra központi szerepet játszanak. Magyar Imre felháborodott azon, hogy egyik írónk szinte dicsekedve kijelentette: ő nem olvasta az *'Ember tragédiáját'*-t! Az inkriminált író neve már nem titok, az azóta elhunyt Végh Antal volt ő, akihez évtizedes barátság fűzött. Állítom, az egészet csak megbotránkoztatás kedvéért mondta, mert szeretett megbotránkoztatni. Olvasta ő bizony a Tragédiát, csak nem volt rá különösebb hatással. Nem egyedüliként: Lukács Györgytől a Londonban élő Határ Győzőig, aki szerint a darab „kegyes közhelyek gyűjteménye". A Hamlettől a Faustig sok műről elmondható ez. Csak hát nem mindegy, hogy a közhelyet ki fogalmazza meg és hogyan!

'Az évszázad gyermeke' egyenes ági folytatása *'A kérdés'*,[621] amely két dologra keres választ. Egyrészt: miként lett a csupa bölcsész fiatalemberből orvos, másrészt: miért kezelik ma is a hivatalosak kívülállóként őt. Mindkettőre elég kézenfekvő a felelet. Magyar Imre mindig arra törekedett, hogy a humán és a reál műveltséget összeegyeztesse: erre pedig a medicina művelése kínálkozott a legalkalmasabbnak. Másrészt az egyre erősödő diszkriminatív

---

619 Magyar Imre: Az évszázad gyermeke. Regény. Bp., 1980. Szépirodalmi. 445 p.

620 Magyar Imre: Behrens doktor és társai. Bp., 1980. Gondolat. 229 p.

621 Magyar Imre: A kérdés. Bp., 1984. Szépirodalmi. 483 p., 32 t.; lásd még: Magyar Imre: Az orvos és a beteg. Bp., 1983. Medicina. 153 p.

törvények is az úgynevezett szabad foglalkozások felé irányították. A numerus clausus ellenére sikerült bejutnia az egyetemre, így itthon szerezhetett diplomát, igaz nem kevés megaláztatásban volt része. Szerencsésen egyenest a Korányi-klinikára került (fizetés nélküli gyakornoknak), ahol életre szóló etikai és szakmai indíttatást kapott, amint az Korányi Sándorról írott könyvében olvasható.[622] (Ez a könyv egyik bizonyítéka orvostörténeti érdeklődésének.) A másik kérdésre adható válasz azonban bonyolultabb: nálunk nemigen szívelik, ha valaki egy személyben több területen is jeleskedik. Ez mindig gyanús. Ismerjük a gúnyos mondást: „Az orvosok közt a legjobb író, az írók közt a legjobb orvos". Ez utóbbi a hazai belgyógyászat egyik legkülönbjére még élcelődésből sem illett! Ne feledjük, a zseniális festőről, Kondor Béláról sem köztudott, milyen remek verseket írt, Szent-Györgyi Albert értékes költészetét pedig sokan egyenest eltévelyedésnek tartják. Magyar Imre tehát ilyenformán nem keveredett rossz társaságba, ám mégis…

Az önéletírás következő kötete a szerző halála után kiadott *'»Oly korban éltem én…«'*,[623] címében Radnóti Miklósra utal. (Magyar Imre a költőről elnevezett utcában lakott élete utolsó 37 évében.) Ez a regény a rettenetes 1944-es esztendőnek, a korabeli pesti zsidóság sorsának és jellemző típusainak állít eleven emléket.

Reméljük, Magyar Imre belgyógyász professzor, nem csak a lexikonok lapjain, de az olvasók tudatában is megmarad igazi szépíró orvosnak.[624]

---

622 Magyar Imre: Korányi Sándor. Bp., 1970. Akadémiai. 239, [1] p., 1 t. (A múlt magyar tudósai)

623 Magyar Imre: „Oly korban éltem én...". Regény. Bp., 1984. Szépirodalmi. 486 p.

624 Lásd még: Somogyi Endre: Dr. Magyar Imre (1910–1984). = Orvosi Hetilap 125 (1984) No. 29. pp. 1735–1736.

Örkény István, az író „gyógyszerész”

A magyar piktúrának két farmakológus végzettségű óriása van: Rippl-Rónai József és Csontvári Kosztka Tivadar. A kettős nevű kortársak úgy kerültek a tégelyek mellől a színek világába, hogy eredeti foglalkozásukhoz többé vissza nem tértek, még témában sem. Attól függetlenül büszkén vallja magáénak a farmakológia történelme.[625] Szépirodalmunkat is gazdagítja két különös gyógyszerész: Tömörkény István és Örkény István (1912–1979). Mindkettőjük neve felvett, egy-egy kisebb településtől kölcsönözve, de korban nemzedéknyi az eltolódás köztük.

Tömörkény inkább a vidék, Örkény pedig a város írója, ha létezik ilyenfajta megkülönböztetés. Abban is közösek, hogy elsősorban a „kisprózát” művelték, de azt mesteri fokon. Örkény a színpadon szintén maradandót alkotott, bár újdonságot a híres egyperces novelláival hozott. A groteszk helyzetek megörökítőjének élete az abszurditások sorozata. Apja zsidó származású, több neves gyógyszertár tulajdonosa, de életvitelében sokkal inkább egy Monarchiabeli magyar dzsentrire, Krúdy-figurára emlékeztet. Az úri murik embere, aki egy este képes elmulatni egész évi jövedelmét, végül betöri a kávéház nagy tükrét, hogy megmutassa: „ki a legény a csárdában”.

Örkény Hugó és Pető Margit fia, István 1912. április 5-én született Budapesten. A méltán csodált József Attilától eltérően neki gyermekkoránban nem voltak anyagi gondjai. Középiskolába a piaristákhoz járt, akiknek szelleme végig elkísérte. Legkevesebb tanára a latint és görögöt tanító osztályfőnöke volt, tőle kapott alapot a modern nyelvek elsajátításához. Ha külföldre került vagy bajba jutott, mindig jól jött a német, a francia meg az angol.

Nem akármilyen társasággal érettségizett 1930-ban, elég Szabó Zoltán, Boldizsár Iván, Thurzó Gábor és Hegedüs Géza nevét említeni. A mulatós Örkény Hugó a Monarchiabeli mámorból 1920 után már kijózanodott és megkövetelte fiától a „tisztességes” foglalkozást. Az irodalom felé kacsingató István fiúi engedelmességből 1935-ben gyógyszerész oklevelet szerzett, amelyet 1941-ben kiegészített egy vegyészmérnöki diplomával. Visszaemlékezése szerint a kémcsövek között tanult meg pontosan fogalmazni.[626] Másik mestere a fiatal Márai Sándor volt. Végül a groteszk művek óriása: Franz Kafka.

---

625 Vö.: Baradlai János – Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története az ősidőktől a mai napig. 1–2. köt. Bp., 1930. Magyarországi Gyógyszerész Egyesület. 493 p., 49 t.; 711 p., 32 t.

626 Hannus István: Örkény István és a kémia. = Magyar Kémikusok Lapja 49 (1994) No. 1. pp. 19–24. – Eredeti dokumentumok közlésével.; és Hannus, István: The writer István Örkény and chemistry. = Technikatörténeti Szemle 19 (1992) pp. 143–145.

Az atyai kívánságnak tehát eleget tett, de nem mondott le a parnasszusról. Ady és Krúdy kivételével akkor még éltek és alkottak a 'Nyugat' óriásai, de már új csillagok tűntek fel, kevésbé szerencsés csillagzat alatt. Elsősorban József Attilára gondolunk, de 1934–36 között maga is szerkesztette Varga Pál és Vándor Lajos társaságában a 'Keresztmetszet' című folyóiratot. Ennek hasábjain látott napvilágot a *'Gyűlölet'* (1934), a *'Fiatal lány'* (1935) és a *'Pánik'* (1936) című szárnypróbálgatása. Periodikájának sokat ígérő szerzői gárdája volt, elég Berda József, Illyés Gyula, Németh László, Ignotus Pál és Szabó Lőrinc nevét említeni. A periodika nem bizonyult hosszú életűnek.

A fiatal Örkény első novelláját József Attila hozta a 'Szép Szó' hasábjain, a *'Tengertánc'* című[627] bemutatkozó kötetét viszont Szerb Antal bírálta meg. József Attila meghatározó élménye maradt. Újabb abszurditás, legközelebbi barátai: József Attila, Berda József, Zelk Zoltán. Mindegyiküknek „cincog a krajcár a zsebében", ő viszont fejedelmi kegyosztással tud adni Zelk Zoltánnak 20 pengőt. Felébred benne a „burzsuj bűntudat". A Horthy-rendőrség híres nyomozó főnöke, Sombor-Schweinitzer az emberei révén figyelmezteti apját, hogy a fia rossz társaságba, azaz politikailag gyanús alakok közé keveredett, küldje hosszabb időre külföldre. El is megy Londonba, majd Párizsba, megismeri az emigránsok életét. A háború szele már fújdogál, de ő nem akar „fekete kolostor" lakója lenni, az utolsó vonattal hazajön.

Háromszor nősül, először 1941-ben. Közben karpaszományos katona, feszül rajta a tiszti mundér és még nem tudja, hogy rövidesen szadistáknak kiszolgáltatott munkaszolgálatos lesz. Ez is groteszk helyzet. A pusztulásra ítélt 2. magyar hadsereggel kigyalogol a Don-kanyarig, a híres-hírhedt hídfőcsaták fegyvertelen kiszolgáltatottja, majd rövidesen a Vörös Hadsereg foglya. Azt hiszi, egy muszos mégsem kifejezetten „ellenség", de itt is téved. Ugyanolyan kiszolgáltatott fogoly, 40 kilóra fogyott míg végül sikerült egy „átképzős" csoportba kerülni. Így úszta meg öt évnél kevesebbel. E sorok írója emlékszik rá, milyen izgalommal olvasták a *'Lágerek népe'* című, 1947-ben megjelent könyvét.[628] Ekkor jelenik meg a *'Voronyezs'* című drámája is.[629] Nem az önfeledt győztesek örömünnepéről vagy a vesztesek végzetes beletörődéséről van szó, hanem a háború poklát átszenvedett hús-vér emberek rettenetes szenvedéseiről. Hozzá hasonlót csak Nemeskürty István írt,[630] de csak negyedszázad elteltével, s nem a személyes átéltség hitelével.

---

627 Örkény István: Tengertánc. Bp., 1941. Renaissance. 93 p.

628 Örkény István: Lágerek népe. Bp., 1947. Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. 190 p. (Új kiad.: Örkény István: Lágerek népe. Emlékezők. Szerk.: Radnóti Zsuzsa. Bp., 2000. Palatinus. 332 p.)

629 Örkény István: Voronyezs. Színmű 3 felvonásban 4 képben. Bp., [1948]. Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. 143 p. (Új könyvtár 20.)

630 Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Bp., 1972. Magvető. 306 p.

Ismét abszurd, de érthető helyzet, hogy „osztályidegenként” tagja lett a kommunista pártnak. Abban a korban, amikor a humor csak kényszeredett vigyorgás lehetett. Amikor a híres pesti vicc is illegálisan terjedt és meg kellett nézni, ki kinek adhatja tovább! Az ötvenes években kijár Sztálinvárosba, próbálkozik vonalas írásokkal, de nem találja a saját hangját. Itt született a *'Sztálin beteg'* című rövid írása,[631] de abban szó nincs a nagy „páciensről”, csak egy kisleány nyomorúságos sorsáról. Nem ír Sztálin-ódát, mint Zelk, nincs benne a szintén osztályidegen Lukács György kompenzáló fanatizmusa, Örkény István szeretne lenni, de a körülmények nem engedik. Példa rá a 'Csillag' hasábjain megjelent *'Lila tinta'* című elbeszélés botrányos fogadtatása, önkritikára kényszerítése.

A *'Becsület és dicsőség'* című filmnovellája a filmmel együtt elfelejtődött, a *'Házastársak'* hozta meg a József Attila-díjat,[632] amelyre inkább a neve miatt volt büszke. A „bölcs vezér” halála után nem tartozik a leghangosabban lázadók közé, de tudja, hogy „valahol utat vesztett”. Az '56-os forradalom előtt jelent meg az *'Ezüstpisztráng'* című kötete,[633] amelyet már vállalhat. A bekövetkező események nem érik váratlanul, hiszen az egyik szellemi előkészítője, de a várható megtorlás tudatában is itthon marad. Egyetlen húga és édesanyja Dél-Amerikában él, nyelveket beszél, „internacionális” foglalkozása van, mégsem emigrál. Déryt, Zelket és a többi bebörtönzött írótársát nem tudja itt hagyni. Sokan tanakodnak azon, miért hallgatott Örkény évekig! A festő Barcsay Jenőtől tudom, a korábban „vonalas” írókat 1954 után mekkora bűntudat gyötörte.

A hatalom azt várta volna, 1956 után gyakoroljon önkritikát, de aki József Attilára gondol, ilyet nem tehet. El nem követett bűnökért, az ideológia érdekében! A hatalom képviselői viszont éppen a „renegátokra”, a volt párttagokra haragudtak a legjobban. Nem véletlen, hogy 1957-ben az addig hallgatásra ítélt alkotókat: Németh Lászlót és Szabó Lőrincet tüntetik ki tüntetőleg Kossuth-díjjal. Pedig egyikőjük sem hallgatott a forradalom alatt. A diktatúra a saját gyermekeit falja fel előszeretettel, tapasztaljuk Robespierre óta.

Örkény István egyre kevesebbet ír és egyre többet dohányzik. Arca sápadt, szemei karikásak, láberei egyre szűkülnek. Újabb abszurd állapotából a tartalékállományban lévő gyógyszerészi oklevél segíti ki. A kultúrkorifeus Aczél György hozzájárulásával kerül az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár (majd EGIS Gyógyszergyár) irodai munkakörébe, ahol öt esztendeig írta az orvosoknak a gyógyszerek tömör és szakszerű ismertetőit. E sorok írója akkor

---

631 Lásd: Örkény István: Sztálin beteg! Elbeszélés. Jakab Mária építőmunkás lánynak az élete Sztálinvárosban. In: Örkény István: Novellák. 1. köt. Bp., 1980. Szépirodalmi. pp. 418–432. (Örkény István művei)

632 Örkény István: Házastársak. Regény. Bp., 1951. Szépirodalmi. 415 p.

633 Örkény István: Ezüstpisztráng. Rövid remekművek. Bp., 1956. Szépirodalmi. 249 p.

bányaüzemi körzeti orvos volt, rendszeresen kapta és olvasta ezeket a kiadványokat, de nem sejthette, hogy írójuk a hallgatásra ítélt Örkény István. Ezen évek történetét az egykori munkatárs Kósa László foglalta össze a *'Pisti a gyógyszergyárban'* című kis könyvében.[634]

A *'Honvédkórház'* című novellája azt elemzi, meg lehet-e szokni a halált? A következtetés bizarr:

> „a halál az orvos szemében közömbös tény: túl van az ő országa látóhatárán. Nemcsak megszokni lehet, hanem meg is lehet unni; de sem megszokni, sem megunni nem lehet a gyászt."

Az írás azonban nem a közömbösséget sugallja, még egy honvédorvosét sem, akit megráz az általa operált beteg reménytelen állapota. A már említett három nagy gyógyszerész-művészhez képest Örkény itt is abszurd kivétel. Nála minden fordítva történik, íróból lett gyógyszergyári hivatalnok. A 'Karil' című üzemi faliújság szerzője, mint Madách tragédiájában a széklábakat faragó festőóriás. Nem tudtuk, hogy a Kofka, az Anadaxin, a Trioxasin, a Gracidin, a Gerovit és a Lidocain orvosi ismertetőjével egy nagy író ajándékozott meg bennünket.

Megírta – képekkel és grafikonokkal illusztrálva – a gyár történetét *'Ötven éves az Egyesült Gyógyszer és Tápszergyár'* címmel,[635] amely aligha tartozik a fő művei közé. Társszerzője volt a *'Nymphis medicis'* című,[636] több nyelvű kiadványnak, ő gyűjtötte hozzá az anyagot, főleg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumból. Egykori farmakológus munkatársai a fanyar humorú, minden ugratásra kész, csendes emberre emlékeznek, akiről mindig csak véletlenül és utólag derült ki, hogy író. Méghozzá az új műfajt teremtő nagyok közül.

Magánéletét mindig magánügynek tekintette. Az sem volt szokványos. Az első két neje akkor vált el tőle, mikor a legnagyobb bajban volt, a harmadik – a dramaturg Radnóti Zsuzsa – mindvégig kitartott mellette. Két gyermeke van a második házasságából, de ez is privát ügy.[637]

Igazi Örkény-mű a *'Macskajáték'* című regénye, amelyet filmszalagon Sulyok Mária tett még feledhetetlenebbé. Majd a *'Tóték'*, amely filmen „Isten hozta őrnagy úr" címmel volt

---

634 Kósa László: Pisti a gyógyszergyárban. Örkény István a számüzetésben. Bp., 1989. Héttér. 171 p.

635 Ötven éves az Egyesült Gyógyszer és Tápszergyár. Bp., 1963. Egyesült Gyógyszer és Tápszergyár. 32 p.

636 Nymphis medicis. Ed. and compiled by Ákos Palla, István Örkény, Miklós Pap, László Székely, Lajos Vörösházy. Bp., 1962. Medimpex. 143, 1 p.

637 Lásd bővebben: Örkény István: Önéletrajzom töredékekben. Befejezetlen regények. Szerk. és a jegyz.: Radnóti Zsuzsa. Bp., 2004. Palatinus. 469, [2] p.

látható. Ebben Latinovits Zoltán remekelt. A rendezők és filmesek – Kazimir Károly, illetve Makk Károly és Fábri Zoltán – felismerték műveiben a lehetőséget.[638]

Fordulópont volt az 1966-os év, *'Jeruzsálem hercegnője'*,[639] majd 1968-ban az *'Egyperces novellák'*.[640] Nem maradtak el a nemzetközi sikerek: 1970-ben Franciaországban a *'Tóték'* elnyerte a Fekete Humor nagydíját.

Végre itthon is egyre elismertebb, 1973-ban Kossuth-díjat kapott, egymást érik a kiadások. Nem feladatunk teljes életművének esztétikai értékelése, megtették ezt helyettünk mások.[641] Élettörténete a *'Pisti a vérzivatarban'* csak a megírása után tíz évvel, 1983-ban került bemutatásra.

Többrendbeli érműtét után, 1979. június 24-én hunyt el. Minden egypercese abszurd történet. Amilyen a század volt, amelyben élt. Tömörkény István a vidéki, Örkény István a városi folklórból dolgozott. Patikamérlegen, mint a gyógyszerészek. Hatóanyaguk a művészet, amellyel rendelkeztek. Az Örkény-gyógyszertár az irodalmunk része lett. Drága drogok helyett ajánljuk, nem csak a kedélybeteg olvasóknak.[642]

---

638 Örkény István: Glória. Macskajáték. Tóték. Regények. Bp., 1974. Szépirodalmi. 381,[1] p.

639 Örkény István: Jeruzsálem hercegnője. Elbeszélések. + Macskajáték. Kisregény. Bp., 1966. Szépirodalmi. 469 p.

640 Örkény István: Egyperces novellák. Bp., 1968. Magvető. 286 p.

641 Lázár István: Örkény István alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1979. Szépirodalmi. 339 p. (Arcok és vallomások); Tengertánc. In memoriam Örkény István. Vál., szerk., összeáll.: Réz Pál. Bp., 2004. Nap. 315, [1] p., [8] t. (In memoriam); Szirák Péter: Örkény István. Pályakép. Bp., 2008. Palatinus. 374 p.

642 Lásd még: Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai (1612–1945). Bp., 2001. Galenus. 193, [5] p.

Benedek István, a kultúrtörténész orvosíró

Nem könnyű olyan családban igazi íróvá válni, amelyben előtte már két nemzedék egy-egy nagy egyénisége gazdagította a magyar literatúrát. Jól tudta ezt a felejthetetlen Benedek Elek apó István (1915–1996) nevű unokája, aki egyáltalán nem mellesleg a sokoldalú Benedek Marcell és a kevésbé ismert műfordító, Győri Lujza fia volt. Otthon szinte az anyatejjel szívta magába az irodalmat, a nagy Nyugat-nemzedék tisztes tagjai gyakorta megfordultak lakásukon, a számos Benedek-unokával együtt töltötte boldog nyarát Elek apó kisbaconi kúriáján, ahol egyformán találkozhatott ízes beszédű székely atyafiakkal és különböző rangú erdélyi írókkal, tevőleges tanúja lehetett a transzszilván ifjúság egyetlen lapjának, a 'Cimbora' szerkesztésének, anyagi vergődésének, majd végleges megszűntének, amelybe a rajongva szeretett Elek apó is belehalt. Megrázó hűséggel írja ezt le az apjáról szóló igen érdekes, hiteles kortörténeti könyvében.[643]

Ebben az ízig-vérig irodalmi légkörben a nagypapa, az apa és András nevű fivére példáján természetesen a kamasz diák István szintén kacérkodott az írással, de apja műfordítói robotmunkája, anyagi gondjai megmutatták, mit jelentett akkor bárkinek csak a tolla után megélni és családot nevelni. Még a Kosztolányi Dezső, a Karinthy Frigyes vagy a Móricz kaliberű íróknak is.

Középiskolásként Devecseri Gáborral, Karinthy Gáborral és Szendrő Józseffel együtt diák irodalmi lapot szerkesztett, majd érettségi után egyedül Devecseri ment bölcsésznek. Karinthy Gáboron ekkor már mutatkoztak a beilleszkedési nehézségek, Szendrő József színész lett, Benedek István pedig beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultására. Elmondása és életműve szerint soha nem bánta meg, sőt! Pedig – ahogy írta – elég nehezen tanult, több vizsgát megismételni kényszerült, de szívósan kitartott a családi hagyomány ellenében a medicina mellett. Záró szigorlatát 1940-ben tette le és orvosdoktorrá avatták, azt követően a csepeli Weiss Manfréd Gyári Magánkórház segédorvosa lett.[644]

Már medikus éveiben élénk érdeklődést mutatott a pszichoanalízis iránt. A 'Nyugat' nagy írói akkor Ferenczi Sándor bűvöletében éltek. Harmat Pál alapvető könyvéből[645] és

---

643 Benedek István: Benedek Marcell. Bp., 1977. Magvető. 668 p. (Tények és tanúk) (2. kiad: Bp., 1985. Magvető. 670 p.)

644 Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Bp., 1942. Országos Orvosi Kamara. p. 390.

645 Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1983. Bern, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 381 p. (2. átdolg., bőv. kiad.: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízi. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993. Bev.: Grünberger Béla, Antall József. 2. átd., bőv. kiad. Bp., 1994. Bethlen. 627 p.)

természetesen a saját olvasmányainkból is ismerjük a freudizmus iránti fenntartásait, bár a Mestert mindig korszakalkotó jelenségnek tartotta. A Szondi-féle sorsanalízis fogta meg igazán, ez az élmény tette pszichiáterré. Már 1936-ban medikusként a legjobb Szondi-tanítványok egyike Illyésné Kozmutza Flórával együtt. Harmat szerint ezen tapasztalatok alapján írta meg az 1943-ban megjelent *'Ösztön és bűnözés'* című munkáját.[646] A Szondi-féle sorsanalitikus ösztönrendszer címűt érdekes módon a Budapesti Buddhista Misszió 1987-ben stencilezett sokszorosításssal.

Ugyancsak Szondi Mesternek ajánlotta az először 1948-ban, majd másodszor 1987-ben megjelent *'Az ösztönök világa'* analitikus és elemzéstörténeti összefoglalóját.[647] Nagy hatással volt rá a *'Búcsú a sárgaháztól'* szerzője, Hollós István, nála látta igazolva az emberséges kezelés hatásosságát az elmebetegeknél, amelynek gyakorlata az *'Aranyketrec'* című, talán a legnagyobb sikerű munkájában tükröződik.[648]

De egy kicsit előre szaladtunk. Medikus korában a Benedek László professzor által előadott „hivatalos", egyetemi ideg-elmegyógyászat kevésbé gyakorolt rá hatást, bár a névrokon professzor briliáns előadó volt. Kezdetben sokan összetévesztették a két Benedeket.

A világháború idején többször behívták katonának, majd 1944 őszén tanácsosabbnak látta Kisbacon kúriájába húzódni, ahol már várta az édesapja. A fegyverek elhallgatása után Észak-Erdély a Székelyfölddel együtt újra visszakerült Nagy-Romániához, majd következett a csalóka Groza-korszak, amely bizonyos megbékélést és az erdélyi autonómia illúzióját keltette. Legalábbis az ún. „haladó értelmiség" körében.

Kolozsvárt beindult a Babeş–Bolyai Egyetem, a vágyálmot ez is erősítette. Az orvosi kar rövidesen leköltözött (nem egészen önszántából) Marosvásárhelyre, de a bölcsészet egyelőre Erdély fővárosában maradt. Ekkor hívták meg a magyar irodalmi tanszékre Benedek Marcellt, a bölcsészethez tartozó pszichológiára pedig Benedek Istvánt. Az egyre bizarrabb légkört azonban az ott maradt professzorok nagy része mindössze kettő évig bírta. Különösen, ha nem abban a közegben nőttek fel. Rövidesen elkezdődött az anyaországba való áttelepülés. Repatriált Benedek Marcell, Benedek István, László Gyula, az orvosok közül Haynal Imre, Krompecher István, Környey István, hogy csak a legismertebbekre utaljak.

---

646 Benedek István: Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára. Előszó: Németh Péter. Bp., 1943. Eggenberger. 247, [1] p.

647 Benedek István: Az ösztönök világa. Öröklés – ösztön – sors. Bp., 1948. Új Idők. 286 p. (2. átdolg. kiad.: Bp., 1987. Minerva. 270 p.)

648 Benedek István: Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. Bp., 1957. Bibliotheca. 489 p. (Több kiadásban is megjelent.)

Benedek István 1948–1952 között az Országos Ideg és Elmegyógyintézet főorvosa, előtte 1947-ben még megjelent a már említett *'Az ösztönök világa'* című könyve, utána abbahagyta a publikálást. Nyomasztotta az egyre inkább eláradó antipszichoanalitikus légkör, a sematikus és rendszerhű szépirodalomhoz viszont nem volt semmi hajlandósága. Ha egy kicsit is lojális, a Benedek Marcell társszerkesztésében megjelent 'Csillag' bizonyára közli még a semlegesnek tűnő írásait, de igazmondó jelleme ezt nem engedte meg. Ez a folyóirat intézett támadást Jékely Zoltán és Weöres Sándor „kispolgári" költészete ellen, egy olyan kritikus tollából, aki 1956-ban aztán „megtért", elhagyta az országot, és a szomszédos Ausztriát boldogította tovább, nyilván már nem marxista szellemű irományaival.

Az elhallgatása ekkor váratlanul szabad teret és terepet kapott, 1952-ben kinevezték az intapusztai munkaterápiás intézet igazgatójává, ahol hűséges és szakmai társa volt elválaszthatatlan élettársa, Krisztina asszony. Itt dolgoztak egészen 1958-ig. A közeli osztrák határon át könnyen nyugatra távozhattak volna, elvégre tenyereként ismerte a szomszédos országot. A Svájcban élő Szondi Lipót, akivel annak haláláig szoros kapcsolatot tartott fenn, bizonyára szerzett volna neki állást. Elvégre még csak 41 éves volt, kitűnően bírta a német és a francia nyelvet, de hazáját végleg nem volt hajlandó elhagyni. Erre kötelezte a családi hagyomány.

A szabad francia szellem egész életében végigkísérte. Különösen Rousseau gyakorolt rá nagy hatást. Apjával együtt fordították le a híres *'Vallomások'*-at.[649] Ugyanezt jelentette neki az orvosok közül Philippe Pinel, a modern elmeorvoslás atyja, aki a nagy forradalom konventjétől kért és kapott engedélyt arra, hogy az elmebetegeket megszabadítsa láncaitól, az intézetek ablakait a vasrácsoktól. Az *'Aranyketrecet'* is az ő emlékének ajánlotta. A gall mestertől tudta meg Benedek, hogy ez a humánus módszer sem új, már századokkal korábban alkalmazta Zaragoza városának tébolydája, meglepően kedvező eredménnyel.

Intapusztai tapasztalatok alapján készült az *'Aranyketrec'*. Naplónak indult, és sikeres munkaterápiai mű, laikusoknak és orvosoknak egyaránt érdekes és tanulságos regény lett belőle. Első kiadása 1957-ben jelent meg, igen nagy feltűnést keltett, napok alatt elfogyott. Akkor még a csekély példányszámnak tudták be. A második kiadás 1962-ben követte, már 15 ezres tételben, de az eredmény ugyanaz. A „fájdalomherceg" költőben nem nehéz felismerni az ifjúkori barát Karinthy Gábor személyét, aki élete végéig a Benedek-házaspárnál maradt. Egyszerre volt ápolt és családtag. Ez a rendhagyó és igen jól megírt könyv avatta a szerzőt véglegesen kultúr- és orvostörténeti szépíróvá. A harmadik kiadás az életmű sorozatban hagyta

---

649 Jean Jacques Rousseau: Vallomások Ford.: Benedek Marcell és Benedek István. Bp., 1962. Magyar Helikon. 698 p. (Helikon klasszikusok)

el a nyomdát (1974), már 59800 példányban, versenyben a legdivatosabb bestsellerekkel. A negyedik kiadás még ezt is felülmúlta, a maga 65 ezres tételével. A közel másfél százezres példányból ma sem található az antikváriumokban. Az angol változat címe *'The gilded cage'*, híre külföldre is eljutott.

Az író egyre olvasottabb, de 1958–1968 között még pszichoterápiás szakrendelést vezetett a Fehérvári úti intézetben. Közben egymás után jelentek meg szépirodalmi és kultúrtörténeti művei. A páciensek száma is egyre nőtt, a rendeléssel azonban fel kellett hagynia, szerény nyugdíjjal eztán már csak az irodalomnak élt.

'A darwinizmus kibontakozása' még 1961-ben,[650] a *'Beszélgetés ideges emberekről'* 1963-ban jelent meg,[651] különösen az utóbbi aratott osztatlan sikert mind az orvosok, mint a laikusok között. És ez önmagáért beszél. Szépirodalmi vénájú író népszerűsítő munkája ez, benne a nagy kérdés fejtegetése: milyen széles és színes a skála az ún. normális és abnormális között.

Első nagy tudománytörténeti vállalkozása a *'Lamarck és kora'*.[652] Nem eléggé köztudott, hogy Darwin születésének évében (1809) már megjelent Lamarck *'Philosophie Zoologique'* című műve, amelyben megtalálható a darwinizmus egész elmélete. Csakhogy akkor még Linné eszméje uralkodott, amely szerint annyi az állatfaj, amennyit az úristen megteremtett és az ember preformált állapotban Éva anyánkig az őssejtben készen megtalálható. Benedek könyve is igazságot szolgáltatott a francia evolucionista előfutárnak, erre majd a *'Csineva'* című,[653] önéletrajzi ihletésű regényében is visszatér.

Az *'Ember és gyerek'* izgalmas kisregény,[654] a *'Bolond világ'* pszichiátriai esszék gyűjteménye.[655]

Az eddigi könyvei sikeresek, a hivatalos irodalom még fanyalog, de például Sükösd Mihály már értő és elismerő sorokat ír teljesítményéről az 'Új Írás' hasábjain. Kultúrtörténeti ismertető szerepet kap a televízióban, amely a nézőknek tetszi, de a „szakmabélieknek" nem. Nem minden élc nélkül mondták „végre megtalálta helyét az aktuális tv-sztárok, Takács Mari és Szörényi Levente között".

---

650 Benedek István: A darwinizmus kibontakozása. Bp., 1961. Tankönyvkiadó. 151 p.

651 Benedek István: Beszélgetés ideges emberekről. Bp., 1963. Medicina. 166 p. (2. bőv. kiad.: Bp., 1966. Medicina. 262 p.)

652 Benedek István: Lamarck és kora. Bp., 1963. Gondolat. 334 p., 12 t. (2. kiad.: Bp., 1975. Gondolat. 430, [2] p., 48 t.)

653 Benedek István: Csineva. I–II. (Regény). Bp., 1968. Magvető. 504, 524 p. (Több kiadásban is megjelent.)

654 Benedek István: Ember és gyerek. (Regény). Bp., 1965. Magvető. 256. p. (Több kiadásban is megjelent.)

655 Benedek István: Bolond világ. (Tanulmányok). Bp., 1967. Magvető. 534 p. (2. kiad.: Bp., 1969. Magvető. 508 p.)

Botrányt azonban akaratlanul is Semmelweis-könyvével keltett.[656] Ugyanis közeledett a legnagyobb magyar orvos halálának évfordulója, és ebből az alkalomból a csontvázát újra kihantolták, megvizsgálták és az eredményről négy nagy tekintélyű professzor könyvet jelentetett meg.[657] A csontok, a kórlapok, a visszaemlékezések alapján maradt a vérmérgezés kórisméje, amelyet eddig is tudtunk. Ekkor merült fel Benedek István változatában a szifilisz lehetősége. Erre utal a korai, hirtelen megöregedés, a váratlan elmezavar, amelyet a „meg nem értéssel" igyekeztek palástolni, de hány tudós jelentőségét nem ismerték el, ám attól még nem kellett őket elmegyógyintézetbe szállítani. Benedek hangsúlyozta, hiszen kesztyű nélkül boncolt, köztük sok prostituáltat, miért ne fertőződhetett volna meg aszexuálisan, de nőtlen emberként éppen Bécsben, még szexuálisan is. Ez a változat nagyon illúziórombolónak bizonyult, még 1968-ban is. A felhorkanás óriási volt, az 'Orvosi Hetilap' sorban hozta a személyeskedésig fajuló vitát, pedig Benedek Istvánnak volt igaza. E sorok írója megtalálta rá később az írásbeli bizonyítékot a kortársak tollából.[658]

A Semmelweis-könyv több kiadást ért meg, lefordították németre, azóta alapműnek számít. Antall József szerint Benedek három legfontosabb műve a *'Lamarck és kora'*, a *'Semmelweis és kora'* és az *'Aranyketrec'*. Ezt még múzeumi főigazgatóként mondta, de véleménye a későbbi miniszterelnöknek sem változott.

Ugyanezen évben jelent meg a *'Párizsi szalonok'*,[659] Julie de Lespinasse naplója, Benedek István tolmácsolásában. Ez a kitűnő könyv háttérbe szorult a Semmelweis-ügy mögött. Pedig páratlan érdekességgel elevenedik meg előttünk a felvilágosodás századának minden nagyszerűsége és esendősége. A mindennapi élet, benne pletykák, intrikák, nyílt vagy titkos szerelmek, ugyanilyen jellegű hatalmi harcok. Az enciklopédisták tablója, a briliáns szellemi élet és a lázadó nyomor, a hanyatló Róma hangulatával, amely végül a Nagy Francia Forradalomba torkollott. A szellemi tárlón Voltaire, Diderot, D'Alembert, Holbach, Helvetius, Rousseau, másrészt a romlott erkölcsű XV. Lajos király, Pompadour marquíz, Geoffrinné, Madame du Barry. A külföldiek közül II. Katalin cárnő, II. Frigyes porosz király, az angol filozófus Hume, s a körkép távolról sem teljes. A helyszín Versailles és Párizs, de főképpen egy

---

656 Benedek István: Semmelweis és kora. (Monográfia). Bp., 1967. Gondolat. 474 p., 48 t. (2. bőv. kiad: Bp., 1973. Gondolat – Magvető. 592 p., 28 t.)

657 Haranghy László – Nyírő Gyula – Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegsége. [Die Krnakheit von Semmelweis]. Szerk.: Hüttl Tivadar, bev.: Zoltán Imre. Bp., 1965. Medicina. 149 p., 24 t.

658 Szállási Árpád: Módosító adat egy régi vitához. [Semmelweis Ignác]. = Orvosi Hetilap 137 (1996) No. 8. pp. 489–490.; lásd még: Semmelweis Ignác emlékezete. I–II. köt. Piliscsaba – Bp., 2001. MATI – SOMKL. 556, 11 p.

659 Benedek István: Párizsi szalonok. Bp., 1969. Magvető. 720 p. (Több kiadásban is megjelent.)

bizonytalan származású hölgy, Julie de Lespinasse szalonja. Izgalmasan regényes kor, amely nemcsak megtörténhetett, hanem meg is történt.

A *'Három ing'* című[660] kisregény a tudathasadásos elmebaj keletkezésének tudatos ábrázolása. A fülszöveg szerint: „az elmeorvosi szaktudás, a pszichológiai érzék és az írói kvalitás hármas egysége segítette hozzá az írót, hogy e hátborzongató témát az olvasó számára élvezetessé tudja tenni!" Mégsem tartozik az író legolvasottabb könyvei közé. Érdekes vállalkozás a rejtélyes című 'Csineva'. Az orvosíró fiatalon, mint szenvedélyes hegymászó, sokat bolyongott az Alpokban. Főleg az osztrák, de a svájci és a francia részében, azt követték az itáliai Dolomitok. Az útépítő mérnök-feltaláló Andreas Hofer szűkebb hazájában, Tirol híres csúcsai, hegyi tavai között, igyekezett elűzni unalmát, ahol furcsa kalandokba keveredett. Egy fiatal osztrák hölgy által hagyja magát egy szénapadláson elcsábítani, majd mit sem sejtve, pénzlopás gyanújába keveredett. Végül, mint mániákus hallgató és igazmondó, elmegyógyintézetbe kerül, ahol tudathasadásos elmebaj kórismével diliflepnit kapott. Szerencséjére, mert azzal szinte útlevél nélkül is tovább bolyonghatott. Mindez a harmincas évek második felének Ausztriájában játszódik, a közelgő birodalmi bekebelezés idején. Az elmegyógyintézet leírása természetesen szakszerű, akkor vezették be a szkizofrénia gyógyítására a sokk-kezelést. Ismerik a budapesti Ladislaus Meduna intravénás cardiasol kezelést, az olasz Ugo Cerletti által alkalmazott elektrosokkot, amelyhez az ötletet a vágóhídi állatok elektromos elkábítása adta, végül az osztrák származású Sakel inzulinkezelését. Nálunk is alkalmazták mindhármat, de szerencsére felváltották azokat a sokkal hatásosabb és kevésbé drasztikus pszichofarmakonok.

A második kötet egy része már itthon játszódik, ekkor már az egyes szám első személyben beszélő főhős egy jómódú patikus fia, aki valahol a Felső-Tisza-vidéken segédjegyző, kriminalisztikai kötelességteljesítései között találkozik az ott szokásos arzénmérgezéssel, a neki szokatlanul csavaros falusi mellébeszélésekkel, sokismeretlenes egyenlethez hasonló gyilkosságokkal, közben bölcs buddhista távol-keleti párbeszédekkel. Végül megtudható: Csineva az a valaki, akit a főszereplő csak elképzelt, de soha nem talált meg. Az első két kötet első kiadása 1968-ban jelent meg, a harmadik kötet 15 évvel később,[661] amelyben a főszereplő, aki eltűnt a világháború zűrzavarában, Dél-Amerikából kerül elő, szembesíti a múltat a jelennel. Ez a kötet búcsú, utolsó tisztelgés az akkor elhunyt Krisztia asszony emléke előtt.

Majd egymás után jelennek meg esszékötetei. Annyira egyéni mindenről a véleménye, hogy többen számon kérik tőle a kötelező tisztelgés szabályait. Elsőként hívta fel a figyelmet

660 Benedek István: Három ing. Bp., 1966. Magvető. 226 p.
661 Benedek István: Csineva III. Bp., 1983. Magvető. 390 p.

Vekerdi László kivételes értékeire. A *'Lélektől lélekig'* válogatott kötet az addigi írásaiból.[662] *'A tudás útja'*[663] (szintén több kiadást ért meg és még szlovák nyelvre is lefordították) tudománytörténeti tárlat, amelyben a csillagászoktól az enciklopédistákon át a bacilusvadászokig annyian megtalálhatók, az ismétléseket mindig ügyesen kerülve. A *'Pusztába kiáltott szó'*[664] egy magányos, majdnem Don Quijote-i alak szélmalomharca a néki „lehetőleg nem a legjobb világban".

Izgalmas a *'– mondta Krisztina'*,[665] a Monte Christo grófja magyar szójátéka, de nem a vadregényes If váráról, hanem az annyira kedvelt francia impresszionizmusról. Házasságuk 35. évfordulójának szép dokumentuma, kár hogy nem színes illusztrációkkal. A múzeumlátogató páros ezúttal a modern művészetről mindent összeolvasott író férj és az ösztönös jó ízlésű feleség. Az esztétikai leírás és látvány szembesítése dialógus formájában. Az önálló vélemény felveszi a versenyt a „vájtfülüséggel", bár ezt az író inkább provokálja imponáló referenciakészletével.

A *'Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban'*[666] szintén nagy vitát váltott ki, szerencsére nem széles körben. Mert hazánkban ezzel az egzotikus témával kevesen foglalkoztak még akkor. De vádolták Európa-központú elfogultsággal, az egzotikus ethnomedicina iránti érzéketlenséggel, holott a *'Mandragóra'*[667] éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Irodalomtörténeti szempontból is figyelemre méltó munka a Benedek Marcellről írt, már említett életrajz.[668] Életre kel előttünk a XX. század első felének magyar irodalma. A fiúi szeretet úgy süt át rajta, hogy tárgyilagosságát mindig igyekszik megtartani. Beavat a műfordítás rejtelmeibe, látjuk Elek apó hősies harcát a 'Cimbora' megmentésére, majd annak végzetes kudarcát a családra, az irodalomra, az erdélyi gyermekekre egyaránt.

Megismerjük Romain Rolland heroikus küzdelmét a háború sújtotta Európában, a két kivételes ember barátságát, levelezésének dokumentumait. A kis Rousseau-kötet a nagy író halálának 200. évfordulójára jelent meg.[669] Többedszeri hódolat azon gondolkodó emléke előtt, akit az igazmondásban mindig példaképnek tekintett. Noha a szertelen életvitel idegen volt tőle.

---

662 Benedek István: Lélektől lélekig. (Esszék). Bp., 1970. Magvető. 534 p.

663 Benedek István: A tudás útja. Bp., 1972 [1973]. Gondolat. 308 p., 36 t. (Több kiadásban is megjelent.)

664 Benedek István: Pusztába kiáltott szó. Bp., 1974. Magvető. 398 p.

665 Benedek István: – mondta Krisztina. Párbeszéd az impresszionizmusról. Bp., 1976. Magvető. 438 p., 8 t. (2. kiad.: Bp., 1981. Magvető, 1981. 438 p., 16 t.)

666 Benedek István: Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban. Bp., 1976. Magvető. 173 p. (Gyorsuló idő)

667 Benedek István: Mandragóra. Kultúrtörténeti tanulmány, különös tekintettel a varázslásra és gyógyításra. 1. köt. Tiber. + 2. köt. India. Bp., 1979. Gondolat. 424 p. + 16 p. mell.; 292 p.

668 Benedek István: Benedek Marcell. Bp., 1977. Magvető. 668 p. (Tények és tanúk) (2. kiad: Bp., 1985. Magvető. 670 p.)

669 Benedek István: Rousseau. Bp., 1978. Magvető. 322 p. (Gyorsuló idő)

Ez annyira igaz, hogy *'Az író lelke'* kötetben[670] Dosztojevszkij és Thomas Mann mellett ő a harmadik kedvenc. A nagy orosz lélekbúvár iránti vonzódás érthető, mert aki pszichológiával foglalkozik, annak Shakespeare után Dosztojevszkij az igazi „kincsesbánya". A honfitársak közül Ady, Babits és Karinthy a kedvenc, és persze Arany János, Benedek Marcell egyik bálványa. Minden idősödő író úgyis előbb-utóbb eljut a Toldi és az őszikék szerzőjéhez. Pláne, ha az illetőnek fő kenyere a fordítás. Dosztojevszkij páratlan a bűntudat filozófiájában és az öngyötrés szenvedélyében. Raszkolnyikov vagy Ivan Karamazov méló társa Hamlet úrfinak a legnagyobb halhatatlanok mezőnyében. Nem így látta ezt Alexa Károly elvtárs, a 'Népszabadság' kritikusa.[671] Elfogultsággal, minden modern iránti érzéketlenséggel, csalhatatlan önhittséggel és már-már illetlenséggel vádolta meg a szerzőt. Szélsőséges, de jellemző kritikai hangvétel a hivatalosak részéről. Egyetlen olvasó kedvét nem vette el a Benedek-könyvektől.

A *'Tibeti orvoslás és varázslás'* az 1979-ben kiadott kétkötetes *'Mandragóra'* második, bővített változata.[672] Benedek már a székelyek iránti szolidaritás és a hagyományos Kőrösi Csoma Sándor iránti rajongás révén is sokat foglalkozott a titokzatos Tibet medicinájával. Segítségére volt ebben is új élettársa, a tibetológus Júlia asszony. Imponáló ismeretanyag sűrűsödik össze ebben a tanulmánykötetben: a négy gyökér kórtana, a 160 tibeti gyógynövény, a „türkizorvos története" és külön fejezet a lámaista elmekórtanról. Külön kiemelkedő *'A ledöntött oszlop'*,[673] mottója: „hogy Júliámra találék". Krisztina asszony ugyanis elhunyt, és a magányos Benedek azért nem szeretett egyedül élni. Így aztán Krisztina asszony szerepét a gyász letelte után Júlia asszony vette át. A Courbet-regény minőségére jellemző, hogy a hivatásos művészettörténészek kiadója, a Corvina gondozásában jelent meg. Néhány színes reprodukcióval.

Orvosi és orvostörténeti tanulmányait *'A gyógyítás gyógyítása'* című,[674] külön kötetben veheti kezébe az olvasó. Lapjain a medicina korszakos egyéniségei: Vesalius, Paracelsus, Sydenham, Pasteur, Koch, Freud, Röntgen, Szondi. A felsorolás korántsem teljes.

Nagy összefoglaló műve a *'Hügieia'*,[675] címében a közegészségügy mitológiai istennője. Alcíme: *'Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával. Ókor, középkor,*

---

670 Benedek István: Az író lelke. Irodalmi tanulmányok. Bp., 1978. Magvető. 502 p. (Benedek István munkái)

671 Alexa Károly: Elmekórtan és esztétika. = Népszabadság 36 (1978) No. 216. (okt. 18.) p. 7.

672 Benedek István: Tibeti orvoslás és varázslás. Bp., 1987. Gondolat. 360 p.

673 Benedek István: A ledöntött oszlop. Gustave Courbet életregénye. Bp., 1983. Corvina. 262 p.

674 Bendek István: A gyógyítás gyógyítása. Orvosi, orvostörténeti tanulmányok. Bp., 1978. Magvető. 434 p. (Benedek István munkái)

675 Benedek István: Hügieia. Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával. Ókor, középkor, reneszánsz, újkor kezdete. Bp., 1990. Gondolat. 272 p.

reneszánsz, újkor kezdete'. Nagy összefoglaló munka, mind tartalmában, mind kivitelezésében méltó társa Simonyi Károly fizikai kultúrtörténetének és a később megjelent medicina krónikájának. Gazda István szerint „kellemes olvasmány, hasznos lexikon, szép album, mely alkalmas korunk orvosi gondolkodásának formálására is".[676]

Szerzőnk szép könyvet írt Ady Endre szerelmeiről és házasságáról,[677] a Benedek Marcell-féle breviáriumhoz méltót. Értekezett az értelem dicséretéről,[678] amelyet Vekerdi László lektorálásában hitelesített. Végül következik: *'Szirt a habok közt'*,[679] a *'Hátrább az egerekkel'*,[680] időszerű orvosi problémákkal. Írt még a természettudomány nagy korszakairól, végül következtek a „közérdekű magánügyei", négy vékony kötet életének utolsó esztendejéről, a *'Véderővita'* c. füzet,[681] mindezek már a napi politika síkos mezejére sodorták. A társaságába tartozó „hiúzok" (Birtalan Győző, Gazda István, Szállási Árpád, Vekerdi László) hitelesen tanúsíthatják: csak akkor ragadott közírói tollat, amikor a társaságának ötödik tagját, az általa is annyira becsült Antall Józsefet méltatlan támadások érték.

Az ítélkezés nem feladatunk, de igazat kell adnunk különben egyik szigorú kritikusának, Harmat Pálnak, aki szerint mégis csak a lényeg az *'Aranyketrec'*, a *'Semmelweis és kora'* és a *'Hügieia'*! Erre biztosan emlékezni fognak, míg a politikai publicisztikáját remélhetőleg elfelejtik.

Bízunk benne, hogy így lesz, kultúrtörténészi vonalon sem vagyunk annyira gazdagok, hogy Benedek István orvosírót ne tartsuk számon a szakma nagyjai között.

Benedek István orvosi, orvostörténeti és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája:
http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=228

Benedek István könyveinek jegyzéke:
http://mek.oszk.hu/05100/05116/

Benedek István további orvostörténeti munkáiból:

Benedek István: Kalandor helyett tudós. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 4. pp. 113–115.

676 Gazda István: Születésnapi hügieia. = Könyvvilág 35 (1990) No. 11. p. 12.

677 Benedek István: Ady Endre szerelmei és házassága. Bp., 1991 [1992]. Szenci Molnár Társaság. 302 p., [40] t. (2. kiad.: Bp., 2001. Sprint. 302 p.)

678 Benedek István: Az értelem dicsérete. Művelődéstörténeti tanulmány a 16–17. század gondolkodóiról. Bp., 1987. Minerva. 276 p.

679 Benedek István: Szirt a habok közt. Bp., 1984. Magvető. 430 p.

680 Benedek István: Hátrább az egerekkel. Bp., 1986. Magvető. 487 p.

681 Benedek István: Véderővita. (Írások a magyarságról). Bp., 1993. Püski. 92 p.

Benedek István. Tudósból mégis kalandor. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 5. pp. 145–147.

Benedek István: Semmelweis. (Orvostörténeti tanulmány.) I–II. = Új Írás 5 (1965) No. 1. pp. 94–103., No. 2. pp. 246–250.

Benedek István: A himlőoltás történetéből. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 34. pp. 1617–1621.

Benedek István: Pasteur. 1822–1895. = Egészségügyi Munka 12 (1965) No. 6. pp. 181–183.

Benedek István: Oliver Wendell Holmes és a gyermekágyi láz. = Orvosi Hetilap 107 (1966) No. 5. pp. 222–226.

Benedek István: Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről? = Orvosi Hetilap 109 (1968) No. 28. pp. 1551–1554.

Benedek István: Semmelweis. = Hatvan Városi Tanács Kórháza Közleményei, 1969. pp. 11–17.

Benedek István: Völgy a világ végén. Lénárd Sándor bűbájos könyve. In: Benedek István: Benedek István: Lélektől lélekig. (Esszék). Bp., 1970. Magvető. pp. 153–155.

Benedek István: Jan Swammerdam. 1637–1680. = Orvosi Hetilap 111 (1970) No. 15. pp. 874–875.

Benedek István: Semmelweis betegsége és halála. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 55–56. (1970) pp. 93–102.

Benedek István: Semmelweis. Bp., 1980. Gondolat. 270 p.

Benedek István: Madách Imre és doktorai. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1982) No. 7. [p. 4.]

Benedek István: Tompa Mihály gyötrődései. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1982) No. 9. [p. 4.]

Benedek István: Berzsenyi búskomorsága. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1982) No. 10. [p. 4.]

Benedek István: A félszemű óriás. [Kölcsey Ferenc.] = Egészségügyi Dolgozó 27 (1982) No. 12. [p. 5.]

István Benedek: Semmelweis' Krankheit. Ford.: Falvay Alfréd. Bp., 1983. Akadémiai Kiadó. 110 p. + 16 t.

István Benedek: Ignaz Philipp Semmelweis. Ford.: Brigitte Engel. Bp., 1983. Corvina. 398 p. + 16 t.

Benedek István: Hippokratésztől Darwinig. A természettudomány nagy korszakai. Bp., 1986. Népszava. 152 p. (Mi világunk)

Benedek István: Hetvenhét. Bp., 1991. Szenci Molnár Társaság. 206 p.

Benedek István: Hetvennyolc. Pocsolyától az óceánig. Esszék, tanulmányok. Bp., 1993. Szenci Molnár Társaság. 212 p.

Benedek István: Hetvenkilenc. Göröngyös út. Esszék, tanulmányok. Bp., 1994. Szenci Molnár Társaság. 162 p.

Benedek István: Nyolcvan. Számadás és lecke. Bp., 1995. Szenci Molnár Társaság. 144 p.

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

-di [Vekerdi László]: A szókimondó. Benedek István köszöntése. = Magyar Nemzet 48 (1985) No. 12. (jan. 16.) p. 4.

Lőcsei Gabriella: Toronyóra. (A Tv műsoráról.) = Magyar Nemzet 50 (1987) No. 23. (jan. 28.) p. 4.

Moldoványi Ákos: „Kertész legyen, ki boldogságra vágyik". Bp., 1986. Mezőgazdasági. pp. 43–52.

Negyven év után lesz-e szabadkőműves páholy Magyarországon? Beszélgetés az utolsó nagymester fiával, Benedek István professzorral. = Mai Nap 1 (1989) No. 54. (ápr. 16.) pp. 6–7.

Wutka Tamás: Benedek István. Bp., 1990. Magánkiadás. 138 p.

Rendületlenül. (H. Z. beszélgetése Benedek Istvánnal). = Élet és Irodalom 34 (1990) No. 25. p. 10.

Sükösd Mihály: Benedek István. = Mozgó Világ 10 (1996) No. 8. pp. 108–112.

Szállási Árpád: Benedek István (1915–1996). = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 158–165. (1997–1998) pp. 286–288.

[Benedek István egykori kolozsvári professzori kinevezéséről]. In: Lázok János – Vincze Gábor: Erdély magyar egyeteme 1944–1949. Marosvásárhely, 1998. Custos&Mentor. p. 108, 117, 214.

A Nyugat árnyékában. Benedek István (1915). In: A magyar irodalom története. 1945–1975. III/1–2. köt. A Próza. Szerk.: Béládi Miklós, Rónay László. Bp., 1990. Akadémiai. pp. 324–326. – Interneten is: http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/206.html

Ungvári Tamás: Semmelweis és a rendszerváltás. = Amerikai Magyar Népszava Szabadság, 2007. nov. 7.

Öt nyelven verselő magyar orvos-költő – Szirmai Endre

Nem tudom, létezik-e még a világon egy ilyen ország, amelynek lakossági és orvosi létszámához viszonyítva ennyi idegenbe szakadt hazánkfia és hazánkba szakadt külföldi tagja lenne! Orvostörténész miniszterelnökünk szavaival 1945 előtt az MTK-drukkerek, 1945 után a Fradi-szurkolók kényszerültek külföldre, 1956-ot követően pedig vegyesen. Nos, ilyen idegenbe került és hihetetlenül híressé vált orvoskollégánk Szirmai Endre, aki 1922-ben született Budapesten.

Szirmai Károly délvidéki író fia,[682] különböző hazai és külföldi egyetemeken végezte a medicina mellett a kiegészítő tanulmányait. 1945–54 között a DOTE Nőgyógyászati Klinikáján, Árvay Sándor professzor munkatársa, főként hematológiai, azon belül az Rh-faktorral kapcsolatos vizsgálatokat végzett. 1954-ben került Berlinbe (nyilván annak keleti részébe, mert utána hazajött), ahol az első véralvadás-élettani intézetet megalapította.

Ne feledjük, még a berlini fal megépítése előtt hihetetlen lehetőség nyílott sok mindenre.

Hazajövetele után 1955-ben Budapesten megszervezte az első izomvizsgáló laboratóriumot, katódcsöves miográf készüléket szerkesztett az izomszövet oxigénhiányának mérésére, amelynek révén akkor legfiatalabbként bekerült a Vajda Pál szerkesztette *'Nagy magyar feltalálók'* lexikonába.

1956 után került nyugatra ment, Stuttgartban telepedett le. Szakmai előadásaival szinte az egész világot bejárta (még Moszkvát és Tokiót is), és szenvedélyes alapítványtevő lett. Atyai barátjának, a Nobel-díjas Hevesy Györgynek és atyjának Svájcban múzeumot szervezett, Szegeden is létezik egy Szirmai-alapítvány, amit ő finanszíroz. Foglalkozott belgyógyászati, klinikai, patológiai, onkológiai, miológiai, angiológiai és szülészeti-nőgyógyászati problémákkal, és még sok mindennel. Bármennyire hihetetlenül hangzik, az eddig publikált dolgozatainak címe (magyar, német, angol, francia és spanyol nyelven) egy 150 oldalas kötetet tesz ki, s hogy szakmai hitelessége se legyen megkérdőjelezhető, az előszót hozzá az argentin Nobel-díjas Bernardo Houssay professzor írta (tehát nem Szent-Györgyi – nehogy magyar elfogultsággal legyen vádolható.)

A nukleáris hematológiáról szóló könyvét 1967-ben igen rangos londoni tudományos kiadó jelentette meg.[683] Feltalálóként szerkesztett még: a véralvadást elektromos úton mérő

---

682 Szirmai Endre (összeáll.): Szirmai Károly műveinek bibliográfiája. München – Stuttgart – Rio de Janeiro, 1976. Szirmai Károly Társaság – Szirmai Károly Archívumok. 98, [1] p.

683 Szirmai, Endre: Progress in nuclear hematology and allied fields. London, 1967. Institution of Nuclear

apparátust, elektrokoagulométert, uterokardiotokográf készüléket, hogy csak párat említsünk. A címemre elküldött könyveinek száma: 22, pedig a lista nem teljes. Ugye fantasztikusnak tűnik! Ilyen szerteágazó ténykedés mellett természetesen a kóklerség vádját nem kerülhette el. Ebben nem vagyunk illetékesek állást foglalni, ám a teljesítmény előtt akkor is le a kalappal. A saját rajzaival és fotóival illusztrált önéletrajza találkozásait, levelezéseit, orvos-beteg, baráti és szakmai kapcsolatait dokumentálja.[684] E téren azt hiszem, egyedülálló jelensége a külföldön élő magyar orvosoknak. 1969-ben még Nobel-díjra is felterjesztették.

Skiccei között tallózva 1986-os dátummal megtaláljuk az esztergomi bazilikát is. Híresebb betegei közül párat felsorolok: Oskar Kokoschka, a neves osztrák festő, Hevesy György Nobel-díjas kémikus, Mindszenty József hercegprímás, Ronald Reagan amerikai elnök, Herbert von Karajan karmester, s nem utolsó sorban a Párizsban élő és alkotó Viktor Vasarely, akit ő „csak" Vásárhelyi néven hajlandó említeni, róla francia nyelven könyvet is írt.[685] Hát kérem, pestiesen szólva azért ez „nem semmi"!

Verseskötetének külön érdekessége, hogy anyanyelvén kívül német, angol, francia és spanyol nyelven írott saját költeményeit is tartalmazza.[686] Hogy tud írni és van szíve a poézishez, reprezentálja a kötetnek is címet adó vers:

„Mindenütt és sehol

Mindenütt és sehol,
valahogy így vagyok,
így élek én,
otthonom mindenütt van
ezer világ között
magyarul álmodom,
New York és Rio között
Pestről, hol születtem,
Bácskáról, ahol éltem és szerettem
a tavaszt s a nyári aratásokat.

Engineers. XII, 179 p.

684 Szirmai, Endre: Zeichnerische und photographische Biographie der Erinnerungen. 1–4. köt. Stuttgart, 1988–1992. Szirmai Archive. VIII, 528 p.; [4], 529–1057 p., [2] p.; 570 p.; [4] p., 571–1140 p.

685 Szirmai, Endre: Victor Vasarely. „Ici naquit la pensée..." Réflexions inspirées par une excursion dans sa vie et son oeuvre. Stuttgart, 1980. Baier-Offsetdr. 78 p.

686 Szirmai Endre: Mindenütt és sehol. Válogatott versek. Előszó: Reményi József. Stuttgart, 1971. Életünk. 111 p.

Japán és Csille között
Szegedre gondolok.
Stuttgartban Újvidék
jut eszembe és Zombor.
Mindenütt és sehol…
lakom és dolgozom.
Száz otthonom van,
de nem élhetek azon az egy helyen,
megkísérlem hát mint hontalan,
ezer világ között,
Sydney és Afrika között
álmodni rólad: hazám.
Orvos vagyok, millió panasszal jönnek
hozzám a beteg emberek,
én nem mondhatom el senkinek
az én bajom, de leírom.
Ezernyi otthon között
keresem, ami elveszett:
volt hazát és eltűnt álmokat.
Mindenütt és sehol…
Múlik az életem,
eszmék és ihletek között.
Megkísérlem becsapni magam,
hogy az egész világ az én hazám,
de valóban hazátlan vagyok.
Mindenütt és sehol,
így élek, dolgozom
ábrándok szárnyán társtalan.
Magyar sorsomat viszem testvértelen,
mindenütt és sehol
sincs hazám s igazi otthonom.
Mindenütt és sehol…”

Ha a költészetnek hinni lehet, engem ez a vers meggyőz. Arról feltétlenül, hogy egy nem mindennapi tehetség és töprengő magyar orvos érzi a nagyvilágon magát otthon mindenütt és sehol…

Szirmai Endre további munkáiból:

Szirmai Endre: Babits levele apámhoz. = Üzenet, 1973. No. 6–7. pp. 413–415. – *1936 augusztusában Szirmai Károlyhoz Kosztolányi Dezsőről*

Szirmai Endre: Rádiumágyú alatt. A harmincöt éve halott Babits Mihály emlékének. = Vig, 1977. No. 8. p. 547. – *A szerző jegyzetével: emlékei a beteg Babitsról*

Szirmai Endre: Babits Mihály levelei. [Szövegközlés]. = Bécsi Napló, 1984. No. 3. p. 5. – *Öt levél 1931–1933-ból Reményi Józsefhez*

Szirmai Endre: Béke és háború közt. (Babitsra emlékezve). = Somogyi Néplap, 1983. No. 279. (nov. 26.) p. 6.

Németh András, a veseátültető orvosíró

A rendszerváltozás idején hatalmas gátszakadás következett be az emlékírások sok évtizedig felgyülemlett tárolójában. Különösen az orvosoknál, akik kórtörténet mellett mindig szívesen írtak kortörténetet is. Elsősorban azokra gondolok, akik nyugdíjazásukig a műtőasztal és a betegágy mellett maradtak, kevéske szabadidejükben pedig – mondjuk vadászat helyett – a művészetek mezejére rándultak ki. Köztük különös hely illeti meg Németh Andrást (1924–1999) – a szegediek szerint Némöth Bandit – nemcsak mert vérbeli prózaíró, hanem mert ő végezte az első hazai veseátültetést.

Bonyolult szűrőszervünk megbetegedése esetén korábban az orvos tehetetlennek bizonyult. Bár olyan elismert magyar szakemberei voltak, mint például Korányi Sándor, a szépen fejlődő kórismézés mellett a kezelés főleg sómentes diétára szorítkozott. Minőségi változást majd a művesekezelés (dialízis) bevezetése jelentett, de azt gyakran kellett ismételni.

Az igazi nagy áttörést csak a veseátültetés hozta, előbb élőkből, majd a balesetekben elhunytakból is. Az elsőt az amerikai J. E. Murrey végezte 1954-ben, egypetéjű ikreken, amelyért csak később, 1990-ben kapta meg a legnagyobb elismerést jelentő Nobel-díjat.[687] A gyakorlatba a bostoni Merril és a párizsi Hamburger (franciásan Ambürzsé) vezette be, ők már több száz esetről számoltak be a prágai II. Nemzetközi Nefrológiai Kongresszuson (1964).

Érdekes időbeli egybeesés, hogy Murrey első átültetésével azonos évben (1954) alkalmazta az első hazai művesekezelést Németh András Szegeden, a menthetetlenül bekövetkező végzetes húgyvérűség hátráltatására. Az átültetést szintén ő végezte nálunk, 1962-ben, és örökítette meg igen izgalmas naplóregény formájában.[688] A két műtét között eltelt nyolc esztendőbe illő belekalkulálni, hogy egyrészt Nyugaton is csak két helyen volt „rutinműtét” (bizonyíték rá a kései Nobel-díj), másrészt nálunk lezajlott egy forradalom, amely pár évig még fokozta nemzetközi elszigeteltségünket.

Ki is volt hát ez a vállalkozó szellemű fiatal „vidéki” orvos? Szegeden látta meg a napvilágot 1924. július 8-án. Iskoláit szülővárosában végezte, 1942-ben érettségizett, majd beiratkozott a nagyhírű orvosi karra. A Tisza-parti egyetemen tanított akkor az egyetlen hazai Nobel-díjasunk, aki paprikából állított elő tetszés szerinti mennyiségű C-vitamint. Rajta kívül még olyan egyéniségek oktattak-kutattak ott, mint a patológus Baló József, a farmakológus ifj. Jancsó Miklós, az akkor még csak a belgyógyászattal foglalkozó Rusznyák István, Szent-

687 Dézsi Csaba András – Szeness Ágnes: 100 év orvosi-élettani Nobel-díjasai. Bp., 2001. Medicina. 230 p.
688 Németh András: 79 nap remény. Az első magyar veseátültetés története. Szeged, 1997. Bába. 120 p.

Györgyi munkatársai közül Banga Ilona, Laki Kálmán, Straub F. Bruno, hogy csak a legismertebbeket említsük.

Németh medikus tanulmányait félbeszakította a háború. Annak érdekfeszítő históriáját vetette papírra saját élményei alapján a *'Tétova esztendő'* című önéletírásában.[689] A háború forgatagából szerencsésen tért haza, és évveszteség nélkül, 1948-ban szerzett orvosi oklevelet. Pályafutását a Jáki Gyula vezette sebészeti klinikán kezdte. A jeles tanszékvezető már debreceni éveiben is előszeretettel foglalkozott urológiai kérdésekkel,[690] így érdeklődését első főnöke melegen pártfogolta. A művesekezelésről szóló első közlemény 1956-ban jelent meg német nyelven, Pintér István és Gál György munkatársával közösen.[691]

Jáki professzor halálának évében (1958) kezdte el az első transzplantációs kísérleteit, természetesen állatokon. Ám folytatódott a vér méregtelenítése, egy évtized alatt 250 betegen, amely már nemcsak itthon keltett feltűnést. Ettől számítva bízták meg az urológiai részleg irányításával. A szervátültetésnél akkor már nem a kivitelezési technika, hanem az idegen szerv kilökődésének megakadályozása jelentette a legfőbb problémát. Gondoljunk csak a dél-afrikai Bernard professzor szívátültetéseinek kezdeti nehézségeire. Végre 1962-ben új főnöke, Petri Gábor segítségével kikerülhetett fél évre Londonba. Ösztöndíja idején végezte W. J. Dempster professzor a negyedik emberi veseátültetést a Postgraduate Medical School intézetében, és ebben Németh András első asszisztensként vett részt.

Az immunrendszer bénítását akkor még főleg besugárzással végezték, a gyógyszer, például az Imuran akkor még kísérleti szakaszban volt. Természetesen akkor még nem Magyarországon. Annál remekebb eredménynek számított, hogy hazajövetele után a klinika új igazgatójának, Petri Gábor professzornak támogatásával lehetővé vált a várva várt első hazai vesetranszplantáció. Ezt a korszakos eseményt ismerteti munkatársaival közösen az 'Orvosi Hetilap' 1963-as évfolyamában.[692] Erről a szenzációról a sajtó sem maradhatott le, ahogy annak aztán a visszásságait Pünkösd Árpád *'A kihegyezett ember'* című riportkönyvében megírta.[693] Hiteles történetét viszont maga Németh András írta meg szépirodalmi formában a már említett *'79 nap remény'* című naplóregényében. Azonban más nehézségek is jelentkeztek.

A fővárosban élő „vesepápákat" az eredmény nem győzte meg, továbbá az

---

689 Németh András: Tétova esztendő. Bp., 1988. Magvető. 322 p. (Tények és tanúk) (2. kiad.: Szeged, 1996. Agóra Print)

690 Szegedi egyetemi almanach (1921–1996). Szerk.: Papp Kornélia, Marton János. Szeged, 1997. Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem. 493 p.

691 A. Németh – I. Pintér – Gy. Gál: Eine einfache Kunstniere. Leipzig, 1956. Thieme. pp. 535–545. (Klny. a Zeitschrift für Urologie-ből)

692 Németh András – Petri Gábor – Gál György: Vese-homotransplantatio két testvér között. = Orvosi Hetilap 104 (1963) pp. 2017–2023.

693 Pünkösti Árpád: A kihegyezett ember. Bp., 1981. Magvető. 358 p.

immunszuppresszív gyógyszerek hiányában az átültetés folytatását már maga Petri professzor sem támogatta. Pintér József, a Kelenhegyi halála utáni debreceni urológus professzor így értékeli ezt az önéletrajzában:

> „A szegedi veseátültetések történetéről Németh András több helyen beszámolt. Amit tettek abban az időben egyedülállónak tekinthető, még európai viszonylatban is."[694]

Úgy hisszük, ez korrekt elismerés egy potenciálisan rivális szakembertót. Jellemző, hogy az 1966-ban beadott *'A veseátültetés'* című[695] kandidátusi disszertációt csak 1969-ben tudta megvédeni. Miközben itthon visszatért a hagyományos urológiai sebészethez (hólyagrák kiirtása, hólyagpótlás megoldása), 1969-ben tevékenyen közreműködhetett az első NDK-beli veseátültetésnél. A vesesebészetről több rangos közlemény, 1968-ban *'Totális cystectomia és hólyagképzés ileummal'* címmel nagysikerű oktatófilmet is készített.

Tényked ését azért méltányolják. A Magyar Urológusok Társaságának 1954-től, az European Dialysis and Transplantation Association nevű nagy nemzetközi szervezetnek 1966-tól tagja. Mindezek után joggal pályázhatott 1974-ben az akkor alapított Debreceni Urológiai Tanszékre, amelynek dokumentált történetét Péter László írta meg.[696]

A debreceni professzori küldöttség jól ismerte és elismerte Németh András képességét és képzettségét, hiszen közöttük veseértő szakember is volt, Petrányi Gyula professzor személyében. Viszont a cívisváros egyetemének most induló tanszékére helyi pályázó is akadt, akit e sorok írója elég közelről ismert. Nagyon lelkiismeretes, kitűnő urológus volt, de a transzplantációs kezdeményezés Németh András mellett szólt. Végül Kelenhegyi Márton javára nemcsak a „hazai pálya előnye", hanem a szegedi pártbizottságnak a közben elküldött, a kinevezést nem támogató levele döntött. Az új helyzet Petrányi professzorékat is meglepte, mert az ő szerkesztésében megjelent „Transzplantációs immunológia" megírására 1971-ben éppen Németh András kapott felkérést. Azt persze senki nem sejtette, hogy Kelenhegyi professzor 1978-ban nemcsak a tanszékről, de az életből is önként fog távozni.

Tény, hogy Németh András 1978-ban már másodszorra nem pályázott, és ki tudja, nem ez volt-e az egyik cél. Az első magyar veseátültetőnek, akit később a sikeréhes sajtó még

---

694 Vö.: Pintér József: Életem és az urológia. Tények, töredékek, mozaikok. Debrecen, 1999. Szerző kiad. 205 p.

695 Németh András: A veseátültetés. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1966. 205 lev., 22 t. (Gépirat)

696 Péter László: Mindörökké Szeged. Válogatott írások. Bp., 1997. Argumentum. 591 p.

sajnálatos prioritási vitába is kevert, mai szemmel nem volt sok szakdolgozata, de azok minőségileg annál jobbak. Az 1984-ben megalakult Szegedi Urológia Intézet élére akkor már Skultéty Sándor professzort nevezték ki, mert szerzőnk akkorra betöltötte a 60. életévét.

Igazán mozgalmas, válságoktól sem mentes éveiben mindig segítségére volt a sokoldalúsága. Fiatal éveiben mint sportoló, kitűnő rúdugrónak bizonyult, bajnokságot is nyert, majd a filmezés következett. A Magyar Amatőrfilm Szövetség alapító tagja és egy évig elnöke volt. Sokáig vezette amatőr filmesként a Szegedi Stúdiót, a Csongrád Megyei Amatőrfilm Klubnak alapító tagja és 1964–1970 között elnöki tisztséget töltött be.

Később egyre szorosabb kapcsolatba került a szépirodalommal, amely Tömörkény–Móra Ferenc–Juhász Gyula városának légkörében nem is csodálható. A *'Tétova esztendő* először 1988-ban jelent meg a Tények és tanúk fekete födeles sorozatában, majd szülővárosa 1996-ban újra kiadta.[697] A jelzett idő természetesen a második világháború legkritikusabb éve, legalábbis hazánk szempontjából. Kora őszre az ország keleti felét már elözönlötte a Vörös Hadsereg, így mozgósították a leventéket, az egyetemistákat, minden hadra fogható férfit. Németh András medikus kalandos úton került a fővárosba, majd egy nyugat-dunántúli kitérővel az 5. sz. helyőrségi kórházba, amelyet Esztergomban, a Ferencrendiek Szent Antal Gimnáziumában helyeztek el, igen mostoha körülmények közé.

Már a könyv megjelenésének évében televíziós interjú készült erről, majd 1966-ban *'Az elhagyott hadikórház'* címmel rádiójáték is készült belőle, így nem csodálható, ha 1998-ban az Esztergomi Babits Mihály Könyvtár is meghívta egy irodalmi estére. Akkor találkoztam vele személyesen. Ám az igazi találkozás az volt, amikor az előadásán egykori munkatársa, egy nővér is megjelent. Együtt látták el 1944. november 4-étől 1945. február 13-áig a sebesülteket – Németh medikus szinte orvosi beosztásban, mert az orvosok nyugatabbra távoztak. A visszaemlékezésből persze a szerelem sem hiányzik, ilyenkor minél mostohábbak a körülmények, a párok annál romantikusabban ragaszkodnak egymáshoz.

A háborús évekről, pont az említett sorozatban, igen sok és hiteles emlékezés jelent meg, az első veseátültetésről viszont csak egy, ezért tartjuk ezt a főművének. A *'79 nap remény'* felemelően tragikus története, az 1962. november 6-tól 1963. március 10-ig terjedő idő a főhős vesebeteg, a 26 éves Szántó István szájába adva olvasható. Nincsenek egypetéjű ikertestvérei, de közülük valamennyi „ikerhős". Szinte az egész népes Szántó család versenyez, hogy ki legyen a donor, melyikük adja át életmentő egyik veséjét a testvérének.

A műtőorvos író nemes szerénységgel a háttérben marad, közben egy eset kapcsán

---

697 Németh András: Tétova esztendő. Bp., 1988. Magvető. 322 p. (Tények és tanúk) (2. kiad.: Szeged, 1996. Agóra Print)

megismerhetjük a veseátültetés egész történetét. Szántó István kockázatos vállalkozása nem bizonyult hiábavalónak, Szegeden 2006. április 30-ig 969 veseátültetés volt, ebből mindössze 6 élő donoros. Ez utóbbinak óriási a jelentősége. A balesetben elhunytaknak már nem hiányzik, viszont életeket menthet. Tehát még az egypetéjű ikreknél is biztosabb nem élőbő1 átültetni. Ez a vékonyka naplóregény Karinthy Frigyes agyműtétjének leírásához hasonlítható.[698] Csakhogy az utóbbit nem Olivecrona professzor írta, és a szerző „humorban még itt sem ismert tréfát". Nem a színvonalat, hanem a hasonlóságát nézzük, ezt kibírja és nem kis elismerése egy amatőr orvos írónak.

Vaskosabb kötete *'A nap szembenéz a holddal'*.[699] Ebben mutatkozik meg leginkább a „szögedi" tömörkényis, anekdotázó hagyomány. A kisemberek sajátos észjárása, a szegedi tájszólás különleges kedvessége. Ez mindvégig kedvelt témája maradt. Az Ágyaspálinka ciklusában a Régimódi történet és egy új, avagy Egy Nobel-díjas francia tudós képzelt levele, bizonyára Jacques Monod professzoré, aki tudtunkkal valóban járt Szegeden, ahol nagyon otthonosan és nem a Balkánon érezte magát. Nem tudjuk, hogy a Dóm tér mennyire juttatta eszébe a gótikával telített szép szülőföldjét, a Tisza pedig a Loire szent folyót, ám ez nem is lényeges. Az viszont hihető, hogy fiatalabb korában alig hallott Magyarországról, bírta a gallok legendás földrajzi tájékozatlanságát, de ahogy mondja: „Ötvenhatban kerestem meg először a térképen azt az államot, hogy lássam, hol élnek azok az emberek, akik szembe mertek szállni a nagy orosz medvével". Hasonlóképp írt a nagy író honfitárs, a Nobel-díjas Albert Camus.

A kötet második fejezete a hadifogsági töredékek. Meleg hangú, de lényegében szokványos történetek. A Filmjeim születése felidézi az 1728. évi szegedi boszorkányégetést, a Magyar Amatőrfilm Szövetség közgyűléseinek dögunalmát, az angliai unoka révén látogatást itthon Kisfaludy Strobl Zsigmond műtermében. Észak Velencéje a szerző szerint nem Szentpétervár, hanem Stockholm. Nem tudok állást foglalni, mert egyik helyen sem jártam. A kötet utolsó fejezete orvosi emlékeiből válogat. Minden gyakorló orvosnak akadnak hasonlóan kacifántos szakmai élményei, furábbnál furább históriái, anekdoták, tetszés szerinti változatban. Ezek ismertetésétől és méltatásától eltekintek.

A *'Nemzetőr voltam Szegeden'* című[700] könyvecskéjében egyik korábbi sporttársának, Kendi Józsefnek állít emléket. Műveinek felsorolt listája távolról sem teljes, de írói mivoltának érzékeltetésére biztosan elegendő.

A Magyar Írók Szövetsége 1997-ben tagjai sorába választotta, szaporodtak a riportok, a

698 Lásd: Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Bp., 1937. Athenaeum. 239 p.
699 Németh András: A nap szembenéz a holddal. Szeged, 1996. Agóra Print. 282, [4] p.
700 Németh András: Nemzetőr voltam Szegeden. Szeged, [1992]. Szerző. 42 p.

véle készült beszélgetések, 1990-ben címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki. Szakmájának szaklapjában egyik tanítványa szépen méltatta.

Humora népi, például „úgy köhögtem, mint egy kehes ló a törektől”. Bizonyára nagyon örült annak, amikor bekerült az *’Új magyar irodalmi lexikon’*-ba, Németh Andor és Németh Antal közé. A magyar orvosírók képzeletbeli panteonja gazdagodott vele, a hazai urológia történetében önálló fejezetet érdemel.

Tanszék nélkül is szép és tartalmas élet zárult le 1999. október 10-én.

VEKERDI LÁSZLÓ

A „hiúzok társaságának” tagja: Vekerdi László

Az újkori tudománytörténet egyik legfontosabb dátuma 1603, amikor hat évtizeddel a kopernikuszi napközpontú világkép megjelenése után Federico Cesi herceg megalapította az Accademia dei Lincei (A hiúzok akadémiája) nevű szellemi műhelyt. Utalva az óvatos ragadozó távcsőszerűen éles látására. Rövidesen tagja lett a korszerű fizika módszertanát megteremtő Galileo Galilei, akiről nálunk a század elején szabadgondolkodású kört neveztek el, majd Németh László félre nem érthető drámában elevenítette meg a hatalom és tudomány majdnem mindenkori morális konfliktusát. Itáliai mintára, valamint a hazai hagyomány folytatására alakult meg a hetvenes évek elején Benedek István lakásán, orvostörténeti lexikont szerkesztő szándékkal a „hiúzok társasága”.

A megírt szócikkek ugyan soha nem kerültek nyomdába, de a kompánia a kitűnő házigazda haláláig együtt maradt. Igaz, Antall József már 1988-ban kivált közülünk, nemcsak fizikai értelemben. Ismertük politikai ambícióit és képességeit, így megértő figyelemmel kísértük útját a miniszterelnöki bársonyszékbe. Aggódni csak akkor kezdtünk, amikor halálos betegen kellett birkóznia az amúgy is megoldhatatlan feladatokkal. Antall ellenpólusa a társaságban Vekerdi László volt, aki mindig irtózott minden közszerepléstől. Róla írni a beleegyezésével lehetetlen vállalkozás lenne, marad tehát a közvetett megközelítés, a „hiúzok” ismertetése ürügyén.

A szócikk-írói tagtoborzásnak voltak sajátos előzményei. Az eredeti megbízatást természetesen Benedek István kapta, de ő a legújabb kori medicina területén már nem érezte magát igazán illetékesnek. Az „Orvosi Hetilap” „Horus” rovatának akkori szerkesztője szerény személyemet ajánlotta társul, amelyen ugyancsak meglepődtem, ámbár szívesen elfogadtam. Ismertem ugyanis a korábbi időkből valakit, aki a kettős spiráltól a genetikai kód matematikai megfejtéséig mindent képes szakszerűen és közérthetően megírni.

Ezt az embert Vekerdi Lászlónak hívják, ismeretségünk, majd barátságunk debreceni eredetű.

Amikor a cívisváros egyetemének orvosi kara 1950-ben önállósult, a tanszékek számát bővítették. Az I. sz. Belgyógyászati Klinika mellé felállították a II. számú párhuzamosan oktató intézetet, amelynek élére a fiatal Petrányi Gyula professzor került.

A Debrecenbe jött törzsgyökeres pesti tanár munkatársait a helyi „mezőnyből”, főleg az akkor végzettekből válogatta össze. Mesteri szeme hamar megakadt egy kusza sörényű, szokatlanul széles homlokú, vékony dongájú doktoranduson, akinek lexikális tudásáról, matematikai képzettségéről és szépirodalmi műveltségéről már akkor legendák keringtek az egyetemen. Évfolyamunk az 1952/53-as tanévben hallgatott belgyógyászati előkészítést, azaz propedeutikát a Petrányi-klinikán, így Vekerdi tanársegéddel akkor találkoztam először. Egyszer helyettesítette csoportvezetőnket, s bennünket a többi tanársegédre egyáltalán nem jellemző szerénysége és emberi közvetlensége nyűgözött le elsősorban. Dehogy beszéltünk még irodalomról vagy történelemről, pedig már lett volna mit. Egymástól függetlenül szoros kapcsolatot tartottunk a bölcsészkarral, mint utólag kiderült: főleg Koczogh Ákos révén.

A következő szemeszterben Vekerdi már eltűnt a nagyerdei klinikatelepről. Mondták, hogy felkerült a főváros onkológiai intézetébe, valamint Németh László szellemi vonzáskörének ő lett a tudománytörténész társ-bolygója. A „Galilei” drámához segített összeszedni a leghitelesebb szakirodalmat, továbbá a „Valóság”, a „Világosság” és a „Természettudományi Közlöny” hasábjain jelentkezett egy-egy igen figyelemre méltó tanulmánnyal. A Galilei-pörtől Sántha Kálmán tragédiájáig „kalandozott” a tudományok történetében, az eredmény aztán 1969-re önálló kötetté állott össze. Méltó módon Marx György, Rényi Alfréd, Szabó Árpád és Simonyi Károly ilyen tárgyú munkáihoz.

Németh Lászlóról Debrecenben nem volt alkalmunk beszélni. Pedig elmondhattam volna, hogy 1952 nyarán a Balatonról jövet meglátogattam őt. Kerényi Grácia adta meg a Szilágyi Erzsébet fasori címét, de nem jártam valami nagy sikerrel. Ella asszony beengedett ugyan, de közölte férje betegségének szakszerű kórisméjét, a szorongásos alapon kialakult magas vérnyomást, ami miatt nyugalomra volt szüksége. Meghatottságomban annyit tudtam dadogni, hogy most vonatoztam igen messziről és szeretném legalább egyszer az életben személyesen is látni „A minőség forradalma” íróját. A nagyobb nyomaték kedvéért a kezemben volt egyik könyvének könyvtári kölcsönző kártyája (ma is őrzöm), de látni lehetett, mennyire fárasztja a látogatás. Percek múlva eljöttem hát, de debreceni barátaimnak eldicsekedhettem a találkozás tényével. (Hernádi Ferenc farmakológus professzor ma is emlegeti.)

Szinte hihetetlen, hogy Németh László az 1969-es esztergomi-dorogi látogatása alkalmával halványan emlékezett erre a furcsa és kelletlen találkozásra. „A minőség forradalma” dedikálása közben említettem meg Vekerdi László nevét, aminek hatására szinte kisimulni látszott az amúgy csuparánc óriás homloka. „Igen, könyvet írt rólam, de nem biztos a megjelenése” – szótagolta csendesen.

Vekerdi korábban említett tudománytörténeti tanulmánykötete kettőezer példányban jelent meg és nem kapott megérdemelt visszhangot. Nagy igyekezettel próbáltam az „Orvostörténeti Közlemények” hasábjain valamit törleszteni, barátai hívták fel rá a figyelmét. Ekkor váltottunk először levelet. Ő a lelkes recenziómban egy volt debreceni diákjának kötelező tisztelgését látta, majd véleménye megváltozott. Azon kevesek közé tartoztam, akik szerették volna a méltó helyén látni.

Ahogy a művelődéstörténeti tanulmányait elhallgatták, úgy rontottak neki a Németh László-biográfiájának. Szerény jövedelmű állását is elvesztette miatta, majd könyvbeszerzővé fokozták le az ország egyik legragyogóbb elméjét. Volt idő, amikor azt írták személyazonossági igazolványába: „foglalkozás nélküli”.

Erről a mélypontról került a „hiúzok” társaságába, panaszkodni soha nem hallottuk. Antall mindig a politikai helyzetet elemezte, Vekerdi a legújabb természettudományos felfedezéseket ismertette velünk. Olyan elegáns közérthetőséggel, akár a jó pedagógus a lassú felfogású nebulóknak a cosinus-tételt, vagy a logaritmus logikáját. Társaságunk tagjai voltak még: a kitűnő orvostörténész Birtalan Győző, valamint az igazi menedzser típusú kultúrhistorikus, Gazda István. Ő szervezte egykori tanárának a szerényen, de mégiscsak fizetett alkalmi előadásokat. Kiadótól kiadóig házalt kéziratával, de egy ifjúsági Galilei-kötetnél tovább nem jutott. Máig rejtély, hogy miért? Igaz, 1971-ben az „Elvek és utak” sorozatban a Magvető még kiadta egy korábbi szerződés alapján a „Befejezetlen jelen” című tudománytörténeti tanulmányait, talán azért, mert belőlük a szentírásnak számító „Népszabadság” is közölt részleteket. A példányszám ugyanannyi volt, így a könyvesboltokban s az antikváriumokban alig lehetett megkapni. Gazda István sem volt akkor éppen „szalonképes”, de Vekerdi érdekében mindent elkövetett. A szocialista kultúrpolitika örök titka marad, mi volt a kifogás az írásai ellen. Hiszen ő csak tisztességében számított és nem számításból „másként gondolkodónak” (a látványosságra törekvők Nyugaton nyugodtan megjelentek), a szókimondásában „másként beszélőnek”.

Sajnos, zseniális pártfogója, Rényi Alfréd korán elhunyt, a nagybeteg író pedig az el nem követett vétségeiért haláláig vezekelt. Ahogy teltek az évek, úgy csökkent a tervezett lexikon megjelenésének a valószínűsége is. A „hiúzokat” az illusztris házigazda vendégszeretete továbbra is vonzotta. A nyolcvanas évek végének oldódása újabb Vekerdi-kötetek megjelenését tette lehetővé. Valószínűleg igaza volt, amikor egyik dedikációjában önmagát „befejezetlen szerző”-ként aposztrofálta. Cs. Szabó László több levelében a korábbi tanulmányairól írt nagy elragadtatással. Páratlan jelenség, hogy egyazon személy a matematikai absztrakció történetétől Németh László sokoldalú munkásságán át Vigh Tamás konstruktivista plasztikai művészetéig

mindenről egyforma illetékességgel tudjon írni. A legelvontabb tudományról azon a szinten, hogy a laikusokat és a szakma hivatásos művelőit egyaránt elbűvölje. És még nem is szóltunk a műfordításairól. Arról a fura szenvedélyéről, hogy mindent lehetőleg eredetiben szeret, illetve képes olvasni.

Az ő ötlete volt a „Gyorsuló idő" olcsó és igényes zsebkönyvsorozatának megindítása. Szent-Györgyi Alberttől három kis kötet jelent meg, kettő már nem Vekerdi szerkesztésében. Az újabbak címlapjának belső oldaláról a neve lekerült, de szellemi lenyomata rajtuk maradt. Ahányszor nemzetközi orvostörténeti kongresszuson vettem részt, mindig arra gondoltam: ha Vekerdi László itt lenne, „a legerősebb csapattal" mi rendelkeznénk. Ez azonban akkor sem volt fontos. Mire a Mayer Ferenc Kolozs Alapítvány lehetővé tette volna, már nem Antall József volt a Semmelweis Múzeum igazgatója. Így még itthon is csak kevesen tudták-tudják, milyen szintű tudománytörténészünk van a személyében.

A tatabányai „Új Forrás" Németh László első életrajzírójaként ismerte meg, a mérhetetlen mentális többlet csak később derült ki. Így lett a szegedi „Tiszatáj", illetve a Komárom-Esztergom megyei „Új Forrás" egyik legfőbb szellemi-erkölcsi támogatója a fővárosból.

A „hiúzok" társasága Benedek István halálával feloszlott. Már csak a halványuló emlékezet, néhány amatőr fénykép őrzi az éles szeműeket, akiknek többsége szemüveget viselt. A házigazda különösen kedvelte kivételes okosságáért, szellemes szókimondásáért. Kiadási konfliktusainak alighanem ez utóbbi lehetett az oka. A pártorientált főigazgatók rühellték a Vekerdi-féle nonkonformista szerzőket. Lelkük rajta, ha volt nekik ilyen egyáltalán. Méltán elfelejtődnek, de megmaradnak a remekművek. Új Galilei-könyve oda kívánkozik Simonyi Károly „A fizika kultúrtörténete" című impozáns kiadványa mellé. Világnyelvekre illene-kellene lefordítani, hogy kiderüljön egyetemes értékük. Akár Szabó Árpád matematikatörténeténél.

Tudom, a „hiúzok" társaságának pátosztól irtózó volt tagja most tiltakozna. Ám a szerénység ekkora luxusát az érdekében-érdekünkben nem engedhetjük meg magunknak.

Kötelességünk mindent elkövetni, hogy munkásságának értékeit mások is megismerjék.

Ehhez kell illő eltökéltség, a születésnapi alkalomtól függetlenül.

Vekerdi László – egy „hozzá-nem-értő” orvosíró

„Bene vixit, Qui bene latuit” – azaz jól élt, aki jól rejtőzködve élt, írta tomi száműzetésében a kitűnő Ovidius, bár ő ettől a kényszermagánytól inkább szenvedett. Akadnak viszont olyanok, akik önként vállalják ezt a rejtőzködő létformát, mint például az orvosíró Vekerdi László (1924–2009), akinek tudománytörténet-írói jelentőségét aránylag kevesen ismerik és méltányolják. Erről sajnos, egy kicsit saját maga is tehet, mert az íráson kívül ritkán élt a modern kor által nyújtott „megnyilvánulási” lehetőségekkel.

A rádióval még csak-csak megbarátkozott, emlékezetes maradt a Herczeg Jánossal közösen összeállított *’A véges végtelen’* című, majd 200 előadásból álló kultúrhistóriai sorozata, de az sem főidőben sugárzódott szét az éter hullámain. (Később egy része kötetben is megjelent,[701] a nyomtatott változat folytatása sajtó alatt.) Aránylag kevés televíziós szerepléséről tudunk, néhány szerencsére fennmaradt az archívumban, pedig de jó lett volna még többször csodálni egy-egy vitában csillogó értelmét és éppen a szerénységével meggyőző érveléseit. Most a számvetés idején kicsit zavartan lapozzuk a Gyuris György által összeállított válogatott bibliográfiát,[702] amely a bőségével és sokoldalúságával még azoknak is meglepetésül szolgál, akik igyekeztek szemmel kísérni ezt a rendhagyó életutat.

Vekerdi László 1924. július 21-én látta meg a napvilágot Vekerdi Béla tanár úr elsőszülött fiaként. Nem Debrecenben, ahogy az a lexikonokban olvasható, hanem Hódmezővásárhelyen, amit a helytörténész Szenti Tibor az anyakönyvi bejegyzés megtalálásával bizonyít. Ő az effajta pontatlanságot másoknál aligha tűrte volna el, de a saját adataival soha nem törődött. Hiszen egy időben, amikor a személyazonossági igazolványát megújíttatta (orvos helyett könyvtáros lett a szakmája), a rendőrségi hivatalnokkal nem óhajtott vitázni, így került a megfelelő foglalkozási rubrikába: „szakképzettsége: nincs” Pedig akkor éppen „csak” állás nélküli volt, orvosi, szakorvosi bizonyítvánnyal és hatalmas tudással a tarsolyában. Senki ne gondolja, hogy ez nála holmi különcködés lett volna, mert azokból mindig csak hátránya származott.

Iskoláit már a cívisvárosban végezte. A reáliák és humaniorák egyaránt érdekelték, így kötött ki végül – befejezetlen felsőfokú erdészeti tanulmányait és némi fővárosi kitérőt követően – a helyi medicinán, amelynek oklevelét 1951-ben nyerte el. Szigorló évében önállósodott az orvosi fakultás, de bölcsész érdeklődése továbbra is a központi egyetemhez kötötte. Különösen a rendkívül szuggesztív előadó, Szabó Árpád klasszika-filológiai és

---

701 Vekerdi László – Herczeg János: A véges végtelen. Szerk.: Terts István. Bp., 1996. Typotex. 363 p.

702 Gyuris György: Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfia. Szeged–Tatabánya, 1999. Somogyi Könyvtár–József Attila Megyei Könyvtár. 170 p.

Szénássy Barna matematikatörténeti, valamint a fiatalon elhunyt Szele Tibor matematikai előadásait hallgatta előszeretettel. Közte és Szele között a kapcsolat kölcsönös baráti tiszteletté nemesedett. Debrecenben magába szívhatta Karácsony Sándor nagyhatású pedagógiai elméletét, magyarságtudományát, valamint Szabó István újszerű településtanát is.

Azt tartotta a medikus fáma, hogy amikor az elsőéves medikus a fizika szigorlaton a Dirac-egyenletet másképp értelmezte, mint a kitűnő atomfizikus, Szalay Sándor, nos a professzor nem buktatta meg, hanem elküldte. A következő vizsgán a kérdező korrekt módon közölte, hogy az a magyarázat is elfogadható. Vitapartnerei közül kevesen honorálták a plusz tudását.

Az orvosi kar kiválásakor került Debrecenbe az alig 40 éves Petrányi Gyula, hogy megszervezze és irányítsa az újonnan felállított II. sz. Belgyógyászati Klinikát. Munkatársait érthetően a frissen végezettekből verbuválta, mit is kezdett volna nála idősebb tanársegédekkel! Ekkor került hozzá a később tanszéki utód Leövey András, a majd Pécsre kinevezett Jávor Tibor és természetesen Vekerdi László, utóbbinak évfolyamtársa volt még Hankiss János, Fehér Ottó és Szabó Gábor, s a sor folytatható. Nem akármilyen szellemi kirajzása annak a kritikus időnek.

E sorok írója akkor kezdte ott tanulmányait, mikor ez a ragyogó „csapat" azt éppen befejezni készült. Szinte mindenkit ismert vagy elméleti demonstrátorként vagy gyakorlatvezető tanársegédként. Vekerdi Lászlót a Petrányi-klinikáról, ahol a belgyógyászati propedeutikát igyekeztük elsajátítani. Párszor helyettesítette a rendkívül rokonszenves női csoportvezetőnket, s ez a vékony dongájú tanársegéd nemcsak a kivételes intelligenciájáról, hanem a segítő készségéről is híres volt. A munkatársaival írt első szakdolgozata is 1953-ban jelent meg *'Accumulation of polonium in rat and tumor tissue'* címmel, az 'Acta morphologica Academiae Hungaricae' hasábjain. Onkológiai érdeklődése felkeltette a Debrecenből Budapestre került Kellner Béla professzor figyelmét, s miután az ifjú orvos 1955-ben belgyógyászati szakvizsgát tett, meghívta az Orvostovábbképző Intézet Onkopatológiai Osztályára.

Fővárosi éveiben több „neves gazdája", azaz patrónusa volt, akik közül kettőt hamar elveszített. Kellner Béla 1967-ben hunyt el, utána már egy tudománytörténész fölöslegessé vált. Ekkor került a nagy matematikus, Rényi Alfréd védőszárnyai alá, ahol együtt dolgozott Szabó Árpáddal, s számos alkalommal méltatta, népszerűsítette a nemzetközi hírű ókortudós reáltudomány-történeti kutatásait. Ekkortájt jelentek meg egymás után híres matematika- és fizikatörténeti írásai, főleg a Kőrösi József irányította 'Valóság', valamint a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának Közleményeinek

hasábjain.[703] A 'Kortárs' folyóiratban ő „honosította meg" a tudománytörténeti írásokat. Ettől kezdve jó néhány matematikai, fizikai fordítása is megjelent.[704] Vekerdi ültette át angolra Rényinek a valószínűségszámítási kézikönyvét.[705] Sajnos Rényi 1970-ben elhunyt, s Vekerdinek is el kellett jönnie a Matematikai Kutatóintézetből. Meghalt egy másik mestere, Fülep Lajos is.[706] Szerencsétlen dátum volt az 1970-es év az életében. Ezt látva harmadik pártfogóként, a pulmonológus Levendel László karolta fel.

Az elismert tudománytörténészek egy része gyanakodva fogadta a „kívülről" érkezőt, aki még tudományos sarzsival sem rendelkezett, noha az 1960-as évek közepétől tudománytörténetet adott elő az ELTE-n, s elsők között publikált Magyarországon tudományelméleti, tudományfilozófiai írásokat.

Külön kell szólnunk a Németh Lászlóhoz fűződő afféle mester-tanítvány kapcsolatáról, s a debreceni 'Alföld' már 1957-ben közölte az *'Égető Eszter'*-ről írott szakszerű könyvismertetését. Az orvos végzettségű nagy író gazdag életművének nem akadt nálánál avatottabb ismerője és ismertetője.[707] Nem jött jól Vekerdinek az 1970-ben Németh Lászlóról írt könyve sem, mert sajnos az irodalmárok részéről – politikai megrendelésre – méltatlan támadások érték.

A vitatottnak tartott Németh László könyve előtt 1969-ben már letette az asztalra a '*Kalandozás a tudományok történetében'* című kötetét,[708] amely mindössze kettőezer példányban jelent meg. Abban az időben még a tudományos munkák is ennél nagyobb számban láttak napvilágot. Ebben a művében kapott nyomatékot az első Sántha Kálmán-rehabilitáció, amelyre azóta egész irodalom épült. Bölcsész bírálói aligha olvasták és értették, még kevésbé

---

703 Ezek a tanulmányai – általa javított formában – kötetben is megjelentek 2010-ben a Magyar Tudománytörténeti Intézet gondozásában „Az újkori matematika és fizika megszületése" címmel.

704 Heinrich Dörrie: A diadalmas matematika. Száz híres probléma két évezred matematikai műveltségéből. Ford.: Vekerdi László. Bp., 1965. Gondolat. 412 p.; R. Courant – H. Robbins: Mi a matematika? Ford.: Vekerdi László. Bp., 1966. Gondolat. 509 p.; Victor F. Weisskopf: Fizika a huszadik században. Esszék, tanulmányok. Előszó: Hans A. Bethe. Ford.: Vekerdi László. Bp., 1978. Gondolat. 448 p., 1 t.

705 Alfréd Rényi: Probability theory. English transl. by László Vekerdi. Amsterdam–London–Budapest, 1970. North Holland Publ. Comp.–Akadémiai. 666 p. (North-Holland series in applied mathematics and mechanics 10.); Rényi matematikatörténeti munkáját is ő fordította angolra: Alfréd Rényi: Letters on probability. English transl. by László Vekerdi. Budapest–Detroit, 1972. Akadémiai–University Press. 86 p.

706 Hozzá kapcsolódó munkája: Vekerdi László: Fülep Lajos levelezése. Tatabánya, 2009. József Attila Megyei Könyvtár. 210 p. (Új Forrás könyvek) – Ebben a kötetében az F. Csanak Dóra által feldolgozott hatalmas Filep-levelezést elemzi.

707 Vekerdi László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1970. Szépirodalmi. 387 p. (Arcok és vallomások); Vekerdi László: A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában. Vál., szerk.: Monostori Imre. Tatabánya, 1997. József Attila Megyei Könyvtár. 332 p. (Új forrás könyvek); Németh László: Négy könyv. Vál. és szerk.: Németh Judit. Sajtó alá rend.: Vekerdi László. Bp., 1988. Szépirodalmi. 349 p.

708 Vekerdi László: Kalandozás a tudományok történetében. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bp., 1969. Magvető. 500 p.

méltányolták. Itt olvasható nagy ívű epidemiológiai dolgozata is, amelyet Gazda István – a szerző kéziratos feljegyzései alapján – a *'Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században'* címmel 2009-ben háromszorosára bővítve, illusztrációkkal és jegyzetekkel ellátva adott ki újra.[709] Ezt követte az „Elvek és utak" sorozatban a *'Befejezetlen jelen'*,[710] a magyar tudománytörténet-írás egyik csúcsteljesítménye, amelyben Szentkuthy Miklós „meghatározásai és szerepei", valamint James D. Watson kettős spirálja nagyon jól kiegészítik egymást.

Lassan a hazai tudománytörténész-szaktekintélyeken (Zemplén Jolán, Simonyi Károly, Schultheisz Emil, Kádár Zoltán, Priszter Szaniszló, még Debrecenből a már említett Szabó Árpád és Szénássy Barna) kívül már olyan tekintélyes írók is kezdték jegyezni a nevét, mint Londonból Cs. Szabó László, Amszterdamból Kibédi Varga Áron és a lista korántsem teljes. Különösen a biológia kialakulásáról szóló *'Egy tudomány születése'* nyerte meg tetszésüket. Ő lektorálta Simonyi Károlynak a híres *'A fizika kultúrtörténete'* c. hatalmas munkáját,[711] amely az illusztris szerző szerint a kivételes kompozícióját nem csekély mértékben a lektornak köszönhette.

Vekerdi életének leghosszabb és talán legnehezebb szakasza az MTA Könyvtárához kötődik, 1970-től volt a gyarapítással foglalkozó osztály munkatársa. Tapasztalnia kellett, hogy a több mint száz éve járó rangos szakfolyóiratokat – takarékossági okokra hivatkozva – kellett lemondani.

Ekkor már sorra jelentek meg tudománytörténeti, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti esszéi, ezek sorában mindig nagy elismeréssel írt Benkő Samunak a Bolyai-kutatásairól és a Sarlóska Ernő által feltárt Bolyai-adatsorokról. Elismerte Ács Tibornak a katonatiszt Bolyai Jánosra vonatkozó levéltári vizsgálódásit is. Hasonló hangon szólt a marosvásárhelyi Kiss Elemérről, aki száz év után elsőként tudott olyan anyagot előásni a Bolyai János-hagyatékból, amelyek igazolják, hogy Bolyainak az *'Appendix'*-en túlmenően más matematikai felismerései, tételei is voltak.

A bibliotékai robotmunka tehát nem szegte kedvét, a Galilei-kérdés, azaz a tudomány és hatalom, valamint a Newton–Leibniz-vita egész életében foglalkoztatta. Az *'Így élt Newton'* 1977-ben jelent meg,[712] a fizikára abszolút botfülűeknek is közérthetően. A kiadó viszont nem

---

709 Vekerdi László: Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. Járványtörténeti bibliográfiai függelékkel. Lektorálta: Schultheisz Emil. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2009. Magyar Orvostörténelmi Társaság – MATI. 94 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 81.)

710 Vekerdi László: Befejezetlen jelen. Bp., 1971. Magvető. 544 p. (Elvek és utak)

711 Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Bp., 1978. Gondolat. 487 p., [10] t. – Később több kiadásban is megjelent, németre is lefordították.

712 Vekerdi László: Így élt Newton. Bp., 1977. Móra. 267 p.

adta közre az „Így élt Galilei” címmel írt kéziratát, s az csak évtizedekre rá látott napvilágot – erőteljesen kiegészítve a szerző új kutatási eredményeivel – *’Így él Galilei’* címmel.[713]

1977-ben adta közre a jóbarát, Varga Domokos társszerzőségével az *’Európa születése’* című[714] remekül megírt tudományos ismeretterjesztő munkáját, amelyet még egy követett *’A világ kereke’* címmel.[715] Aztán elég hosszú ideig a kiadók nem érdeklődtek a kéziratai iránt. Gyuris a bibliográfiában 1978–1989 között 230 írást sorol fel, belőlük több kötet kitellett volna.

Őszinte rokonszenv és barátság fűzte Benedek Istvánhoz, valamint a köré csoportosuló Hiúzokhoz. A közel két évtizedig létező tudománytörténeti kör tagjai voltak az illusztris házigazdán kívül: Antall József (míg el nem vitte a politika), Birtalan Győző, egy darabig Lambrecht Miklós, Gazda István és e sorok írója. Tudtuk, hogy filléres gondokkal küzd, de panaszkodni soha nem hallottuk. Szegényen is öntudatosan őrizte szellemi függetlenségét.

Külön kapcsolat kötötte a szegedi ’Tiszatáj’-hoz, amelynek Ilia Mihály, majd Annus József főszerkesztősége idején a főmunkatársa volt. Itt jelent meg a legtöbb cikke. Majd velük együtt bukott a tűrések és tiltások korában. De szorgalmasan küldte írásait a kecskeméti ’Forrás’-nak, a tatabányai ’Új Forrás’-nak, a pécsi Jelenkornak és Szombathelyre a ’Vasi Szemlé’-nek is.[716] A Tisza-partiak mindvégig hűségesek és méltók maradtak hozzá. Különösen az irodalomtörténészek és kritikusok legfőbb szellemi koordinátora, Ilia Mihály. A filoszok egy része – Monostori Imre, Cs. Varga István, Füzi László, Olasz Sándor – mind Vekerdit követőknek tekinthetők.

Ugyancsak baráti köréhez tartozott Koch Sándor, Kontra György, Csaba György, Juhász-Nagy Pál (közös publikációik is megjelentek[717]) és Juhász-Nagy Sándor, akinek a kérésére több orvostörténeti előadást is tartott.

Sík Csaba mellett egyik szerkesztője volt a „Gyorsuló Idő” c. olcsó és nagy sikerű könyvsorozatnak. Az agrártörténettől az atomfizikáig ebben minden tárgykör helyet kapott, ha megfelelt az ő nevével fémjelzett minőségi követelményeknek.

---

713 Vekerdi László: Így él Galilei. Bp., 1997. Typotex. 408 p. (Utánnyomás: Bp., 1998)

714 Vekerdi László – Varga Domokos: Európa születése. Európa a IV–XIII. században. Bp., 1977. Móra. 159 p. (2. kiad.: 2. kiad. 1980)

715 Vekerdi László – Varga Domokos: A világ kereke. Az ember útja az őskortól az újkorig. Bp., 1985. Móra. 298 p.

716 Az itt megjelent cikkeiből készült válogatás: Vekerdi László: A közértelmesség kapillárisai. Tatabánya, 2001. József Attila Megyei Könyvtár. 252 p. (Új Forrás könyvek)

717 Lásd pl.: Evolúció. Szerk.: Vida Gábor. 1–5. köt. Bp., 1981–1985. Natura. – Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a Vekerdi által lefordított F. Jacob munka: A tojás és a tyúk. Az élők logikája. Bp., 1974. Európa. 421 p.

Hetvenedik születésnapjára jelent meg, egykori tanítványa, Terts István szerkesztésében a *'Tudás és tudomány'* c. vaskos kötete.[718] Belelapozva újra meglepődünk, mi mindennel foglalkozott és értett legmagasabb fokon ez az ember, aki legtöbbször „VL" monogrammal szignálta írásait.

Már akadémiai könyvtáros korában megbízást kapott az MTA természettudományi osztályai történetének megírására, amely az 1975-re tervezett évfordulós akadémiai monográfia része lett volna. A lektorálást az Országos Orvostörténeti Könyvtár akkori igazgatójára, Antall Józsefre, a kémiatörténész Szabadváry Ferencre és Zemplén Jolán fizikatörténészre bízták. Az elkészült kéziratban Vekerdi – a kötelező öncenzúra hiányában – az Akadémián és a tudományos közéletben megszokottól elütő hangot ütött meg, amelyből nem kívánt félreértések következtek. Végül ez is a hiúzok társaságában tisztázódott megnyugtatóan, az orvostörténeti fejezeteket illetően. A mű csak nagy kihagyásokkal jelenhetett meg 1975-ben,[719] cenzúrázatlan változata 1996-ban látott napvilágot a Vekerdi-tanítvány Gazda István ügybuzgalma révén '*A Tudománynak háza vagyon…'* címmel.[720] Ha az utóbbi kiadást vesszük kézbe, akkor meg kell állapítanunk, hogy a szerző korrekt kritikai szellemben mutatja be a reáliákat „A Régi Akadémia terveiben és működésében", 1945-ig bezárólag.

Nem szóltunk a Vekerdi által írt vagy szerkesztett lexikon szócikkekről, pedig mindegyike egy-egy kis remeklés. A fordításairól az angolon kívül a franciáról, a németről, vitáiról, interjúiról és még sok mindenről, ami ebből a sok irányú cikksorozatból közkinccsé kívánkozik. Nyelvtudásáról legendák keringtek, de nyelvtudományi publikációit is a legkiválóbbak között tartják számon.

Kortársai és diákjai lehettünk és semmi „soha nem felejtünk"-szerű fogadkozást tehetnénk, de ez nem lenne méltó ahhoz az emberhez, aki a polihisztorságot némi önirónia sokoldalú hozzá-nem-értésnek titulálta.

Kívánunk magunknak hozzá hasonló „hozzá-nem-értőket" a jövőben, nemcsak a tudománytörténet-írás területén.[721]

---

718 Vekerdi László: Tudás és tudomány. Szerk.: Terts István. Bp., 1994. Typotex. 594 p.

719 A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1925–1975. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál; szerk.: Vörös Antal. Bp., 1975. Akadémia. 547 p., 16 t.

720 Vekerdi László: „A Tudománynak háza vagyon…" Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. Piliscsaba–Bp., 1996. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület. 227 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 1.)

721 80. születésnapján a Természet Világa és az Új Forrás tematikus számmal tisztelgett előtte. A 2009 decemberében bekövetkezett halálát követően számosan megemlékeztek róla, elsősorban a Forrás, az Új Forrás, a Tiszatáj és a Természet Világa hasábjain. Sok más mellett a Magyar Orvostörténelmi Társaság is emlékülést rendezett tiszteletére.

Vekerdi László digitalizált műveiből, tanulmányiból:

Vekerdi László: A Tudománynak háza vagyon. Sajtó alá rend.: Gazda István.

URL: http://mek.oszk.hu/05400/05455/index.phtml

Vekerdi László: Így él Galilei

URL: http://mek.oszk.hu/05000/05031/

Vekerdi László matematikatörténeti írásaiból. Összeáll.: Szabó Péter Gábor, Gazda István

URL: http://real.mtak.hu/21008/

Vekerdi László: „Az ember – gondolkodó nádszál". A magyar művelődéstörténet országútján. Összeáll.: Gazda István

URL: http://vekerdi-muvelodestortenet.tudomanytortenet.hu/

XXII. fejezet

A ’NYUGAT’ FOLYÓIRAT ORVOSI VONATKOZÁSAI

Egy patinás irodalmi lap (Nyugat) orvosi vonatkozásai

Orvosok és a Nyugat első évfolyamai

A Nyugat „gyógyszerészei”

Németh László és a Nyugat

Freud, Ferenczi és a Nyugat

A Salvarsan felfedezésének visszhangja a Nyugatban

Szent-Györgyi Albert a Nyugatban

Egy patinás irodalmi lap orvosi vonatkozásai

Egyik legjelentősebb irodalmi lapunkat, a 'Nyugat'-ot 1908-ban alapították, 1941-től – Babits Mihály halála után – 'Magyar Csillag'-ként jelent meg, 1944 tavaszán megszűnt. Nem az érdeklődés hiányában, hanem a háború vége felé közeledő megszállás kényszerítő hatására kellett kiadását berekeszteni. Kötetei azóta mércék, szellemiségét élőnek tekinthetjük. Hasábjain kezdettől jelen van a medicina és nem feltétlenül az orvos végzettségű szerzők révén.[722]

A folyóirat Ady Endre égisze alatt indult, első novellája „kórtörténeti". A címe: *'Mihályi Rozália csókja'*.[723] A költőzseninek akkor már köztudott volt a szerzett luesze, Nagyváradon szerezte egy Rienzi (Novák) Mária nevű szerencsétlen kis színésznőtől. Ennek szimbolikus történetét írta meg, aki ugyan „eléggé belerondított életébe", de a „kicsiny színházi némbert" a sírjában már ne érje szemrehányás.

A 'Nyugat' első orvosszerzője Csáth Géza, de itt nem a korát megelőző zseniális színi kritikáira (Puccini, Bartók) gondolunk. A szó szerinti *'Anyagyilkosság'* olyan lélektani remeklés,[724] amelyben két kamasz agresszív ösztöne és irracionális cselekedete még a mélylélektannal is nehezen magyarázható. Ha valaki ma az ifjúkori bűnözést korjelenségnek tekinti, olvassa el Csáth Gézának száz évvel ezelőtt írt novelláját. Látni fogja, hogy „nincs új a nap alatt". Pedig az igazi Csáth csak a következő évfolyamban jelentkezik. Az *'Opium'* alcíme: *'Egy idegorvos leveles ládájából'*.[725] A Moravcsik-klinika tanársegédje még nem morfinista, de a máknedvet már megkóstolta. Azért von le olyan következtetést, hogy határa „egy nap alatt ötezer esztendőt élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió évet jelent. Föltéve, hogy az ópium-szívást mint kifejlett erős férfi kezded és nagy gondot fordítasz testi épséged fönntartására – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni – tíz esztendeig elélhetsz. És akkor húsz millió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnájára." Párizsban már félig legálisan léteztek ópium-barlangok. Pesten Csáth magányosan élvezte és irodalmat varázsolt belőle. Aiglon nyolc grafikája szintén *'Ópium-álmok'* címen

---

722 Nyugat repertórium. Függelék: Magyar Géniusz (1902–1903), Figyelő (1905), Szerda (1906) és Magyar Csillag (1941–1944) repertóriuma. Összeáll.: Galambos Ferenc, Pók Lajos. Bp., 1959. Akadémiai. 571 p., 1 t. (Irodalomtörténeti Bibliográfiák 1.)

723 Ady Endre: Mihályi Rozália csókja. (Egy vén hírlapíró meséiből). = Nyugat 1 (1908) Vol. I. No. 6. pp. 307–312.

724 Csáth Géza: Anyagyilkosság. = Nyugat 1 (1908) Vol. I. No. 9. pp. 489–496.

725 Csáth Géza: Opium. (Egy idegorvos leveles ládájából.) = Nyugat 2 (1909) Vol. I. No. 4. pp. 221–223.

került kiállításra és ki más tudósított volna róla?[726] Meghökkentő ábrázolás, nem iskolás leányoknak való. Hozzátartozott a századelő ellentmondásos életérzéséhez.

A következő évfolyam hírt adott egy óriási felfedezésről. Ekkor jelent meg Alföldi Béla doktornak *'Az Ehrlich-féle gyógymód'* című könyve,[727] s ahogy Szomory Dezső beszámol róla, az előkelő estélyeken is erről társalogtak.[728] Ady egyik írásában olvasható, hogy a „zseni titka az idejében megszerzett luesz, amely keserű és szó szerint nem vehető önigazolás". Szomory azonban nem hagyja ki a „ziccert", ha Ehrlich csodaszere valóban meggyógyítja a lueszt, nem lesznek többé zsenik. A két szerző ellentétes állításánál szakszerűbb az Ambrus Zoltáné.[729] Ő valóban a bűvös 606-os arzen-preparátumról értekezik, amely ha beválik, az Ehrlich–Hata párosnak Jenner, Pasteur és Robert Koch mellett a helye. A történeti része is hibátlan. A columbusi megjelenéstől a venerikus betegségek elkülönítéséig. A laikus szerző vitába száll az orvosokkal, ha asexuálisan is megszerezhető, mi jogon nevezhető „bujakórnak". Ambrus Zoltán és Ady Endre lueszt, Szomory magyarosan vérbajt ír, a szifilisz változat nem fordul elő, sem görögösen, sem fonetikusan. Ady ekkor ajánlotta egyik versét kedves kolozsvári kezelőorvosának és barátjának, Lukács Hugónak.

*

Az 1911-es évfolyam „orvosi vonatkozása" Ambrus Zoltánnak Schnitzler könyvéről *('Az élet szava')* mondott szentenciája:[730]

> „Hát ilyen szadista csak az orvosi ismereteket népszerűsítő rossz könyvekben van; a valóságban még a kegyetlenség monomániákusai is, még a Nérók is, az önigazolásnak egész tömegét, a magukat saját szemökben abszolváló mentségeknek egész sokaságát hordozzák magukban."

A bécsi doktor írásairól a magyar ismertetőnek nem valami hízelgő a véleménye, de Schnitzler népszerűségét ez nem befolyásolta.

---

726 Csáth Géza: Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről. „Ópium-álmok". Aiglon nyolc grafikája. A „Világosság" nyomása [Sassy Attila (=Aiglon) rajzairól.] = Nyugat 3 (1910) Vol. I. No. 2. pp. 108–115.

727 Alföldi Béla: Az Ehrlich-féle gyógymód a bujakór uj gyógykezelése. Népszerű ismertetés. Bp., 1910. Schenk Ferenc. 78 p., 1 t.

728 Szomory Dezső: A vérbaj. = Nyugat 3 (1910) Vol. II. No. 13. pp. 941–942.

729 Ambrus Zoltán: Ehrlich Pál. = Nyugat 3 (1910) Vol. II. No. 13. pp. 872–876.

730 Ambrus Zoltán: Schnitzler Arthur. [Arthur Schnitzler újabb műveiről; Az élet szava.] = Nyugat 4 (1911) Vol. II. No. 23. pp. 910–920.

Bécs felől nézve nagyobb a hitele a freudizmusnak, amelyet nálunk Ferenczi Sándor képvisel először. A *'Schopenhauernak Goethéhez írt egy levele, pszichoanalitice nézve'* az 1912-es évfolyamban jelent meg.[731] Párhuzamosan, mert a bécsi 'Imago' is lehozta. A híres Oidipusz-mítosz értelmezése, illetékességünk határain kívül.

Jóval gyakorlatibb jelentőségű *'A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről'* történő eszmefuttatás,[732] amely Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben, 1913. október 29-én hangzott el. Freud nagy felismerése a tudatalatti lelki élet törvényszerűségeinek és erőszerkezeteinek összefüggése, mert Charcot fellépéséig az ideg- és elmeorvosokat csak a morfológiailag kimutatható elváltozások érdekelték. „Minden órával vagy mérleggel nem mérhető lelki jelenség kutatását átengedjék a szépirodalmi íróknak" – állapítja meg a szerző. Freud ismerte fel a védekező indulatelfojtást, a tudatalattiba süllyesztett indulatokat. Rájött, hogy hypnosis nélkül is lehet hatolni a lélek mélyebb rétegeibe a szabad eszmetársítás segítségével. A két alapösztön: az önzés és a nemiség, a környezettel való összeütközésből fakadnak a neurózisok. Ahhoz, hogy társdalom jöhessen létre, az egyes egyének egoizmusának és libidójának alkalmazkodniuk kell egymáshoz, vagyis az egyénnek le kell mondani arról, hogy minden ösztöne szabadon érvényesülhessen. Vagyis „kell, hogy legyen az anarchizmus és a kommunizmus között, amelyek közül az első korlátlan individuális kiélést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan individuál-szocialisztikus irány, mely a társadalom érdeke mellett az egyén boldogságát is részesíti gondjaiban…". A fentiek magyarázzák, a diktatúrák miért nem szeretik a freudizmust.

A háború kitörésének évében még nem tükröződik a borzalom. Hollós István dr. ismerteti Ferenczinek a *'Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből. – Ideges tünetek keletkezése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből'* című füzeteit.[733] Ezek gyakoroltak nem csekély hatást Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső és kevésbé jelentős írók munkáira. Háborús pszichózis helyett ekkor még inkább háborús eufóriáról lehetett volna írni.

Az évfolyam második felében már ilyen írások olvashatók, mint *'A háború és a közgazdaság'* (Fenyő Miksa), *'Az orosz háború'* (Ignotus), *'A szavak háborúja'* (Schöpflin Aladár), *'A hadnagy úr hősi halált halt'* (Moly Tamás), *'A háború egy vidéki városból'* (Móricz

---

731 Ferenczi Sándor: Schopenhauernak Goethéhez írt egy levele, pszihoanalitice nézve. [Arthur Schopenhauer, Johann Wolfgang Goethe]. = Nyugat 5 (1912) Vol. II. No. 13. pp. 43–49.

732 Ferenczi Sándor: A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről. = Nyugat 6 (1913) Vol. II. No. 22. pp. 704–711.

733 Hollós István: Ferenczi Sándor könyvei. Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből. – Ideges tünetek keletkezése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből. Budapest, 1914. Dick Manó kiadása. = Nyugat 7 (1914) Vol. I. No. 8. pp. 570–572.

Miklós), *'Inter arma'* (Móricz Zsigmond), *'Új csataképek'* (Felvinczi Takács Zoltán), *'Baka nóták'*, *'Kijegyzések egy katonai zsebkönyvből'*. Az írásokban szintén „totális a mozgósítás".

Az 1915. évi kötet is bővelkedik Ambrus Zoltán és Ignotus háborús jegyzeteivel. Vöröskeresztes kereső leveleket közölnek, van külön „Tábori posta" rovat. Hoznak orvosi beszámolót Dr. B. E. tollából.

Meglepő, hogy a következő évfolyamot még nem karcsúsítja a papírhiány. Rávetül az orosz belpolitika árnyéka. A beszámolók nem haditudósítások, hanem helyzetjelentések. Közölnek francia naplókból is, de nem ad hírt Ferenc József király haláláról. Március végére Przemyśl elesett, Olaszország is hadba lépett a központi hatalmak ellen. Ezekről az eseményekről már nem lehet hallgatni, ám az orvosok bizonyára inkább a napilapokat részesítették előnyben, ha volt kedvük egyáltalán írni. A 'Nyugat'-ból az ország akkori helyzete nem ismerhető meg.

A 'Nyugat' 1917-ben Freud professzortól közleményt kapott, címe: *'A pszichoanalízis egy nehézségéről'*.[734] Felvilágosító és népszerűsítő szándékkal készült, az nem derül ki, hogy kinek a felkérésére. Ismét kifejti, a nemi ösztönöknek mekkora a szerepe a neurózisok kifejlődésében. Az egyoldalúság vádjával tisztában van, de ez olyan, „mint a vegyészé, ki minden szervezetet a vegyi vonzás erejére vezet vissza. Ezzel még nem tagadja, hogy van nehézkedési erő is. Csak éppen értékelését a fizikusra hagyja". Aztán pontokba szedi, hogy az emberiség nárcizmusát három sérelem érte.

1. Amikor a XVI. század közepén kiderült, hogy nem a bolygónk a világ közepe.

2. Majd a XIX. században Darwin bizonyította be, hogy az ember eredete közös az állatvilágéval.

3. A pszichoanalízis kimutatta, hogy „az én nem úr a saját házában" és a lelki folyamatok magukban tudattalanok.

A kifejtés persze sokkal árnyaltabb és meggyőzőbb, de ezen a három pilléren nyugszik. Előfutára Schopenhauer volt, annak filozofikus jellegét bizonyítandó.

*

A világháború végének és a forradalmi időknek szellemi zűrzavara a 'Nyugat'-ban is tükröződik, ha nem is zsurnaliszta szinten. Bennünket az orvosi vonatkozások érdekelnek. Félelmetesek a szellemi veszteségek 1919-ben. Egymás után mennek el: Ady Endre, Csontváry

[734] Prof. Dr. Sigmund Freud: A pszichoanalízis egy nehézségéről. = Nyugat 10 (1917) Vol. I. No. 1. pp. 47–52.

Kosztka Tivadar, Mednyánszky László, Eötvös Loránd. Az orvosok közül Bókay Árpád, Berend Miklós – és Csáth Géza.

Csáth Gézát ketten búcsúztatják: az írót Karinthy Frigyes, a rokont Kosztolányi Dezső, aki betegségéről és haláláról írt kórtörténeti beszámolót.[735] Ez a kivételesen sokoldalú alkotó lángelme a krisztusi kort sem érte meg. Keresztje a morfinizmus volt, jelképe az önpusztításnak. A 'Nyugat' elvesztette a legtehetségesebb, medicinát végzett szerzőjét. Kosztolányi Dezsőnek az öccse is orvos volt, az unokaöccse is: éppen Csáth Géza. Nem tudni, milyen emlékek késztették, hogy az 1920-as évfolyamban megírja *'A rossz orvos'* című hosszabb elbeszélését,[736] amely később önálló kötetben is megjelent.[737] *'A szegény kisgyermek panaszai'* jóságos doktor bácsijának ellenpólusa ő, kinek a lelkén egy három éves kisfiú halála szárad. Szomorú vigasz, hogy a külön élő szülőket éppen a gyermekük elvesztése hozta újra össze, de az élet ilyen. Kosztolányi Dezsőnek a sok orvos-ábrázolása közül Gasparek doktor az egyetlen ellenszenves alakja.

Posch Jenő (1859–1923) filozófiai írónak itt jelent meg *'Az öngyilkosság lélek- és erkölcstani szempontból'* című akadémiai értekezése,[738] amelynek pszichológiai és pszichiátriai vonatkozásai vitathatatlanok. Felmerül benne az euthanázia problémája is, olyan orvosi tekintélyre hivatkozva, mint a bécsi Nothnagel professzor. A Trianont követő általános depresszió egyik veszélyes következményének számított.

Kijózanítónak tekinthetők Ferenczi Sándor sorai:[739]

> „A történelmi materializmusra támaszkodó politikai irányok sok kiváló vezér-gondolkodója kezdi belátni, hogy talán nem egy balsikernek elejét vette volna, ha az elméleti alap, melyre e szociális törekvések épültek, nem lett volna oly egyoldalúan anyagelvű, hanem számításaiban tényezőként szerepeltette volna az embereknek, kiknek sorsán lendíteni akart: a lelki világát is. Szóval rájöttek, hogy hiba volt a lélektani szempontok mellőzése, a gazdaságiak túlbecsülése."

---

735 Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról. = Nyugat 12 (1919) Vol. II. No. 16–17. pp. 1105–1109.

736 Kosztolányi Dezső: A rossz orvos. = Nyugat 13 (1920) Vol. II. No. 17–18. pp. 825–850.

737 Kosztolányi Dezső: A rossz orvos. Bp., 1921. Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T. 109 p.

738 Posch Jenő: Az öngyilkosság lélek- és erkölcstani szempontból. Akadémiai székfoglaló. = Nyugat 14 (1921) Vol. I. No. 3. pp. 167–181., No. 4. pp. 288–294., No. 5. pp. 383–396.

739 Ferenczi Sándor: Pszichoanalízis és társadalompolitika. = Nyugat 15 (1922) Vol. I. No. 8. pp. 554–555.

A pszichoanalitikus összegzését a történelem igazolta. Ugyancsak az 1922. évi kötetben ismerteti Lambrecht Kálmán egy magyar tudós sorstragédiáját.[740] A briliáns technikájú idegszövettanász Apáthy Istvánét, akit az erdélyi hatalomváltás a transzilvánizmusa miatt meggyalázott. Kora egyik legnagyobb humanistája volt, igaz „ember az embertelenségben, űzött az űzött magyarságban".

*

A következő évfolyamok legszorgalmasabb orvos-szerzője Földi Mihály, de orvostörténeti szempontból a *'Dosztojevszkij lélektana'* érdemel említést.[741] A legnagyobb „léleklátó" minden műve pszichológiai rejtély, az analitikusok mindenkori kincsesbányája.

Megjelent Freud önéletrajza, Ignotus fordításában.[742] Az analitika laikusa ebből tudja meg, hogy 1910-ben Ferenczi Sándor indítványára alapították meg a Magyar Psychoanalytikus Egyesületet, egyik elsőt a világon, amelyen Freud és Ernest Jones is részt vett. Ezen a találkozón ültek először barátságosan egy asztalhoz a németek és az angolok. A pszichoanalízist Berlin után Budapesten is előadták, nálunk természetesen Ferenczi Sándor. A hadi neurózisokra összpontosítva, de többen ezt a freudizmus ellen fordították. A magyarítás a híres Grote-féle autobiográfia-sorozatból való, amelynek előző évi kötetében jelent meg Korányi Sándor.

Ez az évfolyam egyébként is nevezetes. Októberben hirdetett a 'Nyugat' novella-pályázatot, amelyet a Vörösmarty Akadémia Bizottsága nevében Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső és Osvát Ernő bíráltak el. A 272 novellából egy addig ismeretlen orvosét, a diákos kinézésű Németh Lászlónak a *'Horváthné meghal'* címűt érdemesítették az első helyre, amelyet azonnal közöltek is.[743] Nem sejtve még, hogy mögötte egy hihetetlen felkészültségű kritikus lappang. A későbbi számok meggyőznek róla, nem csak a hazai irodalomban otthonosan. Hiszen a „magyar szellemi élet organizátorának" igényével lép, amely nem egy konfliktus forrása lett. Mindaddig főszereplő, amíg 1932-ben meg nem indítja a 'Tanú' című egyszemélyes folyóiratát.

---

740 Lambrecht Kálmán: Magyar tudós sorstragédiája. Apáthy István emlékének. = Nyugat 15 (1922) Vol. II. No. 21. pp. 1248–1254.

741 Földi Mihály: Dosztojevszkij lélektana. [Bevezető tanulmány A játékos című kötetéhez]. = Nyugat 17 (1924) Vol. I. No. 8–9. pp. 641–657.

742 Prof. Dr. Freud Zsigmond: Freud önéletrajza. Fordította és utószóval kíséri: Ignotus. + Ignotus: Utószó Freud önéletrajzának magyar fordításához. = Nyugat 18 (1925) Vol. II. No. 14–15. pp. 101–135.

743 Németh László: Horváthné meghal. (A Nyugat novella-pályázatán első díjjal kitüntetett pályamű). = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 23–24. pp. 490–500.

Az 1926. évi vaskos két kötet orvos-szerzői: az Erdélyből átkerült Osvát Kálmán két írása és Medgyessy Ferenc rajza, a *'Gyászoló nő'*.

Majd 1927-ben a mi szempontunkból egyetlen érdekes írás a francia sebész és író Duhamel oroszországi utazása. Nem olyan kiábrándítóan leleplező, mint később André Gide munkája, talán azért is nem jelent meg magyar fordításban. Ahogy a könyvismertető Illyés írja:[744] a szociológus nem sokat tanulhat Duhamel könyvéből, mert „orvos és művészetében sem akar más lenni, mint a kórházi termekben vagy ami annak idején a lövészárok kötözőhelyén volt. Meghallgatja a beteget vagy a sebesültet s ha szenvedéseikről kell szólni; ők mondják el nekünk is fájdalmaikat, a maguk akadozó, eltévelygő szavaikkal, ő lelkiismeretesen megvizsgálja őket, fejük fölé írja a lázt, a diagnózist és azt, amit lázálmukban beszélnek." Tehát benne nem egy bolsevista agitátorra tettek szert. Tanulságos volt ez Illyés Gyula későbbi szovjet oroszországi útjához.

A következő periodika az angol orvos S. Maugham jelentkezését jelzi egy vígjáték erejéig, amelynek természetesen egy sebésztanár és felesége a főszereplői. A házasság nem anyagi természetű dilemmája, Földi megértő magyarázatával. Angol vígjáték után szomorú szovjet-oroszországi fogoly-napló, az orvos Munk Artúr bemutatásában *('Nagy káder')*.

Az 1930-as évfolyamban Móricz Zsigmondnak a *'Tiszazugi méregkeverők'* című[745] kriminalisztikai beszámolója szolgáltat kor- és kórképet. Időrendben haladva a következő év két orvosi vonatkozású színdarab bemutatásáról árulkodik. Bibó Lajos vígjátéka *'A csodadoktor'* bizarr népi komédia, amelyben a kuruzsló apa és orvos professzor fia versenyeznek a – betegekért. Nem a tudományért, nem hiúságból, nem a fejlődésért vagy a világnézet átalakulásáért, hanem egyszerűen az üzletért. Tragikomikus benne az apa-fiú ellentét, mert e téren „nem jellemző". A bírálatot író Móricz benne Molière-i humort és friss népi hangot vél benne felismerni, hiszen az importált cikkek sem különbek. A másik: *'Az orvos és a halál'* Heltai Jenőnek nem a sikerült darabjai közé sorolható. Végül itt búcsúztatja Bálint György Arthur Schnitzlert, aki felszínesen lélekelemző hazai darabok leghatásosabb ihletője volt. Szenteleky Kornél doktor két vajdasági írásával mutatkozott be. Sajnos 1933-ban már búcsúztatták. Csehov gyakori szereplése egyáltalán nem meglepő.

*

744 Illyés Gyula: Duhamel Oroszországban. (Le voyage de Moscou Mercure de France, Paris, 1927.). = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 22. pp. 713–717.

745 Móricz Zsigmond: Tiszazugi méregkeverők. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 3. pp. 189–198.

A harmincas évek elejének elég szerény a termése. Földi Mihály mellett megjelent Sebesi Ernő, külföldről ismét Duhamel a Salavin-sorozattal. A pszichoanalízist ezúttal Gartner Pál képviseli a *'Van-e szabad akarat?'* című írásával.[746] A legnagyobb az elmebetegeknél van, a legkisebb a neurotikusoknál. Relatíve szabad az egészségeseknél, állítja a szerző. Büntetőjog csak az utóbbi kettőre vonatkozik. Pap Károly a Babits Mihály–Németh László konfliktust elemzi elemi beleérzéssel. A nagy nemzedékekét, amely mindig létezett. Majd 1934-ben újabb orvos-író jelentkezik, a felvidéki Marek (később Marék) Antal, egyelőre egy szlovák antológia ismertetésével. Orvosi tanulmányokat folytatott Illés Endre, de az állítólagos oklevéléről magától a szerzőtől soha nem sikerült másolatot, vagy azonosító jelzést kapni.

Az 1936. év decemberi száma már Kosztolányit gyászolja. A *'Harc a félelemmel'* szerzője Babitsné Török Sophie.[747] Pedig ő akkor már egy másik beteggel volt elfoglalva. Szívszorító ákombákomok: „csak szörnyen félek attól, hogy meghalok". Másutt: „Szimuláns vagyok". A hypochondria „művészének" a haláltusája, néhány oldalon. Dosztojevszkij is írhatta volna.

Az 1937-es évfolyamban megjelent Karinthy Frigyes *'Utazás a koponyám körül'* című, megrázóan nagyszerű könyvének recenziója Kardos László tollából.[748] „Az emberi szenvedés eposza ez" – olvashatjuk róla. Olivecrona műtétje „visszahozta a halál torkából", sajnos, nem hosszú időre. Ám abból is remekmű született. Döbbenetes és csodálatos a decemberi szám. Illyés Gyula a költőtársát, a század egyik legnagyobb lírikusát, a szárszói vonat alatt kiszenvedő József Attilát búcsúztatja,[749] majd a következő oldalon Nagy Lajos az egyetlen, hazai földön elért Nobel-díj birtokosát, Szent-Györgyi Albertet köszönti.[750] Nem szakember teszi, mégis nagyon hitelesen. A szörnyű század egyik legnagyobb szellemi vesztesége és nyeresége, szinte egyszerre. Egyik a másikat nem tudja kompenzálni, talán ez adja a tragikus fenségét. Nem félünk a nagy szavaktól, nehéz ezt hét évtized távlatából máskép érzékeltetni. Úgy néz ki, Nagy Lajos a 'Nyugat' orvos-szakértője, mert hipochonderként mindent elolvasott. Ő ismerteti Victor Heiser amerikai szerzőnek az *'Egy orvos bejárja a világot'* című nagy sikerű könyvét.[751] A

---

746 Gartner Pál: Van-e szabad akarat? Nyugat-konferencia. = Nyugat 26 (1933) Vol. I. No. 1. pp. 24–27.

747 Török Sophie: Harc a félelemmel. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II. No. 12. pp. 432–437.

748 Kardos László: Utazás a koponyám körül. [Karinthy Frigyes könyvéről]. = Nyugat 30 (1937) Vol. I. No. 6. pp. 428–430.

749 Illyés Gyula: József Attila. [Halálára. In Memoriam focím alatt]. = Nyugat 20 (1937) Vol. II. No. 12. pp. 470–471.

750 Nagy Lajos: Szent-Györgyi Albert. [Nobel-díjáról]. = Nyugat 20 (1937) Vol. II. No. 12. pp. 474–475.

751 Victor Heiser: Egy orvos bejárja a világot. Ford.: Tábori Kornél. Bp., [1937]. Singer–Wolfner. 384 p.

Rockefeller-alapítvány segítségével tehette, felkereste a kolera, a tífusz, a lepra, a malária és a pestis gócpontjait. Kongresszusokra járt, hazánkban is megfordult. E sorok írója a ’70-es években olvasta a harmincas években megjelent könyvét. Nem kis meglepetéssel egy évtized múltán értesült a haláláról: élt 99 évet.

Ekkor került bemutatásra Németh Lászlónak a máig legtöbbet játszott, orvosi témájú, *’Villámfénynél’* című darabját. A környezetével meghasonuló körorvost akkor Timár József alakította, a Svájcból hazatérő kislányt Szeleczky Zita. Az író alteregója önmagával viaskodik, állapítja meg Schöpflin Aladár. Karinthy haláláról alig olvashatunk, mintha a „tumorista” ez sem venné komolyan. Valóban a romlandó test nem érinti a szellemét. Azóta sem.

Nagy Lajos szinte szakosodott az orvosi könyvek ismertetésére, ilyen például Ralf H. Major *’A végzet katonái’* című[752] járványtörténeti munkája, a periklészi aranykort lezáró pestistől Szent Rókus legendás történetén át a kiütéses tífuszig. A szerző Charles Nicolle Nobel-díját nem érte meg, elhunyt 1915-ben.

Az 1940. évi tomusból meglepően hiányzik a háborús hangulat és a medicina. Az első világháború előestéjén más volt a helyzet.

Az 1941. évi már csonka kötet, a 8. számon olvasható utoljára a haldokló Babits Mihály neve. Egyetlen tragikus eseményről, Teleki Pál öngyilkosságáról tudósít.[753] Kár, hogy az ’Orvosi Hetilap’ nem tette meg, boncjegyzőkönyvet mellékelve, ahogy annak idején a Teleki Lászlóét. Elejét vehette volna olyan kétes állításnak, hogy meggyilkolták.[754] Családi orvosa a sebész Bakay Lajos professzor volt. Annak idején a pulmonológus Kováts Ferenc érdeklődött a körülményekről, de Bakay megnyugtatta: „az első világháború főtörzsorvosaként és azóta is láttam elég önkezűséget ahhoz, hogy biztosan meg tudjam ítélni. A család sem kívánja a boncolást.” Mindezeket Kováts Ferenc senior mondta el, halála előtt. Véleményére a hivatalos történetírás akkor nem volt kíváncsi, maradt az „oral history”, sajnos magnó nélkül.

Mindent egybevetve a ’Nyugat’ a magyar irodalomtörténet legrangosabb folyóirata. Egy évszázad óta az etalon, amely orvostörténeti szempontból is figyelmet érdemel.

---

752 Ralph H. Major: A végzet katonái. Ford.: Nagypál István. Bp., [1938]. Hungaria. 350, [2] p.

753 Joó Tibor: Teleki Pál gróf halálára. = Nyugat 34 (1941) No. 5. pp. 199–200.

754 Teleki Pál halála. Legújabb adatok gróf dr. széki Teleki Pál haláláról. Összegyűjt.: Zakar András. Bécs, 1983. Eola. 276 p.

Orvosok és a Nyugat első évfolyamai

Eredeti indíték szerint rövidebb cím (Orvosok és a Nyugat) és talán hosszabb cikk szándékoltatott volna, de ezt a csodálatos folyóiratot lapozgatva rövidesen kiderült a vállalkozás lehetetlensége. E bevezető mentegetőzés nem titkolt folytatási kötelezettséget is jelez. Hogy mit jelentett az orvosok életében a *Nyugat*, arra bizonyára sok idős kolléga még fiatalos izgalommal emlékezik, s hogy mit nyújtottak az orvosok ennek a havonta kétszer megjelenő pompás periodikának, arról a megsárgult lapok vallanak, ugyanis betűhív másolatban még csak az első évfolyam jelent meg. Nem vagyunk illetékesek irodalomtörténeti jelentőségét méltatni, de (legalábbis tudtunkkal) orvostörténeti érdekességeit eddig nemigen vették észre, pedig azokban sem szűkölködik.

Mint ismeretes, nem kevés progresszív kontra konzervatív vita következményeként jelent meg a *Nyugat* első számra 1908. január elején. A főszerkesztő, senior Ignotus, alias Veigelsberg Hugó, akinek „mellesleg" az apja ugyancsak orvos volt, szerkesztők: Fenyő Miksa és Osvát Ernő. Nem volt könnyű dolguk, kezdetben az írók és olvasók száma közt alig volt mennyiségi diskrepantia, s a Dévénynél betörő „új időknek új dalaival" nemigen lehetett cirógatni az (alig) olvasó középosztály országos önámítását. Csak egy vékony, főleg fővárosi polgári réteg sejtette, miről van szó, közöttük nem kevesen voltak haladó gondolkodású orvosok. Legszínvonalasabb irodalmi folyóiratunk első orvosszakértője a tragikus sorsú Csáth Géza, Kosztolányi unokatestvére. Igaz, 1908-ban még csk cselédkönyves, de zenekritikával tanári szinten adta le névjegyét. Első cikke az 'Éjszakai esztetizálás', közvetlen az első számban. Wagner muzsikáin meditálva megállapítja, hogy egy klasszikus korszak lezárult, Bach–Mozart–Beethoven a zene „összes belső lehetőségeit már megtalálták", mégis megállapítása: „A muzsikában egy reneszánsz fog következni…" Ezt a megújhodást nem Mihalovics Ödönnek, a Zeneakadémia akkori igazgatójának, az 'Eliana' című operája képviseli. Ez a zeneszerző Csáth szerint „nagy úrral evett egy tálból cseresznyét. Ez a nagy úr Wagner volt." Következtetésképpen utánérzés, amelyből hiányzik – Csáth szavaival – a modern művészi látás. Ugyanebben a rovatban dicséri Weiner Leo népdalos ritmikáját, aki formában folytatása Mozartnak, hangzásban Debussynek, mégis magyar és „minden ízében primaer muzsika". Csokonai költészetével rokon, belőle minden hamis pátosz hiányzik. Hét évtized távlatából csak ámulni tudunk, micsoda füle volt ennek az orvosjelöltnek! Weiner után Bartók felfedezése következik. Szembeszáll a nagy tekintélyű Hanslick megállapításaival, aki szerint az új „egyéni nyelvű komponistának a muzsikája lehet művészet, de nem a muzsika". Lehet – mondja

laikusan Csáth, nem a szavakon, hanem a lényegen lovagolva –, de „ez a művészet minden porcikájával érdekel bennünket”. Az a lüktető művészet, amely „első híressé vált munkájában, a Kossuth-szimfóniában kigúnyolta és macskamuzsikává travesztálta a Gotterhaltét; nem a finom és előkelő Haydn-melódiát, hanem a Habsburgok családi himnuszát. Aki ilyen mer csinálni, az több mint abszolút muzsikus.” Micsoda elképesztően váteszi megállapítást tesz azzal, hogy Bartók fantázia-birodalma hasonlít az Ady Endrééhez. Azt hiszem, ennek a századunk magyar szellemét meghatározó két óriásnak a jelentőségét Csáth Géza rokonította először. Ad gloriam medici. Most meg kell szakítanunk a zenekritikát. Ugyanebben a számban jelentkezik a jeles kritikus az ’Anyagyilkosság’ című novellájával. Ennek a dosztojevszkiji mélységű írásnak a jelentőségét Illés Endrétől Karinthy Ferencig elég sokan méltatták. Pillanatnyi kiúttalanságból fakadó kényszertragédia ez, mert a Witman fiúk nem akarták megölni szülőanyjukat. De hát a kamaszok ékszerrel akartak kedveskedni egy lánynak, s az ékszereket az anya jó ösztönnel elrejtette. Sajnos, a saját hálószobájának a vitrinjébe. Az ablakot viszont be kellett törni, hajnalban, késsel, amikor feltehetőleg a legmélyebben alszik. A zörejre viszont fölébredt, s a kés szinte reflex mozdulattal a mellkasába hatolt. Irracionális tett, akár Raszkolnyikové. Csáthban a készülődő pszichiáter találkozott a lappangó íróval, s egzisztencialistákat megelőző egzisztencialista remekmű született. Nem bűnözésre ösztökélő krimi és nem is erkölcsi ítélkezés, hanem hátborzongató írói csoda. Az értők érzik értékét, a börtönlakók amúgy sem olvassák. Még Dosztojevszkijt sem. A 17. számban újabb novellával mutatkozott be, címe: ’Délutáni álom’. Életrajzi tény, hogy Csáth morfinista volt. Vajon ez a novella, amely kicsit emlékeztet Gulácsy Lajosnak az ’Ópiumszívó álma’ című csodálatos festményére, nem a narkomániás állapotból való kijózanodás kikristályosodása-e? Álmában természetesen a mesés Bagdadban jár, találkozik Sindbad varázslóval, aki könnyből jósol. A néma gróf kisasszony viszont sírni csak halott gyermeke fölött –képes. A szépséges nővel előbb Perzsiában, majd Pesten találkozik – álmában. S a csoda megtörténik. Halott gyermekük könnyet csillogtat az anya szemén, Pesten, egy hópelyhes sírdomb fölött, amely egy átok érvénytelenné válását is jelentette. Íme Sindbad megjelenése a magyar irodalomban – Krúdy előtt.

Folytassuk tovább zenekritikával. A muzsikát nem a kizárólagosan klasszikusok vagy holnapi klasszikusok magaslatáról ítélte meg. Elbúcsúztatta Szentirmay Elemért és a spanyol Sarasate személyét, a „vén cigányokat”, mert hiszen „a zeneművészet meztelenül kézzelfoghatóan él az ő kis formáikban” is, úgyis megadják az árát sikereiknek, elfelejtik őket, Szomory Dezső szavaival szólva:

„Régi nóta, híres nóta elfeledve
Régi cigány, híres cigány eltemetve”.

Mennyire igaza van mindkettejüknek. Vajon hányan tudják, hogy a „Csak egy kislány van a világon” című dalt Szentirmay írta? A 22. számban Csáth előrukkolt a nagy Puccini-tanulmányával. Idézi Tolsztojt, aki szerint az operáknál általában „vagy a szöveg esik áldozatul a muzsikának és akkor nem kell szöveg, vagy fordítva, és akkor nem kell muzsika”. Csakhogy ez a megállapítás Puccini művészetére nem érvényes, mert ő zeneileg hallatlanul finoman igazodik a dráma menetéhez. Szerinte sikerének titka pszichológiai kérdés, rátalált a zenedrámaírás legfőbb rejtélyére, „hogy mennyit lehet adagolni a muzsikából, drámából és a színpadból, hogy zavartalan kielégülési érzések jöjjenek létre a hallgatóban”. Szinte az egész tanulmányt idézni lehetne, oly okosan fogalmazott. Olvasta-e vajon a ’Pillangókisasszony’ szerzője fordításban egy magyar cselédkönyves medikus írását, aki nem zenekritikusnak, hanem idegorvosnak készült? S vajon 1908-ban született-e az operafejedelemről értőbb méltatás? Hogy mennyire érezte a muzsikát, bizonyítja a következő cikke, amit D’Albert-ről írt. Csáth a zeneszerzőket négy csoportba osztotta: 1. Zsenik; 2. Tehetségesek és ízlésesek; 3. Tehetségesek, de ízléstelenek; 4. Tehetségtelenek. Szerinte D’Albert a 2. és a 3. keveréke. ’A hegyek alján’ című operája ügyes Wagner–Verdi keverék (nyílt reminiszcencia nélkül), de magyarországi sikerét elsősorban Környei Béla csodálatos tenorjának köszönheti.

Végül az 1908-as évfolyamban Koessler Jánosról ír. A német zenepedagógusról, aki nyelvünket nem tudta megtanulni. Eötvös Károly (pont ő, a faji előítéletek elleni nagy harcos) az akadémia nevében meg is támadta miatta. Csáth Géza megvédte illendően és meggyőzően. Mert az ő tanítványai voltak: Dohnányi, Buttykai, Bartók, Kodály, Weiner Leo, a könnyebb műfaj kiválóságai közül Lányi Ernő, Kálmán Imre, Szirmay Albert, Jacobi Viktor, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Hogy az oroszok (Gllinka, Csajkovszkij, Rimszkij-Korszakov, Rahmanyinov), a lengyelek és finnek mellett mi is „betörtünk” a zenénkkel nyugatra, az ennek a nagyszerű zenepedagógusnak köszönhető.

Csáth még egy novellájával szerepel az első évfolyamban, címe: ’Emlékirat eltévedésemről’. Szép kis memoár jellegű írás, de költői erejében nem hasonlítható az előző két novellához. Íme, milyen hosszúra sikerült Csáth Géza bemutatása. Két dolog szolgáljon magyarázatul. Az idén lesz hatvan esztendeje, hogy fiatalon elhunyt, valamint a Breuer János szerkesztésében megjelent ’Zenei írások a Nyugatban’ (1978) című könyvből Csáth kritikái kimaradtak, arra hivatkozva, hogy azok külön is kiadásra kerültek. Ez igaz, de oly csekély példányszámban, hogy csak a vájt-fülűeknek jutott belőle. Nem árt hát megismételnünk, hogy

azokat egy végzés előtt álló orvos írta a „kakasülőről”, s nem egy profi kritikus kellő akusztikájú páholyból, megfellebbezhetetlen tekintélyével.

Az első évfolyamban találkozunk egy másik orvossal is,, aki végül írásra adta a fejét. Salgó Ernő (1873–1946), az ’Írók és színdarabok’ szerzője a 4. számban ismerteti Maurice Barrés ’Le voyage de Sparte’ című útirajzát. Szereplői az antik kultúrát a balkáni jelennel szembesítik, történelmietlenül, nem rejtve véka alá kiábrándultságukat. Csakhogy Byron és Lamartine másképp látták, s nekik volt igazuk. Nem lehet nem említeni, hogy Ady Endrének az önvallomás-szerű ’Mihályi Rozália csókja’ is ebben a kötetben jelent meg. Melancholiájával a lues apotheosisa.

Tisztelettel ír Száz Zoltán a modernséggel egyáltalán nem „vádolható” Ágai Rudolf útikönyveiről, ami azt is bizonyítja, hogy a *Nyugat* pont a szakításával válik hagyományőrzővé. A nagy utazóról, akinek „ereiben, szervezetének szövetében, ott munkál a keleti fajták nagy vitalitása és régi kultúrája”.

Nem hiányzik a szociológia sem. P. Kropotkin ’A kölcsönös segítség, mint természettörvény’ hosszú ismertetőt kap a 10. számban. A recenzió szerzője Lánczi Jenő, a fordító – Madzsar József, szocialista orvosi múltunk egyik büszkesége. A recenzor szerint Kropotkin a modern tudományos anarczizmus megalapítója, ezért inkább Rousseau s nem Marx rokona. Ez a régi családból való, Svájcba emigrált orosz herceg, akit az Internacionáléból mint nihilistát kizártak, végül Angliában telepedett le. Szerinte a kölcsönös segítség, mint természeti törvény, legalább annyira feltétele az evolúciónak, mint Darwin tana a létért folytatott küzdelemről. Vajon nem az angol praktikum és a pravoszláv messionizmus összehangolási kísérlete ez? Kropotkin kicséri a régi faluközösséget. Zavaros elméleteivel önmagát cáfolja meg legtöbbször, a hozzáfűzött kommentár ma is helytálló, különösen az állam szerepét illetően. Meglepő megállapítás (anno 1908): „A mai Oroszország hasonlít a forradalom előtti Franciaországhoz”. Noha nem orvos írta, megemlíthető Hatvany Lajosnak a ’Crimen laesae sanitatis’ című írása, felemás felelet Lengyel Menyhért írására. „Az egészség buta és józan, nincs lírája, csak böfögése, nincs álma, csak horkolása, nincs szerelme, csak érzékisége és nincs szenvedése.” Hatvany részben igazat ad vitapartnerének Heine, Verlaine, Leopardi, Spinosa, Novalis avagy éppen Arany János esetében. De ott az ellenpéldák; Lamartine, vagy egy rangosabb névsorral fölérő Goethe, aki a ’Diner zu Koblenz’ című versében

„Lavater és Basedow közt
ülök életvidáman…
Próféta jobbra, próféta balra,
a világfi középen.”

a nagy életművész megtestesítője. Goethe ellen nehéz érvelni. Tudták ezt mindketten, még az őrjöngő Nitsche is az egészséges weimari óriásba kapaszkodott kétségbeesetten.

A teljesség kedvéért szólnunk kell még egy orvos végzettségű költőről, aki a *Nyugat*nak kezdettől fogva munkatársa volt, Peterdi Istvánról (1888–1944). Van egy szép verse Budapesthez, ehhez a kőrengeteg zsibongó városhoz.

„De hogyha majd romokba fekszel
S a Multság ezüst lelke leng föléd;
Holt köreidbe zártad a béke örökét
És ellenségeidtől megmenekszel:
Leszállok rád és megcsókolom földed.”

Úgy is lett. Az ostrom napjaiban „csókolta” meg a földet, amely testét befogadta.

Az 1909-es évfolyam már nem ily gazdag orvostörténeti érdekességű cikkekben, de nem is szegény. A nyitás megint Csáth Géza íratlan privilégiuma, aki Bartók Béla új kottáit, azaz 24 kisebb zongoradarab megjelenését közölte. Ez „még a legeslegújabb zenével táplálkozók füleit is megdöbbenti. Alapja mégis ott van mindenkiben. Ezeket az érzéseket minden finom idegű ember érezte.” Lányi Ernő új dalairól szólva fejcsóválva állapítja meg, hogy bizony „nem nagyon előkelő társaságba került: Frater Loránd, Dankó Pista, Dóczy József mellé”, még Kosztolányi-versekre írt melódiái is „kottapiacra készültek”. Izgalmas az ’Opium’ című prózája, amelynek alcíme: ’Egy idegorvos leveles ládájából’. Csáth ekkor már a Moravcsik-klinika orvosa volt. Itt már félreérthetetlenül a morfinista írja le múló élvezetét. „A gyönyör eltünteti a körvonalakat és az értelmetlenségeket. Kihelyez bennünket a tér béklyóiból és az idő zakatoló másodperc óráját megállítja, langyos hullámokon emel bennünket a lét magasságaiba.” Itt az elcsúszás kegyetlen dokumentuma, hasztalan próbál föltápászkodni. Pedig ’A varázsló kertje’ című novelláskötetét Hegedűs Gyula így jellemzi: „egy költő csudálatosan tiszta lírája csendül fel s a megpendített finom hangok halkan továbbrezegnek a mi lelkünkben”.

Bartók Béla első suitje szintén kritikusi telitalálat. Ő lelte meg „önállóan a magyar szimfonikus formanyelvet. Azt tehát, amit Erkel, Mosonyi, Liszt és annyian hiába kerestek." Továbbá „látszólagos zűrzavarából, disharmóniáiból nemes és új hang-hatások bontakoznak ki, meggyőző szépséggel". Rokonságában megint Ady verseire utal. Ez a felette igényes kritikus nemcsak mulandó cigánydalokkal, de a szeme láttára, füle hallatára születő pesti „folklórral" szemben is megértő, hiszen Heltai, Szép Ernő, Molnár Ferenc írják az igényes szövegeket és Szirmay Albert, Kálmán Imre, Zerkovitz Béla a fülbemászó zenét. S ott a Nagy Endre-kabaré, Medgyaszay Vilma interpretálásával. Létjogosultságát tagadni képtelenség lenne, hiszen a mázolósegéd nem dudorászik Bartók-zenét.

Ignotus cikket ír az Erzsébet-szanatóriumról. Okolicsányi-Kuthy Dezső könyvét ismertetve. Érdekes, hogy a páratlan műveltségű Ignotus nem juttat pár ismertető-elismerő sort Korányi Frigyesnek, pedig a magyar bel- (és tüdő) gyógyászat akkori nesztorának bizonyára jól esett volna. Megteszi helyette Csáth Géza (megintcsak ő), aki az orosz Vereszajev és a magyar Pikler J. Gyula orvosi emlékeit ismerteti. „Humanisták mindketten – írja Csáth –, de hogy úgy mondjam, nem értelmi alapon (mint ezt a nagy orvosoknál, példák: Billroth, Eiselsberg, Korányi látjuk), hanem elsősorban érzelmi alapon." Ami fiatal orvosoknak való, filantrópiai nevelésre. Ebből az évfolyamból megismerjük még Pásztor Árpád 'A harmadik' című színművét Salgó Ernő recenziójában. Az apát, aki törvénytelen gyermeke kedvéért képes törvényes feleségétől elválni. Megállapítása nem nagy dicsőség első színházunkra, mert a darab „sokkal méltóbb volt a Nemzeti Sínházhoz, mint a Nemzeti Színház a darabhoz".

Nagy esemény volt Ferdinand Loewe karmester fellépése fővárosunkban. Beethoven, R. Strauss, Delibes, Goldmark és Csajkovszkij műveit vezényelte, s méltó hozzá Csáth kritikája. Ugyancsak írt Beretvás Hugó Ady-dalairól. Szerinte hiányzik belőlük a tartózkodás előkelősége és az egyszerűség meggyőző ereje, s ezen még Környei Royal-beli előadása sem segített. – Beretvás tehetséges zeneszerző, kitűnő prozódiával komponál, de az egyszerűség hiánya alapvető hibája.

Ennyit az első két kötet bennünket érintő cikkeiről. A harmadik (1910) már Ehrlich nagy felfedezését ismerteti, nagy lelkesedéssel és furcsa asszociációkkal. De hát ne vágjunk elébe.

Kiaknázhatatlan kincsesbánya ez a folyóirat.

A ’Nyugat’ „gyógyszerészei”

A legszínvonalasabb kulturális folyóiratunkat 1908-ban nem az epigongyűjtő literátus társaságok, nem is a század elejei akadémikus irodalompolitika hívta életre, hanem egy olyan hivatalos irodalmon kívüli polgári elit, aki Juhász Gyula szavait variálva nem látta tegnapnak a holnapot, Ady Endrével az élen felismerte, hogy „gőzösön jár ma már az ember-ész”, és önámító illúziók sem változtatnak a kegyetlen tényeken, Rákosi Jenő alaptalan optimizmusának igazolására.

A szerkesztők: id. Ignotus, Fenyő Miksa és Osvát valamennyien jogászok, s egyben az írás tisztelő szerelmesei. A szerkesztőség „felállítása” időnként változik, az igény soha. A legrangosabb szerzők között tanári végzettségűektől (Babits, Juhász Gyula, Kaffka Margit) orvosokig (Csáth Géza, Osvát Kálmán, Németh László), filozófusoktól (Lukács György, Fülep Lajos) aktív és tekintélyes politikusokig (Hegedűs Lóránt, Bajcsy-Zsilinszky Endre) szinte minden foglalkozású tollforgató megtalálható, ha mondanivalója megfelelt az osváti mércének. Miért lettek volna a patikusok kivételek, amikor a modern színpad egy hajdani gyógyszerészsegédnek köszönhette megszületését.

Igaz, Ibsen a *Nyugat* megindításának idején már két esztendeje halott. Elköltözött kedves északi koboldjai közé, a táncoló trollok társaságába. Megszűnt hát Peer-Ibsen bolyongása e nem neki való világban, de megmaradt a norvég „recept”, a minden elődjétől elütő lélekábrázolás, véle kezdődik az új színház, halhatatlan figurái: Nóra, Hedda Gabler, Solness, Peer Gynt, Rank doktor átléptek századunkba. A *Nyugat* első „gyógyszerésze” tehát Ibsen Henrik. A gyógyszerkeverésben nem vitte sokra. Grimstadt egyik patikájában nappal a drogokkal bíbelődött, de éjszakáit már drámákba álmodta. 1828-ban született a kis nép nagy drámaírója, aki hasonló helyzetéből adódóan különös figyelmet tanúsított irántunk, ugyanis 1848 márciusában Dánia és Németország között Schleswig-Holstein miatt háború tört ki. A harcban Norvégia semleges maradt, a 20 esztendős gyógyszerész-költő nagy felháborodására.

Heine és Victor Hugo hangján ő is verset írt Magyarországhoz, ebből az alábbi strófa:

„A szabadsághős seregen barbárok
vad hordája dúl. –
a morokra fölhág megint a zsarnok
és gyilkos vadul.
Bíborruhás uralkodók, örvendjetek!

hisz diadalt
szerzett az erőszak megint, – s a szabadság
lángja kihalt.”

Ignotus a nagy norvég születésnek centenáriumán ’A negyvennyolcas Ibsen’ címmel cikket írt a *Nyugat*ba. Érdekes az eszmefuttatása. Összehasonlítja Szendrey Júlia, Nóra és George Sand alakját, mint típusokat. A női emancipációban természetesen George Sandé a pálma, arról sem feledkezve meg, hogy Franciaországban könnyebb volt Sand helyzete, mint Norvégiában a Nóráké. Ignotus szerint 1848 harmadik „kiadása” az 1789-es párizsi forradalomnak, mivel akkor senkinek fel nem tűnt az, ami a „kommunista manifesztumban rejlett és sejlett”. Ibsennek nem kellett 1928-ig várni, már az 1908-as kezdő évfolyam bőven foglalkozik vele. Alkalay Ödön azt a Hedda Gablert mutatta be, aki „igazi és belső meghittségben csak vele azonos lényű és azonos rangú férfivel élhet”, különben belepusztul. Bámulatosan érdekes Bíró Lajosnak a ’Leszámolás Ibsennel’ című vitairata. Címéből az ember azt gondolná, hogy Ady hűséges barátja nekiront a nagy norvég drámainak, holott éppen megvédi. Méghozzá Plechanov dogmatikus támadásaitól, aki Ibsen hőseinél folyton a marxi idézeteket hiányolja. „Nem igaz, hogy ha szocialista az ember, akkor minden irodalmi mű végére szocialista vezércikkeket kell óhajtania” – állapítja meg Bíró Lajos. Kár, hogy nem olvasták (vagy elfeledték) ezt a remek cikket a szocialista realizmusnak nevezett sematizmus egykori megkövetelői.

A fiatal Lukács György már átfogó elemzést ad az Ibsen-irodalomról. Soraiból sugárzik az Ibsen iránti tisztelet, akinek „a kezei között nő, ami rendes színtelenül intellectuális és az absolut festőtetlenségig konvencionalis életünk”, aki megírta a polgárság politikai csődjét, a családi élet széttörését, s az egyedüllét fájdalmait, hogy csak a legtalálóbb megállapításait idézzük ennek a kolosszálissá nőtt kritikusi elmének. Még mindig a kezdő kötetben Bárdos Artúr ismerteti Bernard Shaw Ibsen-breviáriumát. A könyv sokkal inkább az írójára jellemző, mint akiről szól. A hagyományos morál ellen lázadót méltatja darabról darabra (recenzorunk szerint) prokruszteszi kegyetlenséggel. A kezdő *Nyugat* Ibsen-kultuszából arra lehetne következtetni, hogy már hazai színházainkat is meghódította. Kéri Pál Nemzeti Színház-beli beszámolója nem azt mutatja. Sajnos, a ’Társadalom oszlopai’ című darabbal nem olyat választottak, „amelyben a pápaszemes költő-óriás lelkének hangtalan és magányos tengerén jéghegyeken szikrázik a piros nap és kegyetlen fenségben áll az égen az északi fény”. Pedig Ódry tehetségéhez mennyivel méltóbb lett volna John Gabriel Borkman.

Az 1909-es évfolyamban Jász Dezső adja tudtunkra, hogy Ibsen patikáját múzeumnak rendezik be. „Ennek a háznak minden talpalatnyi földje becses, a gyógyszertárnak minden

üvege ereklye, mert Ibsen fejlődéséhez hozzájárult… Egy sötét kis kis patikaszoba: a fejlődés Golgotája.” ’A társadalom oszlopai’ évekre elvették az Ibsen-rendezők kedvét.

A csend 1917-ben tört meg a ’Peer Gynt’ bemutatásával. Folyóiratunk *Figyelő* rovata alaposan feladja a leckét a mai böngészőnek. Hajdú Henrik szerint Sebestyén Károly fordítása csapnivalóan rossz, az előadásról Schöpflin Aladár elragadtatással ír. Hogy lehet rossz szöveget jól játszani? Fogas kérdés, kétségtelen. Hajdú Henrik megállapítása helytálló lenne, mert a következő évben már megjelent Patthy Károly fordítása, lényegesen kedvezőbb fogadtatással. Schöpflin a címszerepben Törzs Jenőt, Aase anyóként Halmi Margitot látta a színpadon, érthető az igényes kritikus ellágyulása. Ibsen azt írja az egyik levelében, hogy Aase-t a saját anyjáról mintázta meg, ami el sem képzelhető másképp. Aki haldokolni látja, mindenki édes szülőjére ismert benne. (Később Patthy fordítása is korrekcióra szorult, mert e sorok írója már Áprily gyönyörű átültetésében élvezhette, a felejthetetlen Ladányi Ferenccel és Gobbi Hildával, továbbá Grieg zenéjével, amelyről Schöpflin Aladár nem tesz említést.)

Ibsen interpretálására 1920-ban ismét a Magyar Színház vállalkozott, amikor műsorra tűzte a híres ’Hedda Gabler’-t. Míg Peer Gynt alakja a norvég folklórból nőtt ki, beoltva a szerző utazási szenvedélyével, addig Hedda Gabler már igazi emancipált nő, de tragikus sorsában inkább Bovaryné és Karenina Anna, mintsem Nóra rokona, mert Nóra az, aki a házasság kötelékéből képes önmagát kiszakítani.

A darabot az 1920-as évfolyamban ugyancsak Hajdú Henrik ismertette, fordítói fenntartásait ezúttal is hangsúlyozva. Végre 1923-ban már igényes ismertetőnk a fordító, norvég eredetiből. Inger asszony történetéről Kosztolányi írja a következőket: „Ibsen e szomorújátékát, melyet igen fiatalon írt, patikussegéd korában, kevés európai színpadon játszották. Érdemes följegyezni, hogy az újpesti Blaha Lujza Színház most bemutatta, Hajdú Henrik tökéletes tolmácsolásában.” A tragédia a XVI. századi dán–norvég ellentétel idejét idézi, Inger asszony királlyá akarja tenni fiát, ezért feláldozza leányát, majd tévedésből őt is megöleti. Ő a „norvég Lady Macbeth, ki égő gyertyával kódorog nagyravágyó álmai után, régi bűnök hullaszagát érzi, várja a bűnhődés koporsóját”. Kosztolányi megállapításai után csak sajnálhatjuk, hogy manapság milyen szegény az Ibsen-repertoár. Ugyancsak 1923-ban Jászai Mari kezdeményezésére bemutatták John Gabriel Borkman zárkózott figuráját. Lengyel Menyhért tudósítása szerint „az már nem is irodalomtörténész, hanem szociológus, biológus, feladata volna kinyomozni, milyen sokrétűen hatott”. A Vígszínház pompásan érzékeltette egy család süllyedő hajóján az értelmetlenül civódó testvérek tragédiáját, a címszerepet játszó Hegedűs Gyula mellett Gombaszögi Frida és Varsányi Irén remekeltek. Lengyel Menyhért „figyelője” mellett Gyergyai Albert is írással hitelesítette a minőséget. Egy év múlva a Nemzeti

Színház Kamaraszínháza az alkotása csúcsáról mélységbe zuhanó Solnes építőmester drámájával próbálta feledtetni a kezdeti fiaskót, ezúttal sikerrel. Ódry és Vízváry Mariska mellett Szabados Piroska mutatkozott be, Wangel Hilda szerepében. Ismertetését a mindig megbízható ízlésű Schöpflin örömmel vállalta, miként a zord protestáns pap Brand ótestamentumi figuráját is, aki Ábrahámként áldozza fel fiát, híveitől feltétlen követést követel, ami még a rideg északon is lehetetlen, ezért el kell buknia.

Az orvos Földi Mihály a 'Kísértetek' című darabot mutatta be a *Nyugat* olvasóinak (1924), főszereplője egy anti-Nóra, aki megalkuvással és alakoskodással vállalja a házasság poklát, züllött férje zaklatásait, degenerált gyermekük nevelését. Miért hatnak még ma is Ibsen-drámák? – teszi fel egy cikkben kérdését Alkalay Ödön (akit már csak a *Nyugat* színházkritikusaként ismerünk) –, a 'Vadkacsa' és a 'Társadalom támaszai' láttán. Nem a történet, noha a 'Vadkacsá'-ban a nem vállalt gyermek önkéntes halála a világirodalom egyik legszívszorítóbb jelenete, hanem mert az ibseni tétel mindkét variánsa, „hogy az életet az igazságra kell felépíteni, mert az élethazugság az élet szükségszerűsége" adott esetben mindig érvényesül. Művésze válogatja, milyen hitető erővel. Ibsen esetében ez a kérdés fel sem merülhet. „A lángeszű patikuslegény" (Osvát Ernő megállapítása) mesteri ismerője volt az emberi lélek összetételének.

A Nemzeti Kamaraszínháza is bemutatta a 'Kísértetek'-et. Nóra ellentétjét, Alvingnét Márkus Emília alakította, a paralitikus Oswaldot Uray Tivadar „szép ökonómiával, ízléssel játszotta", ahogy Kürti Pál ismerteti az 1927. évi előadást. Ibsen születésének centenáriumára egyrészt Ignotus írt 48-as cikket, másrészt Sigurd Hörst neves kutatót kérte fel a szerkesztőség egy tanulmány küldésére. Hajdú Henrik pedig lefordította az 'Építési tervek' című Ibsen-verset. A 'Terje Vigen' átültetésében (Nyugat, 1916) már kellő gyakorlatot szerzett. Valószínűleg az ő megállapítása óta idézik, hogyan lehetséges, hogy egy kis nép, amely nincs annyi, mint Párizs lakossága, világirodalmi rangú írót tudott adni, míg mi, magyarok nyelvi elszigeteltséggel „vigasztalódunk" külföldi ismeretlenségünkért. A kérdésre még nem kaptunk kielégítő választ.

Ugyanakkor mutatták be a Vígszínházban Ibsen epilógusát, a 'Ha mi holnap feltámadunk' című darabot. Az ibseni életmű absztrakciója az, ahogy (megint csak) Schöpflin Aladár megállapítja, de az előadás elhibázott, talán az egy Makay Margit kivételével. Az előadásból nem derül ki „a művészetért önmagát feláldozó ember tragikus csalódásának kifejezése". A *Nyugat* Babits halálával 1941-ben megszűnt, utolsó színházbemutató a 'Nóra', búcsúztató méltatója Schöpflin. A *Nyugat* szellemi örököse az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag* lett.

Az utolsó színházi beszámoló 1943. májusi számának II. kötetében található, 'Rosmersholm' a címe. „Ártatlanul élni" – ez Rosmer drámájának a mottója, ám Ibsen szerint „az embert az élet hajtja bűnbe, de nem menti fel a felelősség alól". Vajon hány embernek borsózott a háta a Madách Színház páholyaiban? Rosmer urat Várkonyi Zoltán, Rebekkát, a hideg északi démont Mezey Mária varázsolta feledhetetlenné. A *Nyugat*nak és örökösének 1908–1943 között az ibseni életmű örökös témája marad. Osvát Ernő az 1900-as *Új Magyar Szemle* hasábjain lesújtó kritikát írt róla, ha véleménye nem módosul, aligha marad haláláig a „falakon belül". A lángeszű patikuslegény – ahogy nevezni szerette.

Ha hazánkban tíz műértőt megkérdeznénk, hogy nagy piktoraink közül ki volt ifjúkorában patikus, bizonyosan tíz Csontváry nevét említené. Kevésbé ismert, hogy modern festészetünk egyik megteremtője, a Csontváryval azonos rangú (legfeljebb kevésbé egzotikus) Rippl-Rónai József szintén drogistaként kezdte pályafutását. Lévén Ady, Babits, Móricz meghitt barátja (akikről jobb képeket senki nem festett) a *Nyugat*ban sokkal többet találkozunk nevével és műveivel.

Mozsonyi Sándor a *Gyógyszerészet* 1970. januári számában részletesen megírta, hogy a kaposvári születésű (1861) Rippl 1879–81 között volt a budapesti Tudományegyetem gyógyszerészhallgatója, előtte és utána a kaposvári Schröder Sándor tulajdonát képező „Arany-oroszlán"-hoz címzett gyógyszertárban dolgozott. Festői sugallata nem volt oly misztikus, mint a csodálatos „kettősen kollégáé". Magyarországon a festészetben legalább olyan konzervatív akadémizmus uralkodott, mint az irodalomban, ezért a Párizsban beérő Rippl szinte természetes szövetségese lett Ady Endrének. Már a *Nyugat* kezdő évfolyamában a Műcsarnok Terasz tárlatáról főleg Rippl-Rónai alkotásait hiányolja Lengyel Géza, mert – úgymond – a vernisszázs hiénák helyett „mi Rippl-Rónaiért és Fényes Adolfért lángolunk, ők Pállik Bélát vásárolják". 1911-ben a *Nyugat* füzetsorozatában kiadta Rippl-Rónai emlékezéseit. Megkapó olvasmány, találkozás Munkácsyval, Van Gogh, Gauguin, Delacroix művészetével, a fény városával, árnyoldalaival (modern művészek kitagadása, Dreyfus-per) együtt. Bálint András szerint könyve „pontosan egy Rippl-pasztell. Aki így tudja tintára, tollra transzponálni azt, ami benne mint piktorban karakterisztikus, az mint íróművész is jelentékeny."

Az 1919-es Ady-gyászkötetben levelet írt barátjának a mennyországba, az 1923-ban tartott Ady-ünnepen a költő-barátja szemeiről beszél. „Mindent kiolvastam belőlük, a költőn kívül a legjobb embert, a gőgös mokány legényt, a széthulló magyarság szimbólumát, akinek különös egyénisége fenségességet árult el, nagyot, nagyobb embert, mint bárki korunkban." A *Nyugat* ugyanezen évfolyamának hasábjain Elek Artúr új témáiról ír, a Zorka-sorozat variációitól a nagy arcképekig. Pl. Móriczé „megereszkedett oroszlánfej – a szétmálló őserő

zárkózott színességével”. Osvát Ernőén „az arc, az orr piros foltjai az ezüstös haj árnyékában”. Babits fején „mintha inkább a karakter kialakítására törekedett volna”. Ez a bal kéz támasztotta, dőlt fej a *Nyugat* 1924-es évfolyam I. kötetének 376. lapján vált örökre ismerősünkké.

Érdemes visszapillantani az 1915-ben rendezett ’Rippl-Rónai József és a háború’ című kiállításra, amelynek az Ernst Múzeum biztosított otthont. Festőnket a világháború kitörése Franciaországban érte. Jellegzetes tollvonásokkal, szálkás vonalakkal örökítette meg a tömegember pánikpillanatát, mámorral kevert félelmét, amely a latin népekre oly jellemző. Gallhon őneki többszörösen kedves. Ott tanult meg látni, saját magát korszerűen kifejezni, francia feleséget hozott, a háborút éltető csőcselék (amely oly ismerős a Thibault-családból) borgőzös dühében mégis majdnem meglincselte „az osztrák kémet”. Hazatérve viszont gyanús, mert piktúrája franciás, felesége francia. A mindenen felülemelkedő művész csak megörökítéssel ítélkezik. Tárlatán látható a hazájáért harcoló francia katona képe, s békésen olvasó nő.

A *Nyugat* 1915. évi kötetében tollrajzként pihen ’Goethe utolsó sarjadéka francia fogságban’, bár a lesütött tekintetű fogoly alig emlékeztet a német költőkirályra. Noha tüntető pacifista, 1916-ban mégis a szerb–olasz frontra került, igaz, csak öt hétre, és sajtófedezékbe. Később a lövészárokba is. Itt találkozott nagy osztrák kollégájával, Oskar Kokoschkával, akit lefestett. Közös fénykép is maradt róluk. Különben egyikőjük sem szerzett olyan elementáris, közvetlen és borzalmas élményeket, mint Mednyánszky László, akit az elcsigázott tápászkodó szerb fogoly, a tetvészkedő katonák, az örök vízszintességre ítélt kadáverek, a hódmezőn fölsejlő fejfák megörökítése az I. világháborúnak legmegrázóbb erejű fejtőjévé avatták. Halála után, mert Adyt, Eötvös Lorándot, Csontváryt követően ő is rajta van az 1919-es veszteséglistán. Rippl-Rónai igazán szerette, élvezte az életet, kerülte a borzalmak megjelenítését. Az említett íróbarátok (Ady, Babits, Móricz, Osvát) mellett képet festett Fenyő Miksáról, Karinthy Frigyesről és a fiatal Szabó Lőrincről, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Amint azt Beck. Ö. Fülöp *Nyugat*-beli cikkéből tudjuk, egyik híres önarcképét a firenzei Ufrizi-gyűjtemény kérte ajándékba, a franciák ragyoró Maillol-portréját kapták meg. A *Nyugat*osok kedves festőóriása, a lángeszű egykori patikuslegény 1927-ben hunyt el szülővárosában. A *Nyugat*ban Babits ’A festő halála’ című versével búcsúztatta:

„… s éreztük, a vászon mögött már csak maga
a Lélek lehet –
a Lélek s lakói: meghitt emlékek, otthoni táj,
vén szoba és rokoni arcok, s hány puha

asszonyi árny,
Páris visszafénye, s magyar rétek –„…

Retrospektív kiállításairól a *Nyugat* mindig részletesen beszámolt. Nem volt hiú, pedig tudatában volt tehetségének, s hazai kortársai közül talán neki lett volna legnagyobb esélye a világhírre, életművét az értők nagy francia kortársaiéval és barátaiéval (Viullard, Bonnard, Rouault) egyenértékűnek tartják. A kaposvári patikuslegényét.

A *Nyugat* „gyógyszerészei" közé sorolhatók még természetesen Csontváry és Tömörkény. De különösen Csontváryről az utóbbi időkben annyit írtak, hogy bosszantó banalitásokkal aligha tudnék többet mondani. Tömörkény gyógyszerkeverő előélete sem ismeretlen, ezért csak megemlítjük kedvesen csengő nevét. Hogy teljes legyen kedves folyóiratunk „farmakológusainak" listája.

Németh László és a Nyugat

Ismert irodalomtörténeti adat, hogy Németh Lászlót (1901–1975) meredek írói pályájára a 'Nyugat' 1925. évi novellapályázatának megnyerése röpítette. A címe: *'Horváthné meghal'*, a Vörösmarty Akadémia bíráló bizottságának tagjai – Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső és Osvát Ernő – a 272 elbeszélés közül kiválasztott első díjast tartották „művészi értékben legdúsabbnak". Az örökségi civódásról szóló parasztnovella kétségtelenül Móricz-reminiszcenciákat ébreszt utólag az olvasóban, de Osváték csalhatatlan szeme felismert valami többletet, a sorokban rejlő írói lehetőséget.

Az inflációs számjegyű összeggel díjazott elbeszélés tehát a decemberi számban jelent meg,[755] belépőjegyet nyerve a legrangosabb irodalmi fórumba. Mások szívesen megváltották volna, ha a szerkesztő valamit is enged szigorú elveiből. A felfedező (mert a bírálat oroszlánrészét gyaníthatóan Osvát végezte, Gellért és Kosztolányi elsősorban irodalmi presztízsükkel szentesítették) és felfedezett közt nem sokáig volt felhőtlen a viszony. Osvát Ernő újabb novellákat várt, Németh László organizátori szerepet ígért, az eredmény: átmeneti szakítás. Azaz inkább egy kis kompromisszum, se nem elbeszélés, se nem szerep, hanem vers az 1926-os évfolyam 15. számában. A *'Mezőföldi táj'* megéneklése,[756] birkózás a poézissel, eredményes folytatást nem ígérően. Babits, Kosztolányi, Füst Milán, Tóth Árpád mellett verset írni? Már kész volt benne a kritikus. A költőt, miként egykor Móricz Zsigmondban és Bíró Lajosban, őbenne is az Ady-élmény ölte meg, hogy majd más műfajokban támadjon fel. Osvát tehetségtisztelő türelemmel és tapintattal vár, meg is jelenik *'A Nyugat húsz esztendeje'* – de más folyóiratban.[757] Külön út bejelentése ez, a kapu azonban nem csukódik be mögötte. 1927 Németh Lászlónak az Ady-éve. *'A halottak élén'* költője még csak ötvenéves lenne.

Igaz, a nevezetes *'Ady-pör'* (ki tudja, hányadik tárgyalásban) a 'Társadalomtudomány' hasábjain jelent meg,[758] ám Németh a 'Nyugat'-ban ismertette Nagy Sándor tisztes szándékú, de szerényre sikeredett Ady-könyvét,[759] Makkai Sándor *'Ördögszekér'* című művében is inkább a sokat támadott költő mellett derekasan kiálló erdélyi püspököt dicsérte.[760] Felidézi Bányai

---

755 Németh László: Horváthné meghal. (A Nyugat novella-pályázatán első díjjal kitüntetett pályamű). = Nyugat 18 (1925) Vol. III. No. 23–24. pp. 490–500.

756 Németh László: Mezőföldi táj. = Nyugat 19 (1926) Vol. II. No. 15. p. 188.

757 Németh László: A „Nyugat" húsz esztendeje. = Társadalomtudomány 6 (1926) No. 5. pp. 426–430.

758 Németh László: Az Ady-pör. = Társadalomtudomány 7 (1927) No. 3–4. pp. 249–266.

759 Németh László: Ady Endre költészete. Nagy Sándor könyve. = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 17. pp. 350–351.

760 Németh László: Makkai Sándor regénye. (Ördögszekér. Genius, 1927). = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 23. pp. 798–799.

Kornél *'Örök arc'*-át.[761] Érdekes, hogy a frissen végzett, lexikális érdeklődésű orvosírónak ekkor még nem ihletői a tudománytörténet, a természettudományok és az orvosi emlékek, bár cselédkönyves korában már megírta az *'Új szempontok a status praesens felvételében'* című tanulmányát.

A kezdő írónak legtiszteltebb példaképei: Ady Endre, Móricz Zsigmond és Korányi Sándor. Adyban a váteszi szerep, Móriczban a termékeny bőség, Korányiban az etikus ember ragadta meg. A két Ady-cikk ellenére a 'Nyugat' és közötte még nem szent a béke, sőt 1928-ban minden kötelék elszakadni látszott. 1929 a fordulat éve, Németh László ekkor visszatér Osvát 'Nyugat'-jához, ám akkor még senki sem sejtette az október végén bekövetkező tragédiát.

Már a korai számokban színre lépett a nagyfeszültségű kritikus. Tolsztoj-rajongásának ekkor adta először tanújelét, két könyv ismertetése ürügyén.[762] Az egyik Miller Fülöpé, afféle regényes riportkönyv, illusztrációs szenzációk a Jasznaja-Poljana-i remete író rendhagyó magánéletéről. A másik vaskos antológia; kiadatlan levelei „egy nagy koncepció villanásai ezek az élet nagy eseményei előtt", továbbá feleségének, háziorvosának, gyermekeinek, Rjepin festőnek a visszaemlékezései, halálának megrázó felidézése Asztápov állomásán. Németh László szerint a Tolsztoj-kultusz egy ország szellemi mértéke (hasonlót állított Brandes a Goethe-kultuszról), az államé, amely „sohasem lehet jobb a benne élő emberek átlagánál". A cikk orientációt ajánlott a magyar prózának az orosz felé. Osvát szokatlan türelme igazolást nyert, kitűnő kritikák jöttek sorban a kortársaktól.

Először Illyés Gyulában „a távoleső versösztönök spontán összehangoltsága" késztette elismerésre,[763] ő a csillag – Németh szavaival –, aki ott jelent meg, ahol kiszámította. Aztán Tersánszkyt jellemzi mesterien, ezt a kedves csibész irodalmi Kakukk Marcit *'A margarétás dal'* méltatásával.[764] Háborús regény, perdita hősnő, Dosztojevszkij Szonjája rokona, „akiben megfér az evangélium s a gyönyör szomorú ipara", aki a forrongó Oroszország jellegzetes filozopternő figurája, elcsábít egy forradalmárt, a szabadszerelem hívét, aki ugyanakkor „a gyakorlatban bátorításra szorul". A háború züllesztésének apológiája ez, pont moralizálása nélkül hiteles. Találóbb kritikát Tersánszkyról azóta sem írtak.

---

761 Németh László: Bányai Kornél: Örök arc. = Nyugat 20 (1927) Vol. II. No. 17. pp. 347–349.

762 Németh László: Két Tolsztoj-könyv. [Ismeretlen Tolsztoj; Tolsztoj futása és halála]. = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 14. pp. 113–118.

763 Németh László: Illyés Gyula: Nehéz föld. = Nyugat 22 (1929) Vol. I. No. 6. pp. 376–382.

764 Németh László: Tersánszky J. Jenő: A margarétás dal. Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 17. pp. 304–309.

Pap Károly bibliai víziókat felvillantó novellái olvastán íme az összegzése:[765] „Illyés Gyula után megint egy író, akiben nekem annyira ismerős igények munkálkodnak.” Hogy kritikai skálája szélesebb és színesebb legyen, Kassák Lajos *’Angyalföld’* című könyvét ismerteti,[766] azaz „hogy csírázik és hajt ki a csavargó Angyalföldből a szocialista Angyalföld”. Csak a lélekábrázolást érzi benne redukáltnak, ami Németh megsejtésében a szervezkedő mozgalom gyermekbetegsége is. Kassák, „aki egy osztály írója akart lenni, az élet írója lett”. Illyés, Tersánszky, Pap Károly, Kassák – megannyi telitalálat. Elégedett lehetett Osvát! Sajnos a summázást *’A kritika feladatai’*-ról már nem láthatta nyomtatásban.[767] „A kritikus elsősorban a véleményalkotás művésze”, mesterségbeli tudást és pszichológiai szimatot követel, nem csinál pénzért zsenikultuszt, le meri leplezni saját tévedéseit (amit ő sajnos nem mindig tett meg), saját korának percmutatóját a világirodalom órájához igazítja, maximalista önmagával és másokkal szemben, ugyanakkor nem tanítómesterkedik a teljesség ornátusában.

Ez utóbbi megállapítás már finom célzás Babits tekintélyére, holott rá még inkább érvényes. Szerinte Babits könyve, az *’Élet irodalom’*, nem kritikusi mű, hanem „egy lírikus problémái íródtak át a tanulmány nyelvére”, szintetizál és analizál, szövegelemzésben „mikroszkópiával egészíti ki a morfológiát”.[768] Vörösmarty-tanulmánya csúcsteljesítmény, módszere művészi. Szabó Dezső támadása idején kiállás volt ez Babits mellett, egyben jelzése annak, hogy Németh László esztétikai paraméterei mégis mások. Ami természetes, elütő alkatukból adódóan.

Az 1930-as évfolyamban Berda József *’Öröm’*, s Gellért Oszkár *’Valami a végtelen sugarakból’* című verseskötetét ismerteti.[769] Kritikai találékonysága széles. „Gellért az eget kereste a líra szélesebb térségei helyett”, ezért lett a kevesek költője, Berda költészetében a József Attila-rokonságot keresi, akitől ő „szelídebb legény”.

Az 1931-es évfolyamot *’Egy új nemzedék esztétikája’* súlyosbítja bátor igazmondásával.[770] Megállapítja, hogy az 1908-as magánosak (Babits, Móricz, Kassák, Szabó Dezső) „egymás számára lefordíthatatlan esztétikai rendszerek”, ami még nem volna baj, „mert a szellem teljes fénye az egyéni tarkaság szivárvány színeire hasad: mint a kor tudománya: a pszichológia”, de az

---

765 Németh László: Pap Károly. [Mikáél, az ács című művéről]. = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 20. pp. 488–491.

766 Németh László: Kassák Lajos: Angyalföld. Pantheon-kiadás. = Nyugat 22 (1929) Vol. I. No. 7. pp. 485–485.

767 Németh László: A kritika feladatai. = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 22–23. pp. 642–647.

768 Németh László: Babits Mihály tanulmányai. [Élet és Irodalom című tanulmánykötetéről]. = Nyugat 22 (1929) Vol. II. No. 24. pp. 692–700.

769 Németh László: Öröm. Berda József versei. – Genius. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 1. p. 67.; Németh László: Gellért Oszkár: Valami a végtelen sugarakból. A Nyugat kiadása. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 4. pp. 307–311.

770 Németh László: Egy új nemzedék esztétikája. = Nyugat 24 (1931) Vol. I. No. 10. pp. 689–691.

epigonizmus ragályai tizedelnek, ugyanakkor tenyésznek „az elbúsult fajmagyarok, a pesti franciák, a kollektív verselők, a műrímelők, a mindent elolvasók, a faluhoz visszatérők", utóbb utalván *'Az elsodort falu'* hatására. *'Ars poeticá'*-jában[771] igyekszik a lélek és paragrafus között félúton maradni, tagadva az ösztönös zseniszemlélet kizárólagosságát. Németh László 'Nyugat'-beli útja eddig az 1928-as év kihagyása mellett is töretlen vonalú, nem bonyolódik politikai kérdésekbe. Nagy kritikus-ígéret kibomló gazdagsága.

Először az 1931-es évfolyam utolsó számában tör lándzsát *'Az irodalom önkormányzata'* mellett,[772] amikor a kor minden politikai áramlatát szellemellenesnek ítél és elítél, horizontján feltűnik Ortega, a nagy hatású ibér ideológus. Ezt még feledteti egy pompás Tamási Áron-tanulmány a 'Nyugat' 1931-es évfolyamában,[773] a kitűnő *'Lélekindulás'* ígéretétől a „kveruláns pózban" írt *'Címeresek*'-ig, amelynek alacsony a mestergerendája. Tamási tehetségének csak használt a biztos ítélet. Ugyanezen évfolyamban Osvát Ernőre emlékezik,[774] akire két nemzedék tüzes diákhálával gondol vissza, és 25 év magyar irodalmának keresztapja volt. A moralistára, aki szenvedélyesen harcolt a megkövült konvenciók ellen. A kor egyetlen legendás alakjára, „aki az esztéták elkeseredésével küzdött a szellem erényeiért". Aki mindenét feláldozta az irodalomnak. Kevesen írtak találóbban a szerkesztők szerkesztőjéről.

E kötetben még Sárközi György *'Mint oldott kéve'* című[775] könyvét ismerteti,[776] Tompa Mihály iránt lennénk tiszteletlenek, ha a remek történelmi regény témájára utalnánk. Az *'Új enciklopédia'* cikk már a multilaterális szellemi polarizáció jelen,[777] a „legnagyobb enciklopédistánk" (Ungvári Tamás jelzője) horizontális és vertikális vázlata, sokat ígérően. Csodálja Babits Oedipus-fordítását, Szabó Lőrinc költészetét, amelyben „Babits idegessége mintha Ady keményebb szókimondásával kereszteződne". Talány, hogy ez a mesteri szem milyen asztigmiásan látta a *'Nincsen apám, se anyám'* József Attiláját. Csekély vigasz, hogy nem egyedül.

Németh László utolsó éve a 'Nyugat'-nál az 1932-es esztendő. Érdemlegesen ír Szerb Antal Vörösmarty-tanulmányáról,[778] a 'Nyugat' Dekameronjáról,[779] s aztán Babits Mihállyal

---

771 Németh László: Ars poetica. = Nyugat 24 (1931) Vol. I. No. 11. pp. 759–763.

772 Németh László: Az irodalom önkormányzata. = Nyugat 24 (1931) Vol. I. No. 12. pp. 826–829.

773 Németh László: Tamási Áron. = Nyugat 24 (1931) Vol. II. No. 17. pp. 307–310.

774 Németh László: Osvát Ernő. [Visszaemlékezés]. = Nyugat 24 (1931) Vol. II. No. 21. pp. 441–445.

775 Sárközy György: Mint oldott kéve. Történelmi regény. 1–3. köt. Bp., 1931 [1932]. Pantheon. 175, 254, 218 p. (Több kiadásban is megjelent.)

776 Németh László: Mint oldott kéve. Sárközi György regénye. – Pantheon-kiadás. = Nyugat 24 (1931) Vol. II. No. 24. pp. 664–667.

777 Németh László: Új enciklopédia. = Nyugat 24 (1931) Vol. II. No. 23. pp. 588–595.

778 Németh László: Vörösmarty-tanulmányok. Szerb Antal könyve. – Minerva könyvtár. = Nyugat 25 (1932) Vol. I. No. 1. pp. 45–46.

779 Németh László: Mai Dekameron. [Új írók novellái Móricz Zsigmond szerkesztésében]. = Nyugat 25 (1932) Vol. I. No. 1. pp. 7–9.

összekülönbözve, ’Tanú’ címmel új folyóiratot indít, egyszemélyes periodikát. Kis megszakítással hét esztendő fűzte a ’Nyugat’-hoz. *’Az irodalom önkormányzata’* kivételével nincs egyetlen sor, amit ne vállalhatna a magyar irodalom. Elfogultságait sem kivéve.

Németh László további munkáiból:

Németh László: Tóth Árpád. = Erdélyi Helikon 1 (1928) pp. 485–491.; ua.: Németh László: Készülődés. A tanú előtt. 1. köt. Bp., 1941. Magyar Élet. pp. 301–311.; Németh László: Két nemzedék. Tanulmányok. Bp., 1970. Magvető. pp. 126–134.

Németh László: Freud és a pszichoanalízis. = Társadalomtudomány 9 (1929) No. 1–2. pp. 1–20.

Németh László: Korányi Sándor. In: Németh László: Európai utas. Tanulmányok. Bp., 1973. Magvető – Szépirodalmi. pp. 585–590. (Németh László munkái) – *A tanulmány eredetileg a Tanú 1932-es évfolyamának 2. számában jelent meg.*

Németh László: Az iskoláskor egészségügye. = Iskola és Egészség 1 (1933) No. 1. pp. 84–85.

Németh László: Orvostörténet és szellemtudomány. = Iskola és Egészség 2 (1934) No. 1. pp. 22–41.; Németh László: A minőség forradalma. 2. köt. Bp., 1940. Magyar Élet. pp. 77–104.; Németh László: Európai utas. Tanulmányok. Bp., 1973. Magvető – Szépirodalmi. pp. 546–566. (Németh László munkái)

Németh László: Johan Béla: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1932. évben végzett munkájáról. = Iskola és Egészség 1 (1934) No. 2. pp. 179–180.

Németh László: Egy iskolaorvos naplójából. = Tanú 3 (1934) No. 10. pp. 322–327.; Iskola és Egészség 3 (1935) No. 2. pp. 119–124. és klny.

Németh László: Johan Béla: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1934. évben végzett munkájáról. = Iskola és Egészség 3 (1936) No. 2. p. 199.

Németh László: Az iskola „összetétele”. (Orvosi beszámoló a Medve-utcai polgári iskola tanári értekezletén.) = Iskola és Egészség 4 (1937) No. 3. pp. 163–182.

Németh László: Levelek a hipertóniáról. In: Németh László: A kísérletező ember. Bp., 1963. Magvető. pp. 429–483.

Németh László: Levél egy negyedéveshez. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 39. pp. 1825–1829. és klny.

Németh László: Az írás ördöge. = Egészségügyi Dolgozó 11 (1968) No. 7. p. 4. – *Gondolatok a Semmelweis-évfordulóra*

Németh László: Semmelweis drámája. = Tiszatáj, 1970. pp. 382–384.

Németh László: A Semmelweis probléma. = Forrás 10 (1978) No. 12. pp. 3–6.

Németh László: Az orvostudomány magyar mesterei. (Németh László kiadatlan írásai). = Új Írás 19 (1979) No. 5. pp. 50–53.

Németh László: Semmelweis drámakör. = Új Írás 19 (1979) No. 5. pp. 65–66.

Németh László: Egy hipertónia-eset története. In: Németh László: Utolsó széttekintés. Életrajzi írások, esszék, drámák, műhelyvallomások. Bp., 1980. Magvető. pp. 645–649. (Németh László munkái)

Németh László élete levelekben, 1914–1948. Bp., Szerk.: Németh Ágnes, jegyz.: Grezsa Ferenc. 1993. Szépirodalmi Könyvkiadó. 830, [3] p. (Németh László munkái)

Németh László élete levelekben. [1949–1975]. 1–3. köt. Szerk.: Németh Ágnes, jegyz.: Domokos Mátyás. Bp., 2000. Osiris. 1009, [2] p.; 1066 p., 1005 p. (Osiris klasszikusok)

További, életművét elemző szakirodalmi forrásokból:

Mária Béla: Az író és betegsége. = Kortárs 11 (1967) No. 4. pp. 643–647.

Matos László: Németh Lászkó orvosi tanulmányai. = Orvosi Hetilap 108 (1967) No. 3. pp. 124–127.

Vekerdi László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1970. Szépirodalmi. 387 p. (Arcok és vallomások)

Lakatos István: Naplóm Németh Lászlóról. (1963–1975). Tatabánya, 1995. József Attila Megyei Könyvtár – Új Forrás. 131 p. (Új Forrás könyvek)

Batári Gyula: Az „Iskola és Egészség” című folyóirat és Németh László. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 48. pp. 2930–2932.

Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Bp., 1979. Szépirodalmi. 415 p.

Vértes László: Németh László, az orvos. (Halála 10. évfordulójára). = Orvosi Hetilap 126 (1985) No. 42. pp. 2605–2607.

Grezsa Ferenc: Németh László háborús korszaka. 1938–1944. Bp., 1985. Szépirodalmi. 501 p.

Lakatos István: Németh László betegsége és halála. Tatabánya, 1989. TIT Komárom megyei Szervezete. 88 p., [8] t. (Új forrás füzetek)

Grezsa Ferenc: Németh László Tanú-korszaka. Bp., 1990. Szépirodalmi. 417 p.

Csonka Mária: Tudományos emlékülés Németh László születésének 90. évfordulóján. 1991. ápr. 18. = Egészségnevelés 32 (1991) No. 5. pp. 239–240.

Az író rejtettebb birtokán. Írások Németh Lászlóról. Szerk.: Bakonyi István. Hódmezővásárhely – Székesfehérvár, 1992. Németh László Társaság – Vörösmarty Társaság. 227 p.

Szállási Árpád: Németh László portréja az éremművészetben. = Orvosi Hetilap 134 (1993) No. 28. pp. 1541–1543.

Batári Gyula: Németh László kapcsolata egy iskolaorvosi folyóirattal. = Egészségnevelés 35 (1994) No. 1. pp. 29–30.

Bay Zoltán és Németh László. A tudós és az író. Szerk.: Márki-Zay János. Hódmezővásárhely, 1994. ELFT Hódmezővásárhelyi Vár. Csop. 114 p., [1] t. (Vásárhelyi horizont 2.)

Huszár György: Németh László és a fogászat. = Fogorvosi Szemle 87 (1994) No. 10. pp. 310–315.

Németh László kultúra-, tudomány- és művészetfelfogása. = Tiszatáj 50 (1996) No. 3. pp. 26–109.

Vértes László: Németh László-levelek az öregedésről. = Orvosi Hetilap 137 (1996) No. 30. p. 1651.

Vekerdi László: A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában. Vál. és szerk.: Monostori Imre. Tatabánya, 1997. József Attila Megyei Könyvtár. 332 p. (Új Forrás könyvek)

Lakatos István: „Az író-vállalkozás”. Németh László. Életrajzi kronológia 1949–1975. Összeáll., előszó, jegyz.: Lakatos István. Bp., 1998. Argumentum. 459 p.

Birtalan Győző: Adatok az orvostörténész Németh Lászlóról. = Orvosi Hetilap 142 (2001) No. 49. p. 2755.

Freud, Ferenczi és a Nyugat

Az idősebb Ignotus írta, életében két olyan emberrel találkozott személyesen, akiken a zseni stigmáját azonnal felismerte, Ady Endrével és Sigmund Freud professzorral. Pont ezért nem véletlen, hogy mint főszerkesztő, a *Nyugat* 1917-es évfolyamának első számában együtt szerepeltette a düledező monarchia két különös, sokat támadott lángelméjét. Igaz, Ferenczi Sándor jóvoltából már öt évvel korábban kaptak a freudi pszichoanalízisről szakszerű ismertetést e rangos folyóirat olvasói, a libidóelmélet a laikusok között szalontéma kezdett lenni, Ignotus érdeme, hogy magát a mestert is megszólaltatta. Egyúttal egymás igazolására együtt akarta látni két csodált csillagát.

Adynak a „Régi tavaszi háború" című életrajzi ihletésű írása a pubertás pánszexuális érdeklődéséről szól, a gyökeres problémáról, amelyről a piarista páterek csak bűnbélyegzéssel akartak beszélni. Álszemérem, álszenteskedés, tudták a fojtott indulatú diákemberkék. Nyilván erőltetett állítás lenne Ady írását „freudista" illusztrációnak tartanunk (Ignotus sem utal efféle szándékra), de kategorikusan az ellenkezője sem tagadható. Távolról sem vulgáris értelmezésben. Visszatérve a novellához, történetének színhelye egy papi kisváros, a párciumi Nagykároly, ahol Ady az alsó négy gimnáziumot végezte. A nagy világégés közepett is megvalósulatlan álomként tér vissza a „libidós" emlék, amely egykor egymás ellen űzte harcba a diákcivil legénykéket, a mostani „nótázó vén bakák" sajnos valódi háborús csapatait.

A nagy költő írása után következik Freud professzornak „A pszichoanalízis egy nehézségről" című cikke, a *Nyugat* olvasóinak (nyilván Ignotus intenciója alapján) ajánlva. A nemi működés zavarait követő neurózisokról szól, amelyeket immár az ő nevével szokás társítani. Nem vitatja egyoldalúságát, amely „olyan mint a vegyészé, ki minden szervezetet a vegyi vonzás erejére vezet vissza. Ezzel még nem tagadja, hogy van nehézkedési erő is. Csak éppen értékelését a fizikusra hagyja." A sui generis libidót, amely narcisszizmusban kumulálódik, nemcsak az egyénre, hanem az emberiségre is érvényesnek tartja. Ezt a történelmi tükörképes önszeretetet eddig két nagy felfedezés zavarta meg, a kopernikuszi heliocentrikus világkép és a darwini evolúció. Az ösztönélet rétegezettségének felismerését jelentőségében csak követői hasonlították az előzőekhez (Freud annál szerényebb volt), ám sokkoló hatásában azokra emlékeztető.

A pszichoanalízis „előfutárának" Schopenhauer öntudatlan akarat-elméletét tartja. A bécsi mester, akit legalább annyira destruktívnak bélyegeztek mint „A szerelem eposzából" költőjét. Direkt hatásról nincs tudomásunk, de akik azonos tabu-témákhoz szokatlan merészséggel

nyúlnak, legyen az költő vagy tudós, a felhorkanó fogadtatás azonos. Jól tudta ezt a jó öreg Ignotus, a vérbeli szerkesztő. Freud fordítója nincs feltüntetve, későbbi írását azonban Ignotus ültette át magyarra, így feltételezésünk nem alaptalan.

Ferenczi inkább tolmácsolt mint fordított. Schopenhauernek Goethéhez írt levele pszichoanalitice nézve az első „freudista" írás a *Nyugat*ban (1912) Ferenczi Sándor tollából. Németül is megjelent a bécsi „Imago" nevű pszichoanalitikus szemlében. Amint megtudhatjuk, 1815-ben a nagy pesszimista filozófus levelet írt a német költőkirálynak, az „Über das Sehen und die Farben" kéziratának megkapására válaszolva. Ebben Schopenhauer Ödipusz végzetére utal, „aki rettenetes sorsa felől világosságot keresve, nyugság nélkül kutat tovább, már mikor sejti is, hogy a feleletből számára a legszörnyűbb derül majd ki." Ferenczi szerint az Ödipusz-mítosz minden lelki történés szoros determináltságának örök jelképe, így Schopenhauer megfogalmazta a legfontosabb princípiumot, amelyhez Freud később szinte szótárt szerkesztett. Az Ödipusz-komplexum azonban „nemcsak a neurózis tengelykomplexuma", hanem a lelki működés szimbolikája, amelyet Ferenczi szavaival a görög Sophoklesben a germán Schopenhauer megsejtett, azaz „a tudatlan tudást minden ember kétneműségéről", mert önmagában hordja Ödipuszt és Jokasztét egyszerre. Természetesen „az embernek nemcsak legmélyebbre fojtott érzési és gondolati komplexumai jelennek meg képben, de a lelki erőknek az a játéka is, mely ilyen tartalmaknak belső elintézésénél, nemek és egyéniségek szerint különbözőképpen érvényesül". Ferenczi értelmezése imponálóan árnyalt magyarázat egy csodálatos rejtélyre, amely a világirodalomban a Hamletéhez hasonlítható. A *Nyugat* rajongói meggyőződhettek róla, hogy itt nem afféle monomániás altesti kultuszról van szó, hanem az eddig hittnél bonyolultabb ösztönélet szokatlan megközelítéséről.

Mint ismeretes, nem kis szerepe volt Ferenczi Sándor személyének abban, hogy Budapest volt az 1918. évi pszichoanalitikus kongresszus színhelye, főképp a háborús neurózisokkal foglalkoztak, majd a Tanácsköztársaság évében május 12-i kari ülésén tanszéket kapott, de a bukás után kinevezését hatálytalanították, Ferenczi a *Nyugat* 1922-es évfolyamában jelentkezett ismét a „Pszichoanalízis és társadalompolitika" című cikkével. Igyekezett apolitikus lenni, a freudi tan pártállástól független, mint ahogy a betegségek sem respektálják a világnézetet. „A történelmi materializmusra támaszkodó politikai irányok sok kiváló vezér-gondolkodója kezdi belátni, hogy talán nem egy balsikernek elejét vette volna, ha az elméleti alap, melyre e szociális törekvések épültek, nem lett volna olyan egyoldalúan anyagelvű, hanem számításaiban tényezőként szerepeltette volna az embereknek, kiknek sorsán lendíteni akart: a lelki világát is. Szóval rájöttek, hogy hiba volt a lélektani szempontok mellőzése, a gazdaságiak túlbecsülése." Elgondolkozhattak rajta a Bécsbe került emigráns vezetők. Végül az Adler-féle individual-

psychologia ellenében Freud mellett teszi le tudományos voksát. Később szenvedélyesen is. Ti. Karinthy Frigyes a „Macbeth jóslás lélektana" címmel szatírát írt az epigon lélekbúvárokról, amit Ferenczi (mint kiderült, feleslegesen) magára vett. A nagy humorista nyílt levélben (Nyugat, 1924. 155. old.) tisztázza tiszteletét Freud és Ferenczi iránt, mindazonáltal saját műfaját a mindig magas színvonalon joga van gyakorolni. Karinthynak főleg a hipnózis a célpontja, főleg a felelőtlen és tudománytalan szuggesztiók kigúnyolása. A korrekt levélváltás bizonyára kielégítette a pszichoanalitikust, és eloszlatja a félreértést, mert folytatása nem következett. Freud személyét a *Nyugat* 1925-ös évfolyama mutatta be, önéletrajza alapján, közel negyven oldalon.

Ekkor már Ignotus nincs a szerkesztőségben, irányítója a Babits–Gellért–Osvát triász. Az autobiográfiát viszont a hajdani főszerkesztő fordította, értő utószóval kiegészítve. Freud két nagy ihletője Darwin és Goethe, mesterei: Mexnert, Brücke és Charcot voltak. Negyvenoldalas életrajza olyan koncentrált, hogy kivonatolni képtelenség. Megdöbbentő utólag olvasni, hogy a hazájából rövidesen kitagadott Freud milyen büszkén írja, 1920-ban a hágai pszichoanalitikus kongresszuson neki sikerült először egy asztalhoz ültetni az angol és német tudósokat. Annál meglepőbb a franciák értetlensége. Charcot utóda szerint a „génie altin egyáltalán nem tudja bevenni a psychoanalisis gondolkodó módját" és azt speciális tetuton képződménynek tartja.

A gall pszichiáterek elutasító magatartásáért bőven kárpótolta a francia szépirodalom, de szinte valamennyi művészetre felszabadítólag hatott. Amerikában viszont a sekélyes és üzleties veszélytől féltette tanát, noha Stanley Hall és James Putnam személyében máris értő interpretátorai voltak a Clark, illetve a Harvard egyetemen. 1909-ben a zürichi Bleuler-tanítvány Jung kíséretében előadói körúton vett részt a tengerentúlon, akkor még nem sejtette, hogy az ifjú pszichiáter titán a saját útját fogja járni. Ugyanakkor a (szintén zürichi) lelkész O. Pfister a freudi pszichoanalízist összeegyeztethetőnek tartotta a szublimált vallásossággal, az amerikai William James pedig filozófiájával, felismerve konstruktív etikai jelentőségét. Nem így a Debreceni Szemle, amely nemzeti karakterünktől tartotta idegennek. A *Nyugat* 1929-es évfolyamában (195–200. old.) Hollós István írt a „Nemzeti géniusz és pszichoanalízis" kapcsolatáról, utoljára szólva a freudizmusról. Példákkal bizonyítva, hogy független minden nacionális sajátosságoktól. Freud és Ferenczi ezzel „elhagyták" a *Nyugat*ot. Arról azonban, hogy a freudizmus milyen mély nyomokat hagyott a magyar szellemen, az 1934-ben induló „Emberismeret" című folyóirat tanúskodik.

Második évfolyamának különszáma „A pszichoanalízis mellett és ellen" címmel jelent meg, Székely Béla és Kulcsár István szerkesztésében. Nem lehet itt említetlenül hagyni Thomas Mann cikkét („Freud helye a modern szellemtörténetben") a mélylélektan megteremtőjének

talán legnagyobb értője „A varázshegy” írója volt. Az említett szeparátumban Kosztolányitól Kodolányiig, Füst Milántól Kassák Lajosig valamennyien hitet tettek a freudizmus mellett.

Abban az időben Freud és Ferenczi korábbi állítása ellenére a pszichoanalízis már nem volt apolitikus tudomány.

A Salvarsan felfedezésének visszhangja a Nyugatban

Ehrlich bűvös számú arsenobensolja előtt látott már jó pár új csodát a gyógyító tudomány, de ekkora érdeklődést bizonyára egyik sem váltott ki. Érthető, hiszen a luesz tabu-téma volt, nyilvánosan csak elítélőleg, legfeljebb szánakozóan illett róla beszélni még annak is, akit esetleg már lándzsaszúrás jellegű fájdalmak gyötörtek, vagy kakasjárással botladozott. A kereszténYi könyörületet és megértést hirdető hivatalos véleményről jobb nem szólnunk. Ady ellen is, ha már az „érthetetlenségi" érvekből kifogytak, ez volt a megfellebbezhetetlen szentencia. Csodálható-e, ha a végre hatásos gyógyítás hírének felröppentével kiszabadult a kordában tartott kíváncsiság? Ha egyszerre legalább szavakban szalonképessé vált a „bűnben szerzett betegség"? Történt mindez 1910-ben. A millenniumi görögtűztől az I. világháború ágyútüze felé rohanó országnak már van egy szellemi fáklyafóruma, amely (bár szerkesztői elsősorban annak szánták) nem szorítkozik a szépirodalomra. Politika, szociológia, tudomány, képzőművészet aktuális panorámája is egyben, kizárólagos feltétele az igényesség. Ez a havonta kétszer megjelenő folyóirat a sokat támadott *Nyugat*, egyetlen védekezési lehetősége a puszta létezése és az, hogy szerzői gárdája a „Holnap"-ot képviseli. Az igazán értők érezték ezt mindkét oldalon, ezért volt akkora feszültség a két pólus között. Szikrázásának szellemi életünk látta hasznát, de nem világított sajnos a hatalom akkori gyakorlóinak.

Tulajdonképpeni tárgyunkhoz visszatérve természetesnek tűnik, hogy „Ehrlich Pál"-t folyóiratunk már 1910-ben bemutatta. Méghozzá az akkori idők egyik legkitűnőbb tollforgatója, Ambrus Zoltán, a július 1. számában. Orvosnak is becsületére váló óvatossággal és szakavatottsággal. Ismerteti a luesz történetét, vitatott ó- és újvilági eredetét, Károly király nevezetes nápolyi hadjáratát, Ricord elkülönítését a többi venereás bajoktól, Neisser, Ducrey, Unna, Schaudinn munkásságának jelentőségét, Ehrlich nagy elődeit. Ambrus írása mentes minden zsurnalista szenzációtól, pont ez adhatta (és ez adja ma is) a hitelét. „Azt, hogy Ehrlich preparátuma végképpen meggyógyítja-e a lueszt, vagy a 606-os használata után is visszatérhet-e, újra jelentkezik-e a baj, amint eddig a leggondosabb kezelés után is visszatérhetett, újra jelentkezhetett és néha igen hosszú idő múltán? Erre a kérdésre csak az idő adhatja meg a feleletet; csak hosszas kísérletezés után lehet igennel vagy nemmel válaszolni." Semmi reklámíz, semmi ováció, csak ismerteti a majna-frankfurti orvostudós nagy reményekre jogosító felfedezését, amelyet majd az időbírónak kell végleg hitelesíteni. Következő írás a Szomory Dezsőé, a tőle megszokott franciás szellemességgel. Felidéz egy képzeletbeli beszélgetést vacsoránál, pont a desszert fogyasztása közben, ahol természetesen szakember is

jelen van. A háziasszony rögtön a vérbaj felől faggatózik, mire az orvos válasza: „Háromféle vérbajt különböztetünk meg. Az elsőt a szemérem kezeli, vagyis senki. A másodikat egy hozzáértő orvos, kivétel nélkül higannyal vagy jóddal, és kivétel nélkül eredménytelenül. A harmadikat, holmi művészi vagy irodalmi színészet az alkotó zseni dicsőségének tett meg." Szomory nem Adyra gondolt. Hivatkozik egy francia tudós „Les origines syphilitiques du genie" című művére, amely szerint Néró, Don Carlos, Hamlet, Milton, Beethoven, Nietzsche, Maupassant (a két utóbbi esetben igaza is van), Byron, Heine, valamennyien luetikusok voltak. „Ehrlich tanár találmánya a zsenik végét jelenti. Ezentúl nem kell majd okvetlenül lángésznek lenni, hogy az ember paralitikus lehessen. Enélkül is el fogjuk hinni." Ismerve Szomory fanyar különcködéseit, önmagát tagadta volna meg másféle színezéssel. Ellenkező előjelű Cholnoky Viktor „Haldokló betegségek" című írása. Bár hangsúlyozza, hogy „Amerika felfedezése óta nem volt a világnak akkora szenzációja, olyan súlyos jelentőségű eseménye, mint az Ehrlich-féle orvosság feltalálása", felvetődik benne, hogy ez az orvosság „nem éppen a produktív lángelméket fogja-e megszüntetni a jövő korszakok számára". Mert szerinte „a vérbaj és a grandiózusan új gondolatkapcsolás képessége egy véredény-rendszerben dolgoznak", de ugyanúgy védelmébe vesz mindenféle narkomániát: alkoholizmust, koffeinizmust, morfinizmust, nikotinizmust, hiszen „a gondolatokat a lázban égő, szertebomlásban kínlódó agyvelők, a vonagló, kígyótáncot járó idegek vitték mindig előbbre". Bővelkedik a példák felsorolásában, a választ rá az augusztus 1. számában Bródy Sándor adta meg, aki nagyon el tudja képzelni az életét és az irodalmat vérbaj nélkül. A „Medikus" írójának rendkívül rokonszenves a szemüveges német tudós, hiszen nyilatkozata szerint magát a felfedezőt még mindig keserves kétségek gyötrik. Bródy nem vár világmegváltást még a bizonyosságtól sem, mert jönnek helyébe új kínok, ha nem is bibliai fátummal, de az ember alaptermészetéből eredendően. Egy kitűnő író tapasztalata nem nihilizmus. Azóta a penicillin hathatósabbnak bizonyult, mégis a nemigondozók tanúsíthatják, a luesz még koránt sincsen történeti végstádiumában. A leggondosabban szervezett antivenereás küzdelem ellenére újabb meglepetések érik a szifilidológusokat, aktuális problémáiról a szakfolyóiratok tanúskodhatnak. Nem szólva a civilizációs ártalmakról. Az emberek lassan már nem adekvát ingerületekkel, hanem inadekvát ingerültségekkel reagálnak a külső hatásokra. Hatvany Lajos azt írja „Az úri hölgyhöz" című cikkében, hogy Ehrlich tanárnak Európában legelőször Makóról küldtek hódoló sürgönyt. Nem tudjuk biztosan, így volt-e, csak annyit konstatálhatunk, Hatvany nem szívesen vetett papírra légből kapott híreket (a pontosságra rendkívül kényes volt), s bizonyára van állításának valami valóságmagva. Az orvosvégzettségűek, Csáth Géza, Földi Mihály, Salgó Ernő szinte tüntető tapintattal nem szóltak a vitába. Ekkorra már megjelent

Alföldi Béla doktornak „Az Ehrlich-féle gyógymód” című népszerűsítő könyvecskéje, a szerző személyesen járt a Mester intézetében.

Ady a „Minden titkok versei”-ből küldi Lukács Hugónak, kedves barátjának, kolozsvári kezelőorvosának az alábbi strófát:

„Egy gyönyörű, nagy kacagásban
Harsogjon föl a múltam,
Lássam egyszer vidám arcodat
Kacagó, szent sírásba fúltan.”

A *Nyugat* nagy fellélegzése kimondhatatlanul is a költőért történt elsősorban. Sajnos mind ez ideig semmi nyoma, hogy a specifikus spirochéta ölőt rajta kipróbálták volna.

Szaporodó szakcikkek az orvosok, művelt írók a laikus olvasós mohó érdeklődését igyekeztek kielégíteni. A *Nyugat* 1910-es évfolyama ez utóbbit tanúsítja. Meg azt, hogy semmi sem volt idegen tőle, ami érdekes, értékes és új.

Szent-Györgyi Albert a Nyugatban

Két végletesen különös hírrel lepte meg olvasóit a *Nyugat* 1937. évfolyamának decemberi száma. Az első és második világháború közti utolsó előtti békeév legnagyobb magyar szellemi veszteségét és nyereségét adta egyszerre tudtul a „kozmopolita" folyóirat, amelynek egyre szerényebb kivitelű címlapján még ott tündökölt Babits Mihály neve. József Attila halálát és Szent-Györgyi Albertnek a Nobel-díjjal való kitüntetését. A költőben tudós, a tudósban költő rejlett. Fájdalmasabb hírpárosítást aligha lehetne elképzelni, noha híjával volt minden kompenzációs szándéknak. Már csak azért is, mert a szárszói tragédiát kevesen gyászolták. Sajnos. A stockholmi sikerért az ország újjongott. Méltán.

József Attilát, „a fájdalmak legmagasabb csúcsaira jutott" hölderlini lelket, a külváros költőjét Illyés Gyula búcsúztatta, Szent-Györgyi tudományos elismerését Nagy Lajos méltatta, minden szokásos ünnepi frázist gondosan kerülve. Szakértői pózban sem tetszelgett, bár tehette volna. Okosságát, természettudományos műveltségét mindenki becsülte. Megtette helyette a paprikás paroxizmusban és C-vitamin túltengésben levő napisajtó. Tudósunkra ráhúzták a sújtásos díszmagyart, a kor anakronisztikus kellékét, hogy nem igényelte, felesleges bizonygatnunk.

Nagy Lajos jellemzése írói bravúr, érvényességét az idő azóta is igazolja. A háborús paktumokat készítő diplomaták fényképei hemzsegnek a hazai sajtóban is zort tekintetű katonatisztekkel a háttérben, s közöttük egyszer csak megjelenik egy optimizmust sugárzó fiatal tudós, aki Nagy Lajos szerint „ezúttal úgy látszik, győzött a politikussal szemben. Bár nem akarom kisebbíteni a politikust, hiszen éppen az derül ki, hogy a tudós politikus is. Közéleti, a közért dolgozó, sőt harcoló ember. Csak éppen nem bajkeverő. Nem börtön és fegyver az eszköze – az életért, a boldogságért harcol." Kétségtelenül közhelyekké váltak e megállapítások, nem is mindig érdem szerint osztogatják, de 1937-ben leírni bátorság volt. Írónknak, aki nemcsak a nevében nagy, tetszik a „nem mártírja hivatásának" típusú Szent-Györgyi, ha úgy tetszik, „a demokratikus világfi". Csak jóindulatú nyilatkozataival nem tud Nagy Lajos mindig megbékélni, ebben egy ideig (sajnos) az írónak lett igaza. Szent-Györgyi: „Az emberiség intellektuális közösségének vagyok a híve. Azt remélem, hogy a tudomány egyszer az összes ellentéteket meg fogja szüntetni… Az emberek alapjában véve jók: senki sem akarja a másikat megölni." Nagy Lajos: „Túlságosan kegyes hozzánk a tudós. Mert az emberek nemcsak, hogy igazán megölik egymást, hanem nyilván más több ártalom is buzog bennük, mint amennyi eredményesen működhetik." Íme a kutató omnipotens optimizmusa és az író lesújtó pesszimizmusa. Következett egy példátlan öldöklés, amelynek közepette a tudós még

inkább a politikára kényszerült. Különösen, amikor a *Nyugat* már nem létezett. Az ország megszállásával jogutódját, a *Magyar Csillagot* is betiltották. Nagy Lajos végső következtetése: „Ha azt akarjuk, hogy ez ne legyen így örökké, akkor első lépés: nem kegyes elnézéssel jónak állítani az embert – mert ettől nem javul meg–, hanem felismerni, hogy valóban milyen, s milyenségét a szemébe mondani. Ha szabad okvetetlenkednem, akkor azt mondom, hogy az ember erkölcsi minőségéről vallott nézetében téved a tudós, bár – kétségtelen, hogy ily tévedésbe csak az önmagából következtető jó ember eshet."

Szent-Györgyit szerencsés alkati optimizmusában a totális elpusztulás lehetőségének felismerése rengette meg. 1945 decemberében jelent meg az *Irodalom-Tudomány* című periodika első száma, az irodalmi rész főszerkesztője Zilahy Lajos, a tudományosé Nobel-díjasunk lett. Az előbbi Zilahynak az 'Ararát' című regényével kezdődik, az utóbbi Suent-Györgyi cikkével. „A természettudományos gondolkodás terjedését magam a béke legfőbb biztosítékának látom. Az, hogy a világ egy negyedszázad alatt kétszer sodródott katasztrófába, kétségtelen bizonyság, hogy valahol valami nagyon alapvető hiba, válság van. Véleményem szerint az emberi gondolkodás jutott válságba." Itt még nyugatos szellemben ír, megfoghatatlan általánosítással. Később: „Az atom energiájának legutóbb történt felszabadítása a helyzetet egész katasztrófálissá teszi és az egész emberiség a végső pusztulás előtt áll, ha az együttélés problémáinál, amelyek ma természettudományi kérdések, nem veeti el a szentimentalizmust és annak elavult, titkos diplomáciai eszközeit, ha nem tanulja meg, hogy természettudományi problémát, vagy matematikai egyenletet ágyúval megoldani nem lehet, még atombombával sem."

Íme a világhírű tudós, aki felelőssége tudatában filozófiáját a kor kívánságaihoz képes igazítani. Nagy Lajos 1937-ben az embert csodálta, aki kávéházi vendégként akár veszíthet is, mert van, amiben biztosan nyer. Meg a politikust, ha nem is realistaként. Ma erősen barázdált homloka mögött egy kivételes agyvelő töpreng bolygónk sorsán. Remek könyvei bizonyítják. Továbbá korunk réme, a rák problémája. Kár, hogy Nagy Lajos, a *Nyugat*-beli méltató a reálpolitikus tudós Szent-Györgyi Albertet már nem ismerhette.

XXIII. FEJEZET

ORVOSI MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Az orvos alakja a magyar szépirodalomban

Bethlen Miklós „Önéletírása” az egészségről, a betegségekről meg a doktorokról

Hírlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel

A Széchenyi-család és az orvosok

Széchényi Ferenc gróf udvari orvosa, Kis József

Egy orvosi bejegyzés Széchenyi Istvánról 1848-ból

Széchenyi személyisége, orvosi szemmel

Arany János tanártársa, Lengyel Dániel doktor

Petőfi és az orvosok

Sass István – Petőfi iskolapadtársa és orvosdoktor barátja

Lengyel József – egy önkéntes hadisebész, aki utoljára látta Petőfit

Szociálhigiéne, szociográfia, szépirodalom

Az orvos alakja a magyar szépirodalomban

Az orvos regényhős, a fehér köpeny, az injekciós tű és a műtőlámpa misztikuma mindig mágnesként vonzotta az írók és az olvasók érdeklődését egyaránt. A világirodalom ömlesztve kínálja a példákat, a fajsúlybeosztás egyik szélén a *'Dr. Arrowsmith'*, a másikon a *'Réztábla a kapu alatt'*, hogy csak a legismertebbekre hivatkozzunk, bár ez utóbbinál megerőltetés nélkül lehet silányabbakat találni. A magyar irodalom sem szűkölködik orvos szereplőkben. Ha nem születtek is jogos, vagy kétes értékű világsikerek (ez regényirodalmunkról általában is elmondható), megközelítőleg hű tükörképe a mindenkori magyar orvosi rétegnek. Műfajok közül természetesen elsősorban a regény, továbbá a dráma jöhet számításba, a líra aligha.

Tekintettel arra, hogy nálunk a regény alig több mint másfél százados múltra tekinthet vissza, utalnunk kell röviden a regényt megelőző, annak szerepét betöltő elbeszélő költészet orvosi vonatkozásaira. Elég csak Gvadányi József 1796-ban megjelent *'A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma'* című eposzt említenünk. Az ízes népi nyelven írott műbe a maradi intelmek mellett az orvosoknak sem kölcsönöz sok bizalmat. Mert „ő az embereket Chinával kínozza, de egészségekre őket ritkán hozza". Nagy keservében a nótárius inkább a vén kuruzsló Tóti Dorkóért szalaszt, hogy erőre keljen a ló-hunyor leve, vagy a békanyál csodatévő hatásától.

A XIX. század első felének nagy eszmeáramlata, a reformkor fő kifejezési formája még a hősi eposz volt. A fennkölt hangvételű, csodálatosan hullámzó ritmusáradatok, letűnt korok emberfelettinek látszó hőseit igyekeztek testközelbe hozni, sodorni serkentő példaként a „puhaságra serényebb" jelenkornak. Minden eposzok őse és felülmúlhatatlan példaképe, a homéroszi mű hősei között közismerten szerepe van az orvosoknak.

„Mert hiszen egy orvos vetekedhet száz daliával,
Nyílvesszőt, ha kivág s orvosszert hint a sebekre...".

Nálunk a „párducos Árpád hadrontó népe” között még alig esik szó a gyógyászokról, pedig munkájukról a honfoglalás-kori csontleletek vallanak. A reformkor irodalma még nagyrészt a múlt felé fordul, pedig közéleti óriások mellett, romantikus méretű orvos kortársak is voltak, hogy csak id. Lenhossék Mihály nevét említsük.

Eötvös József nagy úttörő irányregénye, *'A falu jegyzője'* már felvillant egy orvos epizód szereplőt Serer vármegyei főssebész személyében. Vérbeli kirurgus, szenvedélyesen támadja a homoeopathiát.

> „...De hát mit tesznek a homoeopathák. Adnak-e gyomortisztítót, melegítőt, erősítő jalappát s chinát, orvosságot, hogy a beteg izzadjon, s az izzadás ellen antispasmaticumokat, antiphlogisticumokat, antirheumaticumot, aromaticumot, cardus benedictust, rhebarbarát, tartarust, sal mirabile glauberi-t?”
>
> További véleménye: „az orvosi tudomány feladata az, hogy gyógyítson s kötelességének eleget tegyen; hogy megpróbáljon mindent, mit a gyógyszertárban találhat, s ha maga nem boldogulhat, hívjon össze konzíliumot, míg a beteg meg nem gyógyult...”.

Mokány sebészünk ez utóbbi szavai mindenkor időszerűek. Az első hazai, kifejezetten orvos tárgyú regényt, a nagy kor jellegzetes személyisége, Fáy András írta. A regény 1855-ben, a *'Szózat'* költőjének halála évében jelent meg, *'Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus'* címen.

Fáy András, a „haza mindenese” – ahogy Szemere joggal nevezte – Világos után a közélettől visszavonultan, csak az irodalomnak élt. Az említett, de alig számon tartott regénye (a *'Magyar Irodalmi Lexikon'*-ból is kimaradt) ma is élvezetes olvasmány. A fordulatos, anekdotázó, szellemes írás egyes részeit akár Mikszáth is írhatta volna. Röviden: Jávor orvos a megyei mindenes, esetenként mentőangyal, a kalandokban deus ex machina, hűséges szolgájával, Bakator Ambrussal járja a vidéket. Egyik alkalommal a hegyről üres szánnal lefelé baktató borfuvarosok és a hegyre igyekvők összekaptak, mert egyikük sem akart térni. (Akkor még nem írta elő a közlekedésrendészeti szabályzat.) Éppen tettlegességre került volna a sor, mire Jávor orvos és szolgája odaértek. A civakodók elé kirakatta Ambrussal az ijesztő sebészi műszereket, jelezvén, hogy a leendő sebesülteket van mivel megreparálni. Volt is hatása, mert a nem éppen színjózan atyafiak verekedés nélkül kereket oldottak. Szerepel még a regényben talált gyerek, akiről kideríti Jávor orvos, hogy egy színésznőnek felcsapott nemesi hölgy

törvényes gyermeke, ízes, szép nyelven megírt fordulatok, linkóci gróf, álnok anyós stb. Kár, hogy a nyelvművelés rostáján már régen kihullottak az ilyen találó szavak, mint a lókormányos = kocsis, vagy a hógulya = lavina.

Kezdetben a regényt úgyszólván a történelmi regény jelentette. Az oly kiváló társadalmi és lélektani érzékkel megáldott, igazán nagyra hivatott Kemény Zsigmond is történelmi keretet választott időszerű mondanivalójának. Az idézni kívánt regény címadó főhőse Gyulai Pál, orvos és államférfi egy személyben. Ám a történelmi tények kiegészítésével csak részben tekinthetjük orvos-regénynek. Gyulai Báthory István szolgálatában ugyan tábori sebész is volt, azonban elsődlegesen mint politikai tanácsos vált ismertté. Zivataros történelmünk legszeszélyesebb, egyben legtragikusabb, nagy szerepet betöltő családjának udvarába is furcsa mód került. Saját akaratán kívül belecsöppent a Bekes-féle felkelésbe. Fogaras várának parancsnoka volt, amikor Báthory István foglyul ejtette és megkegyelmezett neki. E nemes gesztus a Báthoryak iránti feltétlen hűségre kötelezte. A nagy Báthory István „szegénylegényből lett belső tanácshíve" orvosi tanulmányait Padovában és Bolognában végezte, erre azonban a regény nem utal. A későbbi lengyel király palotaorvosa mégsem Gyulai, hanem a Padovából hívott Bucella Miklós volt, valamint az Európába került dohány hatásának latin nyelven megverselője, Hunyadi Ferenc. Gyulai – mellesleg Paracelsus egyik magyarországi ellenfele – Báthory István halála után hazatért a „kisded" Erdélybe. A király hagyatéka: „légy hív Zsigmond vajdához tettel, tanáccsal és szenvedések közt..." volt a végzete a messzelátó, józan embernek.

Némiképpen szellemi őse volt a nagy fejedelem, Bethlen Gábor okos, országóvó politikájának. A „proteusként változó, tigrisbőrbe varrott kaméleon", az epileptikus Báthory Zsigmond sötét udvarában az egyoldalúan törökbarát Báthory Boldizsár hívei hazaárulással megvádolták, ahogy az lenni szokott, és lekaszabolták. Kedvenc hasonlatával gyakorta az erdei mókus példáját idézte, jelképesen utalva Erdély helyzetére. A kis állat odvát ha készíti, kelet és nyugat irányban ablakot váj. Ha keleti szél fúj, hátával elfedi a szellőzőnyílást, és nyugat irányába pislog, ha nyugatról süvít, tehát megfordítva cselekszik. Kemény Zsigmond a realizmus nehézveretű képviselője, a XVI. századi *'Zord idő'* után következő szomorú világba vezet Gyulai Pál tragédiája ürügyén.

*

Kemény Zsigmond nagy ellenpólusa a regényes regény nagymestere, az örök mesélő, a nagy fantáziával megáldott Jókai Mór. Köztudatunkban ugyan a jellegzetes Jókai-hősök (Kárpáthy

Zoltán, a Baradlay-fivérek, Berend Iván, Rab Ráby stb.) inkább jogászok, gazdászok, katonatisztek, színészek, műszaki emberek, azonban e hatalmas terjedelmű életműben találunk orvosokat – fő- és mellékszereplőkként egyaránt. Orvos főszereplő pl. a *'Nincsen ördög'* Dumány Kornélja. E regény megírásának az előzményei és a körülményei is regényesek. Az asztrachán süveges, orosz patriarchának kinéző író a XIX. század nyolcvanas éveiben Párizs felé menet, szenvedő szemtanúja volt egy, számára kedvező kimenetelű vasúti szerencsétlenségnek. Közben kimentett egy némának tartott, beteges kinézésű fiúcskát, akiről később kiderült, hogy magyar származású, gazdag amerikai szülők gyermeke. Apja hálából mesélte el az írónak párizsi lakásán regényes élettörténetét.

Felvidéki, elszegényedett nemesi család egyik utolsó sarjadéka volt. Egy napon forradalmi tettre szánta el magát: orvos lesz. Apja mikor tudomást szerzett a szokatlan tervről, agyon akarta lőni. Szó szerint: „Micsoda? Borbély? Felcser? A Dumány-család ultimus surculusa doktor?..." Az elszánt fiatalember meglehetősen „frájgaszt" szellemben válaszolt: „Az átoktól nem félek, azokat a chemia már analizálta, a Fraunhoffer-féle vonalak meg azt is megmutatják, hogy mi van a pokolban...". Merész tervét csak öreg, hypochonder nagybátyja, a Diogenesnek titulált Dienes úr támogatta. Végre egy Dumány – kiáltott fel az öreg –, aki az eszét nem a vagyon elherdálására használja. Hasonszőrű társai megvetőleg „te doktor, te szerencsétlen Aesculap"-nak csúfolták.

A Bécsben végzett doctor medicinae – különc nagybátyja kívánságára – hazajött, otthagyta jövedelmező magánrendelőjét, hogy a sír szélén tántorgó nagybácsinak orvosi tanácsokat adjon, másrészt örökölje a mások által nem sokra becsült, de valójában óriási értékű régiséggyűjteményt. A szomszédság grófja a jóhiszemű orvost választási korteskedésekbe, „politikai emberevésbe" csalja bele, amelynek hínárjába minden józan ítélőképessége, gyakorlatias gondolkodása ellenére időlegesen bele is ragadt. Annál inkább sikerülhetett ez, mert a szomszéd kastélyában három fiatal hölgy volt a mindenre elszánt gróf cinkosa. Dumány doktor szellemi párbajban is makacs ellenfélre talált az egyik, ördögben hívő grófnő személyében. Íme, az egyik visszavágás:

> „Grófnő! Én orvos vagyok. Nem ismerek olyan testi, vagy lelki bajt, aminek valami oka nincsen. Vannak miasmák, spórák, bacillusok, van suggestio, öröklött baj, képzelt betegség; vannak ragályok, infectiok s azoknak ellenszerei; vaccinatiok, desinfectiok, prophylaxis, de láthatatlan szellemek, akit ördög névvel tisztelünk, mindezekhez semmi köze. Vannak emberek, akik rosszat tesznek; de azoknak gonoszságait vagy a koponya abnormis növése magyarázza ki, vagy valami

> önérdek, vágy, szerelemféltés, bosszú képezi az alapját annak a rossz tettnek, amit elkövetnek, de nem az ördög incselkedése.”

A grófnő végül az egész orvostudományt támadta:

> „hogy az egész pathológiának, therapeutikának nem éri meg azt a porzó, amit a receptekre hintenek, hogy belgyógyászatunk most is ott van, ahol Galenus idején, hogy hirdetett celebritásaink nem jobbak Paracelsusnál, hogy gyógyszereink legjobb esetben méregkavarás kategóriájába tartoznak…”

Betetőzésképpen kijelenti, hogy egyáltalán nem hisz az orvosnak. A hysterika egyéb, megjátszott élcsorozatai csak megtévesztő látszatok voltak a cél érdekében, hogy Dumány doktort férjül szerezzék meg egyik, a gróftól már terhes kisasszonynak. Tervük sikerült. Mindezekre később rádöbbenve, a doktor megtagadja otthonát, és Párizsba utazik ifjú nejével felejteni.

Abban az időben – még a Párizsi Kommün előtt – III. Napóleon Franciaországa I. Vilmos császár Poroszországával vívta élet-halál harcát. Dumány doktor önként jelentkezik tábori sebésznek a francia hadseregbe, ahol mint a vöröskeresztes osztag vezetője szerez komoly érdemeket. A franciák veresége után Brüsszelbe megy, ott egyik megbízott ügynöke számára értékpapírokat vásárol, s nagy vagyont nyer a tőzsdén. Dumány doktor tehát már gazdag emberként vándorol ki Amerikába. Az Újvilágban rövidesen a Silver King, vagyis az ezüstkirály rangot nyeri el, így tér vissza évek múlva a kontinensre. Párizsi lakásán találkozik kisfia megmentőjével, a nagy mesélővel. Igazi Jókai hős, erényeivel és fogyatékosságaival, ez utóbbi a valószínűtlenségre vonatkozna, de ne legyünk szigorúak.

Jókai a csatáknak, farkaskalandoknak mesteri megjelenítője, nem különben az elemi csapásoknak, így a járványoknak is. Ilyen a *’Szomorú napok’,* az 1831-es felvidéki koleralázadás és járvány megörökítése. A véres halál – a lázadás és a sápadt halál – a kolera egyformán szedi áldozatait. A megyei orvosok elrendelte megelőző intézkedés, a kutak „vismuth” (nyilván bizmut) porral való fertőtlenítése azt a hiedelmet kelti az elkeseredett, nyomorgó és felvilágosulatlan népben, hogy az urak szándékosan mérgeztetik meg vízforrásaikat. Jellemző epizód, hogy a felbőszült tömeg az egyik magatehetetlen, öreg kastélylakó kezelőorvosát is meggyanúsítja. Ekkor egy bizonyos Sarkantyús doktor józan szavakkal próbálja meggyőzni a lázadókat, hogy az epemirigyömlést nem a kutakba szórt fertőtlenítő por okozza. Sehogy sem hiszik el neki, míg végül szemtanúk kívánságára nyomban

lenyel fél marék port, hogy meggyőzze a hitetlenkedőket. „Tatár legyen ott a doktor, ahol a betegek megitatják az emberrel a saját orvosságát....” – idézi a nem éppen kellemes élményt és szorongva gondol tehetetlenül az „előre megásott sírok” emberemésztő iszonyatára.

A nagy kolerajárvány kísértete más Jókai-könyvben is megjelenik. Így a *’Fekete vér’* valószínűtlenül romantikus kisregény, a járvány nagyon is reális és kitűnően megfigyelt részletleírásokkal indul. A kór neve Erdélyben: csuma, a tótságban: kiszela, a magyaroknál: epemirigykór, az orvosok nyelvén: cholera morbus, az egész világon fekete asszony néven ismerik. Próbálták gyógyítani, védekezni ellene, megtiltották megyeszerte a dinnye-, az uborka-, a gyümölcsevést, a pálinkaivást; a szobák padlójára klórmeszet hintettek, zacskóba kötött kámfort viseltek, elállták a hidakat, kordont húztak a határon. Minden hiába, a fekete asszonynak nem kellett se komp, se híd, egy lépéssel áthaladt a Tiszán, Dunán, Szamoson. Az orvosok csak a háttérben, névtelenül jelennek meg, képviselvén különböző gyógyítási irányzatokat a *’Régi jó táblabírák’* megyei asztaltársaságaiban. Természetesen az allopathia és a homoeopathia hívei csapnak össze egy parázs vita erejéig. Nemes hölgy, Hahnemann tanítványa elszántan csepüli az allopathiát:

> „...Pfuj, pfuj allopathia! Moslék keverés! Mérget a méreg közé! Ha fáj a láb, el kell vágni, ha forr a vér, ki kell ereszteni! Saginare, purgare, postremo clysterum dare, ha nem használ; resaginare, repurgare, reclysterum dare! Ez a nagy tudomány! Nézzék önök ezt a pici ládikát itt a kezemben, ezekkel az apró üvegcsékkel. Mi van ezekben? Apró mákszemek. És ezekkel a mákszemekkel én, egyszerű tudatlan nő, a halhatatlan Hahnemann utasításai nyomán száz meg száz szenvedőt gyógyítok meg évenként, kiket a decoctumok, emplastrumok és cataplasmák rég a föld alá vittek volna.”

Ha ez nem segített, a „contra vim mortis, nulla medicamina in hortis” elve volt a végső érve a hasonszervi gyógyásznak. Ez önmegnyugtatásra esetleg alkalmas lehetett, de a hozzátartozóknak aligha.

A regény tartalma a Brenóczi-család viszontagságos élettörténete. Az idős István gróf egyetlen sebezhető pontja: a homeopathiát nem volt szabad előtte gyalázni. Megszállottan hirdette annak csalhatatlanságát, s a csodagyógyszerekben való hit lett a veszte. A család vagyonára pályázó Krénfy mérget csempészett az idős embertől kölcsönkért házi gyógyszerekbe. A chamomilla, a veratrum és a sulfur feliratú üvegek tartalmazták a homeopathia fegyvertárát, Krénfy mindhárom üveget méreggel töltötte meg. Aztán hírét

költötte, hogy cholera fenyegeti a vidéket, a cholerophobiás István gróf azonnal gyógyszert kért a lányától, aki mit sem sejtve, megmérgezte apját. Az igazságra természetesen fény derül, a rossz elnyeri méltó büntetését, mint ahogy azt Jókainál megszoktuk. Tény, hogy a Jókai-hősök jellemképlete nem bonyolult a lélekelemzésre kapatott XX. századi, igényes olvasó számára, de lebilincselően érdekes olvasmány, az bizonyos.

Nem akármilyen világot kell annak a magyar írónak teremteni, aki olvasottságában versenyezni akar Jókaival. Egyik legrapszodikusabb műve, a *'Politikai divatok'*, a bukásában is dicsőséges, sikertelenségében is nagyszerű szabadságharc átélésének állít jelképes emléket. Méghozzá jóval a kiegyezés előtti rövid, de annál sötétebb – mert alkotmányosságot hazudva zsarnokoskodó – Schmerling-korban. Gyakran felvillan a nagy nemzeti ügy mellé szegődött tábori orvosok nélkülözhetetlen alakja, volt kikről mintázni. Nemkülönben a kis sánta doktor, Glanz Melchior, a szürkehályogok vándor operateur-je. A kopók gyanúja fölött álló orvos szabadon hordott fontos megbízatásokat, üzeneteket a rejtőzni kényszerülő illetékesnek. „Tört testben egyenes lélek", alkalmasint plasztikai sebész lett. A szabadságharc bukása után bujdosó Lévay Béla részére akar színésznő szerelme menlevelet szerezni idejében a komáromi helyőrségnél, férfinak öltözve, cselesen. Igen ám, de Lévay legfőbb ismertetőjele volt egy kardvágástól származó heg a homlokán. Az elszánt honleány, hogy menlevelet szerezhessen, pontosan olyan sebhelyet preparáltatott a bizalmas barát, Glanz doktorral saját homlokára. A jogos, életmentő csalás romantikus kalandokon átverekedve, nagy nehezen, de sikerült. A *'Politikai divatok'* megírása előtt Jókai mint szerkesztő, három havi börtönt kapott egy viszonylag ártatlan cikk megjelentetéséért. A megírásban tehát ez is közrejátszott.

A legmegszállottabb Jókai-hős, Rab Ráby történelmi alakja köré kerített regény mellékszereplői között is találunk orvosokat. Vixere fortes Agamemnona multi; sed omnes illacrimabiles urgentur ignitique longe nocte carent quia vate sacro – írja a csodálatos Horatius. Nos, Ráby Mátyás történetét nem fedte be a feledékenység. Az író jóvoltából hasztalan kálvária-járása közismert. A mindenható vármegye mindenáron el akarta emészteni a jog és az igazság e megszállottját, nem riadva vissza még a méregtől sem. A Fehér Farkas vendéglőben egy felbérelt kereskedő mérget kevert ivóvízébe. Szerencsére Ráby cselédje nem vesztette el lélekjelenlétét: tejet itatott vele, tollal csiklandozta torkát, hogy hányásra ingerelje. Azután orvosért szaladt, de sem a vármegye physicusa, sem Pest város orvosa nem merte vállalni Ráby Mátyás gyógykezelését. Huszonnégy órán át orvosi segítség nélkül, egy paraszt cseléd gondozására volt hagyatva, „...csak másnap, este későn, mikor már besötétedett, kopogtatott be az ajtaján a pilisi járás seborvosa...". Nevét is feljegyezte Ráby e derék orvosnak: Moltzer János volt. „Szigorúan titokban, mert a megye urai elüldözik a környékről, ha tudomást szereznek

róla...”. Tíz hét telt bele, amíg a mérgezésből kilábalt valahogy. Hanem a derék sebészt, aki segített rajta, csakugyan kiüldözték még az országból is. Mire szegény Ráby kiszabadult a helyi hatalmasságok börtönéből, már nem élt II. József, a „legnemesebb és legszerencsétlenebb Habsburg” – Németh László találó jellemzése –, aki igazságot szolgáltatott volna neki honfitársai ellenében.

Jókai orvosalakjai között akadnak árnyékoltabb jellemek is. Idézzük fel a nagyon derék Kárpáthy Zoltán, nagyon hitvány nagybátyjának, elég silány kezelőorvosát, Mauz doktort. A gyenge jellemű, beteges Kárpáthy Abellinó, az unokaöccse ellen folytatott tisztességtelen per idején két diplomás ember befolyása alatt állt. Maszlaczky ügyvéd és a kezelőorvos, Mauz doktor sem igen szívlelte egymást, de kenyéradó gazdájuk módszeres kopasztásában egyetértettek. Végül a „méregkeverő, mirigyfőző borbélylegény” és a „pénzért hazudó, pörvesztő zugprókátor” – ahogy egymást becézték – feltett szándéka zátonyra jutott. Kárpáthy Abellinó, hogy hátralévő, kevés jót ígérő éveihez maradék erejét összeszedje, Graefenberg fürdővárosába utazik, a felkapott Priessnitz mesterhez, hidegvíz-kúrát venni megviselt idegei megnyugtatására.

Az éltes kort megért költőt öregedő éveiben nemcsak az orvos epizódszereplők, de az orvostudomány legújabb eredményei is meglepően érdekelték. Az *’Öreg ember nem vén ember’* című könyv négy képzelt kisregényből három elmegyógyászati napló, paranoid kórrajz, vagy gerontológiai tanulmány is lehetne. A *’Coronilla’* fejezetben képzeletbeli párbajt vív az író egy halottal, s a helyszínre való szállításakor derül ki, hogy az őrültek házába vitték. A vizsgálóorvos paralysis progressivára gyanakszik. A párbajból tehát „kényszerzubbony, dörzsöltetés, villanyoztatás és zuhanyoztatás” lett, sőt kilátásba helyezték a koponyalékelést is, ami ugyan nem volt speciális gyógymód, minden esetre kijózanítólag hatott a betegre. Így sóhajtott az ápolt: „hiába, azt a pupillakitágulást nem lehet letagadni. Az ember nem macska, hogy szemfeketéjét össze tudja tetszése szerint húzni. Az orvos ráismer...”. Kijózanodása után a P. P. jelzésű kórismét felváltotta az előkelő Neurasthenia. Bár a lipótmezei tébolydába mint párbajozni akaró került, előtte már olyan „sikerekkel” dicsekedhetett, mint Attila király sírjának „megtalálása”, valamint a nagy karszt csatorna tervezője, mely a Balatont az Adriával kötötte volna össze. Csupa képtelenség.

A *’Gyász orgiák’* című fejezet vízbe fulladni akaró „tündéri” is bizarr helyzetet idéznek. Az író képzeletben a Ferenc József hídnál a vízbe ugró öngyilkosjelöltek részére mentőállomást építtetett, méghozzá a Duna kellős közepén lévő Tisza szigeten. Jól képzett, lélekbúvár doktornők igyekeznek a vízből kimentett, főleg fiatal, életunt lányokat életkedvre hangolni. Így került Zentay Diadalma kisasszony is az említett helyre. Az alkalmazott kezelés: mesterséges

lélegeztetés, ammóniák áramoltatása az orrlukakba, katéteren keresztül a gyomorba vezetett borszesz, valamint fehér hunyor (Helleborus) és kapotnyak finom porából nyert tüsszentőpor. Az életkedv visszanyerésére a nagy emberbarát az alkoholkúrát tartotta alkalmasnak, hogy a feléledtek nyelve is megoldódjon egyúttal. Diadalma kisasszony öngyilkossági szándékának kiváltó oka a következő: nagy szerelme, Kis Miklós amerikai párbaj áldozata lett, ami azt jelenti, hogy nyomtalanul el kell tűnni arról a vidékről. Így került a tengeren túlra, s lett belőle Kissmi Clos (visszamagyarítva: csókolj meg Kolozs) fogorvos New Yorkban. Egészséges néger fogakat ültetett a fehér emberek ínyébe, egy senkinek el nem árult csodabalzsam segítségével. Megjelenik az újkor csodagépe, a röntgen, kellő titokzatossággal körítve, mintegy az író friss érdeklődését bizonyítandó.

Visszatérve Zentay Diadalma történetéhez, az amerikai csodafogorvos hazajön, vízbe veti magát, és a két szerelmes a mentőállomáson talál egymásra. Tovább ismertetve a fantasztikus álom történetét, elvégzik a koponyalékelést az álmodón: „Egy acélcső, melynek az alsó széle sűrű fűrészfogakkal van ellátva; egy gép hozza sebes körforgásba, s mélyeszti alább. A fogascső közepében van egy acél szeg, mely elébb a csontba benyomul, hogy a cső forgását biztosítsa. Igazán tökéletes eszköz. Fejet kell hajtanom az orvostudomány előtt...”. Az utolsó fejezet, a szív mártírjai szépséges Stelláján is elvégzik a trepanálást. Egy „hóttetemet vesznek ki az agy hátúljából”. Lehet öregkori hypochondria és tudományos érdeklődés kivetülése ez a fantasztikus regény-ciklus. Számunkra különösen érdekes színfolt, utalás egyben a XIX. század végének gyógyítási viszonyaira.

*

Jókai nagy utóda a realista Mikszáth Kálmán, a századforduló előtti és utáni Magyarország vesébe látó ismerője, megörökítője, mosolyogva bírálója. Nos, a nagy szatirikus, híven a világirodalom epés tollú alkotóihoz – élén Molière-rel – kevés jót mond az orvosokról. Egyik méltatója, Nagy Sándor szerint Mikszáth orvosai egy-két kivételtől eltekintve „hivatásos emberölők”. Hogy ezt az elfogultságot milyen személyes okok motiválhatták, Mikszáth életrajzában magyarázatot találhatunk rá. Mária húga 16 éves korában tüdővészben pusztult el, anyja a kolerajárvány áldozata lett, legkedvesebb gyermeke, Jánoska difteritisben halt meg. Az orvosok mindannyiszor tehetetlenek voltak.

Még a silány jellemű szereplők közül is kilóg a *’Fekete kakas’* című kisregény két lelketlen orvosa. Ebben – sok más mellett – egy kis beteg betegágya mellett a következő párbeszéd zajlott le: „És mit gondol orvos úr? – Hm. A tudomány törvényei szerint a jelen beteg

meghalhat, ellenben meg is gyógyulhat. – De mi a valószínűbb? – A tudományban nincsenek valószínűségek és lárifárik. A tudomány fönséges és pozitív." Sajnos a jelen esetben az orvos magatartása nem volt az. Majd éjfél felé valami névnapról jövet pityókásan ismét beállított, és megállapította: „... az érverés túlságosan gyenge. Konyakot, csak konyakot a betegnek, a többit majd meglátjuk reggel." A kis beteg nem érte meg a reggelt. Megrázó történet, az orvosoknak kötelező olvasmányként írnám elő.

A *'Szökevények'* című kisregény szépséges, vízbeesett kasznárnéjához orvost kerestet a „praesens imperfectum, futurum perfectum" rejtélyes jelmondatért kapott birtok újdonsült ura. „De a doktor most kártyázik valahol, nehéz lesz megtalálni...". Mire a doktor elősántikál estefelé, már konstatálhatta, hogy a „kasznárné ki fogja heverni a kalandot...". Ők a kortárs orvosok, de nem kerülnek szerencsésebb megvilágításba a történelmi regények epizód orvosszereplői sem. Például a *'Szelistyei asszonyok'* mindvégig derűt árasztó légkörében alig található ellenszenves figura. Mujkó a királyt játszó udvari bolond, fura történetekkel szórakoztatja az asztaltársaságot. Céltáblája Valvasori olasz doktor, aki egy személyben főkóstoló is. Mert a megmérgeztetéstől az udvari bolond is tartott. Közben nem minden célzás nélkül elmesélte a Lyrilla királynéról szóló fura históriát, aki ha megbetegedett, mindig kiadta a rendeletet: „ha meghalnék, a két doktorom velem temettessék el elevenen". Na persze össze is szedték minden sütnivalójukat a gyógyászok, ha igénybe vették őket. Végül mégis meghalt a királyné, és amit parancsolt, megtörtént. „Nyugszik a szép királyné a jó puha orleans-i földben, lombos olajfák árnyékában, illetlen módon ugyan, de csöndesen a két doktor között." Erre Valvasori: „Okos asszony volt, s a kollégák is jól jártak: királyi sírokban feküsznek."

Másik történelmi regény, az *'Akli Miklós'* orvos alakjai is kimerítik a szélhámosság fogalmát. Az udvari doktor az találta, hogy „az ischli levegő a legjobb a világon". Rögtön zárójelben – biztosan telkei vannak Ischlben – teszi hozzá nem minden célzás nélkül az író. „Aesculap fölkentje a százados sablon – nyújtsa ki a nyelvét – elmondása után elrendeli, hogy a betegek szobájában nyissanak fel egy üveg ischli levegőt". Ha nem javul a beteg, „bontsanak ki még egy palack levegőt". Ez esetben sarlatánnal van dolgunk. A „Vén gazember" ágyához hívott sulyomi doktor pedig tudatlan felcser, aki egy sérv visszahelyezésére sem mer vállalkozni. A falu bírójának az ötlete, hogy fektessék a kasznárt egy párnákkal megrakott létrára, hogy a feje alacsonyabban legyen, mint a lába (Trendellenburg-helyzet), és úgy szállítsák Sulyomra. Mire hazaértek, a sérv spontán visszacsúszott. Ezt az epizódot Mikszáth csak a regény első változatába illesztette, a véglegesből kihagyta. Ám az orvos azzal nem vált rokonszenvesebbé.

További orvosi vonatkozású életrajzi adatokra utalva, az író mintegy tíz nyáron üdült Gleichenberg világhírű fürdőhelyén, ahol meghitt barátság fűzte Závory Sándor magyar fürdőorvoshoz. Nem egy Mikszáth-novellának Závory doktor elbeszélése volt a magva.

Az egyik legrokonszenvesebb szélhámos, Katánghy Menyhért képviselő pályafutása is fürdőorvosként indul. A vagyon nélkül maradt dzsentri Jókai hasonszőrű figuráihoz képest már korszerűbben gondolkozik. Katánghy Menyhértet apja orvosnak szánta: „...doktort barátom, és csak örökké doktort. Doktoroké a világ, mert beteges. Hiszen már nincs is egészséges ember. Ezen a pályán sokra viheti. Hány gazdag ember van a doktorok közt ... könnyű tudomány, ha az orvos meggyógyít valakit, hálás és dicséri, ha pedig nem gyógyítja meg, örökre elnémul, nem tehet neki szemrehányást." Mindezeket az öreg Kathángyval mondatja az író, de egyben saját véleménye is. Pláne a fürdőorvosokról: „Semmit se kell tudni. Még a „mutassa a nyelvét" sem feltétlenül szükséges, a diagnózist, ami a legnehezebb, nem kell megállapítani, fürdőre már kitalált betegséggel megy a páciens, fürdőorvosnak csak a mellét kell meghallgatnia (vagy hall valamit, vagy nem), s aztán elrendeli, hogy melyik vízből igyék és mennyit, hány órát sétáljon naponként...". A Prixdorfba vetődött Dr. Melchior von Katanghy Brunnenartz, elmés látszatok kiagyalásával akar jól menő magánrendelést teremteni a nagy konkurencia ellenére is. Utolsó forintjaival keresztül-kasul hordatja magát, hogy azt higgyék, mennyi sok betege van. Megfelelő partnerre akadt aztán egy látszatbárónő személyében, aki utolsó aranyait adta honoráriumnak, hogy férjül szerezze magának a divatossá vált orvost. Mindketten a jó anyagi fedezet létezésében reménykednek, s mindketten beugranak a látszatnak. Katánghy további pályafutását ismerjük. Országra szóló választási csalások botrányhőse lett.

Mikszáth, mint nagy író, a kedvezőtlen, sötétebb alaptónus ellenére rokonszenves orvosokat is ábrázol. Ama kevesek egyike *'A zöld légy meg a sárga mókus'* című novella Birli sebésze. Ő a hivatásával nem él vissza. Ha csal is, csak a beteg érdekében teszi. Rövid tartalma: az idős gazda lázas állapotban, dagadt kézzel fekszik odahaza. (Zöld légy csípte meg.) Már a kéz amputálása segítene csak a fenyegető gennyvérűség ellen. Ebbe a gazda, s főleg fiatal felesége, nem akar beleegyezni. A sebész erre cselhez folyamodik, kinyomozza, hogy a menyecskének udvarlója van, ezzel igyekszik féltékennyé tenni a gazdát. A beteg ember most már mindenre hajlandó, hogy áthúzza felesége tisztességtelen számításait. Kedvező képet ad még az orvosokról *az 'Aesculap az Alföldön'* című novellája is.

Végül ismerkedjünk meg a legáltalánosabban ismert, szimpatikus orvos, a *'Különös házasság'* Medve doktorával. A regény társadalmi mondanivalójával elsőrangú remekmű. Csupa elevenség, csupa kedély a népszerű doktor. Élcelődik az urakkal: „a doktort csak a paraszt fizeti, az úr per-tu lesz vele...". Továbbá így jellemzi Medve Miklóst: „Ki hitt volna az

olyan hókusz-pókuszoknak, hogy nyújtsa ki a nyelvét és mutassa az üterét, amelyekkel az orvosok dolgoznak? De Medve doktort mégis szerették, mert érdekes kis hörcsög ember volt, aki mindenkivel disputált, veszekedett ugyan, de tele volt kedéllyel, játsziságggal, tréfával. Azon felül otthon volt az orvosi tudományokban, ami szintén valami."

Elszánt ellenfele a babonának és a papoknak, így vall hivatásáról: „Az orvos valóságos Prügelknabe, azt mindenért ütik. Ha kicsibe veszi a beteg baját, megharagusznak rá, hogy lelketlen kutya, ha nagyba veszi, megharagusznak rá, hogy megrémíti a beteget és még betegebbé teszi. Ha a beteg meggyógyul, azt mondják, hogy magától is meggyógyult volna. Ha nem gyógyul meg, azt mondják, hogy a doktor rontotta el." Medve doktor további sorsát ismerjük. Nem lehetett a nagy Buttler–Dőry per tanúja a bíróságon. Az úton halt meg hazafelé menet Dőryéktől, magával vitte a sok titkot, amivel segítségére lehetett volna a Szentszék megfellebbezhetetlen határozata ellen hasztalan hadakozó Buttler grófnak.

Mikszáthnál az emberi lélek színképelemző skáláján a sötétből indultunk el, hogy fokozatosan eljussunk a világosba, az alkalmi Aesculaptól Medve doktorig. A humor alaptónusa néha véres komolyságot, a sötét pedig humort takarhat. Végül fejezzük be egy, az író által feljegyzett orvosi adomával, hogy teljes legyen a kép. „A híres angol orvos, sir James Simpson házának ajtaja előtt egy hercegnő kocsija állott meg, ki felküldé legényét értesíteni a doktort, hogy kint várja őt az utcán... – Mondja meg a hercegnőnek, hogy el vagyok foglalva egy mosónővel, nem mehetek le...". Ezek után megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy talán mégsem volt Mikszáth annyira egyértelműen orvosellenes.

*

Jókai és Mikszáth nagy öröksége arra az íróra szállt, aki romantikus és realista vonásai mellett egyben a századfordulón oly divatos zolai naturalizmus meghonosítója volt. Fellépésétől keltezzük a modern városi próza, dráma, egyben a polgári irodalom haladó irányának a térhódítását. Bár az öregedő Arany és Jókai érzik már a nagyjövőjű városi élet lüktetését (gondoljunk például Arany *'Hídavatás'* című versére), ám a polgár színpadon és regényben, valamint a városi élet megannyi új szereplője: munkások, cselédek, iparosok, kereskedők, bérből élő értelmiségek először Bródy Sándor műveiben kapnak teljes polgárjogot. Ezek után nem meglepő, ha úgyszólván mindben felbukkan egy-egy orvos, különösen a hivatalnok járásorvos, hol mint képmutató erkölcsbíró, vagy a szegényekkel együttérző, de csekély hatalmú, jószándékú hivatalnok.

Az előbbire talán legélőbb darabja, a *'Tanítónő'* a példa. A szolgabíró, a káplán és a bérlő mellett a járásorvos is tevékeny részese a tanítónő elleni hajszának. Legkedvesebb darabja az írónak a *'A medikus'*, ennek orvos-apa szereplője, Rubin doktor taníttatja Arrak János medikust, a szegény szabó fiát. Persze nem önzetlenül, mert Riza leányának vélt biztos megélhetésű férjet szerezni. A medikus, míg kötelezőnek véli a házasságot, mindent elkövet, hogy elidegenítse magától pártfogója leányát. Riza önzetlen segítőkészsége és nagyvonalú viselkedése az Arrak-család iránt, valamint a furcsa helyzet feltárásának meglepő elviselése rádöbbenti a medikust, hogy Rizánál alkalmasabb feleséget, szeretetre méltóbb élettársat lámpással se találhatna. Ennyi a tartalom röviden.

Közben hű képet kapunk a nyomorgó diákok életéről, az áldozatról, mely ára a diploma megszerzésének, de még nem – a biztos megélhetésnek. Azt benősüléssel, vagy egyéb összeköttetéssel lehet elérni. Rubin doktor keserűen kijózanító szavakkal akarja a medikust minden idealizmusától megszabadítani: „A beteg emberiség! Maga még ott tart, hogy az emberek tömegével lehet valamint csinálni? … Magunkkal kell törődni, a családdal, a gyerekkel..., egy ilyen kis körben még lehet valamint tenni. Ambíció! Tudomány! Ezen a rongyos Pesten. Itt nincs pénz. Ez az egész város egy krájzleráj. Tíz forinton múlnak itt a dolgok. Tíz munkást vizsgáltam meg ma. A szívük megnagyobbodott a munkától és az italtól. Micsoda receptet adhatok nekik? – Pénzt. Hogy ne dolgozzanak. Különben elpusztulnak, mint a kutyák. Az egészség is pénzkérdés." Keserű kifakadás ez, szakmailag a megállapítások nem mindig helytállóak, de Rubin doktor azért törődött az emberekkel.

Érdekes, lélekelemző színdarab a *'Timár Liza'*. Az újgazdag, kikeresztelkedett apa akar egyetlen lányának megbízható férjet szerezni. Liza, mint általában Bródy női főszereplői, határozott jellem, nem tűr érzelmeibe semmilyen beavatkozást. Elutasítja az apja pártfogolta gazdag kereskedőfiút, rájön, hogy a neki udvarló huszártiszt szánalmas figura, arra se érdemes, hogy függetlensége megtartása mellett látszatfelesége legyen. A nem mindennapi leány nevelésében szerepe van háziorvosuknak is. Kölcsönös vonzalom sejthető kettejük közt, de komoly kapcsolat lehetőségére senki sem gondol. A doktort Timárékhoz anyagi kényszer köti, hiszen öt leánytestvére van, akiket neki kell férjhez adnia, „és a derék férfiak drágák". A pénzkeresés módjairól különben sem moralizál: „Nekem mindegy. Hozzá vagyok szokva az élethez, mint a halálhoz, egyformán élek mindkettőből." A serdülőkor lelki megrázkódtatásain átevickélő Liza megértő szövetségesre talál a modern gondolkodású orvosban.

A dilemmáról, hogy férjhez menjen-e a semmirekellő huszártiszthez, következőképpen vélekedik: „Voltaképpen semmi borzalmas dolog nem történt. A kisasszonynak tetszik egy csinos katonatiszt, aki hozzája gróf is. Ez a legszentebb joga. Tetszik neki, szereti, kiválasztotta.

Mindnyájunknál hivatottabb arra, hogy kiválassza élete párját…, sőt joga van ahhoz is, hogy szerencsétlen legyen vele. De én bízom a kisasszony finom ízlésében és egészséges ösztönében. Különb lány mindnyájunknál…" Mindezeket a nő egyéniségének a tisztelete diktálta. Kissé romantikusan az orvost akár az öngyilkosságba is követné, de arra már nem kerül sor. Egymásra találásuk nem olcsó drámai fogás, de lélektanilag kellően megindokolt, természetes feloldódás. Európa színpadain a polgári foglalkozású orvost Ibsen, nálunk Bródy honosította meg. Örököse a múlt, őse a jelen század prózairodalmának. Összekötő híd, tartósságát a saját pillérein kívül szilárd partok biztosítják.

*

Az említett partok innenső felét már Móricz Zsigmond hatalmas életműve képezi elsősorban. Közhely, hogy Móricz volt a nagy lehetőség; nyelvi ereje, ritka ábrázolóképessége alkalmas volt a magyar próza világirodalmi régiókba való lendítésére. Nagy kár, hogy említett, páratlan adottságaihoz nem társult kellőképpen az intellektus-ábrázolás szükséges összetevője. Így is a század első évtizedeinek a legteljesebb keresztmetszetét adta, a legsúlyosabb társadalmi mondanivalóval, az Ady által átkozott, nyomasztó magyar valóságról.

Rendkívül gazdag, sokrétűen ábrázolt szereplői között bőven találunk orvosokat, leginkább epizód-figuraként, névtelenül. Kezdjük az ismertebbekkel. Dr. Fetter Leó, a *'Forró mezők'* orvosa, az irodalmi szinten írott detektívregény szerény szereplője. „Kevés ponyvaregénynek adatott meg ilyen remekműteremtő humuszba gyökerezni" – írja róla nagy méltatója, Németh László. A rejtélyes gyilkosság egyik áldozatát, Balthazár Pistát életveszélyes állapotban szállították kórházba. Fetter főorvos látja el a sebesültet, a kórlapon rögzíteni akarja a szakvéleményt, midőn megjelenik Papp Béni, a nyomozó, és arra kényszeríti az orvost, hogy a nyilvánvalóan lövéstől eredő vállsérülést autóbalesetből eredőnek véleményezze. Az óvatos doktor ceruzával írja be a nyomozó kívánságát, hogy alkalmasint a valódi tényekre tudja majd átírni. A detektívregény törvényei szerint mindig a legkevésbé gyanús a gyilkos, jelen esetben az illetékes nyomozó volt az.

Az uram-bátyám világot megelevenítő *'Rokonok'* című regény kártyázó kaszinó-tagjai között is akad orvos dr. Mannheim személyében, aki az érvényesülés keserves lehetőségeiről elmélkedik: „Ha például a főügyész nekem véletlenül rokonom volna, most milyen jól jönne az nekem. Nagyon szeretnék egy hatósági orvosi állást elnyerni. Pardon, tisztiorvosit. De hát nincs semmi rokonom, akit protekcióra megkérhetnék." A hazai, harmincas évek nyomorban tengődő, jobb élet után sóvárgó budapesti hivatalnokok világát idézi fel *'Az asszony beleszól'*

című regény remek társadalmi profilja. Méltatlankodnak az asszonyok; hiszen négy család próbálkozik az ügyes újságíró szerezte négy potya színházjeggyel megnézni egy sikeres Hauptmann-darabot, méghozzá Csortossal, de a körítés oly „sokba" kerülne, hogy a szándékok reménytelenül ernyednek el a tehetetlenség egynemű közegében.

Az orvosfeleség kényelemszeretettel vádolja férjét: „Az lehetetlenség, hogy egy orvos egy fillért se keressen hónapokon keresztül. Ne tessék az excentrikus gyógyítási módokat forszírozni, tessék felkeresni a húszkrajcáros betegeket, és azokat a húsz krajcárokat beszedni." A férj elkeseredett válasza: „A húsz krajcárokat nehezebb bevasalni, mint a húsz pengőket." „Ó, én emlékszem – replikázott a feleség –, gyermekkoromban volt nálunk egy öreg orvos falun, az, ha parasztokhoz hívták, mikor belépett, először kinyújtotta a kezét s azt mondta: ide a két hatost. Addig rá se nézett a betegre, ha ott döglött is meg, míg le nem adták a kezébe a húsz krajcárt… nem kívánhatja, hogy én ennek a módszerét kövessem." Az orvos túlkiabálta a feleségét, hogy ne hallják annak szavait. Megdöbbentő lenne, ha a vitázóknak fordított lenne a véleménye. Ennyit a regényekről.

Novelláiban is bő a választék. Szívbemarkoló kis írás az *'Annuska'* című rövid novella. Benne Bogács tisztifőorvos, a cvikkeres doktor bácsi a lelketlen hivatalnok megtestesítője. A mogorva kovácsmester egyetlen, tizenöt éves, fejletlen leánykáját akarja mindenáron férjhez erőszakolni. Előtte megvizsgáltatja a tisztiorvossal, hogy alkalmas volna-e a házaséletre. Szegény kis riadt madárnak egyetlen titkolt reménye, hogy a doktor bácsi még éretlennek fogja találni. A reménye hiábavaló volt, nem fogták pártját. Zavarában nem volt ereje megmondani, hogy neki még az sincs meg, ami a vele egyidőseknek már van. Másik novella, a *'Nihilista'* körorvosa engedély nélkül ment szabadságra, és a húsvizsgáló pecsétet tizenöt éves leánykájára hagyta. Az állatorvos joggal jelentette fel a megyénél, ecsetelve annak beláthatatlan veszélyeit, ha beteg hús kerülne fogyasztásra. A „mindenki cimbora" hivatalnokok között egy szelíd dorgálás lett a beígért fegyelmiből. Végül a feljelentő állatorvos felé: „maga kérem egy nihilista" – kiáltott a bíró tele torokból. Aztán szelíden tette hozzá: „hanem meg fogjuk szelídíteni magát is…" – és kedélyesen csapott a vállára. Az pedig rögvest belátta: ne szólj szám, nem fáj fejem, itt az egyetlen lehetséges viselkedés.

A *'Cserebere'* című novella civakodó házastársainak egymást okoló elégedetlenjei között kiegyenlítő szerepet tölt be dr. Beke, a férj jóbarátja. A feleség mondvacsinált ürügyek alapján válni akar, abban a hiszemben, hogy a vele mint beteggel törődő orvos biztosan szerelmes belé, és hajlandó akár feleségül is venni. Beke doktor azonban gyermektelensége ellenére rendkívül családpárti, lebeszéli a válásról, és kiábrándítja tévhitéből. Inkább otthagyja a vidéket, hogy

barátja házassága helyreálljon. Móricz legmegindítóbb orvosa a *'Szegények doktora'* című novella hőse:

> „…a doktor bácsit kinevezték egészségügyi tanácsossá. Ebből az alkalomból mindenki felkereste az egész körorvosi járásból és elhalmozták szerencsekívánatokkal. Doktor bácsi nagyon népszerű volt, csak a legravaszabb erőszakkal lehetett neki honoráriumot adni. Sőt a szegényeknek, ha ezeknek receptet ír, a patikaköltséget is mellékelte."

A doktor nagyon elégedett, nem így a gazdag származású feleség, ő főtanácsosné szeretne lenni. Az már méltóságos címmel jár. Íme, a szegények doktora: „Soha nem bírnám elviselni, ki kellene bújdosnom a világból, ha engem méltóságosnak szólít valaki. Úgy érezném, hogy meg vagyok fizetve és meg vagyok szégyenítve." Továbbá: „Aki azért tesz valamit, hogy majd a kormány megjutalmazza egyszer érte, az nem tett jót, az üzletet kötött a sorssal." Végül epésen megjegyzi: „Együtt élek egy nővel egy életen át, és az annyira nem ismer… hajlandó volna a szegények doktorának a felesége méltóságos asszony lenni…".

Móriczot az orvos érthetően elsősorban mint ember érdekelte. Pár vonással, néhány oldalon utánozhatatlan kis világot teremt. Ilyen a *'Fogorvos'* című kis novella is. A rendelőben kis rettegő leánynak a figyelmét fogtömés közben igyekszik az orvos mesével elterelni. A kislány később egyenesen rajong az orvosért, kötőtűvel kipiszkálja fogaiból a tömést, hogy újra a rendelőbe mehessen. Ott aztán egy elejtett szóból megtudja, hogy a bácsi már nős, így nem vágyik többet a fogtömésre.

A novellahősökből idézzük fel még a *'Szülike mesél'* című írás Füredi doktorát. Elgondolkoztatóan időszerű a mondanivalója. Egy fiatal menyecske magzatelhajtásért keresi fel a nevezett orvost. „Ha van még másnak is ilyen gondja, jöjjenek csak bátran" – biztatja. Erre a következő alkalommal kilencedmagával tér vissza, az olcsó és biztos munka reményében. Az orvos bediktálja az adatokat és szigorúan figyelmezteti őket, hogy aki nem szüli meg a gyerekét, azt rendőrkézre adja: „…de nagyon szigorúan mondta ám, úgyhogy mögijedtünk". (…) „Hát így esött, akkor kilenc gyerök születött Dráva–Ványiban." (…) „Ezért aztán csak bolond doktornak hívták Füredit … mer aztán el kellett neki kőtözni errül a vidékrül, mer meg haragudtak rá a népek, osztán nem adtak neki könyeret…"

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a század legnagyobb magyar regényírója általában kedvező képet fest az orvosokról. A rokonszenves és a kedvezőtlen aránya fordított a

Mikszáthéval, a színvonal azonos, tehát mindkettő igaz. Móricz színpadán orvost nemigen találunk, hacsak a Napóleont idéző *'Repülő sas'* egy percre megjelenő orvosát nem számítjuk.

*

A századforduló utáni tízes évek a derékba tört tehetségek szomorú korszaka. Elég Török Gyulára hivatkoznunk, az alig harminc évet élt rendkívüli tehetségre. Egyik remekműve, a *'Porban'* különleges helyet biztosít írójának. Főhőse, a tehetetlenségben oly szánalmas Kender Pál, a tépelődő falusi Hamlet, ahogy saját magát nevezi, az oblomovizmus, a felesleges ember e sajátságos, honi megtestesítője. A kis fürge, fekete, zsidó származású orvos, dr. Weissenberg az összekötő híd a magányos ember és sárbaragadt szemléletű környezete között. Józan, gyakorlatias tanácsaival igyekszik a fáradt dzsentri fiút legalább az élet elviselésére bírni, de hasztalan. „Nincs dolgom, nem lehet hasznomat venni, és mégis tele vagyok gondokkal, tépelődéssel" – panaszkodik Kender Pál. A doktor, akinek „aranyszélű szemüvegénél csak a két eleven szeme csillogott jobban", így válaszolt: „Ne sértődjön meg, mondok magának egy egészen egyszerű, de találó diagnózist: világfájdalom. Fiataloknál gyakori, ellenszere a jó táplálkozás, a mozgás, szerelem és így tovább."

Ám a leckéztetés csak falra hányt borsó… „Hamlet, falusi Hamlet. Rosszul sikerült Hamlet-imitáció. Halvány másolat, az ostobaságok királyfia, a gyöngeségek bohóca, az energiátlanság díszpéldánya…" – így jellemezte saját magát. Orvosa tanácsára nagy nehezen megnősül, hogy ezzel is újabb, vélt teher nehezedjék satnya vállaira. Akaratgyengesége mellett szembetűnő kontraszt a kis doktor szorgalma. „Kedves uram – mosolygott a kis doktor – én se dolgozzak szorgalmasan? Zsidó vagyok, tisztelt földbirtokos úr, és első nemzedék a családomban, amely szellemi munkából él. Az én őseim túlnyomólag rongyszedők voltak és évszázadok óta egyebet se csináltak, mint pihentek és imádkoztak. Nekem könnyű dolgozni. Én nem lehetek fáradt. Ezt csak az úgynevezett történelmi családoknak a gyermekei engedhetik meg maguknak… Az én dédunokáim is fáradtak lesznek, mert én vagyok az az ős, aki részegre tülekedi magát a garasokért." Weissenberg doktor hiába követ el mindent, Kender Pál a végső kiúttalanságba, az öngyilkosságba menekült. Szép könyv, némileg az egzisztencializmus is vallhatná ősének, és oldalági rokona az *'Ifjú Werther'*-nek.

Török Gyula másik főműve a *'Zöldköves gyűrű'* nemzedékregény, a vagyonát vesztett dzsentri alkalmazkodni akarása a polgári élethez. Őz József, a háromgyermekes özvegyember már a régi életforma illúzióját elvesztette, és becsületes hivatalnok a kis városban. Háziorvosa Löw úr, »a németvilágból itt felejtett orvos, akinek az volt a specialitása, hogy sohase hordott

nyakkendőt. Tört magyarsággal beszélt és a betegekhez feltűnően szigorú volt.« Ennyi a bevezető jellemzés, ami már sejteni engedi, hogy hivatásának nem a legkiválóbb képviselőjével van dolgunk. Őz legkisebb leánya, Carolina lázas beteg lett. Löw doktor először vörhenyt állapít meg, majd amikor válságosra fordul a helyzet, megváltoztatja a kórismét. A kor réme, a difteritisz. A kislány átvészeli ugyan a betegséget, de Löw doktor bajmegállapító bizonytalanságai végül a családfő elvesztéséhez vezetnek. Legjobb barátja temetésén megfázik Őz József, orvosa megnézi, magas a láz, kész a diagnózis: tüdőgyulladás. A betegért hű ápolója, a második felesége aggódik: „…legyen résen. Én rosszat sejtek… a férjem, szegény nagyon nyugtalan. Mondja meg, vallja be, ha nincs tisztában a dologgal, hiszen három gyermek atyjáról van szó."

Az orvos haragosan villogtatja a szeme párját. Bozontos szemöldökei szinte megrémítették a tanácsos nejét. „Asszonyom – felelte az orvos – ha nem bízik bennem, nyomban távozhatok… legyen nyugodtan, félre-ismerhetetlen a dolog: tüdőgyulladás. Ez a rendes lefolyás. Csak vigyázni kell. Borogatni éjjelre…" Négy hétig ment így, aztán Löw doktor beadta a derekát: „Súlyos, nagyon súlyos. Most már nem lenne baj, ha elhívnák a főorvos urat." Megjött a főorvos, aki már nem titkolhatta a szomorú kilátásokat. „Asszonyom önnek bevallhatom, hogy végtelen fájdalmas tévedés történt. Löw doktor… tüdőgyulladás ellen kezelte a férjét… Tífusza van minden bizonnyal…"

Az orvos felelőssége még utólag sem csökken, ha esetleg abban az időben az adott tüdőgyulladás, vagy tífusz egyformán halálhoz is vezethetett. A félreismert diagnózist a terápiás tehetetlenség sem menti. Nos, e két remekművet egy alig harmincéves fiatalember írta. A prózaíróknál ez csecsemőkornak számít. Mire lett volna képes később, érett fővel?

*

Két rövid esztendővel élt többet nála Csáth Géza, szellemi életünk e ritka tüneménye. Orvosként írt az orvosról, illetve beteg orvosként a beteg orvosról. Néhány oldalas lélektani remeklés a *'Sebész'* című novella. Abszint mellett üldögél a sebész, a „szenvedélyes alkoholista, aki egyenes úton halad a delirium tremens felé". Sebészi rögeszméje lett, hogy az emberi agy időérzékelő központját kell kioperálni, ezzel megszűnik az öregedés tudata, tehát az öregedés is. Ez a titka az örök fiatalságnak. „De addig is, míg a sebészi beavatkozás ideje el nem jő, egy múló belgyógyászati szerünk van az idő ellen. Ez az abszint. Tisztán tüneti orvosság. Sokáig úgyse kell, mert a sebészi eljárás radikális és kitűnő…" Íme, az ivás megokolásának egy nem mindennapos változata.

Önéletrajzi ihletésű az *'Ópium'* című írás. Csáth Géza maga is morfinista ideggyógyász volt. Az ópium hatásáról írja: „A gyönyör eltünteti a körvonalakat és az értelmetlenségeket. Kihelyez bennünket a tér béklyóiból és az idő zakatoló másodperc óráját megállítva langyos hullámokon emel bennünket a lét magasságaiba…" Így ötezer esztendő gyönyöre sűríthető egy napba. Okosan gazdálkodva, tíz évig eltartó ópiumfogyasztás húszmillió évet tesz ki… „és akkor húsz millió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira…". Fájdalom, így cselekedett, az irodalom és az orvostudomány örök kárára.

*

A nagy 'Nyugat'-nemzedék egyik kiváló képviselője, a ragyogó tollú Kosztolányi Dezső prózája sem szűkölködik orvosokban. Az *'Édes Anna'* igen rokonszenves Moviszter doktora páratlan bölcselkedéseivel egy kicsit az író szócsöve is. A cukorbeteg orvos „betegebb volt, mint akármelyik páciense…, gépiesen gyúrta a beteg emberiséget". Pedig ez utóbbi kifejezéstől igazán irtózott. Mikor megkérdezték, szereti-e az emberiséget, a következőképpen válaszolt: „Nem szeretem, mert még sohasem láttam, mert nem ismerem. Az emberiség holt fogalom. És figyelje meg tanácsnok úr, hogy minden szélhámos az emberiséget szereti. Aki önző, aki a testvérének se ad egy falat kenyeret, aki alattomos, annak az emberiség az ideálja. Embereket akasztanak és gyilkolnak, de szeretik az emberiséget… Az emberiség nem kér enni, ruhát se kér, hanem tisztes távolságban marad, a háttérben, dicsfénnyel fennkölt homlokán. Csak Péter és Pál van. Emberek vannak. Nincs emberiség…"

A gazdáit meggyilkoló mintacseléd megrendítő tárgyalásán mint tanú összegzi szenvedélyes véleményét: „…az az érzésem, hogy nem bántak vele emberien… embertelenül bántak vele…". A közönségnek és a bíróságnak az volt a véleménye, hogy a sír szélén álló agg doktor „korlátolt ember. Moviszter az is volt. Korlátolt volt, volt egy korlátja, mely nélkül emberi nagysága megsemmisült, elveszett volna a szabadság meddő korlátlanságában…"

Magától értetődően orvosi tárgyú *'A rossz orvos'* című kisregény. Dr. Gasparek Artúr, „az összes orvosi tudományok doktora", megtestesítője a joviális, begyepesedett fejű orvosnak. Íme, hangoztatott véleménye: „Újabb elméletek hajítófát se érnek… Mi öreg doktorok tudjuk, hogy mi kell…" Magabiztos, de felületes ténykedése egy hároméves kisfiú halálához vezetett. A diftériát enyhe náthának nézte. A fiúcska utolsó kapocs volt szülei felbomló házasságában. Aztán a kis sírhalom végképp összefűzte a két bánatos embert, akik egész életükben az orvost vádolták.

Hogy teljes legyen a gyűjtemény, ismerkedjünk meg az *'F. F. rejtélyes gyógyulása'* című rövid novella nem éppen szimpatikus orvosaival. F. F. felügyelőt tűrhetetlen szagok állandó észlelése gyötörte. Orvoshoz fordult. Az egyik Hysteria olfactoria-nak tartotta, és értekezést írt róla az egyik bécsi lapba. „Ön a szag Macbethje, aki az orrával kísérteteket szagol…" – mondta szellemeskedve. A másik, fiatal lélekbúvár a gyermekkor utáni sóvárgást véli felismerni e különös jelenségben. A beteg természetesen nem nyugszik meg, és harmadikhoz fordul. Az aztán telibe talál. „Évtizedes orvosi gyakorlattal" a beteg zsebét tapogatja meg, s kihúzza belőle a csomag romlott sajtot. Nyilván tréfából csempészte valaki oda… „Diadalmasan lobogtatta meg azt a leletet, mint híres sebészek műtéteknél a kórokozó daganatot, és azt a fölöttébb becses tanácsot adta a betegnek, hogy máskor ne hordjon a zsebében oly sokáig sajtot. F. F. felügyelő az orvosi tanácsért ötven koronát nyújtott át, melyet az orvos eleinte vonakodott elfogadni, de aztán engedett neki. Mindenesetre, gondolta, egy tégla a harmadik emeletes házhoz…"

Létezik Moviszter és létezik ez utóbbi típus is.

Bethlen Miklós „Önéletírása” az egészségről, a betegségekről meg a doktorokról

A korai magyar próza csodálatos kivirágzása az erdélyi memoár-irodalom, a racionális mezőségi népnyelv, a megejtően dörgedelmes protestáns biblikum és a Cicerótól elrugaszkodott deákos latin markáns keveréke. Felülmúlhatatlan anekdotázó bájjal és kérlelhetetlen őszinteségű szigorral avatja az olvasót a kor ágazatos titkaiba. A királyi rendeletek kibocsátásától a lovak takarmányozásáig minden leltárszerűen fontos az „impartialis posteritas” tájékoztatására.

A ránk maradtak közül (személyes történelmi szerepével és eredeti írói erejével) kiemelkedik Bethlen Miklós Önéletleírása.[780] A XVII–XVIII. századforduló diplomáciai útvesztőjében és a belső bajok hínárjában vergődő, a látszatönállóságért annyit szenvedő Erdély talán legmesszebb látó fia, a tudós Apáczai Csere János és Kereszturi Pál tanítványa, aki a „modus vivendi” keresésének reálpolitikai rugalmasságával sem tudta elkerülni Bécs börtönét, ahol a maga mentegetésére-igazolására és az utókor okulására papírra vetette Önéletírását, és bevégezte hosszú-keserves életét.

Önéletírásának meglepő frissessége és megható őszintesége megannyi történelmi rébusz megfejtésének a támpontja lehet (a hivatásos történészek sokat meditálhatnak rajta), azonban a kitűnő olvasmány oly gazdag lelőhelye a kor különböző ismereteinek, mondhatnánk epikai enciklopédiája a teljes életnek, hogy az „egészségügyről árulkodó” részletei felsorakozni kínálkoznak.

Testi adottságainak távolról sem sablonos leírása után a hippokratészi karakterológia kalauzolja önjellemzését:

„…az emberben lévő négy temperamentumokról is szoktak szólani, én voltam melancholico-sanguinicus; amint minden emberekben, úgy énbennem is kétségkívül a phlegma és cholera is megvolt, de praedominált imez kettő, és talán egyenlő mértékben. Mert ha ki

---

780 Bethlen Miklós önéletírása a következő kiadásokban jelent meg *(– a szerk. megj.)*:

Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta: Szalay László. 1–2. köt. Pest, 1858–1860. Heckenast. 556, 434 p. (Magyar történelmi emlékek 2–3.)

Bethlen Miklós önéletírása. Bev.: Tolnai Gábor. Sajtó alá rend. és jegyz. ell.: V. Windisch Éva. 1–2. köt. Bp., 1955. Szépirodalmi. 408, 426 p. (Magyar századok)

Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. Szépirodalmi. 1321 p. (Magyar remekírók)

Az önéletírás eredeti szövege digitalizált változatban: http://books.google.hu

Az önéletírás modern kiadása: http://mek.oszk.hu/06100/06152/html/index.htm

magamviselését kiváltképpen in sacris et in negotiorum tractatione,[781] és a részegség, kártya, tánc, s hasonló szokott mulatságoktól való magam elvonásában megnézte, merő melancholiának, képmutató, második Xenocratesnek mondott volna; ellenben mikor tisztességes conversatióban, beszélgetésben, vadászat, vagy olyan tisztességes mulatságokban, asztalomnál és hálóházamban s ágyban látott volna, bizony merő sanguinicusnak mondott volna."

A nagy kortárs: Pápai Páriz *'Pax corporis'*-ának a szelleme sugallta a diétáról szóló részeket.

> „…e testi élet, egészség, betegség, jó vagy rossz kedv, nyugodalom, nyughatatlanság s több afféle nagyrészént a diaetától származik… És mivelhogy a legrendesebb diaeta mellett is ugyancsak meg kell halni mindennek, sőt néha mértékletlen emberek sokat, és a mértékletesek keveset szoktak élni, azért az emberek a diaetával vagy semmit sem gondolnak, vagy az ellen is excessu et defectu[782] vétenek; mely is nem csuda, és embernek oly szoros diaetát praescribálni is és azt követni igyekezni is bolondság, mint ember erején s dispositióján kívül való és lehetetlen dolgot."

Mindenkinek a „légy a sajátmagad orvosa" elvét ajánlotta:

> „Mi használ, mi árt néked, te tudod, nem a doktor. Jelesül járt volt egy római úr Tiberius császárral. Mikor ebédre marasztja a császár, emez azzal menti magát, hogy néki elébb a doktorhoz kell menni tudakozni, hogy mit egyék, mit igyék. A császár kérdi: hány esztendős? imez felel, hogy ötven. Mond a császár: Be bolond ember vagy, ha ötven esztendeig, noha mind ettél, ittál, mégsem tudtad megtanulni, mit egyél, mit igyál. Légy medicus magad magadnak, ha eszed vagyon, az lehetsz. Legyenek doktorid az oktalan állatok; azonkívül is azt mondják, hogy a kristélyt a gólyától, az érvágást a lovaktól tanulták az emberek. (…) kutyát ki tanította a perjefűre? (…) Optima diaeta semper cum famis reliquiis abire a mensa."[783]

Étrendi javaslata:

---

781 vallási és hivatalos dolgokban
782 túlkapással és hiányossággal
783 Legjobb diéta: mindig kissé éhesen kelni fel az asztaltól.

„Majd minden betegségemben a hajdúkáposztán kaptam életre. Nagy nátha-hurutban, erős hagymáz, forró hidegben, orbáncban próbáltam a sós nyerskáposztát pec-olajjal, de ecet nélkül, jól megettem; savanyú vizet vagy csak tiszta forrásvizet [ittam], néha megnádmézelve, (…) kivált este; bétakarództam, aluttam s meggyógyultam utána, melyen a doktorok először csudálkoztak, de azután magok is az én meleg májom s hév természetemhez képest igen jónak találták; még doktor Köleséri Sámuel nádmézzel javallotta a nyers sós káposztát."

Felsorolja saját betegségeit.

„Anno 1653, mikor én még csak tíz és fél esztendős voltam, a hólyagos himlő erősen uralkodván az országban, én is megbetegedém belé, de minden testemen körülbé kétszázharminc volt csak, noha nagyok voltak. Hamar felgyógyulék, de ottan csakhamar minden testem megrühesedék szörnyen, (…) alig múlék el, veres himlő jöve reám, mintha az egész testemet veres posztóval vonták volna bé; senki sem orvoslott, mint azelőtt a hólyagos himlőben, (…) Ha igaz a doktorok értelme, hogy a himlő az embernek az anyja méhéből hozott anyai rossz vérnek maradéka, és hogy azt a természetnek vagy egyszer, vagy másszor ki kell a himlő által tisztítani, és azért ezer ember közül sem kerüli el egy, az is nagy veszedelmével…"

Majd 1660-ban (19 éves):

„…én reám rettenetes hányás és egyszersmind hasmenés esett, elannyira, hogy két nap s két éjszaka az az alól s felül való üresedés meghaladta az ötven számot. (…) A forróság is nagy volt mellette, akármi orvosságot adtak, csak kihánytam; (…) a gyomrom úgy megháborodott volt, noha valósággal rajtam vérhas nem volt, sem a betegségben, sem azután, de gonosz diarrhoeám volt egynéhány hétig, az étel csak emésztetlen többre általment rajtam, míg Isten azt a Basiriust odahozá, s ő ada rebarbarumot, mely három vagy négy széken való tisztulás által helyben állítá az egészségemet."

Az 1674-es fejérvári országgyűlés idején:

„…meg kezdém fázni, s a hideg ellele, az oldalam kezde nyilalni, és erősen megbetegedém. Pleuritisnek mondá a doktor, érvágás és izzasztókkal kúrált, hatod vagy hetedik nap a huszti hányás, hasmenésforma kezde bántani, de nem olyan mértékben, azt a doktor kolerának mondotta (…)

Anno 1677. a hosszas fogságban a gutaütésnek jelei kezdének rajtam látszani, kiváltképpen a bal kezemen, a hüvelykem s mutató ujjam között való nagy musculus reszketni kezdett erősen, úgy, hogy akárki láthatta; ennek ereje hatott a fejembe egy szempillantásban és onnét a szívemre, (…) úgy hiszem, ha még el nem bocsátottak volna, el sem kerültem volna a gutát. (…) egy vén úr, jó uram, adá tanácsul, hogy olyankor szagoljak reszelt tormát."

Később:

„Egyszer a szemem sokáig fájván, purgatiót vevék egy híres és bizony tudós doktortól, valami liktárium-forma vala, rámbízá a véle való élésnek módját és regimenjét, tamquam in re plane innoxia,[784] (…) olyan szörnyű purgálást követe rajtam, (…) elmúlék ugyan harmadnap, de én bizony majd három holnapig férfiságomat nem érzettem, és (…) a szemem ugyan nem fájt osztán akkor, de nem adom senkinek tanácsul, szemfájásban hogy úgy kúráltassa magát a feneke bajával."

A mértékletességre törekvő embernek a vélt helyes táplálkozás külföldi útjain is örök gondja volt. Pl. a Rajna vidékén:

„Menék egy híres medicinae professor Lindanus nevűhez tanácsot kérdeni, (…) mondá: Diaeta peccat, tantum illa corrigatur, omnia salva erun…"[785]

---

784 mint teljesen ártalmatlan dolgot

785 Az étrendben van a hiba, csak azt kell megjavítani, s minden rendbe jön.

Párizsban láthatta „amint a király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken Tuilleries nevű kertben”.

Hogy némely orvosokkal szemben gyanakvó volt, az alábbiakból magyarázható. Gyermekei:

> „Zsófika vérben megbetegedvén, hozaték medicust, Kolosvári Tolnai János, másképpen theologiae doctort és professort, aki híres medicus is volt. Ez amint Zsófit orvosolja, s Maris ott futkos, játszik, táncot jár, mondja a doktor: Szép gyermek, de sok geleszta van benne, ihol adok egy kenőcsöt, csak kívül kenjék meg a köldökét véle, elvész a geleszta. Megkenék, csakhamar számos apró gelesztát emészte, de osztán olyan szörnyen purgálódék a gyermek; ötvenhárom széke volt egy nap. Eleget mesterkedék a doktor, soha bizony meg nem állíthatta; a kenés után ötödnapra, nénje után tizenkét órával meghala, együtt nyujtóztatták, temették. Faolajban tört földi tök, colocynthis-bimbó volt az a kenő…”

Kivételes bizalom a nagy orvosok iránt:

> „Székely László lakodalmából menék haza Szent-Miklósra, és onnét Fejérvárra, hol a fejedelem minapi ígíreti szerént kegyelmesen fogada; és innét Gyógyra feleségestől, ahová Pápai Ferenc doktort is elvittem, aki purgatiót adott és eret vágatott rajtam az odafel említett guta kezdeti ellen; nem is érzettem azután semmi jelét.”

Első felesége haláláról:

> „…kétannyit betegeskedett, mint fenn járt, erőt vévén rajta naponként az arena, colica, suppressio mensium és annak egészen ad annum való derivatiója, végtére convulsiones epilepticae et conclusio a halál, melyről suo tempore.”[786]

Gyógyszereiről:

---

786 a havi tisztulás elmaradása és annak egészen egy évre terjedése, végtére nyavalyatörős görcsök és a végeredmény a halál, melyről a maga idején.

„Volt egy kis patikaládám is, melyből mind nékem, mind más főrendeknek leghasznosabbnak tapasztaltam syrupum ribesiorum, citrorum et rosarum; spiritus salis vitrioli, nitri et pulveres margaritarum coralliorum etc.[787] Ránk esvén a rossz víz miatt Debrecen s Kálló táján a vér, magamnak is, más uraknak is kivált a spiritus vitrioli[788] és a syrupok használtak; a községnek én praescribálám a sült cser-makkot nagy haszonnal."

Végül ide kívánkozik történelmünk egyik tragikus pillanatának a szavahihető szemtanú szakszerű hitelességével történt megörökítése. Részt vett a vadászaton, amelyen a költő-hadvezér-államférfi Zrínyi Miklóst egy vadkan halálra sebezte.

„Menénk amint a hintó nyargalhat és osztán gyalog a sűrűbe béfuték én, hát ott fekszik, még a balkezében, amint tetszett, a pulzus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majláni így beszélte: hogy amint Póka után bément a disznó vérén az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jaj-szót; Póka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Póka egy horgas fán, az úr arccal a földön, s a kan a hátán; ő hozzálő; elfut a disznó, érkezik Guzics és Angelo. Az úr felkél s mondja: Rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott), sebtében állítsátok meg a sebnek vérét véle, az arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt a vére, először ülni, osztán hanyat fekünni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala: egy balfelől, a fülén felül, a feje csontján ment csak el a kannak agyara, a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem harmadik jobbfelől a fülén alól a nyaka csigájánál ment bé s elé a torka felé ment, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén. Volt a kezén valami kis körmöcslés, de az semmi sem volt."

Móricz Zsigmond írta, hogy a magyar nyelv szépsége Pázmány óta hanyatlik. Ha ez túlzásnak tűnik is, Bethlen Miklós Önéletrajzát olvasva önkéntelenül eszünkbe jut. Elevenségéből aligha gondolnánk, hogy írója 1642-ben született, így írása a mikszáthi–móriczi prózánál 200 évvel korábbi keletű.

787 ribiszke-, citrom- és rózsaszörp, kénsavpárlat és korállporok stb.
788 kénsavpárlat

A Bethlen Miklósról szóló szakirodalmi forrásokból:

Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750). Pécs, 1926. Danubia. 52 p. (Specima Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethianae Quinqueecclesiensis 2.)

Kemény Katalin: Erdélyi emlékírók. = Erdélyi Múzeum. Új foly. 3 (1932) Vol. 37. No. 4–6. pp. 180–204.; No. 7–12. pp. 241–271.

Gyenis Vilmos: Emlékirat és anekdota. = Irodalomtörténeti Közlemények 74 (1970) No. 3. pp. 305–321.

Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp., 1975. Akadémiai. III, 586 p.

Szávai János: Az önéletírás. Bp., 1978. Gondolat. 233 p.

Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. Gondolat. 267 p.

Veress Dániel: A bölcsőhely parancsai. Szemelvények a hazai magyar emlékiratirodalomból. Bp. – Bukarest, 1978. Creanga Kiadó. 269 p. (Iskolai könyvbölcső 7.)

Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. Szépirodalmi. 1321 p. (Magyar remekírók)

Révérend, Dominique: Bethlen Miklós emlékiratai. Utószó és jegyz.: Köpeczy Béla. A szöveget gond., a szó- és földrajzi névmagyarázatokat készítette: Steinert Ágota. Ford.: Toldy István. Bp., 1984. Helikon. 239 p., [20] t.

Bethlen Miklós levelei. Összegyűjt., sajtó alá rend., bev. és a tárgyi jegyz. írta: Jankovics József. A latin nyelvű részeket ford.: Kulcsár Péter. Jegyz.: Nényei Gáborné. 1–2. köt. Bp., 1987. Akadémiai. 1491 p.

Bitskey István: Eszmék, művek, hagyományok. Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról. Debrecen, 1996. KLTE. 340 p. (Csokonai könyvtár 7.)

Kovács Kiss Gyöngy: A Habsburg uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában. 17. század vége – 19. század eleje. Kolozsvár, 2000. Erdélyi Múzeum-Egyesület. 116 p. (Erdélyi tudományos füzetek 228.)

Tóth Zsombor: A koronatanú: Bethlen Miklós. Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus. 2. utánny. Debrecen, 2001. Kossuth Egy. Kiadó. 259 p. (Csokonai könyvtár)

Hermán M. János: Bethlen Miklós életének és gondolkodásának evangéliumi vonásai. [Oradea], 2003. Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület. 135 p.

Albert András: Gróf Bethlen Miklós, a református államférfi (1642–1716). Győr, 2015. Palatia. 240 p.

Hírlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel

Rát Mátyás nemzeti nyelvművelő és kultúraterjesztő ügybuzgalma nyomán 1780-ban jelent meg az első magyar nyelvű újság, a Magyar Hírmondó, az engedélyt még Mária Terézia hagyta jóvá, létjogosultságát a „kalapos király", II. József sem kérdőjelezte meg, noha a jozefinizmus egyik axiómája a német nyelv kiterjesztése volt a hatalmas Habsburg Birodalomban. A könyvlapra emlékeztető hírlap hetenként kétszer jelent meg, az oldalszámozás a folyóiratoknak megfelelően folyamatosan történet egy-egy esztendőre, hogy kötetbe gyűjtve könyv legyen belőle. A Magyar Hírmondó 1788-ig Pozsonyban kapott nyomdát, ez azonban nem vált a szerkesztés előnyére. A helytartótanács ugyanis mindig szigorúbb volt a kelleténél, minden sajtótörvényt abszolút mereven kezelt, nem véletlen, hogy a lényegesen liberálisabb kiadványok Bécsben jelentek meg, a testőríróktól kezdve a Csokonai Vitéz Mihály verseit közlő Magyar Kurír-ig. A Magyar Hírmondó orvostörténeti szempontból sem érdektelen.

Mindjárt az 1780-as évfolyam 4. számában statisztikát közöl a himlőoltás hasznáról, mivel az nem új dolog, mert a törököknél, „akiktől egy jelen ánglus asszony eltanulván", már régóta ismert. Sőt, nálunk is, hiszen „Weszprémi doctor uram ugyan úgy tartja, hogy ezt elébb szokásba vették a magyarok a törököktől, hogysem az ánglusok". De mi haszma, ha már feledésbe ment – fejeződik be sóhajtozva a tudósítás. Mária Terézia haláláról annyit közöl, hogy „fullasztó hurutban (Catharrus suffocativus) sénlődvén" lehelte ki nemes lelkét, 63 éves korában. A júliusi szám Rácz Sámuel professzor munkásságát méltatja, tiszteletére aranypénzt verettek, amely „függőleg viselni való", és magyar nyelvű könyveiért érdemelte ki. Az 1782-es év 18-as számában Österreicher-Mánes József orvosdoktori kinevezését közlik, vagyis II. József rendeletére ezután, a nem katolikus vallásúak is megkaphatják a doktori grádust, a következő hónapban pedig Weszprémi István debreceni doktor nagy orvostörténeti műve III. kötetének megjelenéséről értesülhetünk.

A fenti hírek eléggé bizonyítják, hogy az 1788-ig Pozsonyban megjelenő Magyar Hírmondó ugyancsak szemmel tartotta a hazai medicina rögös útját. Pedig az egymást követő három szerkesztője közül (Rát Mátyás, Révai Miklós, Szacsvay Sándor) egyik sem volt orvos végzettségű. 1786-ban, az akkori redaktor Szacsvay, az elődeinél lényegesen radikálisabb publicista, összekülönbözött a kiadóval, olyannyira, hogy új lapot indított Magyar Kurír néven, de megjelenési engedélyt csak Bécsben kapott. Minél közelebb került valaki a Burghoz, annál inkább elkerülte a „hivatalok packázásait". A packázás itt nomen est omen alapon helyénvaló, ugyanis a pozsonyi kiadót Patzkó Ferencnek hívták. A Magyar Kurír Szacsvay szerkesztésében

1793-ig jelent meg. Közben elhunyt a nagy formátumú reformer „kalapos király”, követte őt a rövid ideig uralkodó II. Lipót, 1793 pedig már a ferenci abszolutizmus esztendeje, a hullámtörő gátak építésének kezdete a francia felvilágosodás hatása ellen, így Szacsvay nem maradhatott a Magyar Kurír szerkesztőségében. Helyére hárman pályáztak, Pánczél Dániel, Rosenmann István és Decsy Sámuel, ez utóbbit életkorára és higgadtságára való tekintettel találták e nehéz körülmények között a legalkalmasabbnak.

Decsy Sámuel 1742. január 2-án született Rimaszombat városában. Előbb pozsonyi, majd sárospataki diák, németül anyanyelvi szinten beszél, s lévén protestáns, egyházi ösztöndíjak segítségével német, illetve holland egyetemeket látogatott, ahol bölcseleti és orvosdoktori oklevelet szerzett. Igazoltnak látszik Kókay György azon megállapítása, hogy a diák Decsy Sámuel a pozsonyi evangélikus líceumban, amelynek 1767–69 között volt a hallgatója, Bél Mátyás szellemét szívta magába, innét való az újságírástól a statisztikai kérdésekig a sokirányú érdeklődése. Orvosi oklevelét a doktori disszertációjának megjelenési éve szerint 1776-ban kapott Trajectum, azaz Utrecht egyetemén, arról viszont, hogy gyógyító gyakorlatot folytatott volna, nincs adatunk, bár bécsi letelepedése ezt valószínűsíti. A császárváros akkori jozefinista, viszonylag liberális légköre aligha tiltotta egy protestáns doktor praxisát, különösen, ha az Hollandiából jött. Van Swieten és De Haen ugyanis hosszú időre rendkívüi renomét biztosított a németalföldi diplomának.

Nem tudunk róla, hogy Decsy Sámuel doktornak gazdag mentora, vagy tetemes vagyona lett volna, valamiből viszont élni kellett. Így valószínű, hogy kezdetben gyógyító gyakorlatot folytatott, majd fokozatosan áttért kedvelt területére, a magyar nyelv művelésére, amelynek a testőrírók fellépése után kezdett kialakulni Bécsben, egy könyvkiadói bázisa. Olykor már egy-egy orvosi könyv is megjelent, ilyen volt pl. Ströck híres művének a Milesz József-féle fordítása (1778), avagy Sándorffi József ’Új esztendei ajándék’-a, amely a magyar medicina születését versben üdvözölte. Első könyvét Budavár visszafoglalásának a centenáriumára írta, igaz kétéves késéssel jelent meg 1788-ban. A címe: ’Osmanografia, az az: A török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapottyának, és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása’. A három részre tagolt és két térképpel kiegészített mű úttörője egy hatalmas irodalomnak, amely rokoni barátunkká szelídült egykori ellenségünkkel foglalkozik. Decsy Sámuelre itthonról egyszeriben felfigyeltek.

Kazinczy barátsága már korábbi keletű, a bibliofil főurak (Festesics Gyögy, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel) sorban rendelik meg könyvét, így módjában volt elkezdeni a ’Pannóniai Féniksz, avagy a hamvából fel-témadott magyar nyelv’ megírását, amely 1790-ben hagyta el Trattner János nyomdáját. A ’Pannóniai Féniksz…’ távolról sem

csak nyelvészeti munka. Nyelvünk fejlődésének a lehetősége csak ürügy rá, hogy kulturális, tudományos és gazdasági elmaradottságunkra rámutasson, már-már egy flamand polgár szemszögéből vizsgálva. Egy anti-Gvadányi, aki nyugatról jött nótáriusként kéri számon a magyarság magyarságát, az önálló ipar és kereskedelem hiánya miatt. Persze, vannak gvadányis vonásai is, amelyek a jozefinizmus liberalizmusát illusztrálják. Ilyen sor: „A Karlovitzi békesség után Hazánkba által-jött, és sok szép vidékeket el-foglaló Svábság oka volt nyelvünk miveletlenségének." Ami persze túlzás, de Bécsben jelent meg a németesítő császári cenzúra jóváhagyásával. Az viszont már Kölcsey felé mutat, hogy a nemzetek közül „egy sem volt magának nagyobb ellensége, mint mi". Bécsből buzdítja honfitársait, hogy „maradjanak csak otthon a pénzüket elkölteni, mert az is a haza hasznára válik". „Hazátokban a pénz, a kereskedés, a szép mesterségek, fabricok és manufacturák fognak virágozni." Íme a polgáriasuló program egy rétegnek, amely nem győzi ősi kiváltságait hangsúlyozni. Korszerűtlen a magyar iskolarendszer. Holt nyelvekkel tömik a tanulók fejét, nincsenek jó tankönyvek, azért nem támadtak eddig közöttük Leibnizek, Grotiusok és Newtonok. A földművelést ma már nem lehet Vergilius 'Georgicon'-jából, az állattartást a 'Bucolica'-ból tanulni. „A belső és külső kereskedés nélkül egy köztársaság sem lehet virágzó" (a köztársaság szót abban az időben a közösségre alkalmazták). „Ökreink, juhaink, sertéseink, lovaink bőséggel vagynak, az Ausztriai határnál tovább nem hajthattyuk azokat Béts szedi az epret, minékünk koppan a' szemünk." Írta Bécsben, 1790-ben.

Egy dologban biztos igaza volt. Ha a marhabőrt és juhgyapjút itthon elkészítenék, sokkal több hasznuk lenne belőle. Máshonnét vesszük az órákat, a csipkéket, a fonalat, a pántlikát, a kardot, a kaszát, holott csak a szakértelem hiányzik. Mi volna az első teendő? Mindenek előtt egy oly Tudós Társaságot, avagy gyökeres tudományú személyekből álló Akadémiát kellene felállítani, amilyen a párizsi, londoni, berlini, pétervári, vagy a svéd akadémia. Négy osztálya: a filológia, a filozófia, matematika és a fizika. A fizikához tartoznának az orvosok, a botanikusok, a kémikusok és az experimentális fizikával foglalkozók. Amint kitetszik, Decsy Sámuel doktor komoly tudományos programot nyújtott nyelvünkön az országnak, bízott II. Lipót megértő politikájában, sőt abban is, hogy megtanulja nyelvünket. Csodálatos volt Decsy Sámuel optimizmusa, hogy annál keserűbb legyen I. Ferenc alatt a csalódás. A magyar tudós társasággal annyit foglalkozott könyvében, mintha az legalábbis létező valami lett volna. A tudós társaság protektora Ferenc főherceg lenne – Decsy Sámuel képzeletében. Persze, honnan sejthette volna, hogy Lipót korai halála után Ferenc, a kiszemelt „protector" legalább negyedszázaddal veti vissza a magyar fejlődés ügyét.

És a másképp gondolkodó fők egy része majd a Vérmezőn fog lehullni. Pápai Páriz

Ferenc dictionnariuma óta nincs megfelelő szótárunk, különben a magyar–német és német–magyar, a magyar–deák és deák–magyar szótár mellett feltétlenül szükséges egy „magyar–tót és tót–magyar" szótár, nem beszélve a jó grammatikáról. Szóvá tette a szláv nyelvű populáció nagyszámú voltát, a szótár szükségességét, ezért hangsúlyozta. Könyve nem az akkor szokásos délibábos nyelvészkedés, jól ismerte Sajnovics művét a finn- és lapp-rokonságról. „Atyafias a' mostani laplándiai és Finnmarchiai lakosoknak nyelvével." Magyarországon a könyvcenzúrát kizárólag katolikus papok végzik, Bécsben egyszerű Beamterek, ezért van, hogy a magyar nyelvű sajtó lényegesen szabadabb légkört élvez a Habsburg-fővárosban. Pedig a már megvalósultnak látszó képzelet, a tudós társaság működése elképzelhetetlen hazai könyvnyomtatás nélkül, amelynek nem lehetnek tudományon kívüli szempontjai. Decsy könyvében is van magyar rátartiság, idegenkedik az idegenektől, de szemében az az idegen, aki idegen érdekeket képvisel. „Polgári boldogság nélkül csupa képtelenség a' természeti és erköltsi boldogság az emberi társaságokban" – összegezi álláspontját, de ez minden országra érvényes. Reformer elképzeléseit e könyvben hangsúlyozhatta leginkább, a ferenci abszolutizmus idején már minden szó leírását meg kellett gondolnia. Következő könyve, az 1792-ben megjelent 'A' magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája' 600 oldalon lényegében a magyar történelem összefoglalása.

Mint korábban említettük, a Magyar Kurír szerkesztőségéből 1793-ban elmozdították a radikális szemléletű Szacsvay Sándort. Decsy Sámuel doktor nagy dilemma elé került. A 'Pannónia Féniksz'-ben meghirdetett programjáról többé szót sem lehetett ejteni, újabb könyvei: a 'Házi kereszt', és az 'Egyiptom históriája' csalódást okozott egykori olvasóinak, sajtó útjáról a medicináéra már nem tud és nem is akar visszatérni. Az 1794., 1795 és az 1796. esztendőre 'Magyar Almanak'-ot, az 1793–95 közötti időre históriai és statisztikai évkönyvet szerkeszt, mint említettük, tudós Bél Mátyás szellemében. Ám ezek az időszaki kiadványok sem állandó foglalkoztatottságot, sem szerény, de stabil jövedelmet nem biztosíthattak számára, anyagilag zilált helyzetbe került, olyannyira, hogy még Széchényi Ferenc is megvonta tőle a hitelt. Decsy doktor lényegében meghasonlottan vállalta el a Magyar Kurír szerkesztését. A radikális oldal (Batsányi) támadta, a nemzeti érzésű főurak többé nem támogatták, így korábbi tudós munkásságát sem folytathatta. Maradt a Magyar Kurír óvatos hangú szerkesztése, a puszta tényközlő publicisztika, főleg a hadi helyzetek ismertetése, a megszigorított cenzúra szempontjaihoz igazodva. A statisztikai és tudományos jegyzeteit az 'Elegyes Történetek' címszó alatt közölte, azt is nagyon leszűkítve. A legkritikusabb esztendő: 1795. Megdöbbentő, ahogy André Chénier kivégzését közölni kénytelen.

Nem érthetünk egyet Kókay György állításával, amely szerint „magatartásának hű

kifejezője az a szubjektív megjegyzés, amelyet 1795-ben, a két magyar jakobinusnak, Őz Pálnak és Szolárcsik Sándornak a kivégzéséről hírt adó közleménye után írt." Mert igaz, hogy az éretlen ifjú meggondolatlanságot emlegeti, de ott olvasható az is, hogy Őz Pálék apológiáját és versbéli írásait a Sempemvirális Tábla a hóhérral elégettette, amelynek közlése bizonyára nagyobb megdöbbenést keltett, mint az „éretlen" ifjúság emlegetése. Persze, orvosi hírek is olvashatók. A helytartótanács kötelezővé tette, hogy népszerűsítő orvosi könyvecskéket bocsájtsanak azon emberek részére, akik nem futhatnak minden órában „belső és sebgyógyító Orvosokhoz". Hírül adja, hogy Huszti Zachariás pozsonyi orvost a Josephinum sebészeti akadémia 40 arany jutalmat kapott a beküldött tábori sebészeti munkájáért. Örömmel üdvözli a Sopronba hozott szövőgépet, jelezvén, hogy iparosító és polgáriasuló elveit nem adta fel.

Ám kétségtelen, hogy 1793–1816 között, míg a Magyar Kurír egyetlen referense D. D. S., azaz Doktor Decsy Sámuel volt, a hírlap egyre inkább száraz tényközlésre szorítkozott. Ez viszont nem lehetett rokonszenves azoknak, akik Hajnóczyékat siratták és a kufsteini bebörtönzöttekért aggódtak. Ám ha belegondolunk, hogy Decsy Sámuel a lapot 51 éves korában vállalta el, majd a legsötétebb időkben szerkesztette, óvatosságát próbáljuk megérteni. Ő vot az első magyar orvos lapszerkesztő akkor, amikor még a mérsékelt reformerek is várfogságot szenvedtek. Javára irandó feltétlenül a 'Pannoniai Féniksz' programadása, és talán az is, hogy lecsavart kanóccal, de mégis égett a magyar nyelv ügyének lángja. Amíg Kazinczy fogságban volt, Batsányi pedig száműzetésbe kényszerült. Nem szándékozunk e két nagy emberhez mérni, de ahogy lehet alapon mégis csak tett valamit a derék orvos, aki ha eredeti hivatását folytatja, bizonyára nyugodtabban és anyagilag biztonságosabban élhetett volna. Ám ő a magyar reform megszállottja volt, és megtette a tőle telhetőt. Nevét a sajtótörténet jól ismeri, de az orvostörténet részéről is tiszteletet érdemel.

A SZÉCHENYI-CSALÁD ÉS AZ ORVOSOK

Széchényi Ferenc gróf udvari orvosa, Kis József

A nekrológ tisztelgő-búcsúztató műfajával már az 'Orvosi Hetilap' egyenesági elődjének, az 'Orvosi Tár'-nak az első évfolyamában (1831) találkozunk. Az V. füzetben Kern, valamint Hartmann bécsi professzorról jelent meg életművét summázó méltatás, a VII.-ben Kis Józsefről, a Széchényi család udvari orvosáról. Nem a Széchényiek iránti tiszteletből, ő maga szolgálta meg a megemlékezést.

Kis József Miskolcon született 1765-ben, Pesten 1790-ben avatták orvosdoktorrá. amint az Bugát és Schedel lapjában olvasható, a tehetséges fiatalember hamarosan „gróf Széchényi Ferencz' bölcs figyelmére juta, 's már 1790-ki October 1-ső napján az említett Nagy Méltóság udvari orvosává nevezi őtet, melly időtől fogva nem mint csupa orvos, hanem mint valódi tisztelő barátja a' grófi háznak, 34 esztendeig fáradhatatlan ügyességgel szolgált uraságának."

Tehát akkor került a kiscenki kastélyba, midőn gazdáját – aki 1786-ban II. József németesítő törekvései miatt lemondott királyi biztosi tisztéről – a császár halála után az országgyűlés visszahelyezte eredeti hivatalába.

A cenki Széchényi-kastély ekkor az ország egyik legfontosabb szellemi csomópontja. Gyakran megfordul itt Kazinczy, Révai Miklós, itt található a legnagyobb könyvtár (a mai Széchényi Könyvtár alapja), amelyben Kis József szavaival „minden munkálkodó Tanultnak szabad olvasása vagyon, a' mellett, hogy mint kenyeres barát tekintetik egyszersmind a' házban". Ő a négy gyermek egyik orvosa, mert azok ugyan Sopronban neveltetnek, de kijárnak Cenkre, ő maga bejárt Sopronba. István, az ötödik gyermek, 1791-ben született Bécsben. Kis doktor a legnagyobb magyart már csecsemőkorában meg-meglátogatta az apa kíséretében, később Sopronban gyakorta.

Ugyanekkor jelent meg a császárvárosban az első műve: *'Az érvágónak pathologiája',*[789] amelyet a magyar köpülyöző borbélyok használatára írt. Ismertebb könyve azonban az *'Egészséget tárgyazó katechismus a' köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára, hogy tudhassák egességjeket betsülni és őrizni'*.[790] Sziesz Klára soproni nyomdáját 1794-ben

---

789 Az érvágónak pathologiája, mellyet a magyar borbélyoknak hasznokra irt Kis József. Bécs, 1791. Ny. Baumeister József. XVI, 160 p.

790 Kis József: Egésséget tárgyazó katechismus a' köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára,

hagyta el, majd még egyszer bővítve 1796-ban,[791] végül 1797-ben Kolozsvárt kivonatos kiadás készült belőle. A tankönyvecske érdekessége egyebek között, hogy az első része egy természettudományos ismerettár, a víz tisztításától a villámlásig sok mindenről szó esik benne, rendkívül áttekinthetően. Például az előző ajánlott módja: „jól ki-mosott fövénnyel félig megtöltött edénybe öntyük, és az edény fenekén apró lyukakban által-szivárogtattyuk". Más helyütt figyelmeztet: égiháborúnál ne húzódjanak fa alá, mert „magokhoz húzzák a Villámot". Avagy halvásárlásnál csak élőket vegyék, nem élőknél a kopoltyú piros színére legyenek tekintettel. Az iskolákba a testgyakorlást tantárgyként ajánlja, úgy tetszik, akkor még nem tartottak óraközi tízperceket, mert a 3–4 órás szüntelen ülést rendkívül károsnak tartja.

A második rész az egyes betegségekkel, az orvosi magatartással és a beteggondozással foglalkozik. A honoráriumról azt írja: „Az Orvosnak-is élni kell; az az ő kenyér-keresése". A variolizációról Jenner vakcinációs könyve előtt négy esztendővel szó szerint a következőket írja:

> „Azon gyermekből, a' kinek jó, kevés, és valóságos himlője vagyon, vesz az ember egy kis kés, vagy lapos tő hegyére himlő genyetséget. Azon egészséges gyermeknek, a' kit bé akar oltani, karja bőre alá szúrja azt rézsént, hogy még vér jöjjön-ki belőle. Akkor meg-fordittya a tő hegyét a' bőrötske alatt, hogy a' himlő-genyetség ott maradhasson."

Tankönyvről lévén szó, nem derül ki, végezte-e ő gyakorlatban is a himlőoltást. Ha igen, akkor itthon sokakat megelőzött.[792] Az viszont bizonyos, hogy a Széchényi-gyermekek Sopronban e könyvből tanulták az egészségtant, a testgyakorlást és a tisztaság szeretetét. *'Emlékeztetés a himlő-beoltásának hasznára, az önnön magzatjokat igazán szerető szülöknek vigasztalására'* című műve[793] (németül is) 1799-ben jelent meg, szintén Sopronban. Ebből már egyértelműen kitűnik a saját kedvező tapasztalata.

---

hogy tudhassák egességjeket betsülni és őrizni. Sopronban, 1794. Nyomt. Sziesz Kláránál. 3 lev., 138 p., 1 lev.

791 Kis József: Egésséget tárgyazó katechismus vagy-is kérdésekbe, és feleletekbe foglaltt oktatás, miképpen kellessék az egésséget betsülni, és őrizni, derék s egésséges gyermekeket nevelni, a betegekkel okossan bánni, és némelly közönségessebb betegségekben főképpen a hirtelen-való veszedelmekben magán segíteni. Minden nem-orvosnak de kiváltképpen a köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára. II-dik megbővített kiadás. Sopronyban, 1796. Szisz Klárának nyomt. mühelyében. 4 lev., 234 p., 1 lev.

792 Vakcinációs tevékenységét igazolja az az újsághír is, amelyről Kiss László számolt be kötetében. Az egykorú újsághír szerint: „Széchényi Ferenc gróf háziorvosa, Kiss József (1765–1830) sikeresen vakcinált Ezintendorf-ban." Lásd: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Ajánlás: Szállási Árpád. Piliscsaba, 2010. MATI. p. 64. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.) *(– a szerk. megj.)*

793 Kis József: Emlékeztetés a himlő-beoltásának hasznára, az önnön magzatjokat igazán szerető szülöknek

E sorok írója Győry Tibor *'Orvosi Bibliographiá'*-jának a Magyary-Kossa könyvtárából származó példányát birtokolja. A nagy kiegészítő rivális – ahol teheti – korrigál, áthúz, belejavít. Nem tudni miért, de Kis nevét mindig „Kiss"-re módosítja. Meglepő viszont, hogy Győry alapvető és teljességre törekvő művében nem található sem *'Az érvágónak pathologiája'*, sem *'A' Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságinak fördő gyanánt leirása 1797-ben Kis Jó'sef orvos doctor által'*,[794] amely közel száz oldalas írás. Igaz, hogy a Rumy Károly György szerkesztette *'Monumenta Hungarica az-az: Magyar emlékezetes irások'* sorozatában jelent meg, de Győry másutt a társszerzőket, sőt a fordítókat is felsorolja.

A Göttingában végzett Rumy, a 'Neuer Teutscher Merkur' magyar tudósítója, a jénai egyetem kültagja, 1810–1813 között a soproni evangélikus lyceum tanára volt, innét az ismeretségük. Rumy 1813-ban elfogadta Festetics György meghívását, és a keszthelyi Georgikon előadója lett. A *'Monumenta Hungarica…'* három kötetét 1815–16-ban adta ki, a második javított kiadáshoz jó barátja, Kazinczy Ferenc írt lelkes-méltató előszót.

I. kötetében jelent meg Kis Józseftől *'A' Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása'*. Hivatkozik Zsámboki Jánosra, aki a félhold karimájú Fertő tavat szélesebbnek írta le a Balatonnál. A vizéből kifogott halak nemcsak Sopronban, de Bécsben is kapósak, a császárváros lovait nagyrészt a Hanságból látják el szénával. A II. kötetben bőven ír a sekély tó vizének gyógytulajdonságairól. Fő hatását a bő széksó (sziksó, Soda) tartalmában véli megtalálni, a szabad alkáliákat gálicköves vízzel mutatta ki. Ugyanennek tulajdonította 1763-ban Torkos Justus János a *'Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum…'* című művében. Erre Kis József is hivatkozik. Főleg a reumás bántalmakra és a bőrbajokra hat kedvezően. Leírja, hogy amikor 1794-ben a soproni kaszárnyában állomásozó katonákat a Fertőre fürödni rendszeresen kivezényelték, a „szennyedékjeiktől és más motskos sebjeiktől" a betegek hamar meggyógyultak.

Midőn 1811-ben Széchényi Ferenc gróf a szembajára hivatkozva, valójában Ferenc császár abszolutizmusát félve, a közélettől végképp visszavonult, a család Bécsbe költözött. A doktoruk szintén. Széchenyi István ekkor Morvaországban katonáskodik, még nem sejteni, ki lesz belőle.

Széchényi Ferenc gróf 1820-ban halt meg, a császár félelmetes árnyékában, a Burghoz közel. Négy év múlva követte őt neje, Festetics Julianna. Az elhunyt főúr rendelete szerint a

---

vigasztalására. Sopron, 1799. Ny. Szisz Klára. 18 p.

[794] A' Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságinak fördő gyanánt leirása 1797-ben Kis Jó'sef orvos doctor által. Pesten, 1817. Trattner. pp. 189–287. (Monumenta hungarica, az-az: Magyar emlékezetes irások 2.) – Digitalizált változata az interneten is olvasható: http://books.google.hu *(– a szerk. megj.)*

Széchényi-fiúk évjáradékkal látták el a család orvosát, aki egészségének visszanyerése reményében feleségével és három leányával a mediterrán éghajlatú Triesztbe költözött. A kistermetű, sovány ember maradék erejét a kiújuló tüdőgyulladások és májbajok lassan elfogyasztották. Nem tért vissza többé sem Bécsbe, sem Cenkre, 1830. április 28-án hunyt el. Nem adatott meg neki, hogy a *'Hitel'* megjelenését megérhesse.

Az 'Orvosi Tár'[795] és a 'Tudományos Gyűjtemény'[796] meleg szavakkal méltatta a nemes jellemű orvost és literátort, aki „a' honi tudós világ figyelmét külön is megérdemli", és a Széchényi családhoz annyira hozzátartozott.

795 Az Orvosi Tár 1832-es évfolyamában olvasható róla megemlékezés.

796 [Mátray]-Róthkrepf Gábor: Nekrolog. D. Kis József emléke. = Tudományos Gyűjtemény 15 (1831) No. 4. pp. 126–127.

Egy orvosi bejegyzés Széchenyi Istvánról 1848-ból

A „legnagyobb magyar” öngyilkosságának törvényszéki hitelessége az utókor előtt lehet kérdőjeles, naplóját olvasgatva[797] a szuicidium sztereotípiája annyiszor visszatérő, hogy ez a roppant szenvedéllyel vállalt szerep a lélektan dramaturgiája szerint mással nem is végződhetett.

A nagy történelmi személynek kijáró bőséges életrajz-irodalom mindegyike megemlíti azt az öngyilkossági kísérletét, amikor 1848. szeptember 5-én Esztergom felé menet az inasa egy tőrt csavar ki kezéből: a városba érve Széchenyi a közeli hajóhídról a Dunába vetette magát. Szerencsére kifogták. Ehhez szól szűkszavú adalékul egy orvosi bejegyzés, amely az Esztergomi Városi Könyvtár Heliser-féle vagy Helischer-féle hagyatékának egyik orvosi naplójában található.

Rekonstruáló előzménynek idézzük azonban Széchenyi naplóját a megelőző időkről. 1848. január 18. Már az évet betegeskedéssel kezdte. Bizalmasához, Tasnerhez írta:

> „Barátom! Complicalt egészségem miatt igen levert a veres himlő. Nagyon rosszul érzettem magamat. Most már jobban vagyok. Csak a máj, az háborodik mindig nagyon, és szemeim gyulladtak. – Úgy érzem, még sok időre lesz szükség, mielőtt egészen kiheverhessem magam. Ámde ezzel tartozom magamnak, és ezért, mennyire *csak lehet, óvakodom a munkától.”*

Március 15-én már lábadozva és beletörődve nézi az eseményeket:

> „Ó szent Nemezis! Egy lengyel és Kossuth viszik a tüzet a gyúlékony anyaghoz… Mit lehet most tenni? Batthyányt és Kossuth Lajost kell támogatni. Minden gyűlölet, ellenszenv és ambíció kell, hogy hallgasson. Én nem fogom őket akadályozni, hogy szolgálni fogom őket, az az egészségemtől függ… A Ferenc Károlyon Bécsbe megyünk. Én hosszú strucctollas kalapban. Lelkesedés. Mint egy méhkasban! A heréket megölik! C’est la fin de l’histoire!”

---

797 Vö.: Széchenyi István: Napló. Vál., szerk., jegyz., utószó: Oltványi Ambrus. Előszó: Sőtér István. Ford.: Jékely Zoltán, Győrffy Miklós. Bp., 1978. Gondolat. 1534 p.; Széchenyi összeomlása. Az 1848-as napló. Ford. és magy.: Ferdinandy Mihály. Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. Attraktor. 149 p. (Az 1943-ban az Officina gondozásában megjelent mű új kiadása.)

Március 17-én derűlátóbb, de egészsége ismét hanyatlik.

> „Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én tele vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mindazt, ami Bécsben tegnap és ma történt… Fogok-e és minő részt venni az új formában, még nem tudom. Egészségem miserabilis, alig tudok a lábamon állni. Bárminőnek is fog mutatkozni a második és harmadik felvonás, azt be kell várnom."

1848. szeptember 4. Vészjósló pesszimizmus:

> „Négy órát aludtam. Aztán megint az Eumenidák ostoroztak. Öngyilkos akarok lenni. Tasner (bizalmas titkára) tart vissza! Kossuthoz megyek tanácskozásra. Ők felmentenek engem… az együttműködéstől… Soha senki nem hozott az életbe annyi szerencsétlenséget, mint én. Óh, Isten! Irgalmazz nekem."

Kilép a kormányból (az első felelős minisztériumból), hogy kilökődjön a feltartóztathatatlan események sodrásából. Kossuth tanácsára Kecskeméthy Aurél, a háziorvos Almási Balogh Pál és inasa társaságában cenki birtokára indul megnyugodni. Pilisvörösvárnál azonban eszelősen kiront a hintóból és Pest felé rohan. Alig tudják visszatuszkolni. Kísérete ekkor végérvényesen dönt, ami eddig kérdéses volt. Az útirány marad, de az úti cél megváltozik: irány Döbling – az elmegyógyintézet.

Az útba eső Esztergom ekkor az események szempontjából két dolog miatt is fontos, miután régi stratégiai kulcsszerepe (kelet felől Komárom, nyugatról Buda kulcsa) már a múlté: a már meglevő gőzhajóállomása és a majd felállítandó honvédkórház miatt. Alig három hete indult el Mészáros Lázár hadügyminiszter utasítására Besze János esztergomi ügyvéd-őrnagy vezetésével a toborzott esztergomi helyőrség szekérkaravánja Komáromba, hogy a várat az osztrák helyőrségtől – ha kell, fegyverrel – átvegye. Az akció tárgyalással sikerült, érte a hadügyminisztériumtól dicséretben részesültek.

A város az események felemelő hangulatában egyik szemmel Budára (Kossuthék), a másik szemmel Komáromra (saját fiaik) tekint. Egyelőre vér nélküli sikerek, a városházán a derék honfiak újabb nemzetőrtoborzást szavaznak meg, Hoffmann Vilmos orvos jelentkezik a honvédorvosi állományba, a papok pedig az újonnan épült kanonokházat ajánlják fel a honvédség céljaira (ebből lesz a honvédkórház). És a kokárdás hangulatban egy leeresztett függönyű, szomorúan baktató hintó érkezik Buda felől. Egyenesen a hajóhíd felé tart. A jövés-

menés megszokott látvány e mozgalmas időkben, és oly prózai, hogy senki se figyel oda. A hídnál egy, a dúltságtól megnyugodni látszó férfi támolyog ki a hintóból, aggódó tekintetektől kísérve és óvó kezektől támogatva. Egy villanásnyi idő, és a féltett valaki a korláton át a vízbe vetette magát. A szolgálatban lévő matrózok percek alatt a szárazra vonszolták. Almási Balogh doktor azonnal konstatálta, hogy nincs nagyobb baj, de a szabály az szabály, öngyilkossági kísérlet volt, tehát a helyi hatósági orvosnak látnia kell. Lőrinczy Rezső dr. megyei orvos-sebész volt kéznél. Naplója szeptember 5-i oldalára a következőket írta:

> „4 és 5 óra közt délután Grof Szécsényi István Minister a gőzhajó kiálló hídjáról a Dunába ugrott, de szerencsésen kifogták."

A fenti bejegyzés nem mond újat, mégsem érdektelen idézni, mert erre a levéltári forrásra eddig a történészek nemigen hivatkoztak.[798]

---

[798] Széchenyi betegségével kapcsolatos új hipotézist lásd: Gazda István: Széchenyi betegségei naplója tükrében. In: Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Bp., 2010. Johan Béla Alapítvány – MOT – SOMKL – MATI. pp. 61–74. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86.)

Széchenyi saját betegségére utaló kérdésekkel is foglalkozik az „Önismeret" c. munkájában, amelyben több közegészségügyi kérdést tárgyal. Lásd erről: Gesztesi Tamás: Széchenyi István közegészségügyi gondolatai. Orvostörténeti Közlemények. Vol. 206–209. (2009) pp. 180–192. *(– a szerk. megj.)*

Széchenyi személyisége, orvosi szemmel

Mindjárt az elején szükséges leszögeznünk: kiváló orvosoknak sokszor egymástól eltérő szakvéleményeiből kívánunk rövid ismertetést adni, mivel a legnagyobb magyar bonyolult lelkivilága a historikus érdeklődésű pszichiáterek máig legnagyobb talánya…

Miként ismeretes, Széchenyi István gróf 1848. szeptember 5-től az 1860. április 8-án bekövetkezett halálos pisztolylövésig volt a döblingi magán-tébolyda lakója. Németh László kongeniális színművéből oly ismerős helyszínről az első autentikus tudósítást Rudolf Guszmann német orvos tollából olvashatjuk, akinek műve a „Gróf Széchenyi István a döblingi magán-tébolydában" már 1860-ban, tehát a halál évében magyarul is megjelent.

Guszmann doktor másfél évig volt az intézet orvosa, ahol vélhetően nem érezte jól magát. Elsősorban a doktor-direktor Görgen miatt, aki lírása szerint pszichiáter helyett inkább egy piknikus kubai gyarmatosítóra hasonlított, magatartásában is. Primitív és álomszuszék, a legelképzelhetőbb ellentéte az álmatlanságban szenvedő, gondolatokban is főúri gazdagságú grófnak. Az sem volt szerencsés ötlet, hogy Széchenyi egyik ablaka a döblingi temetőkertre nyíljék, továbbá hogy bizonytalan neuralgiás panaszaira olykor morfint adjanak, amelyek Guszman doktor könyvéből egyértelműen kiderülnek.

Nem feladatunk firtatni, hogy a temetőkertre nyíló bezártság és a morfin a főorvos szerencsétlen kiválasztása, valamint sakkpartnereinek megtébolyodása milyen mértékben motiválták végzetes elhatározását. Naplójából tudjuk, hogy az öngyilkosság gondolata, a golyó általi halál képzete kora ifjúságágától kezdve gyötörte, így a szuicidium stigmájától közel öt évtizeden át szenvedett. S mikor a híres Blick megjelenése után házkutatást tartottak szobáiban, nem látta többé értelmét az életének. A Széchenyi-alkatú küldetéses lángelme minden bajt hozó önvád mellett is tisztában volt saját jelentőségével. S mivel megfogadta, hogy Döblinget élve el nem hagyja, továbbá a császárt hiába figyelmeztette 1858-as keltezésű levelében, hogy a magyar az egyetlen, amely nem gravitál ki a birodalomból, válasz rá házkutatás megalázó formájában érkezett. A pisztolylövést talán utolsó érvnek szánta. Nem tudni, eszébe jutott-e Ferenc József császárnak a szarajevói merényletkor.

Mert ha a legnagyobb magyarra hallgat, birodalmának sorsa, térségünk történelme talán szerencsésebben alakult volna.

Guszmann doktort a Németh László-darabból is ismert Goldberg doktor váltotta fel gyógykezelői minőségben. Környey István professzor szerint annyit mindenesetre megtudtunk dr. Goldbergtől, hogy a hypomániás magatartás sokszor átcsapott lehangoltságba. vagyis Széchenyi utolsó kezelőorvosa sok használható adatot szolgáltat mind az emelkedettségi állapotára, mind az önvádlásos fázisokra vonatkozóan, bár az időpontokat sajnálatosan nem különítette el.

A szuicidium egy hosszú folyamat utolsó pillanata volt, amit pszichológiai szempontból megindokolni lehet, bár nem feltétlenül szükséges.

Érdekes adalék hogy Széchenyi lelkivilágát először nem orvosok, hanem történészek minősítették pantográfiai szempontból vizsgálandónak.

A historikus Károlyi Árpád nem értette, 1856 után Széchenyi miért maradt továbbra is Döbling lakója. Környey ezt kritikus tevékenysége miatt tartotta szükségesnek. Vagyis: aki közel tartózkodott, arra kevésbé figyeltek a titkos ügynökök. A szintén történész Grünwald Béla főleg a napló kusza szövege, állandó önvádlásai alapján bátorkodik kimondani a melankólia diagnózisát.

Miután a jeles bécsi Krafft Ebing professzorral levélben megkonzultálta Salgó Jakab (1849–1918) elmegyógyász volt az első, aki e kényes kérdésben a magyarok közül 1890-ben szakmailag nyilatkozott. Bár a genius finomabb szerkezeténél fogva mindig mélyebben érzi az élet viszontagságait és a szellemi élet fájdalmas rezgéseit, az öröklött kedélybetegség lehetőségét tagadta, holott a családi háttér terheltsége tagadhatatlan A könyvtár-alapító apa, gróf Széchényi Ferenc (mert ő így írta a nevét) vallási pietizmusban leledzett, az anya Festetics Júlia lelki alkatáról viszont nem sokat tudunk. Ismervén azonban a Helikon Akadémiát létrehozó nagybátyját, a praktikumra való igen erős hajlamot grófunk bizonyára anyai ágon örökölte.

Széchenyi pszichéjével a legtöbbet Schaffer Károly (1864–1939) professzor foglalkozott. A „Gróf Széchenyi István idegrendszere a szakorvosi megvilágításban” című előadása 1923-ban hangzott el az akadémián, majd külön akadémiai kiadványként is megjelent. Schaffer professzor akkurátusan pontokba foglalja véleményét, amely szerint: l. az apja lévén terhelt volt; 2. lelki életét közérzés súlyos zavarai jellemzik; 3. ezek a zavarok olykor kívül esnek a rendes psyché legszélső határán.

Ami a második pontot illeti, Széchenyi (mint annyi óriás egyéniség) kétségtelenül hipochonder volt, ami pantográfiailag nem értékelhető. Ilyen sorokat olvashatunk nála: Mi lehet a baja a keresztcsontomnak Rheuma, szelek, fövény (kövek), hemorrhoidok, tabes dorsalis.

Boncolás bizonyította, hogy egyikben sem szenvedett. Viszont a bezártság önvizsgálóvá teszi a legkiegyensúlyozottabb embert is, s ha szakkönyveket kap, hajlamossá válik a doxasmákra.

Schaffer második monográfiája a „Széchenyi Döblingben" 1934-ben jelent meg, amelynek rövid summázata: Széchenyi psychopathiája az ő egyéniségében rejlő magas etika, vagyis sokkal szelídebb megfogalmazásban alkattanilag a neuro-pszihopátia diagnózisát tartja elfogadhatónak. Ezt fejtette ki „A lángész" című 1938-ban megjelent tanulmányában is, melyből Czeizel doktor plagizált.

Végül, de nem utolsó sorban Környey István foglalta össze a tudnivalókat az „Orvostörténeti Közlemények" hasábjain, 1983-ban. Minden fellelhető irodalmat idéz, kivéve Czeizelét. Ehhez nem szükséges kommentár. A tanulmány címe: „Szécheny István lelki alkata és elmebetegsége", amelyben kifejti, hogy számos területen megerősíti, másutt pedig eltérően értékeli Schaffer megállapításait. Környey István Miskolcsy Dezső és Sánta Kálmán mellett Schaffer professzor legkiválóbb tanítványa volt, tisztelte és tapintata a mester iránt érthető. A cím viszont megtévesztő, mert Környey pont az elmebetegség tüneteinek hiányát igyekezett bebizonyítani. Az elmebetegség főbb kritériumai: az érzékcsalódások, a téves eszmék, a psychomotoros nyugtalanság, valamint az elbutulás, mind hiányoztak. A pszihozisban lehettek pszeudohallucimációi ezek azonban nem befolyásolták gondolkodásmódját. Amikor 1848 kora őszén Bécsbe menet Esztergomban öngyilkossági szándékkal a hajóhídnál a Dunába ugrott, kísérői tudták (legfőképpen ő maga), hogy kitűnő úszó. Kiúszása után ezt rögtön meg is jegyezte.

Schaffer véleménye szerint Széchenyi pszichiáteri szempontból az ún. cykloid temperamentumok közé tartozott, illetve a keverék constitutio megtestesítője volt, cykloid túlsúllyal. Ezzel Környey is egyetért.

A cyklothym alkatnak megfelel Széchenyi egyik legfeltűnőbb vonása, a sokoldalúsága – írja a szerző professzor. Leglényegesebb azonban, hogy kóros pszichés sajátosságai nem korlátozták Széchenyi hatalmas értelmi képességét. Psychopáthiás vonása a psychének azon az oldalán voltak, amelyet a psychologia elég határozatlanul a temperamentum fogalmába illeszt.

Tehát a kóros irányú affektiv tényezőket az értelmi vezetésnek mindig alá tudta rendelni. Mindaddig, amíg ezt a külső körülmények megengedték.

Széchenyi-ügyben pantográfiai szempontból nyilván nem ez az utolsó szó. Csak röviden érzékelhető értékelési kísérlete egy hosszú-hosszú folyamatnak, amely Guszmann doktor személyes emlékeitől Környey professzor nagy összefoglaló tanulmányáig terjed.

További, Széchenyi István gróf feltételezett betegségét elemző szakirodalmi forrásokból:

Guszmann Rudolf: Gróf Széchenyi István a döblingi magántébolydában. Németből ford. B. J. Pest, 1860. Heckenast. 40 p.

Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. 1849–1860. Pest, 1866. Emich. 192, [2] p.

Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. 1–2. köt. Szerk. és bev.: Károlyi Árpád. Bp., 1921–1922. Magyar Történelmi Társulat. 712 p. (Gróf Széchenyi István összes munkái 7–8.) + 3. köt. Szerk. és bev. Tolnai Miklós. Bp., 1925. Magyar Történelmi Társulat. XII, 933 p. (Gróf Széchenyi István összes munkái 9.)

Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István döblingi évei. = Századok 56 (1922) No. 6–8. pp. 465–498.

Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban. Bp., 1923. MTA. [2], 24 fol. (Előadta a M. T. Akadémia III. osztálya 1923. április hó 9-én tartott felolvasó ülésén)

Gróf Széchenyi István naplói. Szerk. és bev.: Viszota Gyula. 1–6. köt. Bp., 1925–1939. Magyar Történelmi Társulat. (Gróf Széchenyi István összes munkái 10–15.)

Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István idegrendszere. = Orvosi Hetilap 70 (1926) No. 4. pp. 94–95.

Viszota Gyula: Széchenyi elmebaja. = Budapesti Szemle Vol. 219. (1930) pp. 321–362.

Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István lelki világa orvos-lélektani szempontból. = Magyar Szemle. Vol. 18. (1933) No. 4. pp. 297–310.

Viszota Gyula: Gr. Széchenyi István elmeállapota és halála. = Irodalomtörténeti Közlemények 43 (1933) No. 1. pp. 1–29., No. 2. pp. 199–229. és klny.

Viszota Gyula: Egykorú iratok gróf Széchenyi István elmeállapotáról és haláláról. = Irodalomtörténeti Közlemények 44 (1934) No. 1. pp. 51–68., No. 2. pp. 144–152., No. 3. pp. 260–266.

Schaffer Károly: Az idős Széchenyi idegállapota. = Magyar Szemle 10 (1936) Vol. 26. pp. 241–248.

Schaffer Károly: Széchenyi férfikorának lelki képe. = Magyar Szemle. Vol. 31. (1937) No. 4. pp. 353–358.

Pólya Jenő: Széchenyi István gróf és az orvosi tudomány. A hemoeopathia és allopathia közötti háborúskodás. = Gyógyászat 81 (1941) pp. 512–513.

Németh László: Széchenyi. Vázlat. Bp., 1942. Bolyai Akadémia. 189 p., 4 t. (Bolyai könyvek) (Reprint kiad.: Bp., 1989. Közgazdasági és Jogi Kvk.)

Östör József: A döblingi Széchenyi. 1848–1860. Bp.–Szeged, 1944. Városi nyomda és könyvkiadó r.t. [2], 456 p.

Tóth András: Orvosok Széchenyi naplójában. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 22. pp. 1329–1337.

Környey Iytván: Széchenyi István lelki alkata és elmebetegsége. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 102–104. (1983) pp. 9–43.

Kiss László: Az utolsó csöpp a pohárba: Ivánka. Adalék a Széchenyi-patográfiákhoz. = Orvosi Hetilap 129 (1988) No. 28. pp. 1488–1489.

Benedek István: Széchenyi lelkivilága. = Rubicon 2 (1991) No. 5. pp. 26–28.

Kosáry Domokos: Széchenyi Döblingben. 2. kiad. Bp., 1991. Magvető. 281 p., [6] t.

Vértes László: Széchenyi István egészségről, családról. = Egészségnevelés 32 (1991) No. 5. pp. 232–236.

Széchenyi István válogatott művei. 1–3. köt. Szerk.: Spira György. Vál., szöveggond., jegyz., utószó: Gergely András, Spira György, Sashegyi Oszkár. Bp., 1991. Szépirodalmi. 903 p.; 1124 p.; 1337 p. (Magyar remekírók) – *a 3. kötetben Széchenyi „Önismeret" c. munkája*

Lackó Mihály: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. Bp., 2001. L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. 208 p. (A múlt ösvényein)

Diszharmónia és vakság. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Vál., a szöveget gond., jegyz.: Fenyő Ervin. Átdolg., bőv., felúj. kiad. Bp., 2001. Magyar Könyvklub. 448 p. (Írók, költők, gondolkodók)

Arany János tanártársa, Lengyel Dániel doktor

A napóleoni háborúk nyomása és ellennyomása sok lengyelt szorított le a Kárpát-medencébe. Elveszett hazájukat akarták itt újjal pótolni.

Lengyel Dániel apja Szczepan Lubomirszki, az ősi Przemyśl városából került Kolozsvárra, először a Kendeffy családhoz nevelősködve magyarul tanulni, majd az evangélikus-református iskolába bölcseletet tanítani. Közben úgy vált magyarrá, hogy „Lengyel„ lett belőle. Nagybaczoni Incze Krisztinával között házassága végképp Kolozsvárhoz kötötte.

E házasságból született 1815. november 15-én Dániel, aki a szolid tanári családban felcseperedve az iskolai környezet minden előnyös adottságát jól hasznosította tanulmányi előmenetelében. Középiskolái végeztével a pesti orvoskarra iratkozott, nagy odaadással tanult, de közben kirándult az operaszöveg-írás színes tájaira – nem sikertelenül. A Nemzeti Színház 1841-ben többször előadta *'Gizul'* című operáját,[799] Thern Károly zenéjével. *'Orvosdoktori értekezés a fürdők gyógyerejéről s hasznáról'* című[800] dolgozatáért 1842-ben éppen negyvenketted-magával orvosdoktorrá avatták. A sikerre ráduplázott Scribe-Auber *'A fekete dominó'* című[801] operájának a lefordításával, de mégsem maradt Pesten.

1842-ben Abrudbányán lett, s 1845-ig maradt bányászorvos. Ekkor az egészségügy hivatali ranglétráján feljebb lépve Vajdahunyadon választották kamaraorvossá. Ezt a ténykedést elkerülhetetlen események szakították félbe. Néhai apjának szabadságharcokat kereső honfitársa, Bem tábornok, Kossuth kinevező levelével tűnt fel 1848. december 1-jén Erdélyben, és mi sem természetesebb, hogy a przemyśli Lengyel Dániel doktor rövidesen a szerveződő seregben található. Először Czetz János ajánlotta a károlyvárosi ostromló csapatokhoz, majd a Stein ezredes vezette Gyulafehérvárt körülzáró sereg egyik orvosa. Közben családját a fősereghez, Bem táborába küldte, mert a történelmileg hitelesített becenevű apónak ezer merész harci terve közt volt ideje még familiáris hangulatot is maga körül teremteni.

---

799 Lengyel Dániel: Gizul, nagy opera 3 felvonásban. Zenéjét Thern Károly. Decemberben, 1841. Pesten, esztergomi Beimel József könyvny. 36 p.

800 Lengyel Dániel: Orvosdoktori értekezés a fürdők gyógyerejéről s hasznáról. Buda, 1842. Gyurián és Basó. 65 p.

801 Postumus kiadása: A fekete dominó. Vig dalmű 3 felv. Irta Scribe. Ford. Lengyel Dániel. Zenéjét szerzé Auber. Bp., 1886. Pfeifer Ferdinánd. 64 p. (A m. kir. Operaház könyvtára 21.)

Mikor Bem a gyulafehérvári honvédegységeket a katonailag fontosabb Szeben ostromára rendelte, azok útközben már erős kozák csapatokba ütköztek. Szétszórva, megtizedelve kerültek a sokszoros túlerővel szemben a lehetetlent még többször megpróbáló főseregheż. A fegyverletétel idején Lengyel Dániel a kórházban, Déván maradt, ahol ráadásul kolerajárvány ütött ki. Sok szerencsétlen sebesülttel együtt elvesztette feleségét, anyósát, az osztrák seregbe való besorozástól jóakarói mentették meg.

A hadikórház megszűntével Zaránd megye tisztiorvosa lett. 1851-ben feleségül vette a balázsfai gyógyszerész leányát, Schisszel Jozefa írónőt, aki Dalma néven volt ismeretes, főleg az útirajz-irodalomban. Lengyel Dániel 1852-ben Pesten kapott segédorvosi állást a Rókusban. A 'Budapesti Hírlap'-ban többször közölt statisztikai adatokat Pest „közegészségi állásáról". Az orvosdoktori értekezését 1853-ban hosszabb fürdőtörténettel kibővítve – az egyes forrásvizek összetételét főleg Schmidt, Wagner Dániel és Tognio vegybontásai alapján korszerűsítve – *'Fürdőügyi zsebkönyv'*-et[802] adott ki magyarul és németül, nem annyira az orvosok, mint a „fürdőket használni kívánó közönség számára".

Váratlan megtiszteltetés érte 1854-ben, aminek lehetetlen volt ellentmondani. Nagykőrösre hívták meg tanárnak, egy személyben iskolaorvosnak, ahol a korabeli mondás szerint a fél Akadémia tanárkodott, a fele meg oda járt látogatóba. Hogy is szedte Arany János a kartársait hexa- és pentameterbe?

„Lengyel, Arany, Kiss, Nagy,
Weiss, Pajzán, Mentovich, Ádám,
Warga, Szilágyi, Szabó, Szarka,
Losonczy, Deák"

Nyilván nem féltékenységből maradt ki két poétaember, Szász Károly és Ács Zsigmond, csak nem fértek a disztichonba. Szász Károlyt az itt diákoskodó Ágai verselte meg – útonállók általi kifosztása alkalmából. Arany tanár úrnak volt „kegyetlen" humorérzéke azt megjelenésre javasolni. Bár az olimposzi szellem nagyon is emberi nyavalyáktól szenvedett, de a panaszait inkább elhallgatta szemérmesen Lengyel kartársa előtt a maga nevezte „czivakodó auto-doctor". Tanácsért inkább népszerű orvosi könyvekhez folyamodott, azok közül is főleg az orvosságellenesekhez. Így aztán csak élcelődő baráti kapcsolatukról árulkodnak az írások.

---

802 Lengyel Dániel: Przemysl'i. Fürdői-zsebkönyv. Magyar-, Erdély-, Horvát-Tótország, a Szerb-vajdaság, s Temesi-bánság, nemkülönben a Határőrvidék ásványvizei s fürdőintézetei ismertetését tárgyalva. Pest, 1853. A szerző sajátja. Bizományban Emich Gusztáv könyvkeresked. XXIII, 394, 1 p.

A nagykőrösi 'Charivari'-ban megjelent egy rajz Arany aláírásával: „Lengyel professzor állattömő működésben" – ugyanis az iskolaorvos német nyelvet és természettant tanított hosszú évekig, valamint a természetrajzi szertár gondozó-fejlesztő-kategorizáló őre.

Vagy Szilágyi Sándoréknál a sült malac

„Szájában az almát mérgesen harapja –,
Szóljon hát, mielőtt Lengyel úr bekapja".

Egy évvel Arany János Pestre költözése után jelent meg a pedagógus Lengyelnek a *'Szülék kötelességei gyermekeik iránt, azon születése előtt s a születésök utáni első években'* című kis orvosi könyve.[803] Már ekkor tagja volt a Királyi Orvosegyesületnek és a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak. Könyvében, miként Arany a poézisben, erősen anglomán. Simpsont, Jennert és az angol medicinát nagy tisztelettel méltatja, rajtuk kívül senkit nem említ – érdekes módon még Semmelweis-t sem.

Másik könyvecskéje, az *'Orvosi tanácsadó városon és falun'* 1864-ben jelent meg.[804] Bővített változatát a Franklin Társulat adta ki 1885-ben. Arany Jánossal a kapcsolat nem szakadt meg, Schisszel Josefa miatt sem. Dalma több versét hozta a 'Koszorú'. A kőrösi gimnázium „Arany-kora" után még tíz esztendőt tanított Lengyel Dániel a homoki városban.

1870-ben elfogadta a losonci gimnázium meghívását az igazgatói tisztségbe, de az már meg sem közelítette az előző iskola rangját. Kőrösre nem volt visszaút, ezért a Temes megyei Fehértemplom főgimnáziumába engedte magát átcsábítani. Egy esztendő múlva megbetegedett, három évre rá nyugdíjazni kellett. A már dolgozni nem tudó tanár-orvost egy darabig még a *'Fekete dominó'* felújítása éltette, de nem sokáig. Pozsonyban tartózkodva, 1884 nyarán agyvérzés érte és meghalt augusztus 18-án. Eltemetni hazaszállították a házsongárdi temetőbe.

Orvosi élete nem volt élvonalbeli, de szerepe a szabadságharc és Arany János világító fényébe vetült orvosírói színfolt.[805]

---

803 Lengyel Dániel: Szülék kötelességei gyermekeik iránt, azok születése előtt s a születésök utáni első években. Pest, 1861. Lauffer és St. 194 p.

804 Lengyel Dániel: Orvosi tanácsadó városon és falun. Pest, 1864. Heckenast G. 464 p.

805 Lásd még: Pataki Jenő: Portré az 1848/49-es forradalom és szabadságharc néhány erdélyi katonaorvosáról. Psemiseli Lengyel Dániel. In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Bev.: Izsák Sámuel. Összeáll. és sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2004. MATI. pp. 315–316. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 37.) *(– a szerk. megj.)*

Arany János betegségeiről szóló szakirodalmi forrásokból:

Farkas Kálmán: Arany János betegségéről. Orvosi észleletek. = Nemzet 1 (1882) No. 111. (dec. 19.) Mell. pp. 1–2.

Jancsó Benedek: Arany János lelki betegeiről. = Figyelő 16 (1884) No. 5. pp. 321–340.

Csapodi István: Arany János szembajához. = Budapesti Szemle 103 (1900) No. 284. pp. 315–316.

Grósz Emil: Arany János szembaja. = Budapesti Szemle 102 (1900) No. 282. pp. 436–442.; Országos Orv.-Szöv. 28 (1925) No. 19–20. pp. 174–175.; ua.: G. E.: Előadások, beszédek, tanulmányok 1905–1925. Bp., [1925]. pp. 144–149.

Markusovszky Sámuel: Arany János fürdőzése Karlsbadban. = Nyugatmagyarországi Hiradó 25 (1912) No. 188. pp. 3–4.; ua.: Nagyvárad 42 (1912) No. 191. pp. 1–2.; ua.: Szegedi Hiradó 55 (1912) No. 193. pp. 1–2.

Kristóf György: Arany János Karlsbadban. = Uránia 14 (1913) No. 10. pp. 390–395., No. 12. p. 512.

Dóczy Jenő: Arany János neuraszténiája. = Napkelet 3 (1924) No. 5. pp. 332–342.

Csekey István: Arany János Karlsbadban. = Nagykőrösi Hiradó 10 (1932) No. 85. p. 3.

Molnár Béla: Arany János Karlsbadban. = Gyógyászat 72 (1932) No. 44. pp. 678–679.; önállóan: Gyoma, 1933. Kner ny. 22 p., 2 t. [Ism.: Literatura 12 (1937) No. 13. p. 244.]

Voinovich Géza: Arany János életrajza. 1–3. köt. 1860–1882. Bp., 1938. MTA. 352 p., [5] t. – *Munkájában több helyen is ír Arany betegségéről.*

Schaffer Károly: Arany János lelki világáról. = Orvosi Hetilap 83 (1939) pp. 476–477.

Scheiber Sándor: Arany János levele Hirschler Ignác szemészhez. = Irodalomtörténeti Közlemények 66 (1962) No. 2. pp. 195–196.

V. Nyilassy Vilma: Karlsbadi nyarak. A beteg, a hallgató Arany és Aristophanész. In: Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1965–66. Bp., 1967. Múzeumi Ismeretterjesztő Központ. pp. 17–27.

Debreczeni István: Arany János hétköznapjai. Bp., 1968. Gondolat. 145 p., 20 t.

Bonnyai Sándor, ifj.: Arany János, Eötvös József levelei Hirschler Ignáchoz. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 54. (1970) pp. 221–226.

Iványi Emma: Arany János két levele háziorvosához. [Károlyi Sámuelhez.] = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 64–65 (1972) pp. 211–214. [Előzménye: Irodalomtörténeti Közlemények, 1921]

Törös László: Arany betegsége. In: Törös László: Arany János Nagykőrösön. 2. átdolg. kiad. Nagykőrös, 1978. Város. kiad. pp. 222–226.

Vértes László: Arany János betegségéről. = Egészségügyi Munka 29 (1982) pp. 25–29.

Pál Endre: Arany János betegségei. = Irodalomtörténet, 1986. No. 2. pp. 316–337.

Bonczos László: Arany János szív- és érrendszeri betegségei. = Orvosi Hetilap 130 (1989) No. 24. pp. 1277–1279.

Kiss László: Arany János epekövei. In: Kiss László: Kínok tövisében. Nagy emberek – hétköznapi kórok. Dunaszerdahely, 1997. Lilium Aurum. pp. 9–19.

Gazda István: Az akadémikus melegre vágyik. A főtitkár rímmentes napjai. In: Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára. Bp., 2008. MOT – SOMKL – Semmelweis Egyetem – MATI. pp. 207–232. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 75.)

PETŐFI ÉS AZ ORVOSOK

Sass István – Petőfi iskolapadtársa és orvosdoktor barátja

A költő számtalanszor végigkövetett és még ugyanannyiszor megírásra váró életútjának vannak lapról lapra adott eligazító nevei, akiket sem a regényesített biográfiák, sem a pontosan behatárolt kritikai kiadások nem nélkülözhetnek.[806] Sass István azon kevesek egyike, aki a költő érzékeny ösztönnel kiválasztott belső baráti köréhez maradt mindvégig tartozó. A forrásirodalomban oly gyakran megidézett rokonszenves Sass „Istók"-ról a megannyi illetékesebb Petőfi-kutató után nehezen mondhatnánk újdonságot. Csak portrékiegészítést, mert ez a megbízható barát – orvosként is volt valaki.

A tolnai Uz-Borjád Sass nevű kisnemesi bérlőjének a fia tíz hónappal született korábban az akkor Szabadszálláson ugyancsak bérlősködéssel próbálkozó Petrovics mészáros fiánál. A két (egymást akkor még nem ismerő) apában az anyagi törekvésen kívül közös volt még a lutheránus hit. Így kerülhetett egyik fiú a sárközi közelségből, a másik a kiskunsági messzeségből a sióparti Sárszentlőrinc evangélikus grammatikai iskolájába. Pontosabban az egyetlen tanterem bal oldali harmadik padjába egymás mellé, 1831 őszén. A földpadlós osztályban egy szál maga tanárkodó Lehr Albert mellett a vallást sem akárki oktatta, hanem id. Balassa János, az előttük itt diákoskodó azonos nevű, később Pesten sebésztanár édesapja. A jó cimbora padtársak iskolai nekibuzdulásáról és a szabadidejükbeli közös kalandjaikról sokat megtudhatunk Sass István hiteles utófeljegyzéseiben.[807] Dienes András megállapításával szólva: a költő sárszentlőrinci diákéletéről azért tudunk többet, mint Aszód kivételével bárhol másutt.

Két esztendő elmúltával szétváltak útjaik, de nem a barátságuk. Pár év múlva Sopronban ismét összefutottak: Sass István felsős diák – Orlai és Pákh társaságában –, Petrovics Sándor önkéntes katona. „Felpeckelvén vékony nyakán ülő fejét, melyen a rövidre nyírott, s felálló sertéshaj – mely sötéten dörzsölve akárhányszor szikrázott is – beesett arc, fekete bőrszín, élénk két barna szem, mint régi ismerősök jelentkeztek előttem" – rajzolta le Sass a dagerrotípiáról

---

806 Vö. pl. Dienes András: A Petőfi-életrajz orvoskutatói. = Orvosi Hetilap 100 (1959) No. 29. pp. 1058–1059.

807 Sass István: Emlékeim Petőfi Sándorról. Szöv. gond.: Töttős Gábor. Bonyhád, 2000. Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium és Kollégium. 106 p. *(– a szerk. megj.)*

ismert képet. Ez az arc rövidesen ijesztőbbé vált. A költő Horvátországban szerzett betegsége kiújult és 1841. február 23-án Sopronban fölmentették a szolgálat alól. Innét az obsitos ifjú országos vándorlása, Sass István pedig Pestre, Bécsbe, majd megint Pestre került medikusnak.

Legközelebb Pesten találkoztak. Illyés Gyula műfajok feletti remek Petőfi-könyvében a negyvenes évek bontakozó költőjét oldalakra terjedő Sass-idézetekkel vetíti elénk, mert „a jószemű Sass a lélekbe is belát. Arról is kitűnő látleletet készít." Sőt a kamaszember kérő-kalandját a bankárlány Kappel Emíliával, és első tájékozódó tapogatózásait a pesti irodalmi életben. Ez a barátság közben a költészet számára is csodálatos értékeket kamatozott. Petőfi – mert ekkor már a legnagyobb költészetet jelentő név tulajdonosa – a borjádi Sassokat meglátogatva írta a *'Juhászlegény, szegény juhászlegény'* című, népdallá lett versét, s ott született a *'Magyar nemes'* és *'A négyökrös szekér'* is. Ismert, hogy a „»Ne válasszunk magunknak csillagot?« / Szólék én ábrándozva Erzsikéhez" – szó szerint történt gyönyörű verssoroknak Sass Erzsike (István húga) volt az ihletője.

Az egyre híresebb költő medikus barátja 1847-ben habilitált az *'Agykérgi szélütésről'* c. orvostudori értekezéssel.[808] Petőfi az újdonsült orvos barátját kérte meg a Vácott lakó szüleit meglátogatni. Vonattal mentek. „Anyja állapota fölötti aggódásának volt is alapja, mert az öreg nő gyenge szervezetét szenvedéseinek hosszú sora, a mellett, hogy idült tüdőhurutjától holta napjáig meg nem szabadulhatott, annyira megrendítette, hogy méltán lehetett félni, nincsen-e hátralevő életfonala nagyon rövidre is szabva." Egyelőre megnyugodva tértek vissza Pestre.

Sass doktor először a híres földi, Balassa tanár mellé került, de több vonzalmat érzett a belorvosláshoz. Így kötött ki Sauer tanár belgyógyászati kórodájában, 1848 itt érte a fiatal orvost.

A hadi helyzet alakulása rövidesen őt is táborba szólította. Petőfiről mindent tud, de nincs idejük találkozni. Öccse, Sass Károly erdődi gazdász a tanúja a költő és Szendrey Júlia szerelmének. Az 1891-es 'Orvosi Hetilap' 50. számának névtelen nekrológírója – és Szinnyei szerint is – Sass István 1848-ban az esztergomi kórház igazgatója lett volna, azonban e sorok írójának minden lokálpatrióta buzgalma eddig eredménytelennek bizonyult, Sass doktor esztergomi működésének nyomát a helybeli levéltáros segítségével sem tudta megtalálni. (A szabadságharc alatt a kórház igazgatója az iratok szerint előbb Palkovics Károly, majd Feichtinger Sándor volt. Sass még az orvosi állományban sem szerepel.)

Az utolsó felvonásban, amikor Görgey lett a fővezér és Lumnitzer a főorvos, Sasst a hanyatló seregben találjuk. Világos után a tizenhárom tábornokkal és Lumnitzerrel együtt

808 Orvostudori értekezés. Agykérgi szélütésről. Sass Istvántól. Pest, 1847. Beimel. 22 p.

Aradra internálták. Október 6. után az orvosokat nagyrészt elengedték, de Sass István Duka Tivadarral és a szemész Gál Gusztávval együtt a legfőbb proscriptusok listáján szerepelt. Duka Angliába, Gál Törökországba emigrált, Sass pedig – aki mindenen túl még a legjobb barátját is elveszítette – belhoni száműzetésbe ment a szülőföldi Ozorára. Fél év múlva Esterházy herceg uradalmi orvosnak hívta meg tamási birtokára. Másfél évtizedig maradt a tolnai cselédség egészségügyi mindenese, olykor állatorvosa is.

Bár a Bach-korszakban nem a szakmai publikálás volt elsősorban az érvényesülés bázisa, a meginduló 'Orvosi Hetilap' második évfolyamának 26. számában már a pusztából is hírt ad magáról. *'Az ebdüh (Hydrophobia) emberen'*,[809] amely a megtörtént harapás után, „a dühanyag fölszívódása következtében hozatik létre", Sass doktor szerint az egyik leggyakoribb betegség Magyarországon. A saját gyakorlatából öt halálos esetet közöl, 21 naptól 9 hónapig terjedő lappangási idővel. Legcélszerűbbnek a seb – Youatt szerinti – pokolkővel történő kiégetését tartja. Belsőleg megpróbálkozott mákonnyal és chloroform beszívatással, de csak kevés tüneti eredménnyel. Az 1862-es 'Orvosi Hetilap'-ban a maláriával foglalkozik: *'Váltólázas senyv (Cachexia sub influxu malariae)*', amelyet az ismeretlen miasma febrile okoz. Kiemeli a lép differenciáldiagnosztikai fontosságát. Terápia a kinin és a vas. Következő cikke a 'Hetilap'-ban *'A vérnyomás következményeiről szívbántalmaknál'*. A lap egyik reprezentatív tanulmánya a keringés élet- és kórtani mechanizmusáról és annak klinikai következményeiről (billentyűhibák, cirrhosis cardiaca stb.), jelezvén, hogy az uradalmi puszták orvosa lépést tart az elmélettel. Az 1862-es termést egy tárca zárja le a szoptatásról. A következő évfolyamban már kevéssé ismert területekre téved: „A beszédszervek hűdése ép emlékezés mellett és így valószínűleg nem egy székhellyel az agyban". Vita egy ideggyógyásszal, megalapozottság nélkül. *'A rásztkór fogalma és oktanáról'* c. cikke lényegileg a „cum et sine materia", azaz a genuin és szerzett epilepsziáról szól.

Tolnában felfigyeltek a pusztai publikálóra és 1865-ben kinevezték a vármegye főorvosává. Szekszárdra költözvén sem pihent a nehezen szerzett babérjain. Az egészségügyi 'Tanácsadó'-ban közli a *'Kanyaró vagy vereshimlő óvszabályai'*-t, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban: *'A közegészségügy a társadalomban'* c. ismertetését.

Tagjává választotta az Országos Közegészségügyi Tanács. Szekszárdon egy írása jelent meg 1881-ben *'Az orvosi illedelemről'*. Az orvosok között nem konvencionális illem formai betartását tartja fontosnak, hanem az igényességet önmagunkkal és kollégáinkkal szemben.

---

809 Sass István: Az ebdüh (Hydrophobia) emberen. = Orvosi Hetilap 2 (1858) No. 26.

Amikor a szakmai-emberi tekintélye teljes volt, előrukkolt a nagy emlékkel. Petőfi halálának 30. évfordulóján kezdte közölni a 'Pesti Hírlap'-ban és a 'Pesti Napló'-ban *'Petőfi katonás életéről'*,[810] a 'Hon'-ban *'Petőfi arczképének kérdéséhez'*,[811] a 'Vasárnapi Ujság'-ban egész sorozatot (mint pl. *'Petőfi gyermekkorából', 'Petőfi mint obsitos', 'Petőfi katonáskodása Sopronban', 'Látogatás öreg Petőfiéknél Váczon', 'Petőfi mint Pönögei Kis Pál megérkezik Pestre', 'Petőfi megkéri Kappel Emiliát')*.[812] Végül a 'Koszorú'-ban *'Petőfi viszonyáról Szendrey Júliához'*.[813]

A fentiek forrásértékelését a Petőfi-irodalom már régen megtette, Sass doktort beiktatták az illetékesek hiteles tanúnak a nagy költő életébe, azaz inkább „csak" Sass Istvánt. Újabb megerősítésre ott nem szorul. Kiegészítési szándékunkat az elején azzal indokoltuk, hogy Sass István orvosnak is volt valaki.

Vagy még inkább: lehetett volna, ha Sauer tanár mellett van szerencséje maradni. De az akkora szaktekintély és részint lojális múlttal bíró, nem túl messzire elmerészkedő Sauer sem maradhatott a helyén, hát akkor egy köztudottan Petőfi-barát fiatal rebellis hogyan számíthatott volna korai rehabilitálásra? A mostoha körülmények közepette azonban megállotta a helyét; hű maradt korábbi önmagához, Petőfi post mortem barátságához, és vállalt kényszerrel a szülőföld Tolnához. Mindháromért tisztelet illeti. Ezzel a tudattal távozhatott örök nyugdíjba Szekszárdon 1891-ben.

Végakarata szerint hazaszállították Borjádra a Sassok családi sírboltjába. Aki Petőfiről olvas, nevével biztosan találkozik, aki a régi 'Orvosi Hetilap'-okat forgatja, ott sem ritka a felbukkanása. Orvosként nem lehet célunk a saját jelentősége fölé magasítani, de a forrásirodalomból ismert Sass-portréhoz markáns vonalakat nyújt hosszú doktori tényked ése.[814]

---

810 Sass István: Petőfi katonás életéről. = Pesti Hírlap, 1879. p. 246.

811 Sass István: Petőfi arczképének kérdéséhez. = A Hon, 1879. p. 211.

812 Sass István: Petőfi gyermekkorából. = Vasárnapi Ujság 30 (1883) No. 50. (dec. 16.) p. 803., No. 51. (dec. 23.) pp. 822–823.; Sass István: Petőfi beáll katonának. = Vasárnapi Ujság 30 (1883) No. 52. (dec. 30.) pp. 839–842.; Sass István: Petőfi katonáskodása Sopronban. 1839–40. = Vasárnapi Ujság 31 (1884) No. 6. (febr. 10.) pp. 86–87., No. 7. (febr. 17.) pp. 102–103.; Sass István: Petőfi mint obsitos. = Vasárnapi Ujság 31 (1884) No. 12. (márc. 23.) pp. 182–183.; Sass István: Látogatás öreg Petőfiéknél Váczon. = Vasárnapi Ujság 31 (1884) No. 52. (dec. 28.) pp. 830–831.; Sass István: Petőfi mint Pönögei Kis Pál megérkezik Pestre. = Vasárnapi Ujság 34 (1887) No. 1. (jan. 2.) pp. 5–6.; Sass István: Petőfi megkéri Kappel Emiliát. = Vasárnapi Ujság 35 (1888) No. 45. (nov. 4.) pp. 731–732.; Sass István: Petőfi az erdélyi táborban. = Vasárnapi Ujság 46 (1899) No. 32. (aug. 6.) pp. 531–534.; Sass István: Petőfi háziorvosának följegyzései a költőről. = Magyarság 4 (1923) No. 4. p. 4.
A Vasárnapi Ujságban megjelent sorozat az interneten is olvasható: http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=00030 *(– a szerk. megj.)*

813 Sass István: Petőfi viszonyáról Szendrey Júliához. = Koszorú, 1883.

814 Sass Istvánról lásd még: Buzinkay Géza – Kapronczay Károly: Sass István (1822–1891), Tolna megye főorvosa. = Orvosi Hetilap 113 (1972) No. 8. pp. 457–459.

Néhány tanulmány Petőfi Sándor betegségeiről és orvosáról:

Csapody István: Petőfi szeme. = Napkelet 2 (1923) No. 6. pp. 527–532.

Gergely Jenő: Petőfi betegsége. = Magyar Orvos 4 (1923) No. 1. pp. 11–15., No. 2. pp. 30–33.

A beteg Petőfi. Érdekes tanulmány a nagy költő betegségéről. = Pesti Napló 74 (1923) No. 5. p. 4. [Gergely Jenő tanulmányáról]

Salamon Henrik: Petőfi koponyája és rendellenes fogazatának meghatározása. = Fogorvosi Szemle 16 (1923) No. 1–3. pp. 3–56.

Ornstein Lajos: Az álomtheoria Petőfinél. = Gyógyászat 68 (1928) No. 15. p. 342.

Petőfi farkasfoga. [Írta]: N. K. = Est 30 (1939) No. 96. p. 11.; ua.: Ellenzék [Kolozsvár] 60 (1939) No. 135. p. 9. [Beszélgetés Salamon Henrikkel]

Salamon Henrik: Petőfi aranyfoga. (Az aranyfog magyar legendája.) = Fogorvosi Szemle 33 (1940) pp. 65–74, 129–133.

Frankl József: Gruby Dávid, Petőfi orvosa. = Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle 38 (1962) No. 1. pp. 39–43.

Mihályhegyi Géza: Petőfi Sándor szeme, szembetegsége, halála. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 52. pp. 3173–3174.

Ács Tibor: Petőfi orvosa. = Magyar Hírlap, 1998. jan. 24.

Beiczer Éva: Petőfi Sándor íráspszichológiai jellemzése. = Studia Caroliensia 1 (2000) No. 2. pp. 124–135.

Ács Tibor: Petőfi Sándor közkatonáskodása. – „Katona vagyok én, kiszolgált katona”. In: Ács Tibor: A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 311–324. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 48.)

Hidasi Márk: Puszták orvosa, Petőfi barátja. = Evangélikus Élet 81 (2016) No. 35. pp.. 14–15.

Lengyel József – egy önkéntes hadisebész, aki utoljára látta Petőfit

A hajlatokkal tagolt segesvári síkon legendába nőtt egy ember eltűnése. A költőé, akit az ocsúdó ország közhiedelme sokáig nem tudott sem közönséges, sem hősi halottá nyilvánítottnak elfogadni.

Látták karddal a kezében a kozák pikák ellen, szíve vérével a „Hazám" szót a porba írni, látták bujdosó népvezérként a szegénylegények közt sereget toborozni, látták később Szibériában – és látta néhányadmagával a valóságban utoljára Lengyel József önkéntes hadisebész, aki hitelt érdemlően elfogadottan írta le a 'Vasárnapi Ujság'-ban a legcsodálatosabb ívű költősorspálya üstökösszerű lecsapódását.[815]

Ez a megörökített látvány emelte őt a kimeríthetetlen Petőfi-irodalomba, és lett annyiszor idézett, fontos szemtanú, hogy kilétéről érdekesnek kínálkozik faggatni a fellelhető forrásokat.

Marosvásárhelyt született 1821. január 19-én. Ott nőtt fel és végezte iskoláit. Érettségi után az erdélyi kőváros, Kolozsvár medico-chirurgiai kurzusára került, 21 évesen kapott orvosi feladatokra alkalmas sebészdoktori oklevelet. Gyakorló hónapjait a helyi katonakórházban igyekezett hasznosítani, hogy tapasztalatokkal megrakodva mehessen haza az orvos-ínséges szülőföldre. 1842 novemberében lett Székelykeresztúr megválasztott orvosa. Jelentősebb esemény 1849 elejéig nem történt vele.

Bem tábornokot a Honvédelmi Bizottmány nevében Kossuth 1848. december 1-jén a felső erdélyi hadsereg fővezérévé és „teljeshatalommali" főkormányzójává nevezte ki. A szabadságharc fokozódó katonaigénye 1849 januárjában mozgatta meg elemi erővel a székelyeket. Csak Székelykeresztúr városában kétezernyi újoncot sorozott be a bizottság Lengyel József önkéntes sorozóorvos vizsgáló jóváhagyásával.

Ez a katonai tapasztalat hiányát furfanggal és vakmerőséggel pótoló újoncsereg fontos haditettbeli részvétellel segített ünnepelni március idusának akkoriban közelgő egyéves fordulóját.

Hogy Bem a legfőbb erőforrást jelentő székelyekhez az utánpótlási vonalat biztosítani tudja, az erős falakkal és a szász lakosság ellenszenvével ellenszegülő Nagyszebent, Erdély stratégiai déli kulcsát kellett bevennie. A keresztúri újoncokból toborzódott-válogatódott Bethlen Gergely gerillakülönítménye, amelynek sikerült elfogni az ellenség lőszerutánpótló szekereit. Szeben ellenállása nem volt túl heves. A gránátok tűzfényében rohamra induló 11.

---

815 Lengyel József: Adatok Petőfi halálához. = Vasárnapi Újság 7 (1860) No. 42. (okt. 14.) pp. 506–508. – Az interneten is olvasható: http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=00030

honvédzászlóalj, a debreceni vadászok és a Máriássy-huszárok mellett az élen ott voltak a székelykeresztúriak. Nyomukban az önkéntes hadisebóész, szűkös orvosi felszerelésével és lelkes segítségével. A magyarok veszteséglistája: 40 halott, 98 sebesült.

Bem kettős célt ért el: biztosította útját a székely hátországhoz, és elvágta az ellenfél, Puchner vonalát a barcasági és szebeni Hinterland felé.

A keresztúriak nem követték Bemet a sikertelen moldvai kitérőbe. Hazavonultak helyőrségnek Háromszékbe. És most ugorjuk át az eseményeket, közeledve térben Segesvár felé, időben július utolsó napjához.

Július 30-án indult el Bem hatezer főnyi csapatával és 12 ágyújával Marosvásárhelyről Székelykeresztúron át Székelyudvarhely felé, hogy seregét Nagyszeben visszafoglalásához megerősítse. A keresztúriak ismét csatlakoztak. Közben a lovas felderítők jelentették Lüdersz orosz tábornok erős egységeinek közeli voltát, ezért Bem kitérőt határozott el Segesvár felé. A viharedzett lengyel katona közvetlen közelében a két szeretett fiatal: Petőfi Sándor és Egressy Gábor. A szemben álló seregek súrlódási pontjai már sejteni engedték a nagy felületi összeütközés kikerülhetetlen közelségét.

A szűkszáraz hadtörténeti feljegyzés körülbelül az alábbiakban summázta a harci helyzet legdöntőbb mozzanatát: Segesvár keleti kijáratánál a Küküllő egyik nagy kanyarulatában voltak bevetésre készen Dimidov orosz tábornok félelmetes kozák lovasai. A bevezető tüzérségi párbaj után ezeknek a rohama söpörte el Fehéregyháznál a magyar sereg jobbszárnyának a fedezésére összevont két huszárezredet. A pánikkeltő hatás csakhamar átragadt Bem derékhadára, így az egész erdélyi hadsereget – egyenlőtlen ellenállás nélkül – Ördögfalváig űzték–mészárolták a dsidás kozákok. Maga Bem is megsebesült, s csak a helyismerettel bíró honvédek segítségével menekült meg.

Ez történt a hadisebész koronatanú szeme láttára 1849. július 31-én. Dávid Gyula és Mikó Imre *'Petőfi Erdélyben'* című[816] kitűnő könyve szerint ugyan „ez az ügybuzgó orvos, aki írásaiban gyakran emlegeti Horatiust, de Petőfi-verset akkor még alig ismert, nem a sereggel indul Székelykeresztúrról, a csatatérre, hanem két társával egy szekéren csatát látni". Majd a megrovó kíváncsiságot enyhítendő: „néhány sebészeszközét is magával vitte, hogy szükség esetén elsősegélyt nyújtson".

Nem volt tehát illetékes ezredorvos, de szemtanúként szerintük is hitelesen idézhető. Íme:

816 Dávid Gyula – Mikó Imre: Petőfi Erdélyben. Bukarest, 1972. Kriterion. 324, [3] p.

„Fehéregyháza még 1848. őszén le volt égetve, s így mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal – a sebesültek kötözésével – elfoglalva. – Petőfi egy sütőkemenczére ülve belemerült a csatatér és a táj szemlélésébe. – Mi lőtávolon kivül valánk. – Többször láttam őt helyéről távozni, de mindig visszakerült s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott golyókat.

Délután 4 óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. – Épen egy kaszai fuvaros fölkarját metszem ketté – melyet egy golyó szétzúzott – mikor Petőfi mellettem elhaladott, s a Fehéregyházán alól elfolyó patak hídjának karjához dőlt. – Itt állott mintegy fél óráig elmerengve.

Tőle mintegy 200 lépésre dolgozott egy 6 fontos, s lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. – Hihető, sok kárt tett bennök, mert, nem soká rá is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig 30 lépésre ütött a földbe, a felvert föld és por őt is ellepé, s hihetőleg szemébe is jutott, mert azt zubbonya szárnyával hosszasan törölgeté. – Ekkor helyét megváltoztatá, felénk közeledett s hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát, és elmerült gondolatiba, még pedig annyira, hogy a csakhamar hallatott iszonyú zsibaj, orditás, egy tömeg tele tüze sem volt képes figyelmét azon helyre vonni, hol az történt.

Én mellette futottam egy helyre, hogy annak okát megtudjam, s mig kérdem tőle „mi baj, őrnagy?" ő nem felelt semmit.

Előttem csakhamar kitárult a vész egész nagysága. – Tőlünk alig ezer lépésre azon perczben bontá meg két ezred dsidás a tömeggé alakult zászlóaljat. A huszárság verekedett, de mit tehetett alig 300 annyi ellen. Rákiáltok Petőfire, odamutatok az eseményre. 0 oda maradt, s csak annyit mondott »*potomság*«.

Csakhamar az egész arczvonal megfutott. En rá mutatók a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét odaveté, szeneikül megfordult s futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve lovamat kézügybe kapva ráültem s száguldottam. A huszárság már mind elfutott volt, a tüzérség ágyúit odahagyá, s melyek a balszárnyra voltak állítva, a gyalogság egy részével az erdőbe menekültek. Mi futottunk az országúton felfelé. Engem helyismeretem rövidebb uton vezetett. Utánunk a két ezred dsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy a mig e két ezred támadott, egy más ezred a Küküllö mellett halad felfelé egyenes vonalban, s mikor már Fehéregyházát mintegy fél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s igy a menekülést.

A lovasság nagy részének még volt ideje e körön kivül hatolni, de a gyalogságból csak az menekült, a ki tartalékba volt állítva, azok, kik tűzben voltak, bekerittettek. A kik a körben maradtak, azok 60–70 sebesültet kivéve, mind elestek. Engem lovam a körön kivül segitett. Petőfi gyalog volt, s igy a körben benne maradt. Egy dombra érve visszanéztem s Petőfit hittem felismerni. A helyet, hol láttam, e pillanatban is annyira élénken képzelem, hogy rá tudnék mutatni, s valahányszor mellette elmegyek, önkénytelenül felmerül előttem akkori alakja, a mint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam."[817]

Ez volt hát a más tanúkkal is szembesített és hitelesített utolsó kép. Majd elkezdődött a fantázia-legenda, melynek Lengyel József nem gyújtott alá. Ő meg sem állott Keresztúrig, a riadalom okozta menekülési ösztön minden mást legyőzött benne. A honvédsereg székely ezredeinél serénykedő önkéntes civil kirurgusnak a szülőföldjén nem kellett tartani a Világos utáni számonkéréstől. De a szemtanúnak sem volt egyelőre tanácsos megszólalni. Holott közben feszengett benne a zsurnaliszta, külső munkatársa volt a 'Magyar Polgár',[818] majd a 'Kolozsvár' c. lapoknak.

1860-ban látta alkalmasnak az időt és megfelelő fórumnak a 'Vasárnapi Ujság' hasábjait, hogy segesvári emlékeit felidézze. Beszámolóját a még élő szemtanúk és történészek hitelesnek fogadták el. Mikor rádöbbent, hogy a legnagyobb magyar költőt látta odaveszni, erőltetett emlékezéssel igyekezett húsz éven át július utolsó napjának minden percét megörökíteni. Egy-két momentumban tévedésen fogták, de hazugságon vagy tudatos ferdítésen soha. Negyven évig bűvölték egymást: ő és a nagy élmény emléke. Mint köztiszteletbeli szemtanú és ötven évnél több ideig keresztúri orvos halt meg 1895. augusztus 29-én.

Lengyel József önkéntes hadisebész Zétény Győző '48-as honvédorvosi könyvében nincs jelen. Bizonyára, mert adminisztrative nem volt tagja a hivatalos törzsállománynak. Viszont kegyeletből ne vonjuk meg tőle utólag az ezredorvosi címet, amire oly büszkén tudott emlékezni. A költő sohasem elégszer megírt életrajzaiban mindig hivatkozni fognak rá.

Látta az egyszeri tüneményt, és ez elég lett az üdvösséghez, ha már – ahogy utólag történni szerettük volna Illyés Gyula szerint – a lovára felkapaszkodtatva kimenteni nem sikerült.[819]

---

817 Lengyel József: Adatok Petőfi halálához. = Vasárnapi Újság 7 (1860) No. 42. (okt. 14.) p. 507.

818 Lengyel József: A Petőfi kutatásokhoz. = Magyar Polgár [Kolozsvár] 11 (1877) júl. 12. esti kiad. – *Petőfi sírjáról.*

819 Lásd még: Ferenczi Zoltán háromkötetes „Petőfi Sándor életrajza" című munkája 1896-ban megjelent 3. kötetében a Lengyelre vonatkozó gondolatokat. *(– a szerk. megj.)*

Szociálhigiéne, szociográfia, szépirodalom

A két világháború közé eső magyar közegészségügy történetében érdekes az 1934-es esztendő. Szociográfiai–szépirodalmi szempontból feltétlenül, különböző könyvek (köztük remekmű) tanúskodnak róla. Ekkor jelent meg a hazai szocialista elbeszélés úttörőjének, Révész Bélának a 'Magyar küzdelem' című kötete, mintegy látleletként szociálhigiénés helyzetünkről. Illyés Gyula egyenlőre a *Válasz* hasábjain kivételes költői erejével állítja reflektorfénybe a puszták népét, amire még a szociológiában jháratos baloldali értelmiség is felkapja a fejét. Dr. Kerbolt László vidéki körorvos pedig a M. K. Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei kiadásában konstatálja 'A beteg falu' aktuális állapotát. A szerzők aligha hatottak egymásra. Révész már húsz évvel korábban írt a 'Vonagló falvak' nyomorúságáról. Illyés ihletője Fülep Lajos egyik cikke volt, Kerbolt doktornak a negyedszázados körorvosi tapasztalata. Az összkép sötét, amelyből azonban már derengőbb vonások is kirajzolódnak, elsősorban a Johan Béla irányította Országos Közegészségügyi Intézet működésének eredményeképpen.

A vesztett háború és elbukott Tanácsköztársaság után a magyar egészségügyre is hét szűk esztendő következett. Szinte minden anyagi erőt lekötött az áttelepült egyetemek elhelyezése, a menekült orvosok munkába állítása. A második „hét szűk esztendő" már a nehéz gazdasági helyzet közepette is kedvezőbbnek ígérkezett. A Rockefeller-alapítvány segítségével megalakult az Országos Közegészségügyi Intézet (tekintsünk el most attól az anakronisztikus formaságtól, hogy a király nélküli királyságban „Magyar királyi" jelzővel illettték) és ennek 1927–1933 közötti tevékenységét ismertette elsősorban Révész Béla, illetve Kerbolt doktor.

Révész Bélát, Ady egykori barátját, a *Népszava* munkatársát igazán nem lehet oktalan lojalitással vádolni, szemléletének ha voltak is korlátai, végső fokon radikális polgár, aki a kétkeziek ügyében kötelezte el tollát. A 'Magyar küzdelem' című könyvének harmada a beteg falvak gyógyításáról szól, különben „tükör kulturális és szociális intézményekről". Szívéhez és kissé szentimentális stílusához legközelebb az emberpalánták állnak. Három helyet említ, Hajdószoboszlót, Balmazújvárost és Kalocsát. Az 1927-ben megszervezett védőintézetek (csecsemő- és anyavédelem) hétesztendős tevékenysége után a 25–30%-os csecsemőhalandóság 13–15-re csökkent le, a számok önmagukért beszélnek. Egy kis ízelítőt, hogy Révész milyen szeretettel és tapintattal ír a falusi népről egyrészt az alpári naturalizmus, másrészt a Szabó Dezső-i faluromantika idején. „A nép ugyanis őrzi, nemzedékről-nemzedékekre továbbplántálja a babonákat, amelyek szépek, mert mindannyi bizonyság, hogy

szeretik a gyereket, féltik az egészségét, életét, de egyben ősi vegetációval fölhatalmasodott dzsungel is ez a babonakör, amely egyenesen támadja a csecsemők egészségét, életét és a védőintézeteknek nem kicsi dolga, hogy az ártalmas, babonás, kuruzsló néphittel megbirkózzanak." Az író a Közegészségügyi Intézet három fő feladatát emeli ki: 1. anya- és csecsemővédelem; 2. a tuberkulózis elleni küzdelem; 3. az elemi iskolák rendszeres ellenőrzése. Ezért állították fel a falusi egészség-házakat, a zöldkeresztes nővér ezért látogatta az iskolákat. Noha az ország 350 ezer tüdőbetegére csak 5500 szanatóriumi ágy számítható, az egyre szaporodó szűrések és izolálások következtében míg 1924-ben 27 ezren haltak meg tbc-s fertőzéstől, addig 1931-ben 17 ezren. Szembeszökő csökkenés. Aggódóan szól az ormánsági és a Nógrád megyei egykéről, nemkülönben a szaporodó öngyilkosságokról (1912–1932 között több mint 100%-os emelkedés!). A jellegzetesen városi munkásíró tehát a falukutató-mozgalom egyik kezdeményezője.

Illyés 'Puszták népe' más jellegű, már csak azért is, mert nem a rétegezett falusi parasztságot, hanem a homogén uradalmi cselédség rezervátumát mutatja be. A legalacsonyabb sorban élőket, a legmagasabb irodalommal. Míg a falvakban Révész szerint egyre inkább igénybe vették a különböző védőintézeteket, a biztosítottak a biztosítás lehetőségeit, addig Illyés szavaival „a pusztaiak az orvost is az urak közé számították, s ha csak nem tette le a népi rokonszenv megnyerésének hétpróbás nagy vizsgáját, szívvel, idegekkel, pórusokkal elsajátított egyenlőséget, nem bíztak benne. a tudós emberekben bíztak. Nemcsak, mert azok közülük valók voltak, s érthető emberi nyelvet beszéltek; azért is, mert azok nem ismertek reménytelen esetet. A javasok senkiről sem mondtak le, nem vontak vállat, ájtatosra kényszerített arccal adva a hozzátartozók értésére, hogy itt már csak az Isten segíthet. Ők mindenkin segítettek." A sorsukba beletörődni nem tudók öngyógyítókká váltak, vérhasra apróbojtorján főzetét használták, epegörcsre kígyóhagymát, köhögésre őrölt kukorica levét mézzel, de szokásban volt a vizelettel gargalizálás is. Amelyik uradalom orvost alkalmazott «másodállásban», inkább a fegyelmezését, hogy betegség ürügyén senki ne vonja ki magát a munkából. Meg felvételnél, az egészséges munkások kiválasztására. Babonás hiedelmeikből, idegenkedéseikből még idézhetnénk. Illyés pusztai világa azóta szerencsére elsüllyedt, de megmaradt a pompás tanúságtétel „a történelem előtti korról", ahogy költőnk nevezte.

Kerbolt doktor negyedszázados körorvosi tapasztalatairól számol be, Sárosd község Egészségvédelmi Körzetének a vezetőjeként. Az első fejezet a falu szociális kérdéseiről szól, a második az egészségügyiről. A falu elmaradott szociálhigiénés helyzete nem speciális magyar probléma volt abban az idpben, hanem közé- és dél-európai, a Népszövetség Egészségügyi Bizottsága ezért külön foglalkozott vele. Kerbolt doktor könyvének már a címe sejteti, dehogy

van abban szó „falusi őserdőről”, avagy „romlatlan népi gyökérről”, arról viszont igen, hogy Johan professzor kimutatása szerint pl. a mezőkövesdi és mezőnyárádi lakosságnak decemberben 0%-os a munkaalkalma, hogy mennyire szükséges lenne a gyáripar decentralizálása, különösen a könnyűiparé (cukor-, konzerv-, szövő-, fonó-, selyem- stb.), így a summásnép nem kényszerülne téli tétlenségre, hitelben élésre, legyengülten várva a tavaszi elszegődést. A Fejér megyei Sárosd községben 5%-kal kedvezőbb a helyzet, ugyanis annyinak van téli munkája, ami az intenzív kapásnövény-termesztéssel magyarázható. Derék körorvosunk az intézetről szólva soha nem ír „Magyar Királyi” jelzőt, tevékenységéről, mentoráról viszont mindig őszinte elismeréssel.

Révész Béla szép szándékú könyvéből megtudjuk, hogy a Gyáli úton milyen laboratórium-labirintus épült, ahol pl. az inzulin előállítása már csaknem fedezi a hazai szükségletet. A kereseti viszonyok döntően befolyásolják a lakásviszonyokat. Igaz, az építkezési szabályrendeletet a vályogviskóknál is kötelező szigetelő- (izoláló-) réteg alkalmazását írja, de ki tartja be és ki kérheti számon a betartását? Az udvaron 70%-a még árnyékszékkel sem rendelkezik, nemhogy vízöblítéses vécével. Dívik a „szobaegyke”, a tbc klasszikus melegágya. Kísérletek történtek dán és holland mintára a fektetőházacskák építése deszkából, a fertőző betegek elkülönítésére. A serdülő legények között, akik a családi odúból az istállóba vonultak aludni, sokkal kevesebb a tbc. Szabad legyen ezt a megfigyelést személyes emlékek alapján megerősíteni. Szülőfalumban 7–8 gyermek volt a szokás, a legények nálunk is a lovak mellett szerettek aludni, nem egészségügyi meggondolásból. Egyszerűen azért, mert lefekvés előtt a lovakat meg kellett itatni, a jászolt szénával megrakni, azonkívül az istálló afféle klubpótló volt, ahol kártyáztak, hancúroztak, birkóztak és nemileg felvilágosultak. Az eredmény az volt, hogy sorozásnál tbc. miatt szinte senkit sem szűrtek ki. Kerbolt doktor felvetette a mezőgazdasági munkások biztosításának szükségességét, amely lehetővé tenné a „szabad orvosválasztást”, s főleg a munkából kiöregedettek nem lennének terhére a családnak, kevesebb lenne a „feleslegessé váltak” kötélválasztása, vagy kútba ugrása. Legfőbb szempont, hogy falun a szegényügy ne karitatív jellegű legyen, mert az bizonytalan és megalázó.

A falvakban elképesztően egyoldalú a táplálkozás, gyümölcs- és cukorfogyasztásban a kultúrnépek listáján az utolsók között vagyunk. Még kétségbeejtőbb a falu ivóvízellátása, különösen a Dunántúl, az artézi kutak fúrására kedvezőtlen geológiai viszonyok miatt. Még szembetűnőbb a vérhas előfordulásának ritkulása. Sajnos, járványkórházak alig vannak, nehéz az otthoni izolálás megoldása, mert a piros cédulát alig respektálják. Mivel országos fertőtlenítéstörvény, avagy szabályrendelet nincsen, a hatékonyság elsősorban a megye pénzügyi helyzetétől, illetve a körorvos lelkiismeretességétől függ. A falu orvosi ellátottságáról

szólva feltűnő annak hátrányos helyzete a várossal szemben. Aránytalan az elosztás, ezért beszélhetünk túlprodukcióról. Ez utóbbit egyesek a numerus clausus bevezetésével akarják megoldani, „természetesen" felekezeti alapon. Kerbolt szerint az egyetemek orvosképző képessége valóban korlátozott, s ha túljelentkezés van, lehet szó numerus claususról, de csakis rátermettségi alapon. Szóvá teszi a körorvos bérezését, amely elmarad a jegyzőtől, vagy a tanítóétől, az ok: a magánpraxis. Csakhogy a magánorvosok elszaporodása gyakorlatilag a nullára redukálta a körorvosok privát jövedelmét. Megoldatlan a körorvosok lakásügye. Gerlóczy Zsigmond tanár szó emelt az álláshalmozás ellen. A szülészeti rendtartást és bábaképzést példásan rendezte Tauffer professzor, de a végrehajtás még sok kívánnivalót hagy maga után. Alapvető fontosságú, hogy minden körorvos mellé egészségügyi védőnő kerüljön, mert csak így oldható meg a terhesek bejelentési kötelezettsége, fontos lenne a kis szülőotthonok felállítása, Tauffer miniszerteri biztos egyik legdédelgetettebb álma. A falusi iskolákban megindult az ambuláns fogászati ellenőrzés, egyenlőre még nem országos méretekben. Az eredmény egyszerre biztató és lehangoló. Lehangoló, hogy sokkal több a szúvas fogú gyermek, mint képzelték, biztató, mert elkezdődött a gondozásuk.

Közli Bielek Tibor doktornak, a mezőkövesdi mintaszolgálat vezetőjének az Országos Közegészségügyi Intézet megbízásából 1932. évi iskolaorvosi vizsgálatát, amelyből kiderül, hogy az elemisták 26%-a hiányosan táplált, 13%-a vérszegény, 45%-a fogbeteg, hogy csak a legjellemzőbb adatokat említsük. Szükséges volna iskolaorvosok alkalmazása falusi nagyobb körzetekben is. Nagy haladást jelent az egészségházak megépítése, az évenként tartott körorvosi tanfolyamok, a zöldkeresztes nővérek működése, az egészségügyi felvilágosítás, az egészségtan tanítása, a tanítójelöltek egészségügyi képzése. Az OKI mintajárásokat szervezett, mintegy kísérletképpen a legjobb és leggazdaságosabb megoldásokra. A veszélyeztetett területeket oltóanyaggal látta el, ahová kellett, „arősítést" igyekezett küldeni. Vaskos hetedik kötetében (1934) olyan alapvető közelmények olvashatók, mint Bodrogi György – Breyer Gyula: 'Adatok a parasitológiai faces-vizsgálatok végzéséhez'; Gaál András Kálmán: 'Falusi egészségvédelmünk mai állása és fejlődési lehetőségei'; Johan Béla: 'A falvak hastyphus-járványairól'; Lőrincz Ferenc: 'A malária kutatás és a malária ellenes küzdelem irányelvei'; Rauss Károly – Karafiáth Imre: 'Bakteriológiai vérvizsgálatok gümőkóros betegeken'; Stiller Jolán: 'Az ivóvizek biológiai vizsgálata'; Zboray Bertalan: 'A galenikus gyógyszerek vizsgálatának tanulságai'. Míg 1928-ban csak 10 ezer gyermeket immunizáltak diftéria-anatoxinnal, addig 1934-ben 750 ezret, ami alatt természetesen a háromszori oltást kell értenünk. A kiadvány bőséggel kínálja a konkrét idézeteket, az intézkedéseket, ami azt jelenti, hogy az 1927-ben felállított OKI kiinduló határkövet jelent a hazai szociálhigiéne történetében.

Szociálhigiéne, szociográfia, szépirodalom. Illyés Gyula, Révész Béla, Kerbolt László. Három különböző könyv 1934-ben, negyedik az OKI kiadványa. Bizonyítékául, hogy nehéz történelmi helyzetben voltak felellősségteljes írók, hivatásuknak élő orvosok, akik annyit tettek, amennyit csak tehettek, és hiba lenne őket ne a kor szemüvegén keresztül nézni. Tisztességükért kiérdemlik az utókor megbecsülését. Természetesen nem Illyés Gyulára gondolok most, ő az irodalomban megkapja. De Révész Béláról, Kerbolt Lászlóról és Johan Béláról sem feledkezhetünk meg, 1934 szociálhigiénés könyveiről szólva.

XXIV. fejezet

SZAKFOLYÓIRATOKRÓL MEGINDULÁSUK IDŐRENDJÉBEN

1831-ben indult meg az ORVOSI TÁR
Az első hosszú életű magyar nyelvű orvosi folyóirat: az 1831-ben megindult Orvosi Tár
A szabadságharc visszhangja az 'Orvosi Tár' 1848-as évfolyamában

1857-ben indult meg az ORVOSI HETILAP
Terminológiai problémák az Orvosi Hetilap indulásakor
Az Orvosi Hetilap 1900-as évfolyama
Az Orvosi Hetilap 1905-ben
Az 50. évfolyamánál járó Orvosi Hetilap (1906)

1861-ben indult meg a GYÓGYÁSZAT
Requiem a Gyógyászatért Schechter Miksa szerkesztése ürügyén
Szénásy Sándor és a Gyógyászat
Dulácska Géza és a Gyógyászat
A Gyógyászat 1901-ben

Pete Zsigmond és az EGÉSZSÉGI TANÁCSADÓ (1864-1870)

A SZEMÉSZET, mint az Orvosi hetilap leghosszabb ideig megjelent melléklete (Indulása: 1864)

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI ÉS TÖRVÉNYSZÉKI ORVOSTAN (1865–1897) – az Orvosi Hetilap egyik fontos melléklete

Az 1880-as évek magyar egészségügyének tükörképe az 1869-ben indult TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNYben
A Természettudományi Közlöny népszerűsítő szerepe 1904-ben

A MATHEMATIKAI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉRTESÍTŐ, mint orvosi fórum (1882/83-tól)

Flesch Nándor lapja, az ORVOSI HETI SZEMLE (1886-1914)

1887-től indult meg az EGÉSZSÉG
A Fodor József által megindított folyóiratról
Az Egészség 1900-as évfolyama

A Gyógyászat érdekes melléklete a: HONVÉDORVOS (1888-tól)

1891-ben indult meg a KLINIKAI FÜZETEK
A lapalapító Donath Gyula
A Klinikai Füzetek 1902-es évfolyamáról

1892-ben alapították a MAGYAR ORVOSI ARCHÍVUM-ot
A lap 1900-ban kezdődött második korszaka

UJABB GYÓGYSZEREK ÉS GYÓGYMÓDOK, az Orvosi Hetilap melléklete (1894-től)

GYNAEKOLOGIA, az Orvosi Hetilap melléklete (1896-tól)

GYERMEKGYÓGYÁSZAT, az Orvosi Hetilap melléklete (1898–1905)

Az ORR-, GÉGE- ÉS FÜLGYÓGYÁSZAT, az Orvosi Hetilap melléklete (1903-tól)

ELME- ÉS IDEGKÓRTAN, az Orvosi Hetilap melléklete (1903-tól)

Az 1912-es alapítású DARWIN. Egy bátor, népszerűsítő folyóirat

A NŐGYÓGYÁSZAT ÉS SZÜLÉSZET HALADÁSA. Egy rövid életű érdekes vidéki folyóirat (1917-től)

Az 1927-ben megindult DEBRECENI SZEMLE orvostörténeti jelentősége

1927-ben megindult MAGYAR SZEMLE orvosi és orvostörténeti jelentősége

AZ ORVOSI GYAKORLAT KÉRDÉSEI, az Orvosi Hetilap melléklete (1928–1944)

Az ISKOLA ÉS EGÉSZSÉG című periodika (1933–1939) orvostörténeti szerepe

EGÉSZSÉGPOLITIKAI SZEMLE – egy alig ismert orvosi fórum (1934-től)

Vámossy Zoltán és az 1940-ben megindult ORVOSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

1945 decemberében született meg az IRODALOM-TUDOMÁNY

Az első hosszú életű magyar nyelvű orvosi folyóirat: az 1831-ben megindult 'Orvosi Tár'

Amikor 1825-ben gróf Széchenyi István megalapította a Magyar Tudományos Akadémiát, elsősorban az anyanyelv művelésének szándékával tette. Véletlen, de számunkra fontos egybeesés, hogy ekkor jelent meg az első magyar nyelvű disszertáció, amelynek címe: „Orvosi értekezés a magyarországi levegő egészsége létéről általányosan és felelet három kérdésre: melyek a köznép közönségesebb nyavalyái Magyarországban? Milyen okokból erednek azok? S micsoda diaetetikai életmóddal lehet megelőzni s elkerülni azokat?..." (Pest, 1825).

Ennek az értekezésnek más jelentősége is van. Ez az első „környezetvédelmi" disszertációnk. Szerzője pedig végzés után Esztergomba került és az 1849 tavaszán bekövetkezett haláláig, megyei főorvosként nagyon fontos szerepet játszott a környék közegészségügyének javításán. Ezek a fontos momentumok ösztönözték Bugát Pál doktort, a lánglelkű hazafit, hogy Schedel (majd Toldy) Ferenccel közösen megindítsák az első központi magyar nyelvű szakfolyóiratunkat: 'Orvosi Tár' címmel.

Az első kötete 1831 elején jelent meg, kisméretű füzet formájában. Az első füzet esztergomi vonatkozása, hogy belső címlapját Lenhossék Mihály arcképe díszíti, aki városunkban kezdte nemzetközi jelentőségű pályafutását. Közismert, hogy a híres bécsi orvosi iskola tanára is volt, fiziológiai munkáit több egyetemen tankönyvként használták.

Bugát „vezérszavában" (bevezető) a következőket olvashatjuk: „Hazánk orvosi közönségének egy nagy szükségét véljük kipótolni, midőn a N. Mélt. Kir. Helytartó-Tanács engedelme mellett, jelen haviírásunkat útnak bocsátjuk: melly nevénél fogva mind azon ismereteknek áll tárva, mik a gyakorló orvost hivatalán orvosi folyóiratokat bír, pirulnunk kell, hogy e részről egészen elmaradtunk. „Ezt a bizonyos hiányt kívánta pótolni ez a szerény terjedelmű kiadvány, amelyről sajnos nem tudjuk, hány példányban jelenhetett meg? Rendkívüli ritkasága azt valószínűsíti, hogy igen kevésben.

Megindítását az egész pesti tanári kar támogatta. Közülük különösen Lenhossék Mihály, Bene Ferenc és Stáhly Ignácz professzor személyét kell kiemelnünk.

A szerkesztők a témaköröket is körvonalazták. 1. elméleti kórtudomány: 2. közönséges kórtan: 3. kórtörténetek ismertetése: 4. járványok leírása: 5. gyógyvizeink ismertetése: 6. törvényszéki orvostan: 7. „orvosi helyrajzok", magyarán milyen endémiás betegségek léteznek: 8. referáló rovat a külföldi folyóiratokból. Az első közleményt Pólya József dr. írta a „vízrák",

vagy noma kórképéről. A második dolgozatnak már drámai időszerűséget adott a kolera megjelenése. Schuster János tanár értekezett erről a „keletindiai kórról”.

A tekintélyes számú kolera-írat aztán alaposan felborította az eredeti szerkesztési szempontokat. Érthető okokból dominált az epidemiológia.

Magát a szót a Cholas, azaz epe görög eredőjének tartották, ezért szerepelt ilyen formában: „napkeleti epemirigykor”. Németeknél hasonló a „Gallenfluss”, vagy „ostindische Brechruhr”, az angoloknál a „Gallflux”, a franciáknál a colere.

Nincs helyünk egy rövid közleményben letárva venni az ’Orvosi Tár’ valamennyi cikkét. Noha az első szakaszában 1831–1833 között 12 kötete jelent meg, egy-egy kötetben három füzet, így kiszámítható belőle a havi megjelenés. Valószínűleg a két szerkesztő között 1934-re megromlott a kapcsolat, ezért Schedel 1834-től megindította a szélesebb kört felölelő Tudománytár-t, de az ’Orvosi Szókönyv az Orvosi Tár első két évéhez’ még közös munkájuk. Schedel tanár érdeklődése különben is egyre inkább az irodalom irányába tolódott el, s mint az köztudott, ő lett a magyar irodalomtörténet írásának az „atyja”. Bugát kollégája pedig egyre inkább a természettudományi szóújítást művelte és szorgalmazta. Mégis Toldy állapította meg róla, „helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.”

Bugát nem az a típus volt, aki valamibe könnyen megnyugodjék. Az 1838. évben új szerkesztő társat szerzett Flór Ferenc Pest városi főorvos személyében, akivel a közben megalakult Magyar Tudós Társaságban már együtt dolgozott. Alkatilag közelebb álltak egymáshoz, így az „új folyam” mindaddig megjelent, amíg 1848 végén a Kossuth-kormány a főváros elhagyni nem kényszerült. Az első számot Stáhly Ignácz professzornak ajánlották, aki haláláig kitartott a szabadságharc ügye mellett, mert 1848 végére betegsége miatt már nem tudta országos főorvosi feladatát ellátni, 1849. április 28-án pedig elhunyt.

Meg kell adni, az új évfolyamok sokkal jobban szerkesztettek. Az elől elhelyezett tartalomjegyzék megkönnyíti a tájékozódást, a címlapon lege artis minden feltüntetve, tipográfiai szempontból is igen ízléses. A kiadási periódus szintén módosult. Hetenként, minden vasárnap jelent meg egy-egy ív, és szabályszerűen postázták a megrendelőknek. Mivel 1838 az indulási dátum, természetesen a nagy pesti árvíz az első téma, orvosi tekintetben. Írta Eckstein Fridrik, a sebészet tanára. Sajnálatos, hogy miként Feichtinger Sándor a naplójában ugyanúgy ő sem említi az árvízi hajós Wesselényi Miklós nevét. Úgy tűnik, Jókai tolla kellett ennek az országos tudósításához. Egyébként a sebész a járványtani részt is remekül írta meg. Megtudható, hogy tábori kórházakat is állítottak fel, s a hasmenéses járvány (dysenteria) olyan erős tünetekkel járt, hogy olykor a mákonycseppek sem csillapították azokat.

Az új folyam, mint említettük, jobban megfelelt az eredeti célkitűzéseknek. Mind a

tárgykör, mind a szerzői kör lényegesen tágasabb.

Egyre több teret kaptak a vidéki orvosok, közölték az előfizetők névsorát, amely szinte „lefedte" az egész történelmi Magyarország területét. Vas-tól a Székelyföldig, Nyitrától Szabadkáig akadtak előfizetők. Akadt bukaresti is, Lukács Farkas személyében. Meglepően sok köztük az orvostanhallgató, de az egykori szerkesztő-társ Schedel tanár is megrendelte. Nagy erősség a külföldi szakirodalom kivonatolt, referátumos ismertetése. Így lényegében, pl. egy turkevei orvos (Szabó Lajos dr.) egyetlen anyanyelvi folyóirattal figyelhette a medicina akkor sem lassú fejlődését. Gondoljuk meg, az első aethernsisban végzett műtétet Boston-ban 1846 októberében végezték, s alig egy év múlva, az akkori út és egyéb viszonyok között már a fővárosunkban is bevezetésre került. Sőt vidéken elsőként Feichtinger Sándor esztergomi doktor is eltávolított egy nyaki daganatot. A 11 évfolyam szinte mozgósította az egész magyar medicinát. Az idők szavát talán Bugát érti az orvosok közül legjobban, már mellőzi 1848-ban nyelvészkedését és az egész fórumot a szabadságharc szolgálatába állította. A honvédség felállításával egyre inkább gyakorlati tanácsokat ad. Megjelent Pólya József hét parancsa: „Az életrend alkalmazott szabályai honvédeink számára" címmel.

„Bőrödre ügyelj!" Ajánlja a pamut, vagy kendervászon alsóruhát, mert az jobban véd a váltóláz ellen. Akkor még nem volt ismert, hogy a maláriát bizonyos fajta szúnyogok terjesztik, a vastag vásznat viszont, ellentétben a vékony gyolcsanyaggal, nem tudják átszúrni. Kitűnő orvosi megfigyelés.

„Evésben, ivásban mértéket tarts! „

„Kósza szerelemet ne űzz!" - mert bizony a nemibajok ugyancsak elterjedtek a honvédség körében.

„Tested, elméd egyaránt gyakorold!" (Vívások, birkózások, kötélmászás, stb.)

„Kedélyed józanul igazgasd!"

„Bízz, és ne félj!" (Bízz, de soha el ne bízd magad!)

„Betegséged korán gyógyítsd", mert „a legvérengzőbb ütközetek is kevesebb halottat számítanak, mint hosszas háborúban rendes betegségek miatt a kórházak!"

Az 1848-as év decemberének utolsó számában a záró oldalon még olvasható egy optimista előfizetői felhívás, de Bugát és Flór Debrecenbe történő távozása után az 'Orvosi Tár' nem jelent meg többé. Majd egy évtizedet kellett várni a sötét Bach-korszakban, amikor végre 1857-től már újabb és nagy alakú szakfolyóirat indult meg, elsősorban Markusovszky Lajos szívós szerkesztői szervezése következtében.

Az 'Orvosi Tár' szellemét folytató Orvosi Hetilap azóta is az orvosok asztalára kerül.

A szabadságharc visszhangja az ’Orvosi Tár’ 1848-as évfolyamában

Az első magyar nyelvű orvosi folyóirat Bugát Pál professzor reformkori buzgalmának eredménye, aki 1824–1849 között az elméleti orvostant adta elő az akkor még külön karon képzett – és kissé le is nézett – sebészek részére. Az első periódusban, 1831–1833 között szerkesztőtársa Schedel Ferenc volt, később Toldy néven vált a magyar irodalomtörténet-írás atyjává. Második szakasza hosszabb életűnek bizonyult, 1838-tól Bugát szerkesztőtársa a kitűnő sebész, Flór Ferenc, ketten teremtették elő a megjelenés nehéz feltételeit. 1848 decemberéig az Úri utcában működő Trattner Károly-féle nyomda a szabad sajtó szolgálatában ontotta a betűket. Aztán mindketten követték a Kossuth-kormányt Debrecenbe, Bugát ekkor már országos főorvosi minőségben, Flór pedig 1849 januárjától június végéig hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke.

Tehát az első magyar nyelvű orvosai folyóirat utolsó évfolyama 1848-ban jelent meg. Noha a medicina természeténél fogva semleges terület, amikor az ország március tizenötödike után a kivívott szabad sajtó éterétől valósággal megmámorosodott, egy Bugát–Flór szerkesztette szaklap törvényszerűen a forradalmi ügy szolgálatába szegődött. Igaz, némi fáziseltolódással. A forrongó események első írásbeli visszhangja Miskolcról jött, Kun Tamás doktor tollából, aki az ’Orvosi Tár’ április 23-án megjelent számába elküldte a helyi orvosegyletben elhangzott sérelem-felsoroló előadását. Örömmel üdvözli a szabad sajtót és a nemzeti nyelv oktatásbeli bevezetését, amely nélkül nem lehet önálló tudomány, de legalább olyan fontos, hogy legyen az egyetemen gyakorlati bonctanszék, kísérletekre alkalmas élettani és kórélettani intézet, jól felszerelt „vegytanterem”, továbbá külön osztályok a bőr- és bujakóros betegeknek. A szerkesztőség nevében Bugát rövid javaslatot tesz közzé az „Orvosi reform-ügyek” megtárgyalásáról és örömmel nyitja meg a lapot mindazok számára „kik e tekintetben közremunkálni sziveskednek”. A várt visszhang egyelőre elmaradt. A megyei főorvosok közölték észrevételeiket, de csak nagy általánosságokban.

A kezdő lépést megint a miskolciak tették meg. Fölkérik Klauzál Gábor „kereskedési s ipari minister urat”, hívja össze a megyei orvosképviselőket, mert ugyancsak elégedetlenek a hírlapokban közzétett vezetők (Stáhly Ignác egészségügyi osztályfőnök, Sauer Ignác országos főorvos, Réczey Imre titkár és Tormay Károly tanácsos stb.) személyi összetételével. Szerintük Stáhly, mint régi bürokrata „kicsi dolgokban nagy, nagy dolgokban pedig kicsi”, Sauer számára a honi egészségügy „terra incognita”, Tormay kellő tapasztalattal nem bír. Az első forradalmi hang legalább annyit ártott, mint használt. Stáhly és Tormay fáradhatatlanul szervezi a tábori

kórházakat, Balassa vezetésével hadisebészeti tanfolyam indul, de Stáhlyt akadályozza egyrészt a kezdeti ezernyi nehézség, másrészt kora és betegsége. Meg is halt 1849 áprilisában. Sauert sem érheti vád, bár ő nem követte a kormányt Debrecenbe. Az 'Orvosi Tár' május 23-án megjelent számában orvosokat és sebészeket toboroz a fölállítandó önkéntes honvédseregbe. Uray János Baranya megyei főorvos a következő számban megkontrázta a miskolciak állításait. Fontos esemény történt június 12–13–14–én, Stáhly Ignác elnöklete alatt országos orvosi közgyűlést tartottak. Bugát szavaival: amit a politikában március 15-e jelent, ugyanazt az orvosi kar életében június 12-e. Tagja lett minden okleveles orvostudor, sebészmester és tulajdon gyógyszertárral bíró gyógyszerész. Az okleveles orvostudorokkal nem is volt probléma, de a sebészek egységes felvétele, valamint a gyógyszerészek tulajdonjoghoz kötése később heves viták forrása lett. Meghatározták az orvoskar általános és részletes teendőit, kiemelve az önállóság és a közegészségügy különös fontosságát. Az orvoskar hivatalos közlönye, az 'Orvosi Tár', a hatósági orvosokat – megyei főorvos, járási és kerületi orvos – a miniszter nevezi ki, az államtól kapják fizetésüket. Június 15-én megjelent Mészáros Lázár hadügyminiszter válasza arra vonatkozóan, hogy a sorezredek – vagyis hivatásos – orvosai, és a tábori – azaz önkéntes – orvosok között egyelőre sem rangban, sem jogkörben, sem fizetésben nincs mód egyenlőséget tenni. Az eseményeket Bugát méltatja némi nyelvészkedéssel és nem kevés intrikával fűszerezve. Megrója Balassát, aki úgymond „merőleg csak tudományokkal akar foglalkozni".

Kellőképp fel nem mért helyzetükben még képtelenebb a különben kitűnő sebész, Pólya magatartása, aki képes azt állítani, hogy „Balassa ministeri tanácsos, ki mint Ötvösnek a volt cultusministernek házi orvosa volt, lett orvossebészi tanulmányok igazgatója, és maradt mint sebészet tanára." Ötvösön Eötvös Józsefet kell értenünk, ha értenénk egyáltalán e nehéz helyzetben való személyeskedés okát. Meglepő viszont egy fiatal medikus higgadt hangja, aki később Korányi Frigyesként írta nevét az orvostörténetbe. Idézünk belőle. „Midőn a martiusi napok után az álladalom minden rendszereinek szükséges átalakítása megkezdetett, az orvoskar is sietett megragadni az alkalmat, hogy a páratlanul elhanyagolt egészségügyi rendszert megvizsgálván, egy okszerü javaslat által megmutassa a ministeriumnak az utat, mellyen azt czélszerüleg javitandja." Javaslatát három pontba tömöríti. Az első, hogy a nép egészségügye tudományosan képzett orvosok kezébe kerüljön. Kettő: az egyetemet korszerű orvosképzésre kell alkalmassá tenni. Három: az orvosok kellő fizetéssel hivatalos beosztásokba kerüljenek, azaz ne legyen kenyérgondjuk. A sebészeket elég sokan támadták, lévén a diplomájuk „csak mesterlevéli" szintű. Mivel szóba került a sebészeti tanfolyam eltörlése, Korányi azt javasolja, hogy adjanak lehetőséget nekik orvosi vizsgát tenni, s aki megfelel, az orvostudorként működhet ebben az orvosokkal aligha túltelített hazában, s így nem maradnak családok

megélhetés nélkül. Nyújtsanak be a sebészek kérvényt, s az eredmény nem fog elmaradni.

A július 4-i ülésen határozat született arról, hogy az ötödéves medikusok szigorlataikat július végéig letehessék. Ugyanezen az ülésen mondott le a magyarul előadni nem tudó Sangaletti vegyésztanár, helyét a fiatal Nendtvich Károly kapta meg. Turnovszky Frigyes pedig a saját lakásán fogászati előadásokat tarthatott.

Az idők szavát talán Bugát érti a legjobban, már mellőzi mániákus nyelvészkedéseit, szót emel az emancipáció mellett. Hangsúlyozza, hogy a felekezetek közti áldatlan állapotot csakis egymás megismerésével lehet kiküszöbölni. Hivatkozik saját példájára: „én most annyira megbarátkoztam zsidó felebarátaimmal a gyakori találkozás által, hogy a zsidóhajigálót hajigálnám meg".

Az 'Orvosi Tár' a honvédség felállításával egyre inkább gyakorlati tanácsokat ad. Megjelent Pólya József hét parancsa, amely 'Az életrend alkalmazott szabályai honvédeink számára'.

I. Parancs: „bőrödre ügyelj". Ajánlja a pamut vagy kendervászon alsóruhát, mert az jobban véd a váltóláz ellen. Akkor még nem volt ismert, hogy a maláriát bizonyos fajta szúnyogok terjesztik, a vásznat viszont – ellentétben a gyolcsanyaggal – nem tudják átszúrni. Kitűnő orvosi megfigyelés.

II. Parancs: „Evésben-ivásban mértéket tarts!"

III. „Kósza szerelmet ne űzz!" Bizony, a nemibajok ugyancsak elterjedtek a honvédség körében.

IV. „Tested, elméd, egyaránt gyakorold!" (Vívások, birkózások, kötélmászás.)

V. „Kedélyed józanul igazgasd!"

VI. „Bízz és ne félj!" (Bizz, de soha el ne bízd magad!)

VII. „Betegséged korán gyógyítsd", mert „a legvérengzőbb ütközetek is kevesebb halottat számítanak, mint hosszas háborúban rendes betegségek miatt a kórházak".

Bugát az utolsó előtti számban cikket írt a sebek profilaktikumairól, provokatív jelleggel, hogy minél szakszerűbb válaszok érkezzenek rá, melyeket az 'Orvosi Tár' majd leközöl. Sajnos, erre már nem került sor. Az 1848-as év decemberének utolsó számában a záró oldalon még olvasható az előfizetői felhívás, de Bugát és Flór Debrecenbe való távozása után az 'Orvosi Tár' nem jelent meg többé.

1857-ben indult meg az Orvosi Hetilap
Terminológiai problémák az Orvosi Hetilap indulásakor

A két szakaszban megjelent Orvosi Tár szakvéleményét még a szerkesztő Bugát Pál nyelvművelő buzgalma határozta meg, de romantikus neologizmusa és groteszk germanofóbiája egy idő után már anakronizmussá vált, így egy új szerkesztői koncepció nehezen tudott (volna) vele mit kezdeni. Bugát és Sehedel 1833-ban „magyar-deák és deák-magyar" orvosi szókönyvet adott ki, azt követte 1843-ban a Természettudományi Szóhalmaz, amelyet már egyedül Bugát gyűjtött össze, de magyarító ügybuzgalma jóval korábbi. Hempel anatómiáját 1828-ban fordította le „nyelvünk mívelőinek, ápolóinak és kedvelőinek" ajánlva, hozzá közel negyven oldalas szótárt csatolt, amely lényegében alapját képezi az 1833-as szókönyvnek.

Csakhogy nyelvújításért nem tudott mindenki egyformán lelkesedni. Ilyen volt pl. Lovász Imre orvosdoktor, aki az Orvosi Tár „némelly nevezetesebb hibáiról" 1835-ben értekezést adott ki. Lovász szerint a magyar szaknyelv nyomorítását Dugonics kezdte el, s az Orvosi Tár szerkesztője folytatta azzal, hogy mindenáron költői és eredeti kívánt lenni. Így lett a doktor gyógyász (ami elviselhető), a muzsikus hangász, a kutyapecér ebész, és a kristély allövet, ami a „gyenge gyomrú olvasónak felér egy hánytatóval." Nem létezik olyan nyelv a világon, amelyben jövevényszavak ne lennének, nagy példa rá „az angol nemzet nyelve", tehát kár a deák szavak kiszorításának szorgalmazása, pl. a positiv helyett az „igenleges", a subjectiv helyett az „önkileg", továbbá: „a fitymaszor, a seggvérözön és hányganéjlás" nem egyebek, mint „hyperpurismus és neologománia", ezt az irányzatot figurázta ki Fáy András a Bélteky ház című regényében.

Amikor 1857-ben Markusovszky és köre az Orvosi Hetilap szerkesztését megkezdte, Bugát még élt, sőt akkor merült el igazán a finn–magyar összehasonlító nyelvészetben, s ekkor mutatta be az akadémián a Szócsíntan című munkáját. Markusovszky 1862-ben a következő személyeket kérte fel a Műszógyűjtemény összeállítására: Balogh Kálmánt, Jendrassik Jenőt, Kátay Gábort, Lumniczer Sándort, Lengyel Endrét, és Majzner Jánost, hogy csak az ismertebbeket említsük. Az új és kollektív szerkesztőség kellő tapintatot tanúsított a koros orvosnyelvész iránt. Az előszóban nem utalnak az erőltetett neológizmus korszerűtlenségére, még azt sem említik, hogy közben új fogalmak (pl. az antisepsis) keletkeztek, inkább az esetleges hiányosságok miatt mentegetőznek, s kérik az olvasókat, ha megfelelőbb szavakat találnak, egy esetleges bővített kiadásnál a beküldötteket szívesen figyelembe veszik. Sőt, a

Bugát-féle terminológiát átveszik, mint létező és tetszés szerint használható változatot. Azonban azt sem hagyják figyelmen kívül, hogy az ország a Habsburg-birodalom része, hivatalos nyelve a német, amely a medicina legújabb eredményeit közvetíti felénk. Annál inkább, mert a németben is volt egy irányzat (a cellulose így lett Pflanzenzellenstoff) a latin-görög szavak kiküszöbölésére, szintén sikertelenül. Így a szógyűjtemény a szakkifejezések germanizált alakját is közli, a szövegek szinkron olvasását megkönnyítendő. Néha Bugát is rászorult a német segítségre. A latinban az „érzelem" és „érzés" egyaránt sensatio, a németben viszont Empfindung, illetve Gefühl, de olyan extrém eset, mint a fossa Sylvii egyenlő „Sylvius árka" nem került át az új gyűjteménybe. Bugátnál a Chylus=táp, míg az új szótárban tápnyirk, a luxatio=ficzamodás, az újban ficzam, az oedema=vizeny, az újban vizenyő, a példákat vég nélkül sorolhatnók. Vagy a diagnosis=kórismeret, az új szótárban a ma is használt kórisme. De a Műszógyűjtemény a vulgáris változatot is szívesebben használja. Pl. a diarrhoea Bugát szótárában hasfolyás, hasmenés, az Orvosi Hetilap szótárában minden vaskos népi változata megtalálható.

Könnyebb volt a helyzet a patomorfológiai kifejezésekkel, ugyanis az Orvosi Tár 1845-ös évfolyamának 3. számában Arányi Lajos „közrostálat alá bocsátotta" az előadásaiban használt kórbonctani műszavakat, ebben a coagulum=alvadék, a fornix=boltozat, a pigment=festék, a stasis=pangás, az atrium=pitvar, a disenteria=vérhas (i-vel írva) stb. Arányi tanár ezt Stáhly Ignácz protomedicus megbízásából tette, hogy főleg „bizonyos közérdekű látleletek" érthető kiállítását megkönnyítse, törvényszéki esetekben különösen. Mannó Alajos 1842-ben szintén az országos főorvos intenciója alapján magyar nyelvű orvos-gyógyszerészeti vegytant adott ki, de 1862-re már ez is elavult.

Az Orvosi Hetilap 1857. évfolyamában a Zinkchlorid még „horghalvat", az Aether pedig „égény", az Ammonium=„könleg", így természetesen az Ammonium jodatum egyenlő „könlegiblag", Poor Imre pl. a Cuprum sulfuricum, vagyis a „kénsavas rézéleg" 1-3 szemernyi adagját tartja a pneumonia specificumának, mert a hánytató egyben köptető is, így megakadályozza a „terjedelmes hörgtakár" (hurut), vagy netán a „tüdővízdag" (oedema pulmonum) kialakulását.

Mind az orvostudomány, mind a gyógyszerkémia fejlődött annyit, hogy 1862-ben az Orvosi Hetilap szerkesztősége elérkezettnek látta az időt egy új Orvos-gyógyszerészi Műszógyűjtemény megjelentetésére. A szótár „egyirányú" vagyis a kezdőszó mindig az internacionális szakkifejezés, annak adja meg a magyar (a régi, az új, esetleg a népi) megfelelőjét, a német változatát, gyógyszerészeknél pedig már a kémiai képletét is. Amennyiben és amennyire ismert volt akkor. Megjelent az antisepticum, mint

„vérbomlásellenes” szer, Semmelweis szellemét nem nehéz belőle kiolvasni. „Miértis a kézhez tapadt hullarészek elroncsolására a kezek halvannyali (Chlor) mosása rendeltetett el”... található a sokat idézett részlet az Orvosi Hetilap 1858-as évfolyamának 2. számában a gyermekágyi-láz kóroktanáról.

A konkurrens lap, a Gyógyászat annyira szükségesnek tartotta a tájékoztatásra alkalmas szakmai szójegyzék megjelentetését, hogy a következő évben mellékletül (á la Orvosi Hetilap) kiadta A szükségesb orvosi műszavak magyar–deáknémet zsebszótárát, amelyet nem tudni miért, de Gortvay a könyvében zsebnaptárnak titulál. Csak ezt egy szerkesztőségi csoport helyett, egyedül Poór Imre publikálta, s a prioritás a Hetilapé, amit Gortvay szintén tévesen idéz.

Nem állítható, hogy 1862 után egycsapásra megváltozott Markusovszky lapjának nyelve, ami érthető. Hiszen a már ismert és használt szavakat gyűjtötték egy 233 oldalas kötetbe, hasznát inkább a medikusok, vagy a kezdő orvosok vették. Inkább akartak tájékoztatni, mint diktálni. Balogh Kálmán, Jendrassik Jenő, Kátay Gábor, Lumniezer Sándor, Stockinger Tamás, Lengyel Endre és a kolozsvári Majzner János szakmai tekintélye elegendő volt az önkéntes követésre. Akinek kedve volt hozzá, nyugodtan használhatta a jó öreg Bugát olykor kacifántos és bakafántos magyarításait, pl. Hamary Dániel tatai orvos „A zöld zászpa-lél” (tinctura veratri viridis) lázcsillapító és lobellenes hatását a tüdőgyulladásra (O. H. 1865), választott szaknyelve miatt a szerkesztőség kifogást soha nem emelt.” Csak a tudomány valóságos meghonosulása és önálló művelése teremthet oly műszavakat, amelyek a nemzeti nyelv szellemével tökéletesen összehangzanak. Erőszakolni a dolgot nem lehet, de nem is szükséges, sőt káros, úgy a tudományra, mint a nyelvre nézve.” -- vallotta a szerkesztőség az előszóban. Bugát úttörő érdemét Markusovszky mindig elismerte. A szép szabatos stílusra és szakszerű szövegre a Tárcarovat, X, Y, Z. szolgáltatott példát, azaz Korányi Frigyes, 1858-ban mér a saját nevével szignáltan.

Balogh Kálmán szerkesztésében az Új Orvosi Műszótár 21 év múlva jelent meg. Addig a Hetilap szakterminológiai tanácsadója az Orvos-gyógyszerészeti Műszógyűjtemény maradt. Hivatását Szépen betöltötte, nincs rá adatunk, hogy ezt akár Bugát is kétségbe vonta volna. Nagy szó, mert az orvosból lett nyelvész igen érzékeny volt tudományára. Gyarmathi Sámueltől a nemrég elhunyt Tiszamarty Antalig elég sok lingvistát ismerünk. Persze szaknyelvet teremteni egyetlen ember képtelen. Ezt ismerte fel 1862-ben az Orvosi Hetilap szerkesztősége.

IRODALOM: 1. Hempel, A. F.:. Az egészséges emberi test boneztudományának alapvonatjai. Fordította Bugát Pál (Pest, 1828, I-II. kötet). – 2. Bugát és Schedel: Magyar–deák és deák–magyar Orvosi Szókönyv (Pest, 1833). – 3. Lovász Imre: Értekezés a magyar

nyelvújításról és annak némelly nevezetesebb hibáiról (Pest, 1835.). – 4. Mannó Alajos: Orvos-gyógyszerészi vegytan (Pest, 1842.). – 5. Bugát Pál: Természettudományi Szóhalmaz (Buda, 1843). – 6. Taxa Medieamentorum pro Regno Hungariae (Buda, 1843.). – 7. Az Orvosi Tár 1845. évfolyam 3. száma Arányi Lajos szójegyzetével. – 8. Az Orvosi Hetilap 1857-67 közötti évfolyamai. – 9. Markusovszky Lajos: Bugát Pál (O. H. 1865.). – 10. Orvos-gyógyszerészi Műszógyűjtemény (Pest, 1862.). – 11. Poor Imre: A szükségesb orvosi műszavak magyar–deáknémet zsebszótára (Pest, 1863). – 12. Orvosi Műszótár (Bp. 1883, szerkesztette Balogh Kálmán). – 13. Entz Géza: Megemlékezés Bugát Pálról (T. T. Közlöny, 1915). – 14. Molnár Gizella: Bugát Pál finnugor nyelvhasonlító munkássága (Bp. 1944.). – 15. Gortvay György: Az újabbkori magvar orvosi művelődés és egészségügy története (Bp. 1953.). – 16. Vekerdi László: Bugát Pál emlékezete (Valóság, 1965.).

Az Orvosi Hetilap 1900-as évfolyama

„A hazai és külföldi gyógyászat és kórbúvárlat közlönye” kiadó szerkesztője akkor Hőgyes Endre volt, a segédszerkesztői teendőket Székely Ágoston egyetemi magántanár látta el. A szemészeti mellékletet Schulek Vilmos, a gyermekgyógyászatét Bókay János állította össze. Vagyis, az illetékes szakmák legjelesebb képviselői. A rendkívüli mellékleteket a II. sz. Sebészeti Klinika táblái illusztrálták, továbbá elhunyt külföldi kitűnőségek fölött tartott emlékbeszédek látták el szöveggel. Már a bevezetőből kitűnik, hogy az 1900-as évfolyamot jubileumi kötetnek szánták, nem az alapítási, hanem a századfordulói dátum miatt. Minden különösebb ünnepélyes hangú köszöntések nélkül, az addigi igényesség folytatásának hangsúlyozásával. Tartalmi beosztása a következő: eredeti közlemények; tárcza: irodalom–szemle, könyvismertetés; összefoglaló szemle; lapszemle; hetiszemle; tudományos társulatok és egyesületek.

Az eredeti közlemények a két egyetem tanszékeiről, a klinikákról, a kórházakból, valamint az elméleti intézetekből érkeztek. Ez utóbbiak közül feltétlenül említést érdemel a Hőgyes Endre által vezetett „általános kór- és gyógytan”-on Aujeszky Aladárnak „A natrium lygosinatum lázcsökkentő és antibakteriális hatásáról” című cikke (1). A nevezett antipiretikumot Fabinyi Rezső kolozsvári kémikus professzor állította elő, amely a fix veszettségvírussal subduralisan fertőzött nyulakon fél-másfél °C-kal csökkentette a lázat, de az állat elpusztulását nem akadályozta meg. Hőgyes kérésére az utánvizsgálatokat a fiatal bakteriológus végezte. Kórtani kontrolljai a kolozsváriakéval megegyeztek, ám terápiás hatást nem észlelt. Marschalkó Tamás dermatovenerológus professzor szerint viszont az említett vegyszer 5-10%-os oldata eredményesen alkalmazható lágyfekély- és gonorrhoeás endometritisek esetében. Hatására a górcső látóteréből eltűnnek a kórokozók. Eredményesebbnek bizonyult, mint a már széles körben használt argentaminos intrauterin befecskendezés. Aujeszky a baktericid effektust előbb lépfene spóráin, majd Staphylococcus aureus-tenyészeten tanulmányozta. A hatás in vitro eredményes volt, de in vivo a szükséges koncentrátum mérgezőnek bizonyult. Érdekes kísérlet volt ez csíraölő szerek keresésének kezdeti korszakában.

Bókay Árpád gyógyszertani intézetéből Vámossy Zoltán értekezett „A phenolphtaleinről, mint a törkölybor indicatoráról” (13). A már akkor is nagyon elterjedt borhamisítások „denaturálására” ajánlotta ezt a szert a higiénikus Liebermann Leó professzor.

Fehérbor esetén hektoliterenként 1 g por elegendő, az egészségre teljesen ártalmatlan, fogyasztáskor észrevehetetlen. Ha a gyanús italhoz szódabikarbónát adnak, lúgos hatásra rózsaszínűvé változik. Vörös bor esetében ólomecettel csapatják ki a színanyagot és szűrőpapíron átszivárogtatva végzik a vizsgálatot. Amennyiben az ólomecet nem bír rá befolyással, a pancs valószínűleg anilin vagy fukszin festékét tartalmaz. A vizsgáló megállapította, hogy az indikátor a kísérleti állatokból enyhe hasmenést okozva, hamar kiürül, minden káros következmény nélkül. Ez persze nem cáfolja azt az elterjedt legendát, amely szerint egyik italozó laboratóriumi asszisztens rendszeresen dézsmálta volna a kémiai indikátorként használt alkoholos fenolftalein-oldatot, majd Vámossynak bevallotta idült hasmenése valószínű okát, s ennek alapján fedezték fel a máig használt laxáns gyógyszert (7).

A Korányi Frigyes vezette I. sz. Belklinikáról (így!) nyolc, a Kétly Károly-féle II. számúról tizenegy közlemény jelent meg. Az előbbihez megemlítjük Bálint Rezsőnek „A tabeses ataxia compensatoricus gyógykezeléséről" című cikkét, valamint Kövesi Géza-Róth-Schulz szerzőpárosnak „A vízelválasztás változásairól vesebántalmaknál" nefrológiai témájú közleményét (8). Az utóbbiak már Korányi Sándornak a „fagyáspontsüllyedésre" (és még nem csökkenésre) vonatkozó vizsgálataira támaszkodnak, amelyekből a vesék funkcionális állapota megállapítható. Imponáló táblázatok érzékeltetik az ép vizeletkiválasztó szervek jól alkalmazkodó, különböző betegségekben viszont a beszűkült koncentráló képességet, amely a vizelet 24 órai mennyiségéből és a fagyáspontsüllyedésből konstatálható. A Kétly-klinika előszeretettel foglalkozott gyógyszerek kipróbálásával, de ott dolgozott a neurológusnak készülő Pándy Kálmán, és közölte a „Neuritis multiplex és az ataxia" című kitűnő cikksorozatát. Az idegkórtan ekkor még nagyrészt a belgyógyászat tárgykörébe tartozott, Jendrassik Ernő után bizonyítják Bálint Rezső és Pándy Kálmán említett közleményei.

Dollinger Gyula irányította I. sz. Sebklinikáról (így!), valamint a Réczey Imre-féle II. számú műtéti intézetből egyaránt öt-öt szakcikk jelent meg. Az ortopédiában erős tanszékvezető a gerincagyburok üregébe fecskendezett kokain-érzéstelenítésről értekezett, amely új fejezetet nyitott az aneszteziológia történetében. Két kivételesen tehetséges tanítványa: Winternitz Arnold és az urológusnak készülő Illyés Géza szintén jelentkezett a legismertebb hazai publikációs fórumon. A Réczey-klinika legszorgalmasabb szakírója Borszéky Károly volt. Figyelemreméltók a traumatológiai megoldásai és eredményes hasi beavatkozásai.

Az akkor gyakori echinococcus-műtéteket szinte szériában végezte. Míg a belgyógyászat, illetve a sebészet párhuzamos intézetei közt a közlemények számában és minőségében lényegtelen a különbség, addig a két szülő-és nőbeteg klinikán szembetűnő, a Tauffer-iskola javára. A Kézmárszky-klinikáról három, ugyanakkor a Tauffer-tanítványok tollából nyolc

dolgozat jelent meg. Köztük Tóth Istvánnak „A méh, petefészek és méhkürt daganatainak a hüvelyen át való operálásáról” (12), amely a korszerű nőgyógyászati műtétek hazai térhódítását jelezte. A Mester mellett különösen Tóth István és Kubinyi Pál jeleskedett, mindkettejükből operatőr tanár lett.

A szemészek teljesítménye messze kiemelkedik a klinikai közlemények közül. Az igazgató Schulek Vilmos három optikai, Grósz Emil két oktatási és ugyanannyi „sympathicus gyulladási” cikkel szerepel. Scholtz Kornél három kórtani, Gabler Lajos két műtéti dolgozatot közölt. A tucatszámú szemészeti publikáció mellett a két ideggyógyászati, valamint az egy bőrgyógyászati cikk aránytalanul kevésnek tűnik. Ami a pediátriát illeti, a nagy ígéret Heim Pál a Lausanne-i gyermekklinikáról, Bókay junior és tanítványai: Preisich Kornél, Torday Ferenc és Berend Miklós a Stefánia-gyermekkórházból küldték írásaikat. A fertőző betegségek ismertetésével együtt olvashatunk gyermeksebészetet olyan kiválóságok tollából, mint Verebélÿ László és Hültl Hümér (5).

A kolozsvári egyetem nagyon szerényen képviselte magát, mindössze a patológus Buday Kálmán „Az agy körülírt fejlődési hiányáról, néhány porencephaliára vonatkozó megjegyzéssel”, továbbá a higiénikus Filep Gyula hazai előállítású fertőtlenítő szert ismertető dolgozatával (3).

A kórházi közlemények terén természetesen a Szent Rókus vezet. Navratil Imre „A gégerák operálásáról”, Lénárt Zoltán a „Tiersch-féle transplantatio gégébe és légcsőbe” műtétéről értekezett. Otológiáról Sugár K. Márton gondoskodott „A dobüreg rákja a nervus facialis, glossopharyngeus, recurrens, vagus és hypoglossus” című cikkével. Lukács Hugó, Ady Endre későbbi egyik kezelőorvosa még itt dolgozott, s publikálta a „Diplegia facialis hysterica” kórképét (9). Az Izraelita kórházból kiemelkedett Stiller Bertalan elemzése a „phonációs jelenségről”, amely alatt légzés élet- és kórtanának hangtani jellemzőit kell értenünk, elsősorban a mellkas fizikális diagnosztikája szempontjából. Az oftalmológia is erős, bizonyíték rá Szili Adolfnak a szaruhártya „felhámlazulásáról”, Vermes Lajosnak a dionin szemészeti alkalmazásáról szóló ismertetése.

Grósz Gyula színvonalas pediátriai cikkeket közölt a Bródy Adél-kórházból.

A Szent János-kórházat Polyák Lajos reprezentálta két rhinologiai, Szontagh Félix, később debreceni gyermekgyógyász professzor egy skarlátos vesegyulladást tárgyaló esetével.

A vidéki gyógyintézetek alig éltek a publikációs lehetőséggel. Hints Elek küldött Marosvásárhelyről traumatológiai, a nagyváradi bábaképezdéből Schiff Ernő több hematológiai, a rozsnyói Kósa-Schopper-kórházból Ruber József egy fertőző betegséget tárgyaló, a hódmezővásárhelyi Erzsébet-szemkórház pedig oftalmológiai cikket.

Az előbbieken kívül számos kitűnő közlemény jelent meg a jubileumi kötetben. Elég Jendrassik Ernő tanárnak „Az ínreflexek természetéről” (6), Bársony Jánosnak „Az endometrium kezelése intrauterin injekciókkal”, Ónodi Adolfnak „A gégechorea (chorea laryngis) kérdése”, Végül Sarbó Arturnak a „Clonusos rágóizomgörcs egy esete” című cikkére utalnunk.

A tárca-rovatban már Győry Tibor képviseli az orvos-történelmet (4), de Tihanyi Mór szintén szakavatottan ismertette a vérkeringés felfedezésének korszakos jelentőségét. A közérdekű ügyekről főleg Hőgyes Endre és Nékám Lajos szólott hathatósan. A Pekár Mihály-Heim Pál szerzőpáros terjedelmes sorozatban prezentálta a párizsi világkiállítás orvosi részét. Megismerhető belőle érintőlegesen a francia orvostörténelem, a Szent Lajos király Robert de Sorbonne nevű káplánja által alapított fakultástól a Richelieu bíboros, majd Napóleon reformja-in át a 19. század nagy korszakáig. A kiállításon látható a Kréta szigetéről származó hellén eszközöktől Laennec híres facsöves stetoszkópjáig, Luer, Tenon és a többi kiváló sebész eszköztára.

Utólag is, csak sajnálni tudjuk, hogy a fény városában rendezett kiállítás, alkalmából megrendezett nemzetközi sebészeti kongresszuson magyar előadó nevével nem találkozunk (10). A románok e téren is megelőztek bennünket. Rendkívül gazdag a könyvismertető fejezet. Kellőképp méltatták a Bókay-Korányi-Kétly-féle nagy belgyógyászati kézikönyv befejező kötetét, az egész megjelenésének jelképes jelentőségét. Az orvosi szakirodalom széles tárlatát, olyan szakavatott recenzorok kalauzolják végig, mint Grósz Emil, Manninger Vilmos, Moravcsik Ernő Emil, Ónodi Adolf és Schaffer Károly. A lista nem teljes. A lapszemle rovatában találkozunk Aujeszky Aladár, Illyés Géza, Poór Ferenc, Pólya Ernő, Preisich Kornél és Schuschny Henrik nevével. Kolozsvárt Rigler Gusztáv és Marschalkó Tamás képviselte.

A tudományos társulatok és egyesületek keretében minden jelentős bel- és külföldi összejövetelről tudósítás olvasható.

Talán ennyiből kitűnik, mennyire feladata magaslatán állott 1900-ban is Markusovszky Lajos és Hőgyes Endre lapja.

A vaskos tomust a kor ízlésének megfelelően szép szecessziós köntösbe kötötték. A nagy egészet két emlékbeszéd zárja le. Az egyik Tauffer Vilmos tollából (11, 2. ábra). Sir Thomas Spencer-Wells pályafutása azért fontosabb nekünk, mert több ponton érintkezik Semmelweis Ignácéval. Azonos esztendőben születtek, ám a szerencsés brit kétszer annyi ideig élt. Tauffer szavaival „öntudatlanul is Semmelweisnek nyomain járt, amikor az ovariotomia műtéti megoldását kidolgozta”: éppen 1858-ban, amikor az anyák megmentője végre megszólalt az Orvosi Hetilap hasábjain. A nagy kortárs-honfitárs Lister fertőtlenítő módszerével szemben

előnyben részesítette a Semmelweisi aszepszis elvét. A tragikus sorsú magyar tudós tanaira, főleg Duka Tivadar hívta fel a figyelmét, majd a nagyszerű brit nőgyógyász 1887 őszén hazánkba is ellátogatott Markusovszky, Antal Géza, Janny Gyula, Lumnitzer Sándor, Réczey Imre és Puky Ákos sebészek, valamint Elischer Gyula és Szabó Dénes nőgyógyászok társaságában igen jól érezte magát. Tauffer Vilmos által felsorolt névsorból feltűnően hiányzik Kézmárszky Tivadar. A miértre nem találgatjuk a választ. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kir. Orvosegyesület levelező taggá választotta, így halála után megillette az akadémiai emlékbeszéd (2).

A már törékeny papírból készült kötetet Hőgyes Endre Pasteurt méltató emlékbeszéde koronázza meg. A francia tudós óriás életműve eléggé ismert, ismétlésétől eltekinthetünk.

Az Orvosi Hetilapnak viszonyítási alapja az 1900-as évfolyam. Száz esztendő távlatából is érdemes belelapoznunk.

IRODALOM: 1. Aujeszky A.: A natrium lygosinatum lázcsökkentő és antibakteriális hatásáról. Orv. Hetil., 1900, 44, 508510. - 2. Duka T.: Emlékbeszéd Spencer Wells külső tag fölött. MTA, X., Budapest, 1899. - 3. Filep Gy.: A phenolysolum hungaricum fertőtlenítő hatásáról. Orv. Hetil., 1900, 44, 474-475. 4. Győry T.: Bethlen Kata grófnő. Orv. Hetil., 1900, 44, 386-387. – 5. Hültl H.: Köldökzsinórsérv műtéttel gyógyult esete. Orv. Hetil., Gyermekgy. mell., 1900, 44, 6-7. - 6. Jendrassik E.: Az ínreflexek természetéről. Orv. Hetil., 1900, 44, 700-702, 722-724. - 7. Kempler K.: A gyógyszerészet története. Gondolat, Budapest, 1964. 252. old. - 8. Kövesdi G., Róth S. V.: A vízválasztás változásairól vesebántalmaknál. Orv. Hetil., 1900, 44, 255-258. – 9. Lukács H.: Diplegia facialis hysterica. Orv. Hetil., 1900, 44, 756-757. - 10. Pekár M., Heim P.: Orvosi dolgok a párisi kiállításon. Orv. Hetil. 1900, 44, 658, 692, 708, 728, 774, 792, 806, 822. – 11. Tauffer V.: Emlékbeszéd T. Spencer-Wells Bart felett. Orv. Hetil., Klny., 1900. - 12. Tóth I.: A méh, petefészek és méhkürt daganatainak hüvelyen át való operálásáról. Orv. Hetit., 1900. 13. Vámossy Z.: A phenolphtaleinről, mint a törkölybor indicatoráról. Orv. Hetil., 1900, 44, 144-146.

Az Orvosi Hetilap 1905-ben

Az 1905. esztendő jelentős dátum az Orvosi hetilap történetében. A Magyar Életrajzi Lexikon pontatlanul írja, hogy Hőgyes Endre 1886-tól az 1906-ban bekövetkezett haláláig szerkesztette (volna) az 1857 óta megjelenő szakfórumot (8). Zseniális kutatónk valójában 1889-tól, Balogh Kálmán halála után vette át, és 1905 kezdetéig irányította a redakciót. A szerkesztő-kiadó kettős ettől az időtől kezdve már Lenhossék Mihály egyetemi tanár és Székely Ágoston egyetemi magántanár. A nagybeteg Hőgyes Endre neve az első negyedév fejlécén még fel van tüntetve, de az április 9-én megjelent 15. számban már azt írja az új főszerkesztő, Lenhossék Mihály: „Tisztelt Olvasóink! Hőgyes Endre tanár, az Orvosi Hetilap nagynevű szerkesztője, súlyos és sajnos, vigasztalan prognózisú kórságba esett. Ezen szomorú esemény miatt a lap szerkesztőségében változásnak kellett beállnia” (7).

A kompozíciós módosításban kitér arra, hogy fontosnak tartja a minél több „klinikai szempontból gyakorlati jellegű cikk” megjelentetését, a közegészségügy és megelőző szemlélet erőteljesebb hangsúlyozását, a lapszemle és könyvismertetés jelentős bővítését. A következő kötetek vastagságán mindezek meg is látszanak, de a lap szellemét nem változtatták meg.

Szükséges szóvá tenni, hogy a bakteriológus Székely Ágoston (a nagy festőművész Székely Bertalan fia) már Hőgyes mellett elsajátította a szerkesztői gyakorlatot, így ő biztosította a zökkenőmentes átmenetet. A jelzett melléklettel való bővítést Hőgyes 1900-ban elkezdte, mivel korábban nem is léteztek. Száz évvel ezelőtt tehát nagy örökség hárult Lenhossék Mihályra, de alkalmasabb utódot erre a feladatra aligha találhattak volna. Bizonyítja a munkája, nem utolsósorban az első világháború nehéz évei alatt, Vámossy Zoltánnak az 1923-ban történt kinevezéséig.

Visszatérve a száz évvel ezelőtti kötetre, a tartalmi beosztást átvették az előző évfolyamokból. Ezek szerint külön csoportosulnak az egyes elméleti intézetek, klinikák, az akkor még egyetlen vidéki Kolozsvári Egyetem, a külföldi univerzitások közül Würzburg és Breslau városé, majd az Állatorvosi Főiskola keretéből eredő írások. Azokat követően a fővárosi kórházak, élén a Szt. Rókussal, majd néhány jelentősebb vidéki közkórház (Debrecen, Győr, Szeged) és főképpen a Jenner-Pasteur Intézet, összesen 44 közleménnyel. Ezekből is kiemelkedik Detre László és Ónodi Adolf munkássága. Nem kevésbé érdekes a tárcarovat, az év fontos eredményeivel és veszteségeivel. Az utóbbira példa Grósz Emil Schulek Vilmos-nekrológja (4), a világhírű magyar szemészeti iskola megteremtőjének búcsúztatása.

A külföldiek közül pedig Nothnagel, Köllicker, Mikulicz, Wernicke neve jelzi a

posztumusz listát. Mai szemmel meglepő például a klinikai esetek bemutatása. Ilyen az idegklinikáról „A hysteriás torticollis”, Kollarits Jenő tanársegéd tollából. A két jövendő belgyógyászóriás: Jendrassik Ernő és Korányi Sándor ekkor még az idegkórtant oktatta, mellettük dolgozott a fenti szerző. Cikkének inkább az illusztrációja érdekes, a páciensek szinte „színészi” pózban vagy kedélyes családi fényképalbum szereplőiként mutatkoznak, a szokásos szemelfedést is mellőzve (6). De ugyanez vonatkozik a szerzőnek az „Adatok az öröklött idegbajok” című közleménysorozatára, kevésbé látványos, de ugyanolyan „nyílt” képekkel. Az egyes intézetekből származó eredeti közlemények száma igen eltérő. Így a II. Bonctani és a II. Kórbonctani Intézetből mindössze egy-egy. A többi tanszékről is általában három. Az emelkedés a Dollinger Gyula-vezette I. Sebészeti Klinikával kezdődik. Az igazgató a rákbetegségek sebészeti kezeléséről értekezett. A II., úgynevezett Réczey-klinikán az ígéretes Verebélÿ Tibor a vékonybél operatív beavatkozásaival jelentkezett. Meglepő viszont az I. sz. Szülészeti-Nőgyógyászati Klinika irodalmi termékenysége. Lovrich József hét, Wenczel Tivadar három közleménnyel mutatkozott be. A dolgozatok száma meghaladja a húszat. A II. és híresebb Taufferklinika legfeljebb mennyiségben marad mögötte, mert a nagynevű tanszékvezető mellé sorakozik Tóth István, Kubinyi Pál, Frigyesi József és Scipiades Elemér, később mindegyikük professzor lett. A szülészet és nőgyógyászat szinte teljes „leltára” olvasható az írásaikból. Tauffer tanár ismertette: „Mennyiben gyógyítható betegség a méhrák?” (10). Mindezek természetesen a Gynaekologia mellékletben láttak napvilágot, amelynek mérete kisebb, de a kötete vaskosabb a Hetilapénál.

Az Izraelita Hitközség Kórházából Stiller Bertalan a „Habitus phtisicus és gümős dyspepsia” kórformájáról értekezett, az általa annyira preferált alkattan szellemében (9). Azt követi Győr kórházából Erdély Jenő segédorvos cikke, a „Circumcisio Michel-féle kapcsokkal”, nem rituális szempontból, hanem a kellemetlen phimosis műtéti megoldására. Bár a gyermekgyógyászati mellékletet Bókay János professzor szerkesztette, a „Még egyszer a gégebeli decubitusok helyi kezeléséről” című közleménye a Hetilap 46. számában jelent meg (2). A szérumterápia ellenére még mindig nagy számban előforduló légcsőmetszések ezen komplikációit ismertette, igen impresszív grafikonok kíséretében.

Az Állatorvosi Főiskoláról Aujeszky Aladár a gümőbacilushoz hasonló saválló baktériumokat vizsgált (1), amelyek megnehezítik a gümőkórokozók biztos kimutatását, mivel elkülönítő festési eljárás még ismeretlen. Ugyancsak érdekes cikk a Kolozsvári Egyetem belgyógyászatáról a „Röntgen-fénnyel gyógykezelt fehérvérűség esete” (3). Purjesz Zsigmond professzor munkatársa, Elfer Aladár a rejtélyes sugár felfedezése után röviddel már terápiás célra is használta, persze külföldi próbálkozások alapján. A megnagyobbodott lép a besugárzás

után kisebb lett, és csökkent a fehérvérsejtek száma. Szerzőnk azonban megkérdőjelezi Senn dr. azon állítását, mintha az X-sugár „megölné" a leukaemia mikrobáját, mivel azt eddig senki nem látta. Tegyük hozzá: azóta sem. Az egy ideig Charcot mellett dolgozó Jendrassik tanár sorozatot adott közre a neuraszténiáról, amelyet a szünidei kurzuson a kollégáknak adott elő.

A szakmai szempontok mellett az egyéb információk legalább annyira érdemesek a felidézésre. Közülük is kiemelkedő az egyre határozottabban jelentkező orvostörténész Győry Tibor irodalmi buzgalma Semmelweis védelmében. Az ürügyet Fritz Schürer von Waldheim bécsi orvostörténésznek az akkor megjelent Ignaz Philipp Semmelweis Sein Leben und Wirken című könyve szolgáltatta. Ez a monográfia Győry szerint a felfedezés jelentőségének méltatása helyett inkább néhány német helyesírási hibával foglalkozik és indokolatlannak tartja Semmelweis menekülését Bécsből. Mindennek a teteje, hogy kétségbe vonja annak magyar voltát. Benedek István szerint ugyan a „legalaposabb életrajzíró", mégis ez a mű szinte máig tartó Semmelweis-viták kezdeményezője. Ennek hatására Győry még 1905 végén kiadta német nyelven Semmelweis összegyűjtött műveit, magyar változata pedig a következő esztendőben jelent meg a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat gondozásában, mint a jól ismert „fekete kötésű sorozat" 96. darabja.

Bizarr feladat hárult a Semmelweis utáni kor legnagyobb magyar nőgyógyászának öccsére: Tauffer Emilre, aki ekkor a magyar kir. tengerészeti hatóság és fiumei kormányzóság orvosa volt, az azóta sokat emlegetett „kitántorgás" tetőpontján. Ilyen minőségben vizsgálta és regisztrálta a hajóra szálló ezrek egészségi állapotát, mert az Újvilág, a nagy lehetőségek földje a befogadásban egyáltalán nem volt nagylelkű, csak makkegészségesekre volt szüksége. New York kikötőjében tevékenykedő Wyman doktor és Taylor kincstári államtitkár a következőket sorolja fel: „az Egyesült Államokba való bevándorlásoktól eltiltassanak az alábbi rovatokba sorozható idegenek: hülyék, betegek, szegények és minden olyan egyén, akinél annak veszélye forog fenn, hogy az állam terhére eshetik, oly egyének, akik undorító vagy ragályos betegségben szenvednek".

Ezek ismeretében konstatálható, hogy nemcsak az erősek-egészségesek, de a vállalkozó szelleműek hagyták el hazánkat, s ennek demográfiai következményei Trianonig kihatottak. Tauffer Emil doktornak már csak azért is alaposan kellett végezni a szűrőmunkát, nehogy az újvilági szigorúság a kis pénzüket jegyre költő vándorokat a következő hajóval hazaküldjék, ezzel még lehetetlenebbé téve a további életüket.

Grósz Emil tárcarovatából megtudható, hogy 1905-ben indítottak egy akciót Balogh Kálmán szobrának felállítására. Száz évvel ezelőtt mondta ki egy rendelet, hogy „azoktól, akik az új szigorlati szabályzat érvényességi idején végezték tanulmányaikat, osztrák vagy

bármilyen külföldi egyetemen szerzett orvosdoctori oklevelüknek nostrificatiojánál egy évi kórházi gyakorlat eltöltésének igazolása is megkívánandó lesz". Ez azért is érdekes, mert előtte a bécsi oklevél a Monarchia egész területén érvényes volt, de a császárvárosi praxishoz külön vizsgát kellett tenni, ha nem ott végzett. Ebben már tükröződik a nemzeti önérzet és az oktatás magas hazai színvonala.

Megtudhatjuk, hogy a főváros összlakossága 1905-ben 836 267 fő volt, ezer lakosra 26,9 szülés és 21,1 haláleset jutott. Ha a magas csecsemőhalandóságot nem számítjuk, az évi növekedés mindössze 94 személy volt. A gyarapodást tehát a vidék biztosította. A halálozás terén a meningitis epididemica és tuberculosa, az apoplexia cerebri és a paralysis progressiva különböző változatai vezettek. A hypertonia és infarktus még nem, a daganatos betegségek és a cirrhosis hepatis alig fordultak elő a halálokok között.

Az új főszerkesztő által írott lectoris salutem megígérte a bővebb irodalmi szemlét és a sokkal több könyvismertetést. Ezeket be is tartotta. Összesen nyolcvan könyvet mutattak be, főleg neves külföldi szerzőkét. A hazaiak közül kiemelkedő Pándy Kálmáné, a „Gondoskodás az elmebetegekről más államokban és nálunk". A honi pszichiátria klasszikus műve ugyanekkor hagyta el a gyulai Vértes-féle Corvina Könyvnyomdát. Ugyanez elmondható a Hutÿra–Marek-féle állatorvosi belgyógyászatról, azzal a kiegészítéssel, hogy nemzetközi ismertsége és elismertsége mérhetetlenül nagyobb.

Ekkor tartották fővárosunkban a XV. Magyar Balneológiai Kongresszust, amelyen Tauffer Vilmos professzor elnökölt. A fürdőügy másik hazai apostola a farmakológus Bókay Árpád professzor, aki a magyar fürdők látogatottságát és növekvő ásványvízforgalmát ismertette.

Sor került a XI. szünidei orvosi kurzusra, egyik főreferátumát Korányi Sándor tartotta a „Néhány belső betegségek sebészi kezelésének indicatiojáról" teljes terjedelmében hozta le a Hetilap melléklete. A belgyógyász Korányi Billroth sebészt „hívta segítségül".

A következő beszámoló Kuthy Dezső magántanáré: „Az Erzsébet királyné-szanatórium 1904. évi működése", ehhez kapcsolódott Pollatschek Elemér a gégebetegségek, Beck Soma a szanatóriumi bőrbajok ismertetésével. Majd kiegészítette Róth-Schulz Vilmosnak „A tuberculosis elleni védekezés mai állásáról, irányelveiről s elért eredményeiről, különös tekintettel a szakmai mozgalomra" című barokkosan cirkalmazott című írása, amelyben méltatta Koch, Calmette és Korányi Frigyes hervadhatatlan érdemét, valamint tisztelgett Erzsébet királyné emléke előtt.

A fentiekkel talán sikerült egy pillanatra felvillantani, milyen volt az Orvosi Hetilap meghatározó helyzete a nagy főszerkesztő-váltás idején, éppen száz évvel ezelőtt.

IRODALOM: 1. Aujeszky Á.: A gümőbacillushoz hasonló saválló baktériumok jelentősége a gümőkórra irányuló vizsgálatok elbírálásánál. Orv. Hetil., 1945, 49, 709-711. – 2. Bókay J.: Még egyszer a gégebeli decubitusok helyi kezeléséről. Orv. Hetil., 1905, 49, 795-798. – 3. Elfer A.: Röntgen-fénnyel gyógykezelt fehérvérűség esete. Orv. Hetil., 1905, 49, 212-214. – 4. Grósz E.: Schulek Vilmos. Orv. Hetil., 1905, 49, 289-291, 366-369. – 5. Győry T.: Semmelweis. Orv. Hetil., 1905, 49, 575-578. – 6. Kollarits J.: A hysteriás torticollis. Orv. Hetil, 1905, 49, 289-292, 366-369. – 7. Lenhossék M.: Tisztelt Olvasóink! Orv. Hetil., 1905, 49, 246. – 8. Magyar Életrajzi Lexikon I. Akadémiai Kiadó I. Budapest, 1967, 753. old. – 9. Stiller B.: Habitus phtysicus és gümős dyspepsia. Orv. Hetil., 1905, 49, 461-464. – 10. Tauffer V..: Mennyiben gyógyítható betegség a méhrák? Orv. Hetil., 1905, 49, G. mell.

Az 50. évfolyamánál járó Orvosi Hetilap (1906)

A Markusovszky alapította orvosi szakfórum 1906. évi kötete már az első pillantásra is jóval vaskosabb a többieknél. Ez nem magyarázható a szerkesztőváltással, hiszen a nagybeteg Hőgyes Endre már 1904-ben átengedte azt a Lenhossék Mihály–Székely Ágoston kettősnek, viszont már a címoldalról kiderül, hogy jubileumi évfolyamról van szó. Éppen az ötvenedikről. A félszázas évforduló jó alkalmat nyújtott a számvetéshez. A szerkesztői bevezető kiemeli, hogy a 19. század második fele mekkora jelentőségű az orvostudomány fejlődésében. Erre a korra esik a bakteriológia (Pasteur, Koch), a patológia (Virchow), a laboratóriumi medicina (Hoppe-Seyler), a szem- és gégetükör (Helmholtz, Czermak-Türck) megjelenése a diagnosztikában, hogy csak a leglátványosabbakat említsük. Az egésznek betetőzése a röntgensugár. A felsorolás korántsem teljes. A magyar medicina lépést tartott az európaival, a cikk szerint a legnagyobb haladást mégis az orvosképzés terén érte el. Ebben kulcsszerepet játszott Markusovszky és az Orvosi Hetilap, valamint nem utolsósorban a második egyetem felállítása. Mindezeket egy vesztett szabadságharc után, a sötét Bach-korszak közepén elkezdve, mert az Orvosi Hetilap éppen egy évtizeddel előzte meg a deáki kiegyezést. A kötet még több jeles évfordulóról közöl megemlékezést. Például éppen az Orvosi Hetilap megindulásával egy időben, Semmelweis tanári kinevezése, és megtudható, hogy „az anyák megmentőjének” minden magyar nyelvű írása itt jelent meg, elsősorban Markusovszky ösztönzésére. Nekrológja szintén az alapító tollából való, majd hosszabb szünet után innen indult el rehabilitációja, amelynek egyik csúcspontja éppen 1906-ra esik. Mint ismeretes, Markusovszky 1889-ben megvált a szerkesztőségtől, közben elhunyt a főmunkatárs, Balogh Kálmán professzor, s ettől kezdve a Hőgyes Endre–Antal Géza kettős tartotta tovább a színvonalat. Markusovszky már 1862-ben három melléklettel egészítette ki az általános főrészt. A nőorvoslás Semmelweis, a gyermekgyógyászat Bókai János, a szemészet Hirschler Ignác nevével fémjelzett, de sajnos, Semmelweis elvesztését csak az oftalmológiai melléklet élte túl, majd 1900–1913 között újra léteztek ezek a szakmai supplementumok.

Már a kezdő számban olyan nevek találhatók, mint Balassa János, Bókai János, Hirschler Ignác és Korányi Frigyes, vagyis a kar színe-java. És természetesen a főszervezőé, akinek nevével a lap örökre egybeforrott. A szerkesztői bevezető leszögezi: „az Orvosi Hetilap mostani vezetői, visszatekintve a lap ötven éves történetére, teljesen átérzik azt a nagy felelősséget. S azokat a kötelességeket, amelyeket e nagy múlt s annak tradíciói rónak rájuk, s komolyan fogadják, hogy minden erejükkel azon lesznek, hogy a lap maradjon azon a színvonalon,

amelyre elődeik emelték, s mint eddig, úgy ezentúl is ingadozás, irányváltoztatás nélkül teljesítse hazafias kötelességét." Ennél többet a mai szerkesztőség sem vállalhat. Legfeljebb kevésbé patetikusan fogalmazhat.

Az 1906. évben már 5000 orvosa volt az országnak. Ilyen számtól már elvárható, hogy el is tudja tartani legrégebbi szakfórumát, ami nem jelent kizárólagosságot. Elvégre mind az orvosok száma, mind a szakágak lapja szaporodni fog, és már csak az összevetés kedvéért is kívánható, ha valakinek módja van rá, külföldieket szintén járasson. Ez az egyetemeknél és nagyobb kórházaknál természetes követelmény.

Az alapító nagy nemzedékből már csak Korányi Frigyes maradt az élők sorában, így természetesen az első cikk őt illette meg. „Újabb adatok a gerincoszlop kopogtatási hangja diagnosztikai értékeléséhez" szép ábrákkal mutatja, mire volt képes a fizikális diagnosztika. Nemcsak a mellkasban felgyülemlett folyadékok határát, de a gerincoszlop egyes szakaszainak hangját és azon beállott kóros változásokat is képesek voltak kikopogtatni. Természetesen a röntgen már feleslegessé tette, azonban hány helyen volt akkor még e szegény országban e nem olcsó készülék? Ám a fizikális diagnosztika nolens-volens, de ma sem nélkülözhető. Klug Nándor fiziológia professzor a budapesti élettani intézet igazi kutatói munkájának kezdetéről ír, amely szintén egybeesik az Orvosi Hetilap megindulásával. 1857 őszén még a „nemes lelkű, jótevő" Schordann Zsigmond volt a tanszékvezető, de a korszerű kutatói munka 1858-tól Czermák János kinevezésével kezdődik, aki ugyan nem maradt sokáig, de kinevelődött mellette Balogh Kálmán, illetve a méltó utód Jendrassik Jenő. Czermák rövid „korszakát" a Hetilap, személy szerint Markusovszky megértőbben értékelte, mint a kar, amely a magyar nyelv hiányos ismeretét nem tudta neki elnézni. A szerkesztőség kitér az Orvosi Tár és az Orvosi Hetilap közötti különbség kényes ismertetésére is. Az előbbit még mindkét szakaszban Bugát Pál szelleme irányította, amelynek minden érdeme mellett kétségtelen hiányossága volt az úgynevezett „bezárkózottság". Bugát csak magyar medicinát akart, kifejezetten honi terminológiával, amelynek nagy része, éppen az erőltetettsége miatt soha nem tudott meghonosodni. Markusovszky pont azt ismerte fel, hogy nyitni kell a világra, a medicina internacionális tudomány, a terminológiában sem szükséges a mindenáron való önállóság. Bizarr dolog, hogy Bugát a germanizmus ellen hadakozva pont a németeket követte, amikor például az oxigén helyett az „éleny" szót ajánlotta, mert a franciáknál és angoloknál megtartották a görög kifejezést. A Hetilapban már nagyon ritka a bugátizmus, valamint a kar és a lap között is kialakult egy igen gyümölcsöző együttműködés, amely még az Orvosi Tár esetében hiányzott. Than Károly a kémiai képzésről értekezett. Nagy hangsúlyt helyezett a laboratóriumi kísérletekre, mert ahogy írja, ha valaki csak látott kísérleteket, de önmaga nem végezte, olyan mintha az

úszást másoknál látta volna, de a vízben nem tett egy karcsapást sem.

Kevés a helyiség, 50 helyen 300 medikus kísérletez, mindössze három szakképzett kémikus irányítása alatt. Az utóbbi években javult, de még messze nem elfogadható a helyzet. Amint látni, a bírálatok sem hiányoztak az ünneplő szövegekből. Babarczi Schwartzer Ottó cikke: „Az elmebetegügyi törvényhozás hazánkban az utolsó ötven év alatt" szintén a Hetilap megjelenésének idejére szorítkozik. Mert úgymond Werbőczy-től 1876-ig szinte semmi nem történt ezen a téren, de a híres XIV. törvénycikk 71–76. paragrafusa már e téren is felzárkózást jelent. Az intézetbe utalástól az örökösödésig, a letartóztatottak elmeorvosi megfigyelésétől a beszámíthatóság mértékének megítéléséig a törvény szinte mindenre kiterjed, egyelőre javaslati szinten, de törvényerőre emelkedése már csak idő kérdése. Legalábbis ahogy a szerző reméli, amikor az Orvosi Hetilap „második félszázadát ünnepli". Babarczi Schwatzer Ottó ebben a reményben posztumusz sem csalódhatott. Érthető, hogy a jubileumi számok szakmai tekintélyét növelik a „nagyágyúk", de sehol nem szerepel a szerkesztőségi felkérés megjelölése. A Semmelweis utáni kor legnagyobb hazai nőgyógyásza, Tauffer Vilmos a méhfibroma jelentőségéről értekezett, hosszan tárgyalva a ginekológia több évszázados fejlődését, kiemelve, hogy 1903–1905 között klinikáján egyetlen nő nem halt meg vérmérgezés következtében, amint azt az évfordulóra és tanársága 25. évi megünneplése alkalmából írja. Ugyanezen tárgykörből közöl cikket a Kézmárszky örökébe lépő Bársony János professzor is, hasonlóan kedvező eredményekkel. Grósz Emil professzor az orvosképzés változását ismertette. Az úgynevezett „előképzésen" nagyon megoszlottak a vélemények. Adott volt a klasszikus gimnázium, a latin és görög nyelv hangsúlyozásával (olykor túlhangsúlyozásával), és a természettudományokra nagyobb hangsúlyt helyező reálgimnázium és az általános műveltséget adó főreáliskola. A reálgimnázium egyenjogúsítását a medicina felvételére főleg a németek ellenezték. Akkora tekintélyek, mint Virchow, Waldeyer és Orth, bár a klasszikus nyelvek ismeretét mindnyájan fontosnak tartották. A magyarok, főleg francia minta nyomán inkább a reálgimnáziumot részesítették előnyben. A szerző idézi Fodor Józsefet, aki szerint „a tanításügy olyan zöldségeskert, melybe egyre többet s többet ültetnek. Egyik ültetmény csemete elnyomja helyétől és megfosztja levegőjétől a másikat". A múlt század elején a középiskolákban még a klasszikus nyelvek domináltak, de ki merné tagadni a természettudományok nagy jelentőségét. Grósz professzor inkább az utóbbi mellett foglalt állást. Idézi Victor Hugot: „akik az egyetemek kiadásain takarékoskodnak, azok a dicsőssséggel fukarkodnak". Hangsúlyozván az anyagi ellátottság és az orvosi etika oktatásának fontosságát. A vidéki, tehát akkor a kolozsvári egyetemet Purjesz Zsigmond belgyógyász professzor tífusz cikke reprezentálta.

Az Állatorvosi Főiskola részéről Hutÿra Ferenc írt ilyen címen: „Vonatkozások az embertan és az állatorvostan” között. Ez a kapcsolat szabad átjárást biztosított a két fakultásnál mindkét irányba, és ne feledjük, ott olyan személyek tanítottak, mint Thanhoffer Lajos, Korányi Sándor, Magyary-Kossa Gyula, Tangl Ferenc, Farkas Géza; az illusztris névsor korántsem teljes. Különösen érdekes, hogy azon a főiskolán mindvégig kötelező volt a szakma történetének oktatása, nem véletlen tehát, hogy e téren a legnagyobbak: Thanhoffer, Magyary-Kossa, Győry Tibor historikusként ott kezdték pályafutásukat. A parazitológia és a bakteriológiában a vektor szerep összeköti a két disciplinát.

Ezek után természetes, hogy az akkor vezető ideg-elmegyógyász Moravcsik Ernő Emil jubileumi hozzájárulásának címe: „A pszychiatria fejlődése hazánkban az utolsó 50 év alatt”. Noha a történeti áttekintés a görögökig nyúlik vissza, a hazai história természetesen Schwartzer Ferenc fellépésével kezdődik, Laufenauer Károlyon keresztül eljut a kolozsvári Lechner Károlyig, a Schaffer Károlyé csak későbbre tehető. Sorra nyíltak az elmeosztályok a következő helyeken: Kaposvár, Nyitra, Szekszárd, Gyula, Gyöngyös, Nagyvárad, Baja, Pécs, Sátoraljaújhely, a befogadóképesség egyes helyeken 100–400 személy. Ebből a sorból még hiányzik Debrecen és Szeged, a két későbbi egyetemi város.

Kisebb szakmákból Navratil Imre „Az Orvosi Hetilap szerepe az orr- és gégetükrészet fejlődésében” írásával tiszteli meg a fórumot. Méltatja Czermák szerepét, tompítja a Czermák–Türck közötti prioritási vitát, de megemlíti, hogy mind a német császár, mind az angol király gégeorvosa Pesten és Czermák oldalán sajátították el a laryngológiai tükrözést. A kor vezető hazai gyermekgyógyásza ifj. Bókay János cikkének címe: „1559 intubált croup-esetem statistikai átnézése”. A védőszérum használata akkor még nem elterjedt, noha Behring 1901-ben már megkapta érte az első Nobel-díjat, az amerikai O’Dwyer intubációs módszere azonban még nem. Ahogy írja, gyógysavót eddig csak igen súlyos állapotokban volt módja alkalmazni. Elsősorban pecuniális okokból, ahogy írja. Végül örömmel zárja kimutatásait azzal, hogy a gyógysavó egyre inkább kezdi kiszorítani az életmentő légcsőmetszést és a tubus behelyezését, amelyet a grafikonjai is szépen érzékeltetnek. A tanárok második vonalából Donath Gyula ismerteti, milyen volt „Az idegkórtan fél évszázaddal ezelőtt”. Böke Gyula ny. rk. tanár „A fülgyógyászat és az Orvosi Hetilap” közötti kapcsolatokról értekezett, inkább főleg méltató szavakkal. A Markusovszky Lajos-féle jubiláris dolgozatot akkor Korányi Frigyes tartotta, a bevezetőjét Genersich Antal professzor mondta, ezzel is rangot adva az eseménynek.

Korányi Sándor első írása „A polyglobuliáról” már a jövendő veseszakértőt sejteti, noha a magántanárságot az idegrendszer kór- és gyógytana tárgyköréből szerezte. A szemészetet Goldzieher Vilmos képviselte az „Adalékok a hályogműtétek után keletkező endogen fertőző

kérdéséhez” című dolgozatával.

A második kolozsvári professzor, Marschalkó Lajos a „Dermatologia és orvosképzés” témakört ismerteti részletesen, a párizsi és a bécsi iskola rivalizációját, valamint hazai kialakulását. Ám a Treponema pallidum felfedezését még nem említi. Engel Gábor már arról ír, milyen „Az érzéketlenítés a szülészeti műtéteknél”. Róna Sámuel már „A spirochaetákról” értekezik, amely a fővárosi Orvosegyesület ülésén, 1905. október 28 án hangzott el. „A húgykőmorzsolás nálunk a lefolyt ötven év alatt” szintén jubileumi összegzés, amely mind Balassa János, mind az Orvosi Hetilap nevével összeforrt, noha a legtöbbet Kovács József professzor végezte. „A szembajosok sorsa az Alföldön, régebben és mostanában” Imre József hódmezővásárhelyi főorvos tollából való, aki később Kolozsvárt lett az oftamológia professzora. Akkor még vándor okkultisták is megfordultak a vásárokon, grasszált a babona és a hozzá nem értés, mígnem felépült a helyi magánkórház és hitelt szerzett ennek a nagyon kényes szakmának.

Az első vidéki kórházi főorvos Petz Lajos Győrből, aki „A sérvek kizáródása mechanizmusának kérdéséhez” szólt hozzá, kitűnő hozzáértéssel és meggyőző eredményekkel.

Konrád Márk dr.-tól „Az antisepsis a szülészetben” már az évforduló alkalmából „Semmelweis és Markusovszky emlékének” óhajt kegyelettel áldozni.

Az évfordulói felsorolás folytatható, bár a fentiek is eléggé meggyőzőek, milyen fontosnak tartották az Orvosi Hetilap ötvenedik kötetének megünneplését. Orvostörténeti megemlékezés is akadt. Például Temesváry Rezső tanártól a „Néhány lap a nőgyógyászat történetéből Magyarországon az utolsó 50 év alatt”. Ennek a lábjegyzetét érdemes külön kiemelni, amely elég egyértelműen utal arra, hogy mind Semmelweis, mind az ő lelkes tanítványa és első méltatója, Fleischer József, valamint az első Semmelweis-életrajzot szerző Bruck Jakab egyaránt neurolues okozta agyi zavarokban élték le utolsó éveiket. Nagyon érdekes, hogy idáig ez a hivatásos Semmelweis-kutatóknak nem tűnt fel. A 125. oldalon még mindig az Orvosi Hetilap első számánál tartunk. Ennek ismerteti Győry Tibor „Semmelweis irodalmi hagyatékát”, ahogy írja: „A magyar orvosok büszkesége, a magyar nemzetnek Istentől kapott ajándéka, a világnak Jenner mellett a legnagyobb jótevője: Semmelweis is ebben az évben veszi el haló poraiban szobrára lehelt áldásunkat, kegyeletünket, hálánkat. 50 év múlt el éppen, hogy a pesti egyetem tanárává kinevezték Semmelweist s pünkösdkor készen fog állani a szobor. A világ ünnepe lesz ez a mi ünnepünk!” Megtudjuk, hogy összegyűjtött műve Szily Kálmán akadémiai főtitkár támogatásával jelent meg, noha neki a medicinához nem volt sok köze.

Pólya Jenő, akkor még Pólya Jenő Sándor írta „A sebészet 50 év előtt és ma” című

felsorolását, amelynek vonalán talán a legnagyobb fejlődés történt, ezzel lett a kirurgia a kórházak „húzóágazata”.

Mann Jakab, a szegedi bábaképző igazgató tanára is emléksorokat írt „Az 50 éves Orvosi Hetilapnak”, Manninger Vilmos „Sebészetünk az Orvosi Hetilap hasábjain” címmel ismerteti a nagy fejlődést, Horváth Mihály pedig „50 év az orthopädia fejlődésében” címmel.

Az első szám összesen 208 oldalas, terjedelmét azóta sem múlták felül. Kiemelendő még, hogy ezen évben állították fel Semmelweis Ignácé mellett Kézmárszky Tivadar professzor szobrát is, mindkettőnél Győry Tibor tartott avatóbeszédet. Ekkor indult meg a küzdelem Semmelweis magyar voltának elismertetéséért. A félévszázados jubileumot szeptemberben sajnos Hőgyes Endre halála árnyékolta be.

Az Orvosi Hetilap nemcsak a páratlanul invenciózus tudóst, de egykori szerkesztőjét is gyászolta. A nekrológ megírásának szomorú kötelessége Klug Nándor professzorra hárult, a medikusok nevében Kern Aurél búcsúztatta.

Az Orvosi Hetilap ötvenedik évfolyama tehát nem egy a sok közül, hanem erősen kiemelt ünnepi kiadvány.

Egyben felhívás is, hogy a 150.-re hasonló gondossággal kell készülnünk!

1861-ben indult meg a Gyógyászat
Rekviem a „Gyógyászat”-ért Schächter Miksa szerkesztése ürügyén

Markusovszky tíz évvel korábban csinálta meg azt a magyar medicinában, amit Deák Ferenc a politikában: az egyedül kínálkozó kiegyezést. Lényegesen kedvezőtlenebb feltételek között, hiszen a szent szövetség erejével hosszú időre stabilizálódni látszó Habsburg-birodalmat akkor még nem sokkolta sem Solferino, sem Königgrätz, s a nemzetiségeknek, okulva a tragikus példán, aligha volt kedvük és erejük a fegyveres felkelésre. Persze más a politika és más a medicina, de az egészségügynek is van politikája, a politikának is van egészségügye, tehát nem függetleníthetőek egymástól. Markusovszky mindenkinél jobban megértette az idők szavát, kivárta a legkedvezőbb pillanatot egy publikációs fórum megindítására. Ezzel 10 esztendőt nyert a magyar orvostudománynak, s micsoda decenniumot! Vajon, ha nincs Orvosi Hetilap, hol jelenik meg 1858-ban az írástól irtózó Semmelweis Ignácnak A gyermekágyi láz kóroktana c. sorozata, ki figyel fel egy Nagykállóba száműzött fiatal orvos pompás cikkeire, amelyek nélkül aligha kapott volna 1866-ban katedrát, belgyógyászatunk óriási szerencséjére.

Markusovszkynak ezzel a tízesztendős terméssel is a magyar egészségügy legjobb, legokosabb gazdái között lenne a helye. A társszerkesztője rövidesen Poór Imre, a IV. évfolyam elé még közösen írják, hogy mi egyedül állunk … valamely szakmának vagy iránynak lapunkat nem szentelhetjük, nekünk az egyetemes honi és külföldi orvosi tudományt egyiránt kellene képviselnünk, továbbá ígérik; főleg a pesti és bécsi egyetemek kórodai előadásait, tapasztalatait fogják publikálni, s a haza nem magyar ajkú orvosainak a cikkét is szívesen ismertetik. Alólírottak ketten egyesültünk az Orvosi Hetilap szerkesztésére, dr. Markusovszky Lajos és dr. Poór Imre (1859. dec. 22.). Alig egy év múltán, vagyis 1860. dec. 10-én Poór kiválik a szerkesztésből és Gyógyászat címmel új lapot indít, noha az előzőnek nemcsak egyenjogú társszerkesztője, de a bőr- és bujakórtan fő referense is volt. Mindez magában még nem lenne furcsa, elvégre két szaklap több szerzőnek tud teret biztosítani, s esetleg már érvényesülhetett volna a munkamegosztás elve, egymás bírálását sem kizárva. Nézzük, mit írt Poór a Gyógyászat szükségességének megindoklására. Fő feladata lesz az orvosi tudománynak mind, de kivált a belgyógyászatot anyanyelvükön művelni... honfias indulattal a haza oltárára hordogatni. De nem ám „kozmopolicus közönnyel”, amellyel nyilván nem a Münchener medizinische Wochenschrift-re célzott.

Kikkel is akarta Poór Imre „kivált a belgyógyászatot” anyanyelvünkön képviseltetni pl. az 1861-es kezdő évfolyamban? A jó öreg Sauer professzortól még sikerült egy cikket

szereznie, de az egyetlen stabil belgyógyász szerzője Gebhardt Lajos, akit aligha számítunk az élvonalba, ugyanakkor az Orvosi Hetilap hasábjain Korányi Sebald, Korányi Frigyes, Rózsay József cikkei jelzik az új bone-és élettani iskola alapjaira épülő belgyógyászat kontúrjait. Faramuci kuruckodás volt a Poór Imréé. Honfias indulattal a haza oltárára vitte azt a Virozsil Antalt, aki Világos után a pesti egyetemen Haynau szerepét töltötte be, három folytatásban cikket fordíttatott és közölt attól a göttingai E. Siebold tanártól, akihez pont 1861-ben írt Semmelweis nyílt levelet, jó ismert jogos vádjaival. Ezek után arra következtethetnénk, hogy Poór Imre csapnivaló szerkesztő volt, ami ilyen formában igaztalan vád lenne, a Gyógyászat létjogosultságát kétségbevonó.

A következő évfolyamokban már következetesebb. Pl. az 1863-as évfolyamban szó szerint közli Markusovszky részletes válaszát a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat interpellációja ügyében. Kevesebb az indulat, több az értelem, Virozsil és Siebold helyett Skoda, Virchow, Velpeau és Wunderlich szerepelnek, egyre több lapszemlét, közegészségügyi statisztikát és kazuisztikát közöl, hangadója az akadémiai ügyeknek, szószólója az orvosi közügyeknek, szoros kapcsolatot tart A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseivel. Markusovszky főmunkatársa 1862-től Balogh Kálmán, Poór Imre társszerkesztője Nékám Sándor (de nem 1861-től, ahogy Győry bibliográfiája állítja), szerzői gárdáját tekintve az Orvosi Hetilap inkább a kar, az egyetemi tanárok, a Gyógyászat pedig a főorvosok fóruma, de nem kizárásos alapon. Az élelmes tatai Hamary Dániel, vagy a tevékeny karcagi Kátay (másutt Kátai) Gábor pl. mindkettőnek munkatársa. Nékám Sándor 1865-ben elhagyta Poór szerkesztői asztalát, aki 1872-ig egyedül végzi a nem könnyű munkát.

A Gyógyászat igyekszik lépést tartani az Orvosi Hetilappal, hiszen id. Bókai János, Fodor József, Hőgyes Endre, Scheuthauer Gusztáv, Thanhoffer Lajos és Than Károly professzorok egyaránt szívesen írnak bele, a külföldi híresség közül Virchow, Charcot, Nothnagel, Traube és Wunderlich nevét egyaránt megtaláljuk. Poór eredeti belterjes terve tehát alaposan megváltozott, a Gyógyászat sokkal több külföldi szerzőt szerepeltetett, mint a Hetilap, amely elsősorban idegen nyelvű könyvekről közöl recenziókat, tájékoztatásképpen. 1873-ban Kövér Gábor a Gyógyászat munkatársa. Győrynél itt megint elírás tapasztalható, ő 1873-1878 közé teszi, ugyanakkor 1874-től megjelöli Dulácska doktor személyét is. A pontosság kedvéért 1874-től Poór a szerkesztő-tulajdonos, Dulácska a szerkesztő-kiadó 1885-ig. Az 1886-os egy átmeneti év, amit Győry szintén nem említ. Laptulajdonos: Poór Imre, szerkesztő-kiadók: Dulácska Géza és a főmunkatárs: Szénásy Sándor.

Tehát a Gyógyászat címlapján 1886-ban egy triász tagjaként találkozunk Schächter Miksa nevével. A sorsdöntő év 1887. Kovács József, aki Balassa halála után 1870-től az I. sz.

Sebészeti Klinika élére került, 1887-ben már a Gyógyászat laptulajdonosa, a szerkesztő-kiadó Schächter Miksa, a főmunkatárs: Szénásy Sándor. Kovács kitűnő sebész, de pokrócmodorú tanár, ezért a medikusok inkább a szelíd Lumniczer II. sz. klinikáját látogatják. Kovács, a nehéz ember nemcsak a tanítványokkal, hanem a tanártársaival is szembekerült. Emberileg a kar (érthetően) Lumniczer mellé állt, pedig szakmailag Kovácsnak volt igaza. A II. sz. Sebészeti Klinika és Puky Ákos főorvos valósággal a listerizmus bűvöletében operáltak, a műtőhelyiségek szinte úsztak a carbololdatban, Kovács viszont a feltétlen tisztaságot, az asepsist követte és követelte meg minden eszközzel.

Kovács professzor a támadások keresztttüzébe került, védekezésül vásárolta meg a Gyógyászatot. Akkor még nem tudta, milyen „jó vásárt" csinált. Ugyanis nemrég került feszült légkörű intézetébe egy szolid zsidó fiú (Schächter Miksa, szül. 1859, Vác), akit sokgyermekes orthodox szülei élénk észjárása miatt rabbi pályára szántak. Nehéz volt ellentmondania, mert nem volt tőle idegen az Írás, de kétségeit sem titkolta. Az emancipáció és az első világháború közötti idők magyar zsidóságának még szabadválasztásos dilemmája volt a gettóélet, vagy a teljes asszimilálódás. Ritka pillanat ez a történetükben, mert mindkét irányba mindig az erőszak hajtotta őket. Schächter Miksa még önmaga választhatta meg útját, népe hithű képviselője akart maradni, természettudományos vonalon. Amikor egyszer már jónevű orvos korában hitsorsosainak az asszimilációról tartott előadást, nagyon meglepte őket, hogy a több ezer éves megmaradásukat nem a választott nép misztikájával, hanem a tudományos darwinizmus természetes kiválasztódási törvényével magyarázta. Sem a mindenáron menekülő asszimilációt, sem a merev elkülönülést nem ajánlotta, csak az etikát, amely mindenkire nézve kötelező. Szükséges kitérő volt ez Schächter magatartása megértéséhez, mert a Kovács-klinikán nem kis előítélettel fogadták. Ám ezt a fagyos légkört melegszívű egyéniségével és korán felismert imponáló tisztességével hamar feloldotta. Rövidesen az intézet német fordítója, a zord professzor zöld asztalánál mindig hivatalos. Háromszor hosszabbították meg neki műtőnövendéki évét, ami előtte csak Réczey Imrének sikerült. Kivételes mérlegelőképessége, józan judiciuma, jogi jártassága, etikus álláspontja mindenkinek feltűnt. A térdzsugor kezelése erőszakos nyújtással c. dolgozatát még az Orvosi Hetilap 1884-es évfolyama közölte, német változatban pedig a Centralblatt für Chirurgie. Azonban hamarosan rájött, hogy az orthopaedia nem az ő területe. A Gyógyászathoz első dolgozatát 1885-ben küldte el, címe: A fertőtlenítő szerek a sebkezelésben, amelyet a 48-as szám vezető helyen hozta le.

Meglepő állítása, hogy Lister hazájában a legnépszerűtlenebb a listerizmus, mert úgymond „az antisepticumok teljes mellőzésével, csupán tisztaság mellett is érhetni el jó eredményeket, bizonyítja Koeberle példája, aki Spencer Wels mellett egyike azoknak, kik

legjobb sikereket értek el a petefészektömlők kiirtásánál tisztasággal." Kümmel pedig a sublimátéra delelőpontján a legmegbízhatóbbnak a szappant, a vizet és a kefét tartja. Mestere tanácsára bírálatra adta be egy háromtagú bizottsághoz (Hőgyes, Réczey, Lumniczer), akik elutasították. Ez csak a Kovács professzor személyének szólhatott, hiszen Réczey aseptikus felfogását írásában Schächter is kihangsúlyozza, Hőgyes és Antal akkor már az Orvosi Hetilap szerkesztői voltak, a konkurrens lapnak viszont sem a tulajdonosával, sem a morózus tanártárssal nem a legjobb viszonyban. Aligha lehet vitás, hogy személyi ellentétekről szólhatunk, elvégre emberek voltak, s érdekes, hogy nagy emberek milyen kicsinyesek tudnak lenni egymással szemben. Schächter igaza tudatában egyáltalán nem tört le. 1886-ban már a Gyógyászat egyik legtermékenyebb szerzője, megjelent tollából Az antisepsis irodalma, főleg Pasteur, Lister, Holmes és Billroth neve kihangsúlyozva, Semmelweis következetesen kimarad. Nem az ő hibája. A sebek gyógyulása és a sebkezelés c. könyvének (Bpest, 1886.) VII. fejezete az aszepszisről szól, az „anyák megmentője" nélkül.

Élt még a rebellis Poór Imre, a saját maga alapította lapban ugyan miért nem tette szóvá? A Gyógyászat szerkesztését valójában 1887-ben vette át, a legjobb időben. Ugyanis a Kovács kontra Kar, illetve a két periodika között egyre fokozódó feszültséget valahogy csökkenteni kellett. A Kovács–Poór párosítás valószínűleg minden erejét az Orvosi Hetilap ellen fordította volna, bizonyára Hőgyesék sem maradnak adósak, s ki tud ilyenkor határt szabni az indulatainak? Schächter azonnal felmérte, hogy itt az orvosi rend becsülete a tét. Félretett minden személyes sérelmet, formában és tartalomban átalakította a Gyógyászatot. Méretét a Hetilapéhoz bővítette, hogy külsejében sem legyen szerényebb. Szerzőknek megnyerte Báron Jónást, Jendrassik Ernőt, Schwartzer Ottót, Schwimmer Ernőt, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Kibővítette orvostörténeti rovattal, megjelent első szerkesztésében Navratil Imre: Gégészet története, Petz Lajos győri Cholera-tanulmánya stb. Rendszeres referátumok a bpesti kir. orvosegyesület üléseiről, kongresszusi beszámolók, úti levelek (pl. a Temesvary Rezsőé Belgiumból), a balneológiai bizottság beszámolójának megnyitója Korányi Frigyestől! Ezt érdemes külön kihangsúlyozni, ugyanis Poór nem csekély érzékcsalódással potenciális ellenfelének főleg Korányi Frigyest tartotta, ráadásul belgyógyászatból.

Azt jól látta Poór, lévén dermatológus, hogy a bőrgyógyászati megbetegedések valahogy összefüggenek a belső bajokkal, ám ezt mindig Korányi Frigyesnek akarta megmagyarázni, aki ugyan sohasem állította az ellenkezőjét, csak Poór belgyógyászati megokolásait tette néha a helyére. Hallatlan tudásfölénnyel, de sohasem fölényeskedve. Poór persze nem így fogta f el, ő magát egyenértékű belgyógyásznak tartotta. Provokált „vereségeiből" sohasem tanult, maradt tehát az engesztelhetetlen sértődöttség. Kovács aligha csillapította volna Poór Imre indulatait,

ahhoz Schächter-típusú szerkesztő kellett. Immár Korányi is a Gyógyászat munkatársa, holott Schächter más fórumon vitatkozik vele. Az emberi akarat szabadságáról az aurea aetas fényébe visszasóvárgó latin költők, vagy az egzisztencialista filozófusok sem tudtak szebben szónokolni. A bpesti orvosi körben elhangzott előadására Schächter válaszolt Gyulai Pál Budapesti Szemléjében. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXIV. vándorgyűlésén (Tátrafüred, 1888) e témakörből az akarat három fázisáról (vágy, megfontolás, elhatározás) tartott irodalommal fűszerezett eszmefuttatást, csak pont az ellenkező végkövetkeztetéssel. Vagyis az emberi akarat nagyon korlátozott lehetőségek között mozog (származás, nevelés, kiszolgáltatottság stb.).

Schächter bebizonyította, hogy veszekedés nélkül is lehet vitatkozni és akit tisztel, azzal nem kell feltétlenül mindenben egyetérteni. Bárki meggyőződhet róla, hogy Schächter három évtizedes szerkesztése idején a Gyógyászat a Hetilapnak nem alattomos ellenfele, féltékeny konkurrense, hanem kiegészítő orgánuma volt. Pedig lett volna oka a sértődöttségre. Amikor 1889/90-ben Kovács őt a helkológia (a fekélyről szóló tan) tárgyköréből magántanári habilitációra ajánlotta, Lumniczer a tőle szokatlan hevességgel elutasította. Szerencséjére a kar 1:1-es döntetlen állásnál lehetőleg pártatlan tekintélyt kért fel a döntésre. Navratil Imre pozitív véleménye aztán a javára billentette a mérleg nyelvét. 1890-ben létrehozták a régóta esedékes Igazságorvosi Tanácsot, elnöke Kovács tanár, egyik szaktanácsadója Schächter, akinek páratlan jogi érzéke és járatossága volt. Fő témakörei: az orvosi műhibák elbírálása, az orvosszakértők feladatai, a kétes elmeállapotok megítélése kellő készültségű szakember bevonásával és elsősorban az orvosetika. Dívott a dichotomia (a beküldő orvos részesedést kap a klinikustól), a törvényszéki orvostanban a lombrosoismus.

Schächter mindkettőt elítélte, noha a nagy itáliai elmeorvost igen becsülte. Ugyanebben az évben ő volt a központi választmányi titkára A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagyváradon tartott XXV. vándorgyűlésének. Talán nem túlzás állítani, hogy a 39 vándorgyűlés kötetei közül az övé nemcsak terjedelmében volt a legkülönb. Emblémájából megtudható, hogy a vándorgyűléseknek nemcsak személyek (Bene, Balassa, Poár, Halász Gáza), hanem városok is voltak (Szombathely, Nagyvárad) az alapító „tagjai”. Milyen volt ekkor Nagyvárad még a klérus szempontjából is? Elfogadjuk Ady Endre vulkánikus kitörését a „kanonok sor” ellen, de (és ezt higgyük el Schächter Miksának) Schlauch Lőrinc püspök támogatása nélkül ez az emlékezetes vándorgyűlés sokkal szegényebb lett volna. Ráadásul az üléseken az orvosok és természetvizsgálók szentképeket, a papok pedig Darwin-fotót kaptak emlékbe. Várad már akkor is a „holnap városa” volt.

Schächter híve volt a szabad orvosválasztásnak, ezért került ellentétbe a Munkás

Betegsegélyző orvosával, Csillag Zsigmonddal. Kovács tanár egyrészt a gyengülő egészsége, másrészt az ellene erősbödő támadások (medikusok tüntetése) miatt 1896-ban megvált a Gyógyászattól formálisan is. Ettől számítva a szerkesztő-kiadó Schächter Miksa, a főmunkatárs Szénásy Sándor. A következő év nyarán elhunyt szeretetett mestere, s attól kezdve soha el nem mulasztotta felidézni markáns egyéniségét. Az ember azt hinné, hogy ennyi munka, szerkesztői koordináció bőségesen elég egy embernek, aki ráadásul nem örvend vasegészségének. Schächter előbb a Fehérkereszt Kórház, majd a Gyermekmenhely sebészeti rendelését látta el díjtalanul. Kortársai szerint nem tudni, mi volt nagyobb, az önzetlensége, vagy az élhetetlensége? Mi inkább az altruizmusát érezzük, vagyis az etikus lény önzetlenségét. Nemcsak szakirodalmi, hanem szépirodalmi érdeklődését bizonyítja, hogy 1899-ben a Pester Lloyd hasábjain írt a Zola-regények orvos-típusairól német nyelvű cikket. Az IMIT (Izraelita Magyar Irodalmi Társaság) 1901. évi februári ülésén a zsidó orvosokról tartott előadást, de Gruby és Mandel munkásságát még nem ismerte. A Magyar Jogászegylet legalább annyiszor meghívta. Az orvosi beavatkozás jogáról és az orvosi felelősségről tartott előadása füzet alakban is megjelent. Kovács tanár emlékét nagy kegyelettel ápolta. Halálának 10. évfordulóján A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIV. vándorgyűlésén (Pozsony, 1907) ő tartotta az első Kovács-emlékelőadást Haladás és conservativismus az orvostudományban címmel, nem mulasztja el felróni Az antisepticus orvoslásmódok története írójának (Manninger Vilmos nevét nem említve), hogy művéből Kovács tanárt kihagyta. Schächter Gyógyászata, amelyhez 1888 óta a Honvédorvos (később főmunkatársa Ferenczi Sándor), 1898-tól a Medikus melléklet csatlakozott, szerkesztője jóvoltából feladatának magaslatára emelkedett, az általános orvosok általános tájékozódása szempontjából nélkülözhetetlennek bizonyult. Alcímében „az orvosi gyakorlat közlönyének” hirdette magát, annál valójában több volt. Kulturális rovata bámulatosan változatos, panorámát nyitott az egész világra, a nagy felfedezések és a kis megélhetési gondok egyaránt teret kapnak. Visszatérve A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseire, az 1898-as trencséni kötet belső címoldalát már Kovács József professzor képe díszíti. A boldog emlékű Chyzer Kornél 1890-ig megírta a vándorgyűlések történetét. Halála után Schächter irányításával Lakits Ferencz, Prochnov József és Kerekes Pál az 1890-1910. közé eső szakaszt foglalták össze, abból Schächter a nagyváradit és a brassóit. A miskolci vándorgyűlésen (1910) a gyermekkori sérvműtétek terén szerzett tapasztalatairól, a veszprémi összejövetelen a város két híres orvosáról, Haiszler Károlyról és Pillitz Benőről tartott előadást. Az orvosi oktatás közlönyét, a Medikust ő maga szerkesztette, amelyből a fővárosi és a kolozsvári kar tanrendje, előadói pontosan megismerhetők. Az I. Sebészeti Klinika tanrendjében (Üllői u. 78. Igazg tó Dollinger Gyula egyetemi tanár) Schächter

Miksa heti 3 órában tartott a fekélytanból kollégiumot. Így a szerkesztések mellett még az oktatásban is szerepet vállalt. Holott a Medikus melléklet sokkal jobban illett volna az Orvosi Hetilaphoz. Az I. világháború kitörésekor Pesten a XVI. helyőrségi kórház sebész főorvosa lett, egyetlen beosztott kollégával. Éjjel-nappal talpon voltak, sajnos a hadfelek gondoskodtak műtéti „anyagról". Felhívta a figyelmet, ami akkor egyáltalán nem volt hiábavaló, hogy a lőtt seb nem steril.

Sajnos, fogyó erejét nincs módjában nyaranta a kedves Korfu szigetén regeneráltatni napfénnyel, jó táplálkozással, pihenéssel és Ágai Adolf mindenkori kíséretében a hajón Homéroszt olvasva. Schächter munkatársai szerint mindenben mértékletes volt, kivéve a munkát. Éghettek szép arcán a tbc lázrózsái, egyetlen hatásos gyógyszere a tennivaló volt. Az pedig akadt bőven. Fogytak a barátok (1916-ban meghalt Ágai), fogyott a papír, fogyott az érő, vékonyabbak lettek a szeretett lap háborús kötetei, a tollhoz és szikéhez szokott ujjak. 1917 tavaszán a vérköhögés már egy ellenállásképtelen szervezetből tört elő, szinte az ország akkori általános állapotát jelképezve. Április utolsó napján árván maradt a helyőrségi kórház, a szerényen, ősei szigorú törvényei szerint nevelt kedves családja, a Gyógyászat és a helkológiai kollégium. Kerek harminc esztendeig komponálta a Gyógyászatot, amely (és ez a legnagyobb elismerés) a Markusovszky–Hőgyes Lenhossék szerkesztette Orvosi Hetilapnak méltó társa tudott lenni. Az 1917-es évfolyam függelékében kilencen búcsúztatják. Prochnov József az Orvosi Kör nevében, Moravcsik Ernő Emil (akihez különösen meleg baráti szálak fűzték) és Ritoók Zsigmond az Igazságügyi Orvosi Tanács részéről, Verebélÿ Tibor mint sebészt, Vámbéry Rusztem a jogászt, Walkó Rezső a szerkesztőt, Sassy János az igazság megszállottját, Ferenczi Sándor a barátot, Mohr Mihály a kivételes embert méltatta. A „gyászkórusban" semmi disszonancia, nekrológtörténetünk nem ismer hasonlót, akiben ennyire a homo aethicust tisztelte volna. Egy hosszú háborúban jobban hozzászoknak az emberek a halál elfogadásához, ezért példátlan ez az In Memoriam-sorozat. A Budapesti Orvosi Kör 1917. december 13-án már emlékünnepélyt rendezett a tiszteletére, ugyanakkor jelentették be a Schächter Miksa Gyógyászat jutalomdíj megalapítását. Ilyen tisztelettel csak kivételes személy emléke előtt hódoltak, mert neki egyetlen hatalma az emberhez méltó emberi magatartás volt.

A Gyógyászat Schächter halála után jó kezekbe került, Szénásy Sándor, Lévy Lajos (Krúdy kezelőorvosa) és Mohr Mihály lett a szerkesztő triász. Egyetlen céljuk volt, hogy a megszerzett renomé ne romoljék, hogy méltóak legyenek a Schächter-i hagyományhoz. A Gyógyászat már a múlté, de a rekviemet el kellett érte mondani.

Szénásy Sándor és a Gyógyászat

Az Orvosi Hetilap után leghosszabb életű szakfolyóirat, a Gyógyászat, 1861 és 1944 között jelent meg, megszakítás nélkül. Sajátságos, de egyáltalán nem szokatlan meggondolásból: ugyanis a Markusovszky mellett szerkesztő inaséveit töltő Poór Imre dermato-venerológus tanár egyszer csak rájött, hogy két éles toll nem fér egy redakcióba. 1859-ben még közösen írták: „mi egyedül állunk... valamely szakmának vagy iránynak lapunkat nem szentelhetjük, nekünk az egyetemes honi és külföldi orvosi tudományt egyaránt kellene képviselnünk!" (1) Továbbá ígérik, hogy főleg a pesti és egyetemek kórodai előadásait, tapasztalatait fogják publikálni, s a haza nem magyar ajkú orvosainak a cikkét is szívesen ismertetik. „Alólirottak ketten egyesültünk az Orvosi Hetilap szerkesztésére, dr. Markusovszky Lajos és dr. Poór Imre." (1) Alig egy év múltán, vagyis 1860. dec. 10-én Poór kivált a szerkesztésből és Gyógyászat címmel új lapot indított, noha a Hetilapnak nemcsak egyenjogú társszerkesztője, de a bőr- és bujakórtan fő referense is volt. Mindez még nem lenne önmagában furcsa, elvégre két lap több szerzőnek, eltérő irányzatoknak tud teret biztosítani egymás bírálatát sem kizárva. Mit ír ezek után Poór tanár a Gyógyászat szükségességének a megindoklására? „Fő feladata lesz az orvosi tudománynak mind, de kivált a belgyógyászatot anyanyelvünkön művelni ... honfias indulattal a haza oltárára hordogatni. „ (2) De nem ám „kozmopoliticus közönnyel", miként a szerinte aulikus Markusovszkyék. Ilyen irritáló start után meg kell mondjuk, hogy a két lap lassan korrektül feleselő partnerré szelídült. A Gyógyászat igyekezett lépést tartani az Orvosi Hetilappal; id. Bókai János, Fodor József, Hőgyes Endre, Scheuthauer Gusztáv, Thanhoffer Lajos és Than Károly professzorok egyaránt szívesen írtak a „konkurens" lapba, a külföldi hírességek közül Virchow, Charcot, Nothnagel, Traube és Wunderlich nevét is megtaláljuk, hogy csak a leghíresebbeket említsük. Poór eredeti belterjes terve tehát alaposan megváltozott, a Gyógyászat sokkal több külföldi szerzőt szerepeltetett, mint a Hetilap, amely elsősorban idegen nyelvű könyvekről közölt recenziókat.

Poór szerkesztői munkatársa 1865-ig Nékám Sándor volt, 1872-ig egyedül végezte a nem könnyű munkát. Majd 1873–1878 között Kövér Gábor a munkátársa, 1874-től Dulácska Géza a szerkesztő-kiadó, Poór a szerkesztőtulajdonos. Az 1886. átmeneti év, a laptulajdonos: Poór Imre, szerkesztő-kiadók: Dulácska Géza és á főmunkatárs: Szénásy Sándor, 1887-től viszont Kovács József sebész professzor a laptulajdonos, a szerkesztő-kiadó: Schächter Miksa, a főmunkatárs: Szénásy Sándor. Ezt a tisztséget látta el három évtizeden át, s amikor 1917-ben elhunyt a feddhetetlen jellemű és csillogóan okos Schächter Miksa, Szénásy Sándor lett a

felelős szerkesztő, laptulajdonos: az elbúcsúztatott barát örökösei, főmunkatársak: Lévy Lajos (Krúdy Gyula orvosa) és Mohr Mihály magántanárok.

Nem sokáig tartott a felelős szerkesztői státus, mert a proletárdiktatúra évében barátai tanácsosabbnak látták levenni nevét a lap éléről (3), egyrészt szerény földbirtoka, másrészt végzetessé váló betegsége miatt. A következő évben már gyászkeretes neve került a veszteséglistára, a „boldog békeidők" egyik utolsó lovagjaként.

„Szénásy Sándor Nagy-Abonyban született 1850-ben. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol 1874-ben orvosdoctorrá, majd sebészdoctorrá és szülészmesterré avattatott." (4) Olvashatjuk a Hőgyes-féle Millé niumi Emlékkönyv 800. oldalán. Évfolyamtársa volt Tauffer Vilmos, akihez haláláig szoros baráti szálak fűzték.

Ugyanekkor végzett Dollinger Gyula is, ám Szénásy aktív sebész korában annyira Kovács József tanítványának vallotta magát, hogy ez önmagában kizárta a véle egyidős ifjú kirurgus titánnal történő minden közösséget. Karrierje szépen indult, 1878-ig a Rókus Kórház sebészeti osztályán előbb segéd-, majd alorvos, 1879-ben pedig átkerült az I. sz. Sebészeti Klinika kötelékébe. Igazgató a „magyar narkózisról" híres, még inkább hírhedt Kovács József professzor volt, aki briliáns operatőrnek számított. Szénásy tanársegéd összesen 8 évet töltött a tanszéken, ahol az álképletek szakértője lett. Az Orvosi Hetilap 1884. évfolyamában jelent meg egy sorozata az álképletek kórismézéséről, mint klinikai panoptikumba illő kazuisztikus gyűjtemény (5). Álképletek körébe sorolták a teljesen jóindulatú zsírdaganatoktól az abszolút malignus melanomákig terjedő elváltozásokat, mert külön onkológia akkor még nem létezett. Beleértve a fekélyeket is, melyek minél inkább egyenetlen szélűek és mentől jobban kapaszkodnak környezetükbe, a rosszindulat annál valószínűbb. Mint megfigyelték, a nyálkahártyabőr átmeneteknél (pl. ajak és végbél) gyakoribb a kancerózus elváltozás, férfiaknál az alsó, nőknél a felső ajak rákja, s nem találtak rá magyarázatot. Az idült gyulladások, mint szifilisz és bőrfarkas természetesen más lapra tartoznak, mert ha a kórokozókat nem is, de a klinikumot igen pontosan tudták elkülöníteni. Nemcsak a látható részeken, hanem az emésztőcsatornában, vagy légzőszervekben megjelenő rákos álképletet, vagy a recehártyából kiinduló gliomát is elég jól diagnosztizálták, csak a beavatkozásnak szabott határt a zárt testüreg. Márpedig Kovács tanár nem volt a radikális műtétek híve. Így a Hetilapban megjelenő illusztrált sorozat afféle képes diagnosztikai panoptikum maradt. Az ígéretes jövősebész az új folyóiratában is a daganatokról értekezett (6), az álképleteket természetesen górcső alatt is megvizsgálták, hisztopathologiai leírásuk is figyelemre méltó. Szénásy Sándort 1889/90-ben a sebészeti eszköz- és köttan magántanárává képesítették (7), és nem 1888-ban, ahogy az a Hőgyes-könyvben olvasható. E tárgykörből tartotta előadásait heti három órában, míg ki nem

nevezték 1892-ben a fővárosi szegényház műtőorvosává. Szívesen vállalta, hiszen idejének jelentős részét lekötötte 1887-től a Gyógyászat, majd 1888-tól a mellékletként megjelenő „Honvédorvos" (későbbi főmunkatársa Ferenczi Sándor), 1898-tól pedig a „Medikus" periodikus kolligátuma.

A kinevezett munkakörben nem sokáig maradt, a kilencvenes évektől a fővárosban már csak szerkesztőként tevékenykedett. Unokaöccse szerint volt ebben sértődés is (8), ám anyagi háttere birtokában vállalhatta a rezignációt: édesapjától a jászsági Tiszasüly falu határában tetemes birtokot örökölt, s afféle Jókai-figuraként élte az „új földesúr" életét. Az egyik majorban rendelőt rendezett be, hogy a szegény betegeket ingyen kezelhesse, hogy együtt lélegezzen a föld népével. A birtokos mentalitás nem volt akkor idegen a kar legnevesebb orvosprofesszoraitól sem. Kovács József tanár pl. a Pest megyei Erdőtelek határában vett birtokot, oda járt ki gazdálkodni, Tauffer Vilmos pedig a közeli Sülysáp mellett ízlelgette szabad óráiban a mezőgazdász életformát (8).

Történt egyszer, hogy Kovács tanár a sebész garnitúrájával csikót herélni vonult ki a tanyára, lege artis teljesen aszeptikus körülmények között, ismervén, hogy a lovak hashártyája mennyire érzékeny a fertőzésekre, A „fővárosi műsorra" összegyűlt a tanya apraja-nagyja, akik között csak a helybeli öreg herélőmeskároló mester csóválgatta hitetlenül a fejét. „Nem lesz az így jól, nagyságos uram, mert cserepcsik nélkül nem lehet csikót herélni", jelentette ki világosan. „Hát az mi az isten csudája" – kérdezte a tudós professzor. Kiderült, hogy egy kettéhasított és egymásba szorítható fadarab, mely a Bar-féle köldökkapocshoz hasonlóan leszorítja a csíramirigyeket ellátó hártyákat, vezetékeket és ereket. A történet szerint (8) a steril kasztrálás sikerült, a csikók azonban nem élték túl. A professzor többé nem operált méncsikót, ráhagyta a herélőmesterre, aki cserepcsik segítségével azt veszély nélkül végezte.

Ha Kovács és Tauffer tanárok ilyen szenvedélyes gazdák voltak, nem csodálható, ha a szerkesztő főmunkatárs Szénásy Sándor még otthonosabban érezte magát az alföldi tanyavilágban, ahol bőven akadtak kissebészeti teendői, a környékbeli kollégák szívesen vették igénybe tanácsait és segítségét. Szaklapokba többé nem írt, de főmunkatársi minőségében megmaradt. A Honvédorvost, a „hazai katonaorvosi intézmény tudományos és társadalmi érdekeinek közlönyét" viszont mindvégig ő szerkesztette, amelyik az 1905-ős japán–orosz háborútól a francia–marokkói háborúkig mindenről beszámolt. E lap közölte elsők között az orosz katonaorvos Weressajev beszámolóját, amely harctéri naplóként később könyv formájában is megjelent (9, 10). Pár év múlva sajnos sem Távol-Keletre, sem Afrika-közelbe nem kellett menni, a világháború több „Honvédorvost" kitöltött volna. Ezek a derék „békebeli" emberek sejtették, hogy valami végérvényesen elmúlott. Tauffer Vilmos is eladta belterjesnek

szánt, ám vesztesé- gesnek bizonyult sülysápi birtokát, Kovács professzor e-dig, aki valamikor még Erzsébet királynét is megoperálta egy kisebb tályoggal Gödöllőn (8), és aki bécsi könyvekbe írt felkérésre fejezetet a kőmorzsolásról, halála után a maradi sebészet jelképe lett. Pedig nem volt az, tanítványai: Báron Jónás, Schächter Miksa, Prochnov József, Makara Lajos és Szénásy Sándor bizonyították. Tőlem tanult operálni Dollinger Gyula is.

Szénásy Sándor több mint 30 évig volt a Gyógyászat főmunkatára, ugyanaddig a Honvédorvos főszerkesztője. Száznegyven esztendővel ezelőtt született és hét évtizede nincs az élők sorában. Az orvosdinasztiáva terebélyesedett Szénásy család első ismert tagja ő, szakfolyóiratok fejlécein szereplő egyéniség, aki hamar lemondott szerzői jogáról, hogy másokat részesítsen annak örömében. A szegények orvosa, a szentülés szándéka nélkül. Szívesen idézzük fel színes személyiségét.

IRODALOM: 1. Orvosi Hetilap, 1859-es évfolyam. – 2, Gyógyászat, 1861-es évfolyam. – 3. Gyógyászat, 1920-as évfolyam. – 4. Hőgyes Endre: Millénium Emlékkönyv, Bp., 1896. – 5.Orvosi Hetilap, 1884-es évfolyam. – 6. Gyógyászat, 1887-es évfolyam. – 7. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770-1935. Bp., 1936. – 8. id. Szénásy József visszaemlékezései, kézirat. A kéziratért Dr. Szénásy József tanár úrnak tartozom köszönettel. 9. Az orosz hadsereg züllése az orosz–japán háborúban. Bp. Lampel? –10. Weressajew, W W.: Bekentnisse eines Arztes (Th Brugsch előszavával) Berlin, 1960.

Dulácska Géza és a Gyógyászat

Poór Imre volt a Gyógyászat megindítója, 1861–1873 között a szerkesztő-tulajdonosa, 1874-től a szerkesztés nélküli birtokosa, 1886-ban vette át tőle Kovács József sebésztanár. Az 1874 és az 1886 közötti korban a szerkesztő Dulácska Géza főorvos, Schächter Miksa redaktőr elődje. Békésebb alkat Poór Imrénél, kevésbé szigorú Schächternél, ezért egyesek amolyan langyos, már-már igénytelen szerkesztőnek tartották. Még a Lévai József-írta nekrológból is kiérződik (Gyógyászat, 1905), hiányolva a lap névmutatójából Korányi Frigyest, Lumnitzer Sándort és kiváló társait. Ez igaz, csakhogy azok általában az Orvosi Hetilapba írtak, viszont a Dulácska-szerkesztette Gyógyászatnak is megvolt a szerzői törzsgárdája: Bruck Jakab, Fel-letár Emil, Kátai Gábor, Kovács József, Linzbauer X. Ferenc, Mangold Henrik, Patrubány Gergely és Rózsay József, hogy csak a legismertebbeket említsük. Nem érheti tehát a vád, hogy tág teret engedett a szürke középszerűségnek. Ő maga is volt valaki. Rókus-kórházi főorvos, fontos tisztségek betöltője, 12 éven át a Gyógyászat szerkesztője, valamint a „Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leírása” (1879) c. háromkötetes, alapvető fontosságú könyv társszerkesztője.

Dulácska Géza Ráczkevén született 1838-ban. Családi körülményeiről mitsem tudunk, középiskoláit Pesten, Székesfehérvárott és Nagyváradon végezte, ami arra enged következtetni, hogy apja a lakhelyét többször változtató hivatalnok vagy kereskedő lehetett. Az orvosi egyetemet Pesten végezte, 1862-ben kapott oklevelet.

Már medikus korában a Rókus externistája s mint ilyen, a Gyógyászat első évfolyamában értekezik a rostonya megalvadásának okáról. Nem átall vitába szállni Jendrassik Jenő tanárral, aki Brücke általi kiképzése folytán a véredények falában tételez fel egy onnan kiválasztódó és a vért folyékony állapotban tartó anyagot. Dulácska szembeállítja vele E. Zimmermann lipcsei tanár tanát, aki elsősorban a vörösvértestek szétesésében látja a fő okot, noha ismert, hogy bizonyos kémiai anyagok hozzáadásával meggátolható az alvadás. A vitát Balogh Kálmán zárta le azzal, hogy Jendrassik mind Brücke, mind Zimmermann elméletét jól ismeri, azonban egyik magyarázat sem kielégítő. Akinek kedve van a véralvadás folyamatának tanulmányozásához, szívesen várja az élettani intézet.

Ez volt Dulácska első és utolsó szaksajtói polémiája. Végzése után 1862–1865 között a Rókus-kórház orvosa, az 1864/65. évi tífuszjárvány idején hidegvizes borogatással és jódkálival gyógyította betegeit, s a mortalitása alacsonyabb volt a szokásosnál. Ő is átesett e nagy lázzal járó bajon, majd a Rókusból kikerülve hol a Józsefváros, hol a Lipótváros kerületi

orvosát, hol a fegyenckórház főorvosát helyettesíti, a pályázatokkal azonban nincs szerencséje. Ha van ideje, magánorvos, közben kolerabiztos, a budapesti orvosi kör egyik létrehozója, a magyarországi biológiai társulat osztályelnöke, a pesti bölcsőde- és gyermekmenhely-egylet választmányi tagja, a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek egyik titkára, rengeteg közérdekű elfoglaltság, állás nélkül.

Végre 1874-ben Poór Imre reá bízta a Gyógyászat szerkesztését, ugyanekkor együtt megalapították a pesti orvosi kört, ahol ő tartotta az első előadást a gyermekhalandóság csökkentéséről. A Gyógyászatban írt a görcsös légrekedésről (asthma bronchiale) kihangsúlyozva az idegi faktort. Beszámol a saját eseteiről, akiket egyrészt kininnel, másrészt Dover-porral és klorállal sikeresen kezelt. Az asthma idegi természete mellett szól szerinte:

typicus föllépése, a szünetek, melyek előfordulnak;

az okok különfélesége, melyek előidézik;

hiába keresünk analógiát közte és a légutak egyéb akadályai közt, az előforduló légzészavarok módjára nézve;

a gyógyszerelés csaknem pillanat alatt előtűnő sikere;

a kimenet teljes ellentétessége a többi légzési akadályokkal összevetve.

Ő az első, aki véleményét-eredményeit az írása végén mindig pontokba foglalta.

A Gyógyászathoz tartozott az általuk szerkesztett Államorvos, a többnyire törvényszéki és közérdekű dolgokkal foglalkozó melléklet.

Széchenyi és Vörösmarty hatására az orvosi szaklapokat sem hagyta érintetlen a nemzethalál víziója, olykor fátumszerű nekibúsulással. Dulácska a Magyarország orvosairól c. Államorvos-beli sorozatában rámutatott, hogy népünk mérsékeltebb szaporodásának fő oka a rossz orvosellátottságunkban és mostoha közegészségügyi viszonyainkban keresendő, mert amíg Bajorországban 1872, Csehországban 3018 lélekre jut egy orvos, addig hazánkban 5759-re. Még ijesztőbb a helyzet, ha az egy orvosra jutó négyzetmérföldet nézzük, vagyis átlag milyen távolságban lakik az orvos a betegeitől. Bihar megyében 489 községnek 49 orvosa van, azaz tíz községnek egy. S amíg Csehországban 0,60 négyzetmérföldet jár be egy doktor, addig Biharban 3,9-et. Az aránytalanságok önmagukért beszélnek, nem szólva a csecsemőhalandóságról, amely pl. többszöröse a franciákénak. Méginkább a gyermekhalálozásról, mert 0–14 év között minden 100-ból 33 meghal. Dulácska statisztikával érvel, nem érzelmi kitörésekkel.

Egy szerkesztőnek sok mindent kell vállalni és sokmindenre válaszolni, belőle nem hiányzott, ami Poórból igen, a rugalmasság és a humor. Egyik vidéki főorvos a borhamisításról legalább olyan drámai hangon ír az Államorvos szerkesztőségébe, mintha az a legfontosabb országos ügy lenne. Dulácska válasza: azért, hogy valamely bor mesterségesen készült, nem

következtetés, hogy rossz legyen; gondoljunk csak a bordeaux-i borokra – a világon elfogyasztott bornak 1/10-e nem látott szőlőtőt, s mégis előkelő asztalokon foglal helyet ... Rossz bor van elég nálunk, mely a szőlőtőről került. Elég sajnos. Nem az tehát a fő kérdés, valódi-e a bor vagy hamisított, hanem ártalmas-e az egészségre? Különösen az ólomcukorral történő édesítés veszélyeire hívja fel a figyelmet, továbbá tanácsokat ad a hamisítás kémiai kimutatására.

Másutt kazuisztikai közleményei találhatók. Így a szoral- (sztrichnin) mérgezésről, amelyet mint patkánymérget, gyakran használtak öngyilkossági célokra. Az egyik görcsökben szenvedőn kloroform altatással ért el átmeneti eredményt, idézve Tardieu szavait: melius anceps remedium, quam, nullum. Az angolok ekkor már klorálhidrátot adtak (Dickinson) jobb eredménnyel.

Az 1874-es Gyógyászat évfolyam meglepően szép érlökésjelző ábrákat közöl, a szerző Török János dr. utal a káliumnak a véredényekre kifejtett hatására, idézve Botkin szentpétervári tanár ez irányú vizsgálatait.

Nagyon érdekes Dulácskának a himlőoltásról szóló cikke, mert Németországban (nem kis felhördülést keltve) 1875. április 1-től tették kötelezővé a vakcinálást, s várható volt nálunk is a bevezetése. Egyesek az emberi jogok megsértését vélték benne felfedezni, cifra jelzőkkel illették az oltó orvosokat: Herodes bérencei a gyermekgyilkolásban stb. Dulácska okos érvekkel igyekezett előkészíteni a honi közvéleményt. Nem tagadja a szövődmények lehetőségét, de nem jótékony-e azért a chloroform, mert eddig alkalmazása mellett 250 ember-élet esett áldozatul. El kell-e vetnünk p. o. a petefészektömlő kiirtásának műtétjét, mert kivitele nem mindig életmentő? Utal az 1871-es londoni himlőjárványra, amikor a nem oltott gyermekek 48%-a, a tökéletlen heggel bíróknak 35, a tökéletes heggel rendelkezőknek csak 5%-a pusztult el.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XIX. vándorgyűlésének (Máramarossziget, 1876) Gerlóczy Gyula mellett Dulácska volt a szervezője, s a szokásos kiadvány szerkesztője. Bár ezeket amolyan eszem-iszom protokolláris összejöveteleknek tartották, a XIX.-en alapvető fontosságú előadások voltak. Így a fizikus Jedlik Ányos egy általa szerkesztett rezgést regisztráló készüléket mutatott be, a kiemelkedő botanikus, Borbás Vincze, Mára-maros megye flóráját ismertette, a kémikus Nendtvich Károly a színképelemzés újabb eredményeiről értekezett, Rózsay József pedig a pionírokhoz illő hűséggel kedves témaköréről, a gerontológiáról tartott előadást.

Dulácska Géza végre 1878-ban megkapta a Rókushoz tartozó barakk-kórház VIII. sz. osztályát.

Szerkesztői főművét Gerlóczy Gyula műegyetemi tanárral közösen 1879-ben adták ki, a

címe: „Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelödési leírása” három kötetben. Nagy segítségükre volt Gerlóczy Károly fővárosi alpolgármester, a szerzőtárs fivére, aki e nagyszabású munkát finanszírozta. Nemcsak a rokoni kötelék kedvéért. de a máramarosi vándorgyűlésen elhatározták, hogy a XX.-at Pesten tartják. Reprezentatív kiadványnak készült, a legjavából.

Az I. rész A főváros és környékének természetrajza. A geológiai fejezetet Szabó József, a növénytanit Borbás Vincze, az állattanit Margó Tivadar, a meteorológiait a központi időjárásjelző intézet készítette el. Valamennyien a legilletékesebbek.

A II. rész A főváros és környékének egészségügyi viszonyai. A járványos betegségekről az epidemiológus Halász Gejza, a demográfiai helyzetről a fővárosi statisztikai hivatal, a kórházakról és gyógyintézetekről a Rókus-kórházat igazgató Gebhardt Lajos, a jótékonysági intézményekről Rózsay József, az ásványvizekről és fürdőkről a balneológus Say Móricz, az orvosi tanügyről Réczey Imre tanár. A közegészségügyi igazgatásról Patrubány Gergely referált. Szintén ismert nevek.

A szép kiállítású könyvben frappáns statisztikai táblázatok, remek térképek találhatók (p1. az 1875-ös kolerajárványról), áttekinthetőségben ma is példaadók. Budapest születési statisztikájából kitűnik, hogy az 1000 főre eső újszülöttek száma magasabb a legtöbb nyugati nagyvárosénál, viszont a halandóság is jóval maghaladja azokét. Míg az 1878-as mutatók szerint ezer emberből Koppenhágában 22, Londonban 23, Rómában 29 hal meg, addig Pesten 40. Fővárosunkat csak Madras, Alexandria és Szentpétervár előzi meg.

Az orvosi tanügynél megtudható, hogy az orvosdoktori oklevél elnyeréséhez három szigorlatot kellett letenni, miután valaki a 10 féléves látogatásról szóló bizonyítványt bemutatta. A három szigorlatot tehát záróvizsgaként tették le, ahogy ma az államvizsgát. Első: gyakorlati vizsgálat a bonctan és élettanból, elméleti és gyakorlati vizsgálat a kórbonctan és gyógyszertanból. Második: gyakorlati vizsgálat a belgyógyászat, sebészet, szemészet és szülészetből. Harmadik: szóbeli zárvizsgálat a belgyógyászat, sebészet, törvényszéki orvostan és közegészségtanból. Akkor sem voltak könnyű helyzetben a medikusok.

A könyv III. része: A főváros és környékének a közegészségre és művelődésre ható intézményei. A műszaki helyzetet Horváth Farkas fővárosi mérnök, a börtönügyeket Rózsay József, a közvágóhidakat Kelen József tisztiorvos, az általános oktatásügyi, ipar- és kereskedelmi viszonyokat a fővárási statisztikai hivatal ismerteti.

A függelék történelmi tájékoztatót ad a főváros múltjából Aquincumtól a két városrész egyesítéséig. Érdekes a szófejtési származtatás. Ofen németül, Pest szláv nyelven kályhát, ill. kernen cét jelent, amiből azt következtetik, hogy fővárosunk a honfoglalás előtt téglaégető

kemencéiről volt neves.

Az 1880-ban alakított betegsegélyző egyleti bizottságnak Dulácska lett az elnöke, sokat foglalkozott a lelencházak egészségügyével. 1885-ben adta ki a Kimutatás és munkálatok a Budapest Szt.-Rókushoz tartozó barakk-kórház VIII. orvosi osztályáról 1878-1884. c. munkáját, amelyben Glück Ignácz, Róna Sámuel és Schiller Miksa munkatársai segítségével 15 000 beteg kezeléséről számol be, amelynek 65%-a gyógyult, 17 javult, 9,3 változatlanul távozott, 8,7%-a meghalt. Közli a boncolás eredményeit, a kórismékben főleg a légzőszervi és az enteriális megbetegedések domináltak. 1889-től az igazságügyi orvosi tanács tagja.

Nagyon szerette a szépirodalmat, 1863-ban Dickens Pickwick-klubjának egy részét ő fordította magyarra, Hoffman három könyvét ültette át.

Miként szüleiről, az ő családi életéről sem ismerünk jóformán semmit. 1904-ben hunyt el (április 3.), a Gyógyászat 1905-ös évfolyamában Lévai József írt róla nekrológot. Nem a szokásos csupa-jót, mert a szerkesztőt gyenge kezűnek, befolyásolhatónak ítélte, következésképpen a Gyógyászat Dulácska szerkesztése alatt veszített volna olvasói vonzerejéből. A kortárs tárgyilagossága avagy elfogultsága ma már eldönthetetlen. Tény, hogy az ő Gyógyászatának is megvolt a jeles írógarnitúrája (az elején már felsoroltuk), feltehetőleg volt olvasótábora is. Az biztos, hogy az Orvosi Hetilap ás a Gyógyászat közötti viszony ekkor viszonylag békés volt, heves cikkpárbajok nem borzolták a kedélyeket. Nyilván innét származtatható az olvasói érdeklődés csökkenése.

Jó szerkesztői szemre vall az akkori Gyógyászat, méginkább a Budapest és környéke ... c. orvos-geográfiai könyv. Szelíd, türelmes lény lehetett, mert Poór Imrével együtt dolgozni, egy fedél alatt szerkeszteni nem volt könnyű. Miután elkerült a Gyógyászattól, soha nem panaszkodott mellőzésre. Korára-kortársaira ez a szelíd-bölcs belenyugvás nem volt jellemző.

A ’Szemészet’, mint az Orvosi Hetilap leghosszabb ideig megjelent melléklete (indulása: 1864)

A címben lévő állítás tényszerűségén nem csodálkozhatunk, ha belegondolunk, hogy Magyarországon a kis szakmák közül az oftalmológiának volt legelőször önálló tanszéke. Több nagy kultúrállamot megelőzve. Hamarabb, mint például a gyermekgyógyászatnak, a dermatovenerológiának vagy a fogászatnak. Egész pontosan 1804-ben vált ki a sebészet tárgyköréből. Igazi fénykora azonban 1874-től, Schulek Vilmos kinevezésétől számítható, majd utóda, Grósz Emil nevelte ki azt a hazai szemészeti iskolát, amelynek tagja – Blaskovics László, ifj. Imre József, Liebermann Leó, Dallos József és közvetve Kettesy Aladár – valamennyien nemzetközi szintet képviseltek.

Tehát aligha meglepő, hogy az Orvosi Hetilapnak már 1864-től megjelent a Szemészet című melléklete a Nő- és Gyermekgyógyászat számaival egyidőben, csak attól eltérően nem szűnt meg két év után. Félszáz esztendeig, azaz 1914-ig pontosan nem, utána viszont inkább alkalmasint.

Az első szerkesztője és szerzője Hirschler Ignác, a Szentkirályi utcai Szegénygyermek-kórház szemésze, a Balassa–Semmelweis–Markusovszky Társaság tagja, Semmelweis bizalmas barátja, Arany János oftalmológusa.[820]

Az első szám bevezetőjében az alábbiakat írta: „A szemészet az utolsó évtizedben olyan előmenetelt tett, milyeneket ily rövid idő alatt az orvosi tudományok egy szakmája sem mutat fel. A szemészet hirtelen vetette le a gyermeksaruit s alig történt ez, már gyümölcstermő érettség fényében állott. Csak ritkán találkoznak oly kedvező körülmények, melyek ily csodálatra méltó eredményekre képesek”. Mivel e rendkívül képzett szakember elől a vallása miatt elzárták a magántanárrá minősítés lehetőségét egyben az egyetemi oktatást, azzal „kárpótolta” magát, hogy kezdetben egyedül írta az elméletet és a gyakorlatot tárgyaló mellékletet. Később a hazai és külföldi kiválóságokat is bevonta. Az 1865. évfolyam hét számát a szemtükörrel való szakszerű vizsgálat ismertetésének szánta, azon kívül főleg a szemsérülések és gyulladások gyógyításával foglalkozott. Ő mutatott rá nálunk először, mekkora a jelentősége a szemfenék vizsgálatának az agyi történések kórismerésében.

Újabb sorozata, „A látzavar, mint a szembetegségek egyik tünete” havonta egyszer jelent meg. Hirschler munkásságának az ad nagy jelentőséget, hogy az 1850–1874 közötti tanszékvezető Lippay Gáspár szakirodalmi tevékenysége szerény, a mellékletben pedig

[820] Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp., 1954. Akadémiai. 212 p.

jóformán semmi.

Később Hirschler is rájött, hogy a szerzők körét bővíteni kell, és meg is tette. Például: az 1871. évfolyamban Vidor Zsigmond referált a híres Graefe professzornak a legérdekesebb közleményeiről, gyakran olvasható a gyermekgyógyász Torday Ferenc és Nagel tübingeni tanár neve. Ez utóbbi természetesen fordításban. A „strychnin mint gyógyszer mór ellen" meglepő bugáti nyelvújítást rejt. A mór ugyanis az amaurosis magyar megfelelője lett volna, de szerencsére hamar kihullott a rostán. A legfontosabb közlemény a 3. számban jelent meg, az akkor még igen fiatal Schulek Vilmos tanársegéd tollából. Az „Új műtétmód befelé álló pillaszőrök állandó kifordítására"[821] már mutatta a leendő utód ígéretes képességeit. Ez az eljárás nagy kézügyességet kíván, de sokkal kisebb a deformáló heg, írta meggyőzően a bécsi Arlt tanár magyar asszisztense. Az optikában való jártasságát Heidelberg szemészeti kongresszusán bizonyította. Ezek után nem meglepő, ha 1872-ben, a Kolozsvárt megnyílt második magyar egyetem szemészeti tanszékére az alig 29 éves Schulek Vilmost nevezték ki, majd amikor Lippay Gásppár 1874-ben nyugdíjba vonult, őt hívták meg a fővárosi fakultás élére.[822] Nem kis szerepe volt ebben Hirschler Ignácnak, a Szemészet szerkesztését szintén neki szánta. Az átadás 1881-ben történt meg, az új redaktor a következőképpen fordult a „Tisztelt olvasóinkhoz":

„…Midőn Hirschler tudor ezen melléklet vezetésétől visszalép, a ténybe sajnálattal kell belegondolnunk, de emlékét különösen ezen lapok elmúlt 16 évi számai mindig hirdetni fogják és azoknak tudományos működésében, kik általa ébresztést és fejlődést nyertek, saját szelleme még továbbra is gyümölcsöző leg fog hatni". Továbbá: „… első sorban a szemészeti tudomány fejlesztése magyar nyelven levén feladatunk, hazai tudományos búvárkodás minél sikeresebb eredményeit közleni kívánunk. Eddig közléseikkel a lap törekvéseit érvényesítő munkatársakkal becses dolgozatait ezután is a legnagyobb készséggel fogadjuk".

Ekkor jelentkezett először a később kolozsvári tanszéki utód, akit id. Imre József néven ismer a hazai oftalmológia históriája, továbbá az igen termékeny Csapodi István „A szembe jutott vasreszelékek mágnessel történő kivevéséről" című dolgozatával, s a kevésbé közismert Ottava Ignác szép ábrákkal, a „Szemhéjakon előforduló sarcoma-carcinomatoides két esete" című cikkében. Fórumot kapott néhány külföldön élő és dolgozó magyar származású szerző, köztük például a Bécsben gyermekorvos Mauthner tanár. Ez a melléklet lett a kialakuló

[821] Schulek Vilmos: Új műtétmód befelé álló pillaszőrök állandó kifordítására. = Szemészet. Az Orvosi Hetilap mell., 1871. pp. 34–36.

[822] Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. XVI, 842 p., 14 t.

Schulek-iskola magyar nyelvű megjelenési helye.

Közben 1889-től az Orvosi Hetilap szerkesztésében is változás vált szükségessé. A főmunkatárs Balogh Kálmánnak az 1888-ban bekövetkezett halála után Markusovszky átadta a székét a fiatal, és igen tehetséges Hőgyes Endrének, ezzel azonban a szerkesztés nem változott meg. Illetve annyiban talán, hogy a mellékletek, köztük a Szemészet a kötet hátuljára kerültek, és ez megkönnyítette az áttekintést. Majd 1900-tól, amikor Székely Ágoston lett a segédszerkesztő, a supplementumok címei a címoldalra is felkerültek. Schulek professzor nem tudott annyi időt szentelni a kompozíciónak, mint az elől Hirschler, ezért ebbe a munkába a tanítványait is bevonta. Grósz Emiltől tudjuk, hogy Schulek 1894-ben közel egy esztendeig a depressziója miatt osztrák földön pihenni kényszerült.[823] Ám ezt az időt is arra használta fel, hogy a magyar szemészet eredményeit német nyelvterületen bemutassa. Így jelenhetett meg 1895-ben az „Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde" első kötete, mintegy 250 oldalon. Ezeknek a többségét már publikálták éppen az Orvosi Hetilap Szemészet című mellékletében. Egymás után sorakoztak a tanítványok: Grósz Emil, Csapodi István, Issekutz László, Feuer Náthán és Lippay Sándor. A szép kötetet a Lipcse és Bécs közös kiadója, a Franz Deuticke jelentette meg, s ez a külföld felé garantálta a minőséget. Annyira, hogy 1900-ban az ugyanott kiadott második kötet már kétszer olyan vastag, benne fényképes szemfenéki s optikai ábrákkal. Az első kötet előszavában méltatta Eötvös József, Trefort Ágoston, Markusovszky Lajos, Hőgyes Endre és Hirschler Ignác érdemeit, a lábjegyzetben pedig megköszönte az asszisztensek közreműködését. A második kötet bevezetője jóval rövidebb, különösen Grósz Emil munkáját emelte ki. Ebben a részben már megtalálható Blaskovics Fridolin (akkor még úgy hívták), ifj. Imre József, Scholtz Kornél, a sebész Pólya Jenő és a rendkívül szorgalmas Ottava Ignác neve. A harmadik tónus 1903-ban hagyta el ugyanazt a nyomdát, mindhárom előszavával, ahogy az szokás. Az utolsóban olvasható: „die uns zu Publikation der sonst in ugnarischer Sprache im Szemészet, Beibalatt des Orvosi Hetilap, regelmässig erscheinenden", tehát egyértelmű az utalás. A harmadik kötet a legrövidebb és Schulek dolgozata nélküli, a szerzők a jövő emberei: Blaskovics László, ifj. Imre József, Scholtz Kornál és természetesen Grósz Emil.

A századfordulóra már mind a főszerkesztő Hőgyes, mind Schulek Vilmos egyre többet betegeskednek, nem véletlen egybeesés tehát, hogy a szemészeti tanszék és a Hetilap szerkesztősége élén személyi változások váltak szükségessé. A dátum 1905, egyöntetű szavazással az oftamológiai katedrára Grósz Emil, Markusovszky lapjához a morfológus Lenhossék Mihály került. A szerkesztői összhang szépen folytatódott, de a mellékletek

[823] Grósz Emil: Ötven év munkában. Bp., 1939. Egy. ny. 210 p.

megjelenése módosult. Már 1904-től kisebb mérettel, önálló kötetben a Szemészet, mint a Magyarország Szemorvosai Egyesületének Hivatalos Közlönye. Az első két szám még Schulek és Grósz szerkesztésében, a másik kettő pedig már csak az utóbbi nevének feltűntetésével. A tartalomjegyzékben szerepelnek: eredeti közlemények, klinikai közlések, kórházi jelentések, ülési jegyzőkönyvek, életrajzok (például Schulek autobiográfiája), irodalomszemle, folyóirat-ismertetések. A vegyes rovatban: habilitációk, halálozások, könyvismertetések. Önálló kötetben meghaladja a 400 oldalt, Leitner Vilmos kórházi főorvos összeállította a Szemészetnek az 1867–1904. közötti tárgymutatóját. Az eredmény imponáló, a legtöbbet publikálók: Csapodi István, Grósz Emil, Hirschler Ignác és Ottava Ignác. Ebből is kitűnik, hogy Schulek professzor nem saját magának szerkesztett. A megjelent írások ismertetése még röviden is meghaladja keretünket. Az a szemészet feladata. A megjelenési lehetőség bőséges formája az első világháború kitöréséig gyakorlatilag zavartalan. Tulajdonképpen az 1904–1914 között évtizedben.

Schulek professzornak a szakmai hattyúdala, „A szempár közös működését bizonyító kísérletek” 1904-ben jelent meg. Ekkor kelt életre Magyarország Szemészeti Egyesülete, éppen a szemészeti klinika önállóságának centenáriuma alkalmából. Egyben megünnepelték az iskola-alapító mesternek a 30 éves kinevezési jubileumát. A szemészeti egyesület életében fontos szerepet játszott a Rókus kórház főorvosa, a kézikönyvíró Goldzieher Vilmos. A trachomaügyi kormánybiztos ekkor már Grósz Emil, beszámolói tükröződnek a Szemészet hasábjain. Másik közegészségügyi gond a kötőhártya tuberkulotikus gyulladása. Mindezek kezelésének állami finanszírozásáról már a híres 1876. évi XIV. törvénycikk gondoskodott. Ez Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején kezdődött, majd Tisza István alatt elmélyülten folytatódott. Családi kapcsolatuk ezzel még szorosabb lett. A tízes években a Szemészet és a Gynaekologia még rendes melléklet, de a sebészet már rendkívüli. Az 1915. évi Orvosi Hetilap belső címoldaláról már végleg lekerültek a supplementumok.

A háború idején a szemsérülések ellátása került előtérbe. Az 1916-os évfolyamban fórumot kapott a „Jelentés Magyarország szemorvosai egyesületének hadi gyűléséről”, majd az 1918-as összeomláskor egy vékonyka kötet, melynek címe: „A budapesti magyar tudományegyetem szemklinikájának működése háborús években: 1915, 1916 és 1917-ben”. A frontról, főleg Csapodi István és Bartók Imre tollából, sok ismeretlen szerző között. A szöveg megdöbbentő, a klinika betegeinek harmada harctéri sebesült. Aztán 1919–1923 között Grósz professzor szerint is szünetelt a szemészeti supplementum. Az Orvosi Hetilapot ugyanez fenyegette és megmentése Klebelsberg személyes közbelépésének köszönhető.

Grósz Emil azt írja az önéletrajzában,[824] hogy a szemészeti mellékletet 1905 és 1936 között szerkesztette. Ezt erősíti meg Batári Gyula is. Ez biztosan így van, de valóságban a folyamatos megjelenés csak az 1904–1914 közötti évtizedekben mutatható ki. Később már a mellékletek nincsenek a címoldalon feltüntetve, ami nem jelenti, hogy ne jelentek volna meg szemészeti cikkek. Elvégre 1908-tól felállították a II. sz. Szemészeti Klinikát, élére Hoór Károly került, igazi iskolát azonban nem nevelt. A helyére 1927-ben Blaskovics László került. Majd amikor 1936-ban Grósz Emil nyugdíjazása után a két klinikát racionalizálásra hivatkozva összevonták, élére Blaskovics László került, akinek halálát követően 1939-től ifj. Imre József lett az igazgató.

Az Orvosi Hetilap 1935. évi 40. számához jelent meg „hivatalos közlönyként" a Szemészet melléklet, Grósz Emil tiszteletére, az akkor adjunktus Horay Gusztáv szerkesztésében. A tartalomjegyzék a régiek mellett új nevek: Bartók Imre, Horay Gusztáv, Kettesy akkor még Kreiker Aladár, Weinstein Pál és Grósz István. A lista korántsem teljes. Utalás történt az alapítás 70. évére.

Összegzésként a Szemészet, mint az Orvosi Hetilap melléklete, nyolcvan esztendeig követhető nyomon. Első fele az 1864–1914 közötti idő, amikor rendszeresen jelent meg. Ez is két részre osztható: 1864-től 1904-ig nincs feltüntetve a címoldalon, majd 1904 és 1914 között igen. De ekkor a mérete kisebb és önálló köteteket képez. Aztán 1915-től az 1944-ben történt megszűntéig, a címlapon nem olvasható, a megjelenése alkalomszerű. Mindenképp a leghosszabb életű supplementum, ezt folytatta 1946 után már az Orvosi Hetilaptól teljesen független Magyar Szemészet.

[824] Uo.

A ’Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan’ (1865–1897) – az Orvosi Hetilap egyik fontos melléklete

Közismert az a jelentős tény, hogy kontinensükön München után Budapesten alakult meg 1874-ben a második önálló közegészségügyi tanszék. Természetesen Markusovszky Lajos kezdeményezésére, és a zseniális Fodor József személyétől sem függetlenül. Hozzá kell írni, nem minden előzmények nélkül. Ugyanis 1868-ban megalakult az Országos Közegészségügyi Tanács, amelynek első elnökévé szinte magától érthetően Markusovszkyt választották meg, s az ő lapjának lett a melléklete a néhány oldalas „Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan”. De nem 1869-től, ahogy az a Győry-féle bibliográfiában olvasható, hanem 1865-től, amint azt Batári Gyula helyesbítette. Az sem lehet véletlen egybeesés, hogy a vetélytárs „Gyógyászat” szintén 1869-től adta ki az Államorvos című supplementumot. Korábban ugyanis a közegészségtan „orvosi rendészet” néven az államorvostan része volt,[825] jelentős tantárgyegyéniséggel azonban eddig nem rendelkezett. Tehát a közegészségügy korszerűsítése 1868-ban kezdődött. 1869-től már két fórummal is rendelkezett, de igazi jelentőségét csak a tanszék felállításával nyerte el. A „Gyógyászat” szerepével most nem foglalkozunk. A jelzett mellékletnek akkor még nem volt külön feltüntetett főszerkesztője, mint a véle párhuzamosan megjelenő „Szemészet”-nek, amelyet Hirschler Ignác neve fémjelzett.

Kezdettől kéthavonként jelent meg, általában 16 kolumnás terjedelemmel. Az viszont való igaz, hogy különösen 1869-től vált érdekessé, melybe az első cikket Ambró János írta „az orvosi felelősségről”.[826] A téma örökké időszerű, a következményeket vállalni kell a tudatlanság, a vigyázatlanság, a hanyagság (a kettő nem azonos) és az előírt szabályok be nem tartása miatt. A hosszú történelmi felsorolás csak ismétlés lenne. A legjobbnak a régen bevált angol rendszert tartja. Honi viszonylatban a sebészeti és szülészeti esetek a leggyakrabban vitatott kérdések. Ambró János maga is szülész, 1872-től a pozsonyi bábaképző intézet igazgatója volt. A következő cikk egy másik pozsonyi szerző, Gotthardt Károly sebészorvos tollából való: „Észrevételek a közegészségügyi tanácsnak a magyar állam területén felállítandó bába iskolákat illetőleg tett indítvány felett”, amelynek lényege: „a hiányos szülési segély javítása a magyar korona országaiban kellő számban czélszerű képezdék állíttassék fel”. Az a nemes cél a századfordulóra meg is valósult. A nemzetiségi peremvidékeken német, román,

[825] Fodor József: Az egészségtan elvei az ivóvíz megbírálásában. = Közegészségtan és Törvényszéki Orvostan. Az Orvosi Hetilap mell., 1887. p. 2.
[826] Ambró János: Az orvosi felelősség. = Közegészségtan és Törvényszéki Orvostan. Az Orvosi Hetilap mell., 1869. p. 1.

ruszin és szerb nyelven is folyt a bábaképzés.[827] Tehát e téren nemzetiségi megkülönböztetésről szó sem lehetett.

A harmadik szám már a kétes lelkiállapotok megítélésével foglalkozik, a szerző feltüntetése nélkül. Ugyanitt dominálnak a törvényszéki esetek, melyekről Rupp N. János értekezett („A mellkas átható sebe – akasztás – ezen erőszakos behatások melyike okozta a halált"). Helyet kap már Pest növekedésében is aggasztó demográfiai helyzete, a prostitúció kérdése, a köznevelés tárgya. Nem kevésbé az orvosok száma és aránya az országban, a területhez és a lakossághoz képest. Valamennyi ma is visszaköszönő gond, így például a „miként lehetne a városi hulladékot értékesíteni"! Egyre inkább kiderült, milyen szükség van egy ilyen fórumra, még ha szerény terjedelemben is.

A második évfolyam első száma szintén figyelemre méltó. Ismét Ambró Jánostól származik az írás „A szülőházak, s Semmelweis tanár tana" címmel.[828] Kevéssé ismert tény, hogy Ambró doktor ekkor még Kisújszálláson volt orvos-sebésztudor és szülész. Pozsonyba ezután került. Ezt a tényt még Bókay Árpád sem említi, aki ugyancsak sokat foglalkozik, és nem éppen hízelgően, Ambró személyével.[829] Ez az a perc különben, amely a Semmelweis halálát követő csendet, Benedek István szerint „megtörik", ha rövid időre is.[830] Vagyis az „anyák megmentőjét" valaki végre itthon érdemei szerint méltatja, tegyük hozzá: vidékről! A második cikkben jelentkezik először Fodor József; a cikk címe: „Mérgezések világító gáz által". Ez még nem az igazi nagyformátumú Fodor: nem a tartalom fontos, hanem a személy megjelenése. Őt követik Lumniczer Sándor, Grósz Lajos és hozzájuk hasonló fajsúlyú egyének. A mellékletre ettől kezdve országosan felfigyeltek. Öt esztendőt átlépve az 1874. évfolyamban, amely már a tanszék felállításnak éve, feltüntetett főszerkesztő még mindig nem olvasható. Még öt évet kellett erre várni. Felsoroltatik viszont „Az országos közegészségügyi tanács törvényjavaslata a közegészségügy rendezéséről", amely itt jelent meg először. Ezt a számot már a nagy Korányi Frigyes is megtisztelte „A betegnek a gutaütés állapota milyen befolyással volt annak végrendelkező képességére" című kriminalisztikai okfejtésével. A tárgykörök akkor még nem különültek el egymástól. Ezt követte Jendrassik Jenő fiziológus tanárnak a „Gyilkosság – öntudatosan követett-e el vagy sem" című cikke, az előző állítás alátámasztására. A nagyhírű fővárosi professzorok mellett az egyszerű vidéki orvosok is helyet kaptak, például

[827] Vö.: Deáky Zita: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon, XVI–XX. Század. Bp., 2005. Századvég. 383 p.
[828] Ambró János: A szülőházak, s Semmelweis tanár tana. = Közegészségtan és Törvényszéki Orvostan. Az Orvosi Hetilap mell., 1870. p. 2.
[829] Vö.: Bókay Árpád: Ez a Bókay, úgy látszik, intelligens ember! Egy jeles orvos a régi Pestről. Sajtó alá rend.: Buza Péter. Bp., 2003. Száz Magyar Falu Könyvesháza. 237 p.
[830] Vö.: Benedek István: Semmelweis és kora. 2. bőv. kiad. Bp., 1973. Gondolat. 591 p., 28 t.

a vasgyárak és bányák kórházépítési ügyben, akár Ózdon vagy Nádasdon.

A teljesség igénye nélkül mutatjuk be egy-egy évfolyam fontosabb közleményeit. Így a kitűnő neuropszichológus Laufenauer Károlynak „A magyarországi elmebetegek közép élettartama" című értekezését, melyből kiderül, hogy a vizsgált réteg élettartama nem rövidebb, mint tőlünk nyugatra. Senor Frigyes doktor bemutatta a váci fegy- és javító-intézet orvosi statisztikáját, az 1875. év első feléből. Az általa kezelt 612 személy közül „csak" 28 hunyt el, amely akkor kedvező aránynak számított. Belky János, a későbbi kolozsvári professzor, az 1875-ben Budapesten végrehajtott „bonczolatokat" ismerteti. Bemutatja az öngyilkossági statisztikát, évszakok, nemek és foglalkozások szerint. Sajnos már akkor is az élen foglaltunk helyet az összes szempont alapján.

Grósz Lajos tanár szolgálati utasítást közölt a bányaorvosoknak, amely az egyre fontosabb iparegészségügyre hívta fel a figyelmet. Előírta, milyen nélkülözhetetlen felszereléssel kell a bányamentő orvosoknak rendelkezni, s előírta a kötelező gyógyszerek tartását is az orvos saját patikájában.

A tízéves jubileumi évfolyam szól a „fővárosunk tejkérdése" érdekében, mert hamisítani akkor is tudtak. Másrészt érdekes javaslattal állt elő az egyik tanársegéd,[831] aki szerint „a városban kell felállítani és berendezni tehéntelepeket, hol aztán a tehenek észszerű istálózásban és tartásban részesüljenek, s melyek a fogyasztó közönség folytonos ellenőrzése alatt álljanak". Később ez a nagyüzemi tartásnál meg is valósult. Nem kevésbé érdekes a közárvaház és a csecsemőhalandóság Magyarországon. Statisztikai kimutatás szerint itt sem álltunk jól.

Az írások száma ekkor már külön kötetre tellene. Különösen 1887-ig, amikor Fodor József „Egészségügy" című szakfóruma beindult. A nagy higiénikus a Chamberland-féle vízszűrőről még az 1885-ös évfolyamba írt. Az 1887-esben még nem érezhető a nemes vetélytárs jelentkezése. Az csak utólag derült ki, hogy 1880-tól már megjelölés nélkül is Fodor József a főszerkesztő. A higiénikus Frank Ödön ismertette a védőoltás hazai reformját. Ekkor tervezték bevezetni a kötelező újraoltást, amely meg is valósult. A szemész, id. Imre József akkor még hódmezővásárhelyi orvos, rossz testtartást nem okozó iskolapadokat tervezett és a gyártását sürgette. Fodor József az egészséges ivóvíz kritériumait ismertette.[832] Ugyanakkor szinte túltengenek a törvényszéki esetek ismertetése, de marad hely a bakteriológiai, a demográfiai és egyéb cikkeknek is. Olvashatunk az osztrák-magyar közös hadsereg egészségügyi viszonyairól, amelyben tífusz, kolera, vérhas, malária, trachoma nem kis számban

[831] Tóthfalusi Gy.: Egy szó fővárosunk tejkérdése érdekében. = Közegészségtan és Törvényszéki Orvostan. Az Orvosi Hetilap mell., 1879. p. 1.
[832] Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. XVI, 842 p., 14 t.

fordult elő. Nem beszélve a gyakori öngyilkosságokról. Legjobb volt a helyzet a prágai hadtestnél, s ez nem meglepő, viszont érthetetlen, hogy miért volt a legrosszabb az innsbruckinál. Erre még az sem magyarázat, hogy mondjuk, a Balkánról kerültek oda a bakák.

Az 1888-as periodika első számában Müller Kálmán tanár emlékiratot készített a Rókus közkórház újjáépítése ügyében. A kriminalisztikai részt az erőszakos nemi közösüléstől a magzatelhajtásig minden foglalkoztatja. Egyre több közlemény alatt olvasható Liebermann Leó és Gerlóczy Zsigmond neve, bizonyítékul, hogy mennyire magukénak tekintették ezt a „mégiscsak" mellékletet. Belky János ekkor már kolozsvári egyetemi tanár volt, ezért a tiszaeszlári szakvéleménye az Erdélyi Orvos-Természettudományi Értesítő hasábjain olvasható.[833] Rendkívül szakszerű és korrekt véleményét azóta is példaként idézik.

A melléklet jelzett főszerkesztője 1885-től Fodor József. Nem meglepő a szerzői névsor és a tartalmi színvonal. Valószínűleg az egyetemes tartalmú hetilapot jóval többen járatták, mint a csak higiénikusnak szóló „Egészség"-et. A millennium évéig nem is volt gond a melléklettel. Az 1896-os évfolyamban Marschalkó Tamás az örökké időszerű témáról, a prostitúcióról értekezett, majd ugyanezt folytatta Havas Adolf, a venerológus magántanár. A két közlemény kötetben is megjelenhetett volna. Ám arról is tudósít, hogy kénsav- és műtrágyagyár épült Aradon.

Ekkor írja első cikkét a lapba Rigler Gusztáv, a későbbi jeles higiénikus professzor, aki három egyetemet: a kolozsvárit, a szegedit és a fővárosit szolgálta, mindannyiszor meghívásos alapon. Illetve Kolozsvárról menekülnie kellett. Ő tudósít a millenniumi közegészségügyi és orvosi kongresszusról. Olvashatunk a betegsegélyező pénztárak, valamint az orvosi kamarák működéséről. Még semmi jele, hogy a következő évi lesz az utolsó kötet, amelyben Schuschny Henrik tollából már az iskolaorvosi intézmény értékelése is jelentkezett. A vasút egészségügyét Csatári Lajos elemezte, az újfajta fertőtlenítésről Rigler Gusztáv írt.

Aztán az utolsó számban a következőkről tudósít Fodor József főszerkesztő: „Tizenhat esztendő előtt vettem át a Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan szerkesztését". Tehát a címoldaltól eltérően már 1880-tól ő szerkesztette. Majd így folytatta: „Mindazonáltal a viszonyok mostohasága egyre nehezebbé teszi a lapnak kellő anyaggal való ellátását. Közegészségtani szakintézeteink a búvárkodás szempontjából nagyon is szerény helyzetben tengődnek: a közegészségügy terén pedig a közigazgatásnak az államosítása vár eldöntésre, s míg végleg el nem dől, útjában áll a közegészségügyi kérdések részletes tárgyalásának, fejtegetésének, megbeszélésének. A mi szakszerű és eredeti munkálat ily módon rendelkezésre

[833] Belky János: A tisza-eszlári bűnvád törvényszéki orvostani szempontból. = Orvos-Természettudományi Értesítő [Kolozsvár], 1884. p. 9.

áll, az nem elég a lap betöltésére. És így az Orvosi Hetilap ’Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan’ czimű melléklapja a jelen számmal megszűnik!”

Akkor éppen az államosítás volt napirenden, a pénzhiány pótlására. A jeles melléklet tehát élt harminckét évet, abból tizennyolcat Fodor József főszerkesztésével. Feladatát maradéktalanul betöltötte, a kitűnő Fodor-iskola ezután főleg az „Egészség” hasábjain, de jóval kevesebb olvasó előtt folytatta áldásos szakirodalmi tevékenységét.

A Gyógyászat 1901-ben

A címbeli szakfolyóirat szerkesztősége 140 évvel ezelőtt vált ki az Orvosi Hetilap indító gárdájából. Az új laptulajdonos, Poór Imre ezt így indokolta: „magyar orvosi rendünknek hivatása nemcsak az orvosi tudományokat kosmopolitikus közönnyel művelni, hanem tudományos vívmányainknak szellemi gyümölcsét honfias indulattal a haza oltárára hordogatni egyszersmind. Ebből mindnyájunkra ama kötelezettség háramlik, hogy az orvosi tudományokat anyanyelvünkön és hazánk javára értékesítsük" (7). Poór szerkesztő kuruckodó magatartásának ismeretében ez persze csak ürügy volt, mert a különben kiváló dermatovenerológus idejében felismerte, hogy a mostohá körülmények között is gyarapodó honi „piac" lassan két folyóirat eltartására képes. Ebben nem tévedett, s a Hetilappal kiprovokált vitákat sem tartjuk utólag indokolatlannak és haszontalannak. Markusovszky nem túl terjedelmes fórumába elsősorban az egyetemi tanárok, tanársegédek írtak tudományos közleményeket, a Gyógyászatba viszont a kevésbé ismert kollégák, főleg esetleírásokat, referátumokat, az orvosi rendet foglalkoztató mindennapos kérdések pro és kontra megvitatását.

Az egyszemélyes Poór-korszak 1872-ig tartott, a lap tartalma közben módosult, a személyeskedés tompult, színvonala emelkedett, id. Bókai János, Fodor József, Hőgyes Endre, Than Károly, Thanhoffer Lajos egyaránt szívesen publikáltak benne. Kialakult a mindkét fél részéről elfogadható normális együttélés. Ez a folyamat még inkább erősödött, amikor 1874-től Dulácska Géza lett a szerkesztő-kiadó, bár Poór maradt laptulajdonos. Az újabb váltás formájában is 1887-ben következett be: a lap gazdája már Kovács József sebésztanár, aki a karral kialakult konfliktushelyzetében így akart magának sajtóhátteret biztosítani. A szerkesztő-kiadó Schächter Miksa, a főmunkatárs Szénásy Sándor lett. Ez a „felállás" 1896-ig maradt, majd Kovács tanár neve lemaradt a címlapról, így az 1901-es évfolyamon már csak a Schächter-Szénásy kettősé olvasható. A lap közben a Honvédorvos, valamint a Medikus melléklettel bővült.

Amint látható, a Gyógyászat alcíme szerint „az orvostudomány hazai és külföldi fejlődésének, különösen az orvosi gyakorlatnak közlönye" kívánt lenni. Kivált száz esztendővel ezelőtt, amikor az Orvosi Hetilap főleg a két egyetem, a Magyar Orvosi Archívum a kísérletes medicina legfontosabb fóruma volt.

Így érthető, ha a professzori gárdából mindössze egyetlen szerző szerepel a gyakorló orvosok folyóiratának névmutatójában (2). Katedrától függetlenül többen lettek híresség, elég Ferenczi Sándor, Pándy Kálmán, vagy a dermato-venerológus Török Lajos személyére

hivatkoznunk.

Nem könnyű egy közel ezer oldalas kötetet kivonatolni, mivel az említett szerkesztők a korlátozott terjedelem miatt szintén tömöríteni kényszerültek.

Az első oldalon mindig ott az általános bevezető, azt követi sorrendben egy-két önálló tanulmány, majd irodalmi szemle bőségesen, tudományos és gyakorlati testületi ülések felsorolása, orvosi közügy, átfogó méretű könyvismertetés, közegészségügy, színes tárca, „különfélék" és bezárólag rengeteg reklám.

A 3. számban érdekes pl. Felletár Emil tanárnak a tej okozta mérgezésekről, valamint Csépai Lajosnak a pellagra alföldi előfordulásáról írott cikke (3). Ez utóbbi egyértelműen az egyoldalú és rossz táplálkozás eredménye. Az irodalmi szemle szakmák szerint sorolja fel a már kipróbált terápiás javaslatokat. Ilyen pl. a dionin-codein cseppek adása tüdővészesek kínzó köhögésének csillapítására, az epilepsziás rohamok mérséklése ópium-bróm keverékkel. A gyermekeken végzett gerinccsapolás gennyes agyhártyagyulladás esetén kifejezetten kedvező volt, míg gümős meningitisnél eredménytelen.

Az 1901. január 12-én tartott orvosegyesületi ülésen Dollinger Gyula professzor rák miatt végzett teljes gégekiirtás, Nékám Lajos tanár lichen ruber planus súlyosabb esetét mutatta be. Az orvosi közügyet főleg a különböző segélyegyletek anyagi helyzete, valamint a biztosítási pénztárak költségtérítési kötelezettsége foglalkoztatta. A tárca rovata a fényképezés és röntgenezés kriminalisztikai jelentőségét méltatta, Medvei Béla főorvos „A gyakorló orvos mint házi orvos" címmel tartott ma is figyelemre méltó előadást. „A szerelem a tudományban" eszmefuttatása Möbius-idézettel alátámasztott, a szerző szerint „orvosi psychologiája még ma is megíratlan, ezért Maupassant novellái, vagy Heine dalai többet mondanak vaskos lélektani tankönyveknél".

Vámossy Zoltán akkor ismertette a phenolphtalein nevű új és hatásos hashajtót, amelyet Wenhardt János tanár próbált ki az osztályán.

A tárcarovatban ugyancsak érdekes a „Milyenek a betegek és hogyan bánjunk velük?" című eszmefuttatás (6). Szarkasztikus és szellemes írás, az orvosi társulatokat sem kímélve. Akik etikailag annyira csiszolják egymást, hogy „lassan elkopnak." A szerző hangvételén érezhető Kovács József sebésztanár érdes modorának hatása. A kiváló kirurgus a betegtől soha nem azt kérdezte: „mi a baja", hanem „mi a panasza?" A látszólagos szójáték lényegi különbséget takar.

Olvashatunk a táppénzről, amellyel élni és visszaélni lehet. Az előadó szerint az orvos őszinte és „egyenes" modorának feltétetlen előnye, hogy nem kell betanulni, kevésbé fárasztó és általánosan alkalmazható. A hízelgést, az ízetlen élcelődést és a fölösleges mérgelődést a

minimálisra csökkenti. Végül kiderül: az orvos-orvos, valamint az orvos-beteg kapcsolat az idők folyamán nem sokat változott.

A tárcarovat foglalkozik az orvostörténelem és az általános etika oktatásának szükségével (5). A meglepően tájékozott szerző ezt a berlini pedagógiai főiskolán (Hochschulpaedogogik) adta elő. Tudomása szerint csak a francia és német főváros egyetemén kötelező diszciplína, másutt egyrészt tantervi zsúfoltságra, másrészt az érdektelenségre hivatkozva legföljebb megtűrik, pedig „mindig és mindig fel kell vetnünk a kérdést, miért ápolják a jogászok jogtörténetüket, a bölcsészek tudományuk fejlődéstanát, a theológusok egyháztörténetüket és pedig joggal, céltudatosan és miért maradjon az orvos előtt nem kevésbé fontos szaktudományának multja ismeretlen vagy legjobb esetben homályos fogalom" (5). Orvostörténelmi ismeretek nélkül nehéz a kuruzslás ellen küzdeni, állapítja meg határozottan.

A 19. század tudományának kupolája az előző nagy felfedezések (Vesalius, Harvey, Morgagni) pillérein nyugszik, oszlopfőin Dalton, Claude Bernard, Bichat, Jenner, Pasteur és Koch neve olvasható. Van kiktől és miből tanulni: Sprengel, Haeser, Baas, Daremberg, Pagel és Wunderlich munkássága elegendő bizonyíték. A régiek, Hippokratész, Galenus, Rhases, Isaac Judeus etikát sugallnak. A cordovai Maimonides orvosi imája a Kos-i mester örökérvényű esküjéhez hasonló. Mindenben legyünk mértékletesek, csak a belátásban nem javasolja.

A magyarok közül megemlíti Linzbauer Xavér Ferenc, Demkó Kálmán, Győry Tibor és Temesváry Rezső munkásságát. A két utóbbinak akkor jelentek meg első jelentős művei. Hivatkozik Scheuthauer Gusztáv professzornak az Ebers-papyrust patológiai szempontból vizsgáló írására, amely a Virchow's Archiv hasábjain olvasható. A szerző Herszky Manó neve az orvostörténelem oktatásával együtt feledésbe merült.

Felemelő érzés Korányi Frigyes orvossá avatásának ötvenedik évfordulójáról megemlékezni, lesújtó viszont az 58 éves Fodor József és az 53 esztendőt élt Laufenauer Károly professzor búcsúztatása. Korányival együtt ünnepelték a New Yorkba került Abraham Jakobi tanár szintén félszázados promócióját, aki Semmelweis jelentőségét is méltatta.

Érdekes, hogy az érdekvédő kamara kérdését az író Tóth Béla vetette fel (9). Éppen egy orvosper kapcsán, amikor felmerült, miként lehetséges az, hogy a rendőrségi vizsgálatig, illetve a bírói pulpitusig nincs szűrő, amelyen a diplomával visszaélők fennakadnának. „Lombroso statisztikája megköveteli a maga számait. Rossz orvos, rossz pap, rossz bíró, rossz ügyvéd, rossz ujságíró és rossz minden volt, van és lesz széles e világon. De a jóknak eszközökkel kell rendelkezniök, hogy a rosszakat lehetetlenné tehessék a büntetőtörvény határán innen is. Magyarországon az orvosi rend az egyetlen, melynek ilyen eszköze még nincs." Majd így folytatja: „a tudomány szabadsága ott ér véget, ahol a vétkes mulasztás, vagy durva botlás kezdődik. Ezt

pedig nem biztos, hogy a laikusok meg tudják ítélni." Mellékesen megjegyezve az író eredetileg orvosnak készült, ezért lett több lexikonban tévesen egy oroszországi orvoskongresszusi beszámoló szerzője (8).

Megtudható a hírekből, hogy 1901-ben a svájci orvosok fele már kollegina. Ne feledjük, ott szerzett oklevelet Hugonnai Vilma is.

Kedvesen anekdotázik medikusi évekről a „Porzó-termő" Agai Adolf (1). Az öreg orvos alatt apja értendő, aki még hallgatta Stahly, Bugát és Balassa tanárokat.

A „különfélék" közt bukkan fel az eutanázia kérdése. Német példára hivatkozva, „hogy a halállal viaskodó, előle menekülni nem bíró és kínos fájdalmaktól gyötrött ember átsegítése miatt az orvos büntetlen maradjon". Erre sem a német, sem a magyar jog nem ad lehetőséget, mert egyrészt az orvos tévedhet az állapot megítélésében, másrészt a lelkiismeretlen könnyen visszaélhet vele.

A hazai Jogtudományi Közlöny szerint „Az állam legelsőrendű feladatai közé tartozik alattvalói életének megoltalmása, s ezért nem szabad ezen oltalom gyengítését előmozdítania."

Orvosi-kamara, szabad orvosválasztás, eutanázia: mai gondok, száz évvel ezelőtti megvilágításban.

Megtudhatjuk, hogy a történelmi ország első orvosszobrát Aradon állították fel, 1901. október 27-én. Darányi János doktorét a Baross parkban, továbbá a nagy Virchow volt Schliemann trójai ásatásának a paleopatológusa. Mindig igény volt a színes, széleskörű tájékoztatásra.

A Medikus melléklet a két egyetem orvosi karának tanrendjét sorolja fel, a Honvédorvos többek között a közös hadsereg egészségügyi szolgálatát, szabályzatát ismerteti. Tudósít az angol-búr háború szomorú mérlegéről, a francia orvosok pisztolypárbajáról, a német katonák nemibajt megelőző felvilágosításáról. Mindenek előtt a hadisebészet rohamos fejlődéséről, vagy milyen lesz az „Egészségügyi szolgálat a jövendő háborúban?" (4). A figyelem központjában a német és az orosz hadsereg. A ferencjózsefi boldog békeidők látszólag felhőtlen egén már megjelentek sötét árnyak.

Az érdekességeket hosszan lehetne sorolni, de ennyiből is kitűnik, milyen hiánypótló szerepet töltött be 1901-ben a 140 évvel ezelőtt született és 55 éve megszűnt Gyógyászat.

Féltucat mai lap tisztelheti benne a színvonalas elődöt.

IRODALOM: 1. Ágai A.: Egy öreg orvos naplójából. Gyógyászat, 1901, 41, 815-818. – 2. Budai K.: A vena portae sclerosisáról. Gyógyászat, 1901, 41, 628-631, 647-651. – 3. Csépai L.: Pellagra-esetek az Alföldön. Gyógyászat, 1901, 41, 40-41. – 4. Freund H.: Egészségügyi

szolgálat a jövendő háborúkban, Honvédorvos, 1901, 14, 57-60. – 5. Herszky M.: Az orvostörténelem és az általános ethika oktatásának fontossága az orvosjelöltre nézve. Gyógyászat, 1901, 41, 348-350, 363-365, 381-383, 397-399. – 6. Lévai J.: Milyenek a betegek és hogyan bánjunk velük? Gyógyászat, 1901, 41, 205-208. – 7. Poórl.: Előrajzunk. Gyógyászat, 1861, 1, 1. – 8. Szállási Á.: Az 1897. évi moszkvai orvos-kongresszus magyar szemmel. Orv. Hetil., 1972, 113, 95-96. – 9. Tóth B.: Magyar író az orvosi kamarákról. Gyógyászat, 1901, 41, 460-461.

Pete Zsigmond és az ’Egészségi Tanácsadó’ (1864–1870)

Ezernyolcszáznegyvennyolcban a pesti orvoskar „inter arma” is negyvenöt orvost adott az országnak, míg a világosi fegyverletétel után csak tízet. A forradalmi évfolyamból Zétény honvédorvosi könyvében huszonegy megtalálható, köztük Barna Ignácz, a későbbi fogorvostanár, a török emigrációba sodródott Galgóczy Gábor (Veli bej), és Hammerschmidt Lajos, alias Abdullah effendi. Nem olvasható köztük Pete Zsigmond, noha az 1861-es Gyógyászatban megjelent „Tábori- vagy hadsebészet” c. saját tapasztalatain alapuló imponáló cikksorozata szerint azokat „volt tábori orvosként” írta. Persze szerezhette volna az osztrák hadseregbe sorozva akár solferinói élmények alapján, ha nem lenne bizonyossági nyoma honvédorvosi múltjának. A Vasárnapi Újság 1883. 6. száma Szinnyei szerint nekrológot közölt Pete Zsigmondról, amitől támpontot lehetne remélni, hiszen ez a rokonszenves lap egyetlen emlékeztető alkalmat nem mulasztott el negyvennyolc szellemének élesztgetésére. Sajnos az nem részletes nekrológ, hanem pár soros „apróhirdetés”, amiből a halál tényén kívül egyéb nem derül ki. Ugyanakkor a Máramaros c. újság valódi nekrológot hoz: „A máramarosi honvédegylet tagjai is lobogójuk alatt testületileg jelentek meg a gyász-szertartáson s a régi honvédek nevében Szarka József ref. lelkész mondott megható búcsúztatót”. A gyászmise katolikus volt, tehát a tiszteletes valóban honvédtársként vett részt a végtisztességen. Pete Zsigmondnak így a honvédorvosok közt a helye, de személye ettől függetlenül is érdekes.

A Somogy megyei Böhönyén született 1825. február 19-én. Ifjúkoráról mitsem tudunk. A születése utáni első feljegyzett adat, hogy negyvennyolcban végzett. Neve majd az újjászületett orvosi sajtóban, az Orvosi Hetilapban vált ismertté. Amikor Poór Imre szerkesztő-tulajdonos 1861-ben megindította a Gyógyászatot, Pete Zsigmond – nem tudni mi okból – átpártolt hozzá. Kezdő évfolyamában tizenöt saját közleménnyel és harmincnégy folyóirat-ref erátummal még Felletár Emilt és Winkler Józsefet is megelőzte. Hadisebészete szerint „a csatatérrül egy sebesültnek se történhessék eltávolítása annélkül, hogy sebe kitakarítva s bekötve ne legyen; minek folytán a kórházak s ápoldákban a seb kutaszolások tilalmát szabályul lehetne fölállítani”. A vissza nem helyezett bélrészre olajos fedést ajánlott a sebesültnek mákony adását. Hólyagsérüléskor minél előbb „pöscsap”-bevezetést tart szükségesnek, hogy a hasüregbe vizelet ne jusson. Sebfedésre a kétes tisztaságú vászontépések helyett az angol és francia hadseregben használt, váladékfelszívásra is alkalmasabb gyapot előnyeit hangsúlyozza.

Pete Zsigmond eddig szerény gyakorlóorvosként fejtette ki serény szakirodalmi tevékenységét. A helyzet 1862-ben fordult, midőn a Rudas-fürdő új bérlője indítványozta a

balneológia tanszéki rangra emelését. „Fürdészeti magántanári" címért hárman folyamodtak, Grósz Lipót, Hasenfeld Manó és Pete Zsigmond. Szerencséje a fürdőorvosi múlttal nem bíró Petének volt, aki tiszteletre méltó erőfeszítéseket tett ezirányú hátránya behozására. Már 1862-ben kiadta az egyetemi nyomda „Értekezés a fürdésről" c. orvosegyesületi felolvasását. A Gyógyászatban ezután a balneológiai cikkei dominálnak. Irt a fürdésről általában, fürdőtörténetet, a stubnyai víz vegyi elemzéséről, a tengeri fürdőkről, a fürdői étrendről, az ivókúrák értelméről és értékéről – magántanárrá fogadásának jogosságát bizonyítandó.

Pete Zsigmond nevét azonban az „Egészségi tanácsadó" c. felvilágosító kétheti lapja őrizte meg leginkább. A szerkesztő és kiadó-tulajdonos 1864–70 között jelentette meg az átlag 40–50 oldalas egészségügyi mindentudót imponáló tájékoztatással és még imponálóbb szerénységgel, hiszen egy-egy névaláírásos cikk kivételével az egészet a bizonyosságig gyaníthatóan egymaga írta. Foglalkozott az urbanizáció higiénés problémáival, a környezetszennyeződéssel, amelyet nagyon elmésen „köztisztátalanság" szóval illetett. A lapokon fel-felbukkan fürdőorvosi mivolta valamennyi valamirevaló fürdőhelyünk rövid szakszerű-érthető ismertetésével. A járványos betegségeket történeti áttekintéssel érinti. A vízbe fúlt tetszhalottak élesztéséről, a tejhamisítás felismeréséről, a bokros lovak patkolásáról egyformán szól. A hagymázos betegek szobáinak fertőtlenítésére „újabb időkben mészhalvagos (Chlor kalk) vizet használják" – írta Semmelweis halálának évében, sajnos e név említése nélkül. Az „Egészségi tanácsadó" oldalain találunk név szerint vendégszerző ismerősöket is. Legkedvesebb meglepetés köztük a legnagyobb magyar költő egykori sárszentlőrinci padtársa: Sass István. A harmadik évfolyam hatodik számában írt „A kanyaró vagy vereshimlő óvszabályai" címmel népszerű ismertetést. A lap tárca rovatában közérdekű híreken kívül meteorológiai jelentések is olvashatók.

Darwint vulgárisan bár, de érti, főképp elfogadja. „Darwinnak remek elmélete szerint a fajok képződése az egyének létéért történő küzdelme által történik ...".

Sokat foglalkozik Pest higiénés nehézségeivel.

J. W. Basalgette londoni főmérnök tervet dolgozott ki a csatornázás megnyugtató megoldására. Ezt a tervet Pete nagyon pártfogolta. A fő probléma az volt, hogy az év nagy részében a csatornák mélyebben voltak a Duna vízszintjénél, így elfolyásról alig lehetett beszélni. Basalgette három kőcserépből épített fő gyűjtőcsatornát javasolt, azokból pedig gőzgép emelje át a szennyet a Dunába. Természetesen pénzügyi nehézségek voltak, de Tormag főorvos adataira támaszkodva érvel, hogy Pesten pont a csatornák állapota miatt kétszer olyan magas a mortalitás, mint a nyugat-európai városokban.

Ahol nincsen gyógyszertár, ott kézi gyógyszertár tartását javasolja, mert úgymond „az

orvos gyógyszer nélkül, katona fegyver nélkül”. Az elhízás ellen „kövér és lisztes eledelektől tartózkodni” ajánlotta. Sokat foglalkozott a pangó demográfiai helyzettel.

Pete Zsigmond fontos szerepre vállalkozó lapja – utólag azt lehetne gondolni – a kiegyezés körüli évek légkörében elemi igényt elégített ki. A valóság az, hogy évről évre gyűltek az eladatlan példányok. Levelezési oldalán az egyik orvos szakszerűbb szöveget kíván, mire a szerkesztő önérzetesen megmagyarázza: „Lapunk egészségi tanácsadó, és nem orvosi tanácsadó. A mi igyekezetünk legfőbbike nem a betegség gyógyítása, hanem az egészség megtartása”. A raktáron gyűlt számokkal azonban fogyott a szerkesztő-tulajdonos fedezete; ambíciója, 1870 végén bejelentette megszűnését.

Valószínűleg ez a trauma váltotta ki Székes- fehérvárra való költözését, ahol 1873 nyarán három hónapig újra megpróbálkozott a tanácsadóval. Sajnos, sikertelenül. 1874–76 között a székesfehérvári főreáliskola tanára volt, innen Máramarosszigetre költözött orvoskodni. Közben ugyanis megnősült, egymás után négy gyermeke született, lapkísérlet helyett a családjáról kellett gondoskodnia. Itt halt meg aránylag fiatalon 1883. február 2-án, „a szabadságharcinak egyik vitéz bajnoka”, aki „egyidőben orvosi szaklapot is szerkesztett”.

Az 1880-as évek magyar egészségügyének tükörképe az 1869-ben indult Természettudományi Közlönyben

Első közegészségtan-professzorunk rendkívüli tudományos teljesítményének a szerkesztői oldala bizonyára kevéssé ismert, bár az is szerves része a nagy egésznek. Nem feltétlenül az általa alapított Egészség című folyóiratra gondolunk, hanem a Természettudományi Közlöny 1880–1886 közötti évfolyamaira, amelyek címlapján Szily Kálmán és Paszlavszky József mellett Fodor József neve is olvasható. Szily főtitkár szerint ekkor valójában ő volt a főszerkesztő.1 Az igényes népszerűsítő szaklap orvostörténeti méltatása még várat magára, pedig ahova Balogh Kálmán, Hőgyes Endre, Fodor József Laufenauer Károly és illusztris társai szívesen küldték írásaikat, akkor is figyelemre méltó, ha ez ismeretterjesztő szinten történt. A legkiválóbbak vettek részt a természettudományos közművelődésben.

Érdemes felidézni, milyen történelmi körülmények között született meg a címbeli tárgykör írásos közvetítője. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat már 1841-től „összefogta" a nem humán érdeklődésű hazai szakembereket, de önálló folyóirat helyett csak időszakos kiadványokra telt. A szabadságharc idején még arra sem, mert a papír a mozgósításra kellett. A Bach-korszakban viszont minden népszerűsítést politikumnak véltek, ezért csak az 1867-es kiegyezés utáni szabadabb légkör tette lehetővé – sőt kívánta meg – egy létszámában nem nagy, de mégis létező művelt közönség korszerű tájékoztatását. Ahogy az első egyszemélyes szerkesztő, Szily Kálmán írta: „Az, amit eddigelé magyar természettudományi irodalomnak lehet nevezni, majdnem kivétel nélkül, akadémiai és hasonnemű kiadványokból vagy tankönyvekből, iskolai kézikönyvekből áll." (6). Tehát egyik felette, a másik alatta volt az igényeknek. A közöttük lévő űrt töltötte ki 1869 januárjától a havonta megjelenő Természettudományi Közlöny, a német Naturforscher mintájára.

Tárgyjegyzéke ábécé-sorrendben az állattantól a vegytanig terjed. Nyolc témakörben negyedik az orvostudomány eredményeit tárgyaló fiziológiai fejezet. Színvonalát Fodor szerkesztéséig Balogh Kálmán biztosította, miközben az Orvosi Hetilap főmunkatársi teendőit szintén ellátta. Az első évfolyam szomorú kötelességet rótt mindjárt a kitűnő kutatóra: a kar büszkeségét, Balassa János professzort kellett búcsúztatnia. (2) Ha a kései érdeklődő belelapoz a Természettudományi Közlöny korai évfolyamaiba, elképed némely írás időszerűségén. Dapsy László például azt feszegeti, miként befolyásolja majd a Tisza szabályozása a talajviszonyokat, vagy miért esett az 1879. esztendőben világszerte annyi eső?

Igaz, nem orvosi problémák ezek, de érdekesebbek néhány azóta már megoldott

közegészségügyi kérdésnél.

A Természettudományi Közlönyt kis személyes közjáték után 1871-től a fizikus Szily Kálmán, a vegyész Lengyel Béla, valamint a geológus Petrovics Gyula alkotta hármas állította össze, a szerkesztőbizottság helyére szakértő rovatvezetők kerültek. Az élettanra a már említett Balogh Kálmán, a természettanra pedig báró Eötvös Loránd. A redaktori felállás 1877-től újra változott, Szily mellé az ásványtanász Paszlavszky József társult, és 1880-ig ketten szerkesztették az egyre népszerűbb folyóiratot. Csak „találomra": az 1879-es évfolyamban olvashatunk A hibás színlátásról (Imre József), Az asztracháni pestisről (Rózsahegyi Aladár), Az orvosi tudomány újabbkori haladásáról és népszerűsítésének szükségéről (Scheiber Henrik). Olyan, a mai napig nem egyértelműen megválaszolt kérdés is, hogy „ártalmas-e az egészségre a salicylsavnak kis adagban való huzamosabb élvezete?" (3) Kolbe lipcsei professzor klinikai tapasztalata alapján a referens az ellenkezőjét állítja, mert ha valaki egész télen tartósított befőttet fogyaszt, mellékhatások biztosan jelentkeznének.

A Szily–Paszlavszky kettős neve között 1880-tól Fodor Józsefé olvasható, ő lett ugyanis A Kir. M. Természettudományi Társulat választott első titkára. Szerkesztésében az orvos szerzők száma szembetűnően megszaporodott. A fiziológus-farmakológus Balogh Kálmán, a fülész Böke Gyula, maga Fodor József, a később kolozsvári közegészségtanász Rózsahegyi Aladár, a debreceni Török József tanár, valamennyien országosan ismertek. A nem orvosi jellegű írások közül Szily Kálmánnak a „Ha majd a kőszén elfogy" (4) című eszmefuttatása a legérdekesebb. Írjuk az „aszalt napsugár", vagy „fekete gyémánt" helyébe a kőolaj szót, a cikk akár ma is megjelenhetne. Lényege, hogy a kutatásnak új energiaforrás után kell nézni, mert a geológiai készletek korlátozottak. Szerzőnk a nap, a szél és vízesések erejének hasznosítására hívja fel a figyelmet, vagyis a meteorológiai tényezőkkel való okos gazdálkodásra. Az elektromos korszak köszöbén, amikor Schaffhausen városa mellett már vízi turbina állítja elő és „drótkötél" szállítja szét a szükséges lóerőket.

Fodor József írása „a hideglelős vidékek esteli levegőjéről" itáliai tapasztalatokra támaszkodik, ahol napszállta után a vizek mellett már nem mennek a szabadba, illetve nem építenek lakást a tavakhoz közel. Ha mégis, akkor aludni az épület legfelsőbb szintjére térnek.

Szúnyogról nincs szó, mégis így a moszkitó-inváziót kerülik el. Ahol ezt teszik, sokkal ritkább a malária előfordulása. Hazai viszonyokról szólva a kitűnő tudós szinte költői stílusban ír, egyáltalán nem romantikus sorokat. „Különösen gyakran találkozunk a falusi lakosok között olyanokkal, akiknek arczuk sárga, hasuk, gyomruk felpuffadt, emésztésük rossz. Ezek rendesen hideglelős emberek, akiket minden tavaszkor előfog a rázó hideg, meggyötri őket heteken keresztül, azután kis nyugtot hagy az őszig, amikor megint végig kínozza őket."5 Majd így

folytatta: „a szép magyar föld nemcsak aczélos búzát terem, de sárga betegséget is... ahol ki-kiszáradó mocsarak, ingoványok terülnek el, nagy lapályok vagy szűk völgyek mélyedéseiben, a nedves kaszálókon, ott van a betegség termőföldje". Segíteni csak a lápok lecsapolásával, a kiszárított földek termővé törésével lehet. Addig pedig akár az olaszok, a magyarok is kerüljék napnyugta után a vizek melletti tartózkodást. Érdekes Fuchs Dávid cikke a „tisztátlan tejről", szerinte a piacon árult fehér folyékony táplálékot nemcsak kémiai, hanem bakterológiai szempontból is vizsgálni kellene. Balogh Kálmán társulati beszámolójából két érdekességet érdemes megemlíteni: a bostoni Science Observer csereviszony kialakítására szólította fel a társaságot, amelyet természetesen elfogadtak, másrészt 1879-ben a tagok létszáma már 5121 személy, közöttük 73 hölgy volt.

Az orvosi fejezet két részre, élettani és egészségtani tárgykörre módosult. Böke tanár cikke A hallásról és halló készülékről6 az előbbihez, a Védőoltás koleránál (tyúkkoleránál) az utóbbihoz tartozik. Természetesen Pasteur módszere szerint. Az előző írásban az érdemes fülész a hangvezető és -felfogó érzékszervünk fiziológiáját, patológiáját, valamint a hallás javítására készített kísérleti eszközöket ismerteti. Ilyenek: a fogak közé helyezett kemény kaucsuklemez, amelyet a chicagói R. Rhodes professzor „Audiphone" néven szabadalmaztatott, továbbá Cincinnati városában a Graidon-féle „Elektromikrophone". Ez zsebben hordható kis instrumentum, a belőle kivezetett zsinóron lévő fadarabka szintén a fogak közvetítésével továbbítja a mikrofonba mondott hangokat. Ezek természetesen a hirdetésektől eltérően nem csodaműszerek, mert ahol a hallóideg „süket", ott hangfelfogásról szó nem lehet. A korral járó hypacusist a látás romlásához hasonlítja, amely zemüveganalógia alapján javítható. Ilyenek a hanggyűjtő eszközök: csövek, kürt alakú kagylók, sajnos még idomtalanok és feltűnés nélkül nem használhatók. Egyik budapesti mérnök szintén konstruált egy kisméretű, hegedű alakú készüléket. A hangok vezetésére hallássérülésnél a koponyacsontok szolgálnak, így a távolság „áthidalása" egyelőre lehetetlen. Ezért a hírverés sem amerikai méretű. Böke tanár írása jól érzékelteti, mennyire kiegészítheti egymást a hasznosság és érdekesség.

A cikkek nagy részének csak a címét tudjuk idézni. A következő évfolyamban Babeș Viktor (magyarosan írva, pesti tudósként) A betegség-okozó bakteriumokról értekezett. Még nem ismerte a szaprofita mikrobákat. A kórokozókat mindössze három csoportra osztotta: 1. amikor a boncolásnál a baktériumok tömegesen kimutathatók (lépfene, tüdőgyulladás stb.); 2. amelyeknél a kórkép és a jelen lévő bacilusok viszonya nem tisztázott (diftéria, tífusz stb.); 3. ha a kétségtelenül fertőző betegségeknél mikroszkópos kórokozók nem találhatók (malária, szifilisz, tbc, lepra). A beosztás érthető, párizsi útjára csak aztán ment, Laveran sem írta le még a plasmodiumokat. A tüdőgyulladást okozó diplococcus-variációt viszont Babeș az elsők között

mutatta ki 7 Rózsahegyi Aladár A váltóláz okáról című cikkében már a mocsaras talajból kitenyésztett bacilusokat ismertette, nyilván semmi közük nem volt a „sárga betegséghez”, a bizonytalan kigőzölgés helyett már valami górcsővel látható kórokozókat akartak találni. Az Egészségtan gyűjteményben olvashatunk a lakások nyári klímájáról, a hús konzerválásáról, a pneumatikus gyógymódokról, a védőoltásokról. Az élettani részben az őszülésről, a hebegésről, a hypnotismusról, a zene befolyásáról a vérkeringésre. Valamennyi írás a mohón olvasóközönség elemi érdeklődését elégítette ki. Egyes számokat újra kellett nyomatni. Az, hogy Than Károly professzor épp az ártézi kutak vizéről értekezett, nem független Fodor József szerkesztői koncepciójától. Miként ugyanezen szakembernek a levegő analíziséről szóló közleménye.

Higiénikus főszerkesztőnk 1881. szeptember 16-án Bécsben A légfűtésről tartott előadást. Magyar nyelvű változata a Természettudományi Közlöny hasábjain is megjelent.8 A légfűtés elleni leggyakrabban hangoztatott vádak: száraz levegője izgatja a nyálkahártyát, a kemencéről felszálló por és korom kellemetlen szagot áraszt, következésképp fejfájást okozhat. Fodor kísérletileg kimutatta, hogy a szakszerűen működtetett légfűtésnél nem szárazabb a levegő, mert benne ugyanannyi vízgőz mérhető. A fűtőtestet nem szabad izzítani és mindig tisztán kell tartani. Ha a kiáramoltató kémény megfelelőképp cirkulál, a levegőben nincs szén-dioxidfelhalmozódás. Mindent egybevetve a légfűtés gazdaságos, higiénikus és szabályozható. Tehát a hiba nem a szerkezetben, hanem a kivitelezésben van. Ne feledjük, a müncheni paloták légfűtését ekkor már Pettenkofer professzor ellenőrizte.

Az 1882-es évfolyamba már az akkor megalakult Ideg- és Elmegyógyászati Klinika első igazgatója, Laufenauer Károly írt cikket A szaglásról és szerveiről. (9) Hivatkozik Cooper regényeinek ismert indián alakjaira, akiknek szaglóképessége a vadászebekével vetekedett. A fehér embert a vizelet szagáról megismerték. Köztudott a vakok ilyen irányú kifinomult érzéke. Begbie angol orvos a kiütéses tífuszt a vér szagáról tudta diagnosztizálni, de a nagy Skoda is mindig igénybe vette ezt az ősi érzékszervét. Krompecher István professzor szerint egyeseknél a bulbus olfactorius atavisztikusan fejlett, ők az orrukkal is azonosítani tudnak személyeket. Jeles anatómusunk több fogadást nyert ezzel a képességével.

Az említett évfolyam két külföldi „sztárja” Pasteur és Darwin. Az érzékszerveket Szili Adolf egészítette ki A színvakságról írott cikkével. Akkor még a Holmgrenféle színes pamuttekercsek válogatásával szűrték ki a színtévesztőket. Aztán a Raade-féle nemzetközi színskála 882 különböző csíkja előzte meg a ma használatos szám-és betűmozaikokat.

Végül – három évfolyamot átugorva – Fodor József utolsó szerkesztői „terméséből” idézünk. Az 1886. évi kötetben annyi az orvos, hogy elég a neveiket felsorolni. Azary Ákos a

Chauveau-féle oltóanyagot ismertette, amelyet a lyoni állatorvosi intézetben állítottak elő, lépfene ellen. Babeș a Pasteur-féle veszettséggyógyító módszer jelentőségét méltatta. Báron Jónás a sérvkizáródás operálhatóságával foglalkozott. Bécsi Gedeon „a magas kőmetszésekről" tartott előadást a saját tapasztalatai alapján. Az akkor feltűnt Chyzer Kornél a hazai fürdőkre, valamint közegészségügyi bajainknak a természettudományos ismeretek hiányával való összefüggésekre hívta fel a közfigyelmet.

Fodor József a fojtó levegőről, a vasúti kocsik karbolsavas fertőtlenítéséről, az égő gáz oxigénfogyasztásáról, az eosin festék egészségkárosító hatásáról írt.

Külön figyelmet érdemel Hőgyes Endre cikke Egy újabb akusztikus reflex tüneményről. (10) Leírja, hogy tengerimalacnál az agyfélteke, az agydúcok és ikertestek kiirtása után is zene hatására ritmikus mozgásokat észlelt. Az embernél a reflexív ugyanazon pályákhoz kötött, ez magyarázza, hogy zene hatására a tömeg öntudatlanul hasonlóképp viselkedik. A tánc, torna, lovaglás szintén reflexmozgások eredménye. Hőgyes korában ez még nem volt evidencia. Egészséges ember ezt ellenőrzés alatt tudja tartani, de bizonyos idegbetegségeknél nem.

A veszettség „fertőző anyagáról" szintén Hőgyes szólt a legszakszerűbben. Kísérletei alapján már a saját változatának kidolgozására utalt.

E kötetben új tehetségek jelentkeztek. Lenhossék Mihály a bonctani rendellenességekről, Liebermann Leo a tyúktojás-embrió kémiai vizsgálatáról, Lőte József a lépfene gyógyításáról, Ónodi Adolf a szimpatikus idegrendszer szerepéről, Plósz Pál az uromelanin származásáról, Schüchter Miksa az antiszeptikus sebkezelés jelen állásáról, Szénássy Sándor az actinomycosisról, Thanhoffer Lajos az állatgyógyintézet laboratóriumának felszereléséről értekezett.

A felsorolt nevek rövidesen igazolták a nekik előlegezett bizalmat. Fodor József, valamint a Természettudományi Közlöny révén széles körben ismert lett nevük.

Amikor 1887-ben Fodor helyére Lengyel Béla került, a szerzőgárda maradt, csekélyebb fiatalítással.

Érdemes lenne összeállítani Hőgyes Endrének az itt megjelent népszerűsítő írásait.

Közöttük ilyenek akadnak: a színpadi hatás fiziológiája, a nyers és lágyra főtt tojás tápláló voltáról, az alvás és kerékpározás, a katonák testmelege menetelés közben, a sör diuretikus hatásáról, a vér fajsúlyának változásairól és külön meglepetés: Adat a szerzett sajátságok átöröklésére.

Meggyőződésünk, hogy Fodor József, Hőgyes Endre és Balogh Kálmán életművét még mindig nem ismerjük teljesen.

Amennyiben igen, úgy az újrafelfedezés élményében lesz részünk.

IRODALOM

1 Gombocz E.: A Kir. Magyar Természettud. Társulat története 1841-1941, Sylvester Ny., Bp., 1941, 139. old.

2 Balogh K.: Megemlékezés Balassa János felett. Természettud. Közl., 1869, 289. old.

3 Wartha V: Ártalmas-e az egészségre a salicylsavnak kis adagban való huzamos élvezete? Természettud.

Közl., 1879, 119-120. old

4 Szily K.: Ha majd a kőszén elfogy. Természettud. Közl., 1880, 24-28. old.

5 Fodor J.: A hideglelős vidékek esteli levegőjéről. Természettud. Közl., 1880, 215-218.

6 Böke Gy.: A hallásról és halló készülékekről. Természettud. Közl., 1880, 146-150.

7 Babeș V: A betegség-okozó baktériumokról. Természettud. Közl., 1881, 242. old.

8 Fodor J.: A légfűtésről. Természettud. Közl., 1882, 112-116. old.

9 Laufenauer K.: A szaglásról és szerveiről. Természettud. Közl., 1882, 312-332. old.

10 Hőgyes E.: Egy újabb akusztikus reflex-tüneményről. Természettud. Közl., 1886, 179-181. old.

A Természettudományi Közlöny népszerűsítő szerepe 1904-ben

A folyóirat szerves része volt a korszerű egészségügyi felvilágosításnak. Az 1867-es kiegyezés után két esztendővel indította meg Szily Kálmán, nevéből közmegegyezéssel már hiányozha- tott a „királyi” jelző, amelyet korábban még az udvarhűnek igazán nem mondható Bugát Pál is kénytelen volt alkalmazni. A két orvosi végzettségű szerkesztőségi tag közül ekkor Nendtvich Károly a vegytant, az antropológus Török Aurél a zoológiát képviselte, majd megalakult az élettani szakosztály, annak élére a nagy belgyógyász Jendrassik Ernő után a közegészségügyi katedrára nemrég kinevezett Liebermann Leó professzor került. Az 1841 óta létező társulat elnöki tisztségét 1880–1886 között Fodor József viselte, ebben az időben ő volt az igen színvonalas közlöny egyik szerkesztője. A választmányi tagok névsorában olyan kitűnőségeket találunk, mint Balogh Kálmán, Klug Nándor, Hőgyes Endre, Korányi Frigyes és Vámossy Zoltán, hogy csak a legismertebbeket említsük (3).

Száz évvel ezelőtt jelent meg Hugonnai Vilmának, az első magyar orvosnőnek az Egészségtani előadások nők számára című könyve, ami azért is érdekes, mert a társulat elnöke 1899-től Wartha Vince műegyetemi tanár, Hugonnai férje volt, irányítása alatt a szaklap a nők tudományos egyenjogúságával foglalkozott. Megelégedett olyan írással, mint a „Használt ágytoll tisztítása házilag”.

Mai szemmel még feltűnőbb, hogy a kötet szerzői mennyire nem hangsúlyozták a Nobel-díj jelentőségét. Elvileg ismertetni kellett volna az 1903-ban kitüntetett dán Finsen biztató eredményeit a népbetegségnek számító lupus vulgárisnak koncentrált fénykezelése terén, de még a tárgykörrel sem találkozunk. Még meglepőbb, hogy amikor a szerkesztőségi cikk részletesen, egy fordítás alapján ismerteti az édesvizek élővilágát, a szúnyog fejezetben Laveran es Grassi neve mellett nem olvasható a már koszorúzott Sir Donald Ross doktoré, aki elsőként tisztázta az anopheles köztigazda szerepét a malária terjesztésében. Ugyanakkor az orosz Pavlov professzor díjazásáról még nem tudhattak, a januári írás mégis az ő emésztési kísérleteivel foglalkozik (2).

Szemléletesen taglalja a vitális érzés pszichés összetevőit, valamint az éhség (hunger) és az étvágy (appetite) külön-külön megjelölését a különböző nyelvekben. A pétervári Pavlov Sumova-Simanovszkaja nevű munkatársával közösen „egy egészséges kutya nyelőcsövét elvágva kivarrták a bőrhöz, úgy hogy amit a kutya megevett és lenyelt, az nem ment a gyomorba, hanem a nyelőcső nyílásán kiesett. A gyomron szintén készítettek sipolyt, amelyen át a gyomorban történő folyamatok megfigyelhetők voltak”.

A reflexkísérlet jelentőségét a Nobel-díjtól függetlenül is tisztán látták. Az illusztris szerző kiemeli a gyomor, a központi idegrendszer és a sejtek szerepét a sajátságos érzés kialakulásában, továbbá a történeti és orvostörténeti szemlélet változását az egyszerű megfigyeléstől a célszerű kísérletek értékeléséig. Kiegészítve a kórházi tapasztalatokkal, amikor pl. hisztériás, anorexiás és lázas betegek feltűnően bírják az éhezést. Mindez a laikus olvasók mellett az orvosok érdeklődésére is számíthatott.

Nem kevésbé érdekes „A széles galandféreg előfordulása hazánkban" (8), kivált, ha figyelembe vesszük, hogy az élősködő férgek földrajzi elterjedtsége akkor még egészen más képet mutatott. A kitűnő parazitológus Rátz Istvántól megtudható, hogy az akkori Európa legfertőzöttebb országai a következők voltak: Svájc, Írország, Svédország és Finnország. A Botriocephalus la-tus előfordulása pl. Genf városában kétszer gyakoribb volt (kb. 20%), mint Moszkvában. Itália szintén Svájc felől fertőződött az olasz szerzők kimutatása szerint. A neves patológusok (Bollinger, Cobbold) bebizonyították a halfogyasztás és a helminthasis közötti egyértelmű összefüggést, Magyarországra talán ezért nem találták jellemzőnek. Az akkor már Bukarestben dolgozó Babeș professzor megállapította a dunai halak féregközvetítő szerepét, a Románia felől érkező vízi szállítmányokat ezért fokozottan figyelték. A terápiáról a szerző nem szól. A helyzet nem veszélyes voltát jelzi, hogy a fertőző betegségekkel foglalkozó korabeli szakkönyv (1) vagy még a nagy tekintélyű Jendrassik-féle belgyógyászati tankönyv (6) megfelelő fejezete sem tárgyalja a galandférget, míg a trichinosist igen. A Nobel-díjas Ross doktor nevét a malária kapcsán Jendrassik tanár sem említi, Laveranét viszont igen.

Még meglepőbb az 1906. évi Jancsó-féle malária monográfia (5), mert az irodalmi felsorolásban megemlíti őket, de a szövegbeli méltatásban főleg olaszok: Celli, Grassi, Bastinelli neve olvasható.

Megemlítendő a farmakológus Vámossy Zoltánnak „A máj méregvisszatartó erejéről" szóló beszámolója, amely szerint a rezet és az ólmot a máj oldható és oldhatatlan nucleoalbuminjai, a higanyt a golbulinok, az arzént a nukleinek és a nukleoalbuminok, a cinket a globulinok és az oldható nukleoalbuminok kötik meg. Az alkaloid adagokat: a strichnint, atropint és a kinint szintén a fehérjék semlegesítik, a glikogénnek viszont ilyen tulajdonsága nincs.

Biológiai fórumnál érthető, hogy sokat foglalkozik a sejtekkel. Ilyen pl. a szorgalmas Dalmady Zoltánnak a „Fermentumok és protoplasma" című írása. Megtudható, hogy az ismerősen hangzó kifejezést Pasteur használta először 1876-ban, amely az akkori ismeretek szerint élő anyagból származó és jelenlétével kémiai hatást idéz elő. Mint az alaposan vizsgált amiláz, szukráz, emulzin, pepszin és papain. A jeles farmakológus Schmiedeberg

megállapította, hogy „a protoplasma az oxidáló hatását a fermentumnak köszönheti”.

Bizonyos elemek: a Ca, K, Mg, Fe, Cl, S, P mindig megtalálhatók benne. Ha a hatása megszűnik, poten- ciális élet lép a helyébe, mint a baktériumok spórája, a száraz növénymagvak és az antitestek a szervezetben. Dalmady cikke bizonyítja, hogy még a vitalista nézeteket is korszerű laboratóriumi módszerekkel igyekeztek az érdeklődőknek mindezt megmagyarázni Citológiai természetű Francé Rezsőnek az „Újabb vizsgálatok a sejt szervezetéről” szóló írása, amely az egyszerűnek látszó ázalékállatok szaporodásának bonyolultságát magyarázza. Vagy Hertwig berlini tanárnak a „Sejtek élete a sejtállamban” című munkájának fordítása (4), amely a nagy Virchow cellulárpatológiájának élettani megfelelője. Történetileg visszamegy Malpighi mikroszkópjáig és Schleiden botanikai metszetéig, majd Johannes Müller, Henle, Purkinje és Schwann munkássága révén az élettanban is meghonosult. A sejt fiziológiai egységét Brücke bécsi pro-, fesszor definiálta, főbb tulajdonságai a táplálkozás, a szaporodás és az ingerelhetőség. A sejtállam analógiája Virchow teóriájára épül, a magános sejt a szerző szerint Robinson életéhez hasonlítható. Megfogalmazása filozofikusan bonyolult: „a felsőbbrendű állat fejlődése azon alapul, hogy az a végtelenül sokféle munka, melyet a testnek végezni kell, miként a művelt államban történik, ilyen vagy olyan módon, határozott törvények szerint az egyes sejtegységekre hárul. A sejtek munkája a funkció, a munkafelosztást és különválást Spencer Herbert fiziológiai integrációnak vagy alárendeltségnek nevezi”.

A lényege érthető. Az ember pedig „zoon politikon”, aki közösséghez tartozik és végzi a munkáját, mint az izom-, mirigy- vagy idegsejt a szervezetben. A sejtállam alá- és mellérendeltségben működik és telegráfhálózata az idegrendszer. A kollektív ember típusa a 20. század elején már a társadalmi tudatban is létezik (Ortega y Gasset), előre vetíti annak szerepét, majd annyi szörnyűségnek lesz a forrása.

„A mérgek és a vérsavó” (7) azért is érdekes, mert az ellenanyag képződésének tárgyalása kapcsán az első Nobel-díjas Behring professzorról szintén nem történik említés. Még az 1902. évi kötetben sem. Utólag úgy tűnik, akkor sem volt akkora „hírértéke”. Igaz, a jelzett írás elsősorban a kígyószérum hatásáról és előállításáról szól, de az elméleti részben olvasható azért Ehrlich, Calmette és Besredka neve.

Kellő hangsúlyt kapott viszont az Apáthy-Bethe kontra Lenhossék-Roman y Cajal-féle neurontan vita, amelytót akkor valóban visszhangzott az európai tudományos élet. Az újságírók bizonyára botrányosabban tálalták volna, ezt védte ki helyesen a közlöny.

Orvostörténeti értékét növeli a nekrológiai rész, megemlékeznek Szofia Perejaszlevceva nevű ogyesszai tudósnő haláláról. A neve nem sokat mond, de bizonyíték rá, hogy elődeink keletre is figyeltek. Az Újvilágra szintén, de még nem a lenyűgöző tudományos eredmények

miatt. Ismerteti pl. a tbc-halálozást, a fehér bőrű lakosságé az európaihoz hasonló arányú, a feketék közt viszont háromszor, az indián őslakosságnál négyszer, a bevándorolt kínai kuliknál ötször akkora. Az utóbbiak éltek a legmostohább közegészségügyi körülmények között, ami szintén meglepő egy több ezer éves kultúránál.

Elmondható, hogy a Természettudományi Közlöny száz évvel ezelőtt is méltó népszerűsítője volt minden eredménynek. Utólag meglepő a Nobel-díj iránt tanúsított érdektelensége, valószínűleg akkor másképp ítélték meg. A medicina legjobbjai szerepelnek a lapjain, és ez növeli forrásértékét. Az olvasottságáról tanúskodnak az agyonforgatott és féltve őrzött kötetek. Érdemes az orvostörténészeknek is forgatni.

IRODALOM: 1. Brück M.: A gyermekek akut fertőző betegségének therápiája. Singer Wolfner. Bp., 1905. – 2. Dalmady Z.: Étvágy és éhség. Természettud. Közt., 1904. 36. 1–14. – 3. Gombocz E.: A Kir. M. Tud. Társulat története 1841–1941. Bp., 1941. 418. old. – 4. Hertwig O.: A sejtek élete a sejtállamban. Ford. Csopey L. Ism.: Természettud. Közt., 1904. 36. 129–138. – 5. Jancsó M.: Tanulmány a váltóláz parasitáiról. Akadémia. Bp., 1906. – 6. Jendrassik E.: A belorvostan tankönyve. I. Universitas. Bp., 1914. – 7. Marikovszky Gy.: A mérgek és a vérsavó. Természettud. Közt., 1904. 36. 524–534. – 8. Rátz I.: A széles galandféreg előfordulása hazánkban. Természettud. Közl., 1904. 36. 22–28.

A Mathematikai és Természettudományi Értesítő mint orvosi fórum (1882/83-tól)

A gyógytudománnyal foglalkozó szaklapjaink repertóriuma számottevő, Batári Gyula százakat szedett össze. A folytonosságot megindulásától kezdve az Orvosi Hetilap képviseli, némely (főleg vidéki) azonban kérészéletűnek bizonyult. Olyan szakirodalmi fórumunk is volt, amely bár címében és profiljával nem orvosi jellegű, cikkeinek szerény aránya ellenére a magas színvonal feltétlenül azzá teszi, pl. a Mathematikai és Természettudományi Értesítőt. Az akadémia III. osztályának a reprezentánsaként indult és 1941-ben szűnt meg. Főleg a századfordulói számok nívója imponáló, elvégre a legfőbb tudományos intézménynek illett és módjában volt válogatnia.

Az első kötet 1882/83-as keltezésű. A nyolctagú szerkesztő gárdának (köztük olyan nevek, mint Eötvös Loránd és Lengyel Béla) csak egy tagja orvos, igaz, hogy Fodor József. Jurányi Lajos orvos végzettségű, de ő a botanikát képviseli. Az első orvosi tanulmányt is Fodor írta, címe: A lakásviszonyok befolyásáról a typhus és kolerára. Vigasztalódjunk, hogy nagyjaink sem voltak következetesek az orvosi ortográfiában, mert a tífusz = typhus, a kolera = kolera. A szerző az 1878/79. években végzett tapasztalatairól számolt be. Rózsahegyi Aladár tanársegédjével 1300 pesti lakóházat vizsgáltak meg, amelyből statisztikailag kiderült, hogy a tiszta udvarú házakban háromszor alacsonyabb a tífusz és kolera morbiditás-mortalitás. Fodor ezt Pettenkofer szellemében a talaj és talajvíz szennyezettségi fokával magyarázza, a mikroorganizmusok szerepét még nem említi.

Jendrassik Jenő élettani intézetéből Regéczy Nagy Imre magántanár ismertette az Adatok a fehérnyeoldatok átszivárgásához c. dolgozatát Poiseuille kísérletei alapján, amely egyrészt meghatározza a hajszálcsövekben a folyadékáramlás irányának fizikai törvényeit, másrészt megállapítja, hogy a fehérje könnyebben diffundál a sóoldat mint a desztillált víz felé.

Természetesen képtelenség volna valamennyit akár csak röviden is ismertetünk. Inkább a jellemzőekre és jelentősebbekre szorítkozunk.

A harmadik (1884/85-ös) kötet már kb. fele orvosi témájú. Hozzá micsoda nevek! Apáthy István a simaizomzat gyarapodásáról és pótlásáról ír. Fodor József (akadémiai székfoglaló értekezésében) az élő állatok vérének viselkedését vizsgálja a baktériumokkal szemben. Fodor tehát Pettenkofertől hamar eljutott Koch Róbertig. Sőt! Behringig. Hogy ne tűnjék belemagyarázatnak, érde- mes szó szerint idézni a dolgozat summáját: „Különböző egészségi állapotban levő állatok vére különbözőképpen viselkedik baktériumokkal szemben és ennek

kapcsán felmerül a gyanú, hogy az egyének különböző ellenálló képessége a fertőző betegségekkel szemközt, részben vagy talán teljesen, vérüknek erősebb vagy gyengébb baktériumölő tulajdonságától függ". Íme az immunterápia előfutárának a megállapítása, amelyet később in vitro be is bizonyított.

Ebben a kötetben jelent meg Hőgyes Endre zseniális kísérlete: A szemmozgás asszociáló idegmechanizmus czentrális és czentrifugális részének detail berendezéséről. Megállapította az azonos és ellentétes egypáros kapcsolatok törvényét, amely a szinergista és antagonista szemizmok működése között áll fenn, továbbá a szemizmok kettős, direkt mozgató és asszociáló reflex beidegzését.

Ifjú tudóstitánként jelentkezett az alig húszéves Korányi Sándor A szemlencse fejlődéséről a gerinczeseknél c. dolgozatával, amelyben megállapítja, hogy a lencse az ectoderma betüremkedése lefűződése által jön létre. Nem feladatunk a mai állásponttal szembesíteni, csupán érzékeltetni akarjuk azt a kutatói szenvedélyt és alkotó lendületet, amely erre a korra annyira jellemző volt.

A közel hatvan kötetből maga ez az egy megér egy méltatást, hiszen pl. Lenhossék Mihály komoly idegfejlődéstani dolgozattal szerepel, címe: Adatok a gerinczagyi duczok ismeretéhez, a békán tett vizsgálatok alapján. Leírja a dúcsejtekben található Y alakú Ranvier-féle elosztást, amelynek egyik szára centripetális irányba halad, s analógia tapasztalható a békák és a magasabbrendű gerincesek idegsejtjeinek a hisztológiai szerkezete között.

Mihálkovics Géza, Ónodi Adolf, Regéczy Nagy Imre, Margó Tivadar, Thanhoffer Lajos, Lenhossék József biztosítják a további színvonalat. Szinte valamennyi az idegrendszerrel foglalkozik, jelezvén ennek a tudományágnak a hazai fellendülését.

Gyors lapozás közepette is meg kell állnunk az V. kötetnél. Hőgyes közli A veszettségre vonatkozó tanulmányaim jelen állásáról c. dolgozatát, amely egyéves vizsgálatainak az eredménye. Pasteur tapasztalataira támaszkodva Lőte tanársegéddel előállították a fix determinált fertőző vírust, nyúlról, kutyára, kutyáról nyúlra oltva. Majd ugyancsak a zseniális francia kutató után attenuált anyagból, többször átoltva veszettség elleni hatásos szert készítettek. A fix vírust Babeș hozta Hőgyesnek Párizsból, Pasteurtől. Ez a Hőgyes-dolgozat a gyógyítás egy nagyon fontos állomásának a dokumentuma.

Korányi Sándor ekkor 21 éves. „Adatok a forgatási nystagmus számbeli viszonyaihoz és elméletéhez" c. dolgozata tulajdonképpen Hőgyes kísérleteinek egzakt mutematikai képletekbe és (nem könnyen) áttekinthető geometriai ábrákba való foglalása. Egyet biztosan bizonyít. Hogy Korányi Frigyes fia a matematikus akadémikusok lapjában e „tárgyból" is jelesre vizsgázott.

A VI. kötetben Hőgyes már a saját módosított módszerét ismerteti a veszettség elleni védőoltásban. Míg Pasteur a rabiesben elpusztult nyulak szárított velejét viszi be subduralisan, addig a mi Hőgyesünk fix vírusból készült egyezrelékes oldatot adott szintén az agyburok alá s a hatása ugyanolyan jó volt. A századfordulón Amerikában jobban kedvelték Hőgyes módszerét. Nagy tudósunk 1885-ben a párizsi Pasteur Intézet Roux melletti munkatársa volt. Otttartózkodása alatt a közel ötezer kezelt betegnek csak egy százaléka halt meg.

Hőgyes után egyre nagyobb teret követelnek Lenhossék Mihály neurológiai és Ónodi Adolf laryngológiai közleményei.

Eddig a morfológiai kutatások domináltak az idegrendszeri kutatás terén, a VIII. kötetben már a klinikus Schaffer Károly is jelentkezik, patomorfológiai vizsgálatokkal kiegészítve, különösen a Goll- és Burdach-köteg sejtmagvasnak gümős és gummás elfajulásáról.

A XI. évfolyamban Hőgyes a budapesti Pasteur Intézet statisztikai adatairól számolt be, Liebermann Leó a biokémiai vizsgálatairól' (újabb vizsgálatok a lecithalbuminról), Schaffer a szuggesztio hatásáról a reflexjelenségekre, Schulek Vilmos pedig a modern „műszeres hályogkicsűsztatásról". Nem hagyható említés nélkül Krompecher Ödönnek A sejtmag-oszlás sokszorossága és mechanikája c. dolgozata, amely már egy nagy rákkutatót enged sejtetni.

A felsorolást folytathatjuk Árkövy Józseffel (Adatok a leptothrix-kérdéshez), Jendrassik Ernő herediterdegeneratív felismeréseivel (aplasia-, hyperplasia-, osteodystrophia-hajlam), Pólya Jenő tudományos szárnypróbálgatásaival, amelyek még szemészeti vonatkozásúak.

A röntgensugarakat legelőször Strauss Ármin ismertette az akadémia 1897. június 21-i ülésén, megjelent a XV. kötetben, a rejtélyes sugarak láthatóságát Brandes és Dorn cinklemezes kísérletei nyomán.

Az 1909-es (XXVII.) kötetben a ma is élő nagy tudós, Verzár Frigyes az alkoholok élettani hatásait ismertette. Kunkel nyomán megállapítja, hogy „az egyvegyértékű alkoholok hatásának intenzitása az atomsúllyal növekszik; csak a methylalkohol a kivétel”. Itt közölte Korányi Frigyes az Újabb adatok a gerinczoszlop és a gerincz melléki tájék kopogtatási hangjának diagnostikai értékéhez c. értekezését, amely szerint a vertebrál percussio bizonyos fokig alkalmas a mell-, has-, és medenceűr bajainak pathognosztikus kiegészítésére. Jancsó Miklós senior a malária-parazitáknak az Anopheles szúnyogban történő továbbfejlődését tárgyalja a kutató klinikus szemével.

Nobel-díjas büszkeségünk, Szent-Györgyi Albert első rangos dolgozata is itt jelent meg 1916-ban, címe: Vizsgálatok az üvegtest szerkezetéről, Lenhossék- és Ramón y Cajal-féle ezüstimpregnációs eljárással és zselatina-beágyazással. Vizsgálatának eredményeként a canalis hyaloideust mindig megtalálta a kifejlődött disznószemekben.

Schaffer Károly a pyramis cerebellaris létezését igazolja, amely anatómiailag önálló, tehát nem a fasciculus bulbi lateralis és ventrolateralis kivételes anomáliája, fiziológiailag a Purkinje-féle. sejtek antagonistája, biológiailag pedig locus minoris resistentiae.

Kiegészítésre szánt ízelítőnek talán ennyi is elég. A Mathematikai és Természettudományi Értesítő nagyon fontos orvosi fórum volt a századfordulón. Amikor magyar matematikusok árasztották el a külföldi katedrákat, medicinánk nem csinált akkora „karriert", de nem is maradt le a jó átlagos kultúrországok mezőnyétől. Ebben valószínűleg gerjesztő szerepet játszott ez a magas szintű lap, továbbá orvosprofesszoraink legendás matematikai műveltségében. Korányi Sándor, Krompecher Ödön, Farkas Géza számtani katedrákon sem vallottak volna szégyent. Ez a multilaterális polarizáció már a múlté, de impozáns képviselőire és magas szintű fórumára illő emlékeznünk egy gondosan összeállított orvosi folyóirat-repertórium átolvasása alkalmából.

Flesch Nándor lapja, az Orvosi Heti Szemle (1886–1914)

A Markusovszky alapította Orvosi Hetilap és a Poór Imre-féle versenytárs (olykor ellenlábas) Gyógyászat nyomában sorra jelentkeztek hosszabbrövidebb életű, különböző érdeket-érdeklődést kielégíteni kínáló egészségügyi szaklapok. Legtöbbjük léte a szerkesztő személyéhez, anyagi helyzetéhez kötődött, ezért több generáción keresztül kitartó aligha akad közöttük. Flesch Nándor lapja, az Orvosi Heti Szemle, alcímén: Folyóirat Gyakorló Orvosok számára, első pillanatban a kéthavonta megjelenő Medicus Universalis heti elődjének tűnhetne, holott inkább a referáló jellege dominál, eredeti közleményekre alig vállalkozik. Az azonban mindjárt leszögezhető, hogy kevés ilyen következetesen szerkesztett, rövidségében sokat mondó, úgyszólván az egész medicina körképét nyújtó lapot ismer az orvosi folyóirat nyilvántartásunk.

Az 1886 októberében indult és 1914 decemberében minden előzetes bejelentés nélkül váratlanul megszűnt heti szemle 29 évfolyamának 57 kötetét a szerkesztő-kiadó tervezte (már-már kompoválta) könnyen fellapozható kis kompendium-könyvtárrá. Egy-egy szám általában 40 oldalas. Beosztása: 1. Belgyógyászat. Gyermekgyógyászat. Ideg- és elmegyógyászat; 2. Sebészet. Szülészet. Nőgyógyászat; 3. Szemészet. Gége- és fülgyógyászat; 4. Bőr- és bujakórtan; 5. Gyógyszertan. Méregtan. Kórvegytan; 6. Törvényszéki orvostan. Közegészségügy. Végül apró közlemények, könyvismertetés, újdonságok stb.

Az egyes fejezetek a legérdekesebb és legfontosabb kül- és belföldi folyóirat-kivonatokat tartalmazzák. Sebészetből Dollinger szinte házi szerzője a szemlének. Cikkeket közöl pl. az orosz Vracs c. folyóiratból, tájékozódást a nagy birodalom orvosi életéről. Megtudható, hogy Oroszország 10 orvosegyetemén 1894-ben 16 202 medikus tanult, 38 orvosi folyóirat jelent meg, miről tartott pl. előadást Nissen a moszkvai gyermekorvosok egyesületében, mit írt Blagovescsenszkij az orbáncról a Medic. Obozsenie c. orvosi szaklapban stb. Ugyanolyan kompetenciával tudósít a svájci orvosnők helyzetéről, avagy Haffkine kalkuttai pestiskutatásainak legújabb eredményeiről. A szemle 1894-es kötetének egyik beszámolója foglalkozik a „munkás osztály” (sic!) húsellátásával, mert a gümőkór megtizedelte szarvasmarha-állományból Budapest munkásainak csak fele annyi hús jut (ha jut), mint a nyugati nagyvárosokban.

Flesch lapja a saját tudósítójának ..steno-grammja után” számol be a Budapesti Kir. Orvosegyesület rendes üléseiről, a közkórházi orvostársulat bemutató szaküléseiről (a mai kliniko-pathológiai konferenciák megfelelője), kongresszusokról és közérdekű orvosi

eseményekről. Rendeleteket ismertet, új gyógyeljárásokat és recepteket javasol ismert tekintélyek kellő kritikai kipróbálása alapján. Felsorolja az odaítélt utazási ösztöndíjak tulajdonosainak névsorát, akik kiváló érzékkel lettek kiválasztva, hiszen az akkor még kezdő névtelenek csupa ismerősökké váltak. Megírható belőle a Behring-féle gyógysavóval való kezelés hazai történetének az első nagy fejezete. Bókai János beszámolt az első 120 esetéről, Purjesz Zsigmond Kolozsvárról a szérum terápia árnyoldalaira és veszélyeire hívta fel a figyelmet. Bókai még a höchsti gyártól kapta a carbollal konzervált savót, a Roux-féle kámforos gyógyszérumot már állampénzen rendelték meg, s a szegény betegek ingyen kapták. Krónikaszerűen közli Hőgyes veszettség elleni küzdelmét. Szó esik az orvosi magatartásról, a szabad orvosválasztásról, a hullaégetésről, a rák gyógyítás (jelen esetben a carcinoma savó) értékeléséről. Ismerteti a hadseregek vérbajjal fertőzöttségét, amiből kitetszik, hogy a gyarmattartó országoké (Anglia, Franciaország) a legmagasabb. A tudományos körkép látóterébe már a japán medicinát is bevonta.

Nincs adatunk az Orvosi Heti Szemle példányszámára, sem lehetőség utólag felmérni az olvasottságát, de akkori népszerűsége feltételezhető. Néhány agyonforgatott kötetben az ellipszis alakú körorvosi pecsétek és tisztiorvosi körbélyegzők vallanak szűkszavúan az egykori olvasókról.

Nem érdektelen szólni a szerkesztő-kiadó személyéről. Flesch Nándor Pesten született 1861-ben, az orvoskart 1884-ben fejezte be. Előbb Thanhoffer állatorvosi élettanán dolgozott, ennek eredménye (Ónodi Adolffal közösen) a „Vivisection am Hunde" c., Stuttgartban megjelent munkája. Az Orvosi Heti Szemle 1886-os megindításáig Mihalkovics Géza bonctani asszisztense volt.

A szemlét Heltai Manóval közösen indították meg, de útjuk 1894-ben szétvált. Az egyedül szerkesztő-kiadó Flesch Nándor megszállott önzetlenségével olyan tekintélyre tett szert, hogy az 1898-ban megalakult Országos Orvos-Szövetség elnökévé választotta. Ezt a szolgálati tisztséget a szerkesztéshez hasonlóan három évtizedig látta el, noha fáziseltolódással. Első dolga volt a fiókszövetségek számát felemelni, de nem az adminisztráció kedvéért. Síkra szállt a szabad orvosválasztásért. mert „minden ember elidegeníthetetlen joga, hogy egészségét, életét arra bízza, akiben bízik".

Bátran vitatkozott a belügyminisztériumi egészségügyi osztály vezetőjévé vált Chyzer Kornéllal (aki maga is gyakorló orvos volt), mert az orvosi honorárium kérdésében a vagyonosokat védte. Az orvosok díjazásáról szólva szerette idézni Enricus Cordus megállapítását, aki szerint az orvos angyal, amikor hívják, Isten, amikor segít, de sátán, amikor a munkája jutalmát kéri". Ehhez tudnunk kell Flesch Nándor „A budapesti orvosok gazdasági

helyzete” c. írásából, hogy pl. a húszas években a pesti orvosok 9,2%-ának semmi keresetit forrása nem volt, ami veszélyeztette a hivatás méltóságát.

Az első világháború idején segélyt szervezett a hadbavonultak családjainak a megsegítésére.

A körorvosoké mellett a legszívesebben a betegpénztár ügyével foglalkozott. Tisztelte Csillag Zsigmond törekvését a munkások betegsegélyzésének megszervezésére, de idegenkedett Lukács Hugó (Ady orvosa-barátja) egészségügyi népbiztoshelyettes programjától, s elvetette később is az orvosok sztrájkjogát.

Az Orvosi Heti Szemle feltételezhetően a világháborús papírhiány és a szerkesztőkiadó más irányú elfoglaltsága miatt szűnt meg.

Az 1914-1929 közé eső nehéz időben Flesch Nándor az Országos Orvos-Szövetségen belül volt -a körorvosok és a betegpénztár egyszemélyes érdekvédelmi „szerve” és legszenvedélyesebb szószólója. Olykor türelmetlenül, néha támadhatóan, de mindig becsülettel. 1933-ban halt meg. Arcképét az Orvos-Szövetségben egy év múlva helyezték el, munkásságát Sarbó Artúr méltatta.

1887-ben indult meg az ’Egészség’
A Fodor József által alapított folyóiratról

A közegészségügy, valljuk meg őszintén, az orvosok többségének tudatában, vagy „tudatalattijában” még manapság sem sorolódik értékrend szerint a klinikumok mellé, noha a megelőző szemlélet fontosságát és gondosságát az új népbetegségek (szív- és érrendszeri, daganatos, alkoholizmus) kezelése kapcsán szinte „sikk” külön hangsúlyozni. A gondozó orvos így bekapcsolódik a közegészségügy szerteágazó áramkörébe, a higiénikus viszont (ha ambíció hajtja) akár statisztikai feldolgozásokkal közvetve a gyógyításba, hogy a sokat hangoztatott komplex ellátási elv ne csak szépen fogalmazott malaszt maradjon.

Akkoriban érthetőbb lehetett az idegenkedés. Aki tehette, kutatott, vagy gyógyított (esetleg mindkettőt), mert az akkori orvosi ellátottságunk nem küldött senkit kényszerpályára. Volt azonban egy óriási szerencsénk. Az orvostanári kar nagy konstellációjának egyik legfényesebb csillaga; Fodor József professzor a magyar glóbus körül pont ezen a szokatlan ellipszisen kívánt keringeni. Ez a hasonlat sem túlzás, bár a kivételes kutatózseni, Balogh Kálmán egykori famulusa, csak elméletileg emelkedett kozmikus régiókba. Amikor pl. a vér baktericid tulajdonságát a világon elsőként leírta. Fodor Józsefre várt a feladat, pontosabban a magyar közegészségügynek Fodor-formátumú tudósember kellett, hogy 1886-ban az Országos Közegészségügyi Egyesület megalakuljon, a következő évben pedig megindult lapjuk, az Egészség.

Az érdekesnél érdekesebb cikkeket képtelenség volna kivonatolva ismertetni, a folyóirat tartalmi keresztmetszete néhány írás segítségével is érzékelhető. Izgalmas a levelezőrovat. Pl. a városligeti tó „hideglelőssé” teheti-e az Andrássy úti lakásokat? A válasz: „nem mernők tagadni, hogy a városliget az Andrássy úton is még kárt nem okozhat posványos vizével. Ennélfogva pedig sürgősen ajánljuk, hogy a Városligetet gyökeresen javítsák meg egészségügyi tekintetből is, és nem csupán a kocsizók érdekében.” Mindjárt ebben a számban (1887. 3. füzet) olvashatjuk, hogy „újabb időkben a váltólázasnak vérét kezdték szorgalmasan vizsgálni. Laveran, Richard franczia orvosok, majd Marchiafava és Celli olaszok a váltólázas vérének piros sejtjeiben amébaszerű állati szervezeteket találtak, melyek a vérsejtekben élősködtek, s a vérsejteket tönkre tették.” Egy későbbi számban Laveran igazát részletesen ismertette a lap.

Nem hagyhatjuk említetlen az 1887. szeptember 1-jén megjelent 4. számú füzetét. Fodor tanárnak „Palika iskolába jár” című, Móra Ferencre emlékeztető történetével kezdődik. Palika a szülők szemefénye, de tévesen óvják mindentől. A vézna fiúcskának hiába írja elő orvosa

zongora-klimpírozás helyett az úszást és kirándulást a Normafához, a német nevelőnő nagy keserűségére, mert a gyermek esetleg futkározhat, s az állandó figyelés zavarja őt kedvenc regényei olvasása közben. Palika, persze, orvosi tanács ellenére otthon kénytelen maradni. A gyermek kis magolómasina lesz, önálló megoldásra képtelen, ráadásul társaitól is retteg, hogy elverik. A háziorvos egyéves kimaradást javasol, hiába! Mi lesz akkor a nehezen készülő karrierből! A doktor végül iskolaváltoztatást ajánl, hátha ott kényelmesebbek a padok, jobb a tanterem levegője, s használ a környezetcsere. Maturátus elérkeztével, mikor a többiek az iskolától búcsúztak, Pál „elment messze, messze pihenni. Visszamaradt egy megtört anyának s egy keserűen csalódott apának mérhetetlen fájdalma." Nem érzelgős, hanem valószínű történet. Írója író volt, a szó szoros értelmében.

A következő füzetből megtudhatjuk, hogy uszoda lett Debrecenben, a híres Nagyerdőn, meleg légkamrájukban római s gőzkamrájában oroszok módjára verejtékeznek a debreceni cívisek, a Szikszay-féle „közhasználatú fürdőtelepen", ahogy Zelizy Dániel iskolaorvos és egészségtantanár ismerteti. Az iskolaorvosi hálózat kiépítése is ebben az esztendőben kezdődött meg, Trefort miniszter tanfolyam-támogatásával, de egyelőre ingyen. „Íme azok az orvosok díjtalanul vállalkoztak terhes hivatalukra", írja hálával Fodor, hálájából viszont csak a névsor közlésére futja. Ha már Debrecennél tartunk, még egy lényegeset említsünk meg. Sokáig úgy tudtuk, főleg Hidvégi János vajszlói és Kiss Géza dél-dunántúli (Ormánság) lelkész kutatásai, közlései alapján, hogy az egykézést hazánkban főleg itteni szerb példa nyomán az ormánsági reformátusok kezdték, a Duna–Dráva-háromszögben. Mit olvashatunk a 100 évvel ezelőtti Egészség rovatában „Egy debreczeni" tollából! „Ez alkalommal is az a már nem új, de feltűnő körülmény vonta magára a figyelmet, hogy míg más felekezetűek körében csendes szaporodás tapasztalható; addig a reformátusok közt – tehát Debreczen törzslakosságánál a halálesetek száma felülmúlja a születését." Ennek ügyében bizottság kereste meg a városi elöljáróságot, gondoskodjék főleg csatornázással a köz-egészségügyi viszonyok megjavítására, mert ha többet szülni nem hajlandók a debreceni anyák, legalább a világrajöttek maradjanak minél többen életben.

Nem feladatunk az okokat vizsgálni, de az sem lehet véletlen, hogy Kolozsvártól Debrecenen át az Ormánságig pont a kálvinisták ítélték magukat demográfiai lemaradásra.

Ma már nem aulikus anakronizmus, hogy az Országos Közegészségügyi Egyesült alapító tagjai között ott találjuk Ferenc József császárt 1000 Ft-tal, ami akkor igen nagy összeg volt. Az orvosi egyetem tanárai versengtek, ki tud több és pénzesebb embert „beszervezni" az alapba. A pálmát Markusovszky viszi, aki az államtitkár Berzeviczy Albert személyével kezdve Duka Tivadart Londonból, Festetits Gyula grófot a stájerországi Wildon helységből nyerte meg az

ügynek, de nem maradt ki a liberális szellemű Schlauch Lőrincz katholikus és Szász Károly református püspök sem, sőt az ő listáján díszeleg Trefort Ágoston neve is. Korányi, Balogh Kálmán és Müller Kálmán tanároknak már nem jutott ennyi „skalp". Korányi Andrássy Aladár grófot, Balogh Kálmán pedig Hőgyes Endrét „szervezte be", A névsorból kedélyes békehangulat árad, amelyért később sajnos nagy árat fizetett az ország. Nem az orvosok hibájából.

Fodor pont 10 esztendeig szerkesztette folyóiratát. Közvetlen hangú, mégis igényes írásokkal „fazont" adott neki, majd 1897-ben átengedte a szerkesztést a Csapodi–Frank–Rigler-hármasnak. A kiváló szemész Csapodi már korábban is sok kitűnő cikkel tisztelte meg a periodikát, Frank Ödön jónevű bakteriológus volt, a később kiváló higiénikus Rigler Gusztávot aligha kell bővebben bemutatni.

Érdekes, de nem meglepő, mennyit foglalkozott ez a folyóirat a századelőn a sportokkal. Hollós József például a vívásért lelkesedik, szavaival „hogy a magyar kard minél fényesebben ragyogjon". Ragyogott is, évtizedekig az olimpiákon. Megjelentek a labdarúgás első vitaviharai. Az elsőt egy 18 éves fiú halála váltotta ki, aki a pályán rosszul lett, s két nap múlva akut hasi katasztrófában kiszenvedett. A konzervatív sajtó „Halál a football pályán" címmel kikelt a „brutális" játék ellen. A boncolás azonban bebizonyította: a szerencsétlennek letokolt gennyes appendicitise volt, az repedt meg és ömlött a hasüregbe. Megszólalt a legfőbb szaktekintély: Dollinger Gyula professzor is. Szerinte ez a szép és izgalmas játék nem veszélyesebb a többinél, s csak ennek öröme képes az ifjúságot a korai kocsmázástól és kártyázástól elvonni. Persze, a professzor nem sejthette még, hogy majd az italmérés fog a pályák szélére költözni.

Végül nem hagyhatjuk említetlen még a Fodor-időből (1888) Korányi Frigyes episztoláját, címe: „Egy séta a Balaton partján." Itt aztán a nagy belgyógyászban is felujjong a költői ösztön. „Ezen tó, melynek terjedelme tíz akkora, mint a wörthi tóé, melynek a Sióba lefolyó vize számtalan források által táplálva és légáramlat által gyakran tengeréhez hasonló hullámokra emelve mindig üde, melynek sóoldati tömörsége jelentékeny, különnemű gyógyhatást képez, melynek feneke több helyen vetekedik Ostende vagy Blankenberghe finom homokfenekével; ezen tó, melynek partján Magyarország történetének mérföldkőmutatói vonulnak el az avar földváraktól a Rákóczy-harczokon keresztül egészen a 48-iki szabadságháború csatáiig; a melyet a romantika minden bájával egy Kisfaludy öntött el… ott ma már ólálkodik a filokszéra." Ráadásul itt áll előtte Balatonfüred. Közép-Európa legjobb fürdőhelye lehetne, helyette „nem lehet elérni, hogy végre eltávolíttassék a rozzant, korhadt, összeomlással fenyegető deszkafürdő a Balatonból... „Így percegteti lúdtollát barátjához, Fodor József tanárhoz, aki levelet kért tőle. Hát beleírta minden búját-baját. „Egy ilyen kincs, pár

órányira a fővárostól, és még is kopár, üres! Szinte megfoghatatlan.” Korányi Frigyes sajnos, már nem érte meg, de a fia, Korányi Sándor már itt adott gyógytanácsokat többek között Rabindranath Tagore Nobel-díjas hindu költőnek.

A Fodor-idők után a legfontosabb és legszomorúbb fordulópont az 1901-es esztendő lett. Ekkor már Gerlóczy Zsigmond a szerkesztő. Februárban elbúcsúztatták az életének önkezével véget vetett Pettenkofer professzort, Fodor József tanítómesterét, ám akkor még nem gondolták, hogy április 15-én a 4. füzetben már a méltó és jóval fiatalabb tanítvány képe is gyászkerettel fog megjelenni. Müller Kálmán búcsúztató sorait csak szó szerint szabad visszaadni:

„Az ő emlékének szüntelen hálával tartozunk, mely minden nap új füvet fakaszt az ő hantján és ha az utódok ma-holnap virágzónak mondhatják majd a mi egyesületünket, hatásosnak és a népre áldásosnak érezhetik majd a működését, akkor az utódok is ugyanazzal a hálás emlékezéssel kell hogy forduljanak Fodor Józsefnek örökzöld hantja felé.”

Hasztalannak bizonyult Korányi, Müller és Jendrassik professzorok minden gyógyító igyekezete, Dollinger professzor bravúros lábamputálása, a leírások csak sejtetni engedik, Fodor József korai elveszítésével mekkora gyász érte a hazai orvosi társadalmat.

Grósz Emil a következőket írta: „Számunkra nincs vigasz. Elment, s elvitt magával mindent! Ö reá is illik, a mit Pettenkoferről írt: Az örök igazságot kereste. Megtalálta a sugarat, követte annak irányát, s tudomány is arra vezette. De a nehéz, fáradságos úton kimerült, mielőbb célt ért!”

Mikor sírba szállt, képe felkerült az Egészség címlapjára, azzal a jelzéssel: „Megindította Fodor József 1887-ben.” Ezután havonta hagyta el a nyomdát. A folyóirat élt 1944 januárjáig, aztán megszűnt, mint annyi minden akkor.

Még egy Fodor József azonban nem született, aki Bolyai szavait variálva „a semmiből teremtett magyar közegészségügyet”.

IRODALOM: 1. Az Egészség című folyóirat 1887–1902 közötti évfolyamai. – 2. Hőgyes Endre: Millenniumi Emlékkönyv. Bp., 1896. – 3. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899. Bp., 1900. – 4. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. – 5. Kiss Géza: Ormányság, Bp., 1937. – 6. Hidvégi Janos: Hulló magyarság. Bp., 1938. – 7. Hahn – Melly: Fodor József élete és munkássága. Bp., 1965.

Az ’Egészség’ 1900-as évfolyama

A századfordulói szaklapokban a Magyar Orvosi Archívum a gyógytudományok akkori állásáról, az Orvosi Hetilap főleg a gyakorlati alkalmazásáról, míg az Egészség az ország nem kevésbé fontos közegészségügyi helyzetéről ad széles körképet. Ismeretes, hogy az utóbbit Fodor József alapította 1887-ben és szerkesztette egy évtizedig. Szerzői között Babeș Viktortól (így!) Balogh Kálmánon és Hőgyes Endrén át Markusovszky Lajosig a legjobb szakembereket találjuk, vagyis mindnyájan felismerték annak nem konkurens, hanem kiegészítő jellegét. A Markusovszky és Fodor közötti kapcsolat mindvégig harmonikus voltát különben sem kell bizonygatnunk.

A millenniumi esztendő után a nagy tudós szerkesztő az Országos Közegészségi Egyesület megértő támogatásával átadta székét a szemész Csapodi Istvánnak, aki Frank Ödön és Rigler Gusztáv közreműködésével folytatta tovább a fodori hagyományokat. A cikkíró gárda lényegében maradt, kivéve a minden szaklapnál természetesnek tekintett pár százalékos változást. Kezdettói várható volt, hogy az oftalmológus Csapodi István főszerkesztősége csak átmeneti megoldás lehet. Higiénikus szakember után kellett hát nézni, aki hosszabb távon tesz eleget ennek az egyáltalán nem könnyű feladatnak. Az Egészség ugyanis egyszerre volt tudományos és népszerűsítő periodika, egy közegészségügyi szempontból amúgy sem kedvező társországban.

Az Egészség 1900-as évfolyama nem csupán a kerek évforduló miatt érdekes most. Két fontos változás tartozik hozzá. Az egyik: Gerlóczy Zsigmondnak szerkesztővé történt kinevezése, a másik: elérkezett az igény és az idő a havonkénti megjelentetésre, így az évi hat szám megkétszereződött, kötetei természetszerűleg vastagabbak lettek.

Gerlóczy Zsigmond 1863. június 25-én született Pesten. Tízéves korában apja az egyesített főváros első alpolgármestere lett. Orvosi oklevelét az Egészség megindításának évében szerezte, majd Korányi-tanítványként a Rókus Kórház fertőző osztályára került (6). A közvetett klinikai diagnosztika fénykorában (röntgen, laboratórium) is felismerte a megelőzés jelentőségét, ezért elsők között szerzett közegészségügyi jellegű magántanári képesítést (5).

Gazdag életművét most nem feladatunk teljes jelentőségében ismertetni, megtette azt a Regöly-Mérei Gyula tanár a higiénikus szerkesztő halálának 30. évfordulója alkalmából (8). Megemlíthető még, hogy 1901-től ő adta elő a műegyetemen az építés-egészségügyet, de ez első világháború éveiben már Dalmady Zoltán és Lobmayer Géza szerkesztették a lapot, Fodor József és Markusovszky Lajos képének stilizált emblémájával a címoldalon.

Térjük vissza a jubileumi kötetre. A kiadó szerepét betöltő Országos Közegészségi Egyesület elnöke akkor Schuschny Henrik volt. A június 15-től kinevezett Gerlóczy Zsigmond a bakteriológus Aujeszky Aladár, az iskolaorvos id. Juba Adolf, a nem szakorvosok közt nyilvántartott Jurkiny Emil és a kitűnő kémikus Kalecsinszky Sándor közreműködésével elkezdte a szerkesztést. A folyóirat színvonaláért felelős társaság választmányának „tisztikarában" megtaláljuk Hőgyes Endre, Korányi Frigyes, Bókay János, Dollinger Gyula, Thanhoffer Lajos, Hutÿra Ferenc és Than Károly személyét. Az illusztris névsor önmagáért beszél. Sajnos, az akkor már betegeskedő Fodor József csak a pártoló tagok sorában szerénykedett.

Beköszöntőjében Gerlóczy a következő sorokat írta: „Szerkesztői minőségemben elcsüggedek akkor, mikor az Egészség immár tizennégy évfolyamának alapjait olvasom, mert érzem elődeimmel szemben gyöngeségemet a lap szerkesztésére... ugyanakkor erőt is merítek és bátorságot a vállalkozásomhoz, mert hisz' lényegesen könnyebb a helyzetem, mint volt azoké, kik megindították a folyóiratot" (4). Helyes helyzetértékelését a későbbi kötetek igazolták. Különös gondot fordítottak az iskolaegészségügyi szakosztályra, amelyért természetesen Juba Adolf volt a felelős. A teljesség igénye nélkül nézzük, mik foglalkoztatták akkor a szakembereket különösképpen. Például Statisztikai kimutatás Magyarország egészségéről, J. jeligével, amelyből kiderül, hogy az ország lakossága 1900-ban minden hátrányos tendencia (fokozódó kivándorlás, csökkenő születés) ellenére 160 ezer fővel szaporodott. Holott a halálozás közel felét a hét éven aluli gyermekek tették ki. Ami a járványügyi helyzetet illette, hastífusz gyakorlatilag már nem volt, hólyagos himlő csak Trencsén megyében fordult elő, szaporodott viszont a tbc, s ami meglepő, gyermekágyi láz Semmelweis hazájában még mindig előfordult. Nem kevésbé érdekes a dohányzási szenvedély terjedésének tárgyalása. Mennyiségileg fogyasztásban a pipadohány vezetett, azt követte a török és egyiptomi papírszivarka (a cigaretta akkori neve), valamint a divatból azóta kiment burnót. A szerző az ártalmáról nem szól, csak a kincstár jövedelméről (3).

Ugyanezen közlési rovatban még egy másik, ma is fontos kérdés merül fel: a labdarúgás okozta sérülések. Történetesen egy Del Medico Ágoston nevű fővárosi bizottsági tag mozgalmat indított, hogy „ezt a veszedelmes játékot tiltsák ki, legalábbis az iskolai játékok sorából". Az ellenérvelést nem szurkoló fanatizmus vezette. Többen rámutattak, hogy nincs az a sport, amelynek ne lenne bizonyos mértékű baleseti kockázata, s etéren a futball egyáltalán nem tartozik a veszélyesek kategóriájába, például a vívással és lovaglással összehasonlítva. Másrészt közpanasz, hogy elhanyagolt nálunk a testedzés, így ezt az új, népszerűnek ígérkező és olcsón megoldható sportot betilttatni hiba lenne, ha egyáltalán lehetne. Minimálisra kell

csökkenteni viszont a sérülési rizikófaktort, valamint megterhelő verseny helyett inkább a játékosságot szükséges szorgalmazni. Azóta nagyot változott a labdarúgás, de a 100 esztendővel ezelőtti intelmeket ma is érdemes megszívlelni.

Megjelent a „környezetszennyeződés" kérdése is, akkori gondokkal, Vámossy Zoltán tanársegéd tollából. Mérgek a mindennapi életben című cikke még nem „globális" jellegű. A gázfűtés és világítás akkor kezdett a városokban bevezetésre kerülni, szén-monoxid helyett a szerző még a szénoxid szót használja. Télen gyakran előfordult csőrepedés és a szagtalan gáz beszivárgott a lakásokba, váratlan tragédiákat okozva. Nem szólván a véletlenül, vagy szándékosan nyitva hagyott csapokról, a szegbeverés következtében a falban futó csövek sérüléseiről, továbbá rosszul megépített kályhákról. A szén-dioxid főleg ősszel a borpincék veszélye. Aztán a festékek: a schweinfurti zöld, az arzéntartalmú auripigment, az ólomfestékkel befeketített lószőrpokróc, a már felismert nikotinártalom, a civilizációval járó veszélyek (10). A Mérgek a konyhában és háztartásban már a belső toxikációk kategóriájában tartoztak. Közöttük vezetett a konzervforrasztásnál használt ólom, e nehézfémet tartalmazó cukor és liszt, a rézedényekből ecet hatására kioldódott anyag, a gyufa foszfora. Növényekből az ismert mérgek, a csonthéjas gyümölcsökből készített tömény szesz ciántartalma, a festett vörösborok, az alkoholizmus. Gombamérgezések, botulizmus, romlott húsok. Sajnos, mindegyiküknek megvan az időszerűsége.

Az 'Egészség' biztosan szakszerűen, de nem tudni, milyen hatásfokkal látta el fontos feladatát. Érdekes értekezés olvasható A rovarok útján terjedhető betegségekről (1). A szerző még nem tud arról, hogy a pestis kórokozójának közvetítője a patkánybolha, viszont ismeri Sir Ronald Ross legújabb szúnyogkísérleteinek eredményeit. Érdekes megfigyelés, hogy ezek a kellemetlen vérszívók bizonyos szagokat nem szeretnek. Állítólag a kénbányákban dolgozó munkások között nem fordul elő váltóláz. A bolhák viszont nem kedvelik az ammoniákos istállószagokat, ezért a lovakon és kocsisokon nincsenek bolhák. Kutyákon, disznókon annál inkább. Falusi gyermekéveimből tanúsíthatom ezen állítások valódiságát.

Hírgazdagok a lap rövid közleményei. Filep Gyula már tudósít a tuniszi pestisjárvány kapcsán a patkányok köztigazda szerepéről. Ugyanő számolt be a Koch-féle tuberkulinkísérlet szomorú kudarcáról. Rubinstein Mátyás orosházi orvos az ortodox zsidók némely nem higiénikus szokását kifogásolta, természetesen közegészségtani szempontból. Például a körülhordozott tóra csókolgatását, valamint a kiddusserlegből történő egymás utáni ivást. Mindkettő fertőző betegségek terjesztőjévé válhat.

A szanatóriumi ügyekről Kuthy Dezső számolt be, természetesen még csak külföldi tapasztalatok alapján. A kicsiny Svájc akkor már hét nagy szanatóriummal rendelkezett, nem

véletlen hát Thomas Mann híres regényének a színhelyi megválasztása. A fjordok országa karitatív ténykedésével már akkor is kitűnt: a még korántsem gazdag Norvégia építette az első szanatóriumot Bergen város szegény tüdőbetegeinek (7).

Az olvasmányosság kedvéért megjelent az Egészség, betegség magyar közmondásokban című gyűjtemény, közöttük sok kevéssé ismert és találó megállapítás. Ilyenek például: „az egészséges könnyen ad tanácsot a betegnek"; „jó futót is utoléri a halál'; „ha az orvos fél, rettegni kell a betegnek"; „fehér cipó, sós túró, éhség ellen igen jó"; „nem mondja a gyermek, ha nem beteg"; „a nyavalya lóháton jön, gyalog távozik". Valamennyi aranymondás.

A gerincgörbület keletkezésének profilaxisa remek iskolaorvosi tanulmány (9). Nagyon fontosnak tartja a baj korai felismerését, továbbá az összes megelőző szabályok lelkiismeretes betartását. Ennek megfelelően kell kialakítani az iskolapadokat, elsősorban azok méreteit és arányait. Ideális az ún. minuszdistanciás pad, amikor annak proximalis pereme pár centiméterrel meghaladja az ülőrész szélét. Így ritkább a kényszertartás. Jó, ha egyazon osztályban különböző nagyságú ülőhelyek vannak. Ha mindezek nem elegendőek, lép be a képbe az orvos. Javaslatára szokja meg a gyermek az ágyban a háton való fekvést. Tanuljon meg tanulni tenyerébe támasztott állal, hasi helyzetben szőnyegen. Ha mindezek nem használnak, következhet a speciális gyógytorna és végső esetben a fűző. Mindezek csakis a tanuló, a szülők, a pedagógus és az iskolaorvos együttműködése révén lehetnek eredményesek.

A szaklap nem csekély hányadát töltik ki a reklámszövegek. A példányszám nincs feltűntetve, ám az előfizetési díjakból anyagilag aligha kerülhettek volna egyenesbe, mivel az Országos Közegészségi Egyesület tagjai a tagsági díjuk fejében kapták. Szerencsére hirdettek órába helyezhető tyúkszemgyűrűt, párizsi hölgyport, papszinbort, haj-, szakáll- és bajuszfestéket, gyógyvizeket minden mennyiségben és minőségben.

A különböző vidékek népi táplálkozásának szakszerű vizsgálata szintén újdonságnak számított. Pl. egy állami tanítónő szociográfiás feldolgozása a Kibéd vidéki székhelyek táplálkozási szokásairól (2). Remek tanulmány egy szűkös körülmények közepette élő népközösség alimentáris találékonyságáról, ahol puliszka, fuszulyka és túró, valamint erdőkínálta szederféleségek szolgáltatták az energiát a napi nehéz munkához.

Nem túlzás talán, hogy az Egészség című lap körképet ad az akkori Magyarország közegészségügyi helyzetéről. A millenniumi kötet volt az utolsó, amelyet az alapító Fodor József még a kezébe vehetett. Bizonyára nem zavarta meg utolsó óráinak nyugalmát. Egy nyomós okkal több, hogy száz év távlatából újra belelapozzunk.

IRODALOM: 1. Aniszfeld E.: Egészség, 1900. XIV. 121–129. – 2. E. Keményfi K.: A

Kibéd vidéki székely köznép táplálkozása és táplálkozási befolyása a közegészségre. Egészség, 1900. XIV. 149–169. – 3. Frank Ö.: A dohányzás szenvedélye. Egészség, 1900. XIV. 118. – 4. Gerlóczy Zs.: Szerkesztői beköszöntő. Egészség, 1900. XIV. 85–86. – 5. Győry T: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Pázmány. Bp., 1936. 800. old. – 6. Holtán H.: A Rókus Kórház története. Medicina. Bp., 1967. 119. old. – 7. Kuthy D.: A szanatórium-ügy haladása külföldön 1899-ben. Egészség, 1900. XIV. 30–31. – 8. Regöly-Mérei Gy.: Gerlóczy Zsigmond emlékezte. Egészség, 1967. 1. o. – 9. Sümegi I.: A gerincgörbület keletkezésének profilaxisa. Egészség, 1900. XIV. 87–97. – 10. Vámossy Z.: Mérgek a mindennapi életben. Egészség, 1900. XIV. 1–14.

A Gyógyászat érdekes melléklete: a ’Honvédorvos’ (1888-tól)

Az 1857-ben alapított Orvosi Hetilap ból 1861-ben kivált a Gyógyászat. Személyes szerkesztői (Markusovszky kontra Poór Imre) ellentétből rivális lapnak indult, de végül kiegészítő szakfórum lett belőle. Mellékletekben is, mert az egyes külön ágak (nőgyógyászat, gyermekgyógyászat, ideggyógyászat, urológia) már foglaltak voltak, maradt tehát a törvényszéki orvostant tárgyaló Államorvos (1869–1886), majd 1888-tól az első világháború kitöréséig a Honvédorvos, aztán 1893-tól a Medikus. Referátumunkban az előbbit kívánjuk röviden ismertetni.

A Ferenc József-i „boldog békeidők” első szakaszában Európa-szerte hallgattak a fegyverek, a Habsburg Birodalom után Franciaország is most heverte ki a poroszoktól elszenvedett, Elzász-Lotaringiát is elvesztő katonai vereséget. A Balkánon „a Sipka-szorosban minden csendes”, ahogy Verescsagin híres képéről ismerős, a brit birodalom haderejét lekötötték a gyarmatai. A Deák Ferenc-i kiegyezés után szervetlenül összenőtt Osztrák–Magyar Monarchia nem elégedett meg középhatalmi státusával, a kontinens vezetői közé kívánt emelkedni, amelynek nélkülözhetetlen feltétele volt az erős hadsereg. Tengeri flottát szervezett, sikerült birtokba venni északon a Ferenc József-földet, de Angliának és Franciaországnak az óceánokon soha nem lehetett versenytársa. Maradt a szárazföldi ármádia megerősítése, a fegyvergyártást a fejlett cseh iparra, az élelmiszer-ellátást a bőséges magyar mezőgazdaságra, az újoncozást a mozaik népek fiaira alapozva. Fényes Elek statisztikai kimutatása szerint 1852-ben [1] a birodalomnak több mint a fele már szláv, de a Burgot Széchenyi István Döblingben írt figyelmeztető sorai [2] láthatóan nem zavarták. Hiszen a kialakuló pánszlávizmus [3] ismeretében annyira más volt például a csehek (a Palacky-féle ausztroszlávok), a lengyelek és a horvátok érdeke, hogy azt a híres „guruló rubelek” sem tudták ellensúlyozni. Ebben a nemzetiségi sokféleségben tehát a legnagyobb létszámmal rendelkező magyarok jelentették a legfőbb gyalogsági bázist, meglovagolva persze a nemességnek a Mária Terézia óta annyira bevált „dicsőséges katonai múlt” romantikus mítoszát. Megalakult a M. kir. Honvédministerium, amelynek önálló fórum kellett. Ez lett a Honvédorvos, a „hazai katonaorvosi intézmény tudományos és társadalmi érdekeinek közlönye”. Miként az anyalap Gyógyászat ban, a laptulajdonos itt is a rabiátus ember hírében álló Kovács József professzor és szerkesztő munkatársa, Szénásy Sándor honvédezredorvos. A védelmi tárcát akkor báró Fejérváry Géza miniszter vezette. A lap szerzői szinte rangrejtve, az első számban a nagyobb múlttal bíró országok hadi egészségügyének egy-egy szeletét mutatták be, így a német betegszállító vasúti

kocsik célszerűségét, amelyek már ezt a célt szolgáló, önálló gyárban készültek, bennük precízen kiszámított volt a fűtés, a levegőzés és a megengedhető légszennyezés, továbbá az elhelyezhető sebesültek száma, ellátási felszereltsége. Az orosz tábori egészségügyben ekkor kezdtek áttérni a sátorokról a deszkából készült barakkrendszerre, ahol kisebb a zsúfoltság, csökkent a kontaktfertőzés lehetősége, és könnyebben megoldható a folyóból szivattyúzott vízellátás. Az angolok trópusi ruházatának ismertetésére, annak célszerűségére érthetően kevesebb hely jutott.

Az első szám közli a honvédorvosi tisztikar teljes állományát. A rangidős tiszt az 1882. január 15-én kinevezett Moravcsik Ernő Emil [4]. A lőtt sebek ellátása és a vérzéscsillapítás [5] visszatérő témakör. Kovács professzor banálisnak tűnő kérdésére: „Melyik eret kell lekötni?" az adekvát választ: „Amelyik vérzik." A legjobb tájanatómiai ismeretek birtokában sem keresve annak a nevét.

Meglepően sokat foglalkoztak a „védkötelesek szemvizsgálatával", elsősorban a lövészet szempontjából kulcsfontosságú rövidlátással. A falusiak közül sokan csak itt értesültek erről a szemüveggel korrigálható defektusról. Az egyszerű nép még szégyellnivalónak tartotta a „pápaszemet", nem is hordták a civil életben. A kancsalság megoperáltatására sem igen vállalkoztak, így szokták meg őket, nem egynek ez lett a megkülönböztető neve.

Akad bőven katonaorvos-történet. Megtudható, hogy a híres angol felfedező, James Cook szintén orvos volt, már a Cromwell-idők polgárháborújában is részt vett(?). Ismert a műszertáskája, benne olló, fogó, spatula, kanál, szonda, katéter, nyelvkihúzó, cérnagombolyag, tűk, vászon, tapasz. A gyógyszerszekrénye is gazdag. Mindezek a XVII. század harmadik harmadában. Száz évvel később sem találtak volna többet.

Másutt Szénásy doktor a XVI. századi Ambroise Paré érlekötését ismerteti, a forró olajos sebkiégetések előbb kényszerű, majd tudatos és eredményes mellőzésével. Amelyet azóta a bakteriológia is igazolt. Érthető, hogy az újoncok jelentős hányadát himlőoltással kellett ellátni, mert gyermekkorukban, tehát 1876 előtt, még nem volt kötelező. Az egyes csapatok betegségkimutatásánál a „bélhurut" vezetett. A vérhast és a hastífuszt („hasi hagymázt") külön jelentették, szerencsére elenyésző százalékban [6]. Mai szemmel bizarr tudósítások olvashatók. Ilyen az Afghan sebészet. Ha valakinek a combja „kificamodik", a kiizzasztott sérültet a harmadik napon egy jóllakatott, de szomjaztatott bivalyra ültetik, a beteg lábait alul átkötik, majd az állatot vízre engedik. Annak hasa a mohó ivás közben labdaszerűen felfúvódik, és ekkor a végtag „a helyére kerül". És ezt a módszert a patinás Lancet is leközölte.

A tracheotomia nyaksérüléseknél szinte kötelező. „Végezni kell azt – úgymond – még mielőtt a légzés akadályozása bekövetkeznék, ha a lövési csatorna (főként a vakon végződő)

iránya csak valószínűen oda mutat, hogy a gége megsebeztetett. A prophylacticus tracheotomiát – mondja a jelentés – oda kell sorolnunk, amelynek véghezvitele már a sebesültkötöző helyen is meg van engedve." A civil gyógyítógyakorlatban akkor ez még nem volt evidencia.

Emelkedett hangú a híres Bernard Langenbeck tanár bemutatása – a méltó utód, Gustav Bergmann tollából. Az 1871. évi sedani ütközet idején hírül kapta, hogy a szomszédos segélyhelyen egyetlen fia súlyos sebesüléssel fekszik, de nem ment át hozzá, míg a feladatát el nem látta. Még elbúcsúzhatott tőle, a keményszívű környezet nem kis megdöbbenésére és csodálatára.

A katona-egészségügy kötelező figyelme kiterjedt a lábbelire, a lábizzadásra (formalint csak 1903 óta használnak a svájci Mercz javaslatára), az alsóneműk milyenségére, a táplálkozásra, a latrinák elhelyezésére, azoknak karbolsavas fertőtlenítésére és szagtalanítására.

Megjelent már a katonaorvos-növendéki rendszer. „Az orvosnövendékek túlnyomó része negyedéves korában végzi katona-szolgálatát. A kórházba minden rang nélkül lépnek be és minden altisztnek kötelesek tisztelegni: de kardot és különös kék ruhát nem viselnek. Nyáron négy hónapra az ezredekhez osztatnak be, kísérik a katonaorvosokat a gyengélkedők látogatásában és végzik a szokásos kötéseket. A kórházakban a különböző osztályokhoz vannak beosztva: segédkeznek a beteglátogatásoknál, szétosztják az orvosságokat, vezetik a naplót, az étlapot és némely kötéseket csinálnak. Sorban mindegyik 24 óráig őrséget tart a kórházban." Magyarán igen jó előképzést kapnak a későbbi hivatásukhoz. Nem volt még központilag eldöntött, hogy a katonáknál legyen-e kis kötözőcsomag. Végül francia mintára elfogadták, mert olykor az odaérkező elsősegélyt nyújtó orvosnak vagy szanitécnek is könnyen hozzáférhetővé vált. A kötszer úgyis mindig hiánycikknek számított.

Az említett békeidőben csak távoli eseményekről tudósítottak. Például az angolok dél-afrikai nehézségeiről, mert még az ivóvíz fertőtlenítésére sem volt a forraláson kívül egyéb lehetőségük a közegészségügy úttörőinek. Az új fegyverek bevetése, a Maxim-ágyuk és géppuskák erősebb robaja sokszor idézett elő epilepsziás rohamokat. A századfordulón az angol–búr háborúban elsők között használták lövedékek eltávolítására és törések megállapítására a röntgensugarakat.

Hely híján nem lehet feladatunk a 36 évfolyam ismertetése. Kovács József professzor 1897-ben bekövetkezett halála után kedves tanítványa: Schächter Miksa (1859–1917) lett a főszerkesztő laptulajdonos. Ő a kor egyik markáns figurája, gondosan őrizte a kovácsi konzervatív hagyományokat, ugyanakkor nyitott volt minden új irányzat, így a pszichoanalízis iránt is. 1902 közepétől a szerkesztői csapat főmunkatársa lett a militáris érdeklődéssel igazán nem „gyanúsítható" Ferenczi Sándor. Szerzőként azonban nem mutatkozott be. Bizonyára igaza van

Mészáros Juditnak, aki szerint: „Schächter szolgálaton kívüli honvédorvos volt, így könnyen valószínűsíthető, hogy – felismerve Ferenczi tehetségét – ő bízta meg fiatal kollégáját a szerkesztői munkával. Így lett a 29 éves Ferenczi a Gyógyászat mellékleteként megjelent Honvédorvos című kiadvány főmunkatársa" [7]. Az 1902. évfolyam gyakorlatilag rendeleteket, röviden eseményeket közöl, cikkeket alig. Elkezdődtek a névmagyarítások, például Deutsch ekkor lett hivatalosan Detre, Lőwy Lánczy. A példájukat sokan követték. A honvédorvosok sorában pedig ekkor fedezhetjük föl a későbbi bőrgyógyászprofesszor Poór Ferencet, a fiziológus Farkas Gézát és a majdani államtitkárt, Scholtz Kornélt.

Meglepően sokat foglalkoznak az orosz hadsereg egészségügyi helyzetével, amely nem kis meglepetésre jobb, mint a francia vagy az osztrák, de rosszabb, mint a német. Öngyilkossági téren pedig a legkedvezőbb.

Békeidőben is megjelennek az öncsonkító kísérletek, például szemen, feltehetően valamilyen kémszer becsöppentésével, továbbá mesterségesen előidézett húgycsőfolyás, kankó utánzására. Folyékony szappan urethralis befecskendezése, a gonococcusok hiánya segített a „tisztázáson".

Az első jelentés az amerikai katonaorvosokról a szokatlanul magas fizetésük kapcsán született. Nyúlfarknyi, hirdetésszerű tudósítások a szélrózsa minden irányából, kivétel egy-egy könyvismertetés.

Eseményekben gazdag év volt 1906. A Honvédorvos tudósított a Spirochaeta pallida felfedezéséről [8], a kankónak ezüst-nitrát-oldattal való kezeléséről, a japán– orosz háború tapasztalatairól, amelyben egyre nagyobb szerep jutott a röntgenezésnek. A nagy orosz hadisebész korábbi megfigyeléseire hivatkozva Anka Aurél ezredorvos megerősítette, hogy noha az új „áramvonalas" lövedékek nem okoznak akkora roncsolást, mint a régi kerek golyók, a halálozási arány mégis nagyobb, nyilván a mélyebbre hatolás miatt [9]. A csontokon okozott sérüléseket jól illusztrált felvételek igazolják. A távol-keleti háború évekig foglalkoztatta az európai katonai orvoslást. Az oroszok főseb̈észe dicsérte a japánok réznikkeles bevonatú lövedékét, mert az alig torzul el, így inkább átüti, mintsem roncsolja a kemény szöveteket. A sebészet mellett természetesen a nemi betegségek, azoknak főleg a megelőzése bírt fontossággal. A Párizsban dolgozó Mecsnikov közösülés után kalomelkenőcsöt ajánlott a hímvesszőre, eredményességéről nem olvashatunk. Az nem meglepő, hogy venerikus szempontból a porosz a legkevésbé fertőzött, az viszont igen, hogy leginkább az angol! Sine ira et studio, a külföldi statisztikákra támaszkodva. A mozgó laboratóriumok arra szolgáltak, hogy minden mérhetőt mérjenek. Például a vizelet mennyiségének és minőségének változását menetelés alatt és után. A besűrűsödött hólyagürülékben fehérje vagy cukor csak ritkán,

valamint lappangó betegségeknél fordult elő. A lovakkal foglalkozóknál (huszárok, trénerek) gyakori a patások pora és a vizeletből felszálló ammónia okozta szemgyulladás. Minden fegyvernemnek megvolt a saját egészségügyi gondja. Az sem bizarr utólag, hogy az önkéntesek között gyakrabban találtak pszichésen sérülteket, akik kritikus helyzetekben gyakrabban mondtak csődöt. Feltűntek a háborút ellenző agitátorok, még a Honvédorvos hasábjain is. Hogy a szükség milyen találékonnyá teszi az embert, jellemző rá a világítás. Forrás még a gyertya, fényszórónak a tisztára súrolt csajkát és a kanalat használták. Az 1908-as balkáni háborúval az első világháború kitöréséig foglalkoztak. Főleg a sebész Farkas László és Pfann Egon honvéd-törzsorvos. Rendszeres továbbképző tanfolyamokat tartottak. Bulgáriában magyar vöröskeresztes egység ténykedett, már csoportos fényképekkel igazoltan. Ahogy a háborús hangulat egyre jobban érződött, annál többen kérték elbocsátásukat az ismert orvosok közül. Így 1913 ban a patológus Pertik Ottó professzor, a fogász Morelli Gusztáv, a pulmonológus Müller Vilmos, az otolaryngologus Fleischmann László és a balneológus Benczur Gyula.

[2] A balkáni háború tehát „előjátéknak" számított. Tapasztalataikat az 1909. évi budapesti és az 1913-as londoni nemzetközi kongresszuson is kicserélték [10]. Nem sejtvén még, hogy a következő esztendőben már egymás ellen fognak a lövészárkokban sorakozni. Az utolsó évfolyam 1914 júliusában, gyakorlatilag a hadüzenetkor jelent meg. Kovács József professzor 1897-ben bekövetkezett halála után a Gyógyászat kiadója Schächter Miksa lett, a főmunkatárs Szénásy Sándor magántanár maradt. A Honvédorvos szerkesztője változatlanul az utóbbi, a főmunkatárs Ferenczi Sándor. A világháború kitörésével új helyzet állt elő. A Gyó gyászat a papírhiány miatt felére vékonyodott, így a mellékletekről le kellett mondani. Az első magyar nyelvű katonaorvosi folyóirat 27 évet ért meg, és ez nem kevés a hazai ilyen irányú publikáció viharos történetében.

IRODALOM

[1] Fényes E.: Magyarország ismertetése statistikai, földrajzi s történelmi szempontból. I. Pest, 1867.

Széchenyi István kézirata. 1858. (A szerző tulajdona.)

[3] Rácz K.: A pánszlávizmus története. Cserépfalvi kiadó, Budapest, 1940.

Honvédorvos, Budapest, 1888, 1, 11–12.

Szénásy S.: Adatok a vérzéscsillapítás tanának jelen állásához. Budapest, Honvédorvos, 1888, 1, 61–66.

Kelemen M.: A IV. honvédkerület csapatainak évi egészségügyi jelentéséből. Budapest,

Honvédorvos, 1888, 1, 15.

Ferenczi S.: A pszichoanalízis felé. In: Fiatalkori írások 1897– 1908. Szerk.: Mészáros J. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 402.

Bíró E.: A venerikus bántalmak elleni védekezésről. Budapest, Honvédorvos, 1906, 19, 23–25.

Anka A.: A modern gyalogsági fegyverek által okozott lőtt sebek hadisebészeti jelentősége. Budapest, Honvédorvos, 1906, 19, 65–67.

Ajkay Z.: Vízellátás a harczmezőn. Budapest, Honvédorvos, 1913, 26, 49–51.

1891-ben indult meg a Klinikai Füzetek
A lapalapító Donath Gyula

A közel száz esztendőt megért Donath doktor eseménygazdag pályafutása töredezett történelmünk két igen tragikus dátuma közé ékelődik. Akkor jött a világra Baja városában 1849. december 23-án (a Magyar Életrajzi Lexikon tévesen ír 29-et), amikor meteorfényű költőnk sorait idézve már „Európa csendes, újra csendes / Elzúgtak forradalmai ...", és kegyes volt hozzá a sors, egy eseményekben gazdag tudományos élet után elhunyt 1944. április 11-én, szerencséjére már nem láthatta ama tébolyult dráma fináléját, amely századunk másodszor is négy évig égő színpadának üszkös deszkáin örök mementóként lejátszódott.

Édesapja szerény jövedelmű kiskereskedő, édesanyja divatárusnő volt, ősi hitüket megtartva asszimilálódtak a magyarsághoz, amely az aradi akasztófák árnyékában semmi előnnyel nem járt. Sőt! A kiegyezés évében szerzett maturátust, kedvenc tanárai: az irodalomból Babits Kálmán, matematikából-fizikából a tankönyvíró Mendlik Ferenc. Donath Gyula gőzhajón utazott Bécsbe, a híres orvosi fakultásra beiratkozni. A tanári karhoz nem kell kommentár: Hyrtl, Brücke, Skoda, Oppolzer, Hebra és nem utolsósorban Kaposi. Medikusunknak nagy hasznára vált héber nyelvtudása, korrepetitori teendőkből tartotta el magát. Kedvenc tantárgya kezdetben a kémia volt, 1871-ben Innsbruck egyetemén már Maly professzor asszisztense. A neves tanárt két év múlva a grazi műegyetem kémiai tanszékére hívták meg, kis kitérővel Donath Gyula is követte őt. Laboratóriumi vezetőként 1877-ben fiziko-kémiából docentúrát szerzett. Eddig csak a kémiai képletek közt kalandozott, gondolta, nem árt egy kis orvosi gyakorlatot is szerezni. Erre rövidesen világtörténelmi jelentőségű esemény nyílott. A bolgár nép 1877/78-ban elérkezettnek látta az időt rég óhajtott függetlensége megszerzésére, amit csakis Oroszország segítségével remélhetett. A cári birodalom és a hanyatló ozmán hatalom nem először mérte össze fegyveres erejét, a bolgár felkelés ürügyként szolgált az ismételt összetűzésre, még inkább a végleges leszámolásra. A török hadsereg orvosi ellátottságának elmaradott voltát hamar felismerték Drinápolyban (ez volt akkor a ruméliai rész főerődítménye), ezért a cári Oroszország jövendő balkáni ellenfelétől, a Monarchiától kértek és kaptak műtőorvosokat. Így került Donath doktor a Sipka-szoros alján felállított hadikórház élére, a carbolsavas sebkezelés tobzódása idején. Donath Gyula nem volt politikus alkat, mindvégig „csak" orvos maradt. Ám a történelmi igazsághoz tartozik, hogy a török hódoltság „megszépítő messzesége" Jókai regényeinek hatására már más dimenziókban mozgott, aztán a kuruc felkelés vezérlő fejedelme, a tündéri tollú Mikes Kelemen, a Kossuth-emigráció,

valamennyien azilumot kaptak az Aranyszarv-öböl partján, továbbá a zseniális Vámbéry Ármin turkológiai kutatásai vitathatatlanul közelebb hozták egymáshoz a két egykori ellenséget.

Hangsúlyozzuk, Donath doktor orvos maradt. Egyformán kezelt minden sebesültet, de szíve leginkább a sokat szenvedett bolgár néphez húzott. Sipka-szorosi tanúként állítja, mennyire halálhűen festette meg Verescsagin A Sipka-szorosban minden csendes című képet. Donath Gyula volt a parlamenter, aki 1878. január 6-a után átadta Skobelejev tábornoknak Kezánlik városát. Majd Mirszkij hercegnél kijárta, hogy a súlyos török sebesültek ne kerüljenek ki a kórházakból, mert a marodőrök felkoncolták volna őket. Donath Gyulát parlamenterhez illően elengedték, egy ideig még Konstantinápolyban tevékenykedett, de 1879-ben agg szülei kívánságára hazatért szülővárosába praktizálni. Ám a kisvárosi konkurrenciához sehogy sem volt kedve. „Vissza a kémiához" – adta ki magának a jelszót, és édesanyja konyháját berendezte laboratóriumnak. Ily szerény körülmények között mutatta ki a chininből származó chinolin kémiai reakcióit, fiziológiai hatásait, therápiás lehetőségeit, munkáját a Berliner Chemische Berichte tartotta közlésre érdemesnek.

1882-ben elhunyt édesapja, ekkor édesanyjával Budára költöztek. Budai berendezkedése után C. Westphal berlini elmeklinikájára ment, ahonnan 1885-ben küldte első tanulmányát az akkor még Markusovszky-szerkesztette Orvosi Hetilapnak. Itt viszont egy bibliográfiai elírást kell helyesbítenünk. A Hőgyes-féle Emlékkönyv 813. oldalán az szerepel, hogy Donath első Hetilap-beli cikke „A munkások egészségügyéről" szól. Orvosunk ezt 1940-ben a saját maga által összeállított tanulmányok listájára is felvette. Sajnos, az említett cikk sem az 1885-ös évfolyamban, sem az 1880–1890 közöttiekben sem található. Bárki ellenőrizheti. Viszont ugyanezen évfolyamban jelent meg A hőérzék határairól egészséges és beteg állapotban című három részből álló folytatásos tanulmánya, készüléket szerkesztett a hideg- és melegérzés, vagyis azon hőfok meghatározására, amelynél a temperatúra már fájdalomérzéssé változik. Ezen thermalgimeter, illetve cryalgimeter szerint a melegségi fájdalom 36,3–56,2 Celsius-fok, a hidegségi 0–2,8 C-fok között változik, hidegre legérzékenyebb a hasbőr, melegre a bal mellkasfél bőre, érdekes, hogy betegeknél a fájdalom iránti érzés mind a hidegre, mind melegre csökken. Hogy Donath nem a Sipka-szorosnál szerzett magának nevet a tudományos világban, arra bizonyíték az 1891-es londoni szereplése, ahol nemzetközi orvosi kongresszuson előadást tartott a vegyi alkat és a fiziológiai hatás közötti összefüggésekről. Berlini évében kibújt belőle a fizikus és a fiziológus, rendszeresen látogatta Helmholtz zseniális előadásait, Dubois Reymond csodálatos laboratóriumát, Virchow Mekka-szerű kórbonctani intézetét. Nem kell külön kommentálni, micsoda minőségi érzéke volt ennek a bajai magyar fiatalembernek. Aztán hat hetet töltött Charcot párizsi klinikáján, itt fordult figyelme a neuropszichiatria felé.

Hazajövet kapcsolatba lépett dr. Csillag Zsigmond főorvossal, az Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkantpénztár egészségügyi vezetőjével, valamint Kürschner Jakabbal, a Népszava akkori főszerkesztőjével, és a minden nemes ügyet támogató Prof. Müller Kálmán révén Donath 1893-ban az említett betegsegélyező intézet ideg-ambulatóriájának irányítója lett. Ám ezen a poszton nem sokáig maradt, ugyancsak Müller prof. javaslatára elvállalta a Rókus-kórházi idegambulatórium vezetését.

Az 1891-es esztendő elfelejtett fontos dátum a magyar orvosi szakirodalom történetében. A kezdő organizátor Donath Gyula megindította a „Klinikai Füzetek" című havonta megjelenő periodikát, feladata lett: az összes gyakorlati orvostan köréből egyes fejezeteket, fontosabb kór-típusokat vagy a napirenden levő kérdéseket a gyakorló orvos igényeihez alkalmazva, a tudomány legújabb álláspontján ismertetni. A címlap szerint „A legkiválóbb szakférfiak segítségével". Nézzük meg az első évfolyam névsorát, nem túlzott-e Donath doktor.

Angyán Béla: A cholera indica kór- és gyógytana.

Réczey Imre: A sebészi gümős betegségek.

Kétli Károly: A mellhártyalobokról, különös tekintettel az aetiologiára és therápiára.

Tangl Ferenc: A Diphteria aetiologiája.

Navratil Imre: Újabb haladások az agysebészet terén.

Plósz Pál: A fehérnye jelentősége a vizeletben és annak kimutatása.

Róna Sámuel: A férfiak heveny húgycsőkankója.

Jendrassik Ernő: A szervi szívbajok orvoslása.

Grossmann Lipót: A szem bujakóros bántalmai.

Csatáry Ágost: Klinikai tapasztalatok a - nephritisekről.

Báron Jónás: A gyökeres sérvműtétekről.

Lang Ede: A húgycsőszűkületek és egyes bőrbántalmak electrolyticus kezelése.

Úgy gondoljuk, a nevek és a címek önmagukért beszélnek. A lapot 12 esztendeig szerkesztette, közben L. I. Muskens amsterdami idegorvossal együtt állította össze a három nyelvű (angol, német, francia) Epilepsia című folyóiratot, amely az I. világháború kitörésének évében szűnt meg. Korábban azt állítottuk, Donath Gyula nem volt politikus alkat, ám az általános titkos választójog eszméjének polgári körökben való népszerűsítésében ugyancsak jelentős szerepe volt. Az I. világháború alatt elvállalta az Englisch medico-psychological Laboratory vezetését a fővárosban, amely angol védnökség alatt működött, majd hadköteles orvosként az Auguszta-barakk-kórház idegosztályát igazgatta. Makai Endre vezetősebésszel azt tapasztalták, hogy az izomműködés mozgató ideg átültetésével visszatérhet. Makai mellett

idegkonziliáriusa volt Herczel és Hültl tanároknak.

Mielőtt az alkohol elleni propaganda-tényked̄ését (good-templar) taglalnánk, térjünk vissza a jól sikerült Klinikai Füzetek további sorsára. E füzetek lapjain kezdte publikációs pályafutását pl. egy Schaffer Károly, ezen periodikában találkoztam Lukács Hugó szakcikkeivel, ami azért érdekes, mert Ady Endre kedvelt kolozsvári kezelőorvosáról az Ady-irodalom keveset mond. Halálának évét az 1969-ben kiadott Magyar Életrajzi Lexikon nem tudta megadni, e sorok írója derítette ki, hogy 1939-ben követett el szuicidiumot a francia fővárosban. Szakirodalmi tényked̄ésével viszont ez idáig nem találkoztam. Donath tanár életrajzából derült ki, hogy Lukács Hugó a Rókus-kórházban kezdte pályafutását, első szakdolgozatát főnökével közösen írta: Az izmok és idegek villamos ingerlékenysége curare hatása alatt, amely a Magyar Orvosi Archívum 1900-as évfolyamában jelent meg (majd németül is a Zeitschr. f. klinik. med. hasábjain), aztán a Gyermekpsychologia a Klinikai Füzetek 1901–1902-es évfolyamában. Feltűnően filozófikus jellegű írás, tele kultúrtörténeti utalásokkal, tökéletes anatómiai és funkcionális tájékozottsággal. Lechner Károly kolozsvári professzor figyelmét ez hívhatta fel rá. A paralysis progressiva kórtanához című dolgozata már a Lechner-klinikáról jelent meg 1904-ben, de volt főnöke, Donath lapjában.

Azzal kezdi, a paralysis progressiva kórképe még azért nem teljesen kidolgozott, mert „az aetiológiai momentum vitás”. Az alkoholisták között azért több a luetikus, mert önpusztító életmódjuk folytán előbb-utóbb syphilist aquirálnak. Véglegesen dönteni az aetiológiai kérdésben csak akkor lesz lehetséges, ha sikerül a luesre specifikus reakciót megismerni. Szó szerint: „Van rá remény – nálunk Sellei és Detre végeztek idevágó kísérleteket –, hogy a serodiagnosis fogja ezt lehetővé tenni.” (Klinikai Füzetek, 1904. 365. oldal). Tehát, ahogy mondani szokás, a Wassermann is a levegőben lógott már. Ugyanebben a kötetben jelent meg Marikovszky György: Immunisatios, illetőleg serotherapeutikus kísérletek állati, növényi es ásványi eredetű mérgekkel szemben. Azé a szerzőé, aki ugyanekkor rendezte nagy lelkiismerettel sajtó alá Markusovszky Lajos válogatott munkáit. Ami arra utal, hogy a Klinikai Füzetek és az Orvosi Hetilap között egymást kiegészítő egyetértés tételezhető fel. Donath nemcsak szerkesztette a Klinikai Füzeteket, de szerzője is volt. A modern kultúrállamok lakosságának testi elsatnyulása Budapesten 1894-ben a VIII. nemzetközi és demográfiai congressuson hangzott el, amelynek okát a modern termelési viszonyok kialakulásában jelöli meg. A terminológia már szociológiai műveltségre utal. A militarizmus pedig, Haeckel szavait idézve: „a mai Európa rákfenéje”. Lukács Hugó utolsó Klinikai Füzetek-beli írása: Adatok a dementia praecox kórtanához és kórboncztanához (1907), ami azt bizonyítja, hogy Ady nemcsak egy bohém klinikus-barátot szemelt ki magának, hanem kiválóan képzett orvost is.

Lukács, a szakpublicista mindvégig Donath-tanítvány maradt, ez ha perifériálisan is, de nóvumot jelent az Ady-irodalomban.

Donath Gyula (sokat publikált németül, azért hiányzik általában nevéről az ékezet) egyszer írta le kedves tanítványa rajongott költőkirályának a nevét, az Orvosi Hetilap 1932. évfolyamában, amikor Goethe lehangoltsági állapotairól elmélkedve a magyar zsenik: Széchenyi, Semmelweis, Ady önpusztító életét említi, míg a weimari Óriás a Werther-könyvében mindazt kiírta magából. E cikkből tudtam meg, hogy Werther-könyvét Napóleon az egyiptomi piramisok tövében is olvasgatta.

Donath szervezője volt 1909-ben a budapesti Nemzetközi Orvosi Kongresszusnak. Ekkor ismertette először (igaz tuberculin befecskendezésével) Wagner-Jauregg a paralízis lázzal való kezelését.

Foglalkozott az állatok pszichológiájával, Az emberi szellem kezdete 1897-ben docensi székfoglalót tartott a Rókus-kórházban, amelyet az EnkeVerlag 1898-ban Stuttgart városában németül is megjelentetett. Külön kell szólnunk a Forel-féle good-templar-i (alkoholellenes) ténykedéséről. Donath Gyulát 1903-ban Madzsar József budapesti lakásán A. Forel jelenlétében vették fel a good-templar rendbe, majd a Dóczy Imre dr. által 14 évig szerkesztett Alkoholizmus című lapnak Donáth Gyula szorgalmas szerzője lett. Sajnos, a good-templar mozgalmat is tönkretette a világháború.

Élete alkonyán nemcsak az új világégéshez szaporodó gyuanyag halmozódását, de a Szentföld jövőjét is aggodalommal nézte. A szélsőségesek nem fogadták el az arab-zsidó megbékélésre felterjesztett korai javaslatait. Szorongását a történelem azóta tetézve igazolta, pedig szándékának tisztaságát és tisztességét senki nem vonta kétségbe.

Több mint 700 tudományos munkáját, magyar és német nyelven írott népszerűsítő tudományos cikkeit csak monográfiában lehetne felsorolni, ismét identifikálva, 1. az első Hetilap-beli cikkének téves címét.

Ő búcsúztatta Goldzieher Vilmost, August Forelt, s az 1940-ben megírt rövid biográfiájában kicsit saját magát.

Nagy kor nagy tanúja és tevékeny részese volt.

Ady, illetve Lukács Hugó révén külön közel áll e gazdag élet a szerény összefoglaló szerzőjéhez.

A Klinikai Füzetek 1902-es évfolyamáról

A huszadik század fordulójára valósággal „virágba borult” a magyar orvosi szakirodalom. Az Orvosi Hetilap (és mellékletei), a Gyógyászat, a Fodor József alapította Egészség és a Magyar Orvosi Archívum mellé felnőtt a Klinikai Füzetek sorozata, havi egyszeri megjelenéssel. Alcímében: „előadások a gyakorlati orvostan összes ágaiból a legkiválóbb szakférfiak közreműködésével”. Az első évfolyam 1891-ben került ki a nyomdából, életre hívója Donath Gyula ideggyógyász, 1893-tól magántanár, aki okosan vette észre, hogy egy kisebb méretű és gyakorlati jellegű periodika nem versenytársa, hanem kiegészítője a teljesség igénye nélkül felsorolt szakfórumoknak. Ügyesen ismerte fel a reklámban rejlő lehetőségeket, amelyekkel pl. az Orvosi Hetilap akkor még nagyon mérsékelten kívánt élni. Gyógyszerhirdetése oly bőséges, hogy az előállítási önköltség jelentős részét bizonyára biztosította. Szerzői gárdája főleg a magántanárok, jövendő professzorok és a kitűnő főorvosok köréből verbuválódott.

A változó terjedelmű tanulmányok valóban a gyakorlatnak szóltak, az irodalmi hivatkozások példamutatóak. A száz esztendővel ezelőtti már XII. évfolyam is az életrevalóságát bizonyítja. A füzetek havonta jelentek meg egy-egy „vezércikkel" és 6–8 rövid gyógytani közleménnyel. Mai szemmel meglepő, hogy a kezdő számban semmi bevezető nincs az új lap céljára vonatkozóan, semmi „lectoris salutem", csak egy később meg nem ismételt hosszúságú írás a kolera kór- és gyógytanáról (1). A már említett XII. kötet első füzete a belgyógyász Gellért Sándornak a vándorveséről írott ismertetésével indult, nem kevesebb mint 24 oldalas hirdetési keretben. Egyes szerzők szerint a nephroptosis az általános enteroptosis része, mások a terhességet tartották fő oknak. Cruvelhier nőknél a fűzésnek tulajdonított jelentőséget, aminek ellentmondott, hogy a magasabb társadalmi körök hölgytagjainál sem gyakoribb az előfordulása. Férfiaknál ritkább, főleg a lesoványodás és a térszűkítő folyamatok játszanának szerepet. Élettani körülmények között az ismétlődő nagyobb rázkódások (pl. tartós lovaglás), katonáknál az oldalfegyver és az utászeszközök viselése. Érdekes bravúr, hogy tud egy nem túl jelentős kórképet 40 oldalon tárgyalni és 4 oldalnyi irodalomra hivatkozni. Egy mai tankönyvben mindössze három oldalra futja (2).

A terápia sem sokat változott, a felvarrást 1883 óta végzik sikerrel. A hízlalást akkor is ajánlották.

Ami a gyógytani közleményeket, azaz a gyógyszerreklámokat illeti, a fulladást csillapító Dionin, a panaceának számító jódkálit tartalmazó Jodipin, az aphrodisiacumnak használt

Yohimbin és a bél-adstringens Tannoform ma is ismerősen hangzik az éltesebb korosztályok fülében, jelezvén, hogy a medicina már akkor is komoly terápiás fegyvertárral rendelkezett. Megtudhatjuk, hogy az afrikai bennszülöttek „a Yohimbehefa kérgéből forrázatot készítettek, mellyel felfrissítik lankadt életerejüket." Nyilván jól jövedelmeztek a bőséges fürdőhirdetések is, miként az ételt frissen tartó edények reklámozása.

A második füzet bevezető tanulmányát ismertebb szerző, később „a műtőkés Paganinijének" nevezett Hültl Hümér írta. „A levegő jelentősége a sebgyógyításra" (7) előtt a világhírű Karlsbad és a Szentkirályi utca 14. szám alatt működő Pajor-féle inhalatorium ismertetésére került sor, amely porlasztott forrásvízzel enyhíti az asztmás rohamokat és felső légúti hurutokat. Hültl cikke azért is érdekes, mert a baktériumok felfedezése után csak a direkt érintkezéssel történő fertőzésnek tulajdonítottak jelentőséget. Velük szemben pl. Spencer Wels (Semmelweis révén ismerjük) azt tartotta: „jobb egy szellős egészséges házban műteni antisepsis nélkül, mint antisepticumokkal oly kórházban, mely veszélyes betegekkel van tele." Lister ugyanezt vallotta, jó angol józansággal. Schleich mutatott rá, hogy még a steril levegővel való érintkezés is megváltoztatja a megnyitott terület sejtjeinek tónusát, ozmózisát, ruganyosságát és nedvbőségét, csökkenti azok vitális energiáját. Ha a tiszta levegőnek ilyen a hatása, milyen lehet a por és a baktériumok bekerülésével, teszi fel a szerzőnk az egyáltalán nem költői kérdést. Ezért szükséges műtőkben a légszűrés dezinfektorok, laparotomiáknál pedig a megfelelő nedvesség és hőmérséklet biztosítása. Fischl professzor kutatásai szerint a lehűlés fertőzés nélkül is megváltoztatja a fehérvérsejtek számát, leucocytosis lép fel, de nem befolyásolja a vérsavó baktériumölő képességét Kümmel már 1885-ben rámutatott, hogy a leggondosabb kötözés után is megszaporodnak a levegőben a csírák, ezért carbol spray helyett a gondos tisztaságot ajánlotta. Makara Lajos, a későbbi kolozsvári sebésztanár 1888-ban a pesti I. sz. Sebészeti Klinikán a 15 percre kitett vérsavókorongon főleg Streptococcus és Staphylococcus aureus törzseket fogott fel, Eiselsberg professzor Bécsben viszont penészgombákat. A coccus-penészgomba antagonizmus akkor érdekesmód senkinek nem tűnt fel.

A már említett Kovács-klinikán rendszeresítették a Petri-csészék kihelyezését. A rabiátus professzor nem csekély szellemességgel azt hirdette: „ne higyjék, hogy a kirepített carbolszemcse úgy vadászik a bacillusra, mint keselyű a galambra!" Szerzőnk szintén a feltétlen tisztaság híve. Ezt szerinte a kijevi Sapeschko professzor oldotta meg a legjobban, de hivatkozik Mecsnikov és Afanasjew munkáira is, az utókor előtt a valódi orosz értékek észrevételét bizonyítandó. Fontosnak tartotta a műtőorvos és a segédszemélyzet szájmaszkhasználatát, hogy beszéd közben ne történjen cseppfertőzés. Hültl doktor száz évvel ezelőtti írása ama is időszerű. A gyógytani közleményekben megismerkedhetünk az Acetopyrin nevű láz- és fáj-

dalomcsillapító szalicilkészítménnyel, valamint főleg epilepsziára a Brimipin csillapító szerrel.

A belgyógyászat és a sebészet után a harmadik füzet a gyermekorvoslással, azon belül is az anyatej és mesterséges táplálás összevetésével foglalkozik (9). A dajkákat akkor kezdte kiszorítani a Soxleth-palack. Szerzőnk, Orbán Rezső szenvedélyes anyatejpárti. Szavai szerint: „csecsemőkorban a köldökzsinórt az emlőbimbó helyettesíti, és ezen folytatólagos természeti kapcsolat az anya és a magzat anyagcseréje között a tápláláson kívül még egy jelentőségteljes feladatot teljesít, immunitást ad az újszülöttnek az őtet születése első percétől fenyegető káros behatások ellen." Így kimutathatóan erősebb az anyatejjel táplált csecsemők vérsavójának baktériumölő képessége. Bebizonyították, hogy a nyers tejben oldott mészsók forralással oldatlan alakba mennek át, amelyet „a gyomor regenerál nem forralt tejjé", ezzel háromszor több gyomorsavat köt le, mint az anyatej, és megnehezíti az emésztés folyamatát. Orbán doktor vizsgálta a csecsemők bélsarában a tejcukrot lebontó laktózt, amelyet az egészségeseknél megtalált, de a bélhurutban szenvedőknél nem. Ezt a jelenséget fiatal kutyák vékonybelében mesterségesen is előidézte. Vélt igaza mellé felsorakoztatta Escherich, Heubner és Baginsky professzor véleményét. Úgymond a két táplálás közötti különbséget már a csecsemő arcszínéről és a bőr turgorának tapintásáról meg lehet ismerni. A tehéntej kazeintartalmának lebontása is nehezebb, és gátolja a szervezetbe való beépülést. Rámutatott az „individuum vis vitalisára", amely dispositiónak felel meg. Ez pedig az egyéni akklimatizációs képességet jelentené. Hangsúlyozta az ápolásban a szeretet szerepét, amelyet a lelkes ápolónők naponta bizonyítanak. Elődünk véleményével ma is nehezen lehetne vitatkozni, ugyanis nem a kényszerhelyzet, hanem a kényelemből nem vállalt szoptatás ellen hangoztatta kifogásait. Nem meglepő, ha ebben a füzetben főleg a csukamájolaj és a dyphteriaellenes gyógyszérum reklámozásán a hangsúly.

A negyedik füzet Gellért doktor Ren mobilis dolgozatának második részét tartalmazza, erről már szóltunk.

Gyógyszerek mellett a Füzetek élet- és vagyonbiztosítási hirdetéseket is közöl, amely természetesnek tekinthető a századelő liberális légkörében.

Az ötödik rész tanulmányának címe: „A kathodsugarak alkalmazása a sebészet terén" (4), nyilván horderejének felismerése miatt. Az X-sugarak felfedezéséből ugyanis először a sebészek profitáltak. Szerzője a Réczey-tanítvány, később sátoraljaújhelyi kórházigazgató Chudovszky Móricz. Bevezetőjében szép gesztusként nemcsak Röntgen géniusza, hanem mindazon fizikusok, vegyészek és fényképészek előtt tiszteleg, akik segítsége nélkül már lehetetlen a medicina művelése. Fizikatörténeti részében Becquerel, Curie, Crooks és Lenard egyaránt szerepelnek, akik Röntgen felfedezését elősegítették.

A lámpaszekrény ólomköpenyének akkor elsősorban sugársűrítő és -irányító szerepét hangsúlyozták, védő funkcióját még nem. Már ismert volt a bariumplatincyanűr ernyő, a Röntgen-féle moment film használata, de még nagyon eltérőek az expozíciós időre vonatkozó nézetek. Kulcscsonttörésnél részben a felvétel tette fölöslegessé az addig alkalmazott csontvarratokat, a repositio és ellenőrzése nélküle is megtörténhetett. A véres beavatkozásoknak elsősorban az ízületi végek letörése és a darabos törések megoldása terén van jelentősége, a röntgenkontroll itt már nélkülözhetetlen. A felvételek mutatták meg, hogy az orsócsont „tipikus törései" is mennyire sokfélék, ezért megoldásuk sem egységes. Mint írja: „a kötésnek kell alkalmazkodnia a törés jellegéhez és nem a törésnek a kötéshez." Meglepő gyorsasággal készültek röntgenatlaszok (Holczknechet, Oberst), az előbbi a mellkas, az utóbbi főleg a kéz sugárképeit mutatja be. A szerző olyan szaktekintélyek tapasztalatait sorolja fel, mint Kümmel, Eiselsberg, Kocher, Sudeck és Payr, ma már a kirurgia klasszikusai. Érthetetlenül „közömbösnek" tartja viszont a nagy honfitárs Alexander Bélának a magzat csontosodási viszonyaira, Gocht tanárnak pedig a csont architektorikus szerkezetére vonatkozó Vizsgálatait. A 9. füzetben megjelent második rész elsősorban a csonthiányok, fejlődési rendellenességek, ficamok, idegen testek, kövek, idült betegségek következtében beálló csontelváltozások (pl. caries, gum-ma) kimutatásával foglalkozik, de a bőrgümőkórnál már gyógyító tényezőként jelent meg. Használták a testüregek kontúrjainak leírására, így a homokóra alakú gyomornak, vagy celluloid tokba helyezett bizmutpornak segítségével a bélszűkületek megállapítására. Amint látható, a szerző itt már nemcsak sebész, az irodalomban rekordként 303 forrásműre hivatkozik. Még spanyolra is, amikor már Zemplénbe készült. A reklámok mellett megjelentek a rövid könyvismertetések, pl. a szemész Szili Adolf jubileumi kötetéről.

A 6. füzetben Baumgarten Egmont fül-orr-gégész egy magántanár értekezett a „Nyelési nehézségek a garat alsó és felső részének betegségeinél" címmel (3). A nagy tapasztalatú szerző saját eseteit ismerteti és gyakorlati tanácsokat ad. Még a tükrözést rutinszerűen végző gégeorvosok is főleg a felső szakaszt vizsgálják, s ha nem találnak elváltozást, a panaszokat gyakran neurotikus eredetűnek ítélik. Az alsó szakaszokat gyakran neurotikus eredetűnek ítélik. Pedig az alsó szakaszban is gyakori a daganat, a leutikus és gümős fekély, amelyek intenzív kezelést igényelnek. Rámutatott a túlzott dohányzás káros gégészeti hatásaira. Gyakoriak az alsó szakaszban megakadt idegen testek (halszálka, csontszilánk, fogkefeszőr), ezek kellő kokainecsetelés után eltávolíthatók. Ellenzője az általános lápiszolásnak, mert nem gyógyít és fölösleges fájdalmakat okoz. Talán a leutikus fekély a leggyakoribb, helyi kezelés mellett az általános kúrát (Zittmann-főzet, jódkáli) forszírozza. Nem meglepő, ha a gyógyszerhirdetésnél

az otitis media purulenta Sozojodollal történő kezelése a favorit.

Ugyanezen füzetben kapott helyet Rottenbiller Ödön felvidéki fürdőorvosnak az „Adatok a szív érzés- és mozgászavaraihoz" című közleménye. Ez a kis kardiológiai ismertető az ideges és szervi szívpanaszok elkülönítésére kínálkozik, de jóval több annál. Ideges szívpanaszoknál az „excessus in baccho et venere" és az erős dohányzás, a szervieknél a reumás láz, a sokízületi gyulladásos előzmény a kiemelendő. Külföldön főleg a franciák (Laennec, Briquet, Bouchut), az itthoniakból Kétly Károly, Purjesz Zsigmond és Jendrassik Ernő munkásságára hivatkozik. Ahogy írja: szervi elváltozásnál „a légvétel vegytani jellege is megváltozik." Az ér fala a lassú keringés folytán lobossá lesz, a szérumkiszivárgás következtében vizenyő keletkezik, fellép a jobb szívfél gyöngesége, amely a máj, lép sőt hasnyálmirigy megnagyobbodásához is vezethet. A vese hámsejtjei megbetegszenek, csökken a vizelet kiválasztása és megjelenik benne a fehérje. Kihatással lehet a bőrre és bélrendszerre is. A következő rész esetleírásokkal foglalkozik. Meglepő, hogy a kórismében főleg a pulzus tapintása, a vérnyomás mérése a mérvadó, de hallgatózási észlelésről nem tesz említést. Említi kisebb megfigyeléseit (orrcimpavibrálás, szapora légzés stb.) és a laboratóriumi eredményeket. Az arrhythmiára vonatkozóan okosak a megfigyelései, a digitáliszt csak hatástalansága miatt említi, de a strofantinkészítményektől sincs elragadtatva. Egy kicsit a nagy bécsi iskola terápiás nihilizmusa érződik rajta. Mindent egybevetve vidéki orvostól ilyen kardiológiai összefoglaló tiszteletre méltó teljesítmény.

A nyolcadik füzetben Fejér Gyula a „görvélyes szemgyulladásról" szól (6). A szerző a Szt. Margit Közkórház rendelő szemorvosa, szerinte a gyermekkori szembetegségek egyharmada görvélyes eredetű, tuberkulotikus hajlam következménye, és elsősorban a szegénység betegsége. A vaksághoz vezető arány országonként eltérő, a szegénység betegsége, legmagasabb a cári Oroszországban. A nagy Desmarres és Horner a bőr ekzemájával analóg elváltozásnak tartja. A bécsi szemészpápa Arlt különösen Fuchs és Iwanoff vizsgálatait akceptálja: a dombocskák lymphoid sejtek halmazából állnak. Ha fekély lép fel, a mellső csarnokban genny keletkezik, a szaruhártyát áttörik, az iris előreesik és heges szövetté alakul át. Gyógykezelése és megelőzése a közegészségügyi helyzet és a szervezet ellenálló képességének javítása, lehetőleg energiadúc táplálkozással. Helyileg calomel kenőcs és atropin cseppek. Belsőleg csukamájolaj, vas-, jód- és arzénkészítmények.

A kilencedik füzetben olvasható a vérszegénység kezelésének akkori álláspontja (11). Az organikus vaskészítmények azért nem ideálisak, mert a vas a gyomorban a sósavval vaskloridot alkot, a fehérje pedig peptonizálódik. Az ajánlott Sanguinal vegytiszta kristályos haemoglobint, minerális vérplazma-sót és peptonizált izomfehérjét tartalmaz, így ideálisnak tűnik szájon át

történő adagolásra. A reklám a vas-pepszin és vas-bor fogyasztását ajánlja.

A tizedik részben Lukács Hugó gyermekpszichológiája olvasható (8), amely folytatás az előző évfolyamból, de önmagában is értékelhető. A szerzőt az Ady-életrajzokból ismerjük, Lechner Károly tanítványaként a költőóriás kezelőorvosa és bensőséges barátja volt. A különben kitűnő cikk annyira elméleti jellegű, hogy „kilóg" a gyakorlati sorból. A gyógytani részben már az Aspirin tablettával is találkozunk, influenzára és ízületi csúz kezelésére ajánlottan.

„A nemi perverzitás a büntetőjog szempontjából" egy koronaügyész előadása, de a kötet 11. füzete azt is közölte.

A XII. évfolyam 12. számában a szerkesztő-kiadó Donath Gyula magántanár, a Szt. István Közkórház idegosztályának rendelőorvosa értekezett a spiritismus által előidézett hystero-epilepsia esetéről. Az egyszeri esetismertetésnél érdekesebb a paralysis progressivával kapcsolatos tanulmánya (5). Még nem volt egyértelműen bizonyított, hogy a hűdéses elmezavart a szifilisz okozza, bizonyos bélbaktérium-toxinokat feltételeztek, amelyek az idegsejteket megtámadják. A sóinfuzióval olyan híres klinikusok próbálkoztak, mint a párizsi P. Marie és E. Faure professzorok. A svájci Sahli inkább az intoxikációk és toxikus uraemiák kezelésére ajánlotta. Ez indokoltabbnak látszott.

Donath doktor gyengén alkalikus sóoldatot állított össze, amelyet „mesterséges vérsó-oldatnak"nevezett. Tunecek tanár pedig a saját kompozícióját „anorganikus szérumnak." Steril körülmények között igyekeztek a has és mellkas bőre alá tűvel bejuttatni. Egyszerre 500-700 ml-t, 3-4 napos időközben. Ha subcutan nem volt lehetséges, bélkiürítés után 2-3 literes bélbeöntést alkalmaztak, a colon szakaszáig. Donath úgy vélte: „ez a vér mosófolyadékául szolgál." A klinikus nyolc konkrét esetet ismertet, 5 infúzió után még a kézírás szemmel látható javulását is mellékelve.

Doctor Károly pár oldalas venerológiai cikkének prezentálásától eltekintünk. A Klinikai Füzetek 12 része átfogó képet ad a száz évvel ezelőtti orvosi gyakorlatról. A hiányosabb technikai feltételeket több orvosi intuíció pótolta. A hipodermiás infúzió még medikuskori emlék.

Az orvostudománynak nem volt Verne Gyulája, így nem tudjuk, mi valósult meg abból, amit elődeink elképzeltek. Ez a jóslás ma még képtelenebbnek tűnik. Mindenképp tanulságos, mi lett maradandó és mi a mulandó! Ezt szolgálja a száz esztendővel ezelőtti szaklapok szemlézése, hogy sem elbizakodni sem elkeseredni ne legyen okunk.

IRODALOM: 1. Ángyán B.: A cholera indiaca kór- és gyógytana. Klin. Füz., 1891. I.

1–67. – 2. Balogh F., Frang D., Magasi P. és mtsa: Urológia. Medicina. Bp., 1986. 293–295. old. – 3. Baumgarten E.: Nyelési nehézségek a garat alsó és felső részének betegségeinél. Kiln. Füz., 1902. VI. 147–176. – 5. Donath Gy.: A paralysis progressiva valamint a toxikus és infektiosus psychosisok kezelése só infusiokkal. Klin. Füz., 1902. XII. 359–377. – 6. Fejér Gy.: Görvélyes szemgyulladásról (ophtalmia scrophulosa). Klin. Füz., 1902. VIII. 215–238. – 7. Hültl H.: A levegő jelentősége a sebgyógyításra. Klin. Füz., 1902. II. 33–50. – 8. Lukács H.: Gyermekpsychologia. Klin. Füz., 1902. X. 293–321. – 9. Orbán R.: Anyatej és mesterséges táplálás. Klin. Füz., 1902. III. 61–70. – 10. Rottenbiller Ö.: Adatok a szív érzés- és mozgászavaraihoz. Klin. Füz., 1902. VI. 167–176. – 11. Weisz E.: Az anaemia kezelésének mai álláspontja különös tekintettel a Sanguinalra. Klin. Füz., 1902. IX. 283–290.

1892-ben alapították a ’Magyar Orvosi Archívum’-ot
A lap 1900-ban kezdődött második korszaka

A Magyar Orvosi Archívum első nyolc évfolyama, 1892–1899 között, a vallás- és közoktatási miniszter támogatásával jelent meg, de még nem a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt. A Bókay Árpád-Klug Nándor-Pertik Ottó alkotta szerkesztői hármasból Klug professzor már 1898-ban kivált, helyére az új évfolyamba a nagy reményekre jogosító Lenhossék Mihály került. A címlapon a továbbiakban nem tüntették fel a népes munkatársi gárda illusztris névsorát, ám a szerzők ugyanazok maradtak, az akkori magyar orvosi társadalom színe-java, így a változás lényegében formainak tekinthető. Utólag, úgy vélnénk, hogy újabb folyóirat színrelépésével osztódott a szakmai tárgykör, s a gyakorlati Gyógyászat, valamint az Orvosi Hetilap mellett az akadémiai tagoknak szánt Magyar Orvosi Archívum inkább az elméleti jellegű közlemények fóruma lett. Az eredmény azonban mást mutat. A különbség a cikkek terjedelmében, dokumentáltságában és némiképp a színvonalában kereshető. Nézzük mindjárt az első írást, a Hőgyes Endréét a veszettség hazai helyzetéről. Igaz, az archívum méreteiben harmada a Hetilapnak, de az akkor legidőszerűbb kérdést 56 oldalon tárgyalja, 12 impozáns táblázat és hosszú irodalmi felsorolásával együtt. A bekötött évfolyam 665 oldalt tartalmaz, ha elosztjuk a 27 szerzővel, könnyű kiszámolni, minden cikk messze meghaladja a szaklapok szokásos „felvevőképességét”.

Az új periódus, mint említettük, stílszerűen Hőgyes Endre tanulmányával nyit, címe: „A veszettség elterjedéséről és annak gyógyításáról Magyarországon” (12). Fővárosunkban a Pasteur-intézet 1890-től kezdte meg működését, a zseniális kutató-szerző irányításával. Az eredményt a tízéves tapasztalat alapján foglalta össze, amely nem csupán meghonosítása, de ésszerű módosítása is volt a felbecsülhetetlen jelentőségű védőoltásnak. Ahogy az orvostörténelem ismeri az elszászi születésű Joseph Meister fiúcska nevét, akit a francia óriás 1885. július 6-án elsőként részesített „szárított velővel” eredményes védelemben (14), úgy megjegyezhetjük mi is a kis Somogy megyei parasztleány Bali Katalinét, Hőgyes Endre gyógyult páciensét, 1890. júliusából.

Míg Pasteur szárított, fertőzött velő emulziós oldatát fecskendezte be, addig Hőgyes fix vírustartalmú nyúlvelő sós folyadékkal hígított változatát alkalmazta.

Saját módszerét a kórtani intézetben 1885–1889 között állatkísérletek előzték meg, majd önkéntes próbaoltásra is akadt jelentkező. Eredményeiről itthon az MTA III. osztályának 1888. október 15-i ülésén számolt be (9). Külföldön a stuttgarti Enke Kiadó (10), francia nyelven a

párizsi Pasteur-intézet jelentette meg (11). Eljárásának lényege, hogy fix vírushatása alatt megveszett nyúl medulla oblongatajából kellő feltételek mellett kimetszett velőrészletekből egy „ősfolyadék" készül, amely 100 rész 7%-os konyhasóoldatból, valamint egy rész velőből állt. Ezt hígították 1:200-tól 1:10 000-ig, csökkenő arányban. Ez utóbbi már olyan gyenge, hogy direkt a dura alá fecskendezve nem öli meg a kísérleti állatot. Első és harmadik napon ilyet kapott a beteg, a negyediken 1:5000-es hígításban, amely a 20. napra már az 1:100-as koncentrációt is elérte, súlyosabb esetekben, főleg fej- és arcsérülésnél.

Nálunk 1895. májusától már csak Hőgyes metódusát alkalmazták. Az 1890-1898 közötti években összesen 10 203 védőoltást végeztek a történelmi Magyarország területéről. Idegenek, főleg a Balkán felől jöttek, ám ez az összstatisztikát alig módosította. Érdekes a veszteségek összevetése: míg a szárított velős módszerrel 0,76% volt, addig a fix vírusdilutio successiv beadásával ez a felére csökkent. Mindkettő hihetetlenül jó eredmény. A kor- és nembeli megoszlásnál érthető a fiatal- és középkorú férfiak, foglalkozásnál a földművelők-cselédek magas aránya. A Habsburg Birodalomba tagolt ország 63 megyéjének tíz- és félezer települése volt 90%-ban fertőzött, a veszettségre gyanús sérülések ugyanilyen arányban lehettek ebmarás következményei. Az évi átlagos szám megyénként 20 körüli, azon belül nagy eltérésekkel. Míg Moson megyében a kilencvenes évek elején nem történt bejelentés, addig például az ugyancsak dunántúli Tolna évi 66 esetet szállított. A szomszédos régiókban szintén jelentős eltéréseket tapasztaltak. Így Bihar négyszer fertőzöttebb volt, mint a Hajdúság.

Hőgyes kivételes kompozíciós készsége minden téren megmutatkozott. A statisztikai táblázatokat ugyanúgy megszerkesztette, akár a reflexívek sematikus rajzolatát.

Kutatói lángelméje e sorokban is világít. Még mutatósabban talán, ill. hamarabb „beváltható eredménnyel", mint a híres asszociált szemmozgások idegmechanizmusa. Módszerét néhány országban átvették (2). E tárgykörből jelent meg a legtöbb közleménye, összesen 55. Bizonyítékul, hogy az elmélet és a gyakorlat mennyire együtt haladhat. Semmelweis óta nálunk ezt senki nem bizonyította meggyőzőbben.

A Hőgyes-referátumtól eltérően a többieket csak érintőlegesen ismertetjük. A később Pécsett közegészségtan professzor Fenyvessy Béla, akkor még pesti farmakológus tanársegéd Bécsből küldte „A pajzsmirigykészítmények hatása a vérkeringésre és légzésre" című tanulmányát. Lábjegyzete alátámasztja korábbi állításunkat, amely szerint a Magyar Orvosi Archívum közleményei a többiektől főleg részletességével térnek el. Szerzőnk (utal rá: „L. saját vizsgálatain rövid ismertetését az Orvosi Hetilap 1898. 2. számában" (7). Megállapította, hogy míg a visszérbe fecskendezett készítmények, pajzsmirigy-preparátumok a légzést nem befolyásolják, addig mind a vérnyomást, mind a pulzusszámot csökkentik. Ezt a vagus

átmetszése, ill. atropin adása sem módosítja. A hatás független a központi idegrendszertől, úgymond perifériás „természetű”. A Bayer-féle Jodothyrin-készítménnyel hasonló eredményekre jutott nálunk Vámossy Zoltán, külföldön a híres orosz Cyon professzor is. Kísérleteiket a Mecsekalján Mansfeld Géza professzorral később tovább folytatták, eredményeiket a klinikum is hasznosította.

Török Lajos és Vas Bernát magántanárok a bőrhólyagok savójának fehérjetartalmát analizálták, különös tekintettel „az angioneurosis tanára” (17). Megállapították, hogy például az egyszerű urticaria savójának fehérjetartalma magasabb (átlag 2,64% körüli), mint a mellhártyaűri transsudatum, amely 1,0-1,5% között mozog, de kevesebb, mint a minimum 3,8%-ot tartalmazó hasűri exsudatum. Tehát közelebbi a lobos, mint az egyszerű ozmotikus folyamatnál. Ma nyilván nem ilyen egyszerű a kérdés, de a kor szemüvegén keresztül kell néznünk.

Deutsch László, aki később Detre néven vált híressé, a tífuszellenes védőanyagok eredetéről értekezett (5). A párizsi Pasteur-intézetben Mecsnikov mellett dolgozott. Megállapította: ha az ellenanyag-képződést láncnak tekintjük, első láncszeme a toxin, utolsó az antitoxin, a hiányzó szemek „a sejtek műhelyében képződnek”. Feltételezése szerint a makrofágokban, a sejtprotoplazma és a baktérium kölcsönhatásából. A „védőfermentumok” szervei: a máj, a lép, csontvelő, a vese és a mellékvesék, a cseplesz szövete és az exsudatuma. Azonban egyetlen orgánum sem rendelkezik akkora titrálható tífuszelleni koncentrátummal, mint a szérum. Szemlélete, a fagocita favorizálása Mecsnikov holdudvarában érthető. A mellékelt szép színes ábrán egy többmagvú falósejt sok tífuszbacilust vesz magába, nagyrészük metilénkékkel alig festhető. A hasüregi folyadék makrofágja hasonlóképp viselkedik. Mecsnikov bűvköréből kikerülve az antigén-elmélet megalkotásával aztán bizonyította önálló kutatói képességeit (4).

Bókay János adatai „a fiúgyermek húgycsődiverticulumainak ismeretéhez” már klinikai kórbonctan, szépirodalmi szinten fogalmazott szakszöveg. A „penis-collapsus” kifejezést itt olvastam először. Értekezéséből kiderül, a katéterezés akkor egyet jelentett az arteficiális fertőzéssel, amely nemegyszer halálhoz vezetett (3).

Hints Elek senior, a marosvásárhelyi kórház sebész-főorvosa volt. A traumatológia egyik korai művelője. A térdízületi kollaterális szalag szakadásáról szóló közleménye magyarázza, miért őt vitte Dollinger professzor a brüsszeli sebészkongresszusra.

Donáth Gyula és Lukács Hugó az izmok és idegek ingerlékenységét vizsgálták, curare hatása alatt (6). Kísérleteikből kiderült, hogy a veszélyes dél-amerikai nyílméreg a neuromuscularis ingerlékenységet nem változtatja meg. Jelentősége a korszerű narkózisnál nő

meg. Nagyformátumú még Krompecher Ődön közleménye a magas hő által elölt gümőbacilusok virulenciájáról (13). Vizsgálatait ő is Mecsnikov intézetében végezte. Még nem volt elkülönített a humán, bovin és az avium típus. Ismert viszont a napfény ibolyántúli sugarainak baktericid hatása, amiért Finsen rövidesen Nobel-díjat kapott. A saválló csírokra a száraz hő több órán át sem hat, míg a tejben lévőket 55 °C 4 óra alatt elpusztítja. Ma 65°C-on 30 percig végzik a pasztörizálást. Mindez akkor egyáltalán nem volt evidencia.

Nem térünk ki Győry Tibor professzor kétrészes Morbus Hungaricus című alapvető munkájára, amely itt jelent meg először teljes terjedelmében, 'majd egy év múlva önálló kötetben is (8).

Igen tanulságos Áldor Lajos karlsbadi fürdőorvosnak a „gyomornedv-elválasztás befolyásolhatóságáról" írott közleménye (1). A szerző magyar nyelven elsők között hivatkozik Pavlov még nem híres kutyakísérleteire, a gyomornedv-elválasztás, valamint az emésztés fokának szellemes vizsgálatára. Saját kísérleteit fekélyes betegein, gyomorszondával végezte. Tapasztalhatta az atropin kedvező effektusát az ulcusos panaszokra, a sósavérték feltűnő csökkenésére, a szabad sósav eltűnésére. Ismerteti a funkcionális zavarok hasonló tüneteit, a pilocarpin ellentétes hatását az atropinéval. Ez már igazi klinikum.

A szerkesztőség egy idő után szükségesnek látta kérni, hogy „a kórtörténetet s boncjegyzőkönyveket csak a legszűkebb határok közé szorítva közölhetünk, éppen csak oly terjedelemben, amennyi a czikkben foglalt vizsgálatok megvilágítására szükséges... Kérjük az egyet. intézetek, klinikák és kórházi osztályok t. igazgatótanárait, főorvosait, hogy az intézetükből, osztályukból kikerült dolgozatok kéziratait a közlést engedélyező záradékkal ellátni szíveskedjenek, ezzel a szerkesztőség levelezői munkáját tetemesen csökkentik" (15). Nyilván lektorálási szándékkal és indokoltan.

Schwarz Hugó Párizsból, Ranvier laboratóriumából postázott közleménye „a méh vérerei ruganyos szövetének elváltozásairól", azt bizonyítja, hogy honfitárs-elődünk nemcsak a nyugati szakirodalmat ismerte (16). Részletesen hivatkozik az orosz Dimitrijeff professzornak az arteriosclerosisra vonatkozó vizsgálataira, amelyek szerint az intima felületével párhuzamosan futó finom rostok képződnek, s összeállnak vastag lemezekké." A kötőszövet atheromatosus szétesésével e helyeken elpusztul a ruganyos szövet. A médiában és adventiciában fellépő lobos folyamatok területén szintén tönkremennek a rugalmas elemek. Rosszhiszemű túlzás tehát, mintha eleink nem ismerték volna a valódi orosz értékeket.

Kolpaszky Dániel és Sztankay Aba a tannintartalmú béladsztringensekről írtak hasznos tanulmányt. Kétly László és Weisz Ede a „phonatiós bordaközi jelenségeket" elemezték, szúrcsapolásnál bírnak jelentőséggel.

A teljesség igénye nélkül kitűnik talán, hogy a 100 évvel ezelőtt új életre kapott Magyar Orvosi Archívum mekkora jelentőséggel bírhatott a kor szakirodalma terén.

Egyetemes igényű utóda ma már aligha lehetne, címét részben és tartalmában a Magyar Belorvosi Archívum örökölte.

Szaktörténeti szerepe vitathatatlan, második periódusának évfordulójától függetlenül is érdemes rá emlékeznünk.

IRODALOM: 1. Áldor L.: A gyomornedv-elválasztás befolyásolhatóságáról. MOA, 1900. 388–418. – 2. AlföldyZ. – Sós J.: Hőgyes Endre élete és munkássága. Akadémia. Bp., 1962. 168. old. – 3. Bókay J.: Adatok a fiúgyermekek húgycső-diverticulumainak ismertetéséhez. MOA, 1900. 125–159. – 4. Csaba B. – Karasszon D.: Az immunológia magyar mesterei. Novorg. Bp., 1992. 149. old. – 5. Deutsch L.: A typhus-ellenes védőanyagok eredete. MOA, 1900. 83–123. – 6. Donáth Gy. – Lukács H.: Az izmok és idegek villamos ingerlékenysége curare hatása alatt. MOA, 1900. 259–272. – 7. Fenyvessy B.: Saját vizsgálataim rövid ismertetése 1. Orv. Hetil., Újabb gyógyszerek és gyógymódok, 1898. 2. sz. MOA, 1900. 57. – 8. Győry T.: Morbus hungaricus. Pesti Lloyd-Társulat, 1901. Bp., 9. – Hőgyes E.: A veszettség gyógyításáról. Ért. a természettud. köréből. 1888. XVIII. k. 5. sz. – 10. Hőgyes, A.: Die experimentelle Basis der antirabischen Schutzimpfungen Pasteur's. Enke, Stuttgart, 1889. – 11. Hőgyes, A.: Vaccinations contre la rage avant et apr s infection. Annales de l'Institut Pasteur. Paris, 1889. – 12. Hőgyes E.: A veszettség elterjedéséről és annak gyógyításáról Magyarországon. MOA, 1900. 1–56. – 13. Krompecher Ö.: Mennyiben képes az élő gümőba+cilus és a magas hő által elölt gümőbacilus gümőkóros megbetegedést előidézni? MOA, 1900. 291–314. – 14. Kruif, P.: Bacillusvadászok. Könyvbarátok. Bp. é.n. 166. old. – 15. MOA, 1900. – 16. Schwarz H.: A méh vérerei ruganyos szövetének elváltozásairól. MOA, 1900. 491–520. – 17. Török L., Vas B.: A bőrhólyagok savójának fehérjetartalma, különös tekintettel az angioneurosis tanára. MOA, 1900. 76–82.

’Ujabb gyógyszerek és gyógymódok’
Az Orvosi Hetilap melléklete (1894-től)

Az Orvosi Hetilapnak az 1894–1899 közötti fél évtizedben volt a legtöbb melléklete. Közéjük tartozott az ’Ujabb gyógyszerek és gyógymódok’, mint az orvoskar farmakológiai intézetének a kiadványa (2). Ezt a tárgyat akkor a nagyon ambiciózus Bókay Árpád adta elő, aki sokoldalúságát bizonyítandó „A belgyógyászat kézikönyve” hat vaskos kötetének a társszerkesztője is volt egyben.

Az első szám bevezető tanulmánya Vámossy Zoltán tanársegéd tollából származik, címe: „A glnadula thyreoidea a therápiában”. Úttörő e téren a későbbi Nobel-díjas svájci Th. Kocher professzor, aki előbb állatkísérleteken bizonyította be, hogy a pajzsmirigy-kiirtott állatokon nem fejlődik ki myxoedeam, ha a hasüregébe ép pajzsmirigyet ültetnek. Ezt a tapasztalatot az osztrák Eiselber sebésztanár szintén megerősítette. Majd az angol Murrey transplantáció helyett abból szervkivonatot fecskendezett az állat vénájába, s az eredmény ugyanaz lett. A német professzor, Vermehren aránylag tiszta extraktumot állított elő, a thyreoidin névvel látta el. Horovitz pedig szájon át adagolta, állítólag ugyanolyan jó hatásfokkal. Aztán jelentkeztek óvatosságra intő mellékhatások, a Basedow-kórnál pedig egyáltalán nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Mind a kedvező hatása, mind a kedvezőtlen melléktünetek azt látszottak bizonyítani, hogy ezzel a készítménnyel a jövőben számolni kell, noha még sok minden tisztázásra vár. Az Alpok, különösen Svájc endémiás vidékein már rendszeresen végeztek strúma-kiirtást. A golyva mellett az Addison-kór sem volt ritka, érthető tehát a lelkesedés, még ha óvatos mértékben is, amely pl. Vámossy Zoltán közleményeit jellemezte.

Kóssa Gyula – később Magyary-Kossa néven kitűnő orvostörténész – az újabb vaskészítmények antianaemiás eredményeiről értekezett. Különösen a kor „divatos” beteget jelentő chlorosisnál. Ezek a gyógyszerek már a Schmiedeberg-féle egzakt farmakológiai kutatás produktumai. A következő közleményekben már egyre több a benzolgyűrűt tartalmazó bűvös képlet. Rottenbiller Ödön dr. írt az antipyrin „pótszerekről”, melyek mind a láz, mind a fájdalomcsillapítás terén új és hatásos medikamentumoknak számítottak. A melléklet-szerkesztő gyógyszerész-tanár maga próbálta ki a Behring-féle szérum-terápiát (1), a Stefánia-gyermekkórház diftéria-osztályán. A légcső felső részéről levált álhártyák fényképei illusztrációkként sorakoztak.

Mindezekez klinikus testvéröccse, Bókay János természetesnek vette, még köszönetet sem kapott érte. Nyilván megállapodtak, hogy az igazgató helyett Berend Miklós és Preisich

Kornél tanársegédeket vonja be a munkába. Justus Jakab révén helyet kapott a dermatológia, Antal János pedig sorban számolt be az egyre bonyolultabb képletű legújabb készítményekről.

A második évfolyamban Irsai Artúr tanár már a pajzsmirigy therapeutikus hasznáról, mint mellékhatás nélküli és teljesen veszélytelen szerről írt, a saját klinikai tapasztalatai alapján. Krompecher Ödön, az ígéretes patológus, a rákszérum alkalmazásának lehetőségeivel foglalkozott (3), amely szerint „az erysipelas-cultura által mesterségesen fertőzött juhok vérét sterilizált edényekben fogták fel, és a felgyülemlett savót lepipettázva, Chamberland vagy d'Arsonoal-féle szűrőn a benne foglalt coccusoktól megtisztították". Állítólag ezzel sikerült a kiirtott emlőrákot recidiváját megszüntetni. Mi mindent próbáltak már akkor bevezetni a félelmetes betegséggel szemben. A pulmonológus Székely Ágoston, a későbbi társszerkesztő viszont a gümőkór szérumterápiájával foglalkozott, de még nem a Koch-féle tuberkulinnal. Főleg francia és olasz szerzők kísérletei alapján (Heicourt, Richet, Maragliano), a nagy német bakteriológusra még nem hivatkozott. Ezt a mellékletet a szérumterápia és a farmakológia fellendülése uralta. Pertik Ottó tanár az antisteptococcus tartalmú gyógysavókról értekezett, így pl. a gyermekágyi láz elleni lehetőségről, de abban Semmelweis neve nem olvasható. Marschalkó Tamás dermato-venerológus a resorbin antilueszes hatását ismertette, amely jóval felülmúlja a szokásos higanyét.

Bókay Árpád szerkesztő a máj-echinococcusnak a Baccelli-féle lebocsátását prezentálta, míg Fauser Árpád a tetanus antitoxin bevezetésének jelentőségét igyekezett érzékeltetni, a külföldiek közül Behring és Kitasato, itthon pedig Preisz Hugó, Bókay János és Korányi Sándor tapasztalatai alapján. A nőgyógyász Tóth István az „ovarium etetéséről", a korai klimaxnál annak rákellenes hatásáról számolt be (4).

A következő évfolyamban Vámossy Zoltán egy teljesen veszélytelen érzéstelenítő, a lokálisan ható „ansin" alkalmazásával foglalkozott (5). Ez Kóssa Gyula toxikológus szerint az acetonchloroform vizes oldata és hatása a cocain által kiváltottra emlékeztet. Wenhardt János a röntgen-sugarak gyógyító tulajdonságairól, Tauszk Ferenc tanár már a Koch-féle tuberkulinról írt.

A századfordulóra megszűnt ez a farmakológiai szupplementum. Az újabb gyógyszerek tömeges bemutatására nem bizonyult elegendőnek ez a különben sem terjedelmes fórum. Illusztris szerzőinek névsorát az orvostörténelemből ismerjük.

IRODALOM:

1. Bókay Árpád: A Behring-féle gyógysavóval elért eredményeim a budapesti „Stefánia”-gyermekkórház diphtéria-osztályán. Ujabb gyógyszerek és gyógymódok. OH mell., 1894. 38. 9–10.

2. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. Athenaeum, Bp., 1900.

3. Kompecher Ödön: A rákserum. Ujabb gyógyszerek és gyógymódok. OH mell., 1896. 41. 1.

4. Tóth István: Az ovarium etetéséről. Ujabb gyógyszerek és gyógymódok. OH mell., 1896. 41.

5. Vámossy Zoltán: Az „anesin”-ről, egy teljesen veszélytelen érzéstelenítőről. Ujabb gyógyszerek és gyógymódok. OH mell., 1897. 49. 1–4.

Gynaekologia, az Orvosi Hetilap melléklete (1896-tól)

Az Orvosi Hetilapnak már korábban is volt nőgyógyászati melléklete, de az sajnos mindössze két éven át, 1864–65 között jelent meg. A gyermekgyógyászattal közösen szerkesztették név feltüntetése nélkül, azonban Semmelweis halála után ez a fontos szupplementum eltűnt a palettáról. Majd amikor 1896-ban megalakult a Magyar Nőorvos Társaság (3), egyre sürgetőbbé vált egy gynaekológiai fórum biztosítása, különösen a Kézmárszky-vezette I. számú és a Tauffer által irányított II-es Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika részére. A szerkesztés nem könnyű feladata Tóth István magántanárra és Temesváry Rezső főorvosra hárult. Ez utóbbi különösen a bibliográfiai és etnomedicinális vonalon fejtett ki úttörő munkásságot (5).

A bevezetőben az olvasható „Régen érzett szükséget, hézagot kíván ez a lap pótolni orvosi irodalmunkban. A nőorvoslás és szülészet tudományának behatóbb művelése, hovatovább szélesebb térfoglalása mellett kívánatosnak, közérdekűnek látszott, miszerint e tudományágak irodalmi művelői számára tágabb tér nyíljék arra, hogy hazánk nyelvén közölhessék tapasztalataik, vizsgálódásaik eredményeit s így ezek hazánk orvosainak közkincsévé lehessenek; másrészt a külföld ez irányú irodalmi termékeinek összegyűjtése, lehető kimerítő ismertetése, s az e szakmában felmerülő események tárgyalása képezi majd feladatunkat”.

Ennek a célnak felelt meg jó évtizeden át ez a melléklet. Az első szám tele van nekrológokkal. Az év nagy gynaekológus veszteségei között olvasható Bruck Jakab neve. Szerzője anonim, de biztosan a szerkesztőség jóváhagyásával, hiszen akadtak még élő tanúk. A sorokból egyértelműen az derül ki, hogy „mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el”. Legkorábbi írásos bizonyíték azon állításra, amely később annyi vitát váltott ki. Bizonyára elkerülve a Semmelweis-életrajzírók figyelmét, különben így vagy úgy, de hivatkoztak volna rá. Ez a szám másik fontos Semmelweis-dokumentumot is tartalmaz: a későbbi nagy belgyógyász, Kussmaul fiatalkori látogatásának leírását a bécsi évekre, ahogy rendkívül kor- és élethű képet ad a korszakos jelentőségű felismerés drámai körülményeiről. A kor szülészeire, még ha olvasták is, aligha volt hatással.

A Kézmárszky-klinikáról Palotai Andor, Tauffer intézetéből a későbbi pécsi professzor, Scipiades Elemér jelentkezett a Credé-féle szemcseppek hazai alkalmazásának igen kedvező

eredményeivel.

A magyar műtéti nőgyógyászatot megteremtő Tauffer professzor ekkor már másik művével, a hazai bábaügy rendezésével foglalkozott (4).

Beszámoló jelent meg minden szakosztályi ülésről, majd Lovrich József, Kubányi Pál, Elischer Gyula és Tóth István személyében újabb nőgyógyász reprezentánsok jelentkeztek. Imponáló a szakirodalmi ismertetők mennyisége és minősége; Wertheim, Stoeckel és Sellheim ma is jól hangzó nevek.

A melléklet évenként hatszor jelent meg, két-két ívnyi terjedelemben. Nem hiányoztak a klinikák kazuisztikai közleményei. A nekrológ-panoráma kiterjedt Amerikára és Oroszországra: New Yorkban a német születésű P. Mundé, a cári birodalomban J. Lazarevics charkovi, a kontinensen a párizsi E. Crouzat professzor neve került gyászkeretbe. Nagyon rokonszenves „Az orvosnők története" című sorozat, amelyet Steinberger Sarolta dr. írt, M. Lipinska francia nyelvű munkája alapján, az ókortól egészen a jelenig. A hazai mellett a német, a francia, az angol és az olasz szaklapok legjobb közleményeiről szintén referáltak.

A kitűnő melléklet harmadik száma igen szomorú jelentéssel kezdődött: 61 éves korában elhunyt Kézmárszky Tivadar professzor. A Budapesti Kir. Orvosegyesület Gynaekologiai Szakosztálya nevében Elischer Gyula, az Orvosi Hetilap megbízásából Bársony János búcsúztatta, a tanszéki utód, aki főleg a gyermekágyi láz kérdéseivel foglalkozott. A halál ekkor is óriási rendet vágott a nagy nőgyógyászok sorában. Bennünket elsősorban Kézmárszky kidőlése érintett érzékenyen, a külföldiek közül pedig az olasz Eduardo Porro professzor, aki a még csonkolásával javította meg a császármetszésen átesettek túlélési esélyeit. A nekrológot Temesváry Rezső írta, aki részt vett Rómában a IV. Nemzetközi Gynaekológiai Kongresszuson.

A következő év terjedelmi elosztása azt bizonyítja, hogy a Gynaekologia volt az Orvosi Hetilap legfontosabb melléklete, oldalszáma éppen kétszerese a többinek. Ekkor már valóban a szakmai cikkek dominálnak, a szerzők köre Wenczel Tivadar, Schmidlechner Károly, Frigyesi József, Dirner Gusztáv és Konrád Jenő nevével bővült. Frigyesi a nemrég felfedezett adrenalinról számolt be (2). Magyar fordításban meglepően sok külföldi szerző szerepel, köztük Hegar, Sellheim és a többiek.

Az 1904. évtől számítva a mellékletek már külön kötetet igényeltek, mert az anyafolyóirat vastagsága és súlya elérte a nehezen használhatóság határát. A Gynaekologia, mint a szakosztály hivatalos közlönye, ezáltal sokkal áttekinthetőbbé vált. Az oldalak száma közel 600, és ez a kisebb méret mellett is lenyűgöző. A többiek közül egyik sem haladja meg a 200-at. A tárgy- és névmutató példásan rendezett. Semmelweis már „hálás téma", a nőgyógyászok

éltek is vele.

A következő évi kötet sem volt vékonyabb, amelyben Tauffer Vilmos tanár indítványt fogalmazott meg „a méhrák elleni küzdelemre”. Műtét mellett már felvetődött a sugaras kezelés új lehetősége, a gynaekológiai szakosztályon belül külön rákszekció működött. Az eredeti közlemények rendszerint betegbemutatásokkal párosultak. Publikáció területén a Tauffer-iskola jeleskedett, szakszerű hozzászólásokra mindig lehetett számítani. Igaz, hogy ez hangsúlyozottan fővárosi kiadvány volt, de talán szerencsésebb lett volna már korábban bevonni a vidékieket, köztük a Szabó Dénes professzor által vezetett kolozsvári szülészeti klinikát. Majd, amikor a Tauffer-iskola második vonala kezdte elfoglalni a vidéki kórházak osztályait, a helyzet kezdett megváltozni.

Az egyre vaskosabb tómusok sokkal jobb minőségű papírból készültek, mint az Orvosi Hetilap, ezért is könnyebb ma kézbe venni. A szerzők között újabb nevek tűnnek fel: Berczeller Imre, Mansfeld Ottó, Tauffer Jenő és Velits Dezső. A két utóbbi már a vidéket képviselte, Velits ugyanis 1890 óta a pozsonyi bábaképző intézet igazgatója. Közleményének címe: „A méhrák elleni védekezés eredménytelenségéről Pozsonyban”., szomorú visszhangja volt Tauffer tanár indítványának, akinek ekkor ünnepelték egyetemi tanársága negyedszázados évfordulóját. Velits írása az emlékkötetben szintén megjelent. A másik vidéki Tauffer Jenő, a professzor testvéröccse (1), aki Temesvár főorvosa volt. Közleménye – „A szülészet és nőgyógyászat egy szerény új bölcsője hazánk délvidékén” – mind a mellékletben, mind az emlékkötetben megjelent.

A Gynaekologia 1910. évfolyamában a legfiatalabbak közé tartozó Fekete Sándor az „Oxygén belégzés jelentőségéről a narcosis alatt”, Frigyesi József pedig „A placenta praevia klinikumáról” címmel írt fontos tanulmányt.

Az önálló nőgyógyászati melléklet 1913-ig jelent meg, amelyet az Orvosi Hetilap címoldalán is feltüntettek. Eddig bővült a szerzői kör, de a világháború kitörése után minden megváltozott. Egyedül a Szemészet maradt rendes melléklet, a nőgyógyászat csak rendkívüli és egy évig. Kelledey Lajos írásának címe: „A belső secretiós mirigyek szerepe és alkalmazása a szülészetben és nőgyógyászatban”. A szakorvosok nem hallgattak el, cikkeik a Hetilap hasábjain szétszórtan jelentek meg. Például Fekete Sándor az agyalapmirigy kivonatának szülészeti alkalmazásáról, Kubinyi Pál a petefészek daganatot utánzó vastagbélrák operált esetéről, Mansfeld Ottó a méh- és hüvelyrák sugaras kezeléséről értekezett. Az illusztris névsor távolról sem teljes. A háború alatt megalakult az Országos Magyar Anya- és Csecsemővédő Stefánia-Szövetség, amelynek elnöke Tauffer professzor lett. A szakosztály és melléklete szünetelt.

A Gynaekologia melléklet megjelenése fontos fejezet a hazai szülészet-nőgyógyászat történetében.

IRODALOM:

1. Fekete Sándor: Tauffer Vilmos 1851–1944. Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, Bp., 1971.
2. Frigyesi József: Az adrenalinról. OH, Gynaekologia, 1903, 49, 124.
3. Lampé László – Szállási Árpád: Százéves a Magyar Nőorvos Társaság. MNT, Bp., 1996.
4. Tauffer Vilmos: Bábaügy. Jelentés a bábaügy országos rendezéséről. OH, Gynaekologia, 1902, 46, 14
5. Temesváry Rezső: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon. Dobrowsky-Frank, Bp., 1899.

Gyermekgyógyászat, az Orvosi Hetilap melléklete (1898–1905)

Amikor 1898. január 30-án a „Gyermekgyógyászat” című supplementum, bevezetője megjelent, a szerkesztő, Bókay János tanár a következő felhívást intézte a szakma illetékeseihez: „Midőn az Orvosi Hetilap ezen mellékletének első számát a nyilvánosságnak átadom, engedje meg a tisztelt olvasóközönség, hogy a törzslap érdemes szerkesztőjének külön köszönetemet fejezzem ki. Szakom szempontjából fontosnak tartom e lapok megjelenését már azért is, hogy egyebet ne említsek, mert serkenteni fogja a gyermekgyógytannal foglalkozó hazai kartársakat vállvetetett tudományos együttműködésre.

Szakunk első honi munkása, Schoepf-Merei Ágost már 1845-ben kívánt ’Magyar orvos-sebészi évkönyvek a gyermekgyógyászat körében’ címmel szaklapot teremteni a gyermekgyógyászatnak; törekvése azonban az akkori mostoha viszonyok között csak kísérlet maradt. Az Orvosi Hetilap által 1864-ben melléklet gyanánt kiadott ’Nő. és gyermekgyógyászat’, melyet a halhatatlan Semmelweis, s boldog emlékű id. Bókai János együttesen szerkesztettek, fájdalom, csak két éven jelenhetett meg, Semmelweis betegsége miatt.

Bízva tollat forgató szaktársaim buzgalmában s támogatásában, kérem az Orvosi Hetilap nagyrabecsült olvasó közönségét, hogy e helyen kifejtett munkálkodásunkat jóakaratú érdekkel kísérje.” (2)

Benne foglaltatik a hazai pediátriai periodika előtörténete. A törzslap említett érdemes szerkesztőjét akkor Hőgyes Endrének hívták. Ne feledjük, ebben az időben ismerték fel, hogy a gyermek nem miniatűr felnőtt, élettana, kórtana és klinikuma sajátságos.

Az időszerű melléklet hasábjain az eredeti közlemények sora Dollinger Gyula sebésztanárnak „A czombtörés gyógykezelése újonszülötteknél és kicsiny gyermeknél” címmel kezdődik, súlynyújtással és gipszsínes rögzítéssel történik, olyan módon, hogy a törött végek akkor sem mozdulnak el, ha a gyermeket karon hordják és szoptatják. Erőss Gyula egyetemi tanársegéd a tüszős mandulagyulladásnál a be-nem-avatkozás elvét vallotta, mert úgymond minden ecsetelés vagy tisztítás csak hátráltatja a természetes gyógyulást.

A második számban már megjelent a gyermekorvosok akkori egyik rémének, a torokgyíknak az intubációs kezelése. Loewy Leó segédorvos cikke, az „Ujabb mozzanatok az intubátio terén” nem az amerikai, hanem a francia módszert ismerteti, bár Bókay tanár az O’Dwyer metódusát részesítette előnyben. A Raveoux-féle tubus jóval rövidebb, de a célnak ugyanúgy megfelel és alkalmas az álhártyák eltávolítására. Bókay tanár első közleménye a 4.

számban jelent meg, címe: „Adatok a veleszületett külső fejvízkór ismertetéséhez”. Az alapos tanulmányt szép ábrákkal tette szemléletessé.

Jelentős terjedelmet kapott a gyermeksebészet. A traumatológiai és ortopédiai részét Dollinger tanár, a lágyrészek sebészetét az akkor még fiatal Hültl Hümér prezentálásában. Ez utóbbinak ilyen a „Gyermekek lágyéksérvének radicalis műtételéről” írott dolgozata. Később a „szike Paganinije” pályafutását a Rókus Kórházban Navratil Imre tanár mellett kezdte. A gyermekkori sérvek műtéti zárását Bassini módszerével végezte, ezt főnöke magától az olasz mestertől sajátította el. Azon közlemények egyike, amelyhez a szerző részletes irodalmi hivatkozást csatolt. Ez akkor még az Orvosi Hetilapnál is ritka volt. Az első évben négy szám jelent meg, de ez később sem változott. Igazi quarterly lett belőle.

Faludy Géza kórházi gyakornok a bárzsingban akadt pénzdarabot már röntgenképpel mutatta ki, amelyet Bókay tanár erre a célra szerkesztett Graefe-fogó segítségével könnyen eltávolított.

A negyedévenkénti megjelenés a továbbiakban is folytatódott. A második évfolyamban Grósz Gyula a pesti izr. hitközség Bródy Adél gyermekkórházából a „Hydrocephalus internus chronicus aquisitus kapcsán fellépett amaurosis” esetével foglalkozik, amelyet végül az oldalgyomrocsok csapolásával sikerült meggyógyítani. A közlemények döntő része a Stefánia Gyermekkórház orvosainak tollából, vagyis Bókay tanár intézetéből került ki. Már találkozunk többek között berend Miklós nevével, a ritka gyermekkori Raynaud-kódt ismerteti (1). Érgörcsök után helyi vértelenség következik, néha az elhalásig, oka a nyaki gerincagy addig ismeretlen elváltozása. A szerző gyógykezelést nem közöl.

Színesíti a palettát egy oroszországi közlemény, a szentpétervári Oldenburg herceg gyermekkórházából, amely az akkori Budapesten tartott nemzetközi Gyermekvédő-kongresszuson hangzott el. Előadója Anna Schabanoff doktornő, címe: „Az idült bántalmakban szenvedő gyermekek védelme Oroszországban”. A fordító neve nincs feltüntetve. Ebbe a jótékonysági intézetbe főleg görvélykóros, angolkóros, csontszúvas, vérszegény és sorvadásos gyermekeket vettek fel, akiket főleg a higiénés körülmények megjavításával, megfelelő táplálkozással, klímaterápiával sikerült élhető állapotba hozni, de úgymond „reménytelen eseteket” nem vettek fel. Ez utóbbi szerencsétlenek kórisméit nem ismertette. A pétervári példát követte a cári birodalomhoz tartozó Finnország, délen Ogyessza, nyugaton Besszarábia, de nyugat-szibériai városok is. Tolsztoj és Dosztojevszkij hatására felébredt az orosz arisztokrácia jobbik részének a lelkiismerete. Az eredménye nem maradt el. Ezen a gyermekvédő kongresszuson a magyar orvosok szintén kitettek magukért, a szervező Bókay tanár tanítványai: Berend Miklós, Erőss Gyula, Torday Ferenc és a később debreceni professzor Szontagh Félix.

A nemzetközinek tartott kongresszuson paradox módon egyedül Oroszország képviseltette magát, míg pl. Bécs nem, holott a két egyetem között megvolt a megfelelő kapcsolat.

Hogy mennyire nemcsak orvosi, hanem szociális gondokról is volt szó, bizonyítja Örvös József doktornak „Az elzüllött gyermek gondozása" című értekezése (5). Szinte Európa-szerte, főleg az urbanizációt követő iparosodás, nyomortelepek, alkoholizmus és prostitúció következtében. A már említett két orosz író óriás mellett fő hivatkozási forrás Victor Hugó „Nyomorultak"-ja. Örvös cikke élőszóban is elhangzott a kongresszuson. A társadalmi fontosságra utal még Kőrösy József doktornak „Az iskolázás befolyása a croup-diphteria, a kanyaró és a vörheny terjedése" című meggyőző statisztikai cikke. A táblázatok színes hasábjai 1882–1898 között fokozott emelkedést mutatnak. A kanyaró magasan vezet, a torokgyík és a vörheny aránya nagyjából azonos. A Stefánia Gyermekkórház után (elvégre itt volt akkor a gyermekklinika) a legtöbb közlemény a Bródy Adél-kórház gyermekosztályáról került ki. A járványtani írások mellett leggyakoribbak a diftériával foglalkozók, valamint a röntgenképpel igazolt vizsgálatok rendszeres közlése (3). A láthatatlan x-sugár celluloid megjelenése szinte példátlanul gyors forradalmat jelentett a diagnosztikában. Törések, ficamok, deformitások, fejlődési rendellenességek „feketén-fehéren" szemléltetve.

Szontagh Félix kedvenc témája a vörhenyes vesegyulladás terápiája is ekkor kapott először fórumot. Hangsúly a megelőzésen, de a diagnosztikában már méltatja a fiatal Korányi Sándor krioszkópiás vizsgálatának jelentőségét, terápiában pedig a Jendrassik Ernő-féle Calomel vízhajtó hatását. Az irodalmi hivatkozás kitesz egy hasábot. A tájékoztató szelében bemutatták a kanyaróra jellemző, a száj nyálkahártyáján megjelenő Koplik-foltot.

Helyet kapott a gyermeknőgyógyászat is, pl. Dirner Gusztáv tanárnak „A vulva heges atresiája 3 és 1/2 éves leánykánál" című ismertetése. Szakszerű műtéttel sikerült megszabadítani a félóráig tartó vizelés keserves kínjaitól. Preisich Kornél értekezése, a „Diagnosztikus kísérletek a gyermekkorban" (6), a tuberkulint, mint kórismező módszert mutatja be. A lausanne-i gyermekklinikáról az éppen ott dolgozó Heim Pál küldött haematológiai cikket. A modern csecsemőgyógyászat megalapítójának nevével ekkor találkozunk először.

Hírt kapunk a tárca-rovatban a párizsi Rotschild-kórház felavatásáról, amelynek vezetője a nagyhírű Pierre Budin professzor volt. Deutsch Ernő beszámolója szerint: „A kórház berendezése mintaszerű, a kórtermekben rendelő, műtő és az előadásra szánt helyiségeken kívül vegyi-, photographaló és Röntgenlaboratoriummal bír. Általános feltűnést keltett az automobile ambulance, az automobil mentőkocsi, melynek hasznos voltát fejtegetni szükségtelen. Működjék az emberszeretet és tudomány ez új hajléka a szenvedő gyermeksereg javára!"

Bókay professzornak az „Ujabb adatok a gégebeli decubitusok helyi kezeléséhez” című kiértékelése a pontos statisztikával és szép illusztrációival igazi mestermunka.

A legnagyobb magyar mellkasi sebész, Winternitz Arnold is bemutatkozik, „A nyelőcső felső felében fennakadt sima felületű idegen testek visszatolása a szájgaratra, a nyelőcső előzetes szabaddá tétele révén a nyak felül” (7) című cikkének mind a címe, mind a kivitelezése igen bonyolult.

A kitűnő orvostörténész, Győry Tibor bemutatta az első magyar nyelvű gyermekgyógyászati munka, „A’ kis gyermekek isputálja” szerzőjét, a debreceni Csapó József főorvost.

A gyermekgyógyászat melléklet utolsó megjelenési éve 1905, ez már Lenhossék Mihály szerkesztőségének a kezdete. A Stefánia Gyermekkórház akkor még nyolc dolgozattal szerepelt. Szerzői közt találjuk Bókay János után Heim Pál, Flesch Ármin, valamint Winternitz Arnold nevét. A melléklet megszűnésének oka valószínűleg a szerkesztői koncepció változásában keresendő. Nem volt hosszú életű, de jelentőségét a tartalma annyi idő távlatából is visszaigazolja.

IRODALOM:

1. Berend Miklós: Symmetricus gagräna (Raynaud-féle kór) esete gyermekeknél. OH., Gyermekgyógy., 1, 1899.
2. Bókay János: Olvasóinkhoz. OH., Gyermekgyógy., 1, 1898.
3. Deutsch Ernő – Faludy Géza: Közlemények a budapesti „Stefánia” gyermekkórház Röntgen-laboratoriumából. OH., Gyermekgyógy., 3, 1900.
4. Hültl Hümér: gyermekek lágyéksérvének radicalis műtételéről. OH., Gyermekgyógy., 4, 1898.
5. Ötvös József: Az elzüllött gyermekek gondozása. OH., Gyermekgyógy., 4, 1899.
6. Preisich Kornél: Diagnostikus tuberculin kísérletek gyermekkorban. OH., Gyermekgyógy., 4, 1900.
7. Winternitz M. Arnold: A nyelőcső felső felében fennakadt sima felületű idegen testek visszatolása a szájgaratra, a nyelőcső előzetes szabaddá tétele révén a nyak felül. OH., Gyermekgyógy., 3, 1903.

Az Orr-, Gége- és Fülgyógyászat

Az Orvosi Hetilap melléklete (1903-tól)

Azt a klinikumot, amelyet ma fül-, orr-gégészetnek hívunk, a 20. század elején még külön fülészet, valamint orr- és gégegyógyászat néven ismerték elődeink (2). Az előbbinek az első tanára 1902-től Böke Gyula, az utóbbinak 1910-től Ónodi Adolf volt. A két diszciplínának 1903-ban Magyar Gége- és Fülorvosok Egyesülete elnevezéssel közös szakmai társulata alakult, annak lett a fóruma az Orvosi Hetilap átmeneti részeként az Orr-, Gége- és Fülgyógyászat című melléklet (1). A két szakosztály aztán 1905-ben szétvált, de a tanszékek külön maradtak egészen 1936-ig és ez az egyesület tart a mai napig, noha vannak alszekciói (audologia stb.).

A jelzett szupplementum szerkesztésében Böke Gyula tanár és ifj. Klug Nándor az otológiát, Navratil Imre és a rendkívül tehetséges Ónodi Adolf a naso-laryngológiát képviselte. Egy év múlva a nyugdíjba vonuló Böke Gyula átengedte helyét a fiatal Krepuska Gézának.

A szerzők közül mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben, a közleményeivel Ónodi Adolf kezdettől kiemelkedett. A fülészet nagy öregje, Böke Gyula míg „a tévesen kórjelzett fülbántalmak" hagyományos ismertetője, addig Ónodi „A Highmore-üreg megnyitása a középső orrjáratban" címmel szép illusztrációkkal ellátott bravúros műtéteket mutatott be. Hasonlókat közölt később az ikköböl rostasejtjeinek a látóideghez való viszonyáról (5). Ezek az ábrák majd színesben egy impozáns atlasz hasábjaink szintén megjelentek.

A következő esztendőben a Szemészettel és a Nőgyógyászattal együtt ez a melléklet is önálló kötet formájában került kiadásra. A nagy tekintélyű Navratil Imre tanár megírta a magyar orr- és gégegyógyászat történetét „Czermáktól napjainkig, 1858–1903" (4). Kitért természetesen az ismert Czermak–Türck-féle prioritási vitára. Kihangsúlyozva, hogy amíg a bécsi Türck hullákon és természetes fénynél végezte kísérleteit, addig Czermak előbb önmagán, majd élőkön és mesterséges fénnyel. Viszont szerinte a legelső gégetükrözést nem Türck, Czermak vagy a spanyol énekes Garcia végezte, hanem az itáliai Bossini 1824-ben. Újabb adalék a mindig megújuló elsőbbségi vitához. Az igen alapos 30 oldalnyi historikus eszmefuttatás külön füzetben is publikálást érdemelt ki. Egymás után sorakoztak a közlemények jövő ígéretei: Irsai Artúr, Polyás Lajos, a Rókus kórházból orrtükrözési diagnosztikus gyakorlatával Morelli Károly tanár, szövettani vizsgálataival Krepuska Géza, a későbbi tanszékvezető (3).

Halász Henrik a Borsod vármegyei Erzsébet közkórház orr-, gége- és fülészeti

rendeléséről jelentkezett a „Dermoid tömlő a Regio mastodideán” című írásával, amelyet a helyi Orvos-Gyógyszerész Egyesület havi ülésén is bemutatott. Navratil tanár gégeszűkületnél már eredményesen alkalmazta a Thiersch-féle lebenybeültetést. Visszatérő téma természetesen az életmentő tracheotomia végzése, a középfül-eredetű gennyesedés műtéti gyógyítása, a gyakori sérülések ellátása, az agytályog levezetése, hogy csak a leggyakoribb eseteket említsük.

A harmadik évfolyam főleg szervezési kérdésekkel, ülési jegyzőkönyvek közlésével, könyv- és folyóiratok referátumaival foglalkozott, azzal is elég szűkszavúan. Majd az 1905. év 3–4. számában az alábbiakat közölte: „Az Orvosi Hetilap tisztelt szerkesztőivel történt megállapodás értelmében tisztelt olvasóinknak és munkatársainknak szíves tudomására hozzuk, hogy az Orr-, Gége- és Fülgyógyászat melléklet fennállásának harmadik évfolyamában megszüntetjük, azon kijelentéssel, hogy szaktudományunk további fejlesztését az orvosi Hetilap hasábjain ezentúl is tőlünk telhetőleg előmozdítani törekedni fogunk.”

Megszűnéséhez nyilván az is hozzájárult, hogy 1905-ben a fülészek és gégészek útjai ismét külön szakosztályra váltak, s a későbbiekben a Budapesti Orvosi Ujság, az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat hasábjaink jelentek meg a közleményeik. Rövidke életűnek bizonyult ez a melléklet a társaság megalakulásának első szakaszában.

IRODALOM:

1. Dékány Zoltán: Szemelvények a magyar füll-, orr- és gégegyógyászat történetéből. HIETE. Bp., 2000.
2. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1936. Egyetem. Bp., 1936.
3. Krepuska Géza: Kórszövettani adatok a süketnémák tömkelegnek ismeretéhez. OH, O.F.G. mell., 1904. 48. 107–114.
4. Navratil Imre: A magyar orr- és gégegyógyászat története, Czermaktól napjainkig. 1858–1903. OH, O.F.G. mell., 1904. 48. 1–30.
5. Ónodi Adolf: Az iköböl és leghátsóbb rostasejt viszonya a látóideghez. OH, O.F.G. mell., 1903. 47. 17–21.

Elme- és idegkórtan, az Orvosi Hetilap melléklete (1903-tól)

A hazai psycho-neurológia első professzora, Laufenauer Károly két évtizedes tanszékvezetése után úgy hunyt el 1901-ben, hogy a szakmájának nem volt irodalmi fóruma. Még melléklet formájában sem. Ezen a hiányon kívánt segíteni 1903-tól Moravcsik Ernő Emil tanszékvezető tanár és Babarczi Schwartzer Ottó udvari tanácsos, amikor elindították az 'Elme- és Idegkórtan' nevet viselő supplementumot. Ahogy annak előszavában olvasható: „Czélunk a psychiátriát és a neurológiát szolgálni, e tudományokat ápolni, fejleszteni és tételeit a magyar orvosi rend tagjaival megismertetni". Majd leszögezték, hogy „nem időhöz kötötten jelenik meg lapunk, hanem akkor, a mikor mondani valónk van, akkor a mikor beszámolunk a búvárkodás eredményeiről, a tudomány haladásáról" (1).

Az első számot uralta az elmegyógyászat. Ahogy azt Moravcsik tanár írja a „Mesterségesen előidézett hallucinációk" című cikkében, az érzéki csalódásnak két formája a hallucináció és az illúzió, amelyeket Lechner Károly kolozsvári tanár önmagán is előidézett, csakhogy a mesterséges és a spontán kórkép azonossága nem bizonyítható. Ma már bizarrnak tűnő Liepmann tanár azon kísérlete, hogy alkoholistáknál lezárt vagy nyitott szemhéjakon át tartós nyomással váltott ki érzéki csalódásokat. Szerzőnk szerint a mesterséges ingerek időben és intenzitásban befolyásolják a hallucinációkat, de csak a már meglévőket. Érdekes, hogy kémiai szerként egyedül az alkohol szerepel, a növényi drogok nem. Az elmebajosok nőgyógyászati kezelését Palotai Andor végezte a Szt. János közkórház psychiátriai osztályán. Az 54 beteg felénél a dementia paralytica és a paranoia infaust kórképe dominált, ezeket befolyásolták, a sima terhességtől a különböző gyulladásokon át az operálhatatlan méhrákig, a változatos klinikai képek. Reuter Camillo, a későbbi pécsi orvostanár akkor még segédorvosként írt a kataraktás, eclampsiás elmebajokról (4).

Bepillantást nyerhetünk arról az időről, milyen lehetett az elmebetegségek kezelése a pszichofarmakonok előtti korban. Amikor idegzsábás fájdalomra is először adtak kinin-fenacetin keveréket.

Az 1904. évfolyam tartalomjegyzéke igen imponáló. Az utókor szemében érdekes, hogy különösen az ideggyógyászat mennyire összefüggött a belgyógyászattal. Az, hogy az 1882-ben felállított Elmekór- és gyógytan katedra előtt Korányi Frigyes 1865-ben még az idegkórtan tárgyköréből szerezte magántanári minősítését, még érthető. Ám a Laufenauer-klinika létezése óta a kiváló belorvos 1886-ban szintén az idegkórtanból, majd 1894-ben Korányi Sándor „az idegrendszer kór- és gyógytana" tárgyköréből habilitált, már figyelemre méltó és nem véletlen

egybeesés. E két kiválóság neve nem olvasható a tartalomjegyzékben, de pl. a Korányi-tanítvány Bálint Rezsőé igen, aki szintén neurológusként szerepel a magántanárok listáján. Ez majd a háború alatt Csiky József esetében is megismétlődik. A Klinikai Füzeteket szerkesztő Donáth Gyula „A cerebrospinalis folyadék phosphorsavtartalma idegbetegségeknél" című írásával jelentkezett (2), Reuter Camillo az Isopral nevű altatószert próbálta ki, igen kedvező eredménnyel. Találkozunk Hudovernig Károly, Konrád Jenő és Guszman József nevével, a listát azonban Moravcsik Ernő Emil vezeti. Előterjesztett egy elmebetegügyi törvényt, írt a Friedrich-féle öröklött ataxiáról, de Hudovernig sem marad sokkal mögötte. Szerepelnek az Idegkórtani Szakosztály jegyzőkönyvei, irodalomszemlék, könyvismertetések. Lechner Károly professzornak nem volt könnyű feljárni Kolozsvárról, ezért többször kimentik. A nekrológ-rovat a német Weigert, valamint a hipnotismussal úttörő módon foglalkozó francia Liébeault tanár elvesztéséről tudósít.

Az 1905. évi kötetben már Schaffer Károly neve is olvasható. Dolgozatának címe: „Az emberi idegsejt ún. fibrillumos szerkezetéről ép viszonyok közt" (5).

A 4. számban Babarczi Schwartzer tanár, a főrendi ház tagja írt 250 oldalas ismertetőt a korlátolt beszámíthatóságról, mert a büntetőjognak az elmebetegügyet érdeklő nagy reformkérdései közül kétségtelenül ez állt az első helyen. A szerző erről szinte kis könyvtárat, vaskos köteteket állított össze. A fenti előadás az Elmeorvosok Országos Értekezletén is elhangzott. Bámulatos, mennyire otthonosan mozgott a nemzetközi jog útvesztőiben. Nyolc oldalas szakirodalmi tartalomjegyzéket csatolt a cikkéhez, amely mérföldkövet jelent az elmegyógyászat eddig elhanyagolt területén.

A belorvosok közül Kétly László közleménye, „A »myastheniás paralysis«-ről két eset kapcsán" (3), az egyetemi tanár apa intézetéből való, mivel érvényét veszítette Wlassich miniszternek azon rendelete, amelynek értelmében a fiú nem dolgozhat az apa intézetében, mint pl. Korányi Sándor egy évtizeddel korábban.

Az Elme- és Idegkórtan melléklet legfőbb mozgatója és támogatója kétségtelenül Schwartzer tanár volt. Megjelent 1909-ig, a híres jogi szakértő nyugdíjazása előtti évben Addig vezette a Schwartzer-féle psychiatriai magánintézetet. Ezzel hosszabb időre a szemle is megszűnt, amelynek nyilván nem tett jót a rövidesen bekövetkező világháború. A helyzet csak 1931-től, a Magyar Orvosok Tudományos Egyesületeinek Szövetsége megalakulásával vált újra kedvezőbbé, de már az Orvosi Hetilaptól függetlenül.

IRODALOM:

1. Babarczi Schwartzer Ottó – Moravcsik Ernő Emil: Előszó. OH, E. és I. mell., 1903. 47. 10.

2. Donáth Gyula: A cerebrospinalis folyadék phosphorsavtartalma idegbetegségeknél. OH, E. és I. mell., 1904. 48. 129.

3. Kétly László: A „myastheniás paralysis”-ről két eset kapcsán. OH, E. és I. mell., 1906. 50. 1–67.

4. Reuter Camillo: Adatok az elmebajok casuisticajaház. (Kataraktás, eclampsiás elmebajok). OH, E. és I. mell., 1903. 47.

5. Schaffer Károly: Az emberi idegsejt ún. fibrillumos szerkezetéről ép viszonyok közt. OH, E. és I. mell., 1905. 49. 213.

Az 1912-es alapítású ’Darwin’

Egy bátor népszerűsítő folyóirat

A ’Darwin’ cím önmaga imponáló mivoltában sem indokolná orvostörténeti ismertetését (ne feledjük, 1912 és 1919 között jelent meg félhavonként), ha nem bővelkedne orvosi tárgyú és tudománytörténeti érdekességű cikkekben, ha nem lennének olyan színvonalat garantáló illusztris szerzői, mint W. Bölsche, Ehrlich, Wassermann, Bleuler, avagy a honiak közül Ferenczi Sándor, Péterfi Tibor és főképp Madzsar József, hogy csak a legkiválóbbakkal érveljünk.

A szerkesztő Fülöp Zsigmond (1882–1948) ugyan végzettsége szerint nem volt orvos, de a szakirodalomban igencsak járatos. Ő írta az első magyarnyelvű örökléstantörténeti összefoglalót az 1900-as évek elején, később (1943) megjelent A bölcsek köve c. önálló vegytantörténeti műve, amelyben az iatrokémiát igen verzátusan ismerteti, lefordította Dávid Diezt: Az orvostudomány csodái c., valamint A. Forel tanárnak a nemi élet kérdéseit tárgyaló könyvét, igazi szakmája azonban a kémia, ám semmi sem volt tőle idegen, ami – természettudományi.

Elvégre Bölsche bevezetője szerint „a természetkutatásnak a diadalában élünk, amelyik új törvényt adott a kultúránknak”, s ez óhatatlanul a túlzott specializálódáshoz vezet. Ugyanakkor pont ezért meghirdeti a természettudományok humanizálását, ami stílusbeli megújhodást jelenthet, mert egyesek máris „a stílus nyomorúságát az igazi céhbeliség jelének tekintik”. Bölsche kételyei aligha veszítettek azóta időszerűségükből. A Darwin cím 1912-ben szinte kihívás volt nem is annyira a természettudományok (bár a tudósok közt sem volt mindenki darwinista), hanem a konzervatív kultúrpolitika ellen. Ám aki előítéletmentesen belelapozott, rögtön láthatta, szó sincs itt a „majomtól származunk” vulgarizmusáról. Van viszont a vérátömlesztés új korszakáról, Carrel érvarratairól.

Továbbá A rákgyógyitás problémáiról (van Troy tollából), többek között röntgen- és rádiumkezelésekről a sebészeti megoldásokon keresztül a Wassermann-féle eozinfesték befecskendezéséig.

Ugyanis Ehrlich nagy felfedezésének lázában a burjánzó sejteket is valami vegyi anyaggal vélték elpusztíthatónak egyesek. Például Wassermann rákos egerek farki visszerébe juttatott szelén és eozin keveréket, s a ráksejtek állítólag szelektíve tönkrementek.

Hogyne érdekelték volna akkor az embereket ezek a hírek, hiszen a tízes évek medicinájában aligha volt két emlegetettebb név mint Wassermann és Ehrlich, s kiktől remélhették volna inkább a „másik titkos betegség” sikeres gyógyítását?

Sajnos, ami a luesznél sikerült, az a karcinománál nem. Persze, itt nem a nagy tudósok csinálták a propagandát, - nekik nem kellett cégér. Ám ami az egérnél bizonyos esetekben bevált, az csődöt mondott az embernél. Ehrlichnek az 1912. október 24-én Berlinben tartott beszédét a folyóirat alaposan, de népszerűsítve ismertette. Különösen azt a veszélyes útszakaszt, amely a laboratóriumtól a betegágyig vezet. A tudós felelősségét Pasteur, Koch értelmezésében.

A mikroszkóp a törvényszéki orvostanban c. sorozatot Madzsar József dr. írta. Például csak górcsővel sikerült kimutatni 500-as nagyításban egy boncolásnál a gyomorbennékből a gyufaszálkák szilánkjait. A következtetés: foszformérgezés, de öngyilkosságból, mert a foszfor jellegzetes szaga miatt titokban beadni nem lehet, így a vádlottat felmentették. Ismerteti az emberi és állati vér között a mikroszkopikus eltéréseket. Pszichiátriai cikkekben többször felbukkan Freud „sokat vitatott tana”, de az A. L. névjegyű szerző megtalálja benne bizonyos pszichoneurózisokhoz az alapot. A felsorolást folytathatnánk Fibiger „svábbogárelméletétől” a modern álomfejtésig, benne ismert-ismertetett történelmi példákig egész kis enciklopédiát.

Mit álmodott Maupry a francia forradalom alatt (Marat törvényszék elé állíttatta), vagy mit Nagy Sándor Tyrus városának sikertelen ostroma előtt. Aristandos csillagász szerint a világhódító szatírt látott álmában, a szatír szóból pedig kiolvasható a Tyrus. Tehát sikerülni fog. Úgy is történt.

Bleuler a tudattalanéról írt cikket, freudi magyarázatokkal.

Az I–II. évfolyam egybekötött, hiszen 1912 októberében alapította a szerkesztő, így még békebeli évfolyam, az 1914-es azonban már háborús.

A kiváló dermatológus Havas Adolf még Az új hajbeültetési módszer mikéntjéről ír (nincs új Hippokratész égisze alatt!), Bartók Imre azonban már a háború okozta idegrendszeri megbetegedésekről. Nagyon érdekes Dünkirchen a tudomány történelemben c. cikk. Az 1789-es Nagy Francia Forradalomban Laplace indítványára vezették be új mértékegységként a métert, a föld délkörének negyvenmilliomod részét. Biot, Méchain, Delambre és Arago végezték a templomtornyokból háromszögeléssel Dünkirchen tői (Dunquerque) Barcelonáig.

A műveletben mindenütt boszorkányosságra következtettek, ezért az elöljáróság mindenütt akadályoztatta a néppel a munkát. Az egyedüli kivétel Dunquerque volt. Ott minden segítséget megadtak a kiváló francia fizikusoknak. A cikk írója 1914-ben még nem sejthette, hogyan „hálálják” meg ennek a városerődítménynek az egykori nagylelkűségét.

Most is kivétel volt – a leromboltatásban.

Védőoltások a világháborúban, elektromágnes a hadi sebészetben, a háborút kisérő járványok, fájdalomcsillapítás a sebészetben, merevgörcs stb. voltak a többi cikkek témái. 1915-ben azért még. szépen-méltóan elbúcsúztatták Hermán Ottót, majd Ehrlichet. Jutott némi hely orvostörténeti cikkeknek is. Például A himlőoltás történetéből (Gáspár Lajos dr.). A Röntgen-sugarak 20 éves jubileuma (Mende Jenő), Darwin egy újabb elődje, azaz Spleer bostoni tudós 1849-ben megjelent, könyve stb. Péterfi Tibor egyet. m. tanár kórházparancsnok cikket írt: Mi történik egy járvány kórházban? címmel, Bartók Imre a beriberiről, a művégtagokról, Gáspár a harctér higiéniájáról.

„Csönd van, mintha nem is rezzennénk / S rohanunk a forradalomba" – írta Ady Endre 1912-ben. Folyóiratunkból mire ez kiderülne, akkorra már meg is szűnik. A Fülöp Zsigmond által szerkesztett Darwin a magyar ismeretterjesztő folyóiratok történetének egyik rendhagyó esete. Nehéz történelmi, anyagi és szellemi légkörben képviselt valamit igen magas szinten. A korszerű tudományos népszerűsítést, állami támogatás nélkül. Sőt annak ellenére. A röviden idézett cikkekből bizonyára kitetszik, hogy van némi köze az orvostörténethez.

’A nőgyógyászat és a szülészet haladása’
Egy rövid életű, érdekes vidéki folyóirat (1917-től)

Szokatlan vállalkozás, hogy valaki vidéken egy eleve elveszésre ítélt háború utolsó előtti évében még csak nem is sebészi, hanem nőgyógyászati folyóiratot indítson. Amikor már nemcsak a kötszer, de a nyomdaszer is fogyóban volt. Amint tette ezt Fonyó János nőgyógyász az Esztergomhoz tartozó Kenyérmezőn, mert Buda felé menet az országút bal oldalán, az ún. Strázsa-hegy tövében óriási számú, főleg oroszországi foglyot táboroztattak. Voltak közöttük grúzok, akik közé a nyelvész Vikár Béla is kijárt. A szögesdrót-kerítést akkor még nem alkalmazták (8).

Fonyó doktor a későbbi kimutatások szerint több hadikitüntetés tulajdonosa, különben aligha lakott volna a vasútállomással is rendelkező Kenyérmezőn, és Esztergomnak a Buzárovits-féle nyomdájában adja ki a szerény méretű, de annál színvonalasabb lapját. A 14 x 21 cm-es méretű periodika címe: „A nőgyógyászat és a szülészet haladása, különös tekintettel a nőgyógyászattal határos kérdésekre”, amelynek első száma 1917. január 27-én jelent meg.

A szerkesztés helyéül a címoldalon Budapest, az utolsó lap alján Kenyérmező, Esztergom vm. van feltüntetve. Jobb minőségű papíron, mint az Orvosi Hetilap és a konkurens Gyógyászat háborús évfolyamai. Ha a tartalmát összevetjük az említett két vezető szaklapéval, nem kis mértékben lepődünk meg. Garantálja a szerzők névsora: Tauffer Vilmos, Mansfeld Ottó, Scipiades Elemér, Frigyesi József és Kubinyi Pál, tehát gyakorlatilag a II. Számú Nőgyógyászati Klinikát képviselő személyek, később neves professzorok. A legtöbb cikket természetesen maga az alapító szerkesztő írta, aki civilben akkor a fővárosi bábaképző intézet alkalmazottja, korábbi közleményei szerint viszont „operateur-nőorvos” minőségben a II. Számú Sebészeti Klinika műtőorvosa volt (2). Érdekesség még, hogy ugyanazon esztendőben jelent meg Tauffer Vilmos és Tóth István híres kétkötetes nőgyógyászati kézikönyve (10), amelyet szintén ezek a szerzők írtak, kivéve a kenyérmezői lapalapítót. Fonyó folyóiratában mégis legfeltűnőbb a később Nobel-díjas vegyész, Hevesy György értekezése „A radioactiv anyagokról”) Életrajzából tudjuk, hogy a radioaktív nyomjelzés módszerét Paneth professzor munkatársaként előbb az osztrák fővárosban ismertette 1913. április 24-én (5).

A korabeli Orvosi Hetilap szerint viszont magyarul a Budapesti kir. Orvosegyesületben adta elő, 1913. október 25-én. A szövege sem a Hetilap, sem a szintén illetékes Természettudományi Közlöny hasábjain nem található, noha az előbbi jelezte a szándékot. Így a Nobel-díjas felismerés egyik első magyar nyelvű bemutatása egy vidéki nőgyógyászati lapban

olvasható. Nem a legismertebb helyen és nem a legjobb időben, ami az értékét és érdekességét csak növeli. A szakma és az életkor rangidőse: Tauffer Vilmos „A méhrák radiummal való gyógyításának kísérleteiről" írt (9), amely a Hevesy Györgyével egyidőben előadásként is elhangzott. Az Orvosi Hetilap a professzortól ugyanekkor „A női nemiszervek hygiénéje" című sorozatot hozta le, amely a kézikönyvben is megtalálható. „A sugaras kezelésről" könyv-fejezetet viszont Mansfeld Ottó tanársegéd készítette el, rövid összefoglalóját Fonyó lapja is közölte. A méhrák gyógyítása különben Kubinyí Pál reszortja volt, aki most a chorioepithelioma gyógyult esetét mutatta be. Egyébként a berlini Bumm, Döderlein és Krönig professzorok 1913 tavaszán Halle egyetemén számoltak be a mesothelium és a rádium sugarainak rák-gyógyító hatásáról. A kongresszuson Tauffer professzor is jelen volt és azonnal felismerte benne az új terápiás fegyvert. Klinikai kipróbálásával Mansfeld Ottót bízta meg, biztató sikerrel. A magyarázat kezdetleges, de logikus volt: „csak azokra a szövetekre vannak a sugarak hatással, amelyek elnyelik őket, és a hatás függ az egyes szövetek ezen elnyelő képességétől. A kórosan elváltozott, beteg szövetek több sugarat tudnak elnyelni, mint az egészségesek és így érzékenyebbek is a sugarak iránt. Ez az érzékenységi különbség annyira kifejezett lehet, hogy a sugarak látszólag csak a kóros szövetekre hatnak. Ily értelemben lehet rosszindulatú sejtekre való elektív hatásról beszélni" (4). A szerző szerint mindez mikroszkóposan ellenőrizhető. Mivel úgymond a rákbeteg gyógyulása csak öt év eltelte után mondható véglegesnek, kellő idő eltelte híján végleges eredményekről még nem tud beszámolni.

Tauffer professzor másik cikksorozata „A méh hátradőlése és hajlása" szintén megjelent a kézikönyv második kötetében: „A nemi részek kóros helyzetváltozásai" fejezeteként. Frigyesi József akkor még magántanár „A helyi érzéstelenítés alkalmazása a nőgyógyászatban" című nagyívű része a közös kézikönyv I. kötetében 40 oldalt tesz ki.

Ajánlható az aneszteziológia történetével foglalkozók szíves figyelmébe. A Fonyó-féle lapban fél oldalra futotta, főleg a Schleim–Löven-féle paravertebralis és a Braun-féle parasacralis érzéstelenítés alkalmazása, az utóbbi, főleg hüvelyi műtéteknél. Főleg ahol ellenjavallt az inhalációs narkózis. Paravertebralis érzéstelenítéssel akár vese- vagy gyomorműtétet s lehet végezni. Ugyanerről az Orvosi Hetilapban is értekezett (3).

Fonyó a szakma elkápráztatására lehozta a kor egyik legnagyobb tekintélyének, Jendrassik Ernő professzornak „A syphilisről" szóló eszmefuttatását. A háborús körülmények mellett ezzel is emelve a „Lues a terhességben" című saját sorozatának fontosságát. Érthető, hogy a kiváló belgyógyász-ideggyógyász a neurológiai vonatkozásait (főleg a tabest) tárgyalta, a terápiánál a Salvarsan alkalmazásáról még nem esik szó. Holott id. Jancsó Miklós már a tízes

évek elején eredményes kezelésekről számolt be. A hozzászóló patológus Entz Béla megemlítette Ehrlich nevét, de nem az arzénkészítmény kapcsán. Fonyó szerkesztő lues sorozata kétségtelenül imponáló tájékozottságról tanúskodik. A történeti érdekességektől a germinalis átvitelig sok minden megtalálható benne. Kitűnő a szerológiai része, de a gyógyításával (főleg a Salvarsannal) ő sem foglalkozik. Az évfolyam „nemzetközi vonatkozása" Buess dr. (Sissach) tollából származik: „A gyermekhalandóság 1900-tól 1915-ig, a világháború első évéig". A kétrészes cikk Hollandia, Svájc és Németország statisztikai adatait elemzi. Hódol Semmelweis zsenialitása előtt, mert drámaian csökkent a szeptikus anyai halálozás, de tragikusan még mindig előfordul, 1–2% között ingadozik. Svájcon belül is Basel városában a legalacsonyabb, kb. félszázalékos. A németországi Poroszországban vidéken csökkent, városokban viszont enyhén emelkedett, de 1909-ben elérte a 3,16%-ot. Bajorországban kisebb az ingadozás, Szászországon belül szinte másfél százalék körül mozog.

A kevéssé ismert Szepesi J. Lajos közölte a „Szülészet az általános gyakorlatban" című sorozatát. Ő is Semmelweis aszepszisének méltatásával kezdte, de azt is igyekszik bizonyítani, hogy magánháznál lehetséges például laparotomia, saját sikeres példáiból ismeri, de annak részleteit, illetve a „mit és hogyanját" nem írta le. Érdekesek a fogóműtétes kimutatásai, amelyek száma felhőkarcoló-szerűen legmagasabb Amerikában és Kanadában. Az általa felsorolt városok közül Kolozsvárt a legalacsonyabbak. Saját tapasztalata szerint is a magánházi szülés legfőbb gondja, hogy a bába csak hosszan elhúzódó vajúdás vagy egyéb veszély esetén hívja az orvost. A kockázat az akkori közlekedési viszonyok közepette a távolsággal egyenesen arányos. Nem beszélve a különböző higiénés viszonyokról, és eltérő tárgyi feltételekről.

A lapalapító saját sebészi múltját bizonyítandó közli „A műtét utáni bélhűdésről és a gyógyításra irányuló kísérletekről" című háromrészes közlényt (1). Ez még a II. Sz. Réczey-féle Sebészeti Klinikáról való. Azt bizonyítja, hogy ugyancsak járatos volt a korszerű sebészetben és általában a medicinában. Nem mozgott idegenül a közegészségügy területén sem, az esztergomi hadifogoly-táborban. Sajnos, nincs adatunk arról, hogy a helyi Vaszary Kolos Kórház bármelyik orvosával kapcsolatban lett volna. Pedig annak igen kiváló sebésze volt Gönczy Béla személyében, aki szintén Réczey-tanítvány volt, de tíz évvel előbb végzett és korábban eljött, így nem dolgozhattak együtt a klinikán. A Novák-féle bibliográfia (6) említi, ám az is csak az 1917. évi kötetet ismeri, így valóban „unicus"! A fogolytábor 1918-ban még nem funkcionált (7), de nem tudjuk, hogy Fonyó doktor meddig maradt Kenyérmezőn. Tény, hogy az Orvosi Hetilap elkövetkező évfolyamaiban már nem találkozunk nevével. Érdekes kezdeményezését azonban Hevesy György, a Tauffer-iskola, a világháborús szűkösség és a vidékiség kuriózuma miatt mindenképp érdemes megismernünk.

IRODALOM: 1. Fonyó J.: A műtét utáni bahüdésről és gyógyítására irányuló kísérletekről. A szülészet és nőgyógyászat haladása. Buzárovits. Esztergom, 1917. 29, 45 és 61. old. – 2. Fonyó J.: A hypophysyskivonat alkalmazásáról 100 eset kapcsán. Orv. Hetil., 1913. 57. 375–377. – 3. Frigyesi J.: A helyi érzéstelenítésnek a nőgyógyászati nagyobb műtéteknél alkalmazása. Orv. Hetil., 1917. 61. 151–156. – 4. Mansfeld O.: A sugaras kezelésről. In A nőgyógyászat kézikönyve I. Szerk.: Taufer V., Tóth I. Franklin Társulat. Bp., 1917. 359–368. – 5. Marx Gy.: A marslakók érkezése. Akadémiai. Bp., 2000. 206. old. – 6. Novák E.: A magyar sebészirodalom bibliográfiája. M. Sebész Társ. Bp., 1939. – 7. Osvát A.: Komárom és Esztergom egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Vármegyék Múltja. Bp., 1938. – 8. Szállási Á.: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyi története. Komárom, 1987. – 9. Tauffer V: A méhrák radiummal való gyógyításának kísérleteiről. Nőgyógyászat és szülészet haladása, 1917. 75–76. old. – 10. Tauffer V., Tóth I.: A nőgyógyászat kézikönyve I–II. Franklin. Bp., 1917.

Az 1927-ben megindult Debreceni Szemle orvostörténeti jelentősége

A hazai periodika-történetben kiemelten említendő az 1927-es esztendő. Ekkor indult meg Szekfű Gyula szerkesztésében a liberális konzervatív Magyar Szemle, majd rövidesen követte a Debreceni Szemle és a szegedi Széphalom, mindhárom szellemtörténeti orgánum, az Orvosi Hetilap „Tárca" rovatával párhuzamosan, orvostörténeti cikkeknek is helyet biztosító színvonalas havi folyóiratok voltak (l). A negyedik egyetemi városé, a pécsi Pannonia csak 1935-ben zárkózott fel mellékük.

A Debreceni Szemlének Verzár Frigyes és Elekes György volt a két legszorgalmasabb szerzője, az itt megjelent forrásértékű tanulmányaik azóta medicinánk múltjának szerves részeivé váltak. Akad azonban egy levélközlemény, amely egymagában is megérdemli az utókor különös figyelmét; a medikus Hőgyes Endre levele szüleihez, Hajdúszoboszlóra, másodéves korából, amely a tudósjelölt orvostanhallgatót mutatja be, a fiatalember szellemét-szellemességét villantja fel, így kitűnő színfoltja tudományos büszkeségünk biográfiájának (2).

De tartsunk sorrendet! Az említett időben két debreceni professzor, a filológus Hankiss János és a geográfus Milleker Rezső megbízást kapott a cívisváros Törvényhatósági Bizottságától a Debreceni Szemle szerkesztésére. Ki-ki a saját profiljának megfelelően. Az utolsó szám 1944 augusztusában jelent meg, a magyar szellem végső vonaglásakor. Az orvostörténet Milleker professzor reszortjába tartozott, ám a közérdekű orvosi és orvosfilozófiai cikkeket is szívesen közölte. Az első igazi orvostörténeti tárgyú írás jelképes jelentőségű, 1928-as dátummal, Ver-zár Frigyes fiziológus tanár tollából. Címe: Debrecen természettudományos múltja, az orvosi füvészetről Méliusz Juhász Pétertől Diószegi Sámuelig, köztük olyan botanikusok mint Csapó József és Földi János, a derék protestáns lelkészek mellett még derekabb orvosdoktorok. A fénykor természetesen a 18. század, midőn a Magyar Faust Hatvani István a kísérleti fizikától a demográfiai statisztikus módszerekig, Csapó József főorvos a kisgyermekek „isputáljától" a Haller-féle élettani iskola megismeréséig, illetve meghonosításáig, Weszprémi István tisztiorvos pedig a pestis oltásos megelőzésétől a hazai orvostörténelem megteremtéséig Debrecent a magyar medicina egyik legjelentősebb központjává tették. A 19. században Csécsy Nagy Imre és Török József képviseli a folytonosságot, amelyet 1918-ban a felállított egyetem művelt tovább, immár univerzális szinten.

A Debreceni Szemle jeles tudósok nekrológját is közölte. Így a gyermekgyógyász Szontágh Félix professzorét 1929-ben. Eltérően a mai Alföld című folyóirattól, amely 1983-

ban nem tartotta szükségesnek a megemlékezést a nagy formátumú szemész, Kettesy Aladár, az anatómus Krompecher István és a stomatológus Adler Péter professzorok elhunyta alkalmából. Pedig emberöltő szükségeltetik három ilyen szaktekintély azonos időbeli jelentkezéséhez. Az Alföld úgy tűnik, nem vállalja a Debreceni szemle hagyományait. A vidéki így válik provinciálissá. Az 1930as évfolyamban olvashatunk egy autentikus történeti értekezést a helyi botanikus kert múltjáról. Levéltári kutatások alapján Tamássy Géza írta. Továbbá egy ragyogó rcenziót Grósz Emil szemészeti klinikájának negyedszázados működéséről.

Hankiss János beszámolójából tudjuk, hogy az orvos-író Duhamel 1931. november 2-án a Magyar Tudományos Akadémián, metaforákban gazdag előadást tartott. „Ki kezeskedik azért, hogy a hosszú ige nem okoz rákos továbbtenyésztést" – tette fel az egyáltalán nem költői kérdést. A szavak mögött, érezhetően a szellem betegségétől, burjánzásszerű tévelygéseitől félve, az európai válság kellős közepén. A szerkesztő-szerző egy másik orvosíró kivételes teljesítményű vállalkozásáról is szól, Németh László egyszemélyes folyóiratáról (Tanú). Legjobban talán Proust értelmező összefoglalását csodálja, ami igen nagy elismerés a francia irodalom professzorától.

Verzár Frigyes 1930-ban kapott meghívást Basel egyetemére, ahol egyik első dolga volt megtudni, „hogy ezt a szép, régi várost mi kapcsolja hazájához". Emlékké szelídült az első kalandozások kora, amikor 917-ben itt jártak eleink, Rudolf püspök szarkofágjára pedig azt írták németül: „megölték a pogány magyarok". Szívmelegítőbb olvasni a karthauzi kolostor intarziás üvegablaka alatt, hogy Kanizsai János esztergomi érsek adományából készült a 15. század elején. Majd az 1460-ban alapított és azóta megszakítás nélkül működő egyetem magyar diákjai következnek, 1858-ig összesen 277 tanuló nevét írta ki a matrikulákból Verzár professzor. A legtöbbjük tandíjmentes, latinul „nihil, pauper" vagyis képtelenek fizetni. 1560-ban pl. Thomas Jordanus, aki később Morvaországban szerzett hazájának dicsőséget; Kolozsvári Jordan Tamás, az extragenitális szifilisz-fertőzés első leírója. 1665-ös beírá- sú Paulus Betlen Transylvanus és Paulus Tsernatoni, mindketten a nagyenyedi kollégium tanárai lettek. A „csúcsidő" magyar szempontból itt is a 18. század, így martius Stephanus Molnar Civis Debrecinus, Georgius Huszti, Pariz Papai Transylvano Hungarus, Georgius Marothi Debrecino Hungarus, Stephanus Hatthuani Nob. Hungarus, vagyis Pápai Páriz, Maróthi György, Hatvani István, Csapó József, valamennyiük neve megtalálható a baseli bejegyzésekben. Elképzeljük, miket érezhetett a 20. századi méltó magyar utód, mindezek olvastán. „A régi kapcsolatok folytatásának tekintem a magam idejövetelét", állapítja meg joggal Verzár professzor. Baselben bukkant rá Erasmus Rotterdamus magyar kapcsolataira, egyik orvosa az

a Joannes Antoninus Cassoviensis, 1524-től a szerencsétlen sorsú II. Lajos magyar király orvosa volt, aki Mohács mezejét csak úgy kerülte el, hogy 1526 januárjában I. Zsigmond lengyel király meghívta udvarába. Kapcsolatukról több korabeli latin nyelvű levél tanúskodik, a barátság tényére viszont Verzár Frigyes mutatott rá (2). Ez volt az utolsó hazai közleménye, mielőtt a háborús blokád a folyóirat megszűntéig el nem választotta hazájától.

Érdeklődéssel olvastuk az 1934-es évfolyamban Haász Imre ismertetését az 1831-es debreceni kolerajárványról. A szerző forrásként Szücs Lajos várostörténeti trilógiáját említi meg, továbbá a saját kutatásait a városi és a kollégiumi levéltárban. Valószínűleg ebből az időből származik Ignáczy Béla doktornak A debreceni kolerajárvány című kis füzete is, lényegesen bővebb mint a Haász Imréé. A halálesetek számát mindketten 2100 körül jelölik meg, a morbiditáshoz képest 23%-os a mortalitás, ami abban a korban kedvező aránynak számított. Üde színfoltja a Debreceni Szemlének Luby Margit néhány cikke a Szatmár megyei népi gyógyászati szokásokról. E sorok írója még ismerte a jeles etnográfust, Móricz Zsigmond mellett, ő tudta a legtöbb titkot a hagyományőrző szatmári népről.

Diósadi Elekes György doktor akkor fordult írásaival a Debreceni Szemléhez, amikor megszűnt az Orvosok és Gyógyszerészek Lapja „Orvostörténelem" című melléklete, azaz 1939-ben. Első itteni cikke: „Orvostörténeti vonatkozások Szent István idejében", amely Weszprémi, Linzbauer és Demkó műveinek jószerivel kivonata. Írt Weszprémi Istvánról, a nagyerdei fürdő történetéről, összefoglaló jellegű tanulmányokat.

Végül szóljunk az elején említett Hőgyes-levélről, amelyet az 1939-es évfolyamban tett közzé a szerkesztőség. Jelentőségének megfelelően az első oldalon. A levél egy zseniális és racionális gondolkodású fiatalember költői szárnyalása, 1866. május 7-i keltezéssel. Hajdúsági szülei nyilván soha nem jártak még a fővárosban, ezért így próbálja eléjük varázsolni: „Hogy pedig Szoboszlóról elgondolhassuk Pestet, mindenek előtt azt kell meg jegyeznem hogy Buda úgy áll épen Pesthez mint a Gátóldal a 'Kösély balóldalához hogy a csalódás még nagyobb legyen ott van a' láncz hídnak a kőhíd is 's a 'budai várhegynek a' törökdomb rajta a' királyi palotául a' Harangi György uram egykori bóltja." A Duna tehát a Kösély, amely „sétál odább méltóságos léptekkel mint Karácson Samu bácsi lassan lomhán lépegetvén nagy teste miatt." Igyekszik mindennek megtalálni a szoboszlói megfelelőjét, kivéve az akadémiát, amely olyan granárium, ahol a tudományt mérik.

A másodéves medikus már bejárt az akadémiára, ahol „ott ül középen az elnök a kis b. Eötvös balra tőle a szép arcú Csengery, jobbra az öreg Arany a református tiszteletes, az ülés kezdődik. Feláll egy kis fent bajuszú nagy hasú öreg tudós, mély szava beharangozza a termet s dörögve beszélget el a múlt idők dicsőségéről a magyar nemzet hajdani szép napjairól. Ez az

öreg Toldy ki együtt élt Kazinczy Kisfaludy s Vörösmartyval. Fel egy másik, folyik szájából a bölcsesség mint forrásból a víz. Most áll fel az öreg Arany, olyan igénytelen olyan csizmadiás alakja van a legnagyobb magyar költőnek olyan reszketeg a hangja, hogy alig tudja elmondani beszédét."

Az akadémiai beszámolóról részletesen rátért a hétköznapokra. A szegény sorsú tanuló gazdag élményvilágára a fővárosban.

Nem kerülte el figyelmét az 1866-os hadikészülődés, aztán kiderül, hogy nehezen fizetnek a tanítványai. „Utoljára jókat röhögünk, legalább kinevetjük a nyomorúságot! Maradok k. szüleimnek sírig tisztelő fiuk Endre." (2)

Nehéz e nagy lélegzetű, vesszőt alig használó költői sorokat meghatottság nélkül elolvasni. Az Eötvöst, Toldyt és Arany Jánost csodáló diák szívhez szóló beszámolóját, aki később hozzájuk emelkedett a magyar medicinában.

Ez a Hőgyes-levél a Debreceni Szemle nagy ékessége. Irodalmi függelék nélkül hívjuk fel rá a figyelmet.

IRODALOM: 1. A Debreceni Szemle 1927 és 1940 között jelent meg. – 2. Alföldy Zoltán – Sós József. Hőgyes Endre élete és munkássága. Akadémiai. Bp., 1962, 22. old. – 3. Magyar humanisták levelei a XV–XVI. századból. Gondolat. Bp., 1971. – 4. Debreceni Szemle, 1940. 84. old.

Az 1927-ben megindult Magyar Szemle orvosi és orvostörténeti jelentősége

Az 1927-es esztendő különös jelentőségű a magyar folyóirat- (köztük a közegészségügyi) kultúra történetében. A Bethlen István nevével fémjelzett és jó értelemben vett konzervatív konszolidáció ideje ez, midőn a kormány az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) megalapításával igyekezett a népegészségügyet a Trianon utáni holtpontról kimozdítani. Az OKI igazgatói székébe került igen tehetséges Johan Béla a Zöldkereszt-hálózat megszervezésével, valamint a közegészségügyi reformtervezet bevezetésével új keretet teremtett a régi gondok megoldásához.

Ebben az évben hagyta el a nyomdát a nagyra hivatott higiénés intézet első tudományos közleménye (1), miként ettől datálódik a tiszántúli Debreceni Szemle, valamint a szegedi Széphalom, melyek közül elsősorban a cívisvárosi igényes kiadvány értékelhető orvosi-orvostörténeti szempontból is. A baloldali szellemű 100%-ot 1930-ban betiltották.

Egyébként nem állítható, hogy a jelzett időben a megkisebbedett ország megnagyobbodott fővárosa vészes periodika-szegénységben szenvedett volna. A Nyugat, a Napkelet, a Budapesti Szemle, a Századunk, az Új Idők, mindegyik többé-kevésbé centrista irányzatot képviselt, de egyik sem közgazdasági és politikai szempontból.

Ezt a hiányt volt hivatva pótolni az 1927 szeptemberétől megjelenő Magyar Szemle, amely az említett témakörök mellett, meglepő érdeklődést tanúsított az orvosi és orvostörténeti kérdések iránt. A legtekintélyesebb szerzők és a legjobb tollú szakemberek bevonásával.

A szerkesztőbizottság elnöke maga a mecénás miniszterelnök (2), míg a szerkesztőségben olyan tudományos tekintélyek foglaltak helyet, mint a nyelvész Gombocz Zoltán, a történész Gratz Gusztáv és Hóman Bálint, a hadtörténész Gyalókay Jenő, a művészettörténész Petrovics Elek, az írófejedelemnek tartott Herczeg Ferenc, a közgazdász-bankigazgató és tudománypártoló báró Kornfeld Móric, a filozófus egyetemi tanár Kornis Gyula, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. A szerkesztő Szekfű Gyula, aki „fazont adott” a folyóiratnak.

Ők pontosan tudták, kiket kell a medicina területéről megnyerniük. Így került a későbbi szerzőgárdába Schaffer Károly és Nyirő Gyula, Gortvay György és Győry Tibor, Fabinyi Rudolf és Környey István, a hazai orvostörténet-orvostörténetírásnak immár klasszikusai.

Az első, csonka évfolyam még nem kínál egészségügyi témát, a második (3) viszont már igen. Méghozzá a ma is időszerű biztosítás kérdéséről. A szerző Frühwirth Mátyás lapszerkesztő (4) az aggkori és rokkantsági biztosításról értekezik, mely nálunk

„Magyarországi munkások rokkantsegélyező és nyugdíjegylete” címen 1893-ban szerveződött.

Ezt követte a bányatársládák, orvosszervezetek és újságírók nyugdíjegylete, melynek a különböző kötvényekbe fektetett vagyonát elvitte a háború, így a betegsegélyezésnél és balesetbiztosításnál mindent újra kellett kezdeni. Az igényjog csak 10 éves tagdíjfizetés után lépett életbe, melynek felét a munkavállaló, felét pedig a munkaadó fizette. Ezt a kérdést egyébként az 1927. évi XXI. törvénycikk rendezte, az iparban, kereskedelemben és közlekedésben mintaszerűen, a mezőgazdaságot viszont kihagyta. Kivéve a nagybirtok cselédségét, amelynek sorsa viszont változatlanul a földesúr szociális érzékenységétől függött. Az 1928-as évfolyam májusi számában a biztosítási szakértőnek számító szociológus Kovrig Béla, mint Bethlen miniszterelnök személyi titkára (5) szólt „Társadalombiztosításunk” kérdéséről. A német, olasz és osztrák példára hivatkozva. Külön kezelve a betegbiztosítást a rokkantsági és öregségi járuléktól. A társadalombiztosításból befolyt összeg egy részét össze kell kapcsolni a lakásépítő akcióval, amely növeli a munkaalkalmat, s a javuló lakásviszonyok a betegség prevenciójában bőven megtérülnek. Szerzőnk egyébként is a megelőzés fontosságát hangsúlyozta. Olyan fogalmakkal operálva, mint szolidaritás és nemzetpolitikai érdek.

Az 1929-es évfolyam márciusi kötete (6) már igazán orvosi témát feszeget, Nyirő Gyula ír az „Elme- és idegbetegségek okairól”. Főleg Kretschmer tanai szerint, konstitúciós szempontból. A közvetlen (cyklothym) alkatra Deák Ferencet és Mikszáth Kálmánt hozza példának, míg a zárkózott (schysothym) típus Széchenyi István és Tompa Mihály. Ami természetesen vitatható állítás, nem is tárgyalta többet az illusztris szerző. A legnagyobb magyar ismertetését átengedte Schaffer Károly professzornak, aki valósággal „beleszédült” ebbe az analízisbe. Az ember utólag mégsem érti, hógy a jeles pszichiáter Nyirő Gyula az onániát miért nevezi konzekvensen „önfertőzésnek”, amikor a fertőzéshez aligha van köze. Az öröklődés, a nevelés, a betegségek (szifilisz), valamint a káros szenvedélyek szerepét helyes arányban taglalja és hangsúlyozza, ám a freudisták gyermekkori szexuális traumájának nem tulajdonít nagy jelentőséget. Bőven utalva a vulgárfreudista írók divatos regényeire.

A nagy gazdasági világválság évfolyamának júliusi számában Müller Vilmos írt A Morbus Hungaricus ellen.

Méltatlanul elfeledett alakja jelenkori orvostörténetiinknek, az első recipekönyv (az „Issekutz” elődje) szerzője 1915-ben.

Ugyanis a kiütéses tífusz helyett ekkor már a tbc számított annak. Idézve Behring hasonlatát, amely szerint a tüdővész szomorú dalának első ütemei a gyermekkori bölcső fölött hangzanak el. A gazdagnak már nem mondható Spanyolországban feleannyian haltak meg a húszas évek derekán tbc-ben, míg Angliában csak harmadannyian*. Müller Vilmosnak külön

szívügye volt az iskolaszanatóriumi hálózat megszervezése, a német Schulsanatorium és a francia École sanatoire mintájára. Ezek érdekében agitál, nem csekély költői lendülettel. Mert hol voltak akkor még az antibiotikumok! A decemberi kötetben Fabinyi Rudolf értekezett „lelki betegek mai gondozásáról". A nyílt osztályok és gondozók jobb hatásfokát kihangsúlyozva. Nyirő Gyula következő írása (7) a hisztériáról szól, külön kihangsúlyozva, hogy ez nem „lealacsonyító diagnózis", mert különleges körülmények között bárkinél előfordulhat, a tehetséges embereknél pedig különösen. A viscerális doxasmákat „szervi beszédnek" nevezi a szerző, mely női betegeken gyakoribb, de férfiaknál sem ritka. Hangsúlyozza a szexualitás jelentőségét, nagyobb veszedelemben ritkább a primitív hisztériás reakció. Pl. a fronton vagy fogságba esett katonáknál alig fordul elő. Kretschmer hasonlata szerint mint fatörzsben az évgyűrűk, úgy rétegződik fejlődéstanilag az ember lelkivilága. Primitív lényeken és gyermekeken kevesebb ez a gyűrű, azért gyakoribb a hisztériás reakció. Ugyanezen évfolyamban (8) Richter Hugó a migrénes főfájást ismerteti. Főleg Dubois érgörcselméletére, valamint a bécsi Pal professzor érkrízis-tanára alapozva.

Az 1931-es évfolyam (8) kitűnő vidéki szerzőt szólaltatott meg. A Szegeden magántanárrá habilitált Bálint Nagy István „orvostörténetünk mai állapota" felett borong, sürgetve orvostörténelmi társulat, külön folyóirat, valamint oktatás-képzés megalapozásának szükségességét. Mert akit a hivatás históriája érdekel, Bécsbe (Neuburger) vagy Lipcsébe (Sudhoff) kell mennie, mivel itthon Magyary-Kossa és Győry Tibor nem főállásban foglalkozik orvos-történetírással. Az utódállamok egyetemein (Kolozsvár, Pozsony) igen intenzív ez irányú oktatás folyik, a múlt kisajátításának alig titkolható szándékával. Így lesznek a régi erdélyi orvosok, Pápai Páriz és Köleséri Sámuel latin nyelvű munkái a román orvostörténet részévé. Legalábbis a külföldre szánt kiadványokban (9).

Kevesen gondolták volna, hogy a következő szemeszterben (10) a Szemle már az alig 38 évet élt Bálint Nagy Istvánt fogja búcsúztatni Győry Tibor megrendülten méltató szavaival. A nagy reményű orvostörténészről itt jelent meg részletes nekrológ.

A közegészségügyi kérdések mellett legnagyobb érdeklődésre a magyar múlt lángelméinek pszichopatográfiai elemzése számíthatott. Kosztolányi híres-hírhedt Ady-revíziója (11) körül ekkor dúlt a legnagyobb pró és kontra vita, így az idegorvos is hallatni akarta szavát. Bár a Magyar Szemle konzervatív szellemét Ady Endre aligha vállalta volna, a folyóirat korrektségére vall, hogy elfogulatlan volt, sőt megítélésében közelebb állott Makkai Sándor erdélyi püspök pozitív költőképéhez (12). Mert Adynak rég nem a tehetségét, hatását, hanem a magyarságszemléletét vitatták, „destruktív" szellemiségét elsősorban betegségével magyarázva. Ehhez sajnos még a nagy tekintélyű Nékám professzor is hozzájárult egy cikkével.

Ady a schizoid költő (13) – taglalta Nyirő Gyula kitűnő tanulmányában, bizarr képalkotásai, új szóteremtő mitológiája, szokatlan asszociációi révén valóban a tudathasadásos versírókra emlékeztet, de a kivételes zseni többletével, aki a lélek archaikus mélyrétegeiből lávaszeű líraömlést tudott elővarázsolni, az ösztön és a tudat oly összetettségével, amely csak a nagyon kivételes keveseknek a sajátja. Az idézett költemények pszichoanalitikai magyarázata is találó, azok ismétlésére sem szükségünk, sem terünk.

A hazai ideg- és elmegyógyászat akkori legnagyobbja, Schaffer Károly szintén ebben az évben lett a Szemle szerzője. Nem minden előzmény nélkül, hiszen pont tíz esztendővel korábban már megjelent Széchenyi-tanulmánya a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban (14). Gróf Széchenyi István lelkivilága annak rejtélyes halála óta izgatja a magyar szellemi élet legjobbjait, így természetesen az orvosokat is. Schaffer professzor Lombroso zsenielméletét nem fogadja el, s a legnagyobb magyart Kretschmer alkattanában nehezen tudja elhelyezni. Semmi esetre sem sorolja a schysothym típusú „zárkózott" alkatúakhoz, mint korábban Nyirő Gyula tette. Sokkal inkább a cycloid temperamentumok közé tartozik, vegyülve a schysothym alkat hyperaesthesiás válfajával, ami szerint Széchenyi konstitúciós szempontból kevert, de mindenekfölött: zseni. Naplóiból minden és mindennek az ellenkezője kiolvasható, így sokkal inkább az alkotásai, semmint a vallomásai tükrében szabad vizsgálni, még a pszichiáternek is.

Az 1934-es esztendő fordulópont a népszerűsítő magyar közegészségügyi irodalom történetében. Az OKI kiadványában, Johan Béla professzor előszavával és támogatásával ekkor jelent meg a körorvos Kerbolt László könyve a beteg magyar faluról (15), majd ennek hatására Born József szerkesztésében megindult az Egészségpolitikai Szemle, melybe olyan szaktekintélyek írtak, mint Tomcsik József, Sós József, Zárday Imre, Páll Gábor, Kramár Jenő, Tangl Harald, Scheff-Dabis László, s a névsor önmagáért beszél. Nem túlzás állítanunk, hogy Kerbolt könyve volt a szociográfiai irodalom egyik ihletője, Illyés Gyula is ekkor tette közzé a Válasz hasábjain folytatásokban a klasszikussá vált remekét (16), a többieké (Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza) csak ezután jelent meg.

Schaffer professzor a divatossá tolakodó eugénika jelentőségéről írt „vezércikket" a Szemle hasábjain. A pozitív eugénikát részben elfogadva, a negatív eugénikát, vagyis az értékteleneknek ítélt egyének sterilizálását a leghatározottabban elutasítva. „A természet ilyen tehertétellel sok évezrede dolgozott" , mégsem állíthatja senki, hogy ez lett volna a bajokért felelős. A tudomány sem rendelkezik biztos kritériumokkal az önkényes szelekció számára, állította a kitűnő professzor. Vele szemben legfeljebb csak egy Hézser László-szintű orvos tudott nyilatkozni, így a magyar medicina fővonala e kérdésben egyértelműen Schaffer

professzor véleményéhez kapcsolódott.

Hogy a Szemlének a higiéne mégsem közömbös kérdés, bizonyítja Gortvay Györgynek egyik 1935-ben megjelent írása (17). A gazdasági válság hatását tárgyalta a néptáplálkozásra és közegészségügyre, olyan vizsgálatok alapján, mint amilyeneket Szegeden Waltner Károly, Pécsett Petrányi Győző és Dobszay László, a gödöllői mintajárásban immár Scheff-Dabis László és Ivanovics György végzett, akik közül később mindegyik kiváló professzor lett. Végső összegzés, amelyhez a szociográfus Szabó Zoltán cikkeit is idézi, hogy a falusi nép táplálkozása egyoldalú, vitaminszegény, a gyermekeké pedig sokszor elégtelen. Tennivaló tehát akad, a Johan-féle egészségpolitikának éppen ez a célja, a konkrét teendők kijelölésével.

Schaffer professzor utolsó írása a Magyar Szemlében 1937 januárjában jelent meg, Vörösmarty Mihály lelkivilágáról (18).

Idézve Bjerre találó megállapítását, amely szerint „mentül fejlettebb valamely egyéniség, annál inkább mutathat személyi sajátosságokat anélkül, hogy beteg lenne". Vitatkozó cikkét Szirmayné Pulszky Henriette német nyelven megjelent monográfiája (19) váltotta ki. Szirmayné a félművelt laikusok teljes bátorságával a költőt a schysothym típusba sorolja, „rejtett szadista vonásokat" vél felfedezni a sok csatajelenet részletes leírásában, mely, mint tudjuk, sokkal inkább a romantika és ez eposzírás kelléke. A költőfejedelem és szerkesztő szívesen borozgatott fiatalabb pályatársai társaságában, ami a „régi jó táblabírói világot", valamint a békebeli szerkesztőséget egyaránt jellemezte. Szirmayné ebből „rejtett homosexualis hajlamra" következtetett, s ezeket a rejtett utalásokat Schaffer professzor rejtelem nélkül cáfolja meg. Széchenyi- és Vörösmarty-tanulmányai később kötetben is megjelentek (20).

Aktualizálható érdekességgel bír Boldizsár Ivánnak az orvosok szociális helyzetéről 1938-ban írott cikke (21). Akut gond az orvosi túlképzés, valamint azok egyenlőtlen elhelyezkedése. A közel tízezer orvosnak ugyanis az ötven százaléka élt akkor a fővárosban, míg a lakosságnak csak egytizede. „Fájó pontja az orvosi pályának az előmenetel kérdése", amely ma is elhangozhatna. Az alkalmazott tiszti- és körorvosokat kivéve, a keresetük csak a létminimumhoz volt elég, pedig B. G. Shaw szerint „senki sem veszélyesebb, mint egy szegény doktor". Idézi a szerző, Melly József statisztikáival együtt. Ekkor született a szállóige: „köszönöm doktor úr, addig is". Erre válaszolta kérdezve egyik idős kolléga annak idején, hogy „meddig is"? Mert a pacientúra permanens módon nem volt fizetőképes.

Nagy gyásza van 1939-ben a magyar medicinának, a Magyar Szemlének. Elhunyt Schaffer Károly. Gyönyörű nekrológjában (22) Környey István a páratlan tudóst, valamint a magyar múlt nagy lángelméinek ismerőjét és tisztelőjét méltatta.

Schaffer szerepét Környey István vette át. Az 1941. év februári számában (23) az orvosi kutatás megváltozott jellegét ismertette. A medicina műhelye egyre inkább üzemszerűvé válik, ahol ritkul a nagy egyéniség, s szaporodik a specialista szakemberek száma. A csoportmunka jellegét Környey pontosan határozta meg, holott ez csak jóval később vált nyilvánvalóvá. Utolsó cikke az idegsebészet fejlődéséről 1943 nyarán jelent meg (24), Cushing és Olivecrona iskolateremtő jelentőségét kihangsúlyozva.

A Zöld Kereszt kétségbevonhatatlan eredményeit - amelyeket az elmúlt évtizedekben a „filléres egészségügy" elnevezéssel volt szokásos elbagatellizálni - Gortvay György foglalta egy tanulmányában össze. 1939-ben Johan Béla joggal írhatta meg Gyógyul a magyar falu c. könyvét, amelyben tárgyilagosan sorra vette azokat az eredményeket, melyek Kerbolt öt évvel korábban megjelent A beteg falu c. munkája megírása idején még csak óhajok voltak. Tehát Johan munkája nem önigazolás volt, hanem komoly számvetés, szólamok helyett tényekkel és adatokkal.

A Magyar Szemle utolsó száma 1944 márciusában jelent meg, vagyis az ország szuverenitása elvesztése idején. E tragikus epilógus kommentárját stílszerűen írta meg Török Árád, a jeles publicista (27).

A Szemle szerkesztője 1939-től Szekfű Gyula helyett a kitűnő romanista Eckhardt Sándor, a szelleme azonban nem változott. Bethlen István és Szekfű Gyula már korábban felismerte, hogy Ady szavaival „valahol utat vesztettünk", de egy konzervatív folyóirat a politikai jobbratolódást már nem tudta befolyásolni. Legfeljebb csak szellemileg mérsékelni, mert a fiatalok Szabó Zoltántól Kovács Imréig a megszűnésig itt kaptak teret.

Végiglapozva a 16 teljes és két csonka évfolyamot, egyetlen olyan orvosi cikket nem talál a kései olvasó, amelybe a politika rosszízűen keveredett volna. De hát a szerzők ismeretében ezen nem is csodálkoztunk, az utolsó írás Környey Istváné volt, őt pedig nem kell mentegetve magyarázni.

A Magyar Szemle a magyar múlt, benne a magyar medicina szerves része.

Úgy hisszük, a fenti szemlézéssel ezt sikerült bizonyítani.

IRODALOM: 1. B. Johan: Neuere Bestrebungen auf dem Gebiete der Scharlachprophylaxe und Therapie. Monatsschrift für Kinderheilkunde. Leipzig, 1927. – 2. Magyar Szemle, I. kötet, 1927. szept. – 3. Frühwirth M.: Az aggkori és rokkantsági biztosítás. M. Sz. II. kötet. 1928. – 4. Kortársak lexikona, Bp., 1936. – 5. Kovrig Béla: Társadalombiztosításunk. M. Sz. 1928. V. szám. – 6. Nyirő Gyula: Az elme- és „idegbetegségek" okairól. M. Sz. 1929. III. szám. – 7. Nyirő Gyula: A hisztériáról. M. Sz. 1930.

– Bálint Nagy István: Orvostörténetiink. M. Sz. 1931. VI. szám. – Biographisches Archiv rumänischer Ärzte, Bucarest, 1928. – 10. Győry Tibor: Bálint Nagy István. M. Sz. 1932. I. szám. – 11. Kosztolányi: Ady-revízió. Toll, 1929. – 12. Makkai Sándor: Magyar fa sorsa, a vádlott Ady költészete. Bp., 1927. – 13. Nyirő Gyula: Ady, a schizoid költő. M. Sz. 1933. I. szám. – 14. Schaffer K.: Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvos megvilágításban. – 15. Kerbolt László: A beteg falu. Pécs, 1934. – 16. Illyés Gyula: Puszták népe. Válasz, 1934. – 17. Gortvay György: Gazdasági válság, néptáplálkozás és közegészségügy. M. Sz. 1935. XII. szám. – 18. Schaffer Károly: Vörösmarty a nagytehetségű ember lelki egyensúlya. M. Sz. 1937. I. szám. – 19. Szirnay-Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München, 1935. – 20. Schaffer Károly: A lángész. Bp., 1938. – 21. Boldizsár Iván: Az orvosok szociális helyzete. M. Sz. 1938. VI. szám. – 22. Környey István: Schaffer Károly. M. Sz. 1939, XII. szám. – 23. Környey István: Orvostudományi kutatóüzem. M. Sz. 1941. II. szám. – 24. Környey István: Idegsebészet. M. Sz. 1943. VI. szám. – 25. Gortvay György: Zöld Kereszt. M. Sz. 1940. I. szám. – 26. Johan Béla: Gyógyul a magyar falu. Bp., 1939. – 27. Török Árpád: A szuverénitás. M. Sz. 1944. I. szám.

’Az Orvosi Gyakorlat Kérdései’
Az Orvosi Hetilap melléklete (1928–1944)

Markusovszky korszerű szakfórumának második évtizedében már megjelennek az első mellékletei. Így kívánta a fejlődés, az önállósult diszciplínák egyre bővülő irodalma. A nyolcadik évfolyamban (1864) Hirschler Ignác már szerkeszti a „Szemészet” részt, az ugyanakkor megjelenő „Nő- és gyermekgyógyászat” fejlécén viszont 1865-ben még nincs feltüntetve a redaktor neve. Ekkor jelenik meg viszont a 2. és 3. számban Semmelweis tollából „A petefészektömlők (Ovarienzysten) műtéti kezelése”. Legnagyobb orvosunk halálának évében, de itt a zavarodottságnak még semmi jele. A harmadik számú melléklet a „Közegészségügyi és törvényszéki” nevet viselte.

A supplementumok tárházában különös hely illeti meg viszont „Az Orvosi Gyakorlat Kérdései” címet viselő kiadványt, amely 1928–1944 között jelent meg. Első periódusa 1934-ig a belgyógyász Gerlóczy Géza és a sebész Milkó Vilmos szerkesztésében; később ezt a munkát megszűntéig Milkó magántanár végezte. Ez a melléklet minden szempontból eltér az előzőektől. Nem egyes szakmát képviselt, hanem az egész medicinát, valamint önálló kötetben is megjelent. Az első szám elején nincs megindokolva, mi tette szükségessé az átlag 150 oldalas kiegészítést. Ellenben az 1927. év decemberi számában Vámossy Zoltán főszerkesztő a következőket írja a „Köszöntjük az olvasót!” bevezetőjében: „elhatároztuk, hogy fél ívvel megtoldjuk számunkat egy állandó melléklettel, mely ’Az Orvosi Gyakorlat Kérdései’ címet viselendi és külön lapszámozással, külön tárgymutatóval – hogy külön köthető és megőrizhető legyen – minden héten 8 hasábon fogja előfizetőinket a legaktuálisabb tudományos ismereti diagnosztikai és therapiai kérdések felől tájékoztatni. Évenként négyszer egy-egy mellékletet az alapvető és rokontudományok haladása ismertetésének szentelünk; – a többi mind a gyakorlóorvos igényeit fogja szolgálni. Ily kísérletezéssel néhány külföldi szaklap is próbálkozik, de azt hisszük, a miénk jobb lesz”.[834]

Az előfizetői díj meghirdetése szerint érte külön összeget nem jelöltek meg. Ami a szerkesztőket illeti: Gerlóczy Géza, a híres higiénikus fia, egy nagy dinasztia tagja, oklevelét 1912-ben szerezte, pályafutását az idegklinikán kezdte, majd a Kétly-klinikán folytatta, 1925-ban „a vér anyagcsere betegségek” tárgyköréből magántanárrá habilitálták. Az Orvosi Hetilap mellékletének megindulási évében egyet. c. rk. tanári címet kapott, majd az Országos Tisztviselői Alap (OTBA) kórházát szervezte meg, annak lett a belgyógyász főorvosa, amely

[834] Vámossy Zoltán: Köszöntjük az olvasót! = Orvosi Hetilap 71 (1927) p. 1487.

egybeesik a szerkesztőségtó) való megválással.

Milkó Vilmos oklevelét 1900-ban szerezte, sebészi pályafutása a Dohinger-klinikáról indult el, dolgozott Navratil Imre, illetve Herczel Manó tanárok mellett, 1908-tól a Park Szanatórium sebész főorvosa, különböző funkciói külön megemlékezésbe illenének, mivel 50 évvel ezelőtt hunyt el. Szerkesztői ideje alatt a Maglódi úti kórház sebész főorvosa, 1928–1944 között az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) balesetkártalanításának sebész szakértője, majd szerkesztő. Tehát mindketten nemcsak szakfőorvosok, hanem a társadalombiztosítás elkötelezettjei is voltak.

A melléklet tematikai beosztása alig tér el a Hetilapétól. Mindkettőben külön van a tárgymutató és a névmutató, amely nem könnyíti meg a kereső dolgát. A belorvostantól a különböző klinikumokon át az elméleti tudományokig szinte minden diszciplína képviselteti magát. Még az orvostörténelem is, elsősorban Magyary-Kossa Gyula jóvoltából. Külön újdonság a „Kérdés-felelet" rovat. Ebben ilyen kérdések is akadnak: be kell-e azonnal jelenteni azt a kórházba küldött tífuszgyanús beteget, akinek még nincs laboratóriumi diagnózisa? Petrilla Aladár járványügyi főfelügyelő válasza szerint igen, noha a „gyanúra" külön paragrafus nincsen. Az ember azt hinné, hogy itt a szerzők csak a második vonalból kerülnek ki. Holott erről szó nincsen. Már az első kötetben olyan patinás nevekkel találkozunk, mint a szülész Berecz János, a gyermekgyógyász Bókay János és Zoltán, a belgyógyász Herzog Ferenc és Hetényi Géza, a szemész Schaffer Károly és Miskolczy Dezső, hogy csak a tanszékvezetőket említsük. Az összetétel persze változik, de a színvonal nem. Nekrológot nem közöltek, de például az 1928-ban elhunyt Kubinyi Pál professzornak a „Miként kezeljük az eklampsiát" című posztumusz megjelenés tanulmányát igen.[835] A cikkek terjedelme általában másfél oldal. Valóban kitűnő összefoglalók a gyakorló orvosoknak. Valószínűleg az akkor már ezer oldalt meghaladó Orvosi Hetilap sok volt a napi 24 órát teljesítő körorvosoknak, de ezt a vékony kötetet könnyen leemelhették a polcról és kellő ismertetést nyújtott a gyakorlati és orvostársadalmi problémákról egyaránt. Nagyon érdekes, hogy „Az arhytmiák felismeréséről és gyakorlati jelentőségéről" az a Lax Henrik írt cikket, aki inkább laboratóriumi tevékenységéről volt ismert.[836]

Természetesen felmerülnek az „újfajta" terápiák is. Például lehet-e szürke hályogot operálás nélkül gyógyítani? Német szerzők szerint ugyanis megfelelő hormonok adagolásával

[835] Kubinyi Pál: Miként kezeljük az eklampsiát? = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1928. p. 49.
[836] Lax Henrik: Az arhytmiák felismeréséről és gyakorlati jelentőségéről. = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1928. p. 114.

éppen úgy befolyásolható, mint az egyéb aggkori jelenségek. Grósz Emil professzor válaszában helyesbít: a német szerző nem azt állítja, hogy a hályogképződés megakadályozható, hanem hogy „befolyásolható", amely pedig eléggé tágan értelmezhető. Így marad továbbra is a Graefe-kés.[837] De közölnek vidéki orvosok is érdekes gyógyulásokat, akár 20–25 sorban. Természetesen nincs mód mind a 16 kötet ismertetésére. Mert fontos lehetett például „A rühesség gyors és takarékos gyógykezelése", amelyet Hubert Antal nyíregyházi alorvos ajánlott a nátrium-tioszulfát-sósavas módszerrel, amelynek szaga nincs, bőrgyulladást nem okoz, a fehérneműt nem piszkítja és legfőképp minden eddiginél olcsóbb. Ismervén a rüh akkori népbetegségjellegét, bizonyára sokan próbálkoztak vele. A gyakorló orvos laboratóriumi feladatairól Haranghy László magántanár értekezett egy igen hosszú közleménysorozatban. A közelgő háború már az 1937. évi szakirodalomban is érezteti hatását. Ilyen Bartók Imrének a „Könnyfakasztó- és harcigázmérgezés a szemen".[838] Legveszélyesebb az yperit, amely tüdővizenyő mellett szemhéjvizenyőt is okoz. Nyilván ez utóbbi a kevésbé veszélyes, de komoly szaruhártya-károsodást okozhat. Fájdalomcsillapításra kokaint adni nem szabad, mert az maga is szövődményhez vezet. Kevés alvás ajánlatos a pangás elkerülésére. Csépai Károly főleg a kártalanítható foglalkozási betegségekkel foglalkozik. Ez szintén visszatérő gondja volt a gyakorló orvosoknak. Jeney Endre debreceni professzor főleg a tífusz profilaxisával foglalkozott, ismervén a közművesítés hiányos voltát. Indítványa szerint a falusi lakosságot aratás előtt kellene beoltani, a már elég megbízható vakcinával. Hajdú megyében az 1935–36-os években összesen százezer oltást végeztek, így a mortalitás minimálisra csökkent. A golyvaműtét indikációjáról természetesen a sebész szerkesztő írt.

Nem egészen érthető, miért tekintette a Milkó–Vámossy szerkesztő kettős (mert így van jelölve) az 1939. évit jubileumi évfolyamnak. Ez ugyanis a 12. melléklet.

Azt írják: „Amikor tíz esztendővel ezelőtt elindítottuk a Hetilap 'Orvosi Gyakorlat Kérdései' mellékletét, el nem odázható kötelességet teljesítettünk a gyakorló orvosokkal szemben… első számunk a Hetilap 1928. évi 52. füzetében, tehát pontosan tíz év előtt jelent meg. Kartársaink az új vállalkozást nagy megelégedéssel üdvözölték, de akadtak kétkedők is, akik annak csak rövid életet jósoltak… A tizedik évforduló fontos állomás egy lap életében is, életképességéről tesz tanúbizonyságot… Hogy ez így történt, abban oroszlánrésze volt jeles munkatársainknak, elsősorban az orvosképzés vezető egyéniségeinek, egyetemi tanárainak,

[837] Grósz Emil: Gyógyítható-e a szürkehályog operálás nélkül. = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1928. p. 101.
[838] Bartók Imre: Könnyfakasztó- és harcigázmérgezés a szemen. = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1939. p. 48.

kiknek értékes közreműködéséért ez alkalommal is hálás köszönetet mondunk. Kérjük őket, álljanak továbbra is oldalunkon és támogassanak bennünket abban a munkában, amit az orvosképzés és ezzel az egyetemes kultúra szolgálatában végezni óhajtunk."[839]

Ez azért is fura, mert mind a Hetilap végéhez kötve, mind az önálló kötet címoldalán 1939 alatt a tizenkettedik évfolyam olvasható.

Az értékéből azonban ez semmit le nem von. Aránylag teljesnek mondható még az 1942. évi tónus. Feltűnő, hogy az elme-idegkórtan tárgyköréből mindössze egyetlen olvasható, az is egy sebész tollából. Bugyi István magántanár írt a trigeminusneuralgia műtéti megoldásáról. Legbővebben viszont a kérdés-felelet rubrika. A tetoválás eltávolításáról a „hadbavonult uradalmi orvos tiszteletdíjáig" (mármint, hogy hadba vonulás után meddig érheti, amelyre persze nincs paragrafus), a látleletek bélyegilletékéről a „chininpótlásig". Ez utóbbira Issekutz professzor válaszol,[840] aki főleg a takarékosságot hangsúlyozta. Mert háborús időkben malária-profilaxisnak igen, de influenza ellen fölösleges adni. Felbukkan a kankó szulfamidkezelése. Felvetődik még a körorvos fuvarátalányának kérdése, a munkaképesség-csökkenés megállapítása, akár békeidőben. Pedig akkor már özönlenek a frontról a sebesültek.

Ez a melléklet megtette kötelességét, de a háború után már elvesztette jelentőségét. Mindazonáltal szerves része lett az 1857 óta megjelenő Orvosi Hetilap történetének.

[839] Milkó Vilmos – Vámossy Zoltán: Üdvözöljük az olvasót! = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1939. p. 1.
[840] Issekutz Béla: A chinin pótlása. = Az Orvosi Gyakorlat Kérdései. Az Orvosi Hetilap mell., 1939. p. 53.

Az ’Iskola és Egészség’ című periodika (1933–1939) orvostörténeti szerepe

A címbeli ritka periodika, amely klasszikus értelemben nem nevezhető folyóiratnak, aligha ismeretlen a Horus rovat főleg régebbi olvasói előtt. Jó 35 évvel ezelőtt Batári Gyula [1] ismertette, elsősorban Németh László iskolaorvosi fórumaként. A nagy író szerteágazó életművében, ennek főleg tudománytörténeti jelentőségére korábban Vekerdi László is felhívta a figyelmet [2]. Az Iskola és Egészség azonban jóval több egyetlen író fórumánál, amint az Kührner Évának, a főleg Szabolcs vármegye vonatkozásait ismertető kitűnő könyvében is olvasható [3]. A felelős szerkesztő kétségtelenül Braunhoffner Jenő tisztiorvos volt, de a szerkesztőbizottság tagjaként megtaláljuk az egészségügyi vezetés első számú egyéniségének, Johan Béla professzornak a nevét, valamint Hainiss Elemér egyetemi tanárét és Csordás Elemér budapesti tiszti főorvosét. A szerzők között Szegedről Miskolczy Dezső és Waltner Károly tanár, Debrecenből Neuber Ede professzor, Pécsről Huzella Lajos városi tiszti főorvos képviseli a vidéket, Klebelsberg Kunó szellemében, mert a nagy szervező az egyetemi városoknak kultúrcentrum szerepet szánt. A többség persze fővárosi, igen magas színvonalú tanulmányokkal. És ez nemcsak a Németh Lászlóéra vonatkozik.

Az új negyedévi kiadvány a Magyar Országos Orvosszövetség kebelében az 1926-tól működő Iskolaorvosi Szakosztály fóruma lett, megindulására 1933-ig kellett várni. Az első számban olvasható Miskolczy Dezső írása, az Átöröklés és nevelés. Ismerteti a tehetségek nagy családi halmozódását: a zenében Bach, a festészetben Tizian, a matematikában a Bernoullik és a két Bolyai, mintegy figyelemfelkeltő szándékkal, mert ők mégiscsak a kivételek. Az orvosnak az igazi átlaggal van dolga, amely „nem egyetlen társadalmi osztály kiváltsága” [4]. Józan figyelmeztetés, az akkor egyre divatosabb „fajnemesítő” szándékokkal szemben. Nem meglepő, hogy az orvosi alkattanról Buday László írt. „Az egyéni alkat a testi és lelki tulajdonságoknak az az együttese, amelyben valaki minden más egyéntől különbözik” [5]. Felsorol minden ismert típust, a Stiller, a Kretschmer, a Bauer, a Borchardt és a konstitúciós francia iskola (Sigaud, Caillou) beosztása szerint, a vezérszólamot azonban Kretschmer vitte. A leptoszom és piknikus extrém variánsok között az átlagot, amely Gauss-görbével érzékeltethető. Az endogén és exogén hatásokat, mert az utóbbira vonatkozóan érvényes Herzog Ferenc professzor szellemes mondása: „A természetnek mindegy, hogy a tífusz-bacillus marad-e életben, vagy az ember.”

Viszont kétségtelen, hogy az öröklött alkat leginkább az iskoláskorban befolyásolható,

tehát ezen életciklus a nevelő és az orvos számára a leghálásabb periódus. Nagy gyakorlással sikerült az astheniás szűk mellűeket normális mellkasúakká változtatni, a cseppszívet megfelelően adagolt munkával megerősíteni.

Minderre a fizikai tevékenységet rendszeresen végző falusi gyermekeknek nem volt szükségük.

A kor legnagyobb problémája a tbc, ahogy a kitűnő ftiziológus, Parassin József összefoglalta [6]: „A tuberkulózis népbetegség jellegét nem az embercsoport adja meg, mely területen egy bizonyos időpontban manifest vagy nyílt gümőkórosokat foglal magában. A tuberkulózis azáltal válik tömegjelenséggé, hogy éppen a gyermekkorban az infekciók könnyű, szinte elkerülhetetlen felvételével sokkal nagyobb tömegeket áraszt el és tart hatásai alatt." Természetesen döntő a prevenció, az iskolaorvos és a gondozóorvos szoros együttműködése, a gondozónő bevonásával. Legfontosabb lépés a tuberkulinpróbák alkalmazása. A pozitív reakciókat adók további vizsgálatokra, elsősorban röntgenvizsgálatokra szorulnak, különösen kanyaró, influenza, szamárköhögés és egyéb légzőszervi fertőző betegségek után, továbbá akinek családjában már a tbc előfordult, az exsudativ alkatúak, a tartósan köhögők, az állandó hőemelkedéssel bírók. Végül a fertőző beteg kiemelése a családból és az intézeti elhelyezése. Ismertek voltak az erdei üdülőtelepek, az erdei iskolák, a szabadlevegő-iskolák, a szünidei gyermektelepek, a nap- és légfürdőzést biztosító gyermektáborok, amelyek fenntartása és üzemeltetése az egészségügynek komoly anyagi megterhelést jelentett. Ezzel függött össze az iskolások nyaraltatása, amely az ország megcsonkítása után főleg a Balaton (Füred, Földvár, Zamárdi, Lelle stb.), a hegyvidékiek, Budapest és a Duna-kanyar (Gizella-tellep, Dömös, Marót) környékére koncentrálódott. Úgynevezett cserenyaraltatás csak néhány országgal (Svájc, Ausztria) sikerült.

Egyébként vita volt, hogy létezik-e „idegességi alapon" hőemelkedés, pont a lappangó tbc-től elkülönítendő. Ezért egész osztályokat vizsgáltak (főleg leányokat) matematikaóra előtt és után, de ilyen hőemelkedést nem észleltek, sem délelőtt, sem délután. Úgyszintén érdekes a kardiológiai rész, a szívizomgyulladások beosztása. Heveny fertőző betegségek: diftéria, vörheny, influenza utáni carditisek. Szubakut csoport: a reumatizmus után fellépő sokízületi gyulladás, chorea és egyéb betegséghez társuló carditisek. Gócok: tonsillitis, nasopharyngitis, sinusitis és otitis szerepe. Idült fertőzések: például tbc után adhezív pericarditisek és endocarditisek.

Ez a beosztás azóta lényegesen módosult, az antibiotikumok után ritkák a kialakuló szívbillentyűhibák. Jellemzőek az akkori amerikai „furcsaságok". Epstein szalicilsav-tartalmú gyümölcsöket javasolt prevencióként, valamint tonsillectomia után a garat röntgenbesugár-

zását. Nálunk megelégedtek a mandulavizsgálatokkal (akkor még hittek a hormonális szerepében) és megfázás elleni teákkal, illetve száraz ruhákkal. Abban az időben napirendre került a különböző coccusokból (főleg streptococcusok) készített savókkal való kezelés és preventív immunizálás. Nálunk ezzel Surányi Gyula próbálkozott először 1932-ben, nem egyértelmű sikerrel.

Gazdag volt a referáló rovat. Németh László is ezzel mutatkozott be. A Darányi Gyula professzor által szerkesztett Az iskoláskor egészségügye [7] üdvözlésével. Enciklopédikus jellege nagyon imponált az író igényeinek.

Utána a felelős szerkesztő, Braunhoffner Jenő ismertette Waltner Károly tanárnak a Népegészségügy hasábjain megjelent írását: „Hogyan táplálkoznak a szegedi és Szeged környéki iskolás gyermekek?" A kérdőíves vizsgálat hatezer gyermekre terjedt ki, az akkori út- és utazási viszonyok között. A 32 település képe több mint lehangoló. Akár pár évvel később a szociográfiákat íróké. Waltner Károly előszeretettel foglalkozott a gyermekek táplálkozásával. Tudta, hogy „üres gyomorral nehéz himnuszt énekelni".

Ugyancsak abban a közegészségügyi folyóiratban jelent meg Neuber Ede debreceni dermatovenerológus professzornak Az első iskolás tanulók egészségügyi vizsgálata Hódmezővásárhelyen című írása. A vizsgálatot tíztagú orvosi bizottság végezte, Czakó Lajos városi tiszti főorvos felügyelete alatt. A lakások több mint fele földes szoba-konyhás, fürdőszobával 2% rendelkezik. A közalkalmazottak gyermekeinél háromszor gyakoribb a myopia, mint a földművesekénél. Meglepően nagy számban, több mint 38%-uknál mutatható ki bélférgesség. A fülészeti vizsgálatot Kassay Dezső doktor végezte. A testmagasság a szociális viszonyokkal, a táplálkozással egyenesen arányos. Kilencven százalékos a caries, feltűnően sok a fogsor-rendellenesség. Erősen pozitív Pirquet-reakció 9%-ban volt észlelhető. Az angolkór nyomai 43%-ban mutathatók ki. De ezek nem függtek össze a lakások milyenségével. Hasonló vizsgálatokat végzett Neuber professzor a debreceni első osztályosoknál. A leánygyermekeket illetően az eredmény még lehangolóbb. Majdnem 80%-uk tetves és gyakori az ápolatlan, gyulladt vulva. Ennek alapján írta meg Scipiades Elemér pécsi nőgyógyászprofesszor az Orvosképzés 1934. évfolyamában „Az iskolaorvos tudnivalója a nőorvos nézőszempontjából" című cikkét. Egyrészt előfordulnak műtétileg megoldható rendellenességek (anus vulvaris, hymenalis atresia), másrészt a pubertással együtt járó elváltozások a női szervezetet jobban megviselik. Fontos a nemi hajlamok korai kontrollálása, esetleg befolyásolása is. A cikk jelentőségére Németh László hívta fel a figyelmet, valószínűleg ez is ösztönözhette a Leányaim című könyvének majdani megírására.

Kezdő iskolásokról lévén szó, ajánlatos lenne szerinte a beiskolázás előtti „egészségügyi

sorozás", mindenféle katonai látszat nélkül. A recenzens szerint az iskolai szűrések megszervezésében Neuber professzoré a kezdeményező érdem, amit később a debreceni egyetemistáknál is alkalmazott.

Egyik legszorgalmasabb referáló a fiatal Hergloz Jenő székesfővárosi iskolaorvos volt. A Wilhelm Dressler tollából megjelent Atlas der Klinischen Elektrokardiographie (Berlin–Bécs, 1933) bemutatásával értesültünk arról, hogy például a röntgentől eltérően milyen lassan honosodott meg az EKG-vizsgálat. Nálunk ez öt esztendővel később jelent meg Jakab László főorvos munkája révén [8], de annyi ábrával, mint a német nyelvű őse. Az EKG lassú elterjedésének magyarázata: kezdetben azt hitték, hogy „csupán a különböző arythmiák elkülönítésére alkalmas, az amúgy is kényes és költséges készülék az orvosok nagy tömege előtt ismeretlen marad". Gondoljuk el, 1934-ben még csak a klinikák rendelkeztek megfelelő készülékekkel [9]. Később megkönnyítette az elterjedését, hogy egyrészt felismerték, hogy a szívizomnak milyen apró sérülését képes kimutatni (nyilvánvalóvá vált a reumás láz és a következményes carditis összefüggése), másrészt rövidesen hordozható és olcsó készülékeket kezdtek gyártani. Gyermek-EKG-felvétel ebben az atlaszban alig volt. Jakab László könyvéről, sajnos, a hazai kardiológia áttekintő történetében [10] nincs említés, azért tartottuk szükségesnek legalább a címoldalát mellékelni.

Érdekes írás Tokay László szegedi idegklinikai magántanárnak A lélektan újabb irányai című hosszú tanulmánya [11], amit Harmat Pál, a magyarországi freudizmust tárgyaló, egyébként kitűnő könyvében [12] sajnálatosan nem említ meg. Pedig az újabb irányzatban kellően méltatja a bécsi mester jelentőségét. Huszonöt oldalas tanulmány ritkán jelent meg ebben a szerény méretű periodikában. Ferenczi, Jung, Adler – mind helyet kapnak benne. Természetesen Kretschmer is, valamint az ellenző J. B. Watson, mint a behaviorista iskola vezéregyénisége, végül a pszichoreflexológia apostolai: Bechterevtől Pavlovig, aki a „tudatlélektant lenézi és ellenőrizhetetlen okoskodások tömegének nevezi".

Irigylésre méltó viszont az amerikai iskolai egészségvédelem bemutatása. A híres nagy olvasztótégely az Újvilágban az iskola. Akik már amerikaiaknak születtek, és együtt fejlődik ki a „nemzeti tudatuk". Már akkor kötelező volt a folyékony szappan, a papírtörülköző és az automatából(!) kivehető papír ivópohár, amely nem lehetett közös. Biztosítva volt a külön helyiség izzadás esetén a fehérnemű váltására, ügyesen bevezették a versenyszerű egészségügyi játékokat, mert Amerikában a versenyt még a felnőttek is gyermekmódon komolyan vették. Évtizedekkel előzték meg Európát. Nekünk nem a végleteket mutató (egyéni vizespohártól a garatröntgen besugárzásig) Újvilágot, hanem a régi Nyugat-Európát kell követni, ezért ismertetéseket az angol, a francia és a német iskolaorvoslásról is közöltek. Főleg az utóbbit,

mint szintén vesztes államét.

Németh László kezdetben referátumokkal jelentkezett. Termékenysége meglepő, mert szabadidejében már több sikeres regényt, tanulmányt írt és készülőben az új egyszemélyes folyóirat, a Tanú.

Szociálhigiénés témában rögtön feltűnt Johan Béla professzor tollából az Országos Közegészségügyi Intézet 1932. évi beszámolója. Az a módszeres munka, amellyel az ország, különösen a falvak, sőt, a tanyák egészségügyi állapotát igyekezett figyelemmel kísérni és a szűk lehetőségek szerint megjavítani. Mert nem lehet egészséges a város, ha beteg falvak veszik körül. A gazdasági világválság utáni országban intézeteket kellett szükségből összevonni vagy megszüntetni, de mindez az OKI működését nem érintette.

A testnevelés fontosságára már az 1894-ben Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson Berzeviczy Albert államtitkár felhívta a figyelmet, érthetően ennek a fórumnak is egyik fontos témaköre volt. Elsősorban nem a verseny-, hanem a tömegsport, amelynek felmentése alól a tornatanár és az iskolaorvos közösen döntött.

Ezzel összefüggött a szemészeti vizsgálat, mert a rövidlátók számát a szemüveget viselők egyáltalán nem tükrözték vissza.

Az ’Iskola és Egészség’ negyedévenként jelent meg, tehát klasszikus értelemben folyóiratnak nem nevezhető. A szakfórumok közül a ’Népegészségügy’ és a Fodor József által alapított ’Egészség1 referáló rovata tartotta számon. Minden városi és vidéki iskola ingyen megkapta, talán ez az oka, hogy nem becsülték meg annyira az iskolai könyvtárak. Alig található belőlük. A bölcsészek elsősorban Németh László miatt keresik és tartják nyilván. Az első évfolyam négy száma 367 oldalon jelent meg.

A következő hat évfolyam legalább annyira érdekes, de jelentőségét bizonyára egyetlen évfolyam bemutatásával is sikerült érzékeltetni.

IRODALOM

[1] Batári Gy.: Az „Iskola és Egészség” című folyóirat és Németh László. Orv. Hetil., 1976. 117. 2930–2932.

[2] Vekerdi L.: Németh László. Szépirodalmi. Bp., 1970.

[3] Kührner É.: Iskola és egészség. Örökségünk Kiadó. Nyíregyháza, 2010.

[4] Miskolczy D.: Átöröklés és nevelés. Iskola és Egészség, 1933. 1. 6.

[5] Buday L.: Alkat, jellem. Iskola és Egészség, 1933. 1. 16–27.

[6] Parassin J.: Az iskoláskor tuberkulózisa és preventív gondozása. Iskola és Egészség,

1933, 1. 40–48.

[7] Németh L.: Az iskoláskor egészségügye. Iskola és Egészség, 1933. 1. 84.

[8] Jakab L.: Elektrokardiographia gyakorló orvosok számára. Novák. Bp., 1938.

[9] Magyarország Gyógyintézeteinek Évkönyve. Bp., 1934.

[10] Lozsádi K., Czuriga I.: A kardiológia áttekintő története. Medicina, Bp., 2009.

[11] Tokay L.: A lélektan újabb irányai. Iskola és Egészség, 1933. 1. 100–125.

[12] Harmat P.: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története (1908–1993). Bethlen G. Bp., 1994.

'Egészsépolitikai Szemle' – egy alig ismert orvosi fórum (1934-től)

A két világháború közötti faluegészségügy ismeretében még mindig akadnak fehér foltok. Legutóbb például Simek Ágnesnek az Orvosi Hetilap Horus rovatában megjelent kitűnő cikke [1] érzékelteti a harmincas évek törekvéseit és nehézségeit, elsősorban Kerbolt László dunántúli körorvos nagy feltűnést keltő könyvére [2], valamint Johan Béla professzor közegészségügyi és államtitkári tényked ésére támaszkodva. Szabad legyen megjegyezni, hogy Kerbolt László nem érbogárdi, hanem sárosdi körorvos volt, ahogy az akkor 94 éves szerző e sorok írójával levélben közölte, valamint a Magyarország orvosainak évkönyve és címtára [3] bizonyítja. Érdekesek, de nem véletlenek az időbeli egybeesések. Ugyanúgy 1934-ben készítették el a Fiatal Magyarság katolikus szociográfusai Tihany higiénikus helyzeti felmérését [4], megalakult a szociális kérdések iránt annyira érdeklődő népi írók fóruma, a Válasz, valamint a Gömbös-kormány anyagi és eszmei támogatásával szerveződött meg az Egészségpolitikai Társaság (EPOL).

Fóruma az Egészségpolitikai Szemle [5]. 1938-ig havonként hagyta el a nyomdát. Olykor dupla számok kiadására kényszerültek. A Bezerédyné – Hencz – Zalányi-féle könyv [6] a bibliográfiai részben hivatkozik rá, de szerepét nem ismerteti. Birtalan Győző, a korszak első tárgyilagos ismertetéséből [7] nem hagyta ki. Alapítói között találhatók: Belák Sándor kórtanprofesszor, Fenyvessy Béla pécsi higiénikusprofesszor, Johan Béla, a Közegészségügyi Intézet (OKI) igazgatója, Neuber Ede dermatovenerológus professzor, Scheff-Dabis László és Tomcsik József közegészségügyi magántanárok. Szerkesztője Born József, fővárosi központi tisztiorvos, társszerkesztője később Bakonyi István, Siesta szanatóriumi osztályvezető. Mindketten az úgynevezett keresztény kurzus képviselői, de nem az „élvonalból". Irányítójuk a társaság elnöke: Antal Lajos, az Országos Tisztviselői Betegsegélyzési Alap (OTBA) főorvosa, a szélsőjobb fiatal prominense [8].

Egyik újságcikk szerint az 1919-ben alakult Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) ellenlábasaként jött volna létre. „Apák és fiúk harca az orvostudományban" – írta Rajniss Ferenc szélsőjobboldali publicista az Új Magyarság című újságban (1935. november 18.). A szemléleti alap különbözőségét az szolgáltatta, hogy az ifjabb generáció nagyobb hangsúlyt helyezett a megelőzésre. 1935-ben meg is alakult a „Preventív Orvosi Szakosztály". A népbetegségek: a tbc, a nemi bajok, az egyke és horribile dictu a trachoma megfékezésére. Mert a fővárosban és némely vidéken ez utóbbi is előfordult. Valójában a kenyérharc motiválta, tekintettel a Trianon után bekövetkezett orvosi túlképzésre. Másrészt igyekeztek a fiatalabb, az

Orsós–Csilléry féle zsarnokságtól függetlenedni.

Az egykekérdést a baloldali írók, az úgynevezett falukutatók (Illyés Gyula: Puszták népe, Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság, Kovács Imre: Néma forradalom), legalább annyira a szívügyüknek tekintették, de nem kevertek bele származási diszkriminációt. Kovács M. Mária szerint az EPOL orvosi-egészségügyi filozófiájában a „populista reformizmus vegyült az eugenikával" [8], ami biztosa igaz, de a szerzői gárdát és tartalmát tekintvea képlet azért nem annyira egyszerű. Megtalálható köztük a baloldali Jahn Ferenc, a később Svájcba meghívott Tomcsik József, a kitűnő kardiológus, Zárday Imre, a később kórtanprofesszor Sós József, a közegészségtanász és orvostörténész Gortvay György, Tangl Harald, Scheff-Dabis László (Dabis néven higiénikusprofesszor), a nagynevű neurológus, Miskolczy Dezső és a szegedi mikrobiológus, Ivanovics György, akiket mégsem lehet a fajvédők táborába sorolni. Zárday óvatosan kerülve minden politikát, főleg a népbetegségekkel foglalkozott, Sós József témaköre: „Egy alföldi község gyermekegészségügye", amely hű kórképet ad a *Viharsarok* meg nem nevezett helységének nyomorúságos állapotáról. Antal Lajosnak szinte vesszőparipája a mezőgazdasági biztosítás, olyannyira, hogy ezzel külön kötet foglalkozik. A második évben az orvosk mellé jogászok, mérnökök és közgazdások is beléptek. Majd 1936-ban az orvoskamarai vitákon már részt vett a szociáldemokrata Kéthly Anna és a kisgazda Rakovszky Tibor is. Célkitűzéseikkel egyetértettek – rögzíti le a rovatvezető, Somos Elemér doktor. Miként ott volt az író Féja Géza, aki szerint: „...az orvosoknak az élet különböző munkaterületein nagyobb hatáskört kell juttatni, mert az orvos éppen a hivatásából kifolyólag az emberi élet legnehezebb pillanatait látja nap-nap után és ezért több szociális érzékkel bír, megértőbb az emberek bajai, nehézségei iránt". A „Viharsarok" című könyvéért perbe fogták és elítélték, Kovács Imrével együtt. A publikált peranyag komoly tiltakozást váltott ki a tőlük eszmeileg távol álló nagy történész Szekfű Gyulában is. Gortvay György, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója a magyar falu súlyos egészségügyi helyzetéről beszélt, és vázolta a mezőgazdasági munkásság és parasztság orvosi ellátásának gyenge színvonalát.

Rajniss Ferenc országgyűlési képviselő a jobboldal részéről „elégedett" volt a társaság munkásságával, de szigorúan szakmai dolgokba nem szólt. Hainiss Elemér egyetemi tanár a csecsemők táplálására, éspedig elsősorban a természetes táplálására hívta fel a figyelmet. Ismertette a vitaminhiányos betegségek tüneteit. Scheff-Dabis László, a bakteriológiai intézet helyettes igazgatója a néptáplálkozás hiányosságairól írt. Különösen az alföldi paraszttömegeket kell megtanítani arra, hogy kenyér, hús és szalonna mellett tejet, zöldfőzeléket, gyümölcsöt is fogyasszanak. Az egyoldalú búzatermelésről át kell térni a belterjes gazdálkodásra, és itt már Németh László Kert-Magyarországa „köszön vissza".

A IV. évfolyam 1. száma [9] „a szegedi piackérdés egészségügyi, rendészeti és szociális vonatkozásait” vizsgálja. A debreceni ideg-elme gyógyász Thurzó Jenő inkriminált cikke, „a rasszista keveredés káros voltáról” sem az Egészségpolitikai Szemle hasábjain, hanem egy vidéki szaklapban jelent meg. A fajbiológia és az eugenika képviselői: Gáspár János és Hézser László. Egyikük szakmai súlya sem mérhető az előbbiekéhez. Bár hangsúlyozottan „vidékpártiak”, holmi városellenességük sem tapasztalható. Molnár Dénes doktor például szakszerű cikket írt Budapest vízellátásáról és a peremtelepek bekapcsolásáról. A szakmákat igyekezték koncentrálni, a vidéki bázist viszont kiszélesíteni. Már 1934 végén megalakult a miskolci, 1935. február 2-án a pécsi társaság.

Helyi igazgatóvá Huzella Lajos tiszti főorvost választották, akinek a bemutatkozó beszédéből érdemes néhány megállapítását idézni: „A társaság céltudatos, eredményes és önzetlen munkát akadályozó pártpolitikát nem folytat. A különféle pártállású magyarok között különbséget nem ismer és sem társadalmi, sem vallási megkülönböztetést nem tesz. Célja az egészséget – mint művelt államban mindenkinek jogosan veleszületett állapotát fenntartani – fejleszteni” [10]. Így lett vezetőségi tag Pécsett a nem árja származású Fenyvessy Béla professzor, Budapesten Hedri Endre. A fentiek azt bizonyítják, hogy az Egészségpolitikai Szemle szerzőinek, a társaság tagjainak döntő többsége szakmailag kiváló, emberileg tisztességes volt. A háború utáni évben a felállított nemzeti bizottságok igazolták őket, és igen magas beosztásba kerültek. Figyelő rovata arról is értesít, milyen maláriaellenes küzdelmet folytatnak Szovjetoroszországban, a csehszlovák költségvetésről 1936-ban.

Sajnos a németekével párhuzamosan már létezett eugenikai törvényjavaslat Lengyelországban, sterilizációs törvény Finnországban és Olaszországban. Az egykekérdés felelőse a vajszlói Hidvégi-Herbert János volt, akinek nagy feltűnést keltett az 1938-ban megjelent Hulló magyarság című könyve [11]. A szerző 1945 után az Egészségügyi Minisztériumba került. Antal Lajos 1945 után körzeti orvos lett, ő írta, de Zétény Győző neve alatt jelent meg A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848-49 című centenáriumi összefoglaló. Kerbolt munkája kísértetiesen időszerű. A falusi nép legfőbb gondja az időleges vagy állandó munkanélküliség. Egészségpolitika mindig létezett, legfeljebb másképp nevezték. Szabó Zoltán könyve, a Cifra nyomorúság [12] a „munkásosztály” hasonló helyzetét mutatta be. Ezt a baloldal nagyon a javára írta, szerzője mégis önkéntes száműzetésre kényszerült.

Írásunkkal a harmincas évek második felében fontos szerepet játszó Egészségpolitikai Társaság és az általa kiadott Szemle ismertetésével próbáltuk a sötét képet árnyaltabbá tenni. Azt a tragikus események előtti, gondokkal teli, de viszonylag még békés állapotot. Gondok mára is maradtak, csak mintha az eszkimók és a fókák aránya változott volna valamennyire.

IRODALOM

[1] Simek Á.: Szemelvények a magyar faluegészségügy történetéből a Generale Normativum in Re Sanitatis megjelenésétől 1945-ig. Orv. Hetil., 2008. 149. 1616–1619.

[2] Kerbolt L.: A beteg falu. A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1934.

[3] Magyarország orvosainak évkönyve és címtára. Petőfi. Bp., 1935.

[4] Némedi D.: A népi szociográfia 1930–1938. Gondolat. Bp., 1985.

[5] Egészségpolitikai Szemle, 1934. 3. 2.

[6] Bezerédyné Hertelendy Magdolna – Hencz Aurél – Zalányi Sámuel: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Közgazdasági és Jogi. Bp., 1967.

[7] Birtalan Gy.: Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. Orvostörténeti Közlemények, 87–88 (1979).

[8] Kovács M. M.: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. Helikon. Bp., 2001.

[9] Egészségpolitikai Szemle, 1934. 4. 1.

[10] Egészségpolitikai Szemle, 1935. 3. 2.

[11] Hidvégi J.: Hulló magyarság. Athenaeum. Bp., 1938.

[12] Szabó Z.: Cifra nyomorúság. Cserépfalvi. Bp., 1938.

Vámossy Zoltán és az 1940-ben megindult ’Orvostudományi Közlemények’

Hosszú hallgatásnak vetett véget Fehér János és Vértes László monográfiának is beillő írása Vámossy Zoltánról, az Orvosi Hetilap 1923–1944 közötti felelős szerkesztőjéről (3). Pedig a személye sem szakmai, sem magatartási szempontból nem volt „problémás”. Hidvégi Jenő baráti közlése szerint az utód Trencséni Tibor szintén nagyra becsülte, sőt egy olyan „szerkesztősori” érmet kívánt készíttetni, amelyen Markusovszky-Hőgyes-Lenhossék mellett ő lett volna a negyedik ábrázolt személy, de valahogy ez is elmaradt a méltatással együtt. A kisplasztika mindmáig (ilyen formában), a gazdag életmű egészen 2002-ig, amelyre nagyon is rászolgált. Ezt a kitűnő írást kívánjuk egy másik szakfolyóirat rövid áttekintésével kiegészíteni. Maga Vámossy Zoltán alapította 1940-ben, és az Orvosi Hetilappal párhuzamosan, de egyedül szerkesztette 1944 végéig Orvostudományi Közlemények címmel. Segédszerkesztője ugyanaz a Fritz Ernő volt a Hőgyes Endre u. 7. szám alatt, akinek nevét az Orvosi Hetilap címoldalán, hasonló minőségben olvashatjuk. Tegyük még hozzá, hogy ezt a szaklapot sem a Magyar Életrajzi Lexikon (10), sem a négykötetes Orvosi lexikon megfelelő címszava nem említi. Az új medicinális sajtóorgánumhoz „lectoris salutem” nem készült, így a színre lépésének szükségét a megváltozott körülményekben és megnövekedett igényekben kereshetjük, mert ahogy bővült a bécsi döntések után az ország területe, egyre vastagabbak lettek a Közlemények kötetei a háború alatt fellépő szokásos papírhiány ellenére. Feltűnő, hogy már az első évfolyam terjedelmében több mint a fele a nagy „testvérlapnak”, ám ha leszámítjuk, hogy kezdetben recenziókat, társulati ülések jegyzőkönyveit, nekrológot, reklámszöveget, irodalmat nem közölt, akkor a szakszövegek terjedelme közel azonosnak tekinthető. Megjelent a hónap utolsó szombatján, tehát havilappal van dolgunk. Ha összevetjük a két szakorgánum névmutatóját, a szerzők személyét tekintve szembetűnő különbség nincs közöttük. Így Ádám Lajos, Bak Róbert, Benedek László, Gömöri Pál, Horányi Béla, Gegesi Kiss Pál, Kerpel-Fronius Ödön és Preisich Kornél neve mindkét listán megtalálható, a sor még folytatható, ám a Hetilapé azért bővebb, és a tanszékvezetők inkább ott publikáltak.

Túl vagyunk a szigorított második zsidótörvényen, de ez Vámossy új lapján nem érzékelhető. Bátran közöl közismerten zsidó származású szerzőktől, egyedül a minőség a mérvadó. Mint éppen a pesti Izraelita Kórházból Julesz Miklós, Góth Endre és Weinstein Pál munkáit. Az utókor szemében ez mindenképpen becsületes teljesítmény. A rangos alaphang megütését Kovács Ferenc debreceni szülészprofesszor végezte (4), a második közlemény

Herzum (később Kereszty) Alfonz szakszerűen készített és szépen illusztrált sorozata a sportszív megterhelési próbáinak EKG-s jeleiről.

Tegyük hozzá: ez a II. Magyar Sportorvosi kongresszuson hangzott el, illetve került bemutatásra. Az ellenőrzés ma is nagyon időszerű. E sorok írója egy sportorvosi tanfolyamon maga is látta Kereszty professzor elektrokardiogramjait, modernebb kivitelezésben, az 1952. Helsinki-s olimpikonjainkról. Jól emlékszem, közöttük alig láttunk „normális" görbét, a Szőke Katóé (aki ma is él) meg egyenesen ijesztőnek mutatkozott.

A harmadik közleményben Julesz Miklós (Pesti izr. Hitközség Kórházai) a hypophysis gonadotrop működésének ingerléséről értekezett. Ez a három dolgozat jól jellemzi az egész évfolyam sokszínűségét és magas színvonalát.

A második évfolyam némi túlzással „debreceninek" nevezhető, mert a kolozsvárival ötre bővült egyetemek közül a közlemények számát tekintve messze ők vezetnek. Különösen a Belgyógyászati Klinika, az ún. Fornet-tanítványok. Illusztris névsor a teljesség igénye nélkül: Dzsinich Antal, Heger Flóris, Máté Konrád és Gyergyói János az anyagcserezavarok EKG-iról írt, Végh Pál szépen áttekinthető genetikai vonalvezetése a familiáris eosionophiliáról ma is imponáló. Közvetlenül utána Komáromy Pély Mihály „a középvérnyomás sportorvosi vonatkozásait" tárgyalja, továbbá még ugyanazon számban Went Ferenc dolgozatának címe: „Adatok az extravasalis plasmafehérjék transportfunkciójához". Azt követte Went Ferenc és Rex-Kiss Béla közösen írt két cikke: „A vér histamin-tartalma rendellenes vérkép és vérnyomás mellett", illetve „Az emberi tej hisztamin-tartalma". Abban az időben a Went István professzor vezette élettani-kórtani intézet főleg a histamin- és az allergiakérdéssel foglalkozott, ez utóbbiak már klinikai „lecsapódások". Sarkady László közleményének címe: a „Monaldi-féle cavernaszádlás esete", a szádlás alatt a pungálás értendő. Tárczy Miklós a coronariathrombosis utáni spontán glycosuriáról értekezett, szerzője a következő évben már a szombathelyi kórház belosztályának élére került. Végül nem hagyható említés nélkül Udvardy László magántanár (Udvardy Miklós édesapja) gasztroszkópos vizsgálatának sorozata, amelyet az anaemia perniciosás betegek gyomornyálkahártyáján végzett (9). A szép színes ábrákon látható, hogy a mucosus felszín igen halvány, teljesen szerkezet nélküli, elvékonyodott és secretcióra alig alkalmas. A folyamat májterápia mellett is irreverzíbilis. A fentiek bizonyítják a debreceni belgyógyászok szakirodalmi produktivitását.

Mellettük a tekintélyes Hüttl Tivadar sebészprofesszor három írással is megtisztelte a Közleményeket. Egyiket a még híresebb Sántha Kálmán ideggyógyász professzorral, akivel közösen teremtették meg a klinika agysebészetét. Dolgozatuk címe: „Cysta septi pellucidi", amely ventriculographiával kimutatható és műtétileg megoldható. Lényege a corpus

callosumon át történő behatolás és nyílás készítése mindkét oldalkamra felé, ezzel a zárt tömlőt átalakítják közlekedővé, amely lényeges javulást eredményez (8). Hüttl intézetéből többek között Szeleczky Gyula, későbbi tanszéki utód is jelentkezett egy érsebészeti dolgozattal. Az elméleti intézeteket a két kémikus: Bodnár János professzor, Straub János magántanár, továbbá a rendkívül sokoldalú Jeney Endre reprezentálta. A felsorolás távolról sem teljes, de ritka eset egyetlen évfolyamban egyik vidéki egyetem ilyen fokú képviselete.

A harmadik kötetben már elméleti előadások részletes ismertetése és méltatása is előfordul. Mindjárt a kezdetén a fiatal Szentágothai János a pupilla reflexív és a közös szemmozgató ideg magvairól tartott nagy figyelmet keltő előadást. Agylokalizációs módszerrel bebizonyította, hogy ez a reflexív az eddig feltételezettnek „pont a fordítottja". A hozzászólók közt szerepelt Beznák Aladár fiziológus professzor, szerinte az előadó ezt az agylokalizációs módszert elsőként alkalmazta a kontinensen, és „a pupillareflex közti agyi mechanismusának több homályos kérdését tisztázta". Kiss Ferenc professzor szerint „ez a módszer új területeket tár fel a kísérletes kutatás számára". Nem akármilyen előadás lehetett, ha két ilyen kritikus elmét magával tudott ragadni. Ebben az évfolyamban már egyesületi jegyzőkönyvek, társulati beszámolók, valamint az orvostörténelem is megjelentek, a terjedelem tehát érthetően megkétszereződött. A háború utolsó előtti évében, idült papírhiány közepette is. Említésre méltó diósadi Elekes György tollából a „Paracelsus és paracelsismus sorsa Magyarországon" (2) című eszmefuttatása, amely a Debreceni Orvosegyesület Paracelsus-emlékülésén hangzott el 1941. október 23-án. E tárgyból az egyik legalaposabb tanulmány, amely nálunk megjelent. Bőséges az irodalmi hivatkozás, külföldről Sprengel, itthonról Magyary-Kossa, sőt Németh László, továbbá a saját kutatásai alapján sok részletadattal kiegészítve. Az irodalom felsorolása két kolumnás, Weszprémitól Pápai Párizig. Ebben az időben, de tőle függetlenül jelent meg Raffy Adám regénye a nagy kalandozó orvosról, aki Magyarországon többször megfordult (7).

Rangos színfolt Zárday Imre tanárnak „az elektrokardiogram új értelmezése", szinte matematikai módszerrel dolgozza fel az akciós potenciálok megjelenését. Ugyanez mondható el az EKG „tengelyelméletének gyakorlati tanulságairól". A diszkriminált szerzők továbbra is publicitást kapnak, elég Preisich Kornél, Radnót Magda, Schill Imre, Littmann Imre és Rajka Ödön nevére utalnunk. A máig „mellőzött" Hainiss Elemér professzor intézetéből jelentkeztek a jövendő gyermekgyógyászai: Gegesi-Kiss Pál, Kerpel-Fronius Ödön és Gerlóczy Ferenc, ugyanakkor erkölcsi kötelesség volt hadisebészeti cikkeket közölni, felhívni a figyelmet a sebesültellátás fontosságára.

Ebben a kötetben jelent meg a fiatal Magyar Imrének a „Betegség felismerése csontvelőkép segítségével" című hematológiai közleménye, valamint Bugyi Istvánnak a

gennyes csontvelőgyulladás konzervatív kezeléséről szóló írása. Debrecenből Gombkötő Béla az önállósuló urológiát képviselte (Xanthintartalmú „puha" vesekő), sikeres műtéti megoldással. Maga Fornet professzor mindössze egyetlen írást küldött „A hyperthyreosishoz társuló betegségekről". Adám Lajos professzor a Dollinger Gyuláról tartott emlékbeszédét küldte el. Szentkirályi Zsigmond felvidéki főorvos a cigányok arzenolbenzol-érzékenységéről értekezett, amit inkább a hiányos táplálkozásnak, semmint faji tulajdonságnak tart. Megtalálható Baló József professzor metszetekkel illusztrált tanulmánya az agy diffúz sclerosisáról.

Buday László, a nagy patológus fia és kitűnő belgyógyász, továbbá Babits Mihály unokaöccse és egy ideig kezelőorvosa a legújabban megjelent Babits-patográfia szerint 1940-ben hunyt el. Ennek több tény is ellentmond. Az 1942. év végén az I. sz. Belklinika tagjaként társszerzője a „Nemi különbségek a betegségek gyakoriságában és jellegében" című közleménynek.

Másodszor az orvosi kamara 1942. évi névjegyzékében még élőként szerepel. Végül: 1943-ban jelent meg az „Orvosi alkattan" című könyve (1), bevezetőt Herzog Ferenc professzor írt hozzá, amelyben a szerzőt kedves tanítványának és nem egykori tanítványának titulálja. Így mindenképpen az a feltevés valószínű, hogy a világháború végén lett a különben tudott tüdőbajának áldozata, mert utána a névjegyzékekben már sehol nem szerepel.

Egyre több cikk jelent meg az oroszországi (sic!) pusztító fertőző betegségekről, a váltólázról, a kiütéses tífuszról, amelyek még inkább grasszáltak a fogolytáborokban, de tabu volt róluk beszélni.

Ekkor és itt jelentek meg Halm Tibor audiológiai és repülőorvostan cikkei. Nem eléggé köztudott róla, hogy a Postakutató Intézetben sokáig együtt dolgozott Békésy Györggyel, a későbbi Nobel-díjassal, aki fizikus lévén a medicinális részt Halm Tibortól sajátította el, ahogy arról az öccsénél őrzött dokumentumok engem is meggyőztek.

Az 1941. augusztus 8-án bevezetett harmadik zsidótörvény súlyosan kihatott nemcsak a „bélyeges" személyekre, hanem a megnagyobbodott ország egészségügyi ellátására is. A Vámossy Zoltán szerkesztette Orvostudományi Közlemények ez alól szintén kivétel. Az 1943-as évfolyamban olyan dolgozatok jelentek meg, mint a pesti izr. Hitközség Kórháza fülgégeosztályáról „A felső légutak álhártyás pneumococcus betegségei'; Miskolczy-Fodor Ferenc tollából, a „Rendszermegbetegedések szemészeti vonatkozásai" Baranyai Aladártól, vagy „A sulfonamidok helyi alkalmazása szembetegségekben" Horváth István doktortól. Ide sorolható Molnár Béla kassai orvosnak a „Kassai Antoninus János" című orvostörténeti írása is (6), amely elsők között mutatja be Erasmus Rotterdamus és II. Lajos király egykori orvosának rendkívüli pályafutását. Találkozunk a fiatal Petrányi Gyula nevével, pl. „A K-vitamin hatásai a

vérzékenységre", valamint „A vér visszaáramlásának mérése aortainsufficientiás betegek" című cikkei élén.

Egyre gyakoribbak harctéri cikkek, killyénfalvi Kováts Ferenc dr. egy kiütéses tífuszjárványról számol be, 1050 eset kapcsán. Az urológiai klinika sulfonamid-álló gonococcus törzsekről tudósított. A Benedek László által vezetett idegklinikáról az igazgatóé mellett megjelent Angyal Lajos, Böszörményi Zoltán, Horányi Béla és Juba Adolf több közleménye.

Ahogy a háború a végzetes vége felé közeledett, a viszonylagos papírhiány ellenére az 1943. évi kötet már 756 oldalas, lapmérete megegyezik az orvosi hetilapéval, ezért némely helyen a kettőt egybe köttették. Az irodalmat változatlanul a szövegbe szőtték bele. Változatlanul hiányzik a recenzió, ennek ellenére az utókor elképedésére az 1944. évi kötet közel ezer oldalon jött ki a nyomdából, az utolsó szám 1944. december 28-án, amikor már folyt a főváros heves ostroma. Beszámolnak a fagyási sérülésekről, Piri Lajos doktornak pedig a „Gyakori hibák a hadisebészetben" kifejezetten kritikus hangvételű írása nemcsak a tárgyi hiányokat, hanem a szakképzettség elégtelen voltát is szóvá tette.

Prominens, zsidó származású orvosok: Preisich Kornél, Radnót Magda, Mester Endre még a vészkorszak idején sem hiányoznak az Orvostudományi Közlemények szerzői közül. Azt sem érdektelen megemlíteni, hogy Vámossy Zoltán soha nem tartozott a MONE (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete) tagjai sorába, noha egykori főnöke, Bókay Árpád volt az egyik alapítója (5). Nem politizált, mindenkor az orvosi esküjéhez híven viselkedett. Így természetesen igazolták és teljes joggal ment nyugdíjba, amelyet a kora már indokolt. Méltatását a Fehér János-Vértes László szerzőpáros igen igényesen elvégezte, a fenti szerkesztői kiegészítés csak alátámasztja annak jogosságát. Az Orvostudományi Közlemények öt kötetének pedig helye van a magyar orvosi szaksajtó viharos történetében.

IRODALOM: 1. Buday L.: Orvosi alkattan. MOKT. Bp., 1943. – 2. Diósadi Elekes Gy.: Paracelsus és paracelsismus sorsa Magyarországon. Orvostudományi Közl., 1942. 3. 33–42. – 3. Fehér J., Vértes L.: Vámossy Zoltán, az Orv. Hetil. egykori felelős szerkesztője. Orv. Hetil., 2002. 143. 32–40. – 4. Kovács F.: Adatok az elülső far-csonttartás szülészetéhez. Orvostud. Közl., 1940. 1. 1–6. – 5. Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete tagnévsora. M.O.N.E. Kiadó. Bp., 1925. – 6. Molnár B.: Kassai Antoninus János. Orvostudományi Közl., 1943. 4. 151–154. – 7. Raffy Á.: A bölcsek köve. Paracelsus regényes élete. Nagyvárad, 1941. - 8. Sántha K., Hüttl T: Cysta septi pellucidi. Orvostudományi Közt., 1941. 2. 393–397. – 9. Udvardy L.: Gastroskopos vizsgálatok perniciosás betegek gyomornyálkahártyáján, Orvostudományi Közl.,

1941. 2. 65–70. – 10. Vámossy Zoltán. In: Magyar Életrajzi Lexikon. II. kötet, Akadémiai. Bp., 1969. 950. old. – 11. Vámossy Zoltán. In: Orvosi Lexikon. IV. kötet. Akadémiai. Bp., 1973. 814. old.

1945 decemberében született meg az ’Irodalom-Tudomány’

A „született” szó itt szó szerint értendő, mert egy világtragédia véres vajúdásából lett valósággá 1945 decemberében, midőn a főváros nemcsak krumplira és kenyérre volt kiéhezve, amikor a vihar után már új szellem szellői fújdogáltak. Az óvóhelyekről, haláltáborokból és fogságból hazatámolygó emberek az első tál meleg étel után már olvasni akartak, írók, művészek és tudósok fórumhoz jutni, új seregszemlére, „a gyász és romok felett.”

Az irodalom rátermett szellemi vezére akkor Zilahy Lajos volt, a két világháború között divatos és népszerű író, aki Illyés Gyula mellett talán a legtöbb reálpolitikai érzékkel rendelkezett, emberi tisztességét senki nem vonhatta kétségbe, diplomáciai képessége pedig egyenesen predestinálta erre a szerepre. A főszerkesztő Zilahy mellé irodalmi szerkesztőnek Illés Endre került, a megszüntetett Nyugat, majd Magyar Csillag egyik legkiválóbb esszéírója, aki mint egykori medikus, a természettudományoktól sem volt idegen.

A természettudományi rész főszerkesztője a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, akinek a politikába való „kirándulása” óriási morális jelentőséggel bírt, a laboratórium tiszta légköréből került a diplomácia piszkos boszorkánykonyhájába, missziójától megváltó sikert aligha remélhettünk. Ismert neve erkölcsi tőkét jelentett egy folyóirat címlapján, amely átmenetileg toborozni akart, hogy a konszolidáció felé haladva átadja majd helyét a szakosodó sokféleségnek. Szent-Györgyi mellett a szerkesztői tisztséget a népszerűsítő fizikus-író Sztrókay Kálmán töltötte be, a cikkek szakszerűségét és érthetőségét egyaránt garantálva. Hogy egyik se menjen a másik rovására, elvégre itt nem hivatásos” népszerűsítők szólaltak meg.

Nem feladatunk a szépirodalmi részt ismertetni, mégsem hagyhatjuk említetlen, hogy a prózát Zilahy mellett a ragyogó tollú Márai, Déry Tibor és Cs. Szabó képviselte, a lírát Radnóti és Weöres, valamint az orosz klasszikusok (Puskin, Lermontov), a francia irodalmat Jean-Paul Sartre, aki akkor még nem volt az egzisztencializmus Nobel-díjas pápája. A minőségi mércét aligha kell utólag hitelesíteni. A közel 150 oldalas folyóirat a megalakult Magyar–Szovjet Művelődési Társaság égisze alatt jelent meg, a társaság díszelnöke Szent-Györgyi Albert, az elnöke Zilahy Lajos, alelnöke a kitűnő orientalista Ligeti Lajos, a főtitkára Háy Gyula volt. A periodikát kétharmad részben a szépirodalom és grafika (Szabó Vladimir, Hincz Gyula, Zádor István) dominálta, az illusztrálás elsősorban portrékból állott.

A tudomány címszó alatt legelőször Szent-Györgyi szólalt meg. Elavult iskolarendszerünkről, amely nem gondolkodni tanít, hanem az adatoknak engedelmeskedni; az értelmes lény értelmetlen pusztításairól a hamisan hangoztatott hazafiság nevében. Ám a

tudomány szerepe most minőségileg megváltozott – írja a nagy tudós. „Az atom energiájának legutóbb történt felszabadítása a helyzetet egész katasztrófálissá teszi és az egész emberiség a végső pusztulás előtt áll, ha az együttélés problémáinál, melyek ma természettudományi kérdések, nem veti el a szentimentalizmust és annak elavult, titkos diplomáciai eszközeit, ha nem tanulja meg, hogy természettudományi problémát, vagy matematikai egyenletet ágyúval megoldani nem lehet, még atombombával sem." Hirosima után négy hónappal, a béke eufóriájában ő már megfogalmazott valamit, amit később hidegháborús légkörnek neveztek. Balsejtelmét az események azóta (sajnos) nagyon igazolták.

Második írás Erdey-Grúz Tibor tollából: Az út az atombombáig, amelynek főbb állomásai: Dalton atomelmélete, Prout 1815-ben álnéven leírja az atomok összetett voltát, Becquerel felfedezi, hogy az uránérc láthatatlan sugárzást bocsájt ki, Rutherford és Bohr atommodellt konstruál, amely a naprendszerhez hasonló, Chadwick 1932-ben felfedezi az elektromos töltés nélküli neutron részecskét, Einstein zsenije felismeri, hogy a tömeg energiává alakulhat át (és fordítva), eddig az egész elsősorban elméleti érdekesség. Félelmetesen jelképes, a világháború kitörésének évében (1939) O. Hahn és L. Meitner azon felismerése (pont a náci Németországban), hogy az urán 235-ös izotópja neutronnal bombázva lavinaszerű folyamatot indíthat meg, így az anyagból hatalmas, pusztításra is alkalmas energiamennyiség szabadul fel. Ettől kezdve Németország és az angolszász hatalmak között megindul a versenyfutás az atombombáért, amely kétesen fog dönteni annyi éves öldöklés után. Ám arra vigyázni kell, nehogy a náci őrültek kezébe kerüljön, mert beláthatatlan következményekkel járna. A tudósok Roosevelt és Churchill figyelmét kellőképp felhívták, így 1941 őszén már Amerikáé a vezető szerep. „The Manhattan Engineer District", illetve „The Metallurgical Laboratory" fedőnév alatt már 125 ezer ember dolgozik a kijelölt ipartelepeken. Megkönnyítette a gyártást a plutónium felfedezése. A New Mexico állambeli Los Alamos városában Oppenheimer professzor irányításával előállították az első atombombát, amelynek gyakorlati bemutatása „annyira sikerült", hogy a konstruktőrök is megrettentek tőle. Íme, az atombombáról magyarul először az Irodalom Tudomány című folyóiratban olvashattak honfitársaink – már akikhez eljutott. Erdey-Grúz tanár cikke mégsem pesszimista kicsengésű, mert kétségtelenül az új tömegpusztító fegyver nemcsak veszélyes, de egyben (ha úgy tetszik) záloga is a békének, a békés felhasználhatóságról nem is beszélve.

A következő írás Kőrösy Albert professzor tollából származik, címe: „Visszaemlékezés Pavlovra (1843–1936). „A tolsztoji kinézésű és méretű nagy szovjetorosz fiziológus nem volt annyira ismeretlen a magyar orvostársadalom előtt, mint ahogy azt a memoár szerzője véli. Szerinte „még Pavlov munkái is hozzáférhetetlenek voltak, mert csak orosz nyelven jelentek

meg olyan folyóiratokban, amelyek például Budapestre nem jöttek el, s még referáló lapok sem ismertették őket." Szabad legyen arra utalni, hogy A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXIV. vándorgyűlésén (Pozsony, 1907) Urszony Gyula doktor már beszámolt Pavlov híres állatkísérleteiről, s hogy a látásnak milyen szerepe van az emésztés előkészítésében, a szalonnasütés rá a meggyőző példa, állítja Pavlov korai magyar híve. Így a mezőgazdasági munkások között kevesebb is a gyomorpanasz, mint a szellemi foglalkozásúaknál, akik nem törődnek az evés pszichikai előkészítésével. Vagy idézzünk Beznák professzor nekrológjából (Orvosi Hetilap, 1936), aki Bertrand Russel nyomán Galileivel helyezi egy szintre, az emberről pedig a következőket írja: „Pavlov hűséges jellem volt. Hű volt tudományához és nemzetéhez. Világháborúban, teljes társadalmi és gazdasági összeomlások, s egy ideig tartó személyes nyomoron keresztül is kitartott mind a kettő mellett és soha nem hagyta el a hajót, akármilyen veszélyben forgott is." Azonos rendszerben sem lehetett volna szebb sorokat írni róla. Kőrösy tanár a nagy orosz fiziológus nevét először Pekár Mihálytól hallotta, majd 1907-ben a heidelbergi élettani kongresszuson találkozott vele személyesen. Utoljára pedig 1935-ben „a Leningrád-moszkvai" élettani kongresszuson. Minden elismerése és méltatása mellett megemlítendő, hogy Kőrösy tanár bátorkodott rámutatni a zseniális tudós azon tévedésére, mintha a kidolgozott feltételes reflexek a következő generációban már örökölhetően ki-mutathatók lennének. „Ez homlokegyenest ellenkezik az örökléstan megállapításaival" – szögezi le magyar méltatója. Avakjan akadémikus idézi a Harcban a reakciós mendelizmus-morganizmus ellen című 1952-es kiadású könyvben Pavlovot. „Elfogadhatjuk, hogy egyes újonnan keletkezett feltételes reflexek később öröklődően feltétlenekké alakulnak át." Egy nagy tudós nagy tévedése így segítette zsákutcába vinni a szovjet genetikát, de a tévtanok terjesztéséért általában az „apostolok", esetünkben a nervizmus képviselői a felelősek. Az Irodalom–Tudomány erre már 1945-ben rámutatott.

Végül Cavallier József a Magyar Természettudományi Akadémia alakuló közgyűléséről számolt be, amelynek ünnepi aktusa 1945. szeptember 6-án zajlott le.

Az Akadémia tisztikara az alábbi nevekből állott: Elnök: Szent-Györgyi Albert, alelnök: Bay Zoltán (a ragyogó fizikus), gazdasági igazgató: Ráth István, főtitkár: Gombás Pál (Bay Zoltán távozása után a hazai fizika vezető egyénisége), titkár: Cavallier József. Az elnöki tanács tagjai: a teljes tisztikar mellett Békésy György a későbbi Nobel-díjas, Csűrös Zoltán, Egerváry Jenő, Mansfeld Géza és Wolsky Sándor volt. Az első ülésen a tagok megvitatták munkatervüket és a folyóiratok megjelenésének módjait, különösen a világnyelveken történő kiadványok fontosságát, hogy hazánkat ne csak a délibábos puszta hamis romantikájáról ismerjék, majd Ivanovics György és Csűrös Zoltán vezetésével megalakult a magyar penicillin bizottság. Egy

sebesültekkel telt országban, ahol az éhségtől legyengült szervezet könnyű zsákmánya volt egy sima lobáris pneumóniának, elképzelhetjük jelentőségét. Nem beszélve a nemibetegségek, a tripper és a szifilisz elterjedtségéről, a sárgásbarna por valóban csodának számított. Bogyó Tamás doktor cikke szerint a győztes angolszász hatalmak egyik leghatásosabb fegyvere éppen a penicillin volt, amelynek bevetése döntőnek bizonyult. Maga Churchill sem élte volna túl az 1943-as esztendőt, ha súlyos tüdőgyulladására nincs antibiotikum. Természetesen 1945 őszén a rombadőlt Magyarország penicillin gyártására még nem gondolhatott, de az amerikai katonai misszió orvosai nem elhanyagolható mennyiségben szállították ezt a mindennél értékesebb gyógyszert, így az elosztásáról gondoskodni kellett. Elkészült persze a gyártási terv is, nem „hadititokról" volt szó, rövidesen megteremtették hozzá a feltételeket, különösen mikor megérkezett a hír, hogy Angliában sikerült szintetikusan is előállitani a penicillint. Kellér Andortól tudjuk, micsoda megdöbbentő híre volt fővárosunkban, hogy Csortos Gyula szepsziséhez későn érkezett meg a penicillin.

A biológus szakosztály tagjai a következők voltak: Beznák Aladár, Ernst Jenő, Ivanovics György, Jancsó Miklós, Jávorka Sándor, Manninger Rezső, Mansfeld Géza, Miskolczy Dezső, Rusz- nyák István, Sántha Kálmán, Szent-Györgyi Albert, Tóth László, Törő Imre és Wolsky Sándor. Nem panaszkodhatott a vidék a fővárosiak túlsúlya miatt. A külföldi tagok közül elég Hevesy György, Tomcsik József, Verzár Frigyes es Zechmeister László nevére utalnunk, a nem biológusok között szerepel: Neumann János és Wigner Jenő.

A névsor olvastán elámulunk, később három Nobel-díjas került ki közülük (Békésy, Hevesy, Wigner) es a század legnagyobb matematikai lángelméje: Neumann János.

Szent-Györgyi a Royal Society mintájára képzelte el a Magyar Természettudományi Akadémia külön létezését. Szent-Györgyi külföldre történő távozása után a „magyar Royal Society" a Tudományos Akadémia kereteibe integrálódott, de erről folyóiratunk 1945-ös száma még nem tudhatott.

Az 'Irodalom–Tudomány' 1946 augusztusáig összesen hat kötetben jelent meg, majd átadta helyét a népszerűsítő és a szakfolyóiratoknak. Mindenesetre a kilóban is megfogyatkozott szerzők „zsíros" honoráriumot kaptak, lévén akkor az ételalapanyag a legkeményebb valuta.

A külföldi írók közül korán megszólalt Hemingway, Solohov, és Cocteau, a „befutottak" legjobbjai: Gorkij és Romain Rolland, Alekszej Tolsztoj és Majakovszkij. A Jószomszédság Könyvtára sorozatban megjelent Csehov „A körorvos és más elbeszélések" című kötetet, hogy csak a hozzánk legközelebb esőt említsük.

Augusztus után különvált az irodalom és külön a természettudomány. Még népszerűsítő

formában is paradox módon hatott, hogy a „tüntetően” elkülönült természettudományi akadémia közös fórumot tart fent a szépirodalmival. A megjelent hat kötet viszont színvonalas dokumentuma az újjáéledő ország szellemi életének, amely a névsort tekintve szinte „nagyhatalomnak” számított.

A felrobbantott hidak roncsait még a Duna jégpáncélja tartotta fogságban, amikor a szellemi híd építése már elkezdődött. Négy évtizede, amikor új fejezet nyílott a sokat szenvedett kis hazánk történetében.